Binnen zonder kloppen

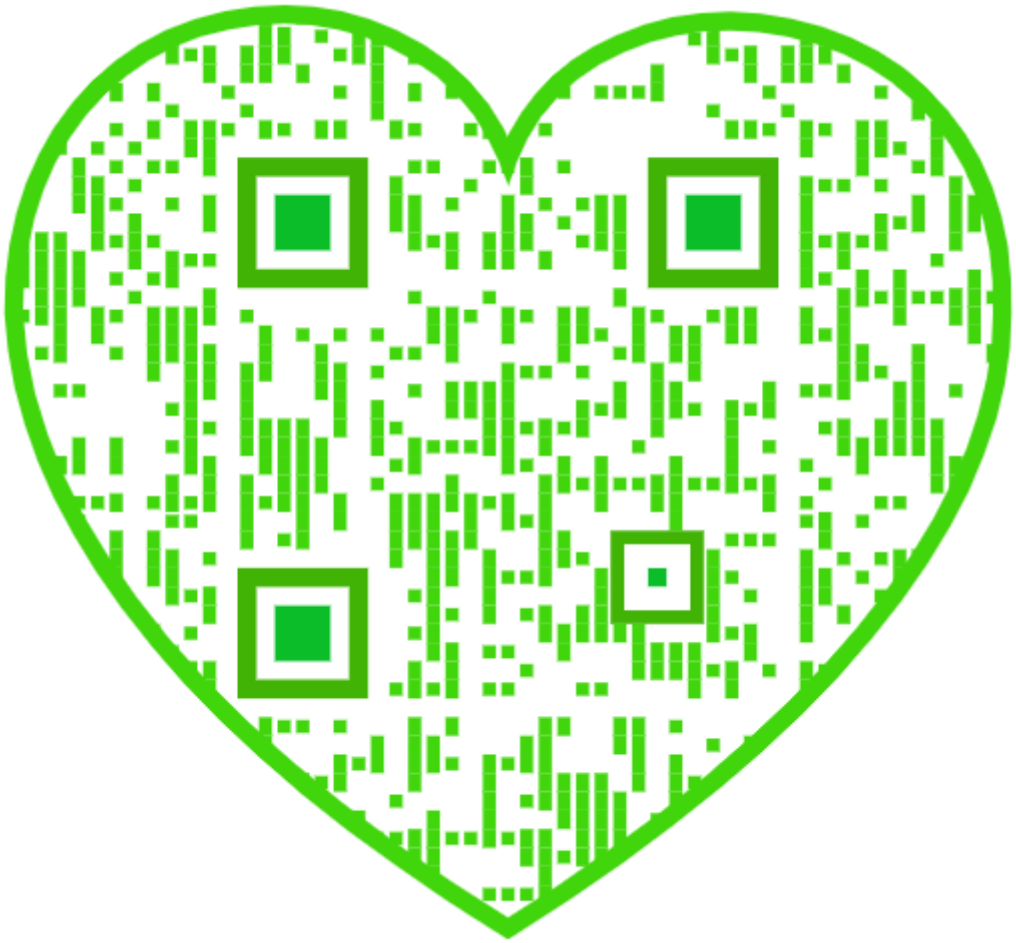

Uitgeverij Ter Verpoozing, Peize
ISBN: 978-90-73064-61-4
NUR: 303

© Gerard Stout

Verzameld werk deel III.

Deel I. De grote verzoening
Deel II. Bon dia dushi, Anno Ludwig, Otingerzand
Deel III. Binnen zonder kloppen
Deel IV. Drents Werk
Deel V. Drents Werk

Eerste druk 2014
POD: vermeerbestseller.nl (Emmen)
www.iwemabestseller.nl (Assen)
(En bij mij thuis af te halen).

Omslag (Noordsche veld, Peester heide)
Vormgeving: Gerard Stout

Lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Grote Culturele Prijs van Drenthe 2014

Contact.: gerardstout@kpnmail.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en / of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. U kunt een enkele typefout ontmoeten.

Gerard Stout

Binnen zonder kloppen

verhalen

Ter Verpoozing

alle deuren op een kier

Over dit boek

De verhalen in dit boek staan globaal in volgorde van ontstaan. Het begin ligt in de jaren tachtig/negentig van de vorige eeuw, de laatste verhalen schreef ik in 2014. Ik heb geen selectie gemaakt, vrijwel alle verhalen heb ik opgenomen. (Enkele staan in deel I van mijn verzameld werk.) Als experiment kunt U de verhalen op de Koraanse manier lezen; begin achterin en lees van het laatste naar het eerste. Laat U verrassen.Het ene verhaal is beter dan het andere. Gelukkig bent U uniek en kent U Uw eigen voorkeur.

De inhoud en toonzetting van mijn vroege werk zijn bij eerste oogopslag niet altijd vrolijk stemmend. Dat is mooi. Met de hoofdpersonen loopt het soms slechter af dan met de lezer, dat is opwekkend. Bij sommige verhalen heb ik aangegeven dat U ze wellicht beter kunt overslaan.

Geweld, seks, slavernij, sprookjes, obsessies, pornografie, boosheid, verdriet, trauma's, tegenslagen, zelfoverschatting, ziekte, overwegingen, absurditeiten, geilheid, angst, dood, surrealisme, écriture automatique, eenzaamheid, onbegrip, onmacht; ze passeren de revue. Liefde, ook liefde. En al die andere zaken waar U meer van weet dan ik. U leest Uw eigen boek.

Ik had geen vooropgezette bedoelingen tijdens mijn ingevingen en ik heb niet alles uitgevoerd wat staat beschreven. De verhalen kwamen uit het niets tevoorschijn. Een krantenbericht, een korte ontmoeting, een aankoop waren genoeg om de pen ter hand te nemen. De latere verhalen heb ik van een korte toelichting voorzien. Ik geef enkele bronnen van mijn inspiratie. Lees ook het nawoord als U meer wilt weten over mijn achtergronden.

Dit boek is deel III van mijn verzameld werk tot 2014. Verhalen tot het moment dat de provincie mij bedacht met de *Grote Culturele Prijs van Drenthe*. Deel I (*De grote verzoening*) bevat onthullingen die deze verhalen wellicht toegankelijker maken. In deel II (*Bon dia dushi, Anno Ludwig, Otingerzand*) zette ik drie romans bij elkaar. Deel IV & V (*Drents Werk*) vormen een compilatie van mijn Drents werk.

Ik dank U voor Uw aandacht.

I

Koude kameraad

Als ze een eindje gingen wandelen, Rita de laatste maanden met haar hoofd stevig ingepakt, hield ze loslopende honden, die het op de een of andere manier altijd op hem voorzien hadden, op een afstand. Soms haalde Rita ze aan en sprak ze toe. Daar was Overgroen haar nog altijd dankbaar voor. De zurige lucht aan haar kleren en aan haar handen nam hij graag op de koop toe. Een jongen uit de vijfde van een VWO in Franeker had z'n leraar scheikunde in het been geschoten. Van korte afstand, had Rita tegen Overgroen gezegd. De man was in het ziekenhuis opgenomen, de toestand leek bevredigend. Rita had de school en het klaslokaal op het ochtendjournaal gezien. De camera had ingezoomd op een morsige laboratoriumjas met vaalrode vlekken aan de zoom. Overgroen en Rita hadden het korte pad door het plantsoen genomen en waren naar huis gewandeld. Rita was aan haar middagslaapje toegeweest.

Overgroen had de volgende dag een *Telegraaf* gekocht. Hij had willen weten of het been verbrijzeld was, hoe diep de wonde was en of een slagader was geraakt. Overgroen had alle details willen weten, maar de krant had niet meer gemeld dan Overgroen een dag eerder in z'n avondblad had gelezen. De zeventienjarige was na verhoor weer naar huis gestuurd in afwachting van het proces. Een foto van het huis van het slachtoffer en clichés over het toegenomen geweld op scholen, dat was alles. In de lerarenkamer nam die schietpartij alleen 's ochtends de plaats in van vakantieverhalen. Overgroen had er bij de thee ook over willen praten. Hij had gezwegen. Friesland bleek ver weg.

Overgroen was het niet van plan geweest, maar in de najaarsvakantie had hij een bezoek aan Antwerpen gebracht, om er even uit te zijn, om even geen school, geen leerlingen in z'n hoofd te hebben. Hij was het spuugzat. Al na zes weken school, na zes weken leerlingen en collega's, na zesentwintig jaar was hij het spuugzat. Maar de fusies waren achter de rug. Overgroen had de oudste plichten. In de chaotische jaren met Rita, die achter hem lagen, was de school teveel houvast geweest om er afstand van te kunnen doen. De verwarring die hij destijds thuis ontvluchtte, breide hij op school weer recht. Het vaarwater tussen Overgroen en Rita kabbelde sinds haar ziekte winters voort. Hij zou het thuis uit kunnen houden, beter dan op school. Maar Overgroen zat met z'n rechten. Tot z'n pensioen.

In een zijstraat van de Vogeltjesmarkt had hij ze in een etalage zien liggen; drie zwartgrijze bestofte handwapens naast landmijnen, handgranaten en steekwapens. Tussen helmen, petten en legerschoenen als kinderspeelgoed uitgestald op een camouflagenet.

Overgroen was niet gelijk de winkel binnengestapt. Hij was opnieuw naar de konijnen, hondjes, marmotten en ook vogeltjes gaan kijken die verderop werden aangeboden. Kinderen mochten marmotten aaien en een hamster vasthouden. Overgroen had, al slenterend met een groeiende druk op z'n blaas,

z'n handen in z'n zakken gehouden en telkens z'n vingers gestrekt. In een café had hij geplast en koffie met een Brugse wafel besteld. De smaak was niet tot hem doorgedrongen. Hij had nauwelijks het besef gehad dat hij op reis was. De leraar had geen weet van de najaarszon en het lawaai op straat. Soms was het ineens heel stil in z'n hoofd. Overgroen had een vreemde drang gevoeld die hem naar die pijpenla met verdedigingsmiddelen had getrokken.

Was Rita maar bij me, had hij gedacht, was Rita maar bij me om me af te leiden en om me bij die winkel vandaan te houden. Maar Rita was er niet. Ze was thuis. Z'n vrouw lag in bed te lezen en te dommelen en versufd door pijnstillers naar het plafond te staren. Soms luisterde ze met haar ogen dicht naar muziek. Sinds de vergaderingen in de avonduren had Overgroen Rita steeds minder gezien. Hij had langzaam het gevoel gekregen er niet meer bij te horen. Wat er nog tussen Rita en hem was, gleed hem als zand in een zandloper tussen zijn vingers door. Maar als hij eerlijk was, moest hij bekennen dat hij ook wel blij geweest was met de onrust op school.

Sinds Rita haar kaakontsteking had, kanker aan de bovenkaak, voelde Overgroen zich nog meer gast in eigen huis. Rita had gezegd dat hij er even tussenuit moest. Ze had niet lang meer te leven, dat voelde ze, maar het zou hem goed doen even weg te zijn uit de spanning van ziekte en school. Voor hem zou het leven immers doorgaan.

Rita was de steun en toeverlaat van Overgroen. Steun en toeverlaat, dat was ze. Overgroen gebruikte die uitdrukking elk jaar in de derde klas om de leerlingen duidelijk te maken wat een cliché is. En dan kwam: *op hoop van zegen* en als laatste: *van het concert van het leven heeft niemand een program*. Er waren altijd wel kinderen die de laatste spreuk kenden van thuis van een tegeltje op het toilet. Overgroen had dat tegeltje ook boven de papierrol hangen.

'Ga gerust,' had Rita gezegd.

Ze had het gevoel, zei ze, dat haar hele bovenkaak naar beneden kwam, alsof ze de boventanden kon bewegen, net als de onderkaak, scharnierend aan de schedel. Het was de druk van het gezwel. De druk van woekeringen die steeds verder in het hoofd hun weg vonden.

'Ga maar gerust en ontspan je een beetje. De buren zorgen wel voor me, als dat nodig is. En een weekend is zo voorbij.'

Half vermanend en half belerend had ze met een moederlijke blik eraan toegevoegd: 'Drink niet teveel, wil je.' En toen hij haar zwijgend had aangekeken, had ze gezegd: 'Ach, ga je gang ook maar.' In z'n hoofd had hij Rita horen zeggen: Je leeft maar één keer, pluk de dag. Overgroen had z'n schooltas leeggehaald en er verschoning in gedaan en een leesboek.

Als Rita bij hem geweest was, had hij misschien een hamster uit een kooi gepakt en haar die even vast laten houden. Rita vond dat fijn, dat poezelige en dat tere. Een kind aaide een marmot van kont naar kop. Rillingen waren Overgroen over de rug gegaan. Het was alsof hij met een wollen handschoen stuifsneeuw bij elkaar veegde. Overgroen hield niet van dieren. Hij had het niet op beesten begrepen. Vooral tegen huisdieren voelde hij weerzin, al wist

hij niet zeker of die afkeer meer de eigenaren dan de dieren gold.

Als Overgroen een eindje alleen wandelde, had hij altijd een opvouwbare paraplu in de jaszak. Niet dat hij die zou gebruiken, maar het gaf hem een veilig gevoel, vooral rond middagtijd en na het late journaal als honden vrij in de bosjes renden en op het gras poepten. Kreten als: hij blaft tegen uw hoed, of: hij doet niks, waren aan Overgroen niet besteed. Hij zou wél wat doen als het zo te pas kwam. Rita had graag een poes als huisdier gehad.

De tweede keer was Overgroen wat langer voor de etalage met wapens blijven staan. Hij had z'n opkomende schaamte overwonnen. Als *Mein Kampf*, erster Druck 1925, A. Hitler, open en bloot tussen het wapentuig kon liggen, hoefde hij zich niet te generen dat hij ernaar stond te kijken. Hij kon immers ook geïnteresseerd zijn in een handgranaat als tafelaansteker.

Overgroen had steeds minder smoesjes nodig om te doen wat hij wilde. Dat voelde als een overwinning, een gevoel van triomf dat hij ook kende als hij in een hoerenbuurt in een vreemde stad liep. Rustig en bedaard, kalm kijkend naar voor hem ongenaakbare vrouwen in openstaande deuren en achter paarsrood verlichte ramen met enkel een barkruk en een bed. Het waren voor hem huiskamers waar hij niets te zoeken had – Rita wachtte thuis immers op hem, al kon hij haar door de ontstoken kies niet meer kussen als in het begin – maar waar hij toch naar toe werd getrokken. Onbespied deed hij z'n rondes in elke stad met een rosse buurt. Het waren geen geile driften die hem de achterbuurten instuurden. Overgroen voelde macht. En verlatenheid, maar die kwam later pas als de spanning in z'n lijf was gezakt. Dat was de prijs die hij betaalde. Uit noodzaak.

Maar in Antwerpen keek hij die middag niet naar de hoeren. Overgroen keek naar de revolvers in de etalage. Rita die thuis aan kanker lag te sterven, die elke dag verder van hem vandaan ging. Overgroen had de handen diep in de jaszakken gestoken en klam zweet onder z'n oksels gevoeld. Een lage rugpijn was omhooggekropen van vlak boven de billen. Als Rita er niet meer was, dan had hij een afweer tegen loslopende honden, een kameraad op school, een vriend voor de minne tijden die zeker zouden komen. Hij had een hulp voor Rita, als haar lijden ondraaglijk zou worden, als het haar te lang zou duren, als ze erom zou vragen. Overgroen hield van haar. Hij had dat nooit zo zeker geweten als voor die etalage.

Afdankertjes van de Balkan, van eerdere oorlogen dichtbij. Pistolen en revolvers onder de glasplaat van de toonbank. Overgroen wist het onderscheid niet tot de verkoper hem verklaarde dat een pistool voor wel vijftien schoten was en een revolver maar voor zes, soms één meer.

De prijs was hem meegevallen.

Op de hotelkamer had hij de revolver, een Colt .32, uit het vettige papier gehaald en het klamme ijzer in z'n hand gewogen. Overgroen had het wapen aan het laken afgeveegd, op het beddesprei gelegd en er lang en zwijgend naar gekeken. Het was een revolver met een korte loop en een cilinder met plek voor zes patronen. Overgroen had een doosje met twaalf stuks gekocht. Het wapen had hem stil gemaakt en hij had zich afgevraagd wat hij er eigenlijk mee wou.

Overgroen had niet meer geweten waarom hij het had aangeschaft, maar nu hij het eenmaal gekocht en betaald had, wilde hij het ook niet in de Schelde gooien. Hij hoefde Rita niets te zeggen. Ze hoefde straks niet alle geheimen van hem mee te nemen.

'Ik wist het wel,' had Rita gezegd toen ze anderhalf jaar geleden van de tandarts was gekomen.

'Ik wist wel dat er iets niet goed was, maar ik wilde het niet weten. Toen nog niet.'

De tandarts had pas na aandringen een foto van haar gebit gemaakt. Het zwarte puntje op de foto van vijf jaar geleden bleek een grote stip te zijn. De zeurende pijnen die Rita regelmatig had gevoeld als spanningen hoog opliepen, hadden niet alleen een psychische oorzaak gehad.

'Zal wel niets bijzonders zijn,' had de tandarts gezegd. 'Een ontsteking, een cyste wellicht, maar wel op een vervelende plek. Ik kan die niet weghalen, dat moet operatief gebeuren.'

De tandarts had een verwijsbriefje geschreven met cryptische omschrijvingen waar ze niets wijzer van werden, maar Rita had geweten wat het zeggen wou. Ze was er rustig onder geweest.

'Vroeger had ik angst,' had ze gezegd, 'maar nu niet meer. Ik heb er al die jaren aan kunnen wennen. Ook dit is van mij.'

Overgroen had haar niet begrepen. Hoe kon een kwaal nu van jezelf zijn? Hoe kon je vrede hebben met kanker in je kaak en pijn in een lichaam dat zichzelf vernietigde?

De avondwandeling met Rita was er steeds vaker bij ingeschoten. Overgroen liep dan in z'n eentje een blokje om met de opvouwbare paraplu in z'n jaszak, ook als de lucht helder was en sterren hem uit vreselijke verten tegemoet knipperden. Overgroen wilde de dierenriem niet zien. De toekomst benauwde hem net zo zeer als de terugblik naar het verleden die hem telkens vanuit de Melkweg integen kwam. Steeds minder keek Overgroen naar boven tijdens z'n avondwandelingen.

Rita was meestal in een goede stemming als hij thuiskwam. Ze babbelde dan over een televisieprogramma of over een interview dat ze in de Libelle had gelezen. Heel zelden citeerde ze een medische rubriek. Overgroen had altijd wel schoolwerk dat af moest. Goede voorbereiding, geen ordeproblemen. Dat waren de wachtwoorden waarmee hij zichzelf toestemming gaf uit de woonkamer te verdwijnen.

Later op de avond was hij langs de kade van de Schelde gewandeld met een bobbel in z'n jasje waar hij in de binnenzak de revolver droeg. Ongeladen. Het doosje kogels in de broekzak, hard en strak tegen z'n dij. Hij had wat ongemakkelijk, met de billen stram tegen elkaar, over een traverse boven botenloodsen geslenterd en naar traag voorbijvarende schepen gekeken. Z'n gezicht had gegloeid en was nauwelijks afgekoeld in de frisse bries. Voor tien franc had Overgroen de andere oever dichterbijgehaald met een verrekijker die draaibaar op een paal stond, de linkerhand aan de schroef van de lens, de

rechter in z'n binnenzak. Overgroen had aan de andere kant niets van waarde gezien.

Aan het eind van de pier had Overgroen op een vrijwel leeg terras een duvel gedronken en naar de zon gekeken die roodoranje onderging. Toen de ober weg was had hij het wapen tevoorschijn gehaald en de korte loop even gestreeld. Z'n pink paste een eindje in de opening, maar niet ver. De cilinder met de zes lege gaten ratelde heel zachtjes toen hij eraan draaide. Ze hield van hem, dat wist hij zeker.

Het avondeten had hij overgeslagen. De biertjes waren voldoende geweest. Aan de overkant van de Kaai was hij door de hoerenbuurt gelopen. Met de revolver onder z'n jas, onwennig onder z'n hemd achter de broeksboord gestoken. Overgroen had de korte koele loop onder de rand van z'n slipje tegen z'n buik gevoeld. Hij had de hoeren nauwelijks opgemerkt, het wapen trok al z'n gedachten weg. Het gaf hem een veilig gevoel op de kasseien die in paarsrood licht glommen. Overgroen was gewapend tegen pooiers, tegen negers die hem hinderlijk drugs aanboden, tegen honden, tegen school, tegen kanker. Rita zou niet onnodig lijden. Hij zou niet onnodig lijden. Het ongeladen ijzer had hem rustig gemaakt. De dreiging, alleen de dreiging al, was genoeg geweest om pijn te onderdrukken.

Half euforisch was Overgroen in het hotel aangekomen. Hij had, op z'n rug liggend, naakt tussen de lakens, met het wapen gespeeld en z'n driften laten gaan. Ongeremd. Machtig. Overgroen had een patroon in het de holte van de cilinder gestoken en met de ogen dicht onder z'n handen rondgedraaid, zoals hij dat van tv-films kende, met de korte loop even tegen z'n bovenkaak, in de mond, de plek waar hij Rita op haar wang had aangeraakt voor ze hem had uitgezwaaid.

'Alleen op korte afstand betrouwbaar,' had de verkoper gezegd. Overgroen had gekeken waar de kogel onder z'n draaiende hand terecht was gekomen.

'Je bent echt opgeknapt, wat fijn.'

Rita was oprecht blij geweest met de parfum die Overgroen voor haar had meegebracht, maar hij was ongeduldig geweest onder haar liefkozing. Hij wilde de vuile was uit z'n schooltas halen voor ze hem aan zou bieden dat te doen. Hoe ziek ze ook was. Hij zei niet wat hij in Antwerpen had gedaan. Overgroen vertelde niet wat hij gevoeld had voor de etalage achter de Vogeltjesmarkt, niet wat hij had gedacht toen hij onder de traverse aan de Kaai had geplast en naar de sterren had gekeken. Overgroen zag hoe Rita bloed en etter in een zakdoek veegde. Ze had geen pijn meer, zei ze.

Rita was steeds opgewekter geworden, alsof ze op de dood had gewacht en die dichtbij wist. Overgroen bleef ongedurige pubers vertellen over spelling en zinsontleding. In een enkele klas probeerde hij de zin van literatuur over te brengen, dan sprak hij pathetisch over de schoonheid van poëzie en de hartstocht in verhalen en romans. Over carpe diem. Overgroen verloor de greep op de lessen. De routine liet hem in de steek. De klassen werden onrustiger en

vaker dan eens liet hij de leerlingen het lokaal verlaten voor de bel was gegaan of liet hij ze huiswerk nazien voor het volgende lesuur.

Zolang Rita thuis was, wilde Overgroen niet met verlof. Hij vond zijn strijd in het schoolwerk om de eerste druk kwijt te raken. De school was afleiding zonder vermaak. De aftakeling ging plotseling snel. Overgroen liet de revolver in het zijvak van z'n schooltas tussen boeken en schrijfblokken zitten. Een week na de crematie stond hij weer voor de klas, routineus. De leerlingen waren rustig, die eerste weken. De kinderen waren al snel weer vergeten dat leven eindig is.

De colt droeg Overgroen in een schouderholster onder z'n hemd. In de klas deed Overgroen z'n jasje nooit meer uit. 's Avonds keek hij naar de sterren die ver in het heelal schitterden. Het was alsof alle loslopende honden voelden dat hij gewapend was.

Krassen

Mertens kijkt half verdwaasd als hij overeind komt, traag de radio zachter zet en in een halve roes de speelgoedautootjes strak naast elkaar in de la van de servieskast parkeert. De deurbel ratelt opnieuw, langduriger. Met een dubbelgevouwen servetje zet hij de Maserati's klem tegen de kant. Mertens veegt stof van z'n hemd en broek, stof van knieën die een beetje schrijnen van het kruipen en glijden op het parket, dan schuift hij de la dicht. In z'n oren raast nog het geluid van de krassende en piepende wieltjes van de plotseling remmende dinky toys.

'Was je de afspraak vergeten? Ook goeie dag,' zegt Wittebol die voor de deur staat met in z'n ene hand een papieren zak, die een fles wijn verraadt, en met in de andere een bos rode tulpen in cellofaan gewikkeld met een wit krullint eraan en een zakje mest erop geplakt. Zijn donkerblauwe jas valt open, de geblokte colbert die hij eronder draagt heeft hij met één knoop dicht, scheef. De gele stropdas met een anthracietkleurige kangoeroe erop gestikt hangt keurig recht.

'Was je de afspraak vergeten Ton?' herhaalt Wittebol.

Wittebol klinkt als op school. Mertens kent de tergende stem van de adjunct. Mertens is vertrouwd met leerlingen die voor de halfopen deur van de kamer van de conrector staan te wachten tot ze door Wittebols donkere stem worden binnengeroepen, kinderen die door de lerares Frans de les uitgestuurd zijn, steeds weer. De jongens kunnen het niet laten, om beurten bewijzen ze het begin van hun mannelijkheid door met de hand op de rits van broek, forniquer of piquer te fluisteren, als Le Poole met de rug naar de klas staat, tot ze zich met hoogrode kop omdraait als ze het gesis gewaar wordt en dan in een reflex haar rok recht trekt. Om beurten worden ze naar Wittebol gestuurd. Mertens weet dat. Hij kent de jongens. De aarzeling en de gêne van zijn leerlingen is gespeeld, weet hij, echt bang voor Wittebol zijn ze niet. Hoe meer straf, hoe meer ze in de achting van hun klasgenoten stijgen, vooral als ze zich ook nog aan die straf weten te onttrekken door met de conciërge te smoezen.

'Kom binnen,' zegt Mertens, die een stap terug doet in de hal en Wittebol voorbij laat gaan.

'Nee, ik was de afspraak niet vergeten,' zegt Mertens kalm en kijkt eerst naar de vloer en dan in de spiegel die achter de staande kapstok hangt.

Er zit nog een pluis op z'n broek. Mertens plukt met duim en wijsvinger en laat het stofje achter z'n rug op de deurmat vallen.

Als Mertens de deur weer in het slot duwt, draait hij als vanzelf aan de zilverkleurige schijf van de bel waar donkere vlekken verschijnen op plekken waar de verf loslaat. Hij wist niet dat de bel een veer bevatte. Weken kreeg hij geen bezoek, kwam niemand langs, leek het, tot collega Peppels hem belde en zei dat de bel het niet deed, dat hij al dagen langs was geweest, maar Ton nooit thuis had getroffen, geen gehoor vond. In de bel zat een veer die opgedraaid werd toen

Mertens geprobeerd had de gong van de deur te schroeven.

In de spiegel ziet Mertens dat z'n ogen roodomrand zijn, heel licht en waterig. Met z'n tong maakt hij z'n lippen nat. Mertens neemt de jas van Wittebol aan en hangt de loden driekwarts aan een hangertje aan de kapstok.

Zonder te vragen legt Wittebol de bloemen op de tafel, zet de fles in het bordeauxrode kreukpapier ernaast en wijst er met een triomfgebaar naar, alsof hij zeggen wil; voor jou, helemaal voor jou. Maar de conrector kijkt alleen en zegt niets, alsof zonder woorden z'n gebaar aan kracht zou winnen.

Mertens ziet dat het een fles uit eigen voorraad is, waarschijnlijk door de vrouw des huizes met plakband weer netjes verpakt in een zak van een oud verjaardagscadeau.

'Ik zie dat het goed met je gaat Mertens. Fijn dat het weer beter met je gaat Ton. We missen je op school.'

Wittebol kijkt Mertens niet aan als hij dat zegt. Wittebol kijkt nooit iemand aan. Mertens probeert zich de kleur van de ogen van de conrector te herinneren, het lukt hem niet, maar hij weigert de man die bij hem in de kamer staat en de sobere inrichting monstert, in het gezicht te kijken.

Met de verpakking erom zet Mertens de bloemen in de keuken in een bierglas dat hij half vol water laat lopen.

'Stelen schuin afsnijden jongen en direct in lauw water zetten,' hoort Mertens vanuit de kamer als hij de kraan dichtdraait.

Wittebol was bioloog. Wittebol is het nog, maar hij staat niet meer voor de klas sinds hij conrector is geworden. Plantenteelt gaf Wittebol en bloemschikken. Op school wil Wittebol daar niets meer van weten, maar op bezoek bij collega's met ziekteverlof schaamt hij zich blijkbaar niet meer voor die kennis.

'Zodra er luchtbelletjes tussen de haarvaten en het water komen is de zuigende werking weg, dan neemt de bloem geen water meer op,' gaat het college verder vanuit de woonkamer.

Het cellofaan glijdt knisperend langs de tegeltjes boven het aanrecht. Mertens zet het glas met de bloemen klem tussen de stander van de keukenrol en de koffiezetter. Door de halfopen keukendeur ziet Mertens dat Wittebol voor het raam staat en naar buiten kijkt, de tuin beoordeelt. Mertens weet dat bloemen, eenmaal losgesneden, op een vaas kunnen verdrogen, zoals schipbreukelingen op zee om kunnen komen van de dorst.

'Leuk tuintje,' zegt Wittebol, haalt zijn handen uit de zakken, knoopt het jasje los en trekt aan z'n das. Mertens ziet hoe Wittebol even naar de grijsgestikte kangoeroe kijkt en dan naar hem, maar Mertens zegt er niets van.

'Mooi terras voor potplanten,' gaat Wittebol half staccato verder.

'Weet je wel. Grote bruine potten met afrikaantjes en viooltjes. Zou heel mooi staan, hier achter. Je moet ze wel vaak water geven, dat wel. Rustgevend is het, dat ook, zou wel goed voor je zijn, denk ik. Kaapse vanzelf, die viooltjes.'

Lerarengrappen, denkt Mertens. Wat jodenmoppen voor dronkenlappen zijn, dat zijn afrikaantjes en Kaapse violen voor biologieleraren. Honderd keer liever had hij dat jongens uit de derde klas, die Le Poole van Frans het leven moeilijk

maken, op bezoek kwamen, maar die komen niet. De leerlingen hadden na twee maanden een ansicht gestuurd, een dubbele kaart met een gestileerd wijnglas erop, met Santé ernaast en een feestmuts met confetti rondom. 'Veel sterkte,' had aan de binnenkant gestaan, of 'beterschap'. Hij wist het niet meer, ondanks dat de kaart weken in de staander op z'n bureau had gestaan, half verscholen achter de grauwe giroenvelop met betaalopdrachten. Mertens betaalt altijd op de laatste dag.

'Zal ik thee maken, of hebt u liever koffie. Ik heb ook pils of jenever,' zegt Mertens.

Hij weet dat Wittebol van de drank af is. Sinds twee jaar, sinds Wittebol conrector kon worden.

Dan zet hij water op voor thee.

'Het gaat prima op school,' zegt Wittebol.

Mertens reageert niet en zoekt in het keukenkastje naar theezakjes, veel langer dan nodig. Uit een nieuw doosje haalt hij twee zakjes voor elk één kop thee en laat die alvast in de glazen pot hangen, terwijl het water in de ketel begint te zingen.

Mertens wist niet of de jongens uit de klas hem met die feestkaart te grazen hadden genomen, of dat hun belangstelling oprecht was geweest. Hij had er niet op gereageerd.

'Sinds de nieuwe regelingen is het ziekteverzuim met drie procent afgenomen.'

Wittebol zit in de rotanstoel dichtbij het raam en kijkt naar twee spreeuwen die in het gras pikken.

'Vooral de kortdurende ziektegevallen zijn minder geworden,' oreert hij met rollende stem.

In gedachten herhaalt Mertens die zin. Hij maakt correcties op de zinsbouw, de grammatica en herformuleert de woorden van Wittebol. Het aantal kortdurig zieken is sterk verminderd, gaat in een lus door z'n hoofd, telkens weer.

'Ik heb nog twee gevulde koeken. Ze zijn wel gebroken maar dat hindert u hopelijk niet,' zegt Mertens, 'de smaak is er niet minder om.'

'Waar het naar toe gaat is het ook niet zo mooi.'

Wittebol is thuis.

Wittebol is overal thuis, weet Mertens en trekt, als hij uit de keuken komt, heel even de onderste la van de servieskast op een kier. De twee speelgoedautootjes staan keurig naast elkaar met de bumpers tegen het servetje. Heel kort hoort Mertens ze over het hout glijden als hij de la weer dichtschuift, dan doet hij de deur van de kast open en pakt uit een glas twee theelepeltjes en het bruinglazen suikerpotje met klontjes.

'Hoe lang ben je nu al thuis?' vraagt Wittebol.

Mertens geeft antwoord en zegt dat er zicht is op verbetering van de toestand. Dat hij zich steeds vaker een uur goed voelt. Vooral 's ochtend na het ontbijt. Mertens zegt niet dat z'n ontbijt bestaat uit twee, soms drie koppen koffie en marie-biscuits die hij met margarine tegen elkaar plakt en droog naar binnenwerkt. Soms meer dan een halve rol biscuits voor hij een slok koffie

neemt, een vijfminutenontbijt. Vaak neemt hij niet eens biscuits, maar alleen een eetlepel margarine.

'Dat is een hoopvol teken,' zegt Wittebol. 'Heel hoopvol kerel.'

Mertens fluistert tegen de fluitketel die vanuit de keuken laat horen dat het water kookt. Als Mertens alleen in huis is, praat hij met het hete water, de stofzuiger die raast, de stortbak van de wc die een hoge fluittoon afgeeft als de bak opnieuw vol water stroomt, of zachtjes borrelt als Mertens de deur van het toilet snel dichttrekt en zo de luchtdruk in het kamertje even verhoogt. Gurken, noemt Mertens dat boerende geluid van de waterklok in het reservoir, maar hij kon het woord niet in het groene boekje vinden.

'Le Poole is ook ziek,' hoort hij uit de kamer. 'Ze is al drie weken thuis, ook overspannen.'

Mertens weet Wittebol bij de boekenkast. Wittebol die met de vingers langs de ruggen gaat en af en toe een boek naar voren trekt.

'Maar het was heel gemakkelijk een vervanger voor dat kippetje te vinden. Oh pardon. Eén telefoontje naar het arbeidsbureau en ik had weer een Fransoos. Leuke boeken heb je.'

Mertens haalt de theezakjes tweemaal op en neer, keurt de kleur van de thee en zwiept nog twee keer, dan schenkt hij de glazen driekwart vol.

Nee, Mertens heeft geen behoefte aan Le Poole. Mertens weet niet of het zijn schuld is dat Le Poole afgeknapt is. Dat hij zich kameraad voelt met de jongens, de kornuiten uit de onderbouw, dat is zijn eigen gevoel, daar heeft niemand iets mee te maken en dat hij niet opgewonden raakt van Le Poole, al heeft ze wel iets van dat magische dat hem in vrouwen aantrekt, daar wil hij niet meer aan denken. Dat de jongens uit de derde dat gevoel, die onbenoembare uitstraling van Le Poole, ook ontdekt hadden, was voor hem genoeg geweest. Mertens zet de glazen thee, die stoom af lijken te blazen, in de vensterbank. Wittebol gebruikt geen suiker.

Na een lesuur zat hij wel eens met de veertienjarigen te klaverjassen, of keek hij alleen maar toe hoe ze aan het kaarten waren op de achterste bank in het lokaal. Dan zag hij door de vingers dat ze sigaretten rookten en schuine moppen en sterke verhalen vertelden. Hij voelde de spanning als ze bluften met het troeven en bieden. Meestal zat Mertens wat achteraf op een tafeltje, met de voeten op een stoel, dan zweeg hij en liet hij de jongens praten. Het was dan alsof hij zichzelf hoorde. Ze vertelden van de meiden die ze zouden versieren, van de drank die ze in een weekend wegwerkten, van de ruzies met hun ouders en Mertens wist dat ze bluften, steeds weer. Hij wilde dat ze bluften. Maar één keer had hij een lang verhaal verteld. Eén keer maar. Mertens had verteld van zijn verblijf in donker Afrika, zijn werk in Cameroun, hij had niet gebluft.

Tijdens zijn studie was Mertens twee maanden in Cameroun geweest. Hij had in een vakantie in een jongerenwerkkamp meegedaan met de aanleg van een bananenplantage, hij had ananassen in de tropische aarde gepoot en in de schaduw van het regenwoud cacaobonen geplukt. Zonder dat hij er weet van had gehad, was het verhaal uitgegroeid tot een jaar ontwikkelingssamenwer-

king, maar nog steeds had hij het gevoel dat hij de waarheid geen geweld aan had gedaan.

'J'ai froid,' had hij met een brede glimlach gezegd. Het was hem ontkomen, hij had zich vrij gevoeld bij die jongens, er was een barst in z'n afweer gekomen, heel even, maar dat realiseerde hij zich pas achteraf en toen was het te laat geweest, al had hij er aanvankelijk wel een goed gevoel aan over gehouden, maar die opluchting was langzaam veranderd in achterdocht en angst. Een van de jongens had z'n waaier speelkaarten op een stapeltje geschoven en op de schoolbank gelegd, de stoel achteruitgeschoven, de benen gespreid en de hand op het kruis van z'n broek gelegd.

'En meneer,' had hij gevraagd, de hand over de rits wrijvend, 'en meneer, hoe zat het met de vrouwen. Hadden ze ook zoeloelippen?'

Z'n kameraden lachten, zoals kameraden lachen kunnen om onschuldig vermaak, om grappen over meiden en vrijen, om grappen over negers met zoeloelippen.

'Zoenlippen,' had Mertens verstaan, maar de jongens hadden in koor het woord met getuite mond en pertinent herhaald: 'Zoeloelippen!'

Misverstanden waren niet mogelijk. Een jongen had met de hand langs z'n lippen gestreken en brobbelgeluiden gemaakt. Mertens was er verlegen mee geworden en had niet geweten wat hij had moeten doen.

Hij kende de zoeloelippen, de zoenlippen. Hij was een jaar of twaalf geweest, jonger misschien. Van de buurman had hij een boek over zending, over andere culturen gekregen omdat hij z'n kennis over vreemde en verre volkeren wilde vergroten. De buurman had hem begrepen en hem het fotoboek gegeven dat jongetje Mertens van z'n moeder niet mocht inzien. Het was het eerste boek met een naakte vrouw, dat Tonnie ooit had gezien. Het eerste plaatje van een naakte vrouw, een negerin van nog geen twintig met blote borsten en een omslagdoek laag om de heupen. Een foto in zwart wit. Tonnie had niet gelachen, een welgevormd vrouwenlijf was toen nog een serieuze zaak.

In de boomgaard, in een tent – een deken over een waslijn die tussen twee appelbomen was gespannen – had hij liggend op een oude slaapzak de plaatjes in het boek bekeken, maar telkens was hij bij die ene foto terechtgekomen. Zoeloemeisje na initiatie, had onder de foto gestaan. Een lach op haar gezicht, om haar stevige lippen, de rechterarm met de elleboog omhoog, de hand in de zwarte nek, de rechterborst lichtgrijs naar voren met een grote rechtopstaande donkere tepel. Hij had haar zachtjes gestreeld. Tonnie had geen kroeshaar in de oksel gezien. Net zo min als hij okselhaar bij Le Poole had gezien toen ze in de voorzomer op het gazon bij de docentenkamer buiten thee had gedronken en languit op het gras had gelegen. Le Poole had korte blonde haartjes op haar bovenlip, boven haar smalle bovenlip. En op haar dijen.

Mertens had de jongens in de klas niet terecht durven wijzen, maar hij had de humor voorzichtig afgezwakt. Om de stemming te neutraliseren, had Mertens in een openhartige bui, verteld van de vrouwen die in het dorp in het regenwoud werkten, die mooi konden zingen in de zondagse kerkdienst en 's avonds in het

werkkamp kwamen om te dansen en te praten bij het licht van olielampen en kaarsen. Daar in Afrika, had hij gezegd, had hij beter Frans leren spreken dan ze ooit van juffrouw Le Poole zouden leren. Daar had hij geleerd wat ze bedoelden met: j'ai froid. Daar had hij de Franse woorden voor geslachtsgemeenschap geleerd. Hij had een lichte blos boven voelen komen toen hij dat gezegd had.

'Neuken,' had de jongen met de hand op zijn kruis geroepen.

'U bedoelt neuken.'

De leerlingen hadden hun troeven op tafel gelegd en het klaverjassen gestaakt, maar Mertens had gezegd dat het tijd was om naar huis te gaan. Hij had het koffieschoteltje met peuken leeggegooid in de prullenbak, de ramen dichtgedaan en het schoteltje bij de wasbak in de toiletten schoongespoeld.

Juffrouw Le Poole, collega Le Poole, zoals Wittebol zei, had leergeld betaald, dat was hem duidelijk geworden uit de woorden van de conrector. Le Poole had aan het eind van de vorige maand het leergeld betaald dat hij haar schuldig bleef, zij had een deel van zijn leergeld betaald. Allebei hadden ze de rekening thuis gekregen, zonder uitstel van betaling.

Mertens had niets met de lerares Frans. Hij vond haar niet aantrekkelijk, met haar bleek sproeterig gezicht en haar achteroverhellende manier van lopen, het bekken naar voren, niet uitdagend, maar misschien wel uitnodigend. Niet dat hij een afkeer van haar voelde, of van vrouwen, zeker niet. Ze had een strak zwart slipje gedragen, dat had Mertens heel even gezien toen ze gehurkt had gezeten op het gazon en de nauwe kokerrok was opgeschoven geweest, heel even.

Mertens hield van kameraadschap met mannen en van vriendschap met jongens, maar Mertens hield ook van een vrouw naast zich, ook in bed, vooral in bed. Het evenwicht had hij daarin nog niet ontdekt. Wat hij precies in een vrouw zocht was hem niet duidelijk, maar dat Le Poole daar iets van had, dat besefte hij wel. Waarom had hij haar anders genoemd toen hij haar bij de kaartende jongens ter sprake had gebracht? Hij wist het niet, hij wilde het niet weten.

Als hij er niet te diep bij nadacht, vond hij vrijen niet onaangenaam, maar op de een of andere manier kon hij de seks niet boven basale driften uittillen. Driften die hij soms niet onder controle hield. Als hij tijdens de lessen naar de kinderen keek die druk aan het huiswerk maken waren of zich bogen over een stelopdracht, dan gingen zijn gedachten wel eens naar de daad, zoals hij dat dan noemde, maar al gauw kwam er een licht gevoel van afkeer, van een begin van weerzin, van walging in hem boven en tegelijkertijd een hevig verlangen. Hij liet die gevoelens meestal niet zover bovenkomen, maar liep dan tussen de tafeltjes door naar de jongens op de achterste rij. Dan neutraliseerde hij die hartstochten die soms in een flits boven kwamen als hij even in ledigheid voor zich uit staarde.

'Je krijgt zeker wel vaak bezoek,' zegt Wittebol. 'De hele dag heb je tijd om mensen te ontvangen. Dat ligt bij mij wel even anders. Ook in de avonduren zit ik vaak op school. Met ziekteverlof zijn heeft zo zijn voordelen, dunkt me. Maar ik wil je klachten niet bagatelliseren, zeker niet Ton.'

Wittebol stipte met een natte vinger koekkruimels van de vloer.

In de dekentent in de tuin was hij op de rug gaan liggen en had hij naar de boven gestaard. Het boek had hij opengevouwen naast zich neergelegd op de bladzijde met de naakte negerin. Diffuus zonlicht had door de pluchen draden van de zuivere scheerwol geschenen en rasterpatroontjes op z'n handen en z'n blote borst gemaakt. Boven hem had een knijper de stof samengeknepen en verderop nog een. Een vlieg had hevig zoemend geprobeerd een uitweg te vinden uit de drukkende hitte van de tent. Met de ogen open had Tonnie een korte heldere film voor zich langs zien gaan. Niet zoals patiënten die op een operatietafel in een flits de film van het voorbije aan hun geestesoog langs zien trekken, of als bijna verdronkenen die in een helder wit riool naar de overzijde zeggen te spoelen. Tonnie had een film gezien van wat komen ging. Niet dat hij dat toen al had beseft, maar de beelden, meer indrukken dan beelden, waren flitsen geweest die wellicht door het zoeloemeisje in gang waren gezet. Ooit zou hij in Afrika komen, zou hij met een negerin trouwen en lichtbruine kindertjes verwekken. Tonnie had een missie in de wereld, dat had hij in dat tentje onder de fruitbomen gezien en vooral gevoeld. Hij had na die helderheid van geest de vlieg doodgeslagen en ineens hevige dorst gekregen, ver voor z'n moeder hem geroepen had voor een glas mierzoete ranja.

Wittebol slurpt aan de thee en legt ondertussen uit hoe het personeelsbeleid een andere gestalte krijgt en met de tijd meegaat. Hij vertelt over contracten met het nieuwe schoonmaakbedrijf en de inzet van uitzendkrachten. Wittebol lacht om z'n taalvondst en herhaalt: inzet van uitzendkrachten.

Mertens grijnst een beetje mee. Hij denkt aan de raceautootjes in de la van de kast, aan het parcours op het parket, de scherpe bocht bij de stoelpoot en de tarzanbocht, hij denkt aan Le Poole als pitspoes op de motorkap, benen over elkaar.

Mertens was wel in Afrika terechtgekomen, en vanaf de landing in Douala was de stad en het land hem vertrouwd geweest. Hij was niet met een negerin getrouwd, dat niet, hij had zelfs niet met een zwarte vrouw gevreeën, niet wetend dat; j'ai froid, niets zei over de temperatuur van de tropennacht. Dat had hij zich pas veel later gerealiseerd, maar toen was het te laat geweest.

Na die eerste openbaring in die dekentent was hem dat, op de meest onverwachte momenten, vaker overkomen. Een eenzame fietstocht langs een akker. Een ANWB-paddestoel met afstanden in kilometers met één cijfer achter de komma, met een hartvormige beschadiging in de witte verf, met algenstrepen over het blikkerige metaal, met roodbleke pijlen naar vier windstreken, en verdorrend gras. Mertens zou de stand van de strootjes rond de betonnen voet van de aanwijzer kunnen tekenen als hij zou willen, na jaren. De afstanden naar de dorpen, hij kent de getallen en het nummer van het paaltje. In de verte hoort hij het gebrom van auto's op een racecircuit en dichterbij het tokkelende geluid van een specht. Nee, een onderwijsbaan was niet voor hem weggelegd, dat wist hij toen. Maar hij was toch voor de klas terechtgekomen in een jas die met de jaren steeds meer was gaan knellen. De heldere flitsen overkwamen hem minder frequent, z'n toekomstverwachtingen zakten weg en werden

vormelozer als borsten van oudere vrouwen, als het lichaam van Le Poole dat sporen van de overgang begon te vertonen en bij wie een uitzakkende buik het bekken langzaam vulde en minder uitnodigend werd.

'Ik weet niet of je iets van school weten wilt,' zegt Wittebol, 'maar ik heb nog wel een leuk verhaal. Kleinsma, je vervanger, weet je wel, kwam met het verzoek om een filmprojector aan te schaffen. Hij wilde graag films op school vertonen, van Hermans en zo. In dit video- en internettijdperk,' haalt Wittebol smalend uit. 'Ik was daar niet zo voor,' gaat hij door, 'maar er was nog geld, en ach. Toen bleek dat in het magazijn nog een projector stond, een Eumig, weet je wel.'

Wittebol wacht niet op antwoord. Mertens neemt de tarzanbocht en luistert naar de specht. Hij corrigeert geen zinnen meer. Plotseling krijgt Mertens een droge mond.

'Maar bij een projector hoort een scherm,' ratelt Wittebol en de mouwen van z'n gele hemd komen tevoorschijn als hij met z'n zwaaiende armen de omvang van het beeldvlak aangeeft. 'Kleinsma had nog nooit van een zoomlens gehoord.'

Uit de mond van Wittebol klinkt het of hij het over de zoom van een rok heeft. Mertens reageert niet.

'Kleinsma projecteerde het filmvlak op de achterwand van het lokaal. Groot, groot. Komt vaker voor dat mensen zich in dimensies vergissen. Ik was er niet in die week. Nou dat filmscherm heeft me een lieve duit gekost.'

Mertens hoort Wittebol zeggen dat hier niet verder over gesproken mag worden.

'Maar jij kunt wel zwijgen Ton, dat weet ik.'

Mertens kent de verhalen van Kleinsma, van Le Poole, van Woortmann, van Beekhuis, Zwaneveld, Meijer, Bergstra, Peters, Koster, van andere collega's, hij kent de verhalen over Mertens, Mertens die waanideeën heeft, die spinsels ziet, geesten hoort en afmetingen niet goed inschat, die met jongens te lang napraat en koude voeten heeft in bed.

Mertens hoort hoe Wittebol verhalen in de wereld helpt, net zoals hij zelf leerlingen geleerd had hoe ze tegen Franse meisjes moesten zeggen dat ze het koud hadden, en dorstig waren. Hij had ze geleerd de opvliegingen van Le Poole, die in de overgang kwam, te gebruiken.

In de la van de servieskast weet Mertens de raceautootjes startklaar. Z'n handen rusten op de leuning van de stoel, hij zit in de racekuip en hoort hoe de motoren warmdraaien. Ton wacht op de vlag van de starter. Dan gaat de janktoon in hoogte snel omlaag en scheuren de rode en de blauwe Maserati naar de eerste bocht. Even is het stil als de wagens door de verste bocht racen en dan weer met hoge fluittoon op hem aan komen.

'Je bent vergeten de wijn uit te pakken,' zegt Wittebol. 'Het is een hele chique Bordeaux. Heerlijk, bevat een volle afdronk.' Wittebol laat de tong langs z'n lippen gaan. 'Heerlijk bij een blokje kaas, oude kaas. M'n vrouw vindt die wijn heel lekker.'

Mertens trekt het sellotape los en ziet de witte plekken op de verpakking waar eerder een feestplakkertje zat.

'Ik drink die wijn zelf ook, heel af en toe. Ik zondig heel af en toe. Ach ieder mens heeft recht op z'n zwakheden, niet soms. Zelf meegenomen uit Frankrijk. Moet je ook eens doen Ton. Heel voordelig.'

Wittebol wacht niet op antwoord.

De rode auto ligt een halve lengte voor. De camera haalt de auto's dichterbij. Bloed stijgt Ton naar het hoofd. Hij rijdt de blauwe, drukt het gas diep in en waagt een inhaalpoging in de S-bocht voordat de tarzanbocht opnieuw in zicht komt.

'Ik stap maar weer eens op,' zegt Wittebol. 'Aangenaam je weer even gesproken te hebben. Fijn dat het weer beter met je gaat. We rekenen nog niet direct weer op je, neem gerust de tijd.'

Wittebol loopt naar de deur, vergeet bijna zijn jas mee te nemen. Het knaapje valt op de vloer. Wittebol bukt in de spiegel. De rode auto maakt een pitstop. Le Poole zit op de motorkap met de benen over elkaar. De blauwe neemt een beslissende voorsprong. Mertens blijft in de deuropening staan tot Wittebol wegrijdt en ziet de zwartgrijze walm uit de uitlaat komen. Diep snuift hij de geur van raceolie op. In de verte breekt de grauwe lucht in pastelblauwe tinten.

Na die ene misser, die Le Poole haar ziekteverlof opgeleverd heeft, had Mertens geen praatjes meer met de jongens gemaakt. Hij bleef ze uit de weg, zoals hij Le Poole uit de weg bleef nadat ze hem had uitgelegd dat ze het niet koud had en ook geen dorst en dat hij zich niets moest verbeelden. Mertens verbood het kaarten en het roken in de klas en als hij zich te onzeker voelde om de kinderen te verbieden wat hij zelf graag had gewild, dan ging hij snel naar huis en trok hij de gordijnen achter zich dicht, dan haalde hij de dinkytoys tevoorschijn en racete over het parket, vlak langs het wollen tapijt met de koffievlekken en scheurde hij langs de poten van de stoel, voorbij de servieskast.

Ton wacht niet tot Wittebol de straat uit is. De stank van halfverbrande diesel vult de hal als hij de deur op het nachtslot draait en de gong van de bel ratelend opwindt. De laatste ronde.

Ton zet de helm af, de jongens juichen, hij maakt de veiligheidsgordel los en wacht op de smalle zoenlippen van de pitspoes met de uitnodigende schoot en het kroeshaar. Uit de boekenkast pakt Tonnie een kleurboek en houdt van grote hoogte het hoesje met kleurtjes op de kop. De potloden rollen over het parket. Hij pakt de rode potlood in de volle hand en maakt met spuug de punt nat, z'n lippen rood. Met de tong ver tussen de lippen naar buiten, de tanden zachtjes in het vlees, krast het ventje, eerst voorzichtig, en dan steeds harder op het papier met de plaatjes van speelgoedautootjes.

Ei

Er was er eens een biologiestudent die in het hoge noorden onderzoek deed naar de oorsprong van het leven. Laten we hem Jacob noemen, want z'n echte naam doet er niet zoveel toe. Trouwens, je zou hem toch niet kennen. Hij is al een paar ouder dan jij bent, ouder dan de meesten van ons, misschien op een enkeling na, want ook nu zijn er ouderen die nog student worden, niet omdat ze moeten, maar omdat ze dat willen en soms kunnen ze dat ook.

Jacob kende het hoge noorden van de vakantie met z'n vader en z'n moeder en z'n kleine zusje dat toen nog niet geboren was, die warme zomer in Lapland. Er waren rendieren, die liepen achter een omheining, maar Jacob verbaasde zich niet over de grote bruine beesten met het fluwelen gewei op hun hoofd. Net zo min als hij zich verbaasde over de zwartwitte koeien met hun afgezaagde horens die in willekeurig patroon vlaaien in het gras deponeerden. De naakte schapen stonden met strakke nekken achter z'n ouderlijk huis te blaten. Dieren leken soms net mensen, of was het omgekeerd?

Als z'n moeder naar alweer een rendier bij alweer een lappenkamp wees, keek hij niet, of keek hij alleen, om van het gezeur af te zijn. Jacob verbaasde zich niet toen hij kind was, of eigenlijk wel, maar het was kinderlijke verwondering die door z'n vader en z'n moeder, en door z'n zusje dat nog geboren moest worden, niet werd opgemerkt, druk als die waren met wat gebeurde.

Van die tocht naar het hoge noorden herinnert Jacob zich enkel nog de muskieten. Die lieten indruk op hem achter. Dat was lang voor hij met andere kinderen naar school ging. Dat was in het jaar dat zijn zusje werd geboren. De schapen zaten alweer in de wol. De koeien hielden de stal warm en deponeerden vlaaien in de goot. Ze aten hooi uit een kribbe, omringd door vliegen en muizen. Weinig weet Jacob nog van die geboorte, alleen dat het koud was, toen, bij de ontsluiting.

Jacob had het koud gehad, die nacht van de bevalling. Buiten had hij naar de sterren staan kijken, verwonderd over de lichtjes in de verte, verwonderd over de Grote Beer en de Poolster, al had hij toen nog geen weet van die namen. Binnen was vader met moeder in de weer, en later met zusje. Buiten viel af en toe een ster, niet zo vaak. Het was koud die nacht, en helder. Misschien was dat het moment dat hij wist dat hij ooit bioloog zou worden, of ecotoxicoloog, of fladderaar, daarmee bedoelde hij vast en zeker ornitholoog, maar hij kende die woorden nog niet, fladderaar wel, maar niet die andere grote woorden. Misschien werd toen een band doorgesneden en een andere geklonken. Jacob ging naar binnen toen zijn zusje huilde. Zijn vader had bloed aan de handen, moeder lag te slapen.

Jacob werd groter en z'n vader en z'n moeder werden ouder. Z'n zusje niet, dat ging dood. Jacob wist niet of hij dat jammer moest vinden. Iedereen zei het tegen hem, dat het jammer was, maar Jacob was daar niet zo zeker van. Ze

lag zo mooi in het kistje en het was zo heerlijk fris in de kamer waar ze lag te slapen, aangestaard, vriendelijk aangestaard door het rendier dat aan de muur hing naast de Friese staartklok. Het dier had de knipperogen van de speelgoedpop gekregen. Zusje had dat vriendinnetje niet meer nodig. Een pop was niets voor Jacob, vond zijn moeder. Zijn vader zweeg.

Jacob wilde niet vinden wat anderen voor hem hadden bedacht. Hij zocht z'n eigen weg wel. Fladderaar, dat leek hem wel wat, en dan langs onbewolkte luchten onder de sterrenhemel. Geen wonder dat hij biologie ging studeren. Het onderzoek in het noorden, geen drukte met standaarddieren, geen muskieten, alleen sneeuw en noorderlichtslierten, lag voor de hand. Gekleed in warme jas, een muts van rendierenhuid en wanten van schapenwol voelde hij zich thuis, zo was dat. Hij was blij dat er geen lappenkampen te zien waren. Jacob was heel blij in z'n Carl Denigtentje, teruggetrokken in z'n slaapzak met eendendons en z'n primus tussen de palen. Eén voelde hij zich met de sneeuwhoenders, de poolvossen, de walvissen, ook al zag hij ze niet. Jacob wist dat ze er waren, die anderen.

Jacob had de sporen al gezien. Verse sporen in oude sneeuw, sneeuw waar hij maar één woord voor kende en dat was genoeg: sneeuw, geen twintig als de Eskimo's, geen eenentwintig als de Inuit. Vijftenige sporen, met een smal hakje erachter. Telkens gladde glimmende stapjes naast elkaar, niet alleen door de druk van de vogel, dat wist hij, maar ook door de warmte van de voetjes. Het was een vogel, daar was hij zeker van. Het leek alsof er telkens sneeuw was gesmolten, bij elke stap die vooruit werd gezet, want dat was hem al snel duidelijk geworden. Het was een vogel met warme voeten, een vogel die vooruit wilde.

In heel oude sneeuw, waar het maanden niet gesneeuwd leek te hebben, had hij twee sporen naast en achter en door elkaar gevonden, grote en wat kleinere voeten. Een voetje, één van de grotere, miste een teen, maar dat was beter dan een hak te weinig, had Jacob gedacht. Elk dier kent zijn gemis, dat gold ook voor vogels.

Na een plek onder een overhellende rots, waar duidelijk een dansje was uitgevoerd, ging het spoor met de gesmolten en opnieuw bevroren voetafdrukjes verder. Wel honderd meter lang zag Jacob slechts twee diepe voetjes, daarna weer vier, met opnieuw het voetje met maar vier teentjes. Ontvangen, dacht Jacob. Hij had niet voor niets biologie gestudeerd. Dan kon het nest niet ver meer zijn.

Hoe hij ook zocht, bijgelicht door hemelsluiers en de gloed van de primus, een nest was nergens te bekennen. In de rulle sneeuw lag een ijsvlaai – als een theeschoteltje zo groot. Jacob streek er over, maar geen geur te bekennen. Puur en helder, heel schoon fris water, misschien wat pcb's erin, of ddt, maar dat kon hij niet proeven. Het raadsel voor de fladderaar, die bioloog was geworden om antwoorden te vinden: een vogelvlaai van ijs, zonder geur, zonder eiwit en zonder vezels voor de stoelgang. Een wiegje van ijs op de koude rots.

De petroleum in de primus raakte op, of bevroren. Hoe het ook zij, de vlam

ging uit en alleen het noorderlicht scheen. Het was doodstil op de ijsvlakte in het hoge noorden, en windstil, anders had Jacob nooit gehoord wat hij hoorde en was hij nooit getuige geweest van het wonder dat zich voor z'n ogen voltrok.

Twee vogels in een nest, een schaaltje als een omgekeerde iglo, heel klein. Allebeide een bruine kop met een snavel als van een lepelaar. Twee vogels met elk een dunne nek. De lijven zilverkleurig. Het mannetje had gele spikkels op z'n kuif. Het wijfje, Jacob wist dat juist het wijfje met de kont naar hem gekeerd was, had geen veren op haar achterlijf. Ze was bezig een ei te leggen, dat was duidelijk. De anale opening – ach, komen we niet allemaal in een stroom van poep en pies in het ouderlijke nest terecht – schuin naar boven gericht. In de vlammende slierten van het noorderlicht werd een glimmende transparante schaal zichtbaar met een wazige lichtbruine vlek middenin. Het ei met het kuiken.

Jacob bleef doodstil op z'n buik liggen. Hij had het niet koud. Hij had het warm zelfs, maar ook al had hij geroepen, gezucht, gesteund, gekreund, gezeurd of gehuild, het zou geen effect hebben gehad. De vogels hadden zich tijdens deze bevalling niets van wie dan ook aangetrokken, zeker niet van onze bioloog die met verbazing in het ijswiegje keek. Daar lag het ei, kogelrond met hier en daar een barstje en luchtbelletjes in de schaal, zoals Jacob die kende van moerasgasmunten in winterijs op boerensloten. Geld waarmee de komst van de lente werd betaald, had zijn vader verteld. Moeder had de portemonnee.

Het mannetje, met veel veren om de kont, liep heetgebakerd op het ei af en streek telkens over de schaal met het diepvrieskuiken erin. Bij – 27, het horloge van Jacob had een digitale thermometer met Celsius, Fahrenheit en Kelvin, smolt de ijsschaal. Hij wist nu waar de vlaai in de sneeuw vandaan kwam. Hij wist waar de kleine Cornetto's frigidaire vandaan kwam. Voor Jacob met z'n ogen kon knipperen, sukkelde het kleine ijsvogeltje, het had gele stippeltjes op de kuif, achter z'n vader en z'n moeder aan. Kleine verse voetafdrukjes bleven in de sneeuw achter. Twee kindervogelpootjes met elk vijf teentjes. De vader fladderde met de vleugels en kraaide, de moeder huilde. De ouders keken één keer om, niet vaker. In de ijsvlaai bleef een rode vlek. Ach, als z'n zusje dit had kunnen zien.

Binnen zonder kloppen

Naast de voordeur van het blauwe huis hingen twee glimmende borden. Het bovenste liet weten dat in dit gebouw *Nippon Shunga Trading Company* was gevestigd, het onderste, bescheidener van omvang, verwees naar de directie van de school. De school stond twee straten verder, buiten het zicht van de leiding. Edo had een blik door de spijlen van het hek geworpen. Een meisje op het schoolplein maakte een gebaar met haar middelvinger. Edo was niet afgestapt. Hij had onhandig gezwaaid. Daar begon het mee, met eenvoudige gebaren, met eenvoudige oorzaken. Zijn ogen waren dieper in de kassen weggezakt. Toen hij zijn handen opnieuw aan het stuur van de fiets had, voelde hij hoe het mes in het jasje tegen zijn borst sloeg. Edo won van melancholie die op de loer lag. De knoop van de binnenzak bleef dicht.

Zijn nieuwe schoenen knelden strakker dan tijdens het passen in de winkel. Hij had de veters sinds de vroege ochtend al drie maal opnieuw gestrikt, maar telkens gleden de koordjes langs elkaar, er leek geen houvast te zitten tussen de afzonderlijke draden. De verkoopster, in korte zwarte rok zoals alle verkoopsters in schoenenwinkels, was gehurkt voor hem gaan zitten. De blouse tot bovenaan dicht, op het laatste knoopje na. Lichte blosjes had ze in de hals gehad. Ze had die dag zelf ook nieuwe schoenen aan, had ze verteld, en ook die knelden nog.

'Dat hoort zo in het begin.' Een volwassene sprak hem toe. Ze was nog een kind. Ze had zijn dochter kunnen zijn. De dochter van Edo is ze niet. Amanda is dood, net als haar moeder.

Edo was langs de knieën en kuiten van de verkoopster naar de zwarte pumps gereisd, en terug naar ogen die hem ontweken. Grote pupillen had ze. Edo had even gedacht dat ze wellicht drugs gebruikte, maar misschien wilde ze gewoon heel veel zien in de roes van de dagelijkse dingen. Edo kende dat; wegdrijven op trivialiteiten, de vlucht van een vogel overnemen, of zijn lied. Hoge schoenen van stug leer droeg ze, met zwarte neuzen, glanzend als haar zilveren kousen waarover een beweeglijke band liep van de weerkaatsing van de tlverlichting. De rafels aan haar hielen gaven haar vaart. Dat was hem bijgebleven, net als haar billen die bronstig naar achteren staken door het onhandig lopen op de spitse hakken. Ze bleef, op weg naar het rek met dozen, in de vloerbedekking steken en struikelde bijna. Heel even was haar slipje zichtbaar geweest, rood of zwart, Edo was het kwijt. De veelheid aan indrukken in de winkel kreeg een magische lading, was een voorbode van wat komen zou, van wat in een droom verdwijnen kon. De indrukken leken om een vorm te schreeuwen, wilden uit het hoofd van Edo gezet worden, desnoods op straat.

'Dat hoort zo,' had Edo geantwoord, 'knellen hoort, tot het over is.'

Ze wreef haar te strakke schoenen met een zakdoekje en luisterde niet naar wat Edo in herhaling zei.

Zijn voet gleed onder haar handen soepel naar binnen. Haar vingers koesterden zijn kuit en achillespees, haar hand rustte op zijn voet, misschien had ze die streling niet zo bedoeld, afgeleid als ze was door haar schoenen en door Edo's zwervende oogopslag die bij de gesp op haar rok was blijven steken. Edo had aan de vorm van haar navel gedacht, de onbekende knoop op haar buik, met piercing misschien, gaatjes. Hij had warme voeten gekregen en zweet in zijn handen.

Achttien was ze, misschien negentien. Maar misschien was ze ook wel zeventien met haar gelakte nagels en haar pluisje op de rokzoom, met haar donker loshangend haar dat tot de schouders reikte. Het was geverfd. Namaak, was ze, net als haar wimpers, maar echter dan Amanda die een skelet geworden was en stof. De verkoopster keek Edo aan door glazen die tot ver boven haar wenkbrauwen reikten. Misschien zat ze nog op school, misschien zou hij haar over een maand in de klas hebben, als hij aangenomen zou worden vanzelf, want dat was nog niet zeker. Het sollicitatiegesprek moest nog plaatsvinden. Edo had de schoenen gekocht en liet de oude in de doos pakken. Eenmaal thuis zou hij de oude met de veters aan elkaar knopen en op zolder naast de andere paren zetten. Naast de tientallen die hij had gekocht sinds Amanda en haar moeder er niet meer waren.

Edo reed zijn fiets in de stalling naast het grote huis dat als een vierkant slot in een ruime tuin lag. Riet boog stakerig met de wind mee als de stekels van een egel. Achter het kasteeltje lag een grote vijver met een namaakheuvel. Een tuinman was doende met een haak kroos en lelies te verwijderen, hij viste een dode eend uit stilstaand water. Het gebouw loerde nieuwsgierig naar buiten door de getraliede kelderramen die half in de aarde verzonken waren. Het glas weerspiegelde rottend blad dat onder in het bakje voor het raam van het souterrain lag.

Edo snoof buitenlucht op en maakte zijn fiets aan de regenpijp vast. Water drupte uit een losgeraakte verbinding met glibberige algen en blauwwieren rond de naad. De golfplaten van het dak weerspiegelden in een plas en gaven het water een eindige diepte. Er stonden slechts een paar fietsen in de rekken. Even vergat Edo zijn krappe schoenen. Hij trok zijn broekspijpen aan de onderkant recht. De commissie zou niets te klagen hebben over zijn kleding. In een etalageruit had hij zich goedkeurend bewonderd. Glimmende schoenen, broek in de plooi, een nieuw hemd, zonder de vouwen van de verpakking – die had hij er uitgestreken, en een blazer met goudkleurige knopen. Een stropdas met vogeltjes erop, vogeltjes die de snaveltjes naar boven gesperd hielden, schreeuwend, smekend om een worm, zingend misschien. Edo was zeker van zichzelf, hij kende zijn plannen. Fris geschoren en keurig in het pak. Hij hield van orde en regelmaat. Amanda had hij keurig begraven. Ze lag onder een nette rechthoekige steen. Geen tierlantijnen op het graf. Moeder er naast onder marmer.

Uw advertentie in *de Volkskrant* van zaterdag jongstleden sprak mij bijzonder aan. Hij had geaarzeld of hij jongstleden voluit zou schijven, of met

afkorting. J punt l punt. Toen was hij gaan twijfelen. Moest dat met hoofdletters, J.L. of juist met kleine letters, j.l.? In de schoenenwinkel voor de spiegel, de broekspijpen een eindje opgetild, had hij daar weer aan gedacht: jongstleden. Af en toe was hij de tijd kwijt en verwarde hij heden met verleden, en met wat komen ging. De dagelijkse werkelijkheid gleed dan in een illusoire.

Drieënveertig. Het echte leven kwam in zicht. Een nieuwe start, een nieuw diploma, een nieuwe baan en verantwoordelijk voor het welzijn bijna tweehonderd kinderen. Niet de hele dag en niet allemaal tegelijk, gelukkig niet. Alleen al de gedachte aan een voortdurende confrontatie met eigenzinnige pubers en vastberaden halfvolwassenen die vooral door hun driften worden gestuurd, deed hem het zweet op zijn rug verschijnen. Hij had hun wereld verlaten en was op weg naar een volwassen bestaan met andere belangen en andere verlangens. De leraarsbaan zou zijn houvast worden, zijn speeltuin en zijn afrekening.

De baan voor twintig uur past precies bij mij, had hij in de brief gezet. Ik besef dat ik aan het begin van mijn loopbaan in het onderwijs sta en dat een volledige betrekking wellicht een te grote stap is. Die zin had hij weer geschrapt. Een zin met Ik beginnen, dat mocht niet volgens de regels die hij in een handboek gelezen had. Edo had niet geweten hoe hij hetzelfde met andere woorden had kunnen zeggen. Achteraf was hij blij dat met Ik ook de grote stap uit de brief was verdwenen, een stap die langzaam weer over zijn nekvel omhoogkroop.

'Als u nog twijfelt, dan moet u het niet doen,' zei de verkoopster.

Het meisje was de schooltijd voorbij. Ze had de handen in de zij, losjes op de heupen, de duimen achter de riem.

Edo kneep met zijn handen in de zijkanten van de schoenen. De tenen hadden voldoende ruimte, maar aan de zijkanten was er nauwelijks plek. Edo bekeek zich in de passpiegel. Daar stond hij achter het glas, met grapjes in zijn hoofd over op grote voet leven, met de voeten op de grond staan, voeten in aarde hebben, schoenen als voetzoekers, handen aan voeten geven, voetenwerk, voetvegen en voeten vegen.

Schoenmaker blijf in je perk. Edo riep zich tot de orde. Het landschap smeekte, eiste, dreigde aan de andere kant van de spiegel dringend om ontdekking. Edo gaf niet toe. Hij was sterker, al een paar jaar was hij sterker. Al een paar jaar hield hij de graven dicht.

Goede en ook slechte dromen moeten minstens tweemaal worden verteld, voor ze een plek vinden buiten het lichaam. Tweemaal moest genoeg zijn om ballast kwijt te raken. Twee graven, twee zerken; voor moeder en kind. Edo is geen kind meer dat honderd maal een woord moet herhalen voor de betovering is verbroken en het woord uiteindelijk met het voorwerp samenvalt. Edo had geen zin om veel te praten. Niet in de schoenenwinkel. De woorden in zijn hoofd verschaften hem voldoende genoegen. Hij was zijn eigen toehoorder. Zijn gedachten gleden de voetwassing voorbij, hij kreeg Pasen in zicht. Eerst Goede Vrijdag nog. Edo staakte de droomstroom. Hij liet zich niet op

elke plek meeslepen door gedachten en woorden die hem in een eindeloze associatievloed konden zetten, maar soms was er geen weg terug als de hemel openging en zich onverwachts in al zijn wrede glorie aandiende.

Het meisje boog. Het pakpapier knisperde bijna geluidloos onder haar vingergreep. Edo hoorde het raspen van haar rok over haar kousen. Een beetje strak was niet erg. De verkoopster wreef de schoenlepel onder haar oksel en gaf Edo het warme plastic. Ze vroeg de lepel terug toen hij een ander paar wilde passen, een grotere maat. Edo hield haar schouder vast en duwde de schoenlepel in haar borstzakje toen ze de doos op het bankje zette. De verkoopster lachte. Edo zag een meisjeslach. Hij was gevangene van zijn dode kind.

Op het pad naar het blauwe huis sloot Edo zijn ogen en voelde opnieuw hoe de gesp in haar zachte buik knoopte, hoe het ringetje in haar navel stak, hoe haar ogen tot spleetjes samentrokken. Bij de winkeldeur had ze, terwijl ze van hem wegdraaide, de schoenlepel in het pochet van zijn jasje gestoken, als was het een stille wraak voor zijn vrijpostigheid. Het carillon op het stadhuis liet een middagdeuntje horen. Sonnez les matines, floot de vogel in Edo's hoofd met het klokkenspel mee.

De commissie zou hem doorzagen over zijn brief, zijn curriculum vitae, over wat hem bezielde. Hij zou praten. Hij zou het skelet van spieren voorzien. Edo zou vertellen tot het woord vlees zou worden, en botten. Over Amanda zou hij zwijgen. Dat ging de rector niets aan.

Een bordje binnen zonder kloppen ontbrak. Voor ieder die hier moest zijn ging de deur moeiteloos open. Net als in de hemel. Edo glimlachte en krabde in zijn broekzak over zijn dij.

Na een tweede deur stond er weer een bord van *Nippon Shunga Trading Company*, met tekens in het Japans en een pijl die naar boven wees, naar een trap met een krullende leuning en een pluizig roze vloerbedekking op de treden. Op de wand achter de leuning was een Japans landschap zichtbaar. In de baai weerspiegelde een vulkaan. Aan de nabije oever stond een huis met een brede veranda, met lichtblauwe muren en een dak met een gouden rand. Licht schitterde op het water. Op de veranda zat een kale man op een schommel. Hij droeg enkel een lendendoek. De trapleuning leek aan de vensterbank van het raam geschroefd te zijn. In een boom vol bloesems zongen kleurige vogeltjes. Het tafereel was uitnodigend en afwijzend tegelijk, echte diepte ontbrak, alsof de wereld plat was. Misschien waren er inderdaad maar twee dimensies: hier beneden en daar boven. Edo floot het deuntje van het carillion. Twee vrouwen reikten thee naar de man op de schommel. De kommetjes vielen bijna weg achter de leuning. De trap lokte. Edo werd op de begane grond verwacht.

Achter een open deur was een balie. Op een bureau zoemde een computer. In de vensterbank stonden naast een radio een karaf en twee glazen. Over een stoelleuning lag een jasje slordig gevouwen. De radio speelde.

De secretaresse zette de muziek harder en daarna zachter. De commissie

was nog niet aanwezig, althans, de rector was nog onderweg, hij was verlaat. De rector zou op zíjn tijd komen. Mijn uur is nog niet gekomen, associeerde Edo. Hij had alle tijd. De volumeknop tikte. Het was stil op het ruisen van de computer na. Edo had haar diensten niet meer nodig. In de binnenzak stak hij zijn wijsvinger tussen het foudraal en het mes. De drukknoop van het leertje om het handvat sprong los.

Ze had haar blouse tot het bovenste knoopje dicht. Op de kraag met geborduurde bloempjes zat een lichtbruin vlekje, als was het een weerspiegeling van het moedervlekje aan haar hals. Ze zou vast meer moedervlekjes hebben, elders. Tussen haar billen een wratje misschien, zoals de moeder van Amanda. De secretaresse hielp Edo uit zijn jas en raakte met haar borsten zijn rug. Ze verzocht Edo in de hal te wachten.

'Koffie, of thee?'

'Hebt u liever saki?'

Haar lippen stijf op elkaar. Edo liep naar de hal. Hij hoefde geen saki om in een roes te komen. Bij de begrafenis was er koffie en thee geweest. Hij had geen alcohol gebruikt, die dagen daarna.

Edo schreef golvende tekeningen in het fluweel van de zitting en waaierde de beelden weer weg. De man op de schommel bewoog een eindje naar achteren, gleed weer naar voren. De blote voeten met krultenen zweefden boven de plint van de trap, de lendendoek wapperde. De secretaresse zette een theepotje op het bijzettafeltje. Ze schonk twee kopjes. Ze morste en depte de thee met een zakdoekje. Een knoop van haar blouse hing aan een los draadje. Twee gaatjes waren vrij.

Nippon Shunga Trading Company import en export van illusies. De trap op.

Edo's schoenen knelden.

Uit de receptie klonk Rachmaninov.

Nog een half uur.

Tijd genoeg.

Edo kwam te laat om zijn kind in de klas te krijgen en in bescherming te nemen. Amanda zou al van school geweest zijn.

Edo stak een draad door het oog van een naald en naaide het knoopje vast. Z'n vingers raakten de huid boven haar borsten, onder haar moedervlekje. De secretaresse tuitte haar lippen. Ze zoende niet.

Op de thee dreven groene en witte bloesempjes. De jasmijn achter de trapleuning geurde tot ver in de hal. Schemerlicht gleed langs perkamenten schermen de huiskamer achter de schommel binnen.

Edo liet zijn schoenen boven aan de trap staan. Hij knoopte de veters aan elkaar. Mozes ging ook op blote voeten naar heilige grond. Zonder een zichtbaar spoor op de loper achter te laten ging hij op kousenvoeten de overloop over. Onhoorbaar. Over de balustrade keek hij naar beneden naar de meisjes die thee serveerden en die de touwen van de schommel vastpakten, of juist weer los leken te laten. Het ene meisje hield een zakdoekje tussen haar tanden,

losjes, niet stijf. Edo kon haar tanden raden, zachtglanzend van speeksel, als ze zou lachen. De ruimte in zijn hoofd werd groter dan een schoenendoos, groter dan een graf.

De zee achter het huis schuimde wit en ondoorzichtig. Edo draaide zich om en liet de hal beneden zich. Amanda niet, maar die jongens uit haar klas, die maakten de school wel af.

Een dikke mist dreef zijn hoofd binnen toen hij de leuning van de trap naar de tweede verdieping vastpakte. Zijn vingers verstrakten om het hout en schoven tot aan de beugel die de leuning aan de wand vasthield. De wand naast de trap was bedekt met scharlaken stof met gouddraden die van beneden naar boven liepen en die de wand hoger deden lijken. Een bord, kleiner dan in de hal beneden, wees opnieuw naar boven, naar *Nippon Shunga Trading Company*. Erotische prenten uit de 17e en 18e eeuw.

Smetteloos was de trap. Er was flink geboend. De rector had schoon schip gemaakt.

Verbijstering trok boven zijn wenkbrauwen langs. Edo durfde zijn hoofd niet te voelen en hield de duim en wijsvinger om de leuning geklemd, de toppen tegen elkaar. De vrije hand tintelde in de zak van zijn jasje om het horloge dat hij af had gedaan. Het mes drukte tegen zijn borst, een kwajongensmes, een mannenmes in een foudraal. Over zijn hoofd trok de kieteling verder, langs zijn nek en over zijn rug. Angst gleed door zijn lijf. Het mes hield Edo in evenwicht. De trap golfde. Edo liep over de brekers van de branding, op weg naar zee. Hij gloeide, voelde vlammend staal. Zijn voeten sisten in het zoute water. Zo had de moeder van Amanda het water gevoeld; tot het over was.

Na de eerste treden werd zijn gang rustiger. Edo was uit het bekende, stroperig noodzakelijke, in het onvermijdelijke gestapt. Het rood van de wand werd donkerder, de gouddraden trokken dichter naar elkaar en vormden lianen tot de zoldering van de derde verdieping. Op de tweede verdieping lag een planken vloer met grillige ovale noesten. De naden liepen weg naar een deur aan het eind van de overloop. De planken werden als spoorrails smaller en trokken Edo naar de deur. Langs de wand stond een rij schoenen. Schoenen van klein naar groot in een varia aan tinten met een enkel zwart paar. De veters aan elkaar gestrikt. Drieënveertig paar, veel meer. Kale neuzen, scheve zolen, dikke riemen, brede hakken.

Een warme luchtstroom zoog de stem van de secretaresse naar boven. Ze zong. Mahler klonk van beneden. Edo keek op zijn horloge. Tijd om boven te blijven en verder te gaan. Het was alsof het niet zíjn besluit was om verder te gaan, het was alsof de gevlamde planken hem verder leidden, zoals een boom het oog van een wandelaar in een bos naar boven trekt en uitnodigt de hemel te bestormen, vastgehouden door takken en twijgen, beschermd door blad, maar verleid door helder blauw achter lover. Weg van doorweekte bosgrond waar algen en schimmels blad verteren en het heden in de tijd terugglijdt.

De kamer was leeg, er stond geen meubilair, er was geen raam dat uitzicht bood.

Het was er stil en helder in een andere werkelijkheid. De stilte van moeder en kind. Er hing een veelbelovende geur.

Tot het plafond strekte zich opnieuw scharlakenrode stof uit, glimmend, zonder goudbrokaat, alsof dat nog geborduurd moest worden. De kamer was egaal verlicht, maar Edo kon geen lampen ontdekken. Het licht kwam overal vandaan.

Edo schoof de deur in de klink. Hier moest hij zijn. Hij had tijd genoeg. De commissie zou wachten. De rector kende zijn uur. Pas toen hij de deur dicht had gedaan, zag hij het schilderij dat bijna de helft van de linkermuur bedekte. Het was een Japans landschap. Een perzikboom in volle bloesem op de voorgrond, een diep dal met kegelvormige heuvels die aan de andere kant van het water geelrood naar boven klommen. In de verte liep een bepakte ezel. Een man met breedgerande hoed was zichtbaar tussen de spaarzame huizen die willekeurig tegen het groen leken gezet. Rechts was een meer zonder bootjes en zonder vissers, met kringen in het water. Het was een baai als langs de trap naar de eerste verdieping, als de tuinvijver zonder tuinman, met heuvels zonder helmgras. Edo voelde naakte mannenwarmte in zijn onderbuik.

Aarzelend liep hij naar het schilderij. Hij voelde dat het oude Japan hem op wilde nemen als een goede bekende die na omzwervingen thuiskomt. Zoals het water de moeder had opgenomen en bij haar kind had gebracht. Een doler die door de tekenaar met een pennenstreek in het oerlandschap wordt teruggezet.

Edo liet het horloge los en haalde zijn hand uit zijn jaszak. De tijd schreed voort in een tragere dimensie. Hij trok het klepje van de zak recht. Zijn voeten gloeiden in z'n sokken. Met beide handen duwde hij zachtjes tegen de zijkant van het schilderij. Het landschap gleed geluidloos opzij. Een terrein is nooit wat het lijkt te zijn. Altijd ligt er een andere werkelijkheid achter de glooiingen. De onbekende geur werd krachtiger, dwingender, hitsiger.

Het venster achter het schilderij bood uitzicht op een kamer. De illusie van diepte op het doek zette zich voort in de ruimte achter het spiegelglas. Edo had het gevoel dat hij door een etalageruit keek. Zo was Amanda met haar moeder in de aankomsthal achter veiligheidsglas de westerse werkelijkheid binnengestapt. Edo was toeschouwer.

Een jonge vrouw in een gele kimono, die half open hing en slordig bijeengehouden werd door een rode ceintuur, kwam binnen met een dienblad. Ze bracht thee en twee kopjes. De naad liet een glimp van haar borsten zien. Het donkere haar hing tot op haar schouders en waaierde heen en weer toen ze zich naar Edo draaide. Ze knikte. De vrouw, twintig, dertig misschien, liep op schoentjes met zilverkleurige linten naar een zitkuil. Een man van onbestemde leeftijd zat voorovergebogen. Hij had het haar in een staartje, bijeengehouden door een zwarte band. Op zijn kruin was een kale plek zichtbaar. De man had de rug naar Edo gekeerd.

De man en de vrouw leken onbewogen, alsof ze met een toneelstuk zouden beginnen en zich nog niet realiseerden dat het doek al was opgegaan. In Edo's

hoofd begon een vogel te zingen, een zacht fluiten werd steeds duidelijker hoorbaar. Het was een droeve melodie met een weeïg zoete geur. Edo streek zachtjes over z'n buik, met de wijzers van de klok mee.

Frère Jacques, frère Jacques, dormez vous, dormez vous. De vogel zong, nam de horrelvoetjes van zijn kind mee.

Een kamerscherm stond half voor een raam dat uitzicht bood op een tuin die overliep in het weggeschoven schilderij. Regen trok schuine strepen over het glas en maakte wat buiten was bijna onzichtbaar. Tussen raam en spiegel hing een gevest van een zwaard. De wapenhouder was leeg. De spiegel weerkaatste de man en de vrouw. Ze dronken voorzichtig thee.

In de vensterbank stond een karaf met twee glaasjes. De saki was onaangeroerd. De man maakte de band om z'n kamerjas los en wiegde op het kussen heen en weer. In de spiegel zag Edo de rondingen van z'n buik. Zwart kroezig haar, een klein geslacht hing achter het blinkende zwaard, dat de kromming van de buikplooien een eindje volgde. Het blad glom en weerkaatste het lid. Edo's lid groeide. Hij ademde zwaar tegen het glas. De vrouw zette haar haar met een houten kam vast. Aan weerszijden van haar hoofd bengelden krulletjes. De man had geen haar op z'n borst, geen haar op z'n kin. Streeprechte wenkbrauwen lijnden schalks boven zijn ogen. De vrouw deed haar kimono uit en legde het kledingstuk slordig op de kussens. Ze hielp de man uit zijn kamerjas. Raakte met haar borsten zijn schouder, even. Ze zoenden niet.

De tepels van de vrouw staken hardroze naar voren, een kleine navel zonk in een gladde buik. Tussen haar ranke benen kleurde een delta een beetje donkerder. De basis van de omgekeerde piramide werd door een moedervlek doorsneden. Ze had niets te verbergen. Amanda werd gepest. Wie zijn gebrek laat zien aan wie geen weg weet met het eigen tekort, al zijn het kinderen, wordt getergd, zonodig tot de dood er op volgt. De rector had toegekeken.

Even gleden haar vingers koesterend langs het geslacht van de man. Haar handen streken langs de binnenkant van z'n dijen, volgden z'n knieën en kuiten, streelden lange tijd zijn voeten. Ze draaide zich om. Ze drukte haar lippen tegen het blad van het zwaard. De spitse punten van haar kinderschoentjes staken in de kussens, de linten waaierden uiteen. Een kleine mond met nauwelijks tuitende lippen. Om te zoenen.

Even keek ze om, wisselde een blik van verstandhouding, van gemeenschappelijk belang. Toen draaide ze haar rug naar de man van wie het geslacht in omvang toenam, niet ophield te zwellen.

De vrouw trok de kam uit haar haar en schudde het hoofd. De man nam de kam en rook er aan. Haar ogen hield ze op een spleet. Ze schopte de schoentjes uit. Tussen haar lippen klemde ze een wit zakdoekje. Haar lijf straalde. Ze leunde op haar ellebogen, de vingers van haar handen lichtgebogen, vastgeklemd aan ijle lucht. De man naderde. Zijn geslacht trilde zachtjes en raakte haar billen. Haar dijen weken uiteen. Ze strekte haar voetjes, leunde voorover. Haar lippen omspanden het doekje steviger en namen de kleur van de stof over toen de man met zachte stoten soepel bij haar binnengleed. Haar ge-

zichtsuitdrukking veranderde nauwelijks. Haar haar viel naar voren, ze streek het terug, ze wist dat Edo keek. Haar tanden beten in het doekje, wat ze voelde bleef binnen, dat deelde ze met niemand. Niet met Edo. En na Amanda vertrok ook haar moeder. De rector liep vooraan in de stoet, had hem gevraagd langs te komen voor een saki. Edo had die belofte nog niet ingelost.

De man hield de oren van de vrouw vast en stak zijn wijsvingers naar binnen, terwijl hij haar bereed. Even keek hij opzij, en glimlachte naar Edo, alsof hij zeggen wou: kijk mij eens, kijk eens hoe ik mij verlies, kijk eens hoe ik haar bereik, kijk mij eens, zie ons in bodemloos gezang, in eeuwige beklemming. Zie ons in; déjà vu. Dit hoort zo, dit leven knelt tot het over is.

De vogel floot. Edo herkende de melodie niet.

Tussen zijn dijen en haar billen bleef een smalle reep krullen zichtbaar. Het was een zwarte haag tussen man en vrouw. Een grens die vrijwel verdween als hij dichter naar haar toe ging. Zij naar hem. De scheiding ontplooide zich, groeide als hij haar verliet, tot hij haar opnieuw binnendrong. Het was onduidelijk wie de ander naderde. Elk naderde de ander. De tenen van de man krulden voor houvast in de kussens. Zijn borst paste vloeiend tegen haar holgebogen rug. Zijn buik vormde een geheel met haar billen. Edo hield zijn ogen ver open, maar leek niet in te nemen wat in de kamer gebeurde. De buitenwereld weerspiegelde in zijn grote pupillen, alsof hij alles al had gezien en hij beelden van die andere werkelijkheid niet meer op hoefde te nemen.

Edo voelde zijn kuiten die nu eens stram waren en hem met tegenzin leken te dragen en dan weer ontspannen, alsof hij uitgenodigd werd een nieuw land te verkennen en weer mee te doen met de moeder van zijn kind.

De man liet de oren van de vrouw los, zoog aan zijn vingers en hield z'n armen om haar borsten. Hij had geen haast. Waar hij was gold geen tijd. Haar tepels gleden onder zijn handen door. Bij haar navel rustte hij en voelde met lichtgebogen vingers haar buik tot voorbij de moedervlek, tot waar hij haar lichaam was binnengedrongen om zich te verliezen, binnen gegaan om haar te bereiken. Zijn handen leken bevestiging te zoeken van de eenwording in haar schoot. De buik van de vrouw trok beurtelings strak en zakte dan weer in een lichte bolling. Haar hals kleurde lichter rood. Aders zwollen. Haar lippen hield ze om het doekje, haar ogen kierden, nodigden Edo uit; doe mee, kom!

De man en de vrouw versnelden hun beweging, hielden in, lieten zich opnieuw in ongeremd ritme gaan. Edo bleef kijken, trok zijn sokken uit, voelde het hout, de naden. Zijn buik werd een ballon. Het strakke vel zwol naar voren, contourde de knoop op zijn lichaam. Zijn ingewanden maakten ruimte achter de gesp, zochten een nieuwe plek. De woelingen verplaatsten zich naar boven, keerden zijn longen om in zijn borst, grepen zijn strot, herschikten zijn wervels, bliezen stof uit zijn hoofd, zorgden voor een binnenwereldse ontbinding. Edo hoorde zijn skelet rammelen. De rector kan wachten.

De man houdt de vrouw met één hand bij haar schouder vast. Zijn rechterhand reikt naar het heft van het zwaard. Edo's adem stokt. Dit heeft hij vaker

gezien. Hij richt zich op, diep verankerd in de vrouw die uiterlijk onbewogen naar achteren leunt. Edo pakt het wapen, laat het blad van het zwaard langs zijn lippen gaan, hij zoekt de kleine, de grote verlossing. Tot deze gedroomde werkelijkheid voorgoed voorbij is. Honderd maal. Hoe vaak nog?

Vader Jacob, vader Jacob, slaapt gij nog, slaapt gij nog?

Edo voelt wat er gaat gebeuren en weet dat het onvermijdelijk is, dat noodzakelijkheid pijn doet en vergeefs vluchten bovenhaalt.

Het zwaard wijst uitnodigend omhoog. Edo's geslacht zwelt, verstijft, klopt, beukt, gloeit, brandt. De man en de vrouw in de kamer kijken opzij. Ze glimlachen in herkenning. De vrouw wenkt met krulvingerhand. Edo trekt de rits van zijn broek omlaag en duwt zijn onderbuik tegen de wand. De sluiting van de riem drukt in zijn vlees. Hij is aan weerszijden van het spiegelglas.

Edo weet wat er van hem wordt verwacht. Hij kent zijn uur.

De vrouw recht haar rug en duwt haar billen naar beneden. De zwarte haag verdwijnt. Er zijn geen grenzen meer. Edo perst zijn onderbuik in ongecontroleerd ritme onstuimig naar voren. Doodstil dringt het zwaard in haar Christusplek. Haar lichaam hapert. Valt. De handgreep van het staal vindt houvast op de kussens. Het lemmet schiet tot voorbij de ruggengraat van de man die zwijgend zijn glimlach verliest terwijl haar lichaam en zijn lichaam, haar bloed en zijn bloed zich in een steeds grotere stroom vermengen. De kussens zuigen de dampende stroom op. Een weeïg zoete geur van losgegraven grond en rottend blad trekt de kamer in, de stank van stilstaand brak water. De vingers en tenen krullen niet meer. De ogen zijn zonder landschap. Dag moeder, dag kind.

Edo zet een stap achteruit. De regen is gestopt. De ruit is schoon en transparant. Hij schuift het paneel terug. De kamer verdwijnt achter het landschap. Nu pas ziet Edo dat de mandjes aan weerszijden van de pakezel leeg zijn. De handel in illusies is voorbij. Hij is verdroomd. Nu pas ziet hij de opkomende zon achter de heuvels en de groene waas van riet in water waarin dode vissen drijven.

Edo brengt zijn kleding in orde. Maakt zijn jasje met één knoop dicht, raspt zijn keel en veegt zijn voorhoofd en zijn mondhoeken droog. Zijn tong vult de hele mond.

'Ik haat wat ik liefheb,' bimbambomt de vogel in zijn hoofd. Edo slikt. Woorden vliegen uit. De tong verdwijnt. Edo slaat zijn ogen neer en voelt de messen uit zijn zinnen verdwijnen. Bij de deur draait hij zich om en maakt een buiging naar het schilderij. Hij gaat de kamer uit, sluit de deur voorzichtig en schuift de sleutel door de drempelnaad de kamer in. De kinderschoenenrij is weg.

Op de overloop van de eerste etage staan zijn nieuwe schoenen. Hij haalt de lepel uit zijn pochet, ruikt er aan en trekt het strikje van de veters los. Moeiteloos glijdt hij erin.

Edo gespt het horloge om, posteert zich voor de bank. De rector is gearriveerd. De saki is ingeschonken. Het knoopje van zijn binnenzak schiet los.

Het mes glijdt uit de foudraal. Edo wordt op de begane grond verwacht. Hij zal de rector de waarheid vertellen over zijn kind en de moeder van zijn kind. Onder vier ogen. Edo's geslacht zwelt. De tijd versnelt. Het mes kruipt onder zijn ribben. In een lobbige stroom neemt Edo een steeds grotere plek in op het marmer.

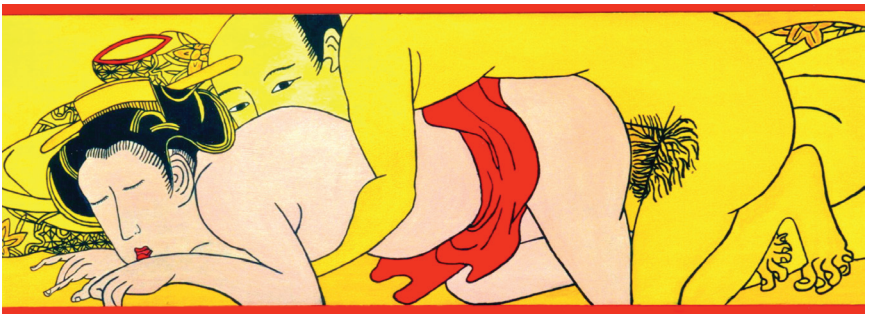

Shunga. Olieverf op paneel, 35 x 163 cm. 1997.

Dichter aan zee

'Zonder beloften. Altijd zonder beloften,' fluisterde Hans en stak z'n handen diep in z'n broekzakken. Hij spande de spieren in z'n dijen. Z'n ogen gingen als vanzelf op een kier. In de binnenzak van z'n jas had hij een poëziebundel en in z'n hoofd ruim anderhalve kilo grijze cellen met evenveel kleuren als de mist die over eiland hing. De bootreis was ongemerkt aan Hans voorbijgegaan. Hij had de zee niet gehoord. Hij had geen reizigers gezien.

Op de veerdam, net boven de vloedlijn, poepte een golden retriever een brug tussen basaltblokken. De vrouw in het zwart met de rollijn keek toe. Haar arm wees schuin naar beneden. Haar benen stonden in militaire ruststand een eindje van elkaar. In elk oor stak een pareltje. De boot stroomde leeg.

Hans keek naar haar uitgezakte buik onder de openstaande jas. De vrouw droeg een lange jurk waarin zeewind haar plooilandschap afdrukte. Het speet Hans niet, die jurk. Hij had geen verlangen naar naaktheid. De punten van haar zwarte laarzen glommen. Halverwege tussen haar knie en hak wapperden bondagevetertjes. Ze keek niet om toen de hond de achterpoten om beurten strekte. De hond keek niet om. Niemand van de passagiers op de strekdam keek om. Het eiland wachtte in het noorden.

Hans sloeg rechtsaf en stapte over het rooster dat vee binnen de perken hield. Schapen helden voorover op de dijk, de ooien met vetrode kont naar boven gericht, monogaam uit noodzaak. Een konijn vluchtte met zigzagsprongen weg over een balk over de dijksloot. Koeien lagen onverstoorbaar te wachten op kille dagen die zouden komen. De misthoorn van de boot klonk uit de verte. Eenden gakten in hun vlucht onzichtbaar boven Hans.

'Ja, ja jullie doen maar.'

Hij keek omhoog, maar zelfs schaduwen van de eenden waren niet te zien. Hans had geroepen, maar niet hard. Hij sperde z'n ogen open, liet de spieren weer ontspannen en keek schichtig om zich heen.

Op Hitlerhoogte verscheen bij vlagen de zon door de mist. Hans hield z'n hand in z'n jaszak en liet twee gladde kastanjes, die hij vorige week in het plantsoen had geraapt, door z'n vingers glijden. Lekker warm waren ze. Hij kende die bewegingen, dat aangename gevoel, de rustgevende en tegelijkertijd opwindende prikkeling in z'n vingers die door z'n hele lichaam trok als hij er de tijd voor nam.

'Twee kaatseballen in een net,' zong hij bijna geluidloos.

'Oh, kom er eens kijken.'

De zon kwam scherper tevoorschijn. Hans keek langs z'n gestrekte arm omhoog en kneep z'n ogen op een kier. De zon schitterde met witte vlekjes op de kastanjes die tussen z'n gekromde vingers staken, als reflecties in ogen op schilderijen en op zwartwit foto's. Voor hem, op een gebaand pad, liepen een jongen en een meisje, begin twintig, schatte hij. Zij had z'n dochter kunnen

zijn, hij had z'n zoon kunnen zijn, maar niet tegelijk dochter en zoon. En ook weer wel, maar dan zou hun liefde er anders uitzien. Hans had alle markten bezocht. Hij liep ze voorbij. Een grijzende man met stille verlangens zonder wrok, met een milde glimlach, met dichtregels zonder opening, met een restje wroeging over Vosje en die anderen. Vosje was het dichtstebij.

'En waar je ook bent. Je bent bij mij. Wie je ook bent. Ik ken je.'

Straks, als er niemand was, dan zou hij dit hardop zeggen, schreeuwen misschien, nu nog niet. Het ging niemand iets aan. De hond niet, de parelvrouw met de laarzen niet, Vosje ook niet. Als één het hoorde, was dat genoeg.

Hans liet het paartje achter zich en begon aan de wandeling over de schier eindeloze vlakte. Hij voelde hoe z'n ogen in de kassen draaiden als hij ze even sloot. Wilde paarden met wapperende manen renden voor en achter hem langs. Water spetterde wit onder onbeslagen hoeven omhoog. Cowboys met doorleefde broeken, met openstaande jacks en gleufhoeden aan riempjes om hun nek, zwaaiden met lasso's in de lucht, schreeuwden naar elkaar, slaakten kreten als van leeuwen en tijgers die een prooi in de nek springen. Revolvers klepperden in holsters. Sporen prikten in paardenlijven. Op koppelriemen schitterden blinkende sterretjes. De kudde maakte een draai naar het oosten en verdween in ijle mist. Hoefgetrappel doofde langzaam uit. Hans snoof z'n longen vol en hinnikte zachtjes. Uit z'n jaszak haalde hij een boterham, bruin brood met kaas, zonder boter.

'Geen pindakaas, geen chocopasta, bebogeen of hagelslag. Nee vandaag niet.'

Hans vouwde het zakje dicht en stopte het in z'n jas.

Bonanza op tv. Joe Cartwright die met een schurk praat, of met een veeboer.

'But you got a wife in your bed, every night,' zei Hans met verontwaardiging in z'n stem. Hij boog z'n hoofd met een strakke knik, maakte een kort gebaar met z'n hand en spreidde z'n vingers. Z'n ogen gericht op Joe Cartwright die op een gevlekt paard zat. In grijze letters las Hans onderaan het scherm: Maar je vrouw doet boodschappen voor jou, elke dag. En daar renden de paarden weer over de prairie in een geur van pindakaas en halfgare boerenkool.

Sporen van terreinwagens stonden vol water. Drassige grond sopte venig onder z'n voeten. Geen poëzie. Coral City lag achter de duinen.

Onopgemerkt was de mist verdwenen. Hans knoopte z'n jas los. De dichtbundel stak een eindje boven z'n binnenzak uit.

'Hij ligt in de linkerla van het kastje.'

Vosje richtte haar hoofd op. Het kussen veerde traag omhoog. De vouwen verdwenen. Naast de slaapkamerdeur stond een antiek kastje met een gebarsten marmeren plaat. Onder het laken naast haar was Hans warm en zweterig geworden. Het kussen zakte weer. Vosje had die dag inkopen gedaan, ze had Hans van een terras gehaald. Hij was met haar meegegaan. Geen statiegeld, had ze gezegd. Een flat aan de rand van de stad met vergezicht over weilanden. Tot de horizon, niet verder.

Uitgebreid had Vosje uit de doeken gedaan hoe ze de antieke commode had veroverd op haar broers en zusters en dat ze heel blij was geweest met haar

erfstuk. Ze hield van oudheden en van vroeger. En dat de plaat gescheurd was, dat vond ze niet erg, dat gaf aan dat er geleefd was. Door oma, had Vosje gezegd.

Hans had achter de scheur – in de marmeren plaat – gebarsten kruiken op schilderijen gezien, meisjes die water en wijn haalden en boodschappen deden, met mannen waren meegegaan. Aan de muur in haar slaapkamer hing een kalenderblad van vorige zomer. Een balkon in Toscana met openstaande deuren en een bloeiende bougainville, die dagen waren al geteld.

Toen hij de linkerla schokkend had opengetrokken, rolden batterijen heen en weer. Vosje had zich vergist. De vibrator lag in de rechterla. Hans had het doosje opengemaakt en de plastic staaf in z'n hand genomen. Groot en koud. De vorm was hem vertrouwd, met duim en wijsvinger om de staaf. Hij had er geen kastanjegevoel bij gehad. De waarde van een man; een flexibele koker met regelbare trilling. Ze had ook een zwarte, maar die lag in de badkamer.

Hans had met de rug naar Vosje gestaan. Ze hield de benen opgetrokken. Tot de einder was de binnenkant van haar dijen bezaaid met rode vlekken. Hans wist, zonder om te kijken, dat ze aan haar strakke tepels trok, eraan draaide tot ze pijn deden. Hij had erin gebeten, zachtjes en hard. Dat had ze gevraagd. Tot bijna bloedens. Vosje had de haren van haar benen geschoren en van Coral Hill. Zwarte stoppels. Oksels die naar trekpaarden geurden, merry go round in Coral City. Stallucht. De smaak van hooi over haar hele lijf. De lakens had ze al een week niet vervangen, dat zou ze maandag doen. Ze was niet preuts. Vosje kende grenzen.

Hans had geknikt zonder dat hij er erg in had gehad. Hij had zich naast haar op bed laten glijden. De plastic staaf was hem ontglipt. Vosje had hem met haar middelvinger voorgedaan hoe ze het wilde.

Haar warme lijf had zich langzaam geopend. El dorado.

Witte Veder met neus op de grond. Handen in het zand. Tong op de lippen. Landschap verkennen. Broken Hill opsnuiven. Ver in het wilde westen winkelde Joe Cartwright met z'n vrouw, passeerde een brug, nam kleine passen, nauwe kloven. Voorzichtig en omzichtig als een paard dat aan een dressuur meedoet. Oplettend als een sluipschutter die met tegenstand rekening houdt. Geile angst voor het onbekende. Struikrover. Cool and the Gang. Klapdeurtjes. En daarna het journaal met het weerbericht en reclame voor pindakaas.

Vosje had haar wijsvinger in olie gedoopt en onverhoeds bij Hans naar binnen geduwd. Tot het eerste kootje. Ze had bruine ruiter gespeeld met haar speelgoedpaard.

'De vibrator is stuk,' had ze gezegd, 'maar hij is nog wel te gebruiken. Wil je dat voor me doen? Je hoeft niet hoor? Vind je dit een vreemde vraag?'

Ze had haar vinger teruggetrokken en aan het laken afgeveegd.

En toen mocht Hans.

Voorzichtig had Hans de staaf bij haar naar binnen geschoven, behoedzaam met het pistool in de holster. Eerst tot de helft en later verder. Vosje had met haar handen ruimte gemaakt en aanwijzingen gegeven.

‘Mooie kut, heb ik, of niet?’ Haar hoofd op het kussen. Parelmoer in haar ogen. De kin tegen haar borst. Vosje had haar lokken naar achteren gestreken. Haar grote ogen hadden gekeken hoe de staaf bij haar naar binnen schoof. Hoofd omhoog. Ontplooiing van het kussen.

Vosje had niet eens naar Hans’ gezicht gekeken, niet naar z’n ogen, niet naar z’n vrije hand die hij als een kommetje had gehouden. Vier gekromde vingers voelden de balzak verstrakken. Zo zou ze nooit zwanger worden. Dat was zeker. Misschien zwanger van een plastic pop. Dat zou kunnen. Daar had ze om gelachen, die plastic pop. Mamma, mamma, ek wil een man hè. De neger in de badkamer had die grap gemaakt, een vreemdeling die verdwaald was.

De vibrator slobberde de oester. De geur van warme pek. Gehinnik. Oma’s commode. Paarden. Piano in de saloon. Altijd wel iemand die Schubert speelt, of Ravel voor linkerhand.

Hans liet de prairie achter zich en liep tussen duinen door. Stekelige struiken klommen naar de toppen. Duinzand plakte aan z’n schoenen.

‘Wat een mooie dag. Wat een mooie dag.’

Hans schreeuwde met hoge stem.

Er was niemand. Achter de eerste duinenrij lag een grote zandvlakte begroeid met bruingele plantjes en roodokeren mossen. Verderop de zee. De duinenrij was daar onderbroken en leek op een grote toegangspoort met opgetrokken knieën aan weerszijden.

‘Vosje, Vosje, Vosje,’ klonk het benepen.

Beide armen bewoog hij in een boog op en neer, alsof hij iets wilde verheffen. Hans ging op een boomstam zitten, die half in het zand stak. Hij maakte z’n schoenen los en trok z’n sokken uit.

‘Dat valt me mee,’ riep hij opgewekt.

Het zand was nog klam, maar niet zo koud als hij had verwacht. De striemen op z’n voeten verdwenen. Hans bewoog z’n tenen en voelde een warme stroom over z’n rug. Hij sloeg de bundel open en las een willekeurige strofe. De woorden bereikten hem niet. Hij deed het boek weer dicht.

‘Ik kan alles zelf.’

Vosje had met opgetrokken benen naar de roze middelvinger uit oma’s commode gewezen.

‘Dit ook.’

In z’n armen rusten. Hans een zoen in z’n hals geven. Z’n lid in haar hand houden. Pompen en verzuipen.

‘Maar zo is het fijner, als jij het doet, of vind je niet?’

Losse flodders. Kruitdampen.

Drie maal had hij Vosje opgevangen en op stal gezet. Toen had Hans de vibrator aan het laken drooggewreven en op de vloer laten glijden.

‘De batterij is leeg. Denk eraan als je winkelt.’

Hij had zich in z’n kruis gepakt.

Vosjes poort was dichtgegaan. Vanzelf. Dat kon ze alleen. Daar had hij niets voor hoeven doen.

Hans wandelde tussen de knieën door naar zee.

'Ik loop hier middendoor. Ieder mag me zien en horen.'

Een volle stem. Niemand die hem hoorde. Niemand die hem zag.

Links en rechts waren duinen begroeid met helmgras, afgezet met prikkeldraad. Voor hem de zee. De branding wit schuimend in de verte. Z'n schoenen bungelden aan veters aan de broekriem. Hij voelde wasbordzand. Bij de vloedlijn legde Hans z'n jas op een stuifduintje, zette z'n schoenen ernaast. Dichter bij zee.

Hans keek achterom naar de duindoorbraak waar hij zoëven door was gegaan.

'Ja kind, dit is ook van ons.'

Een fietstocht met z'n vader. Little Joe in korte broek op de pakjesdrager.

'Dit is Nederland. Dit is van alle Nederlanders.'

Voetjes in de stijgtassen tussen hagelslag, pindakaas, flessen melk en bebogeen.

'Is dit ook van ons?'

'Ja, die prairie is ook van ons. Die is ook van jou.'

De knik met zijn hoofd.

'Ik heb niet echt een man nodig.'

Het geplooide land. De draaimolen. De kim.

'Niet altijd.'

Pianomuziek.

Elke dag, twee ballen aan een touwtje. Binnenin. Wandelen, fietsen, autorijden. Vosje kan alles zonder man. Winkelen. Twee zilveren ballen en een man in oma's commode. Een neger in bad. Hans voelde kastanjes, zonder koordje, in de jaszak, spelende vinger, zonder rollijn.

Dit kon Hans zelf, alleen.

Met de dichtbundel in z'n hand liep Hans naar zee. Hij keek niet om. Hij wilde niet weten of er iemand meekeek. Hij wilde niet weten of er een toehoorder was. Aarzelend en zachtjes las hij een regel uit de bundel. Uit het hoofd. Papier was niet meer dan een reling, een grens tussen hem en de zee. De branding antwoordde in herhaling. Snijdend schuim van overstortende golfplaten. Scheuren.

'Zwijg gerust,' zei de zee.

'Alles wat ik te horen krijg, dat weet ik al. Ik geef alle woorden terug. Er zijn geen regels. Er is niets nieuws op aarde, maar dat hoort zo. Niet op dit eiland. Niet op dit strand. De zee is ook van jou, net als de parels die ik in me draag.'

Hans draaide zich om. Achter hem dreef de bundel op en neer. Over het strand klonk z'n gedicht. Zonder om te kijken liep hij terug naar de opening tussen de duinen. De zee deinde zonder beloften tot achter de horizon.

'Wat geschreven is, hoef je niet meer te zeggen.'

Laatste fluistering.

De zee in z'n oren.

Land onder z'n voeten.

Zijn vingers speelden met de kastanjes in zijn zak. Hij nam er de tijd voor.

Dichter aan zee. Olieverf op doek. 100 x 70 cm. 1996.

Eva en de koe

Er was er eens een meisje met lang rood haar dat in vlechtjes aan weerszijden van haar hoofd opzij stak. De strikjes aan de vlechtjes raakten haar borstjes. Het waren meisjesborstjes, en als ze geen vlechtjes had gehad en niet een heel mooi meisjesgezicht, dan had ze een jongetje kunnen zijn, wat de borstjes aangaat vanzelf, zo jong was ze nog. Maar ze was geen jongetje, ze was een meisje. Het meisje heette Eva en als ze nog leeft, dan heet ze nog zo.

Eva woonde met haar moeder in een huisje aan het eind van een smal zandpad. Aan weerszijden van het zandpad groeide in de zomer hoog gras, en achter het bermgras was vaak een korenveld, of groeiden aardappels of suikerbieten en achter het koren, dat heerlijk kon ruisen, was een weiland. In het weiland was een plas met bomen eromheen, berken, wilgen en een eikenboom, en in dat weiland liep een koe. Een oude magere koe, die vaak uit de plas dronk, met de voorpoten gebogen alsof ze lag te bidden. Eva kon die koe niet zien als het koren hoog was en de koe in het gras onder de bomen lag te herkauwen of lag te slapen, maar ze wist dat die koe er was. Ze had de koe zien herkauwen met trage bewegingen. De koe keek dan in de verte en soms opzij, maar altijd onverstoorbaar, bijna altijd opzij, met glinsterende draden vanaf de dikke lippen, nagenietend van het steeds malsere gras met gemalen paardebloemen en stukjes klaver erdoor. Een koe hield niet van vlees.

Hoe een koe sliep, dat wist Eva niet, ze had nog nooit gezien dat de koe sliep. Ze had oma wel eens zien slapen in een stoel achter het raam, het hoofd voorover en de handen in de schoot. Misschien sliep de koe alleen 's nachts als Eva al in bed lag, of nog in bad aan het poedelen was en wachtte tot haar moeder haar af kwam drogen met een warme handdoek. Wat achter de koe en achter het weiland was, dat wist Eva ook niet. Ze was nog jong en klein en ze wist nog niet alles wat er te weten was. Misschien dat de koe wist wat verderop te zien en te beleven was, maar Eva wist dat niet. Ze dacht daar wel eens over na, als ze in bad met de handjes zachtjes door het sop ging en de zeepbellen op haar borstjes die volgens haar moeder zouden groeien, stuk drukte. Eva dacht daar wel eens over na als ze in het water plaste en warm van binnen werd.

Het koren was rijp en werd met veel lawaai en stuivend stof door boeren van het land gehaald. Ook het bermgras werd gemaaid. Het bleef nog lang liggen, tot het geel en bruin was en plakkerig van de regen en weer geel en bruin en droog tot niemand het meer kon gebruiken. En op een dag was het hooi weg en ook de zandbestofte mannen waren er niet meer. In de verte stond de koe rustig in een hoek van het weiland achter het schrikdraad. De koe spetterde in het gras, ze kon het bordje met de waarschuwing erop niet lezen. Eva kon de letters wel zien, maar ze kon nog niet lezen. Ze vroeg moeder wat er stond en die vertelde wat er te lezen was. Dat was genoeg.

Het werd koud buiten. Dat hoorde bij de winter vertelde de moeder van

Eva. Binnen werd het ook koud. Het gas was op, de kachel kon niet meer aan. Ze kropen dicht bij elkaar om warm te blijven, Eva en de moeder van Eva. Ze gingen niet meer in bad, het water was te koud, soms lag er een dun vliesje op het water. Buiten zocht de koe beschutting onder de bomen bij het meertje dat langzaam dichtvroor. Een paar eenden spartelden in een hoekje van de plas, daar in dat hoekje dronk de koe als ze dorst had, steeds met gebogen voorpoten. Eva zag dat als ze met haar moeder ging wandelen om warm te worden. De koe ademde witte pluimen. Eva wist dat die witte pluimen niet in wolken en niet in mist veranderden, dat had haar moeder verteld. Zo kwam Eva steeds meer te weten.

Dieren wonen altijd buiten, maar soms ook niet, dat had de moeder van Eva verteld en toen het nog kouder werd, maakten ze het hek open en haalden ze de koe uit het weiland. Het dier leek blij te zijn met de aandacht en de zachte woorden die Eva en haar moeder fluisterden. Oma heeft ook van die ogen, zei Eva. Ja, zei de moeder van Eva, ook een beetje droevig. Ze wisten niet of de koe hen begreep, maar de koe ging mee naar huis alsof ze erop had gewacht, alsof het zo hoorde. Oma hoorde ook niet alles wat gezegd werd. De koe kreeg een plaatsje in de kamer.

De koe paste maar net door de deur. Ze ging met de rug tegen de boekenkast liggen en kauwde op het hooi dat ze van Eva had gekregen. De voorpoten hield ze netjes onder de koeienborst, de rimpelige uier lag losjes tegen de achterpoten. In een teiltje was drinkwater voor de koe, maar de koe had geen dorst, ze dronk niet, maar plaste wel. Dat was van de schrik, zei de moeder van Eva. Ze stak een draad door het oog van een naald. De moeder van Eva naaide een blouse met lange mouwen.

Langzaam werd het lekker warm in de kamer en gezellig door het hijgen en zachte kreunen van de koe. Er kwamen bloemen op de ramen. IJsbloemen. Eva trok haar jasje uit, sloeg de vlechtjes over de schouder – haar borstjes waren al een beetje groter geworden – en vleide zich tegen de hals van de koe. De koe keek even opzij en liet een wind. Haar staart bungelde aan een touwtje aan het plafond. De moeder van Eva lachte zachtjes en Eva lachte ook. Oma keek toe vanaf de foto die naast de pendule stond. De koe hoorde niets en keek om zich heen. Maar of de koe iets zag met de grote vochtige ogen, dat wisten Eva en haar moeder niet. Alles was heel natuurlijk, heel vanzelfsprekend, en het was lekker warm, ook al was het gas op en brandde de kachel niet. De klok tikte verder.

Elke morgen liep Eva met de koe rondjes door de kamer. Een mens heeft beweging nodig en een dier ook, dat had de moeder van Eva gezegd. En zo werd het kerstmis en nieuwjaar en zo werd het februari en voorjaar. De paardestaartjes van Eva werden steeds langer, af en toe knipte haar moeder er een stukje af en deed ze er nieuwe strikjes in. Ze dronken elke dag warme melk. Alles kan niet altijd doorgaan, zei Eva's moeder, aan alle dingen komt een eind, vroeger of later. De winter was voorbij, het was lente.

De koe lag met de rug tegen de boekenkast. Alle boeken roken naar koe, de gordijnen roken naar koe. Het vloerkleed lag in de schuur, er waren geen

kamerplanten meer. Eva rook een beetje naar koe en ook de moeder van Eva rook naar koe, maar ze merkten het niet meer. Er hing een lekkere geur in huis. Elke dag liep de koe een rondje door de kamer, nu zonder Eva. De koe wist de weg. De deur naar buiten was te smal geworden. Buiten werd het warmer. De ramen besloegen niet meer als de koe diep zuchtte en naar buiten keek. Ze kon het weiland dat steeds groener werd en het meertje met de eenden en de bomen rondom niet zien, dat was te ver voor de grote ogen die langzaam doffer werden en minder droevig keken. Eva wandelde buiten, soms alleen, soms met haar moeder en als niemand keek, dan hurkte ze in het gras van de berm. Als ze terug kwam zag ze vaak hoe de koe achter het raam te slapen lag. Eva zag alles.

In de kamer werd het steeds warmer. De koe werd onrustig, alsof ze wist dat dingen nooit hetzelfde blijven, alsof ze wist dat elke dag anders is dan de vorige. De dagen gingen voorbij, daar zijn dagen voor, zei de moeder van Eva, om voorbij te gaan. Eva wist niet wat morgen brengen zou. De moeder van Eva wist dat wel. Het werd te warm in huis, er moest iets gebeuren.

De man met de zwarte tas en het bruine voorschoot, met laarzen die tot halverwege de knieën kwamen, nam de tijd. De moeder van Eva en de man dronken koffie. Eva steunde met haar kin op haar handen, de ellebogen op tafel. Ze dronk warme melk, de koe herkauwde en leek onverschillig. Op de keukentafel kwam een kleurig zeiltje te liggen met korenbloemen en klaprozen erop. Onder de tafel zette de moeder van Eva twee emmers en een teiltje klaar. De koe had dorst en loeide, maar ze kreeg geen water. Eva zag dat deze dag anders was dan de vorige, maar ze wist niet wat de veranderingen te betekenen hadden. Ze vroeg het niet aan de man, niet aan haar moeder. Eva ging niet wandelen tot voorbij het weiland en het meertje waar eenden druk waren en snaterend nesten bouwden.

De koe keek met Eva mee hoe de man de messen op de tafel uitstalde. Het dier was nieuwsgierig geworden, leek het. Tevergeefs. De klok stond stil, de koffie was op, de melk in het glas van Eva werd koud, de kachel was al maanden uit. Het was tijd om op te staan. De slager stond op. De koe bleef liggen en Eva speelde met de vlechtjes waarin haar moeder twee vurigrode strikjes had vastgemaakt. Eva had jeuk aan haar borstjes. Terwijl de slager en de moeder van Eva deden wat gedaan moest worden, kon ze er zachtjes aan krabben zonder dat het opviel. In de keuken had de moeder van Eva een mandje met lekkers voor oma klaargezet. Eva ging haar nieuwe blouse laten zien.

Kinderspel

Erwin had de grijze deksel van de afvalcontainer met z'n linkerhand op een kier gehouden, met z'n rechter zou hij het plastic boterhamzakje erin mikken, met nog een paar korstjes en wat kruimels onderin – het restje brood had hij niet voldoende groot gevonden voor een plek in de biobak. In het halfduister had hij het kinderlijkje zien liggen, bleekroze, grauwwit, het bolle hoofdje half naar hem toegekeerd, met boven de oogjes een vaalblauwe plek die tot op het kale hoofdje doorliep. Het verwrongen rechterarmpje leek van boven het hoofdje naar hem te zwaaien, met de vingertjes in een vuistje. Misschien was het armpje zelfs los van het lichaampje geweest; verminkt.

Erwin had in een fractie de deksel van de container dicht laten vallen, het lege pak van de jus d'orange was over de tegels van het platje gerold en hij had wezenloos met het boterhamzakje in z'n hand gestaan en even later de korstjes en kruimels alsnog in de biobak geschud.

Was het echt wat hij had gezien, of had hij zich enkel verbeeld dat een klein kind, misschien een week oud, misschien jonger, een propje mensenvlees van een paar pond, gestrekt onderin de grijze container lag, een beentje, met bleke teentjes met nauwelijks zichtbare nageltjes, naar achteren gebogen, een eindje opgetrokken, een breekbaar armpje onder het zwakke ruggetje gevouwen. Was dat echt geweest?

Het oranjegele karton van het sappak had hij opgepakt, in de biobak gegooid en het leeggeschudde boterhamzakje in z'n broekzak gestoken, een automatisme was het geweest, een handeling buiten z'n bewustzijn om, zoals ook z'n hart, na wat hij in een flits had gezien, door was gegaan met kloppen, autonoom, al was het dan even sneller geweest dan voorheen, en zoals ook z'n andere onwillekeurige spieren gedaan hadden wat ze geacht werden te doen, z'n bloed was blijven stromen, z'n ogen bleven zien, z'n oren hoorden het verkeerslawaai van de snelweg verderop. Maar z'n benen, die hij gewoonlijk onder controle had en die deden wat hij wilde, hadden hem het huis in gebracht zonder dat Erwin er weet van had gehad. Traag had hij zich hervonden op de driezits in de kamer, met achter zich het grote schilderij met de helder blauwe lucht met witte schapewolken en het heidelandschap met turfhopen, dat door een smalle rietomzoomde vaart werd doorsneden en waar aan één kant lage arbeidershuisjes in het veen gehurkt leken. In de verte torende een molen met de wieken in de rouwstand. In z'n hoofd jankte zachtjes een sirene op hoge toon.

Erwin staarde voor zich uit door het raam dat op de voortuin uitkeek en op de snelweg verderop, waarachter hij weilanden en boerderijen wist. Hij boog zich voorover, trok aan de hakken van z'n schoenen en zonder de veters los te maken, schopte hij ze uit tot aan de andere kant van de kamer. De zolen klepperden even tegen de radiator van de cv en toen bleven stil liggen, op hun

kant, halfverwijtend, leek het Erwin, alsof ze wilden zeggen dat het kindje in de container niet hun schuld was, dat ze geen behoefte hadden aan een trap na. Erwin trok de rechtersok die afgegleden was, weer omhoog en kraste met z'n nagels diep over z'n strakke kuiten die weinig jongensachtigs meer hadden, maar hij voelde de pijn nauwelijks.

In de achtertuin streek zonlicht over de liguster en de elaeágnus. Hij kende de dagelijkse naam niet van die boom met pastelgroene vetleren bladeren, die hem ineens aan grafkransen deden denken en aan linten met Rust Zacht erop in strikjes. Erwin richtte zich een eindje op. De handen hield hij als omgekeerde kommetjes op de sprieterige knieën die hij door de bontgeblokte stof voelde. Hij had de broek die ochtend nog gestreken, net als de overhemden die nu in de klerenkast op de logeerkamer hingen. Effen hemden die bij elke blazer en bij elke bonte en effen broek pasten, bij elke gelegenheid. Hij hoefde zich geen zorgen te maken over z'n uiterlijk. Patent, dat was het. Aan z'n buitenkant mankeerde niet veel, stevig postuur, lekkere spieren en een hoofd met zware doorlopende wenkbrauwen die een filmster niet zou misstaan, maar in dat hoofd doolde onder de dikke zwarte haardos de grijze container achter op het platje, waar de middagzon nog niet reikte, waar het licht pas tegen de avond de vochtige plekken aan de buitenmuur van het schuurtje zou verwarmen en zou drogen tot het vocht in de nacht weer omhoog zou trekken. Straks zou de zon ook de container met het kinderlijkje verwarmen.

Pas vorige week was de bak geleegd. Toen waren de oude beige gordijnen meegenomen, die voor het zolderraam hingen en die Erwin had vervangen door felrode katoenen met gele, groene en blauwe beestjes erop. Ze waren afgevoerd net als de zittingen en kussens uit een oude fauteuil, het piepschuim van verpakking van kleinigheden die hij had gekocht, samen met de grote bruinpapieren zak waarin het vloerkleed voor de zolder was afgeleverd, samen met een varia aan cadeauplastic en verder het gebruikelijke huishoudelijke afval van twee weken. De container was afgeladen geweest.

Wat had hij sinds vrijdag weggegooid? Wat had hem telkens de kleine ergernissen opgeleverd van de wegwerpmaatschappij, de irritatie van verpakkingen die meer inhoud suggereerden dan ze waarmaakten, van flessen met dubbeldikke bodems, van dozen met meer lucht dan tastbaarheden? Erwin verschoof z'n armen naar voren, stroopte de mouwen van z'n bordeauxrode blazer met moeite omhoog, maakte de knoopjes van de manchetten los en trok het ondereind van de mouwen tot voorbij de ellebogen. De kleding zat strak en ongemakkelijk om z'n bovenarmen en knelde, maar z'n blote ruigbehaarde onderarmen maakten contact met z'n knieën, alleen de stof van z'n broek, waarvan hij de pijpen had opgekruld, zat er nog tussen. Erwin voelde zich sterker met de mouwen opgestroopt, zoals hij als kind zwak was geweest, maar zich sterk had gevoeld, toen de opgestroopte mouwen van z'n truitje hem het gevoel van machtige spierballen en van mannenkracht hadden gegeven.

Een roodbruine poes sloop door het harmonicahekje de tuin binnen, keek schichtig om zich heen en begon, zonder de nagels uit te steken, met een poot

traag in het harde zand te krabben. Erwin bleef stil zitten, voelde langzaam het bloed uit z'n kloppende slapen zakken, hij voelde de druk op z'n blaas toenemen, maar hij bleef stil zitten en keek naar de poes in de tuin. Het werd stil in z'n hoofd.

Had die baby in de container met het armpje omhoog gelegen, of had hij zich dat maar verbeeld, en was het ene beentje opgetrokken geweest, of niet? Erwin wist het niet meer.

Zaterdagmiddag had hij op zolder rondgekropen en was hij, achter een werkbank en tuinstoelen die, nu de dagen lengden, binnenkort naar beneden konden, oude spullen tegengekomen; een koperen kandelaar, het kon ook brons geweest zijn, bloemenvazen in sombere kleuren met barsten erin, een schooltas en weckflessen met verdroogde rubbers die in stukjes braken toen hij ze eruit had gehaald en had gebogen. Erwin had de overbodige spullen in winkeldraagtassen gedaan en weggegooid. Het waren relikwieën uit voorbije jaren, hij had ze niet meer willen hebben en in drie, vier keer, naar beneden gebracht. Ze lagen onderin de grijze bak op het platje naast de achterdeur, waar de zon over een uur aan toe zou zijn. Een aftands rieten kinderwagentje en een schoolbord met kleurkrijtjes had hij bewaard, als enige.

Zondag had hij perziken uit blik gegeten, met Turkse yoghurt uit een plastic beker met aluminium folie als deksel. De gebruiksdatum was verstreken, maar dat had hem niet gedeerd. Hij wist nog dat hij een uur later wat winderig was geworden, maar dat had hij vaker na het eten van melkprodukten. Dat kwam door het rechtsdraaiende melkzuur, of juist door het linksdraaiende, had z'n huisarts beweerd. Het lichaam kan niet alles verteren, had de dokter gezegd. Hij had Erwin daarna uitgelegd dat onverteerbaar voedsel door bacteriën wordt afgebroken en in gassen wordt omgezet die een lichaam op kunnen blazen, brandbare gassen die soms maar moeilijk een uitweg uit het lichaam vinden, vooral in dode lichamen opgesloten blijven en zo het drijfvermogen verhogen. De dokter had over z'n witte jas gestreken en een beetje besmuikt gelachen, alsof hij gevoeld had dat morbide humor niet in de spreekkamer paste.

Verpakking van voorgebraden gehaktballen en twee flesjes met spaghettisaus van meer dan een jaar oud die Erwin niet meer had willen gebruiken, potjes die hij zelfs niet schoon had gespoeld, glasbak of niet, milieu of niet, dat was gisteravond het laatste geweest wat hij in de container had gegooid, voor hij zich op zolder op het nieuwe wollen kleed had teruggetrokken en een tekening op het schoolbordje had gemaakt. Maar toen was het al donker geweest, ook achter de dunne gordijntjes. Was de rode veeg aan het verwrongen armpje van het kind misschien geen bloed, maar was het slechts paprika- of tomatensaus geweest? Hoe lang lag dat kindje daar al, een nacht, een dag, langer? Erwin durfde niet weer te gaan kijken.

Zelfs in de namiddag was het donker geweest in de grijze bak. Een duisternis die even was verminderd door de kier toen hij de deksel een eindje had opgelicht om het afval weg te gooien. Duisternis die verdrongen was door de weerschijn van daglicht tegen het spoor van lichtblauwe latex, dat in de container

in een brede streep van boven naar onderen liep, maar dat al grijzer en zwarter was geworden door het vullen en legen van de vuilnisbak sinds hij de zolder had geverfd.

Het was een jongetje, dat wist Erwin zeker. Tussen de gebroken potten met saus en de melkpakken, bovenop de kandelaar en het oude handgeknoopte wandkleed met een bijbels tafereel erop, had hij een jongetje gezien, een klein ventje met een popperig opgeblazen buikje, en een piemeltje dat half over het onbehaarde rimpelige zakje hing. Bleekwit, heel bleekwit, maar dood. Dat zeker, heel dood.

Hij hoefde niet weer gaan kijken, Erwin wist het zeker. Het jongetje in de afvalbak was dood, eerste hulp was al lang te laat voor het ventje dat vredig met z'n oogjes dicht op de rommel rustte. Al wist Erwin niet zeker of het ventje de oogjes dicht had gehad, zolang had hij niet gekeken in de schemering onder de klep, en wat er in z'n gedachten bij kwam na die plotselinge confrontatie, wat in z'n hoofd vorm kreeg, maar misschien niet echt was, dat onttrok zich aan controle zolang hij de deksel niet opnieuw zou openen. Hij zou dat niet doen.

En na de vraag over het hoe en wat van het popje, kwam de vraag over wie, in hem boven. Wie zou in vredesnaam, of in wie z'n naam dan ook, die van god misschien, een pasgeboren kind....

Erwin durfde de woorden niet uit te spreken, de zin niet af te maken, de klanken bijna niet door z'n hoofd te laten gaan. Even deed hij de ogen dicht en zag, toen hij weer keek, de poes stoïcijns naast de gebarsten Keulse pot in het nog kale bloemperkje zitten.

Er groeiden nog geen bloemen in z'n tuin. Het was nog nauwelijks voorjaar en Erwin had de aarde pas kortgeleden omgespit en het onkruid uitgetrokken, maar de kluiten nog niet fijngeharkt. Het bedje vol harde brokken grond, die nog doortrokken waren met slierten wortels van hardnekkig kweekgras, was geen echte akker, nog niet. De poes nam de tijd en zat rustig op de zwarte aarde die na de regen was ingeklonken en verhard.

Welke barmhartige van ziel en leden zou een pasgeboren jongetje, dood, door wat voor oorzaak dan ook, niet een veilige plek geven, een plek waar iemand nog eens aan hem denken kon en met hem praten, ook al zouden de woorden met hoge stemmetjes in de wind verklinken, maar toch in het lichaam aan komen waaien, zinnen die even zouden rusten op de takken in het hoofd en dan weer verder zweven door de ruimte waar hoge kinderstemmen klinken. De poes draaide zich om, snoof aan wat zij had achtergelaten, aan wat eens deel van haar had uitgemaakt, en krabde met de rechterpoot omzichtig het kuiltje toe.

Op zolder trekt Erwin het gordijn dicht. Uit een triplex poppenhuis haalt hij z'n vriendinnetjes tevoorschijn, zet ze naast elkaar op het kleed met de ruggetjes tegen een kussen en kleedt ze een voor een aan. Hij borstelt en kamt de stugge nylon haren en knoopt zorgvuldig strikjes in de vlechtjes die glimmen in het schemerlicht van een bedlampje dat olijfgroen licht verspreidt. De meisjes krijgen rode strikjes in het haar en een zwart bandje om de bovenarm.

Als de poppen aangekleed op hem zitten te wachten, kleedt Erwin zich uit, op z'n witte hemd na en z'n grauwwit slipje met een nat donkergeel vlekje aan de voorkant. Uit de zolderkast haalt hij een korte broek tevoorschijn, lichtbruin corduroy, en een wit nylon truitje met horizontale groene streepjes en een somber ribbelig kraagje. De knoopjes van de Vhals gaan moeizaam dicht. Erwin laat het bovenste knoopje open. De meisjes kijken hem aan, hij geneert zich niet voor z'n ondergoed, niet voor de korte broek en de grauwwitte bretels met zilveren klemmetjes over het strakke truitje.

Dat andere kereltje met dezelfde naam was de eerstgeborene. Het kind met de oudste rechten. Maar het kreeg die naam niet, de dood was er eerder dan het wijwater en de noodverordening was in de paniek van de laatste adem van het kindje vergeten. Iedereen mocht dopen, maar er was niemand die de zegen gaf. Het kind was er niet geweest, werd niet in gewijde aarde besteld en er kwam geen teken van leven op het zand.

Uit een koffer haalt Erwin leren sandalen en gespt ze stevig vast, z'n tenen staan stram in z'n sokken. Dan pakt hij de poppen op en kust de meisjes op hun wangen. Hij legt de vlechtjes naar voren over de schouders en trekt de bonte rokjes recht. De onderrokjes steken er krullend en golvend onderuit. Beide zusjes neemt hij op een arm en pakt met z'n vrije hand de poppendoos met het dunne crêpepapier dat zachtjes knispert. Dan gaat hij traag de trap af. Het is doodstil, maar in z'n hoofd zingt hij een lied. In paradisum.

In het halfduister vist Erwin z'n broertje uit de vuilnisbak. De meisjes kijken zwijgend vanaf de deksel van de groene container hoe Erwin het dode kindje in de doos legt, de handjes op de buik, de beentjes recht, het hoofdje een eindje omhoog op een kussentje, en het kindje dan tot het kinnetje toedekt met het witte papier. De deksel met het cellofanen venster houdt Erwin nog onder de bodem van de doos. Het is koud en kil buiten. De lucht is heiig en grijs. Met twee handen houdt Erwin het kistje voor zich uit. Op elke arm zit stil een kind, met wijdopen ogen onder steile zwarte wimpers. De meisjes hebben hun beentjes klem tussen zijn elleboog en het groengestreepte truitje, elk aan weerszijden een handje achter het elastiek van de bretel. De zilveren klem zit stevig aan de broeksboord, de mouwtjes heeft hij opgestroopt.

Met z'n vieren lopen ze door de tuin om het huis; Erwin, de meisjes, het broertje. Het gras is jong en vochtig. Verkeerslawaai zakt weg, alsof de wereld weet dat hier een dood kindje voorbijgaat dat met de laatste eer wordt begraven. De meisjes zitten op de rand van een Keulse pot waarin straks bloemen bloeien, hun rokjes in het zand. Ze kijken zwijgend hoe Erwin op blote knieën op de aarde ligt en met z'n naakte handen onder de wilg een rustplaats graaft voor z'n broertje.

Mooie hoed

'Ik weet niet wat het was,' zegt Froukje, 'in m'n hoofd ging steeds een zin voorbij. Ik wist wat het betekende, maar ik kon de woorden niet vinden, ik kon niet zeggen wat ik in m'n hoofd zag en hoorde.'

Ze schenkt het restje jus d'orange uit het flesje in het glas waaraan aan de binnenkant korrelige vezeltjes kleven. Gerrit zet een laatste maal het bierglas aan zijn lippen en wenkt de serveerster. Hij had Froukje in de schouwburg getroffen, of beter nog, Froukje had hem aangesproken toen hij over de leuning van het balkon van de eerste verdieping naar de mensen keek die beneden binnenkwamen. Sommigen stapten gelijk na de grote glazen deuren over een dik scheepstouw, dat tussen pilonnen met glimmende koperen knoppen hing en een pad aangaf, naar de onbewaakte garderobe aan de rechterkant en lieten daar hun jassen en paraplu's achter. Eenmaal binnen vermeden ze de toegangscontrole door achter de jonge vrouwen langs te gaan, die in lange rode jassen strookjes afscheurden. Gerrit had geturfd hoeveel bezoekers zonder het kaartje te laten zien binnen waren gegaan en hij had in z'n hoofd al een brief naar de schouwburgdirectie geschreven. Hele zinnen over wanbeleid, valsheid in geschrifte en bedrog had hij in z'n hoofd gehad, tot Froukje hem op z'n schouder had geraakt.

'Je bent niet veel veranderd, wat grappig dat ik je hier eens zie,' had ze gezegd.

Geen opmerkingen had ze gemaakt over z'n lichtkalend hoofd met veel grijzen aan de slapen, geen woord over de slordig geknipte baard, geen kritiek op z'n bonte stropdas die een beetje vloekte bij de geblokte blazer. Ze had gevraagd of hij contactlenzen droeg, maar de bril had hij al jaren geleden in een la gelegd, de bijziendheid ging langzaam over in verziendheid had de oogarts gezegd. Over een paar jaar zou hij een leesbril nodig hebben.

Na afloop van de literaire bijeenkomst was hij met Froukje naar het grand café gegaan. Ze had niet veel tijd, had ze gezegd, maar even wilde ze wel napraten. Gerrit had buiten de schouwburg z'n rechterarm aangeboden en Froukje had aangehaakt. Ze had z'n moeder kunnen zijn. Gerrit schaamde zich niet langer, voor niets en niemand meer, hij wilde wel gearmd gezien worden, ook wel met een oude vrouw in spijkerbroek. Froukje droeg een lange blauwe jas en had een zijden sjaaltje strak om d'r hals geknoopt. Ze verloor af en toe een woord, had ze onderweg naar het café gezegd. De woorden ontglipten haar soms, ze wist ze wel, maar kon ze niet zeggen.

'Maar het zal wel komen doordat Nell ziek is en doordat haar baby straks komt. Het is niet helemaal goed met het kind. Het is de eerste, en Nell is al bijna veertig, dat weet je wel, of niet, jij toch ook.'

Ze had even opzij gekeken en met haar vrije hand de blauwe pluchen muts met een veertje erop een beetje rechtgeschoven. Gerrit had geknikt en haar tegengehouden toen ze te snel over had willen steken.

Aan de rand van het winkelcentrum in het voetgangersgebied hadden drie auto's met draaiende motor gestaan, de radio's keihard aan. Verlate pubers met een rijbewijs stonden de tijd te doden in afwachting van meiden die ze niet teder aan zouden durven raken. Gerrit had met Nell en Barend op dezelfde middelbare school gezeten, was met ze naar de disco geweest, op de fiets heen en terug.

'Misschien raak ik vergeetachtig omdat Barend niet helemaal lekker is. Hij heeft geen werk, nog steeds niet. Ik maak me steeds nog zorgen over m'n kinderen,' had ze gezegd en tegelijk haar ingehaakte arm strakker aangetrokken.

De beide kinderen van Froukje zijn de dertig ruim gepasseerd en de moederkloek ontgroeid, maar de kloek is de kinderen nog niet kwijt. Ze is zelf bijna zeventig en ziet er opgewekt en hartelijk uit. Donker glanzend haar dat een beetje een slag heeft, met slechts een enkele grijze en een wat spitsere neus dan toen Gerrit haar leerde kennen, toen hij nog een kind was, wat kleiner is ze ook, dan toen. Ze draagt een smalle bril met ovale glazen in een donker draadmontuur. Haar rimpelige huid in het gezicht is leerachtig, maar ze heeft niets van haar jeugdige uitstraling en haar lach ingeboet. Als ze tegenover Gerrit zit valt de lichtblauwe blouse een stukje over de riem van de jeans. Doorzichtige zwarte kousen draagt ze, ziet Gerrit als hij z'n blazer losknoopt en de stoel een eindje naar achteren schuift.

Nell was vijf en Barend lag nog in de luiers toen Froukje bij haar Henk wegging. Na dat afscheid heeft niemand haar meer klein kunnen krijgen, de crisis had ze vooral tijdens haar huwelijk gehad, wist Gerrit. Na de scheiding was ze snel bergopwaarts gegaan.

Froukje bestelt een jus d'orange, ze is opgewekt, ze wil niet langer praten over de woorden die ze niet meer kan vinden. Om niet in de opkomende vergetelheid verdwaald te raken, een vergetelheid die ze nog niet wil, en die ze tijdens de wandeling naar het café teruggebracht heeft tot vergeetachtigheid, was ze naar de literaire avond gegaan voor wat afleiding. Haar moeder, al jaren van de wereld, was vier maanden geleden in een verzorgingstehuis overleden.

De schrijver in de schouwburg had niet bijzonder geïnteresseerd gereageerd op de vragen van de interviewer en het publiek. Het was zijn zoveelste literaire avond, had het geleken en hij was pas enthousiast geworden toen hij vertellen kon, via de vragensteller weliswaar, dat hij vader worden zou en een vaste partner had gevonden. Wie de auteur wilde leren kennen, kon beter zijn boeken lezen dan naar het traag verlopende gesprek met de interviewer luisteren. Het publiek had gelachen om trivialiteiten die de schrijver had bedacht en aangedikt, waarbij hij doorgeborduurd had op de grapjes die niet in het boek terecht waren gekomen, omdat ze te obligaat en afgesleten waren. Schrijven was immers schrappen, had hij gezegd. Het publiek had weer gelachen. Gerrit had weg gewild, maar was blijven zitten met ongeduld in z'n bloed. Froukje had dromerig naast Gerrit gezeten en hem af en toe bij de arm gepakt.

De auteur had een fragment voorgelezen over z'n onbezorgde jeugd, over z'n vroeggestorven vader en de leegte die toen boven was gekomen. In z'n fantasie

had de schrijver z'n vader voort laten leven en avonturen met hem beleefd en zo z'n puberteit toch nog een beetje met z'n vader gedeeld. Fictie was op deze manier echt geworden.

Gerrit schuift z'n zwarte hoed op het cafétafeltje heen en weer en wacht op z'n glas bier. De strakke zwarte band glinstert in het licht van de kaars die op het tafeltje staat, het zwarte vilt is grijsgevlekt. De serveerster komt met snelle pas, die aan de loop van een pinguïn denken doet en excuseert zich voor het vat dat opnieuw moest worden aangesloten. Gerrit wrijft zich over z'n voorhoofd, knijpt even in z'n neus en snuift diep in, dan neemt hij een teug, wrijft z'n borstelige wenkbrauwen omhoog en knikt naar het meisje dat zich al weer omgedraaid heeft.

Froukje was een huisvriendin van zijn ouders. Ze was bevriend met zijn moeder, meer dan met zijn vader. Gerrit vertelde destijds aan Froukje wat hij bij zijn ouders niet kwijt kon, ze was een beetje zijn peettante toen hij de puberteit doorworstelde, nu geeft Froukje hem, als ze elkaar heel af en toe ontmoeten, een beetje terug wat hij haar toevertrouwde en wat in de loop van de jaren langzaam is gerijpt.

De vader van Gerrit was een gesloten man geweest, zolang Gerrit hem had gekend. De verdeling van de erfenis na de dood van opa, de vader van z'n moeder, was een keerpunt in het gezinsleven geweest. Gerrit kent die gebeurtenis alleen van horen zeggen en van de gevolgen. Z'n vader had maar eenmaal kort verteld hoe hij met z'n zwagers achterin de schuur van de boerderij de boedel had besproken en afspraken had gemaakt over de verdeling. De handen van de zwagers waren geschud en Gerrits vader was opgelucht naar huis gegaan in de veronderstelling dat de afspraken nageleefd zouden worden, er was geen reden voor twijfel geweest toen hij naar huis was gefietst. Gerrits vader had bij de bakker eierkoeken gekocht om de goede afloop te vieren.

Drie weken later was de boedel verdeeld, er was niets te halen geweest bleek tot ieders, al dan niet gespeelde, verbazing. Een notaris had de bezittingen beschreven. Naar waarheid was er niets te verdelen geweest op wat handgeld na. Het kapitaal was weg, oma woonde in een boerderij die van de bank was, haar huisraad was haar enige bezit geweest.

Jaren later, de last van het kwaad bleek toch te zwaar geweest te zijn, kwam uit dat de jongste zwagers een schuldbekentenis getekend hadden voor het kapitaal dat ze onderhands van hun moeder hadden geleend. De schoonmoeder van Gerrits vader had het getekende papiertje met het geleende bedrag erop aan haar zoons teruggeven. Er was niets meer te verdelen geweest en ook later niet.

Vanaf dat moment was niet alleen de verhouding met de schoonfamilie, maar ook die tussen de ouders van Gerrit troebel geworden. De ontbrekende erfenis had oud zeer versterkt bovengehaald, leek het. Met de erfenis was ook liefde, zo die er ooit geweest was en niet slechts een vernislaag was geweest in tijden dat de eerste zorg niet hartstocht was, maar overleven, in de versukkeling geraakt. Gerrits moeder was de verpersoonlijking van het familiebedrog

geworden, ze was het bindmiddel van de wrok tegen de zwagers en schoonmoeder.

Gerrit had z'n vader enkel gekend als een gesloten en in zichzelf gekeerde man die z'n pleziertjes buiten de deur leek te halen, als er al van plezier sprake was in een mannenleven dat na dat bedrog traag en ontluisterend was geëindigd.

Elke maand gaat ze nog met Nora naar Amsterdam, zegt Froukje. Ze bezoeken samen een opera of gaan naar het concertgebouw voor een balletvoorstelling. Ze houden van Schönberg en van Satie. Toneelvoorstellingen mijden ze meer en meer, nu het gezicht en de alertheid minder worden.

Nora woont al een paar jaar niet meer in de stad, vertelde Froukje, ze verhuisde nadat haar man was overleden. In Deventer woonde Nora dichter bij haar kinderen die over het land waren uitgewaaierd en in die vreemde stad durfde ze wel haar intrek in een verzorgingsflat te nemen. Niemand kende Nora daar, en met uitzicht op de IJssel hoefde ze zich niet te schamen voor haar afhankelijkheid van derden die een oogje in het zeil hielden. Ook Nora was een oude vrouw geworden, zei Froukje.

Froukje mist Nora, zegt ze, en kijkt uit naar de maandelijkse ontmoetingen met haar hartsvriendin in Amsterdam waar ze telkens in de wachtkamer eerste klas op elkaar wachten voor ze een taxi naar het Museumplein nemen.

'Nora heeft het niet gemakkelijk gehad,' zegt Froukje.

'De verhuizing na de dood van Frits was niet gemakkelijk, ook al kwam Nora dichter bij haar kinderen te wonen. De afstand werd tegelijkertijd ook groter. Ach je weet wel hoe dat gaat, ieder heeft z'n erfenis. Laten we het daar niet meer over hebben, er zijn aardiger zaken om over te praten.'

Het leven leek zich in herhaling af te spelen. Wat Nora en Frits aan de kinderen hadden gegeven, of hen juist hadden onthouden, kreeg alleen Nora, als overlevende van de oorlogspartijen, terug. Froukje had het verhaal vaak tegen Gerrit verteld, later pas, maar het zat haar blijkbaar hoog en opnieuw vertelt ze van Frits die meer dan een half huwelijk z'n heil had gezocht bij de secretaresse van kantoor en met die andere vrouw haar hartsvriendin had bedrogen. Dat was begonnen na de boedelverdeling bij z'n schoonfamilie, bij de erfenis die Frits en Nora uit elkaar had gedreven. Frits had zijn woede en teleurstelling over de streek die hem was gelapt op Nora afgereageerd, vooral onderhuids. De kinderen wisten hoegenaamd van niets. Nora die vijftien jaar kalmeringstabletten had geslikt tegen opvliegers en depressies, die specialisten had geraadpleegd, psychologen, homeopaten en handopleggers, maar die ondanks de zoektocht geen oorzaak van de onvrede, die haar lichaam voortdurend liet voelen, boven water had kunnen krijgen, of niet had gewild uit bescherming van haar huwelijk en haar kinderen. Nora had gevoeld, zei Froukje, dat er meer was dan alleen die erfenis, die met de jaren minder belangrijk was geworden omdat ze in betere doen waren gekomen. Ook zonder geld van de familie hadden Nora en Frits een aangenaam bestaan kunnen hebben.

Drie jaar na de pensionering van Frits had Nora de ware oorzaak van haar kwalen te horen gekregen. Frits was incontinent en bedlegerig geworden en

had zijn geheim niet mee willen nemen naar het ondermaanse. Het had even geduurd, maar Nora was opgebloeid en had de kalmeringstabletten niet meer nodig gehad, ook toen Frits nog leefde en versneld aftakelde na z'n bekentenis, kon ze ineens zonder medicijnen en consulten. Uren ging ze overdag weg in de wetenschap dat Frits in bed lag, doorweekt in de schrijnende bijtende urine, met de wetenschap dat de schrale plekken op zijn huid steeds roder en fragieler werden en verzorging nodig hadden. Nora ging met Froukje naar Amsterdam, spendeerde kapitalen voor zichzelf, steeds vaker onbereikbaar.

Gerrit was niet alleen voor het verhaal van de schrijver naar de literaire avond gegaan. Hij had niet precies aan kunnen geven wat hem had gedreven, deze keer niet, en ook de vorige keren niet dat hij naar auteurs luisterde die over hun boeken vertelden. Was het een gevoel van jaloezie, van dieperliggende afgunst? Had hij, liever dan rebellerende brieven naar allerlei instanties te schrijven, ook een verhaal willen vertellen over zijn jeugd en zijn vader?

De man op het podium had verteld van een vader die hem meenam naar markten, naar de handel en die zijn kind het leven liet zien, ook nadat de auteur al halfwees was geworden en de vader alleen in de dromen van de schrijver voort had geleefd, maar nog bijna tastbaar aanwezig was geweest. De auteur had z'n vader in z'n boeken bij zich gehouden. Gerrit wist het: dat was wat hem het onbehaaglijke en opstandige gevoel had gegeven. Gerrit had z'n vader lang gekend, maar al heel jong en met tegenzin afscheid moeten nemen van de onbereikbare wrokkende man. Er was een onoverbrugbare afstand gegroeid tussen hem en de man die met z'n moeder communiceerde door briefjes op de keukentafel achter te laten, omdat een gewoon gesprek niet meer mogelijk was sinds de verdwenen erfenis, sinds familiebedrog was uitgegroeid tot een kapstok om onvrede met het leven en het huwelijk aan op te hangen.

Als jongen van twaalf was Gerrit eenmaal door z'n vader bont en blauw geslagen, enkel en alleen omdat hij de zwarte hoed van z'n vader, een stetson met een glimmende rand rondom en een stukje gevouwen krant achter de leren binnenrand, had gepast. Het was alsof Gerrit de identiteit en de waardigheid van z'n vader weggenomen had, door de kamer binnen te komen met die hoed op en vrolijke danspasjes te maken, te ginnegappen, zoals zijn ooms dat na de verdwenen schuldbekentenis hadden gedaan.

'Soms ben ik er niet helemaal bij,' zegt Froukje, 'ik ben er wel. Als ik bij Barend ben, of bij Nell, maar tegelijk ook weer niet. Eerst zie ik mezelf op de bank zitten bij de kinderen, dan hoor ik mezelf over de baby en over de complicaties van de zwangerschap praten en dat het toch wel goed zal gaan en dat een maand zo voorbij is. Dan hoor ik mezelf zeggen dat het kind een goede oma aan me hebben zal, maar langzaam word ik een vreemde en na een poosje lijk ik alleen lichamelijk aanwezig. Ik ben er wel en tegelijk ben ik er ook niet, dan zie ik zelf niet meer dat ik een lichaam heb, alsof alleen m'n onbereikbare ziel in de kamer zweeft, een ander, niet ik.'

Froukje lijkt ineens heel moe, ze krijgt strakke rimpels in haar gezicht. Gerrit wenkt een serveerster en bestelt een biertje. De druk op z'n blaas neemt toe,

maar hij blijft zitten. Hij wil Froukje niet alleen laten, nu even niet, ze wil niets meer drinken, ze gaat naar huis, zegt ze, voor het te laat wordt. Gerrit mag niet voor haar betalen. Ze wil niet dat hij haar thuisbrengt. Froukje zet de muts scheef op haar hoofd en wacht op de taxi.

Als Froukje vertrokken is – hij zoende haar op beide wangen en de mond – en het meisje het bier heeft gebracht, rekent Gerrit af en neemt hij het glas mee naar de bar, daar staart hij met glazige ogen langs de hoefijzervormige toog met om de meter een asbak erop. Gerrit lijkt niemand en niets meer te zien en brengt mechanisch het glas naar z'n lippen. Het is niet druk in het café, er zijn geen lezers en geen schrijvers, lijkt het. Gerrit drinkt alleen. Z'n vader is er niet.

Twee opgeschoten knapen komen naast hem staan en leunen met de rug tegen de bar. De jongen die het dichtstbij staat, draait zich half om en pakt de hoed van Gerrit van de granieten plaat. Voor Gerrit er erg in heeft doet de jongen een stap achteruit en grijnst hem aan met drankdoorlopen ogen.

'Mooie hoed, kerel, mooie hoed.'

De jongen heeft de toonhoogte van z'n stem laten zakken en bromt nog een keer geaffecteerd:

'Mooie hoed, kerel.'

Onder de scheefgetrokken mond steekt de hoed de jongen ver over de oren. Hij trekt de randen met volle vuisten naar beneden. Gerrit staat met een ruk op van de kruk, die achterovervalt en stapt met wilde blik in z'n ogen naar de jongen, z'n aderen in z'n hals kloppen. Voor hij er erg in heeft slaat Gerrit de knaap met vlakke hand keihard tegen de slaap en schopt hij hem tegen de benen. De jongen wankelt, houdt zich vast aan de bar. Gerrit schopt opnieuw en de jongen glijdt onderuit.

Voor tot de cafébezoekers goed en wel doorgedrongen is wat er gebeurd is, pakt Gerrit z'n hoed van de vloer en staat hij in de garderobe, daar beukt hij met blote vuist tegen het glas van de sigarettenautomaat, slaat dan z'n jas over z'n arm en gaat naar buiten met de hoed als een strakke band om z'n hoofd. Hij is niet bang. Hij is ontzettend niet bang.

Buiten kijkt hij omhoog naar de winterlucht die gebroken bewolking laat zien. Ver weg ziet hij heldere sterretjes knipperen. Onder z'n voeten plakt natte sneeuw die langzaam z'n schoenen doorweekt als hij door de voetgangerspassage slentert waar gebrom van ventilatoren van koelinstallaties is te horen en neonreclame in een fietsenwinkel flikkert. Gerrit weet thuis het stapeltje brieven in z'n boekenkast, de ongeopende brieven. 'Je moeder vraagt wanneer je eens terugschrijft.' Gerrit wil die woorden van Froukje zo snel mogelijk vergeten.

Buik

André drukt het zeepbakje van de wasmachine naar binnen, hij ziet nog net hoe het eerste water het witte poeder meeneemt. Bonte was op 40 graden, dat programma duurt ruim een uur. Hij moet opschieten, maar toch heeft hij geen haast.

Boven ligt Irma in het logeerbed. Ze draagt alleen een slipje weet hij, een wit slipje met minuscule vergeet-me-nietjes erop. Hij zag het vier uur eerder toen ze ver na middernacht uit de douche kwam en hem een laatste voorzichtige zoen gaf, voor hij naast Albertine z'n plek zocht. Met de lucht van waspoeder in z'n neus herinnert hij zich de wrange zurige adem van Irma. Ze had geen mond om te zoenen, hij voelde geen drang met z'n tong bij haar binnen te dringen, hij zoende haar hals, haar nek, streelde onder het bandje van haar beha langs en zocht de sluiting. Hij kent dat soort haakjes wel.

Haar borsten, hij is even vergeten in welke categorie ze vallen, de peren, de appels, de puntjes, de spiegeleieren, de aubergines, nee niet in de categorie erwten op een plankje zoals hij ze vermoedde bij juffrouw Brijker van de derde klas van de lagere school, of zoals die van juffrouw Talens van de hbs, die geschiedenis gaf en bij wie de jongens collectief onder haar rok probeerden te kijken als ze op het verhoog voor in de klas zat. De borsten van Irma, wist hij weer, waren puilers, ze puilden uit boven de te kleine beha en vormden wallen zoals Rubensvrouwen van middelbare leeftijd wallen op de buik en onder de kin krijgen als ze schoonheid niet langer het belangrijkste vinden, als ze inhoud boven vorm laten gaan. Ze puilden, ook nadat André de beha had losgehaakt en hij haar borsten plat tegen zijn lichaam duwde.

Irma ligt boven op het logeerbed, op de vloer op een matras met een slaapzak erover. Hij had haar nek gezoend, zijn hand over haar borsten met de stijve tepels als te korte steeltjes en langs haar billen, over haar vergeetmenietjes, laten gaan voor hij de slaapkamerdeur achter haar dicht deed. Hij was naast Albertine in slaap gevallen, naast haar warm en stralend lijf dat geen moeite had zich aan zijn vorm aan te passen. Haar rug en zijn buik waren elkaar vertrouwd. De drank was niet genoeg geweest om het matras in de logeerkamer te verkiezen boven het echtelijke bed. Hij wilde niet, maar nu hij de was in de machine heeft gedaan en het programma heeft gekozen, weet hij niet meer zo zeker of hij vannacht een goede keuze maakte. Albertine heeft geen puilers, ze heeft erwten.

In de keuken steekt hij een sigaret op en gaat op het aanrecht zitten met z'n schouders tegen het keukenkastje. Zo kan hij door de jaloezieën naar buiten kijken. Op de oprit staat de auto van Irma. Een tweedehands waar roestplekken door de lak schijnen. Hij probeert het nummer te onthouden, maar de letters en cijfers wekken geen associaties met iets plezierigs of iets spannends bij hem op. Dan hoort hij de wasmachine water innemen, nu volgt de rust

van het week- en opwarmprogramma, weet hij. André drukt de sigaret uit. De dokter had gezegd dat roken niet zo goed was voor z'n lijf, vooral niet voor de longen, maar ook niet voor de slijmvlieslaag in de dunne darm die telkens uitdroogt en loslaat. De rook zou doordringen in de bloedbaan, de teer en nicotine zouden de afscheiding van mucus, hoe het ook heten mocht, verstoren. Hij rookte niet voor z'n lichaam. Hij steekt een volgende sigaret op. Hij heeft alle vertrouwen in de medische stand.

Ze waren een weekend in Oldenburg, met Albertine probeerde hij uit te waaien en te ontspannen, probeerde hij het werk te vergeten en tot zichzelf te komen, dat was goed had de huisarts gezegd, dat was goed voor de longen, verse lucht uit een nieuwe omgeving, en het zou ook de afscheiding van darmslijm bevorderen. Hij geloofde er niets van, maar ze gingen. In het hotel namen ze de bruidssuite, dronken koele champagne en aten in een restaurant aan het water met een uitzicht op een kasteel.

Albertine ligt boven in het bed dat hij timmerde voor ze trouwden. Ze slaapt altijd, moe of niet, ze geniet van haar nachtrust meer dan van andere dingen. Ze had niet willen wachten tot Irma uitgepraat was over haar vrienden en over het ontbreken daarvan. Ze kende de verhalen van mitsen en maren en van leven in het verleden en in de toekomst, in bed kende Albertine het verschil tussen hartstocht en plicht. Ze hoefde daar niet meer over uit te weiden, ze sliep liever, en droomde als dat kon. Ze kon goed dromen. André was jaloers op haar dromen. Hij dacht veel, hij droomde niet zo vaak.

Maar het was goed dat Albertine in Oldenburg bij hem was. Hij kon niet slapen die eerste nacht, z'n kwaal kwam opzetten, zoals elk weekend, maar nu, uit huis, uit de vertrouwde omgeving waar hij bij oorlog in z'n onderbuik achter de boeken weg kon kruipen, of met de hond kon gaan wandelen, werden de krampen in z'n lijf steeds sterker. Hij was gaan zweten en braakte het driegangenmenu in de wastafel. In drie keer, had hij nog tegen Albertine gezegd.

Hij had het aan voelen komen, eerst de hoge fluittoon in het hoofd, een geluid dat niemand anders hoorde. Hij had eerst gedacht dat het een defect was aan de stereoinstallatie, dat de boventonen niet goed waren gefilterd en dat hij gevoelig was voor hoge frequenties, net als de hond voor het hondefluitje. Het was niet zo, ook als de radio niet speelde, als hij in de tuin bezig was of in de schuur, hoorde hij die doordringende fluittoon in z'n hoofd die een voorteken was van een aanval van het lichaam op zichzelf. In hem speelde zich een permanente oorlog af.

De verzorging in het ziekenhuis was prima. Hij lag eersteklas en werd aangesloten op alle draden die uit het paneel achter hem uit de muur staken. In een uur deden de Ärtze onderzoeken opnieuw waar hij al jaren mee vertrouwd was. Hij werd bevoeld en bevraagd. Z'n binnenkant werd opnieuw in kaart gebracht, hij had het laten gebeuren, onmachtig zich te verzetten tegen wat dan ook. Albertine antwoordde voor hem, hij was te moe geweest, te slap. Zijn lichaam dwong hem tot overgave, een overgave die hij met z'n verstand al jaren had bereikt, maar nog was de slag niet gewonnen.

Hij kreeg een infuus met morfine. Het hielp niet. André dacht dat hij doodging, maar twee dagen later reden ze naar huis.

Doodgaan is niet moeilijk, dacht hij op het aanrecht in de keuken. Hij wist nog hoe hij in dat bed in Oldenburg lag. Hij maakte een terugtrekkende beweging uit zijn lichaam, daar in die hotelkamer. Hij was er even weer toen de ziekenbroeders hem de lift inreden en in de ambulance schoven. In het ziekenhuisbed kwam de kramp terug en begon de uittreding opnieuw. Albertine zat naast z'n bed en hield z'n arm vast. Hij was steeds verder uit z'n lichaam geschoven. Hij stond achter Albertine en sloeg z'n arm om haar schouder. Hij steunde en troostte haar, terwijl ze samen naar z'n hijgend en zwoegend lichaam in dat bed zaten te kijken. Hij had niets gezegd, daar achter haar, niet gehuild, hij had een rustig gevoel over zich. Het lichaam in dat bed was ingeslapen.

André was wakker geworden met zware krampen in z'n onderbuik, een infuus in elke arm en elektroden op z'n borst. Op de monitor naast het bed zag hij z'n hartslag in regelmatige groene piekjes oplichten. Zover was hij dus, maar hij wist dat hij terug zou komen. Albertine zat nog naast z'n bed. Hij had haar toegelachen en de woorden gezegd die hij, toen hij transcedentaal naast haar had gestaan, verzwegen had.

Hij drukt z'n sigaret uit en hoort de trommel van de wasmachine heen en weer bewegen. Nog bijna een uur.

Aan de muur in de logeerkamer ziet hij aan een spijkertje een droogboeketje van margrieten. Die bloemen had Irma meegenomen, die keer. Ze is niet in de slaapzak gekropen, ze ligt er onder, een been opgetrokken en het andere gestrekt. André ziet haar voet onder de slaapzak vandaan steken. Hij heeft een weeïg gevoel in z'n buik, hij voelt z'n ingewanden uitdijen en krimpen. Hij hoort de fluittoon in z'n hoofd. Hij denkt aan Albertine die een deur verder ligt te slapen, misschien weer droomt, dan duwt hij de deur verder open. Irma draait zich om. Haar been wordt tot boven haar knie zichtbaar. Ze opent haar ogen en doet ze weer dicht. Een oogopslag in halfslaap die niets heeft gezien. Haar ene borst steekt boven de blauwe slaapzak uit. Het is een peer, denkt André als hij de opzijhangende tepel ziet. Irma heeft twee peren met te korte stelen.

Voor Irma was gescheiden, had hij haar wel eens gezoend en bevoeld, had hij haar naakt in de douche zien staan toen ze zijn zaad had weggewassen, zaad dat hij in haar handen, op haar buik had achtergelaten. 'Daar,' ze had een vlakke hand op haar buik gelegd, 'daar, dat is beter voor het gevoel van echtelijke trouw, dan daar.' Ze had met haar wijsvinger naar beneden gewezen, 'en beter voor kleine jongetjes en meisjes.' Hij had haar niet tegengesproken, toen niet, hij bleef van haar bloem af.

Onthechting, dat woord schiet hem door z'n hoofd. Dat was het wat hij in dat ziekenhuisbed in Oldenburg voelde. Het was onthechting, onthechting van de wereld en van het leven. Hij wist de milde dood nabij, daar in Oldenburg.

André laat z'n boxershort zakken en stapt eruit. Hij ziet z'n halfopgericht

geslacht dat naar de uitgezakte borsten van Irma wijst. Met z'n rechterhand tilt hij z'n lid een eindje op en fluistert: 'Onthechting, onthechting.' Dat woord zingt in hem door als hij de slaapzak optilt en de warme billen van Irma tegen zijn dijen voelt. Hij legt z'n lid in haar bilnaad en schuift een arm onder haar taille langs. Onthechting, denkt hij, dan duwt hij zachtjes naar voren. De deur van de logeerkamer staat nog op een kier. Onthechting. Hij legt z'n linkerhand tussen haar peertjes. Irma kreunt en spint.

Hij zoent haar niet, hij kent haar lucht. André blijft achter haar liggen. Ze kijkt heel even om naar z'n ogen, heel even maar, dan glijdt ze weg onder z'n handen die haar roos beroeren.

Hij staat naast de wasmachine en wacht. Hij hoort dat de trommel van de centrifuge langzaam vaart mindert, de pomp maakt een laatste soppende slag. Hij klikt het deurtje open en maakt de rubber afdichting droog voor hij de was uit de machine haalt en uitklopt. In de keuken hoort hij de geiser brommen. Hij weet Irma onder de douche, ze wast zich, ze wast haar buik.

Spiegelbeeld

Roze, rood, glinsterend, glimmend, oesterachtig, Irma wist er het juiste woord niet voor. Ze dacht aan 'fladderig', dat had ze ooit gelezen, maar zo wilde ze niet noemen wat ze in het handspiegeltje zag dat ze vertikaal tussen haar gespreide benen hield. Als ik had kunnen zien, als ik had kunnen kijken, dacht ze, dan zou dit beeld het eerste zijn geweest dat in m'n geheugen opgeslagen zou zijn. Uitnodigende plooien als van een toneeldoek dat verwachtingsvol vlak voor de opening van het spel wordt belicht, zo voelde ze haar lichaam, dat ze schuin beneden haar in tegenbeeld zag, maar tegelijk was het ook beangstigend en geheimzinnig.

Het was niet de eerste keer dat ze zichzelf bekeek, maar van zo dichtbij en zo aandachtig, dat was al jaren geleden. Haar rechtervoet zette ze voorzichtig op de emmer voor wasgoed en stroef schoof ze haar plakkerige billen een eindje verder over de klamme rand van het bad. Na die vraag van die eendagsminnaar, wilde Irma zien en vooral onthouden hoe ze eruit zag, na die halve minnaar voor een halve nacht, die haar in de vroege ochtend bij het afscheid stiekem een zakspiegeltje had meegegeven, wilde ze zichzelf zien. Ze had even geglimlacht om het cadeautje dat ze vanochtend in haar tasje had gevonden en met een vluchtige zoen op het glas had ze hem bedankt. Irma had de man met lichte spijt in zijn huis achtergelaten. Ze wist niet waarom ze niet was gebleven.

Irma was niets van plan geweest, dat had ze zichzelf voorgehouden, ze was ervan overtuigd dat ze altijd alleen zou blijven, die scheiding van Frans was niet voor niets geweest, die had vanaf het begin in de lucht gehangen. Zijn hang naar haar kleren was te groot en teveel voor haar geworden. Hij was steeds minder haar maat geweest. Met Frans had ze alle mannen afgeschreven. Irma had punten gezet, dacht ze, maar als ze opgelet had, had ze gemerkt dat haar hormonen een ander verhaal hadden verteld. Ze had de wc schoongemaakt, de afwas gedaan, en schone lakens op het bed getrokken terwijl ze er pas een week op had geslapen, alleen, de hele week en al de nachten daarvoor.

In een stadje veertig kilometer verderop was ze twee weken geleden een café binnengestapt. Het had haar de nodige inspanning gekost. Irma hield er niet van onder de mensen te zijn, ze hield er niet van te taxeren en getaxeerd te worden, ondanks dat haar maten wel courant waren volgens modebladen en ze ook naar eigen gevoel een aardig gezicht had. Ze was kort en stevig, en haar lichaam kende de juiste verhoudingen. Twee keer in de week deed ze aan fitness, anderhalf uur achtereen. Niet dat ze dat graag wilde, wat minder zou haar beter uitkomen, maar ze wist dat op haar leeftijd haar lichaam lobbig zou worden als het niet getraind werd. De spieren die jaren inspanning gewend waren zouden uitzakken en haar figuur bederven.

De ober achter de bar, van wie ze de naam op het schoolbordje had gelezen, had een glas wijn voor haar neergezet en gevraagd of ze direct wilde afrekenen

of dat ze een briefje wilde waarop hij de consumpties zou noteren. Ze had een briefje gekozen. Irma was zat geweest van thuiszitten, ze had genoeg van buren die vanachter vitrage haar gangen na leken te gaan. Ze had genoeg van altijd tegen sluitingstijd naar de supermarkt rennen om er zeker van te zijn dat hitsige mannen haar niet lastig zouden vallen met onbenullige praatjes en verkapte uitnodigingen. Als ze al een man wilde, wilde ze een gewone man, een man om te vertrouwen, mee te praten, mee te vrijen, ze was goed in bed, dat had ze bewezen, maar te lang was het al geleden dat ze een vrijer had gevoeld. Irma wilde geen man, niet weer.

Tien jaar ouder dan zij, minstens halverwege de veertig had ze gedacht. De man met de baard en het kalende hoofd had een bier besteld, zichzelf in de spiegel achter de bar bestudeerd en zwijgend gekeken hoe de ober wijnglazen schoonmaakte door heet water van het ene in het andere glas over te schenken. Een barkruk leek de enige afstand tussen hem en haar, een afstand die gemakkelijk te overbruggen leek. Irma had de man naast haar nauwkeurig opgenomen. Hij leek haar voornaam in z'n dure hemd met zijden das, bijna gedistingeerd, te goed voor haar, had ze gedacht. Ze had gezien dat z'n schoenen glommen. Z'n jongensgezicht had niet veel prijsgegeven, maar had beloftes inhouden, dat had ze willen zien.

Had ze gezegd dat het nog niet druk was, of had ze hem gevraagd of hij wel vaker in dit café kwam? Ze wist het niet meer. Toen de hoge tonen eenmaal uit de woorden waren verdwenen, had ze hem een drankje aangeboden en was hij op de kruk gaan zitten die hen gescheiden had gehouden. Ze had haar knieën niet gelijk weggedraaid, maar een sigaret opgestoken. De derde van die avond, de derde van het afgelopen half jaar. Haar blazer had ze even later over de kruk gehangen en ze was op de kraag van het jasje gaan zitten. Haar blouse was nog helder wit geweest, ook onder de oksels.

Zonder dat ze zich geremd had gevoeld, was ze tekeer gegaan tegen iedereen die haar pad tot nu toe had gekruist en haar dwars had gezeten, echt of vermeend. Ze had gehoord hoe ze overdreef, maar ze had zich niet langer tegengehouden, niet tegen kunnen houden, zelfs als ze had gewild, maar ze had niet langer willen zwijgen, onder haar kleding had ze haar naaktheid willen laten zien. De man naast haar had af en toe geknikt en met kleine slokken van z'n bier gedronken. Het was alsof het moment rijp was geweest om haar familie, haar ex, haar werk, haar leven grondig schoon te poetsen en het smeer mee te geven aan een vreemdeling die door een hogere macht naar dit café was gestuurd om haar deugden en zonden mee te nemen en haar met vergiffenis ook vrede te schenken. Diep had ze geïnhaleerd en niet alleen tijdens het roken, vaker nog had ze met lange zuchten oude lucht uitgeblazen. Op de achtergrond had boven het geroezemoes Mozart geklonken en Bach.

Zonder schroom had ze verteld van haar zuster die kanker aan de eierstokken had en spoedig dood zou gaan, over haar broer die aan drugs verslaafd was, over haar vader die haar had miskend, over Frans met z'n voorkeuren voor haar lingerie, voor alleen haar slipjes, haar jarretels, haar beha's en hemdjes. Ze had

gepraat over al die dingen die ze niet had willen zeggen, gebeurtenissen die ze tot dan gekoesterd had als haar onvervreemdbaar eigendom, maar die haar tegelijk als een last op haar schouders drukten. Het was alsof ze verslaafd was aan de pijn van het zwijgen, zo had ze dat gevoeld, voor het eerst. Had de man naast haar haar dat gezegd?

Irma was geschrokken toen ze in een plotselinge stilte – de muziek was een kort moment weggevallen en de cafébezoekers leken als bij afspraak even te zwijgen – zichzelf naast de onbekende in de spiegel achter de bar had gezien. Het was geweest alsof niet zíj de echte cafébezoekers waren, maar de anderen aan de andere kant van de toog. Ze had zich betrapt gevoeld door haar evenbeeld dat wegdook achter flessen wijn waarvan de kurken half uit de hals staken, gereed om te worden uitgeschonken. Irma was angstig geworden van de vrouw die haar leek te achtervolgen en nu schuilging tussen sterke drank en luxe glazen die omgekeerd aan een rek hingen en in het licht van druppende kaarsen glinsterden als sterren. In halve paniek had ze de man bij z'n arm gepakt en hem een vluchtige zoen gegeven. De vrouw in de spiegel was weggedoken en had in haar verwarring gedeeld, leek het. Irma had niet geweten of die blik van de overkant bevrijdend voelde en bemoedigend, of juist afkeurend en vernederend.

Of ze nog iets leuks had gedaan, de laatste dagen, had hij gevraagd. De man had opnieuw besteld en de drankjes op laten schrijven. Irma had niets leuks gedaan de laatste tijd. Ze was met patiënten van een verzorgingstehuis naar de dierentuin geweest en had vrijwillig een hoofdschuddende man in een rolstoel langs leeuwen en zeehonden geduwd. Z'n enige interesse was de apenrots geweest en hij had kwijlend naar de hitsige aapjes gekeken, die onverschillig met hun sprieterig paarse geslacht speelden. In de donkere tunnel naast het rattenriool had ze de bejaarde in z'n wagentje even alleen gelaten en genoten van zijn kinderlijke roep om hulp. Irma had van haar uitstapje verteld, maar de apen had ze weggelaten, net als de bevrediging die ze had gevoeld door de schreeuw van de oude man en zijn angst de uitgang niet te kunnen vinden.

Irma had gevoeld hoe bloed door haar gezicht stroomde en een warme gloed door haar buik was getrokken. Ze was dichter naar de man toegeschoven. Ze had met hem getoost om haar evenbeeld achter de bar even niet te zien, maar ze had gevoeld hoe van de andere kant een jonge vrouw om de flessen heen gluurde en oogcontact met haar probeerde te maken. Ze was bang geworden voor die andere vrouw, die haar tegelijk ook zo vertrouwd was geweest. Irma was blij geweest toen ze de arm van de onbekende om haar schouder had gevoeld, heel even, toen hij van de barkruk was opgestaan om naar het toilet te gaan. De man had zich verontschuldigd voor de aanraking, maar ze had dat excuus weggewaaid. Irma had het warmer gekregen en had zich moeten inspannen om niet ook haar blouse open te maken en zichzelf met haar ranke handen koele lucht toe te waaieren. Ze had haar borsten willen laten zien, haar buik, haar benen, en niet haar lingerie. Ze was goed in bed en dat wilde ze hem vertellen. Ze had hem willen zeggen dat ze een heerlijk lijf had en dat

ze goed was. Ze fluisterde het tegen de man die vanuit de spiegel tegen haar lachte. Toen hij terugkwam van het toilet had ze gezwegen, haar handen klem gehouden tussen haar klamme dijen, haar rok naar onderen strak getrokken en van de wijn genipt.

Even voor sluitingstijd was ze opgestapt. Ze had hem bedankt voor het gesprek, ze had zijn telefoonnummer gevraagd, maar hij had gelachen, haar een onverwachte zoen gegeven en gezegd dat hij vaak in het weekeinde een glas bier in dit café dronk. Toen ze had afgerekend en weg was gegaan, was hij haar niet nagekomen.

Een week later was ze weer naar het café gegaan, maar de kalende man met baard in de blauwe blazer en met de rode zijden stropdas was er niet geweest. Met niemand had ze een praatje durven maken, ondanks dat mannen haar hadden aangesproken. Steeds meer was ze gaan twijfelen aan de ontmoeting van de week daarvoor. De ruimte voor de spiegel stond vol halfontkurkte flessen die haar het zicht benamen. Het was haar voorgekomen alsof ze op een toneel stond tussen decorstukken, maar ze had het gevoel gehad dat ze haar rol niet kende, dat het toneel niet voor haar was bestemd, alsof het doek niet open wilde en er een souffleur ontbrak. Ver voor sluitingstijd was ze weggegaan. Ze had de ober niet naar de veertiger durven vragen, ze was bang dat die zwijgzame man alleen in haar hoofd had bestaan, enkel vanuit de spiegel naar haar verhaal had geluisterd, van de achterkant van het glas waar ook zij virtueel aanwezig was geweest en tegelijk zo echt, als een tegenvoeter in een ver en vreemd land.

'Bien étonné de se trouver ensemble,' had hij met sonore stem gezegd.

'Leuk je weer te zien, de wereld is maar klein.'

Ze had zich mooi gemaakt, en met haar strakke rok en gele blouse had ze zich gisteravond goed kunnen meten met andere vrouwen die ook op zoek leken naar iemand in de spiegel, of erachter. Hij had bij de kassa gestaan en wilde z'n drankjes afrekenen toen hij haar aan de bar had zien zitten.

Weer had ze haar blazer uitgedaan toen hij naast haar kwam staan. Die man was echt en tegelijk ook niet. Ze kende hem, maar ook weer niet. Het was alsof hij een reïncarnatie was van iemand die ze in een vorig leven vluchtig had gekend. Een vriend van achter glas.

'Ik ben goed in bed,' had ze gezegd voor ze er erg in had gehad. Hij had haar niet uitgenodigd met hem mee te gaan, zoals hij twee weken eerder had gedaan. Een uitnodiging die toen voor haar te snel was gekomen en die ze maar half had gehoord en had genegeerd. Ze had op z'n vraag gewacht, maar gisteravond vroeg hij niet. De man had even haar onderarm vastgepakt en er zachtjes in geknepen. Ze had zijn dikke baard en behaarde wang tegen die van haar willen voelen, maar hij was blijven zitten waar hij zat en had minzaam geglimlacht.

Hij had haar z'n schilderijen willen laten zien, had hij gezegd. Die vorige keer. Hij zei dat hij schilderde, portretten en stillevens, maar vooral portretten van zichzelf.

Ze was met hem mee gegaan, maar ze had niet geweten wat haar had bewogen. Iedereen kon zien dat ze samen het café verlieten, niemand kende haar, noch de vreemdeling. Maar iedereen had haar mogen kennen, ze had zich bevrijd gevoeld, alsof iemand alleen voor haar Schubert op de piano had gespeeld.

Z'n huis hing vol schilderijen, zelfportretten die soms wel, maar vaker geen gelijkenis leken te hebben, of het moesten al deelgelijkenissen zijn; een boze, eenzame, wanhopige, verdrietige man, maar ook een wildeman, een strenge vader en een kind zag ze op de doeken in felle kleuren.

'M'n laatste schilderij hangt nog op zolder,' had hij gezegd.

'Het is nog niet af. Het moet nog drogen. Wil je het zien?'

Achter hem aan was ze de trap opgelopen. Ze had het natte doek willen zien en voorvoeld dat deze inkijk in het leven van de schilder verder zou kunnen gaan dan ze had gewild, of misschien niet ver genoeg. Ze wist niet wat ze wilde.

Op de zolder stond op een schildersezel, tussen drogend wasgoed, een zelfportret, een glimmend naakt. Er hing een lucht van terpentijn en zuurtjes. De man die zwijgend naast haar stond, lag uitgestrekt op een oranje matras van een eenpersoonsbed, een rood kussen onder z'n hoofd dat half schuilging achter een volle baard. Midden in het beeld rustte de penis op de lichtbehaarde onderbuik, zwaar en groot. En ver naar achteren, het kleine gezicht met ogen in smalle spleten die haar, zelfs in dit tussenstadium van natte glinsterende verf, trots en wellicht wat hooghartig aankeken.

'Je doet me wat, je maakt wat in me los.'

Ze had haar stem voelen trillen.

'Dit is pornografie,' had ze gezegd.

Haar ogen had ze op het doek gericht gehouden, ze had hem niet durven aankijken. Nooit zou ze die man weer gekleed kunnen zien als ze hem ontmoeten zou.

De blik in de intimiteit, in de binnenwereld van de onbekende die een stap opzij had gezet en toen schuin achter haar stond, had haar verward, had haar zachte krampen in de dijen bezorgd en in haar buik. Ze was opnieuw warm geworden, als in het café, maar had de blazer aangehouden. Waarom had ze hem verteld dat ze goed was in bed? had ze zich afgevraagd.

Naakt had Irma op hem gelegen. Door haar hoofd waren de zinnen gegaan die ze kende uit de brievenrubriek van de Playgirl die naast haar bed lag; 'Wat heerlijk om op zo'n harde staaf te glijden, wat fantastisch om die grote stijve diep in me te voelen, well hung, groot geschapen voor m'n nauwe grot.' Ze had zich meer voor die banale woorden geschaamd die ongeremd boven waren gekomen, dan voor haar besluit zich voor hem uit te kleden en haar gebruinde en gespierde lichaam aan hem te tonen. De man had haar borsten en buik met olie ingewreven, hij had haar gemasseerd. Niets had hij van haar zwarte slipje, van de witte beha met halve cups gezegd, hij had haar lichaam geprezen. Zachtjes had hij in haar tepel gebeten, ze had gezegd wat ze fijn vond, maar ze had zichzelf in al die naaktheid niet willen verliezen. In het vale licht van het

bedlampje had Irma gezien dat het schilderij in het atelier naar evenbeeld was geschilderd. Ook zijn gezicht.

'Mag ik je fotograferen?' had hij gevraagd met z'n donkere smalle ogen dicht bij die van haar en met z'n hand mild tussen haar benen.

'Mag ik? Ik zou graag een naakt van een vrouw schilderen, maar ik wil geen mascaraplaatje naschilderen uit een mannentijdschrift. Ik wil graag verven wat ik voel.'

Met z'n duim had hij zacht door haar krullend haar gestreken. Ze was vertederd geweest door de kinderlijke blik die in z'n ogen was verschenen toen hij dat zei. Irma kende die blik van het kinderportret in de hal beneden. Hij had haar antwoord niet afgewacht. Ze had haar ogen gesloten en gevoeld hoe hij met z'n mond een spoor over haar glimmend warme lichaam trok. Ze had gevoeld hoe het kind tussen haar wijde benen zocht en keek naar wat ze zoëven in het zakspiegeltje zag.

'Je mag een kussen op je gezicht leggen, als je niet in beeld wilt. Ik schilder er een hoofd bij, een ander hoofd, als het moet. Je bent niet herkenbaar als je niet wilt.'

Even had hij geaarzeld en met trillende stem had hij toegevoegd:

'Maar ik zie je heel graag heel, als een eenheid. Ik wil je graag op het doek zien, voor het doek.'

En als wilde hij haar overtuigen, had hij gefluisterd:

'Je hebt een heerlijk schilderlijf, een heerlijk lijf. Ja, ik zie je graag heel, helemaal.'

Nee, ze zou niet herkenbaar zijn door haar egaalbruine huid met slechts een kleine donkere moedervlek net onder de linkerborst, ze zou niet te achterhalen zijn door de zwarte spikkeltjes in de liezen van haren die ze wegschoor om vrij in een badpak rond te kunnen lopen zonder dat mannenogen daar zochten. Ze zou niet herkenbaar zijn door roze en rood of door glinstering van vocht en vettige olie, niemand die haar lichaam had bekeken, zoals die schilder keek, niemand die haar kende.

Hij had haar gezoend, eerst met zijn lippen op elkaar en hij had haar, toen ze haar lichaam had geopend zonder dat ze er nog controle over leek te hebben, voorzichtig geproefd. Irma had weer zuurtjes geroken.

Mensen uit verre landen willen soms niet op de foto, omdat ze het gevoel hebben dat dan een stukje van hun ziel, van hun eigenheid afgepakt wordt, had Irma gedacht. Wat op film wordt vastgelegd is weg en niet meer bereikbaar, het is als een verloren herinnering aan iets wat definitief voorbij is, aan wat in een volgend leven, in het hiernamaals, misschien weer als waardevol opnieuw tevoorschijnkomt, zoals de juiste man of juiste vrouw in een spiegel zichtbaar wordt als de tijd er rijp voor is en met een bevrijdende schreeuw een weg naar buiten wijst. Een foto amputeert een deel van de identiteit, had ze gedacht toen ze zijn hand had gepakt en tegen haar wang had gelegd.

Door het raampje van de badkamer hoorde ze slepende en schrille klanken van een saxofoon. Aan de overkant van de straat blies in de tuin van het studentenhuis

een jonge man weemoed van zich af. Een schilderij is geen foto, dacht ze, een schilderij is geen verminking, geen diefstal van eigenheid, maar eerder een bevestiging ervan, een blauwdruk van de ziel, het is een gedicht. Ze had het beeld van de schilder in natte olieverf in haar hoofd vastgehouden.

Opnieuw keek ze in het spiegeltje dat ze tussen haar wijde dijen hield. Vlak boven de onderrand van het zilveren glas zag Irma tegen een achtergrond van roze, rood en glimmend rafelig vlees in een steeds opener beeld de verbaasde donkere ogen van een vrouw die haar verlangend en vertrouwd aankeken.

Olympia. Olieverf op paneel. 110 x 70 cm. 1993.

Maharita

Buiten viel regen ineens met bakken naar beneden. De konditorei was afgeladen. Een slechte zomer is goed voor de horeca, dacht ik, en voor musea, toen ik m'n jas aan een haak hing en een plek zocht. Ik had schilderijen in de Kanselarij bekeken en had na de stilte in de zalen trek gekregen aan wat warms en zoets. Op een lange witte houten bank, aan een tafeltje dat vol stond met resten van wat misschien een lunch was geweest, zat een bijna veertiger met een klein kaal en rimpelig hoofd de laatste restjes van een broodje te eten. Z'n ogen stonden dicht bij elkaar en keken me vanachter een bril met dikke, geelopschijnende glazen onbevangen aan.
'Eet smakelijk,' zei hij, 'lekker.'

De woorden klonken iel en hoog, als van een castraat. Draden speeksel met stukjes komkommer en slierten geelwitte saus verbonden z'n boven- en onderlip. Tussen z'n tanden kleefde witbrood.

'Eet smakelijk,' zei ik, knikte en bleef hem met een neutraal gezicht aankijken, met wat mededogen misschien. Ik voelde geen afkeer van zijn gezicht, dat als een portret in een lijst leek te hangen door de spiegel achter hem, maar ik voelde ook geen verlangen om een praatje te maken over het eten, het weer, over kunst, over wat dan ook. Ik kwam voor taart.

Onder de slierten haar, die tot halverwege z'n ogen naar voren hingen, verscheen een trillende lach en hij bewoog z'n vooroverhangende schouders heen en weer. De man trok z'n oren, die wijd uiteen stonden, een eindje naar boven, maar hij leek het niet te weten. Hij wilde met me praten. Snel zocht ik een tafeltje bij het raam met uitzicht op de winkelstraat en bestelde thee met een bosvruchtenvlaai.

Naast hem, op de bank tegen de achtermuur van het koffiehuis zaten nog zes mongolen. Ik had geleerd om mild te zijn en niet weg te gaan als een ander niet net zo was als ik ben, of liever nog, als ik zou willen zijn. Neerslachtigen, ging door m'n hoofd, misschien is dat een betere naam, maar de mongolen waren niet neerslachtig. Ze waren opgewekt, werden geknuffeld en in de jas geholpen, er was iemand die hun mond afveegde als slagroom, brood, ei en komkommerschijfjes, niet op de juiste plek terechtkwamen. Ze lachten, ze waren een dagje uit, maar hoorden niet bij me, ik was niet een van hen. Elke dag zet ik m'n eigen thee en ik weet hoe ik m'n mond af hoor te vegen na het eten. De kinderhoofdjes hadden geen weet van volle tafeltjes en slechte zomers en minder nog van zwarte raven die in m'n hoofd opvlogen en me meenamen.

Ze keken om zich heen, leken anderen niet te zien, maar als individuen in een eigen wereld toch bij elkaar te horen. Ik voelde hun onderlinge saamhorigheid. Een jongen met rossige krullen en onrustige blauwe ogen, voerde in het halletje achter de glazen tussendeur met de begeleidster een schijngevecht om een paraplu. Ze had de regenjas nog niet dichtgeritst, haar strakke zwarte

jurk had aan de voorkant twee lange rijen goudkleurige knopen. Een rode riem accentueerde haar heupen. De mongolen gingen weg, hun lippen hingen weer op het zevende knoopsgat, zoals m'n moeder zei als ik verdriet had, beteuterd bij haar aanklopte om troost, als ik aangehaald wilde worden.

'Jank niet, ik wil dat niet zien,' zei ze dan, 'die hangende lippen, die tranen. Je bent een grote jongen.'

Ik was niet gestoord en mocht niet dreinzen en zeuren.

Het klasje schuifelde naar buiten, langzaam. De man met het kleine hoofd keek aandachtig hoe z'n voet over de drempel ging en op het trottoir terechtkwam, alsof hij zich na al die jaren dat hij hier wekelijks kwam nog steeds verbaasde over elke stap, zoals hij even eerder aandachtig het glimmende taartmesje had bestudeerd tot de begeleidster het had afgenomen. Ze gingen weg.

Een van de vrouwen stak in de deuropening stak haar hand naar voren. Met haar rimpelogen keek ze naar boven, als zocht ze houvast aan de daklijst van het warenhuis die, aan de overkant van de straat, de hemel begrensde. Het regent. Goh, wat is dat? dacht ik in haar plaats. Ze zocht steun aan het kozijn van de deur en ging naar buiten. Voor mongolen is het altijd mooi weer. Er is alleen dit weer, deze regen, deze wind, deze straat. De broodjes en de melk waren alweer vergeten, taartjes en vlaaipunten bestonden niet meer. Er kleefden alleen restjes tussen de tanden en elk droeg weer een zwarte pet met brede zonneklep.

Door de mongolen was de smaak van bosbessen me ontgaan en ik bestelde opnieuw thee en vlaai. De serveerster ruimde met handige zwaai de tafeltjes naast me af en niets herinnerde meer aan de bewaarschool van twee straten verder, zoals een daklijst niets meer weest van vogels die er even rusten en doelloos uitvliegen naar een volgende halte. M'n vorkje schoot uit, een kers viel op de vloer, met het servetje maakte ik een rode veeg op m'n hemd. Ik knoopte m'n jasje dicht.

Bij de kapper aan het eind van de straat liet ik m'n haar knippen. In de spiegel zag ik, dat m'n pruillip het gevecht had verloren, strak in m'n vel, maar ik liet m'n onderlip opnieuw naar buiten zakken en krulde m'n tong over m'n ondertanden. De kapper zette met natte handen m'n hoofd recht en sproeide een verdovende nevel over me heen.

Toen de tondeuse even zweeg en de schaar zachtglissende geluiden maakte, hoorde ik zachte filmmuziek uit het plafond en harde korte vlagen van de regen tegen de ruit van de kapsalon. Ik kende de begeleidster van die groep, ik had haar eerder ontmoet, maar wist niet meer waar, ik droomde met ogen dicht voor de spiegel en liet me door dat meisje de jas dichtknopen, zoals ze die oude vrouw de jas dichtgeknoopt had in die konditorei. Even later wandelde ik arm in arm met haar onder een paraplu. Ze hielp me het opstapje te nemen bij de voetgangersbrug over de gracht waar laatste druppen elkaar overlappende en kruisende cirkels trokken op het vuile water dat door de beroering de lucht van bederf boven liet komen. Altijd mooi weer voor mongolen, ook als het regent, mooi weer aan de hand van een jonge vrouw. De kapper boog m'n hoofd

naar voren en schraapte het lange mes door m'n nek. De belletjes spuug op m'n lippen zoog ik op tijd naar binnen.

'Ik heet Maharita,' zei ze.

Winkelen en uitgaan met de pupillen is haar vrijwilligerswerk. 's Avonds werkt ze in een Mexicaans restaurant, zei ze. Dan herken ik haar. Het was haar vrije middag, dat kwam goed uit, ik mocht met haar mee. We keken in de Kanselarij naar schilderijen die vorig jaar door de provincie waren gekocht om het kunstbezit op peil te houden. Figuratief en abstract in olieverf, gemengde technieken, aquarellen, acryl op linnen en karton, grafiek, etsen en een paar sculpturen vulden de hoge zalen.

De bijschriften irriteren me en dat niet enkel omdat ze zo klein zijn en ik telkens m'n ogen moet samenknijpen om te zien wat de kunstenaar heeft bedoeld. De achtergronden wil ik niet langer in me opnemen. Kunst is mooi of lelijk, of ik wil er geen gevoel bij. Bij het ene werk droom ik, het andere zet me met beide benen op de grond, of laat me onverschillig, maar waardoor die verschillen ontstaan weet ik niet, ik laat het gebeuren.

Zonder titel, stond op het witte bordje.

'Mooi?' vroeg Maharita.

'Vind je dat mooi?'

Ze is een beetje langer dan ik, maar slanker en met heupen die nauwelijks schuilgingen onder de getailleerde jurk. Haar kastanjebruin lichtvlammend haar liet haar oren vrij. Ze droeg een gouden oorknopje in haar linkeroor. Net boven het knopje zag ik een donker vlekje, een moedervlekje kon het zijn. Haar gezicht was getint, heel lichtbruin met nauwelijks zichtbare sproeten. M'n gedachten dreven weg toen ze naast me stond en stroomden naar een andere werkelijkheid, waar de lucht steeds ijler werd en leegte dreigend dichterbij kwam. Terug wilde ik naar de zaal in de Kanselarij, naast haar. Ik wilde dat ze me vasthield.

'Vind je dat mooi?' vroeg ze opnieuw en raakte me even aan.

Ik knikte, maar besefte nauwelijks dat ik knikte, ze raakte van me los en ik kon haar niet meer vasthouden, alsof haar handen van m'n schouders gleden, alsof m'n armen korter werden.

Ze had haar wenkbrauwen geëpileerd en zwart gemaakt. Haar lippen waren zachtrood bijgekleurd. Ik deed een stap naar achteren, ze kon me niet meer zien.

'Ja,' zei ik, 'dit schilderij vind ik wel mooi. Die donkere, daar, die ook. En jij? Mag ik jij zeggen?'

Ik voelde m'n ogen vochtig worden, maar wist niet waardoor dat kwam. Iemand anders in me was bezig me te veroveren en te verlaten, tegelijkertijd.

Maharita draaide naar me toe, bleef op afstand en keek me met haar donkerbruine ogen diep aan, stak toen beide armen naar voren.

'De voorgrond is heel open en laat je toe,' zei ze, 'de achtergrond is gesloten. Dat komt door de kleuren. Het lijkt verboden gebied, daarachter, terra incognita.'

Haar handen hield ze als kommen op haar borst.

‘Een beetje Zuid-Amerikaans,’ ik wees naar het schilderij, maar bedoelde haar hart en temperament.

Haar grootmoeder kwam uit San Cristóbal de las Casas, zei ze.

‘Uit Mexico,’ vroeg ik.

‘Zuid-Mexico, Chiapas?’

Ze was verrast, haar wenkbrauwen vormden kleine piramides boven haar glanzende ogen. Ze kwam dichterbij me staan, maar misschien verbeeldde ik me dat alleen.

‘Aan de Pan-American Highway,’ zei ik en bloosde.

Thuis heb ik een encyclopedie, daar blader ik graag in als ik een verloren avond heb. Ik lees waar het boek openvalt en maak de reizen die ik buiten de deur uit de weg ga. In deel 24 staat Mexico na metafysica. Ik las over Azteken en over inheemse talen die op sterven na dood zijn, over dialecten van verschillende volkeren door de eeuwen heen. Er stond een foto van Spaanse veroveraars met een wapenschild dat door leeuwen werden vastgehouden. Er waren cijfers over de hoogte van het land boven het zeeniveau, de neerslag en de gemiddelde temperatuur, over het gebruik van landbouwgrond, over pluimvee en de export van mineralen. San Cristóbal de las Casas is net zo groot als Leeuwarden en heeft ook een vliegveld, maar alleen voor de burgerluchtvaart. Ik vond niets over rituele slachtpartijen of over opstanden van Indianen.

Ze is er tweemaal geweest, in Mexico.

Aan de lange kant van de grote zaal hing een collage met een geelwit gekleurde vogel met rode vleugels en een pastelgroene snavel. Een zeegroene vis leek omhoog te zwemmen, maar bruine en grijze vierkanten blokkeerden de uitweg. Over de onderkant van de donkerpaarse lijst keek een bleekrose vrouw strak voor zich uit. Ze had een iel gezicht en kleine borsten met grote zwarte tepels. Ze wierp vijf gele ballen als een heiligenkrans over haar hoofd in het rond. Zonder titel, Hans Verschoor, 1991, las ik op het bordje.

‘Het is geen papegaai,’ zei Maharita, ‘maar die vogel lijkt er wel op. Zo zag ik ze in Mexico.’

Haar stem klonk helder in de hoge zaal. We waren de enige bezoekers. Toen ze dichter naar het schilderij stapte, klakten haar schoenen op het parket. In het glasinloodraam achter me miste een gekleurd vakje. Ik keek naar een gebutste radiator van de centrale verwarming.

Zonder titel, en dan... Ik liet de zin niet verder groeien in m’n hoofd. Maharita kwam bij me staan, hield m’n arm even vast en kneep zachtjes. Een fractie van een tel duwde ze haar heup tegen me aan, maar ik was er niet zeker van. Ik wist niet meer of het echt gebeurde of dat de vrouw naast me een droom was. In me stortte een rivier zich over de rand van een rots in een peilloos diep ravijn. Water spatte en schuimde kokend omhoog. Ik liep terug naar de grote zaal. Ik zou hardop willen huilen, maar ik beet op m’n lip en schreide niet. Ik draaide m’n hoofd opzij, weg was Maharita.

In de hoek van de grote zaal zat een meisje met een rode paardestaart achter een blankgrenen tafel stil voor zich uit te staren. Ze bewaakte de provinciale

aankopen. Naast haar stond een witte koffiekan, een donkerblauwe tas lag halfopen op de vloer. Ze las een boek.

'Mijn lichaam, een leven,' zei ze toen ik haar de titel vroeg.

'Het is een spannend boek, maar het loopt verkeerd af.'

Ze schoof de draagbare telefoon die op de tafel lag opzij. Het lampje knipperde. Ik knikte gedag en liep Maharita tegemoet die terugkwam van het toilet.

'Wat was dat?' vroeg ze toen we even later buiten liepen.

Ik voelde haar natte koude hand.

'Kun je me dat vertellen, wil je me dat vertellen? Wat gebeurde er met je?'

Achter m'n hoofd hield de kapper een ovale spiegel met protserig vergulde lijst omhoog. Hij wilde weten of het goed was. Hoogopgeschoren, kort, met de huid vlekkerig rood, schraal nog van het mes en tintelend door de bijtende alcohol. Ik zag m'n hoofd weerspiegeld, de kapper was een leeuw met een wapenschild tussen z'n voorpoten. Hij haalde de kapmantel weg en borstelde m'n nek. Toen hij naar de kassa liep, streek ik met m'n hand traag over m'n gezicht en door m'n ogen.

Jelmer bestelt chorizo's, ik neem een guacamolo als voorgerecht.

'En weer twee Mexicaanse biertjes graag.'

We zaten op een terras, keken in de namiddag naar voorbijgangers en verklaarden elkaar de wereld in steeds bevlogener woorden. We zitten in het Mexicaanse restaurant met uitzicht op de Turfmarkt schuin tegenover het museum. Ik heb al gekeken, ik zag haar niet.

'Die lichtbruin getinte,' zeg ik, 'die met het korte haar en het oorknopje.'

Ik vraag haar naam aan een serveerster en hoor m'n zinnen dubbelgeslagen over m'n lippen komen. Ik krijg geen antwoord.

'Personeel praat niet over elkaar,' zegt het meisje, 'niet met klanten.'

Maharita heet ze, ik zeg het Jelmer. De serveerster zet twee flesjes op tafel. Ik druk de schijf citroen dieper in de hals. Belletjes razen in het transparante gele vocht naar boven, heel even maar. Ik neem een slok, raak even met m'n tong de koele nauwe hals.

Ik vertel Jelmer van de Mexicaanse die hier werkt en over veraf en dichtbij en dat hij ook eens een museum moet bezoeken en dat een vakantie in Mexico me wel wat zou lijken.

'Je hebt je haar laten knippen,' zegt hij en schuift de zwarte bonen naar de rand van zijn bord.

Stukjes vlees blijven tussen m'n kiezen steken. Ik vertel niet van de scheuten in m'n lichaam toen Maharita me vertelde van papegaaien in het oerwoud, daar bij de kapper in de stoel met m'n kalend hoofd in de vergulde lijst. Ik laat Jelmer niet delen in de pijn die ik voelde toen Maharita vertelde van Azteken, van bloedoffers van Montezuma en van temperament en romantiek in LatijnsAmerika, toen ze vertelde over mensen die de plek in hadden genomen van bokjes als zoenoffer om de goden gunstig te stemmen, van vrijwilligers die ernaar verlangden hun kloppend hart in de gouden schaal te offeren, over haar verlangens. Over de wandeling met haar in de regen zwijg ik en ik zeg niets

over neerslachtigheid en mislukking, over mongolen durf ik wel te praten en te grappen, die heb ik gezien. Dan staat ze naast ons tafeltje met koffie en kahluah op een dienblad.

'Ik had u wel gezien toen u binnenkwam,' zegt Maharita.

Ze draagt de zwarte jurk met gouden knopen. De bovenste zijn open, de onderste ook.

'Ik serveer op de eerste etage.'

Vanuit de diepte kijk ik haar aan. Ik ben bang voor een zoenoffer.

'U zocht me. Hier ben ik.'

Ze zet de koffie en kahluah op het tafeltje en wacht. Op haar blouse zit een rood vlekje. Plotseling schieten me geen woorden meer te binnen, in m'n hoofd vecht ik tegen een sombere waas die uit de verte op komt zetten. Maharita houdt haar lippen tegen elkaar, ze zijn lichtroze en glimmen vettig in het licht van de flakkerende kaars op tafel. Jelmer kijkt me aan, wacht op me. Jij hebt dit bedacht, zeggen z'n ogen, jij moet verder.

Buiten zie ik schuin boven me de zwarte bok op de daklijst. De avondzon weerspiegelt in het nog natte goud van het ei. Koppige vruchtbaarheid, denk ik, nooit ophouden in een vervolg te geloven. Ik nip aan het glas, voel de drank op m'n lippen branden, dan zeg ik dat ik haar zal vereeuwigen, al weet ik nog niet hoe. Maharitas mondhoeken gaan een eindje omhoog, haar wangen bollen bijna onzichtbaar, boven haar ogen zie ik even een rimpeltje, haar lippen blijven op elkaar. Zie ik mededogen in haar ogen, of is het medelijden? Dan draait ze zich om, gaat naar achteren, verdwijnt even achter de bar en komt terug met nog twee kahluahs. Ze is ons graag van dienst, zegt ze.

Grote jongen, grote jongen, hoor ik in m'n hoofd.

Maharita wacht tot we de glaasjes, die voor ons staan, leegdrinken en zegt niets als ze de drankjes van het dienblad pakt en voor ons op tafel zet. Haar ogen spreken, maar ik versta haar taal niet meer.

Het is droog. Als Jelmer en ik door de hal naar buiten strompelen, staat Maharita bij de afstap. Ik steek m'n hand uit, mis de haak aan de muur naast de treden. M'n hand schuurt over de stenen, m'n voet schuift over de drempel, maar weet niet waar ik terechtkom.

'Pas op, val niet.'

Ik houd me nog net staande. Maharita doet een stapje achteruit, zo lijkt het. Vanuit de verte kijkt ze hoe ik m'n evenwicht hervind.

Ik zeg niet dat ik van haar houd, maar eenmaal buiten schreeuw ik tegen de avondlucht. Zwarte vogels vliegen van schrik op. Ik hoor er niet bij. Jelmer slaat me hard in m'n gezicht en zet me op de grond terug. Ik sta weer op de Turfmarkt. De raven zitten weer op de daklijst, verbazen zich over de wereld beneden.

Tussen de lakens zoek ik, maar ik vind haar niet, ik voel haar niet als ze achter me in de keuken staat, zich uitrekt en kopjes uit de kast pakt. Ik had haar niet gevraagd om te komen. Hoe ze me heeft gevonden weet ik niet. Niets wil ik van haar, alles wil ik met haar.

‘En wat was dat, daar in de Kanselarij?’ vraagt ze.

De handen rusten op haar heupen. Ik doe koffie in het filter en vul het reservoir met water.

‘Wat zag je toen, wat voelde je daar? Droomde je van groene blaadjes? Ik zag je flirten met het meisje achter de tafel.’

Ze neemt de kopjes mee naar de kamer en komt op de bank naast me zitten, maar ze raakt me niet aan.

Warm en zwetend lig ik op m’n buik op het matras. Ik druk met m’n vingers op m’n dichte ogen, kleuren vloeien uiteen en uit zwarte gaten in een heldere tropische lucht vlerken vogels uiteen. Een papegaai krast, zwarte vlekken vliegen door m’n hoofd, vissen met paarse schubben zwemmen m’n mond binnen, een bokje wordt geofferd en plengt z’n bloed in een gouden schaal. Op m’n hoofd voel ik horens groeien. Ik snak naar lucht. Een lichtbruine vrouw met blote borsten en vuurrode tepels jongleert met gouden eieren. Uit haar ogen licht vuur, langzaam zakt ze weg achter de rand van een kozijn. Ik grijp, en grijp en grijp, m’n handen steken koud tegen de muur aan het hoofdeinde. M’n lichaam trilt en schokt tegen het matras.

Polyester

In café Librije in de Oude Boteringestraat kwam Van Dongen Petra vorige week voor het eerst weer tegen. Voor het eerst sinds jaren. Van Dongen kende de inmiddels jonge vrouw niet echt, hij had haar een paar jaar eerder op school gezien, toen ze daar een creatief vak studeerde, tekenen, meende hij nog te weten, of handvaardigheid. Op school was ze bezig geweest met de inrichting van een tentoonstelling van werkstukken van medestudenten en bereidde ze een jaarfeest voor. Ze had toen even met hem gesproken. Hij herkende haar open gezicht, de korte blonde haartjes op de bovenlip en het steile haar dat ze kort had geknipt, even kort als Van Dongen het destijds had, maar Petra had het, begin twintig als ze was, toen in pasteltinten geverfd die hier en daar opvlamden.

Van Dongen was destijds scheikundeleraar, hij wist alles van reageerbuizen en retorten. Destillatie- en elektrolyseopstellingen hadden geen geheimen meer voor hem. Retorten werden niet meer gebruikt, wist hij, ze doken enkel op in verhalen en biografieën van chemici die al uit het pijpje van de kolf waren opgestegen. In stripverhalen trof Van Dongen soms professoren aan die over retorten stonden gebogen, ze droegen dan witte jassen en waren veelal geflipt. Die had dan de geest uit de fles gehaald, grapte hij bij de eerstejaars. Van Dongen was met z'n gedachten afgedwaald toen hij Petra aan het tafeltje naast de zwarte vleugel, waarvan de klep neergeklapt was, had zien zitten. Uit gewoonte had hij even z'n hand over z'n hoofd gestreken, over het weinige haar met de grijzen, toen hij Petra voorbij was gelopen.

Was het drie jaar geleden dat Petra me vroeg naar gas voor ballonnen? had hij zich afgevraagd. Van Dongen had het niet meer geweten. Petra had vorige week nog steeds kort stekelig haar gehad, maar niet meer gekleurd en niet meer gebleekt. Zoals hij haar had gezien in het café met kozijnen en pilaren in blauwe, gele en groene pasteltinten, waar glasinlood in de bovenramen het winterse licht zeefde in kleurige patronen van rond de eeuwwisseling, was ze dezelfde vrouw geweest, maar toch met een andere uitstraling.

Petra was destijds student en droeg ook toen die bril met pantermontuur, die haar loenzende oog een beetje verdonkeremaanden. Als het maar een licht gas was, had ze gezegd. Petra had hem onbevangener aangekeken, die keer dat ze naar helium vroeg, of naar waterstof voor ballonnen. Onbevangener dan hij haar aan het tafeltje, halfverscholen achter de zwarte vleugel, had gezien, maar misschien was dat alleen zo in z'n herinnering geweest en projecteerde hij die woensdag in dat café zijn eigen verlangen naar luchtigheid op die lange rijzige vrouw met ongeringde handen in een loshangende blauwe trui zonder opsmuk. Ze zat er alleen aan een tafeltje voor twee en bladerde in een krant met artikelen over aids, had Van Dongen gezien en ze dronk thee met citroen. Aan haar linkerpols had ze een horloge met grote driehoekige wijzerplaat gedragen, dat was Van Dongen opgevallen.

In een witte maar besmeurde jas die naar chemie rook, had hij in de kantine van school een kop koffie gehaald en een gevulde koek, ze had hem naar een gas gevraagd dat ballonnen omhoog kon stuwen, kon laten stijgen en het gevoel van lichtheid kon versterken. Z'n duim en wijsvinger onder de rand van het plastic bekertje waren steeds heter geworden. Hij had een hap van de koek genomen om z'n onzekerheid weg te drukken en de rest van de koek in de zak van de jas laten glijden tussen vouwfilters, spatels en pHpapiertjes. Ze was mooi en open, dat had hem verward, een ogenblik. Petra organiseerde met andere studenten een modeshow met luchtige kleding en fanfare erbij. En scheikunde, dat was voor haar: gas en luchtballonnen, geen koelers, retorten, gasinleidbuizen, pipetten of buretten. Niets van dat. Van Dongen was, in witte jas, in het gangpad van de kantine, even scheikunde voor haar geweest, en hij had zich dat graag laten aanleunen. Van Dongen wist niet dat hij gas was, van chaos had hij geen besef gehad, niet anders dan dat de druk soms hoog opliep, maar dat weet hij aan het werk en het volle lesrooster. Toen, met een vaste aanstelling, was verwarring nog niet z'n deel geweest, nog niet. Hij had het koffiebekertje afwisselend in de ene en de andere hand vastgehouden. Hij kon haar wel van dienst zijn, had Van Dongen gezegd.

In een canvastas had Van Dongen een ochtendblad en een nylon koord van ca. tien meter met een doorsnede – diameter leerde hij de studenten destijds – van acht millimeter, polyester had hij op het etiket gelezen. Van Dongen had het bijna fluorescerend oranje koord in een zakje van polyetheen, Umweltfreundlich, die woensdagochtend bij een bouwmarkt gekocht voor f 10,95 inclusief btw, en een geschreven bonnetje erbij gevraagd, al kon hij dat bedrag al een paar jaar niet meer declareren op de post laboratoriumbenodigdheden. Van Dongen had de krant nog niet gelezen, hij had nog niet gegeten, het ontbijt had hij, in z'n haast bij de bouwmarkt te komen, overgeslagen, maar in de loop van de ochtend had hij toch trek gekregen door de buitenlucht en de lichaamsbeweging. Hij had een lunch besteld in de Librije; uitsmijter bospaddestoelen en een glas warme melk.

Petra had eenmaal naar hem geknikt toen hij binnenkwam, eenmaal, een aarzelend begin van een herkenning was het geweest, een aarzeling die niet leek door te zetten naar zekerheid van weleer of naar een poging om verder te komen dan een wisseling van steelse blikken. Ze had verder gelezen in het krantje dat ze van een stapel op de zwarte vleugel had gepakt.

Van Dongen had een tafeltje achter haar gekozen, met uitzicht op haar nek, haar hoogopgeschoren kapsel. Hij kende haar naam niet meer. In de rij van zoveel gezichten die kleurloos waren gepasseerd, was hij vergeten hoe ze heette. En was zij dezelfde wel, die van het gas en van de ballonnen? Van Dongen had het niet zeker geweten, maar meer nog, was hij dezelfde nog van het gas en van de langwerpige ballonnen die tijdens de modeshow maar aarzelend omhoog waren gegaan?

Het was te warm geweest in de feestzaal, de ballonnen waren te poreus, het gas was aan het eind van de middag te vroeg naar binnen geblazen, de poriën

van het rubber waren te groot geweest, heliumatomen waren te klein om door de dunne wand tegengehouden te worden. Alle natuurwetenschappelijke verklaringen had Van Dongen paraat gehad, toen, maar 's avonds werd de show er niet door gered, ook niet bedorven, de kleurige maar slap hangende rubbers hadden wel een zekere uitstraling, lieten een relativerende indruk na, had Petra gezegd. Ze had een theorie over vergankelijkheid naar voren gebracht, maar wat ze precies had gezegd had Van Dongen niet meer geweten. De meiden traden die feestavond op met verve, ze hadden weinig om het lijf gehad. Het was mooi geweest.

De ober had zijn tafeltje afgeruimd, het schoon leeggegeten bord meegenomen. Van Dongen had geen drang gevoeld, maar hij was naar de wc gegaan, naar boven, langs haar tafeltje de trap op, de treden kraakten niet. Hij had opzij gekeken en aarzelend geknikt, een beetje angstig zelfs. Van Dongen droeg een donkerblauwe broek, een bordeauxrood jasje over een lichtblauw hemd. Hij had een kleurige das om gehad en hij was die dag een nette en opgewekte, zelfverzekerde man, Van Dongen leek niet op een scheikundige achter retorten die geesten uit flessen liet ontsnappen. Maar toch. Hij had een beetje geplast en z'n jongenshanden onder de warme kraan gewassen en de das rechtgetrokken. De knoppen waren verwisseld, net als de warm- en koudwaterkraan in het chemicaliënmagazijn. Warm rechts en koud links. Vaak zat de verrassing van de dag in kleine dingen, dat had hij langzaam geleerd. Het moest zo zijn, dacht hij, als er weer een andere wending in de dag was gekomen dan hij voorzien had, net anders dan hij verwacht en gewild had, als hij al beelden en verwachtingen in z'n hoofd had en daarmee het toeval probeerde uit te schakelen.

Petra dronk thee toen Van Dongen de trap af was gelopen en langs de vleugel bij haar tafeltje langsging. Ze had weer lichtjes geknikt 'ken ik jou niet?' Van Dongen had haar geantwoord. 'Ik ken jou wel. Ik ben die man van het gas van de slappe ballonnen, van helium, de waterstofman in de witte jas met vlekken,' maar hij had andere woorden gebruikt.

'Ik loens een beetje,' zei ze, toen hij naast haar tafeltje had gestaan, de handen op de rand van het blad, de duimen tegen de onderkant, zoals hij ook aan de collegebanken steun had gezocht voor hij weg was gegaan.

Ze had ansichtkaarten met dwarrelpatronen naar hem uitgestoken.

'Ik kan niet goed diepte zien in die driedimensionale kaarten. Als je goed kijkt, zie je figuren, paarden, mensen, maar ik zie ze niet. Misschien komt het omdat ik loens, een beetje met m'n linkeroog. Ze zijn om te versturen. Ik heb ze niet voor mezelf gekocht, ik houd ze niet.'

Doordat ik loens, niet omdat ik loens, had Van Dongen gedacht, maar hij had gezwegen. Hij had gehoord hoe ze met oostelijk accent verstuurn zei en hij had zich afgevraagd waar haar wortels lagen.

Petra had Van Dongen een kaart aangereikt.

Met de vulpen met een punt van gehard titaan, die hij als afscheidscadeau van school had meegekregen, had Van Dongen een eindje van elkaar in diep-

zwart op de rand van de krant een kruis en een stip gezet op het zuigende papier en Petra uitgedaagd.

'Kijk naar het kruis en zie je de stip steeds? Doe je linkeroog dicht. Zie je nog steeds de stip?'

Hij had de krant vanaf haar gezicht weer dichter naar zich toe bewogen. Het geroezemoes in het café was als bij toverslag verdwenen, net als het gekakel van de klas wegviel als hij op atomair niveau de wereld aan een student verklaarde.

'Je hebt geen blinde vlek. Je bent een unieke vrouw.'

De woorden waren hem ontsnapt. Van Dongen had gevraagd of hij bij haar aan mocht schuiven en beaujolais besteld.

Petra gaf les aan gehandicapten, geestelijk vooral en een beetje lichamelijk, zei ze. Ze liet de pupillen zwarte pieten en sinterklazen tekenen en bomen, huizen, vliegtuigen, wat ze maar wilden, abstracte kunst. Vaak was het resultaat alleen expressie in steeds wijdere kleurkringen.

'Naïeve kunst heet het dan.'

Ze had er serieus bij gekeken met een blik die geen tegenspraak en zeker geen afkeuring verdroeg.

'Gehandicapten en zondagsschilders heten naïef.'

Toen had ze gelachen. Van Dongen was even verloren geraakt in haar lach en tegelijkertijd op vertrouwd terrein terechtgekomen. Haar onbezorgdheid had gevoeld als de kinderlijke vrijheid die hem overvallen was, toen hij, na wat hij als een succesvol plaatsingsgesprek had ervaren, te horen had gekregen dat van zijn diensten geen gebruik meer gemaakt zou worden. Reorganisaties lopen niet voor iedereen goed af, had hij gedacht, maar Van Dongen had niet geweten bij welke categorie hij toen hoorde; de gelukkigen of de pechvogels.

'Toch is het meer dan een bewaarschool. Ze leven in een hele grote wereld met zeeën van ruimte, maar wel veilig.'

Weer had zelfverzekerdheid in haar stem geklonken, maar ook een beetje woede van nog niet overwonnen miskenning voor haar werk en dat van haar pupillen.

'Het is betovering, het is dankbaar werk, het is vervulling, een stukje.'

Petra had op Greetje gewacht.

'Je kent haar wel, een vriendin van school.'

Van Dongen had instant gedacht dat Petra lesbisch was, nog zonder dat hij Greetje had gezien. In z'n hoofd had hij helium gevoeld en droombeelden gezien over langwerpige ballonnen, ribbelig, kleurrijk en knisperend onder z'n handen. De natuurwetenschappelijk methode had hem daar in het café weer parten gespeeld, hij gebruikte die om toeval uit te schakelen. Waarneming; theorie; test; conclusie en opnieuw waarnemen en de theorie bijstellen. Over gevoel deed die methode geen uitspraak. Theorieën en conclusies hadden Van Dongen houvast gegeven, niet alleen tijdens de lessen. Petra had het restje thee gedronken en Van Dongen had niet aan hoeven te dringen, ze nam een beaujolais. De ober had een schoon glas gebracht en hij had Van Dongen uit de fles

bijgeschonken. Na z'n ontslag was hij losgeraakt van z'n basis en gaan zweven met een euforisch gevoel zoals een paar glazen wijn ook in hem bovenhaalde.

Ze had twee flessen in de kast, thuis, van f 4,95 per fles. Ze hield van die frisse nieuwe wijn, had ze gezegd. In de Librije kostte een glas ruim een kwartje meer dan een hele fles bij Albert Heijn. Petra dacht aan prijzen. Ze hadden geproost: op de gekken, op kunst en op wetenschap, niet op kennis. Ze vroeg niet wie hij was, Van Dongen had haar naam gevraagd en toen geweten waar haar accent vandaan kwam. Petra droeg geen ringen om haar vingers, ze had geen blinde vlekken in haar ogen, ze loensde een beetje, dat was alles. Ze wachtte op Greetje, had ze opnieuw gezegd en weer op het horloge gekeken. Ze hadden nog een glas gedronken, elk. De liefde kan niet altijd van een kant komen, had de ober gezegd, en bijgeschonken van het huis. Van Dongen had plots water in z'n ogen gekregen, dat hij met een papieren zakdoekje had weggeveegd.

Petra had verteld van architectuur, van haar stamcafé, van de neoklassieke stijl. Van Dongen had gevraagd waarom ze die bouwstijl niet Jugendstil noemde, maar neoklassiek. Van Dongen had een boek over Bauhaus gelezen, dat wilde hij, trots als een kind, maar ook bang voor een afwijzing, laten weten.

'Ach ja,' zei ze, 'maar Jugendstil is hetzelfde als neoklassiek. Kijk naar het glasinlood, het sierlijke, kijk naar de krullen aan de trap, de ranken.'

De kat krabt de krullen van de trap, was door Van Dongen heengegaan, de kat krabt de krullen van de trap, hardop roepen, de mondhoeken met de wijsvingers wijduitgetrokken. Van Dongen was even naar het kind gegleden. Het touw in het canvas was plots een springtouw geworden.

Petra had uitgeweid over andere gebouwen in de stad, over de schoonheid van de buitenkant, de lust voor het oog. De Gasunie, het museum in de zwaaikom. De pracht en schoonheid, kunst aan binnenkant en buitenkant. Ze loensde, maar ze wist hoe ze kon kijken en zien. Ze las geen boeken over wetenschappen, ach nee, ze las literatuur, had ze gezegd toen Van Dongen haar vroeg, veel, ook buitenlandse schrijvers. Ze slikte steeds meer woorden in.

Van Dongen had Greetje de hand geschud. Petra kreeg een zoen van haar vriendin.

Greetje droeg een zwarte cilinderhoed, een strakke bril met een zwart rechthoekig montuur. Ze was klein, beter; kort en stevig, een beetje mannelijk had Van Dongen gevonden. De strakke hoed en bril maakten haar nog korter. Ze had de ballonnen samengeknoopt en opgelaten, toen. Van Dongen wist het niet meer. Petra wist het nog, raakte Greetje even aan haar arm. Greetje dronk thee en Petra deed nog een keer mee met de wijn. Lichtgekoeld een beetje zuur, maar wel fris.

Van Dongen had verteld over bederfelijke beaujolais, maar zich ingehouden over alcoholische vergisting en verzuring, hij had niet de formule van azijnzuur, niet die van koolzuur verteld, hij sprak niet over ethaanzuur en koolstofdioxide of over katalyse, reactieomstandigheden, retorten en geesten uit halzen van nauwe flessen. Van Dongen had opnieuw de openheid en warmte van Petra gezien, en de emoties hij drie jaar geleden had gevoeld toen zij hem

om gas had gevraagd, de vochtigheid en glans in haar ogen, die hij als een begin van tranen had gezien, hadden hem opnieuw ontroerd. Van Dongen had niet veel meer te zoeken bij de vriendinnen die duidelijk maakten dat zijn tijd geweest was, hij was teveel geweest, zo had hij dat gevoeld, die namiddag.

Al jaren had Van Dongen geprobeerd het wezen van de dingen te begrijpen, de grootte van een atoom kon hij uitrekenen tot op drie decimalen nauwkeurig, maar alleen van de eerste tien elementen. Hij wist het oplossen van suiker in water te beschrijven in termen van enthalpie en roosterenergie, maar de zoete smaak bleef een raadsel voor hem, het tintelende gevoel van champagne en de opwinding die hij soms voelde door een kindertekening of het zoemen van een mug, kon hij niet plaatsen, net zo min als hij de formules kon geven die het heen en weer zweven van een vallend velletje papier beschreven. Hij had die gevoelens niet toegestaan omdat hij verloren dreigde te gaan in het ongrijpbare dat zich steeds heviger in hem aandiende en dat hem af en toe aangereikt werd door iemand die op onverwachte momenten voorbijkwam en om gas vroeg.

Buiten had Van Dongen even stilgestaan op de kalkstenen stoep met de massieve leuningen, met krullen als armen van een leunstoel, die te ver uit elkaar stonden om steun te geven aan de kleine man die naar buiten liep. In z'n hoofd had hij uitzicht gehad op fossielen, schelpen en foraminiferen uit eeuwenoude zeeën die traag versteenden. Met een kwartje had Van Dongen op de grijszwarte leuning gekrast en dicht op de steen de geur van rotte eieren opgesnoven. Gas, wist hij, zwavelwaterstof, hat-wee-es, dood en verrotting met een MACwaarde van 30 ppm. Dat was dertig kubieke millimeter gas in een kubieke meter lucht, niet meer dan een zuchtje.

Binnen spraken Greetje en Petra verder over debielen en over tekeningen van sinterklaas die ze met hulp van een dia op het schoolbord maakten. Van Dongen had buiten op straat rotte eieren geroken, maar wist niet of de geur uit hemzelf of uit de steen kwam.

'Nee, ik kan niet schilderen en tekenen,' had Petra gezegd. 'Ik heb het op school wel geleerd, maar ik doe maar wat.'

Op zolder verfde Van Dongen die avond een zwarte piet in bonte kleuren, hij deed geen oog dicht, en probeerde de essentie van te vinden van moleculen, eiwitten, koolhydraten, van polymeren. Hij had blinde vlekken op canvas geschilderd en aan Petra gedacht, de pantervlekken en een beetje aan haar vriendin met de zwarte cilinderhoed. Vriendinnen die elkaar warmte gaven, maar voor hem was er geen plek geweest tussen die vrouwen.

Petra is steen, wist Van Dongen, van Petrus en van petroleum, van petrologie en petrografie. Zo had Van Dongen dat in de praktikuminstruktie voor de destillatie van aardolie geschreven voor hij zich ziek had gemeld na z'n ontslagaanzegging.

Wat is het handig om veel te weten! riep hij hardop.

Terwijl de zolder steeds hoger leek te worden, sloeg hij de dekens terug en liet z'n lichaam koud worden. Waarom denk ik de hele nacht aan haar, waarom

kras ik op weg naar huis en naar nergens op elke kalksteen die ik zie en vergeet ik het koord uit de verpakking te halen?

Van Dongen was in slaap gevallen en verkleumd wakker geworden, maar op de een of andere manier was met het diepe zuchten, het heftig inademen en verwoed uitblazen van verstikkende gassen, een bevrijd gevoel bij hem binnengeslopen, een gevoel waar hij geen verklaring voor had en aan toeval toeschreef, omdat hij als natuurwetenschapper in onvoltooid verleden tijd toch een verklaring gewild had.

Op haar vrije woensdagmiddag is Petra niet in haar stamcafé, ook Greetje met de cilinderhoed is er niet, geen vrouwen met rechthoekige of panterbril en bolle wangen, geen volwassen meid met kleine mond, met ongeverfde lippen en een horloge met een driekantige wijzerplaat. Van Dongen zit aan het raam voorin het café en kijk naar verkeer en studenten op straat, naar lezers die fleurig in de winterzon bij de bibliotheek aan de overkant boeken halen en terugbrengen. Een kat krabt krullen van een trap, gaat door hem heen als hij de trap hoort kraken. De klep van de vleugel staat open en glimt in zonlicht dat diffuus door de glasinloodvenstertjes valt. Hij ziet de kleuren, maar denkt niet aan spectraallijnen en prisma's. Op zolder weet hij de blauwe haspel, polyetheen Umweltfreundlich met het polyester koord. Nylon. Hij denk niet aan laboratoria in New York of Londen, waar toeval ten grondslag had gelegen aan de ontdekking van die kunststof, zoals toeval een rol scheen te spelen bij alles wat werkelijk van belang was. Van Dongen kijkt naar druiveranken in steen en naar de golvende lijnen die hem in beukehout meenemen tot aan de lambrizering met goudgeverfde bogen aan het plafond.

Een ambulance met blauw zwaailicht, zonder loeiende sirene, gaat voorbij, hij zie de lichtgele en pastelgroene kozijnen, de krullen bovenaan. Aan de muur moderne schilderijen, namaak drieluiken met pseudosurrealistische afbeeldingen. Kitsch. Ze vraagt of ze bij hem aan tafel mag. De vrouw die bij hem aanschuift heeft blond golvend haar,niet geverfd en niet gebleekt, de lippen paarsrood en glimmend van het vet. De rechtbank, zegt ze, vijf panden verderop, behandelt haar zaak in hoger beroep. Ze is eiseres. Ze doet een dagje stad, haar auto staat in de parkeergarage.

'Wat een vreselijk gebouw aan de rondweg, wat een vreselijke gele doos in de zwaaikom. Oh, is dat het museum.'

Ze heeft de wereld gezien, voer op de grote vaart, ze was op alle continenten, trotseerde wereldzeeën. Ze houdt van blanke stranden onder palmbomen. De ober brengt een cappuccino, ze schept suiker op het schuim met poederchocolade. Koolhydraten en eiwitten die in elkaar zakken, denatureren, denkt Van Dongen. Hij zoekt houvast aan de halfwaardetijd van bierschuim dat in een glas op een tafeltje verderop langzaam in elkaar zakt. Vreselijke kunst ziet ze in de stad, zegt ze. Elders is het beter, zonniger, droger, blanker, niet zo gestoord.

Van Dongen bestelt een beaujolais, denkt aan ontbrekende blinde vlek in een loenzend oog. Hij kijkt even op, zwijgt en tekent een kruis en een stip op de rand van een ochtendblad, maar hij houdt de krant niet voor de ogen van

de vrouw tegenover hem. De kapitein kijkt, maar haar ogen die parallel naar buiten blikken, zien niets, geen stippen, geen krant, geen kruis.

Van Dongen rekent af. Hij krast niet op de kalkstenen leuning maar snuift diep decemberlucht, teugen. De zon is weg, er hangt regen en sneeuw boven de stad, de druppeltjes zijn nog te klein om te vallen, er zijn te weinig groeikernen, de verzadigingsgraad is nog niet hoog genoeg, de partiële dampdruk is te laag, maar stijgt. Van Dongen voelt, ruikt en vaalgrijze kleuren van de lucht beroeren z'n ogen. Van Dongen ververst de lucht in z'n longen.

Haast heeft hij niet, hij zoekt en dwaalt, maar Van Dongen weet niet dat hij dat doet.

Voor het stadhuis wordt een kerstboom opgetuigd. Zoveel watt en zoveel lampjes en een rekensom voor een tentamen. Van Dongen ziet de blauwgroene kleuren van de spar en de eerste sneeuw die smelt op straat. Hij rekent niet meer. Groen, naaldengroen en lichtgeel licht in pastel tegen een druilerige sneeuwbeladen lucht die hem warm tegemoetkomt en vlekken op z'n netvlies vormt.

In de serre van de Stadtlander leest Van Dongen een boek en glijdt tot voorbij de grenzen van provincialen. Petra komt binnen met een jonge man, een vriend, een zwarte krullekop die een weekendtas draagt. Petra knikt naar Van Dongen, geen blinde vlek, ze ziet hem in een hoekje met de das losjes om de nek, alleen aan een tafeltje met een opengeslagen boek in de hand, de blazer open, een half glas rode wijn op een bierviltje.

'Je vrije dag,' zegt ze.

'Een leraar van m'n vroegere school, hij gaf me helium voor de modeshow, de ballonnen, weet je wel.'

De jongen knikt naar Van Dongen en schuift dan bij Petra aan het tafeltje aan het raam.

'Dat vond ik nou zo mooi,' haar wenkbrauwen gaan omhoog tot boven de rand van de bril, 'niet wat het is, maar wat je ermee doet, met dat lichte gas. Dat fascineert me, die ballonnen, dat lichte gas.'

Ze moest het even zeggen, Van Dongen hoort dat ze die fascinatie voor de lichtheid opnieuw woorden geven moest. Hij wordt warm van binnen. M'n vrije dag, denkt hij, geen chemische binding meer, ontkomen aan covalente of atoombinding, ionbinding, metaalbinding, ontsnapt uit het kristalrooster. Van Dongen weet van polymeren, meer nog van het organische chemie, maar dat wilde na de reorganisatie niemand meer van hem weten. Niemand wilde de feiten nog weten. Niemand had hem nog nodig. Aan niemand kon hij zeggen dat het gas en het polyester hem dreigden te overweldigen na de uitstoot, nadat zijn geest uit het pijpje van het retort was gejaagd en in rook dreigde op te gaan.

Ze zit in de rotanstoel met de rug naar hem toe, dicht tegen het glas. Brede heupen in een spijkerbroek, de mouwen van de trui heeft ze een eindje opgekruld. Als Petra opzij kijkt, tuurt Van Dongen heel even door het glas van haar bril naar buiten en ziet hij de gevels aan de overkant van de straat vervormd tot soepele kleine krullen in zachte natte sneeuw waar paraplu's voorbijflitsen

in dunne draden. Op z'n tafeltje walmt een kaars met roetende vlam. Binnenin de vlam is geen vuur, enkel gas, weet Van Dongen. Hij steekt een lucifer halverwege door de vlam en ziet aan de schroeiplekken op het houtje dat de temperatuur aan de randen van de vlam het hoogst is, wat hij al wist. Middenin is het koud. Hij wordt warmer binnenin en voelt minder gas in z'n tenger lichaam.

De wijn is koel, een beetje zuur, maar fris. Van Dongen luistert niet naar het gesprek van Petra en haar vriend, maar kijkt. Hij ziet aan haar gebaren hoe ze wat aardigs zegt over z'n trui en over z'n jas. De jongen wijst naar de tas onder de stoel. Almelo staat in fluorescerende letters op het blauw. Van Dongen kan kijken, luisteren en deduceren. Ik kan conclusies trekken uit verschuivende evenwichten, gaat door z'n hoofd, maar ik weet niet waar het evenwicht te liggen komt. Golven wellen door z'n lichaam, maar het is geen storm meer, eerder een kabbelende zee met soms een ruige branding waar schuimkoppen over elkaar storten.

De jongen gaat naar achteren. Petra draait zich even naar Van Dongen, haar beide ogen kijken hem aan, dan glijdt het linker weg. Ze ziet alles.

'Welk boek lees je?'

Van Dongen houdt de pocket omhoog. Zelf leest ze Van der Heijden en Marquez en Dario Fo en anderen die hij niet kent. Ze kent de pocket niet.

'Wat mooi dat je gedichten leest. Een chemicus die gedichten leest. Wat mooi.'

In z'n hoofd leest Van Dongen z'n eigen bundel, maar dat zegt hij haar niet, dat boek laat hij Petra niet lezen, hij weet niet of ze dat zou willen. Van Dongen weet niet of hij dat zelf zou willen. Even houdt Petra het boek vast en geeft het terug als de jongen van het toilet terugkomt. Ze staat op, trekt haar jas aan en zwaait even als ze de klapdeur doorgaat en een vleug winterlucht het café binnenstroomt.

Wat mooi dat gas zo luchtig kan zijn en niet altijd stinkt naar rotte eieren. Wat mooi dat gas ook helium en zon kan zijn.

'Hoe heet je?' had ze gevraagd voor ze de jas dichtknoopte.

Van Dongen weet dat hij zijn boek niet meer door vreemdelingen laat lezen, hij heeft zich de tekst eigen gemaakt. Hij heeft het boek niet uit, maar leent het niet meer aan een ander.

Van Dongen had haar z'n visitekaartje gegeven. M'n boek deugde niet, dacht hij, ik heb het uit. Ik vond mezelf er niet in terug, ik vond geen binding, geen plot, geen ontwikkeling, geen eind. Ieder mocht het weten, iedereen kon het lezen, maar ik herschrijf het slot. Er komt nog een deel twee, een deel drie misschien, en vier.

'Wat een aparte naam heb je, wat chique.'

Van Dongen neemt de laatste slok uit het glas, legt het boek weg, haalt een krant van de leestafel en wenkt de ober. In z'n hoofd vervormt hij haar woorden 'Wat een aparte man ben je, wat kies.'

I am the king

Hendrik was in alle staten. Eindelijk, eindelijk, z'n grootste verlangen werd vervuld, Lia kwam bij hem. Ze kwam bij hem!

Een kwartier geleden belde ze van haar werk dat de boot nu echt aan was, nog eenmaal zou ze Sjors de waarheid zeggen, een laatste keer, dan zou ze bij hem weggaan en definitief bij Hendrik in trekken. Het was genoeg geweest, haar huwelijk met Sjors had lang genoeg geduurd, de aardappelen waren meer dan gaar, ze waren te bloemig en te kruimig geworden.

Ook voor Hendrik had het al te lang geduurd. Sinds hij en Lia voor het eerst gevreeën hadden, waren er drie jaar voorbijgegaan. Drie lange jaren. Volgens de telling in het paradijs had een week kunnen zijn, maar het waren in werkelijkheid drie jaar. Overspel wordt nooit in maanden gerekend, besefte Hendrik, altijd in jaren, tenminste als het langer duurde dan negen maanden. Lia en hij hadden elkaar drie jaar en drie maanden getroffen, wekelijks, soms elke andere dag en elk jaar een enkel weekend. Die tijd was nodig geweest om elkaar te verkennen, in het begin vooral de buitenkant, de organen, de huid en de mond, de ogen en de oren, de zes zintuigen. Het was als met de schepping, ze hadden het verhaal opnieuw moeten schrijven, vanaf den beginne. Een zintuig voor elke dag en de zevende dag een rustdag, dan zouden man en vrouw waarheid worden, dan zou het zevende zintuig tot leven komen in het beloofde land. En nu was het eindelijk zover.

Hendrik raakte na het halfpaniekerig telefoontje van Lia van slag, zoals hij het eerste jaar telkens van slag raakte als Lia belde dat ze zou komen. De opwinding van het begin kwam weer terug, Hendrik trok de lakens van het matras, deed een schone hoes om het dekbed. Dit besluit, deze definitieve overstap, moest gevierd worden. Voor altijd bij elkaar.

Hendrik zette koffie, maar wist dat ze daar niet aan toe zouden komen, het was een ritueel, dat hoorde er nu eenmaal bij. Koffiezetten, kopjes op het aanrecht, melk uit de koelkast, gevulde koeken op schoteltjes en kersenbonbons onder de theemuts die op de keukentafel stond of zoetigheid op een andere onverwachte plek. Verrassingen voor het vrijen en tijdens en na het vrijen. Hemelse paradijzen in afleveringen volgens telkens weer een ander testament.

Op de trap achter de voordeur zat Hendrik bezweet te wachten tot hij de auto het pad naast z'n huis op zou horen draaien. De voordeur had hij al vast op een kier en hij ging voor de derde keer plassen, telkens als de ergste opwinding was gezakt en zijn bifunctionele orgaan weer beschikbaar was voor de lozing van het zilte nat. Ach wat hadden ze gelachen. En nu, eindelijk, eindelijk. Hemel op aarde en ook 's nachts in zijn bed, in hun eigen bed, een echtelijk bed met schone lakens en geblokte slopen.

Lia wilde koffie, ze wilde niet vrijen, nu niet, dat kon later zei ze. Nu niet. Dit was een ernstige zaak en verdroeg geen luchtigheid, nu niet. Ze wilde koffie met

melk, zonder suiker en geen gevulde koek. Ze was bang. Ze kroop bij Hendrik op schoot, ze was bang. Hendrik voelde hoe ze rilde, voelde het klamme zweet op haar rug en tussen haar dijen. Lia morste koffie op haar rok, maar wilde de rok niet uit. Een vaatdoek was genoeg, een natte vaatdoek met een klodder afwasmiddel om de ergste vlekken weg te poetsen.

Ze was bang. Lia was bang, niet om Sjors achter te laten, niet om bij Hendrik te komen en opnieuw te beginnen. Lia was bang om Sjors de boodschap te brengen. De drank, de teleurstelling, de afloop, de vreugdeloze finale van wat eens een goed huwelijk was geweest, van wat ze met Sjors had opgebouwd en met hem weer had afgebroken. Nu de fundering van de ruïne uit de harde grond moest, de laatste keer de spade in het zand, het pikhouweel in het brokkelige cement, durfde Lia niet zo goed meer. Zoëven, voor de telefoon, toen had ze moed en wilskracht, maar die courage was tijdens de autorit een beetje verdampt.

Hendrik wilde de minste niet zijn en stelde voor om mee te gaan. Hij wilde wel op de achtergrond, op het erf blijven staan voor het geval Sjors met kwade kop boze bedoelingen zou hebben, gewelddadig zou worden, z'n handen niet als een man in z'n zakken zou kunnen houden. Hendrik was niet bang, hij was vooral verliefd en niet bang. Hendrik was hartstochtelijk en ach, hij wilde het niet zo noemen, maar hij was geil. Lia had nog steeds klam angstzweet tussen haar dijen, dat voelde hij wel.

Ze hadden in de lift van het hotel gestaan, Hendrik met de sleutel van de kamer die ze zojuist verlaten hadden nog in de hand. De broekriem vast, de geur van vrijen nog in z'n hemd. Lia had in de spiegel gekeken die naast de knop voor de noodstop hing, hun blikken hadden elkaar weer ontmoet tussen de eerste verdieping en de begane grond, hun lach, de wilde ogen. 'Ik voel het stromen, glijden, druppen. Ik voel je komen.' Lia had haar vrije hand op haar buik naar beneden laten glijden toen ze dat zei. De riem om haar rok en de ronding voorbij. Met haar rechterhand had ze Hendrik vastgepakt, de ronding, de riem voorbij. Hij had niet geaarzeld en het knopje voor de hoogste verdieping weer ingedrukt. Nee, amateurisme kon hen niet worden verweten. Ze plukten de dag, vooral de dagen.

Lia wilde niet dat Hendrik meeging, ze wilde deze klus alleen klaren, ze wilde zonder zijn hulp van Sjors af. De grootste hobbels waren al genomen. Een investering van drie jaar minnaarschap was niet niks, het werd tijd voor een coming out. Niet tegenover Sjors, want die wist al van de broek en de rok, maar vooral ook voor familie, vrienden en bekenden en overige genodigden. Maar Hendrik bleef aandringen. Hij had haar blouse al onder de boord van haar rok vandaan getrokken, zachtjes en zorgvuldig, dat was hem toevertrouwd. Ook deze keer droeg ze geen hemd. Ze verdroeg z'n vaardige handen.

Hendrik had geïnvesteerd in koffie, gebak, bonbons, in brieven en telefoontjes, in ansichtkaarten en geheime verrassingen. Lia had krediet opgebouwd. Dat werd na de zes zintuiglijke ervaringen verzilverd, minstens in gouden munt betaald. Lia wilde nog koffie, bette de natte vlek op de rok en stak de blouse weer bij de rok in.

'Even serieus,' zei ze en schoof naast Hendrik op de tweezits. 'Als dit avontuur goed afloopt, dan kom je elke dag aan je trekken.'

Ze ging een eindje van Hendrik vandaan, maar bleef binnen armlengte naast hem zitten. Lia hield z'n hand vast en speelde met de wijsvinger van Hendrik. Hij voelde voor een laatste keer aan haar trouwring, dat dacht hij.

'Blijf me even af,' zei ze. 'Ik ben bang, ik weet niet of ik dit wel wil. Ik aarzel. Ik weet het niet. Sjors is een goede man voor me geweest. Jij ook, maar, ik weet niet of ik dit wel kan, dit is een grote stap.'

'Denk er nog maar even over na,' zei Hendrik en ging weer plassen.

Nu of nooit, dacht hij terwijl een miniem straaltje vocht in de pot klaterend zong. Het werd tijd dat hij de wc weer eens schoonmaakte, zag hij. Kroeshaar, krulletjeshaar op het porselein.

'Ga mee,' zei Lia toen hij terug in de kamer kwam, 'ga mee. Ik pak nu door. Ik durf als je achter me staat.'

Hendrik was met stomheid geslagen. Lia wilde wel en ze wilde niet. Ze kwam bij hem en bleef niet langer bij Sjors, maar zeker weten deed zij het niet. Hij raakte in lichte verwarring door zoveel weifelmoedigheid die toch langzaam naar zijn kant leek door te slaan. In de keuken zette hij het koffiezetapparaat uit en mikte hij het filter met het nog dampende bruine drab in het gootsteenbakje voor bioafval. Dan zou hij dat in elk geval niet vergeten als hij met Lia onderweg was naar haar huis, naar haar exhuis, dan was de keuken aan kant als hij z'n prinses over de drempel van haar nieuwe paleis zou dragen.

Met een hap van de gevulde koek, die Lia niet had gewild, in de mond kwam Hendrik terug in de kamer.

'Ik neem in elk geval een wapen mee, voor het geval dat,' zei hij.

'Jouw Sjors,' Hendrik verbeterde zich, 'jouw exSjors is veel sterker dan ik. Hij is groter in elk geval en forser.'

Hendrik wist van de kwade dronk van de legale echtgenoot. Hendrik wist van de brede schouders, de stevige spieren, de kracht van Sjors. Lia had Hendrik fotoalbums laten zien met plaatsjes van vakanties aan het strand. Foto's van een nudistencamping met Sjors in vol ornaat. Forse biceps had Sjors, dat had Hendrik wel gezien. Spierballen als kinderkontjes, had hij toen gezegd, daar had Lia nog hartelijk om gelachen, maar Hendrik had dat niet grappig gevonden, dat wist hij nog wel. Ze had het goed gemaakt.

Uit de kast onder de trap graait Hendrik een plastic tas. Ze gaan op missie. Het is een tas van een speelgoedwinkel, stevig en kleurig plastic met een clown aan beide kanten, lachende clowns. Hendrik zoekt nog even naar een neutraler slijterstasje dat wat beschaafder lijkt, maar dan bedenkt hij zich niet langer. Nood breekt wetten en buiten wordt het toch al donker.

Nood breekt alle wetten. Op zolder haalt hij uit de houten eierkist, die hij, sinds hij geen kippen meer houdt, tot gereedschapkist heeft vertimmerd, een machette. Een lang mes dat hij op een rommelmarkt van een Afrikaan had gekocht, een Rwandees meende hij, maar zeker weten deed hij dat niet. Het houten heft was aan de forse kant voor z'n kleine jongenshanden, maar het

mes was daarop afgestemd. Lang, maar niet erg breed. Het was veel gebruikt en veel geslepen, dat kon je wel zien. Hendrik wilde het niet gebruiken, maar voor de zekerheid was het niet weg. Zwemvesten in een vliegtuig hadden ook nog nooit levens gered, maar gaven de luchtreizigers wel een goed gevoel. Zo was het ook met het oerwoudzwaard dat hij in de tas stak. Op de terugweg naar Lia die beneden wat verwezen in de kamer zat te wachten en zweetdruppeltjes op haar voorhoofd had, griste Hendrik kleren uit de kast op de logeerkamer. Hij wilde op alles voorbereid zijn. Gymschoenen uit de bijkeuken en de droogdoek van het haakje. Voor het bloed, had hij gedacht, voor het geval dat. Maar het had hem ook bang gemaakt. Nu werd het echt. Hij zou Lia veroveren. Zij loste haar schuld in, nu kreeg hij de vis betaald.

Hendrik was blij dat het al schemerde toen ze de snelweg opdraaiden. Het zou spoedig helemaal donker zijn. Met Lia had hij afgesproken dat hij buiten achter het huis zou wachten, en niet mee naar binnen zou gaan. Het was niet nodig het noodlot te tarten. Lia wilde deze klus alleen klaren, zei ze, maar wel met de zekerheid op de achtergrond. Als Sjors, als Sjors, en misschien. Je kon immers nooit weten.

Hendrik wist dat je nooit kon weten. Hij kende de weg naar haar huis. De smalle asfaltweg met aan weerszijden een rij eeuwenoude eiken, de klinkerstraat met de scherpe bocht en dan haar huis, het huis van Sjors en Lia tussen twee boerderijen, een eindje van de weg. Hendrik was er in de zomer wel eens langsgefietst, dagelijks, als hij wist dat het echtpaar met vakantie was en als de boeren op het land hooiden en oogstten en geen tijd hadden vreemde snuiters in de gaten te houden. Nooit was hij bij Lia thuis geweest. Hij kende het interieur enkel van kleurenfoto's. Het bruinleren bankstel, de schemerlamp met geelgeribbelde kap, de zelfgehaakte vitrage, de grijze vloerbedekking met het slijtpad rond het lage eikehouten tafeltje met plavuizen en een asbak erop naast een bosje narcissen. Hij noemde die uitgesleten route het ijsbeerpad, maar dat had hij Lia niet gezegd.

Hoe dichter ze bij het huis van Lia kwamen, hoe zwijgzamer ze werd. Hendrik hoorde haar gedachten, hij voelde haar gedachten door z'n hand die op de dij van haar gasvoet rustte, een droge dij, een gespannen knie onder het nylon van de panty met een ovaal gat op de heup, hogerop. Ruim voor ze bij het pad naar het erf kwamen stopte ze langs de kant van de weg. Verderop brandde licht achter twee voorramen en een zijraam. Verder was het donker in het huis.

'Hij is dronken,' zei Lia. 'Als het licht alleen in de voorkamer brandt, is hij dronken.'

Ze zette de motor af en pakte Hendrik bij de schouders, ze kuste hem. Hendrik vergat door de spanning een tongzoen te geven en te nemen. Dit was pas echt opwindend, wat een avontuur, wat een sensatie met op de achterbank de machette in een theedoek gewikkeld in de speelgoedtas. Hij hoefde niet te plassen, maar voelde z'n hoofd steeds meer gloeien.

'Stap hier maar uit,' zei Lia. 'Wacht hier maar even. Ik rijd dan achter het huis. Als je het licht in de keuken aan ziet gaan,' ze wees met haar hand naar

de zijkant van het huis, 'dan ben ik binnen. Kom dan voorzichtig na. Naast de achterdeur staat een regenton en een afvalbak. Daar kun je je tussen verstoppen. Ik zet het keukenraampje aan de achterkant wel open, dan kun je horen wat we zeggen. En als het nodig is...'

Ze maakte haar zin niet af, gaf hem een laatste zoen en toen een zacht duwtje. Hendrik stapte uit en zag de rode achterlichten de bocht om gaan, het erf op. Lia had geen richting aangegeven.

Even later stond Hendrik tussen de regenton en de afvalbak. Uit de auto had hij de plastic tas gepakt met z'n kleding en de machette die met de punt door de bodem van de tas prikte. Hij had het portier zachtjes opengedaan, maar van de zenuwen zonder nadenken dichtgeslagen toen hij de tas eruit had gehaald. Gelukkig had Lia het keukenraam nog niet opengezet.

Lia vergat helemaal het keukenraam op een kier te zetten. Hendrik zag haar achter de vitrage heen en weer lopen met wat hij dacht dat flesjes bier waren en een wijnfles misschien. Hij wilde niet weten, even niet, wat er zich binnen afspeelde. Als Sjors buiten zou komen, zou het vroeg genoeg zijn. Het liep al tegen tienen, en het veiligheidsmes lag binnen handbereik op de opengevouwen droogdoek op de afvalbak. Een echtscheiding kan lang op zich laten wachten, wist hij, ook deze laatste minuten konden er nog wel bij. Maar twijfel lag bij hem op de loer, kroop over z'n rug naar z'n nek en zette z'n haren overeind. Een uil riep oehoe door de nacht en nog een keer; oehoe. Hendrik moest ineens weer plassen, maar niet meer van opwinding en zeker niet van angst.

Hendrik haalde de kleren uit de tas, maakte de veters van de gymschoenen los en legde ze op de afvalcontainer. Hij trok z'n jasje, hemd en broek uit en deed de kleren uit de tas aan. Hij was gereed. Op het erf liep hij in het duister krijgshaftig met het mes te zwaaien. Als hij vlak langs het verlichte keukenraam liep, gromde hij zachtjes. Nu zou het zijn. Sjors kom naar buiten, je echtelijke dagen zijn geteld, misschien zijn al je dagen geteld. Hendrik wist het zeker, de dagen van Sjors waren geteld, en ook z'n eigen dagen en nachten waren geteld, dat besefte hij maar al te goed.

Verrassing. Het zou een verrassing voor Lia zijn, ze zou hem niet herkennen als hij met de machette in de aanslag haar aanstaande illegale echtgenoot op zou wachten.

Hendrik begon het koud te krijgen, z'n enthousiasme voor de confrontatie en voor het gevecht werden elke tien minuten minder en na een half uur zakte de euforie zelfs met de minuut. Hij kreeg het steeds kouder.

Van binnen klonk plotseling lawaai. Een fles vloog door het keukenraam dat niet ver genoeg open had gestaan. Scherven vielen bijna geluidloos in de regenton. Sjors was plots weer klaarwakker en sprong op. Achter hem hoorde gekrakeel in het kippenhok. Hij kende z'n rol.

Het buitenlicht flitste aan en naast elkaar stonden Lia en Sjors in de deuropening. Even maar, toen kreeg Lia een duw.

'Teringwijf,' schreeuwde Sjors. 'Ik wil je nooit weer zien. Met je praten kon ik toch al nooit. Lazer op.'

Daar had Hendrik op gewacht. Met grote stappen, de knieën gekromd, de witte gympies naar voren, net als z'n onderkin, sprong hij krijgshaftig als een Japanse worstelaar uit het duister tevoorschijn. Op z'n blote knieën zaten zwartgrijze vlekken van de aarde. Hij had kippevel op z'n dijen en kuiten. Een knoop van de gulp van de korte corduroybroek was los, maar de brandweerbretels en een brede riem met een zilveren cowboysluiting hielden de broek hoog. Tussen de bretels was een zwart hoofd zichtbaar en als een heiligenkrans erboven stonden letters die in het licht van de buitenlamp nauwelijks leesbaar waren, maar die een kenner ongetwijfeld ontcijferd had als: I am the king. En dat was wat Hendrik brulde terwijl hij vervaarlijk met het zwaard zwaaide dat hij met zwartleren handschoenen omklemd hield.

'I am the king. I am the king.'

Sjors deinsde als eerste terug voor de donkerbruine gutterale uitroep van de krijger, meer van de schrik en ongewis of het schouwspel echt was, of dat het aan zijn dronkenschap te wijten was. Na al die duvels wist hij dat niet meer. Sjors hield zich als Simson staande tussen de posten van de achterdeur.

Lia trok bleek weg. Niets van de kleur op haar gezicht, die Hendrik kende uit de lift, uit de hotelkamers, uit de auto met de ramen beslagen en deuren op slot kon hij ontdekken. Maar hij had er geen oog meer voor. Ze stond als genageld.

Sjors kwam als eerste bij z'n positieven, na Hendrik die ze alle zeven al op een rij had, maar dat wist Sjors niet en begon onbedaarlijk te lachen. De laatste echtelijke twist eindigde voor hem in een klucht.

'Ga weg, sodemieter op, ga met die clown mee,' schreeuwde Sjors tegen Lia.

'Je mag hem hebben. Ik ben je graag kwijt. Teringwijf. Ik houd van je, maar ik wil je niet meer.'

Hendrik zag Lia aarzelen, de kleur kwam langzaam terug op haar lijkbleke gezicht, de bovenlip vond de onderlip opnieuw en langs de binnenkant van haar benen glinsterde licht van de maan, die inmiddels achter de bomen tevoorschijn was gekomen, van de rand van haar rok tot aan de sokken in de dunne warme stromen over het nylon.

'Oehoe, oehoe,' schreeuwde Hendrik en in halve spagaatpas maakte hij sprongetjes opzij naar de afvalcontainer waar de plastic zak met z'n kleren op hem lag te wachten. Hij pakte de tas en hield die als schild ver voor zich uit. Lia kwam naar hem toe, maar Hendrik hield het zwaard voor zich gestrekt, het schild voor z'n borst.

'I am the king,' bromde hij met een zo laag mogelijke overslaande stem van een jongetje dat de baard nog niet in de keel heeft, maar er verlangend naar uitziet. Hendrik kreeg geen stijve daar op dat maanbeschenen erf met z'n vader en moeder in opperste verwarring, ver van elkaar. Voor die opwinding, die geilheid van woede en geweld, van macht en intimidatie was hij nog jong. Hij was koning en wilde geen bruid uit het volk. Een prinses uit een ver land wilde hij, een onbeslapen maagd voor wie hij een draak kon verslaan om haar te winnen.

'Terug,' gromde Hendrik en hij richtte zich tot Lia.

‘Terug, weg, weg. Blijf uit m’n koninkrijk.’

Lia aarzelde, ze boog lichtjes naar voren, voelde even met haar hand aan haar dij, aan de binnenkant.

‘Hendrik, Hendrik...’

Hendrik lachte door z’n gestrengheid heen.

‘Ik ben de koning,’ zei hij plechtig.

‘Ik ben de koning en ik bepaal wie in mijn paleis mag wonen.’

In de deurpost stond Sjors te waggelen, de drank en de lach vloerden hem en terwijl hij op de drempel zat en met z’n handen afwijzende gebaren maakte en z’n hoofd schudde – wat niet verstandig was, want na zoveel drank zou dat wis een ontzettende koppijn opleveren – riep hij, voor hij achteroverviel: ‘Neem je nar, neem je nar, ga heen en kom niet weer.’

Lia vluchtte de boomgaard in die nu helverlicht werd door de volle maan waar juist een vliegtuig voor langs vloog. Een muis ritselde door het gras. Toen struikelde Lia over een paaltje dat met een strakgespannen draad een jonge vruchtboom overeind hield. Hendrik hoorde een appel in het gras ploffen.

Hendrik had het zwaard achter z’n riem gestoken, de tas over z’n schouder geslagen en met z’n vrije hand zocht hij in z’n broekzak naar het kwartje voor de telefooncel op de hoek. De koning zou zich naar zijn paleis laten rijden. Over een kwartier, langer zou het niet duren, zou de koets voorrijden, ondertussen deed hij zich tegoed aan het restant van de gevulde koek en wikkelde hij het papiertje van de kersenbonbon die hij in z’n broekzak had gevonden.

Poedersneeuw

De brief lag nog ongeopend op de strijkplank in de hal. De brief lag al drie dagen ongeopend op de strijkplank in de hal. Toine bleef er af, liep er tientallen keren op een dag langs, als hij beneden in de keuken koffie had gemaakt en op weg was naar z'n bureau op de eerste verdieping, of als hij onder de douche vandaan kwam, naar bed ging, of op zolder de vorderingen aan z'n schilderij bekeek en af en toe een stukje verfde. Hij zag de brief als hij door de telefoon naar beneden werd geroepen. Toine kende het handschrift niet, maar wist aan de postzegel van wie het bericht, dat hem de ene keer luchtig de trap optilde en hem dan weer loodzwaar naar beneden liet lopen, afkomstig was.

Op de brief zat in de rechterbovenhoek, keurig recht, een Spaanse postzegel die met zwarte inkt heel lichtjes was afgestempeld. Hij had het stempeladres niet kunnen ontcijferen, wel de datum. De brief was vier dagen onderweg geweest en lag al bijna een halve week ongeopend in de hal naast witte hemden die slordig over de strijkplank lagen. Er stond geen afzender op de achterkant. Toine had de envelop herhaalde malen door z'n vingers laten gaan en vermoedde een ansichtkaart, met misschien een dun velletje beschreven papier. Het was een luxe envelop met een binnenvoering en tegen het licht of als hij het papier platdrukte, was door het omslag heen niets te lezen.

'Ik schaam me wel, maar ik ben je naam vergeten,' had ze tegen hem gezegd toen hij haar voor de tweede keer ontmoette.

Lida had licht gebloosd, nauwelijks zichtbaar door de schilferende laag poeder op haar gezicht. Het was geen make up geweest, dat had hij wel gezien, eerder een poeder tegen een eczeem of tegen een onwillige huid. De eerste keer dat Toine haar trof, had hij haar naam in z'n hand geschreven toen ze even niet gekeken had. Hij kende z'n geheugen.

Sinds hij bij de krant vandaan is, heeft hij een kleine ontwerpstudio annex uitgeverij aan huis. Het drukwerk ontwerpt hij alleen, het drukken besteedt hij uit. Z'n nering, die hij bijna een jaar geleden was begonnen, draait nog niet zo voorspoedig. In het begin besteedde de krant nog wel eens wat advertenties aan hem uit, maar na een paar maanden was het schuldgevoel over de sanering daar weggezakt, en er stonden geen verplichtingen op papier. Helemaal had dat Toine niet gespeten, steeds minder wilde hij genadebrood van de krant.

Z'n uitgavenfonds bestond uit een dichtbundeltje met eigen gedichten. Het was Toine's eerste boek, of liever, het waren twee dundrukboekjes in een crèmewit mapje met glimmend aluminium folie aan de binnenkant. Hij had op kosten niet bespaard. In elk boekje stonden dezelfde gedichten, het ene was het exacte spiegelbeeld van het andere. De gedichten, die nauwelijks poëzie mochten heten, kregen door het isbn en de karakterisering van de Koninklijke Bibliotheek achterop de titelpagina extra status. Die eeuwigheidswaarde had

hij in ieder geval bereikt, dat had hem een goed gevoel gegeven, maar een gevoel dat aan slijtage onderhevig was nu grotere opdrachten uitbleven en hij zich noodgedwongen moest beperken tot de opmaak van bijsluiters bij huis-aanhuisbladen en verenigingskrantjes.

De andere fondsuitgaven, zo stonden ze in z'n ladenkast geregistreerd, waren een boek over veehouderij in de regio en een proefschrift over opkomende zelfbewustzijn bij Eskimo's in Groenland. De auteurs hadden nauwelijks gebruik van z'n diensten gemaakt. Meer dan de vermelding van z'n uitgeversnummer in hun boeken was dat niet geweest. Maar elk begin is moeilijk, elk eind ook, vond hij, maar hij was blij dat hij bij de krant weg was. Toine had bij de opmaakafdeling en de fotoredaktie zijn dagen gesleten en heel af en toe schreef hij een kort bericht met dorpsnieuws uit het roddelcircuit als er een gat op een pagina viel, maar dat was de laatste jaren steeds minder voorgekomen.

Z'n hart lag niet bij het drukken van boeken, maar eerder bij het lezen en meer nog het schrijven, van vooral gedichten, die, dat wist hij wel, geen hoge vlucht zouden nemen. Op zijn melancholieke, en af en toe sentimentele poëzie, zaten maar weinigen te wachten. Er waren tijden dat hij die gedichten het liefst zou vergeten en hij de neiging ze weg te gooien, maar nauwelijks kon onderdrukken. De laatste maanden was hij begonnen met olieverf om de landschappen in z'n hoofd vorm te geven. Op zolder had hij een provisorisch atelier dat uitkeek op het noorden met zacht pastellicht en een wand met krantefoto's die als voorbeeld fungeerden bij het schilderen van portretten en lichamen. Een kleine badkamerspiegel hing naast de schildersezel aan een draad aan een zolderbalk.

Op zoek naar werk was hij drie weken geleden de stad ingegaan. Hij had niet direct geweten waar hij moest beginnen en was op de bonnefooi een fietsenwinkel binnengestapt, maar zonder een vraag te stellen was hij er weer uitgelopen met een paar folders en drietal kleurplaten in de tas. Kinderen konden aan een kleurwedstrijd meedoen. De eerste prijs was een fiets, de tweede een pakket met fancy bel, kilometerteller en fietskaart. Over de uitslag kon niet gecorrespondeerd worden. Aan het eind van de middag was Toine in de plaatselijke galerie terechtgekomen.

'Drink je een mee?' had ze gevraagd?

De galeriehoudster had op haar stoel een halve draai gemaakt, de knieën tegen elkaar, de nauwe mosgroene rok tot halverwege haar dijen opgeschoven, de zwarte hogehakschoenen hield ze met de tenen wiebelend vast. Op het bureau waar papier in willekeurige stapeltjes gerangschikt leek, had een fles wijn gestaan die niet meer dan halfvol was, een rozig spoor trok over het etiket. Toine had naar de smalle schaduw tussen haar dijen gekeken, die in dunzwarte nylons staken met kronkelende figuren erop die op wilde wijnranken leken, en daarna was z'n blik, een beetje betrapt, naar haar ogen getrokken waarvan hij de kleur niet goed had kunnen onderscheiden. Ze had rossige krullen die wijduitstonden als van een afrokapsel. Haar gezicht was bijna rond, maar dat kon ook door het volumineuze haar komen, haar mond was even

heel groot geweest toen ze lachte en een slok van de rode wijn had genomen. Haar gezicht had onder het craquelé van het poeder rossige blosjes. Ze had het glas op een vel papier gezet dat kleven bleef toen ze het verschoof. Toine had dat moment even haar okselhaar, dat niet door de mouwloze blouse werd verborgen, gezien.

'Drink je een mee?' had ze opnieuw gevraagd en voor hij had kunnen antwoorden had ze de schoenen uitgeschopt en was ze op kousevoeten naar het keukentje gelopen, dat aan het eind van de galerie verscholen was achter een halfweggetrokken gordijn. Uit een kastje met witte formica deurtjes had ze een glas gepakt en met een droogdoek stof eraf geveegd. De witte blouse was aan de achterkant, en aan de voorkant ook, had Toine gedacht, maar dat had hij niet kunnen gezien, onder de boord van de rok vandaangeschoven. Aan de linkerzijkant stak een glinsterend beige lusje naar buiten waar de kleerhanger in paste. Toine z'n ogen waren van de gestrekte benen langs de strakke billen naar de andere kant van de heupen gegaan, maar hadden daar het tweede lusje, dat blijkbaar naar binnen had gestoken, niet gevonden. De voetzolen van de kousen hadden grijszwarte vlekken. Er zat een gaatje op de hak, vlak bij de Achillespees. Haar blote rug had hij niet te zien gekregen, ze had de blouse niet weer bij de rok ingeduwd. Toen ze zich naar hem omdraaide en de wijn inschonk, had hij haar buik gezocht.

Op de krant had Toine blote ruggen gezien en gladde naakte buiken, en niet alleen op de posters en de kalenders in de montagezaal. Jaren had hij foto's geselecteerd bij achtergrondverhalen, keuzes gemaakt uit de stapels zwartwitten en later ook in kleur. Waar mogelijk koos hij telkens voor dubbelzinnige portretten, foto's met een erotische lading, met pikanterien, ook waar dat niet echt nodig was. Het was een automatisme geweest. Af en toe kwamen er klachten van lezers binnen, daar lachten ze dan om en waagden een paar weken later een zo mogelijk nog provocerender prent in de krant. Dat was hun humor.

Zonder aanleiding en zonder dat hij haar had gevraagd, had ze verteld over de galerie, over de moeizame start en het gebrek aan gevoel voor kunst en cultuur in de gemeente. Toine had het bovenste knoopje van z'n hemd losgemaakt en de stropdas een eindje naar beneden getrokken. Zelfs onder de bestuurders en de notabelen, notabélen, had ze gezegd, die tijdens de opening ruim vertegenwoordigd waren geweest, had ze weinig kennis, en vooral weinig waardering voor beeldende kunst aangetroffen en dat terwijl de openingsexpositie, ze had met haar arm een wijds gebaar gemaakt naar de figuratieve zwanen en eenden in pastelwit, toch heel bijzonder was. Ach, elite, had ze gezucht en een pedanterig beweging met haar hand gemaakt. Toine had even aan een foto gedacht aan de muur naast z'n schildersezel, een vrouw met een geschoren oksel en bleke armen, een naakt.

Maar Lida leek niet onder de houding van gemeentelijke cultuurbarbaren te lijden. Toine had gezwegen, dat was genoeg geweest om haar meer te laten vertellen, de wijn had haar tong steeds verder losgemaakt, maar had bij Toine het tegengestelde effect gehad. Deze vrouw raakte hem, maar hij wist niet of

hij dat wel wilde, eigenlijk wilde hij het niet, maar z'n lichaam vertelde hem het tegendeel. Z'n hormonen dreigden hem te overspoelen, het opwindende gevoel van de foto's op de krant was bij hem bovengekomen, van foto's die hij vaak in z'n handen had gehad, maar niet had durven monteren. De druk op z'n ogen was van het ene op het andere moment opgelopen en hij had naar z'n voeten gekeken om er zeker van te zijn dat ze de vloer nog raakten. Er bleek niets mis met het contact tussen zijn zolen en de planken vloer met verweerde vlekken rode menie, waar stof zich tussen brede naden had verzameld.

'Ik kom even met je mee om je schilderijen te bekijken, maar ik blijf niet lang,' had ze gezegd.

Het had zo plat geleken. Toine had verteld dat hij ook schilderde, maar nog niet zolang en dat het wellicht geen kunst was. Hij wist dat het geen kunst was, het was expressie in olieverf van gevoelens die hij eerder in z'n gedichten met woorden op papier had gezet. Het waren beelden van gedroomde landschappen en zelfportretten uit de spiegel met fragmenten die hij van onbekenden uit de krant had geleend en zich langzaam eigen had gemaakt. Zijn schilderijen hadden eenzelfde inhoud, hadden dezelfde kwaliteit als zijn poëzie. Z'n kunst was een smoes geweest om haar in zijn huis te halen, was het hem voorgekomen, terwijl hij eigenlijk niet durfde, maar het was gebeurd en hij had in z'n opkomende verwarring haar zelfinvitatie, die hij haar achteraf gezien had aangereikt, niet afgeslagen.

In z'n hoofd krompen de olieverven die hij had geschilderd en die in z'n huis en kantoor, de grootste bovenkamer in het rijtjeshuis, aan elke muur hingen, tot postzegels zonder kartelrand. De zelfportretten werden momentopnamen van alterego's waar hij nauwelijks nog binding mee voelde. Maar hij had de stap gezet, al had hij het gevoel gehad dat die stap buiten hem om was genomen, alsof er een onderstroom was geweest die sterker was dan hij en die hij niet tegen had kunnen houden, zelfs als hij had gewild.

Lida had de fles en de glazen op het aanrecht teruggezet, het gordijn ervoor getrokken en het licht uitknipt, op de noodverlichting na. Haar korte zwartleren jasje had ze niet dichtgeritst, maar Toine had haar kleine, parmantige borsten niet goed kunnen zien, al had hij geprobeerd de bollende blouse tot transparant zijde te reduceren, als was ze een kalenderplaatje op de krant. Lida had hem betrapt, gezien waar z'n ogen naar toe gingen.

'Mooie ogen, heb je,' had ze gezegd.

'Bruingroene, met een zwarte stip in het midden.'

Toine was onverwacht ad rem geweest, maar had een blos op z'n wangen voelen komen die hij, toen Lida er een opmerking over maakte, nadat ze het alarm had ingesteld en de deur op slot had gedraaid, toeschreef aan de koele avondlucht en toen ze was blijven grijnzen, ook aan de glazen wijn. Z'n jasje had hij dichtgeknoopt en de das weer strakker getrokken. Lida haakte niet in al had hij dat half verwacht. Pas aan het eind van de straat had hij niet langer het gevoel gehad dat zich onder elke schoen een ei bevond.

Hij wist dat hij lijfelijk was ingesteld. Toine voelde snel opwinding als hij

werd uitgedaagd en z'n lichaam bedroog hem zelden, stuurde dan z'n woorden en z'n gedrag in een richting die hij niet steeds wilde, te driftig, te snel en vooral te breekbaar. De wildeman werd hem dan de baas en hij wilde teveel in te korte tijd. Toine gunde de minnaar in hem geen tijd om de vrouw, de hele vrouw en niet alleen het lichaam te verkennen. Het waren platte driften waar hij geen zicht op had gehad, lange tijd niet. Driften die na bevrediging een leegte veroorzaakten die hij niet kon verklaren. Vooral sinds hij bij de krant weg was en niet meer door collega's werd aangejaagd, had hij het beest meer en meer in de kooi gehouden, en de minnaar een uitweg gegund als charmeur en praatjesmaker met bonte das, wit hemd, sportief pak en chique schoenen.

In z'n woonkamer hing boven de bank een drieluik in felgeel. Het stelde een slaapkamer voor met op het rechterpaneel een naakte vrouw met rossig haar, brede schouders en witte borsten met grote vuurrode tepels, die hij pas na veel kunst- en vliegwerk naar z'n zin op het doek had gekregen. Rechts hing half onder de lijst een geblokte droogdoek aan een haakje. De knieën van de vrouw, die een ingehouden blik op haar gezicht had, een blik die teleurstelling, maar ook verwachting en diepgang verraadde, staken net boven de onderrand van de aluminium lijst uit, de dijen heel gespierd. Haar linkerbeen boog een eindje naar voren en vormde met het de rechterdij een omgekeerde V met een brede platte bovenkant. Tussen haar forse benen was een afgeknotte gele kegelsnede met een felrode muts zichtbaar. Haar onderlijf was uitnodigend, maar tegelijk ook afwijzend en vernederend.

Het middenpaneel, zonder levend wezen, gaf onder een raam met uitzicht op een sneeuwvlakte, een bed weer met een teruggeslagen deken. Het was een breed uitgevallen eenpersoonsbed, het lichtbruine laken was strak en leek onbeslapen. Toine had dat anders willen hebben, maar de vaardigheid om het anders weer te geven, had hij niet gehad. Al wist hij niet of het hem enkel aan techniek had ontbroken, misschien had hij het juist zo gewild, maar durfde hij zichzelf dat niet te bekennen. Naast het witte raam hing een groot uitgevallen zwartgrijze sleutel aan een touwtje, een universele achterdeursleutel met een korte baard.

Op het schilderij aan de linkerkant stond een man met de armen over elkaar. Hij had een zelfverzekerde, een naar het arrogante neigende grijns op z'n gezicht en priemende ogen onder borstelig rode wenkbrauwen die hem iets diabolisch gaven. De brede mond met volle lippen vormden een contrast met de ineengeknepen lippen van de vrouw op het rechterdoek. Zijn rode penis hing tot bijna halverwege de knieën, onder een buik die een veertiger verraadde. Naast de man hing aan een haakje een bonte droogdoek, nu een hele, en een groot uitgevallen zaagtandmes.

'Dat is een zelfportret,' had Lida gezegd, 'dat zie ik.'

Ze had een stap achteruit gedaan en was met haar naaldhakken in de vloerbedekking blijven steken. Toine had haar begin van een val gebroken. Het was de eerste keer dat hij haar had aangeraakt.

Lida had kijk op kunst, dat was duidelijk. Toine had zich een beetje gege-

neerd voor de overdrijving op het doek. Hij had gedacht dat hij zich had bevrijd van exhibitionisme en geldingsdrang, het schilderij had een lichte spot was met zichzelf en een relativering van z'n mannelijkheid moeten zijn, maar toen een vrouw zich zo nadrukkelijk met de afbeelding bezighield, had hij zich toch wat ongemakkelijk gevoeld. Toen Lida naast hem stond, was het alsof de man vanaf het doek Toine met een zeker genoegen en een beetje besmuikt had uitgelachen. Toine had zich door die zelfspot die hij zelf had opgeroepen een beetje beschaamd gevoeld.

'Ik zie het aan de ogen en aan de kalende plekken op het hoofd. De neus heb je goed geschilderd, de oren zijn wat minder geslaagd, lijkt mij, ze zijn te groot, net als je mond. Over de rest kan ik niet oordelen.'

Ze had haar duimen achter de rand van de rok gehouden, het leren jasje, dat ze aan had willen houden, stond wijduit. De gesp op de rug had de kreukels die van de kraag naar de zoom liepen, bijeengeknepen tot een gestileerde trechter, tot een verstilde zandloper. Op haar bleke gezicht scheen een rossige gloed onder de poederlaag door, had Toine gezien, maar het was geen schaamte geweest die haar had doen blozen. Ze had olijfgroene ogen, als de kleur van het houten bed op het drieluik.

Twee glazen wijn later, een derde had ze afgeslagen, en na commentaar op de schilderijen die in de benedenhal hingen, waarbij haar oordeel ongeremd gevarieerd had van naïef, spannend, obligaat, verrassend tot onaf, had ze Toine in halve verwarring achtergelaten. Na een lange werkdag voelde ze zich zweterig en onfris en bij een vreemde man in huis met moderne kunst aan de muur voelde ze zich helemaal niet op haar gemak, had ze gezegd. Toine had haar oogopslag niet kunnen duiden. Hij had niet geweten of ze hem in de maling had genomen, hij had niet geweten of hij haar mee naar boven had willen nemen, om haar ook z'n atelier en de schilderijen op zolder te laten zien. Hij had het niet gedaan.

Lida had door haar rossige krullen gestreken en de rits van de jas dichtgetrokken, toen was haar lange sierlijke hals onder de zwartleren koker van de kraag hem pas goed opgevallen. De blouse had aan de achterkant onder de jas uitgestoken. Toen ze wegging hadden ze geen handen geschud. Haar hoge hakken hadden op de stoeptegels gekrast waar een kindertekening, door regen al half gewist, nog net zichtbaar was geweest. Toine kon die beelden zo weer boven halen.

'Je hebt geen huisnummer?' had ze gevraagd en naast de deur gewezen.

Het huisnummer stond op de groene brievenbus aan de stoeprand. Z'n naam had hij niet vermeld om inbrekers geen kans te geven hem te bellen om dan bij geen gehoor toch langs te komen.

Met een glas wijn in een hand en de andere hand in z'n broekzak had hij, een beetje achteroverleunend, op zolder naar het zelfportret gekeken dat op voltooiing wachtte. Toine had in de spiegel gekeken, maar hij kon steeds minder overeenkomsten tussen het portret op het doek en het beeld in de spiegel ontdekken.

'Ik schaam me, maar ik ben je naam vergeten,' had ze gezegd, een zachte teint was op haar gezicht verschenen.

'Zal wel Freudiaans zijn,' had Toine geantwoord.

Hij wist niet precies wat hij daarmee bedoeld had, maar het had hem even tijd gegeven om na te denken. In een halve droom was hij weer naar de galerie gegaan. Hij wilde Lida wel weer zien, maar ook weer niet. Met de boeken over veehouderij en Groenland in z'n binnenzak was hij de winkelstraat doorgelopen, maar de galerie was die dag gesloten geweest. In de rijwielzaak had hij weer kleurplaten gehaald. Hij hoefde haar niet van z'n uitgeverij te vertellen, dat ze z'n schilderijen had gezien was eigenlijk al teveel geweest. Hij kon zich haar lichaam niet meer voor de geest halen, nog wel haar ogen en haar lach onder de rode haardos en het gebarsten poeder op haar gezicht.

'Leuk dat je weer langskomt,' had ze gezegd, maar ze had geen wijn meer geschonken.

Veel tijd voor een praatje leek ze niet te hebben. Haar ogen stonden vermoeid en afwezig, het linker een beetje weggezakt. Lida had haar lippen gestift, maar niet om mooi te zijn, eerder om haar binnenkant te verbergen, had Toine gedacht. Hij voelde een uitdaging in hem bovenkomen, een nieuwsgierigheid naar de woorden, naar de poëzie achter die lippen. Maar er hing een beetje een afhoudende, licht vijandige sfeer, dat had hij zo gevoeld. Het gordijn voor het keukentje was dichtgetrokken. Toine hoefde niet op een tentoonstelling in haar galerie te rekenen, dat was hem duidelijk geworden. Niet dat hij die ambitie had, nee, dat niet. Een volgende dichtbundel in de galerie presenteren, dat misschien, maar niet een eigen bundel, hoogstens een van zijn uitgeverij.

'Volgende week ga ik op vakantie naar Spanje, naar de Costa Brava, in een hotel. Dan gaat de deur een paar weken dicht.'

Ze ging met een bus en zou in de nacht reizen. Toine wist toen niet meer wat hij tussen de schilderijen en sculpturen in haar galerie deed. Het was hem duidelijk dat Lida de vakantie in haar hoofd had, en Spanjaarden misschien. In een café had Toine achtereen vijf glazen bier gedronken en toen een taxi naar huis genomen. Lida had niet gezegd dat ze zou schrijven.

Toine lag op z'n rug in bed. Naakt. Door de lamellen die opengedraaid waren scheen de ochtendzon in brede strepen op z'n lichaam. Warm op een verkleumd lichaam. Een merel floot, hield even op en floot opnieuw. Toine had de rechtervoet losjes over de linker, z'n benen lagen strak tegen elkaar, z'n korte penis rustte krimpend op z'n buik, anders dan op het drieluik. Met z'n handen onder z'n hoofd dacht hij aan Lida die in Spanje op het strand zou liggen, of een bustocht door het binnenland zou maken, misschien was ze nog onderweg, hij wist niet welke dag ze zou vertrekken, dat had ze niet gezegd. Was de mededeling over haar vakantie een verkapte uitnodiging geweest om weer langs te komen als ze terug was, of was het een manier om te zeggen dat hij niet welkom was, dat ze genoeg van hem had gezien, zoals die vrouw op het drieluik? Vragen had hij niet gesteld.

In z'n maagstreek voelde Toine steken, alsof hij teveel en te snel had gegeten, maar hij had niet gegeten. Door z'n borst trok een pijnscheut, alsof er een steen op lag die er niet af wilde, maar toch aan het rollen was geslagen, heen en weer over scherpe kiezels die staken en krasten als een kartelmes. Toine legde een hand op z'n buik, de ander op z'n keel en probeerde z'n ademhaling terug te brengen tot een rustiger cadans. Hij voelde zich een rups, die bezig was een cocon te verlaten en zich ontworstelde aan de strakgesponnen zijde om z'n lijf. Z'n hand schoof naar beneden.

De vorige avond had hij de whiskeyfles tevoorschijn gehaald en zichzelf getracteerd voor iets waar hij geen naam voor had geweten. Tegen middernacht was het alsof hij door de kamer zweefde, maar niet zoals die keren dat hij het contact met de aarde, en met de hemel of wat hij daarvoor aan had gezien, kwijt leek te raken en aan het dolen sloeg, als na nachtelijk overwerk op de krant als hij in z'n eentje foto's selecteerde. Een zweefvlucht die hij dan enkel onder controle kreeg door de wildeman in hem de ruimte te laten. Een wildeman die zich aan hem vergreep tot de uitputting nabij was. Maar deze nacht had iemand hem telkens bij z'n enkels vastgehouden, niet om hem te leren lopen, zo had hij dat niet gevoeld, maar om hem de zekerheid te geven dat hij ook zonder schoenen een pad kon gaan en de aarde onder zich kon voelen.

Toine deed z'n ogen dicht. Hij zweefde als op een rivier, dreef midden in een vaargeul, kabbelend, met een enkele stroomversnelling zonder dat het water hem angst in boezemde, alsof hij in de pas liep met z'n binnenkant. Een horoscoop uit de krant schoot hem te binnen. De roodharige vrouw die hij zou treffen, de tweeling die hij z'n eigen zou mogen noemen, de buitenlandse reis. Heel helder zag hij Lida op een wit strand, in Spanje misschien, terwijl hij daar nog nooit was geweest. Palmbomen verderop en lage kademuren aan de Middellandse zeekust met flamingo's, zwanen, kiosken, spelende kinderen en Lida achteroverleunend in een zonnestoel. Lida met een zonnehoed, en een zijden blouse om haar witte borsten te beschermen, haar dunne okselhaar dat even zichtbaar was toen ze zich uitrekte, Lida die een ansicht schreef, een brief misschien en een postzegel in een bovenhoek plakte als een miniatuur op een grote witte muur, een sneeuwlandschap met azuren graffiti. Op de strijkplank naast de hemden wist Toine de boodschap die hij nog niet lezen durfde. Hij kende de inhoud die onontkoombaar hem weg liet drijven over de spiegelende zachtkabbelende en dan weer versnellende stroom, een inhoud die hem tot dan toe voortdurend was ontglipt.

Badwater

'Vorige maand is bijna een asielzoeker verdronken,' zegt ze.

'Daar, vlak aan de rand van het bad.'

Ze wijst naar de overkant naar de aluminium trap waarop een badmeester bij grote drukte de zwemmers in de gaten houdt. Ik volg haar arm, haar hand. Vijftien jaar jonger is ze, misschien wel meer. Haar lange slagen heeft ze in een knoetje gebonden met veel goudkleurige spelden. Ik houd van deze badjuffrouw. Ik houd ervan haar te zien. Ze heeft een strenge blik in haar donkere ogen, streng naar de zwemmers, streng naar de mannen die haar monsteren, streng voor de kinderen in het ondiepe bad waarin de glijbaan uitkomt. Ze is vriendelijk, maar ongenaakbaar.

Het zijn meest ouderen die in het warme water de spieren soepel houden en aan de rand van het bad met elkaar staan te praten. José heeft zich nooit aan mij voorgesteld en ze weet ook niet dat ik Hendrik heet. Ik ken haar naam door collega's die haar roepen en van krakende verzoeken door de luidsprekers de telefoon op te nemen in het kantoortje opzij van het bad. José kent me alleen van de middagpauze op dinsdag als ik de lunch oversla en van de donderdagavonden als ik een half uur, zelden meer, baantjes trek zonder me aan wie dan ook te storen.

'De allochtoon,' ze vermijd omzichtig het woord neger of zwarte, 'zei dat hij wel kon zwemmen. Ik ken dat wel. Dat komt veel vaker voor,' zegt ze, en als ze ziet dat ik niet in de verdediging ga, vervolgt ze: 'Allochtonen hebben in hun eigen land vaak wel in een rivier of een meer gezwommen, ondiep, altijd met de benen op de grond. Dan zien ze zo'n bad met blanken, dan willen ze niet onderdoen voor de autochtonen en gaan het trapje af, soms springen ze, maar ze duiken zelden.'

Die Nigeriaan had bijna de overkant gehaald, maar voelde geen bodem onder z'n voeten.

'We waren er op tijd bij, maar het was wel schrikken.'

Haar ogen lijken minder diep te liggen nu ze haar verhaal heeft verteld. Haar gezicht is ontspannen, meer dan toen ik onder de douche vandaan kwam, op weg naar het diepe. José heet ze, maar ze kent me niet. Ik laat dat zo.

Vanaf de startblokken aan de verre kant van het bad, kan ik de klok juist zien die half schuilgaat achter de grote oranje koker van de waterglijbaan. Ik had het koud gekregen naast José, koud door de douche, voor ik in het bad dook. Ik vroeg hoe warm het water was om even haar stem te horen. Ze vertelde.

Het water voelde bevrijdend warm, m'n oren suisden niet meer toen ik onder water was en zolang mogelijk in de stilte ondergedoken bleef. Ik perste m'n longen leeg, de druk op m'n borst nam af, ik veegde met m'n hand water uit m'n ogen en blies water en slijm uit m'n neus voor ik aan de andere kant rustte.

De wijk, een uitloper van het kanaal dat het dorp doormiddensneed, was

niet diep, niet dieper dan anderhalve meter, maar ik was een kind en bang voor de drassige bodem in het midden, die ik door het troebele water niet kon zien, bang voor de waterplanten aan m'n blote voeten, voor de vissen die me aan de tenen konden sabbelen met hun guppende gulzige bekken.

'Ik houd je vast,' zei m'n vader. Ik voelde z'n arm om m'n magere buik. M'n zij tegen zijn heupen die in het water reikten. 'Ik houd je vast, spreid je armen en trap met je benen ver naar achteren. Zo leer je zwemmen.'

M'n vader kon niet zwemmen. Hij was lang genoeg om de overkant van de wijk te halen zonder een slag te hoeven maken. Jongens van mijn klas konden wel zwemmen. Ze ploeterden, hondjekrabben heette dat, naar de andere kant en trokken zich aan het gras op de wal en aan de bremstruiken omhoog. Ze waren niet bang, riepen van de overkant naar me. Ik was bang. M'n vader hield me vast, liet me een paar slagen maken en zette me terug op het kleine strand van modderig zwartgrijze aarde met wortels van riet en kweekgras. In m'n witte, doorweekte en, waar die op de huid plakte, transparante onderbroek, rustte ik even op een graspol, en snakte ik naar adem.

In z'n stevige behaarde armen, m'n trillend lijf horizontaal in het bruine water, hield ik de adem in terwijl ik rappe slagen maakte. Aan de wal zuchtte ik diep om in te halen wat ik in het water tekort was gekomen.

'Hoeveel baantjes heb je al gezwommen?' vraagt ze.

De laatste weken had ik haar al vaker naar me zien kijken. Kort sluik haar dat nat tegen haar hoofd was geplakt, lichtblond, grote ogen met wenkbrauwen als kleine piramides. Ze zwom in hoger tempo dan ik en telkens haalde ze me in, keek opzij en liet me haar bevroren glimlach zien. Ik kwam niet voor haar naar het bad. Ik kwam niet voor vrouwen, of het moest José al zijn. Ik zwom om alleen te zijn en niet om verhalen te vertellen of wedstrijden te winnen. Geen onderlinge competitie of race tegen de klok. Ik wilde zwemmen zonder vissen om me heen.

'Eenentwintig baantjes al,' zegt ze als ik haar vraag herhaal.

Dan zwemt ze weer weg. De druk op m'n borst groeit door haar grote ogen die ik zwaar op me voel. Ik kijk op de klok boven de glijbaan die langzamer dan ik wil naar acht uur kruipt. De moed ontbreekt me om telkens de andere kant op te kijken als ze voorbij zwemt. De wil ontbreekt me om het half uur in het water niet vol te maken. José kijkt vanaf de bank bij de douches. Ze weet niet dat ik me aan haar vasthoud nu ik me bedreigd voel door die vreemde vrouw. Ik weet niet of José me ziet, of dat ze naar een roodgestreepte badmuts van een hartpatint zoekt. Als ik lucht tekort kom, dan is ze er. Ze is een beschermheilige voor me als het mistig dreigt te worden. Er zwemmen vanavond geen zwarten.

'En u?' vraagt ze als ze weer terug is van twee baantjes.

Ik zeg dat ik niet tel, dat ik in een eigen tempo zwem.

'Dat is ook goed.'

Ik hoor m'n moeder. M'n spieren verstrakken en de druk op m'n ogen neemt toe. Die vrouw palmt me in, ik wil haar afwijzen, maar ik heb geen verweer,

alleen José die me in de gaten houdt. Traag zwem ik naar de overkant.

Als ik weer aan de rand rust en tevergeefs een steun voor m'n voeten zoek, komt ze naast me staan. Met een hand houdt ze zich aan de badrand vast, ze watertrapt, haar benen worden vertekend door de golfslag, haar voeten lijken misvormd.

'Meestal haal ik per keer wel vijftig baantjes, maar vandaag doe ik kalm aan. Ik neem de tijd.'

Haar benen bewegen gelijktijdig op en neer. Ze heeft brede heupen die in het water nog breder lijken te worden. Ik zie de ruime opening tussen haar benen waar het badpak strak zit, daar kijk ik naar. Zo dicht ben ik bij. De schittering van het water haalt de scherpste contouren weg, ik kan alleen maar raden naar haar onderlichaam dat als een hoog vastgehouden kinderlijfje beweegt. Ik zag haar lichaam nog niet boven water. Toen ze baantjes trok op de rug, de ogen af en toe dicht, zag ik water langs haar borsten vloeien, onder de rand van het badpak, even, iedere keer heel even, ik wilde ze niet zien, maar ik bleef kijken.

'Ik houd je wel vast,' zei m'n vader. 'Zwem gerust. Heel veel oefenen dan kun je straks zonder dat ik je vasthoud en zonder band.'

Het water in de wijk was warm. Uit alle macht zwaaide ik. M'n vader hield z'n hand onder m'n buik en hield me op halve armlengte van hem vandaan. Ik zwom zonder fietsband om m'n lijfje.

'Zie je wel, zie je wel. Je kunt al zwemmen.'

Ik hield m'n adem in, kwam steeds meer lucht tekort.

'Je kunt het wel.'

Ik zoog m'n longen vol water, vol troebel water waar ik even eerder stiekem in geplast had, met de onderbroek nog aan, dat was een heerlijk gevoel geweest. Ik zoog m'n longen vol vissen en vol kroos, waterlelies, lisdoddes, riet en dode bladeren.

Het duurde even voor ik ook lachte om de grap. Ik wilde m'n vader niet teleurstellen. Hij had het goed bedoeld. Wie boven wil komen, moet af en toe kopje onder gaan, vond hij, daar zou ik groot van worden. Hij was er niet elke dag om me vast te houden. Hij zou er niet elke dag zijn. Hard klopte hij me op m'n schokkende en hoestende rug. Ik mocht aan de kant gaan zitten en hoefde die middag niet meer het water in.

Ze vraagt of ik getrouwd ben en kijkt naar m'n hand die op de badrand rust.

Haar lach ontdooit heel langzaam. De spanning valt van haar gezicht nu ze dichtbij me is en met me praat. De eerste hindernis lijkt genomen. Ze veegt zweetdruppeltjes van haar bovenlip. Onder haar ogen heeft ze dunne rillen, niet uitgezakt, maar dat komt in de komende jaren, dan zijn de lobbige oogzakken een voorbode van uitgezakte wangen, van een kin die etages zoekt. Voorboden van een vrouw in rust, ik ken die beelden, dat gezicht.

José loopt een rondje om het bad, haar voeten in sandalen. Haar knieën steken lichtbruin uit de bermuda. Ze draagt een blauw truitje met het vignet van de gemeente erop gestikt. José let niet op mij, niet op de vrouw naast me die tegen me praat. We dragen geen badmuts met gevarentekens.

Ze is niet getrouwd, haar man is weg, zegt ze watertrappend. Ze heeft hem verlaten en ze is blij dat ze hem na achtentwintig jaar kwijt is. Twee kinderen, gelukkig niet meer. Haar zoon is afgestudeerd en solliciteert naar een promotieplaats, de dochter woont al vier jaar in het buitenland. Anna was niet thuisgekomen toen ze had gehoord dat haar moeder bij haar vader vandaan ging. Johan wel, die was boos en verdrietig geweest, maar niet lang. Tweemaal had Johan geprobeerd te lijmen wat allang stuk was, toen had haar zoon z'n eigen weg gekozen. Gelukkig maar, zei ze.

Hoog aan de wal van de wijk keek ik rillend hoe jongens van m'n klas in het water speelden en met een opgeblazen binnenband van een auto donderjaagden. Achter me lag de fietsband die ik met een krul om me heen had gehad, tot de jongens me uit hadden gelachen. Op m'n rug voelde ik nog de striem van het ventiel dat m'n huid bijna openhaalde toen ik de band aflegde, voor m'n vader me kopje onder had laten gaan.

'M'n man schrok wel,' zegt ze.

Als ze ziet dat ik niet reageer, niet met m'n ogen knipper, niets zeg en enkel kijk, zwemt ze van me weg. Ik trek een traag baantje achter haar aan. Halverwege het bad krijg ik de mond vol water als een zwemmer met crawl me tegemoet komt en voorbijgaat. Ik hoest. Ze wacht op me.

'Rook je?'

Ik hoest opnieuw en schud m'n hoofd, blijf ver genoeg van haar vandaan en spuug water en slijm opzij.

'M'n man kreeg een hartinfarct toen ik zei dat ik bij hem vandaan wilde, dat ik weg zou gaan. Bijna ging hij dood.'

Ik luister, maar het schijnt haar niet uit te maken of ik luister of niet. Haar blik is naar binnen gericht en ziet een ziekenhuisbed of een kreunende oude man.

M'n vader hoefde me geen zwemles meer te geven. Ik wilde niet meer dat hij me les gaf. In het koude water van het onverwarmde sportfondsenbad kreeg ik les van een badjuffrouw, in de vroege ochtend voor school begon. M'n vader was niet bij de diplomauitreiking, m'n moeder was er niet.

'Op de intensivecare, met slangen in z'n neus en draden op z'n borst, vroeg hij me te blijven. Wat kon ik doen?' Haar wenkbrauwen gaan even omhoog, vormen spitsere punten en zakken weer in elkaar. De rimpels naast haar ogen blijven en droefenis wordt zichtbaar. Ik voel geen medelijden, niet meer. M'n dichte keel praat over boosheid, niet over hartstocht.

Ik strek m'n armen over de badrand, steek m'n vingers tussen de plastic roosters van de goot die achter de rand langs loopt en vuil afvoert. M'n borst rust tegen de tegeltjes van de muur, m'n benen steken geknikt naar achteren, ik laat ze schommelen en haal m'n schouders een eindje op. Ik snak naar lucht en krijg het koud.

M'n vader had een vriendin. Ik wist het niet, maar later wist ik het wel. Nog ken ik haar naam niet, maar in m'n dromen noemde ik haar Lia. Luctor In Amor. Nog steeds weet ik niet of Lia een fantoom was, nog steeds weet ik

niet of ze echt heeft bestaan of slechts een zwarte engelbewaarder van me is geweest, een zinsbegoocheling.

De verwijdering tussen m'n vader en moeder was niet zichtbaar voor de kinderen, dat dachten ze. De onmin beperkte zich tot tweemaandelijkse uitvallen waarin de onmacht culmineerde in een hevige scheldpartij, slaan met deuren of in gesmijt met asbakken, servies, vazen, met wat binnen handbereik lag. Eén keer verdween een keukenstoel na een nachtelijke partij, maar die stoel was in de middag al vervangen door een nieuwe van nog niet vergeeld eikehout. Pas na een jaar was de nieuwe stoel niet meer aan de kleur te onderscheiden van de andere, die niet als plaatsvervangend slachtoffer dienst hadden gedaan, maar ik meed die ene stoel. Ik wist van onmacht en opgekropt geweld.

'Vijf jaar,' zegt de vrouw naast me. Ze krijgt steeds meer trekken van het meisje dat ze ooit was.

'Ik ben nog vijf jaar bij hem gebleven, nadien.' Ze vertelt haar verhaal en is gewend dat niemand luistert.

Dan zegt ze dat ik een mooie man ben, dat ik niet alleen moet blijven, dat ze niet begrijpt dat een man als ik...

Ze heeft nog een jongere zus die weduwe is, eerst gescheiden en nu weduwe met een goed pensioen. Maar zo'n badjuffrouw die is aantrekkelijker, voor mij, vindt ze. Ze knikt naar José die in het kantoortje belt en vanuit de deuropening het bad overziet. Zelf is ze niet op zoek, zegt ze. Ze trapt met de benen, ze is niet op zoek naar een bodem onder haar voeten. Ze paait me met het lijf van de badjuffrouw, met haar vissemond.

De dood van m'n vader bevrijdde m'n moeder van Lia, van de strijd, maar m'n moeder was zo gewend aan het evenwicht van wantrouwen en onuitgesproken haat dat de dood van m'n vader haar uit balans bracht.

'Ik heb graag dat hij een week van huis weggaat,' zei m'n moeder. 'De week ervoor is hij aardig, de weken erna is hij aardig voor mij, dan ben ik gelukkig.'

M'n vader was aardiger als hij op stap was geweest, maar ik bleef de onderhuidse lading voelen en was niet op m'n gemak. Niet in de week voor hij wegging en ook niet als hij terugkwam van onbekende bestemming. M'n moeder wist niet waar vader uithing als hij een week wegbleef, zei ze. Ook ik wist niet waar m'n vader was als hij alleen op stap was, maar ik vermoedde dat hij bij een andere vrouw woonde, dan.

In de strijd tussen m'n ouders was ik bemiddelaar, maar geen postillion d'amour. Ik was boodschapper tussen m'n vader en moeder, maar ik wist niet welke boodschap ik brengen moest, elke boodschap was slecht nieuws en bleef in een donkere mist hangen. Verder dan diploma A kwam ik niet: Gekleed te water met meer dan hemd en onderbroek, de wijsvingers naar boven. Het water was nog geen achttien graden. Het was m'n eigen schuld dat ik niet in het warme water van het kanaal wilde leren zwemmen.

'Vijf jaar heb ik nog aardappelen voor hem gekookt. Elke dag wilde hij aardappelen. Als ik er nu aan denk, word ik nu nog mal in m'n hoofd. Hij werd weer de oude na dat infarct. Ik vroeg hem de vraag die hij me stelde op het

bed op de bewakingsafdeling in te trekken. Het was terreur, nu weet ik dat. Hij trok de vraag in.'

De volgende dag had ze macaroni gemaakt met goulash en veel tomatenketchup uit een fles.

In Amsterdam was m'n vader op straat gevonden en nadat de nodige papieren waren ingevuld kwam z'n lichaam naar de koelcel achter het verenigingsgebouw. Hij was weer eens een week op stap gegaan. M'n moeder had een paar goede weken gehad voor hij was vertrokken. Na z'n terugkeer zouden nog betere tijden aanbreken, maar dat wist ze nog niet. Ze viel in een gat toen m'n vader met de lijkwagen werd gebracht. Haar onderwerp van haat en wrok en liefde was weg. Ik had nog steeds alleen diplomaA. De mist bleef hangen, had zich te stevig vastgezet.

'Ik mag nooit vrijen,' zei m'n vader.

'Je moeder wil me niet.'

Hij huilde niet, hij schreide niet, hij schreeuwde als een geslagen hond. Ik woonde op kamers, was aan een studie begonnen.

'Je moeder is een teef, maar ik mag haar niet aanraken.'

M'n vader jankte op m'n kamer. Hij was onverwacht langs gekomen, stond plotseling voor m'n deur. Ik had nog net de tegenwoordigheid van geest de tijdschriften met naakte vrouwen onder de dekens van m'n bed te schuiven voor hij binnenkwam. Ik had geen verkering, toen niet.

'Ik weet niet waarom ik je dit vertel,' zegt de vrouw watertrappend naast me. Haar gezicht krijgt een kinderlijke glans met blosjes op de wangen.

'Misschien doe je me aan m'n vader denken, of aan m'n zoon. Vind je het erg dat ik je dit zeg?'

Ik ken die kin die langzaam uitzakt.

'Hij had me alleen voor de aardappels en voor in bed. Z'n zwakke hart was z'n wisselgeld, behalve als hij vrijen wilde.'

Ze trapt met de benen, ik kijk naar haar golvend kruis. Het zwart en rood van haar badpak glinstert met transparante gaten tegen het oppervlak. Onder haar ligt op de bodem een pilon die na het onderwaterhockey is blijven liggen, ik zie een plastic ring onder me, maar ik duik niet. Onder water heb ik altijd de ogen dicht, kan ik niets vinden en ga ik ook niet op zoek.

'Je moeder heeft altijd een smoes,' zei m'n vader.

'Altijd ongesteld, terwijl ze al jaren in de overgang is,' vloekte hij.

'Ik weet het zeker. Ik slaap naast haar. Ze wil me niet. Ik weet niet waarom. Haar borsten mag ik nog niet aanraken, godverdomme. Overal zorg ik voor, voor brood op de plank, voor kleren en sieraden. Voor jullie. Alles. Ze zegt dat ze van me houdt.'

M'n vader weidde uit over het uitgezakte lichaam van m'n moeder, het naakte lijf dat hem niet meer opwond, maar waar hij z'n driften, z'n plichten op wilde botvieren. Ik voelde dat hij wraak op haar nam, elke keer dat hij z'n vrouw bezat, maar ik zei hem dat niet.

Hij had m'n moeder moeten kopen, iedere keer, elke maand. Hij kocht haar

door te beloven regelmatig een week weg te gaan en haar met rust te laten. Ze werden met de maand lelijker en ouder.

'Nee, ik ben niet getrouwd,' zeg ik en spreid m'n vingers boven water.

Dan draai ik me om en zet me af tegen de wand van het bad. Ze zwemt traag met me mee, praat even. Zegt dan dat ze op me wachten zal aan het andere eind van het bad.

Ik draai me op m'n rug en kijk naar de gebladderde ventilatieschachten boven me. Heel stil is het, met m'n oren onder water. Ze hoeft niet op me te wachten, ik vertel haar geen verhalen. En als ze al op me wacht, laat haar dan watertrappen, zoals ze deed, dan wil ik zien hoe haar benen in halve spreidstand in het heldere water kronkelvormen aannemen, in vlekken verdwijnen en terugkeren in de golven van het licht van de tllampen, dan wil ik haar lichaam in rode fragmenten zien, gebroken en beschikbaar. Haar ogen zeggen dat ze honger heeft. Ze zoekt een man voor haar jongere zuster die weduwe is, voor de badjuffrouw. Ze is niet tevreden met haar deeltijdbaan bij de provincie, niet met de krappe alimentatie. Ze kookt rijst en spaghetti, maar ze wil meer. Ik voel dat aan de krampen in m'n buik. Ze zoekt een kind om voor te zorgen.

Als m'n vader terugkwam na een zakenreis, na een week vrij van m'n moeder, na een week liefdesstrijd in Amsterdam, dan bracht hij zelden iets voor me mee. Ik weet alleen dat hij opgelucht leek, het was alsof hij er vrijer en jongensachtiger uitzag, maar die stemming verdween meestal voordat het achtuurjournaal was afgelopen, de restanten koffie door de gootsteen waren gespoeld en de drankfles op tafel kwam. Onmin zweefde door het huis, trok de hal in, gleed de trap op, de badkamer door tot in de verste hoeken van de slaapkamer en de zolder. Pas toen m'n oudste zussen het huis uit trouwden en er een kamer vrij kwam, sliep m'n moeder af en toe in de meisjeskamer. Alleen. M'n vader weigerde hartgrondig het echtelijk bed te verlaten. Daar gaf hij geen haarbreed toe, niet als hij gedronken had, maar ook niet als hij nuchter was.

'Ik ben naar de hoeren geweest,' zei hij.

Dat was de tweede keer dat hij me op m'n kamer in de stad opzocht, de laatste keer. Ik had de tijdschriften niet opgeborgen onder het matras.

'Ik ben naar een hoer geweest. Ze was Zuid-Amerikaans, bruinzwart, mulat. Ik kon haar niet verstaan. Ik wilde met haar praten. Ik wilde alleen maar met haar praten, met een vrouw. Ze lachte me uit. Die hoer lachte me uit. Ik kon me niet aan haar overgeven, toen niet. Je moeder hield me nog vast, al was ze dan ook niet bij me, al leek ze in niets op die mooie zwarte vrouw.'

Hij had de negerin honderd gulden geven en was de straat opgegaan. In een café had hij zich vol laten lopen, op kutwijven gescholden en totaal lam had hij bij het Leger des Heils de hal eronder gekotst, maar er toch onderdak gevonden.

Na die eerste keer was hij vaker naar Amsterdam gegaan en vaak een week achtereen weggebleven, hij had niet meer met me willen praten. M'n vader was na die keer niet meer bij me op bezoek gekomen. Ik kreeg voor het eerst

verkering en vergat m'n vader, door het aarzelend begin op het mistige pad van wat liefde worden kon. Francisca kwam bij me eten en wilde praten, vooral praten en ik kon luisteren en toen we uitgepraat raakten en langzaamaan over de drempel zouden stappen, werd m'n vader thuisgebracht. Francisca kwam niet meer om te praten, ze kwam niet meer.

'Ik heet Geertje,' zegt ze en steekt de hand die op haar heup rustte onder water naar me toe.

'Ik heb al zoveel verteld, ik zal zeggen wie ik ben.'

Ik zeg m'n naam, Hendrik, en in het lauwwarme water schudden we handen. Haar ogen zie ik maar even, m'n blik gaat naar haar hand die weer op haar heup rust en door de breking van het licht in het water naar haar kruis lijkt te wijzen, steeds weer. De rode en zwarte vlekken van haar badpak bewegen heftig in het licht, ik hoef niet meer te praten, met Francisca was ik uitgeluisterd, met Geertje ben ik uitgepraat.

José heeft me wel gezien vanaf haar hoge stoel. Ze hoeft me niets te meer te vertellen, ze hoeft me niet meer te redden. Ik verlies geen tijd meer en red mezelf.

Ik zeg Geertje dat ik in de hal van het bad op haar wachten zal. Ze denkt erover na, zegt ze, veel te snel gaat haar, wat ze in een trager tempo had bedacht, te snel wacht vervulling van wat haar lichaam aan verlangens uitstraalt, maar wat ze nog niet weten wil. Ze zwemt nog twee keer heen en weer, zegt ze.

Ik kan goed koken.

Als ik me op de rand van het bad omhoogdruk en uit het bad klauter, vergeet ik naar het lijf te kijken waarin ik straks zonder woorden onderga en waaraan ik, eenmaal boven water, geen woord meer vuil zal maken.

Nestwarmte

Een merel kwam laag aangevlogen over het gazon dat nodig gemaaid moest worden. De boom naast het schuurtje van de buren stak scherp af tegen de avondlucht, waarin de pastelgroene voorjaarstinten van de bladeren niet meer te onderscheiden waren. De zwarte vogel rustte even op de rand van de korte kale schutting, die verweerd en groenuitgeslagen met goedkoop vlechtwerk de scheiding vormde met de tuin van de buren. De merel keek even om zich heen en landde met twee tussenstops op de rand van het nest waar het vrouwtje had zitten wachten en wegvloog toen het mannetje naderde. Als er sprake geweest zou zijn van eigendomsrechten over zangvogels, hoorde het nest met het jonge broed tot Alie's slordig onderhouden achtertuin. Ze keek vanachter de lamellen, die ze een beetje scheef had gedraaid om zonder de vogels te verstoren, beter te kunnen zien wat zich in de hoge struik afspeelde, tegen de onderrand van het nest, dat in het halfduister nauwelijks zichtbaar was. Ze was blij dat de vogels hun jongen niet in de steek hadden gelaten nadat de buurman tijdens de eerste zonnige meidagen wat al te voortvarend de bomen had gesnoeid. Net zo min als de buurman had Alie geweten dat er een nest in de olijfwilg zat, terwijl ze het wel hadden kunnen weten, de merels die vaak op het gras hipten, met takjes in de weer waren geweest, en de kat die, als ze niet traag en lui was van het eten, achter de vogels had aangejaagd. Het waren signalen geweest van een groter verband dat onopgemerkt was gebleven.

Trouw als vogels waren, hadden ze hun nest voortdurend in de gaten gehouden, en waren ze stiekem en met omwegen om beurten van en naar de eieren en later de jongen gevlogen. Pas toen het nest door de gesnoeide takken hard tegen de lucht afgestoken had, had ze het gezien en gekeken hoe de ouders voedsel diep in de keeltjes van de jonge vogels stopten, jongen die ze vanaf het platje niet had kunnen zien. De buurman had het gras in haar tuin wel willen maaien, alsof hij iets goed te maken had omdat hij het nest open en bloot had gelegd, maar Alie had hem afgehouden. Ze wilde graag de jonge vogels uit zien vliegen en ze wilde elke verdere verstoring voorkomen.

Het was stil in huis. Bastiaan en Femke lagen in bed. De tieners hadden de avond wat rondhangen bij het trapveldje van de school achter de nieuwbouw en hadden op crossbrommers de buurt onrustig gemaakt. Ze waren moe geweest en morgen was er weer school, al was dat dan ook niet de eerste prioriteit van haar kinderen. Alie was streng en stond op haar strepen. Ze was bang geweest dat de kinderen niet in slaap zouden komen, maar nadat Bastiaan en Femke onder de douche waren geweest, en op hun kamer tv hadden gekeken, had Alie ze 'welterusten' gezegd, ze had ze niet weer gehoord.

Op haar schoot lag de rode poes zachtjes te spinnen. De bromtoon trilde door in haar dijen en gaf Alie een warm en rustig gevoel. Ze streelde de kat die de staart strakker om het lijf trok en met de punt kleine kringen draaide. Ze

was moe. Al twee weken had Alie extra uren gemaakt op het postkantoor omdat haar collega ziek was. Met de deeltijdbaan kon ze haar huishouden goed op gang houden, maar hele dagen werken en de kinderen op tijd naar school en naar paardrijden en zwemmen en wat er verder allemaal kwam kijken, viel haar niet mee. Daarvoor miste ze een man in huis, vooral voor de praktische dingen, zo zag ze dat en ze zei het ook als het ter sprake kwam, maar ze sprak er zelden met iemand over. Ze had geleerd dingen alleen op te knappen en die vaardigheid wilde zich niet weer laten afnemen, door niemand, maar het gemak van een man zou haar wel passen. Op haar voorwaarden.

De poes hield op met spinnen en likte de voorpoten, het kopje ging in trage lange halen op en neer. Het was een oude poes. Alie had het dier in huis gehaald toen Otto was vertrokken. Zes jaar geleden, of was het al zeven? Alie wist het niet precies. Ze wist enkel dat ze het tot zover had gered. Ze had haar leven, en vooral dat van de kinderen keurig op orde. Natje en droogje, op tijd naar bed en eenmaal in de twee drie weken een avond naar de schouwburg of naar een café voor middelbaren. Ze wilde wel eens anderen zien, vooral zien, praten hoefde ze niet. Dan liet ze de kinderen alleen in huis, met het nummer van haar moeder op een briefje naast de telefoon. Ze hadden nooit hoeven bellen, de kinderen waren gewend aan hun moeder die haar eigen weg uitstippelde.

Opnieuw landde de merel op de schutting. In het duister zag Alie een worm in de snavel heel even tegen de grijze lucht afsteken die in snel tempo zwart kleurde. Vreemd, dacht ze, toen ze de merel weer weg zag vliegen. Vreemd, ergens in de grond, dichtbij, vlak onder de aarde kruipt een worm en straks, niet eens zolang vanaf nu, is het einde voor hem nabij, dan vliegt de worm, gedragen door de vogel, stil of kronkelend door de avondlucht en is z'n leven bijna voorbij. En nu, nu de merel nog onderweg is, is niemand op de hoogte van de volgende stap, niemand die weet welke worm het volgende slachtoffer zal zijn, welke worm het voedsel voor de jongen zal zijn en de mereltjes, die nog maar net het ei hebben verlaten – luid piepend in het nestje, zodra ze voedsel vermoeden – sterk genoeg zal maken om op eigen kracht te vliegen.

Ze zette de poes op de vloer, trok aan het koordje van de schemerlamp die met een harmonicabeugel aan de muur vastzat. Warm geel licht scheen door de kap en vormde een kleine kring op het plafond en op de vloer een grote cirkel, waarin de zwartleren stoel als een slordige taartpunt stond. Met het touwtje draaide ze de lamellen verder dicht. Boven was het rustig, geen kind te horen. Uit de keukenkast haalde Alie een fles wijn die nog voor bijna driekwart gevuld was – in wat ze achteraf een verstandige bui had genoemd, had ze de fles in de gootsteen leeg willen gieten, maar ze had zich tijdig bedacht – en schonk zich een glas in.

Uit de stellingkast tegen de binnenmuur die de geluidshinder van de buren moest dempen, pakte Alie een pocket met korte verhalen. Het was lang geleden dat ze een boek in de hand had gehad. Toen Otto er nog was, toen het geld nog binnenstroomde, kocht ze elke week de nieuwste titels. Niet dat ze de boeken

las, maar ze wilde erbij horen. Ze hoorden erbij. Otto's moeder deed het huishouden, verzorgde Bastiaan en later ook Femke. Het werk werd Alie uit handen genomen en ze had zich dat graag laten aanleunen, in het begin. Haar schoonmoeder deed de was, de afwas tot de vaatwasser er kwam, wisselde de luiers als een kind huilde, gaf haar kleinkinderen te eten en speelde met ze. Alie was gekocht, nu zag ze dat. Otto moest onderdak en zijn ouders hadden dat keurig geregeld. Geen schande in de familie. Otto hield niet van vrouwen, maar dat paste niet het milieu waar hij opgroeide. Otto was als opvolger voorbestemd, zou na z'n vader het transportbedrijf leiden. Alie had uitkomst gebracht. Ze was gelijmd met luxe, dat zag ze, maar het had acht jaar geduurd voor ze het toe had willen geven.

Otto was vertrokken, ze waren in harmonie elk een ander pad gegaan. Al eerder had Alie een minnaar gezocht en gevonden om de koude uit het echtelijke bed te verdrijven, een man om naast en in haar lijf te voelen, een man die ook, en vooral, zonder leren pakjes en zweepjes z'n overgave kon bereiken, een man die ook zonder haar anaal te berijden, z'n bevrediging kon vinden. Het was een van de weinige manieren geweest waarop ze Otto nog had kunnen gerieven, pas achterlangs had ze nog het meest van een man, vond Otto en een man had hij gewild, maar niet gedurfd. Nog niet. Ze had het laten gebeuren.

Edwin was een oppepper geweest, een bevrijder. Hij had haar bemind, zoals ze bemind had willen worden, samen hadden ze geheimen van het lichaam, hun lichamen ontdekt. In haar echteljk bed, als Otto overdag weg was, en als Otto elk moment thuis kon komen, hadden Edwin en Alie genoeg andere plekken gevonden om de liefde te kunnen bedrijven. Snel, vlug en opwindend, vaak mechanisch, maar ook tijdloos en aandachtig.

Maar na de scheiding was het leven anders gelopen als ze had gedacht. Edwin kwam niet bij haar, hij bleef bij z'n vrouw. Ja, af en toe kwam hij langs om bij te tanken, om kleine reparaties aan haar huis uit te voeren, of de tuin op orde te maken, maar daar bleef het bij. De beloning voor z'n klussen leek zo vanzelfsprekend. Ze hadden elkaar immers jaren bemind, en hun lichamen waren elkaar vertrouwd. En ach.

Het was alsof de poes de mijmeringen van Alie voelde, ze miauwde klagerig en kwam weer op schoot liggen. Het kopje tegen de op en neer gaande pluizige buik. Alie streelde met de wijsvinger het hoofdje op haar schoot en zakte een eindje onderuit in de zware clubfauteuil, ze voelde de aangename zachte druk van de poes. Hoe heerlijk was het om alleen te zijn, alleen thuis en niet gestoord te worden. Niet door Edwin, niet door Otto die om de haverklap bij haar op de stoep stond of belde. Ze kneep de poes zachtjes, die even de ogen open deed, in de nek. Om Otto had ze een antwoordapparaat gekocht, maar hij had snel geweten dat ze het niet gebruikte als de kinderen thuis waren en nog niet sliepen. Otto wilde praten, vooral praten over z'n nieuwe vriendin – een man durfde hij nog steeds niet te benaderen – of hij vroeg naar de kinderen, naar hun sportprestaties, naar de cadeaus die hij ze had gekocht. Vorige week had hij met een gul gebaar haar nieuwe auto voor een deel betaald, zoals

hij ook de extra's voor de kinderen betaalde. Alie had niet geweigerd. Otto bleef een aardige man, dat wel. Zelfs de kleur had hij prima gevonden, terwijl Alie wist dat hij niet van blauw hield. Ze schonk zich opnieuw een glas wijn in en zette de fles terug in de keukenkast. De poes schurkte langs haar been en sloop door de bijkeuken het schuurtje in.

De iriscopist had gezegd dat er niets aan haar mankeerde. Geestelijk en lichamelijk was ze gezond, had de man gevonden, al was hij dan ook geen bevoegd arts geweest, eerder een halve waarzegger, had ze achteraf gedacht. Lichamelijk was ze gezond, ze was niet te zwaar voor haar lengte, ze rookte maar zelden en drank was er voor haar niet om vergetelheid in te zoeken. Ze wist hoe ze haar verstand kon gebruiken en deed dat ook. Aantrekkelijk met een smal, maar blozend gezicht en een tenger postuur, zeker niet mager, ze was er tevreden mee. Aantrekkelijk en sportief, zo had ze zich in de kennismakingsadvertentie in de zaterdagkrant aangeboden. Dat was ze ook met haar lange steenrode haar en haar lichtblauwe ogen die tegen het grijs aanleunden, sensueel was ze, maar dat liet ze zo weinig mogelijk zien. Drie mannen hadden op de advertentie gebeld. Toen ze gezegd had, de heren vroegen ernaar, dat ze ook kids had, tieners, was de belangstelling direct een stuk minder geworden. Dat was leergeld geweest. Met niet één van de bellers had Alie het tot een ontmoeting gebracht. Ze had van verdere stappen afgezien. Dat was het beste, had ze gevonden.

Nee, ze had haar zaakjes goed voor elkaar. Midden dertig en ze wist hoe ze zelfstandig kinderen groot kon brengen. Met niemand wilde ze nog iets te maken hebben, ze gebruikte mannen als het haar uitkwam. Otto voor de cadeaus, voor de financiën, Edwin voor de klussen, voor de tuin en voor de liefde, al wilde ze die vrijages eigenlijk niet liefde noemen. De incidentele minnaar die ze af en toe op haar pad liet komen, die was voor een nacht of voor een vakantie, meer niet. Ze liet zich niet meer door mannen van de wijs brengen, met of zonder leren zweepje.

Vorig jaar was ze voor het eerst sinds de scheiding op vakantie gegaan. Na een lange voorbereiding was ze meegeweest met een drieweekse tocht voor diepzeeduikers. Tot meer dan twintig meter was ze afgedaald in de Rode Zee en had ze koraalriffen in het heldere water van dichtbij bekeken. Stil was het daar geweest op het zachte ruisen na van de perslucht door de slangen en ventielen en op het borrelen van uitgeademde lucht die een weg naar boven zocht. Heerlijk het bijna gewichtloze lichaam met soepele maar stevige spieren die deden wat zij ervan verlangde, die haar tussen de sponzen en koralen lieten zweven en haar licht in het hoofd maakten. Onder water, met uitzicht op onbevreesde vissen die in donkere scholen boven haar langszwommen, had ze haar mondstuk aan het eind van de luchtslang gewisseld met een mededuiker en geluidloos blikken van vertrouwen gewisseld. Vol vertrouwen, overgave aan elkaar en nooit in paniek raken diep onder water, en wat er ook zou gebeuren, nooit zouden ze, maatjes onder water, snel naar boven mogen gaan. Snel stijgen zou een zekere dood inhouden.

Alie was blij geweest dat ze leefde, daar diep onder de boot die als een zwarte vlek boven haar dobberde. Ze had zich bevrijd gevoeld ver onder het oppervlak, in water dat, onder haar, tussen koralen in de meest fantastische kleuren, steeds koeler en donkerder werd. Ze had haar leven toen in een eindeloze vertraging ervaren, het was bijna poëzie geweest, daar beneden.

Het was alsof Otto het had geroken, alsof hij had vermoed dat ze meer in die duiker uit de Rode Zee had gezien dan ze voor waar wilde hebben. Otto had elke dag bij Alie op de stoep gestaan, was binnengekomen zonder aan te bellen en deed net of hij vergeten was niet zonder afspraak langs te komen. Telkens was hij in de buurt geweest. De man die een nieuwe vriend had kunnen worden, was met haar meegegaan op avontuur onder water, ze hadden na een duiktocht open en bloot op het strand gevreeën terwijl in de verte toeristen op een plezierboot langsvoeren en toeristenbedouïnen op kamelen binnen zichtafstand voorbijtrokken.

In het najaar van die zomer was ze nog eens mee geweest naar de Oosterschelde. In het vuile zeewater was ze in het stikdonker langs een peiler naar de bodem afgedaald. Hand in hand, haar armen en benen bekrast door het ruwe beton en de schelpen van aangekitte mosselen. Daar had ze de euforie niet weer zo beleefd. Het water was niet zo diep geweest en niet zo warm.

De duiker had eieren voor z'n geld gekozen, gezegd dat het niet echt klikte tussen hem en Alie. Pas later had ze beseft dat Otto haar niet kwijt wilde, maar ook niet wilde houden. Ze was een vervangende moeder voor hem geworden.

Alie leunde met de onderarm op de legger van de stoel en hield het boek op armafstand, de pocket kon haar niet echt boeien. Edwin, die zou ze wel even willen zien, voelen, vanavond wel, maar ze was alleen en Edwin kwam pas over een week of zes. De tuin zou ze zelf op orde brengen.

Langs de zijkant van de lamellen scheen zwak licht van de maan naar binnen. De vogels rustten, dat wist ze. Alie schopte de schoenen uit, knoopte de riem om haar mosgroene rok open en liet haar buikspieren los. De eerste permanente vouwen waren zichtbaar op de buik die begon uit te zakken. Het leer van de stoel voelde fris aan de dijen. Met haar linkerhand knoopte ze de gele blouse open, en streelde ze haar kleine gevoelige borsten, die onzichtbaar bleven onder het ruim vallende katoen. Er was niemand om haar te bekijken, niemand om haar aan te raken. Zachtjes gleed ze met haar hand over haar buik naar de boord boven de rossige sluike haren. Ze had haar lusten ontdekt toen ze tiener was geweest, maar ook een puber die zich, toen ze ouder werd, niet door een ander mocht laten bevrijden, niet de kleine dood van een ander mocht ontvangen, niet voor het huwelijk. Even wipte ze omhoog en schoof de rok en het paarse slipje naar beneden tot de kleren op haar voeten bleven steken. Ook niet door Otto, ook toen niet, nooit onbetaald.

Na de geboorte van Bastiaan had Alie de geneugten van haar eigen lichaam opnieuw ontdekt. Zonder Otto die telkens afgebroken had wat ze moeizaam aan zelfrespect opbouwde, tot ze had gezegd dat hij beter weg kon gaan. Hij had opgelucht geleken, en was vertrokken, had alles meegenomen wat hij had

meegebracht toen ze trouwden, alles en van die ingenomen weelde deelde hij nu weer, drong tot Alie door, hij bracht meer als ze een vrijer had. Praten wilde Otto, met haar praten en vertellen wat hij voordien had verzwegen, Otto was bang haar te verliezen, maar hij hield niet van haar.

Ze voelde de spieren in haar nek verstrakken, legde het boek in de vensterbank en wreef met haar rechterhand voorzichtig langs haar hals en nek. De iriscopist had het haar aangegeven: leg een hand in de nek, de ander in het kruis – mag ik kut zeggen, had hij gevraagd – om de knoop van het verstand los te maken en de energie door te laten stromen naar de wildheid van het gevoel, naar het dierlijke instinct. Daar had hij het bij moeten laten, daar had ze het bij moeten laten. Dat hadden ze niet gedaan, dat had ze niet gedaan.

Verstijfd werd ze in de nanacht wakker. Ze zag dat het buiten al weer licht werd. Vogels floten. Er was nog geen verkeer hoorbaar op de rondweg achter de school. Nog half verdoofd door de stille nacht en de wijn en verkleumd en verstijfd door de onhandige ligging in de stoel, streek Alie zich over het hoofd en waaierde ze de haren, die los waren geraakt uit de staart, naar achteren.

Ze trok het slipje en de rok omhoog en wreef zich over de armen waarop kippevel tevoorschijnkwam, toen gespte ze de riem vast. Op de zitting van de stoel zag ze een droge grauwwitte vlek. Ze lachte. Een klein avontuur, dacht ze, goed dat de kinderen nog slapen en me hier niet zo hebben gevonden.

Alie trok de lamellen opzij en knoopte de blouse dicht. Een lachje verscheen op haar gezicht toen ze zag hoe de poes met een jong vogeltje in de bek tussen de struiken wegschoot. Hoger in de olijfwilg schreeuwden twee merels. Ze zongen niet.

Hoofdschotel (bizar, schokkend)

'Als hoofdschotel,' zei Irma, 'als hoofdschotel.'

Verbaasd keek Jan haar aan. Er was iets vreemds vond hij. Op de plek waar normaliter uitstulpingen onder haar blouse waren. Op die plek, daar…

'Plat?' fronste hij en herhaalde, 'plat, plat?'

'Je wilt toch de hele poet,' zei ze beheerst, 'dan maar ineens, dacht ik en nu ben ik ook van je gedonder af.'

Jan bleef zwijgen, keek verbaasd naar haar en weer naar het bord voor hem op tafel.

'Het deed niet eens heel echt zeer,' zei Irma. 'De emoties waren pijnlijker dan de ingreep.'

Irma vond hem een prima vent voor vriendschap, zei ze, maar dat eeuwige gegrijp was haar naar de keel gevlogen.

'Zitten er dan geen kankers in?' vroeg hij nog, terwijl zijn ogen begonnen te glimmen en hij het mes en de vork reeds had aangelegd.

'Je hebt ze toch wel gekookt, zeker?' Zwijgend bleef Irma hem aankijken. Jan lustte ze altijd rauw. 'Mag ik een servetje? Doe maar van oude damast.'

Hij zou er eens echt voor gaan zitten en schoof de stoel met de diepblauwe zitting wat dichter onder de tafel.

'En ook de kandelaars graag,' zei Jan, 'met kaarsen.'

Irma liep zwijgend naar het buffet, met slepende pas.

'Kan het niet wat vlugger!'

Uit zijn mondhoeken liep een dunne straal kwijl. Zijn hoofd hield hij voorovergebogen, het reikte bijna tot de andere kant van de tafel. Zijn kin streek over de borsten op zijn bord.

'Mag ik?' zei Jan en duwde haar opzij om ruimte te krijgen voor zijn armslag. Onverstoorbaar knoopte Irma het servetje achter zijn nek, niet te strak. Zijn forse adamsappel kon vrij bewegen.

'Daar!' wees hij haar de plek linksachter hem. Irma ging op de pianokruk zitten, draaide langzaam heen en weer. De armen over elkaar, de knieën tegen elkaar. Hij concentreerde zich op dit heiligste moment. Jan pakte de punt van het servet en stak die tussen de broeksboord. Hij schraapte zijn keel.

Irma keek toe en zag hoe Jan haar tepels tussen zijn tanden nam, hoe hij met de vork in haar borsten prikte en met het mes in lange halen kartelrandjes sneed. Ze zag hoe hij beet, haar volle jonge borsten verslond.

Jan duwde haar opzij toen Irma haar hand in zijn nek legde om hem bij te staan. Even, toen liet hij haar toe. Irma voelde hoe de stukjes gekauwd en wel onder haar handen door zijn hals achter zijn klokkende knobbel langsgleden. Ze pakte hem steviger vast. Zijn gulzigheid deed haar bijna de greep verliezen. Iets steviger kneep ze, nog iets steviger. Jan schrokte voort. Zelfs de taaie huid liet hij niet op het bord liggen.

Na de laatste hap smakte Jan zijn tanden schoon, trok het damast onder zijn broeksboord vandaan, veegde zijn mond en draaide zich vergenoegd om.

'Mijn vrouw,' zei Jan, 'ze zal je er dankbaar voor zijn.'

Hij veegde met het servet over zijn voorhoofd.

'Mijn vrouw zal je hier eeuwig dankbaar voor zijn.'

Hij slikte zijn lippen nog een keer af.

'Dit had ik precies van je willen hebben.'

Met de rug van zijn hand wreef hij zijn mondhoeken droog.

'En nu muziek. Speel voor me.'

Toen voelde Jan hoe zijn maag begon te gisten. De massa in zijn lichaam kolkte.

'Help me,' riep hij en liep strompelend naar de badkamer.

Gelukkig heeft hij goed gekauwd, dacht Irma, anders kan ik het vlees onmogelijk door de afvoer spoelen.

Irma keek hoe haar verkauwde kankers in het bad verdwenen, terwijl Jan kokhalzend over de rand hing.

Mijn hemel, dacht ze, dát is niet van mijn borsten, die zware stukken horen er niet in.

Grote bruine brokken, zwarte klonten kwamen naar buiten. Jan duwde met kracht tegen zijn maagstreek. Zijn gulzigheid kwam in golven.

Verschrikt gingen Irma's handen naar de plek waar ze zo plat was dat de ribben voelbaar waren. Irma keek in de spiegel boven de wastafel. Irma stroopte de mouwen op. Van het plankje boven de handdoek pakte ze het scheermes waarmee ze eerder haar borsten had verwijderd, en sneed zijn edele delen in plakjes. De schijfjes wierp ze door het badraam naar buiten. Ze zag zijn massa ingenomenheid langzaam door de badafvoer wegzakken. Irma sneed zijn lamsoren aan flarden, zijn fallusneus in reepjes, zodat die nergens meer in paste, niet bij haar niet bij zijn vrouw. Ze fileerde zijn meidenbillen zodat de holte zichtbaar werd. Bruin beende ze hem uit.

'Sta nu maar op lieveling,' zei Irma. 'Komt ervan als je me lazarus laat schrikken. Borsten zijn om te minnen. Vergeet dat nooit weer.'

Jan stond op, wankelde de deur uit, stapte naar zijn auto en op zoek naar de sleutels zakte hij denderend ineen.

'Pas op,' schreeuwde zijn vrouw die achter het stuur zat.

'Pas op, je valt er nog een deuk in.'

Trots was ze nog steeds op dat blinkende blik.

Jan haatte de platte blouse van zijn bedgenoot die nooit bol was geweest.

Voorzichtig klauterde hij overeind en schoof langs de motorkap naar de andere kant. Zijn vrouw opende het portier. Het 'kom maar binnen schat' bestierf haar op de lippen toen ze zijn uitgekotst lichaam zag. Jan schoof op de achterbank, keek nog een keer om en draaide het raampje naar beneden.

'Ik ben thuisgekomen,' riep hij.

'Ik ben thuis.'

In de voordeur stond Irma rechtop, de armen over elkaar. Zijn dochter keek dwars door hem heen. Achter haar wachtte de afwas en de geur van overgaar vlees.

Borstdiner. Olieverf op doek 60 x 80 cm. 1998.

Van het concert des levens

Ik ben Stoffel Stoffelmans, ik ben Stoffel Stoffelmans, ik ben Stoffel Stoffelmans. Sommige dingen moet je drie maal zeggen voor ze doordringen, andere daarentegen vallen in een keer op de plek. M'n vader is van 1913. Hij was 27 toen hij bij de *SS* ging. Kijk, dat hoef ik maar een keer te zeggen: *SS*. Ik ben naar hem genoemd. Hij heette ook zo. Ik hoef niet uit te leggen wanneer ik geboren ben. Voor '45. Ik zeg het maar. Voor de wissigheid. Er zijn er altijd die overgebleven zijn.

Hoeveel m'n vader neergeschoten heeft, dat weet ik niet meer. Mensen bedoel ik. Hij heeft nog lang gejaagd toen hij weer vrij was. Op wild. Hij heeft het me wel verteld, maar toen was hij al opgenomen. Toen rustte hij al in het verzorgingstehuis en dacht hij af en toe dat hij Napoleon was. Niet de keizer vanzelf, die had geen snor, die ander natuurlijk, maar voor het gemak zeg ik maar Napoleon. Sommige dingen zijn al erg genoeg om hardop naar te luisteren. In de tijd voor het verzorgingstehuis was m'n vader de tel al kwijtgeraakt en ik weet niet meer welk aantal ik zal noemen. Het maakt ook niet uit.

Vooruit dan maar. Het zijn er 85, gemiddeld. Ik speel in een orkest met gemiddeld 85 muzikanten. Elk jaar tel ik één meer. Zo onthoud ik de leeftijd van m'n vader, als hij nog geleefd zou hebben. Hij is dood. Napoleon is begraven, de linkerhand over de rechter- gevouwen en een rozenkrans er omheen, die zouden niet weer losschieten. M'n vader wilde niet gecremeerd worden, nooit van z'n leven, daar had hij teveel herinneringen aan. Ik snap dat wel.

Als het een beetje kan, dan sta ik midden achter, vanuit de zaal gezien. Ik ben paukenist en trommelslager. Heerlijk vind ik dat. Voor de pauze wacht ik soms drie kwartier en dan een grote slag of een paar zachte roffels en na de pauze sta ik doodstil, soms bijna een uur, voor maar één slag op de grote trom. De gong doe ik ook, maar niet zo vaak, alleen bij filmmuziek, of muziek die nog eens in de een of de andere film te horen zal zijn.

De muziek van rond de eeuwwisseling, die vind ik het mooist. Net niet meer zo romantisch, voorboden van geweld of nagalm van de eerste wereldoorlog. Ravel voor linkerhand. Dat had m'n vader vast gewaardeerd. De oude verloor z'n de vingers van z'n rechterhand in het oosten, maar hij speelde geen piano. Hij had ander speelgoed. Daar deed hij nooit moeilijk over. God stond aan zijn kant, dat vond hij en dat zei hij ook. En de wijzen kwamen niet uit het westen, dat grapte hij als die tijd van terugtrekkende bewegingen ter sprake kwam.

In het verzorgingstehuis haalde hij elke dag z'n gelijk als hij een gulden in de ballenklok van het biljart wierp. 'God met ons, kijk maar,' zei hij dan met de duimen achter de broeksriem. 'Het staat hier en het is altijd zo geweest.'

Vanaf de achterzijde kan ik de zaal en het hele orkest overzien. Tussen de slagen heb ik tijd genoeg om na te denken. Ik ben heel waakzaam, dat heb ik van m'n vader. Dat vind ik een groot geschenk, waakzaamheid. Als de violen

en het koper bezig zijn, dan droom ik, maar ik sla altijd op tijd de bladen om, altijd op tijd sla ik m'n slag. Boem, boem, boem, of; koing, koing, koing. Tussen de slagen denk ik aan m'n vader, heel vaak, zelden aan Mutti. Dat ze Duitse was, dat was niet haar schuld. Onschuldig was ze als Duits meisje geboren. Dat ze met m'n vader trouwde, dat kan ik haar wel kwalijk nemen, maar dat doe ik niet meer. Ook als ze niet met hem getrouwd was geweest, was ze toch zwanger geworden. Dat weet ik zeker, zo'n Mutti heb ik gehad. Dan had ik geen vader gehad. Dan had ik niet Stoffel geheten. Dan had ik niet met zo'n achternaam in het bevolkingsregister gestaan.

De orkestleden, op een enkele na, zitten altijd wijdbeens, niet alleen de mannen, die dat van nature doen als ze rijp zijn, maar ook de vrouwen, die dat van nature niet meer horen te doen als ze rijp zijn. De bassen tussen de benen, dat is nog tot daar aan toe, maar de altviolistes met die kleine doosjes, die ook. Voor het evenwicht zeggen ze, ik vroeg ze, maar dat geloof ik niet. Het is geiligheid, geautoriseerde geiligheid, daar komt het publiek voor, wat dacht je, voor het geld van de entree heb je ook een cd met veel meer muziek, maar van mij mogen ze. Ze doen maar. Ik heb m'n eigen spelletjes als ze de snaren beroeren met de strijkstok.

Een paar dames zijn in pak gekleed, maar de meesten in een zwarte jurk of in een zwarte blouse en een zwart hemd. De zoom van de rok tot net onder de knieën. Met een wijd split aan de zijkant, aan elke zijkant. Ze fladderen wat af.

Elk concert vermoord ik ze. Ik sta op het achterste verhoog. Tussen de paukenslagen of de galmende gong neem ik ze te grazen. De ene keer begin ik bij de koperblazers, dan weer bij de houtblazers. Het is maar net wie aan de beurt zijn. In naam van de vader maai ik ze met een mitrailleur van de stoelen, laat ik het koper scheuren en het hout versplinteren. Mooi gezicht vind ik dat. De violen en bassen spaar ik meestal, tot de pauze. Ook de dirigent laat ik ongemoeid, tot aan het slot. Ik laat hem vaak twee keer terugkomen. Het publiek zorgt daarvoor. Dan knal ik hem af met een nekschot. 'Nu heb ik je, vader,' dat roep ik dan, maar niemand die me dan hoort.

Voor het zover is neem ik het publiek onder handen. Op het voorste balkon staat vaak een recensent te klappen. De flapdrol. Opschrijfboekje en trefwoorden opschrijven. Ik zie dat wel en dan de volgende dag een giftig stukje over het gekuch en gehoest van het publiek, alsof we daarvoor spelen. Ik daag die schrijver uit en jaag hem naar de rand van het balkon. Dan dwing ik hem op de reling te gaan staan. Een violist staat op, spreidt de armen om de doolaard op te vangen. De recensent springt, glijdt half naar beneden. De violist vangt hem op en wordt meegesleurd in de val. Gekraak van brekende bekkens. Mooi vind ik dat. Dan denk ik weer aan m'n vader en aan de guldenrand waar alles al op staat.

M'n handen tintelen en ik sla weer een bladzijde om. Ik sla op de trom als de dirigent bijna onzichtbaar naar me knikt. Een concert kan me niet lang genoeg duren. Heerlijk vind ik dat. Dat pure genot van de wereld die onder muziek ineenvalt. Ineenzijgt. Zo zij het en zo is het.

Ik ben niet alleen een slagwerker. Ik speel ook trompet, en schuiftrompet, en hoorn. Niet alles klinkt even helder, maar ik speel wel zuiver en precies volgens de boekjes. Viool beheers ik ook, niet tot in de puntjes, maar toch. Als er veel ziekte is onder de leden, dan val ik overal in.

De vader, de zoon en de heilige geest. Ik ben ze allemaal als ik in het orkest speel. Iedere keer weer. Van dit concert heb ik een program.

Tuba. Olieverf op paneel. 30 x 40 cm. 1999.

Zonder titel

Laat gotisch, lees ik in vaalwitte letters op het bruine houten bordje naast de deur. De lak is beschadigd, aan de koperen schroeven schitteren pastelgroene kristallen in namiddaglicht. In vorige eeuwen was de kerk in gebruik bij katholieken, maar na de beeldenstorm is het godshuis door aanhangers van Calvijn in gebruik genomen. Het gebouw is nooit aan de wettige eigenaren teruggegeven, maar ik zie dat het na de roof niet goed is gekomen. De hoogst rechtvaardige had de tijd.

Er zijn geen diensten meer voor de protestantse gemeente. Door de ene openstaande eiken deur van de twee halve, die me door de bijna ronde bovenkant aan baanderdeuren van Saksische boerderijen doen denken, zie ik drumstellen met bekkens staan. In geopende zwarte koffers liggen trombones, hoorns en trompetten, een saxofoon hangt op een standaard klaar voor een muziekuitvoering. Ik zoek een harp, maar vind er geen. De almachtige regelt de wereld voor het voetvolk voortaan met muziek en moderne kunst. Melancholie komt bij me boven op deze winterse namiddag en verdrijft langzaam m'n opstandigheid en een onontkoombaar lijkende droefenis, die ik niet kan verklaren, neemt me sluipend in bezit.

Het is een lelijke kerk, aan de binnenkant net zo lelijk als aan de buitenkant, lelijk, omdat ik het lelijk vind. Een lange hoge beuk, maar niet meeslepend hoog, een breed schip met maar één smalle zijbeuk, alsof de linkerbeuk, gezien vanaf het orgel, dat achterin op een verhoog te glimmen staat, geamputeerd is. Op witgepleisterde kruisgewelven, met duidelijk zichtbare ribben – laat gotisch – zijn kleine muurschilderingen aangebracht in lichte en door eeuwen verbleekte tinten. Met moeite onderscheid ik hemellichamen. Hier en daar zweeft een profeet of een apostel, vermoed ik, maar geen maagd Maria. De moeder van Jezus is weggestuurd, overgeschilderd wellicht, verborgen onder witkalk. Nee, hier wil ik niet hangen, ook niet aan het hout.

Langs de wanden, met uitzicht op vaalrode plastic stoelen, die als een regiment gladiatoren in slagorde aan elkaar gehaakt zijn, hangt en staat moderne kunst. Tien afgestudeerden van de plaatselijke academie laten de vruchten van vier of meer jaar studie zien. Schilderijen, etsen, collages, beeldhouwwerk en een aanzet tot wat in Boymans van Beuningen en in het Stedelijk een installatie heet.

Bij een paneel met halfopgebrande kaarsen, heiligenplaatjes en gescheurde foto's van oorlogstaferelen legt een jonge vrouw uit wat de bedoeling is van haar kunstwerk. De moeder luistert aandachtig, geduldig, het hoofd een eindje naar voren, dan weer knikkend. Ze houdt haar hand op de onderarm van haar volwassen kind. De vader kijkt rond alsof hij een asbak zoekt. De jonge vrouw lijkt op haar moeder, haar vader is een vreemde met handen diep in de zakken. Ik slenter verder en draai achter m'n rug m'n hoed traag langs de rand.

Naast een figuratief schilderij staat op een magazijnwagentje een stapel stoelen. Ik vraag me af of de stoelen bij het schilderij horen, of dat ze er toevallig staan. Zonder titel, meldt het karton dat plat op de roodbruine vloertegels ligt. Het glazuur vlak naast de voegen is weggesleten. Een arduinen grafzerk gaat half schuil onder een witgeverfd paneel. Niets lijkt meer heilig, zelfs doden worden hier doormidden gedeeld. Wat de kunstenaar met de wilde kleuren heeft bedoeld, weet ik niet, maar ik laat me door het abstracte meeslepen, langzaam. M'n hemd plakt klam op m'n rug, ik voel m'n oksels schrijnen, waterkoud.

Op de plint onder het orgel staat in gotische letters wat de goegemeente geacht werd te doen of na te laten, eeuwen al. Geen toegang, maant het bordje verderop naast de trap die naar de toetsen en pedalen van het orgel leidt. Ik ga de wenteltrap niet op. Ik speel geen orgel, trek geen registers open. Het is doodstil in de kerk, zelfs geen lach van het herdertje dat op de holle travee boven me tegen een helling rust. Vader, moeder en dochter verdwijnen door de glazen tochtdeur naar buiten. De man haalt een pakje tabak uit z'n broekzak.

Hoog boven me kijkt vanaf een kleurenfoto een naakte vrouw op me neer. Ze ligt met haar buik en borsten, die alleen van de bovenkant zichtbaar zijn, op een uitvergrote runderlap, of een achterham, een schapebout, dat kan ik niet zien aan de structuur van het bloederige vlees. De rauwe vezels en de reepjes geelwit vet geven geen uitsluitsel. De vrouw met geblondeerd vettig haar likt met paarsrode tong langs het vlees. Ze kijkt me met dode groene ogen aan, mooie billen heeft ze. Ik ben geen vegetariër, ik ben geen wolf, ik bestudeer het geslachte lam, de dode koe, het gemeste varken, de gebraden haan niet nauwkeurig als ik eet. Ik verteer het zoals het op m'n bord komt.

Het kunstwerk schuin boven me is een fotomontage. De vrouw heeft bloed aan de handen, niet aan haar volslanke bleke lijf, alleen aan de handen, maar ze lijkt er niet onder te lijden. Koel kijkt ze, onverschillig lijkt ze. Ze likt het dode vlees onder haar, maar proeft niet.

Hoger aan de wand hangt in een lijst nog een keer die blanke vrouw, naakt vliegt ze in een snoekduik door het luchtledige, de rug naar me toegekeerd en het hoofd in de nek. Een donkerrode bijna bruine lever puilt uit haar mond, open ogen die niets lijken te zien. Ze is een koelbloedige torpedo. Ook die fotomontage heeft geen titel. Ik proef geen licht, geen vlees, geen lust.

Of ik ansichten van de kunstwerken wil kopen, vraagt ze. Goedkoop, alleen wat de prijs aangaat, tien kaarten voor vijf gulden, met een toelichting erbij, een karakterschets van elke kunstenaar. Geen geld voor zoveel moois, zegt ze. Achter m'n rug draait de rand van m'n hoed langs de toppen van m'n vingers.

De bovenste kaart van het setje is een roze ansicht die verderop in het koor van de kerk bijna honderd maal vergroot in een lijst hangt. In lichtblauw acryl drie profielen van danspaartjes die ik ken van de affiches van de danslessen in het parochiehuis met de kleine baanderdeuren. In holle kapitalen meldt de kunstenaar opnieuw: HAVING SEX LEAVES YOU MORE SAD.

Foxtrot, ze dansen de foxtrot, denk ik. De blauwe paartjes op de roze ansicht.

Zachtjes trekken, zachtjes duwen en een hevig verlangen om, in de hoek van het zaaltje tijdens de draai rechtsom, met m'n bovenarm even haar prille borst te raken, hevige hoop om m'n rechterbeen ver tussen haar dijen te voelen en haar bloempje te kussen. Het parochiehuis op woensdagavonden in de winter, romantiek bij dansschool Schrijver, dansschool Schuiver, zeiden we. Ik hield van schuiven en schuifelen, maar ik durfde niet vaak genoeg. Rechtse draai van de foxtrot, in elke hoek. De dijen, haar dijen, heel even ver uit elkaar en dan weer strak, alleen een lange zwierige nopjesrok tussen haar stevige bovenbenen, en mijn been; heel even haar roos, maar wel vaak en hoog en steeds maar draaien. Ik was goed in de rechtse draai. Ik was opgewonden en bang, vooral bang was ik en na de pauze had ik in m'n hemd grote donkere vlekken.

Ze is graficus, zegt ze. Ze maakt etsen. Ze laat me raden welk werk in de kerk van haar is. Met grote ogen, die de zee in me wakker maken, kijkt ze me aan. Ik zie haar bijna ovale gezicht voor het eerst en voel hoe ze bij me binnendringt, maar ik laat me niet verleiden door de rollende branding. Een gestreepte wollen trui in donkere kleuren over een katoenen blouse, draagt ze, de witte kraag heeft afgeronde punten die opzij wijzen. Kleine stevige borsten vermoed ik, maar ik zie ze niet, nog niet. Armen over elkaar heeft ze. Glimmende lichtblauwe ogen, maar heel diep.

Tussen haar en mij zet ik een hek, een schutting hoger en steviger dan de balie waar ze achter staat, maar een met brede spijlen, met fraaie krullen aan de uiteinden en kleine ronde kijkgaten in het hout. Ik koop twee setjes kaarten. Ze geeft me wisselgeld en sluit het geldkistje in een la achter de balie, dan buigt ze met me mee en wijst ze me haar ets op de ansicht uit het setje. Ze veegt haar donkerblonde lokken tevergeefs achter haar oor en komt aarzelend achter haar balie vandaan.

Blauwe, vaalblauwe jeans om ranke benen, om stevige billen, vermoed ik. Zwarte schoenen, glimmende dansschoenen, een afgezakte linkersok, wit met een figuurtje in rood. Vanuit de crèmewitte lucht, langs de bakstenen bundelpijlers die in okerbruin de gang naar boven wijzen, maar tegelijk hoogmoedige gelovigen afremmen, kijken apostelen, profeten en aartsvaders vaal en van afstand op ons neer. We zijn alleen in de kerk. Het hemels paradijs is ver weg, dat moet zo blijven, lijkt het. Ze is warm, ik ril.

'Al mijn etsen zijn zonder titel.'

Ze heet Else, ik zag het op de ansicht.

'Ik wil niet voorschrijven wat een ander moet zien. Een naam zet iemand te gemakkelijk op een spoor.'

Ze blijft bij haar eerste werk staan. Ik zie een christuskop, een profeet, een guerillastrijder, een bokser, een hoerenloper in een lijst. Ik voel ruimte in m'n hoofd en in m'n bloed, maar ik zie het verkeerd, zegt ze. Het is een hoofd van een beeld van het Paaseiland, haar symbool van milieuvervuiling en van geknoei in ongerepte natuur, haar weergave van de wrede mens, de mens.

M'n hoofd vult zich met de zwarte vlek die voor me hangt. Ik zie een akker met ingegraven lijven en enkel koppen boven het zand, star en stijf als de

beelden op het eiland in de Stille Oceaan. In m'n hoofd zie ik die potloodtekening uit een kinderboek. Ik stap dichter naar haar linkersok, dichterbij haar dansschoen, haar bloem. Else stapt niet opzij. Ze wijst naar de volgende ets. Ik knik. Veel wit, wit, overal waar het zink was weggevreten, wit. Nog steeds zie ik beelden van koppen boven de aarde, de halzen net boven het geploegde veld, de blinkende zeis in de handen van tralala. Uit de verten boven me hoor ik hoongelach.

'Ik haal de platen gewoon bij de loodgieter,' zegt ze en maakt met haar hand een zegenend gebaar.

'Dan doe ik er was op en kras dat weer weg waar het zuur moet invreten.'

Ze haalt me uit m'n droom, de droom van de maaiende zeis en leidt me in haar laboratorium. Ik gok op zoutzuur. Zoutzuur met zink geeft, pijl naar één kant, naar rechts, een aflopende reactie, waterstof en zinkchloride. Geen evenwicht, maar een witte troebeling en gasontwikkeling, mist.

'Ik gebruik salpeter,' zegt ze, 'dat bijt veel sterker.'

Ze wacht even en trekt haar lippen in een lach, maakt ze nat met haar tong die ik even mag zien. Niet bang voor donkere nitreuze dampen. Ik zie het.

'Wat het beeld uiteindelijk wordt, weet ik niet, dat is onzeker. Het zuur verliest met de tijd aan kracht en bijt niet homogeen in het onedele zink. Soms kras ik met een stukje hout op het metaal, of roer ik in het zuur. Zo heb ik het niet op de academie geleerd, maar zo doe ik het. Ik ben afgestudeerd.'

Haar wenkbrauwen gaan een eindje omhoog. Ik voel aderen in m'n hals kloppen, ik voel het koude ijzer van de zeis in haar handen. Achter m'n rug knijp ik in de rand van m'n hoed en strijk traag langs het gladde leer aan de binnenrand, die nog klam voelt van mijn verhitte hoofd.

Else laat zich niet meer door hogere machten in verwarring brengen. Haar kunst heeft eigen regels. Ze lacht zachtjes, bijna onhoorbaar onder het koele gewelf. Het herdertje zit stil tussen zijn schapen, staart in de verte naar de ondergaande zon en snijdt gedachteloos een fluit uit een stengel. Hij ziet niet hoe ik in stilte hijg en zweet. Else houdt haar voeten een eindje van elkaar, ze is in balans, zonder lange zwierige rok. Ik ga dichter bij haar staan, ze stapt opzij, naar me toe, geen draai, geen evenwicht, geen aflopende reactie, nog niet. Ik raak haar bovenarm, heel even. Ze kijkt niet van me weg als ik niet van haar weg kijk.

Ik zou ze willen schilderen, die diepe lichtblauwe ogen, de ranke benen die ik vermoed, haar brutale maar warme blik, haar mond. Ik kijk naar de schaduwen naast haar neus. In m'n lichaam voel ik gekraai. Ik zou haar willen schilderen. Warme naakte vrouw op vlees, roos zonder titel, bloei zonder bloedvergieten; met m'n tong zou ik haar een naam willen geven, maar ik vind geen woorden.

Een oude vrouw komt op de valreep de kerk binnen. Else gaat naar haar toe. Ik weet dat ze zegt dat het sluitingstijd is geweest. Ze zegt dat de bezoeker alleen nog een setje kaarten kan kopen, tien voor vijf gulden, geen geld, als ze dat wil, maar dat de deur dichtgaat, nu.

HAVING SEX, raast door m'n hoofd. Else zegt niet tegen de vrouw dat het haar spijt. Ik wil dat het haar niet spijt, maar dat ze afscheid neemt van die moeder en weer bij me komt. Een half uur voor de muziekuitvoering begint, gaat vanavond de deur weer open. De vrouw vertrekt, koopt geen ansichten.

'Dit is oorlog, dit is Vukovar, Somalië, Rwanda, dit is een aardbeving in Japan,' zegt ze, als ze weer naast me staat.

'Dit zijn mijn woorden,' haar stem, die bijna overslaat, 'om m'n emoties weer te geven. Wereldleed, het zíjn, de mens.'

Weer kijkt ze me aan. Ik zie een grote ondergaande zon in rustelozer zee weerkaatst. Weer kijkt ze niet langs me heen, maar glijdt met haar blik tussen de spijlen van m'n schutting door, de krullen voorbij.

Ze mag bij me naar binnen kijken, maar m'n hek blijft nog dicht. De bloemen zitten nog in de knop. Het gras in m'n tuin is nog pril en groen, ik wil de zeis nog in het vet, met stevige jute omknoopt.

'Als ik kon schrijven, zou ik schrijven,' zegt ze.

'Woorden vind ik niet. Dit is mijn taal, de andere kant van mijn taal.'

Ze wijst, haar lippen staan ontspannen, krullen een beetje. De wereld heeft voor haar een naam, een gezicht uit bijtend zuur. Ik volg haar vinger, de hand met ringen, en kijk naar de zwarte vlek in de matgele passepartout. Dunne draden in een donkere lijst gevangen, vloeien met lichte vegen en rafelige randen uit in een grote zwarte vlek. Het is een hoofd, een krullekop, maar ook een koepel van een tank, een stukgeschoten raam, een uitgebrande kerk, uiteengereten vlees, het is een roos.

In gelakte houten kisten, lichtbruin en ruim een meter van de muur, staan kranten rechtop, strak tegen elkaar. Drie kratten met meer dan driehonderd ingeklemde dagen. De ets aan de muur weerspiegelt grauwe ruggen van vergeten nieuws. Er was er eens; lux et libertas, er was er eens. Voor altijd neergelegd en opgebaard. Verleden debatten, opgedroogde zeeën, herhaalde programma's, jaaromzetten van slagerijen, vrouwen en mannen tussen tafel en bed, doden, beeldende kunst, verhalen, geboorte, hanengekraai tussen zon en maan. Geen bericht over Else die naast me staat, van me vandaan stapt, de zeis naar achteren zwaait voor een uithaal over het prille gras. Op haar linkersok het rood figuurtje en drie dunne groeven op haar wang. Ze is een Indiaan met oorlogsstrepen, een Afrikaan met initiatiekerven in het gezicht, getekend en bekrast; zonder titel, uitgebeten. Ik schilder de dunne groeven naast haar ogen. Ik voel geraas door m'n aderen, m'n hals. Herder laat je schaapjes gaan.

'Dit is een zelfportret,' zegt ze en dan: 'Dit is míjn zelfportret.'

Even zwijgt ze. Ze gaf de titel prijs en scherpt de zeis. Doodstil sta ik naast haar.

Ik ken de ets van de ansicht die ik zoëven van haar kocht. Haar naam op de achterkant: Else, zonder titel, 1993. Portret van een vrouw in een donkere houten lijst van 100 x 100 cm. Een vierkante meter roomgeel papier, met rondom een stevige hardhouten schutting die ze met haar beringde handen – edel metaal – zachtroze nagels, zelf heeft getimmerd.

Twee smalle donkere afdrukken rechts van het midden, verticaal. Een zelfportret in wankele balans, een traag naar rechts aflopende reactie. Een smalle pikzwarte veeg met wolkjes rood langs de rechterkant, niet meer dan een dikke streep. Verder naar de rand van haar hardhouten hek, zie ik een brede uitgerekte zwarte vlek met witte en grijze draden. Ik kijk door de spijlen van haar scheiding tussen haar en mij en zoek de gelijkenis met de vrouw in de zwarte dansschoenen, de vaalblauwe jeans, met kwieke borsten achter zuiver scheerwol, haar golvend haar dat ze opnieuw tevergeefs achter haar oor legt, ik zoek gelijkenis met het zelfportret in de lijst, met de linkersok, de bloem met ranken, de danseres, haar dijen. Ik duw, haar hekje, ik wil het op een kier, ik vrees het hongerende blad van haar zeis.

Else zwijgt. Ook dit werk heeft geen titel. Een naamloze ets met afgeronde maten en een jaartal, meer niet. De toeschouwer moet zelf een invulling aan het beeld geven, zelf een titel boven laten komen, zo hoort het in de kunst, dat is leven. Vraag geen naam, een naam is kitsch, hoor ik haar roepen, een antwoord is geen kunst. Ik hoor geen woord van haar.

De ets heet Else. Ik noem het: Else, zelfportret, een besloten tuin van een miljoen vierkante millimeter, niet één gelijk. Drie dunne krasjes op haar linkerwang, als ze niet lacht. Ze lacht en krakend zet ik m'n tuinhek op een kier. Ik weet niet of ze binnen wil, of ze de zeis heeft gewet. Ik weet niet of ze de wolf vreest.

Dan draait ze zich plots om – ik voel haar zwaaiende zwierige polkarok tegen m'n bovenbeen – en wijst naar de kleurenmontage aan de andere kant van het schip. Ze wijst naar de vrouw, de tweeeenheid met donkerrood dooraderd vlees, likkend aan vlees met witte draadjes, met zenuwen en donkere dode spieren, pezen.

'Die kunstenares heeft haar ouders verloren. Een auto-ongeluk. Ze heeft de lichamen niet meer mogen zien.'

Lied ohne Worte. Het orgel zwijgt heel even. Met m'n hoofd boven de aarde kijk ik naar de jonge vrouw met bloed aan de handen, met naakte rug, de ontspannen billen en de stevige dijen, het vlees, losjes tegen elkaar, zonder rok ertussen.

Lichtblauwe ogen zetten me vanaf de ets gevangen. Ik voel de blikken in m'n strakke nek. Verlate bezoekers rammelen aan de stangen van de glazen tussendeuren. We blijven alleen, Else en ik. Verheugt u in de Heer, staat in gouden schrift onderaan het orgel; opwekking of vermaning?

'Kunst is loslaten van het particuliere en uitstijgen boven het universele.'

Ik draai me om en knik naar haar portret achter de schutting en wacht tot het orgel in m'n hoofd weer zwijgt. Vasthouden, denk ik, vastpakken, haar in het hoge gras omarmen tussen zon en maan.

'Ik voel traag de beelden komen,' zegt Else, 'dan laat ik me meeslepen, het is een halve trance, misschien wel een hele. Ik voel geen rem als ik in de waslaag op het zink kras. Ik kras beelden in spiegelbeeld en in negatief, ik kras met nagels, pinnen, stangen, met messen, met alles wat me goeddunkt, ik knip met

tangen en scharen en laat het zuur bijten om het edele boven te halen. Het is een roes. Ik houd me niet aan regels, maar laat me meeslepen door gevoel.'

Bang is ze niet, droef is ze niet, ze laat zich niet smoren door gassen die ontsnappen. Ze bruist en jaagt.

De woorden van haar warmdoorbloede mond voel ik in m'n lichaam branden, opnieuw zie ik geen naakte vrouw op lichtdoorregen vlees, geen vrouw met een bloederige lever in de mond die een snoekduik maakt naar de hel vlak boven de plavuizen van de kerk. De dodenvlucht naar de doorsneden grafzerk is ver van me vandaan. Ik neem de hand van de vrouw op de ets. Zwijgend gaat ze me voor. Ik hoor haar in m'n hoofd zingen. Pierlala. Ze kent de kerk, ze kent de wenteltrap, de opgang naar het orgel. Ik hoor hoe haar tuinhek piept en schuurt over de scharnieren. Ze weet waar de hemel begint, zo diep heeft ze gekeken. Sterren zag ik in haar lijst met zwart en grijs en een vleugje rood. Else kent de muziek uit de lange tinnen pijpen.

'Buxtehude, Händel, Bach,' fluister ik.

Ik weet donkere vlekken in m'n hemd.

Je hoeft niets te zeggen, lees ik uit haar ogen als ze vanaf de bovenste trede omkijkt. Drie treden wachten me nog. Ik zie geen krasjes meer op haar wang. Orgelklanken resoneren in m'n hoofd, de lijst rond haar ets breekt langs haarscheurtjes. Ik neem haar zeis en hang die aan een wilg. Met hand en voet en tong schilder ik haar lichaam, de contouren, de dubbele lijnen onder en boven haar diep golvend water; met een vleug rood. In snelle streek verf ik de plooien rond haar hals. Op m'n doek penseel ik het roomblank vlees van haar naakte lijf, in zachtrode melancholieke tint haar lippen.

'Hoe zou je lippen op het doek willen voelen, met je vinger, met je lippen?' hoor ik Else vragen. 'Hoe zou je ze willen raken?'

Ze wacht niet op antwoord, niet op taal. Ze weet dat antwoorden enkel nieuwe vragen zijn, die met de rug naar boven worden bijgezet in smalle houten kisten. Ik voel haar lippen, rozig, met mijn taal. Else lacht en doet het hekje dicht als ik zeg dat ik van haar houd. Het hout van de trap naar de hemel kreunt onder stramme spierpijn.

'Dat hoeft niet,' fluistert ze, 'dat hoeft niet. Je hoeft niet van me te houden. Ik houd niet van die dansleswoorden. Zeg dat je af en toe een bloem in m'n tuin zou willen plukken, de mooiste, dat is genoeg.'

In stilte pluk ik bloemen om te bewaren en verzamel ik voorzichtig droomboeketten, maar, als ik naar boven kijk, zie ik, voorbij de starende herdersjongen met z'n fluit, Petrus omringd door Romeinse soldaten die een gouden kam op de helm dragen. Vanaf het golvend plafond komt een vaal verkleurde haan dichterbij. Petrus stottert. Hij kijkt treurig, maar de haan op de muur achter hem zwijgt nog, al strekt hij juist z'n kop omhoog en spert zijn snavel open naar de sikkel van de maan, de tinnen pijpen zwijgen.

Heldere trompetstoten klinken en boven zacht getokkel van een harp hijgt een saxofoon bronstig als een hert. Else draait de deur van haar kerk achter me in het slot.

Vanavond is er dixieland en jazz. Else verkoopt kaartjes, vanaf een half uur voor het begin van de uitvoering. Thuis eet ze warm.

Ik schuifel de glazen hal uit, een hoorn lacht. Langs de koperen schroeven blinkt malachiet. De beeldenstorm was in 1566, lees ik op het bordje dat me in geeloranje licht tegemoet schittert. Het is stil buiten, het duurt tot morgenvroeg voor weer een haan kraait, minstens tot morgenvroeg voor de maan ondergaat. Ik zet m'n hoed op, houd me aan de rand vast.

Else van Luyn, Zwolle

Blindganger met mosselen op Meta's strand

Ik moet er blij mee zijn. Ik ken die stem. Ik hoor de woorden. De intonatie. Ik hoor het cynisme. Ik hoor de grap. Ik weet wie het zegt. Ik ken de grijns. Ik moet er blij mee zijn, blij dat ik blind ben.

De ogen zijn me uitgestoken. Ik weet wie het deed. Ik heb het gezien. Het licht ging uit. Het was nacht. Ik keek, ik zag niets.

Ik heb een stok. Ik heb een witte spriet met rode streep. Mijn geleidehond raad ik op de tast.

In huis weet ik de weg. Ik ken de kast met droogdoeken en kristal, met schaar en pleisters. Ik ken de stofplinten. Een huishoudster heb ik niet.

Ik weet de weg in huis. Ik weet het pad naar de keuken. Ik kan m'n kont keren in de provisiekast. Alles blijft op zijn plek als ik beweeg. Pannen, potten, deksels vind ik blind. Ik weet de lepels, de vorken, de messen, de borden. Ik weet het broodmes. Niet op de tast. Het mes. Ik tast niet. Ik pak. Nooit bloed aan mijn handen als ik in de lade grijp. Mijn voeten volgen blindelings.

Ik heb een gezellig huis. Om vijf uur knipt het licht aan. Dat gaat vanzelf. De klok regelt dat voor me. Dan is het winter. In de zomer zit ik 's avonds in het donker. Dan is het laat licht, dat weet ik. In de winter heb ik sfeerverlichting; schemerlampen, kaarsen. De gordijnen op een kier. Ik ben vertrouwd met de tikken van de radiator. Het hete water geeft geen krimp als ik er ben. Ik ben blind. Altijd word ik bekeken. Overal. Dag en nacht. Ik woon alleen. Niemand loopt me voor de voeten.

Alles doe ik zelf. Een dag naar het strand. Alleen op de boot. Schreeuwende meeuwen achtervolgen me. Ik volg de ribbels aan het strand. Ik ruik de zee. Van links. Van rechts. Van achter, als ik omkijk. Een blinde kan goed ruiken. Ik ruik als een blinde.

Op blote voeten volg ik de branding. Ik struikel niet als ik buiten ben. Mijn spriet wijst me de palen, de kratten, de tonnen, de netten, de muien. Ik volg de ribbels in het zand. Ik mijd geen geulen. Ik aarzel niet als het water dieper wordt. Ik loop door. Ik raak de horizon als ik wil. Ik ben niet bang aan zee. Ik ben niet bang in de duinen. De nacht ken ik de klok rond.

Op straat ben ik niet bang. Ik ken de ribtegels. Ik ken de bomen, de hekken. Ik ken de fietsen, de haltes op mijn pad. Sinds ik blind ben, raak ik geen afvalbakken met mijn spriet.

Ik voel hoe mensen gapen. Ik voel hoe meiden kijken. Een blinde kan goed voelen. Ik voel als een blinde. Ik wijs niet achterom met mijn stok. Ik zwaai niet met mijn twijg.

Medelijden zoek ik niet. Ik kijk wel uit. Ik laat me geen rad voor ogen draaien. Blikken ken ik. Verwijtende, doordringende, smachtende, zielige, razende, tollende ogen. Ze doden me niet. Ik ben niet gek. Kijk gerust. Ik ben blind. Ik ken de betekenis van bobbels op papier en achter behang.

Ik kijk vanachter mijn zonnebril. Het zijn soft focus glazen. Ze kleuren mee met het licht. Als de zon schijnt zijn de glazen donker. 's Nachts zijn ze helder, dan zijn er sterren. Ik zie ze niet. Ik voel de sterren. Dat is het privilege van een blinde.

Blind ben ik nooit in een gracht getuimeld. Nooit kwam ik op de rails terecht met ogen dicht. Nooit ben ik aangereden in de goot met de blik op oneindig. Ik kijk goed uit. Niemand kruist mijn pad.

Na de ribtegels komt de rubber mat. Zwart zijn die matten en veerkrachtig. Week zijn die matten als een gulzige vrouw. Ik haal uit met mijn spriet in rood en wit. Ik sla als het moet. Matten aan het eind van de stoep.

De gemeente wil dat ik vanaf de rubber mat in een bus stap, dat ik oversteek, dat ik me prijsgeef, laat zien. Dat ik doe wat een ander heeft bedacht. Ik loop door, ik stap over het zwart. Na de eerste aanraking. Ik heb een geheugen als een mol. Ik ken de opstappen. De afstappen ken ik, de voetvegen voor de drempel. Ik weet waar ik om moet keren. Met de ogen dicht weet ik wanneer ik een andere kant op moet kijken. De contactpunten ken ik in braille. De vibraties in de aarde tintelen aan mijn zolen.

Bij de tv-winkel loop ik naar binnen. Ik weet de beelden in herhaling. Ik weet gezichten in meervoud. Vermenigvuldigd zonder daad. Zonder afstandsbediening weet ik losse tanden in de mond van de nieuwslezer. Ik ken de fluittoon in de koppen van de verslagleggers.

Ik moet blij zijn dat ik niets zie. Ik ruik gorgelklanken, ik hoor een stem. Ik ken de intonatie. Ik hoor de bromtoon. De fluit. De knersende kiezen.

Ik weet de stofplinten in mijn kamer. Ik weet hangplanten op de piëdestals. Zonder stok weet ik de weg in huis. Alle planken in de boekenkast ken ik met ogen dicht. De encyclopedie van A tot Z. Ik schrob de wc op de tast. Ik hang de rol aan de houder. Zonder te kijken leg ik de zeep op de goede plek. De handdoek mist nooit het haakje.

In mijn slaapkamer weet ik de weg. Ik laat het licht 's nachts branden. Alida mag zien hoe ik slaap. Ik wil dat ze ziet hoe ik rustig lig. Ik wil dat ze ziet hoe ik droom. Ik wil dat ze ziet hoe ik onder het laken het spel met mezelf speel. Zonder bril. Met ogen open. In onzichtbaar wit en voelbaar rood. Zonder haar mond, zonder geleide.

's Morgens word ik wakker met het nieuws. Ik hoor de lezer. Ik volg de woorden. Ik weet wat er in de wereld te koop is. Ik weet wat er te zien is. Het onderscheid tussen recht en krom ken ik. Van wie moet ik daar blij over zijn?

Alida wil dat ik blij ben. Ik ken haar lach van de foto in de slaapkamer. De lijst is de omraming, het glas, de doorkijk naar de gevangenis. Ze komt op bezoek. Mijn haren kam ik niet. Ik raak haar door tralies. Ik voel de vinger van de heks. Ze ziet me niet. Als ze kon zien, zou ik haar diep in haar ogen kijken. Tot aan de blinde vlekken. Daar zou ik haar raken met mijn spriet. In haar roos, met mijn ogen dicht, steeds weer.

Mijn tanden laten niet los. Ik vind de tube op de wastafel. Ik pak de borstel zonder aarzelen. Ik grijp nooit mis. Ik schrob, poets, gorgel, spuug. Ik laat mijn

tanden in de spiegel zien. Het is míjn badkamer. Het is míjn spiegel. Het is míjn beeld. Helder glas, in het brandpunt, gelijkenis zonder bril.

Elke ochtend kam ik mijn haar. Ik scheer me nat. Met schuim en kwast. Elke dag. Ik bloed nooit. Ik snijd nooit mis. Ik kan scheren als een blinde.

Ik kan koken als de beste. Parels spetteren tussen speklappen. Ik schroei korstjes. Ik snuif vet. Zonder kijken weet ik dat de rapen gaar zijn, zonder prikken. Zonder morsen eet ik. Ik kauw zonder kijken. Ik weet de weg in het donker. Ik ruik de afstand tot de kaarsen. Ik voel de walm van de tocht onder de deur. Ik ken de weerkaatsing van muziek tegen de zoldering. Laat niemand mij de weg wijzen. Ik heb parket in de kamer. Ik heb tegels in de badcel. Een trap zonder ribbels, zonder leuning. Ik ken de afstand met open ogen.

Ik heb Samson leren kennen. Ik ken de ongetemde kracht van de reus. Ongebruikt. Alida kende ik niet.

Alida wees naar de lucht. De strepen van condens in sterrenkou. De kleuren van de ondergaande zon. Het diepblauw van het verre. Alida wees naar de schittering aan het eind van het strand. De lichte plek aan de einder. Kwallen liet ze me zien. Ze waren dood. Ze wees me de mesheften. Ze waren leeg. Ze gaf me de nonnetjes. Ze waren doorboord. De schelpen mocht ik. Zonder oester. Knoopjeskruid maakte ze open. Ze liet me de gaten. Alida wees me skeletten in de duinen, dode vogels, konijnen. Ik hield mijn handen in mijn zakken. Ik keek naar boven. Ik zocht op de tast. Alida leidde me de nacht in. Ik gleed het duister tegemoet.

Ik ken haar handen om mijn kin. Ik ken de lucht van haar ribvlees. Alida gaf me bloedend schuim. Ik ken het klappen. De zweep ken ik. Ik ruik haar rode vocht. Ik voel haar vleesmes in het wit.

Mijn spiegelbeeld grijnst. Ik ken het gezicht. Ik ben nuchter Alida. Ik voel als een blinde. Zonder spriet weet ik de weg.

Goede zaak

Clemens hield de zaktelefoon stevig in z'n rechtervuist. Het grijszwarte plastic voelde klam tussen z'n vingers. De rand van de zegelring met zwarte steen en z'n initialen erin knelde tegen zijn pink. In zijn jaszak voelde hij hoe een los draadje achter zijn duim bleef steken. Hij speelde er een beetje mee, ondanks dat hij alert was op de dingen om hem heen, ondanks de dingen die konden komen op een moment dat hij even niet op zou letten. De telefoon stond op stand by, dat kon zonder opladen of verwisseling van batterijen meer dan twaalf uur achter elkaar, maar zolang zou niet nodig zijn. De reservebatterij lag vanaf de aankoop onaangeroerd tussen het ondergoed in de linnenkast in de slaapkamer.

Clemens maakte een ommetje door de stad, en met een half uur, even meer misschien, zou hij weer thuis zijn. Dan brandde het licht in de kamer beneden en op zolder voluit. De tijdschakelaars tikten en bromden, maar hielden geen winterslaap. Hij was blij dat het een beetje regende, dan hoefde hij zich niet te generen voor z'n lange jas, niet waterdicht, maar wel met diepe zakken op de juiste hoogte. Clemens liet de greep om het apparaat een beetje verzwakken en draaide het toestel in de hand, de rubberen antenne kietelde tegen z'n pols, het losse draadje trok strakker om z'n duim en leidde naar het begin van een gaatje in de jaszak. De stand byknop stond nog steeds in de goede stand. Clemens kon elk moment gebeld worden. Met de duim streek hij over het groene lampje. De LED gaf wel licht, maar was niet warm. Clemens verwachtte geen gesprek. Hij belde zelden en werd nog minder vaak door iemand aan de telefoon geroepen.

Bij het politiebureau, het was een wijkpost voor kleine aangiften en voor betaling van parkeerboetes, sloeg hij rechtsaf. Achter het glas van de draaideur zag hij een affiche met een telefoonnummer voor het melden van tips. Dat nummer kende hij nog niet, hij had het nog niet in het geheugen van de draagbare telefoon geprogrammeerd. Clemens probeerde de cijfers te onthouden, voor straks als hij thuis was. Verraadnummer, om te raden, om van verre raad te krijgen als het nodig was, dacht hij. De brievenbus om de hoek was nog niet geleegd, dat zou wel snel gebeuren. Clemens kende veel overige bestemmingen, veel streken dichtbij. De winkels zouden zo sluiten.

Bij de slager bleef hij even voor de etalage staan. BAKKER UW SLAGER stond in grote vallende letters op het glas. Een vrouw in een wit voorschoot met bruine vlekken langs de rand stond over de koelvitrine gebogen. Ze haalde de bakken met niet verkochte karbonades, schnitzels, slavinken, doorregen speklapjes en andere vleeswaar naar zich toe en zette ze op het gescheurde marmeren blad, waar haar buik in golven tegenaan drukte, om ze straks, als het lekbloed in de vaatdoek was getrokken, naar de koelcel achter in de winkel te brengen. De zware deur naar de ruimte met haken en schappen stond open, vervuld van roerloze silhouetten in schemerduister.

Clemens was niet geïnteresseerd in de slagersvrouw, broodmager ben je niet, eerder Rubenstype, schoot door z'n hoofd. Die schilder kende hij van de kennismakingsadvertenties uit de zaterdagkrant. Af en toe kocht hij bij BAKKER UW SLAGER twee ons rundergehakt, gekruid, of mager nasivlees, meer niet. Vaker dan eens gooide hij het pakje met vlees thuis in de vuilnisbak. Clemens had alleen de stem van de slagersvrouw willen horen en haar even in de ogen willen kijken, meer niet. Haar doorrookte stem en de blauwgrijze ogen, waterig als van rundvee, deden hem aan een oude liefde denken, maar die liefde was al zo oud dat hij zelfs de naam van die oude liefde niet meer wist.

In de etalageruit zag hij de weerspiegeling voorbijgaan van de man die hem al een tijdje gevolgd was. Het was een neger, dat had hij al lang gezien. Een drugverslaafde met een mes, dat had hij gedacht. Clemens was blij dat de zwarte doorliep. Zwart wast wit, dacht Clemens. Even gleden z'n gedachten in de goot van het verleden. Zwart wast wit. Zo heette de wasserij bij zijn vader en moeder in de straat, maar ook dat was al lang geleden. De wasserij was failliet of overgenomen door een stomerij. Clemens wist dat niet meer, zoals wel meer zaken hem ontgaan waren. Zwart was al dood. De ouders van Clemens, ach. Zwart geld wit wassen, dat was het geweest. Daar was hij zeker van, de wasserij, het boekhoudkantoor in de voorkamer. Maar die wetenschap belastte hem niet meer. Het was niet zijn zaak geweest. Kennis wast macht, vond hij.

Clemens was opgelucht dat de neger voorbij was. De greep in z'n jaszak verslapte, het losse draadje was langer geworden, met zijn pink voelde hij de gladde voering aan de binnenkant van zijn jas. Hij had een klamme handpalm.

De slagersvrouw bukte een laatste maal tot ver in de vitrine. Kipfilet, kalkoenpoulet, hele kippen, met de duim in een half haantje. Ze richtte zich op en keek naar Clemens die met de handen in de zakken haar gadesloeg. De kleffe doek liet ze op de marmeren plaat liggen, over de scheur. Achter de slagersvrouw hingen droge en verse worsten die ze met een raamstok van de haken tilde als een klant erom vroeg. Er droop bloed op de vloer, tussen haar hoge schoenen. Clemens zag hoe ze van kleur verschoot. Nu heeft ze zweet onder de oksels, dacht Clemens, en daar ook, dacht hij, vast en zeker, daar ook. Clemens voelde een lichte walging bovenkomen, even. In plaats van karbonades zag hij bruingele halve maantjes van katoen in de aluminium vleesbak liggen; sous bras van z'n moeder. De varkensschnitzels werden langwerpige pluizige katoenen doekjes die te weken lagen in water van een onbestemde kleur in een zinken emmer, de grijze emmer, met drie golfjes onder de rand waar het hengsel vastzat, op het muurtje in de bijkeuken. Clemens was daar altijd met een boog omheen gelopen. Ook om z'n moeder, ook druppend, dezelfde geur, andere schoenen.

Clemens liep door. De slagersvrouw zou hem niet meer van z'n stuk brengen. Ze was te zwaar en te traag en vast veel ouder dan hij was. Aan het eind van de straat zag Clemens de neger in de leren jas en met de witte pet op rechtsaf gaan. Zie je wel, dacht hij, handen in de zakken, een mes. Clemens wijzigde in zijn hoofd zijn route en zigzagde om de paaltjes aan de rand van het trottoir.

Reclameborden en dozen oud papier versperden het pad en een enkele late klant draalde nog voor een winkel. Heerlijk zo'n namiddagwandeling, dacht Clemens, heerlijk om even in de frisse herfstlucht te zijn. Onder de mensen en toch alleen. Hij hield ervan alleen te zijn, maar hij wilde ook onder de mensen. Was er weer iemand die hem volgde? Clemens stak de straat over en keek op de menulijst van de pizzeria. De tafeltjes aan het raam waren nog niet bezet, achterin brandden kaarsjes op de tafeltjes, ook nog leeg. Hij hield niet van pizza's, wel van oregano, de geur, maar niet van zoute ansjovis, niet van knoflook, niet van onbestemde deegwaren en exotische groenten, broccoli, artisjokken, nee, daar moest hij niets van hebben. Hij was een xenogroentenfoob, bedacht hij. Zo zou hij zich noemen als iemand ernaar zou vragen, maar hij wist dat niemand hem zou vragen. Hij hoefde niemand te zeggen waarom hij niet van vreemde groenten hield, ook niet door de telefoon.

Er was niemand die hem iets vroeg, niemand die naar hem keek, niet van de kant van de straat die hij zoëven had verlaten, niet bij hem op de stoep. De Italiaan streek met een handvegertje het kleed op het tafeltje schoon en stak de kaars opnieuw aan, maar groette niet. De slagersvrouw haalde het reclamebord van de stoep. Ingeblikte droge worsten als verjaardagscadeau voor minder dan een tientje. Origineel cadeau, stond er met kleurkrijt bij geschreven. Het zou nog een jaar duren voor Clemens jarig zou zijn. Niemand die hem ingeblikte droge worst zou geven.

Aan het eind van de straat, bij de kledingwinkel met trouwpakken en rouwkostuums in de etalage, ging hij linksaf. De sigarenboer haalde het rek met kranten binnen. Avondbladen en ochtendkranten nog ruim voorradig. Er was verder geen nieuws vandaag, geen zaken van belang voor Clemens. Geen negers en geen drugverslaafden op straat, niet in zijn zicht, maar ook niet opgepakt en uitgezet. Hij zag ze pas in de coffeeshop; golden triangle. Hoerenbuurt. Clemens kneep in de telefoon en versnelde even z'n pas, niet teveel, dan zou het op kunnen vallen. Hij hoorde tingeltangelmuziek van het draaiorgel met de fruitschalen en de zigeunermeisjes met trommelstokjes.

Het alarmnummer had hij onder de nultoets van het geheugen van de telefoon. Onder cijfer één had hij het gewone nummer van de politie. Onder de twee het nummer van z'n huisarts. Hij zou sneller aanwezig zijn dan de ambulance, als hij op z'n praktijk was, had Weismuller gezegd. Weismuller had de praktijk twee straten bij Clemens vandaan. Clemens had nog nooit geprobeerd om Weismuller te laten komen. Clemens was nooit ziek. Hij was kerngezond zelfs, dat vond hij zelf en dat vonden ze op de bloedbank ook. Altijd 120 om 80 en een hemoglobine van 9,2. 'Prima cijfers,' zei de verpleegster elke keer als hij kwam en als ze het niet zei, dan zei Clemens het zelf: 'Prima, lijkt mij, wat dunkt u?' en dan kreeg hij de bevestiging te horen die hij zocht.

Het steegje naast de schoenmaker vertrouwde hij niet, daar was vorig jaar een man neergestoken. De politie was te laat geweest, de ambulance ook. Het was geen roofoverval geweest, een gewone overval. Zo maar een steekpartij, dat had Clemens in de krant gelezen. Dat steegje was voor hem besmet.

Achterin het steegje was een hoerenkast, een bordeel. Eenmaal was hij daar naar binnen geweest. Niet om te neuken. Niet om te praten. Clemens was dronken geweest en had alleen willen kijken. Meer niet. Dat was zijn zaak. Een weeïg zoete geur had hij geroken, toen, de geur van bepoeierde condooms, van sous bras. Hij had tegen de muur gekotst toen hij weer buiten was geweest. Een negerin in een rood rokje en met een uitpuilende bordeauxrode beha, zonder rouches, had tegen hem gescholden, maar ze was hem niet nagekomen. Te koud, zeker, dat had hij later gedacht toen hij thuis de mond had gespoeld, de tanden had gepoetst en een schone das had voorgestrikt. De volgende dag had hij de draagbare telefoon gekocht.

'Ik weet wel wat je daar doet.' Dat was de stem van z'n vader. Clemens had zich op de wc teruggetrokken, experimenteerde met een condoom. Rolde het rubber af, rolde het rubber op, rook aan het glijmiddel en aan de zaaddodende pasta. Hij had geprobeerd het kunststoffen vliesje over z'n stijve boezemvriend te schuiven. Dat was niet gelukt. Net voor z'n vader aan de kruk van wcdeur had getrokken, had z'n opwinding het maximum bereikt, voor zover Clemens toen weet had van maximum en minimum opwinding. Havo3 was het geweest, zonder wiskunde. Met de hak van de schoen en vijf opgevouwen velletjes van de rol, had hij geprobeerd de vlekken uit het wc-matje te vegen. Hij had een rood hoofd gekregen – dat had hij dank zij het minispiegeltje boven de rol kunnen zien – en zweet op z'n rug voelen plakken. Z'n tong was plotsklaps dik geworden. Stotterend had hij geprobeerd z'n vader te antwoorden, maar die had enkel gelachen en opnieuw geroepen: 'Ik weet wel wat je daar doet.' Clemens had hem vanuit het benauwde hokje, de broek nog over de schoenen, naar de keuken horen lopen, lachend, de scheve tergende mond van z'n vader had hij dwars door de wcdeur kunnen zien.

Zwijgend had Clemens een half uur later aan tafel op z'n diepe bord spruitjes naast de aardappels en de halve gekookte worst geschept. Niemand had hij aan willen kijken, z'n vader niet, z'n moeder niet, zichzelf had hij niet onder ogen willen komen. Gezwegen had hij. Het eten had naar rubber geroken, naar glijmiddel, naar zaaddodende pasta, naar vrouwen. Hij had z'n bord leeggegeten, zich afgevraagd of z'n moeder ingelicht was over het matje voor de wcpot, over die andere zaken.

Clemens had de politie al eens aan de lijn gehad. Toevallig. Hij had geprobeerd of hij het alarmnummer goed had geprogrammeerd. Dat was goed geweest. Wie hij wilde spreken, had de telefoniste gevraagd. En de politie had gezegd dat hij een ander nummer had moeten bellen voor vuilniszakken die waren blijven staan. En dat hij z'n eigen rommel op moest ruimen, dat hadden ze gezegd. En nooit weer dit nummer. Maar hij had goed geprogrammeerd, die voldoening hadden ze hem niet afgepakt. Bij negers kon het van pas komen. En bij slagersvrouwen met grote borsten.

De winkels waren dicht. De grootste bedrijvigheid in de stad was op het station te vinden. Op het perron ging Clemens op een van de banken zitten. De bank met de rug naar het spoor, met de rug naar de stootblokken, was bezet.

Daar zat Clemens het liefst. Niemand kon dan achter hem langs lopen. De kans dat de trein door zou schieten achtte hij niet zo groot. Dat was nog nooit gebeurd. En wat nog nooit gebeurd was, dat was onwaarschijnlijk, vond Clemens. Hij had de havo afgemaakt en daarna vwo. Vanaf de bank had Clemens zicht op het koffie- en patatloket van de cafetaria. Vertrekkende reizigers manoeuvreerden met dekseltjes op de hete bekertjes en met tassen aan de hand. Achter hem hoorde hij telkens de deuren naar de stationshal open en dicht gaan. Clemens had de jas losgeknoopt, de rechterhand in de jaszak. Hij kreeg trek in droge worst. Met een ruk keek hij opzij. Hij wilde niet gezien worden, niet aangesproken worden door de grijnzende man in aftands pak die hij in een flits vanaf de kant van de fietsenstalling het perron op had zien lopen. De kommaneuker, de flikker. Flikker op, ging door z'n hoofd. Clemens kende zijn pappenheimers. Hij had het niet zo op negers en homo's, niet op hoeren, slagers, bakkers, wit- en zwartwassers, boekhouders en ook niet op anderen, en ook niet op sigarenrokende vrouwen met bloed aan de schoenen.

Clemens had weg willen lopen, maar hij bedapperde zich en bleef zitten, staarde naar de monitor met reisinformatie: geen bijzonderheden. Net wat hij had gedacht.

De intercity reed tot dichtbij de stootblokken en even later kwamen de reizigers in stille tocht het perron af. Alle telefooncellen bezet. Alle taxi's weg, dat wist Clemens. Altijd als er taxi's nodig waren, dan waren ze er niet. Hij voelde zich steeds onbehaaglijker door de stroom mensen die achter hem langs liep. Hij hoorde de deur naar de hal niet meer open en dicht gaan. Het werd hem te druk. Clemens ging met de rug tegen de muur van de toiletten staan. Niemand zou hem van achteren kunnen aanvallen. Bijtende ammoniaklucht pantserde hem.

In z'n hand trilde de telefoon. Koud zweet kwam op z'n rug. Wie had hem gevonden? Clemens haalde het apparaat uit z'n jaszak en keek ernaar alsof hij het toestel voor het eerst zag. Rond de antenne was een draadje gewikkeld. Clemens trok eraan. De jaszak keerde binnenste buiten. Met beide handen hield hij het trillende toestel voor zich uit. Clemens wist niet wat hij moest doen. Hij verschoof een knopje en gelijk ratelde de telefoon over het perron. Niemand keek. Clemens zette het knopje terug en drukte een tweede schuifje opzij.

'Hallo, hallo, hoor je mij?' Een scheve stem. 'Ben jij het Clemens? Waar ben je jongen? Ik sta met moeder op het station, er is geen taxi te bekennen, kun je ons komen halen? Gefeliciteerd alvast, tot zo.'

Freude schöner Götterfunken

Corry staat met haar dochter in de keuken. Ze doen de afwas. Roos heeft afwisselend een dreinzige trek op haar gezicht en dan weer zwermen rode golven over haar wangen naar de rest van haar gezicht en haar hals. Hormonen zitten het meisje in de weg. Ze is ongesteld, voor het eerst. Ze was er blij mee. Straks is er taart en een toespraak van haar vader die in de leunstoel in de kamer zit en met een half oog de krant leest. Hinri luistert met een half oor naar de familiepraat achter het keukenmuurtje en met het andere halve oor naar Beethoven. Hij is niet nieuwsgierig, hij kent de gesprekken tussen z'n vrouw en kind. Hij weet hoe het is als een vrouw bloedt. Hij kent de driftbuien van Corry en van Roos. Typische vrouwenkwalen, vindt Hinri. Hij is blij dat mannen dat ongemak niet hebben. Mannen hebben weer andere ongemakken, hij ook, maar daar hoeft hij vrouwen niet meer mee lastig te vallen. Hij is z'n grootste ongemak voorbij sinds hij zich heeft laten knippen.

Lepeltjes en messen glijden tussen de draden van het afdruiprek en plonzen in het sop dat van de kerrie lichtgele schuimtoppen heeft gekregen. Corry is aan de laatste spoelbeurt toe. Haar werk zit er bijna op. Met de afwaskwast maakt ze een rondje langs de restjes kalkoen. Roos struikelt bijna over haar losse slipper als ze een schone droogdoek van de stapel achter haar pakt.

'Godverdomme,' schreeuwt ze.

'Oh, oh, oh, rustig maar.' Corry pakt Roos even zachtjes maar stevig bij haar bovenarm.

'Dat vloeken is nergens voor nodig.'

Die zangerige toon.

'En dat is mijn eigen zaak. Als ik wil vloeken, dan vloek ik godverdomme.' Wenkbrauwen schieten omhoog.

'De afwas gaat er niet sneller door. En over losse sloffen kun je uitglijden. Ik heb het je nog gezegd.'

'Je hebt altijd alles al gezegd.' Corry loopt roder aan. Haar ogen branden aan de achterkant tegen de oogkassen, aan de voorkant lijken ze vuur te spugen, koudvuur. Corry ziet hoe onwennigheid van haar dochter afstraalt.

'Kind, kind,' fluistert ze en vist de messen en de lepeltjes uit het sop.

'Kijk, dit is het laatste, op de pannen na. Dan ben je klaar.'

Hinri glijdt weg naar Beethoven. Na het langzame deel volgt het adagio. Zachtjes neuriet hij de woorden die straks komen alvast mee. Hij kent de muziek uitentreuren. Al weken draait hij achtereen dezelfde CD. De speler staat op repeat, elke dag. Uitvoering van het Koninklijk Concertgebouw Orkest onder leiding van Wolfgang Sawallisch.

'Tu, tu tu tu tututuuu,' fluiten z'n lippen. Dan kletst een doorweekte droogdoek tegen het keukenkastje.

'Kutwijf.'

Dat had ik niet kunnen verbeteren, denkt Hinri. De avondzon trekt een iele oranjerode schaduw langs het plafond. Een begin van een lach komt in hem boven.

'Kutwijf.'

Een stapel borden glijdt aarzelend over het natte blad, mist op een haar de gootsteen en schuift over de rand naar de tegeltjes voor het aanrecht. Een klap, een knal. Presto. Scherven. In de deur van de vriezer blijft een deuk achter.

'Rotmeid'. Corry slaat Roos voluit in het gezicht. Nergens tranen.

'Hoe je mond. Ik ben je moeder.'

'Zou je willen kutwijf.'

Wolfgang Sawallisch laat de zware tonen uit het orkest naar boven komen. De bassen klinken uit de maat. Uit de boxen trilt zwaar gebrom. Nog een paar minuten, dan begint JanHendrik Rootering te zingen. Eerst twee regels van de componist en dan mag Friedrich Schiller. Dat vindt Hinri het mooist.

Hinri laat de krant zakken. De slotkoersen in Amsterdam zijn lager dan eergisteren. De beurs reageert zenuwachtig op verkiezingen in Groot Brittannië. Wall Street kent een levendige handel.

De vlakke hand van Corry haalt nog een keer uit en vindt z'n Waterloo tegen het zeepbakje. Het zeepbakje neemt de vloek van de moeder als een ode in ontvangst. Roos schopt Corry tegen de schenen.

'Zou je willen kutwijf, dat je m'n moeder was.'

'O Freunde, nicht diese Töne,
sondern laßt uns angenehmere
anstimmen, und freudenvollere!'

'Is dat afgelopen, daar. Houd op met dat gebekvecht.'

De slapen van Hinri kloppen meters opzij als twistelastiek. Hij draait z'n voeten van de rand van de salontafel. De vaas met het gemengde boeket blijft onaangedaan, koestert zich in het late zonlicht. Een roos laat de eerste blaadjes vallen.

'Ouwe lul, bemoei je d'r niet mee.'

De natte doek maakt een donkere vlek op de linnenkast van waaruit de solisten en het koor hun lied aanheffen. Roos's ogen hebben hun kracht gevonden. Nu houden ze niet weer op met vuurspuwen. Op school mag ze haar mond niet open doen, daar krijgt ze steeds te horen dat ze haar scheur dicht moet houden. Op eigen terrein begint ze haar veldslag. Het is genoeg geweest.

Hinri komt traag in de benen. Dat belooft niet veel goeds.

'Freude schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium.'

Met z'n rechtervoet schuift Hinri de Zweedse klompen onder de bank vandaan en stapt er met z'n blote voeten in. De linkerklomp heeft en opening aan

de voorkant. De klomp is al oud, het hout is verdroogd en regelmatig valt een stukje hout of leer van de klomp. Vijf centimeter langer lijkt Hinri. Hij voelt zich een halve meter gegroeid, misschien nog meer, maar hij kan niet meer meten en tellen. Z'n vrouw staat met de rug tegen de deur naar de kelderkast. Haar billen willen wegkruipen in de crèmegelakte spaanplaat. Ze zijn te stram en te strak voor de deur. De klink steekt in haar rug. Hinri heeft haar nog nooit geslagen, op een vergeten keer na, maar hij zou dat graag eens doen, meppen.

'Alle Menschen werden Brüder,
wo dein sanfter Flügel weilt.'

Roos houdt de gebogen armen opzij van haar lichaam, handen naar voren gebald. Haar kleine borsten, strak en gezwollen van de nieuwigheid, steken vooruit. Haar tepels lijken in het tshirt vuurmonden van een dubbelloops geweer. Roos heeft haar kruit nog droog. Bloeden doet ze al, al jaren.

'Godvergiemme,' schreeuwt ze. Een glas op het aanrecht zingt even mee. Binnen handbereik ligt het broodmes met kartelrand. Het schuimt en druipt nog na van de dreft. Roos legt de toppen van haar vingers op de rand van het aanrecht, kijkt naar het mes en dan naar haar moeder. De deurklink duwt Corry naar voren. Ze durft niet.

'Kutwijf,' sist Roos, 'kutwijf.' Schouders en borsten naar voren.

'Eines Freundes Freund zu sein.'

Hinri loopt met trage passen naar de keuken en trekt in het voorbijgaan een buikkastje voor de deur naar de hal. De trouwfoto wiebelt even. In deze arena zal het gevecht uitgevochten worden. Voorgoed. Er is geen ruimte voor ontsnappingen.

'Mische seinen Jubel ein.'

Corry lijkt zich te ontspannen. Er is hulp in aantocht. Ze voelt de klink niet meer. Haar billen worden zachter, weker. Roos geeft zich niet gewonnen. Ze ziet de prooi die hulp krijgt en ontsnappen wil. Ongesteld, onbegrepen, onbemind. Haar hand schuift over het natte aanrechtblad. Hinri neemt de tijd. Hij laat liever twee honden vechten.

'Meisje.'

'Ik ben je meisje niet. Dat zou je willen boerenlul.' Roos laat de natte rand van het aanrecht los. Ze keert zich naar de plank tegenover. Haar hand zoek de stapel droogdoeken, gevouwen en gestreken, trekt even aan de rokzoom.

'Ja wer auch nur eine Seele
sein nent auf dem Erdenrund!'

Op de magnetron staat de broodtrommel. Daarnaast de gedroogde kopjes die nog in het keukenkastje terecht moeten komen, de glazen die nog naar de linnenkast moeten verhuizen. Roos wil het mes niet meer zien, de taartvorkjes en de theelepeltjes, ze worden te gevaarlijk.

'Kutwijf, boerenlul.'

Roos probeert het nog een keer.

'Kutwijf, boerenlul.' Kort, afgebeten, trefzeker.

Hinri stapt dichterbij. Op het gezicht van Corry verschijnt een triomflach. Ze ontspant, zakt een eindje door haar knieën, buigt de ruggengraat, voelt de klink niet meer. Haar zachte buik komt een eindje naar voren. Corry is onregelmatig het laatste jaar.

'Alle Guten, alle Bösen
folgen ihrer Rosenspur.'

De scherven van de borden steken in de klompen van Hinri, raken z'n tenen. Na deze exercitie kunnen de muilen definitief bij het grof vuil. Hinri incasseert een klap van z'n dochter. Hij voelt de slag niet. Dan klemmen z'n handen om de bovenarmen van Corry. Z'n vingers in haar okselzweet. Haar ongemak in zijn neus. Hun ogen ontmoeten elkaar en zien elkaar, zien kutmeiden en boerenlullen in veelvoud. Corry laat haar beenspieren los. Hinri houdt z'n dochter overeind. Zo gemakkelijk is ze niet van hem af. Zo zou hij haar willen nemen. Hier en nu. De jonge bloem. Opnieuw beginnen onder de ogen van moeder Corry.

'Freudig, wie ein Held zum Siegen.'

Corry grijpt haar kans en laat het natte broodmes in de opengeschoven keukenla vallen. Ze ziet dat de kurk van de wijnfles nog aan de kurkentrekker zit. Een diepe zucht ontsnapt en verdwijnt in de gretige afzuigkap. Corry stapt achter Hinri langs, steunt op het buikkastje, probeert het op de plek terug te zetten. Een la gaat open.

Hinri tilt z'n dochter omhoog en draagt haar de kamer in. Dan haalt hij met een zwaai van z'n been de voeten van z'n kind van de vloer. Roos glijdt opzij. Dan valt ze voorover op het parket. Hinri zet een voet op de rug van Roos en duwt haar tepels in het gelakte hout. Haar korte rok kruipt tot onder de billenrand.

'Kom hier,' schreeuwt hij tegen Corry. 'Sta daar niet zo stom te staan. Kom hier godverdomme.'

De ogen van Corry worden op slag groter. Ze schuift de la van het buikkastje dicht. De trouwfoto wankelt.

'Kom hier kutwijf.' Hinri reikt uit en grijpt z'n vrouw bij haar pols en trekt haar naar zich toe.

Dan volgen de gebeurtenissen elkaar snel op. Voor Corry er weet van heeft, trekt Hinri haar rok naar beneden en steken de witte dijen van zijn vrouw

strak af tegen haar zwarte slip. Niet lang. Krakend scheurt de dunne stof. Roos tilt haar hoofd van de vloer. Ze krijgt pijn tussen haar schouders en in haar nek. Haar vader lijkt uit het plafond te komen, z'n langgerekt been als een boom die vanuit haar schouderbladen tot in de hemel is gegroeid.
'Ahnest du den Schöpfer, Welt?
Such ihn über'm Sternenzelt!'

'Hier heb je je kutwijf.'
Hinri grijpt Roos bij het haar en sleurt het kind naar de kut van de moeder.
'Hier, kruip in het hol waar je uitjaagd werd. Wil je dat? Ga terug.'

'Freude schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium,
Wir betreten feuertrunken,
himmlische, dein Heiligtum!'

Roos doet haar ogen dicht, duwt zo hard ze kan haar rug omhoog. Vader is sterk, te zwaar. Moeder ligt wijdopen. Kaalgeschoren. Gabberkut.
Roos steekt haar tong ver naar voren.

'Diesen Kuß der ganzen Welt!
Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium,
Freude, schöner Götterfunken.'

Roos snuift en briest.

Applaus. Het Koninklijk Concertgebouw Orkest.

Freude.

De slang en de muis

De oudste zus van Sophie had er een handje van. Als de R in de maand kwam – de R van Religie – en Wolkje aan de beurt was om na het warm eten uit de bijbel voor te lezen volgde steevast het fragment waarin de slang tot Eva sprak. In ronde zinnen klonk over de joghurtrestjes de verdommenis uit de lusthof. Sophie werd op slag hysterisch. Ze gilde dat het een lust was, viel flauw en bevredigde zo alle behoeften van de volgebuikten aan de tafel. Het was een opwekkend tafereel waarin ieder aan de trekken leek te komen.

Wolkje had een deel van de moederlijke plichten, maar vooral van de moederlijke rechten ingepikt. Commanderen en bevelen en dreigen met verraad als de jongere broers en zusters niet op tijd de schoenen hadden gepoetst, te laat naar bed gingen, de tanden niet tenminste drie minuten schrobden en andere ongerechtigheden zoals zachte indringende winden, lieten passeren. Dat moederlijke gedrag afgewisseld met ziekelijke behaagzucht was de laatste jaren gelukkig minder geworden, vooral sinds Wolkje verkering had gekregen en haar gezag voor een deel ontleende aan het feit dat ze een keer in de week, op zolder, als vader en moeder naar de avonddienst waren, door Addie werd gepakt, of liever gezegd, werd genaaid en genomen, gehaakt, als haar kippen door Addie van stok werden gejaagd. De bevrediging was dan van Wolkje's gezicht te lezen voor wie meer dan de basisschool had gehad.

De vader van Sophie was landarbeider geweest en zijn vrouw vulde op gemeenteformulieren van de bijstand braaf huisvrouw in als naar haar beroep werd gevraagd. Als er meerdere regels mogelijk waren en de ambtenaar aandrong, 'ach enkel huisvrouw' van z'n gezicht te lezen was, schreef de moeder van Sophie er 'koorlid' bij. Ze zong in het gereformeerde ouderenkoor. Demento mori, zei Sophie spottend als haar rapen gaar waren en ze ruzie zocht in plaats van hysterie.

Vader en moeder lieten de eieren al jaren in het nest liggen, te oordelen aan de vlekkerige kalkeitrekken op hun hangwanggezichten. De vader met stoppels, de moeder met donsveertjes onder de neus en op de wangen. Vader en moeder wisten beiden hoe laat het was. De mondhoeken op half zeven.

Nettie was na Wolkje de tweede zus van Sophie. Nettie viel nog mee. Ze had nog geen verkering, al likte ze af en toe aan Jans die halfzware shag en mentholsigaretten rookte en daardoor naar asbak smaakte als hij nog geen bier had gedronken. Als goede tweede na Wolkje en voor vader en moeder in pikorde, wist Nettie haar plaats. Ze was af en toe mild. Als Sophie onder de douche stond, het douchegordijn in een krul over de douchestang om er zeker van te zijn dat er niemand achter verborgen stond, op een bewaarengel na misschien, riep Nettie van beneden naar boven. Ze riep om Bé, maar die antwoordde niet. Werd Sophie bespied door haar broer? Niemand kon Sophie begluren, niemand kon Sophie in haar blote billen knijpen, of aan haar tepeltjes draaien,

zoals Bé dat die ene keer deed. Tepels waren het inmiddels, grote, net als haar diepe navel en haar geslacht groot en fors waren. Nettie deugde.

Bé had de melkwinkel van oom Frans overgenomen. Bé exploiteerde sinds kort een rijdende zuivelwinkel en had die kraan niet meer nodig. Hij woonde nog niet op kamers. Af en toe draaide Bé met de melkkankraan de deur van de badkamer van het slot om Sophie aan het schrikken te maken. Bé had Sophie in de tepels geknepen, er in gebeten. Strak en stijf van schrik was Sophie blijven staan. Met haar knie was Sophie tegen de beugel van de luxebadkraan gestoten. Ze had haar rug verbrand. Haar geslacht voelde dagen later nog pijnlijk en schraal als ze er over wreef om de slangen te bezweren. Ze had het haar geschoren. Sinds die keer sloeg ze niet alleen het douchegordijn over de stang, maar zette ze ook de wasmand onder de klink van de badkamerdeur met daartussen de beauty case van Wolkje en daarop weer een flesje met huidolie. Zo kon niemand binnendringen als ze met de heupen wiegde en wiebelend floot onder de milde straal, zo konden er geen slangen de badkamer insluipen.

Bé broer, was de enige die Sophie aanvankelijk serieus had genomen in haar angst voor reptielen. Woorden als slangenkuil, tuinslang, addergebroed en adderoog, vermeed hij zelfs het woord aderlating kwam niet over zijn lippen als Sophie in de buurt was. Ook als Sophie niet in de buurt was, gebruikte Bé dat woord nauwelijks. Sadder and wiser bleven ook natuurprogramma's op de BBC buiten beeld. Al was dat niet echt meer nodig sinds Sophie de kracht van haar vingers en de verkwikkende werking van de muis van haar hand had ontdekt.

Vanuit het slaapkamerraam zag Sophie Nico aankomen. Hij parkeerde de auto aan de overkant van de straat. Het zijraam ging elektrisch omhoog. Het stampen van de housemuziek nam af. Nico kwam uit de stoel achter het stuur omhoog. Sophie haalde haar hand uit haar slipje. In haar hoofd hoorde Sophie z'n gekreun, het vergeefse protest van een vouwwandbuik die werd uitgerekt. Dat was Nico net terug van het riagg. Met z'n linkerhand krabde Nico in z'n kruis en trok met gestrekte middelvinger omhoog wat was afgezakt of klem had gezeten. Nico sloeg het portier van de Audi dicht. Dat had Sophie al lang gezien, alle kerels, mannen uitgezonderd, krabden voortdurend in hun kruis als ze het minste of geringste karwei hadden geklaard. Bouwvakkers op steigers na een beurtfluitje, chauffeurs die zich achter het stuur hadden genesteld en de versnellingspook naar voren duwden, verkopers in meubelhallen die met pasen aan een thuiszoeker en zondaars tegen het negende gebod een tweezits- en driezitsbloemetjesbank hadden verkocht, haar vader die de sportuitslagen in de krant vergeleek met het lijstje op teletex. Allemaal kruiskrabbers.

Nico klikte met de afstandsbediening de portieren op slot en kreeg een knipoog van zijn blikken moeder. Ze flikkerde met groot licht.

Vrouwen zijn bang voor slangen, had Nico gezegd, dat had hij gehoord van broer Bé die twee jaar ouder was – lezen deed Nico niet – omdat vrouwen bang zijn dat de slangen in de vrouwenslurf kruipen. Daar had hij het riagg niet voor nodig. Toen Sophie hem nietbegrijpend had aangekeken, had Nico

toegevoegd: op weg naar het kippenhok, tut. Sophie had niet kunnen bedenken wat een slang in een kippenhok had te zoeken en zeker niet dat daar een weg door een slurf voor nodig zou zijn. Pas toen Nico zich in z'n kruis had gepakt, had ze begrepen wat hij bedoelde. Soms was Sophie traag van begrip. Dat ze angst voor slangen had, dat begreep ze ook niet.

Nee, voor slurfjes was ze niet bang, dat had ze van Wolkje wel doorgekregen als die van de zolder naar beneden kwam en naast haar Addie op de bank tv ging kijken tot vader en moeder van de avonddienst thuiskwamen. Nee, het was juist de vrijdag ervoor dat Wolkje naar natuurfilms wilde kijken om Sophie op stang te jagen. Dat was voor dat Addie z'n BMW parkeerde, met de onderbuik tegen het portier schurkte en over het dak van de auto naar binnenkeek om te zien of Wolkje al klaar stond. Addie werkte bij het kistation. Daar wilde Wolkje geen woord over horen.

Moeder zette haar voet op de achterhoek van de stofzuiger. Het snoer gulpte naar binnen, maar bleef in de contactdoos steken. Nico stond op en trok de stekker uit de muur.

'Zet jij de slang even in de kelderkast,' grapte Nico die de stofzuiger naar de kelderkast reed. Moeder keek vader aan. Vader floot tussen z'n tandenspleet en krabde in z'n kruis. Van alles zou hij nog in de steigers willen zetten, maar dit niet meer.

'Een beetje meer eerbied voor de ouderen,' zei GeertJan die in de keuken twee snee bruin brood met een spiegelei aan elkaar metselde. Hij had avonddienst, pas in de vroege ochtend zou hij terug zijn vanaf Schiphol met een buslading zonnebrand. Sophie wist niet of de weeïge lucht van zwavelwaterstof aan de vingers van GeertJan uit zijn mond kwam, of van z'n chauffeurspak.

Na 36 flitszenders bleef het beeld in een natuurpark steken. Een slang had een varken verslonden en rustte onder een boom. Sophie schreeuwde, gilde hysterisch en rende de trap op, pas in de badkamer, met de deur op slot, hijgde ze de adem uit haar longen, de kokerrok als een riem om haar taille, de ellebogen op haar knieën, het drassige bordeauxrode slipje strak om haar enkels. Met haar voet schoof ze de scheerspiegel over het kleedje voor het bad, het vergrootglas schuin naar boven gericht. De rand voelde koud aan haar billen, eventjes maar. Voor slangen was ze bang, ja, dat was gelukkig zo, maar voor muizen met vier pootjes en een duim ging Sophie niet meer op de loop.

Wil jij je pet afzetten!

Befehl ist Befehl. Ik vraag de jongen of hij zijn pet af wil zetten. Spijkerbroek, een jasje in oranje en rood. Geel misschien. De kleuren ben ik kwijt. Ik vond ze bij de decembervrouw. Op de keukenkalender ligt ze op haar rug. Ze draagt een pastelgroen broekje, nog net te zien, en om haar heupen een omslagdoek. Ze ligt achterover, uitnodigend op een gestreept strandmatras. Matisse schilderde Odalisk met magnolia's. Odaliske mit Magnolien, Odalisque with Magnolias, 192324. Haar borsten wijken uiteen, naar links en naar rechts. Ik dacht – ik was een schoolkind – dat daar, tussen de borsten een slang het lichaam verliet, een penisbuis met melk om het kind te laten drinken. Ik was een kind op school. Niemand maakte mij wijzer.

Ze is niet zo jong meer, maar jong genoeg voor mijn adem, voor mijn bloed, voor mijn zaad. Ze heeft haar ogen dicht, al weet ik dat niet zeker. Ze leert mij vreemde taal. Ik zocht odalisk in een woordenboek. De smaak van moedermelk ben ik al jaren kwijt. Het woord hoer gebruik ik niet meer. Ik weet niet of ze een minnares kan worden die me een kind kan baren, een zoon wellicht, als de jongen in mijn klas.

'Je pet.'

De leerlingen kijken.

Ik zeg dat ik hem zien wil, dat hij niet op visite is, dat hij een gewaardeerde gast is. Ik hoor mijn woorden. Ik wil weten wie onder dat zwarte haar huist, zeg ik. Ik wil weten wie in die schedel woont, zeg ik. Ik weet niet wat ik zeg. Hij neemt de pet in zijn hand.

Hij lacht om mijn zenuwachtigheid. Mijn hand glijdt van voor naar achter over mijn hoofd, blijft bij de boord steken.

Ik zou de pet af willen blijven, maar ik houd niet van petten in mijn les. Ik weet het, het is mijn angst voor het onbekende, het is mijn angst voor wat ik niet mocht, niet durf. Het is mijn angst voor wat moet. Mijn muts met bont van bisamrat steekt in mijn jaszak. De stropdas knoopt tot aan de boord. De strik knelt onder mijn appel. Ik ben bang voor mijn kind. Ik vrees zijn moeder.

Ze rust tegen de septemberboom. Bruin en vol is haar lichaam. Om de stam kruipt een slangliaan. Naar boven, naar beneden, ik weet het niet. De zwarte hond gromt met rode ogen. De bruid is niet bang. Ze waaiert met haar aura. De vrouw kijkt naar links. Ze trekt mijn blik. Voor haar lichaam liggen doorsneden vruchten. Haar vlees. Papaja's. Waarlijk mijn vlees. Verderop is de zee, maar misschien is het enkel water. *Te arii vahine* – die königliche Braut – The Royal Bride, 1896. Paul Gaugin.

De zwarte haardos antwoordt voor zijn beurt.

'Je moet dat zo doen,' zegt hij.

Ik sta achter hem.

‘Kun je dat anders zeggen?’

Hij draait zijn hoofd en wijst in het schrift.

‘Dat moet andersom.’

Ik sta naast hem.

Zijn ogen kruipen bij me binnen. Ik knijp een dunne blik. De pet ligt naast het boek. Onbeweeglijk. De klep naar beneden. Onder de schedelpet ligt het blad van de tafel. Ik verdwijn in de schedelkap.

‘Kun je dat anders zeggen?’

Er zit een kaalkop in mijn klas. Zonder pet, zonder krullen. Tegen zoveel taal heb ik geen wapen.

November was voor Amadeo Modigliani: *Frauenakt auf weißem Kissen* – Female Nude on White Cushion, 1907. Naakt, op het kruis na.

Geen pet.

De pet met verre klep. De pet met ovale wendingen tot voorbij de oren. Convex, concaaf, ik weet het niet. Rondingen ken ik per maand.

‘U kunt niet rekenen.’

De pet heeft gelijk. Ik kan niet rekenen. Ik vergis me in eenheden, tientallen. Tot dertig tel ik, soms minder, soms één meer.

De kleppen naar beneden. De ogen op dievenstand.

‘Ik wil weten wie onder die pet zit.’

De pet verbergt de scheur.

‘Je moet niets. Moeten staat niet in Van Dale. Willen en mogen vind je op die lege plek.

‘En hoe gaat het. Kun je je draai vinden?’

De pet in de hand. Een witte kap, een donkere klep.

‘Mijn broer is ziek. Kanker.’

Het diploma reddend zwemmen haalde de pet onder het ijs vandaan. De pet vierde zijn verjaardag zonder eenden in het wak. De tumor onder de kaalheid verlengde de draagtijd van de pet.

‘Gelooft U?’

De pet van jaren zonder schreien.

‘Als je bedoelt...’

‘Ik hoor het al. Wie zo begint, gelooft niet.’

Geen definities, geen formules, geen afleidingen. De pet wil bezweringen, antwoorden. De pet wil weten waarom.

‘Als je bedoelt...’

Moeder overleefde de geboorte van de pet. Haar uitgestelde dood draagt ze mee. Haar dagelijks vertrek komt razend dichterbij.

Grote schoolkindstappen. Losse veters. De slang in het lijf.

‘Als je bedoelt...’

Die vrouw van Modigliani huilde maanden niet.

Zeven jaren geen tranen onder de pet. Dat water kwam met Salvador Dali toen *Akt in der Ebene von Rosas* (Ausschnitt) – Nude on the Rosa Plain (Detail), 1942 haar rug naar mijn gootsteen keerde.

'Of andersom,' zegt de pet. 'Misschien is mijn broer het eerst bevrijd van deze omweg.'

De kuif steekt wild naar voren. Zijn haar is gegroeid. Dat is sinds *Liegender Akt in Blumen* – Nude Lying Among Flowers, 1910 van Franz Marc.

Twee maanden verkering. Een schoonmoeder met dagelijkse overdruk van 120 millimeter kwik op de sluitspier. Een meisjesmoeder met endeldarm. Een meisjemoeder zonder kale zoon, zonder kinddochter, zonder chaosman. Een meisjesvader zonder pet.

Hij stroopt zijn mouwen op. Zoon met in zijn lijf schrammen en scheuren van de auto zonder zijdeuren, met voorruit en achterruit als in- en uitgang. Overleving van een blikken sluis. Zonder persen opnieuw ontsnapt uit een wrak voor de sloop. Hij laat zijn broer voor. Tijdelijk. Zijn moeder laat hij voor. De zoon blijft.

De pet wil weten.

De kale broer zonder pet, zonder gaatje in zijn hoofd, met overdruk tegen onhoudbare kennis. De broer met onbereikbare bobbel onder de grote en de kleine fontanel. De broer met penisbuis en zwemdiploma om petten uit eendenwakken te vissen. Moeder verstopt in darmgif. Een vader.

'Zusje heeft twee kindjes.'

Edouard Manet. Volksmeisje op sofa. Olympia, 1865. Vertalingen zonder Duitse of Engelse les. Negerin in schemering, met bloemen. Een hand op de kuisheid. Ongeschonden. Bloedeloos maar vruchtbaar. Strikje om haar hals, geen slangetje tussen haar borsten. Geen littekens aan de buitenkant. Geen pet of hoed op de stoel. Een bloem in het haar. Onbestoven Eva in de oogstmaand. Een dag extra.

'Mijn zusje is mijn dierbaarste. Dan kom ik.'

Twee vaders. De ene is er nog, de andere opgeborgen. Een kindje als uitweg voor de mankerende endeldarm, als stoomfluit uit de chaos.

'Het jongetje is blind.'

Mogen en willen op de lege plek in een woordenboek. Niets moet.

'Ik heb een jaar voor het kleinkind van oma gezorgd. Samen in bad, samen in bed. Dat schept een band. Het jongetje is mijn zoon.'

Op schoot de ondergestoven pet met ovale klep.

'Zijn broertje heeft cara. Geen beetje.'

Slangetje in de neus.

De pet vraagt zonder bedoeling.

Bloed ruist, adem piept, zaad verdort. Mijn rattenkop is ver van dit lokaal.

De klink onder de klep.

'Ik heb het er over gehad.'

De pet in de hand.
'Ik heb het er over gehad.'
De klep opzij.
'Ik heb het er over gehad.'
Hand aan de klep.

'Wil jij je pet afzetten?'

'Dit is een bevel.'

Heer. Olieverf op board. 50 x 60 cm. 1993.

Hat mir lustig guter Ding

De ovaalronde eikel van onbestemde kleur hing slap en breed naar voren, rustte met het toompje tegen de harde stiknaden van de zwarte spijkerbroek. Het rafelige metaal van de sluiting trok vlak boven de wortel waar haren omheen krulden, zachte krassen in het vel. De pik van Gustav hing ontspannen uit de gulp. De eikel bloot. De voorhuid was ver teruggeschoven en liet een ronde glinstering zien. Dat was vanzelf gegaan. Gustav had z'n orgaan naar buiten gehangen, niet om te pissen, enkele om dat lichaamsdeel 'frische Luft' te geven. Dat leek te lukken, de kille voorjaarswind streek langs z'n lid. Gustav had z'n handen in z'n zakken gestoken en staarde met grote ogen onder donkere wenkbrauwen voor zich uit naar de overkant van de vaart. Hij hield de onderbuik licht naar voren, vaag was een glimp van donker buikhaar te zien onder de knoop die de broek gesloten hield. Diep snoof Gustav de vroege nacht naar binnen.

'Hat mir lustig, guter Ding. Mit den Glöckchen, klinge, kling,' floot hij zachtjes.

Gustav wist niet wat hij wilde, hij wist enkel dat hij aan de rand van het plantsoen stond met z'n gulp open, z'n lid voor iedereen zichtbaar, maar er was niemand om te kijken. Voor hem golfde water van het kanaal zwart en licht, met donkergroen door de grijstinten. De wind kwam in vlagen, beroerde even het koude water, z'n korte stekelige haren, trok aan de panden van z'n zwartleren jasje en bleef dan liggen tot de volgende luchtgolf door en over het parkje en langs z'n halfgezwollen lid streek. Tegen de oever aan de overkant van het water deinde Spes mea zachtjes mee. De mast zwiepte in regelmatige cadans heen en weer als een metronoom.

Gustav was met z'n hoofd nog bij het café, bij de wandeling door de binnenstad naar deze plek. Z'n gedachten kropen traag over de trottoirs, over het schelpenpad naar het aangeharkte perkje onder de beukenboom, waar de eerste grasklokjes tevoorschijn kwamen. Het was alsof er een vertraging was opgetreden, alsof z'n lichaam zich sneller in de tijd had verplaatst dan z'n geest. Of misschien was het zo dat diepere verlangens pas na een weerbarstige worsteling uit z'n spieren, z'n vezels, uit z'n lichaamsvocht boven kwamen drijven. Zo voelde dat een beetje, maar hoe het precies was, wist Gustav niet. Het leek een opborreling van amorfe gevoelens die een verdwazing met zich mee bracht waar hij geen zeggenschap over had.

In het café had Gustav scheef op een kruk aan de bar gezeten, een voet op de ijzeren ring onderaan de kruk, de ander met de teen van de schoen op de houten vloer. De benen een beetje gespreid, de knieën gebogen, uitnodigend, maar te vroeg op de avond. Ook na twee glazen bier waren de meeste krukken aan de toog nog leeg geweest. De eerste avondfilms waren nog niet afgelopen en op publiek van de schouwburg had hij niet hoeven wachten, dat frequenteerde andere kroegen, andere salons. Gustav had zich verlekkerd aan

de enkele jonge vrouw die binnen was gekomen. Gedruppeld, niet verlekkerd, zo had hij dat gevoeld en z'n lichaam was gaan gloeien. Met opgeheven lid was hij met de knieën tegen het beschot van de bar gaan zitten. Hij had z'n bier gedronken. Onzichtbare dromen waren door hem heengegaan en hij had zich in zichzelf verloren, niet wetend wat er met hem gebeurde, enkel de lijfelijke spanning gevoeld, z'n lid dat links in z'n krappe slipje groeide en kromp en weer groeide en met hem leek te spelen. De enige opening met de buitenwereld leek z'n opgesteven pik te zijn. Een handvat, een steel, maar Gustav had niet geweten of het de steel van een bezem was om stof uit de naden van de vloer te vegen of een ragebol om de spinnenwebben bij de ramen weg te halen en uitzicht te forceren.

Gustav had afgerekend.

Hij was z'n pik achterna gegaan. In ongemakkelijke gang tot aan het eind van de straat. Z'n lichaam had hem naar het plantsoen aan de rand van het kanaal gebracht, de plek die hem vertrouwd was. Ik ben een echte man, had Gustav nog gedacht: ik loop m'n pik achterna.

Toen hij met gebogen schouders de theesalon in het park voorbij was gelopen, had hij gezien hoe gasten verveeld aan tafeltjes naar buiten staarden. Handen om de hals, ellebogen aan weerszijden van het bord en bestek. Jongens en meisjes dolden in het park, bedekt met bloesems van seringen op weg naar warme kroegen en meer. Gustav was opgewonden gebleven, de avondkou had z'n kruis niet lichter gemaakt. Pas in het plantsoen, ver weg van het publiek, was de temperatuur en het temperament gedaald. Z'n geilheid was gebleven, maar had een hanteerbare omvang gekregen. Hij had z'n lid naar de andere kant in z'n slip geschikt en geglimlacht. Van alle markten thuis: links- en rechtsdragend.

Gustav hield z'n handen in z'n broekzakken, duwde z'n onderlijf verder naar voren en keek naar z'n uitpuilende gulp. In het vale licht van de lantaarn die langs het pad half achter een bottende boom verscholen stond, zag hij in lichtgeel natriumlicht het uiteinde van z'n lid, de donkere rand van de eikel waar de voorhuid vanaf was geschoven, de witte boord van de slip die aan weerszijden strak onder z'n balzak langstrok, waarvan hij de huid en de haren voelde krioelen. Gustav zag de rimpels in het slappe vel om de wortel, de gezwollen aderen als lianen om een tropische boom.

Aan de leestafel in het café had Gustav alle dagbladen nageplozen over Turken die hun landgenoten in den vreemde te grazen namen. Koerden en Turken moesten wel erg veel van elkaar houden, net als Hutu's en Tutsi's, net als de vaders die hun kinderen te lang in het badwater hielden, net als de mannen die hun vrouwen aan het mes regen, de kogel gaven. Zonder liefde geen geweld, zonder geweld geen liefde.

Gustav voelde z'n lid verstijven toen hij de passages weer door z'n hoofd voelde glijden: Brand achter voordeur, Benzinebom in auto, Molotovcocktail in eethuisje, Kind in plastic zak, Mes in warme borst, Strychnine in vanillevla. Er was niemand die het plantsoen bij nacht bezocht. Nog niet.

De wind trok met de kruin van de beukenboom zwarte ongrijpbare strepen over de grond. Naast de onderste grote takken was ooit een tak geamputeerd. De schors was deels over de wond gegroeid en vormde een ovale opening. Een groot uitgevallen geslacht, een pik verscholen achter een voorhuid. Een opening waar eksters en kraaien naar voedsel zochten, of naar een plaats om te nestelen. Er viel oud blad naar beneden, een tak, er ritselde iets achter Gustav in de struiken. Een egel, een muis, een verdwaalde man misschien. Een koude rilling liep over Gustavs rug, trok achter langs z'n benen naar z'n schoenen, bleef vlak boven de aarde in z'n verstrammende kuiten steken. Gustav zette z'n voeten een eindje van elkaar. In het water van het kanaal verschenen concentrische ringen, een gasbel van de bodem ontsnapt, een vis die even kwam kijken, een rat misschien. De wind zoog de verstoring op, nam de chaos van de golfjes op in een groter geheel, liet de ringen verdwijnen in het binnenschip. Gustavs lid wees weer naar beneden, koud, ongevoelig, een omvangrijke buis met een geestesoog aan het eind. Hij trok z'n buik in, ontspande de spieren om z'n borst, hield z'n gloeiende handen in z'n zakken. In de ene hand de huissleutels in een leren hoesje omklemd, in de andere een zakdoek en een halve rol pepermunt. Hier moest hij zijn, in dit plantsoen met de rits open en de boord van de slip strak tegen z'n balzak. Hij wist niet waarom hij daar moest staan, maar hij was er en hij voelde dat het goed was.

Achter hem op een heuvel stonden twee mannen in strakke broeken en korte jasjes. De een schuin achter de ander. De handen in de zij. Het was een monument ter nagedachtenis van hen die het niet hadden gered. Verzetsstrijders die elkaar door dik en dun vasthielden tot de dood erop volgde, mannen onder elkaar. Contact zonder woorden, kortsluiting onder hoogspanning. Terwijl de gedachten van Gustav van het monument over BergenBelsen, Auschwitz, Birkenau, Amersfoort, Westerbork vlogen, stak z'n wapen opnieuw schuin naar voren, zwelde het blinde oog van de loop. Twee eenden lieten zich in het water glijden, kwaakten een enkele maal. 'Gak gak,' zei Gustav ze na, z'n lid verslapte. Vanuit het paviljoen achter de heuvel klonk Schubert telkens als er een deur openging. Boven Gustav raasden de laatste wolken met de stormwind mee, de eerste sterren achterlatend. Morgen zou een mooie dag worden, wist hij. Kou kroop z'n lijf binnen.

Gustav verzette z'n voeten. De schoenen raakten elkaar, piepten even. Hij hoorde hoe warm water over z'n schoenen spetterde. Het was alsof de stroom geurende pis hem uit een droom haalde. Gustav keek naar beneden. In het schrale licht verschenen donkere vlekken op z'n broekspijpen. In het gras bruiste een laagje witgeel schuim rond een tak. Boven hem staken doorzichtige kruinen zwart af tegen de donkerblauwe hemel en gaapte de wond aan de beukenboom hem aan. Achter de huizen aan de overkant van het water was de lucht lichtblauw tegen het grijs aan, met okeren tinten naar de horizon. Achter een raam werd licht aangeknipt, een gordijn dichtgeschoven, een hond blafte vanaf een balkon. Een licht ging uit.

Gevoelloos stroomde heldergele urine door de pisbuis de blaas uit. Gustav

liet de huissleutels los, haalde z'n hand uit z'n zak en borg het waterende lid op in z'n broek. Dampende drank liep over z'n hand, streelde z'n pols, gleed langs z'n dijen, warmde z'n buik toen hij de slip omhoogschoof, een stroom die pas stopte toen Gustav de rits dichttrok. Met opgeheven lid stapte Gustav het pad op. Het hoofd in de nek. De rits dicht. Stoom in z'n lijf.

Uit z'n jaszakken haalde hij zwartleren handschoenen.

'Goedenavond,' zei Gustav, terwijl hij z'n vingers stevig in de handschoenen duwde, de armen omvattend gestrekt voor z'n borst.

De jongen en het meisje, de jassen open, keken even opzij, maar zeiden niets toen Gustav ze voorbijliep. Gustav hoorde hoe ze achter z'n rug zoenden. Voelde hoe ze hun jonge lijven tegen elkaar duwden. Ritsen open. Gustav keek niet om. Hij hoestte, merkte hoe z'n lid heftig kloppend verstrakte. Hij hoestte opnieuw. De natte broekspijpen kleefden koud tegen z'n straffe dijen. Bij het paviljoen spetterde de fontein onafgebroken flarden zwarte cirkels in het zilveren water. De wind ging liggen.

'Guten Tag,' floot Gustav zachtjes, 'Ist's nicht eine schöne Welt?'

Uit de binnenzak van z'n jasje pakte hij het doosje met penicillinecapsules.

'Ei du Gelt!?'

Er zaten nog twee in.

'Schöne Welt!' in golven over z'n getuite lippen.

Hij zou de kuur volgens voorschrift afmaken. Dwars tegen de schraalheid in.

'Nun fängt auch mein Glück wohl an?!'

Gustav draaide zich om bij de uitgang van het park, liet de pepermuntrol los, omvatte in z'n broekzak, links, z'n stijve en kneep er hard in, vlak onder de eikel. Hij voelde een tinteling uit z'n kuiten naar de aarde trekken.

'Nein! Nein!' kraste hij.

De rits dicht tot vlak onder de kin.

Ik groet het licht in U

De gebakken vis kwam Benno voortdurend weer omhoog. Af en toe probeerde hij een boer te laten, maar de luchtbel bleef telkens in een halve oprisping steken en leek over te gaan in een kotsbeweging van diep onder het middenrif vandaan. Dan hoestte hij een paar keer, schraapte de keel en slikte weer in wat uit luchtpijp en slokdarm los was geraakt. Jannie had hem bruine boterhammen met oude kaas meegegeven. Die zaten nog in de lange regenjas die aan de haak in de spoorkantine hing. Benno had het pakje brood in z'n uniformjasje willen steken, maar had dat vergeten. Enige opzet was er niet vreemd aan geweest. Hij was meester op de bok en hij wilde er ook in uniform als meester uitzien, al was het model inmiddels uit vale bordeauxjasje verdwenen, zelfs als hij het bovenste van de twee knoopjes dichthield, wat gemakkelijk kon. De zakken van het jasje waren aan de krappe kant en zouden met zes boterhammen erin ver uitpuilen. Benno hield daar niet van. Hij had een rank en stevig postuur, niet dankzij de korte wandelingen op de perrons en de stadswandelingen in de knooppunten van de intercity's, maar meer dankzij de dagelijkse fietstocht naar het station en terug. Dat wilde hij graag zo houden. Benno had geen rijbewijs.

Tussen de intercity uit Z. en de boemel naar S. had hij veertig minuten wachttijd gehad en op de markt een gebakken vis gehaald, deels om de trek te stillen, maar ook om de tijd voorbij te laten gaan. Al was dat zonder die vis ook wel gebeurd, had hij nog even gedacht. Dan maar met vis. De rit naar S. en terug was de laatste van deze avond, dan zat zijn dienst erop. De posttrein had hij geruild met een collega. Om zes minuten voor middernacht zou op tv een western beginnen. Die wilde hij zien. De titel van de film was hem ontschoten, maar dat stoorde hem niet. Elke cowboyfilm was goed.

Benno wachtte op het perron tot de intercity naar A. wegreed, keek op de klok, wachtte tot de secondenwijzer opnieuw bijna boven was. Nog twee minuten. Hij liep langs halfverdwaasde jongens en meisjes die afscheid hadden genomen van geliefden. Elke keer weer verbaasde hij zich over de opluchting die hij op de gezichten zag, meer opluchting dan teleurstelling. Alsof de minnaars blij waren het onderwerp van hun liefde even kwijt te zijn. Misschien was dat ook wel zo. Elk afscheid kon immers het laatste zijn. Jannie zwaaide hem ook hartelijk uit als hij op de fiets langs het keukenraam reed, op weg naar het spoor. Als hij terugkwam lag ze vaak in bed, ook als hij vroege dienst had en op tijd weer in huis kwam. Bijna altijd lag ze in bed als Benno thuiskwam. Benno wist niet anders dan dat het zo hoorde. Hij hield niet van veranderingen, niet als ze onverwacht kwamen. Als hij de eerste rit op een dag had, stond Jannie met hem op, ook om vier uur in de ochtend maakte ze een uitgebreid ontbijt en gaf ze hem zes boterhammen mee. In de beginjaren met jonge kaas, maar dat was langzaam veranderd. Wat Jannie deed als hij tussen

de rails was, dat wist Benno niet. Het huis was altijd proper. De lucht van aangebrande macaroni, van overgare spruitjes, van zuurkool, was hij al bijna vergeten, zo proper.

Benno had zin in het ritje naar S. De dieselelektrische trein reed weliswaar niet zo snel, niet zo soepel als de intercity, maar daar stond tegenover dat hij een beetje meer met de rijtijden kon spelen. Een minuut meer of minder, daar lag niemand wakker van op dit traject.

S. was een eindstation zonder verdere aansluitingen, in de winter tenminste. In de zomer vertrok er een veerboot en kwam er een veerboot aan, een paar keer per dag. Dagjesmensen en vakantiegangers zochten dan een plek in de boemel. Na zeventien minuten zou Benno de retourrit beginnen, of na achttien of negentien, als hij maar op tijd terug was in L. Dat was voldoende. Vaak maakte Benno in S. een praatje op het perron met wie op de trein wachtte of keek hij naar de wolkenluchten boven het stille landschap. Verderop was de haven met een oude werf, een verlaten visfabriek en een minivuurtoren. Benno hield van dit lijntje en hij was niet de enige. Ook de conducteurs op deze lijn maakten geen probleem van afwijkingen van de dienstregeling. Soms stopte hij op een station dat hij over zou moeten slaan om een passagier die zich in de vertrektijd had vergist uit te laten stappen. Soms stopte hij bij zo'n uurhalte zonder dat er iemand in- of uitstapte. Hij liet de deuren dan dicht. Dat gaf hem een gevoel van vrijheid en van macht; tegelijkertijd. Een gevoel dat hij mistte op de bok van de intercity. Op de stoptrein trok die tinteling dan door z'n hele lijf, een warm gevoel dat hij af en toe meenam naar Jannie, in bed, waar het dan langzaam uit z'n onderbuik wegvloeide. Meestal sliep Jannie dan al.

Het meest verheugde Benno zich op de late ritten in het najaar. Hij vond de herfst het mooiste seizoen. Blad dat geelbruin verkleurde en in honderden tinten de wereld vrolijk leek te maken, vooral als de late avondzon scheen, na een herfstbui. Dat was het mooist. Al dat aarzelende groen dat steeds lichter werd en een avondzon die dan weer rood en dan weer geel weggleed in een bol met roze erin. Een zon die langzaam in een ovaal afplatte en sneller dan verwacht en sneller dan gehoopt, verdween achter slierten grijszwarte wolken. Dan verminderde hij soms vaart, alleen om te zien hoe de zon om een molen wanhopig de wieken vast leek te pakken en stil wegzonk als in volledige overgave. Op de bok hoorde hij geen geluid van buiten, alleen het brommen van de diesel in het vak achter hem en de compressoren die na het vertrek lucht in de remcilinders pompten. Benno wist dat tijdens een zonsondergang de natuur stil was. De koeien hielden zich gedeisd, er waren geen reeën die nog snel het spoor overstaken en geen honden die achter boerderijen blaften. Alleen jonge boeren op hun tractoren verstoorden de ondergang van de zon, maar met die ergernis had hij vrede gekregen, hem bekroop dan een gevoel van verbazing over zoveel wreedheid en onachtzaamheid van onstuimig jonge boeren met de geur van warme melk nog aan hun handen en in hun kleren.

Benno hield van het warrelende blad dat in het licht van de trein glinsterde

en blinkerde en de staven glad en onbetrouwbaar maakte. Licht dat niet ver over de rails scheen. In de beginjaren bij het spoor had hij door heftig te remmen de trein wel eens een voorzichtige schuiver laten maken op de gladde staven. De laatste jaren liet hij dat na, uit een soort eerbied voor het afgestoten blad dat nog even z'n best deed mooi te blijven.

Met niemand van het spoor had Benno erover gesproken, niet met collegamachinisten, niet met conducteurs. Hij had z'n collega's er ook nooit over gehoord. De man aan het spoor.

Twee jaar geleden had Benno hem voor het eerst gezien. De man met de grote hoed en de lange regenjas. Donker en groots. Een herenfiets zonder tassen scheef tegen een struik. Een stille man naast een boerenoverweg zonder lichten en zonder slagbomen, alleen een enkel roodwit gestreept andreaskruis naast het pad. Een van de vele overwegen waarvoor hij moest blazen bij mist en slecht zicht. De onbekende had de handen in de zakken gehad en leek te wachten tot de trein voorbij was gegaan om dan pas over te steken. Even had Benno angst gevoeld. Een koude rilling was vanaf de haargrens langs z'n nek naar beneden getrokken tot aan de boord van de broek. De voet had hij op de dodemansknop gehouden, maar met kramp in de kuiten. Zeven was z'n score, dat was meer dan genoeg. Z'n jaargemiddelde lag boven dat van veel collega's. Nog nooit op deze trage eeuwenoude lijn was voor hem leven stil blijven staan.

Op de terugrit stond de man er nog. De fiets hing op dezelfde plek in de struiken. Er leek niets veranderd. Alleen de paarsrode gloed aan de horizon was verdwenen en donkerder geweest dan op de heenrit. Benno had op het hoofdstation niet meer geweten hoe de werkelijkheid er even eerder had uitgezien. Benno had niet of geweten of hij gedroomd had. Hij had z'n reisstaat ingevuld – geen bijzonderheden – en was naar huis gefietst. Jannie had in bed gelegen tussen schone lakens. Het was een vrijdag.

De routine van nachtelijke ritten met beperkt zicht waarin de wereld soms het uitzicht bood van een kronkelpad in een nachtelijk oerwoud, was toen misschien bij hem binnengeslopen. Van alle boerderijen aan het spoor kende hij de verbouwingen, wist hij wanneer en hoe vaak de schuren waren geschilderd, kende hij de aangroei van de mestbult en de kleur en vorm van tractoren en boerenwagens. Hij kende de vissers aan de spoorsloot en de eigenaren van de volkstuintjes. Benno wist wanneer de bonen weer in rekken stonden te drogen en boerenkool wachtte op de eerste nachtvorst. Hij wist welke tuinder als eerste prei zou steken. Het spoor lag er en er was geen ander pad mogelijk. Benno had de tijd om rond te kijken. Soms zag hij meer dan er te zien was en steeg hij uit boven de waarnemingen die door het automatisme en de training ingesleten waren. Veiligheid ging boven alles, en hij vertrouwde erop dat hij bij een onverwachte beweging langs het spoor wakker zou schieten, zoals een moeder wakker schiet door het kuchtje van haar baby en langsrazende treinen negeert.

De volgende avond had de man er weer gestaan, dezelfde man, dezelfde hoed, zonder regenjas, maar gekleed in een zwart hemd met korte mouwen en

een strakke donkere plooibroek met een zwarte riem en zilveren gesp. Benno had de glimmende schoenen gezien. Twee witte veegjes een eindje van elkaar, vlak boven het rulle pad. De fiets had tegen de schuine ijzeren spoorpaal gestaan. De regenjas hing over het stuur. De glimmende voering naar buiten gekeerd. Benno had de ogen van de man, die de handen in de broekzakken had gehouden, onder de brede rand van de hoed niet kunnen zien. Het was alsof de vreemdeling een lichte buiging had gemaakt, een neiging van het bovenlichaam met de heupen als scharnierpunt. Meer niet. Toen was het voorbij geweest en liet hij de trein uitvieren naar het verlaten station van P. Er waren alleen reizigers uitgestapt. Het keerpunt S. had ver weg geleken en toch zo dichtbij. Het bleef die nacht doodstil langs het spoor.

De derde avond had Benno uitgekeken naar de onbekende. De man stond bij een overweg na M. Weer een stille overweg van een boerenerf naar weilanden aan de andere kant van het spoor. Vorig jaar was hier een koe aangereden en was de trein uit de rails gelopen. Twee dagen busvervoer. Geen persoonlijk leed en koeien die de dagen erna, als alle dagen, onverschillig herkauwden, onbekommerd over hun eigen lot of over het lot van hun soortgenoten. Benno had gezwegen over wat hij had gezien. Hij had niets met collega's, die in de kantine niet verder kwamen dan opmerkingen over vrouwen en pubermeisjes die ze in de trein hadden bekeken en met wie ze graag uit hadden willen stappen om wat dan ook te doen aan het eind van het perron. Benno hield niet van die praat over rangeren en stootblokken. Hij had Jannie die thuis op hem wachtte als hij van z'n ritten kwam. Vanavond zou hij haar in bed vinden, na de western en na het glaasje koude korenwijn. Ze was zijn vrouw. Jannie hield niet van Bonanza, niet van Rawhide.

Na die eerste keren had Benno naar de man met hoed uitgekeken. Tevergeefs. En toen Benno de vreemdeling bijna was vergeten, stond hij er ineens weer, een paar meter van het spoor, scherp zichtbaar in het licht van de bijna volle maan, strak tegen de heldere lucht, vlakbij de verbreding van de spoorsloot die half was dichtgegroeid met waterlelies en die, als hij de juiste rit had, de maan zo mooi en stil weerspiegelde en heel soms een ster, waarvan Benno niet wist of het misschien Venus was. Benno had nauwelijks angst gevoeld. Hij was bijna niet verrast geweest. Wat moet komen, dat komt vanzelf, had hij gedacht. Benno had niet gegroet, enkel gekeken. De man aan het spoor had Benno in de onverlichte cabine niet kunnen zien en Benno was z'n verbazing en onzekerheid voldoende de baas geweest om niet te hoeven groeten. Op de terugweg uit S. had de man er weer gestaan. Aan de andere kant van het spoor, naast de struiken, dichtbij de rails, de handen in de zakken. Het was alsof hij het terrein voor Benno af had willen bakenen en de breedte van het spoor aan had willen geven, terwijl die toch zo duidelijk in staal en hout was vastgelegd; hier breed en verderop smaller, maar wijkend bij niet te snelle nadering. Zo had Benno het gevoeld.

Vanaf het weiland was de weerspiegeling van de figuur in de sloot vast en zeker heel mooi te zien geweest, als een verlate reiger, maar dan voller en raad-

selachtiger. Benno was de vreemdeling voorbijgereden en had hem onbeweeglijk zien staan in de buitenspiegel, heel lang, tot er een kleine rechte zwarte streep aan de horizon over was gebleven die verdween toen het spoor afboog.

Bij de rittenverdeling had Benno vaker ingetekend op de boemel naar S. Het was onbewust gegaan. Pas tegen het voorjaar was hem opgevallen dat hij heel vaak naar S. reed en terug. Benno merkte dat hij had uitgekeken naar de vreemdeling aan het spoor, dat er een band was ontstaan tussen de onbekende en hemzelf, alsof hij houvast had gevonden aan die onzekere verschijning. Soms betrapte Benno zich erop dat hij op andere lijnen uitkeek naar de vreemdeling, dan weer merkte hij dat hij lichtjes schrok van mannen met zwarte breedgerande hoeden.

Pas na de zomer, in het diepe najaar, de wintertijd was juist weer ingegaan, had hij de man weer gezien. In z'n opwinding had Benno erover willen praten. Hij had willen zeggen dat hij warmte had gevoeld en vriendschap met die vreemdeling en tegelijkertijd afstand en een vaag gevoel van vrees, van angst voor het onbekende. Benno had gezwegen in de kantine waar een late roker op de posttrein wachtte en de tijd doodde met soft porno op de kabeltv. Benno was naar huis gefietst. Jannie had in bed gelegen. Benno had zich gedouched en was dicht tegen haar aangekropen. Door de kier tussen de gordijnen had hij een streep zwartblauwe spoorlucht gezien. Door z'n onderbuik was een warm gevoel getrokken. Benno was blij geweest dat Jannie enkel had gekreund en niet wakker was geworden. Hij had zachtjes gegniffeld om het overspelige gevoel dat bij hem binnen was geslopen. Het had hem opgewonden. Jannie had niets gemerkt, ook de volgende ochtend niet. Ze had niets gezegd en boterhammen klaargelegd. Alles leek hetzelfde.

Vanaf die eerste keer had Benno de rode machinistenpet weer opgezet. Nadat de draagplicht was afgeschaft had hij de pet in de slaapkamerkast geschoven en gezworen die nooit weer te dragen. De man met de hoed had hem overgehaald de pet weer op te zetten. De overreding was zonder woorden gegaan. Benno had de vreemdeling, die hem steeds vertrouwder was geworden nooit gesproken. Geen van z'n collega's had er ooit een woord over gerept. Die nachtelijke ontmoetingen, hoe stil en zwijgzaam ook, waren zijn geheim, misschien wel ieders geheim waarop een collectieve afspraak van stilzwijgen rustte, een warme deken die enkel door dichters aan een punt werd opgelicht, een geheim dat enkel in poëzie werd onthuld, maar slechts door weinigen werd begrepen. Niet door Jannie.

De eerste herfstdagen liep Benno met de pet in de hand over het perron. Pas in de trein, alleen op de bok, zette hij de pet op. De kleur was nog helder en niet verbleekt zoals het vale jasje en de broek, de leren binnenrand van de pet was uitgedroogd en stug. Met een zekere gêne had hij zich in de grote buitenspiegel bekeken en de pet voorin geschoven, naast het zakje met boterhammen tegen het rubber om het glas van de voorruit. Telkens als hij een station achter zich had gelaten, zette hij de pet op en als de verlichting van het volgende station dichterbij kwam, schoof hij de pet weer terzijde. De vreemdeling liet zich niet zien.

Even buiten L. draaide Benno bij de onbewaakte overweg het gravelpad op langs het spoor. Hij hoorde slechts het gesnister van de banden op de losse steentjes. De staven glommen in het duister en weken in de verte uiteen terwijl hij stevig doortrapte. Nog vijf kilometer dan was het tijd voor de western, en dan voor Jannie. In z'n jaszak voelde hij het pakje met de boterhammen. Plotseling hoorde hij z'n naam fluisteren. Benno durfde eerst niet om te kijken. Over z'n rug trok een koud spoor. Hij was bang voor de man met de hoed, maar wilde aan die angst niet toegeven. Benno keek om. In de verte was de bovenlucht zwak geel gekleurd door de lichten van L. Bijna verloor hij z'n evenwicht toen het smalle pad een beetje omhoogliep naar de overweg. De angst sloeg op z'n darmen. Hij voelde een vreselijke aandrang. Benno schoof de fiets in de wal van de bermsloot en knoopte zo snel hij kon de regenjas open, haakte de broekriem los en trok met wilde halen de pantalon naar beneden. Met één hand hield hij zich aan de tak van een struik vast en leunde zover hij kon achteruit. Jannie had nooit diarree. Jannie moest altijd persen, elke dag. Met z'n vrije hand haalde Benno door het klamme gras de regenjas naar zich toe en zette behoedzaam z'n voet op de zoom. Met een draai haalde de papieren zak uit de jaszak, schudde de boterhammen eruit en viste het servetje uit het broodzakje. Hij zuchtte van opluchting toen hij de broek omhooghees en even omkeek. In het duister was enkel een zachte glinstering tussen de rails te zien. Het had herfstblad kunnen zijn. Uit de sloot klonk een zachte plons. Vanaf de graskant groeiden halve waterboogjes naar het midden. Een enkele ster schitterde. Benno glimlachte en ademde diep de nachtlucht in. Frisse winterse geuren drongen in hem door. Hij wachtte op het geluid van een uil.

Uit G. kwam de laatste trein hem tegemoet. Benno knoopte de jas dicht, deed een stap achteruit en wachtte achter het bosje tot de gelige lichten hem voorbijschoven en de trein laagbrommend naar L. reed. Alleen in de spiegel had de machinist kunnen zien hoe Benno een lichte buiging maakte en glimlachte onder de klep van de pet.

Hij zat ongemakkelijk op het zadel en trapte voorzichtig. Af en toe ging hij op de trappers staan. Hij had geen haast. Hij hoefde nergens meer naar toe. Jannie zou al slapen, dat wist hij. Er was eerst nog een film op tv en vrijdagse zoute haring en korenwijn, een beetje nog, in de fles in de deur van de koelkast.

Paradepaard

De lucht van Eindhoven hing nog in de coupé. Het was geen lucht van goede after shave, geen lucht van parfum 105, het was de lucht van benauwde winkelstraten met V&D, C&A, de Hema, van P&C en van een draaiorgel met benzinemotor. Het was de lucht van studententerrassen en opgewonden gesprekken over mechanica en fasenleer. De lucht van neoklassieke betonfronten en gevelstenen met reclame voor biermerken en casino. De lucht van een lauwe kriek op een terras. De raampjes in de coupé waren ver opengedraaid. Het zou nog lang niet onweren.

Ik was in het Van Abbemuseum. Schilderijen uit depot als entr'acte in een fabriekshal. Expressionisten, surrealisten, Cobra, de onvermijdelijke Carel Willinks en Charley Toorops, Appels, Picasso's, gelukkig geen Armando's, deze keer niet. Soms is het leven al zwart genoeg.

Ik zag twee Permekes, Constant Permeke, z.j. Nee, zo schilder ik niet, of het moeten al de kleuren zijn. Het gele schilderij.

Ik had haar wel gezien vanachter de bank. Ik zakte onderuit, keek naar buiten, snoof de lucht van die verlichte stad met in neon Philips Lighting. Ik maakte er weerlicht van. Let's make things better en onder het PSVstadion een speelgoedwinkel. In elk raam van de coupé nummer 203 gekrast. Peugeot misschien, deux cent trois, of een overspannen glassnijder onderweg. De wereld is soms wat ze lijkt.

Ik gooide m'n nylon sokken in de winkelstraat in een prullenbak, alsof ik daar nooit weer wilde lopen, zwarte beklemmende sokken met een gaatje, die me verrasten door nu eens in de rechter, dan weer in de linkersok op te duiken. Hoe mooi was het patroon van het gebroken marmer in de terrazzovloer van de wc in het museum. Doorleefd, geschuurd, gepolijst, verzorgd, gekoesterd, met sombere donkere randen waar de schoonmaakster vanaf was gebleven. M'n blote voeten op die vloer.

Ik had haar wel gezien. Ik zei tegen mezelf dat het aluminium om haar vingers zilver was en dat ik alleen voor goud zou gaan. Geblokt jasje, Van Doesburg of Mondriaan, niet achter glas zoals in Van Abbe, met alleen vertikalen en horizontalen. Zat ik maar naast je, dacht ik, zat ik maar aan de andere kant van het gangpad, of dichterbij. Ik zakte diagonaal onderuit, hoorde er even niet meer bij en probeerde de lucht van Eindhoven kwijt te raken, die goedkope after shave.

Op het perron in Den Bosch stond op een tafeltje een fles champagne met twee glazen. Een man in een oranje shirt – of was het rood – vroeg of ik goed geslapen had. Ik had niet geslapen, ik was klaar wakker en ik droomde. Ze liep een eindje achter me. Ik weet niet of ze droomde.

Langs vlaaien en bouwputten naar buiten en toen ik omkeek, raakte ze bijna m'n schouder. Ik schrok en was niet op het leven voorbereid. Vorige week lag

op die stoep een dode duif. Nu niet meer. Ik liet de zebra liggen, zij niet. Ik floot: op de grote stille heide breit de herder eenzaam voort. Hoe laat gaat de trein naar Eindhoven? Het spoor terug. Ik zag haar vinger langs de dienstregeling gaan voor we de champagne lieten staan en voorzichtig lachten om het theater rond het spoor.

Ik stak over: volg mij. Ze volgde niet. De Dieze stroomde verder onder de terrassen, onder straten met Franse namen. Pont des porters des blé.

Witbier zonder citroen tegenover de Turkse slager Isabella. Café Slagerzicht en de etage boven de spijkerbroekenwinkel in Amersfoort kwamen in me boven, zoete herinneringen aan vee, aan blote voeten op parket, aan zacht kreunen en een laatste schot op de begane grond, aan haken aan het plafond. Alle herinnering zijn in het heden. Op de eerste rij van het terras leunde ik achterover. Voermans koffie gebeiteld in hardsteen, cursief, dichtgetimmerde branderij en fietsen van Kemp, nee, van Kemps. Poëzie vanaf een terras als een diorama. Achteroverleunen, vastpakken, en niet alleen het witbier. Een baby op een fietszitje, slapend, scheef tegen de muur. Moeder kwam kijken, glaasje port en sigaret in de hand. Ik was bang dat het kind naast de duif zou vallen, maar het kind viel niet.

Twee golden retrievers in het steegje. Ik stapte ze brooddronken voorbij, ging voor aluminium. 'Waar is de pop?' vroeg de man op het terras. De hond beet en bracht de pop, afgekloven speelkameraadje. 'Braaf.' Een schouderklopje. Goud. Bossche bol op de markt en een rode brievenbus met overige bestemmingen, een blauwe druif, neoklassieke gevels van Albert Heijn, geen Mondriaan, geen Van Doesburg, geen ovalen van Miró. Geen elegante bril met bruingroene ogen. Een damesfiets in een galerie, op slot. Twee wielen en een witte pop. Onder mij stroomde de Dieze, voortdurend uit verleden tijd.

Parade. Een feestterrein naast de St. Jan met theater en bier en loempia's en patates. Een vrouw bestelde bier, 'maar mijn man heeft de portemonnee. Ik ga hem halen.'

Ze zat op het terras. Middenin. Alleen. Ik keek. Ik keek en leunde achterover op een houten klapstoel, met nog een houten klapstoel tegenover me, in de rug gekeken door theaterpubliek dat vanaf het balkon roerloos zat te wachten tot ik op zou staan en doen zou wat ik moest doen, doen zou wat ik hoorde te doen. Ik bleef nog even zitten.

Ik sta op. Ik ga doen wat ik kan.

Ze zit op me te wachten. Ik kom.

Vier bruine boterhammen in een zakje in de jaszak. Ik heb nog niet gegeten, ik heb nog niet gedronken.

Een neger met witte handschoenen trekt z'n mondhoeken ver uiteen en roept 'M'n vader heeft haar op z'n borst'. Hij laat z'n tanden zien. 'Thank you'. Iedereen lacht om zwart en wit, niemand geeft, z'n koffertje blijft leeg. Theater. Heilige koeien, een waarzeghutje, autobanden, andere banden, glassplinters, andere splinters, schuiframen, andere ramen en nergens de geur van Bratwurst, van verbrande benzine, de lichte lucht van caramel, van zonnebrand,

van milde rook, van onbekende geuren, van lucht. Korte zwarte haartjes in haar nek. Lundia: voor wie van ruimte houdt, legkasten aan de overkant. Alles wat je nodig hebt, vind je op straat, of in de trein, duiven, druiven.

Eetcafé boven de Dieze. Ik heb nog niet gegeten, ik heb nog niet gedronken. Ik zie de fietsen bij Pierre Kemp, Kemps. Weet je nog, die dichter uit de trein. Elke dag, toen. De scootertjes en de koffie van Voerman. Het dichtgetimmerde pand met de Franse straatnaam tegenover de islamitische slager met kosher schapenvlees.

'Het eten was prima, maar ik ben geen grote eter,' zeg ik.

De serveerster neemt de borden mee. Ruimt af. Ik heb nog niet gegeten en gedronken. Roos wast haar handen. Ze heeft nog niet gegeten en gedronken. Ze geeft me frites, een lepeltje appelmoes.

Hebben of zijn, iemand naast je hebben, of iemand naast een ander zijn. Roos zegt hebben, ze bedoelt zijn, zegt ze. Ik zie m'n eigen ogen, dubbelfocus dichterbij. Die kleuren, ik zag ze niet zo vaak. Elke dag boven de geur van tandpasta. Nee, toch niet zo allenig.

Ze leunt tegen me aan, raakt me aan. Haar. Borst. De golden retrievers zijn er met de pop vandoor en het koerende kindje slaapt niet meer in het zitje op de fiets. Isabella heeft een wit porseleinen schaap te koop voor f. 25,= en lichtbruine stoofpotten, afgeprijsd. Het is na sluitingstijd.

Het Bonte Palet. Een café met maar één man aan de bar.

Wie?

Demonen op de luchtbogen van de St. Jan. Ik voel hoe ze naar me lachen. Ik houd haar vast. Haar hand. Ze wil m'n pols voelen. Ik wil haar pols voelen. Waar zoenden we het eerst? De mond.

De steeg met de Franse naam. Bouche.

Verderop de brievenbus voor het bericht. Voortijdig verzonden mededeling. Overige bestemming. Ik voel hoe je buik beweegt. Tussen je hoofdharen een wondje. Weerstandige cellen.

Je schrijft een goed verhaal. Je hebt taalgevoel en alles voor elkaar, veel. En wat je hebt, dat raak je niet weer kwijt. Dat geef je weg als er de tijd voor is.

'Mijn tijd, mijn uur,' zegt Roos.

Ik proef een andere lucht, ik ruik je voorzichtig. Je neemt nooit de laatste trein. Ik neem de laatste trein, altijd. Ik kan niet anders meer. Ik neem de laatste trein, er is geen andere om terug te komen.

Tasje op schoot. Op schoot. Niemand die ons ziet.

Grote vingers heb je, zilver of aluminium, goud heb je. Je knijpt en bijt me. Ik voel wel wie de baas is. Ik ben baas. En jij. Je ogen ken ik. Je geur een beetje. Je hebt een goed verhaal. Je wordt gevraagd. Je bent je god. Ik ook.

Ik maak je knoopje vast. Je maakt je knoopje los. Laten we zacht zijn voor elkander kind, want oh de mateloze verlatenheden... Ik weet niet meer wie het voor me zei. Ik zeg het zachtjes. Je zet me in brand. Ik ken de citroenzuurcyclus, de biochemie van de verbranding met en zonder lucht. Ik adem. Ik ken je adem. Jij kent de weerstandige cellen. Je ziet jezelf in het raam weerspiegeld.

Zie ik je schrikken? Zie je die andere vrouw die buiten meereist? Was je haar vergeten?

'Bijt op m'n lip.'

Ik bijt op je lip. Je knijpt me. Fijn, zonder binnen te dringen. Nog niet. Je neemt m'n taal heel even. Ik proef de pijn. En ik weet wonderbaarlijke dingen aan me gedaan. Aftasten, tasten. En god zelf nam zeven dagen voor de schepping, zes. Wij zijn met z'n twee, en één avond.

Ik hoef niet op m'n tong te bijten. Grote pupillen heb ik, vast en zeker. Groot geschapen, ogen. Kosher. Ik zie mezelf in het land weerspiegeld. Het land groet de dingen om me heen. Het land groet me van gene zijde.

Anselm Kiefer: Dit is een bevel van hogerhand: schilder de rechterbovenhoek zwart. De lucht. Ik kleur.

'Hebt u een schaar om de sokken van elkaar te knippen?' vroeg ik.

Ik kwam uit de winkelstraat. C&A voorbij.

'Maar één draadje?' vroeg de suppoost. 'Meestal zitten de tenen ook aan elkaar.' Ik knikte voor ik naar de wc ging, voor ik m'n voeten op de aarde zette.

Ik fluit; de herder die voortdurend breit. Al honderd jaar niets aan te doen.

De roes en de woorden en het schilderij, de pen, de verf, het penseel, het bonte palet, de parade.

Ik voel je borst. Wit. Blote handen. Jongenshanden, meidenborsten. Volle jongenshanden. Dijen om een spijker op recht te slaan. Elektrische haren en bijtende tanden. Zwervende handen. Vandaag.

'Draai aan m'n tepel.'

Diep in de nacht knipt de conducteur m'n kaartje en zegt dat het morgen is. Ik zeg dat het vandaag is. Altijd.

De zevende dag.

Heilige Sebastiaan

Haar lippen had ze een eindje van elkaar. Ze keek Rolf met lichtblauwe ogen aan. Niet koud, maar ook niet warm. Rolf wist zeker dat ze niet zag hoe hij languit op de bank lag. Ze zag de blankeiken keukentafel met het smalle kleedje erover niet, ze had geen weet van de schemerlamp met linnen kap waar zachtgeel strijklicht doorheen scheen. Haar ontging het boek over Edvard Munch dat schuin onder haar op de hoek van de tafel opengeslagen lag bij 'de kus'. Lia's starre mond op het schilderij golfde een beetje, maar stond niet naar zoenen en verdwijnen in zoete liefde.

Vanaf de donkerblauwe driezits keek Rolf naar Lia. Hij lag met gestrekte rug en benen onderuit. Z'n achterhoofd rustte op de smalle zijleuning die tegen z'n straffe nekspieren drukte. Aan de andere kant van de bank staken z'n voeten tegen het leer, dat deels onder een geblokte deken schuilging.

Op het bijzettafeltje brandden twee kaarsen in glazen staanders. De vlammetjes weerspiegelden in de glasplaat. Spitse vlammen wezen naar de vloer. Het glas verdubbelde de geelrode gloed en maakt wat echt was, in ongrijpbare beelden groter. Rolf keek naar de vlammen en de koude tegenpolen, dan weer draaide hij z'n hoofd naar het schilderij. Hij voelde de druk op z'n ogen groeien. Zachtjes blies hij warme lucht uit de neus, de lippen hield hij op elkaar. Naast hem trilden op de vloer rode vlekken; beelden van de kaarsvlammen die door de lens van de rode wijn in het bolle glas waren vervormd tot asymmetrische sterretjes.

Na de zomervakantie had Rolf de glazen kaarsenstaanders van Lia gekregen. Stiekem had ze de staanders gekocht op een dag dat Carinus in z'n eentje een kroegentocht had gemaakt. Rolf had in het heldere loodglas een belofte voor meer gevoeld. Het doosje van het cadeautje lag platgevouwen in een album op zolder, als Rolf wilde kon hij het blind tevoorschijn halen, net als die andere lege dozen.

Lia bleef siberisch onder z'n overpeinzingen. Ze grijnsde, vanuit de lijst boven de keukentafel, alsof het haar streelde dat Rolf zo met haar bezig was. Rolf had zelf die niet helemaal gelukte glimlach, die halfopen mond met bleke een beetje krullende lippen, zachtroze en smal, op het doek gezet.

Hij nam een slok van de bordeaux en zag hoe de rode vlekken even van de vloer verdwenen en kleiner terugkwamen toen hij het glas op het tafeltje schoof. Met de afstandsbediening zocht hij de zenders langs. Zondagmiddagmuziek, sport en dan het luide piepen van een deur gevolgd door dixieland. Hij legde de afstandsbediening op z'n slordig dichtgeslagen kamerjas tussen z'n dijen.

Een oude heer sprak opgewonden tegen een jongeman. De stem klonk hoog en onzeker. Rolf hoorde afgeknepen valse tonen. De mannen klosten met zware stappen door de kamer. Ze riepen, schreeuwden, dronken met elkaar.

Er werd whisky geschonken. IJs rammelde tegen glas. Rolf hoorde hoe Lia met haar lepeltje tegen het theeglas tikte als ze suikerklontjes in middagthee oploste. Smolt, zei ze dan.

Rolf kende dat gevoel van namaak, van valsheid. Hij raakte gespitst op de boosheid van de mannen op de radio. Opnieuw geklok, getinkel van ijs, een stilte, een woedeuitval en in stereo reed verderop een auto voorbij. Een raam werd dichtgetrokken en met een haak vastgezet. Buitengeluiden zakten naar de achtergrond en dixieland kwam weer naar voren. Opnieuw werd er gedronken en geroepen.

Met z'n ogen dicht vond Rolf de afstandsbediening en draaide met infrarood het volume hoger. Hij voelde de stilte in de hoorspelkamer, twee mannen tegenover elkaar met glazen in de hand, ver van elkaar, uitdagend dichtbij, aftastend.

Naast het schilderij dat aan een verder kale witte muur hing, stond op de servieskast een keur aan bekers en trofeeën. Prijzen die hij bij elkaar had geschoten bij St. Sebastiaan, de boogschuttersvereniging. Nog een jaar dan zou hij stoppen. Rolf was al jaren de beste schutter en hij voelde de spanning van de competitie niet meer. Na dit seizoen zou hij de boog permanent aan de muur boven de bank hangen, of zou hij het wapen in een lege doos op zolder weg bergen. Dan zou hij de koker met pijlen achter de bank vandaan halen om er nooit meer aan te komen. Hij wilde zich bekwamen in portretten en stillevens.

Z'n vader had een jachtvergunning en jaagde met een dubbelloops. Hazen in de nazomer en laat in de herfst eenden achter de dijk van de Waddenzee. Rolf was vaak meegeweest als drijver, maar hij had nooit met de Winchester geschoten. Met wat Rolf later als smoezen ervaren had – het geweer was te zwaar, de terugslag te fors, kleine Rolf zou te jong zijn geweest, nog geen echte man – had zijn vader hem voor de verslaving van de jacht willen behoeden. Rolfje had aan z'n riem dode hazen gedragen, die met de achterpoten samengebonden waren en met de kop naar beneden tegen z'n kuiten hadden geslagen. Over z'n schouders had hij aan weerskanten eenden gezeuld met om de nek een strop, de snavels open. Hij wist nog van het bloed en de stront aan z'n broekspijpen die nat werden van het hoge gras. Levend wild had hij nooit neergelegd.

In de kantine van de vereniging hing een reproduktie van een schilderij van Andrea Mantegna met daarop de beschermheilige van de schutters. De jongeman was met pijlen doorboord. Het was een heilige die treurig, maar vol verlangen, als een onschuldig kind, naar de beloofde hemel keek. Sebastiaan had de handen op de rug gebonden, de armen om een pilaar, een touw losjes om z'n enkels. Bloed drupte uit z'n naakte lijf waar de pijlen de gave gladde huid van een gekwelde Adonis binnendrongen en naar buiten staken. In Rolfs slaapkamer hangt buiten het directe licht van het bedlampje eenzelfde reproduktie, maar dan van een schilderij van El Greco. Wreder.

Rolf sloeg de kamerjas opzij. De badstoffen band viel op de vloer. Hij keek

naar z'n lichaam. Zelfde postuur als Sebastiaan, zelfde krachtige spierbundels, een strakke buik, maar behaard en minder heilig. Lia was er verrukt van, telkens weer. Ze gaf de voorkeur aan een heel lichaam, had ze gezegd, zonder wonden, zonder pijlen en zonder pijn. Ze hield niet van geweld, ze wilde lachen omdat de tijd om te lachen al zo kort was. Ze hield van de jager en de wildeman, dat zei ze.

De dixielandmuziek hield plotseling op. De jongen vloekte. De oude man jammerde.

'Nee, ik wil niets van je. Ik zet m'n loopbaan niet op het spel voor een avontuur met jou. Ik ben geen homo en ik heb nog eergevoel in m'n lijf'.

De leugens kwamen benepen naar buiten. Een glas viel op de planken vloer en rolde verder. Geluid stierf weg. Rolfs blik gleed naar de telefoongids onder de servieskast. Hij kende Lia's nummer uit z'n hoofd.

'Je bent een vuile flikker,' hoorde Rolf de jongeman met stoterige, half lispelende stem schreeuwen.

'Kom er maar voor uit.' Een stoel verschoof, viel om. De stem klonk steeds hoger, overslaand en schraperig.

'Wat koop ik voor je eer. Je bent al honderd keer genaaid.'

Een hand sloeg in een gezicht. Een vloek. Rolf had Lia nog nooit geslagen.

Rolf keelbromde, rilde en duwde met de punt van de pijl die hij uit de koker achter de bank had gepakt, tegen de thermostaat. Hij hoorde de korte tik en wist dat op zolder de ketel aansloeg. Rolf kende de aanzet van de gasbranders, een ingehouden zucht die losgelaten werd door het plots bevrijde gas en dan overging in een zachtloeiende geluid voordat de vlammen egaal en kalm het water verhitten. De buizen kraakten zachtjes onder de uitzetting door het warmer wordende water. Af en toe hoorde Rolf gesuis van opgesloten luchtbellen. Met de pijlpunt raakte hij z'n stijvend lid, even aan. Sebastiaan aan de pilaar droeg een lendendoek, maar de plooien van de stof verriedden geen man. Rolf schreef met de pijlpunt steeds krappere rondjes in de lucht.

Schieten en schilderen. Rolf had Lia geschilderd, ingelijst en boven de tafel aan de muur opgehangen. Elke ochtend, elke avond zag hij haar. Rolf wist dag en nacht haar gele blouse met witte knoopjes, het bleekroze gezicht. De kleuren en de nuances voor de huid kreeg hij nog steeds niet te pakken. Hij durfde zich nog niet voluit over te geven aan experimenten met verf. Lia had gelachen toen ze het schilderij voor het eerst zag.

'Ik zie er wat ouder uit dan ik ben. Heb je dat met opzet gedaan?'

Ze was niet oud, maar ook niet jong meer. Rolf had haar liever een jonger gezicht gegeven, jong als de ranke reeën die opgejaagd ver voor de drijvers uitzweefden naar de ogen van de wachtende dubbelloops. Jong en open had hij haar op het doek willen zetten, zoals ze jong en open werd door zijn drijfjacht. Het was hem niet gelukt de oude meesters op dit gebied te imiteren, nog niet, maar de werkelijkheid in de lijst begon steeds te lijken meer op de werkelijkheid erbuiten, vond hij. Vlekken, pukkeltjes, rimpels, geen namaak en geen leugens meer. Lia als verjaardagstaart met gedoofde kaarsjes.

In het hoorspel brak glas. Het was de breuk van een venster, niet van een fles of van een borrelglaasje.

Rolf kietelde met de veertjes van de pijl aan z'n lid dat gekrompen was onder zijn dromerij, verschrompeld onder geklos, glasgerinkel en slaande deuren in de studio. Er reden weer auto's voorbij. De druk op z'n ogen verplaatste zich naar zijn voorhoofd. Met de hoofdpijn groeide een stekende kramp vlak onder het middenrif en lager.

De mannen op de radio leken hun ruzie bij te leggen. Rolf meende geschuifel van schoenen en geroets van ritsen te horen, maar wist het niet zeker. Hij dacht aan de haakjes, de ritsen en de knopen van de kleren van Lia en van zijn kleren. Rolf kende die geluiden, hij was ermee vertrouwd.

'Ik kom bij je,' zei ze, 'ik kom bij je, zodra ik bij hem vandaan ga.'

Rolf had het warm gekregen, en direct daarna koud en weer warm en een snel harder wordend verlangen in z'n onderlijf gevoeld met brandende scheuten door z'n borst. Ze had geen nee gezegd. Ze hadden elkaar gedeeld, toen. Boven hen, met uitzicht op het paradijs, had Sebastiaan opnieuw geen krimp gegeven.

Lia heeft lichtblauwe ogen, zo had hij ze ook geschilderd, met een paar slordige rode adertjes in het oogwit en met grote zwarte pupillen. In het zwart van elk oog een miniem wit vlekje, dat had Rolf in het Rijksmuseum gezien. Een wit vlekje in de zwarte pupil net als op de reproduktie met de martelaar, dan komt er glans en leven in de ogen. Twee kloddertjes had hij in Lia's ogen gestipt. Vanaf de bank leek het helder licht, van dichtbij was het matte witte olieverf, die nog lang niet droog was.

Rolf ging een beetje rechtop zitten, tilde de boog van de haak en tokkelde zachtjes met de duim langs het strakke nylon. Een hoge toon trilde zachtjes, zou in het radiospel passen.

'Wacht even,' zei de oude man met omfloerste stem.

'Wacht even makker.'

Rolf hoorde een la heen en weer schuiven en cellofaan van een verpakking openscheuren. Hij wist wat komen ging. Met de afstandsbediening schakelde hij naar de klassieke zender. Leonoreouverture en verderop kerkmuziek, koralen.

'Carinus heeft leverkanker,' had Lia gezegd. 'Van de drank.'

Lia lag boven hem. Rolf onder haar. De grootste wildheid hadden ze achter zich gelaten. De jacht was voorbij. Lia had haast gehad toen ze die middag kwam. Ze had het niet gezegd, maar in haar ogen had Rolf gemeend ongeremde verlangens, onstuimige driften te zien, alsof de dood haar op de hielen had gezeten. Driften die hij graag op het doek vast had willen leggen. Ze waren niet aan het bed toegekomen. De kleren hadden verspreid in het veld gelegen. Haar zwarte pumps met zilverkleurige gespen bij de keukendeur, uitgeschopt na een halve dans, haar groene rok aan de takken van een boom, gedraaid rond de poot van een stoel, de brede zwarte riem nog half in de gesp. Zijn broek in een droge sloot, ver onder de bank. Haar gele blouse over het bijzettafeltje. Een

knoop losgerukt, door hem, door haar. Rolf wist het niet meer, de andere had hij voorzichtig en met overgave los gemaakt als een volleerd jager die op de tast door struiken z'n pad zoekt, de prooi op de hielen. Lia had haar donkerrode beha en slipje met rouches gedragen, zoals zo vaak als ze in gestolen uren kwam voor ranja en zuurtjes. Dat was twee weken geleden, dat was het laatste feest geweest, alsof ze zo snel mogelijk van de wereld wilde zijn. Toen.

'Het is pas in het begin, maar wel kwaadaardig,' had ze gezegd.

Heftig snikken, heel even maar. De zon scheen tussen de lamellen door en maakte strepen op hun lijven. Haar kinderlach. Als de jacht voorbij was en in de verhitte hoofden het bloed weer naar beneden zakte, na de schreeuw, wilde Lia lachen en opnieuw de kaarsjes aan. En na de tranen, na de kus, haar ongeslagen zorg voor Carinus. Van deze kanker had Rolf niet willen weten.

Lia was naast hem op de vloer gegleden. Rolf had de deken van de driezits over hen heen getrokken. Het was alsof hij zich instant schaamde voor z'n lichaam, z'n mager wapen, z'n gladde lendenen. Vanuit z'n onderbuik was een pijn omhoog gekomen, die achter langs z'n rug en vandaar naar z'n benauwde borst was gekropen. Hij had gevoeld hoe z'n keel steeds strakker dichtgeknepen leek te worden, droger werd als na een wrange wijn. Carinus had kanker. Maar waarom had hij toen koude voeten gekregen en waardoor voelde hij, naast haar onder de deken en haar hoofd op zijn strakke borst, overal stekende hagel in z'n opgeblazen lijf?

Lia's gezicht was langzaam betrokken. Ze had gezien hoe hij verstrakt was. Het meisje was naar huis gegaan. De ree had het bos gekozen en Rolf had met een moeder met roodomrande maar droge ogen in z'n woonkamer op de vloer gelegen. Weg waren spiegelingen van rode wijn en kastelen in zomeravondluchten. Door de lamellen voor het raam had hij op de dakrand van het huis achter het zijne twee eksters zien rusten tegen een lichtgrijze lucht. Een condensstreep van een vliegtuig had een diagonaal over het raam getrokken en de lamellen in geometrische verhoudingen verdeeld.

Op het schilderij had Rolf ook lamellen geschilderd, niet in crèmewit, maar in pastelgroen van links naar rechts steeds smaller en helemaal rechts had hij het doek weer egaal wit gelaten. Dat was de muur, binnen. Een witte muur met een paar sprieten van een kamerplant ervoor, een plant die verder buiten beeld was, in hard groen.

'Het kan nog jaren duren,' had ze gezegd.

Rolf had haar gezoend voor ze van hem losgleed. Hij wist wat nog jaren kon duren. Hij had boterzure zweetlucht geroken. Stallucht.

Rolf schakelde terug naar het hoorspel.

Gekreun en een krakend matras. Rolfs bed kraakte niet, zijn bank kraakte niet, net zo min als de muur op het doek barsten had. Het kraken op de radio ging steeds sneller.

Lia had weer willen vrijen, maar Rolf had z'n sokken aangetrokken. Ze had niets meer gevraagd en haar lichaam opgeborgen.

Rolf zette de achterkant van de pijl tegen de draad en spande de boog. Hij

mikte tussen lamellen door naar eksters die er niet meer zaten. Hij bewoog de pijlpunt naar de trofeeën op de kast. Hij bewoog de pijl en boog zoals hij dat kende van indianenfilms, van misdaadfilms, van de schuttersvereniging als hij de roos zocht. Eerst de lijst in de zoeker, de muur, dan de bladeren van de plant. Hij liet de pijlpunt rusten tussen de pastelgroene lamellen en trok met de punt een condensstreep achter Lia langs, een diagonale scheur. Rolf voelde warmte en kloppen in z'n kruis. Z'n buik trok aan, z'n slapen denderden, maar niet meer van zwaarte en als vanzelf spande hij z'n rug, z'n beenspieren. Rolf zette z'n voeten een eindje van elkaar, strak tegen de leuning. Toen liet hij de boog zakken en ontspande zich langzaam. De pijlpunt raakte even z'n lid.

Opnieuw spande Rolf de boog. In z'n oren voelde hij gesuis. Met vaste hand trok hij de snaar ver naar zich toe en sprong met de pijlpunt tussen de lamellen heen en weer.

De pijlpunt wees voorbij de gouden speld, gleed naar de losse knoop van haar blouse, kroop langs haar borst, schoof langs haar hals omhoog. Rolf aarzelde bij haar kin en stopte tussen haar lippen die een eindje verder van elkaar leken te wijken, alsof Lia hem iets wilde zeggen. Lia zweeg. Rolf had Lia teveel tanden gegeven. Hij had niet goed gekeken, pas later geteld.

Soppende geluiden op de radio. Gesteun. Stilte. Een auto reed voorbij, geen vogel te horen. Niets.

Lia kende het repertoire. Ze wist van zinloos jagen, van gejaagd worden.

Rolf passeerde Lia's neus en bleef tussen haar ogen steken. Strak keek hij naar de plek op het voorhoofd die hij bij St. Sebastiaan op de reprodukties wist. Voor Rolf er weet van had, hoorde hij een korte zucht en zong de pijl in het canvas van het schilderij.

Hij liet de boog zakken en voelde z'n longen door z'n neus leegstromen. Het was geen lucht van bevrijding, maar ook niet van angst of schaamte. Rolf voelde zich als die keer dat hij voor het eerst vanaf twintig meter in de roos schoot. Bij het eerste schot. Rolf kende de muziek van de nazingende pijl. Z'n lid kroop omhoog en verslapte pas toen hij schrok van getingel bij het raam.

Rolf sloeg de kamerjas dicht en pakte de lichtblauwe ceintuur die als een slang op de vloer lag. Hij aarzelde. De telefoon bleef overgaan. Het was niet het hoorspel dat hem parten speelde, niet meer. Rolf stond op, trok de pijl uit het schilderij en nam de hoorn van het toestel.

'Dag lieverd, waar zat je? Was je ver weg?'

Kruisweg

Een volle zaal had hij niet verwacht. Mensen hielden niet van poëzie, dat had hij allang ontdekt, of liever, dat had hij allang ervaren. De paar keer dat Chris gedichten had voorgelezen, was het publiek telkens op de vingers van twee handen te tellen geweest. Een keer op die van vier handen, maar dat was al een tijd geleden. Dat was in familiekring. Vanaf de kruk aan de bar telde Chris zevenentwintig aanwezigen. De dertigers en veertigers, bijna allen mannen, waren dan ook niet voor poëzie gekomen, maar voor een lezing over schildpadden.

In de jutetas op de kruk naast Chris, het zwartgrauwe hengsel hing tot halverwege de vloer naar beneden, staken een paar oude nummers van De Schildpad, een zwarte ringband en de uitnodiging voor de avond. Twee bruine boterhammen, zonder boter maar met kaas, in een plastic zakje zonder sluitstrip waren een beetje platgedrukt. Een half zakje chips zat klem tegen een pond cashewnoten die Chris bij de Hema had gekocht. Die waren voor later op de avond als hij weer thuis was.

Twee spotjes met spiegellampen staken scheef uit het zwaarvergeelde schrootjesplafond. De voorzitter van de vereniging sprak vanaf het podium de aanwezigen toe. Volgens affiches in de hal zou later op de avond een zanggroep optreden. Er mocht niet gerookt worden, zei de voorzitter, nu niet, wel na afloop als het cafézaaltje weer café werd.

Een spreker van het ministerie hield een verhaal over de regelgeving omtrent kweek en verkoop van schildpadden en exotische dieren. Te koop aanbieden van verboden waar mocht niet, zei hij, maar een formulering in een advertentie met enkel: aangeboden, dat mocht weer wel. Geen rechter die daarover zou vallen, geen officier van justitie die strafbaarheidsstelling zou eisen. De ambtenaar vertelde het verhaal vier keer in nauwelijks onderscheidbare varianten. Niemand rookte.

Chris nam een handje pinda's uit het kommetje op de bar en streek het zout eraf voor hij ze in z'n mond wierp. Hij luisterde maar met een half oor. Hij dacht aan Vreetal. De roodwangsierschildpad was vier centimeter lang toen hij het beestje had gekocht. Vier centimeter van kop tot staart, als beide waren ingetrokken. In het begin had Chris uren voor de schaars verlichte bak gezeten en gekeken hoe het diertje heen en weer zwom en aan groene blaadjes slobberde. Chris had er geen ander woord voor geweten. Geen plant was veilig voor de schildpad geweest. Chris had toegekeken hoe Vreetal op willekeurige momenten de pootjes en het kopje in het schild liet verdwijnen. Hij zou een vrouwtje bij Vreetal in de bak moeten doen, had hij gedacht. Dat had hij niet gedaan. Om de een of andere reden was er iets dat hem tegenhield.

Chris kende het verhaal van de inspecteur. Hij hoorde niets nieuws. De spreker las min of meer het artikel voor dat Chris als eindredacteur van De Schild-

pad persklaar had gemaakt. Een verhaal van duizend woorden, niet meer, ook niet minder, zonder dat er een boekenbon tegenover stond. Chris stelde geen vragen na de lezing. Hij was niet voor het verhaal gekomen. Opnieuw nam hij een handje pinda's.

Met de koffie, de thee en de vragen van notoire vragenstellers was de middag in een uur voorbij. Veel te vroeg naar het oordeel van de voorzitter. Hij bood de aanwezigen een drankje aan namens Vereniging De Schildpad. Chris bestelde een droge witte wijn en een bittergarnituur.

De droge was op. In dit café werd alleen bier gedronken, hoogstens met sterke drank ernaast, maar geen droge wijn. Droge witte wijn was voor vrouwen op leeftijd, grapte de barkeeper. Chris bleef bij witte wijn, dan maar niet droog. Alleen bitterballen was ook goed.

De spreker zocht een plek aan een tafeltje en keek steels in de envelop die hij overhandigd had gekregen. Chris staarde voor zich uit. Hij wilde de reactie van de inleider niet zien. De voorzitter kwam naast Chris staan. Het verslag van de middag, dat kwam wel in orde, zei hij, de eindredacteur was immers aanwezig. Er moest iets gebeuren om de bijeenkomst te rekken. Of Chris misschien?

Met het zicht op de bak met Vreetal en met het zicht op andere schildpadden die door de een of andere oorzaak in zijn nabijheid maar niet oud wilden worden, schreef Chris gedichten. Een gelinieerd schrijfblokje op de knieën. In de hand een vulpen en het koele uiteinde tussen de tanden. Poëzie was het. Hij wilde het graag laten horen, maar alleen op verzoek. Pas als hij gedichten voorlas, had hij het gevoel zichzelf te zijn, maar de weg naar de performance ervoer hij nog steeds als een gang naar de hel, naar Golgotha op z'n minst. Alleen z'n moeder liet hij z'n sonnetten ongevraagd horen. Het was een noodzakelijk pad, maar een kwelling die hij niet begeerde.

Met zijn wijsvinger poetste Chris restanten pinda achter z'n kiezen vandaan. Met het halve glas wijn spoelde hij z'n mond schoon. Hij gebaarde naar de man achter de bar en beklom het podium.

'Een dichter, en zo voel ik me,' zei hij, met de opengeslagen zwarte ringband in het licht van de plafondspot en het hoofd in de schaduw, 'heeft altijd gedichten bij zich.'

Chris hield de voeten dichtbij elkaar. Als een dominee op de kansel hield hij z'n werk voor zich uit. Zweet verscheen op z'n rug en verkleurde het gele hemd onder de oksels. De druk op z'n ogen nam toe. Chris hield z'n jasje aan.

Chris hoorde hoe ielig de woorden de cafézaal vulden. Hij hoorde hoe een dichter ze voordroeg en ze een lading mee probeerde te geven die er niet eigen aan was. Wie zegt dit? vroeg hij zich af. Steeds meer keek Chris vanaf de barkruk, het steeltje van het glas wijn tussen duim en wijsvinger, naar de poeet op het podium. Een Chris die zich excuseerde dat hij gedichten schreef uit innerlijke noodzaak, als verwezenlijking van een innerlijke behoefte. Chris keek naar een striptease, naar een langzame ontkleding van een kind dat trekken van hem had. Dit naakte jongetje wilde Chris liever niet zien. Er was geen weg terug.

‘Een gedicht is maar een gedicht en dat is snel verteld, met tien gedichten vul je geen middag, geen avond, geen uur zelfs,’ hoorde Chris pathetisch vanaf het podium klinken. Z’n broek kleefde aan het namaakleer van de barkruk. Hij hoorde hoe Chrisje vertelde over het aquarium, de waterplanten, over het roodwangsierschildpadje dat scheef zwom, blaadjes jonge sla slobberde en naar een vrouwtje leek te verlangen. De dichter vertelde met opgeblazen gezicht dat de Trachemys scripta elegans die wens niet kenbaar kon maken en daar de vertolker voor nodig had. En Chris was die tolk. Wat een geluk voor Vreetal.

De zaal lachte besmuikt. En er volgde een gedicht over het reptieltje in de bak, de onverwachte bewegingen, het hoofdje dat in de schulp werd getrokken en weer naar buiten kwam op stille momenten. Voor de schildpad vanzelf.

Chris kende die stem van zijn declamaties voor de spiegel. Hij kende die innerlijke stem als hij met vooruitgestoken hoofd, het voorhoofd tegen het glas van het aquarium en de ogen gesloten, de dichtregels in z’n hoofd hoorde zingen, luid en krachtig in een stilte die alleen verstoord werd door het pompje dat luchtbellen door het water dreef en het glas zachtjes tegen z’n huid deed trillen. De rand van de bak liet telkens rode striemen achter, maar met het haar naar voren gekamd, was daar niets van te zien.

Het mannetje was ruim drie jaar oud geweest, precies eentiende van Chris z’n leeftijd had hij berekend, en had veel ouder kunnen worden, maar de hoop op een heerlijke oude dag was steeds minder geworden. Vreetal had nauwelijks nog gegeten en had voortdurend scheefzwemmend baantjes door de bak getrokken. Chris had het diertje op een ochtend uit het koude water gevist. Nooit zou het weer scheef zwemmen, nooit weer het kopje naar buiten steken en pogen onvermoede wensen kenbaar te maken. Nooit zou Vreetal achter de vrouwtjes aan.

Chris had het schildpadje op de rug op een schoteltje gelegd en in de koelkast geschoven. Over die dood had hij een rondeel geschreven met als titel: opbaring. Het grijsgroen schildje op wit porselein. Wat een mooie beginregel!

Heel even zag Chris weer zichzelf op het podium toen hij die strofen las, maar toen hij hoorde van de vijl en het mes en de boormachine waarmee de dichter vijf gaten in Vreetal had geboord, leek weer een ander op die plek onder de lampen te staan. Chris was blij dat hij het gezicht van de dichter, die naar z’n schoenen keek, niet kon zien. Hij zag hoe de voorzitter hem bemoedigend toeknikte, het pakje sigaretten klaar voor het moment dat Chris z’n verhaal verteld zou hebben en de aangeklede poëzie ten einde zou zijn.

Het was niet zo ingewikkeld geweest om de bodemplaat te verwijderen. Op de broodplank had hij Vreetal met spijkers rondom vastgezet. Een deel van de buikvliezen bleef eraan gekleefd, maar met een schilmesje had hij dat gemakkelijk los kunnen steken. De longen leken normaal. Chris had nog nooit eerder een long van een schildpad ontleed. Hij had niet kunnen zien of het scheef zwemmen en de verkoudheid met dodelijke afloop door een defect aan de longen was veroorzaakt.

En na de longen volgden de slokdarm, en daarna de darm met een kleine verdikking die hij maag had genoemd en die overvol was geweest met groene papperige substantie. De lever was ongeveer zo groot als de maag geweest. Verder had Chris de frommelige alvleesklier nog ontdekt. De nieren had hij bij de ontleedproef over het hoofd gezien, verborgen als ze waren in het rugvet, maar het hart, met twee boezems en één kamer had hij wel gevonden. De ontleding van het innerlijk van de schildpad had zijn gejaagdheid weggenomen. Daarover zweeg hij.

De restanten van Vreetal had Chris in een tissue van de keukenrol gewikkeld en in de biobak gedaan. Het schildje droeg hij in z'n jasje. Hij liet het rondgaan onder de toehoorders.

Met het lege schoteltje en de broodplank met natte plekken nog op het aanrecht had hij bij het levenloze aquarium een sonnet geschreven. Zijn moeder had het nog niet gehoord. Chris voelde hoe z'n rug zich rechtte toen het gemompel ophield en hij met het geborrel van de spoelbak op de achtergrond het sonnet voordroeg. Chris kreeg warme voeten. Een afsluitend woord kwam in hem boven. Het geratel van de kassala die openschoof en met een klap weer dichtging redde de dichter. Er klonk mild applaus. De dichter was vertrokken. Een schuchtere redacteur van het verenigingsblad verliet het podium en bestelde opnieuw witte wijn. De bitterballen waren koud. Er werd gerookt.

Chris schoof de ringband in de tas, dronk het glas in één teug leeg. Pas toen hij beneden in de hal z'n boterhammen zocht, merkte hij dat hij het schildje vergeten had. Chris ging niet terug. Na een hap van het brood wierp hij het weg in een prullenbak. Even aarzelde hij, toen liet hij ook de zak chips en de noten in de afvalbak achter.

Thuis liep Chris rechtstreeks naar het ladenkastje met het aquarium. Hij haalde de pomp en verlichting van de bak. Wijdbeens en traag, maar zo snel als hij kon, droeg hij het golvende aquarium naar de hal. Met de elleboog duwde hij de klink van de wcdeur naar beneden. Water golfde over z'n broek. In een kolkende stroom spoelde de inhoud over de porseleinen rand.

Historie van de ruiter, de amazone en het stroomopwaarts vloeiende water

Verslag van wat komt en is gekomen, van wat niet in de boeken staat, van wat ongelezen wil zijn, wat speelt en draait en zich aan de beklemming van één, twee, drie en meerletterwoorden ontworstelt.

Ik las een bladzijde in een boek. In een droom kan je niet verzuipen, staat er, in een boek kun je verzuipen, als je er inspringt en niet kunt zwemmen, dan verzuip je in een boek. Als je leest, kun je tussen de regels verdrinken, als je het water tot boven de lippen laat komen. Verzuipen doe je niet in een waterboek in de bibliotheek, niet in een roman, maar in een verhaal met zenuwstromen en tintelende vingers, waar oevers en draaikolken zijn, waar licht is, maar vooral ook zwart.

Het verhaal telt honderdduizend bladzijden, teveel om in een adem uit te lezen, meestal duurt een adem niet langer dan een alinea, als de alinea niet de hele bladzijde beslaat. Vaker duurt een adem een fractie van een woord, een fractie van een vrijpartij, als de vrijage langer duurt dan vijf minuten, hetgeen niet vaak het geval is voor wie al vijftien jaar met dezelfde vrijt. Dan duurt een vrijage vaak niet langer dat twee, hooguit drie ademstoten. Zo kort kan dat dan zijn, maar ook die onbetrouwbare maat, die twee ademstoten, of drie, kunnen een eeuwigheid duren voor wie langer dan vijftien jaar stroomopwaarts met dezelfde vrijt.

Een ademstoot op een zonnedag. Hoeveel ademstoten telt een regendag voor wie met een minnares het bed deelt, of de heide, of het bos, het strand, de rivier die aflandig naar zee stroomt? Op de achterbank in een auto duurt een ademstoot lang. Tot de raampjes beslaan, zo lang, zolang het ademen, de uitlaat, en ook daarna nog, als je met je middelvinger een ster op het glas tekent om te zien wie naar binnen kijkt vanuit de rododendrons. Jongetjes met groene vlekken in de broekspijpen en rode vegen van de bessen. Dat kan gebeuren in een ademstoot, als je niet kunt zwemmen en in een moerasdroom verzuipt, als het aangezicht gehavend wordt door onbuigzaam riet.

In een droom verzuipen is niet erg, tussen de regels van een boek verdrinken is niet erg.

Te snel verdringen feiten de dromen, sneller dan de som van de eindeloze ademtochten bij het lezen van de honderdduizend bladzijden over de wildernis van moerassen en rietstengels zonder houvast in de drek. Veel sneller dan een rivier stroomopwaarts stromen kan. Mijn ademtochten duren langer, ik verkeer in permanente verdrinkingsschap in mijn dromen, tussen de regels van een boek, tot ver achter de zinnen, tot voorbij de zwarte en zwaarmoedige regels op de groene heuvels die tot achter de horizon reiken. Halsreikend zwemmen.

Twee rozen gaf ze me, twee van de vijf kreeg ik na het tweede hoofdstuk, na bladzijde 43 van het tweede hoofdstuk.

Er is een moord gepleegd op een onschuldige voorbijganger, het lijk verdween achter de spoordijk. Ik ken de voorbijganger die zijn dagen heeft gehad, ik ken die basalten dijk, dat lichaam tussen zee en lucht. Ik telde de bladzijden tussen mes en dood.

Uit het papieren leven en uit de muren rond het landschap klonk muziek. De muziek was nauwelijks hoorbaar in de kamer en daarbuiten helemaal niet, niet achter de bakstenen van de dove omheining, niet over het pad rond de vijver met de fluisterende lisdodde.

De muziek klonk niet in mijn oren, niet uit de luidsprekers, in mijn hoofd speelde Anna op een zilveren dwarsfluit. Ze zat goddelijk te blazen op mijn zenuwen.

Ik draag mijn trouwpak, maar ik heb mijn strop niet om. Ik voel geen strop om mijn ziel als ik in m'n trouwpak rondjes loop om de vijver, in afwachting van de bruid. De bruid is in haar nieuwe ruiterbroek, een ruiterbroek zonder leer, een ruiterbroek van crèmekleurig corduroy

Het is een nieuwe ruiterbroek met koperen knopen, ze glimmen nog. Mijn bruid heeft nog nooit een paard bestegen. De amazone zat nooit op een paard. Ze reed nog nooit.

Ik stond voor hete vuren als ik verdronk tussen de regels in een woordenloos verhaal. Ik zie haar ogen in blijde verwachting gloeien. Prettig gestoord dartel ik in mijn trouwpak zonder strop. Ik ben altijd zonder strop in mijn blauwe trouwpak met mijn blauwe blouse er onder en de zwarte schoenen met de kleine zwarte gaatjes. Zonder strop, maar met pochet en de mouwen van het blauwe shirt tot ver over de pols, de handen vrij, de duimen diep naar de hemel boven me.

Ik ruik de milde en tegelijk scherpe geur van een zwetende ruiter, een amazone. Ik ruik de doordringende geur tussen de regels van het verhaal, zelfs nog voor de ruiter het paard heeft bestegen, zelfs als de ruiter het paard nog niet voor de eerste keer heeft gezadeld. De aanblik van die broek, de nauw toelopende pijpen, de brede ribbels van het corduroy, de kniestukken en de bilpartij in horizontale lijnen, ze zijn genoeg voor geurige vluchten in mijn hoofd. Ik ruik niet met mijn neus, met mijn ogen proef ik, als ik ze dichtdoe en de amazone in haar nieuwe ruiterbroek het paard zie bestijgen.

Ik doe de jas van mijn trouwpak uit, laat het pochet op zijn plaats en ik ga achter de amazone op de bank. Ik lig tegen de rug van het paard, een verblinde ruiter die de rivier oversteekt. De bank is het paard als de ruiter tussen de regels naar het stro zwemt. Aan de overkant van de ruif is de bank niet meer het paard, schittert de zon niet meer in het water, is de ruiter niet meer blind.

Het paard draaft tussen regels, de hoefijzers ketsen de woorden, het paard, de amazone en ik nemen, met spatten achter de benen en blinkend natte hoeven, onzichtbaar de ondiepe rivier. De geur van verse rivier mengt zich met de intieme geur van het paard en de milde lucht van de amazone; naast me op de

laatste regel van de alinea, vóór de eerste ademstoot, vóór de ademloze tocht aan de andere kant van het water.

De heuvel is steil, maar het paard en de berijders nemen de helling met het meeste gemak en vlijen zich op de top van de heuvel in het groene ontvankelijke gras dat geen weet heeft van zwemmen, van zinken zonder lucht. Ze rusten en praten, lezen alinea's, om beurten, de amazone en ik. Het paard.

Vaak zwijg ik, maar ook vaak houd ik me niet in, dan lees ik twee of drie alinea's achter elkaar, dan ga ik voor mijn beurt. Het water stijgt dan tot boven kniehoogte en zet de heupen onder water. Het hele lijf wordt blank, ruig, warm en zweterig. Geurig. Het drijft. Het paard en de lijven drijven.

Het paard rust onder de boom. Het staat niet met een riem vast. Het paard loopt niet weg, het kent zijn vertrouwde stek op de heuvel onder de zilveren boom in de schaduw. Een zachte bries laat de bladeren wapperen, verstoort de rechtlijnigheid van de regels, alinea's volgen in een draf. De manen hangen weer stil langs de hals naar beneden. De bladzijden lopen vol met witte letters. Steeds luider klinken schreeuwen en ademstoten tussen de lege regels.

De amazone zucht zachtjes, ze wil niet verder lezen, hoort niet wat er tussen de witte woorden staat. Ze wil drinken. Het paard hinnikt. Er zij water. Er is water. De amazone drinkt en tussen witregels vloeien woorden over het papieren paradijs. Een stroom zoekt een weg naar de rivier, er komen rode regels en tussen de regels raast een prairiebrand die water tot de lippen drijft.

Ik hang mijn blauwe broek over een struik. Een strop hoef ik niet meer af te doen, ik droeg geen strop bij mijn trouwpak. Wat moet een zwemmende ridder met een strop?

De jonkvrouw rust, laat zich woorden zingen en regels lezen. Ze weet niet of ze de woorden horen wil. Haar ogen horen de woorden, vergeten spaties in eindeloos refrein.

De amazone houdt van mij. Het staat in haar boek. Ik lees het in haar boek, in haar dichtgeslagen boek. Ik zie een voetnoot, kus de voetnoot. Ze trekt haar benen hoger en hoger op het ribfluweel van de ruiterbroek. Haar knieën trekken lijnen in de zware lucht.

Het paard hinnikt. Water stroomt in mijn mond en ik was mijn handen in de vlugge stroom. Het water is koel en brandt aan mijn handen. In mijn hoofd ontsteekt een vuur dat zich voortplant tot voorbij mijn borst en buik. Ik voel mijn voetzolen schroeien.

De amazone draait haar rug naar me. Ik volg het spoor naar de einder en vermoed een zon achter de kim. Ik weet niet of er een zon achter de einder is, maar het is lichter aan gene zijde. De lucht kleurt van rood naar oranje, naar blauw in mijn pak. Het water loopt uit haar mond en koelt mijn voetzolen. Ik lees de noten, volg de verwijzingen en hoor klaroengeschal achter de boom. Het paard hinnikt en steigert, zwiept met de leidsels. De riemen raken verward en strikken de takken, het paard hinnikt opnieuw, dan zet het de voeten op de juiste plaats. Het paard maakt passen en laat haar water stromen.

De amazone ziet groen en geel. Kleuren die niet in de avondlucht te zien

zijn, ontwaar ik tussen de regels van de alinea's die ze aarzelend voorleest uit haar boek. Ze zegt niet dat ze het boek al uit heeft. Ze heeft het boek niet uit, nog lang niet, zegt ze. Ze leest de laatste bladzijde honderdduizend maal. Trefwoorden rollen over elkaar. De amazone raakt verstrikt in het labyrint van de letters. Letters vallen over de spaties. Ze wil het boek dichtslaan, ze slaat niet meer dan een bladzijde om. Ik hoor muziek.

We lezen beurtelings. Traag zwemmen we tegen de stroom, dan rusten we en laten ons in duizelingwekkende vaart meestromen, tot aan de rand van de waterval, de zee. Ik reik naar haar handen, houd haar vast in het kolkende water. Ze zegt dat ze niet wil vallen. Ze houdt me vast. Ik voel haar gekreukte handschoenen.

Het paard steigert en rukt de teugels los van de boom. Onder aan de bladzijde lekken letters weg als de rivier buiten haar oevers treedt en de zee het schuim van de hoge vloed naar voren spuugt.

Verzuipen is niet erg, zolang het in dromen gebeurt. In de schrale hitte van de woestijnwind verdrinken, in een fata morgana verzuipen, op de regels van een verhaal verdrinken, in een illusie ondergaan, dat is verdrinken en naar adem snakken, dat ruikt naar rotting, naar slaag, naar diepte, naar wonden.

Uit de ruitertas haal ik de veldfles, ik laaf het paard, ik laaf de amazone. Ze drinkt gretig het vuurwater uit de heupflacon. De smaak is zoet, de smaak is scherp en warm, het water stroomt in witte wolken uit haar mond. De avondbries trekt aan. Het is tijd voor het laatste maal. Lees het verhaal met de witte woorden.

De amazone hijst zich in de ruiterbroek die naar water en vuur ruikt, die de geur van het landschap in zich draagt, die sporen van het feest in zich op heeft genomen. Ik steek een roos in heur haar. De doornen prikken niet meer. Haar hoofd is gehavend. Ze loopt met gelaarsde voeten over de laatste regels van het boek. Ze zet haar zolen op de woorden, woorden die zachtjes deinen onder haar gang. Ze stapt zorgvuldig over de spaties.

In de taveerne, achter de heuvels en aan de andere kant van het land, waar de zee nog niet is begonnen, waar de vloed niet reikt en eb ook niet, waar de masten van de zeilboten nog niet zichtbaar zijn, daar is het feest. Dat staat tussen de regels van haar verhaal.

De amazone staat op de woorden en loopt met haar doornenhoofd in de brandende zon. De rivier trekt zich terug uit de bedding, er vallen droge plekken. Het paard onder de boom hinnikt en schopt de emmer om. Het laatste water verdwijnt in het rulle zand, even is er een donkere plek, dan is het land ongeschonden. Afdrukken van paardenhoeven verwaaien in de wind als de hemel steeds roder kleurt. Ik schreeuw en ver in mijn hoofd antwoordt de echo van een uil. Ik schiet de vogel uit de boom, kras rode harten in de vijver met rozenbladeren.

Stembereik

Eén twee drie vier vijf. Ik zag een flits. In de verte scheurde de hemel. Tussen duim en pink telden de vingers van mijn rechterhand de stilte. De treinen aan de overkant van de spoorsloot cadansten over de rails. Bromtonen scheerden over de bielzen. Mijn linkerhand zweeg in mijn vuist. De donderkoppen bleven hangen in het oosten. De avond was nog vroeg.

Ik lig lekker. Ik heb het naar mijn zin. M'n mummieslaapzak houdt me warm. De nacht is helder en fris. Het is droog. Ik lig graag op mijn rug. Het gras in de berm is nog nat. Ik houd mijn handen in mijn zakken.

Ik heb de tijd.

Elk uur snijden twee intercity's tegelijkertijd de boerenoverweg. Snel erna komen stoptreinen uit beide richtingen. Reizigers kunnen elkaar van afstand zien als ze tussenstations vertraagd verlaten. Op dit snijvlak tussen A. en Z. hebben reizigers in de passerende intercity's geen weet van elkaar. De passagiers en machinisten hebben geen weet van mij. Ik lig in de berm onder een boom met een onuitgesproken naam, achter een struik waarvan ik het woord niet zeggen wil, aan de rand van een weiland van een boer die ik nooit heb gegroet. Verderop herkauwen koeien in zwartwit. Ik hoor ze zwoegen met hun pens vol gras. Hun neusgaten wolken. Als het heel stil is, hoor ik de transformator impulsen door de schrikdraad tikken. De overweg heeft een dubbel kruis.

Ik bracht haar naar de trein. Klara nam alles mee. Twee koffers met kleding, schoenen, ondergoed, een tas met rijbewijs, pinpassen, cd's, cassettebandjes, make up, een credit card, een enkele reis eerste klas. De deuren sisten dicht. Steunend en persend gleed ze onder de overkapping vandaan. Steeds sneller uit de vertraging. Ik gebaarde. Ze bevroor.

Tussen twee treinpassages hoor ik mijn hart kloppen. Ik wil de klank benoemen van dat ruisende bloed, van dat bonken in mijn borst. Ik schraap mijn strot. Een hond blaft bij de boerderij. De woorden zijn weg.

Lucht ontsnapte uit de compressietanks. De trein kwam tot stilstand. Deuren gingen open. Ik wachtte tot het balkon leeg was. Ze wilde niet dat ik mee naar binnen ging. Ze wilde niet dat ik haar tas droeg. Ze wilde niet dat ik haar koffers in het rek tilde. Ze wilde niet dat ik het raampje van de coupé dichtdraaide.

Mijn stem wil niet meer.

Zwijgend gleed ze mijn vulpen terug in mijn jaszak. Een Pelikaan met gouden punt en zwarte inkt. Het boeket sierde in feestpapier een prullenbak.

Ik rits de slaapzak halfweg open en trek mijn benen op. Uit mijn aktentas, te krap voor meer dan een pakje boterhammen en een appel, een peer misschien, haal ik mijn schoenen. Ik heb vandaag geen brood gesmeerd. Ik at fruit. De koeien zuchten. Ze herkauwen niet meer.

Ik trek mijn schoenen aan. Zwarte, zesgaats leer met dunne veters. Witte sokken. Ik wrijf de neuzen glimmend. Boven is het donkerblauw, naar de einder lichtgrijs, roodoranje randen in het westen.

Zonder vertraging versperren de laatste intercity's over dertien minuten de overweg. Secondenlang. Ik houd ervan op tijd te zijn. Niemand ziet de ander in het voorbijgaan. Geen gebarentaal. De sporen vormen heen en terug een flauwe boog. De bielzen liggen dwergstappen uit elkaar. Ik ben een reus. Ik tel de treden niet. Een meter meer of minder maakt niet uit, vanavond. In de bocht achter het weiland glijden de rails naar elkaar. De steenslag is bruin, vettig en scherp. Ik rol de slaapzak over een biels en rits tot het voeteneind. De lucht is vogelvrij. Zonder sterren. Een maanhoofd met een halo. Ik sta rechtop tussen rails. De duim en wijsvinger sluiten het jasje, schikken de das. De hand stoft de revers, trekt de plooien van de broek recht. De tenen krullen en ontkrullen. De broekriem knelt. De schoenen houd ik aan. Ik keer het weiland de rug toe, laat me achterover zakken en schuif mijn voeten in de slaapzak. De bielsbodem drukt mijn rug recht. Geen zwaaiende koeienstaarten, geen malende kaken, geen gistende pens.

De rits van de slaapzak hapert. Ik zet kracht. Ik duw mijn voeten naar voren, mijn benen in gestrekte stand tegen de verpakking van het eendendons. Even leun ik op mijn ellebogen. Ik trek de slaapzak hoog omhoog. Ik rust bij voorkeur op mijn rug.

De rechterhand houd ik op mijn geslacht. De linker steekt tussen rail en nek. Fluitgeluid snelt door het staal, ijlt vooruit op trillingen door de lucht. Met mijn oor tegen het metaal hoor ik het bassen van wielen. Ik zie de maan. Mijn hand glijdt op mijn voorhoofd. Het koude ijzer trekt aan mijn nek. Mijn hoofd knikt naar achteren. Ik duw. De kin vooruit. Gladgeschoren adamsappel. Ik ben niet bang. Ik heb de tijd. Drie, vier, vijf minuten.

Van een cassette klonk een vreemde stem. Ik hoorde lovende woorden. Een man zong een lied.

'Dat ben jij,' zei ze.

'Dat ben jij,' zei Klara.

Vijfentwintig jaar. Bijna zesentwintig. Klara drukte op de stoptoets.

De rand van de slaapzak ligt onder mijn schouders strak tegen de staaf. Ik zie geen afval, geen spoorbermbloemen. Ik voel geen hout, geen splinters, geen steenslag. Mijn jasje en mijn hemd blijven vrij van vet en stront. Achilles trekt met duim en wijsvinger aan mijn enkels. Opgezakt. De rits van de slaapzak is dicht. Ingepakt. Mijn benen liggen in spreidstand zover de slaapzak toestaat. Uitgerust. Ruim anderhalve meter van mijn hoofd branden twee voeten. De veters zitten strak. Ik laat dat zo. Ik broei. De broekriem knelt de gasbuik. Ik gist. Mijn geslacht staat stijf tegen de stof van de broek. Nog even. Mijn hand rust op de gulp. Ik streel. Ik vouw mijn handen op mijn borst. Twee minuten, één.

De machinist zal schrikken. Dat spijt me oprecht. De ene meester gebaart in het voorbijgaan naar de andere. Een vuist. Ik kies het spoor naar het zuiden.

Klara koos de scherpe bocht naar het noorden. De trein reed. Ik liet mijn stem meenemen.

Mijn oor plakt als een cent op de rails. De trein betaalt in klinkende munt. Het korte licht van de bok zoekt zilverdraad. In mijn hoofd raast ineengedrukt geluid. Mijn borstkas schreeuwt. Mijn kuiten tintelen. De rits staat strak. Elke voortgang is voor eigen rekening.

De machinist kan me nu zien. In een flits. Hij ziet een bundel dichtbij, dwars op het spoor. Stemloos. Als ik beweeg, gaan dagen door zonder vertraging. Mijn hoofd op mijn nek. Ik hoor hoe tonen snerpend hoger klinken in de lucht. Ik ken de remweg, de klankkast, het bereik, de octaven, de kleur, de stilte.

'Vijf vier drie twee één.'

Watervrees

Kinderen rennen over het kleine voordek van de veerboot heen en weer. Het lijkt of ze geen ouders hebben, niemand schijnt zich te bekommeren om de jongens en meisjes die over het gladde dek van de boot glijden en langs de lage reling rennen. Bernhard houdt zich stil, hij kijkt, vraagt zich af wat hij zou doen als een meisje of jongen overboord zou vallen. Hij vraagt zich af hoe koud het water is en hoe diep. Hoe lang hij met kleren aan zou kunnen zwemmen, hoe moeilijk het zou zijn een kind te redden. Dan komt de kapitein uit de stuurhut. 'Als je overboord kiepert, verzuip je. Daar kun je van op aan. We varen gewoon door. Kalm aan jullie.' De kinderen kijken naar het dek, bedeesd en brutaal tegelijk, ze blijven even rustig zitten en als de kapitein zich omdraait leunen ze grinnikend over het perspex luik middenin het dek, dat een eindje open is geschoven, en kijken naar de bar beneden waar passagiers, die de buitenlucht en het water voor gezien houden, zich tegoed doen aan bier en koffie.

'M'n dochter gaat trouwen,' zegt ze. Bernhard leunt een eindje naar haar toe. Door het gebrom van de machines en het geraas van de wind hoort hij haar niet zo goed. Hij knikt.

Bernhard zit met z'n rug tegen de stuurhut. Het witte ijzer was, toen hij er tegenaan ging zitten, koud en kil, maar warmde langzaam op. Naast hem zit, tussen de geleiderails van het luik boven de bar en met haar benen een eindje opgetrokken, een vrouw. Haar voeten raken bijna de rand van het luik. De kinderen hervatten hun spel, dan kijkt ze hem aan. Ze heeft donkerblond haar met veel grijzen ertussen, het krult, het is permanent van een paar weken oud, ziet hij. Haar zachtgroene ogen kijken door een bril met smalle glazen en een wit kunststoffen montuur met groene streepjes. Ze heeft een grote neus, een beetje rood en blauw door de zon en door wind die recht van voren over de boot waait. Haar lippen zijn bleekblauw en strak. Af en toe spat water tot op het voordek. Het water bereikt hen niet.

'Met een Amerikaan,' zegt ze. Ze staart naar de overkant van het water, dan volgen haar ogen een meeuw die roerloos op de wind zweeft.

De lucht trekt donkergrijs dicht. De boot vaart even in de zon, dan is er weer schaduw van de wolken boven hen. Bernhard ziet de grote velden donker over het water jagen, waar steeds meer schuimkoppen tevoorschijnkomen. Verderop zijn bruine en witte zeilen te zien van platbodems en zeiljachten die het IJsselmeer in alle richtingen oversteken. De veerboot koerst recht op de overkant aan en toetert af en toe om een zeiljacht dat in de route vaart weg te sturen.

Ze strekt haar benen, haar grijze schoenen met gaatjes en een strikje op de wreef raken het gelakte hout van het schuifluik. De kinderen rennen weer over het dek, ze zijn de gevaren van het water en de wind vergeten. De vrouw naast Bernhard draagt een lange paarserose jas en een woestijnkleurige broek. Hij

ziet grijswitte nylonkousen. Ze is wat korter dan ik ben, denkt hij, en een jaar of twintig ouder, misschien meer.

'M'n dochter is arts en liep stage in Nieuw Zeeland. Ze ontmoette daar een Amerikaan,' zegt ze. 'U weet hoe dat kan gaan.'

Haar jas heeft ze tot bovenaan dichtgeritst, de panden wapperen in de wind, ze slaat ze dicht en houdt ze vast, met haar handen tussen haar benen. Ze is tenger.

Het was niet haar keuze, hoort Bernhard in haar stem. Zo had ze het leven van haar dochter niet gedacht. Ze moet eraan wennen, zegt ze. Vandaag vaart ze van Stavoren naar Enkhuizen en terug om haar gedachten te verzetten. Ze houdt van de zee, ze houdt van het water, de wind, van haar mag het gaan regenen. 'Water spoelt beslommeringen weg en maakt gedachten vager,' zegt ze, 'het slijt de scherpe kanten van plotselinge veranderingen.' Even kijkt ze opzij en ziet ze hoe hij knikt en bijna onzichtbaar glimlacht. Bernhard weet hoe een wandeling in de regen, alleen, met niemand om tegen te praten dan alleen met jezelf, het hoofd vrij kan maken. Hij beweegt z'n handen haar voren en legt ze dan terug op z'n jas.

Haar dochter emigreert naar Amerika. Met deze boottocht neemt ze afscheid van haar Anna. Ze vertelt van visumproblemen, van werkvergunningen, van bureaucratie rond Anna's huwelijk met een buitenlander. Ze vertelt hoe lang een rechtstreekse vlucht duurt naar Seattle.

'Een uur heb ik hem gezien, toen gingen ze weg. Hij moest het land nog door. Anna heeft hem meegenomen, naar Amsterdam en verder. We hoefden niet mee.'

Ze zegt niet dat ze niet mee mocht, ze zegt niet dat haar toekomstige schoonzoon een aardige man is, ze zegt niets van hem. 'Anna is m'n liefste dochter,' zegt ze. 'Ze lijkt het meest op me, we vertellen elkaar alles, ze inspireert me.' Dan kijkt ze weer over het water en naar de kust van West-Friesland die langzaam dichterbij komt. 'Met haar kan ik huilen,' zegt ze, 'en lachen natuurlijk.' Haar gezicht houdt een sombere plooi, alsof ze in gedachten verzonken is en langs het strand wandelt, alleen in de regen.

De wind steekt op, de kapitein waarschuwt de kinderen voor de laatste maal. De meisjes gaan naar de cafetaria, de jongens blijven nog even op het dek zitten, maar gaan dan ook naar beneden. Bernhard en de vrouw zijn alleen op het voordek. Achter hen houdt de kapitein de boot op koers. Hij kan hen niet zien.

'M'n man wilde niet mee, vandaag. Hij houdt niet van het water, niet van boten. Hij blijft liever thuis.' Ze praat tegen Bernhard, maar hij hoort afwezigheid in haar stem, alsof ze vooral tegen zichzelf praat.

'Hij kan niet koken,' zegt ze. 'Ik moet om zeven uur terug zijn. Het is een lieverd, maar hij wil nergens meer mee naar toe sinds hij met werken is gestopt.'

Haar gezicht verandert niet, als ze dat zegt. Langs haar bril ziet Bernhard rode adertjes in haar oogwit. Ze kijkt strak naar de toren van Enkhuizen. Dan zegt ze: 'Anna zegt dat ik een jongere moet zoeken, iemand om mee op stap te

gaan. Anna zegt dat ik niet bij hem thuis moet blijven. Maar ik ben ouderwets, ik kan dat niet. Eenmaal in de maand ga ik weg, alleen. Dat is genoeg.'

De veerboot nadert de haven. Ze wijst naar het Zuiderzeemuseum, vertelt van de touwslagerij, de kuiperij, de zeilmakerij, de huisjes en molen die uit de wijde omgeving zijn gehaald en hier zijn herbouwd. Ze vertelt van de werf waar haar vader werkte, haar vader die alles wist van palingroken en van zeevissen, van klederdrachten en de te krappe bedsteden in de kleine huizen. Hij wist nog van stormen op het IJsselmeer en van koude winters. Dat heeft ze zelf niet meegemaakt. 'Nog niet,' zegt ze.

'Daar moet u eens gaan kijken,' Ze wijst Bernhard de arbeidershuisjes aan de rand van het schiereilandje waar netten aan balken hangen te drogen en waar toeristen met videocamera's traag en doelloos rondslenteren. Bernhard knikt en pakt de folder die ze voor hem uit het rekje op het benedendek heeft gehaald. Hij vouwt de folder open, dan legt de boot aan bij het station en wordt het hek opengezet. Bernhard steekt het papier in z'n jaszak. Kinderen rennen de kade op, ouders roepen. Als laatsten gaan ze van boord.

Bernhard gaat met haar naar de trein. Ze lopen niet naast elkaar. Hij blijft een paar passen achter, alsof hij nog niet zeker weet wat hij gaat doen. Hij is een dag op reis, op zoek naar een oude liefde, misschien, hij weet het niet zeker. Hij is op reis.

Op het perron kijkt ze om. De trein naar Hoorn staat er al. Hij ziet dat ze kleiner is dan hij, kleiner nog dan hij had gedacht toen ze naast hem zat op het voordek, weer kijkt ze even om, haar ogen schijnen donkerder nu, hij volgt haar in de coupé en gaat naast haar zitten. Ze hoeven elkaar niet aan te kijken, ze hoeven niet te praten. Buiten trekken gekleurde akkers voorbij. 'Bloemen,' zegt ze, als ze ziet dat hij kijkt, dan zwijgt ze.

Onwennig loopt ze naast hem in Hoorn het station uit, alsof ze nog niet zeker weet of ze dit wel wil.

Er is toeristenmarkt. Een man in boerenkiel en een bonte zakdoek om z'n hals vlecht een bijenkorf, een klompenmaker snijdt in berkehout, er zijn kramen met oliebollen en wafels, met droogbloemen, schilderijen en keramiek. Verderop in de straat is een damtoernooi onder een tentzeil. Kinderen doen mee aan een simultaanwedstrijd.

'Paarden,' zegt ze, ze houdt afstand tot Bernhard, raakt hem niet aan, 'hij houdt nog wel van paarden, daarvoor gaat hij de deur nog uit. Collega's komen nooit meer langs en het is nog maar een half jaar geleden dat hij met werken is gestopt. Hij drinkt.'

Een jonge vrouw laat Japans vouwwerk zien en legt uit hoe je uit strookjes papier bloemen en beestjes kunt vlechten. Ze kijken, Bernhard leunt voorover, raakt haar schouder even aan. 'Origami,' zegt ze, 'dat heet origami. Ik heb dat wel eens gedaan, maar ik doe het nooit weer, nooit.'

De ruimte op de stoep is krap, achter elkaar schuifelen ze met de stroom mee. Dan slaat ze een zijstraat in. 'Hier is een galerie,' zegt ze, 'een eindje verderop.' Ze wijst met haar hoofd naar wat een groot pakhuis lijkt.

In het verlaten slachthuis staat en hangt moderne kunst. Het is koel in wat de slachtruimte was. Boven hun hoofden is nog de rails te zien waaraan koeien, varkens en paarden bloedend opschoven langs zagen en messen. Bernhard is geen vegetariër, maar hij houdt niet van slachthuizen, ook niet als ze niet meer worden gebruikt, hij voelt zich ongemakkelijk en meent angst en bloed te kunnen ruiken in de holle ruimte.

Midden in de hal staat een kunstwerk. Uit piepschuim en plastic folie zijn witte gezichten gemodelleerd, ze liggen in tientallen kratten die in de goot staan waar ooit het bloed wegstroomde. Langzaam groeit uit het piepschuim een kindergezicht. De kratten lijken op wiegen en met het groeien van de gezichten veranderen de kratten in grafkisten, bekleed met witte tule. In het hoofd in de laatste krat steekt een rode viltstift vlak boven de ogen, uit de witte neus komen twee stroompjes blauwe verf.

Aan de muren, waar vanachter het pleisterwerk hier en daar tussen brokken grijze specie rode baksteen zichtbaar is, hangen grote ingekleurde foto's van ongenaakbare en koele vrouwen die in keukens, badkamers en in bed met onbestemde dingen bezig zijn. Het zijn liefdeloze vrouwen. Achterin de hal, in de witbetegelde, maar niet verlichte spoelruimte, staan levensgrote zwartwit foto's van filmsterren. Draden gaan van de hoofden naar de wanden. Het lijkt een executieplaats waar spoedig het eerste schot gaat vallen. Als ze een eindje de koele donkere ruimte inlopen gaat een spotlight aan en klinkt knersend geluid. Ze komt een stap dichterbij Bernhard. Hij legt z'n arm om haar schouder en houdt haar zachtjes tegen zich aan. Ze kijkt naar de foto van de filmster aan het eind van de betegelde goot. Bernhard voelt geen toenadering, geen afwijzing van haar, ze kijken elkaar niet aan. Ze weert hem niet af, hij laat z'n arm om haar schouder.

De filmster lijkt hen toe te lachen. De muziek knerst een laatste keer, dan klinkt er een rauwe lach, als in een spookhuis. Ze slaat haar arm achter hem langs, steekt haar hand in zijn jaszak en zoekt z'n vingers.

Bij de uitgang koopt ze een ansichtkaart met een paard erop. Dan gaan ze naar buiten, ze houdt zijn hand vast, diep in de jaszak. Bernhard speelt met haar gladde ring. Het regent zachtjes. Ze kent het stadje, ze is hier geboren.

'We gaan verhuizen, volgend jaar,' zegt ze. 'Dat hadden we afgesproken. Als hij met werken zou stoppen, zouden we teruggaan, zou ik teruggaan. Maar hij wil niet, nog niet. Dit is zijn land niet. Hij wil aan de overkant blijven, daar heeft hij z'n wortels. Ik spreek z'n taal niet meer. Hij verstaat me niet.' Haar hand in de jaszak wordt langzaam warm en plakt, zit vastgeklemd in die van Bernhard. 'Kijk, daar heb ik gewoond.'

Naast een kerk waar toeristen naar buiten komen staat een huis met hoge ramen. Een raam is een eindje omhooggeschoven, er staat een blikken bus onder, de vitrage wappert naar buiten, de onderkanten van witte bloempotten zijn zichtbaar, de planten niet. Ze blijven even staan, dan trekt ze hem mee en gaan ze een winkelstraat in.

'Ken je de haven?' vraagt ze.

In brons klimmen de jongens van Bontekoe over een kademuurtje en laten zich met Japanners op de foto zetten. Een rondvaartboot gooit de trossen los, een laatste toerist springt aan boord, dan vaart de boot langzaam achteruit. Ze kijken hoe de boot in de haven draait en dan vertrekt. Oude mannen blijven op de steiger achter. Ze staan dichtbij elkaar en praten. 'Maar ik wil in de buurt van Schiphol wonen,' zegt ze.

Op een terras nemen ze koffie met likeur. Bernhard ziet hoe ze 'Beste Wiebe' schrijft op het kaartje met het paard erop. Hij voelt hoe de drank in z'n maag brandt, een aangename, maar scherpe tinteling. Ze kijkt hem aan, het is of ze zich geneert, alsof ze een afscheidsbrief stuurt naar de man die ze beminde, alsof ze tabee zegt tegen een oude liefde. 'Beste Wiebe.' Ze aarzelt, weet niet wat ze de man aan de overkant van het water moet schrijven.

Bernhard legt z'n hand op haar onderarm, knijpt zachtjes en knikt naar haar. Op haar rimpelige en verweerde vel ziet hij blosjes verschijnen. Ze kijkt naar de kaart, draait hem om en kijkt nog eens naar de zwarte volbloed. Hij ziet haar dralen. 'Wacht maar,' zegt hij. Dan staat hij op en doet hij de kaart aan de overkant van de straat in de brievenbus. Het is gezellig druk in Hoorn, leest hij voor hij de kaart loslaat. Maar morgen zal ze op de post wachten, denkt Bernhard, morgen haalt ze zelf de ansicht uit de bus.

'Heeft water een geheugen, een geschiedenis?' vraagt ze. Ze ligt naast hem, kijkt van hem vandaan naar de wastafel in de hoek waar een kraan zachtjes drupt. Bernhard weet een lichtbruin spoor op het witte porselein. De sifon maakt, telkens als in de kamer ernaast water door de leidingen ruist, een gorgelend geluid. De gordijnen zijn dichtgetrokken, bovenaan laat een vvorm tussen het donkerblauwe velours grijs daglicht door. Achter de vitrage zijn schaduwen van zwiepende bomen zichtbaar. In de verte klinkt de hoorn van de rondvaartboot. Haar witte kousen, waarvan de voetzolen donker zijn gekleurd door de schoenen en het zweet, liggen netjes naast elkaar over de zandkleurige broek. Haar broek hangt, op de plooi gevouwen, over de leuning van de stoel, over zijn hemd en zijn broek. De zwarte leren riem raakt zijn schoenen. Aan de haak aan de deur hangt haar jas over die van hem.

'Zou het?' vraagt ze. Haar stem is veranderd, heeft niet meer dat verdrietige, dat jachtige met de ingehouden woede. Bernhard hoort warmte in haar stem, een begin van mildheid, van innerlijke overgave waar ze zolang op had gewacht, waar ze naar uitgekeken had, maar die ze tegelijkertijd als onbereikbaar had gevoeld, onbereikbaar aan de andere kant van het IJsselmeer, onbereikbaar aan de overkant van de oceaan. Bernhard voelt z'n voeten gloeien onder het laken. Haar benen bewegen zachtjes langs z'n knien.

'Misschien,' zegt hij. 'Misschien heeft water een geheugen, water heeft een geschiedenis, dat zeker.' Hij bedenkt een verhaal over tranen van Cleopatra, vertelt over het water in de gifdrank van Socrates, over het water en het bloed dat gescheiden uit de wond van Jezus aan het kruis vloeide toen het leven van die mens was volbracht, het water dat in eeuwige kringloop overal opduikt en

waarin honderden worden ondergedompeld, en soms verdrinken, waarin leed oplost als het zout der aarde en dan weer oprijst als een ijsberg. Warm water waardoor onvermogen en agressie eroderen. Bernhard vertelt over het water in het zweet waarmee ze even met elkaar verbonden zijn geweest, het warme geurige zweet tussen hun lichamen. 'Het had een restant van warm en beschermend vruchtwater kunnen zijn,' aarzelt hij. 'Dat was het,' zegt ze beslist, 'dat was het.' Bernhard proeft tranen uit haar ogen, zout en zoet tegelijk. Dan huilt hij. Tranen die ooit weer uit een kraan druppen, zoals nu tranen, zweet, bloed en water van eeuwen geleden in deze hotelkamer uit deze kraan druppelen, monotoon, maar vol muziek.

In een banketwinkel koopt ze een doosje rumbonen. 'Daar houdt hij van,' zegt ze, en bij een oliebollenkraam haalt ze twee dough nuts, vettig, met poedersuiker. 'Made in USA,' ze lacht voorzichtig. Bernhard ziet haar ogen glanzen. Dan rijdt de stoptrein naar Enkhuizen het station binnen. De remmen piepen met een hoge toon. Bernhard blijft bij de ingang van het perron staan en ziet de grote wijzer met korte stootjes verschuiven. Ze loopt naar het voorstuk van de trein. Hij loopt niet met haar mee. De conducteur blaast op z'n fluit. Ze draait zich om, zwaait, nauwelijks zichtbaar, haar hand komt niet boven haar middel, dan stapt ze in. Hij draait zich om en hoort hij de trein wegrijden. Hij kijkt niet om.

Tussenfase

Het is stil en regenachtig in de Hoofdstraat in Sneek. Ik kijk naar de etalages van winkels die in elke stad te vinden zijn. Etalages die me niets bieden wat ik zoek. Een affiche in een muziekwinkel kondigt een concert aan in de Ahoy in Rotterdam. Ik lees de woorden, maar laat de boodschap niet tot me doordringen. In deze winkel luisterde ik ooit naar een cd van Bruce Springsteen. Ik kocht het plaatje niet, de muziek was te ver van me vandaan, ik had geen rust om naar de woorden te luisteren en wat ik hoorde gaf me geen troost, toen niet. Aan de overkant van de promenade is een apotheek. De apotheek is gesloten, op het bordje achter de deur staat naast een plattegrond van de stad wie weekenddienst heeft. Achterin de zaak brandt een tllamp en werpt schaduwen van stellingkasten met pillen en poeders achter glas. Achter het raam staan hoge eeuwiggroene planten. Aspirines en condooms had ik hier willen kopen, toen. Maar ik had geen hoofdpijn.

Ik liep hier met haar, ik liep hier alleen, steeds weer, later. Ik worstelde me door toeristenstromen naar het pleintje met de kiosk en de terrassen langs de fotowinkel achter het beeld van Gerbrandy die schuin over z'n kaal bronzen hoofd een rode meniestreek heeft. Pieter Sjoerds, minister president in ballingschap, zoiets stond op de sokkel, ik schreef het niet over toen ik er de eerste, de tweede, de derde keer was. Ik ging terug naar het hotel, maar liep niet naar binnen.

Trivialiteiten komen in me boven. De kapperswinkel waar ik me liet knippen. Ik laat m'n haar knippen als ik een metamorfose wil, een zesweekse, tweemaandelijkse gedaanteverwisseling net zoals een slang die z'n huid afstroopt en opnieuw begint, na een knipbeurt voel ik me dan even kwetsbaar als een kreeft zonder schaal. Zwijgend, het liefst zeg ik niets als ik geknipt word. Ik doe m'n ogen dicht en droom weg onder de handen van de kapster. Ik zoek een zaak met alleen kapsters, ik wil geen gezeur van kerels rond m'n kop, geen handen van kerels die me strelen.

Als ze me knipt, met de armen en ellebogen horizontaal en haar handen boven m'n hoofd, kijk ik in de wijde mouwen van het schort dat ze aan heeft, dan wil ik weten of ze zich de oksels heeft geschoren en boven het parfum en de haarlotion probeer ik haar lichaam te ruiken. Ik wil weten of ze ongesteld is, of ze een eisprong heeft, ik maak mezelf wijs dat ik dat kan ruiken, dat ik een zevende zintuig heb voor de vrouwencyclus en weet wanneer ze vruchtbaar en ontvankelijk is.

Als ik m'n ogen dicht heb en voel hoe haar handen over m'n hoofd gaan, snuif ik af en toe zachtjes, nauwelijks hoorbaar. Dan wil ik weten of ze verkering heeft, hoe haar borsten eruitzien, of haar tepels strak naar voren staan en groter worden als ze met hem vrijt, of ze pijnlijke voeten en kuiten heeft na een hele dag knippen en wassen. Niet dat ik dat vraag, ik stel geen vragen als

ik geknipt word en als de jonge vrouw mij iets vraagt geef ik korte nietszeggende antwoorden, ik wil haar niet horen, ik wil haar voelen en ruiken. Het knippen kan me niet lang genoeg duren, ja, ook de baard en de snor bijknippen, graag. Ik leg m'n hoofd achterover, voel hoe het vel op m'n keel zich spant, voel hoe het scheermes over m'n strottehoofd gaat en zachtjes de korte stekels wegschraapt. Ik hoop op een beetje bloed, het komt nooit. Ze is voorzichtig. In vrede zou ze diep mogen snijden, heel diep, maar ze is voorzichtig, heel voorzichtig.

Dan houdt ze de ronde en beetje bolle spiegel achter m'n hoofd en vraagt of het naar m'n zin is. Ik zie m'n achterkant, de bleke huid door de korte haren schemeren, en zie hoe m'n asymmetrische haargroei is weggewerkt in het gedekte model. Het is altijd naar m'n zin. Ik kom niet voor m'n haar, niet voor het opgeknipt model, niet voor de oren vrij meneer? Ik kom voor een ander hoofd, voor een andere ziel, ik steel een beetje van haar geur, van haar warmte en van haar handen. Ik leen een beetje van haar leven, naamloze kapster, door en door vertrouwde vrouw. Ze weet het niet, ik laat dat zo. En als ik dan op straat loop, ben ik iemand anders, dan heb ik een deel van het oude achter me gelaten. Van de vloer rondom de kapstoel veegt ze met de brede zachte bezem, als ik weg ben en de eerste honderd meter op eieren heb gelopen als een kind met nieuwe glimmende schoenen, de haren bij elkaar. De korte grijze, de donkerblonde en de krullende dikkere van de baard, dan ben ik gereinigd en draag ik de lucht van de alcohol, waarmee ze m'n hals en m'n nek depte, met me mee. Dan draag ik haar geur en haar warmte een eindje met me mee.

De kapperszaak waar ik me toen liet knippen is er niet meer, er is nu een fotohandel. Ik koop een filmpje zwartwit.

Ik weet de straten in Sneek. Ik ken geen plattegrond. Als ik op een plek ben kan ik niet blindelings naar een andere plek wandelen, dan moet ik me op elke straathoek opnieuw oriënteren, oh ja, nu hier, dan bij die bank en bij dat restaurant op de hoek, voorbij de vvv en onder de klok van het stadhuis, daar is het. Ik kan m'n weg vinden, maar het labyrint stelt me vaak voor verrassingen.

Ik ben een spoorzoeker. Elke stap brengt me verder, maar ik weet nog niet waar ik naar op zoek ben. Ik houd van dolen, maar er zijn maanden, weken dat het zoeken me tegenstaat, dan wil ik vastigheid en kom ik m'n huis niet uit. Dan wil ik de zekerheid van de koelkast, de vriezer, de aanrechtkastjes in de keuken en de kapstok in de hal, m'n bed. Dan loop ik vijf, tien keer per dag de trap op en neer naar de slaapkamer, de studeerkamer waar m'n boeken staan, waar m'n bureau staat met de bakjes ingekomen post en spoed, waar de kranten liggen met artikelen die ik uit wil knippen om ze dan toch weer weg te gooien. Daar liggen de papiertjes met invallen en herinneringen aan wat ik niet vergeten wil, maar meer nog aan wat ik nog vergeten moet. Vanuit de studeerkamer kijk ik dan naar buiten, wacht op de vrouw met de korte zwarte laarzen, met de halflange regenjas, op de vrouw die haar hond uitlaat, drie vier keer per dag en soms nog vaker.

Ik houd niet van honden en zeker niet van die kwaadaardig uitziende kort-

harige hond die ze los laat lopen, zonder halsband, zonder riem. Ze roept, het beest gehoorzaamt, maar niet als ik buiten ben, dat weet ik zeker. Ik weet niets van hondenrassen. Ik weet dat het geen Pekinees is die achter de tennisbal aanrent die ze telkens wegslaat. Ik blijf binnen.

Ik zie haar hond rennen, de verbeten trek op haar gezicht. Ik zie haar blote benen tussen de laarzen en de regenjas. Ik weet haar halfaangekleed in haar huis met een gezicht dat jaren geen geluk heeft gekend, dat jaren niet is gezoend, niet anders dan door de hond. Ze wacht tot ze boos genoeg is, dan gaat ze met de hond naar buiten. Het ritme van de hond die rennen en poepen wil, is afgestemd op haar agressie. Ik heb m'n eigen ritme. Ik kijk hoe ze haar emoties laat gaan in die rennende hond op het grasveld buiten. Ik ren mee en gil.

Ik zie hoe ik langs de Kerkweg rende, laat het honderd meter geweest zijn naar het huis van m'n ouders. Het was geen Duitse staander, geen herdershond, geen Ierse setter of collie. Het was een asbakkenhondje dat was opgehitst, een beestje dat me tot net boven m'n knie zou reiken als het naast me zou staan en ik het zou aaien, maar het beestje, het monster stond niet naast me, ik aaide het niet. Ik rende en krijste en schreeuwde en steeds verder weg stond m'n neef te lachen, steeds luider hoorde ik hem schateren. Ik wist nog niet wat een sadist was. Zo wordt een familievete uitgevochten, zo imiteren onschuldige kinderen hun ouders, zo wordt van geslacht op geslacht de woede doorgegeven, de haat gezaaid, onmacht in stand gehouden. Ik kwam nooit weer bij m'n oom en tante, ook niet met oud en nieuw. Nooit weer, ik moest, maar ik ging niet. Dat bromfietsongeluk van die neef was een verlate overwinning waar ik part nog deel aan had, maar het voelde als een gerechtvaardigde straf. Ik ging niet naar de begrafenis.

Ik zit bij haar aan tafel. Ze praat, vertelt over haar ziekte, over de kanker van haar man, een kanker die nu over is, over de kaak die weg is, over de stem die langzaam terug zal komen, over kansen praat ze. Ik zag hem in de tuin. Hij schoffelde ver weg tussen bloemen en groette even. Hij bleef ver weg. Ze zit ver weg en vertelt een verhaal om dichterbij te komen. De deur van de serre gaat langzaam open, een katje van een paar weken zoekt een pad over de pasgeverfde okerrode planken en springt dan bij haar op schoot. Het is een kleine zwarte poes, een zwarte poes zoals er duizenden zijn. Aangeboden in een advertentieblad, gratis af te halen, zo'n lief beestje. Ik zou zo'n afhaler kunnen zijn, een afhaler met een gaskamertje in de schuur. Het is een lief beestje, wat een leuk kopje, wat een leuk poesje, wat een leuk hondje hebt u daar. Hij is al zindelijk zegt u, en ontwormd? Fijn zo. En thuis gaan de beestjes rechtstreeks naar de schuur.

Ze schrikt als het poesje bij haar op schoot springt. Ze houdt niet van dieren, zegt ze. Ik voel me groot en sterker worden. Ik heb een medestander. Het beest is van haar dochter, zegt ze, die wilde graag een troeteldier nadat de vorige het leven had gelaten op straat. Van haar had het niet gehoeven, ze hoeft geen beesten in huis. Ik neem het katje van haar over. Het ligt te spinnen op m'n be-

nen, probeert de nagels uit. Ik knijp het eenmaal zachtjes, dan aai ik het katje met de buitenkant van m'n gebogen vingers over het kopje en de rug, het spint. In de nek trek ik het vel even zachtjes samen.

Ze schenkt me bij, we praten over literatuur, over poëzie. Ze schrijft wel eens een gedicht. Die ziekte, zijn ziekte, die wordt ze wel de baas, zegt ze, het is niet ernstig, ze schrijft er wel een gedicht over, dat laat ze me dan lezen. De tijd is er nog niet rijp voor. Haar man, ze weet het niet. Ze kijkt door het glas van de serre naar de tuin. Hij zit geknield op de aarde, weggedoken achter struiken. Het poesje lijkt te slapen, maar ik weet wel beter.

Die ene hond die me nog altijd achtervolgt. Elke week het gevecht met m'n zus wie melk moest halen in het blauwe tweekans kannetje met de klemmende deksel. Volle melk van de boer tegenover. Wie zou de bouvier trotseren, het geblaf en de poten tegen het uitpuilende gaas van de ren, de kwijl die uit de hoeken van de bek drupte? Wie bracht die woede en die angst mee naar huis?

Boven de deur van de ren van het beest, dat ik als een bloedhond zag, was een bord getimmerd. Help de arme negerkindertjes, stond erop. Het was een herinnering aan een bezoek dat een missionaris aan de kerk, die naast de boerderij stond, had gebracht. Een oude pater in een witte pij, rechtstreeks uit de Kongo, afwisselend op bedeltocht en kerstening. De pater van het zilverpapier en de postzegels. Een marktkraam met missieboekjes en prullaria, en erboven: Help de arme negerkindertjes. Ik was doodsbang om melk te halen.

'Dit is een tussenfase,' zegt ze. Ik hoor haar woorden wel, maar ik versta haar niet. Ik wil haar woorden niet tot me door laten dringen. Ik weet niet of ze het over zichzelf heeft of over mij, of over de man in de tuin. Ik weet niet of ik haar leven in het mijne projecteer. Is ze bezig het hare los te laten, of ben ik aan de onthechting toe, na puberteit, adolescentie en midlevencrises? Elke stap die ik zet is een tussenfase, als ik met een pasgeknipt hoofd me weer onder de mensen begeef, dan is dat een zichtbare stap, dan kan elk zien dat ik weer even veranderd ben, een ander geworden ben in een beetje gewijzigde verpakking. Maar gewenning treedt snel op en met het haar groeit ook die ander in me. Niemand die het opmerkt. Ik wil niet horen van een tussenfase. Ik wil m'n leven niet zien als een opeenvolging van tussenfasen op weg naar de fasen van Kübler-Ross.

Bij een bakker koop ik een blik met koeken, bereid volgens eeuwenoud recept, een koekje uit de streek. Ik ken deze winkel, ik ken deze eierkoeken. 'Neem nog maar een,' zegt ze en reikt me het gele blik aan met de rode hartjes erop. 'Neem nog maar een.' Ik neem nog een. Ik ben toe aan iets sterkers, maar ze schenkt thee. Ik durf niet te vragen.

De winkel met scheepsbenodigdheden is wegens familieomstandigheden gesloten. In de etalage liggen aluminium en stalen haakjes, touw in maten en soorten met knopen erin en klokken en kompassen in glimmend geel koper. In de hoek van de etalage ligt een poes te slapen, opgevouwen. Het is een zwarte met een witte punt aan de staart. Ze kijkt op als ik blijf staan en doet de ogen weer dicht, dan loop ik door.

Het waren niet de schoolboeken waarin de puberteit, de adolescentie en de midlevencrisis werden beschreven. Dat was niet nodig, leek het. Die kennis moest ik elders opdoen, niet op school. De vorming in schoolklas zat in de feiten, niet in het gevoel. In een schrift plakte ik plaatjes met Michiel Adriaansz. de Ruyter en met heiligen die op een gril werden geroosterd ter meerdere eer en glorie. Ik ben vergeten tot meerdere eer en glorie van wie. Ik ben god vergeten. Ik leerde plaatsnamen en streken waar volkeren afhankelijk waren van steenkool en ijzererts, of van handel en toerisme en van inboorlingen in zwart Afrika, op die witte vlekken op de zeekaarten uit de Middeleeuwen leefden stammen, dat waren geen volkeren, geen naties, geen mensen. Ik leerde dat het koud was in Siberië en dat er een rivier in de Sovjetunie was die Lena heette, dat kon ik onthouden, zo heette m'n oma ook.

Literatuur, dat was een opstel schrijven over negers in de rimboe, over arme negerkindertjes en gevaarlijk hyena's met slijm dat uit de bek droop, met gras zo hoog als rijpe gele maïs en strooien hutten met een kampvuur ervoor tegen de leeuwen. Ik had een boek van Stanley gelezen, dat was literatuur. Literatuur was het opstel van Henk Nieland. Hij durfde een verhaal te schrijven over een meisje dat de zoldertrap op ging, en over zijn alter ego achter haar, over zijn hand langs haar dijen, over haar rode slipje en haar aarzelende stap op die zoldertrap. Hij hakkelde en bloosde toen hij het voor moest lezen. Dat was literatuur, het ginnegappen van de meiden in de les en de jongens die hun broek rechtschoven. De korte rok van Harris Tweed van het mantelpakje van juffrouw Le Poole, dat was waar schrijvers en dichters zich mee bezighielden.

Wat m'n lichaam vertelde en al die andere lichamen in de klas, daar werd ik niets wijzer van, dat was geen zoldertrappenliteratuur. Dat was een tussenfase. Dat was iets anders dan een vrouw in korte kaplaarzen met een regenjas, met een paraplu, een tennisbal en een bruine hond zonder halsband en kort haar.

Ik ga me bedrinken. In een café bij de brug, een bruin café met uitzicht op de Waterpoort bestel ik bier. Op het viltje schets ik de contouren van het Snekermeer, zet een kruisje bij het restaurant, bij het gemaal, bij de bruggetjes waar ik met haar fietste en over het water keek. Het stormde niet, het was bladstil. Het was een uur tussen twee andere uren, een dag tussen twee andere dagen, het was een tussenfase.

Ze zit breeduit op de fiets, haar bruine benen steken ver onder de wijde zwarte rok vandaan, hoog, bijna net zo hoog, net zo ver als die dijen op de zoldertrap. Ze rijdt me tegemoet. Ik zie geen rode kleur, geen wit strookje. Het is in een heldere flits dat ik haar zie, maar het is tegelijk een eeuwigheid. Nog geen twintig is ze, schat ik, maar ze is ook veertig, vijftig, zestig, ze is leeftijdloos met haar borsten die vanaf de zwarte rand van de diepgesneden trui lichtbruin naar voren steken, een lichtbruine huid die naar haar hals toe donkerder wordt. De panden van haar witte jasje wapperen naar achteren. Ze heeft haar roodbruine haar met een speld vastgezet bovenop haar hoofd. Ze kijkt me even aan en ook al kijkt ze rechtuit naar het pad dat ze volgt, ik zie haar naar me kijken. Deze vijftien seconden in het wijdse land tussen gerooide

akkers en weilanden waar de laatste snee gras van dit jaar is gemaaid, op een onbetekenend fietspad langs een snelweg. Ze geeft het eeuwigheidswaarde en als ik stop en me omdraai weet ik zeker dat ze daar staat. Ze wacht niet op me, ze staat daar, ze weet dat ik kom en ik kom. Ik weiger dit leven als een tussenfase te aanvaarden, als een feitelijkheid uit een theorieboek. Ze is niet een Siberische rivier met de stroomrichting naar het noorden, en als ik al de helft van m'n leven bevroren ben geweest door noordenwinden, dan heb ik die helft achter me gelaten. De permafrost is voorbij.

Ze leest me een gedicht voor. Het gaat over dood en liefde, maar meer over liefde dan over dood. Het gaat over buigend en stervend graan, over rijpend koren dat klaar is voor de oogst. Als ze het voor de tweede keer leest zie ik het graan golven in de wind, de schittering van de zon die de aren en de stengels laten glanzen. De poes op m'n schoot spint zachtjes, ik voel haar nagels niet langer in m'n dij. Ze vraagt of ik bij haar blijf.

In staat van oorlog

Aan het eind van de straat staat een Turk, of is het een Marokkaan met zijn broer te praten. Ze roken dikke sigaren en leunen tegen een glimmende amerikaan. Patsers. Drugsdealers. Ik weet het. Ik fiets ze voorbij. Ik schiet ze dood. Als ik omkijk staat de auto in lichterlaaie, zwartgrijze smook. De haarbossen weggeschroeid, de bruine huid verkoold. Ik ga op de trappers staan en maak vaart voor de benzinetank ontploft.

Het is mijn oorlog. Ik ben op weg naar het centrum van de stad, ik verover gebouwen, straten, pleinen, grachten. Ik laat niemand toe, niemand die me niet aanstaat. Niemand staat me aan.

In het zwembad train ik m'n lichaam, ik zwem, zuig m'n longen vol, voel m'n gestaalde spieren en put me uit voor nieuwe kracht. Een oude vrouw trekt baantjes naast me. Ze lacht, ik ben niet vrolijk. Als ze weer naar me lacht met glanzende blik in haar ogen is het me genoeg. Ik haat die vrouw, dat weet ik. Met forse slagen zwem in naar haar toe. Ik grijp haar bij de keel en duw haar onder water. Ik wacht tot grote luchtbellen naar boven borrelen. Het is genoeg geweest. Ongevraagd mag niemand naar me te lachen, ook vrouwen niet.

Ik droog me af en kleed me aan. Een blonde zijige kerel kijkt over het tussenschot. Hij vraagt of het water op temperatuur is. Hij zwemt voor z'n plezier. Ik vertel hem van lijken die koud op de bodem van het bad liggen, die vannacht boven komen drijven als de rottingsgassen de lichamen opblazen. Zijn flikkerhoofd verdwijnt als hij zich bukt om z'n zwembroek aan te trekken, ik geef hem geen schijn van kans. M'n mitrailleur versplintert het board en snijdt het tussenwandje, zoals een koud mes door warme lijven glijdt, in tweeën. Het bovenlijf rolt bloedend naast de kont die op een handdoek het bankje zit. De voeten op de vloer.

M'n terreinfiets is een tank. Ik schakel in een lage versnelling, ik rijd door bloemperken, schop koppen van narcissen. Ik trek sporen door het gras en laat merktekens achter in de aarde. Dit gebied is van mij. Ik heb de aarde veroverd.

In de Parkflat staan dementerende bejaarden achter glas naar buiten te staren. Weduwen en weduwnaren die de laatste oorlog hebben meegemaakt. Niets zien ze. Ik richt mijn uzi op de ramen en verlos ze uit het lijden. Geen pijn, geen leed, ze krijgen niet de kans glasgerinkel te horen. Kogels gaan sneller dan het geluid.

Bij de rotonde achter de gevangenis word ik voorzichtig. Ik laat me niet scheppen door de vijand en wacht tot vrachtauto's, brommers, tankauto's, tot de kolonne met vijandelijk geschut voorbij is. Dan sluip ik over asfalt en achter schuttingen langs en bescherm m'n eigen lijf tegen geweld. Ik heb een taak te volbrengen. Ik moet overleven, ik overleef door de dood van anderen, dat moet. Ik red de wereld uit het lijden, uit de onderdrukking, uit de dood.

Op de brug over de slotgracht lopen twee vrouwen arm in arm. Lesbo's, ik

zie dat zo, ik zie het aan hun lopen, aan de handen in elkaar, aan de grijns op hun gezichten. Met m'n jeep rijd ik ze klem tegen de reling van de brug. Ik breek hun benen. Ze gillen en schreeuwen, maar ik laat niet los. Ik grijp ze in hun kruis, een echte man, voel maar eens een echte man. Kutwijven. Een echte mannenhand als laatste weldaad. Ik ram ze achterwaarts de reling over en hoor hun ruggen knakken als ze op de dukdalven terechtkomen. Ik voel geilheid in m'n kruis. Ik ben een echte man, laat daar geen twijfel over bestaan. Ik vecht voor vrijheid.

Bij het grand café zet ik m'n fiets vast aan het hek. Dit is mijn onvervreemdbaar eigendom. Ik kijk om me heen, ik ben verdacht op sluipschutters, op een aanval in de rug. Ik laat me niet te grazen nemen. Ik strijd met open vizier.

Ze kennen me hier en ze zullen me hier nog beter leren kennen, de honden. De uzi hangt zwaar over m'n schouder, de patronengordel knelt om m'n borst. Ik leg m'n wapen op de toog. Ik schuif het blanke mes naast de fles. Ik drink als een man.

De hoer die hier serveert, ze kan een beurt krijgen. Een dubbele beurt. Ik ben een echte man die z'n wapen weet te gebruiken. Ze leunt tegen me aan, ze slijmt en kwijlt, ze is bang, ik zie dat wel, ik voel dat wel. Ze maakt me geil, die angsthaas, dat speelkonijn met strakke tieten, dat bange natte gat maakt me geil. Ik ben een echte man.

Ik drink een tweede glas. Ik laat haar niet gaan. Er is maar één die overleeft, maar één baas. Ik sla haar met de fles en schop haar benen wijd. Die slet die draagt geen slip, ik wist het wel. De fles. Rood kleurt haar kwijlend gat. Ik sleur haar overeind en druk haar rug tegen de bar. Diep in haar laat ik haar voelen dat ik een echte man ben met een echt wapen, een man met macht en zeker van de overwinning. Ik ken mijn plaats.

Ik ken haar plaats, ik leid haar met harde hand en vlijmscherp mes naar het hoerenkerkhof. Haar hoofd rolt tussen glazen door de spoelbak in. Ik krijg opnieuw een stijve als ik zie hoe bloed in water uiteenwaaiert en op m'n uniform onderscheidingen verft. Het is oorlog. Ik win.

Het is oorlog. Ik ben zeker van de overwinning. Ik geef me over aan geweld, aan macht, aan het beest. Ik dood wie m'n pad kruist, ik laat sterven wie naar me lacht, wie huilt en smeekt en bidt en om genade vraagt. Ik verkracht. Ik ken maar een god, een allah, een heerser. Mijn stengun is mijn bijbel, mijn koran, mijn mes is mijn geloof. Ik zet mijn tanden in mijn medemens, bijt alle stemmen af. Ik geef iedereen eeuwige vrijheid.

Theater

Hij bladert in het programmaboekje. Ik zie hem. Tien rijen voor me, ingeklemd tussen twee jonge vrouwen die niet van hem zijn en die niet bij hem horen. Ingeklemd tussen twee echtparen. Ik gun hem dat graag. Zo heeft Shakespeare dat bedoeld, ik heb het programma nog niet gelezen, maar ik geloof dat dit de essentie is van het drama, dat dit de bedoeling is van het stuk dat ik vanaf de achterste rij in de zaal zal bekijken.

Het toneel is open, geen doek meer zoals in de oude schouwurg, geen trage intro. Het publiek zit al op de speelplaats voor de spelers in hun rollen kruipen. Het staat me niet aan. Ik wil niet het gevoel krijhgen een speler op het toneel te zijn en zelfs vanaf de laatste rij, rug tegen de muur, heb ik het gevoel niet helemaal mezelf te zijn. Komt dat door speelplaats voor me, komt dat door de verlichting, de spot lights die nog niet aan zijn, door het zaallicht dat ieder verraadt die een plek zoekt? Ik was een van de eersten die de zaal binnenging, niet de allereerste, hij, met het korte grijze haar, hij, met de goudgerande bril en de grijze snor, was me voor. Ik liet hem voor. Ik zag hem het eerst. Ik wilde niet dat hij me zag, niet na vier jaar. Hij ging me voor.

Ik tel de rijen. het zijn er tien, tien rijen lege stoelen die me van hem scheiden. Hij kijkt niet om. Hij bladert in het programma zonder de tekst te lezen, van achter naar voren, alleen zwartwitte krantefoto's, meer niet. Ik ken het programma van Troilus en Cressida. Ik las de teksten over oorlog en vrede, over hartstocht, verlangen en strijd.

De vrouw naast hem buigt naar hem toe, ik zie dat ze vraagt waar ze een programma kan kopen. Hij wijst, ik ken de gebaren van z'n handen, z'n armen, ze zijn me vertrouwd, maar ik zie hem pas voor de eertste keer, de eerste keer na vier jaar. Ik voel een lach in me boven komen. Hartelijke lach. Ik ken je wel, jij kent me ook, een beetje, maar je weet niet niet dat ik naar je kijk.

Het zaallicht gaat uit. Hij zet de bril af. Ik leg m'n hoed op de lege plaats naast me. Ik zit alleen op de laatste rij. Ik voel me bevrijd, omringd door zoveel ruimte.

Er is slechts plek voor één, zegt een speler op het toneel. Er is slechts roem voor wie vooraan loopt. Zet een stap opzij en je bent vergeten, er zijn honderden, duizenden die na je komen. Er is een mensheid die dringt om je plek in te nemen. Een stap opzij en je bent je plek kwijt.

Hij zit tien rijen voor me, linksvoor tussen twee vrouwen, en zijn vrouw zit niet naast hem. Hij zit alleen. Ik ken hem wel, een beetje. Ik ken hem van verhalen. Ik lach, maar het is een lach van mededogen, geen medelijden, een triomflach, dat ook. Het is een weggeeflach, een afstandlach, een stap opzijlach. Wie de eerste wil zijn moet brede schouders hebben, zich blijvend breed maken en geen stap opzij doen. Wie een stap opzij doet is de eerste plaats kwijt en raakt in vergetelheid.

Helena, Paris, Ajax, Odyssee, Cressida, koningen, prinsen, strijders, minnaars en minnaressen. Ik ken ze. Liefde verraad en ontrouw.

Kijk niet om vanaf de rij waarop je zit. Ik ken je wel.

Ik ken je wel, ik ken de vrouw met wie je elke nacht, bijna elke nacht, nog bijna elke nacht, weer elke nacht het bed deelt. Ik ken haar, ik kende haar, ik deelde vanochtend het bed met haar. Ze had niet veel tijd, ze moest naar een begrafenis. Ik deelde het bed met haar, ochtenden en middagen ook als er geen begrafenissen of crematies waren, ook dan. Ik ken je. Man op de negende rij.

Scherzo

Een negerin! Hendrik keek verbaasd en aangeslagen op. Een negerin! Natuurlijk hij had wel vaker een negerin gezien, ook wel een mooie jonge met een lichtbruine teint. Hij had ze in alle kleuren gezien, bij wijze van spreken in alle kleuren van de regenboog. Van koffie, mokka, bruin tot diepzwart en alle varianten blauwzwart ertussen. Negerinnen met donkerbruine armen, met zwartbruine nek, met gebleekte wangen en gewitte hals. Hij had zelfs een witte negerin gezien, varkensroze zoals de Afrikanen die kleur noemden, varkensroze als de kleur van de blanken.

Maar deze negerin was anders dan alle andere die Hendrik kende. Hij kende er niet veel persoonlijk, niet een eigenlijk. Niet uit onwil, maar omdat hij ze nooit tegenkwam. Hij kwam er domweg niet mee in aanraking, laat staan mee in gesprek of meer. Ook met de negerin die hem verbaasd doet zitten, hij zit op de tweede rij van het balkon in de schouwburg, heeft hij geen contact. Nog niet, denkt hij. Ze is de eerste zwarte vrouw die hij in een filharmonisch orkest ziet. De eerste negerin met een altviool onder haar kin. De eerste zwartbruine vrouw met een strijkstok in de hand.

Hendrik leunt naar voren om haar beter te kunnen zien. De stoelen op het balkon, en ook in de zaal beneden, zijn nog niet voor de helft bezet. Hij is naar een concert op de maandagavond. Het Kiev Concert Orkest speelt Katchaturian, Glazunov en Rachmaninov. Het is stil op het toneel. De orkestleden zwijgen en laten hun instrumenten onberoerd. Geen geroezemoes na het stemmen. Een volle minuut stilte voor de dirigent binnen komt. Applaus. De orkestleden gaan weer zitten. Hendrik ziet alleen de vrouw aan de linkerkant, de negerin met de altviool.

In zijn wilde jaren was Hendrik in Afrika. Hij deed aan ontwikkelingshulp, toen heette dat nog zo. Het is al zolang geleden dat hij het bijna vergeten is, maar die negerin aan de rand van het toneel brengt oude herinneringen weer uit zijn traag en lang geheugen in hem boven. In zijn hoofd en lichaam is in de loop van de jaren veel veranderd, maar niet alles.

Een Japans meisje met pikzwart haar, in een rose tule jurk die veel weg heeft van een petticoat, is de solist van vanavond. Ze bespeelt een Guadalini uit Italië, las Hendrik in het programma. Hendrik ziet haar kleine boezem achter de glinsterende rode en gele steentjes op haar jurk. Een meisje is het nog, nog geen jonge dame zelfs, een kind, zeker geen vrouw als de negerin met de altvi-

ool. Aan het eind van Hendrik zijn rij op het balkon zit de moeder van het Japanse kind. Hendrik had de moeder uit duizenden concertbezoekers herkend, als dat nodig was geweest, maar het is niet nodig. Niemand zit op Hendrik z'n mening of op z'n diensten te wachten. Ook de zwarte vrouw beneden hem niet. Hij zat op haar te wachten. Hendrik hoort alleen nog haar vioolspel, ziet alleen nog haar slanke en soepele hand, heeft alleen nog weet van haar kroeshaar dat wijduit staat.

Zwart naaigaren, de Afrikaansen knoopten hun kroeshaar met zwart naaigaren in wervelende patronen, in dunne banen van voor naar achter als een valhelm van een racefietser, of in sterren en brede patronen. Soms knoopten ze het vette kroeshaar in stokjes die naar alle kanten staken als van een stekelvarken. Kijk eens in het naaimandje, dat was een gevleugelde uitdrukking onder de Europeanen in Afrika als iemand in de tropen even de draad kwijt was en de kolder in de kop had gekregen. De violiste heeft een wijduit gekamde kroeskop, zonder garen.

Hendrik is een regelmatig concertganger. Hij heeft geen abonnement, maar vindt vrijwel altijd nog een plek. Er zijn altijd wel enkele vrije plaatsen over van abonnees die verhinderd zijn. Modern klassiek, maar vooral romantiek hoort hij graag. En dan nu een negerin met een viool. Hij kan er niet over uit en vergeet bijna te luisteren.

In de pauze ziet hij het Japanse meisje met haar moeder naar de uitgang rennen. Hendrik bestelt twee glazen bier, drinkt ze in twee teugen leeg, plast en haalt nog een glas, dan gaat hij terug naar z'n plek op het balkon. Hij heeft haast, wacht op zijn vlam, want dat is ze, de zwarte vrouw met de viool heeft een snaar in hem geraakt.

In de krant las hij een artikel over scholen in het westen van het land. Zwarte, bruine en gele scholen met speciale lesprogramma's voor allochtonen, geen scholing in abstract denken, maar veel muziek, theater en sport. Jazz en house voor negers en negerinnen, vioolspel voor Koreaantjes. Groot succes, trotse leerlingen op gymschoenen en met sportpetten. Geen extra wiskunde, informatica, of Duits, maar volksdansen voor de massa. Hendrik had zich verbaasd, zoals hij zich telkens over veel dingen verbaast, steeds weer.

Allegro moderato, molto en vivace, wild en opgewonden wil ik leven, schiet door Hendrik heen. Hij ziet dat de negerin af en toe naar hem kijkt, hij weet het zeker. Hij voelt z'n volle blaas, maar hij voelt ook opwinding.

De violist die naast Nyambe zit heeft de benen ver gespreid zoals mannen dat doen, ook Russische mannen. Hij heeft een wit servet tussen viool en kin. Nyambe draagt een lange zwarte jurk met een Vhals. Ze heeft niet veel te verbergen voor Hendrik. Haar hals en wat Hendrik van haar borsten zien kan, zijn donkerder dan haar gezicht. Ze houdt haar knieën tegen elkaar. Alle Afrikaanse vrouwen houden de knieën tegen elkaar weet Hendrik. Uren zitten ze op de grond voor hun hut, of onder een boom met de benen gestrekt en tegen elkaar. Nyambe heeft het linkerbeen naar achteren geknikt, onder de stoel, het rechter wijst naar voren. De muziek zwelt aan. Hendrik doet z'n ogen dicht

en zweeft weg, adagio. Als hij ze weer open doet ziet hij nog net hoe Nyambe met haar tong haar lippen nat maakt. Hij vergist zich niet. Ze windt hem op. Ze raakt meer dan een snaar in hem. Hij vindt het heerlijk, en tegelijkertijd heeft hij geen weet van de heerlijkheid, het gevoel overmant hem en hij beseft niet dat hij z'n verstand achter zich laat. Het is pure hartstocht, het zijn driften die hem meevoeren. Hendrik raakt zoek, geen weet van het naaimandje, geen besef van het zwarte garen.

Ach, had hij een toneelkijker, hij zou haar donkere oogopslag bestuderen. Hij heeft geen toneelkijker. Hendrik zit weer in de nachtbus naar z'n bananenplantage in de binnenlanden van Afrika. Hij reist weer door de koele nacht, dommelt naast de negerin met geplait haar, hij ruikt weer haar sterke lucht. Ze leunt weer tegen hem aan. Hendrik houdt opnieuw zijn arm achter haar ruw langs, schuift opnieuw haar blouse omhoog. Hij voelt haar zwarte warme lijf. De bus rijdt opnieuw als een slaapkamer door de nacht. Oh, dichterlijke vrijheid.

Het orkest doet z'n best op de langzame delen. De muziek trilt in Hendrik door. Fijngevoelige ijle klanken van de snaren worden ondersteund en dan weer overstemd door helder koper. De klarinet zorgt voor de frisheid. Alle raampjes in de bus staan weer open. Hendrik voelt de hand van Nyambe langs de binnenkant van z'n been omhooggaan. Hij voelt haar soepele vingers in z'n kroeshaar. Hendrik zakt weg in een roes. Even knippert hij met z'n ogen en ziet hoe Nyambe bladmuziek omslaat en dan weer stil zit op haar stoel. Hendrik voelt hoe haar billen aan de plastic zitten kleven, als ze geen slipje dragen zou en geen zwarte jurk, net als die keer, daar in de bus.

Nyambe beweegt soepel haar bovenlichaam op de maat van de muziek. De strijkstok steekt omhoog en gaat weer naar beneden, gaat in steeds hoger tempo neer en op. Ze draagt geen oorbellen, ziet Hendrik, en geen armbanden, geen ringen of horloge. Dat zou lastig zijn bij het strijken van de snaren.

Een violiste kent haar beperkingen, ze moet de schoonheid uit de muziek en uit haar pure lichaam halen. Hendrik kent zijn grenzen niet, hij haalt z'n schoonheid uit muziek en uit z'n dromen

Slagroom, ja graag

Vanuit het noordoosten zie ik geluidloos twee F16 straalvliegtuigen langzaam naderbijkomen. Onder de buik straalt een groot licht. De piloten maken gereed voor een landing of voor een doorstart op de vliegbasis verderop. Op de Ee varen in konvooi pleziervaartuigen, kleine jachten en een skûtsje met een gestreken zeil. Ze varen op de motor, allemaal in hetzelfde tempo. De schippers en passagiers kunnen elkaar gemakkelijk beroepen, als ze willen. Bij elke brug komen ze dichter bij elkaar, dan nemen ze weer even afstand tot de volgende brug.

De vliegtuigen worden hoorbaar met een zacht brommend geraas. Onder aan elk van de machines hangen twee raketten. De zon schijnt, ik heb de wind schuin achter me en ik rijd kalm over het pas geasfalteerde fietspad. Een meisje op een kinderfiets rijdt het erf op van een huis, ze ziet me niet. Een visser knoopt een haakje aan het snoer, de wereld is niet groter dan het bereik van z'n hengel. Dan gaat de toon omlaag van de straaljagers die boven me vliegen, de projectielen steken zwaar naar onderen, de zon weerkaatst tegen de punten. Ik kijk voor me, wil niet met betraande ogen de dood nakijken, nu niet, nooit.

Ik sta onder de douche. Het water is koud, te koud. Ik roep Godvergiemme. Ik hoor m'n vader. Godvergiemme. Hij vroeg God niet om vergeving als hij dat zei, als hij dat schreeuwde: Godvergiemme. Ik vraag niet om vergeving. Had ik maar een misdaad begaan, dan waren die F16's overgevlogen zonder tranen. Godvergiemme.

Langs de walkant staan, achter riet verscholen, tien vijftien palen in het water. Ik zie ze in het voorbijgaan. Op bijna elke paal zit een eend, een halve meter boven het water. Tien eenden op een rij, ze kijken naar het noorden. Op een enkele paal zit geen eend.

Ik heb een afspraak met Irene. Ik wacht op haar in het Haersmahuys, een café voor veertigers en jonger, voor oudere vrouwen die de strijd niet opgeven. Ogen die zeiden: 'Die kennen we niet, dat is een nieuwe, wachten tot hij kijkt, wachten tot hij iets tegen ons zegt.' Dames in meervoud. Nooit alleen, altijd met z'n tweeën, nooit gedrieën, twee, en elk verhindert de ander op verovering te gaan. Laat me niet alleen.

Drie tafeltjes tegen elkaar in een rij, op het middelste een bos droogbloemen op een terracotta vaas om achter weg te kruipen. Moeder en dochter en schoonmoeder en schoondochter op een rij. Ze zien me niet, ze kwamen met elkaar. Hier, in dit café, zitten ze thuis in de voorkamer, kijken tv en kakelen over kleinkinderen en kleren, over kinderfietsjes en pannensetten, over de kwaliteit van tampons en maandverband. Wil je nog koffie? Ze bestellen weer koffie, met een likeurtje erbij. Het is bijna tien uur in de avond. Ik wacht op Irene.

Heb ik ooit ja gezegd? Vast en zeker heb ik ja gezegd. De ambtenaar die

vraagt, de bruid en bruidegom antwoorden. Uit vrije wil. Ik weet het niet meer. Er is geen video van gemaakt, foto's misschien, maar ik weet niet waar ze zijn, ik heb ze vijftien jaar niet gezien, nooit weer gezien. Het was uit vrije wil.

Ik bestel een Straffe Hendrik, lichtbruin met een beetje schuim in een grote kelk, een grote glazen kelk met een gouden rand. Het was geen feest, toen, het was geen feest. We aten in een deftig restaurant, namen de bruidssuite, dronken gekoelde witte wijn. Het was geen huwelijksnacht, we vreeën, het was geen huwelijksnacht. De witte wijn was niet genoeg, maar 's ochtends was er ontbijt met koffie uit een kraantjespot, en krentewegge, en suikerbrood met roomboter in wegwerpbakjes. Er was van alles, er was geen ochtendkrant.

Weer verschijnen twee stippen, grijze punten tegen een blauwe lucht, een helder blauwe lucht met grote witte wolken met grijze tinten in het wit en geelrood aan de randen. Ik kijk naar een meeuw die op eigen wieken over de weilanden zweeft, dan de Ee kruist en zich niets aantrekt van de plezierarmada met ronkende buitenboordmotoren, de volgende bruglichting. De vakantiesoldaten zwaaien naar me, ik zwaai terug. Dan bel ik zachtjes, twee oude dames maken plaats. 'Ze hadden dit pad een beetje breder moeten maken, het is te smal voor ons, een beetje breder.'

In Dokkum koop ik een ochtendkrant, het is drie uur. Op een terras aan het water schuif ik tussen feestelijke buitenlanders. Koffie, en snel graag, met Geback und Sahne. Ik vraag de ober wat hij heeft, en bestel koffie met gebak. Dank u. 'Slagroom, ja graag.' Godvergiemme.

Ik stuur een ansicht naar een vriend, een jongen die vertelde over z'n nieuwe vriendin, z'n verkering, het was in Utrecht op een terras aan de gracht. Hij was twintig, of jonger. Hij had m'n zoon kunnen zijn. Zo was hij niet bang om oud te worden, zo niet, zei hij. Hij was al toe aan z'n vijfde vriendin, volslank, met lang en donker haar, dat hadden ze allemaal. Hij was aan een blonde toe, zei hij. We dronken bier, keken naar de meiden en de vrouwen en achter ons, boven het water, paarden stadsduiven in een boom.

Auto's razen voorbij, motorrijders brullen langs de stoelen en tafeltjes. Ik hem stuur een kaart en schrijf over luchtvochtigheid en over roet, pak's en pcb's in de uitlaatgassen die over dit terras waaien. Hier kan ik tegen iedereen zwijgen.

Irene komt zo, ze wil met me praten.

Ik draai de koude kraan een eindje dicht, voel heet water op m'n zonverbrande hoofd. Het kan me niet heet genoeg zijn. Ik voel de stralen op m'n rug, ik was het zweet weg. Tegenwind. De terugweg was tegenwind, m'n gedachten wonnen van m'n spierpijn, wonnen van m'n zadelpijn, m'n rug hield me niet meer overeind, ik leunde op het stuur, m'n rug hield me niet meer overeind tegen de wind. Ik zweette spinsels. Nooit zie ik haar weer. Hoe zijn de jaren vervlogen? Weer schreeuwt een meeuw boven me. Ik kijk, zie dat het een eenjarige is, nog grijsbruin in de veren.

Op een bruggetje staan oude mannen aan weerszijden tegen de leuning. Ze roken en praten, vertellen elkaar niets nieuws, al honderd jaar vertellen ze elkaar niets nieuws.

Als m'n vader vloekte, sprongen de glazen. Godvergiemme. Ik voel zijn onmacht in dat woord, zijn opgekropte emoties, zijn onvermogen de wereld naar z'n hand te zetten. Ik vloek onder de douche, draai de koudwaterkraan helemaal dicht en vloek. Ik vloek omdat ik m'n emoties naar de wereld zet.

Opgespaard verdriet, ik huil en jank als de twee straalvliegtuigen, als de vier vliegende raketten die boven me de vrede bewaren. Het is oorlog.

Een man komt het café binnen, z'n schoonmoeder staat op, ze betaalt zijn bestelling. 'Neem het er maar van jongen,' dan gaat ze naar huis. Zij zoent hem. Hij is er niet als de moeder van z'n vrouw hem zoent. Hij is er niet als hij wordt gezoend. De meiden lachen en roken, ze drinken, ze praten over nieuwe kleren en over make up. Hij is er niet. Ik pak een krant van de leestafel, een ochtendblad. Irene wil met me praten.

'Je moeder die deugt niet, je vader deugt niet, je broers die deugen niet, je zusters zijn van de straat, je familie moesten ze opknopen.' Hij zei het niet zo, de woorden waren anders, hij koos ze niet na overleg, hij smeet ze eruit. Hij wist de woorden voor bedrog en achterbaksheid te vertalen in schoonmoeder, zwagers en schoonzusters, in familiekapitaal en erfenissen die niet bestonden. Niemand had geteld, gerekend.

'Je mag hier wel komen, maar je bent mijn kind niet meer.' M'n moeder bleef komen. Ze was volwassen, toen, zolang het duurde. Ze was volwassen tot haar man dood was, tot haar moeder in het graf lag, toen, na jaren, werd ze weer kind, werd ze weer de vrouw die ze had willen zijn. Dertig jaar, langer, en dan pas brengt de dood bevrijding voor wie achterblijft. 'Ze hadden ze op moeten hangen, allemaal. Godvergiemme.'

Radionieuwsdienst ANP. Het is acht uur. In Zuid-Afrika zijn vijf zwarten opgehangen, in Thailand is een drugsmokkelaar opgehangen, in Irak zijn vijftien officieren opgehangen, in een politiecel in Amsterdam heeft Hans Kok zich opgehangen, in een cel in Hamburg heeft een Duitser zich opgehangen en dan nu het weer. Laaghangende bewolking.

Op de tafel voor me, naast de droogbloemen, walmt een kaars. Het uiteinde van de zwarte pit gloeit rood, net buiten de vlam. Dat is heel goed te verklaren. Binnenin de vlam is er alleen gas, er is geen vuur, er is geen hitte. Binnenin de vlam is er koud vuur, alleen het stukje van de lont dat net buiten de vlam steekt, dat gloeit. Dat gloeit en brandt. Irene wil met me praten. Ze komt zo.

Ik weet niet waarom hij boos was en verdrietig en agressief en aan de drank. Die erfenis, die schoonfamilie, het geld en de landerijen, die waren er niet, die zaten in z'n hoofd. En houden van kende hij alleen als werkwoord, een woord om te vervoegen, net als liegen en bedriegen, net als hangen. Waar zat de hartstocht? Hij hield van aardappelen, bloemig op het bord, zonder jus voor de echte smaak. Hij keurde aardappelen in het veld, de grote taaie groene vlaktes, het loof waar hij nooit met een droge broek uit kwam, z'n handen koesterden het loof. Tegen de rooitijd trok hij wel eens een stam uit de grond, meestal maar half, dan kon de plant toch nog een beetje groeien, niet helemaal van de aarde losgerukt, niet helemaal van moeder losge-

trokken, 'groeien Godvergiemme'. Dan liet hij me zien hoe je kon groeien en beminnen.

De vorige keer dat ik hier fietste stonden twee jongetjes op de houten brug over het beekje dat naar het veengebied stroomt. Ze hadden vissen in een plastic bak waar waspoeder in verpakt geweest was. Ze zagen me niet, spraken niet tegen me, ze hengelden, hun wereld was de brug en het water. Waar haalde ik het lef vandaan hen de weg te vragen. Nee, ze waren nog nooit dit fietspad af geweest, ze kenden de weg niet waar in de verte, laat het hemelsbreed een kilometer geweest zijn, auto's voorbijreden. Van die boerderij kenden ze alleen de achterkant, het erf, de koeien die tegen de avond naar de melkmachine liepen en weer terug, die kenden ze, maar de voorkant, het gazon, de bloemperken vlak tegen de sloot, de hoge ramen van de pronkkamer, die kenden ze niet.

Ze gooiden de bak met vissen leeg over de reling van de brug, pakten hun hengels en liepen naar hun fietsen die verder op het zandpad lagen. Ik had niets met hun wereld te maken.

Vandaag fiets ik op die brug een oude vrouw voorbij, verderop haal ik een echtpaar in. De man heeft een lange plant in zijn fietstas, hij worstelt tegen de wind, de plant buigt, maar breekt niet. Ze rijden naar de boerderij met het gazon en de bloemperken. De man is oud, er is teveel wind voor z'n hart. Ze wandelen verder, langzaam, langzaam. M'n spinsel winnen het van m'n spieren. Ik zweet.

In de krant legt een cultuurcriticus het verschil uit tussen vorm en inhoud. Ik kijk naar de vrouwen tegenover me. Vorm en inhoud, de man aan het eind van de tafel, de schoonzoon. Ik bestel opnieuw een Straffe Hendrik, 200 cc in een kelk, in een glazen kelk met gouden rand. Ik weet het onderscheid tussen vorm en inhoud, na vijftien jaar weet ik het onderscheid. Irene wil met me praten.

Op school kon ik goed meekomen, goede cijfers, vooral op gedrag, vlijt en netheid, goede cijfers, altijd zevens. Dat was net genoeg. Een encyclopedie was te duur, ik had niet geweten wat dat was, een encyclopedie, wat moest ik met een encyclopedie, met zoveel vlijt, met zoveel feiten? Ik keek. Ik keek en zweeg.

Ik vroeg hem niet; wat denk je nou, wat voel je nou? Kinderen stellen geen vragen over de binnenkant. Ik vroeg hem het onderscheid tussen een bladroller, een aardappel met phytophtora infestans en een gezonde plant. Hij vertelde, wees ze aan, maar ik zag geen verschil, hoe vaak hij me ook de planten wees. Ik zag het niet, worstelde me door ineengestrengeld loof. Ik zag geen kleurverschil, geen onderscheid in helderheid, in glans. Ik zag een grote groene vlakte en de auto die heel ver weg op het boerenpad stond. De weg die was heel breed, een brede groene weg.

'Godvergiemme,' zei hij, en schold op de familie. Ik kende die vorm, ik wist niets van de inhoud. Irene wil met me praten, ze wil weten wat ik van haar denk, wat ik ervan vind nu we bij elkaar weg zijn. Dat wil ze weten, wat ik denk.

Een merrie draaft door de wei, de schapen blijven onverstoord grazen. Ze kennen die moeder en dat kind. Het veulen draaft haar moeder na. De afstand tussen de paarden blijft steeds gelijk, de moeder loopt niet weg, ze draaft, ze kijkt niet om, ze wijst de weg, ze geeft de vorm aan van de draf, het veulen ziet de vorm van de draf. Het zijn lichtbruine paarden, het veulen is een beetje lichter dan de merrie. Ik zie dat. Ik heb leren kijken naar de vorm en de kleur, ik ken de kleuren van de dingen en de dieren, ik ken de vorm.

Ik ken de vorm van m'n lichaam, ik weet hoe ik eruitzie, ook als de spiegel in de douche beslagen is, ook dan ken ik de vorm van m'n hoofd, het korte haar aan de zijkant, de neus met het plukje haar in het midden, de wenkbrauwen die ik nooit door de kapper bij laat knippen. Ik ken de kleur van m'n ogen, de vorm van m'n lippen, m'n mond. Ik weet welke kin onder de baard schuilt. Ik ken de jeugdfoto's die dat onthullen. Met de vorm heb ik geen moeite. Ik ben vertrouwd met m'n rug die hol is en langzaam doorbuigt.

Wat ik denk? Irene wil weten wat ik denk. Ik weet wat ik denk. Die vraag heb ik vaak genoeg gesteld. Die vraag en de ontwijkende antwoorden zijn me vertrouwd. Na vijftien jaar, na veertig jaar. Het was de verkeerde vraag. Ze stelde de verkeerde vraag. Ik wist antwoorden op de verkeerde vraag.

Dat mes dat rechtop in de keukentafel stak. Het trilde niet, zijn hand bleef om het handvat, om het zwarte houten handvat. Die hand die bleef gespannen, sloeg wit uit bij de knokkels. Het lemmet trilde niet, zat muurvast in het tafelblad, een korte snee, niet meer dan een korte snee in het tafelzeil. Een inkeping in het hout, wist ik, dwars op de nerven van het eiken. Heel hard moet je dan steken, wist ik, heel hard. Hij was sterk als hij kwaad was, als hij niet dacht.

Ik zwem en fiets en beweeg, ik ben niet sterk. M'n lichaam doet het goed, ik heb uithoudingsvermogen, ik kan tegen de wind in fietsen, ver, maar m'n spieren verliezen het van m'n hoofd. Ik ben niet sterk, ik kan geen diepe inkeping maken dwars op m'n nerven. Ik maakte veertig jaar een inkeping dwars op m'n nerven. Irene wil dat uit m'n mond horen, ik zeg het haar niet. Ze weet het wel, maar ik zeg het haar niet.

Ik fiets tegen de wind, de weg was te breed. Ik zag honderd maal straaljagers overvliegen, duizenden spreeuwen over de akkers, zwaluwen rond de kerktoren en in de schuur, boerenzwaluwen die nesten bouwden. Ik zag ze allemaal, ik keek. Ik zette vogelverschrikkers in de tuin, in m'n tuin. Ik had een tuin vol vogelverschrikkers.

Ik zette naar m'n beeld en gelijkenis vogelverschrikkers in de tuin. Er groeide nooit een plant.

Tussen bosjes door zie ik in de verte de horizon verschuiven als uit een rijdende trein, sneller, sneller, dan is de bosschage voorbij en is er enkel horizon. Irene wil met me over die horizon praten. Ik zwijg. Ik heb die horizon gezien. De horizon is aan de einder.

Achter me in het zuidwesten weet ik de gevechtsvliegtuigen achter de horizon verdwijnen, ze vliegen m'n wereld binnen. Ze dragen raketten, verwoesting en chaos met zich mee, leed. Ze blijven in m'n gezichtsveld. Ik laat ze niet

aan Irene zien. Nooit. Ik had ze niet gezien, wist niet van hun bestaan, en nu ik ze zie en voel, nu laat ik ze niet zien en voelen, niet aan Irene.

Ik vertel Irene een verhaal, ik vertelde Irene vijftien jaar een verhaal. Irene geloofde me, ik wist wat ik zei, want ik had nagedacht en gekeken, ik had de dingen, de planten en de dieren, de aarde en de mensen gezien, en 's nachts de sterren. Overdag die ene ster, de zon. Ook als het bewolkt was, zag ik het licht van de zon. Ik had alles helder op een rij.

Irene vroeg soms of het niet anders was, of ik me niet vergiste, ze vroeg. Ik had twee oren om te luisteren. Twee oren.

Haar ogen, haar handen, haar gezicht en soms haar woorden. Ik zag aan haar ogen, haar handen, ik hoorde in haar woorden m'n grenzen, ze zeiden me hoe m'n wereld was, hoe klein m'n wereld was, kleiner dan ik dacht. Met de jaren werd m'n leven korter, korter, het werd niet langer, m'n leven werd korter. Vijftien, veertig jaar krimpen tegen de groei. Ik maakte m'n wereld kleiner, klein, klein. Godvergiemme.

Na veertig jaar wordt m'n vel te krap, spant m'n huid om m'n lijf. Het mes snijdt door m'n spieren, het mes snijdt met de nerven mee.

Zwemmen met z'n twee

'Eendje ga je mee, zwemmen met z'n twee, en dan, wat dacht je van...' Jaap Fischer zingt in m'n hoofd. Ik weet nog precies waar de tik in de plaat zat. Tussen 'rusten in het riet,' en 'zo'n eendje ben ik niet,' aarzel ik even. Een weemoedig gevoel kruipt bij me binnen. Ik fiets langs het Snekermeer, verderop zie ik zeilen van weekendvaarders die werkdagen ontvluchten. Rechts weilanden met schapen. Ze houden elkaar gezelschap op drassig zwarte grond die hier en daar door koeien onder het groen vandaan is getrapt.

Bij Abbingawier zag ik een schaap naast de oprit van een boerderij. De vacht was schubbig van gedroogde mest. Het dier wachtte bij de groene plastic brievenbus op een enkele reis naar Burgum. Een eindje verder, lag op z'n rug, als een mislukte feniks, de veren helder rood, de vleugels gespreid, een grijsbruine meeuw met bloedend hart naast een wagenspoor. Ik trapte harder tegen de wind. Eendje ga je mee.

Was het dat meisje bij het viaduct dat me aan die regels hielp, liet zij me dat liedje zingen? Ik wist haar vlakbij, ik keek niet om. Ze bleef bij me fietsen, reed achter me uit de wind. Het regende zachtjes en steeds meer. Toen ik drijfnat was, stopte ik om m'n regenjas uit de tas te halen. Zestien, zeventien, achttien, warme bruine ogen, blond haar, een felgekleurde jas in geel en blauw en rood, een bloem fietste me voorbij. Ik rook heldere geurige lucht. Wat zei ze toen ze naast me was en me aankeek? Ik weet niet meer wat ze zei. Alles had ze mogen zeggen. Bij de verkeerslichten sloeg ze rechtsaf, water sopte in m'n schoenen. Ik weet nog dat ze lachte, er klonk een liedje in m'n hoofd, ineens.

Onderaan de dijk staat op een stukje groen naast de sloot een fazanthaan tegen de herfstkleuren te pronken. Hij is alleen. Riet is afgesneden en ligt op een slordige hoop in veel tinten bruin te worden. Van het slingerend slootje onderaan de dijk takt naar rechts een afwatering tussen weilanden door naar de grijze wolken aan de einder. Een boerderij, een kerk, bomen, het land ligt hier vol gedichten, al eeuwen. Zo kan een vaderland eruitzien, dit zou moeder aarde kunnen zijn. Hier hebben land en water elkaar nog lief, en lucht. In de verte wolkt de grasdrogerij een trechter grijze adem naar boven. Er is geen riet om in te rusten.

Aan het eind van het pad sla ik rechtsaf, keer de wind de rug toe en kijk nog eenmaal om naar de dreigende lucht die me vanaf nu achtervolgt. Bij een bakker koop ik krentebollen met bruine suiker. Ze is vriendelijk en behulpzaam, maar ik hoor aan haar stem dat ze me als vreemdeling herkent. In een opwelling bestel ik oranjekoeken, ik hoor erbij, even. Ze gaat naar achteren en komt terug met een grote doos, ze laat me kiezen. Oranjekoeken met slagroom, met aardbei, met druif, met een schijfje van een perzik, donkerbruin aan de rand. Ik koop vier. Twee keer twee, vier keer een.

Op straat praten mannen met elkaar, een hond snuffelt aan een hek, uit een

keukenraam roept een vrouw. Twee jongetjes komen aanlopen met de armen vol pluimen van de lisdodde. De thee is klaar. Ik houd de gebaksdoos recht en laat me door de wind naar het noordoosten duwen. Zonder kras weerklinkt in een fietstunnel m'n hooglied tegen beton.

Dropjes

Als ik op de parkeerplaats achter de glasbak ga staan, kan ik door de etalage tussen de stander met ansichten en het rek met crèmes de kassa net zien. Meestal hoef ik niet lang te wachten. Ze staat graag achter de toonbank en vaak zijn er wel klanten in de drogisterij. Ze houdt er niet van om als een schoonmaakster door de winkel te struinen. Dat weet ik. Ze doet dat alleen als schoolkinderen in de middagpauze massaal de winkel in komen voor menthol snoepjes en zoethout, of om stiekem drop te pakken uit de grote flessen met de witte plastic schepjes.

Ik kijk graag naar haar. En als ik haar begluur zingt in m'n hoofd 'Weet je nog oudje?'

Zo oud is ze niet, ze is net zo jong als ik ben. Ze is nog jong. Dat lied herinnert me aan haar en aan haar en mij. Ze weet dat nog.

Werkte ze maar bij de bakker naast de drogist, of bij de slager verderop. Ik zou dagelijks een halfje bruin halen, of twee slavinken, ook na die jaren, maar ik heb weinig te zoeken in de drogisterij. Aspirines slik ik niet, zonnebrandcrème heb ik niet nodig, condooms koop ik als ik een dag naar Amsterdam ga, niet hier, niet bij haar in de winkel. Ik koop ze als ik ze nodig heb.

In de vierkante bak naast me laat ik een fles vallen, ik hoor het scherpe gekraak van de scherven, dan peuter ik verf los en schiet met m'n wijsvinger de gele schilfer in de koker voor de groene flessen. Ze staat niet achter de toonbank, ik wacht en kijk in m'n boodschappentas, nog één jampotje.

Dan kijkt ze naar buiten. Ze heeft me gezien, ik voel het, ik word warm in m'n gezicht. Ik duw het potje in de bak, de klep valt terug. Achter de schoolkinderen aan ga ik met m'n lege tas naar haar toe. Ik schaam me niet, ik schaam me niet dat ik geen cadeautje voor haar bij me heb.

Uit het rek pak ik twee tandenborstels en als ze niet kijkt haal ik twee griotjes uit een fles. Dan sluit ik aan achter de kinderen, zie hoe ze met stuivers, dubbeltjes en kwartjes dropstengels en salmiak afrekenen. Ze houdt één oog op het kind voor de toonbank en het andere op de meiden bij de flessen met snoep. Ze ziet alles, ze kijkt me voorbij.

Jaren verkenden we elkaar, speelden we samen buiten. Pas achter de voordeur gaven we ons gewonnen en vierden we de overwinning. Elke boom en elke struik was ons vertrouwd, bladeren in zomertooi en goudgeel gras en hooi. We kenden maar één seizoen en alles stond in bloei.

De rij schuift langzaam op, ik laat de jongetjes voor gaan. Die zomer scheen de warme zon, maar voor het laatst zo koesterend fel.

Dan ben ik aan de beurt, er is geen uitstel meer. Ik wil doen of ik iets vergeten heb, maar de winkel is leeg, er is geen weg terug. Haar ogen houden me vast. Ik wil niet weg.

Een ronde kam houdt heur haar glad naar achteren. Er zitten een paar rim-

pels in haar nek. Ze heeft een wondje aan haar kin, vlak onder haar lip, een beetje links. Dat heeft ze een keer in de maand, daar krabt ze telkens aan, ik weet dat. Ik haal twee zoute dropjes uit m'n zak en leg ze naast de kassa. De tandenborstels steken uit m'n borstzakje. Ze ziet ze wel, maar slaat alleen het snoep aan. Ik zie hoe haar mond een beetje breder wordt, ik ken die lach, ik ken die bovenlip die ze zachtjes trillen laat. Ze steekt een dropje tussen haar witte tanden.

Ze pakt een tandenborstel uit m'n borstzakje. Even voel ik haar hand tegen m'n lijf. Volgende week is het vakantie. Ze weet waar bloemen bloeien. Ik zeg niets. Ze knikt. Ik loop de winkel uit. Ze is jong en weet nog veel van vroeger.

Grensrivier met vrije regelval

Aan de muur boven het tweepersoonsbed hingen twee reprodukties van werk van Rosina Wachtmeister. Taferelen uit Toscana in milde pasteltinten met af en toe een harde schaduw van de mediterrane zon die aan De Chirico deed denken. De bougainville bloeide, zoals die op alle schilderijen en in alle boeken die rond de Middellandse Zee spelen, bloeien. Wobbe ging op het linkerbed van het aaneengeschoven lits jumeaux staan. Het hoofdkussen zakte diep in. Op kousenvoeten liep hij achteruit naar het voeteneind. Met z'n handen in z'n zij keurde hij het landschap. De schilderijen hingen weer recht. De dorpsgezichten verschilden hemelsbreed met het stroomdal van de Reest, de grensrivier tussen Drenthe en Overijssel. Zelfs een rododendron had hij niet gezien, niet in bloei, niet in het blad, op die ene na in een grote oranje plastic pot bij een bloemist in Dedemsvaart.

Wobbe had in Meppel een fiets gehuurd en was in kalme gang naar het oosten gereden, zo dicht mogelijk stroomopwaarts langs het riviertje dat een onbekende oorsprong ver achter Dedemsvaart had. Wobbe had geen vooropgezet doel in z'n hoofd gehad toen hij in Meppel uit de trein was gestapt. De reis had zich als het ware vanzelf aangemeld.

Op het kastje naast het hotelbed ligt het boek Reis langs de Reest, een persoonlijke trektocht. Wobbe had het boek tegelijk met een fietskaart in Meppel gekocht. In het boek staan zwartwit foto's van een klein stroompje en een tekst die af en toe informatief is en dan weer op soms badinerende of lichtspottende toon verslag doet van toevalligheden die de schrijver onderweg was tegengekomen.

De Reest is de scheiding tussen twee provinciën en dankzij deze bijzondere status was het riviertje nooit gekanaliseerd. De besturen hadden geen energie willen steken in grensconflicten en interprovinciaal overleg, al eeuwen niet. Boeren en andere aanwonenden waren sinds mensenheugenis hun eigen gang gegaan, hadden dammetjes opgeworpen en weer afgegraven. De onlanden aan weerszijden waren enkele geschikt geweest voor hooiproduktie en af en toe hadden er schapen en geiten gegraasd en zo berkenbos en andere houtopslag te voorkomen.

Even voorbij het Wilhelminapark stroomde de Reest via een stukje stadsgracht in het Meppeler Diep. Dat eind van het stroompje was het begin van Wobbes' tocht. Langs verzorgingstehuizen en luxe villa's was Wobbe naar het zuidoosten gefietst. Ongemakkelijk, een beetje nog. In het Stadscafé aan de Grote Markt had hij gepoept, maar in de wc had Wobbe geen papier kunnen vinden. De rolhouders waren leeg, zelfs de kartonnen closetrol was weggeweest en uit noodzaak had hij z'n broek zonder te vegen opgetrokken. De billen strak tegen elkaar om te voorkomen dat het katoen in de bilnaad zou verdwijnen. Wobbe had nog steeds een schone zakdoek in z'n broekzak.

'Nog een cappuccino graag.'

De serveerster had hem nauwelijks gezien, druk als ze was met de schoonmaak van de bar en de herschikking van flessen en glazen. Onder haar blauwwit gestreepte hemd droeg ze over haar zware borsten een wit tshirt. Ze had de tweede consumptie gebracht zonder dat ze Wobbe had gezien, bezig als ze was met wat gebeuren moest. Op de onderste twee treden van de trap naar boven ontbrak de bekleding. Ze waren in het midden stoffig donkerrood. De onderste roede was geknikt en hing vergeefs door een koperen oogje. Vanaf de tweede tree was de morsige loper met kruiskopschroeven en stukken gordijnrail vastgezet. De zijkanten van de treden vertoonden witte krassen die hoger op de trap minder in aantal werden. De dronkemensen namen een krappe bocht als ze naar de toiletten op de eerste etage gingen, of van boven kwamen en op weg naar de bar waren. Een bos huissleutels had op de overloop in de deur van het kantoor gestoken. Wobbe had de sleutels laten hangen. Opgelaten had hij zich gevoeld, de broekriem een gaatje strakker. Wobbe had de natuurlijke reflex onderdrukt en niet doorgespoeld.

De Reest was zigzaggend van Wobbe vandaan gekropen. De laatste kilometers naar het einde werd de stroom getergd door asfalt, beton en roestend ijzer. Een vaste brug, een spoorviaduct, snelwegen en de kruisende Hoogeveense Vaart lieten het riviertje niet met rust, maar hielden met graagte nieuwsgierige wandelaars en fietsers op een afstand. Met een duiker dook de Reest onder de Hoogeveense Vaart, stroomde onzichtbaar onder een stukje niemandsland. Links Drenthe in zwarte letters op het witte bord dat naast het kanaal stond met de maagd en het kind tussen leeuwen onder gouden kroon. Rechts naast de snelweg het bord van Overijssel, de provincie gestileerd tot een golvende onaffe streep. Hier wilde het water niets met de omwonenden te maken hebben. Een boer met een trekker was bezig een hek vast te zetten. Bruinrood prikkeldraad lag in een slingerkrul in het zand. Water zakte weg in een klein kolkje, welde naar boven in grote roestige bellen.

'Twee aparte bedden,' had Wobbe gevraagd. Het meisje had de reservering genoteerd en zei dat ze hem in de loop van de avond verwachtte. Er was stalling van de fiets mogelijk. In Dedemsvaart had Wobbe geen geschikt hotel kunnen vinden. Hij had naar Deventer gebeld en met de wind in de rug de scheidende kilometers afgelegd. Aan de rand van de stad, met uitzicht op de IJssel had hij een bed gevonden. Leida zou over ruim anderhalf uur komen. Het bed veerde zachtjes. Het had wel wat steviger gekund.

Op de radiator van de verwarming hangt de pet van Wobbe te drogen. Het is een muts in oorlogskleuren, een gorillapetje uit de dump in groene en bruine vlekkerige schutkleuren. Als de volgende oorlog op het platteland uitgevochten zou worden, dan was hij op alles voorbereid. Wobbe heeft het niet zo op steden. Het petje bedekte z'n kalend hoofd, alleen tijdens regenbuien. Een lichaam verliest 25% van de warmte via het hoofd.

Het keuzemenu op het tvscherm biedt naast 36 wereldkanalen ook informatie voor hotelgasten en films voor volwassenen aan. Wobbe toetst nummer 3

van de home service. Twee lichamen in beweging. Aaneen. Schoon, varkensblank, zonder oorlabels.

Wobbe was in het hotel direct onder de douche gegaan. Onderweg vanaf Dedemsvaart was hij alleen nog afgestapt om te plassen, in een bermsloot naast een boom. Het had even geduurd voor z'n lid voldoende doorbloed was na de lange zit en het water kon stromen. De siliconenvulling in het zadel had aders afgeknepen.

Een hoempapaorkestje speelt milde muziek in een slaapkamer. Op een matras zonder dekens en dekbedden schuift een man in een vrouw. Wobbe kan niet goed zien of de vrouw op haar rug ligt of op haar buik. Ze is half op haar zij gekeerd en kijkt naar de handelingen die achter haar worden uitgevoerd. Haar borsten lijken aan de bovenkant met oostindische inkt getatoëerd, haar tepels zijn niet te zien. De man gebruikt de bovenste opening. De achterdeur. In close up ziet Wobbe hoe de man heen en weer schuift. Hij weet dat het lichamen zijn die elkaar naderen en verlaten. Een crèmestaaf in een rozet van bijna dezelfde kleur. Vrouwenvingers in een JugendStilvagijn. Nergens poep te bekennen. Wobbe ziet een vrouw die altijd zonder reservepapier een dagtocht kan maken, die zonder zakdoek kan fietsen als ze niet snottert. Ze is kaal, verliest wellicht 10% van haar warmte, daar. De man en vrouw kreunen om beurten boven het geluid van de toeters en de bellen. Er lijkt geen eind aan te komen. Pompen of verzuipen, geen spuug op de lippen, geen kwijl, geen schuim, stofdroog.

In het kanaal naast de Reest, die boven Dedemsvaart weinig meer was dan een sloot, dreef de zwaan aan de overkant dicht tegen de rietzoom met lelies en lisdoddes. Ze was alleen. Ze hield vanaf het water Wobbe in de gaten die over de dijk tussen de Reest en het afwateringskanaal naar het oosten liep. In de verte lag Drogteropslagen. In Reis langs de Reest maakte de schrijver melding van een dode vis op dit pad. Een brasem met een groot en ruig gat achter de kieuwen tot op de graat, een vis in zilveren ontbinding. Aan het eind van de dijk kruiste de Reest opnieuw het kanaaltje. Een stuw liet glanzend water naar beneden vallen. Een rietpol middenop de ijzeren grens sneed de stroom in tweeën. Het water in het kanaal was groengrijs, donker als water waarin lijken boven komen drijven na een moord of na een eenzame opoffering van het eigen gelijk. Het water in de Reest was roestbruin met geel en lichte okertinten. Uit de Paardenlanden doken zijstroompjes in het roestige water, als probeerden ze de oorsprong van het riviertje te ontkennen. Oergronden met ijzeroxides die overal in doordringen, die geen kikkervisjes toelaten, geen brasem, geen schrijvertjes.

Het caférestaurant in De Wijk was ingericht op feesten en partijen. Gezelschappen konden er terecht, dan werd er personeel ingehuurd en beperkte de eigenaresse zich tot boekhouden en aanstrepen van voldoende glazen bier en flessen fris en later op de avond advocaat met ijs en jonge jenever. Op een doordeweekse dag was de magnetron een uitkomst om gasten welkom te heten. De borden met gouden randjes stonden in dozen op zolder, die waren niet

meer bruikbaar, zorgden enkel voor knetterende vonkenregens onder de ongrijpbare elektromagnetische straling. Wiener schnitzel had Wobbe genomen uit een keur aan gepaneerd vlees, niet z'n favoriete maal, maar het meisje dat serveerde had veel goed gemaakt. Ze vertoonde nog geen barsten, ze werd nog niet opgewreven. Ze glom.

'Voortreffelijk,' had Wobbe gezegd, toen ze vroeg of de groentensoep smaakte.

Het was niet haar schuld dat de kok een blik Unox open had gedraaid en de matgrauwe kleur van de soep niet op had kunnen peppen met de toefjes peterselie en een fantasie van bieslook en munt. Het meisje had grijze pluizen op haar zwartgerokte buik, alsof ze oude kranten naar de schuur had gebracht, of een naaimandje had geleegd en op kleur had gesorteerd. Ze had geen buidel op haar schortje, ze droeg geen beurs met munten en papiergeld.

Buiten was een bestelwagentje van de leesportefeuille gestopt. Een vijftiger met een omslag in de broekspijpen, zonder stropdas, maar wel in colbertjasje, was binnengekomen. Morsige vlekken in het kruis van de broek.

'Dertien vieftig,' had de man zonder verdere groet gezegd en de map met tijdschriften op de leestafel gelegd. Het had even geduurd voor uit de keuken oude nummers en de contanten tevoorschijn waren gekomen. Vijf Japanners stonden om een fruitkast. Ze wierpen geld in de gleuf. Er kwamen geen vruchten uit.

'Was het niet veur twee maol? Veurige weke?'

Het personeelsbusje van een gasbedrijf toeterde tweemaal. De Japanners gingen naar buiten.

'De map van veurige week is nog niet ofrekend.'

Steun op de leestafel. Een jongetje roofde de Donald Duck.

'Dan is het zeuvenentwintig gulden.'

Met de beduimelde leesmap was de portefeuillehouder weer naar buiten gelopen. Hij had de map halverwege in de hal op de sigarettenautomaat gelegd en was in de toiletten verdwenen. De vaste route. Wobbe had even aandrang gevoeld, maar wist die te onderdrukken. Het meisje bracht de schnitzel met sla en crème met groene puntjes in het wit over de komkommerschijfjes met droge randjes van dichte cellen.

De drang tot ontlasten ontstaat als de druk in de endeldarm oploopt tot ca. 0,1 atmosfeer bovendruk, d.i. druk hoger dan de atmosferische druk. Als aan die drang geen gehoor wordt gegeven, dan verdwijnt de behoefte voor korte tijd.

Met een hand aan de rits, de ander grijpgraag naar de leesmap op de sigarettenautomaat was de bode de deur van het caférestaurant uitgelopen. De kortste bocht over de drempel.

Leida was 43. Een paar jaar jonger dan Wobbe, maar dat vond hij geen bezwaar. Leida ook niet. Ze wilde graag een oude herinnering ophalen, als dat zou kunnen en ze was vrij. Dat had ze gezegd, de hele dag en ook de nacht en de volgende dag en langer misschien, maar dat had ze niet gezegd. Ze had Wobbe geen nieuws verteld. In de telefooncel had hij haar met grote bruine ogen gezien. Het

donkere haar bijeengebonden op haar achterhoofd, een transparante zilveren strik eromheen. Leida hield haar wenkbrauwen, donker, maar niet bijgeverfd, dat hoefde niet, hoog omhooggetrokken. Haar oogwimpers had ze wel zwart gemaakt, lichtgebogen als de IJssel op het provinciebord. De ogen ver opengesperd, ovaal, als een halfvolgeblazen ballon waar aan het geknoopte naveleind en aan de tepel op de bovenkant met kinderhandjes strak wordt getrokken. Leida had twee witte vlekjes aan weerskanten van de zwarte pupil, de bruine rondomkleur helemaal zichtbaar. De telefoonkaart gaf aan dat er nog woorden waren voor f 6,80. Meer dan voldoende voor het interlokale gesprek waar elke seconde telde. Lichte wallen onder haar ogen, maar niet veel. Geen gaatjes in haar oorlabyrint. Verder naar beneden waren, voorbij haar ballonlippen, onder de wijde hals van haar met borduurwerk afgezette zwarte jurk 'die dingen' zichtbaar. Tien jaar jonger leek ze. Leida. Een mooie slanke hals aan de andere kant van het glas van de telefooncel. Wobbe belde in de regen, achter de druppels op de ruit. De vechtpet druppend op het apparaat. Natuurlijk zou Leida komen.

Op de terugtocht langs het water, de rug naar Drogteropslagen en de blik naar Dedemsvaart dat achter de snelweg lag, voorbij de enkele boerderij, had de zwaan z'n territorium verlegd en liet ze zich met opgeheven staartveren, als van de schouwburg in Sydney, met ingetrokken zwempoten door de wind naar de overkant van het water drijven. 5,20 m boven N.A.P. Ruim een meter beneden het betonnen brugdek. Vijf meter boven het slotakkoord in Meppel.

De staaf, brandschoon vlees, trekt uit de anus terug. Close up van een open mond, kiezen zonder vullingen. Grijze taaie kloddertjes met blauwe puntjes erin op de gesloten poort die in niets op een tulp lijkt, in niets aan een bougainville doet denken. In niets aan Leida denken doet. Er is niets gebeurd. Voor f 27,50 mag Wobbe het vervolg zien, als hij wil. Hij hoeft enkel z'n kamernummer in te toetsen op de afstandsbediening. Lijf op krediet.

Met Leida was de stand gelijk geworden. Heerenveen speelde die avond bij kunstlicht tegen Roda Juliana Combinatie. Het sneeuwde in het stadion, er was geen storm te horen. De stand verscheen met tussenpozen onderaan het scherm. De zigzagkokosmat met bruin en donkerrode randen om het maisgeel drukte patronen in Leida's billen. Er was geen afstandsbediening. Geen kleur. Alle schemerlampen waren uit. De gordijnen open. Haar blouse uit. Haar dingen waren heel dichtbij. De herhaling van de doelpunten was begonnen. Leida had gepoept. Ze had doorgespoeld. Wobbe had geel gepist in de wc tegenover haar kamer. Er was niets gebeurd. De stortbak was ruisend volgelopen en had met een harde klap de toevoer afgeknepen. Leida's wijsvinger traag door de gladde puntjescrème op de zigzagkokos. Een lach, mild.

In het kastje naast het tweepersoonsbed liggen twee bijbels. Een in het Engels en een in het Nederlands. Van achteren naar voren stromen vette woorden in klef zwart over lichtgele bladzijden. Letters met voetjes. Aan de dunne overkant is het Hebreeuws zichtbaar. Trektocht langs een grensrivier zonder vrije regelval.

In Oud Avereest schuilden de doden onder zerken tegen de regen. Wobbe

raakte doorweekt. Achter de begraafplaats helde het pad naar een houten bruggetje. Het landschap werd groter en wijdser. De rivier veroverde territorium. Wobbe weerstond de druk om te poepen, de brug over te gaan. Er dreef een fles voorbij, zonder etiket. Geiten met gele oormerken tegen houtopslag, een berg geel zand, vers uit een graf gedolven, drie meter boven Meppel, ongevulde ruimte in de aarde, dwars door de ijzeren bodem.

Van de tv brandt enkel een rood lampje in een benedenhoek. Waakzaam uitzicht op een hele wereld met infrarood binnen bereik. Wobbe schuift de bedden van elkaar. De wieltjes gaan soepel over de korte polen van de vloerbedekking. Er is lang niet gezogen. Hij trekt de dekens en de lakens van het bed en gooit ze in een hoek van de kamer. Buiten stroomt de IJssel. De uiterwaarden staan blank. Achter het hotel helt een gazon naar de waterkant. Een prunus staat in bloei. Plastic stoelen leunen tegen plastic tafeltjes. Van de parasols staan alleen de plastic watervoeten op de plek. Leida kan zo komen.

Wobbe ligt op z'n buik. Met z'n rechterhand houdt hij z'n balzak losjes omklemd. Z'n lid is niet opgericht, niet groter dan na het douchen, niet zo klein als na de koude regentocht. Leida's dingen.

Wat nu de punten betreft, waarover gij mij geschreven hebt, het is goed voor een mens niet aan een vrouw verbonden te zijn, maar met het oog op de gevallen van hoererij moet ieder zijn eigen vrouw hebben en iedere vrouw haar eigen man.

De linkerhand van Wobbe drukt de nek naar beneden, strijkt dan langzaam omhoog door de korte nekharen. Hij knijpt de vingers van de rechterhand in een kleiner kommetje samen. Nagels in het vlees.

Die dingen van Leida.

Wobbe draait half op z'n rug en laat z'n voeten naast het bed glijden, laat zijn geslacht los. Hij schuift naar voren tot hij nog net met z'n billen op de rand van het laken zit. Wobbe is niet meer bang voor vlekken op het witte katoen. Uit het kastje pakt hij de bijbel en bladert van achteren naar voren.

De vrouw heeft niet zelf over haar lichaam te beschikken, doch haar man; en eveneens heeft de man niet zelf over zijn lichaam te beschikken, doch zijn vrouw.

Leida tilt haar blouse aan een kant omhoog. Aan de linkerkant ontbreekt haar ding. Van haar oksel naar haar borstbeen loopt een visgraat, een nette vaalroze visgraat. Dat had de chirurg zorgvuldig gedaan, met naald en gladde draad. Wobbe houdt de varkensblaas met siliconen in z'n hand. Zo warm kan dat zijn, zo streelbaar, zo gevoelig, zo kneedbaar en toch stevig, zonder tepel. Leida laat de rechter borst niet zien, met tepel. Leida's ballonknoopje onder haar rokriem.

Bijna middenin het boek vindt Wobbe de brief. Hij telt de bladzijden niet, bladert tot de volgende brief. Dat trekt hij aan de pagina's die weerbarstig loslaten uit de rug, pagina's die het vervolg van het verhaal uit het omslag willen bevrijden. Wobbe wil alleen die ene brief, die ene onderstroom met het ene verhaal. Met de nagels drukt hij de pagina's los uit de rug.

Na Dedemsvaart gaat de Reest tegenstrooms verder, krimpt het rivierwater tot het ononderscheidbaar is van de stroom uit canvasuitlaten van plastic drainagebuizen uit de akkers. Daar glijdt de oer uit de drassige bodem en vlokt roestig uit in water dat zuurstof mondjesmaat toelaat.

Door verandering van de zuurgraad en met name door het toetreden van zuurstof aan het welwater worden opgeloste ferrizouten (Fe2+) geoxideerd tot ferrozouten (Fe3+) die deels uitvlokken als colloïdaal ijzer(III)hydroxide. Ze veroorzaken de roestbruine kleur aan het water. Een roestbruine kleur die we ook aantreffen in de oerlaag in zandgronden.

Leida neemt de siliconenzak uit Wobbe z'n hand. De lucht van lysol drijft de kamer binnen, en van munt en thijm en van citroengeraniums en bougainville. Gedroogde lijm rafelt aan de bladzijden van de brief aan de Corinthiërs. Leida schuift de varkensblaas in haar beha en glijdt met haar lange vingers de zoom van de blauwe satijnen blouse onder de rokriem. Even tilt Leida met beide handen haar borst op. Dan draait ze de billen naar Wobbe.

Wobbe scheurt de laatste rafeltjes uit de rug en slaat het gehavende boek zachtjes dicht. Over het niemandsland van de brief vinden woorden elkaar in vrije regelval. Er steken geen ongerechtigheden meer naar buiten. Aan de zijkant van het reisboek is een donkere rand zichtbaar, dat is het enige. Morgen schuift hij het gehavende boek in een kamer verderop waar een kamermeisje in strak zonlicht lichtgebogen staat tussen een stoffiggeleefd lits jumeaux, waar handdoeken op de vloer liggen, waar lakens grauw en bestreept zijn en naar wrange oorsprong ruiken.

Er is niets gebeurd.

Ne me quitte pas

En straks lekker in bad. Sander verheugde zich al op het ontspannen half uur, of langer, in het ligbad in huis van z'n vader. Hij reed uit München weg en draaide de autobaan op richting Arnhem. Ruim achthonderd kilometer wachtten hem nog voor hij in de Achterhoek in z'n geboortedorp zou zijn. Op de lege stoel naast hem lag een papieren zak met belegde broodjes die hij bij de stationskiosk had gekocht. Op de achterbank een map met documentatie. Een Frans bedrijf had een octrooiaanvraag ingediend. De firma had een nieuwe methode ontwikkeld om calciumchloride uit een afvalstroom van een chemische fabriek op een eenvoudige manier te winnen. Het bijprodukt van de sodafabricage kon worden gebruikt als boorspoeling bij olie- en aardgaswinning en de beperking van het afval was ook nog eens beter voor het milieu. Sander had z'n hoofd gebroken over de chemische en juridische termen en over het Franse en Duitse begrippenkader. De strikte regelgeving was weerbarstig en interessant tegelijk. Sander stemde de radio af op een klassieke zender en liet zich ontspannen wegzakken in de zwartleren stoel achter het stuur. Eenmaal op de autobaan schakelde hij op cruise control. De zwarte mercedes had getint glas rondom. De lucht van het nieuwe leer was nog sterk. Sander zijn vader zou opkijken en anders de buren wel.

Het werk was ingewikkeld en af en toe liep de tijdsdruk tot grote hoogten op, maar hij verdiende goed. De medewerkers op het octrooibureau ontvingen een belastingvrij inkomen waar zelden iemand over klaagde. En aan de auto's die hem inhaalden en op de andere baan tegemoetkwamen te oordelen, hadden de meeste Duitsers het ook goed. Kleine auto's van de midden- en onderklasse zag hij maar sporadisch op de snelweg en dan waren het ook nog vaak Oost-europeanen. De teller wees constant naar de 120. De motor zoemde zachtjes en werd bijna overstemd door de romantische muziek. De welstand van anderen, of het ontbreken daarvan, maakte Sander niet meer uit. Hij zorgde goed voor zichzelf en veroorloofde zich de luxe van een dure wagen. In z'n gouden hoektand linksboven stonden z'n initialen gegraveerd in kleine hoofdletters.

Eenmaal in de twee drie maanden reed Sander naar het noorden. Dan legde hij familiebezoekjes af of zocht hij oude studievrienden op en kameraden die hem bezochten in vakanties op weg naar Italië of in het voorjaar als de wintersport op het programma stond en hij een goedkope tussenstop vormde op weg naar Oostenrijk en Zwitserland. Als Duitsers wat socialer waren geweest en Sander contact met hen had kunnen krijgen en als hij een aardige vrouw had kunnen vinden, dan had hij z'n uitstapjes naar Gelderland nog meer beperk. In een Bierstube had hij geprobeerd aansluiting te vinden. Een Bierstube was om te drinken, hij had zelf z'n brood mee moeten nemen.

Sanders vader had hartklachten en zwakke aderen. De klachten waren ruim zes jaar geleden begonnen, vlak nadat Sander naar Duitsland was verhuisd.

Die kwalen hadden Sander in het begin nogal bezwaard en hij had aanvankelijk dagelijks gebeld en naar de gezondheid geïnformeerd. Sanders moeder was een paar jaar eerder overleden en z'n vader woonde alleen in het ouderlijk huis, de buren hielden een oogje in het zeil. Bij de herhaalde ziekenhuisopnamen was Sander aanvankelijk elk weekeinde heen en weer gereden, maar toen de klachten minder werden, of toen z'n vader er over zweeg, ook als Sander er nadrukkelijk naar vroeg, was hij vaker in München gebleven.

De klassieke zender liet lang applaus horen. Sander wachtte tot de vrachtautocombinatie naast hem voorbijgedenderd was, toetste een andere voorkeurzender in en viel midden in oude popmuziek. Het voorjaar leek plotseling dichterbij. Verderop begon de grauwgrijze lucht scheuren te vertonen. 'Son, you 'll be a bachelor boy, until your dying day,' zong een sonore mannenstem. In het hoofd van Sander werd een knop omgedraaid.

'Until your dying day,' zong de man achter het stuur.

Na die eerste hartaanval had Sander gehoopt dat z'n vader erin zou blijven. Hij had zich die gedachte nauwelijks toe willen staan, maar op weg naar het ziekenhuis was telkens wrok en woede in hem bovengekomen. Tijdens de lange autoritten was het oorlog in z'n hoofd geweest. Agressie van jaren zocht een uitweg. Sander had niet helemaal in woede kunnen wegzakken. Het jachtige verkeer had structuur gegeven. De drang om tussen de onderbroken belijning te blijven en het gaspedaal en stuur niet roekeloos te bedienen was steeds sterk genoeg geweest. Vaak had hij lifters meegenomen uit zelfbescherming.

Eenmaal door de brede gangen tussen brancardbedden die langs de wanden stonden in afwachting van de operatiepatiënten en doden, eenmaal tussen haastige verpleegsters in korte halftransparante uniformen met horloges aan het borstzakje en met de ziekenhuislucht in z'n neus, waren woede en agressie weggezakt en telkens als hij naast het bed van de oude man had gestaan, had hij z'n vader even voorzichtig op de schouder geklopt en kort de hand van de patiënt vastgehouden.

Sander had willen praten naast het ziekbed waar een monitor in fluorescerende golfjes de regelmatige hartslag had laten zien en waar uit een fles een suiker- en zoutoplossing in de ader van de dunne arm drupte. De afrekening kwam blijkbaar pas als de hemel in zicht kwam, voor z'n vader, wel te verstaan. Maar Sander had gezwegen en vooral naar buiten gewezen waar tuinlieden als op bestelling luidruchtig het gazon maaiden.

'Wat ik van jou heb gehad,' Sander hoorde de woorden scherp en bijtend in z'n hoofd. 'Wat ik van jou heb gehad.' Sander maakte de zin niet af. De woorden waren bekend. Hij was ze niet weer kwijtgeraakt. Een kind op straat aan moeders hand, de lucht van een sigaar, een popliedje, ze maakten de woorden, de korte zinnen in hem los, ook als hij dat niet wilde.

Het was een uitwas van een noodzakelijke oorlog tussen generaties, maar dat had Sander toen niet zo gezien. Sander had enkel woede gevoeld, woede die geen uitweg had gevonden in een aanval met geoorloofde en ook niet met ongeoorloofde middelen.

Moeiteloos haalde Sander zich de vreemde man met het roodaangelopen hoofd voor de geest. De grote hand in een vuist. Hard op tafel. Moeder die onwennig met een mandje met aardappelen uit de keuken kwam. Een tafereel uit een fotoboek over de jaren vijftig, een ontroerend stilleven in olieverf. Knusse sfeer van aardappelschillen in een rieten mandje met op de bodem een stuk krant met veel hoofdletters en een afgesleten mesje van W.F. Herder uit Solingen. Sander wist nu waar die plaats lag. Moeder kwam om te sussen, maar er viel niks te sussen. De onmin had te lang in de lucht gehangen en moest naar beneden, niet als zachte druilerige regen, maar als een onweersbui met grillige vormen en raadselachtige inhoud.

'Ik ga wel weg,' had Sander gezegd, 'over een half uur gaat de bus. Je hoeft me niet naar het station te brengen. Ik red me wel.'

'Ne me quitte pas.'

Sander drukte de radio uit. Het kwaad leek geschied. Hij trapte het gaspedaal diep in en haalde met de duivel als duopassagier, de tankauto's en vrachtwagens in, die hem in het laatste half uur zwaar ronkend voorbij waren gegaan. Sander had geen oog meer voor de brekende bewolking en de beboste dalen die diep beneden de viaducten zachtgroen begonnen te worden. Even raakte de teller aan de 200, toen zakte de naald.

Z'n tong lag dik en strak in z'n mond. De druk op z'n ogen liep omhoog. Sander kende dit gevoel dat de oude man in hem boven had gehaald met die eerste hartaanval. Hij haatte deze erfenis die hij niet had willen ontvangen en als het kon, het liefst terug zou geven.

De Ausfahrt leidde naar een parkeerplaats. Sander zette de mercedes ver van de andere wagens stil. Hij dronk verdwaasd een pakje sap leeg, pakte de lange jas van de achterbank, sloot de auto af en liep door een draaihekje het bosje achter de parkeerplaats in. De geur van hars en verrotting drong diep in z'n longen. Op vettige bladeren glinsterden waterdruppels met kleine witte oogjes, tussen struiken klonk spaarzaam geritsel. Sander zocht houvast aan spieren gedroogd gras die in pollen bij elkaar stonden, aan afgebroken takjes die ooit deel hadden uitgemaakt van een groter geheel en nu weer deel uitmaakten van een ander geheel. Nog groter.

Aan de rand van het bosje lagen akkers te wachten tot boeren zouden komen om aardappels te poten of maïs of suikerbieten te zaaien. De aarde leek onder de warmer wordende lucht zachtdampend te rusten, bruingeel en lichtglooiend. Aan deze kant van het bosje, met de wind in z'n gezicht, was het snelverkeer nauwelijks hoorbaar. Achter hem lachte een ekster. Sander keek om. De vogel liet zich niet ontdekken. Sander staarde voor zich uit, deed kort z'n ogen dicht en voelde de oogballen razend bewegen. Vader wachtte op hem, dutte wellicht in afwachting van de komst van zijn zoon. Misschien had de oude wel een paar flesjes met luxe bieren in huis gehaald, en zakken chips waar Sander niet aan zou komen.

Sander keek schichtig om zich heen. Er was niemand te zien. De akkers lagen kaal en verlaten, hier en daar gescheiden door een houtwal. In de inge-

zakte karrensporen stonden plasjes troebel water. Verderop naar het oosten waren grote helderwitte vlekken in de lucht waar de zon door de dunne wolken scheen. Sander kneep z'n ogen nauwer toe tegen het feller wordende licht, sloeg de panden van z'n lange jas naar achteren en hield ze met de ellebogen opzij. Langzaam trok hij de rits van z'n broek naar beneden, geruisloos. De druk in z'n hoofd steeg. Bloed klopte heftig boven z'n ogen, kroop naar z'n onderlijf. De spanning zakte naar z'n kruis. Sander zette de benen in smalle spreidstand. De jas waaierde als een driekwart kegel om hem heen, als een kerkklok met een hap eruit. Met z'n linkerhand hield hij de broek open. Z'n ogen draaiden naar boven en tolden razend in de kassen. Sander zag een man aan de bosrand staan en hoorde hoe een te lang ingehouden kreet bevrijd werd. Het antwoord van de ekster deed Sander schrikken. Hij sloeg de jas dicht. Met de punt van z'n schoen trok hij letters in het bospaadje. Het was nog geen elf uur in de ochtend.

Met een ruitenkrabber schraapte Sander de dennennaalden en het dorre blad van z'n schoenen. Een tissue liet ze glimmen. Sander vouwde de jas op de achterbank en inspecteerde z'n kleding. Geen smet. In de warme auto hing een weeïg zoete geur. Uit het zijvak in het portier haalde hij een pakje frisdrank, dronk het zwijgend leeg, het portier wijdopen, de voeten op het asfalt. Sander stapte uit, boerde luid en gooide het lege pakje in de container. Parkplatz bitte sauberhalten. Sander schopte tegen de donkergroene plastic bak en spuugde in het gras waar peuken en blikjes lagen. Er kwam een glimlach op z'n gezicht. Hij had niets van waarde achtergelaten.

In een Raststätte waste hij z'n handen en sloeg lauwwarm water in z'n gezicht. De toiletjuffrouw riep hem terug voor vijftig Pfennig. Haar stem deed hem het afgetrokken gezicht met vale wangen vergeten dat hij in de spiegel op de hangende schouders had gezien. In het zelfbedieningsrestaurant nam Sander alleen koffie, ohne Milch und ohne Sahne. Hij had geen honger meer. Uit een automaat haalde hij blikjes frisdrank en een pakje zoutjes. Nog een uur of vijf, dan zou hij bij de oude baas zijn.

Sander belde niet. Hij was geen kind meer. Hij hoefde niet meer te melden dat hij weg zou gaan of zou blijven. Hij hoefde geen aankomst te melden, geen afscheid.

Bij de uitrit stond een lifter met een rugzak. Sander drukte de gaspedaal dieper in.

'Vechten, je moet altijd vechten. Sla erop.'

Z'n vader was andermaal rood aangelopen, nog niet getemd door de slooptocht die hart en aderen in het geniep waren begonnen.

De achterdeur was dicht, maar niet op slot. De achterdeur zat nooit op slot. De voordeur had geen klink, die kon alleen van binnenuit open. Er was geen sleutel. De laatste keer dat de voordeur open ging, was toen z'n moeder naar buiten werd gedragen.

Sander bleef naast het huis even in de auto zitten. Hij voelde de stilte van z'n geboorteplek die hij door het glas in zachte false colours zag. Hij wilde

nog niet naar binnen. Twee dagen was lang. Elke steen, elk raam, de stoep voor de deur met de wijkende schrikschaduw als hij 's avonds laat op de fiets thuiskwam, gaf hem het gevoel dat hij niet welkom was. Sander stapte uit, keek met een lichte schaamte naar de glimmend zwarte auto. Die is van mij, dit is mijn bezit, schoot door hem heen. Het grind van het oprijpad knisperde al jaren niet meer.

In de tuin achter het huis groeiden jonge plantjes in een houten bak onder transparant plastic. Het plastic was zwaar van condens. Sander keerde zich van de tuin weg en drukte de achterdeur open. In het brede berghok leunde een herenfiets op een staander, een zak aangebroken compost wachtte naast de deur, een hark en een schoffel hingen aan haakjes en een stellingkast tegen de achtermuur puilde uit van een schoenpoetsdoos, tientallen weckflessen, chloorbleekloog, gootsteenontstopper en andere huishoudchemicaliën. Op de bovenste plank wist Sander een doos met ddt en blikjes parathion. Sander had het met z'n vader nooit over de regelgeving gehad. Op de onderste plank stond een kistje met kiemende aardappelen.

Er was niemand in de woonkamer. De deurdranger duwde Sander over de kale drempel. De tv liet geluidloos een pagina van teletekst zien met verkeersinformatie. Boven het blauwgrijze beeld keek zijn moeder de kamer in. Van ver weg klonk zacht geraas. De radiatoren van de cv tikten kort en hard. Op tafel stond een kopje omgekeerd op een schoteltje, op het kleed lagen broodkruimels naast de opengeslagen tvgids, het omslag naar boven gekeerd. Middenop de tafel bloeiden narcissen in een slordige cirkel op een bruine glazen vaas. Een stoel wees met de rugleuning naar de keukentafel.

De deur van de badkamer was dicht, op een brede kier na waar een been uitstak, een voet met een slof eraan en een tweede eeltige voet zonder slof en daarboven een been met een opgeschoven broekspijp. Waterdamp gleed in natte kleffe wolken langs het plafond van de overloop. Langs slaapkamerdeuren kropen glinsterende sporen naar beneden in geel lamplicht. Voor Sander kon besluiten om te keren en weg te gaan, voorgoed, stond hij in de mistige broeierige badkamer. De dode lag met het hoofd tegen de zijkant van het bad, de rechterarm stak schuin omhoog naar de badrand. Een donkerbruin bloedspoor liep uit de mond over de tegeltjes van de vloer en waaierde over het blauwe nylon kleedje dat in rillen tegen de bad was geschoven. Heet badwater stoomde door de overstort. Sander draaide de kraan dicht. Het dampende water werd spiegelglad, heel even, tot Sander aan het kettinkje de stop uit de afvoer trok. Met een steeds groter en dieper wordende draai kolkte het glasheldere water weg. Tegen de wandtegeltjes zat bloed, aan het raampje boven de wcpot, de binnenkant van de deur. Overal zat bloed alsof een freeaction painter zich had uitgeleefd. Uit een flacon op de natte vloer trok lobbige lichtgroene douchegel een kronkelend spoor.

'Je bent m'n zoon niet meer. Je bent m'n kind niet meer als je zo denkt.'

Sander bukte zich en schudde het weerbarstige hoofd van de man zachtjes heen en weer en drukte op de borstkas als wilde hij de ademhaling weer op gang brengen.

'Ik ben je kind niet meer.'

Sander pakte z'n vader bij de oren en schudde het hoofd wild heen en weer, tilde het op en bonkte het hard tegen de tegels. De tikken op de tegeltjes weerkaatsten in de badkamer. Bloed en water gulpten uit de open mond over Sander heen. Het ondergebit schoot naar buiten en brak op de vloer. Halfweggedraaide ogen keken, maar zagen Sander niet meer.

Sander voelde hoe z'n borst samenkneep. Hij hoestte, spuugde op de vloer en probeerde te schreeuwen, maar z'n stem werd gesmoord in slijm en boosheid. Sander gleed uit, viel voorover, schampte met z'n hoofd langs de rand het bad en viel met z'n kin in een oog van de dode. Het hoofd sloeg opzij. Sander voelde hoe de arm van z'n vader in z'n nek sloeg. De dode kreunde en brak de val van het kind van wie het de vader niet meer was. Een laatste maal braakte de vader een golf bloed in de nek van het kind dat z'n zoon niet meer was. Sander rolde zich uit de greep van de dode. Hij greep z'n vader met beide handen bij de keel en kneep de dode strot dicht. Zwaar bonkte hij met z'n knie tegen het koude geslacht van z'n verwekker. Toen liet hij z'n greep los en liet zich naast de dode op de vloer glijden. Met beide handen streek Sander z'n vaders bloed en vocht uit z'n nek en trok het zware en weerbarstige lichaam naar het midden van de badcel, met een handdoek, die hij in het bijna lege bad depte, wreef Sander bloed van de mond en van het gezicht van de dode. Donkere korsten kleefden tussen korte stoppels. Sander verschoof het lichaam tot het languit naast het bad lag. Opnieuw gulpte rochelend roodgeel vocht over de vloer en over Sanders handen en schoenen. Het badwater gorgelde een laatste keer. Aan de zwartgrijze stop en het zilveren kettinkje zaten klonten gestold bloed. Sander zat naast de dode op de vloer, natte plekken in z'n zwarte broek.

'Je bent Petrus voorbij, hoop ik, je bent bij moeder,' schreeuwde hij met getergde stem.

Hij vloekte van diep uit z'n keel en balde z'n vuist. Sander dacht niet aan de hel, niet aan hun hel, niet aan hun hemel.

Hij legde de natte badhanddoek onder het hoofd van z'n vader en drukte de ogen van de man dicht. De oogleden van de dode gleden weer naar boven. Uit de neus groeide traag een bruingele bel.

'Je had niets kunnen doen, ook niet als je erbij was geweest. Zie het maar als een voorrecht dat je je vader hebt gevonden. Dat is niet elk kind gegeven.'

De huisarts legde het kleffe badlaken terug over het gezicht van de dode.

'Hij heeft zich doodgehoest, vanochtend toen hij in bad wilde. Door het hoesten is een ader in de longen geknapt. Het heeft maar heel even geduurd. Ik zal de begrafenisondernemer bellen. Kunnen ze gelijk ook de badkamer schoonmaken, dat moet je zelf niet doen.'

Quattro stagioni

Marcel maakt zich al jaren geen zorgen. Zijn pijp blijft wel roken. Hij heeft de oudste rechten, en als er al een reorganisatie komt, wat hij niet verwacht, want het aanbod van werk is regelmatig met slechts af en toe een dip en een piek, dan gaat hij als laatste de deur uit. Marcel weet zeker dat hij in het harnas zal sterven. Z'n laatste twee maandsalarissen gaan terug naar z'n werkgever, daar doet hij niet moeilijk over. Dat maakt hij niet meer mee, niet bewust en ook niet onbewust.

Na de dienstjaren op de begraafplaats en de omscholing van aarde naar vuur, naar wat hij in het begin oneerbiedig 'stoker' noemde, zit zijn baan gebeiteld. Elke dag wordt er gestorven en elke dag, behalve op zondag, rookt de pijp van het crematorium. De directeur, die zich beheerder laat noemen omdat dat aangenamer voor de klandizie klinkt, heeft dan wel verstand van personeelszaken en financiën, maar van de oven, de gastoevoer, het rooster en de urnen weet Molenkamp niet veel af, niets vrijwel. Pas op de open dag van vorige maand was Molenkamp in de kelder wezen kijken. Toen waren er geen lijken. Niet in de oven.

Het crematorium staat in een buitenwijk. Aan de linkerkant is de bloedbank, met daar weer achter het ziekenhuis. Aan de rechterkant, vanaf de ringweg gezien, is een jaar geleden een dierenkliniek gebouwd. Het is een kliniek voor kleine huisdieren, niet voor gebruiksvee, al komt af en toe een kind met een geitje of een lammetje op de arm voorbij. Marcel kan dat zien vanuit de kelder waarin de oven is geplaatst. Vlak boven het maaiveld zijn smalle, maar brede ramen aangebracht met uitzicht op het gazon en op de rij lage berberusstruikjes die de scheiding langs het voetpad vormen. Daarachter ligt de ringweg. Het verkeer trekt traag voorbij door de vele verkeerslichten. De auto's van de rouwenden komen via een zijweg achter de dierenkliniek langs naar de parkeerplaats aan de achterkant. Dagelijks ziet Marcel nabestaanden over het trottoir naar de hoofdingang lopen. Ze komen met de bus die bij de bloedbank stopt. Veelal rokend, met zware gang en uitgestreken gezicht gaan de bezoekers naar de plechtigheid. Na afloop lijkt vaak een vreemd soort lucht de zielen in beslag te nemen. De mensen lachen en ginnegappen en slaan elkaar op de schouder als Marcel de achterblijver de oven inschuift.

Tegen de muur van de kelder is een smal verhoog getimmerd, niet heel breed, maar breed genoeg voor een tafeltje en een stoel, daar drinkt Marcel koffie als de oven aan het eind van de kelder staat te loeien en het tijd is voor een sigaret.

Marcel is aan de verbranding en aan de doden gewend. Hij klaagt niet meer over de geur die in z'n kleding blijft hangen. Hij ruikt de doden niet meer, net als een boer ook geen stront meer ruikt, zegt hij als hem gevraagd wordt, maar bijna niemand vraagt hem naar z'n werk. Net als een hond op z'n baas gaat

lijken, denkt Marcel, ga ik op m'n werk lijken. Hij houdt niet van honden. Hij houdt ook niet van de dood, niet van z'n eigen, nog niet, maar hij is er ook niet meer bang voor sinds Rika hem voor is gegaan en hem met Peter heeft achtergelaten. De crematie van Rika was de enige dag, afgezien van snipperdagen en vakanties dat Marcel verstek heeft laten gaan in de kelder. Hij is graag op z'n werk.

Marcel kan zwijgen, net als de mensen die hij over de rolletjes naar voren duwt tot boven de gasbranders, nadat hij het hang- en sluitwerk van de kist heeft geschroefd en de deksel er naast heeft gezet of scheef over de kist heeft gelegd.

In de dikke ovendeur zit een kijkglas, het lijkt op het kijkglaasje in een gevangenisdeur. Een metalen lepeltje valt voor het vuurvast glas. Langs de randen is een roodgele gloed te zien. Marcel kijkt niet meer naar de vlammen, kijkt niet meer naar de kist die langzaam vlam vat en dan uit elkaar valt. Eenmaal heeft hij van begin tot eind gekeken, tranende en schrijnende ogen had hij eraan overgehouden. Eenmaal wilde hij van begin tot eind zien hoe een mens tot as weerkeert. Eenmaal was genoeg.

Hij schuift het koffiekopje bij hem vandaan en kijkt over het gras naar de weg. Straks gaat hij naar de bloedbank, er is sinds vorige herfst weer een half jaar om. Voor hij weggaat zal hij de radio wat zachter zetten zodat de muziek boven in de grote zaal niet hoorbaar is als de schuifdeuren naar de lift open gaan en de kist als door godenhand bewogen naar achteren het hiernamaals binnenglijdt.

Peter werd onhanteerbaar nadat Rika was gestorven. Begin van de puberteit, waar de jongen laat mee was, maar die door de dood van z'n moeder in een versnelling leek te komen. Peter had de tweede klas van het vwo opnieuw gedaan en was langzaam tot rust gekomen. Peter zit de zesde klas. In de avonduren is hij pizzakoerier en jakkert hij met veel lawaai op een stinkende brommer door de stad.

'Als je niet voorzichtiger doet, dan schuif ik je straks de oven in. Kijk uit,' had Marcel gezegd. Maar Peter had niet geluisterd.

'Als ik licht aan heb op de brommer,' had Peter gezegd, 'denkt de politie dat ik een drugsrunner ben. Ze houden iedereen aan die zich aan de verkeersregels houdt.'

Marcel was opgehouden de jongen te berispen, helemaal sinds Peter de dochter van de veehandelaar ongevraagd mee naar de slaapkamer had genomen, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. Achttien was die knaap. De volgende ochtend had Bieneke bij hem aan het ontbijt gezeten, met een geur van echtelijk bed om zich heen, ze had zich nog niet gedouchet, alsof ze al jaren over de vloer kwam.

'Zorg dat je ergens goed in wordt, wat dat is kan me niet schelen,' dat was het laatste advies geweest dat hij vorige zomer aan Peter had gegeven. Sindsdien was de verhouding met z'n zoon beter geworden. Bieneke was nog een paar keer blijven slapen en had Marcel na de laatste keer de hand geschud en hem

bedankt voor de gastvrijheid. De branderige lucht in het huis had Bieneke vervelend gevonden, had ze gezegd. Ze wist zeker dat het geen oregano was, maar wat het wel was had ze niet kunnen ontdekken.

Het is in de bloedbank veel minder warm dan in de kelder, ook minder benauwd, een beetje als na het weekeinde in de kelder voordat de ovens weer volop branden. De verpleegsters dragen meer kleding onder de witte jurk dan de vrouwen in het ziekenhuis. Het is alsof de uniformen minder transparant zijn, dat ook, maar misschien ligt dat aan het buitenlicht dat door het grote raam met uitzicht op de achtertuin en de parkeerplaats van het crematorium, binnenkomt.

Marcel wil er niet teveel aan denken. Rika komt dan in hem boven. Rika was vijf jaar jonger dan hij. Ze werkte in de kraamzorg en droeg ook een wit uniform. 'Babies lijken al op oude mensen,' zei ze vaak. Dat verbaasde haar na elke geboorte. 'Ze hebben al van die rimpelige gezichtjes, net alsof ze de dood al vanaf de geboorte meedragen.'

'Dat is ook zo,' zei hij dan. Dat hoorde bij hun ritueel, die paar zinnen na elke bevalling die ze had meegemaakt. Toen de kanker aan de eierstokken werd ontdekt, was ze met haar werk gestopt. Een half jaar later had Marcel z'n verzuimdag in verband met speciale omstandigheden.

Het personeel mag de zaal niet verlaten zolang de donoren aan de naald liggen en bespreekt intussen de dagelijkse beslommeringen. De vader van de hoofdzuster ligt op sterven. Hij heeft nierstuwing gehad. Marcel hoort het verhaal drie keer voor de verklikker van de bloedzak piept en weten laat dat de halve liter eruit is. Dan vertelt ze voor de vierde keer over de nierstuwing van de oude man. Hij is 84, zegt ze, maar hij is nog helder. Het is als met de grappen over verrijzenis van lijken, scheuren in de aarde en waarschuwingen aan Peter dat de oven ook voor hem klaarstaat. Vertellen tot het genoeg is en het zwijgen het wint van het praten. De winter na Rika's dood had Marcel van de een op de andere dag leren zwijgen. Het was ineens genoeg geweest.

Hij kijkt opzij en wacht tot de hefboom met de bloedzak omslaat. De vader met nierstuwing grapt nog over appelmoes, als hij in de war is, vertelt de hoofdzuster, na een koortsaanval vertelt de oude baas soms een jodenmop. Niemand luistert.

De verklikker naast Marcel piept. De zuster zet de klem op de slang en trek ruw de naald uit de arm van Marcel.

'Hij heeft vrede met de dood,' zegt ze. 'We hebben zondag afscheid van hem genomen, heel intiem was dat, heel gezellig. Daarna knapte hij weer op, vreemd eigenlijk.'

Doden liggen er altijd gezonder en helderder bij dan levenden die aan de laatste meters bezig zijn, weet Marcel. Dat doet hem goed. Marcel vraagt een glas water. Ze knijpt in de zak met zijn warme bloed. Marcel stroopt de mouw over de wattendot op z'n arm. Hij blijft niet voor koffie met koek.

'Tot ziens,' zegt Marcel.

In de kelder maakt hij verse koffie. De asbak staat in de vensterbank. Onder

de struik voor het raam zit een egeltje. Uit z'n tas haalt Marcel een tupperware doos met een pizza erin. Hij snijdt de pizza in vieren en zet de stukken naast elkaar op de bovenrand van de ovendeur. De lucht van oregano walmt hem even later tegemoet.

Arm

Harm werd op een herfstnamiddag geboren, dat hadden z'n vader en z'n moeder zo bedacht. Het zou gunstig voor de horoscoop van het ventje zijn, een verjaardag in het najaar. Harm had daar zelf geen weet van gehad en hij was er later, toen hij groter was geworden en had leren lezen en begrijpen, niet van overtuigd geraakt dat de sterren zijn noodlot hadden bepaald. Noodlot, zo keek hij tegen de gave van het leven aan, van zijn leven, maar hij had het altijd over het leven als hij het zijne bedoelde, niet alleen omdat hij dingen graag in wijder perspectief zag en niet zo eng op zichzelf betrokken, maar ook omdat het in zijn milieu de gewoonte was geen bezittelijke voornaamwoorden te gebruiken. 'Wat heeft een mens nu van zichzelf?' zei de vader van Harm dan. 'Zelfs de kont is nog niet van jezelf.' De vader van Harm maakte dan een gebaar met de wijsvinger en de moeder van Harm knikte dan of zei: 'Niets.'

Harm, en ook z'n vader en moeder, die wel de maand, maar niet de dag van de geboorte in de hand hadden gehad, spraken ook altijd over de arm als ze de arm van hun zoon bedoelden, de arm van de zoon.

Harm had een hele gewone linkerarm met een hele gewone linkerhand aan het uiteinde van een hele gewone linkerschouder, maar Harm beschikte over een vreemde rechterarm, met een vreemde rechterhand aan een gewone rechterschouder. Ook dat cadeau had hij van de moeder gekregen, en de vader, zo zag hij dat en hij was niet blij met dat cadeau geweest vanaf het moment dat hij naar zichzelf en naar anderen had leren kijken. Maar als hij het over de arm had in plaats van zíjn arm, dan was het minder zíjn leed en minder zíjn verdriet, dan het leed en het verdriet van de familie, minder zíjn pijn dan het leed en het verdriet van de wereld zelfs.

Tot Harm een jaar of acht was, was er niets aan de hand geweest. Niet aan de linker en niet aan de rechter. Op tijd had hij, over z'n hoofd heen, met de linkerhand het rechteroor vast kunnen pakken en kon hij met de rechterhand het linkeroor kietelen, de elleboog tegen de kruin. Vanaf het achtste najaar gebeurde er iets vreemds. De rechterarm groeide niet meer. Eerst viel dat niet zo op. Als Harm de armen strekte, raakten de vingertoppen van beide handen elkaar. Dat had hij van de vader geleerd. Maar in de negende zomer wees hij naar rechts, steeds verder naar rechts als hij met gestrekte armen de vingertoppen tegen elkaar duwde. De rechterarm en de rechterhand groeiden niet meer. Maar Harm maakte op school nog mooie tekeningen. Harm zat in groep vier. Kleuren met kleurkrijt dat vond hij het mooist. En telkens als Harm naar de moeder of de vader keek en dan naar de korte arm, vroegen de ouders naar de laatste kleurtekening, of gaven ze hem een krijtje. Dan maakte Harm spikkeltjes op het parket, of op de zwartleren bank. De vader zei dan niets en de moeder zei dan ook niets.

Zeven jaar duurde de groeistop van de arm. Harm raakte eraan gewend. Hij bleef spikkelen en tekenen en kleuren. Hij leerde het verschil tussen links en rechts en vergat het verschil tussen rechts en links. Ook z'n ouders deden alsof er niets aan de hand was. Dokters zeiden dat het zorgelijk was, maar niet ernstig. Ze wisten niet wat te doen. Harm maakte een kleurtekening op het schoolbord in de wachtkamer en de ouders huilden bij de huisarts over het leed en het verdriet. Het leven ging gewoon door. Harm ging naar de havo. De medische wetenschap stond nergens voor en Harm pakte vast wat hij vast kon pakken.

Dat werd steeds minder.

Dat werd steeds minder. De linkerarm groeide gewoon door en als Harm rechtop stond kon hij met de linkerhand bijna bij de linkerknie. Net als andere jongens van zijn leeftijd. Harm was bijna zestien en verlangde naar een bromfiets om mee te crossen en naar een vriendin om stevig vast te houden. Een mooie meid om hand in hand met haar te lopen. Om in het donker dingen met haar te doen en om met haar naar de sterren te kijken.

Steeds minder kon Harm vastpakken. Hij merkte dat manco het eerst aan hand. De vingers werden langzaam kleiner en toen hem dat opviel, zag hij dat ook de rechterarm elke dag een stukje korter werd. De huisarts mat elke week de armlengte van de oksel tot de wijsvinger. Die frisse vingers in de warme oksel was een lekker gevoel. Elke week waren er minder centimeters van het lint nodig. De medische wetenschap stond verbaasd en stond nergens voor. Uit een handboek kwam een Latijnse kreet tevoorschijn. Manus manus: twee woorden, meer dan genoeg. De dokter schreef een overhemd voor met korte mouwen en omdat Harm verder gezond was en elke dag vers sinaasappelsap dronk, stuurde de dokter Harm weer naar huis. Het was zorgelijk, maar niet ernstig.

Het was ernstig toen de vingers van de rechterhand niet verder reikten dan de korte mouw van het roodgeblokte shirt. Nog even en het handje en het armpje zouden er niet meer zijn. Er was iets aan de hand, dat was duidelijk.

De huisarts en de specialist en de manuele therapeut waren bang voor inzaaiingen. Ze zagen maar een oplossing: amputatie. Manus manus van alles, schreef de specialist op een briefje.

Het korte armpje met miniatuurhandje ging eraf en werd op sterk water gezet; een mengsel van formaldehyd – methanal, wist Harm – en gedenatureerde alcohol – ethanol met een scheutje methanol. Harm had een exact vakkenpakket. Het handje van Harm kreeg een plaats in de vitrine naast de hoofdingang van het academisch ziekenhuis, direct links, na de deuren zonder klink en naast een foto van een maansverduistering.

Harm kromp niet langer.

Harm dronk elke dag vers sinaasappelsap en at yoghurt met muesli. Af en toe hakte Harm een sappige peer in schijfjes. Gezond was dat. Snijden kon hij niet zo goed met de linkerhand. Hakken en flessen openen ging wel goed. Hij had een kurkentrekker met een linkse schroef, voor noodgevallen, maar

Harm dronk vers sap van sinaasappels met af en toe een grape fruit erbij, of een citroen. Voor de vitamines en de vitaliteit. Een kurkentrekker had hij maar zelden nodig.

Inmiddels woonde Harm op kamers. Z'n ouders waren ouder. En moe. Af en toe hielpen ze een handje, maar vaker niet. Wat hebben we aan een linkse zoon, leken ze te denken. Maar Harm was rechtshandig, altijd geweest. Tekenen deed hij niet meer. Vaak zoog hij met getuite lippen op een peer. Lekker gevoel was dat.

Op een dag in het voorjaar, Harm was twintig en zou na de zomer weer jarig zijn, stond hij eenarmig bij de groentenman met het paardengezicht. De groentenman sprak geen woord en hinnikte niet, zoals gebruikelijk. Hij vulde een zak met sinaasappels en grape fruits. Harm had niets gevraagd. Aan jongemannen met maar één arm wordt zelden iets gevraagd. Toen de groentenman de zak met fruit voor Harm op de kist met appels had gelegd en Harm een pruim aanreikte, schudde Harm het hoofd. Hij wilde geen fruit. Deze keer wilde hij wortels, winterpeen. Vijf kilo winterpeen in een stevige draagtas met twee hengsels.

Al na een week verscheen een zachtroze plek aan het uiteinde van de rechterschouder. Een week later waren vijf kleine knobbeltjes zichtbaar. Harm was gerustgesteld, maar nog niet tevreden. Elke dag at hij winterpeen en toen het zomer was geworden stapte hij over op de zachtere bospeen. De arm en de hand groeiden en groeiden. Oranjerood met korte zwarte haartjes als van de worteltjes op de peentjes, met zwarte randjes onder de bleekroze nageltjes die steeds groter werden. Het haar op het hoofd van Harm bleef donkerblond. Harm tekende en schilderde de sterren van de hemel en krabde met de punt van kurkentrekker het zand onder de nagels vandaan.

De vader en moeder kwamen weer op bezoek. Harm trok dan achteloos een fles wijn los. Harm droeg overhemden met lange mouwen. Zijn rechtermouw niet langer opgevouwen, niet langer met een veiligheidsspeld vastgeknoopt tegen zijn schouder. Dat kon niet meer, dat kon alleen nog als zijn hemd op zijn knaapje in de kast hing.

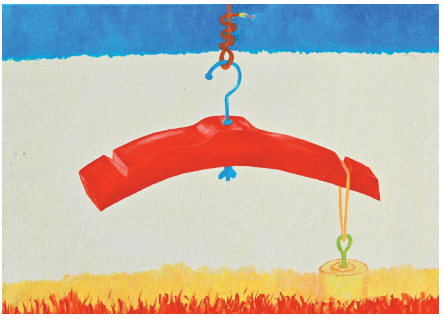

Knaapje. Olieverf op doek, 50 x 70 cm. 1998.

Reislust

De lucht van Eindhoven hing nog in de coupé. Het was geen lucht van goede after shave, geen lucht van parfum 105, het was de lucht van benauwde winkelstraten met V&D, C&A, de Hema, van P&C en van een draaiorgel met benzinemotor. Het was de lucht van studententerrassen en opgewonden gesprekken over mechanica en fasenleer. De lucht van neoklassieke betonfronten en gevelstenen met reclame voor biermerken en casino. De lucht van een lauwe kriek op een terras. De raampjes in de coupé waren ver opengedraaid. Het zou nog lang niet onweren.

Ik was in het Van Abbemuseum. Schilderijen uit depot als entr'acte in een fabriekshal. Expressionisten, surrealisten, Cobra, de onvermijdelijke Carel Willinks en Charley Toorops, Appels, Picasso's, gelukkig geen Armando's, deze keer niet. Soms is het leven al zwart genoeg.

Ik zag twee Permekes, Constant Permeke, z.j. Nee, zo schilder ik niet, of het moeten al de kleuren zijn. Het gele schilderij.

Ik had haar wel gezien vanachter de bank. Ik zakte onderuit, keek naar buiten, snoof de lucht van die verlichte stad met in neon Philips Lighting. Ik maakte er weerlicht van. Let's make things better en onder het PSVstadion een speelgoedwinkel. In elk raam van de coupé nummer 203 gekrast. Peugeot misschien, deux cent trois, of een overspannen glassnijder onderweg. De wereld is soms wat ze lijkt.

Ik gooide m'n nylon sokken in de winkelstraat in een prullenbak, alsof ik daar nooit weer wilde lopen, zwarte beklemmende sokken met een gaatje, die me verrasten door nu eens in de rechter, dan weer in de linkersok op te duiken. Hoe mooi was het patroon van het gebroken marmer in de terrazzovloer van de wc in het museum. Doorleefd, geschuurd, gepolijst, verzorgd, gekoesterd, met sombere donkere randen waar de schoonmaakster vanaf was gebleven. M'n blote voeten op die vloer.

Ik had haar wel gezien. Ik zei tegen mezelf dat het aluminium om haar vingers zilver was en dat ik alleen voor goud zou gaan. Geblokt jasje, Van Doesburg of Mondriaan, niet achter glas zoals in Van Abbe, met alleen vertikalen en horizontalen. Zat ik maar naast je, dacht ik, zat ik maar aan de andere kant van het gangpad, of dichterbij. Ik zakte diagonaal onderuit, hoorde er even niet meer bij en probeerde de lucht van Eindhoven kwijt te raken, die goedkope after shave.

Op het perron in Den Bosch stond op een tafeltje een fles champagne met twee glazen. Een man in een oranje shirt – of was het rood – vroeg of ik goed geslapen had. Ik had niet geslapen, ik was klaar wakker en ik droomde. Ze liep een eindje achter me. Ik weet niet of ze droomde.

Langs vlaaien en bouwputten naar buiten en toen ik omkeek, raakte ze bijna m'n schouder. Ik schrok en was niet op het leven voorbereid. Vorige week lag

op die stoep een dode duif. Nu niet meer. Ik liet de zebra liggen, zij niet. Ik floot: op de grote stille heide breit de herder eenzaam voort. Hoe laat gaat de trein naar Eindhoven? Het spoor terug. Ik zag haar vinger langs de dienstregeling gaan voor we de champagne lieten staan en voorzichtig lachten om het theater rond het spoor.

Ik stak over: volg mij. Ze volgde niet. De Dieze stroomde verder onder de terrassen, onder straten met Franse namen. Pont des porters des blé.

Witbier zonder citroen tegenover de Turkse slager Isabella. Café Slagerzicht en de etage boven de spijkerbroekenwinkel in Amersfoort kwamen in me boven, zoete herinneringen aan vee, aan blote voeten op parket, aan zacht kreunen en een laatste schot op de begane grond, aan haken aan het plafond. Alle herinnering zijn in het heden. Op de eerste rij van het terras leunde ik achterover. Voermans koffie gebeiteld in hardsteen, cursief, dichtgetimmerde branderij en fietsen van Kemp, nee, van Kemps. Poëzie vanaf een terras als een diorama. Achteroverleunen, vastpakken, en niet alleen het witbier. Een baby op een fietszitje, slapend, scheef tegen de muur. Moeder kwam kijken, glaasje port en sigaret in de hand. Ik was bang dat het kind naast de duif zou vallen, maar het kind viel niet.

Twee golden retrievers in het steegje. Ik stapte ze brooddronken voorbij, ging voor aluminium. 'Waar is de pop?' vroeg de man op het terras. De hond beet en bracht de pop, afgekloven speelkameraadje. 'Braaf.' Een schouderklopje. Goud. Bossche bol op de markt en een rode brievenbus met overige bestemmingen, een blauwe druif, neoklassieke gevels van Albert Heijn, geen Mondriaan, geen Van Doesburg, geen ovalen van Miró. Geen elegante bril met bruingroene ogen. Een damesfiets in een galerie, op slot. Twee wielen en een witte pop. Onder mij stroomde de Dieze, voortdurend uit verleden tijd.

Parade. Een feestterrein naast de St. Jan met theater en bier en loempia's en patates. Een vrouw bestelde bier, 'maar mijn man heeft de portemonnee. Ik ga hem halen.'

Ze zat op het terras. Middenin. Alleen. Ik keek. Ik keek en leunde achterover op een houten klapstoel, met nog een houten klapstoel tegenover me, in de rug gekeken door theaterpubliek dat vanaf het balkon roerloos zat te wachten tot ik op zou staan en doen zou wat ik moest doen, doen zou wat ik hoorde te doen. Ik bleef nog even zitten.

Ik sta op. Ik ga doen wat ik kan.

Ze zit op me te wachten. Ik kom.

Vier bruine boterhammen in een zakje in de jaszak. Ik heb nog niet gegeten, ik heb nog niet gedronken.

Een neger met witte handschoenen trekt z'n mondhoeken ver uiteen en roept 'M'n vader heeft haar op z'n borst'. Hij laat z'n tanden zien. 'Thank you'. Iedereen lacht om zwart en wit, niemand geeft, z'n koffertje blijft leeg. Theater. Heilige koeien, een waarzeghutje, autobanden, andere banden, glassplinters, andere splinters, schuiframen, andere ramen en nergens de geur van Bratwurst, van verbrande benzine, de lichte lucht van caramel, van zonnebrand,

van milde rook, van onbekende geuren, van lucht. Korte zwarte haartjes in haar nek. Lundia: voor wie van ruimte houdt, legkasten aan de overkant. Alles wat je nodig hebt, vind je op straat, of in de trein, duiven, druiven.

Eetcafé boven de Dieze. Ik heb nog niet gegeten, ik heb nog niet gedronken. Ik zie de fietsen bij Pierre Kemp, Kemps. Weet je nog, die dichter uit de trein. Elke dag, toen. De scootertjes en de koffie van Voerman. Het dichtgetimmerde pand met de Franse straatnaam tegenover de islamitische slager met kosher schapenvlees.

'Het eten was prima, maar ik ben geen grote eter,' zeg ik.

De serveerster neemt de borden mee. Ruimt af. Ik heb nog niet gegeten en gedronken. Roos wast haar handen. Ze heeft nog niet gegeten en gedronken. Ze geeft me frites, een lepeltje appelmoes.

Hebben of zijn, iemand naast je hebben, of iemand naast een ander zijn. Roos zegt hebben, ze bedoelt zijn, zegt ze. Ik zie m'n eigen ogen, dubbelfocus dichterbij. Die kleuren, ik zag ze niet zo vaak. Elke dag boven de geur van tandpasta. Nee, toch niet zo allenig.

Ze leunt tegen me aan, raakt me aan. Haar. Borst. De golden retrievers zijn er met de pop vandoor en het koerende kindje slaapt niet meer in het zitje op de fiets. Isabella heeft een wit porseleinen schaap te koop voor f. 25,= en lichtbruine stoofpotten, afgeprijsd. Het is na sluitingstijd.

Het Bonte Palet. Een café met maar één man aan de bar.

Wie?

Demonen op de luchtbogen van de St. Jan. Ik voel hoe ze naar me lachen. Ik houd haar vast. Haar hand. Ze wil m'n pols voelen. Ik wil haar pols voelen. Waar zoenden we het eerst? De mond.

De steeg met de Franse naam. Bouche.

Verderop de brievenbus voor het bericht. Voortijdig verzonden mededeling. Overige bestemming. Ik voel hoe je buik beweegt. Tussen je hoofdharen een wondje. Weerstandige cellen.

Je schrijft een goed verhaal. Je hebt taalgevoel en alles voor elkaar, veel. En wat je hebt, dat raak je niet weer kwijt. Dat geef je weg als er de tijd voor is.

'Mijn tijd, mijn uur,' zegt Roos.

Ik proef een andere lucht, ik ruik je voorzichtig. Je neemt nooit de laatste trein. Ik neem de laatste trein, altijd. Ik kan niet anders meer. Ik neem de laatste trein, er is geen andere om terug te komen.

Tasje op schoot. Op schoot. Niemand die ons ziet.

Grote vingers heb je, zilver of aluminium, goud heb je. Je knijpt en bijt me. Ik voel wel wie de baas is. Ik ben baas. En jij. Je ogen ken ik. Je geur een beetje. Je hebt een goed verhaal. Je wordt gevraagd. Je bent je god. Ik ook.

Ik maak je knoopje vast. Je maakt je knoopje los. Laten we zacht zijn voor elkander kind, want oh de mateloze verlatenheden... Ik weet niet meer wie het voor me zei. Ik zeg het zachtjes. Je zet me in brand. Ik ken de citroenzuurcyclus, de biochemie van de verbranding met en zonder lucht. Ik adem. Ik ken je adem. Jij kent de weerstandige cellen. Je ziet jezelf in het raam weerspiegeld.

Zie ik je schrikken? Zie je die andere vrouw die buiten meereist? Was je haar vergeten?

'Bijt op m'n lip.'

Ik bijt op je lip. Je knijpt me. Fijn, zonder binnen te dringen. Nog niet. Je neemt m'n taal heel even. Ik proef de pijn. En ik weet wonderbaarlijke dingen aan me gedaan. Aftasten, tasten. En god zelf nam zeven dagen voor de schepping, zes. Wij zijn met z'n twee, en één avond.

Ik hoef niet op m'n tong te bijten. Grote pupillen heb ik, vast en zeker. Groot geschapen, ogen. Kosher. Ik zie mezelf in het land weerspiegeld. Het land groet de dingen om me heen. Het land groet me van gene zijde.

Anselm Kiefer: Dit is een bevel van hogerhand: schilder de rechterbovenhoek zwart. De lucht. Ik kleur.

'Hebt u een schaar om de sokken van elkaar te knippen?' vroeg ik.

Ik kwam uit de winkelstraat. C&A voorbij.

'Maar één draadje?' vroeg de suppoost. 'Meestal zitten de tenen ook aan elkaar.' Ik knikte voor ik naar de wc ging, voor ik m'n voeten op de aarde zette.

Ik fluit; de herder die voortdurend breit. Al honderd jaar niets aan te doen.

De roes en de woorden en het schilderij, de pen, de verf, het penseel, het bonte palet, de parade.

Ik voel je borst. Wit. Blote handen. Jongenshanden, meidenborsten. Volle jongenshanden. Dijen om een spijker op recht te slaan. Elektrische haren en bijtende tanden. Zwervende handen. Vandaag.

'Draai aan m'n tepel.'

Diep in de nacht knipt de conducteur m'n kaartje en zegt dat het morgen is. Ik zeg dat het vandaag is. Altijd.

De zevende dag.

Pleister

'Ik heb de laatste tijd vijf mensen door kanker verloren,' zegt ze, 'daarom wil ik graag dat boek bespreken.'

Ze staat dichtbij. Ik zou haar aan kunnen raken, maar ik doe het niet, ook in m'n hoofd raak ik haar niet aan. Ik houd m'n ogen open om m'n handen thuis te houden. Maar ik weet dat ik ook met m'n ogen dicht haar niet aan zou kunnen raken, al zou ik wel willen. Haar geur snuif ik langzaam op. Ik ruik het paard dat ze vanochtend, voor ze naar me kwam, bereed, de haflinger. De school is weer begonnen, m'n bureau is leeg.

Haar ogen staan niet diep en droevig. Wat ze heeft meegemaakt, heeft nog geen sporen nagelaten. De groeven komen later, maar zijn er al, onzichtbaar. Ze heeft er nog geen weet van. Gelukkig. Verdriet kan niet direct vernietigen, maar doet dit traag en langzaam, neemt het tempo van het leven aan, meestal.

Een jonge vrouw is ze. Ze vertelt niet van barsten. Ik hoor haar niet over pukkels, zweren, woekeringen, niet over uitzaaiingen en niet over pijn die ze kent van horen zeggen. Ik hoor geen verhaal over morfine en troosters, geen weergave van een voortijdig einde van wat nog bezig was te beginnen. Ze noemt geen leeftijden, geen namen. Jong staat ze naast me, draait aan de knop van de stoelleuning. Ik vraag haar te gaan zitten. Ze trekt de zoom van haar rok een eindje naar beneden en schuift de stoel op wieltjes naast me, naar me toe, de knieën tegen elkaar. Ze kijkt hoe ik de folder met wetenschappelijke uitgaven doorblader. Bij Kanker en celgroei heeft ze met balpen een kruisje gezet, rechtop. Dat boek wil ze graag bespreken.

'Mag dat?'

M'n ogen gaan over de reclametekst. Ik lees niet. Ik voel haar verwachting. Ik ken de hoofdstukken zonder dat ik het boek heb opengeslagen: verleden, heden, toekomst en dan een samenvatting met literatuuropgave, een verklarende woordenlijst en trefwoorden in een register. Een tekst met veel namen van onderzoekers, artsen, hoogleraren, uit piëteit geen namen van patiënten, een enkele wellicht, niet één die ik ken of gekend heb, niet die. Plaatjes met schaalverdelingen in millimeters en met veel vergrotingen, vaalgroene eilanden in roze oceanen, plattegronden van een cel in wording, labyrinten in overmaatse groei, vulkanen in volle gloed, tropische oerwouden in false colours en exploderende supernova's gekleurd met eosine, met inkt. Geen bloed. Gefotografeerd en van een legenda voorzien: cel, celwand, kern, cytoplasma, mitochondriën, gezwel. Intermezzi met een toelichting op de apparaten als ijzig rustpunt in zilt water. Bladzijden met DNA in blokjes geketend.

En wat er verkeerd ging.

In m'n keukenkastje stonden zes koffiebekers, blauwe. Nu staan er nog vijf. Vier rechtop, vooraan. Achteraan in het hoekje staat, onaangeraakt, één mok, op de kop, met stof op de bodem, op de buitenkant. Elke dag zie ik die beker.

Achteraan. Op de kop. Onaangeraakt. De grijswitte bodem van het porselein boven het helderblauwe rondom van het kopje.

Ik kocht ze nieuw toen ik wist dat ze bij me zou komen, af en toe. Nieuwe kopjes. Ik gebruikte slechts twee of drie, soms vier, maar meestal maar één. 's Ochtend voor ik naar school ging. Ik wist de mokken, alle zes, rechtop, met de bodem op de kastplank dichtbij elkaar. Telkens één voor 's ochtends vroeg, niet meer dan één. Vijf onaangeraakt.

Receptoren die aan de haal gaan met een onbegrepen boodschap, die het estafetteverhaal verminken als padvinders in een donker bos, maar zonder de opwindende en bevrijdende lach om de uitkomst.

De torenklok achter de huizenrij wijst half twee. Het meisje naast me kent geen tijd. Ik zie haar horloge als ze wachtend op m'n reactie aan de mouw van haar blouse trekt: half twee, ook voor haar.

Naast me wordt het meisje ongeduldig. Ze wil niet dat ik het merk, maar ik voel het. Ze weet hoe haar paard reageert als ze ongedurig is en ze haast wil maken, als ze wil rijden. Dan gooit de hengst het hoofd in de nek en moet ze de teugels strak aantrekken, moet ze de benen stevig klemmen om in het zadel te blijven. Het meisje kent het karakter van haar paard. Ze heeft het me verteld, onwetend van geheimen die ze prijsgaf.

Soms stonden alle zes bekers op de kop in het keukenkastje, met de bodem naar boven. M'n weekend was dan goed geweest. Dat zag ik maandagochtend als ik koffie maakte en naar een blauwe mok reikte. Dan maakte ik zes boterhammen, om mee te nemen, maar ik at niet, die dag. Ik zag alleen die blauwe mokken omgekeerd in het keukenkastje. Daar leefde ik van, een volle dag. En na een week stonden ze bijna alle weer rechtop in afwachting van die andere handen.

In m'n bureaula zoek ik de map met uitgevers. Ik wijs haar het nummer, schrijf de naam van de redacteur op de achterkant van een envelop en maak een gebaar naar de telefoon. Ze belt zonder aanmoediging. De hakkelende woorden en de onzekerheid komen pas als ze contact heeft en luistert naar de stem van de onbekende.

'Jij met de kwast. Ik met de doek.'

Ik deed het graag. Ik zag hoe ze m'n servies, het mocht die naam niet hebben, ik zag hoe z'n m'n bestek, chaotisch op het aanrechtblad, droogde en ordende, terwijl ik m'n handen in het hete sop hield en tegen tranen vocht.

'Dat boek over kanker en de cel, dat zou ik graag bespreken,' zegt ze. 'Kunt u me dat sturen?'

Ik kijk naar de klok in de donkere toren, de smalle scherpe bogen in de achthoekige torenspits, het donkere dak met leien, de haan die me aankijkt of negeert en tegen de lucht een smalle streep vormt. De toren die een late zon op de grauwe leien doet schitteren als het geregend heeft. Zo aards. De droge toren staat me tegen.

'Hij stuurt me vandaag nog dat boek,' zegt ze.

'Ik hoef het toch niet te betalen?'

Ze hoefde niet te betalen. Ze lachte en veegde de scherven met besokte voet tegen de onderrand van het aanrechtkastje.

'Rood wit blauw, de vlag uit,' riep ze. Ze had geen pijn gevoeld. Het was of het scherpe porselein feestelijk in haar voet had gesneden. Ze was op één been blijven staan en had gewacht tot ik m'n verbijstering de baas was geworden en haar tegen me aan drukte, voor ik een pleister haalde. Onder de zijden blouse voelde ik de pukkeltjes op haar rug. Natuurlijk wilde ik met haar vrijen. Zolang het kon. Of niet soms?

'Een beker minder, wat maakte het uit.'

Het meisje naast me praat over het bespreekexemplaar dat onderweg is en dat het zo eenvoudig is.

'Als je de weg weet, krijg je gemakkelijk wat je verlangt,' zeg ik.

Ze is blij met het boek dat ze nog niet gelezen heeft. Het boek waarvan ik de hoofdstukken ken en het register, de woorden, de trefwoorden en de plaatjes.

Pleister. Olieverf op paneel, 22 x 39 cm. 1997.

Negerpopje

'Ik heb heimwee,' staat op het kaartje. Maarten steekt de ansicht terug in de witte envelop met binnenvoering. Het is een luxe envelop, de heimwee moet wel echt zijn, denkt hij. Dan aarzelt hij en haalt de ansicht weer tevoorschijn. Aan de voorkant staat een bruidje in het wit. Ze zit op een stoel en heeft juist een schoen uit een papieren tas met een gespikkelde opdruk gehaald. De witte schoen is wazig en in grijswitte strepen zichtbaar op de zwartwitfoto. Ze was bezig de schoen aan te doen. Haar rechterbeen is tot de knie zichtbaar, ze draagt een lange witte kous. Maarten droomt over het lichaam in de witte jurk. Ze draagt een kruisje in d'r oor. Of zijn het parels aan een zilveren draadje? Dat kan hij niet goed zien.

Maarten keert de ansicht om en leest opnieuw haar woorden. 'Ik heb heimwee.' Hij voelt de woorden in z'n buik, z'n maag trekt samen en aan eten hoeft hij niet te denken, geen hap zou hij door z'n keel krijgen. Waarom heeft ze deze kaart uitgezocht?

Hij had Anna voor het eerst gezien in de bakkerswinkel. Hij had graag door haar geholpen willen worden, maar de statistiek hield geen rekening met zijn verlangen, telkens was het de oude bazin die hem aan harde bolletjes en mueslikoeken of pizzabroodjes hielp. De jonge vrouw had net altijd een andere klant voor gesneden wit of een heel bruin. Pas de vijfde keer, de vijfde zaterdag, dat hij in de winkel kwam haalde ze zijn bestelling uit het rek.

'Gesneden?'

'Ja graag,'

Hij had gekeken hoe haar handen het brood vasthielden, de losse sneden op een schuif zetten en het plastic om het brood deden.

'Doe nog maar een, een voor in de vriezer,' had hij gezegd en weer zag hij haar handen, haar gezicht. Ze verloor zich in haar werk, vergat even dat ze werd bekeken. Maarten nam haar ovale gezicht, haar gladde buik achter haar zwarte rok, haar borstjes achter het schort, haar oren in zich op. Maarten keek altijd naar de vorm van de oren van vrouwen, naar de grillige en wonderbaarlijke patronen van bergen en valleien, van het doolhof in de oorschelp. Het was voor hem een aftekening van de ziel. Niet dat die overtuiging een wetenschappelijke achtergrond had, hij had dat niet onderzocht, hij had er zelfs nooit over gelezen, maar het was een idee dat zich in hem vast had gezet. Een mooie vrouw had bij hem ook altijd mooie oorschelpen met een intrigerend patroon. Ze moest een beetje een doolhof zijn waarin hij kon verdwalen.

Bij het afrekenen had hij haar aangekeken, geprobeerd in haar blauwgrijze ogen door te dringen. 'Dag meneer,' had ze gezegd. Hij had haar hand aangeraakt toen hij had betaald. En buiten op de parkeerplaats kwamen tranen uit z'n ogen.

Geduld is een schone zaak, had hij zich voorgehouden en statistiek koos

langzaamaan zijn kant. Elke zaterdagochtend liet hij voortaan z'n beurt voorbijgaan, onder het mom nog even te moeten kijken naar de slagroomtaarten, naar de Deense koffiebroodjes waaruit hij geen keuze kon maken tot hij door haar geholpen zou worden. Anna wist dat hij op haar wachtte. Haar blik werd met de week zachter, haar lange rode haar glansde meer en meer. Ze was niet verbaasd geweest toen hij op een zaterdagmiddag na sluitingstijd op de parkeerplaats op haar stond te wachten. Uit haar jaszak haalde ze twee kersenbonbons.

Hij was met haar meegefietst. Ze hadden gezwegen. Maarten had geworsteld met z'n woorden, zij had die worsteling niet meegekregen. Hij had niets gezegd. Ze hadden niet de kortste weg genomen. Ze waren door het park gereden, over de bruggetjes over de vijver, een rondje om het trapveldje waar moeders met kinderwagens aan de hand op een bank zaten te kijken naar peuters die elkaar achterna holden en die eenden het water injoegen. We zijn net een autistisch paar, had hij gedacht, maar ook dat sprak hij niet uit.

'Hier woon ik,' zei ze.

Ze stopte voor een rijtjeshuis met witte lamellen voor het raam. Maarten zag geen planten in de vensterbank. Boven hing vitrage voor de ramen en doodstil een glazen decoratie aan een onzichtbaar draadje.

'Dag meneer,' zei ze.

Maarten had niets gezegd. Hij had z'n hand even op die van haar gelegd, op het handvat van het stuur. In haar ogen had hij gekeken, hij had in zijn ogen laten kijken, maar hij was vergeten wat hij had gezien. Hij wist niet wat Anna in zijn ogen had gezien. Een gevoel was overgebleven, een gevoel dat hij niet kon duiden. Ze had zijn hand vastgepakt en aan hem teruggegeven.

'Dag meneer.'

Op haar gezicht was een glimlach gekomen, een glimlach die hij zich nog zo voor de geest kon halen.

Aan het eind van de straat had hij geschreeuwd, gelachen en op het bruggetje in het park kwamen de tranen weer. Maar Maarten wist niet of ze van verdriet of vreugde waren, van beide misschien.

Dat ze Anna heette hoorde hij die zaterdag daarna. De bazin riep haar naar achteren, en even later kwam ze met dozen gebak de winkel binnen. Maarten wachtte tot hij aan de beurt was, totdat hij door Anna werd geholpen.

'Twee kersenbonbons,' zei hij.

'Is dat alles?'

'Dat is alles.'

Ze drukte het wisselgeld in z'n hand.

'Prettige dag meneer.'

Maarten was door het park gefietst, hij had op het bruggetje gestaan en gezwegen en naar beneden in het water gekeken. In de diepte had hij z'n donkere hoofd gezien tegen de heldere lucht. Hij had naar beneden gespuugd en vijftien kringen geteld, daarna was hij met tellen gestopt.

Naast de glasbak, op de hoek van de parkeerplaats had hij op haar gewacht.

Hij had haar een bonbon gegeven en het papiertje bewaard. Ze fietsten opnieuw de hele wijk door en verder buitenom door het park. Ze stopten op het bruggetje waar Maarten de kringen in het water had gespuugd en deelden daar de tweede bonbon. Anna bewaarde het papiertje. Ze zeiden niets.

'Hier woon ik,' zei Maarten.

Hij zag hoe ze naar de ramen keek, naar boven, naar de open ramen van de slaapkamer, naar het raam van de werkkamer waar de bureaulamp zichtbaar was met daarachter de boekenkast tegen de achterwand.

Ze legde haar hand op die van hem.

'Dag meneer.'

Maarten zag haar blauwgrijze ogen, een wereld die verborgen leek, een wereld die hij meende te kennen. Hij zag het labyrint in haar oor.

Weg ging ze, ze keek zelfs niet om.

Weg, ze was weggegaan zonder een woord te zeggen. Ik ga weg, dacht Maarten. Ik ga weg.

Van de zolder haalde hij een doos met souvenirs uit Afrika die hij op z'n reizen had meegebracht. Bezems van gras, batikken met krokodillen en olifanten in wilde kleuren, houten beelden van godenfiguren en het muskietennet dat hij daar nooit had gebruikt, maar dat hem nu hielp om weg te dromen en reizen te maken. Hij had z'n verzameling africana later uitgebreid met attributen van rommelmarkten, zoals tropenhelm, zwaarden, speren, grote katoenen chitenges en met schoensmeer ingewreven namaakmaskers en vruchtbaarheidsbeeldjes. Aan de muur in de woonkamer hing een portret van een huilende negerin, een zwarte variant op de zigeunerjongen met traan.

Maarten trok de gordijnen dicht, zette Afrikaanse muziek op en draaide de thermostaat van de verwarming naar dertig. Weg, weg naar Afrika. Hij fluisterde die woorden en zette de muziek harder, zodat die door het hele huis te horen was. De bassen lieten de vloer van de kamer trillen.

In de badkamer schilderde Maarten met lippenstift en mascara oorlogskleuren op z'n gezicht en op z'n lijf. Hij bond z'n haar in een staart boven z'n hoofd, en met de metamorfose voltrok zich langzaam de verandering in hemzelf. Hij werd een wildeman, een beest, een krijger in het oerwoud, gehuld in strooien rok met een machette achter de riem en koperen belletjes om z'n enkels.

Anna zei niets toen hij de deur opendeed en haar binnenliet in de warme kamer met de strooien matten, met de houten maskers en de zwarte en bruine beelden. Ze keek naar het muskietennet dat van de lamp naar beneden hing en een kleine tent vormde. Geroffel van tamtams en van monotoon zingende stemmen vulden het vertrek. Anna trok haar schoenen uit. Ze zweeg. Op haar gezicht was verbazing te lezen en verwondering. Maarten zag haar nauwelijks, hij leefde al bijna in het oerwoud dat hij zelf had opgeroepen.

Maarten had de reis in z'n hoofd, hij was al vertrokken en dreef op de geur van brandend wierook door de bush bush. Hij had het gevoel dat hij Anna al kende, ze was hem vertrouwd als een stil verlangen, hij kon ook reizen als ze er was, ze kon met hem mee reizen als ze wilde. Aarzelend, alsof hij nog warm

moest worden, danste hij op de maat van de muziek. De armen wijduit in schokkende bewegingen, de knieën lichtgebogen en met korte strakke passen bewoog hij rond het tafeltje dat naast de muskietentent omgekeerd in het midden van de kamer stond, brandende kaarsen flakkerden op de onderkant van de poten. Anna legde haar jas in een hoek over een stoel.

Maarten danste. Anna keek naar de man die op blote voeten, met banden om z'n enkels en bovenarmen, met een felwitte bepoeierde paardestaart midden op z'n hoofd en met beschilderd bovenlijf om de tafel danste. Ze maakte haar haar los en liet het roodbruin over haar rug uitwaaieren. Maarten maakte wilde gebaren met z'n armen en handen, tilde z'n benen beurtelings hoog omhoog en rochelde oerwoudgeluiden op het ritme van de muziek. Met de afstandsbediening verhoogde hij het volume. Het werd steeds warmer in de kamer.

Anna was niet geschrokken. Ze schrok niet zo gauw van wat ze om zich heen zag. Maarten was haar al opgevallen vanaf de eerste keer dat hij de winkel binnenkwam. Niet dat ze direct aan meer had gedacht, maar ze kende die blik in z'n ogen. Ze zag in die donkerbruine ogen avontuur branden onder een stil water. Ze had gevoel gezien. Het was als met een schilderij, een goed portret waarin steeds meer gezichten naar voren komen, waarin honderd karakters weerspiegeld worden. Anna's zus die een paar jaar de kunstacademie had gevolgd, had als verjaardagscadeau een portret van haar geschilderd. Dat schilderij hing op haar slaapkamer en vaak als ze zichzelf daar boven het bed zag, ontdekte ze weer een ander facet, vond ze in die gestileerde afbeelding trekken die ze in zichzelf herkende. Door dat portret, door wat ze had meegemaakt, was ze vertrouwd geworden met zichzelf, op dat ene na.

Ze trok haar trui en blouse uit, hing haar witte kousen en haar spijkerbroek over de leuning van een keukenstoel en wikkelde de chitenge met het portretten van zwarte vrouwen in geel en bruin om haar taille. Maarten danste in traag tempo, bewoog met z'n heupen naar voren langzaam naar haar toe, z'n handen boven z'n hoofd. In het gele licht van de tafellamp kreeg z'n gezicht iets dreigends, maar Anna was niet bang. Ze voelde zich veilig en dat kwam niet alleen van de plastic tropenhelm op haar hoofd.

Ze voelde zich veilig. De wildeman die voor haar in trage pas en met schokkende bewegingen haar om het vuur leidde – de kaarsen op de omgekeerde tafel waren zonder twijfel een kampvuur – de bosneger van wie zweetstroompjes in bruine en gele mascarariviertjes over het lichaam stroomden, maakte haar niet bang. Hij deed haar denken aan haar kinderjaren, jaren die voor haar gevoel ver weg lagen, maar die op onverwachte momenten boven kwamen en dan heel nabij werden.

Paul was de eerste neger in het dorp, de eerste zwarte die ze in levende lijve zag, na de foto's van Afrikanen in de krant, van negers in tijdschriften en op tv. Hij was de eerste in het echt. Paul kwam bij haar in de klas.

Het was haar onbezonnenheid, zo noemde haar oudste zus dat, zelf had ze het over openheid, nieuwsgierigheid en onbevangenheid, maar welke naam

het ook kreeg, ze was te jong voor een kind, en zeker voor een lichtbruin kind. Niet dat ze dat zelf zo voelde, maar de anderen waren sterker, vonden haar te jong.

Maarten liep in trance, de belletjes om z'n enkels rammelden op de maat, hij stootte diepe keelklanken uit, niet zoals negerkoren doen, maar zoals ze dat wist van de verkleedpartijen op de lagere school. De muziek stopte en Maarten brak in lachen uit, hij kende het spel en wist zich uit het spel los te maken, hij wist hoe hij erin terug kon gaan. Hij lachte naar Anna, ze lachte terug, riep oehoe oehoe en bewoog haar hand ritmisch voor haar mond, haar heupen bewogen mee.

Maarten z'n ogen zeiden wat hij met z'n mond verzweeg, de bruine knikkers glansden in het schemerlicht en dansten mee met de vlammen van de roetende kaarsen. Anna had een zoen, een omhelzing verwacht, waarom wist ze niet, maar Maarten ging de kamer uit en liet haar alleen, even maar. Hij kwam terug met make up en pommade. Hij zette koormuziek op en wees haar op een krukje dat onder de tafel stond. Anna pakte het krukje en schoof het naast de omgekeerde tafel met de kaarsen. Maarten stond achter haar. Ze rook z'n scherpe geur, voelde z'n hijgende adem, ze voelde z'n bezwete buik tegen haar schouders, even maar.

Anna wist hoe hij naar haar keek. Toen voelde ze z'n handen over haar rug, ze voelde hoe hij figuren op haar schouders tekende, korte strepen, afgewisseld met lange vegen. Anna deed haar ogen dicht, ze liet zich veranderen in een negerin in een dorp in een oerwoud. Cirkels om haar borsten, vierkanten en driehoeken op haar hoofd, strepen op haar buik, donkerrode en goudbruine kleuren. Ze voelde warmte in zich gloeien. De warmte die ze in zich had gevoeld toen haar bruine kindje in haar groeide, de verboden vrucht.

Mechanisch, mechanisch was het gegaan. 's Morgens vroeg met de bus naar de stad, haar oudste zus ging met haar mee. Ze belde naar de school dat ze ziek was, dat ze griep had en een paar dagen weg zou blijven. Dat was geen probleem, ze was een goede leerling en iedereen had wel eens griep. Een verdovingsspuit en toen ze bijkwam lag ze op een verrijdbaar bed tussen ziekenhuispanelen van wit katoen. Het deed haar denken aan dood, die sterielwitte kleur. Ze zag zichzelf zoals ze haar oma opgebaard had gezien, gewassen en in een witte lijkwade.

Anna was stil blijven liggen en met het verdwijnen van de verdoving was langzaam een stekende kramp in haar buik gekomen. Ze had voorzichtig in haar kruis gevoeld, voorzichtig zoals Paul dat voorzichtig had gedaan. Ze had het bloed geproefd dat aan haar vingers kleefde. M'n kind, dat had ze gedacht en zacht gefluisterd. Bloedverwant met haar nooit geboren kind. Paul verhuisde naar een andere school. Anna haalde haar diploma met een acht gemiddeld. En nooit was er iets gebeurd.

Mannen waren voor haar ver weg gebleven, ze liet ze niet dichtbij komen en elke maand kroop bloed langs de binnenkant van haar dijen naar beneden. Ze ging op kamers wonen, probeerde econoom te worden, maar na twee jaar

stopte ze met haar studie. Elke avond ging ze naar de schouwburg, naar een concert of film, maar het liefst naar het vestzaktheater waar amateurs met hun alterego's speelden.

In haar kamer verzamelde ze in dozen poppen van allerlei maten en soorten. Sprekende poppen, poppen met sluik haar en met krullen, poppen die mama riepen als ze er in kneep, maar ze kneep nooit in die poppen. Een negerpopje achter cellofaan in een schoenendoos onder het bed.

Ook toen ze bij de bakker in de winkel een baan vond en naar een tussenwoning verhuisde kwamen mannen niet bij haar binnen. Haar slaapkamer was voor de poppen die nu uitgestald stonden langs de muur en in de linnenkast achter de glazen deurtjes. Open en bloot, voor ieder te zien, maar ze liet niemand binnen in haar kamer.

Ze had hem direct opgemerkt, gevoeld dat er meer achter die ogen te zien was, dat er onder het oppervlak van die man die plotseling in de winkel opdoemde, meer gloeide dan bij die anderen die in de wijk kwamen wonen en onwennig het assortiment in de winkel keurden, op zoek naar vertrouwde koeken en broodjes uit de streek of stad die ze juist hadden verlaten. Ze had hem ontweken, er steeds voor gezorgd dat de bazin die man bediende. Ze had toegekeken van de zijkant, steeds weer om zeker te weten dat haar gevoel haar niet bedroog.

Anna was een vrouw van weinig woorden, ook hij zei niet veel, dat stond haar aan. Ze hoefde niet te praten, woorden kende ze al genoeg. Ze fietste met hem door het park, deelde een bonbon. Thuis haalde ze het negerpopje uit de doos en legde het zwarte jongetje naast haar in bed. Hij zei geen mama toen ze zachtjes kneep, hij deed z'n ogen dicht toen ze hem op de rug legde.

Maarten sloot z'n ogen toen hij uitgeput op de mat van gedroogd gras ging liggen. Hij zag niet hoe Anna de chitenge afdeed en tot hoofdkussen vouwde. Hij zag niet hoe haar donker haar afstak tegen haar witte dijen, tegen de lange witte kousen die ze weer had aangetrokken, hij had geen weet van de roodbruine en gele strepen die van haar borsten naar beneden riviertjes trokken ver over haar buik. Maarten voelde hoe ze zijn hoofd optilde en de chitenge onder z'n hoofd schoof. Hij voelde hoe ze het muskietennet sloot, tegen zijn rug aankroop en haar handen over zijn lijf liet gaan. De laatste kaars doofde langzaam, het geluid dat binnendrong in de witte bedtent, klonk als gesjilp van krekels, als geritsel van hagedissen.

Toen Maarten wakker werd, het was laat in de ochtend, was ze weg. Hij had een berstende koppijn. De nacht, de benauwde hitte in de kamer, hij wist waar het vandaan kwam, die scheuten in z'n hoofd. Hij trok de gordijnen open, liet frisse lucht in de kamer en half in een droom ruimde hij klamboe op, schoof de tafel op z'n plek. Niets herinnerde hem aan Anna. Hij hield de chitenge omhoog om die op te vouwen. Tegen het licht zag hij donkerbruine vlekken op de stof. Hij rook voorzichtig aan het katoen. Moeder aarde, dacht hij, moeder aarde. Hij vouwde het kleed verder op, legde het op de trap, dit souvenir van een reis door de nacht.

En als Maarten een week later bij de bakker komt is Anna er niet. Hij durft niet naar haar te vragen. Op maandag gaat hij weer. Anna is er niet. Maarten eet brood uit de vriezer en staart naar het kaartje met het bruidje in het wit

Weg!

Ik zit in de gevangenis. Letterlijk moet je dat nemen. Ik zit op de rand van mijn bed. Ik voelde de matras tegen mijn ingedeukte billen. Mijn ellebogen rusten op mijn knieën. Ik hef mijn hoofd omhoog, masseer mijn stramme nek. Onder sleets flanel zijn mijn spierwitte benen verborgen. Ik ken ze van voet tot kruis. Onbehaard. Op mijn hemd staat een nummer tussen zwarte banen. Mijn hoofd is kaal. Aan het hoofdeind een kussen en een dunne deken. Rechtsboven in de hoek snijden drie tralies het raam in een kwartet. Ik heb de afstanden gemeten. Ik weet van de hoed en de rand. De middelste spijl staat dichter bij de buitenste spijlen dan de buitenste bij de muur. Elke opening kent zijn formaat. Ruim tachtig centimeter in het vierkant, de afmeting van mijn hemel. Mijn hel meet drie bij vijf. Ontsnappen is maatwerk. De buitenwereld kent eendere dimensies. Het is broeiend op de bovenste verdieping. Er ligt geen mat op het beton. Mijn voeten steken in sandalen.

Ik zit hier een half jaar, het kan ook anderhalf zijn, of tweeëneenhalf. Bij tijd en plaats reken ik met halve eenheden.

'Tot hoe ver kun je het bos in lopen jongen?'

Een vadervraag met een vaderantwoord op kinderzwijgen.

'Tot de helft jongen, daarna ga je er weer uit.'

Ik ken de helft.

Mijn voorportaal naar buiten is sober ingericht. Een eenpersoonsbed. Groot genoeg om met een tengere vrouw de liefde te bedrijven. Dat gebeurt niet op dit matras. Als ik de liefde wil bedrijven kan ik de peeskamer reserveren. Eenmaal in de maand mag ik vrouwenbezoek. Ik doe dat nooit. Ik hoef niet meer. Nooit komt er bezoek. Ik lees een boek, nooit kijk ik in een krant.

Tegen de buitenmuur is een wastafel. Op de plank een tandenborstel, pasta, huidolie, een scheerapparaat, elektrisch. Er wordt goed voor me gezorgd. De bewaker kan via het spionnetje in de spiegel de dode hoeken van mijn cel zien. Als ik een handdoek voor de spiegel hang klopt hij op de deur.

'Weg!'

Dat is de meest beleefde vorm. Ik aarzel nooit. Meer sleutelwoorden hoef ik niet van achter de deur.

Boven mijn bed hangt een poster. Het is een middeleeuws doorkijkje. Trompe d'oeil. Mijn kamer wordt groter door het uitzicht op de boomgaard. Het is een appelhof in naïeve kleuren. Een gele zon verlicht met rode randen een kommerloze tuin. Om de hoek, boven het voeteneind, weerspiegelt een oog in een zilveren bol. Escher. Een idioot bekijkt de opgeblazen wereld. Alle verhoudingen verstoord. Zwartwit. Aan een rand is de plaat vergeeld. Op de langste dag reikt de zon tot halfweg het papier. Elk jaar.

Boven de schrijftafel blinken kleverige vlekken van afgescheurd plakband op de muur. Ik had ansichten op het behang geplakt. Groeten van buiten.

Herinneringen aan andere tijden en andere plaatsen. Foto's van steden waar ik nooit ben geweest, van oorden die ik nooit zal bezoeken. Ik heb de kaarten geschud en doorgescheurd. Nergens ben ik welkom.

Op de tafel liggen een schrijfblok en een pen, geen enveloppen, geen zegels, geen vloei. In de la schuilt een dichtbundel en een aanvraagformulier voor boeken uit de gevangenisbibliotheek. Ik sta op rantsoen.

Mijn medegevangen mijden me. In een zwakke bui haat ik die boeven. De schurken koesteren me. Ze hebben me leren roken. Tabak, geen heroine, geen drugs. Drank laat ik staan. Ik ben geheelonthouder. Roken mag van de bewaking. De bewakers houden me uit de wind. Ze zijn me niet onsympathiek, dat is wederzijds. Zij houden mebinnen. Ik houd de cipiers van de straat. Een ongeschreven afspraak. Soms wisselen we van gedachten. Elke keer stellen ze dezelfde vraag, elke keer killer. Ik vergeet.

'Koffie of thee?' Ze kennen het antwoord.

'Waarom hebt U?' Killer, elke keer.

Ik zeg niets. Ze hoeven me niet te kennen.

Ik heb mijn dochter vermoord. De moordenaars naast me op de galerij straffen me. Elke maand. Tijdens het luchten, tijdens de recreatie in de kooi met enkele meters hemel beroven ze me van mijn onschuld.

De bewaking kijkt opzij als het regent en de binnenplaats in een poel verandert. De bewaking kijkt opzij als de zon in het water schijnt. Ik kan me niet verweren. De veroordeelden laten me boeten. Zij zijn met te veel. Twee houden me vast. Rammen hun vuisten in mijn maagstreek. De derde neemt me van achteren, als eerste. Ik scheur. Dan komt de tweede, dan komt de derde. Drie in een eenheid. Ik schreeuw niet. Ik krijg een stijve, dat stoort me nog het meest. Mijn erectie onder extern geweld. Soms schreeuw ik in mijn cel. Te laat, te laat. Eenmaal is niet genoeg. Elk dringt in me binnen. De drieeenheid straft me. Keer op keer. Gillen kan niet. Ik zie hoe ik klaar kom in bloedend geil. Ik huil nooit.

Ik heb mijn dochter vermoord, dat zeggen de moordenaars. Mij wordt niets gevraagd. Er zijn geen getuigen. Er is geen lijk. Niemand kan vertellen wat is voorgevallen. Elk doet verslag.

Mijn kind woont buiten mijn raamwerk. Ze zeggen dat ik haar genomen heb, keer op keer. Ze zeggen zoveel. Mijn dochter praat. Ik hoef niet te zeggen wat ze iedereen vertelt. Rechters luisteren zonder last en ruggenspraak. Mijn kind houdt haar mond niet. Praten moet ze. Mijn kind spreekt de waarheid. Ik ben niet gek. Ik ben gevangen.

'Hij kende tijd noch duur.' De kranten schreven.

Lezers hebben me veroordeeld. Justitie deed haar werk.

Taal zet me achter slot. Ik ga weg van deze plek.

Ik heb mijn dochter vermoord.

Broodje kipkerrie (heel vies verhaal)

'Ik stak mijn tong bij je naar binnen. Je vond dat lekker, zei je. In het begin geloofde ik je, vast en zeker, ik geloofde alles wat je zei, zo gaat dat met geliefden, die geloven alles, ook als de tijd de waarheid heeft veranderd. Na de uitzaaiingen vond je niets meer lekker, een broodje kipkerrie, ja dat wel, dode kip, dood dat vond je lekker, maar mij...' Magda wachtte, als wilde ze tegengas. 'Ik ging door met binnendringen, ik wilde je bereiken, ik wilde me in je kwijt.' Haar stem aarzelde. 'Vrijen was een gewoonte, ik weet het, ik kon niet zonder. Het was een verslaving je te proeven, je sappen, stugger en slijmeriger dan in het begin, dan vóór de hormonen en de cytostatica. Je liet, je liet me mijn gang gaan. Ik…'

Boven het bed keek een moeder gods vanuit een gouden lijst toe. Jezuskind op schoot, lachend kind met glimmende rode appel in de hand, de voetjes op de donkerblauwe jurk van moeder, goudgebiesd met bordeauxrood.

De zinnen vulden nauwelijks de halfduistere kamer, te weinig woorden in een te grote ruimte waar enkel een bed, een tafeltje met een slaapwekker en een keukenstoel stonden. De deur van de klerenkast stond open, onder jurken en rokken waren schoenen zichtbaar, naaldhakken, blokken, laarzen, pumps, een paar sloffen. Bovenin een plank met lingerie en handdoeken. In de vensterbank stond een sanseveria. Het bovenlicht aan het hoofdeind stak ver naar binnen. Af en toe wapperde het gordijn en stroomde frisse lucht de kamer in, te weinig om de penetrante aanwezigheid van Marie te verbergen, genoeg om niet te stikken.

Marie antwoordde niet. Marie lag stil onder het laken. Gezwollen, bleek en, dichter naar het matras, de huid gekleurd in okertinten, met blauw en paars en gifdonkere groenen als in een somber doorwerkt schilderij. Het leven na de dood liet Marie over aan Magda, aan bacteriën in haar gistend lijf, aan maden, die wat van haar lichaam restte, afbraken tot eeuwige mineralen en indringende gassen. Het laken, dat ooit wit was geweest en grauw, dat ooit de geliefden had omvat, lag als het doek van Veronica over het lijk. Niet Christus' portret met doornenkroon was in het besmeurde katoen afgebeeld. Magda had, schuin vanaf het hoofdeind, zicht op een golvende blauwdruk van haar vriendin. Een kaal hoofd met een enkele sliert, waar ooit zwarte krullen waren geweest, stak boven het laken uit. De neus spits, de wangen ingezakt. Enkel huid bedekte breekbaar kraakbeen en scherpe botten. De kin was al na een paar dagen opzij gezakt, de mond hing open, de hals lag, bloed- en slijmbesmeurd, met barokke klodders aan het matras gekleefd. Marie had het hoofd, na een lange rochel laten hangen, een rochel die in herhaling keerde als de gasdruk in de longen hoog opliep en een uitweg zocht.

Magda zakte onderuit op de keukenstoel. Ze was moe, uitgeput. Meer dan een week zat ze naast haar vriendin. Blote voeten, in korte zwarte rok en witte

blouse, met inkijk naar lusteloze borsten. Nauwelijks was ze van haar plaats geweest. Enkel om te drinken en te plassen. In de vensterbank lag, naast een melkglazen waterkan, een schilmesje en een zeskantig klokhuis van een appel, uitgedroogd. Sinds de dood de kamer met een bezoek had vereerd, had Magda niet meer gegeten. Ze voelde geen honger.

'Ik zal je voorlezen, ook al hoor je me niet. Ik wil dat je naar me luistert en met me praat.' Magda reikte opzij, pakte een krant van de vloer.

'Ik weet dat het oud nieuws is, ik weet dat het je niet raakt. Ik wil het je zeggen. Weet je nog!'

Met stijl las Magda het weerbericht, zoals ze dat nieuwslezers had horen doen. Ze las verkeersberichten, ongevallen, ze las advertenties van Albert Heijn.'

'Zo nu ben je weer bij.' Het lijk rochelde alsof het antwoord gaf.

Magda leek het niet te horen, ze stond op. Ze voelde haar stramme spieren, haar rug leek onwillig haar lijf te dragen, alsof ze ongeoorloofd de wachtpost verliet die haar was toegewezen. Ze schudde haar hoofd, als wilde ze haar gedachten ordenen, liep naar het hoofdeind van het bed en trok het gordijn verder opzij. Haar ogen leken niets te zien. Ochtendlicht streek over het lijk onder het laken. Ze schonk het restant water in een glas, nam een slok, voelde hoe het lauwe vocht door haar slokdarm gleed. Ze kreeg trek. Het klokhuis deed ze in het lege glas. Een merel vloog op van het gras en zocht een plek op een tak. Door de schemer klonk een lange haal, toen was het stil. Buiten meldde zich een nieuwe dag; zonder doel. De tijd kwam traag in beweging.

Magda tilde het plakkerige en vastgekleefde laken op. Ze trok wondjes op de huid, haar mond verkrampte alsof ze voelde hoe een pleister van een zweer werd losgerukt en huid en korst meenam. Er bleven witte vlekken.

Mercaptanen, cadaverine, putrescine, methaan, ammoniak, waterstof, brandbare en stinkende gassen, boterzuur, capronzuur, caprinezuur, geitenkaas en zweetvoeten. De stank was ondraaglijk. In het schemerduister lichtte het naakte lijk zwak op als haring in een koelkast. De borsten van Marie spanden op de gezwollen borstkast, de tepels waren dofgroene gaten met geel en bruin, met slierten ingedroogd vocht. Haar tuitende buik leek een kindje te verbergen, hoogdragend, hoogzwanger. De navel naar buiten gestulpt.

Magda liet haar hand over de koele dode borsten glijden. Ze kreeg het warm, haar lichaam was de koppeling niet kwijt. De streling van die ander – al vertrokken – bleef haar lichaam in beroering brengen. Geconditioneerde traagheid van haar eigen vlees remde de voortgang van haar geest.

Ze boog zich over het lijk, omarmde het opgeblazen lichaam, legde haar hoofd op het weke lijf. De stank sneed haar adem af, ze bleef, inhaleerde diep. Magda vocht tegen de verstikking. Een knoop van haar blouse schoot los. Marie had dat graag, een frivole inkijk, een stiekeme blik op het lijf van Magda. De huid van Marie voelde vettig, glad, structuurloos. Het lijkenvel rimpelde onder haar handen. Een geluid als van een leeglopend bad klonk vanaf het hoofdeind. Kwijl en donkergeel vocht lekte uit de mondhoek en langs de hals van de dode, de tanden op de scheefgezakte kaak leken te lachen.

'Ja, zeg maar wat je nog zeggen wilt. Ik hoor je wel. Je hoeft niet zo te mompelen. Je bent veilig bij me. Ik doe je geen kwaad. Je kunt me alles zeggen. Ik heb je toch ook altijd alles verteld. Of niet soms.' Magda hoorde haar stem, ze was de enige die luisterde, antwoord bleef uit.

Ze wist niet of ze een vraag had gesteld. Ze wist niet of ze antwoord verwachtte. Haar woorden hadden een mildere toon gevonden, dat had ze gehoord. Ze klonk niet boos meer, niet meer verdrietig. Magda legde haar hoofd op de borst van Marie. Haar lippen beroerden de rottende tepel, een wrange smaak prikkelde haar tong. Met het laken veegde Magda de bruinrode drab van de kin van de afwezige. De huid liet los. De onderlip leek een glimmende brandwond zonder korst. Opaak en slijmgevuld staarden de ogen in het niets. Magda legde het hoofd recht. Een doffe fluittoon verliet het lijk.

Magda kent de geluiden van het lichaam dat ze koesterde. Het hijgen, de aanloop naar de bevrijdende schreeuw, het zuchten, het rustige ademhalen, de genoeglijke knor in de diepe slaap na het vrijen. Dat was vóór de kanker een plek had veroverd, vóór de metastasen Magda van haar stek hadden verjaagd. Magda had gestreden voor haar plaats, ook toen Marie de strijd had opgegeven en op het slotakkoord wachtte. Marie verkoos alleen te zijn, ook toen Magda nog het bed met haar deelde. Marie was voor niemand bang meer, niet voor doden, niet voor levenden. Ze leed in stilte, nee, het was geen lijden meer, Marie was bevrijd van een doelloos bestaan, klaar voor de andere kant. Terug naar het eeuwige tijdloze niets, als vóór de geboorte. Magda was jaloers geweest op de onbereikbare stervende. Ze had meegewild en samen willen blijven, als een hond op de zerk van zijn baas.

Magda's hand gleed over de gezwollen buik naar beneden. Marie had haar benen lichtgespreid, als wist ze haar vriendin nabij, als liet het haar onverschillig wat er met haar gebeurde, zoals in de laatste maanden haar ziel haar lichaam al had verlaten en elke binnendringer een lege kamer aan zou treffen in de onbewoonbaar verklaarde woning. Ze was als een welwillende hoer die een klant toeliet, afwezig en onverschillig, niet te beroerd voor een vriendendienst. Even voelde Magda boosheid langs haar rug omhoogkruipen, een kille wrok in haar keel. Nee, dat wilde ze niet meer weten.

'Je hebt je voor mij geschoren. Dat had ik graag. Dat hoefde niet meer. Ik bleef je zoenen. Ik bleef je zoenen.'

In herhaling zakten Magda's woorden slurpend weg als in een moeras. Ze spreidde haar vingers, krulde haar hand in vertrouwd gebaar. Haar middelvinger gleed moeizaam in de onwillige plooi.

'Dit vond je fijn,' zei ze, 'dit vond je fijn. Ik ook.'

Haar hand bewoog. Magda's tong gleed in reflex tussen haar lippen heen en weer. Ze sloot haar ogen, duwde haar tong tegen de achterkant van de tanden. Haar hoofd trilde, haar voeten gloeiden.

Bruingeel vocht spoelde in een klonterige vloed over haar hand. Marie's buik zakte in onder het gewicht van Magda's hoofd. Magda gleed op haar knieën naast het bed. Haar arm lag in de koude klamme stroop tussen Marie's dijen.

‘Wees gegroet Maria,’ Magda’s stem aarzelde, ‘gij zijt de gezegende onder de vrouwen.’

Magda voelde steken achter haar gesloten ogen. In de diepte zag ze een schitterende ster, een gloeiend lichtpunt.

‘Ik deed wat ik moest doen. Ik kon niet anders. Ik weet het. Jij hebt het niet zo gewild.’

Kort keek Magda naar het schilderij.

‘Heilige Maria, ik deed…’

Gewichtloze stilte vulde de kamer.

‘En gezegend is …’

Magda maakte de zin niet af. Ze voelde een begin van een lach.

‘Het was genoeg...’

Nauwelijks zichtbaar schudde ze haar hoofd. Het gordijn klepperde tegen het kozijn, als was het een aanmoediging.

‘Het was genoeg voor mij. Jouw ontluistering was niet de mijne.’

Het gordijn klepperde opnieuw.

‘Ik deed wat ik moest doen. Ik leef mijn eigen droom.’

Magda richtte haar bovenlijf op, kroop naar het hoofdeind. De plankenvloer schuurde haar knieën.

‘Ik deed wat ik moest doen. Om je kwijt te raken.’

Het Jezuskind knikte.

‘Om je te houden.’

Achter het bed reikte ze naar de vensterbank, naar het mesje achter de waterkan. Ze voelde geen honger en geen dorst. Bloed steeg naar haar hoofd, tintelde in haar benen.

Magda duwt haar onderlijf tegen het bed, haar ellebogen strak tegen de beddenplank. Ze pakt het hoofd van Marie bij de kin. De kaken raken elkaar, trekken scheef in een knars. Met forse halen maakt ze af waar ze de kanker mee had gestopt. Uit de luchtpijp gulpt helder geel vocht, de slokdarm biedt slijmerig weerstand, tevergeefs. Magda fileert verrotte spieren van de nek, steekt het mes tussen de wervels tot het hoofd van de romp loslaat.

‘En bid voor ons zondaars, nu en in het uur van onze dood.’

Haar woorden staan rechtovereind. Het Jezuskind lacht.

De kaak van Marie zakt naar onderen, hangt scheef alsof ze meelacht en deelt in de aandacht. Een warme gloed trekt door Magda’s lijf, haar tepels verstrakken, haar onderbuik brandt.

Ze zet het hoofd in de vensterbank tegen de sanseveria.

‘Nog een keer mag je me zien,’ zegt ze.

Magda kleedt zich uit, strijkt traag met haar handen van haar hoofd tot aan haar voeten.

‘Hier kwam je binnen, hier verlaat je me.’

Ze rust bij elke opening.

‘Nog een keer neem ik je. Wil je?’

Magda steekt haar tong ver naar buiten. Op en neer. Uitdagend. Haar armen in preekgebaar. Innemend.

'Wil je?'

Ze draagt het hoofd van Marie mee naar de badkamer, schraapt huid en vlees en hersenen, borstelt het hoofd, poetst de tanden en dept met een handdoek het bot voorzichtig droog.

'Ik houd van je.'

Ze poedert de vetbleke schedel.

'Weet dat ik van je heb gehouden.'

Magda sproeit parfum op de slapen, duwt haar duimen in de oogkassen. Ze kust het voorhoofd, steekt haar tong in het neusgat, de oorgaten, likt langs de tanden en troont de schedel tussen tubes, flesjes, potjes op de wastafel.

'Kijk, jouw rose slipje, jouw beha. Ik gaf ze. Ik neem ze terug.'

Magda draait zich in de rondte, duwt haar buik naar voren, streelt haar billen. Haakt de sluiting van de beha vast tussen haar borsten.

'Jouw rok, jouw laarzen, jouw schipperstrui.'

Ze kleedt zich aan, stift haar lippen, kamt het haar, kleurt wenkbrauwen en ogen. In de slaapkamer kijkt ze nog een keer naar het verlaten lichaam. Ze laat het lijk onder het laken verdwijnen.

Het hoofd glijdt, in een krant verpakt, in de boodschappentas.

De deur valt achter Magda in het slot.

'Kom, we gaan een broodje halen.'

Soepel gleed ik bij haar binnen

Het was zo'n weg die fotografen verleidt tot foto's in zwart wit. Een lange laan waar Lotje wellicht had leren lopen als er linden hadden gestaan. Het was een weg met iepen aan weerszijden, hoog en kaal in najaarslucht. De buitenweg eindigde in een grijszwarte punt, nadering zou dat niet veranderen. De wetten uit de natuurkunde hadden hun geldigheid ingeleverd, het verdwijnpunt, het koospunt van het met spiegelreflex gewapende oog behield zijn waarheid. Onverstoorbaar en zeker van zijn zaak. Vaststaand als de dood. Geruststellend verdwijnpunt voor wie het zoekt. Ik borg de camera op. Van deze weg hoefde ik geen foto te maken.

Ik kende de weg, ik kende de akkers aan weerszijden. De ondiepe sloten met wegzakkend herfstwater hadden weinig geheimen voor me. Ik snoof avondlucht diep in mijn longen. Een, misschien twee liter condens toeterde uit mijn vooruitstekende lippen. Waar wachtte ik op?

De achterkant van mijn hak trok een glad spoor in de slootkant. Voor de zool het water bereikte zette ik me af en sprong naar de overkant. Het was geen grote sprong, eerder een grote stap, een kindersprong met de handen vooruit. Ik maakte een zachte landing in de modder van het maïsland. Triomfantelijk keek ik van mijn handen naar het donkere water. Een natte kluit zakte in de diepte. Halfrottend gras van onbestemde kleur bleef drijven en zonk naar onderen. Een bel kwam boven. Ik voelde een glimlach op mijn gezicht. De kou was plotseling uit mijn lijf. De bomenrijen vloeiden samen toen ik mijn ogen op spleten kneep. Ik legde mijn hoofd in mijn nek. De klinkers hoefde ik niet te zien. Ik maakte van de iepen een open hekwerk. Met de draaiing van mijn hoofd sloot het hek en kwam het verdwijnpunt in beeld. De fotograaf met een verhaal zou weer een foto maken. Ik hield het oog in mijn zak. Ik glimlachte om mijn gestorven reflex.

Rondom de akker was de maïs geoogst. Twintig modderstappen tot de rand van het metershoge geelgrauwe gewas. Uit de stoppels spoot water omhoog onder mijn tredende voeten. Soppend gekraak. Ik hoorde wat de natuur geheim wilde houden. Ik gebruik al mijn zinnen. Zo gemakkelijk laat ik me niet inpakken.

De natuur, je mag het ook god noemen, of de duivel, heeft mij uitgerust met zes zintuigen. Ik ken ze uit de schoolboeken. Er zijn er meer, meer dan de zes of zeven. Duiven hebben een magneet in hun hoofd en voelen het aardmagnetisch veld. Sommige vissen zien gepolariseerd licht, zo verschalken ze hun prooi of blijven ze hun belagers uit de buurt. Ik heb geen naam voor al mijn zintuigen. Ook zonder geur kan ik ruiken, ik kan voelen met losse handen.

De boer heeft met de maaimachine de rijen gevolgd. Er is niet een rij die halverwege is doorsneden. Precisiezaad op rechte lijnen gezaaid, maïs geteeld in een geometrische ruimte, alsof de maker verantwoording aflegt tegen de chaos van de schepping.

Ik zoek een plek in de rij waar een zaadje niet is ontkiemd. Ik zoek een plek om in de rechthoek van houterige stengels, beladen kolven en geelnat blad door te dringen. Ik vind geen misser. In de verte vloeit de rooilijn van het maisveld samen met het verdwijnpunt. Zo ver ga ik niet.

Ik forceer een doorgang. Blad en kolven slepen weerspanning langs mijn leren jas. Ik krijg het warm. Ik betreed verboden gebied, maar ik weet dat dat schijn is. Dit is de plek waar ik moet zijn. Ik volg het negende gebod, het elfde, het dertiende. Het eerste.

Boven me is de lucht helder blauw, naar de einder kleurt de hemel in een cirkel naar grijstinten. Een enkele roodoranje rand aan vergeten avondwolken. Paars en violet tot voorbij het zichtbare gebied van het spectrum. Gepolariseerd licht weerkaatst in volle pracht tegen restanten waterdamp die niet willen vallen.

Achter me sluiten terugbuigende stengels het pad. Ik hoef niet terug. Ik hoef nooit terug. Altijd ga ik vooruit. Ik negeer het verleden net zoals ik de toekomst negeer. Enkel het heden houd ik vast. Ik lach tegen mijn natte uitgestrekte moddergestreepte handen. In een symmetrische beweging buig ik twee stengels opzij en houd de wereld vast. Dan laat ik los en wrijf mijn koude handen droog tot ze gloeien.

Nathali kent me. Ze heeft veel zinnen, meer zintuigen dan ik heb. Ik neem haar waar, daar hoef ik mijn ogen niet voor te openen.

Nathali heeft haar rug naar me gekeerd. Hoog staat ze op prikhakken in de natte akker. Nathali heeft me gehoord. Ze draait haar hoofd.

'Mooi op tijd,' zeggen haar ogen.

Ik knik.

'Precies op tijd.'

Woorden hebben we niet nodig.

Ik rits mijn jas.

Ik rits mijn rits.

Nathali tilt haar leren kokerrok tot breed ceintuur. Haar benen licht gespreid, slank als de iepen aan de straatweg. Oneindig steviger.

Mijn voeten kennen het pad. Mijn oren kennen de klinkers.

Mijn handen omklemmen haar heupen, laten weer los.

Nathali buigt voorover. Nathali weet dat ze niet om hoeft te kijken. Nathali weet alles door haar zinnen.

Thuiskomst

Als ik thuis kom doe ik mijn ogen dicht. Dat gaat vanzelf. Mijn lichaam heeft de regie van me overgenomen alsof de oogleden volledig zijn toegetreden tot de verzameling onwillekeurige spieren. Het knipperen van de oogleden valt stil. Mijn ogen zijn gesloten. De duisternis is niet volledig. Niet in de zomer, in de winter is dat anders. Als de dagen korten stap ik in de avond het vroege donker van mijn huis binnen. Op de tast haak ik de jas aan de kapstok. Zonder kijken schuif ik het nachtslot. De ruimte tussen kapstok en kamerdeur is aan de krappe kant. Dat was zo toen ik nog keek, dat is zo nu ik mijn ogen dichthoud als ik binnen ben.

De eerste keren dat ik blindeman speelde, stootte ik in de hal de spiegel van de muur. Het glas bleef heel. Ik kreeg de lijst op mijn voet. Mijn grote teen tintelde. Dagen overgevoelig. De nagel bleef op zijn plek. Ik hing de spiegel terug en paste mijn tempo aan. Eerst ogen dicht op de rechte stukken in mijn huis. Van voordeur tot deur van de kamer. Rechtsaf. Klink vast. Kijken. Om de boekenkast naar de keuken. Klink vast. Kijken. Linksaf. Heen en weer voor het aanrecht met ogen dicht. De koelkast open. Kijken. Pannen op het gas. Ogen dicht. Bestek uit de lade. Kijken. Aardappelen uit de kast. Op de tast.

Ik sneed brood met open ogen. Na een week smeerde ik blind boter, honing, ham in slordige plakken. De rug tegen de radiator onder het keukenraam. De koude tochtstroom van het bovenlicht in mijn nek. Op de tast vond ik mijn mond. De boterham kwam te hoog, te laag. Donkere thee uit een heet glas. Na twee keer morsen op plaats van bestemming.

Ik heb bruingroene ogen. De kleuren van het regenboogvlies, de iris, varieren met mijn stemming. Althans dat verbeeld ik me. Enkel als ik buiten de deur ben, kan ik dat constateren. Op mijn werk.

Op mijn werk kijk ik de hele dag. Ik zie wat van me verwacht wordt. Ik kijk beroepshalve. Op weg naar huis kijk ik. Geen brokken in het verkeer. Geen nodeloze breuken. Ik zie wat ik nodig heb. Al het overige laat ik niet op mijn netvlies toe. Zicht is handig als ik inkopen doe. Ik voel de verpakking. Ik test de groente in mijn hand. Mijn blik naar binnen gericht. Niemand hoeft te weten dat ik blind ben.

Thuis hoef ik niet te kijken. Ik weet wat er te zien is. Alles om me heen heeft een vaste plek. Ik ken de plaats van tafel en stoelen. Ik weet de bank met daarachter de staande lamp. Op een tafeltje met glazen blad staan potplanten. Cacteeën zonder drang naar dagelijkse bevloeiing. Ik weet de gieter met ogen dicht.

Ruk uw oog uit als het u hindert, dat staat in de bijbel. Ik las een bibliotheek. Ik lees niet meer, niet anders dan beroepshalve. Nota's, memo's, correspondentie. Wat ik op mijn werk tot me neem, beklijft niet. De dagelijkse dingen geef ik terug aan de vergankelijkheid.

De meeste boeken heb ik weggedaan, toen ik nog keek. Tien boeken zijn een mens genoeg, zei de wijsgeer. Een andere wijsgeer stak de ogen uit. Woorden genoeg.

Ik ken de boeken in mijn kast. Ik hoef ze niet te lezen. Hun aanwezigheid is voldoende. Af en toe pak ik een boek. Aan het kaft, aan het gewicht weet ik titel en inhoud. Ik houd mijn ogen dicht. Blind zet ik zinnen terug.

Mijn ogen geven me geen ergernis. Ik hoef ze niet uit te rukken. Ik haat mijn gezichtvermogen niet. Haat is mij vreemd. Haat is voor wie de eeuwigheid wil vangen. Ik heb genoeg gezien, toon mij niet meer. Ik hoef niet te zien wat zich aandient.

Een oog lijkt ingewikkeld. Dat is schijn. Ik sneed met een lancet een varkensoog. Glasachtig lichaam in rubberen bol met witvettige slierten. Kleine blinde vlek. Blauwe ogen had het varken. Blauw oog. Het hoornvlies liet gemakkelijk los. De lens gleed uit de vatting in het snijdschaaltje, bijna onzichtbaar in het spoelwater. Soepel, kneedbaar, transparant. De letters van het snijdvoorschrift vergrootten onder de dode lens. Wie fijne vingers heeft, wie handig is met draad en naald, is oogchirurg; in een oogwenk. Daar is niet veel voor nodig. Een strakke en kalme hand, een rustige aard, geen angst voor missers.

Kijken is geen kunst. Staren is lastiger. Kijken en niet te zien. Ik ruk mijn ogen niet uit. Ik doe ze dicht zodra de voordeur achter me in het slot valt.

Het ging vanzelf. Ik weet de aanleiding niet. Er was geen aanleiding, er was een begin. Ik lag op de bank, een blauwzwarte van varkensleer. Ik luisterde met mijn ogen dicht. Sibelius. Finlandia, de zwaan. Muziek dwong mijn ogen dicht. Ik dronk thee en liep met gesloten ogen naar de keuken. Muziek achtervolgde me, zat me op de hielen. Aangenaam. Zonder kleerscheuren terug, minder bang op de onzichtbare bank.

Het is angst die mijn ogen sluit. Wat om me heen is, maakt me bang. Als ik mijn ogen sluit voel ik me rijker. Ongewapend is veiliger. Daar ben ik kinderlijk in.

Wat ik zie kan ik verliezen. Achter mijn oogleden weet ik niet wat ik mis. Mijn blindheid beperkt mijn behoeften. Ik voelde me arm toen ik nog keek, ik wilde bezitten wat ik zag.

Als ik licht wil, draai ik mijn oogbal naar linksboven en druk ik zachtjes tegen de zijkant van mijn oog. Wit licht, een kleine vlek verschijnt op het netvlies. Heel even. Dat is genoeg. In mijn dromen zie ik licht. Op donkere perrons komen treinen naderbij. De treinen stoppen niet. Ze razen voorbij, telkens weer, telkens weer. De ramen zijn verlicht. Snelheid ontneemt mij zicht op reizigers.

De buitenlantaarn schijnt in mijn slaapkamer. Ik doe geen licht aan. Door mijn oogleden zie ik kleuren. Het is bloed. Dat geloof ik. Het bloed is rood, en groen en blauw, en paars. Veelkleurig bloed in haarvaten.

Ik word wakker met ogen dicht. De stramme spieren strek ik naar hartelust. Onder de douche zing ik tegen de warme stroom. Ik scheer me glad, zonder oogopslag, zonder snee. Diep adem ik door mijn frisse mond. Blindelings vind

ik broek en trui. Veters strik ik zonder kijken. Honing en ham, boter in mijn broodpakket.

Keurig ingepakt houd ik de deurschuif vast. De voordeur op een kier. Ik aarzel. Een glimlach op het gezicht. Ik ruik regen in de lucht. Buiten is het lichtbewolkt. Dat proef ik. Ik haal de zonnebril uit mijn jaszak. Blindelings vind ik de paraplu. Ik tip de tegels van de stoep. Zonder kijken weet ik de weg.

Umwertung aller Werte

Ik zoek het verhaal dat ik zou willen kwijtraken. In mijn hoofd spookt het eigene achter een glazig gordijn. Woorden zoeken een zin, een pad, een weg naar een verhaal. Ik weet dat er een natte kut wandelt, dat er een geile beer rondstruint, ik weet van natte liezen en van een vrouw met ongeschoren geslacht. De onverdorvenheid prijs ik, zoals ik beheersing en gematigdheid, tevredenheid zonder beperkingen, weinig dat genoegzaam is, met lof overlaad. Ik verstop en verhul wat in me droomt.

Ik droom en ben nog niet uit die droom ontwaakt. Ik ben ziek en nog niet van die ziekte genezen. Ik voel hartstocht en ik ben nog niet van die hartstocht en betrokkenheid bevrijd.

Namen geef ik die hoofdflarden. Ze heten vrouwen, ze heten naamloos en ze heten naar pygmalionstraatontmoetingen. Ze heten naar protestbrieven, haastklussen, bemoeialverhalen, controleuitingen, ze heten bank en giro, ze heten geld en mueslibolletjes, ze heten krentenbol en cadeautjes. Muziek, dat is de naam van mijn gemis, brief aan een wijsgeer. Een wijsgeur in mijn neus.

Associaties, koppelingen en terugblikken, dat is de naam. Ik heb ze die naam gegeven, ze nemen die namen aan; olijvensalade met Deense kaas, gesneden wortelen, gesneden peen, dat is de aanduiding van mijn gemis, gember over witlof, fijngehakt. Fijn gehakt en gelubd.

Naussée, walging van het natte geslacht. Een kutverhaal met weerzin. Ik prijs de ongeslachtelijkheid, het seksloze bestaan, mijn lijf vereert het tegendeel. Ik gruw van oude huiden, van rimpels, van overgangsgeuren, van verloren raken in natte liezen.

'Ik vind er niet zoveel aan.'

Ik weet het nog in welke slaapkamer ik dat zei. Die zin komt vaker bij me binnen, helderder. Ik wil dat niet meer. Mijn lijf weet dat nog niet, raakt aan ingesleten verslaving.

Ik wil een gesprek, ik wil intimiteit zonder vlekken, zonder troebeling, zonder geur van rododendrons, zonder lucht van bloeiende brem, zonder moeder aarde.

Ik vertel mijn verhaal als advies aan kinderen. Bekaf blijf ik achter. Ik hoor mijn vaderlijke raad.

Namen laat ik achterwege. Koppeling met de buienwereld wil ik niet. De natte liezen, de kut is mijn eigenheid, mijn geestelijk eigendom. Ik wil het verhaal van mijn zaad- en mijn eicellen. Ik wil het verhaal van mijn menstruatie.

'Pak je mij dat ook al af!!!!"

Ook die uitspraak is in me. Ik pak niets af. Ik ontdek wat in me zit.

Ik zoek en onderzoek de tijdelijkheid van mijn gedrag. Het mannetje, het kind in me, kom. Ik speur naar mijn begeerten, naar mij gemissen. Ik speur naar mijn eigenheid. Kind op mijn pad. Ik investeer in mijn kind en haal angst

in me boven, twijfel aan vrees gebonden. Hoop aan vrees gekoppeld. Ik sla andere wegen in, ik wacht en hoop en kijk. Ik zoek naar het kind in me, geef het erkenning, ik zoek de lelijkheid in de taal en de schoonheid, het onderscheid.

Ik zie mezelf in een nieuw huis met rode muur en parketvloer. Muziek van Mozart neem ik mee en stilte is mijn gezel tussen mijn oren.

Buiten zie ik billen in strakke khakibroeken, slipjesnaden onder katoen. Ik speur naar bovenbeenwijdtetussenhandbreedte. Ik fixeer me op het kruis. Ik walg van wat ik zoek. Ik laat me afleiden door vouwen en naden. Ik strek mijn hand uit. De achterkant van decorum laat ik liggen. Kijk, ik kijk en ik zwaai weg van wat ik zie. Ik wil niet zien wat mijn oog ziet. Ik gruw van verslavend onschoon. Ik zwijg en wacht en kijk. Ik zoek een kinderhand om vast te houden. Ik vind een kinderhand om vast te houden, onbeklemd.

Ik vind handjes en de hand van een oma met nieuw kleinkind.

Chaos bezweer ik met woorden. Met de elektrische tandenborstel poets ik de kutsmaak uit mijn mond. Een vreemdeling poetst zijn tanden. Nieuwe dingen vind ik niet.

Ik vind ouds en vertrouwds in nieuwe verpakking. Het feest van herkenning, een geest van onvermijdelijkheid. Ik verzet me er tegen tot in eeuwigheid. Ik wil nog niet wat ik zou moeten willen.

Ik wil geen vrouw in bed. Ik wil geen natte liezen. Ik wil niet in een ander glijden, niet uit mezelf, niet soepel. Verlokking loopt op straat. Ik wil het niet. Ik wil het niet. Ik zeg: ik wil het niet, mijn verlangen is groot het onmogelijke uit te dagen. Die buitenbenen dragen niet mijn gemis. Mijn lijf is nog niet overtuigd.

Laat me alleen zijn. Ik wil geen gepeuter aan mijn lijf, niet aan mijn ziel. Ik wil geen afhankelijkheid van buitenissigheden. Laat mij pastoor zijn, bisschop, kardinaal, laat mij vrij zijn van Nathalie, van Eros en Thanatos.

Laat mij dichten en schrijven, schilderen, laat mij zwijgen tijdens een enkel gesprek. Wat in mij ruist gaat met een kalme wind naar buiten, ademloos.

Veni creator spiritus

Achter de tuin van mijn ouderlijk huis lag een driehoekig lapje grond, in mijn beleving een immens land, in werkelijkheid niet veel groter dan een gelijkzijdige driehoek met een zijde van een meter of vier. Brandnetels groeiden er; uitbundig. Een metafoor voor die andere driehoek, maar dat wist ik toen nog niet. Het stukje ongecultiveerde zandgrond was van Van Ommen. Buurman met hartkwaal, een postbode zonder gevoel voor tuinieren. De brandnetels prikten hem niet, mij wel. Ik groef, in korte broek, op mijn buik liggend een hol onder het worteldek van de furans delicaticus. De taaie wortels waren weerbarstig, ik was weerbarstiger en won van de aarde en de ondergrondse uitlopers. Onder de zwarte aarde lag een oerlaag, geelbruin, keihard van ijzer(III)oxide, product van wisseling van waterstanden, van oplosbaarheid van zout en zuurstof.

Ik groef als een werkman. Ik wilde weten wat er onder de driehoeksnetels, die me te pakken hadden gehad, verborgen was. Blaren van de schep in mijn kinderhanden en aan mijn benen van venijnig netelzuur.

Een donker hol. Dat was wat ik vond. Ik was teleurgesteld. Ondergedoken vond ik niets wat een aanwijzing kon zijn van mijn bron, geen voorouders, geen teken van leven, geen strijdsignaal voor een vervolg. Het gat was wat het was, donker en leeg. Het werd groter naarmate ik er meer van verwijderde. Mijn jongere broer stampte en sprong op het dek van mijn 'hol'. De netels waren nog steeds weerbarstig. Dat was mijn geluk. Hij had mij in zijn kinderlijke onschuld een voortijdig graf bezorgd als de furans delicaticus hem niet de baas was geweest.

Ik waande me een Neanderthaler. Ik zou mijn tekens achterlaten in dat klamme niets. Met een spijker graveerde ik een 'rotstekening' in de oerlaag. Na mijn dood zou ik door de een of andere archeoloog ontdekt worden en voortleven als talentvol en voortijdig gestorven grottekenaar. Welk beeld ik daar op een meter diepte in de Drentse bodem achterliet weet ik niet meer. Geen initialen, geen paraaf, ik wist nog niet wat dat waren.

Het kinderlijke gegraaf was mijn initiatie in de beeldende kunst. Ik was niet langer braaf. Ik kraste van binnenuit in het duister. Ik vereeuwigde mijn ziel in het ijzeroertijdperk. De alma mater van het dagelijks leven wees me de weg.

Achter het kippenhok had ik in de schaduw van een aftandse appelboom een skelet opgegraven. Een boom gedijt niet op de dood, dat was de levensles van die opgraving. De botjes had ik keurig gesorteerd, naar beste weten. Van Galenus had ik nog nooit gehoord, toch was dat restant van een ziek varken mijn inleiding in het menselijk lichaam, met name de binnenkant. 'Met botten blijft een mens overeind,' zei ik. 'Je wordt nog eens uitvinder,' meende mijn moeder. Mijn vader gnees, later leerde ik dat gniezen ingehouden lachen is, een vluchtig vormgegeven gevoel.

Ik ervoer die woorden en die lichaamstaal van mijn ouders als instemming; uitvinder, ontdekker zou ik worden. Mijn eerste beelden, kinderwerk, had ik aan het nageslacht geschonken; een rotstekening in de prehistorische achtertuin van de postbode. Het varkensskelet lag een week op een oude schuurdeur, toen vond mijn vader het genoeg. De botten verdwenen in een mestgat achter in onze tuin, een reinigingsdienst met wekelijkse inzameling van beschavingsrestanten bestond nog niet. Voor een museum was ik te vroeg. Ik was een illusie armer. Niets is voor eeuwig. Scheppingen van een kunstenmaker overleven niet, ook al was die artiest geschapen naar Gods beeld en gelijkenis.

Op de kleuterschool bleef mijn artistieke ader onaangeboord. Blokkenbouwer, papierknipper, glutonplakker. Er is niets gebleven, zelfs kleurtekeningen van mijn hand zijn er niet. De schilders van Cobra namen dat voor mij waar. Zij kenden meer vrolijkheid, zo lijkt dat in elk geval. De treurigste beeldenaars maken de schoonste beelden, dat wist ik nog niet.

Overgehaald door een jongen uit de zesde klas, plaste ik door de pijp van mijn korte broek. Spannend, plassen zonder de gulp open te knopen en toch de broek droog te houden. Een kwartier was ik met mijn kunstje wereldberoemd bij mijn klasgenoten en vijf minuten bij mijn moeder. 'Jongentje, wat heb je nou gedaan?' Ik antwoordde haar niet. Ik had de conceptuele kunst ontdekt. Eenmaal in praktijk gebracht, schafte ik die hersenspinselkunst voorgoed af.

De warme straal langs mijn been was een heerlijk gevoel, pas later, toen ik dat in een boek van een bekend schrijver had gelezen, voelde ik die warme opwindende tinteling. De literatuur gaf mij toestemming mijn gevoel te beleven. Tot ik die woorden las, was mijn conceptuele kunst vooral uitgemond in een natte sok aan het uiteinde van een te kort plassertje. Voor mij veranderde het museale urinoir in een schoolse pisbak.

Jan van Eijk met zijn drieluik, Maria met bolle buik op een paneel, lichtgebogen hand voor haar netelige driehoek, gaf mij toestemming om de opwinding van een aankomend puber te beleven. De vroege Middeleeuwen vielen samen met mijn kindergevoel. Dat had de schilder vast niet zo bedoeld, of misschien stiekem toch; minder stiekem was Jeroen Bosch met zijn geile en wrede duiveltjes. Wat een openbare lusten! Wat een aanzetten naar de bordelen en de viswinkels van de Gouden Eeuw. Een viswinkel, een bordeel, wat was het onderscheid? Ik had die jaren nog niet bereikt, ik had Sartre nog niet gelezen; vrouwen roken nog naar warme melk en pasgebakken brood, ze droegen nog geen visgeur en piscus was voor mij warme pis langs een onbehaarde kinderdij.

Meret Oppenheim bekleedde een kop en schotel met bont. Ik kreeg haar tussen mijn tanden terwijl ik uit de vrouwenkop dronk. Zo werd kunst seks en seks werd kunst. Ik kreeg verbeelding, ondanks vermaningen. Ik begon de ontdekkingstocht naar het goddelijke, naar mijn evenbeeld. De speurtocht naar creatie.

Beeldende kunst is oorlog. Wat schrok die boer aan het eind van de dorpsstraat, ons dorp, toen in zijn tuin, waar ooit de bruinhemden met uitgestreken, licht triomfantelijke gezichten op het zwien hadden gedronken, ver na vredestijd tulpenhakenkruisen in de perken tevoorschijn kwamen. Het was geen kunst om buiten Sonsbeeck tot expressie te brengen wat aan diepe emoties in nabestaanden leefde. Gelachen, ja om zes miljoen Joden, om twintig miljoen doden werd gegnezen. Met rood hoofd kopte de boer de bollen. Mijn vader leefde al niet meer. Van hem had ik dat ingehouden gegniffel geleerd. Geen kunst, wel beeldend.

Op de middelbare school knipte en plakte ik met stofdoekjes de kamer in Arles van Van Gogh na. De leraar tekenen was onder de indruk, maar na de vierde klas koos ik boekhouden, dat was beter voor mijn ontwikkeling, van kunst zou ik niet rijker worden. De man zonder oor werd postuum miljonair. Ik bleef arm en dronk me met regelmaat een sneetje in het oor tot ik gehoor gaf aan mijn verbeelding.

'Feel free, express yourself.'

Een zwartwitfilm op een hoofd geprojecteerd. Elke vijf minuten dezelfde lus. 'Feel free.'

'Feel free, accept yourself,' dat waren de woorden van de kunstenaar. Ik maakte mijn eigen versie.

Ik leen wat ik gebruiken kan. Vinden is geen kunst. Wat ik nodig heb, ligt op straat. Wat op straat ligt wordt kunst.

Beeldende kunst afschaffen is Goya volgen en op de knieën naar de hel kruipen, of op een boom gespietst worden. Beeldende kunst afschaffen is collectieve zelfmoord, waar af en toe iets voor te zeggen is. Beeldende kunst is geen richtlijn, geen leidraad. Beeldende en andere kunsten zijn een afspiegeling van wat er in op boven en onder de aarde aan de hand is. Richtingloosheid en leegheid komen eerst, dan volgen lusteloosheid en gemakzucht. Beeldende kunst maakt zichtbaar wat we doen en laten. Het is ook kunst om oppervlakkigheid te verbeelden in een cultuur waar diepte ontbreekt. Kunst die niet schuurt als ijzeroer aan kinderknieën en niet brandt als netelzuur. Of toch?

Een kunstenaar maakt gekleurde rook, blaast zeepbellen, projecteert beelden op jagende wolken, verft zeeën, poept in een conservenblik, haalt een bed overhoop.

'Ik heb iets onzichtbaars in mijn broekzak.'

Ik daagde klasgenootjes uit.

'Mag ik het zien?'

Vijftien seconden wereldberoemd op het schoolplein.

Keien op een museumvloer, pindakaas en hagelslag op een tapijt, pijpende vrouwen, pissende hengsten, parende varkens, onbehouwen beelden, verwrongen oermomenten, edelgasverlichte woorden, ingepakte landschappen.

Beeldende kunst is de vulling van een holle kies, niet noodzakelijk om te le-

ven, wel om te kauwen en te bijten, noodzaak om te proeven en te testen. Ons heelal bevindt zich in de holle kies van een groot monster.

Mijn gedachte is mijn god, het is plezierig daar vorm aan te geven. Als ik die vorm niet zelf vind, leen ik van beeldende kunst. Soms is mijn gedachte een lege verzameling, dan blaas ik een bel, kijk ik in mijn broekzak, draai ongeduldig op mijn matras of bezoek een museum met hedendaagse kunst.

Mijn verbeelding kan ik enkel afschaffen door een al dan niet doordacht afscheid van het heden. Dat is geen kunst. Kunst is kiezen. Gevuld kiezen, dat is pas kunst.

Mijn moeder belt. 'Je nicht is geslaagd voor het vwo. Nee, niet naar Minerva, Rianne gaat naar Utrecht. Ze wordt archeoloog. Ze gaat een gat in het verleden graven.'

II

overdwars

Hakken in het zand

Ik werk in het onderwijs. Dat durf ik gerust hardop te zeggen. Ook op verjaardagen en partijen durf ik dat hardop te zeggen. Ik voel me een waterdrager. Een voortdurende stroom van kennis, vaardigheden, attitudes en van leerstijlen. Ik heb mezelf sociaal geconstrueerd. In dit gedragsrepertoire ben ik enigszins doorgeschoten.

Ik houd niet van gezelligheid. Ik mijd verjaardagen en partijen. Die feesten voegen niets aan me toe. Ik heb geen meerwaarde te bieden aan grote gezelschappen onder invloed van alcohol en alomtegenwoordige achtergrondmuziek. Ik hoor nog tot de nette generatie, maar ik voel me ook thuis bij de netgeneration. De internet community van bloggers en chatters, van I-podders en vodcasters, van msn'ers en multitasking.

Het liefst draag ik water, vloeibaar medium, metafoor voor conceptie en groei.

Graag voeg ik meerwaarde toe aan het universum. Met overgave strijk ik hobbels vlak, tot in het heelal als dat nodig mocht zijn..

Ik ben een individualist pur sang die collega's en studenten probeert te leiden. Dat hoort bij mijn taak, dat is afgesproken in mijn plangesprek en als het meezit word ik jaarlijks afgerekend op mijn voortvarendheid. Ik stak zelf mijn hoofd in de lus van de onvermijdelijke taken. Zo gaat dat bij eenieder. Een POP of plangesprek probeert de eigenheden te plooien of te persen in een controleerbaar raamwerk. De collectieve leugen van ontbrekende menselijke beperkingen en onvermogens blijft onbenoemd. Het motto blijft: doe wat je kunt en als je kunt wat niet wordt gevraagd, ga dan op zoek naar een plek in de luwte of vertrek. Over een jaar kiezen we een nieuwe haven om vandaaruit opnieuw te vertrekken. De aankomst is zeker, de plaats en het tijdstip nog onbepaald.

Onderwijs gaat met de tijd mee, al willen kranten en digitale media ons anders doen geloven. Onderwijs is net als het dagelijkse leven onderworpen aan wetten van de kwantummechanica. Wat voor het universum geldt, geldt ook voor leraren en voor andere mensen. De levenloze natuur is niet uitgesloten. Allen zijn we volgers van de tijd. Onvermijdelijk. Bij hoge snelheid verkort de tijd. Einstein heeft genoteerd dat klokken stil staan bij haastige spoed.

We roeien met de riemen die we hebben en die zijn soms eenvoudiger dan we zouden willen. Water is weerbarstig, en eenvoudig tegelijk, net als collega's en leerlingen.

Collega's hebben hun particuliere opvattingen over de te kiezen richting. Elke opvatting bepaald door ervaring en blikveld. Collectief beloven we dezelfde koers te varen. Immers: we zitten in dezelfde boot, maar we varen niet eenzelfde koers. In onze boot gaat dat soms hard tegen hard. Soms snijden de riemen in dezelfde richting door de golven, dan weer slaat de entropie toe en wil elk een eigen weg.

Ik troost me met de eindeloze zee. Ook een badkuip of een waskom is oneindig uitgestrekt, vanuit kwantummechanisch oogpunt. Dat hoort zo.

Elk heeft opvattingen door historie bepaald, en ook de genen die aan de touwen trekken spelen een rol op de achtergrond. We hakken er in om bij de samenstelling van het curriculum en uitvoering van opdrachten en lessen. We spatten elkaar nat met competenties. We duwen waar nodig – niet uit haat of weerzin, maar meer uit onbenul en onmacht – elkaar kopje onder met gedragsindicatoren. De een hecht aan traditie en wil het goede bewaren. De ander wil het nieuwe en gaat het goede ontdekken. Daar is weinig op tegen. Er is voorspraak en tegenspraak.

Het goede staat bij mij in de servieskast. Porseleinen kopjes van grootmoeder. Dun, transparant en vol lipgeheimen met bloemetjes op het wit en enkele met een gouden rand. Kopjes met een oorkrul zoals ik ze weinig meer zie, ook niet bij de meisjes in mijn lessen. Net alsof de nieuwe generatie andere oren heeft nu ze anders leren communiceren, meer praten, minder zeggen en nog minder luisteren, zo lijkt het, maar misschien vergis ik me.

Ik weet zeker dat ik me vergis.

Dat oude met gouden rand is voor de schouwburg, voor cabaret en conferences van Wim Sonneveld en Herman Finkers. Daar houd ik van. Gezonde nostalgie naar vroeger en beter. Kom me niet aan met moderne grappenmakers met voorliefde voor geweld en seks. Van seks en geweld ben ik minder gecharmeerd. Het een nog minder dat andere. Nabijheid en mildheid. Op het scherp van de snede, dat heeft mijn liefde. Zand over zoveel ongevraagde intimiteit.

Bij vlagen gaan de meningsverschillen op school de hoogte in, dan spuiten ze als fumarolen of als geysers. Heftig met een zachtmoedig slot als het water zich weer sluit, al dan niet met een zwavelgeur, of de geur van een week niet wassen, zweetvoeten en een verkeerde deodorant.

We zijn aardig voor leerlingen, voor jongens en meisjes in de groei, we zijn aardig voor elkaar en zoals het een goede leraar betaamt: we zijn aardig voor onszelf. Dat is ons behoud.

We zetten de zeilen bij om van de wind te profiteren en dan komen dezelfde tegenstellingen weer van de lijzijde of van de loefzijde. De wind wakkert aan. De een wil vaart maken, de ander geeft de voorkeur aan een stabiele en gematigde snelheid. Niet zo haastig, dan zijn we eerder thuis. Het einde lonkt voor eenieder, maar niet elk is aan de haven toe.

We vergissen ons collectief in groepsgedrag en maken de individu tot een galeislaaf zonder waarde. Voorwaarts voorwaarts, zet alle zeilen bij, sla de riemen in het water. We bewaken ons verstand en verliezen de emotie uit het oog. We willen niet voelen wat we voelen als bemanning op de schoolse schuit. We zijn waterdragers op zee.

We zijn een radertje in het grote geheel. Het heelal weet onze plek van bestemming, we zetten hakken in het zand. We hakken in het zand. De zee splijt en verzwelgt ons waar we dachten op de oever te staan. De zee lacht ons uit terwijl we ons tegen het oude en het nieuwe, tegen het onvermijdelijke verzetten.

Visie op leraarschap, persoonlijk scenario

Wat weet ik?

Het heelal is groot, enorm groot. Ik weet niet hoe groot, ik ken de lichtjaren niet. Die oneindigheid speelt met mijn beeld van het universum.
Ik maak het beeld kleiner in een zonnestelsel. Dat is te omvatten. Gevangen tussen twee ijzeren stangen, tussen zon en maan,. Herder laat je schaapjes gaan, Zo zong ik dat op het schoolplein en dan rennen naar de overkant. De boze wolf lag op de loer.
De wereld werd het middelpunt, de aarde als een moeder. Ik zat op schoot en ik ging naar school. Ik leerde de continenten kennen. Groenland was te groot in de Bos atlas en Afrika te klein. De werkelijkheid was weerbarstig in het platte vlak. Contouren van landen waren bedrog, net als de kleuren op de globe. Zo zag de aarde er niet uit. Australië was niet down under. Ook in Sydney stond de familie rechtop. De voeten naar ons gericht. Maupertuus slaagde er niet in een gat dwars door de aarde te graven. Om het vraagstuk heen, niet recht op het doel af. Zo is het leven, soms. Vaak.
Europa was overzichtelijk, al slaagde ik niet voor topografie. Er waren te veel landen en te veel hoofdsteden. En al die plaatsen in de Sovjet Unie, de Job en Jenisij, de Lena en de Amoer, de Donau en de Taag, de Zwarte Zee. Het Zwarte Water bij Zwolle. De Hunze en de Aa, de Ee.
De Grieken en Romeinen, dat was behapbaar en dan de Drenten, Groningers en Friezen, en al die andere Twentenaren uit gouden korenaren en de mensen uit het Westen door god gemaakt uit de rommel en de resten.
Het dorp aan het kanaal. De stad aan het eind van de Hondsrug. De stad gebouwd op zeven heuvelen, en dat was niet Rome. Niet alleen Rome. Ljouwert in Fryslan ook op zeven terpen. Mensen met een eigen taal. *Ken net, en, het wetter tot de knibbels ta*. Elk zijn eigen wijs om te zingen. Altied nummer ain.

De school om te leren, de school voor vrienden en vermaak. Ik kwam om te leren, dat was mijn vermaak. Ik geloofde wat ik hoorde. Dat ging toen zo. Ik wist niet wat ik nog niet wist. Dat hoorde zo. Familie, school, religie als basis voor een beeld van een kind in het centrum van het universum.

De kerk in het midden en kan niet ligt op het kerkhof.

En dan de vraag naar de aard van leren.
Wat is leren eigenlijk? Hoe leert een kind? Hoe leert een puber, een jongvolwassene? Hoe leert een ouder, hoe stopt een volwassene met wijzer worden? Hoe leert een leraar? En: hoe leert een leraar leerlingen leren?

Er is eenrichtingverkeer en er is interactie. Er is eenzaamheid en geborgenheid. Er is verstand en onbegrip. Er zijn kinderen; leerlingen.

Kan een leraar een leerling wijzer maken? Is dat nodig? Is daar hulp bij nodig van didactisch materiaal, van collega's, van de tv en de pc? Wat leert een kind op school en hoe? En wat denk ik daarvan? Wat is mijn rol tussen die kinderen die zijn als ik eens was. Die zijn als ik nog ben.

Leren kan via instructie, via sociaal constructivisme, via ontdekkend leren. De mode bepaalt de aanpak. Alles lijkt nieuw onder de zon. Pap leren eten met de paplepel, soep leren eten met een vork. Fietsen leren op een fiets. Praten leren in de klas, op straat, in de winkel, in het café, tussen de lakens leren zwijgen.

Er zijn doeners en zwijgers.

Er zijn ontdekkers en er zijn acceptanten.

Mijn linkervoet past niet in mijn rechterklomp. De ontdekker blijft vragen en gaat op zoek naar het waardoor van de voet en de klomp. Alles beweegt. Panta rhei.
Een leven op zoek naar een spiegelbeeld in hout en vlees. Op zoek naar symmetrie in geest en lichaam, en naar de asymmetrie. Een leven gewijd aan passend maken van het tegenbeeld. Boeiend.

De acceptant loopt op blote voeten of wisselt de klompen om en klost alsof er niets gebeurd is. Voor dat andere kind is een klomp een klomp en een voet is een voet. Niets breekt. Boeiend.

Helmholtz gaf water aan een boom . Driehonderd jaar geleden. Pas driehonderd jaar.
Hij woog het water en de plant. De plant maakt vruchten uit water. De plant maakt aarde uit water. Wat is waar? Wat is de waarde van water en aarde?
Wie vertelde Helmholtz de boom te wegen? Welke klomp paste de onderzoeker? Uit welk hout was hij gesneden?

De leerstijl
Wat is de leerstijl van de leerling? Wat is mijn leerstijl? Wat doe ik ertoe als ik met mijn kennis en vaardigheden het lokaal binnenstap?
'Goedemorgen!'
Motorisch ruimhartig uitgerust, druk bewegend, visueel en starend naar het heelal en de beelden van de ruimte, de platen aan de muur van periodiek systeem in het Duits en posters over voortplanting op z'n Frans. Plaatjeskijkers, stripliefhebbers, tekenaars en schilders.

De leerstijl
Auditief en muzikaal. De ogen dicht; blind en drijvend op de klank van hoge en sonore stemmen, op ritmes van een basgitaar, een cello, op een ringtone of Ipodrap.
Verhalend leren bij biologie en beeldend wijzer bij de tekenles. Wat is de stijl, wat is de Amsterdamse school, de eigen school? Hoe leert een kind?

De leerstijl
De denker: cognitief aan de slag. Peinzen en denken, wat een lust. Dromen is ook leven. En alles tegelijk horen, zien, voelen en denken. Wat een weelde.

Mijn stijl
Hoe leer ik mijn weg te vinden in de klas? Wat is mijn belang en waar liggen mijn kwaliteiten?

Denken is het hoogste goed dat een mens kan bereiken. Voel je wel?

Reflecteren begint met denken.

Wie ben ik? Wat weet ik?

Ego sum pauper. Ik ben arm, op zoek naar rijkdom.

Ik zoek bagage, en ik wil mijn bepakking kwijt. Tegelijk als het kan.

Mijn bepakking
Ik ben mijn vader: die driftkop, die sympathieke man met drankproblemen en met losse handen, die man met een vaste baan en een kapitaal op de bank. Ik ben mijn vader met betweterigheid, met uitgesproken meningen, met domheid, met geen verstand van voetbal. Ik ben mijn vader met kennis van alle vogelsoorten, met inzicht in de aandelenkoersen. Ik ben die man die de belastingaangifte niet weet in te vullen. Ik ben die man met een onecht kind. Ik heb vrouw en kind verlaten. Dat is mijn geluk.
Ik snijd het vlees op woensdag. Ik bak de vis op vrijdag. In mijn vaderrol rijd ik mezelf naar de disco. Ik ben mijn vader: Ik houd van alle kinderen evenveel. Ik haat ze. Met liefde haal ik ze van de bus. Met liefde breng ik ze. Ik laat ze gaan, ik nestel me in het hoofd en het lijf van mijn kroost. Ik krijg ze.

Mijn bepakking
Ik ben mijn moeder: ik ben die vrouw met dat paardengezicht, met de ogen van Marilyn Monroe. Ik ben mijn moeder die slechts één man heeft gekend: mijn vader. Ik ben de vrouw van de melkboer. Ik ben die vrouw in een te korte rok, die vrouw met uitstekende billen, met een facelift en koopverslaving. Ik ben die vrouw die eerste viool speelt. Ik ben die warme moeder. Ik ben de

kleine teruggetrokken vrouw, die vrouw die pronkt op elke tentoonstelling. Ik ben die onzichtbare moeder die de ogen sloot voor wat niet mocht gebeuren. Ik ben die lekker geurende vrouw. Ik ben Chanel nummer 7.

Mijn bepakking
Ik ben mijn wiskundeleraar. Ik ben die autist. In ben georganiseerd en warrig. Ik verbrijzel krijtjes. Ik klop krijtstof in mijn trui. Ik draag een week hetzelfde hemd. Ik geur naar boterzuur. Knoflook is mijn kenmerk.

Mijn bepakking
Ik ben mijn dominee. Ik geloof niet meer in god. Ik sta op de kansel en ik belijd wat me beweegt. Ik heb een vrouw. Ik heb vrienden en vriendinnen. Ik doe met ze wat ik met ze doe. Ja, ook dat. Ik geloof. Ik geloof niet in de traditie van mijn ouders. Ik kerk wekelijks en vaker als ik wil. Met kerst.

Mijn bepakking
De lerares biologie gaf mij de genen. Ze gaf me de geest. Ik ben product van voeding en opvoeding en van chromosomen. Ze liet me zien: ik kruip weg achter mijn genen. Mijn chromosomen zijn mijn excuus. Ik ben dyslectisch en ik ben autist. Wat fijn om in te schuilen. Ik ben mijn suikerziekte. Ik ben mijn seksualiteit. Ik ben mijn homo….. sapiëns. Ik ben mijn kanker. Ik knip mezelf in stukken en al die fragmenten gebruik ik weg te lopen van het geheel. Voor elke situatie een fragment. Heel handig. Ik houd van mijn bepakking. Mijn last is mijn lust.

Ik zoek bagage.

Ik schets een beeld van mezelf. Ik ben bot en ik ben aardig. Begripvol en afwijzend. Bang en moedig. Empatisch en evocatief. Ik werk samen als het kan. Ik werk samen als het moet. Ik ben betrokken. Ik werk alleen het best. Ik ben geordend en ik vergeet wat ik onthouden wil. Ik maak geen plannen en ik stel uit. Ik weet niet wie ik ben en ik weet niet wat ik wil.
Ik ben de leerling in mijn klas.
Ik ga naar school: dag en nacht.

Stel mij geen vragen. Ik doe wat ik doe.

Ik verschuil me achter mijn onmacht.

Ik wil leerlingen kennis en vaardigheden bijbrengen. Dat is mijn doel. Ik ga ze zeggen hoe het leven in elkaar steekt. Dat is mijn doel. Ik ga vertellen wat belangrijk is. Dat is mijn doel. Ik weet wat belangrijk en noodzakelijk is.

Voor mij.

Voor mezelf ken ik de vragen niet. Ik ken mijn leerstijl niet. Ik weet niet wat belangrijk is voor mij. Ik ken fragmenten. Ik heb geen weet van het geheel.

Leren
Ik wil leren als ik een vraag kan formuleren.
Help me om mezelf een vraag te stellen.
Help me met mijn behoeften; ik ken ze niet, nog niet.

Wil ik leerlingen mijn boekenkennis aanreiken of wil ik vragen waar de behoefte ligt?
Wil ik lesgeven in scenario 1 of scenario 4?
Wil ik vastigheid of avontuur?
Wil ik medezeggenschap op klaag bij collega's?
Wil ik koning zijn in mijn lokaal of wil ik teamspeler in grote groepen?
Ga ik voor vakkennis of ga ik voor opvoeding?
Ben ik voorbeeldvolwassene of ben ik ……..

En ik?
Na meer dan een halve eeuw ken ik mezelf steeds minder. Er blijft steeds meer te ontdekken. Dat is mijn avontuur. Ik zoek naar mijn gedragsrepertoire. Ik zoek mijn niche en ik gebruik familie, school, leerlingen, collega's. Ik gebruik het dorp, de stad. Ik laat mij verrassen in mijn Drentheland, in de zeven sloten, in de twaalf provinciën, in de landen van Europa waarvan ik de namen en hoofdsteden niet ken.
Ik gebruik de continenten, de zeeën en de poolkappen. De wisseling van het tij door de cyclus van de zon en maan; de kringloop is van mij, in herhaling. Ik laat mijn gedachten gaan in het heelal tot achter de sterrenstelsels. Ik maak het universum tot spiegel van mijn ziel. De oerknal herinnert mij dag en nacht in vreugde: Wat weet ik?

III

Ik zat laatst in de trein

Spooroverweging

Buiten hangt een luchtig witte waas over de weilanden, naast me hult een jonge vrouw me in nevelen van Bacchus. ‘s Ochtends drink ik nooit, wel thee of koffie, maar anders niet. ‘s Ochtends drink ik nooit.

Het is m’n eigen schuld. Iedere keer als ik in de trein stap, zoek ik in de coupé een alter ego. Deze keer heeft ze schouderlange lokken, licht- of donkerblond. Ik weet het verschil niet. Zo vroeg zoek ik nog niet de nuances van haar kleur. Yuno Tamoko vraagt m’n aandacht. Ik verdiep me in Quantum Mechanical Considerations of the Chemical Bond en leg me neer bij de zurige adem uit de mooie mond die me naar deze plek heeft gelokt. Mooie benen heeft ze ook, dat wel. Ik zweef tussen rails en in me zingt Ry Gooder: ‘If you could read my mind love...’

Als de trein goed en wel rijdt, staat ze op. Ze reikt naar een tas in het rek boven me. Dichtbij voel ik door de witte verfomfaaide blouse en korte leren rok doordringende warmte van haar buik in m’n gezicht. Ik haal diep adem.

‘Diep ademhalen,’ ze zei, ‘diep ademhalen.’ Ik inhaleerde diep en rook in de spreekkamer een onbekende zachtzure geur toen ik me voor het eerst uitkleedde voor een vrouw. Ik voelde koud glimmend metaal op m’n borst en ontdekte onbekende geuren. Ze droeg een korte witte jas. Ik mocht m’n slipje aan houden.

Ze zit dicht tegen me aan. Ze leest niet, maar bladert als een verziende door het nieuws. Twee doden in de mist, staat onder een grijze foto. Ze lijkt het bericht niet op te nemen, leunt voorzichtig tegen me aan. Ze weet niet dat ze me raakt, ik weet het en dat is genoeg.

Ze vouwt de krant dubbel, knipt haar tas open en speelt met haar plastic treinkaart. Zoekende handen golven door de coupé. Ik steek Tamoko in m’n jaszak en laat m’n kaartje knippen.

‘Ik ben van een ander jaar.’ Ik hoor mezelf aarzelen, ‘maar we zijn op dezelfde dag jarig, zie ik.’

Ze gaat met haar wijsvinger over haar ov-kaart en leest de datum alsof ze niet meer wist welke dag ze is geboren. Haar lippen tuiten, ze wordt wakker, lacht voorzichtig. Ik weet niet hoe ik verder moet. Waarom loog ik tegen haar?

‘Maar een paar jaar, denk ik,’ zegt ze, ‘je bent maar een paar jaar ouder dan ik.’ Ze reist met me mee. Ik word jonger.

Ze zingt in een meidenkoor, liedjes van Johny Mitchel, Burt Bacharach, the Mamma’s and the Pappa’s. Gisteravond traden ze op voor vaders, moeders en een enkel vriendje. Vaders en moeders die tot middernacht op drankjes tracteerden en toen weg moesten. De vriendjes mochten ook niet blijven, de kleine uren waren voor de meiden. Ze had maar even geslapen, ze had gedronken.

Ze kijkt me aan, alsof ze zich afvraagt waarom ze dit tegen me vertelt. Dan zie ik in haar ogen, dat ik het ben die zich vragen stelt, ze stelt geen vragen.

‘Houd je van muziek? Zing je wel eens? Je zingt zeker alleen onder de douche, mannen zingen alleen onder de douche.’

Ze zegt het plagerig en legt haar hand op m’n arm. In haar ogen zie ik de overkapping van het perron weerspiegeld. Ry Gooder zingt niet meer. Hij draagt één hengsel van haar tas.

Café Wouters tegenover het station is nog dicht. We wandelen naar het Oranjehotel ernaast. Een vrouw in schoonmaakuniform zuigt de hal, een ober poetst glazen achter de bar. In de lounge wachten gasten op een taxi. Achter het plafond zingt een koor California Dreamin’. We laten ons zakken op een bankje in een hoek. De ober fluit de warme droom zachtjes mee, z’n haar is nog nat.

‘Twee rode port, graag,’ zeg ik.

Ze zoent een waas voor m’n ogen.

HB-nummer

'Is dit de stoptrein naar Zwolle?' vraagt ze.

Een affiche op het perron zegt in grote gele letters; Van Nelle Mild, mild carcinoom. Ze draagt zwarte kousen, een zwarte rok, een jasje met onbestemde kringeltjes. Tijdloos motief om een vrouw van vijftig. Ik schat hoe lang ze is, van de voet tot haar knie en verder. Zwarte schoenen. Gepoetst, hoge hakken. Die doet ze straks uit, denk ik.

'Naar Schiphol gaat deze trein, en naar Zwolle, want daar moet ik er uit,' zeg ik als ze me vraagt of ze in de stoptrein zit.

Ze kijkt me niet meer aan, zegt niets, pakt nota's uit haar tas. Dit is een stiltecoupé, ik weet het, ik had wel willen praten.

Haar pink trilt op haar bovenlip, de duim van haar rechterhand aait glimmend staal van de leuning. Ze heeft haar linkerbeen over haar rechterknie geslagen. Ik pak m'n aantekenboekje en schrijf op: fijn dat ze geen lange rok draagt. Ik schrijf niet op wat ik nog meer bedenk.

Vrouwen in Afrika zitten op foto's vaak op de grond met hun rug tegen een lemen hut, de benen gestrekt, naast elkaar. Nog nooit zag ik een negerin met de benen over elkaar geslagen. De vrouw in de zwarte rok, schuin tegenover me heeft haar benen al tot Heerenveen over elkaar, nog niet een keer gewisseld. Ik sluit een weddenschap met mezelf. Ik wissel pas als zij ook wisselt. Voor we in Wolvega zijn heb ik de weddenschap verloren. Ik dacht aan blanke dijen in zwarte kousen. Ik dacht aan een Lotusbloem. Dat schrijf ik niet op. Zijde en rode port, dat schrijf ik op.

Ze heeft kort haar, een beetje rossig. Ik kijk naar de milde kleur van haar lippen. Zou je Nellie heten? Welk nummer zou dat zijn, die lippenstift, rose 28 of rood 613 met uvfilter? Wat weet ik van lippenstift?

Als ze aandachtig leest, verstrakt haar gezicht, krijgt haar mond iets krampachtigs. Ik zit tegen het gangpad aan, zij zit bij het raam, schuin tegenover me. Achter haar groene weilanden, koeien en schapen en een grauwe lucht. Ik zie draden van de hoogspanningsleiding op en neer bewegen, ze lijken achter en voor elkaar langs te schuiven. Het is vast niet eenvoudig een wiskundige vergelijking te vinden die dat dradenspel beschrijft, misschien valt het mee.

We stoppen in Steenwijk. Als we hier uren zouden staan. Geen geluid, geen beweging. Zouden we met elkaar praten, zou ze de nota's opzij leggen, het witte potlood, een zacht HBnummer met een wit gommetje aan het eind, zou ze dat van haar lippen halen, opzij leggen?

Ik schrijf op dat ze woorden gomt, wegpoetst, ze zijn weg. Aan haar trouwvinger draagt ze goud.

Ik kijk naar buiten. Ze mocht eens denken dat ik haar beschrijf, dat ik aantekeningen maak over een opgehaalde ladder die een zwart streepje vormt net boven haar knie, of hoort dat zo in panties?

Ze gaat staan, rekt naar haar tas in het bagagerek. Ik zie een tekening in zwarte stof. 'In Amersfoort overstappen,' zegt de conducteur als hij haar kaartje stempelt. Ik schrijf op: Ik zie niks, maar ik weet alles.

Ik doe m'n ogen dicht.

'Kun je het vignet van de spoorwegen tekenen, zo uit je hoofd?' Ik weet niet meer wie die vraag stelde. Ik dacht dat ik het kon, maar het lukte niet. Zou zij dat kunnen? Weer gomt ze een aantekening weg. Ik schrijf op dat ze donkere wenkbrauwen heeft. Ze leest, lacht even. Lacht ze om mij, of leest ze iets grappigs?

Op de hakken leunt ze. De tenen blijven in de schoenen. Ze plukt een lange haar van haar jasje, ik weet niet of het een echte of denkbeeldige is. Even lijkt ze op een oude liefde. Ik zou haar willen zoenen. Nieuw. Ik weet zeker dat ik haar zou willen zoenen.

Ze ziet me schrijven, kijkt me aan. Ik zie haar donkere ogen, de groene deuren van Staphorst in een flits. Haar tenen bewegen. De rechterschoen is uit. Ze zit als een Afrikaanse, maar dan met gebogen knieën. Oude liefde, geen twijfel.

'Wat schrijf je?' vraagt ze.

Ze slaat haar rechterbeen over haar linkerknie. Ik doe m'n boekje open en schrijf: ene been over het andere, opgehaalde ladder, brug over het Zwarte Water.

'Ik ben op weg naar Olst,' zeg ik. 'Ik ga daar een natuurroute uitzetten, een speurtocht door bossen, weilanden en akkers. Ik maakt een wandeltocht voor het personeel.'

'Echt?' De ladder verschuift.

Ik vertel dat ik een portret van haar heb getekend, in woorden, dat ik me vanavond, vannacht probeer te herinneren, dat ik me een oude vlam herinner, dat ze me aan een oude liefde doet denken.

Ik vertel hoe ik aan mauve ondergoed dacht, aan zachtpaars en geel, en hoe ik uit m'n hoofd het NS-vignet probeerde te tekenen.

'Lees eens voor,' zegt ze.

Ik word overstemd door de conducteur die Zwolle in de herhaling aankondigt.

'Ik moet overstappen,' zeg ik.

Ik sta.

'Ik reis naar Schiphol.' Ze pakt haar blauwzwarte jas van het haakje, geeft me haar tas. Kijkt over haar schouder.

'Maar weet je dat bij Wijhe de rododendron bloeit?'

Sneek-Noord

Ik loop buitenom langs de trein op zoek naar een bekende om m'n verhalen te vertellen. Ik vind een plek tegenover een meisje in een vale jas, ze hapt met ver opengesperde mond in een kroket, kruimels vallen langs het servet op haar jas. Ze veegt ze niet weg. Dan zie ik verderop de donkerblauwe hoge tas met de drie ritsen en de zilverkleurige gesp half in het gangpad staan, dan zie ik roodrossig haar in een paardestaart en de schouder van haar tenger figuur, dan weet ik de schilderes die plaatjes uit boeken naschildert en zich voorzichtig aan stillevens met flessen en fruit waagt, dan weet ik de vrouw uit B. die me aansprak toen ik het schilderij dat te groot was om in de auto te vervoeren, meenam in de trein. We spraken over kunst en literatuur.

'Ik schilder wat ik zie,' zei ze, maar ze kon me niet vertellen wat ze zag.

'Ik schrijf over wat ik niet zie,' zei ik. Ze begreep me niet. Wanneer was dat? Een eeuwigheid, een paar weken geleden nog maar. Twee banken verder, meer niet.

Ik wil tegenover haar gaan zitten en vragen naar haar schilderkunst, haar fruit en haar droogboeketten, ik wil weten van haar abstracties, haar vorderingen, maar ik aarzel, ik zeg tegen mezelf: als die dikke dame tegenover m'n bloem uitstapt in Zuidhorn, dan ga ik.

Ik kan bij haar gaan zitten of blijven waar ik ben, beide mogelijkheden levert een verhaal; wat er ook gebeurt, ze staat al in m'n archief, in m'n herinnering, ze is al een deel van me.

'Zal ik bij je...?' vraagt ze.

Weg is de walm van frituur en van ongewassen kleren. De ongekamde haren en vette kraag van de jas naast haar zie ik niet meer. Ik zeg dat ik haar m'n novelle had willen sturen na die eerste ontmoeting, dan had ze kunnen lezen over de dingen die ik niet heb gezien, maar die er wel zijn. Esther geeft haar adres.

Hoe dat gaat, dat schrijven, vraagt ze. Ik vraag hoe ze schildert, hoe dat gaat. Ze verft, voelt geen bevlogenheid, ze schildert mechanisch zonder te dromen. Dromen doet ze niet als ze schildert, ze droomt als ze hard loopt. Hardlopen komt uit haar binnenste. Ze droomt en rust uit als ze rent. Ik ren niet, ik houd niet van koude lucht in m'n longen, niet van herders, staanders en retrievers.

'Nee, ik laat m'n loop niet door honden bepalen, wie is er de baas? Ik schreeuw ze weg,' zegt ze als ik ernaar vraag.

Ze rent door B. Drie kilometer door het dorp, niet meer, meer houdt ze niet vol.

Ze heeft een fijn gezicht, luchtig rossigblond haar, beetje groene ogen, mooie bril met ronde glazen, een bonte trui, en een geeloranje broek, maar dat weet ik al niet meer zeker, van die broek en die kleuren, ik weet haar ogen en haar mond, haar lach weet ik.

Zij heeft Foppe en met hem Arno, Sibbele en Fennie, de kinderen doen het goed op school, ze zijn er gelukkig. Ze zegt niets over haar eigen geluk. Ze was in een depressie na Arno, ze had een gezwel in haar buik en in haar hoofd, ze dacht dat ze gek werd. Ze rende en schilderde, jaren.

Ze is eind dertig, schat ik.

'Eerst Groningen zien en dan Doodstil,' zeg ik.

Esthers ogen worden groter, ze wordt mooier en mooier, ze is 1,60 m, of was het 1,57 m? Even gaat ze staan, ik kijk over haar heen. Achter vuile strepen op het glas schuiven weilanden en houtwallen voorbij. Een paard staat dromerig naast het spoor. Ik leg m'n hand even op haar hoofd. Haar bovenlip is licht gegolfd en heeft korte ondiepe groefjes. Ze heeft een pukkeltje op haar linkerwang en korte, heel korte blonde haartjes op haar kin.

'Ik dacht dat ik gek was,' zegt ze, 'Ik bleef hard lopen, rende steeds harder.'

Ze kijkt me aan alsof ze in m'n ogen wil lezen wat ik zie.

'Ik schrijf,' zeg ik. 'Ik schrijf tot het doodstil in me wordt.'

Ze had een extra werkdag, een collega was ziek geworden. Gevoeld had ze dat ik er was, gehoopt, verwacht dat er iemand in de trein zou zijn, iemand om een verhaal te vertellen, om mee te rennen. Misschien de man met het abstracte schilderij in blauw en paars, de man met de novelle en de korte verhalen.

Ze vertelt niet van Foppe. Ze moet nog naar Sneek en dan weer terug naar B.

'Zal ik met je heen en weer reizen? Vind je dat gezellig?'

Ze vertelt van de koude plek net onder haar borst.

'Niet voelen is een beetje doodgaan,' zegt ze.

Ze zucht, buigt naar het raam en naar me toe. Haar ogen reiken tot achter de boerderijen en de huizen in de verte. Ze plukt aan de lange weerbarstige haren boven m'n ogen. Ik vertel van Faust en van Mephisto met z'n wenkbrauwen, van de ziel en de duivel en dat er ook schoenen naar die duivel zijn genoemd. Schoenen om snel weg te kunnen lopen als het moet, om te vluchten als kwaad je op de hielen zit. Ze gelooft me, want ik lieg niet.

In Sneek geeft ze bij het Sint Antoniusziekenhuis een pakje af. We gaan naar het café aan de overkant van het stationsplein. Ik bestel alvast een taxi voor later op de avond naar Sneek-Noord waar ze haar laatste pakje af moet geven voor ze naar Foppe kan. Esther zit aan een tafeltje in een hoek. Aan de bar bestel ik pils en rode wijn. Ze zegt niet dat ze naar Foppe wil.

'Je komt toch naast me zitten?'

Koude handen heeft ze. Ik voel haar been, haar knie en door de trui de band van haar beha in haar rug verzonken. Tenger is ze.

Ik vertel Esther dat mannen graag veel praten, als ze voor het eerst een vrouw ontmoeten. Ik vraag haar verhaal.

'Mannen praten,' zegt ze. Ze zwijgt.

Ze wrijft de binnenkant van m'n polsen. In m'n hoofd groeit een doktersroman. Ze wordt de verpleegster die de knappe blonde chirurg verovert.

Ik vertel van werk en van vergaderingen. Ik zie dat ze een ander verhaal hoort. Ze leest de eerste pagina, maar ik sla de volgende bladzijde nog niet om.

Ze deed aan counselling, gaat naar een antroposofisch arts, ze houdt van kip en spare ribs, 's maandags is haar wasdag en op donderdagavond doet ze haar inkopen. Haar gezicht is een tropische zee. Ik weet nog niet of ik durf te zwemmen.

'Zo ben ik nog op reis, en zo zit ik met een wildvreemde man in een café in Sneek,' zegt ze.

Ik voel haar knie. Duik behoedzaam naar sponzen en koralen.

'Dit zeg ik Foppe niet, dit is van mij.'

Ik zeg dit wel. Dit is van mij.

Ik voel haar dij. Ze zegt dat ik mooi ben, ik zeg dat ze mooi is, ik zeg het vaak. Ik lieg niet. Ze praat over de laatste trein naar B, de reis naar Foppe, Arno, Sibbele en Fennie. Ze praat over afscheid en over tranen.

'Dit is een hotel,' zeg ik, 'als het gaat ijzelen en er geen treinen meer rijden, kunnen we hier blijven.'

'Ja,' zegt ze en laat haar vingers over m'n wang gaan.

'De kinderen redden zich wel.'

Ze legt de kauwgom naast het glas. Mintsmaak.

'Ik wil dicht tegen m'n vrouw zitten,' zeg ik tegen de taxichauffeur.

Hij kent de mannen die dichtbij hun vrouw willen zitten en klapt de achteruitkijkspiegel neer.

De achterbank ruikt naar mint en alles heeft de smaak van rode bordeaux.

Sneek-Noord is koud en winderig. Ze geeft het pakje af, we staan dicht tegen elkaar.

We wandelen het perron op en neer. Ze vraagt of ik wel eens in de bosjes heb gevreeën, ze zegt dat dat heerlijk is, ook bij vorst en sneeuw. De duivel krijgt m'n ziel cadeau.

Het vriest acht graden, misschien meer. Ik doe de rits van m'n jas los. De nacht is wit. In de verte hoor ik de heengaande trein.

We hebben een treinstel voor ons twee. Zesenzestig zitplaatsen, achtenzestig min twee. M'n voetzolen gloeien.

Ik voel haar rug, haar buik, ik voel haar geeloranje broek, vergeet de kleur, ik voel haar koude vingers onder m'n trui. Ze lacht, gaat met me mee, weert me af als ik op zoek ga, haar hals en sleutelbeen voorbij.

Dan kijkt ze me aan, trekt haar mond strak en even verdwijnen haar tanden, even.

'Ik wil niet het hele verhaal,' ze houdt m'n hand vast, 'daar moet je me niet...'

Op het station zoenen we in een portiekje, Ik voel haar billen, dijen, borst. Ze zegt dat ze dat niet wil.

'Nog een keer,' vraagt ze.

'Nog een keer.'

'Ik had je dat niet willen vertellen. Twee jaar geleden, die operatie. Hoe zouden mannen reageren als ze zouden zien...'

'De linker of de rechter?' vraag ik.

Ze wijst tot ver onder haar rechterarm.

Ik voel haar linker in m'n hand.'

'Hoe zouden mannen schrikken als ze me zo zouden zien?'

Ik houd haar op armafstand van me vandaan, en voel haar dichterbij dan ooit.

'Kleed je maar uit, dan zie je hoe ik schrik.'

Ze zoent me.

'Het is te koud hier.'

'Maar niet zo koud als in Sneek-Noord.'

We lopen hand in hand naar de trein die brommend staat te wachten op de laatste rit naar Groningen.

De deuren zwaaien dicht. Ik heb Groningen gezien.

Bella Mater

Een van de populaire boeken van het afgelopen jaar was *Een eigen gezicht* van de Française Benoïte Groult. Het autobiografisch verhaal geeft een schets van de ontwikkeling van de eigen identiteit van de schrijfster. Ze laat zien hoe jaren voorbijgaan en hoe langzamerhand het eigen gezicht tevoorschijn komt. Een eigen gezicht, dat karakteristieke trekken vertoont. Het heeft niet langer de gladde en gepolijste huid van een jong meisje. De jaren zijn aan haar gezicht af te lezen, maar de jaren zijn geen toonbeeld van intredend verval. Met de leeftijd wordt de schoonheid van haar karakter duidelijker zichtbaar. Benoite Groult durft in de spiegel te kijken zonder zich te schamen voor rimpels in de hals, voor kraaiepootjes rond de ogen. Het is haar eigen oogopslag die voor schoonheid zorgt.

Als de universiteit een Alma Mater is, een moeder voor allen, dan is de hogeschool een tweelingzus van die Alma Mater: de Bella Mater, eenzelfde genotype, maar in een andere omgeving groot geworden en daardoor een ander uiterlijk.

In smarten heeft de Bella Mater haar kinderen gebaard. Niet alleen de bevalling was moeilijk. Haar kroost hoort tot de categorie onhandelbare pubers. Jongens en meisjes die van dwarsliggen een cultuur en levensvervulling maakten. Kinderen die Bella Mater vertaalden met schoonmoeder en het register clichés over deze vrouw uit de archieflade haalden.

Benoïte Groult. Ik las de eerste regels van haar boek in de trein. Stiekem keek ik mee over de schouder van een jonge bloem. Ik dacht aan dominees die altijd spannende dingen meemaken tussen de rails en daar op zondagochtend over verhalen.

Het meisje naast me dacht aan heel andere dingen. Ze voelde blijkbaar dat ik de regels voor haar wegkaapte. Ze sloeg het boek dicht en keek me aan. Haar straffe mond in een glad en rimpelloos gezicht zei zacht, maar krachtig: 'Ik houd niet van nekhijgers. Lees je eigen boek.' Ze deed het boek weer open en las verder op bladzijde 93.

Oh moeder van alle hogescholen, schoot door me heen. Ik bloosde en om mezelf een houding te geven keek ik naar buiten. Ik zag mezelf weerspiegeld in het glas. Een kleurloos gezicht keek me aan. Op de ruit zakte een condensdruppel langzaam loodrecht naar beneden. De verleiding was groot, maar ik bleef met m'n vinger van die druppel af. Alles is voorbestemd, dacht ik en ik schatte de plek waar het wateroog het rubber zou raken.

Ik volgde het spoor terug, bedacht hoe ver ik gekomen was en hoe het verder zou gaan. Het meisje sloeg een bladzijde om. Ik durfde niet meer te kijken. Bladzijde 95. De druppel kroop dichter naar de rand, naar beneden. Steeds nauwkeuriger wist ik waar het water over het rubber zou glijden. Straks zit ik in de Bouhof, met dit gezicht, achter dat bureau, op die plek, net als die druppel, die naast me op het raam een transparant spoor uitzet en straks uiteenspat.

Ze sloeg het boek dicht, een kranteknipsel tussen de bladzijden, stond op en sloeg haar jas over haar arm. De trein remde abrupt. Haar knie raakte de mijne; ze viel niet, keek me zelfverzekerd aan. En achter haar trok de druppel een bocht over het glas. Ik stapte uit. Voor het station sloeg ik linksaf.

Metaalmoeheid

Stilte. Hij begint gelijk te praten als ik de coupé binnenstap. Stilte, ik zeg niets. Hij praat. Hij verkoopt telefoons en faxen, hele centrales als het moet. Nee, niet in een winkel, via de telefoon. Aan de stem van de beller kan hij horen hoe de kamer eruitziet, weet hij de kleur van de meubels, de gordijnen en de vloerbedekking. Ik herinner me de clown van Heinrich Böll; ruiken door de telefoon.

De verkoper geeft college over klantvriendelijkheid, over effectief zalven en smeren.

'Nooit bedriegen, nooit liegen,' zegt hij. 'Altijd de waarheid spreken, ook als er gelogen moet worden. De klant is koning, maar ik ben de keizer. Wat had u gewild? Een antwoordapparaat of een telefoon met twintig geheugens en een repeteertoets?'

Ik zeg dat een antwoordapparaat meestal kakelt en dan luistert, maar nooit een vraag beantwoordt. Heinrich weet nu dat ik in het onderwijs werk. Ik geloof dat hij door de telefoon kan ruiken.

Hij weet alles van scheikunde. Een moeilijk vak, nooit veel van begrepen. Je kunt niet alles weten.

'Water is dat H_2O met een tweetje daar beneden en kooloxide is dat CO of CO_2, ook weer met een tweetje daar beneden?'

Hij krijgt de smaak te pakken. Als een rijtje uit de Duitse grammatica volgt het periodiek systeem. 'Na weet ik niet meer, Mg is magnesium en Ca is kalk, Au is dat goud of platina hoe was dat ook al weer?'

Ik heb geleerd te zwijgen.

'Nee, het is geen nikkel, dat is Ni, dat weet ik nog.'

Ik ben op weg naar een scholing over de basisvorming. Verderop stroomt de IJssel. Staat het zoete water tot achter de zomerdijken, hoe diep liggen de uiterwaarden onder brak en vergiftigd H_2O, hoeveel zware metalen spoelen naar zee?

'En dat stofje, als je dat uit het water haalde, dat ging roken, dat was leuk, een proef achter een glazen raam en die zilveren korreltjes die bruisen in de wcpot.'

Keizer Heinrich vraagt naar het verband tussen kernenergie en genetische manipulatie, naar omkeerbare reacties. Hij wil weten hoe uit verbrandingsgassen weer benzine gemaakt kan worden. 'Of is dat niet eenvoudig?'

'Volgende maand word ik ontslagen,' zegt hij. 'Ik ben als laatste binnengekomen, maar ik verkoop wel de meeste telefoons. Pech gehad. Ik weet dat ik goed ben, als het moet dan verkoop ik morgen tandpasta of vuurwerk. Ik ben de keizer, mijn klanten zijn koning. Ik vertel ze steeds dat ze koning zijn.'

Als ik overstap krijg ik op het perron een schouderklopje. Hij geeft een visitekaartje mee. Voor het geval dat. Leraren bijscholen, dat moet leuk werk zijn.

Hij weet het zeker.

Twaalf koningen wachten op me, me op.

'We hebben een raket gemaakt van een colafles. Kom eens mee.'

Ik schakel m'n antwoordapparaat in. De geur van kamfer en zwavelwaterstof dringt in me door, H_2S met het tweetje beneden. Het lokaal vult zich met rook, m'n geheugen verdwijnt in mist en een raket verdwijnt achter de horizon. Net op tijd duik ik weg achter een glazen raam.

Minder schaap

Op de tafel in de bijkeuken ligt een ansichtkaart. Een witte met in een bovenhoek een rood vlakje met een zwarte letter. De moeder van Hans laat de kaart liggen. Ze heeft de post gesorteerd, ze kijkt in een krant, een folder. Ze leest de brief van haar broer. Hij heeft een nieuwe baan, is weggepromoveerd naar een onbeduidende plaats. Wel een periodiek erbij, maar wat zegt een periodiek als je in een gat terechtkomt? De kaart ligt in de bijkeuken. Ze blijft er vanaf.

Ik kijk naar buiten. In het weiland ligt een schaap op de zij. De poten strak naar het oosten gericht. Het is nog vroeg. Te vroeg voor een lijkschouwing. Het is een bruin schaap.

Ik lees verder in *Der Engel schwieg*. Zeven bladzijden lang laat de moeder van Hans de ansicht onaangeroerd op de tafel liggen. Op het station zie ik een affiche: 32 blz. per uur. Ik reken uit hoe lang de moeder van Hans heeft gewacht. Hoe lang ze het onvermijdelijke heeft ontkend.

De trein trekt op. Een verzekeringsmaatschappij vraagt zich af of er emoties na de dood zijn. Ik hoor de boer tekeergaan tegen z'n vrouw. Alweer een schaap minder. Bel de verzekering.

Hoe vaak heeft de voorzitter dat na een vergadering hardop geroepen: alweer een schaap minder! Alweer een periodiek meer! Doorpakken, besluiten, verder en vooral niet zeuren. Alleen gevoelige mensen zeuren. Tientallen besluiten.

De trein rijdt verder. Het spoor ligt er al. Er komen afdelingen, studierichtingen, beleidsmedewerkers, er komt een educatieve faculteit, een bureau buitenland, er komen drie studies voor communicatie en p.r. er komt één hogeschool, er komt één leestafel in de personeelskamer, één abonnement op de Leeuwarder en een leeshoek met de Gezinsbode, met Actief en Weekin Weekuit. We verlangen geen periodiek meer. Er komt een plantenbak met sanseveria's in de hal van de entree.

Hans moet naar het front. Het is 1939. De oproep ligt op de tafel in de bijkeuken. Hij leest de kaart niet. Hij weet wat er op de kaart staat. Hans leest z'n moeder voor wat op de kaart staat. Hij liegt. Hij weet dat hij liegt, z'n moeder weet het. De kazerne wacht, het wapen wacht. Geen emoties voor de poort.

De een na de ander sneuvelt. Mutaties, geen emoties binnen de poort. Niemand die zich boos maakt over ouderenbeleid, over jongeren. Tel de ouderen binnen de poort. Laten we de reorganisatie zakelijk bekijken. Over een paar jaar tellen we de winst, de overwinning. *De Engel Zweeg*. Heinrich Böll schreef het boek begin jaren vijftig. Niemand het wilde uitgeven. Niemand die toen luisterde naar emoties.

We willen emoties niet horen, laat staan voelen. Ze verstoren de procesgang, de besluitvorming. We schaffen de rondvraag af bij de vergaderingen, we beginnen in commissies om half elf

's ochtends, om vier uur 's middags. De boterhammen smaken niet, we tieren tijdens het warm eten. Het was een vlotte en zakelijke vergadering, dat wel.

De schemer valt, het schaap is weg. Het gras kleurt groener. Zingt engelen van boven. Ik hoor een koor van cherubijnen, serafijnen. Waarlijk, er is muziek voor de dood.

Groeten

Een oude vrouw met verwaterd permanent staat op het perron. Ze kijkt naar binnen, zoekt een vrije plek, maar misschien lijkt dat alleen maar zo door de regen op het glas. Ik kijk haar vanuit de hoogte aan, er zijn maar weinig vrije plaatsen. Er is geen plek bij mij, niet zo vroeg. Eigen schuld, denk ik, dan moet je ook maar eerder instappen, vroeger opstaan, verder lopen, meer betalen. Wat moet ik in de trein tegenover een vrouw met de dood in de ogen? Ik ben wakker en vol verstilde boosheid om de dag. Ik heb geen lessen voorbereid. Een collega gaat tegenover me zitten. Hij is van een andere afdeling. Ik ken z'n gezicht, misschien kent hij mijn gezicht. Ik weet het niet, zo vaak kom ik niet in de kantine. Ik zwijg.

Hij heeft een zwarte Samsonite koffer met initialen naast het handvat. Ik zou me er niet mee durven vertonen. Hij trekt z'n knieën in, springt met de duimen de koffer open en bladert even later in een computerboek. Dat durf ik ook wel, maar ik doe dat niet. Ik lees De spiegel van Narcissus: liefdesbrieven van een hartstochtelijk en bedroefd minnaar.

Ze vraagt of de plaats tegenover me vrij is. Ik aarzel en weg is m'n beenruimte. Dan zit ze klem tussen de informaticus, haar klamme mantel aan het haakje en mij. Pak je breiwerkje, denk ik. Zet je laatste steken op. Buiten kleurt in de ochtendzon de lucht als een requiemkaart.

Het breiwerk blijft in de tas. Ze bladert in Rails. Af en toe kijkt ze opzij. Ze leest stiekem mee met de informaticacollega. Staafdiagrammen, beeldschermen en toetsenborden in DrawPerfectplaatjes, schema's die laten zien hoe volmaakt het leven er in z'n primitiefste vorm uit kan zien. Rechtlijnigheid en vrieskou onder control- en returntoetsen. Ordening zonder toeval, zonder woestenij, zonder passie. Ik draai me om en kijk naar buiten. Bij een boerderij rekt een haan zich driemaal uit. Ik hoor gekraai in m'n hoofd. Vertel mij niets over zelfbeheersing en chaos.

'U werkt zeker bij de Noordelijke Hogeschool,' zegt ze.

'Ik dacht zo, u heeft een boek over computers. Ik ken iemand die ook zo'n boek heeft. Hij werkt ook bij de Noordelijke Hogeschool.'

We passeren de buitengrens van Leeuwarden. Het boek blijft open. De collega kijkt in een open gezicht met verregende krullen. Ik zie hem zoeken in zijn files. Hij vindt haar niet. Hij zwijgt woorden van schaamte en knikt.

'Werkt u in de Bouhof? Wilt u hem de groeten doen?'

Ze snapt niets van informatica, zie ik. Ze noemt de naam van een collega die overdag twee deuren verder de dagelijkse reis vergeet.

'Ik ken hem niet,' zegt de informaticus. 'Ik ken hem niet. Ik ken geen man van die naam.' Hij slaat z'n boek dicht. De trein piept over de rails.

'Ik onthoud gezichten, geen namen,' zegt hij, 'maar ik wil wel zoeken. Van wie moet ik de groeten doen?'

‘Van mij,’ zegt ze, ‘van z’n moeder.’

Haar ogen vertellen een leven.

Zonder aarzeling haalt ze een brede portemonnee uit haar tas. Een briefje van vijfentwintig en achter plastic vier kleurenfoto’s van man en kroost.

‘Dit is hem. U mag hem wel zoeken, even, maar niet te lang hoor. Als u dat doet, schaamt hij zich dood.’

Traag bergt ze de portemonnee weg.

– Als deze razernij niet overgaat, neem ik een trein naar Rome of maak een eind aan mijn leven. Binnen in me koester ik een doffe stille woede tegen het Lot – schrijft Gabriel aan Barbara Leoni.

Dan sissen deuren open. Ik wacht tot iedereen is uitgestapt.

‘De groeten van m’n moeder,’ schreeuw ik als ik in de wc m’n handen was.

Er is niemand die me hoort en boven de wastafel kijkt een purperen hoofd me verschrikt aan.

Grundlos zärtlich

Ze glimt. Ze heeft een grote glimmende neus, een brede mond. Aan haar ogen had ik al gezien dat de jongen in het leren jasje, ver weg bij de kiosk op het perron, haar minnaar is. Hij houdt z'n hand op heuphoogte, aarzelend. Een trein vol kijkers kan hem zien.

'Ja,' zegt ze.

Ze knikt en lacht, haar ogen glanzen een beetje meer.

'Hoe heet hij?' Ik zie een belletje spuug tussen haar tanden.

'Rolf,' zegt ze. Dan draait ze haar hoofd bij. Ik zie haar ogen houvast zoeken tussen de banken.

Ze wil over hem praten. Ik ken dat. Thuis geen mond open doen over een nieuwe vlam, geen zin aan badinerende opmerkingen, of erger, geen zin in gezeur over onbegrepen hartstocht. Maar ieder die haar ziel even aanraakt krijgt het verhaal. Een reiziger die het meeneemt tot de volgende overstap, dan is het overal, dan is het weg.

'Roelof, hij heet zeker Roelof.'

'Hoe weet u dat?'

Hij heet Roelof en draagt het gekreukte leren jasje van z'n oudere broer. Voor het eerst is hij verliefd. Ik zie het. Hij weet nog niet wat ze met hem doet, het is z'n eerste keer. Het begin. Onwennig en met lichte schaamte nog in z'n lijf drentelt hij op het perron. Voor de trein vertrekt draait hij zich om, zwaait, maar niemand die dat nog ziet.

Ik zie haar dromen. Haar vingers spelen met een ringetje, voelen de amethyst op het zilver. Ze heeft geen weet van bedompte lucht, van zweterige reizigers, van koffie die uit bekertjes is gemorst. Ze weet niet van zaken, van reorganisaties en vergaderingen. Ze heeft geen weet van regelmaat, van haast en heilig moeten. Voor haar telt tinteling en hartstocht tussen de rails. Ze is rozig, draait met haar vinger rondjes op de steen.

Ik blader en zoek een gedicht in *Grundlos zärtlich* van Jörn Pfennig. Op de achterflap staat 'Du bist in mein Leben geflogen wie ein Zugvogel.' Romantiek en melancholie voor reizigers, ik had het kunnen weten. Steeds dichter op het spoor van dromen zonder illusies. Ze weet nog niet wanneer illusies overgaan in zelfbedrog. Ze weet geen weg met haar lange benen.

Ik kijk opzij, achter me schrijft een jongen een ansichtkaart. 'Hoi lieverd,' lees ik mee. 'Vanuit een hobbelende trein....'

Hoe houd ik vast wat tussen mensen groeit? Pfennig helpt me. 'Ich bitt dich, lass es dir nicht nehmen.' Ik draai me om. Voel haar schoen langs m'n broekspijp. Niets laat ik me afpakken, niet in deze trein.

Ze pakt haar zwarte lakjas uit het rek. De trein mindert vaart. Veel te snel moet ik haar missen. Een reiger staat doodstil in een sloot.

'Hij is zeker al thuis?' vraag ik.

Ze knoopt haar jas langzaam dicht, houdt zich even vast aan de leuning van de bank. Het belletje tussen haar tanden is weg.

'Nee, hij moet met de stadsbus,' zegt ze.

'Maar hij belt straks nog wel, Rolf. Of niet?'

Ze trekt haar sporttas onder de bank vandaan. Ontwapend, maar sterk, geen reiziger pakt wat haar in de schoot is geworpen, niemand neemt haar af wat ze heeft ontvangen. Ze verwacht geen berichten van de miljoenen die week in week uit de tijd verreizen.

De paarse nylon lussen trekken strakke plooien in het plastic, zwarte glanzende kreukels tegen de regen. Ik kijk haar na. Twee, drie stappen is ze weg in het gangpad, dan keert ze zich om, haar lippen een eindje van elkaar, rood en vochtig knapt mijn droom als ik haar hoor zeggen: 'Dag meneer.'

IV

Donkerrood

Vertaling in veelvoud

Solveigs Sang

Kanske vil der gå både Vinter og Vår,
og næste Sommer med, og det hele År,
men engang vil du komme, det ved jeg visst;
og jeg skal nok vente, for det lovte jeg sidst.

Gud styrke dig, hvor du i Verden går.
Gud glæde dig, hvis du for hans Fodskammel står!
Her skal jeg vente till du kommer igjen;
og venter du hisst oppe, vi træffes der, min Ven.

1

'Dit was Solveigs Sang uit Peer Gynt, Lied van Solveig. Het is dertien minuten voor vier.'

Ik druk de wekkerradio uit. Door de rolgordijnen valt het licht van de straatlantaarn diffuus naar binnen. Het is stil buiten, doodstil, er zijn zelfs geen vogels te horen. De melancholische klanken van Peer Gynt haalden me uit een droom. Waar ben ik, wie ben ik?

Langzaam dringt de omgeving tot me door. Ik lig in bed onder het schuine dak van de zolderkamer, de dekens hangen half op de vloer. Ik wrijf over m'n koude schouder en strek m'n lichaam. Onderin m'n rug voel ik stramme spieren. Naast me staan verhuisdozen, een tafeltje met een bedlamp, een stoel met m'n kleren. M'n broek is op de vloer gegleden en ligt in een slordige hoop over m'n schoenen.

Binnen handbereik liggen dichtbundels van Nolens, van Tranströmer, van Marsman, opengevouwen op de vloer, de ruggen naar boven. Ik weet niet meer welk gedicht ik gisteravond als laatste las. Ik pak het *Wilde Plein* van Tranströmer en lees regels op de bladzijde die opengeslagen ligt. "Plotseling wakker herken ik mezelf niet," schrijft Tranströmer. "Klaar wakker, maar het helpt niet."

Ik heb een madeliefje over het gedicht geplakt. De randen van het droge bloempje zijn bleekrose verkleurd, het gele hartje is flets geworden. Ik houd van dit gedicht, ik houd van van deze bloem.

Ik leg de bundel weg: nu niet, het is te vroeg voor poëzie. Onder het kussen steekt een schrijfblok vandaan en ik zie inktvlekken op het laken. Ik vind de dop en leg de pen op de vloer. Het schrijfblok sla ik dicht, m'n laatste gedachten voor ik gisternacht in slaap viel, wil ik nu niet weten.

Ik ben kwijt wat me vannacht bezighield. Was het een gevangenis, een open veld met een omheining, een roerloos wateroppervlak, was het de hemel, of was het niet meer dan een beeldendroom? Waren het de vijftien seconden in de hel der vergetelheid van Tomas Tranströmer, die ik onder het madeliefje heb verstopt?

Donkervelde ligt tussen twee steden. Elk uur stopt de trein er vier keer. Twee keer op weg naar L. twee keer op weg naar G. De treinen kruisen elkaar in Donkervelde. De vroegste treinen kan ik horen als een zacht gebrom in de verte, als de wind uit het westen komt. In de ochtend verlaten forenzen en scholieren massaal het dorp en in de loop van de middag komen ze in groepjes terug, dan zie ik met de regelmaat van een half uur fietsers voorbijrijden met een koffertje of schooltas achterop. Buiten de spits stoppen de treinen vaak

zonder dat iemand instapt of uitstapt. Wie niet in Donkervelde wil zijn is dan al weg.

De hoofdstraat loopt parallel aan het spoor. Een smalle zijstraat met aan één kant populieren verbindt het station met het centrum. De dorpskern mag de naam centrum nauwelijks hebben, maar wordt door ieder zo genoemd omdat de supermarkt zo heet. Het stationsgebouw is jaren geleden afgebroken. Ik ken het alleen van een foto uit het gedenkboek dat ik op het gemeentehuis kreeg toen ik me als nieuwe bewoner liet inschrijven. Op het perron staan geen hekjes meer, er is geen perronopzichter en het bord van de tweedeklaswachtkamer is ook weg. Er is een stempelautomaat en een abri met jonge meiden die achter wanden van perspex reclame maken voor make–up en met halfopen mond oproepen om veilig te vrijen. Kaartjes voor de trein zijn verkrijgbaar bij de conducteur en op het postkantoor in de supermarkt. Naast de fietsenstalling herinnert alleen een bakstenen muurtje met plaquette aan het oude gebouw. Langs het spoor sneuvelde een collega. Het grauwbruin brons is met rode vegen beklad, vanaf de schroeven loopt een groen spoor naar beneden.

Ik woon vier maanden aan de rand van Donkervelde. M'n huis is niet groot. Het is een burgerwoning met veel kleine kamers van even na de oorlog toen er nog subsidie werd verstrekt per slaapkamer. Na de oorlog kon de wederopbouw beginnen met grote gezinnen om de terugslag door de bezetting in te halen. In het achterhuis heb ik door een aannemer een muur weg laten breken, daar komt de werkkamer met uitzicht op de weilanden en de weg naar Paasveer.

De encyclopedie, boeken en ordners staan deels nog in dozen naast m'n bed. M'n kleren liggen in stapels in de klerenkast en over stoelen in de kamer die ik als logeerkamer in ga richten. De wrange lucht van drogend latex is nog steeds niet verdwenen. De bovenlichten staan op een kier, maar m'n hoofdpijn verdwijnt pas als ik even buiten ben geweest. Ik heb de woonkamer nog niet op orde, de stoffeerder houdt zich niet aan afspraken. Ik moet me behelpen aan de keukentafel, wachtend op een eigen stek achter het bureau dat nog geen plek heeft.

Ik had de wekker gezet om vroeg aan de slag te gaan met m'n vertaalwerk. Ik vertaal poëzie en proza. In opdracht schrijf ik korte verhalen en toneelstukken. Als ik weinig werk heb, schrijf ik revues voor dorps–verenigingen. Rijk word ik niet van het vertaalwerk. Af en toe schrijf ik gedenkboeken voor bedrijven, scholen en verenigingen en corrigeer ik jaarverslagen, of maak ik tegen betaling teksten voor folders en brochures.

Ik werk in stilte, het liefst in de stilte van de nacht of vroege ochtend.

Meestal sta ik vroeg op, maar deze ochtend werd ik verrast door de muziek. Ik was mezelf even kwijt. Misschien zijn het de veranderingen die dit huis in me teweegbrengt, de mengeling van nieuwe gevoelens en van nostalgie die me doen dromen en in verwarring brengen. Het huis is me vertrouwd, maar het is nog niet helemaal van mezelf, ik moet nog wennen aan de ruimte. Het huis, de tuin, het landschap, het dorp, ze krijgen nog elke dag een andere vorm en

groeien mee met veranderingen in m'n hoofd, veranderingen die ik voel sinds ik hier woon. Maar misschien vergis ik me en blijft alles hetzelfde.

Het was zomer. Met een makelaarsgids in de tas fietste ik door gehuchten en dorpen op zoek naar een plek in dit land van bos, veen, heide en akkers in coulissenlandschap om opnieuw neer te strijken. Vaak kwam ik niet verder dan een picknickplaats, een bosje aan een landweg, een streekje van vijf huizen, een boerderij aan het eind van een oprijlaan, of bleef ik steken bij een meertje in een weiland. Er was maar weinig voor nodig om me af te laten stappen en me weg te laten dromen. In de berm, of languit tegen een houtwal las ik gedichten, at ik m'n boterhammen en sliep ik tot ik door de frisse avond wakker werd. Nietsdoen had ik in de jaren achter me tot kunst verheven. Ledigheid, waar niet langer kwaad achter stak, was een vast onderdeel van me geworden.

Met elke dagtocht kreeg het landschap een diepere lading. Een meertje werd een meer, werd een zee, en er was maar weinig voor nodig om me een oceaan over te laten steken. Een windvlaag werd gemakkelijk een orkaan en maakte golven op de plas. Een blad op het water was een schip in nood, strootjes werden drenkelingen die voor hun leven vochten, maar verdronken. Het vennetje kolkte, werd blauw en groen en stond geelrood in brand.

Onderweg verloor ik me in bespiegelingen, zo eigen voor een kind dat nog niet van het volle leven heeft geproefd. Bespiegelingen over verre reizen, over mensen die ik nooit had ontmoet, maar wel kende uit mijn dromen. Als ik wakker werd uit een dagdroom moest ik wennen aan de kleur en geur van het gras, aan de rottende bladeren en de kriebeling van het hooi, dan schrok ik van een kever die over m'n arm liep of een vlieg om m'n hoofd. Ook nu nog, in m'n schuur, m'n werkkamer, op onverwachte plaatsen overvalt me vaak die verwarring, drijf ik door het minste of geringste weg met chaos in m'n hoofd. M'n wereld krijgt eindeloze dimensies waarin fictie en waarheid in elkaar overlopen. Mijn hoofd lijkt een eigen programma te hebben. Alsof ik een rol kreeg toebedeeld in mijn eigen leven, een rol die ik niet heb gekozen, maar met overgave moet spelen.

Als ik stevig doorloop ben ik binnen een kwartier van het station bij mijn huis. Ik mijd de hoofdstraat en neem meestal een voetpad dat een eindje parallel loopt met het spoor en dan naar het westen afbuigt naar het park. Vanaf het bruggetje over de sloot is de eendenkooi te zien die deels schuilgaat achter berkebomen en struiken. Als ik door het park loop, kom ik uit tegenover hotel Boelens Vanaf het restaurant/zalencentrum is het nog driehonderd meter langs de klinkerstraat tot aan de rand van het dorp. Meestal neem ik, als ik laat terugkom, de plank die een eindje verderop over een sloot ligt en die doorbuigt

en ribbels in het water maakt als ik middenop ga staan. Het laatste stuk loop ik door het weiland. Ik klim over het hek en kom zo in mijn achtertuin.

Zo nieuw als het landschap was, zo vertrouwd kwam het me voor. Maar de weilanden, de bossen, de houtwallen deden me niet alleen aan m'n jeugd denken, vooral niet. Ze waren geen exponenten van jongensdromen in me, ze waren geen verlate openbaring van m'n kindertijd. Ik voelde de wereld als nieuw, als een nieuwe liefde op het eerste gezicht, alsof ik, te voet of onderweg op de fiets, op zoek naar een vaste plek, de indrukken voor het eerst in me toeliet, alsof er geen verleden was. Het was een nieuw begin, vertrouwd als stil verlangen.

Ik schoot niet op als ik door het land reed. Het duurde lang voor ik huizen uit de makelaarsgids ook echt te koop zag staan. Ik vroeg me niet af of het huis bij me zou passen, eerder vroeg ik het huis of ik er zou mogen wonen, of het huis me toe zou laten.

Ik vroeg me niet af of het kwam door de jaren van isolatie en van alleen zijn, van vergetelheid. Ik vroeg me niet af waar die indrukken vandaan kwamen. Lucht was vers en nieuw, en zo was het. Ik kocht het huisje aan de rand van Donkervelde, aan de uitvalsweg naar het zuiden. Het huis lachte me toe, het nam me op, zo voelde ik dat, alsof we elkaar al jaren kenden.

De wekkerradio begint opnieuw te spelen. Ik heb geen zin in oorlog, verkeersongevallen, moorden of files en zet de radio uit. Ik schuif het raam open en laat de koude lucht binnen. De rolgordijnen wapperen tegen het kozijn en het nachtbeslagen glas wordt vanaf het midden kruipend helder. Onder de douche word ik pas echt wakker. Ik wissel van koud naar heet, naar koud.

Ik had haar niet gevraagd, en ik woonde hier pas een paar dagen, een week misschien, toen ze even na tienen in m'n keuken stond.

Ze droeg een rood vest. Alleen de onderste knopen had ze dicht, eronder droeg ze een witte blouse met een zilveren speld erop. Haar grasgroene rok reikte tot over haar knieën.

'Ik kom kijken of ik iets voor u kan doen.'

Fijne grijze krullen met een roodbruine spoeling lieten haar nek vrij. Ze droeg geen sjaaltje. Het zou haar staan. Haar lippen had ze een beetje bijgekleurd, leek het, maar dat kon ook gezichtsbedrog zijn in het TL–licht van de keuken.

'Ik zag u hier, en dacht: u bent de nieuwe bewoner.'

Haar handen hield ze achter de zwarte riem om haar rok, het vest een beetje omgekruld, de duimen vonden elkaar op de gesp. Ik had sloffen verwacht, maar ze droeg zwarte schoenen met zwarte strikjes en lichtgrijze nylons.

Ik voelde warmte en tegelijktijd afstandelijkheid in haar stem. Was het haar verlangen naar een nieuwe vriendschap en tegelijk de wetenschap dat ouder–dom nieuwe banden extra laat knellen? Voelde ik die aarzelingen in stem en houding van mijn buurvrouw, of projecteerde ik m'n eigen wantrouwen en terughoudendheid op deze vrouw? Wilde ik wel of niet iets met haar te maken hebben?

Ook nu weet ik dat nog niet. Ik bedankte haar, zei dat ik spoedig bij haar zou aankloppen.

Sinds mijn verhuizing naar Donkervelde zijn de kleuren van de zomer niet verdwenen, niet na twee maanden, niet na vier. Als de kleuren me ontgaan, sluit ik ze buiten. Dan wil ik ze even niet zien. Als de overvloed aan indrukken te groot wordt, laat ik m'n vertaalwerk rusten en begint opnieuw m'n ontdekkingstocht.

Ik wil, zolang het kan, alleen maar kijken en niets missen van de buitenwereld. Achter elke horizon vermoed ik nog steeds een ander land, vermoed ik bergen, bossen, zee en lucht. Een wereld nog zonder mensen. Mensen komen uit de verte dichterbij, maar zolang ik kan, laat ik ze op de achtergrond. De cirkel die ik om me heen heb getrokken is me meestal groot genoeg, na de ingetogen jaren achter me heb ik nog geen behoefte aan een uitdijend heelal, al dringt zich dat voortdurend aan me op. Pas als ik er niet aan ontkom, ga ik met m'n omgeving mee.

'Mevrouw Hoiting,' zegt ze. Het is alsof we nog geen kennis hadden gemaakt.

Ze steekt haar hand, met dubbel goud om haar ring–vinger, naar me uit. Mevrouw zei ze, niet: vrouw, zoals de meeste vrouwen in dit dorp van haar leeftijd zeggen als ze zich voorstellen. Mevrouw Hoiting.

Na de eerste korte groet had ik verder geen kennis met haar gemaakt. Ik was er niet aan toe gekomen, hield ik mezelf voor. Maar ik wist dat ik er niet aan toe had willen komen. Nog niet.

Ze stond met het rode vest aan achter haar keukenraam toen ik m'n inboedel uit het bestelbusje haalde. Zestig, zeventig, daar tussenin, schatte ik. Met de drang naar precisie had ik haar achtenzestig gegeven. Ze had toegekeken hoe ik met tafels, stoelen en dozen heen en weer sjouwde, maar ze was niet naar buiten gekomen. Ik had haar niet uitgenodigd. Pas toen ik met de lege bestelbus wegreed was ze naar buiten gelopen en had ze gezien hoe ik heen en weer manoeuvrerend naast het pad sporen in het gazon trok. Ze had niet moeten kijken. Ik raakte het pad bijster.

Ik kijk naar haar meubels, de ronde keukentafel, de stoelen met doorleefde rieten zittingen, naar de vettige gele randen aan de kussentjes die jaren verraden. Een los riet is vastgeknoopt met zwart garen. Op de schoorsteenmantel

staat in het midden een witte porseleinen klok, op de uiteinden rusten twee porseleinen honden, spaniels met gouden neuzen en gouden randjes aan de oren. Op een stoofje ligt een advertentieblad met kleurenfolders voor kerst. We drinken thee.

Ze vertelt van Donkervelde. Dat ze hier is geboren. Dat ze hier is opgegroeid en in zaal Boelens dansen heeft geleerd. Ze vertelt hoe ze in het stationskoffiehuis Henk Hoiting had ontmoet. Hij werkte bij het spoor. Ze wijst naar het portret op het theekastje. Een man in uniform – voor wat eens het station was – blaast op een fluit en houdt het spiegelei omhoog. Klaar voor vertrek, maar er is geen trein te zien.

'De oorlog,' zegt ze. Ik kijk haar aan en zeg niets.

'We waren net getrouwd.'

Ik zie de plaquette bij de stempelautomaat: Voor hen die vielen voor het vaderland, Henk Hoiting. Drie regels in het gedenkboek. De samensteller was terughoudend geweest. In het boek geen woord van trots voor de gevallenen. Vijf jaar oorlog en bezetting in een halve bladzijde met een grote foto bijgezet. Heel veel in heel weinig. Donkervelde is geen uitzondering.

'De mensen hebben geen geheugen.'

Ze drinkt voorzichtig, alsof ze bang is haar mond te branden aan de lauwe thee.

'De ouderen hebben wel een geheugen, maar je hoort ze er niet over. Ze willen niets meer weten van toen.'

Ze vertelt van verraad, van de landwacht die achter bomen verscholen stond toen de Gestapo haar Henk kwam halen.

'De jeugd ook. Die weet ook niets. Ze vinden het wel goed.'

Ze wijst op de krant die op tafel ligt opengeslagen. Jongeren steken opvanghuis voor asielzoekers in brand, staat boven een foto. Ze zwijgt, alsof ze een drempel over is gegaan, alsof ze al meer heeft verteld dan ze van plan was. Alsof ze zich ervoor schaamt dat ze na al die jaren nog altijd met de bus naar G. reist om niet bij die plek aan het spoor voorbij te hoeven waar het laatste schot voor Henk viel.

Naast Henk staat een kleurenfoto op het theekastje. Ik vraag haar naar de vrouw op de foto. Mevrouw Hoiting staat op, schenkt thee in de crèmekleurige kopjes en vraagt opnieuw of ik suiker wil. Ik zeg weer dat ik liever zonder heb. Ze houdt me een schaaltje met biscuits voor. Als ze weer zit, doopt ze het koekje in de thee. De donkerbruine helft breekt traag af en glijdt in het kopje.

'Dat is Elly,' zegt ze. Ze steekt de rest van het door–weekte koekje in haar mond. 'We zaten in de Hema.'

Ze kijkt me aan met een blik die verbazing en mede–dogen uit lijkt te stralen. Alsof ik naar de bekende weg vraag, maar als een klein kind opnieuw het verhaal uit het voorleesboek wil horen. Mevrouw Hoiting pakt het fotolijstje en veegt met de mouw van haar vest denkbeeldig stof van de vrouw van rond de veertig die naast haar aan een tafeltje in een restaurant zit. Ze geeft me de foto, zodat ik mijn eigen verhaal kan vertellen als ik dat zou willen.

Ik zie een blonde vrouw met een tenger gezicht. Ze kijkt de fotograaf afstandelijk aan, alsof ze met tegenzin op de foto is gezet. Ik geef het lijstje terug. Mevrouw Hoiting zet haar kopje op tafel en buigt het steuntje van de lijst ver naar achteren, ze zet de foto weer naast Henk. Ze kijkt me aan alsof het haar spijt dat ze me binnen heeft gevraagd. Haar melancholieke blik verdwijnt en haar gezicht verstrakt. Ik ga staan en maak aanstalten om weg te gaan.

'Als ik op je kinderen kan passen, dan zeg het maar,' zegt ze.

Ik voel in haar stem de zeerte van een kinderloze vrouw, van een oorlogsweduwe die, hoe langer de oorlog voorbij is, steeds meer de schuld voelt over de dood van haar Henk, steeds meer de last voelt van keuzes die ze heeft gemaakt. Enige bitterheid lijkt haar niet vreemd. Bitterheid die ze met de mantel van de jaren probeert te verhullen.

'Ach, dat kan nog komen,' zegt ze als ik vertel dat ik geen vrouw, geen kinderen heb.

'Misschien ben ik geen goede vader,' hoor ik mezelf zeggen.

'Ach,' zegt ze, 'je bent nog jong. Wat niet is kan nog komen.'

Net zo oud als Elly, denk ik, ongeveer net zo oud als de vrouw op de kleurenfoto. Ik sta op. Mevrouw Hoiting schuift haar kopje naar het midden van de tafel. Ze loopt met me mee tot aan de achterdeur. Ze lijkt kleiner dan toen ze me binnenliet.

De eerste dagen na die kennismaking bleef ze bij me uit de buurt. Ze leek me te mijden, alsof ze teveel had prijsgegeven.

Als ik thuiskom, langs het huis loop, zie ik haar in de voorkamer. De televisie staat aan, de hele dag, altijd, als een excuus om naar buiten te kijken zonder van gluren beticht te worden. Ik doe geen poging de afstand kleiner te maken. Net als een onderwijzer die voor het eerst voor de klas staat, handhaaf ik mijn orde. Ik houd afstand die eerste weken. Ik laat Mevrouw Hoiting zitten met de bekentenissen over haar doodgeschoten man, over haar pleegdochter Elly, over haar kinderloosheid, haar familie.

Een onvoorziene en onbedoelde biecht aan een onbekende kan een opluchting zijn, maar wordt een last als die onbekende plotseling naast je blijkt te wonen, al is het maar voor drie weken op de camping. Ik blijf langer. Ik heb leren zwijgen.

De laatste weken zwaai ik weer naar haar als ik wegga en thuiskom. Ik heb haar een sleutel van de achterdeur gegeven. Ze kan de monteur van de telefoon binnenlaten en de stoffeerder als ik weg ben. Ik drink weer thee bij haar. Ze vertelt van de bakker die voor een operatie naar het ziekenhuis moet. Dat Jan Beukers kanker heeft, dat z'n zoon niet deugt en op z'n vader lijkt. Ik voel een lichte triomf in haar stem. Ze vertelt niet meer over Elly. Ze vraagt niet wat ik doe, ze vraagt niet waar ik was, ze vraagt niet waarom ik in het huis naast haar woon.

2

Het halogeenlicht van de bureaulamp maakt m'n werkplek klein. Langzaam warmt de kamer op. De buitenwereld is ver weg. Het is vijf uur in de ochtend, thee staat koud te worden in de vensterbank. In een droom sloeg de onrust toe. Het waren herinneringen die me wakker maakten. M'n bed onder het hellende dak werd steeds groter, ik raakte verdwaald, begon te dolen en vond geen houvast meer aan de sterren achter het blauwzwarte tuimelraam. In m'n droom zocht ik een gedicht. Regels slingerden diffuus en ongrijpbaar door de kamer. Ik kon de woorden niet vangen. Er waren geen stoelen, geen kasten, geen planten, geen schilderijen, er was enkel een lege tafel in het midden van een lege kamer. Ik zocht een gedicht om in te wonen.

De lucht in de kamer werd langzaam ijler, de kamer werd een kooi en in het groeiende vacuüm kreeg ik het steeds benauwder. Ik verboog de spijlen voor het raam om te ontsnappen, maar telkens groeiden er nieuwe tralies. Ik sloeg om me heen, maar raakte niets. Langzaam drong tot me door dat ik met mezelf in gevecht was en worstelend kroop ik traag en stroperig uit m'n droom m'n kamer en m'n bed binnen. Ik zag mezelf naakt op het bed in gevecht om m'n lichaam terug te winnen, ik wilde huilen, maar er waren geen tranen. M'n lichaam was droog, koud en naakt. Ik trok dekens over me heen en viel opnieuw in slaap.

Als ik achteroverleun, buiten het bereik van de licht–kegel, zie ik achter lamellen en halfbeslagen glas een laaghangende witte mist boven de weilanden. Boomkruinen steken in de verte wazig boven het grijs. Het heeft gevroren, voor het eerst dit jaar, rondom dit huis. De rijp glanst dof in het licht van de maan, die langzaam aan kracht verliest. Het gaat sneeuwen vandaag. Ik voel het aan m'n knie waar de meniscus tegen een zenuw drukt. Het wordt wit buiten, maar het is nog grijs.

Grijs, grijs als het grey uit het gedicht van Louis MacNeice waar ik mij al een paar dagen over buig en een vertaling voor zoek. Als ik in m'n dromen de woorden niet kan vangen die door een lege kamer zweven, als ik de woorden voor gedichten die in mij verborgen zijn niet kan vinden, niet als ik wakker ben en niet in m'n dromen, leen ik ze lenen van een ander.

If black were truly black not grey, schrijft MacNeice. Hoe zwart zou dat zwart moeten zijn, hoe grijs is zwart als het niet pikzwart is?

Ik houd van deze regels, van dit gedicht. Niet het zwart en het wit waar hij over schrijft, niet van het ongerepte kleurloze wit van de sneeuw die straks gaat vallen. Ik houd niet van roet dat stoffig in m'n hoofd rondspookt en kleuren verduistert, roet dat m'n tong vastkleeft aan m'n verhemelte en me van

woorden berooft. Het zijn de grijze tinten die MacNeice met z'n poëzie in me boven haalt; grijs als het tijdelijke grijs van de rijp buiten in zwak maanlicht. Het tijdelijke grijs dat ik in alle tinten overal tegenkom als kleuren in m'n hoofd verdrinken. Daar houd ik me aan vast. Grijs. Ik ruil zwartwit voor grijs.

> Zwart was het geld, wit was de ziel, zwart was de neger, wit waren wij. Fout waren anderen, goed waren wij. Fout waren heidenen, goed waren wij. Fout waren linksen, goed waren wij. De wereld was eenvoudig. Vader en moeder waren goed. Hun overtuigingen waren wet. Wetten waren goed. Kinderen, wie sprak van kinderen?

Ik laat Elly binnen in de lege kamer, in de kooi. Als zij er is drukt leegte me niet onverbiddelijk naar beneden, als zij er is krijg ik lucht. In m'n droom is Elly een kind met blonde krullen, een lok gebleekt in peroxide, met een vol gezicht en blosjes op haar wangen. Haar foto–album komt tot leven. Een kindertijd in zwartwit verandert in een heden met grijstinten.

> Ik wandel met haar door het park – alsof ik haar vader ben. Kon ik haar vader zijn, vader van haar kind?
>
> We staan stil op het bruggetje, hangen over de leuning en kijken naar bladeren die in het water varen. Van kale bomen, die donker en sprieterig afsteken tegen de grauwe lucht, vallen zware donkere druppen. Paardeogen drijven zachtjes weg met de stroom en knappen geluidloos. Steeds nieuwe bellen groeien op het water.
>
> 'Kijk, kijk,' zegt ze, 'kijk.'
>
> Ze gooit het takje dat ze bij zich hield, dat langs het pad op haar handje had liggen wachten, naar beneden. Vanuit de diepte valt een ander takje omhoog. Ze raken elkaar, verdwijnen in elkaar en nemen me even mee naar het niets tussen twee momenten.
>
> 'Mooi, papa,' zegt ze. Zo wil ik haar horen. "Papa."
>
> Het meisje naast me kraait, laat me los, rent naar de kant van het water en komt terug met weer een takje. Haar beeld verdwijnt in groeiende cirkels in het water van de sloot. De wereld verdwijnt in kringen, in beurtelings donkere en transparant oplichtende golfjes. Als ik naast me kijk, is ze weg. Het regent zachtjes. De druppels trekken matglas over het stroompje dat verderop afbuigt en in het rottende en soppende bos verdwijnt.

> 'Elly, ze heette Elly,' zei Mevrouw Hoiting, 'maar ze noemde zich Magda vanaf het moment dat je bij me woonde. Ik weet niet waarom. Ik durfde het haar niet te vragen, ik bleef haar Elly noemen, zolang ze bij ons was.'

Elly lijkt op Mevrouw Hoiting. Ze hebben beiden een bijna rond, een beetje

ovaal gezicht. Beiden hebben ze een smalle, maar toch gulle mond. Op de foto op het theekastje heeft Elly een lichtbruine kleur op haar gezicht, misschien was ze net terug van vakantie. Misschien kwam de teint van het gele licht van de lamp in de kamer, of van het vergeelde plastic in het lijstje.

Elly kijkt recht in de camera. Ze draagt een blauwe jas, een blouse met geborduurde bloempjes.

'Ober, ober wilt u ons even op de foto zetten. Het is een automaat, alles gaat vanzelf. Alleen op dit knopje drukken.'

De ober knipt. Het rolletje is vol. Straks gaat ze naar V&D, laat de foto's afdrukken, wandelt een uur langs winkels waar ze niets wil kopen, haalt de foto's en geeft een aan haar pleegmoeder. Dan gaat ze weg, snel weg. Het was gezellig, zegt ze, voor ze in de bus stapt en een laatste keer zwaait. Zo is het gegaan, ik zie het.

Op de foto tilt Mevrouw Hoiting juist het kopje op. Haar kin verdwijnt achter het porselein. Ze heeft haar hoofd naar voren gebogen en kijkt over de rand van het kopje naar de ober die de foto maakt. De onderkant van de foto snijdt het lichaam van Elly boven haar taille doormidden. Haar borsten zijn net te zien, ze zijn niet groot. Op tafel staat een flesje met een rietje erin.

Met haar pleegmoeder was Elly een dagje uit, zo lijkt het op de foto. Ze winkelen, praten en gaan weer naar huis. Elly is zelfverzekerd, ze heeft haar draai gevonden. Zo zie ik haar, zo wil ik haar zien. De jonge vrouw heeft keuzes gemaakt in haar leven, ze heeft het onvermijdelijke naar haar hand gezet. Haar pleegmoeder niet, die zoekt en speurt nog, wil nog niet zien hoe haar leven was. Dat zie ik op die foto, zo kijkt Mevrouw Hoiting me aan. Zo zie ik de vrouwen op die foto tussen mijn tralies door, door een matglazen venster in de lege kamer in m'n hoofd. Ik sla om me heen, maar ik raak niemand. Ik steek m'n armen uit, niemand die ze pakt.

Ik ken Elly niet. Ik ken Magda. Ik ken haar niet. Ik ken haar alleen van de foto op het theekastje. Ik kan enkel gissen naar het waarom van haar naamsverandering. Ik droom over Magda, ook al ken haar niet. Ik heb haar nooit gezien. Ik ken haar verhaal, haar verleden niet. Nee, niets weet ik van haar.

We troffen elkaar op het station. Ze stond voor me in de rij voor het loket. Ik had haast, was net op tijd om de trein te kunnen halen. Ze schoot niet op, had geen geld genoeg voor een kaartje. Ze zocht haar tasje, haar jaszakken na. Ik werd ongeduldig, m'n ergernis groeide. Ze draaide zich om, excuseerde zich voor het oponthoud.

'Ik kom een gulden tekort,' zei ze.

We reisden samen.

If black were truly black not grey, dicht MacNeice. Als zwart waarlijk zwart was, echt zwart was, pikzwart was en niet grijs, niet grauw. MacNeice kan bidden alshet leven niet grijs is. Hij bidt tegen zwart en wit.

Ik probeer woorden te vinden, woorden die meer vertellen dan enkel zwart en wit. Ik strijk met m'n handen over mijn gezicht, mijn haar, mijn hoofd, mijn hals. Grijs, of is het toch zwart, toch wit?

Ik houd mezelf niet langer tegen en ga met haar mee. Ik schuif bij aan de tafel in het restaurant van de HEMA. Ze zit tegenover me. Op de stoel naast haar staat een tas met brood, met kaas en vleeswaren. Ze heeft boekensteunen gekocht en een lamp van 100 Watt, zegt ze. Ik zie een doosje tampons. Ze onderzoekt mij met haar ogen. Ik zwijg en laat m'n ogen vertellen wat ik zeggen wil, ze hoort me niet.

'Nee, ik heb mijn moeder niet gekend,' zegt ze.

Ze pakt het flesje frisdrank.

'Mijn vader ook niet.'

Sinaasappelsap kleurt het rietje donkerder en aarzelt bij de geribbelde knik voor het geluidloos tussen haar lippen verdwijnt. Haar mond laat het rietje los. Haar tong gaat langzaam langs haar bovenlip.

'Het had wel gekund, maar ik was te jong, ik was vier. Als ik nu moet zeggen hoe ze waren, hoe ze mij vasthielden, koesterden of sloegen, vertel ik wat ik van anderen heb gehoord. Ik herinner me niets van ze.'

Magda laat restjes sap borrelen in het flesje.

Ze herinnert zich de man in uniform die aan de deur kwam, vertelt ze. De agent tilde haar op en zette haar weer neer. De tranen van volwassenen, dat weet ze, en dat ze niet huilde, dat weet ze ook.

Haar ouders reden rechtdoor in een flauwe bocht langs een straat met populieren aan weerskanten. Het was een regenachtige en donkere nacht. Een tegenligger met groot licht, misschien, de oorzaak was nooit opgehelderd.

Na de begrafenis begon Elly's tocht langs tehuizen en pleeggezinnen. Mevrouw Hoiting was de laatste in de rij. Vijf was ze toen ze bij Mevrouw Hoiting kwam en negentien toen Magda bij haar stiefmoeder vandaan ging en op kamers ging in L.

'Ik wilde graag mensen helpen,' zegt ze.

Ze werd verpleegster. Elly werd Magda. Ze kijkt me aan, aarzelt voor ze verder praat. Waarom zou ze een onbekende in vertrouwen nemen?

– It might provide some depth to pray. –

Ik zou op m'n knieën willen om je te aanbidden, zegt de dichter in m'n lege kamer. MacNeice laat mij bidden, maar ik wil niet bidden, ik zoek diepte tussen zwart en wit. Ik voel haar knieën onder het tafeltje, haar schoenen tegen de mijne.

Magda laat mij niet toe. Ze praat over de drukte op straat en over de kwaliteit van gebak, de prijs van een kleurspoeling. Ik zoek krampachtig naar het grijs tussen haar woorden. Ik durf haar niet te vragen naar kind, man, minnaar, ex, naar de inrichting van haar kamer. Ik durf haar niet te vragen met mij mee te gaan.

Onze vader die in de hemel...

Een serveerster ruimt de tafel af. Een meisje van nog geen twintig. Ze had mijn dochter kunnen zijn. Donkere ogen, een smal gezicht, een zwarte vlecht met rode strik, een beetje verlegen. Als ze zich over het tafeltje buigt tekent de boord van haar slipje zich af in haar rok. Het slipje is niet groter dan een mannenhand, het is kleiner dan mijn hand.

Ik bedank haar voor de schone tafel. Ze zegt niets, ze is gewend aan blikken van mannen die alleen aan een tafeltje zitten en haar met hun ogen uitkleden. Ze is ongenaakbaar, zo jong als ze is. Als ik wakker word, zit ik alleen aan tafel in een leeg vertrek.
Zonlicht glijdt door het raam m'n kamer binnen. Een auto rijdt voorbij. De zoon van de bakker rent naar de bushalte. De lucht kleurt langzaam donkergrijs en blauwzwart. Ik wacht op sneeuw.

De werkkamer is op temperatuur. Ik luister naar het nieuws van half acht. De files, de regen, de wind. Na de reclame weet ik al niet meer wat voor weer het wordt. Morgenblätter van Strauss. Ik doe de afwas, zuig de kamer, veeg de trap. Als ik de douche schoonmaak hoor ik mezelf fluiten. Buiten wordt het licht. Het sneeuwt.

3.

Ik zag Magda het pad oplopen. Ik herkende haar gelijk. De blonde lokken, de blauwe jas. Vroeger.

Ze is wat langer dan ik me haar herinner. Ze kijkt niet naar mijn huis, ze ziet me niet. Vanachter de jaloezie zie ik haar voorbijlopen naar de achterdeur van het huis van Mevrouw Hoiting. Ze draagt een strakzwarte leren broek, schoenen met platte hakken. Ze heeft een blauwgestreepte handtas onder haar arm. Een bos bloemen in haar hand. Zachtjes tikt ze tegen het keukenraam, zwaait even.

Ik zie hoe Mevrouw Hoiting de keukendeur dichttrekt. Ik laat de jaloezie los. Magda krijgt geen zoen, geen hand van haar stiefmoeder. Elly laat zich niet zoenen, Magda laat zich niet zoenen. Deze vrouw kust niet langer. Jaren. Mevrouw Hoiting neemt de bloemen aan. Magda hangt haar jas aan een haakje in de bijkeuken. Ik ken haar thuis.

Ik ruim mijn bureau op. Maak van oude stapels nieuwe stapeltjes. Ik prik gaatjes in brieven en rekeningen en schrijf een brief naar Paula in Birmingham, een brief over een fietstocht die ik dit voorjaar wil gaan maken, over wat ik dan zou willen doen en zien. The crooked spire in Chesterfield. De gedraaide kerktoren die in de hemel prikt. Hout dat krom trekt, niet langer de enige juiste weg wijst.

Het wordt een brief vol verlangen. Als ik de brief af heb en dichtgeplakt, houd ik mijn epistel voor me uit. Snippers dwarrelen in de papierbak.

De televisie is uit. Magda schenkt thee voor haar moeder. Ze heeft haar linkerbeen over haar rechter geslagen. Haar tas heeft ze op schoot, ze rommelt tussen brieven, tampons, sleutels, crèmes, kam en borstel. De chrysanten liggen nog in pakpapier op het aanrecht. Als ik in mijn keuken sta, me uitrek, zie ik de gele waas van de bloemen tegen de witte tegeltjes boven het aanrecht. Ik trek aan het touwtje en verdwijn achter de lamellen.

Ik zou eraf moeten blijven.

Na één flesje gaat schrijven gemakkelijker, verbeeld ik me. Ik maak mezelf wijs dat ik een evenknie ben van Charles Bukovski. Twee pils is goed voor de fantasie, drie levert inspiratie. Achter m'n bureau, het glas binnen handbereik, probeer ik een begin te vinden voor een wagenspel, een toneelstuk dat ik voor de culturele raad moet schrijven. Het mag niet over verdriet en chaos gaan.

Het moet een vrolijk stuk worden met veel actie. Iedereen moet zich er in kunnen herkennen. In een eerste schets zet ik een lijkkist op de wagen. De deksel gaat open. De hoofdpersoon staat op, trekt een rood gekleurd mes uit z'n borst en lacht met witgeschilderd gezicht naar het publiek. "Ja er is leven voor de dood," roept de opstandeling.

Er klinkt trompetmuziek en heren in stemmig zwart wandelen voor de wagen langs. Onder hun jassen dragen ze een clownskostuum. De toeschouwer in me keurt deze opening af. Het moet een geboorte worden, een wedergeboorte mag, maar geen dood of opstanding uit de dood. Ik gooi alles weg. Niet mijn gezichtspunt telt; het volk is leider.

Ik pak het laatste flesje uit het sixpack. Bukovski heeft nog steeds dorst. Koud en fris uit de koelkast, maar m'n telefoon gaat niet over, er staat op het vliegveld geen vrouw op mij te wachten. Ik werk niet op een postkantoor. Ik ben Bukovski niet, er is geen vrouw die met mij over poëzie en andere dingen wil praten. Geen vrouw die na gedichten met me stoeien wil tot we laveloos de wereld verlaten. Al is het maar voor een nacht.

Ik druk een lamel opzij. Magda doet de gordijnen dicht. Ze heeft me vast gezien. Het maakt me niet meer uit of ze me heeft gezien. Ik heb haar al gezoend, ik heb haar kleine borsten al in m'n handen gehouden. Ik heb haar rug, haar hals, haar lijf gestreeld. Hier op de keukenvloer, in het volle licht, heb ik met haar gevreeën. Hier, zonet nog. Ze houdt van mij.

De koelkast is leeg, ik maak een flesje lauw bier open. Ik ben Bukovski. Ik leg de hoorn naast het toestel en laaf me aan de pieptoon. Ik hoor je wel!

'Ik heb twee zakken voor je gekocht.'

Mevrouw Hoiting staat met twee plastic zakken bloembollen bij me in de keuken. Ze kwam binnen zonder bellen, zonder kloppen.

'Het zijn rode en gele tulpen. De voetbalvereniging kwam ermee langs. Het is voor een nieuwe kantine. Ik dacht, u doet wel mee.'

Ik kijk naar de vliezig bruine bollen, neem de zakken van haar aan en zet ze op het aanrecht. Oorlogsvoedsel. Breng naar de Balkan, naar Afrika, schreeuwt het door me heen, naar Australië desnoods. Ik houd van gekookte tulpenbollen, ik wil soep van tulpenbollen. Ik vind alles lekker. Ik heb honger.

De dingen die voor me geregeld worden, die me van buitenaf sturen. Het zijn die kleine gebeurtenissen die de loop van m'n gedachten op een spoor zetten, een onvermijdelijke koers laten gaan. De onbenulligheden lijken een voorbode van wat me te wachten staat. Ik raak de greep kwijt op vandaag, op morgen. Blijf van me af, weerkaatst door m'n kamer; vertrek.

Houden van. Van wie had ik het moeten leren? Magda houdt van me. Ze lichtte het tipje van de sluier op. Houden van.

Magda had beminnen van niemand geleerd. Ik ook niet. Ik had niet goed opgelet toen de kansen zich voordeden. We vonden elkaar op het gemis.

Magda was een natuurtalent. Ik niet.

Zand knispert door de gaatjes uit de zak op het parket.

'Mooi,' zeg ik. 'Ik zal ze poten, begraven zal ik ze.' Ik doe geen poging rancune en verbetenheid in m'n stem te onderdrukken. Ik houd niet van oplichters die na het seizoen aan oude vrouwen bloembollen verkopen. Ook niet als het voor een goed doel is.

Mevrouw Hoiting kijkt me verbaasd en bedreigd aan. Ze kijkt vluchtig naar de lege flessen in de doos voor het aanrecht. "Ik zie wel dat je kijkt! Kijk gerust!"

Ik knijp in mijn wang, in mijn oor, bijt op m'n tong. Nog wint m'n mededogen.

'En is het bezoek al weer weg? Hoeveel krijgt u van me?' vraag ik.

Ik voel hoe m'n tong andere woorden tegenhoudt, dan laat ik ze ontsnappen, maar de woorden zweven verminkt door de keuken. Niemand weet wat mijn zinnen betekenen. Ik weet het.

Magda is weg. Ze moest de bus halen. Ze had een afspraak in de stad. Mevrouw Hoiting had nog gevraagd of ze wilde blijven. Bij de cafetaria hadden ze patat en kip kunnen halen. Magda was gegaan.

Ik geef de buurvrouw tien gulden voor de bollen. Het wisselgeld brengt ze me later, zegt ze als ze de klink vasthoudt.

'Goed, goed, het is al lang niet fout meer, het is goed.' Ik laat haar gaan.

De tulpenbollen kijken me aan, lachen me uit. Ik vloek tegen de oude vrouw die halverwege mijn en haar huis omkijkt. Waar bemoeit ze zich mee? Wie bepaalt wat in mijn tuin groeit, wat in mijn kamer bloeit, wat in m'n hoofd naar boven komt?

Ik trek een zak kapot en voel bloed in m'n slapen kloppen. Bloembollen rollen over de vloer. Ik grijp een handvol en smijt ze op het aanrecht. Met het keukenmes hak ik ze in snippers, snijd alles fijn wat binnen handbereik komt. Warm bloed gulpt over m'n handen. Godverdomme!

Ik wil geen tulpen, geen gele, geen rode. Geef mij zwarte of witte tulpen, zwarte en witte in een krans.

In de tweede zak zitten de rode. De foto op het etiket is gescheurd. Ik haal een schep uit de schuur, trek laarzen aan, spit in het gazon een gleuf en graaf de bollen in de grond, diep. Als ze volgend jaar bloeien, ziet ieder die het zien wil een rood V–teken in het groen. De snipperbollen met het bloed graaf ik erbij.

Ik rijd door de polder. Tussen grijze vlakten met rillen waarin aardappels kiemen en zich door de klei een weg naar boven drukken, liggen akkers met tulpen. Rode, witte, blauwe strepen op het land. Daar, achter die boerderij, daar achter die windkering van populieren, daar achter de dijk stortte in '44 een Spitfire neer, boorde de kist van John Howard zich in de bodem van het IJsselmeer. De Canadees zoog zoet water in z'n longen, spuugde het uit, zwom en klom aan land. Bevrijd. Elk jaar zie ik die akker met tulpen in donkerrood en wit. Een esdoornblad in een wit veld. Ik ken die boer, die onderduikerhulp.

Groeistuipen, zei de huisarts, het is niet verontrustend. Het gaat weer over, al kan het wel lastig zijn. Het is een samenspel van gevoelen en verstand. Sommige kinderen groeien in een nacht wel twee centimeter. Zoiets gebeurt ook met het gevoel. Je kunt dan tijdelijk de controle kwijtraken over jezelf. Geen zorgen. Een nieuw overhemd zit ook pas goed na een keer wassen. Vaak moet het dan ook nog gestreken worden voor je je er prettig in voelt.

Die woorden hoor ik als ik de aarde en het gras boven de tulpen aanstamp. Ik zie mezelf opnieuw als een inboorling met het mes tekeergaan in de keuken, opnieuw kruip ik als een infanteriesoldaat over de vloer, op jacht naar tulpenbollen, op jacht naar de vijand in m'n kamer. De vijand in mijn hoofd. Straks staat m'n V–teken in het groene gras.
Duizenden indrukken komen elke dag op me af. Hoeveel laat ik toe, hoeveel werkelijkheid wil ik weten en in me bewaren? Hoe maak ik een keuze, welke ervaringen zijn voor een latere herinnering en welke stop ik voor altijd weg?

Als ik m'n ogen dicht doe vecht mijn verleden om een plaats in m'n kamer, in m'n hoofd, in m'n nachtelijk bed. Ik laat de herinneringen toe, niet allemaal, niet iedereen, niet tegelijk. Die één, die twee, die tien indrukken die me sturen, die bepalen waar ik terecht zal komen probeer ik te begraven, te verzuipen in het IJsselmeer. Ze bloeien telkens weer en zwemmen aan land, als ik m'n ogen open doe en opnieuw de wereld inkijk. De grond, de lucht, het water. Het vuur, de weerschijn.

Twee mensen rijden in een flauwe bocht rechtdoor. Een mistvlek blijft onuitwisbaar achter op het netvlies van een kind. In een lege kamer hangt een schilderij met grijze strepen. Een boer plant met tulpen een Canadese vlag in z'n akker. Een vrouw verandert haar naam, een man ontsnapt uit een kooi en telkens breken de dijken weer door.

'Ze had een misse,' zei m'n moeder.

Ik wist niet wat dat was, maar ik voelde de lading in haar stem. Een

ondertoon “dat hoef jij nog niet te weten, dat had je beter niet kunnen horen”. En dan nog: marktkraam, viskraam, miskraam.

Hoe komt het, dat die misse mij tot in de tuin van mijn huis achtervolgt? Hoe komt het dat een ongeboren kind mijn wereld kleurt in tinten tussen zwart en wit, een V–teken in me bovenhaalt, waar nederlagen me omringen?

‘Welk boek heeft het meeste indruk op je gemaakt?’

‘Wat is je het meeste bijgebleven?’

De eerste literatuurles. Begin van een eindeloze reeks vragen.

‘Welk boek is u het meeste bijgebleven?’

De man achter de divan las dezelfde vraag voor uit z’n aantekenboekje.

Je moet wel gek zijn om te lezen.

Ik ging schrijven.

Bij Mevrouw Hoiting brandt licht in de keuken. In de voorkamer flikkert de tv. Ik veeg zand van mijn laarzen. Op sokken loop ik in schemerdonker over het pad van de buurvrouw naar de straat en over mijn eigen pad terug. Mijn koude voeten hebben het pad van Magda gekruist. Koude voeten.

In de keuken veeg ik het zand van het parket en poets de bloedvlekken weg. Ik steek m’n rechterhand omhoog, spreid m’n wijs– en middelvinger en laat m’n hoofd hangen. Geen dank Jonnie Coward.

Ver na middernacht schrik ik wakker uit een droom. Elly, Magda? Ik doe het licht aan, voel zweet op m’n voorhoofd. In de slaapkamer staan twee stoelen, een kast en een tafeltje. Het schilderij aan de muur hangt een beetje scheef.

4

De vertalingen zijn klaar. Ik heb de uitgever gebeld dat de teksten onderweg zijn naar de redactie. Nog eenmaal controle van de drukproeven voor ik mijn geld krijg. Ik ga aan de slag met het wagenspel voor de culturele raad. Het wordt een vrolijk en boertig stuk. Het publiek kan veel lachen en het gemene volk kan zichzelf op de wagen zien optreden. Een wagenspel moet een spiegel van de samenleving zijn, schrijft de raad, maar een luchtige en klare spiegel. Geen spiegel van de ziel, dat willen ze niet. De mensen in deze streek willen niet in de lege kamers in hun hoofden kijken. In andere streken ook niet. Seneca zei al dat het gros van het volk op de tribune wil om te kijken naar gladiatoren die elkaar afslachten. Eeuwen evolutie hebben dat niet veranderd. De mens ontleent zijn zwaarte meer aan zijn lichaam dan aan zijn geest. Over twee maanden moet het verhaal klaar zijn. Ik zal nog veel moeten lachen.

Ik vraag Mevrouw Hoiting op de thee. Ze zit beweeglijk bij mij aan tafel met telkens kleine verschuivingen van handen, voeten, benen, hoofd. Haar hele lichaam lijkt in voortdurende – zij het minimale – beweging. Ze praat snel en wisselt gedurig van onderwerp. Ze heeft geen werkje meegenomen, maar haar handen bewegen alsof ze aan het borduren is. Haar vorkje prikt in de harde korst, een stukje appeltaart glijdt over de rand en valt op de grond. Ze maakt haar vinger nat en dept de kruimels van de vloer.

Ik vertel van gedichten die ik heb vertaald, dat het poëzie over zwart en wit en grijs is, maar ook over meer. Over hartstocht en verlangen en over onzekerheid en onmacht. Mevrouw Hoiting leest alleen gedichten als het sinterklaas is en rijmpjes – en soms leest ze een serieus gedicht – in overlijdensadvertenties. Als het maar geen psalmen zijn, zegt ze. Ze zegt dat ze de gedichten voor de doden soms mooi vindt, maar vaak ook niet. Ze zegt niet dat ze huilt als ze die regels leest. En zonder dat ik vraag vertelt ze van Henk. Ze praat over een liefde, elk woord is genoeg om die ander op te roepen. Mevrouw Hoiting zegt dat het mooi is dat er een plaquette bij het station staat, maar dat het lang heeft geduurd voor het zover was. Een beetje te lang, vindt ze.

Zij en Henk, ze hoorden er niet bij, niet bij het dorp, niet bij de familie. Na jaren kan ze enkel nog gissen waardoor ze buitenstaander is gebleven. Ze is voorzichtig, praat in algemene termen, alsof ze bang is vastgepind te worden op details.

'M'n zus woonde hier,' zegt ze, 'in dit huis.'

In mijn huis schenk ik opnieuw thee en blaas het lichtje uit.

'We spraken niet met elkaar,' zegt Mevrouw Hoiting.

'Daar stond een heg, hele hoge.' Ze wijst door de openstaande keukendeur naar de scheiding tussen haar en mijn huis. 'Coniferen.'

De coniferen zijn gerooid. Lang geleden. Coniferen zijn niet inheems. Ze horen niet in het landschap thuis. Het was niet alleen de gemeente die dat had bedacht.

'Misschien kwam het door de oorlog? Ik weet het niet. Dat de oorlog mij m'n Henk heeft afgenomen, dat mijn zus haar John door de oorlog heeft gekregen.' Ze aarzelt. 'En toen we weer voorzichtig aan elkaar gingen wennen, was het te laat, toen kwam dat ongeluk. Toen waren ze weg. Elisabeth, John. Ineens.'

De rivaliteit tussen twee zusters die om dezelfde man dongen, en de winnaar werd de verliezer.

Mevrouw Hoiting laat haar verhaal voorzichtig boven–komen, niet te veel ineens. Haar ogen zijn droog, maar ze huilt.

Ik beloof haar een bundel als ik bewijsexemplaren van de uitgever krijg.

'En kun je daarvan leven?' vraagt ze. 'Van die boeken?'

Ik zeg dat dat net lukt, maar dat ik ook nog een beetje in een oude sok heb, dat ik jaren heb gespaard. Ze knikt, als kent ze mijn zuinige aard.

'Een man alleen heeft niet zoveel nodig,' zegt ze met een voorzichtig lachje. Op haar gezicht lees ik die andere gedachten. Gedachten die ik nu niet horen wil, ze vertelt ze niet en ik vraag ze niet.

'Een vrouw alleen ook niet,' zeg ik. 'Een vrouw alleen heeft ook niet veel nodig. Geld.' zeg ik.

Ze weet mijn antwoorden op de vragen die ze niet stelde, ze had ze graag uit m'n mond willen horen, maar zo gemakkelijk geef ik m'n gedachten niet prijs. Ik koester wat ik heb opgesloten.

'Nee, Magda zie ik nooit meer.'

Mevrouw Hoiting pakt haar theekopje, houdt het in haar hand, nipt er aan en zet het niet terug. Ze kruipt weg achter het halfvolle kopje lauwe thee.

Ik vraag naar haar stiefdochter. Ze zet de thee weg. Uit haar tasje haalt ze een foto van een meisje van een jaar of tien. Een meisje met een krullenkop en een bril.

'Toen heette ze nog Elly,' zegt Mevrouw Hoiting. 'Ze was elf, we waren in het dierenpark.'

Het was toen al meer dan vijftien jaar geleden dat Henk Hoiting voor het laatst de rails zag, reken ik uit.

Ik houd de foto vast, kijk naar het gezicht van Magda. Ik herken haar van de foto op het theekastje. De neus, de ogen. Haar mondje is wat guller op de kinderfoto. Ze vindt het fijn dat ze op de foto komt. De tulp in haar hand hangt naar beneden.

'Het is net als met eigen kinderen. Als ze ouder worden, ben je ze kwijt,' zegt Mevrouw Hoiting.

Ze bergt de foto in haar handtasje.

'Elly is bijna veertien jaar bij me geweest. Nooit noemde ze mij moeder. Nee, dat zei ze nooit.'

Ze staat op en gaat ze weg. De halve appelcarré zet ik in de koelkast.

Op de rand van het zwembad staan twee meisjes, Viet–nameesjes. Sprieterige kinderen. Hun vader en moeder zwemmen me voorbij en wachten aan de overkant van het bad tot de kinderen aan komen lopen.

'Spring nou maar, toe maar.'

De kinderen wachten tot vader het nog eens vraagt. Ze springen, bijna tegelijk. Vlak naast me komen ze met natte haren boven. Ze zien me niet, draaien zich om en zwemmen naar de man aan de badrand.

Ze komen hier vaak. Elke keer als ik zwem, zijn ze er en elke keer doen ze me aan bootvluchtelingen denken. Maar goed dat je hebt leren zwemmen, gaat door m'n hoofd. Maar goed dat je hebt leren zwemmen. Ik voel een gemene lach onder m'n vel, ik heb cynische gedachten over mensen in doodsnood in een vissersboot, over zeerovers die uit zijn op geld en goud en vrouwen. In het lauwwarme water weet ik niet meer wie ik ben. Ik ben een bootvluchteling, de man in doodsnood die in z'n laatste minuten met alle vrouwen in de boot wil vrijen om te sterven en te overleven. Ik ben de zeerover die uit is op rijkdom, de zeerover die met blanke sabel, met getrokken pistool op mannen, vrouwen afgaat, die moordt, verkracht.

De meisjes staan te rillen op de kant van het bad.

'Toe maar, je durft best.'

Na elkaar springen ze van de duikplank.

'Goed zo, goed zo.'

Hun moeder roept als de kopjes met het blauwzwarte haar weer boven water komen. Ik zie de donkere ogen van de kinderen lachen. Als zwart echt zwart is en niet grijs.

Ik duik en zwem diep onder water vlak boven de bodem naar de overkant. Ik snak naar lucht en voel m'n oren suizen als ik weer boven kom. De kinderen zijn weg.

De muziek houdt op en de TL–verlichting in het bad gaat aan. De zwemtijd is voorbij. Onder de warme douche spoel ik restanten chloor van me af. Naast me staat een jongetje. Hij is klein, niet sterk genoeg om de knop van de douche in te drukken.

'Hier vent, lekker hè.'

Als het warme water stopt, druk ik nog een keer. Hij kijkt me aan, ik maak een glimlach. Hij laat het warme water over z'n gebogen rug stromen, hoofd gebogen, schouders naar binnengekeerd, de handen gevouwen tussen z'n dijen.

Ik ril in het badhokje als ik me aankleed.

Ver na middernacht word ik wakker. Ik ga naar de WC en houd mij vast aan de schuifdeur van de douche. Alcohol is lichter dan water, als het niet zo goed mengde met water zou het boven in m'n hoofd een plasje vormen. Het zou m'n gedachten op kunnen lossen. Lagenscheiding, fasenscheiding, waterscheiding, het zou zo kunnen zijn, maar alcohol mengt in alle verhoudingen met water en met bloed. Alcohol lost hersenen niet op, alcohol maakt gevoel los en vreet het weer op. Water klettert tegen het porselein; is dit de bootvluchteling, de kaper, het jongetje onder de douche? Ik recht mijn rug.

Magda, waarom was Magda niet in dat café?

Iedere keer is het raak. Telkens als een boek af is, hoe kort en eenvoudig het ook was, is er leegte. De wereld is zwart of wit, de kleuren, de grijstinten zijn weg. Ik haal geld uit de muur en zoek een café. Weg met poëzie.

Ik vraag haar naam niet. Wat maakt het uit met welke naam je door het leven gaat? Ze is op zoek, ik zie het aan haar ogen. Ik ken die blikken tussen oneindig en dichtbij. Ze lijkt op Magda. Ik wil dat ze lijkt.

'Weet je,' zeg ik, 'dat ijsblokjes in cola light sneller smelten dan in pepsi?'

Ze drinkt haar glas leeg.

'Dat wil ik wel eens zien.'

Ik ga op de kruk naast haar zitten en bestel pepsi met ijs.

'En rum, graag.'

Ze weet van stollen, van warmte–overdracht en van het verband tussen temperatuurverschillen, oppervlakte en snelheid van smelten. We praten over supergeleiding en over onderkoeling. Ze is de domste niet. Van ons tweeën is ze de domste niet. Ze steekt haar hand in mijn jaszak als we naar haar huis wandelen. De plannen zijn gemaakt, lijkt het, enkel de uitvoering wacht. We vertellen elkaar geen sprookjes. We zijn te oud voor sprookjes. De nacht is helder, de wereld tussen haar en mij kent geen geheimen, alles geven we prijs, straks. We zijn onkwetsbaar en we hebben niets te verliezen. Onuitgesproken weten we wat we gaan onthullen. Ik besta niet zonder haar en zij bestaat niet zonder mij, dat is de deal. Tot in de ochtend.

Cola light heeft ze niet. We drinken rum, niet om de dorst, maar om ijs te breken voor onze kleren in een hoek van de kamer op een hoop terechtkomen.

'Ik ben een vrouw van de wereld,' zegt ze.

Ik ruik haar geur tussen de lakens. Ik lig in haar bed. Naakt zit ze op het krukje voor de kaptafel, alleen een zwart slipje heeft ze aan, niet groter dan mijn hand. Als ik m'n arm uitstrek kan ik haar been aanraken. Ik houd mijn handen onder het laken dat losjes over me heen ligt. Ik bekijk

haar lichaam. Ze houdt haar glas omklemd en laat het laatste slokje rum over de bodem golven. Het ijs rinkelt zachtjes.

In de spiegel zie ik een stukje van haar rug. Haar losse krullen vallen over haar schouder. Ik probeer haar contouren vast te houden. Ik wil de vorm van haar heupen, haar borsten, de kleuren van heur haar, de lijnen van haar dijen meenemen, vastgriffen voor morgen en voor later. Ik wil bewaren wat ik nu heb voor de uren dat de muren van m'n slaapkamer wit en kaal zijn. Ik wil haar bewaren voor de uren dat de maan koud door mijn dakvenster de bodem verlicht.

In haar ogen zie ik een blik die er nog niet was, niet in haar ogen, niet in de mijne toen we aan de bar over warmte en kou spraken. Een blik, die er nog niet was toen we in de nanacht hand in hand over straat liepen, op weg naar dit bed, toen we vergaten waar we waren, omdat we niet wilden weten waar we zijn.

'Ik ben een vrouw van de wereld,' zegt ze opnieuw.

'Ik houd van rechttoe rechtaan, van oprechtheid, van recht door zee. Je moet naar me luisteren.'

Ze zet haar linkervoet tegen een krukje. Ik zie kippevel op haar dij. Ze steunt met haar elleboog op het tafeltje achter haar en schuift haar glas met rum en ijs tussen zalven, make up en wattenstokjes langzaam heen en weer over het blad. Haar andere hand houdt ze voor haar buik, haar vingers trekken langzame rondjes om haar navel, strijken onzichtbare plooien op haar buik glad. Haar borsten lijken minder opgewekt dan zoeven toen ik de sluiting van haar beha losmaakte en de deukjes in haar rug zoende. Zoals ze daar ineengedoken zit lijkt ze kleiner dan zoëven. Haar lach is verdwenen. Ik zie bladzijden van een ander boek. Ik weet niet of ik dat boek wil lezen. Dat boek dat heb ik al gelezen, ik heb het uit. Ze bladert en ze leest.

Ze zegt dat ze de pil niet gebruikt. Een ontsteking aan de baarmoederhals. Die is weggeknipt en genezen. Rust moeten de laatste wondjes helen. Volgende maand mag de pil weer.

'Als ik dat wil, als ik dat nodig vind,' zegt ze. Haar rusteloze vingers rusten op de boord van haar slipje.

'Maar als je een condoom hebt.'

Ik heb geen condoom. Ik heb al meer dan vier jaar geen condooms op zak.

'Je vindt het niet vervelend?'

Ze vraagt het alsof we al jaren vrijen. Ze neemt de laatste slok, zet het glas weg. Ik knik en sla het laken opzij. Ze komt naast me liggen. Ik voel haar verkleumde heup, haar schouder tegen me aan, de rouches van haar slipje. Onder het laken kruipt ze dichter naar me toe. Onder het licht van het bedlampje groeit haar schaduw.

'Ik wil niet zeuren,' zegt ze.

Ze glijdt op me, legt haar oor tegen het mijne.

'Je zeurt niet.'

M'n tong vindt haar lippen. Ik proef haar zoetzure dranksmaak, trek het laken opzij. Ze laat zich door mij bewonderen, strelen, verwarmen. Ze kust m'n borst, m'n buik, ze stulpt haar lippen.

In het schemerlicht zie ik een fotolijstje op het nachtkastje. Het plastic steuntje steekt omhoog. Ik kan niet zien met wie ze slaapt en vrijt als ik weg ben.

Ze knijpt, zuigt, likt, bijt.

Ik grijp mijn kleren bij elkaar, kleed me aan in het halletje en zonder wat te zeggen ga ik er vandoor. In het portiek schop ik een fiets ondersteboven, een kat vlucht jankend in de struiken. Ik schreeuw en vloek tegen een klef paartje. In het bushokje kots ik tegen het glas. Laat niemand mij aanraken.

'Je hebt het zelf gewild, je hebt het zelf gewild.'

Ze wilde niet, maar ik was sterker. Ik proefde zeewater, alcohol, geil, ik proefde bloed. Ik was sterker.

Ik weet niet of ze een huis voor zichzelf heeft. Ik weet niet of ze zwemt. Ik weet niets van haar, maar ik woon al jaren met haar samen. Die foto op het theekastje bij Mevrouw Hoiting, dat kinderportret met tulp in haar handtasje. Ik lunchte met Magda in de HEMA. We aten tomatensoep, een saucijzenbroodje, ze dronk toch jus d'orange?

Verkleumd word ik wakker. Koffie en aspirines helpen me terug in de kamer. Bij de post ligt een brief van de uitgever. Hij heeft de kopy in goede orde ontvangen. Hij stuurt een dichtbundel van Christine Lavant. Of ik eens naar de teksten wil kijken, of ik ze kan vertalen.

In de sneeuw op het gazon vallen grijze gaten.

5

Op de eerste rij, op een witte plastic terrasstoel, zit haar moeder. Ik weet het. Ik ken haar moeder niet, maar ik zie het aan de manier waarop ze naar het kind kijkt. Haar dochter staat op het toneel van de feestzaal van hotel Boelens. De knieën van het meisje trillen. Het is een moeilijk stuk, één twee noten mist ze. Ze laat haar dwarsfluit zakken. De ogen van het meisje zoeken. Er klinkt applaus. Het meisje lijkt het niet te horen, ze ziet alleen haar moeder die opstaat van de eerste rij. Ik laat me meesleuren in die wereld van het meisje in het gele rokje. Ik weet de ruimte groter dan de ruimte tussen haar en haar moeder, veel groter.

Diep in me voel ik tranen over dit snijvlak tussen toen en straks, over emoties die het meisje over twintig jaar terugvindt in een plakboek met het programma van vanavond. Uitvoering van *Concordia* in zaal Boelens. Eén, misschien twee overbelichte foto's, een entreekaartje met een scheur. "Dat was mooi," zal ze zeggen, maar ze zal niet meer voelen hoe mooi dat was, dat kleine keerpunt, die eerste keer.

De eerste keer dat Elly alleen in de trein zat, die eerste reis naar haar tante in Donkervelde, naar weer een andere moeder, na al die moeders en vaders. Elly wist niets van familievetes, ze wist niet meer van de oorlog dan een ander kind van haar leeftijd. Jaartallen, doden in miljoenen en schade in miljarden en alles zei haar evenveel. D–day, de luchtlanding bij Arnhem en de hongerwinter, daar hadden ze op school een werkstuk over gemaakt. Kind, te jong voor oorlogsverhalen, maar de koude oorlog moest doorgaan, leek het. Ook op de lagere school waar kinderzielen niet alles begrijpen, maar wel meekrijgen. Het dagboek van Anne Frank had ze nog niet gelezen, er was geen oorlog op tv. Tv kende ze nog niet. De Canadese vlag kon ze kleuren, die had ze gezien op een wereldkaart van Prodent tandpasta die achter in het lokaal hing.

De eerste ramp voor haar was de overstroming in Zeeland, dat waren de verhalen van verdronken vee, van overstroomde landerijen, dat waren de collectes in de kerk. Ze spaarde zilverpapier voor negerkindertjes in Afrika die honger hadden. Maar niemand die haar vertelde van de Canadees die met z'n Spitfire in het IJsselmeer dook, zwom, ademde en onderdak vond bij haar opa. Niemand die haar vertelde van haar moeder, van de strijd tussen haar moeder Elisabeth en Mevrouw Hoiting, haar tante. Iedereen zweeg over het Elisabeth en John Howard in de mist tussen de bomenrijen.

In de trein keek Elly naar buiten, ze wist dat ze afgehaald zou worden, dat hield haar bezig, ze zag geen paarden langs het spoor, geen bossen en weiden, geen huizen. Er was nog geen gedenkteken, geen plaquette naast het spoor.

Die eerste keer met de trein bleef net zo lang in haar geheugen als de tehuizen en de vaders en de moeders die haar vertroetelden en die haar de waarheid verzwegen. Ze hoorde het fluitje van de conducteur, de optrekkende trein en voor het station, ver van het perron stond haar tante te wachten in het zwart.

Het meisje veegt haar arm langs haar hoofd, droogt het mondstuk van de fluit aan haar mouw. Haar moeder tilt haar van het podium. Ze verdwijnen achter in de zaal en halen frisdrank bij de bar.

De zaal is vol met ouders en familie. Iedereen kent iedereen. Ik zie de middenstand, de bakker die kanker heeft, de postbode. Mevrouw Hoiting is er niet. Ik ken niemand. Randy Newman vult het geroezemoes van de pauze aan. 'Forgotten by many, remembered by few,' zingt hij. Hoe komt het dat ik die woorden, als ik ze zing, als niemand me kan horen en ik enkel naar mezelf luister, altijd in een andere volgorde zet?

Ik ga naar de bar.

Ik hoorde de muziek, het begin van de uitvoering en droomde weg. Ik hoorde muziek in m'n hoofd, maar ik kon de melodie niet te pakken krijgen. Strauss, Vivaldi, Dvorak: ze waren het niet. Het geluid bleef amorf, de akoestiek was niet goed, m'n hoofd was een lege kamer die de klanken zonder warmte weerkaatste. Ik vond geen structuur tot bij Mozart, tot het meisje in het gele rokje haar fluit tegen haar lippen zette. Toen vulde de kamer zich, met een bank, gordijnen, planten, schilderijen, een kast, met weerklank.

'Maak maar niet te veel,' zegt ze. 'Ze vullen heel snel.'

Ik maak beslag voor wafels. We zijn het weekend met z'n tweeën. We zijn het weekend met z'n tweeën zoals we elk weekend, elke dag samen zijn. Mozart klinkt op de achtergrond. De lucht van wafels overheerst bijna de geur van de open haard, de afzuigkap zuigt restjes rook de kamer in. Dan sist het beslag weer op het hete ijzer. Ik knijp het deksel stevig naar beneden, voel de tegendruk van oververhitte stoom. Een grijze pluim ontsnapt als ik het handvat van het wafelijzer loslaat. Ik knijp nog een keer, dan prik ik vier hartjes met bruingele randen aan een vork. Misschien deed ik een ei teveel in het beslag.

'Wil je een warme, met jam en slagroom?'

Ik vouw twee hartjes tegen elkaar. Ze bladert in een fotoalbum. Een meisje naast een veel te grote fiets, een pleister op de knie. Ik zet de wafels bij haar neer.

Andante K 315.

Ik ken de foto's uit dat album. Een baby in te dikke kleertjes met een rammelaar. Niet in kleur, niet in zwart–wit, het is een foto in licht– en donkerbruine tinten. De eerste uit de rij. Zo begint een leven van een kind. Een rammelaar en een geborduurd zakdoekje. Ik weet de foto's verderop van een wandelwagentje, van opa en oma die hun kleinkind vasthouden, van de zwarte auto met glimmende bumpers, het portier halfopen en een rijzige man met een voet op de treeplank. Ik ken de foto van het meisje in het dierenpark, het meisje met de tulp.

Ze eet een wafel. Ze likt slagroom van haar lippen, houdt haar hoofd een eindje achterover als ze weer een hap neemt.

'Lekker,' zegt ze, 'je mag me nog wel een brengen. Neem je zelf ook?'

Ik breng een wafel met slagroom, pak haar even bij haar schouder. Ik hoor de dwarsfluit.

Het wafelijzer sist. Ik knijp opnieuw.

Het meisje in haar gele rokje ziet niet wie in de zaal zitten, ziet niet dat een vader te laat binnenkomt.

Zo zag Elly eruit, even was het kind op het podium mijn Magda, dat kind op het podium, de vrouw op de foto op het theekastje van Mevrouw Hoiting, het meisje op de foto in het handtasje. Alle meisjes lijken op elkaar als ze klein zijn. Uit duizenden herken ik Magda.

Ik dring naar de bar. Ik zoek de moeder, haar kind. Ze is Magda niet, netzomin als haar kind Elly is. Haar moeder knikt naar me als ik me tussen de mensen door naar haar dring. Haar ogen zeggen: 'Kalm aan, eerst mijn kind'.

Ik wacht. In het gedrang wil ze een man een flesje bier geven, ik pak het aan en geef het door. Er kan een lachje af. Ik zie Magda.

Als ik na de pauze m'n plaats opzoek blijf ik achter een stoel haken. Ik val bijna voorover. Bier vliegt uit m'n glas over het tafeltje dat tussen twee rijen stoelen staat. Een paar spatten komen op de broek van de jongen aan de andere kant. Spetters vallen op de blouse van zijn meisje.

'Het spijt me,' zeg ik.

'Klootzak. Kijk uit wat je doet. Sodemieter op.'

Alsof ik de trekker van een geweer overgehaald heb.

Zijn meisje veegt de spatten met een zakdoekje weg, ze kijkt me met ogen van haar vriend moorddadig aan. De zoon van de bakker.

'Het spijt me.'

Hij scheldt, wil op me af, maar wordt op z'n stoel gedrukt. Hij houdt z'n rechterhand omgekeerd, de middelvinger wijst omhoog. Ik ga achter in de zaal staan. De muziek ontgaat me, enkel flarden krijg ik nog mee. Elke keer als op het podium wordt gewisseld laat ik me bijschenken.

Ik droom. Niet over vrijen in de natuur, niet over wandelingen langs het strand, niet over gedichten, niet over een meisje dat fluit speelt bij *Concordia*. Ik ben een KNIL–soldaat met handgranaten aan de gordel, met bajonet op het geweer, het mes in de laars. Voor mij ligt een kampong in de dessa. Ik gooi witte fosfor op het dak van een huis en ik wacht tot de brand uitbreekt. M'n linkerknie ondersteunt het geweer. De deur van de hut gaat open. Een vrouw met een kind op haar arm rent naar buiten.

'Wat doe je hier nog? Maak dat je weg komt.'

De bakkerszoon zoekt z'n gerief. Z'n ogen schitteren onder zware wenkbrauwen. Ik zeg niks, drink m'n glas leeg en bestel een pils.

'Kom mee. Ik wil geen gezeur.'

Z'n vriendin neemt hem mee naar buiten.

'Ober.'

Ik ben niet bang.

Ik ben niet bang. Ik heb zojuist een dorp uitgemoord, iedereen overhoop geschoten die in mijn blikveld kwam. Ik was de enige overlevende. Nee, ik ben niet bang.

Mevrouw Hoiting is nog op. Het licht brandt in de voorkamer. Ik zie contouren van de televisie door de gordijnen. Op het theekastje weet ik Magda aan een tafeltje in de HEMA.

6

Dat de tulpen geknikt zijn, deert me niet. Ze waren niet alleen een bevrijdingsteken, ze waren ook een kruis als ik thuiskwam. Het was een herinnering die ik niet kwijt kon raken. John Howard die in '44 neerstort in het IJsselmeer, z'n lijf redt door het troebele water uit te spugen en onder te duiken. Een oude boer die jaar in jaar uit op de nieuwe aarde een Canadese vlag verbouwt in een bollenveld. Ik zou er vrede mee moeten hebben, maar ik heb het niet.

De tulpen zijn kapot en dood. Ik pluk een laatste vergeten tulp. In de kelk zie ik tussen de kroonbladeren een opgesloten insekt – geel van het stuifmeel – tevergeefs tegen het rode blad omhoog klauteren. Ik weet niet of ik de kever moet bevrijden. Hoe eenvoudig is het om een levend wezen uit het lijden te verlossen? Kan ik een ander bevrijden? Nee, ik verkondig geen gemakkelijke overwinning.

Het waren kwajongens, zei Mevrouw Hoiting. Ze ziet alles en iedereen. Ze was niet blij met het bevrijdingsteken in het gras, ze vond het spotternij, ze vond dat het niet kon en mocht. Ze zei het. Ze was boos. Vroeger was geweest, terugkijken mocht wel, maar niet te lang, vond ze.

'De bakker, die nu kanker heeft,' ze zei het met een stille triomf die ik nog niet eerder in haar stem had gehoord, 'had in de oorlog narcissen in z'n gazon gepoot. In een kruis, een hakenkruis.'

Haar Henk had nog gelachen. De haken hadden de verkeerde kant gewezen. Ze lacht niet meer.

Mevrouw Hoiting lachte niet. Haar zus Elisabeth had niet haar partij gekozen, maar haar verweten dat ze Henk niet afgehouden had van het heilloze pad. Henk was zijn eigen weg gegaan, had gekozen voor de illegaliteit. De verwijten hadden niets te maken met een afgewezen liefde, niets met rivaliteit tussen zusters die om dezelfde man dongen. Dat Mevrouw Hoiting had gewonnen en dat Elisabeth had verloren, en in John Howard een tweede keuze vond, zo is het leven. Het was de strijd niet waard geweest.

Mevrouw Hoiting kijkt terug, met spijt, niet om de keuzes die gemaakt zijn, maar spijt dat Henk niet meer leeft, dat ze niet af konden maken waar ze aan begonnen waren. Geen spijt om de onderduikers, het verzet. Dat ze haar zus verloor door de keuzes, hoorde bij het leven. "Nergens ben je baas over." Ze was ervaringsdeskundige.

Mevrouw Hoiting noemt geen namen. Ik vraag haar niet. Dit is een dorp met resten van vroeger, met een erfenis van opstandige boerenarbeiders en stakende veenarbeiders, van marechaussee te paard en anarchisme. Agressie smeult in de ruige bolster, waarin de pitten blank oplichten.

‘Dit dorp is nog niet bevrijd,’ zegt Mevrouw Hoiting.

Ze heeft gelijk, er is hier geen uitweg in poëzie of proza. Er is een jaarlijkse revue als uitlaatklep en samenzang in de kerstnacht, maar die worden in intensiteit ruim overtroffen in de oudejaarsnacht als allochtonen die zich niet vrijwillig onderwerpen ingepeperd krijgen dat ze er niet bij horen.

Elly hoorde er niet bij, ook niet toen ze Magda heette. John Howard hoorde er niet bij. Hij kwam niet van het dorp, hij kwam van te ver en sprak de taal niet van het veen en het zand. Hij was de eerste met een auto. Dat paste niet. Magda paste niet. Een weeskind paste niet in dit dorp.

Ik schop de restanten van de tulpen over het gras en ga naar binnen. Achter m’n bureau vind ik m’n plek. Christine Lavant neemt me mee. Ze dicht over verwoesting en wederopbouw. Ze dicht over God en geen god. Ze dicht over uitdagingen en onmogelijkheden. “Ich weiß nicht, ob der Himmel niederkniet, wenn man zu schwach ist, um hinaufzukommen.“ Het is geen gemakkelijke poëzie. De uitgever heeft me met wat moois opgezadeld, maar ik krijg extra betaald en de vertalingen hoeven niet volgende week klaar te zijn.

Die Närrin hockt im Knabenkraut, dicht Lavant. In woordenboeken zoek ik Knabenkraut. De zottin hurkt tussen orchideeën, tussen weidebloemen. De plant heeft langwerpige bladeren en rose bloemen in een dichte ronde tros. Onder de aarde groeien knollen, balvormige knollen, ballen als van een jongeman, zegt het plantenboek. Een penisplant. Hoe hurkt een vrouw, een zottin in een veld met penisplanten? Ik leg de bundel opzij.

Ik moet de buurt, het dorp zien kwijt te raken. Maar meer nog moet ik Magda winnen, zelfs als ik haar niet kan bereiken. Niets lijkt onmogelijk.

Mevrouw Hoiting leeft een half mensenleven met een dode, met een foto op het theekastje, maar ze leeft. Ik leef niet met een lijk. Ik heb de hel gezien en de doden achter me gelaten.

Ik laat het gedicht voor wat het is en maak opnieuw een begin met het wagenspel voor de culturele raad.

Ik maak Magda onderwijzeres van een school. Ze is een schooljuf, een pinnige frik, een lieve juf. De schoolklas zit op de boerenwagen. Het spel speelt op het marktplein tussen patatwagen en viskraam. Het wordt een vrolijk stuk, mensen kunnen lachen en meezingen. Ik denk aan de kinderen.

Ik denk aan kinderen van een schoolklas, aan meisjes en jongens van een jaar of elf, groep zes, zeven. Ze voelen nog geen middelbare school, ze zijn ver weg van keuzes en heilig moeten. Hun huilen is nog kindergezang. Ze worden nog niet opgezweept door hormonen, alleen door fantasie en onderzoeksdrang, door driften die hun leven rusteloos sturen. Kinderdriften die ze straks vergeten, die opzijgeschoven worden door verliefdheden, boosheid, door wanbegrip als ze wakker worden in een ander leven en in lege kamers gaan dolen. Lastige ouders, puberteit, strijd tegen de opvoeding, tegen de geschiedenis. Met terugwerken-

de kracht slachtoffer van de oorlog. Ik laat de kinderen in de klas. Rust in vrede.

Magda staat op de boerenwagen voor het bord. Tien jongens en meisjes in een klas. Een jongen uit 1905, een meisje uit 1915 en naast haar een buurmeisje uit 1925, een neefje uit 1935 op klompen. Ik vul de eeuwklas met kinderen. Magda is vijfenveertig, ik ben twee jaar jonger. Samen hebben we tien kinderen. Een tweemansschooltje in een dorp, een klas op een boerenwagen.

Een kind leest een gedicht van Marsman, en dan: visserke vis met de pijp, geen Vasalis en geen Tranströmer, geen Nolens, maar liedjes van kinderen voor kinderen. Ik geef aardrijkskunde: New York, Moskou, Montréal, Brisbane, Singapore.

Magda laat de Friese steden zingen: Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward, Sneek, Workum, Hindeloopen, Stavoren, Sloten,.. Ze weet de elfde stad niet meer.

Ik schrijf een oorlogskind in het wagenspel, een Canadese vliegenier die neerstort in het IJsselmeer, die naar de oever zwemt, bij een boer onderduikt en tulpen eet. John zingt een overwinningslied, maakt een V–teken met z'n vingers. Magda geeft hem haring met witbrood. Ze huilt.

We wisselen een klompendans af met een house–party. Het turflied volgt op rock–muziek. Na de computerles breien meisjes verder aan een sok, de jongens voetballen op het plein. Ik vergeet boosheid en onmacht van jaren, laat liedjes weg over ziekte, oorlog en dood. De kinderen zingen niet over afscheid nemen, lange messen, lege huizen of bloemen gebroken in de knop.

Na schooltijd zet ik met Magda de banken recht. Ik doe de bovenramen dicht met de lange stok met de weerhaak. Ze veegt het bord schoon en rolt de landkaart op.

'IJlst?' vraagt ze. 'Was dat de elfde stad?'

Ze laat me de school uit gaan, draait de deur achter me op slot. Van twee treden lager kijk ik naar haar op. Een ranke slanke vrouw met de sleutel in haar hand. Ondeugend lichten witte sokken op onder de rand van haar lange bruine rok. Ze staart over me heen naar condensstrepen van een verkeersvliegtuig, zo hoog. Dan kijkt ze me aan. Ik voel droefenis in haar ogen, droefenis die ze niet in de schoolklas achter wilde laten. Ze haakt haar arm in de mijne. We zingen: twee emmertjes water halen, twee emmertjes pompen en over twee koningskinderen. Haar ogen zijn donker en vochtig. Plotseling laat ze me los. Ze rent weg en pas halverwege de straat haal ik haar in. Huilend leunt ze tegen een boom.

Ik houd haar vast, zie lege kamers in haar ogen, de kist met een Canadese vlag, een lege wieg, een zusje, een kindje in een wit kleed. Ik zie m'n binnenkant weerspiegeld in haar ogen.

Buiten toetert een auto door de straat, een lange uithaal. Een grote amerikaan rijdt met flikkerende lichten voorbij. Even later weer en weer. Door de vitrage

zie de kortharige kop achter het stuur. De opgeheven middelvinger van de bakkerszoon steekt tegen de voorruit. Ik raak de vitrage niet aan. Ik doe het licht uit.

7

De banden van m'n fiets zijn doorgesneden. Ik loop naar het station en neem de trein naar de stad. Aan de andere kant van het gangpad zitten drie jonge meiden. Rugzakken in het rek en een sporttas op de vloer. Een bos bloemen op de vrije plaats; rode rozen voor moeder, voor vader, voor een zus of vriend. Het meisje met de paardestaart vecht tegen de slaap. Ze vertelt van een vriend die haar afhaalde na de nachtdienst in het ziekenhuis. Dat ze niet geslapen hadden. Haar ogen en mond, haar lippen vertellen meer nog dan haar woorden. Ze geeuwt, legt haar voeten op de bank tegenover haar, duwt tegen de bos bloemen. Het meisje naast haar schuift een krant onder de zwarte laarzen. De conducteur knipt haar kaartje, kijkt naar haar benen, de voeten op de krant.

'Mooie bloemen,' zegt hij.

'Voor m'n moeder. Omdat ze altijd m'n kleren wast.'

De meiden lachen.

'Ja hoor.'

Ik kijk naar buiten. Ik voel vragen, verwijten, ik voel blijdschap de coupé binnentrekken. Ik voel me leegstromen, de ruimte vult zich langzaam met nieuw licht. Het verleden laat me los. Ik richt m'n huis, m'n kamer in met het nieuwe dat buiten aan me voorbijtrekt. Ik zie de meiden weerspiegeld in het glas, zo oud had ze kunnen zijn, zo jong nog. Ik vergeet de verwijten, de doorgestoken banden, de sentimenten over wat geweest is en wat ik onvolmaakt achter heb gelaten. In de weilanden zie ik gras met paardebloemen zonder verwijzingen, zonder patronen. Ongemerkt passeer ik Henk Hoitings laatste uitzicht. Ik vergeet John Howard, Mevrouw Hoiting ik vergeet Elly en Magda. De foto–albums laat ik dicht. Ik graaf en zwem niet meer, voor even ben ik geen schrijver, vertaler, kijker en dichter. Ik ben geen echtgenoot, geen vader en geen moordenaar. Ik wacht tot de meiden uitstappen, loop dicht achter ze aan naar het balkon van de trein, ik adem hun meidengeur, de bloemen.

In het centrum zoek ik in de serre van een café een plek. Buiten wandelen jonge vrouwen arm in arm met kerels die zich met losse jas niets aantrekken van de najaarskou. De borst vooruit. Ik laat me trappist brengen, blader door de bundel van Tranströmer, gedichten voor mensen die de wereld als een gevangenis ervaren, maar die er niet uit willen, er niet vanaf kunnen. Poëzie voor waarnemers en vluchtelingen. Werkelijkheid en illusie glijden in elkaar over.

Elk voorwerp komt tot leven in de gedichten van de Zweed, elk voorwerp herinnert aan de tijdelijkheid, roept op tot onmogelijke vergetelheid.

Ik kijk naar buiten, vergeet wat in de bundel staat. Laat me meeslepen

door lange slanke benen, door lichamen, door ingehouden geilheid, door fantasieën en stille wensen. Ik kijk. Ik ben een rijpe man die z'n dagen slijt met poëzie en drank en vrouwen.

Een jonge vrouw met een boodschappentas in haar hand, met in haar buik een kind op komst, kijkt naar binnen. Haar blauwe regenjas bolt naar voren. Ze heeft alleen de bovenste knopen dicht. Als ze mijn blik ontmoet bloost ze, ze loopt door, komt terug, haar gezicht en lijf strakker dan zoeven.

In de WC leun ik voorover. Ik druk m'n hoofd tegen de koele tegeltjes. Ik voel warme druppen op m'n hand en tegen m'n bovenbeen als ik de rits omhoogtrek .

Ze heeft de jas losgeknoopt en zit aan m'n tafeltje als ik mijn plek in de serre opzoek, een vol glas van de bar in m'n hand. Haar strakke ronde buik bolt tegen het tafeltje. Ze bladert in de bundel die ik op tafel had laten liggen. Ik kijk, laat haar lezen.

Buiten wordt het schemerig, de koopavond is bijna voorbij en ik zit hier met Elly, met Magda. Ze drinkt jus d'orange uit een flesje, met een rietje.

'Ik weet niet hoe het zover is gekomen,' zeg ik en zet m'n glas neer. Schuim drupt langs het glas naar beneden. Ik zoek een viltje, maar zie er geen.

Ze kijkt op van het boek

'Kom maar, kom maar bij me als je troost zoekt,' zeggen haar ogen.

Haar handen rusten op haar kind. Magda's gezicht spreekt mijn taal niet meer.

'Het is niet dat ik...'

'Je hoeft je niet te verontschuldigen. Zo is het goed,' zegt ze.

Ze zuigt aan het rietje.

'Hoe heet je?' vraag ik.

Ik wacht op haar hand op m'n knie, maar haar hand komt niet. Het flesje staat half leeg op het tafeltje. Het rietje hangt als een tulp naar beneden. Weg is ze.

In Canada lijkt in maart de winter voorbij. De dooi begint, de sneeuw en het ijs verdwijnen en grauwgroen en bruingeel komen de aarde en het gras tevoorschijn. Ieder wacht op de bomen die gaan botten. Met het koude smeltwater lijkt nieuw leven binnen te stromen. Als elk voorjaar slaat het weer om. Sneeuw komt terug, water stolt, alsof het zegt: verbeeld je niets, ik krijg je klein, niet in een keer misschien, maar langzaam delf je het onderspit. Als na de dooi de kou opnieuw toeslaat hangen de schuren en de bomen vol.

Ze staat op het theekastje bij Mevrouw Hoiting. Ze houdt haar geknikte tulp vast en kijkt vrolijk naar de fotograaf.

In het gras is het overwinningsteken verwoest.

De vrouw is weg. Ze laat me alleen. Als ik de warmte niet kan krijgen van moeder en kind op straat, als Magda mij hier achterlaat, alleen met drank, geroezemoes en rook, zoek ik m'n eigen lot. Ik ben niet bang. Voor niemand. Ze staat op van haar kussen en trekt haar te korte rokje recht. Ze doet het gordijn dicht.

'Ik heb je gemist,' zegt ze. 'Lang geleden sinds je bij me kwam.'

Ik ken haar niet. Ik ken haar niet. Ze wijst mij haar smalle bed.

'Ik moet eerst pissen.'

'En goed wassen. Denk erom. Goed wassen.'

Ik trek mijn broek en schoenen uit. Pis. Spoel door. Ik was me met het kleffe washandje waarmee andere mannen me mee zijn voorgegaan. Ik verlang naar de geur van warme wafels, maar ik ruik lysol.

Wanda wacht mij op. Ze heeft de alarmknop binnen handbereik. Een handdoek verbergt de kassa in de hoek.

'Schiet op, mijn dichtertje, schiet op.'

En als ik zwijgend sta te kijken naar haar gebruikte lichaam in de opengeslagen kamerjas, naar haar gerimpelde buik en de borsten die honderd keer liefdeloos zijn betast, als ik mijn blik laat rusten bij haar dijen die eindigen in zwarte ruches, zegt ze:

'Ik heb een boek gelezen.'

Ze houdt haar hand voor haar verloren tederheid, voor haar kapitaal. Wanda wil me een plezier doen. Ze heeft een boek gelezen. Het zou me wat. Ik kom niet voor een boek, niet voor een literaire les. Ik ben hier niet voor een poëtische avond, ik laat me niet gebruiken in een zaal met één belangstellende.

'Over een man zonder eigenschappen,' zegt ze. 'Musil heeft het geschreven, Robert Musil. Ken je die?'

Ik aarzel.

' Ken ik zo'n man?' vraag ik.

'Musil,' ze lacht. 'Musil de man van elfduizend maal.'

Ik hoor een snerende ondertoon in haar stem. Ik weet dat ze me graag plaagt. Ik weet niet of ik nog van haar houd.

'Dat spreekt je zeker aan,' zeg ik.

Ik voel bloed naar m'n hoofd stromen. M'n slapen kloppen. Wanda slaat het laken opzij. De waarnemer in me staat op, kijkt door het drankgordijn naar het vrouwenlichaam dat zich voor hem ontvouwt.

'Musil neukte elke morgen, 31 jaar achtereen, elke morgen,' zegt ze. 'Kom hier.'

'En jij,' vraag ik. 'Houd jij de score bij? Heb je hem al ingehaald? Hoe vaak word je geneukt op een dag?'

Wanda antwoordt niet. Ze lacht, niet vanuit de hoogte, ze ligt op hetzelfde laken, maar ik bereik haar niet, ik laat haar niet dichterbij komen. Ze streelt mijn hoofd, m'n borst, ze zoent me op m'n wang. Ze houdt nog van me, zegt ze. Ik wil haar wel geloven, maar de man die over m'n schouder meekijkt gelooft al lang niet meer, soms tegen beter weten in.

'Ik kwam niet verder dan streepjes op het behang,' zeg ik.

Feiten geef ik gemakkelijk prijs. Ze zijn voor iedereen gelijk. Ik hecht niet aan geheimen van getallen.

'Een streepje voor elke keer dat ik me aftrok tussen de lakens.'

Wanda speelt met me. Ik kijk toe.

'En soms zette ik op een avond twee streepjes. Heel soms. Ook toen hield ik mezelf al voor de gek,' zeg ik.

'Misschien ook wel elfduizend maal,' zegt ze.

'Ik weet het niet. Het zou niet de eerste keer zijn dat ik mezelf bedroog.'

'Is dat alles?' vraagt ze.

Haar handen geven me kippevel.

'Is dat alles? Je had boekhouder moeten worden, mijn dichtertje. Kom hier, vergeet je hoofd, denk aan mij, voel jezelf, voel.'

Ze knijpt zachtjes en dan steviger.

'Vergeet jezelf, kom bij me. Je mag nog een keer. Gratis.'

Als ik de volgende ochtend de gordijnen opentrek zie ik witkalk op de ramen. In spiegelbeeld lees ik op het glas wat het dorp van mij vindt. Een enkeling is de oude man vergeten.

8

Vier jaar voor doodslag, staat in de krant, pagina zeven, onderaan, een berichtje over één kolom.

Ik ruim de schuur op, leg oude kranten op een stapel, haal een laatste verhuisdoos leeg en zet weckflessen op een plank. Ik weet niet waarom ik die potten bewaar.

Mijn moeder had de kelder volgepakt met weckflessen. Boontjes, oneindig veel boontjes en in een Keulse pot zuurkool. Klamme voorraadschuur en strafhok zonder ratten en spinnen. Verblijfplaats voor ongehoorzame kinderen. Een man voor hartstocht veroordeeld tot vier jaar.

Vier jaar, zo oud was Elly toen haar vader en moeder uitstapten. Vier jaar was ze toen ze tot levenslang werd veroordeeld door een te vroeg geboren zusje, door een dood zusje. Vier jaar voor doodslag. In de schuur hangt in de balken een ladder aan een touw. Ik blijf er vandaan. Ik schreeuw: vier jaar, vier jaar.

Levenslang. Levenslang. Die ruzie, die misse, dat mes.

'Hij heeft haar geslagen en geschopt. Ze was in de achtste maand. Het komt door de oorlog. John Coward.' Mevrouw Hoiting zwijgt. Mevrouw Hoiting heeft geen kind van zichzelf. Ik heb geen eigen kroost.

Kinderen hoeven niet alles te weten. Elly hoefde niet alles te weten. Wat zijn woorden voor kinderen? Vrouwen moeten op tijd zwijgen.

'Op de buik, vooral op de buik. Niemand zei er iets van, toen niet. Zulke dingen gebeuren. Elisabeth kon het niet aan. Maar dat ze samen.' Mevrouw Hoiting zwijgt.

'Hij reed. John reed die avond.'

Ik sta naast Magda op de begraafplaats. De zerken zijn verzakt, het marmer en de kalksteen is in de luwte van de bomen groen uitgeslagen. Een enkele steen draagt een engelenbeeldje. Een wit hoofdje met vleugeltjes eronder. Vergeten kinderen rusten hier zacht.

'Hier ligt ze, m'n dode zusje, Magda. M'n tante heeft me dat verteld. Ik ben hier met haar geweest. Ik wilde weten waar ze begraven lag.'

Er is geen naam, er ligt een betonnen kruisje in het gras tussen twee kindergraven. Magda legt geen bloemen, ze huilt niet. Als we de begraafplaats verlaten gaan we niet langs het familiegraf. Vader en moeder rusten bij elkaar. Niemand die ze stoort.

Ik spoel de witkalk van de ramen. Vergeet de woorden die er stonden. Wat zal

ik mij druk maken over gedachten van anderen. Wat zal ik mij druk maken over witkalkers, zuipschuiten, messentrekkers, bloembollenventers, mensen die nog nooit een gedicht hebben gelezen, laat staan er een hebben geschreven.

We kwamen niet in Amsterdam, die dag. We stapten van de ene trein in de andere, wisselden intercity's met stoptreinen. We aten in een restauratie, dronken martini's op een terras, we minnekoosden in een park, we kwamen niet in Amsterdam, we waren overal. En 's avonds laat vonden we onszelf terug in een dorpje in de Achterhoek. Barchum, Hoenderloo.

Het was een warme zomeravond. Door maïsvelden volgden we paaltjes met scheve rode koppen, we liepen langs koeien die zachtjes lagen te zuchten in een weiland, we zweefden door eikenbossen, langs oprijlanen van kastelen met beuken tot aan de poort.

We vonden op dennenaalden en roodbruin esdoornblad een plek aan een riviertje. Magda vertelde van haar vader, van John in z'n Spitfire, van oorlog, van het wrak dat werd gevonden toen de polder droogviel, van haar opa die bollen teelde op het nieuwe land. Horen zeggen. Haar leven uit de tweede hand.

"En jij?" vroeg Magda. "En jij?"

"En ik?"

"Zul jij een goede vader zijn?"

Mevrouw Hoiting staat achter het keukenraam. In de voorkamer flikkert de televisie. Ik zwaai naar haar. Ze schuifelt langzaam naar de achterdeur. Het duurt langer dan ik van haar gewend ben, voor ze buitenkomt, dan komt ze naar mijn huis.

'Ze waren dronken,' zegt ze 'smoordronken.' En verder gaat ze: 'Ze schreeuwden. Ik was bang. U moet de politie waarschuwen. Ze hebben niets geleerd.'

Als het mes geslepen moeten worden, slijp ik het mes. Ik ben niet bang.

'Ach kwajongens moet u maar rekenen,' zeg ik. 'Het gaat wel weer voorbij.'

Ik weet dat het niet over gaat.

Ik laat Mevrouw Hoiting alleen, loop naar achteren, de tuin door, over het hek, het weiland door. Het gras is zomergroen. Bomen krijgen nieuw blad, maar het land is nog kil en nat.

Het is drassig rond de eendenkuil. Als ik op een rottende stam ga zitten en kou van de aarde aan m'n billen voel, zwemmen eenden in formatie naar de overkant van het water. De mannetjes voorop. Ik zie een armada uitvaren, klaar voor de aanval. Zo ver komt het niet. De vogels schrikken, nemen een aanloop en trappelen een spoor in stil water, een overwinningsteken loopt dood tegen de oever, de eenden draaien in een flauwe bocht weg over de struiken en vluchten naar het weiland.

In m'n aantekenboekje schrijf ik losse woorden die moeten uitgroeien tot een gedicht; lucht, water, licht, eenden, grijs, golfjes... Hier rond de eendenkuil zijn het meer dan woorden. Het zijn de stenen voor een gedicht, voor een kasteel in de lentelucht. Hier komt Christine Lavant tot leven, bloeit haar bestaan opnieuw tussen ontluikende orchideeën, tussen Knabenkraut. Zelfs varens en distels, in bruine winterkleuren komen in me tot bloei.

> Die Dichterin, die sich der Kunst und nicht dem Leben zugewandt hat, hat sich wiederum damit von den „Wirklichen" entfernt und sich gleichsam selbst ins Knabenkraut verbannt.

Wat drijft me naar Elly, Magda, naar Wanda? Wat zoek ik bij die foto op het theekastje van Mevrouw Hoiting, bij Wanda achter glas? Wat zoek ik hier bij de eendenkuil, middenin de wereld, door iedereen verlaten?

> Ik ken vrouwen niet, ik zoek geen diepte bij ze. Ik weet dat ze proberen mij te vangen, maar ik laat me niet vangen. Wat weet een vrouw van toeval en van poëzie?
>
> Wat weet een hoer van leven?
>
> Ze laat me m'n gang gaan als ik in haar kamertje naakt op een stoel sta en gedichten voordraag. Ze applaudisseert als ik aan Holland denk, aan brede rivieren, of als ik tussen droom en daad alle wetten opnoem die me dan te binnen schieten. Ze klapt in haar handen, op haar naakte dijen als ik uitschreeuw boven het lawaai van auto's die in een eindeloze file door de straat rijden, die op zoek naar groen alle rode lichten negeren. Wanda lacht en klapt voor me, met me. Ze is mijn zaal vol publiek.
>
> "Poëzie is een daad," zei ze. "Een daad."
>
> Ze is de moeder die me vasthoudt als ik uitgespeeld ben. Ze haalt ranja voor me aan de bar.

De eenden komen terug, zweven in glijvlucht op me af. Ze zien me niet. Ik zit doodstil. Ik schrijf op: foutloze landing. Klam en koud, tot op het bot verkleumd kom ik thuis.

> Ik voel mij een zonaanbidder die zich aan de goden offert en zich laat verbranden, die uitdroogt, gloeit en als een phoenix opstijgt uit een zwart gat.
>
> Ik drink een borrel, neem een hete douche en laat de rolgordijnen van m'n werkkamer naar beneden. En als ik van binnenuit gloei en warm word, schrijf ik een brief aan Elly, aan Magda, aan Wanda. Ik schrijf een

brief over eenden, over golven in het water, over grijze luchten, over een man die tussen orchideeën op z'n hurken zit in vochtig en geurend gras. In drassig veen met witte wieven en vliegenzwammen die als penissen uit het gras naar boven steken. Ik schrijf over vogels die nesten bouwen, over een reiger die een kikker, een visje vangt en daarna weer roerloos de wereld in kijkt.

We sliepen in een droge sloot, hoorden veldmuizen ritselen en takken kraken. We waren verkleumd, de volgende ochtend, dicht bij elkaar. Hoog in de bomen zongen vogels. Een boer reed met een tractor naar z'n koeien. De melkbussen rammelden in de achterlader. Hij zag ons op het bladerbed aan de rand van het bos, lichtte z'n pet een eindje op. We vreeën. We dachten niet aan trouwen, we trouwden in het groen.
"Goede vader," zei Magda. "Goede vader."

Ik schrijf over puinhopen na de oorlog, de weder–opstanding, over een bos rozen voor moeder en kind. Ik vertel van ontleding van eiwitten, bacteriegroei en schimmelvorming op rottend vlees, van cadaverine en lijkegif, over een touw in een schuur. Ik leg uit hoe een lichaam zwelt in stilstaand water, hoe de buik tegen de deksel drukt na drie dagen ondergronds.

Ik vertel over vrijen in het hooi, van het mes en van hakenkruizen in het gras, van bloed, Ik schrijf over vaders en moeders, helden en lafaards. Over ouderliefde en wat een kind kan zijn, bvoor ons twee. Ik vertel van Elly, van Magda, van Wanda en van mij. Ik weet niet van ophouden. En als ik stop, is de brief niet af, maar de hemel kleurt niet langer zwart en wit. De lucht wordt duizend tinten grijs. Ik schrijf geen adres.

Mevrouw Hoiting staat niet langer aan mijn kant. Toen ik de struiken opnieuw in de grond zette, de aarde aanstampte, de brievenbus terug op z'n plek naast de oprit zette, kwam ze niet kijken. Ze bleef naar de televisie staren, naar de foto's op het theekastje.

Ik geloof niet langer dat ze dronken waren. Ze weten wat ze doen. Ze kennen mij.

Ik ben niet bang.

Ik breng de manuscripten naar de kluis.

9

Ik loop naar het station. Een moeder fietst me voorbij.

'Papa, papa.'

Het meisje achterop roept naar mij. Ze zwaait, leunt scheef uit het zitje en draait haar hoofd naar achteren. Ik zwaai terug.

'Nee, dat is je vader niet.'

Nee, ik ben de vader niet. Dat kind weet niet alles.

Haar moeder heeft gezwegen, zij kreeg niet alles mee wat gezegd werd.

Dat kind heeft geen weet van een misse, van ramen die met witkalk worden dichtgesmeerd, van vier jaar voor hartstocht.

Dat kind weet nog niet van *Greyness is all*, heeft geen weet van poëzie, van de grens tussen nu en straks. Dat meisje heeft geen weet van vier jaar in een mensenleven.

Aan die bosrand aten we de boterhammen die ze had meegenomen. We wasten ons in een beekje, droogden in de ochtendzon en speelden het spel opnieuw. Bij de boer die ons gegroet had, haalden we warme melk. Hij was ook jong geweest, zei hij. We waren kinderen van het bos.

We bleven kinderen, ook toen we in het dorp gingen wonen, het huis schilderden, de tuin aanlegden, een baby–kamer inrichtten. We bleven kinderen.

Niemand die ons het leven af kon pakken, ook niet na die misse.

Dat kind in het zitje achter op de fiets weet niet van leven in herhaling van weggaan en verloren raken. Dat meisje weet niet van eindeloze variaties en nooit afscheid nemen. Ze weet niet van een vrouw, een aangekondigd maar nooit aangekomen kind. Het is een ander meisje dat bij haar moeder achter op de fiets zwaait en lacht en praat. Dat meisje staat niet op de foto die Mevrouw Hoiting in haar tasje heeft. Een kind kan niet alles weten.

Bij het station loop ik rechtdoor, sla rechtsaf het spoor over. Het hek staat op een kier. De paden zijn vers aangeharkt. Bij het berghok voor spaden, balken, touwen en maaimachine rust een man uit. Hij zet een hark aan een steel.

De hamer die naast hem op de bank ligt pakt hij weg.

'Zoekt u iemand?'

We zijn alleen op de begraafplaats. Ik schuif de hamer een eindje verder en ga zitten. Ik zeg dat ik van de rust kom genieten, van vogels die hier altijd fluiten.

‘Ik wil zien of er misschien al iemand ligt met mijn naam, of iemand die op mijn geboortedag is overleden.’

‘De oudere graven zijn daar.’

Hij waaiert met zijn arm naar het kapelletje. Ik knik.

‘Daar kom ik te rusten,’ zegt hij. ‘De kelder ligt er al. Het is een mooi plekje. Naast m’n vader en moeder.’

Hij wijst naar het midden van de begraafplaats.

‘Weet u wel hoe rustig het kan zijn om dood te zijn? Anderen harken en spitten dan verder.’

‘En Hoiting,’ vraag ik. ‘Waar ligt Hoiting, die van het spoor?’

Hij loopt met me mee. Ik weet het graf. De rechterkant is nog vrij.

‘Nee, ik heb nooit een ander gewild,’ zegt Mevrouw Hoiting. ‘Ik rust naast hem. Al moet hij er dan wel even op wachten. Ik had Elly. Nee, niet onze Elly. Jouw Elly.’

Dan zegt ze, alsof ze het vaak gerepeteerd heeft en merkt dat ze zich toch weer vergist.

‘Onze Elly. Ze was onze Elly, ook al heeft Henk haar nooit gekend. Ze was van ons.’

Ze huilt. Na meer dan dertig jaar, na meer dan vier jaar huilt ze nog om haar hartstocht.

Als ik langs de kindergraven loop, zie ik dat het naamloze kruisje weg is. Het gras is gemaaid. Op geruimd land ligt een nieuwe akker.

Ik draai me om, ik wil niet verder kijken dan ik zien kan. Ik versnel m’n pas, als ik doorloop kan ik de volgende trein halen.

Een auto toetert. Het raampje gaat naar beneden. Ik versta niet wat er wordt geschreeuwd. Ik weet het. Ze kennen me, ze zijn me niet vergeten. In de trein snijd ik een V–teken in het plastic van de zitting.

Ik zag geen voorbodes. Na die misse bleef Magda’s buik glad en rimpelloos. We vierden kerstmis met z’n twee, we zwommen met z’n twee, we gingen uit, we kwamen met z’n tweeën thuis. Het gat werd langzaam groter, onzichtbaar groeide de kloof. Het onzichtbare werd voelbaar. In het bos zagen we geen droge sloten meer, geen bladerbed. De vogels zwegen in de vroege ochtend, als de slaap niet komen wilde en het onzegbare ons als een kooi beklemde. We zwegen als we naar buiten gingen om adem te halen. Magda vroeg niet of ik een goede vader zou zijn.

‘Ik krijg het benauwd als ik bij je ben,’ zegt ze.

We staan bij de eendenkooi. Er zijn geen eenden meer.

Ik bestel een dagschotel in een eetcafé. Aan de andere kant van het gangpad zit

een echtpaar. De vrouw kijkt alle kanten op terwijl ze eet. Er valt een sperzieboon op haar boezem. Het boontje blijft liggen. Ze praat, ze kwekt, ze kakelt. Tussen elke twee happen kijkt ze naar me. Ze wil zeker weten dat ik meeluister, dat ik haar zie. De man kent haar verhalen. Ik wil m'n bestelling afzeggen, maar de ober komt al met de dis. Haar man vertelt een mop over joden en over asielzoekers die met honderdduizenden de trein en het vliegtuig naar Duitsland nemen. Zijn vrouw kijkt me aan. Ze weet dat ik niet weg kan. Ik ben gevangene van beleefdheid.

'Hij heeft een boek met Jodengrappen op het nachtkastje,' zegt ze tegen mij. 'Elke avond leest hij me een paar voor.'

Elke avond las ik Magda voor. Ik maakte gedichten, korte verhalen voor haar. Magda huilde in haar slaap. Het werd steeds kouder in huis.

De vrouw aan de tafel naast me praat door, negeert dat ik niet kijk. Het laat haar onverschillig dat ik niets met haar te maken wil hebben. Ze neemt een volle lepel appelmoes.

'Zal ik nog eens vertellen waarom hij niet van sla houdt?'

Ze vraagt, maar ze wacht mijn antwoord niet af. Dan snijdt ze met het kartelmes door de biefstuk. Bloed.

Als ik durfde te vechten. Als ik niet bang was.

Een stukje aardappel valt op z'n hemd. Ze reikt over de tafel, pakt het servet onder z'n kin vandaan en veegt de kruimels weg. Een moeder die haar kind klein krijgt, kost wat kost. Een lepel appelmoes, rabarber, griesmeelpap, spinazie à la crème, yoghurt. Een kind moet groeien, moet sla eten. En nooit alleen, laat nooit een kind alleen. Schop nooit een kind, een zusje.

Ze werkt. Het gordijn is dicht. Wanda heeft geen tijd.

Ik kocht het huis. Maar het dorp wist genoeg. Zo'n man hoeft niet op mededogen te rekenen, die krijgt geen tweede kans. Geen wichtersgenade, geen jongens–genade.

Ik loop de straat in en uit, met de stroom auto's mee, er tegenin. Ik wacht. In een café drink ik een Trappist. De brief heb ik in m'n binnenzak. Het mes.

Wanda is vrij. Wanda is niet bezet, zolang het duurt. Ze laat me binnen, doet de deur achter ons op slot. Het gordijn van de benedenkamer laat ze dicht. Het rode lampje in de vensterbank blijft branden. De la van de kassa staat open. Papiergeld. Alleen papiergeld.

'Kom,' zegt ze. 'Kom, we gaan.'

Alsof ze me had verwacht.

Ik loop achter haar de trap op. Ik ken haar benen, haar heupen, haar lichaam. Ik ken de driezits in de kamer. Ik ken het bloemetjeskleed over de tafel met het glazen blad. Ik ken de porseleinen honden op de schoorsteenmantel, de witte klok met gouden randjes om de wijzerplaat. Het is half vier geweest. Drie houten tulpen in een vaas, door de tijd gebleekte rode bloemen, gebleekte groene stengels.

Wanda zegt niets. Magda zegt niets, Elly zegt niets. Eén en dezelfde vrouw. Wat weet ik van haar?

Vi træffes på sidste Korsveien, Peer;
og så får vi se – om; jeg siger ikke mer.

Grieg. Solveigs Vuggevise. Wiegeliedje voor een levensmoede man. Wanda laat me alleen, maakt toastjes in de keuken. Ik hoor hoe ze de verpakking opensnijdt. Dan komt ze binnen met een dienblad.

'En?' vraagt ze.

Ze ziet me aarzelen. Ze zet de glazen rode port op het tafeltje.

'Je hoeft niets te zeggen.'

'Ik heb je een brief geschreven,' zeg ik. 'Magda. Ik heb je een brief geschreven.'

Ze wacht, nipt aan de port, trekt haar rok tot over haar knieën.

Sov du, dyreste Gutten min!
Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.

'Wil je hem voorlezen?'

Ik kan mijn brief niet voorlezen. Hoe kan ik hardop zeggen waar geen woorden voor zijn?

Kom bij me zitten Magda, kom bij me. Ik vraag het niet. Hoe kan ik haar vragen bij me te komen?

Gutten har siddet på sin Moders Fang.
De to har leget hele Livsdagen lang.

'Is wat geweest is, is dat voorbij?' vraag ik, 'Magda?' Ik wacht niet op antwoord. Ik weet haar antwoord. Ze voelt wat ik wil, ze voelt het beter dan ikzelf wil bekennen.

Gutten har hvilet ved sin Moders Bryst
hele Livsdagen lang. Gud signe dig, min Lyst!

‘Je zusje. Je dode zusje. En dat je tante had moeten zwijgen over geweld en miskraam, dat je vader, de onmogelijke held. Ik nam je mee uit je verleden en liet je alleen na je kind, ons kind. Ons dode kind.’

Wanda knikt, ze blijft in de grote leren stoel zitten. Ze komt niet dichterbij.

Gutten har ligget till mit Hjerte tætt
hele Livsdagen lang. Nu er han så trætt.

‘Kom met me mee, Elly, Magda, Wanda.’

Met tegenzin noem ik naar hoerennaam.

‘Kom met me mee, ga hier vandaan, ga hier weg. Dit is jouw leven niet. En deze keer. Kom mee Magda.’

Ze glimlacht.

Sov du, dyreste Gutten min!
Sov! Sov!

‘Dat je je naam verandert betekent niet dat je een ander wordt. Je bent dezelfde die bij me kwam.’

Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.
Sov! Sov!

‘Je bent...’

Ik wil zeggen wat ik honderd keer heb herhaald. Die grote woorden die ons zo ongelukkig hebben gemaakt. De grote woorden.

Sov, og drom du, Gutten min!

Magda had me van haar afgeschud. Ik zag het aan haar gezicht, aan haar ogen. Ik hoorde getoeter in de straat. Het enige wat ik hoorde wat getoeter. Ik wist niet meer waar ik was. Alleen getoeter.

Hartstocht. Vier jaar voor hartstocht, tot de dood erop volgt.

‘Dichter van me,’ zei ze.

Sov, og drøm du, Gutten min!

Ik sta op, loop naar de keuken. Ik heb lang genoeg gewacht. Als ik achter haar sta, haal ik het mes uit m’n zak.

Deze novelle is een bewerking van *Wanda*, een Drentse novelle, verschenen bij *Het Drentse Boek* in 1995. De eerste versie dateert van 1992. Ik weet niet meer welke versie (*Nederlands / Drents*) het eerst uit mijn pen vloeide.
In die jaren deed ik mee aan een vertaalwedstrijd (NRC). Via die competitie kwam ik in aanraking met de onderhavige gedichten.
Greyness is all gebruikte ik ook in de novelle *Wending* (als *Grijs* uitgebracht in aanloop naar mijn pensioen.)
Op het web vond ik een toelichting bij het gedicht van Christine Lavant.
Begin jaren 90 verkeerde ik een turbulente periode. Deze novelle vertoont kenmerken, ik zou bijna zeggen: littekens van die tijd.

Grieg. Solveigs Vuggevise

Vi træffes på sidste Korsveien, Peer;
og så får vi se – om; jeg siger ikke mer.

Sov du, dyreste Gutten min!
Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.

Gutten har siddet på sin Moders Fang.
De to har leget hele Livsdagen lang.

Gutten har hvilet ved sin Moders Bryst
hele Livsdagen lang. Gud signe dig, min Lyst!

Gutten har ligget till mit Hjerte tætt
hele Livsdagen lang. Nu er han så trætt.

Sov du, dyreste Gutten min!
Sov! Sov!
Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.
Sov! Sov!

Velsignede Morgen,
da Gudsriget tunger
traf Jorden som flammende Stål!
Fra Jorden mod Borgen
nu Arvingen sjunger
på Gudsriget Tungemål

Jeg skal vugge dig, jeg skal våge.
Sov, og drøm du, Gutten min!

Grieg, Solveigs wiegelied

We treffen elkaar op de laatste kruising, Peer;
en dan zal blijken – dat; ik zeg niets meer.

Slaap maar, schattebout van me!
Ik zag je wiegen, je beschermen.

Mijn jongetje zat op zijn moeders schoot.
De twee hebben de hele levensdag gespeeld.

Mijn jongetje heeft aan moeders borst gerust
de hele levensdag. God zegene mijn zaligheid!

Mijn jongetje heeft in mijn hart gewoond
de hele levensdag. En nu is hij zo moe.

Slaap maar, liefste jongen van me!
Slaap! Slaap!
Ik zag je wiegen, je beschermen.
Slaap! Slaap!

Gezegende ochtend,
toen tongen uit Gods rijk
de aarde troffen als vurig staal!
Van de aarde tot de wolken
de uitverkorenen zingen
met hemelse stemmen.

Ik zag je wiegen, je beschermen.
Slaap, en droom maar, Jongetje van me!

Solveigs Sang

Kanske vil der gå både Vinter og Vår,
og næste Sommer med, og det hele År,
men engang vil du komme, det ved jeg visst;
og jeg skal nok vente, for det lovte jeg sidst.

Gud styrke dig, hvor du i Verden går.
Gud glæde dig, hvis du for hans Fodskammel står!
Her skal jeg vente till du kommer igjen;
og venter du hisst oppe, vi træffes der, min Ven.

Solveigs lied

Misschien komt er een winter en volgt een lente
en daarna de zomer en het hele jaar,
maar ooit zul je komen, dat weet ik zeker;
en ik zal wachten, dat heb ik je beloofd.

Laat God je beschermen, waar je in de wereld ook gaat,
Laat God je zegenen als je voor zijn voetenbank staat!
Ik wacht hier, mijn vriend, tot je terugkomt;
en als je boven op me wacht, dan treffen we elkaar in de hemel.

Louis McNeice

Greyness is All

If black were really black not grey
It might provide some depth to pray
Against and we could hope that white
Would reach a corresponding height.

But, as it is, we melt and droop
Within the confines of our coop;
The mind stays grey, obtuse, inert,
And grey the feathers in the dirt.

If only some black demon would
Infuse our small grey souls we could
At least attempt to break the wire
That bounds the Gadarene hens' desire.

But, as it is, we needs must wait
Not for some demon but some fate
Contrived by men and never known
Until the final switch is thrown

To black out all the worlds of men
and demons too but even then
Whether that black will not prove grey
No one may wait around to say.

Christine Lavant

Die Stadt ist oben auferbaut

Die Stadt ist oben auferbaut
voll Türmen ohne Hähne;
die Närrin hockt im Knabenkraut,
strickt von der Unglückssträhne
ein Hochzeitskleid, ein Sterbehemd
und alles schaut sie an so fremd,
als wär sie ungeboren.
Sie hat den Geist verloren,
er grast als schwarz und weißes Lamm
mit einem roten Hahnenkamm
hinauf zur hochgebauten Stadt,
weil er den harten Auftrag hat,
dort oben aufzuwachen.
Der Närrin leises Lachen
rollt abwärts durch das Knabenkraut
als Ein–Aug, das querüber schaut
teils nach dem Tod, teils nach dem Lamm,
dem schwarz und weißen Bräutigam
in feuerroter Haube.
Ihr Herz keucht innen rund herum
und biegt das Schwert des Elends krumm
und nennt es seine Taube.

V

alles gaat op in rook

student

Ik houd van schransen. Als ik maar kan eten in korte en intense pulsen. Ik ben opgevoed bij McDonalds. Mijn fijnproeverij gaat niet veel verder dan patat en frikadel. Mijn smaakpapillen zijn getraind op piccalilly, tomatenketchup, kroket, mayonaise en patatje oorlog. Ik heb weinig met verse groente. Sinds ik op kamers woon, eet ik chili con carne uit blik en af en toe trakteer ik mezelf op eten van de AH.

Ik voel me ongemakkelijk bij een visrokerij. Ik kan me er niet aan onttrekken; liever bleef ik weg.

Ik kan me niet concentreren. Ik heb ADHD. Ik heb uitstelgedrag en faalangst. Ik worstel met mijn ego en meer nog met het ego van mijn vader en moeder, die ik later een goede vader en een goede moeder noemen zal, maar nu nog niet.

Ik ben student, ik ben gedragsgestoord. Met twee woorden spreken kan ik nog niet en zonder drinkfles in de hand voel ik me onzeker. Houvast heb ik nodig. Ik word misselijk van vislucht, maar ik kan niet ontsnappen met mijn chronische honger naar aandacht. Zonder mensen om me heen voel ik me depressief en overbodig.

Ik zie de gamba's – nog nooit gegeten – en de zalm – ooit op een toastje geproefd – in de marinade van olijfolie. Dat was in Italië, dat was in Frankrijk. Mislukte campingvluchtverkering door een teveel aan olijfolie. Nee, niet alleen door de olie, ook door mijn hypersensitiviteit.

'J'ai faim', zei ze.

Ze wilde alleen dát.

Ze had honger. Naakt en roze was ze als de zalm. Open lag ze, op een groen luchtbedje dat ik halfzacht had opgeblazen, op een peperrode slaapzak. Ik had gegeten en gedronken. Mijn innerlijk was gesmeerd met witte wijn en olijfolie. Virginale persing. Ik kende de wereld.

Ik heb ADHD en ik ben hypersensitief, met een onverzadigbare affectiehonger. Vastgesteld en geregistreerd door een gediplomeerd therapeut. Ik mocht het etiket kiezen: hypersensitief of ADHD. Ik koos beide.

Nee, ik ben geen meervoudige persoonlijkheid. Ik heb ook mijn beperkingen. Hypersensitief is een voordeel en een nadeel. Ik voel haarfijn wat mensen bedoelen, ik kan stemmingen peilen tot op de bodem. Eén oogopslag is voldoende. Zelden vergis ik me, eigenlijk nooit.

Die vis in de rookoven kan niet meer zwemmen; ik zwem in mijn eigen overtuiging, in mijn eigen gelijk. En dat bevalt me prima.

Jammer dat ik nog geen verkering heb. Ik ben daar te gevoelig voor. Zo ben ik door God geschapen. Groot en sensitief.

Ik stel uit. Ik aarzel om te koken en te roken. Ik laat dat handwerk liever aan een ander over. Ik denk, dus ik besta, dat past me beter. Een gamba kan

niet denken, een moot zalm denkt niet na en toch bestaat die gamba en toch bestaat die zalm.

Voor hoeveel procent ik mezelf ken? Wat een vraag!!!

Ik ken mijn kwaliteiten, ik noemde ze al: autist, ADHD, dyslectisch en hypersensitief. Verder heb ik een verstoorde relatie met mijn verwekkers, dat zit in de genen, mijn ouders hebben hun ouders ook de deur uitgezet. Stress en eigenheid zijn beide erfelijk, net als al die andere zaken die een mens bepalen. Ik besteed mijn energie aan de verloren strijd met mijn ouders over mijn verloren kinderjaren. Ik zwem in mijn rol als slachtoffer van mijn opvoeding. Een warme zee is dit rotgevoel.

Ik ken mijn kwaliteiten voor 90%, OK laat ik bescheidener zijn: 85% van mijn aard is me helder. Dat is meer dan een forel met kruiden in zijn lijf zichzelf kent. Ha, ha, ha. Erlebniss.

Ik laat me niet verrassen. Nou ja, voor maximaal 15% ben ik nieuwsgierig – maar niet heus – naar mijn ware aard. Zelfvertrouwen heb ik genoeg, al mijn antennes zijn op de buitenwereld gericht. Jammer dat de wereld dat niet ziet.

Anderen willen een spel met me spelen. Ik doe niet mee. Ik ben niet gek. ADHD en hypersensitief, dat zijn mijn kwaliteiten. Ik laat niet de draak met me steken. Dat ik geen tafelmanieren laat zien, is mijn protest tegen wat me wordt opgedrongen. Ik kan wel netjes en beleefd zijn, ik wil het niet.

Olijven eet ik niet en ook geen pepers of paprika's gevuld met schimmelkaas. Die lust ik niet.

Uit beleefdheid eet ik mee met de anderen, ik eet vanwege het gezelschap, niet vanwege de vis. Ik koop mijn gezelligheid met een wansmaak in mijn mond.

De pudding heb ik al zien staan. Custard, net als mijn moeder maakte, met vanille en slagroom uit een spuitbuis. Synthetische room, net als de wereld om me heen, namaak.

Straks is er McDonalds.

bioloog

Ik heb respect voor het leven. Ik ben bioloog. Eigenlijk ben ik vegetariër, maar als ik om me heen kijk in de vrije natuur zie ik niet enkel herbivoren. Een mens leeft niet van sla alleen, ook niet van enkel lof, paprika, pepers en peen. In de vrije natuur zijn er omnivoren en vleeseters. Als compromis beperk ik me bij de maaltijd tot de koudbloedige dieren. Die staan wat verder van me. Af en toe vergrijp ik me aan een kip of kalkoen. Daar kan ik niets aan doen.
Respect is voor mij de basis van gezelligheid. Eten vind ik gezellig, als ik in mijn eentje eet, maar ook in gezelschap. Eten versterkt de kuddegeest, het groepsgevoel. Tot die school hoor ik.

Zalm vind ik lekker, ook als ze niet roze is gekleurd. Zalmen eten roze garnalen, vandaar de kleur van het visvlees. Dat geldt ook voor flamingo's in de dierentuin die ook garnalen op het menu hebben staan. Roze gekleurd door inname van een ander. Net mensen.

De meeste zalm is gekweekt. Ik belast het natuurlijke milieu niet met mijn consumptie. Haring eet ik niet, maar dat is omdat die vis rauw is. Ik houd niet van rauw. Kom me niet aan met sushi's.

Een tevreden roker is geen onruststoker, dat zei wijlen mijn goede moeder. Ze rookte sigaren. Ik rook niet. Ik zie het liefst hoe een ander vis rookt. Ik ben een onruststoker, al weet ik die eigenschap redelijk binnenboord te houden. Ik ben etholoog en ik weet veel van individueel gedrag en van groepsgedrag. De menselijke natuur is allerminst vriendelijk, lees er de krant maar op na. Ik ken de natuur een beetje. Ik ken mijn natuur, dat is een groot goed. Wie de natuur wil beheersen, moet haar gehoorzamen.

Samen koken en samen roken bevordert de saamhorigheid, de basis van gezelligheid. Als ik een vis – een koudbloedige gewervelde – op het rooster zie liggen, denk ik aan koudbloedige paarden en koudbloedige mensen, dat gaat vanzelf, daar hoef ik niets voor te doen.

Ik ben van nature terughoudend en traag, niet van begrip, maar wel van handelen. Ik ben een afwachtend type. Dat is mijn overeenkomst met leeuwen en luipaarden die wachten tot ze toeslaan. Leer mij de mensen kennen, en de vissen.

Nee, van sterrenbeelden houd ik niet, ook al ben ik bioloog. Ik ben een Darwinist in hart en nieren, ik volg geen religie. Kom me niet aan met horoscopen en andere piskijkerij. Ik heb veel geleerd over vissen, kreeften, tweelingen, rammen en stieren, maar daarvoor hoef ik de sterren niet te raadplegen.

Als een vis in de rookoven transformeert in een warme maaltijd ontdooi ik langzaam en doe ik mee met de gezelligheid.

Ik praat graag over paaigedrag van vissen, kuit schieten en stilstaan van snoeken in beekjes. Ik vertel hoe ik met mijn opa ging vissen in het Eelder Diepje. Een lus van koperdraad kalm en bedaard om de kop van de staande

snoek schuiven en dan de snoek met een snelle ruk uit het water trekken. Op het strand van Texel, Tessel zei opa, met een werphengel op geep vissen en op bot, schar, schol, zeebaars en paling. Met blote handen krabben vangen. Zonder vergunningen tot de heupen in het water. Lekker was dat, ook al vingen we niets. Ik was zestien.

Ik praat over dwarsgestreepte spieren en zenuwknopen in een vis. Ik vertel over pijn aan de haak en het kortetermijngeheugen van vissen. Ik weet van kaviaar in blik en ik ken de samenstelling van de graten van een forel. Calciumcarbonaat in een matrix van eiwitten en koolhydraten. Vistrappen zijn mij bekend.

En als het onderwerp is uitgekauwd – es kan nicht immer Kaviar sein – vertel ik over het kruidenrekje: tijm, rozemarijn in de buik van de forel en verder over dille, munt, steranijs en lavendel. Ik ben niet voor één gat te vangen.

Glasaaltjes van de paling, de Saragossa Zee, de ademhaling, de schubben en de kieuwen, de buikvinnen en de rugvinnen. Ik weet er van. Soms hoor ik mezelf praten, dan lijk ik weggelopen uit Discovery Channel of National Geographic. Dan zwijg ik. Dat is het mooiste van vissen: zwijgen tijdens het eten en tijdens het vangen.

Vissen staan vooraan in de evolutie. Waterdieren waren er het eerst. Ze verdwijnen ook als eerste. De oceanen raken leeg terwijl we lekker eten. Ik heb geen schuldgevoelens over lege zeeën. Ik eet weekdieren net zo makkelijk en lekker als trilpudding.

Een bioloog weet wat het leven is. Ik doe van harte mee aan de kringloop.

kok

Ik houd van gezelligheid. Je kunt me geen groter plezier doen dan een lichte maaltijd in prettig gezelschap. Gezellig, het woord komt van gezelschap, samen aan tafel, samen in de keuken, samen in de buitenlucht. Ik houd van goed gezelschap, wie niet?

Ik ben een BBHH – man: ik heb mijn bezigheden buitenshuis. Ik kook. Ik sta in de keuken van een restaurant. Vis heeft mijn voorkeur: zalm, forel en zalmforel. Ik houd van gamba's en garnalen. Kleine juweeltjes uit de zee. Limoensap in een karaf, om te drinken en stiekem de vingers in te dopen. Verse groente, liefst uit eigen tuin en onbespoten.

In het restaurant waar ik werk, licht ik daar wel eens de hand mee. Dat onbespotene. Soms lik ik de rand van het dessertschaaltje schoon voor het naar de gasten gaat. Niemand die dat weet, dat is mijn plezier.

Thuis rook ik. Ik rook geen tabak, ik rook vis. Maar liever nog laat ik anderen roken: vis roken. Ik kijk toe en ik houd mijn mond. Dat vind ik gezelligheid: zwijgen in goed gezelschap. Ik praat tegen mezelf en tegen de gerechten als ik ze stoof en bak. Voor een goed gesprek heb ik een ander niet nodig. Ik heb het met mezelf getroffen.

Zwijgen aan een chique gedekte tafel. Fraai servies en bijpassend bestek, dat is het zout in de pap. Dat is het zout op de vis.

Bij spiritus, ook bij brandspiritus denk ik aan geest, de heilige geest en aan geestrijk vocht. Dat kan een Gewürtztraminer zijn, maar ook een Chablis. Als wijn goed is en goed op temperatuur, ben ik tevreden.

Het zaagsel in de rookoven is van beuken of van eiken. Het ene zaagsel is goed voor vis, het andere voor vlees.

De baas van het restaurant heeft zaagsel in zijn hoofd, ik vraag me af hoe dat kan bij iemand die baas is. De wonderen zijn de wereld uit. Iedereen doet alles zonder verstand, lijkt het. Wonderen gebeuren in de hemel. Of dat zo is, dat weet ik niet: dat van die wonderen; dat van die hemel.

Beukenzaagsel ontleedt door de hitte van de spiritusvlam. Spiritus is alcohol, dat heet ook wel wijngeest. Die alcohol komt ook voor in wijn. Houtgeest is de verkeerde alcohol, het is methanol. Je kunt er blind van worden, als je het drinkt, je kunt er dood aan gaan, net als van wijngeest, maar dan heb je meer nodig, of niet Korsakov?

Zalm als voorgerecht, met gemarineerde gamba's en dan zachtjes gerookt; niet te lang. Ik houd van stevig, als het over vis gaat. Zachtheid en mildheid haal ik elders.

Spiritus kan gevaarlijk zijn. Dat geldt ook voor de spirit; de geest. Wie veel nadenkt en wie veel doet, kan aan de kook raken. Er is zoveel te ontdekken; overweldigend. Daar denk ik aan als de vis in de hete stoom met de aromastoffen uit het beukenzaagsel ligt te wachten op gretige monden. Het deksel is

gesloten. Het is geheim dat zich in de mist van de rookoven afspeelt. Ik wil dat niet weten.

Alles weten maakt niet gelukkig en alles eten maakt dik, dat zei mijn vader zaliger. Hij wist heel veel. Ik heb nagelaten hem te vragen naar zijn kennis en zijn vaardigheden, dat spijt me soms nog. Hij heeft me mijn leven nagelaten. Ik kan die rijkdom nog niet vatten. Soms wou ik dat ik wat nieuwsgieriger was, maar dat ben ik niet. Ik hoef niet alles te weten.

Gamba's en garnalen zijn lekkerder als ze eerst in een marinade hebben gerust. Olie met een mengsel van kruiden. Niet meer naturel, niet meer de smaak van de woeste zee, niet meer het zout en het zilt van het natuurlijke nat. Ook de forel is lekkerder met zout op de huid en aan de binnenkant. En met rozemarijn en tijm binnenin, een slordig bosje op het magere vlees; en dan in de oven, in de rook.

De plant geeft de rijkdom aan de vis, en de vis geeft de rijkdom van de plant en van zichzelf aan de mens; kijk dat vind ik nou gezellig.

Gezellig is niet het goede woord. Erotisch, dat past beter. Eten is vrijen met andere middelen. Een toef tijm en een rozet rozemarijn in de intieme delen van de vis. Niet dat het me opwindt, dat gebeurt niet naast een rookoven, dat treft me niet met koude vis.

Het moment is aangebroken om over een tintelende tong woorden los te laten. Hoe lekker de gamba's waren en de delicate smaak van de zalm die de rozemeisjeskleur is kwijtgeraakt, het zachte vlees van de forel en de exquise smaak van rozemarijn. Het glimmende vel van de forel.

Knapperige peentjes en frisse pepers en paprika's. Gebakken aardappelen; voorgekookt en in roomboter bereid.

De pudding maakt het af: bosbessen, vanille, frambozen en slagroom. De pudding trilt, de pudding valt uiteen, dat is gezelligheid, al is dat niet het juiste woord.

onderwijskundige

Eten is een leermoment. Van alles wat een mens hoort, beklijft 10%, en dat percentage groeit met horen, zien, voelen, en zelf uitleggen naar 100%. Dat is de exactheid van een onderwijskundige. Daar voel ik me bij thuis. Leermomenten zonder cijfers achter de komma zijn mijn hartstocht.

Ik houd van vis met appelmoes. Ik houd van vis met groente en van vis met aardappelen, gebakken of gekookt. Pommes parisiënnes mag ook, als ze maar bruin zijn en krokant.

Ik heb geen vak geleerd, lesgeven kan ik niet, maar ik heb verstand van onderwijs, en van vis en van eten.

Ik ken de marinades, ik weet olijven op kwaliteit te beoordelen. Zout, zachtzuur, licht wrange soorten, droog en mat. Met knoflook en met pepers, leer mij olijven kennen, en vissen.

Gamba's, garnalen, schol, schar, kabeljauw, tong, makreel. Ik ken de zee van binnenuit. Als ik zwem en de deining trotseer voel ik me in mijn element.

Ik denk niet exact, al ben ik heel precies als ik een zalm in mootjes snijd. De roze kleur staat me aan. Ik hoef de oorsprong niet weten van wat mij lekker smaakt.

Mijn werkwijze is proefondervindelijk. Ik maak een begin met een proces zonder dat ik weet waar de trip eindigt, bij de maaltijd natuurlijk, als het over eten gaat.

Ik oefen met spiritus en met lucifer. Ik steek graag de brand in een hooiberg, en met evenveel inzet probeer ik beukenhout of eikenhout aan de natuur terug te geven. Het broeikasgas laat ik met genoegen los.

Ik heb een warme inzet, ik voel me thuis in de tropen. Ook als die tropen onder een parasol in de achtertuin opduiken.

Processen analyseren en wegen, daar heb ik voor doorgeleerd. Hoe leer je een vis villen? Hoe leer je zout op de staart te leggen? Hoe vul je een koudbloedig lijk met hete kruiden? Hoe maak je het smakeloze op smaak?

Hoe leer ik mezelf ontdekken?

Ik ken mezelf voor 15%, dat is een ruwe schatting zonder cijfers achter de komma. Dat percentage is wel eens hoger geweest. Met de jaren wordt het lager.

Werkvorm en reflectie, dat zijn mijn toverwoorden. Hoe steek ik de geest in de spiritus. Hoe ontbrandt het heilige vuur in een leerling? Hoe ontwikkel ik mezelf? Door te doen en na te denken. Kolb ging me voor, en al die anderen Piaget, Vysotsky, Gal'perin, Maria Montessori, ze zeiden wat mijn goede vader en goede moeder – de Here beware hunne zielen – al hebben voorgedaan: Doe wel en zie om.

Ik kook en ik rook de vis. De handelingen gaan me natuurlijk af, onhandig bij vlagen, maar het lijkt alsof ik in een eerder leven al eens vis bereidde.

Ik was een kind: Ik ving een paling in een boerensloot. De haak ver achter in de keel. Zand aan mijn handen en mijn vader sneed de keel door. De staart van de paling kronkelde zonder kop tussen mijn vingers. Ik plaste in mijn broek van vreugde. De kick van een kind. Mijn goede vader was trots op mij, op de paling zonder kop, op de emoties van de natte broek. Mijn goede moeder prees me – om de emoties van de natte broek – en om de paling. Dat was achteraf de basis voor mijn beroepskeuze. Waardering voor emoties.

Ik kan een forel van het inwendige voorzien als de ingewanden eruit zijn. Ik ken de plaats van kruiden en specerijen in een vissenlijf. Ik weet hoe ik gezelschap boeien kan met alledaagse praat. Op z'n tijd draai ik me niet om voor een filosofie van Seneca en Socrates, van Bacon en Valéry, ook al schuurt zand me tussen de handen. Ik plas niet meer in mijn broek, dat niet. Ik voel nog steeds de aandrang die mijn lichaam mij heeft geleerd als ik met passie mijn werk doe om mijn vaardigheden te ontdekken.

De forel kijkt me met lege ogen aan. Ik zie wat er niet is, daar heb ik oog voor. Ik snijd de wangetjes zorgvuldig uit de kop. Het lekkerste weet ik te waarderen.

Gebakken aardappelen, in olijfolie, in roomboter. Ik heb het bakken en braden onderzocht en akkoord bevonden. Op de camping in Frankrijk, of was het Italië, heb ik haar leren kennen. Spiritus in een brander, sardientjes in een aluminium steelpannetje en ansjovis. Rauwe mossels, zachte oesters. Pepers met gorgonzola en paprika met boursin. Ik heb het onderzocht.

Ze maakte custardpudding voor me met saus van frambozen en bosbessen. Ik was onnozel. Ik had geen vak geleerd. Dat is geen bezwaar, zei ze. Dat spreekt in je voordeel, zei ze. Neem van mijn spijzen, zei ze. Neem en eet, zei ze. Ze hoefde dat niet te herhalen.

Ik ben een fijnproever.

mathemaat

Een rechte lijn. Een rechte lijn is de kortste verbinding tussen twee punten. Er zijn anderen, niet mathematen, die me soms wijs willen maken dat er andere mogelijkheden zijn om twee punten met elkaar te verbinden. Natuurlijk kan dat, maar dan wel met een langere lijn. Wiskunde is wat anders dan een moot zalm in vier gelijke delen te snijden, of om zeventien gamba's over vijf eters te verdelen.

Wiskunde is altijd eerlijk en dat kun je van het dagelijkse leven niet zeggen. Ik ervaar het tegendeel in die virtuele wereld van het dagelijkse bestaan. Veilig voel ik me in de drie dimensies van het assenstelsel XYZ, en als het nodig is, neem ik de tijd erbij als vierde dimensie. Ik ben een euclidische mathemaat. In stereometrie, ruimtemeetkunde, vind ik mijn paradijs. Dat is mijn reële ruimte, de gamba's, de zalmmoten, marinade van olijven en kruiden dat beschouw ik als mijn virtueel bestaan. Alleen wat echt is, dat is echt. Het echte ligt in me en niet buiten me.

De rookoven meet 22 x 36 x 18 cm. Dat zie ik zo, daar heb ik geen meetlat voor nodig. Zonder liniaal ken ik de maat der dingen, van binnen en van buiten.

Het rooster telt twintig tralies, de tralies zijn drie millimeter in diameter. Drie dat is een priemgetal, net als zeventien, het aantal gamba's op het bord.

Priemgetallen, kwadraten, wortels dat zijn mijn verbindingen tussen mijn binnenwereld en mijn buitenwereld. Een zalm mag roze zijn, daar lig ik niet wakker van, dat is kunstmatig met het voer naar binnen gebracht. Een zalm heeft een even aantal graten en beentjes, geen priemgetal. De vloeiende beweging van een vis is met een sinus te beschrijven, of met een cosinus.

Golvende bewegingen, een harmonische slinger. Ellipsen, cirkels, kegelsnedes. Het leven is er vol van. Bij alles wat ik zie, zoek ik als eerste het concept. Het patroon van de schubben van een forel vertaal ik naar de chaostheorie. Uit chaos ontstaat een geordend patroon. Dankzij de wiskunde.

Ook de verbranding van spiritus in koolstofdioxide en water volgt de chaostheorie. Gas is immers afgeleid van het woord chaos. Gas en lucht kan ik niet zien. Atomen en moleculen laat ik graag aan liefhebbers over.

Mijn eerste, derde, vijfde, zevende, elfde en dertiende forel at ik in het hetzelfde restaurant, telkens met hetzelfde meisje. Daarna liepen onze wegen niet meer parallel.

De forel heeft voor mij de magie verloren na die divergerende verkering.

Vanaf mijn negentiende eet ik forel als elke andere vis. Smakelijk, maar niet meer bijzonder, op een transparante herinnering na die ik in de vierde negatieve dimensie nog niet kwijt kan raken.

Gezelschap doet er niet toe. Als ik alleen ben is het net zo gezellig als met anderen. Ik houd niet van gezelligheid. Het is me te, hoe zal ik het zeggen, het

is me te concreet. Ik houd meer van abstract. Sfeer drukt op me. Gezelligheid drukt op me. Stemmingen: bah.

Ik haal voldoening uit getallen. Vier forellen, dat is twee in het kwadraat. Tweemaal vier borden dat is twee tot de derde. Dat rekenspel kan ik verder spelen met de tanden aan de vorken, met de tegels op de vloer. Zo reken ik de hele dag. Overal zie ik getallen en cijfers en als ik even geen aanleiding zie om te rekenen neem ik de datum of het tijdstip. Ik draag een digitaal horloge.

Vier forellen, zeventien gamba's, vier zalmmoten, de duur van de maaltijd in minuten, en al die getallen met elkaar vermenigvuldigen. Nooit een priemgetal. En dan trek ik de vierkantswortel uit het product. Niemand hoeft te weten hoe ik mijn geest verwen.

Het eten smaakt me goed. Ik houd ook van kip en van kalkoen op z'n tijd. Bruine bonen, ook prima. Spaghetti, macaroni.

Vanillevla is ook goed. Op mijn bord teken ik met mijn dessertlepel in de frambozensaus een assenstelsel.

Ik tel twee tot de vierde blauwe bosbessen op de pudding. Elke eter krijgt de vierkantswortel van dat aantal. Geen decimalen deze keer. Ik leg de bessen in een ruit en ik wacht tot iedereen begint te eten. Ik schep de pudding uit mijn ruit. Dan haal ik een bes weg: een driehoek blijft en in gedachten trek ik de cirkel door de drie punten.

Ik eet nog een bes. Er blijft een rechte lijn. De kortste verbinding tussen de virtuele pudding en mijn reëel dimensieloos punt in het diepst van mijn ziel.

seksuoloog

Ja, inderdaad, ik ben seksuoloog. Daar kijk je misschien vreemd van op. Anders ik zelf wel. Het was geen kinderwens: 'Jongen wat wil jij worden?'
'Seksuoloog mamma, seksuoloog wil ik worden.'
'Prima vent. Goed beroep. Ga nu eerst je tanden poetsen en dan naar bed.'

Mijn vader en moeder hebben me vrij opgevoed. Ik hoefde mijn handen niet boven de lakens te houden. Ik heb niet uit frustratie dit beroep gevonden.

Ik had ambities in de visserij. Sportvisserij en liever nog met een kotter de zee op; tong, haring, geep, rog en als het kon een haai.

Mijn opa had vijf hengels en hij nam me vaak mee naar de waterkant. We reden naar het IJsselmeer bij Lemmer en later bij Stavoren en we visten bij Zürich op de Afsluitdijk. Voorn en blei, we roosterden de graatvissen boven een houtvuurtje. Dat mocht toen nog. Vissen op het wad en boven Schiermonnikoog. Makreel. Ja ook makreel.

Toeval, die seks in de spreekkamer. Seksuoloog is een eerzaam beroep. Op etentjes word ik telkens ter verantwoording geroepen. Net als piloten. Zodra een piloot binnenkomt gaat de fluistering door de gelederen: 'Een piloot, hij is piloot.'

Zo gaat dat ook bij een seksuoloog: 'Hij is seksuoloog. Hij weet er alles van.'

Als een leraar binnenkomt dan gebeurt dat niet. Bij een leraar negeert eenieder dat beroep op feesten en partijen en bij visrokerijen op het terras. Misschien omdat iedereen dat vak kan uitoefenen. Ach, iedereen kan ook seksuoloog zijn. Kwestie van studeren en veel oefenen. Praktijk telt.

Gamba's, zalm en forel. Nee, die vissen staan niet in de werken van Freud. Ook die andere koudbloedigen niet, ook de weekdieren niet. Er staat geen handleiding om roze zalm in een rookoven te laten verkleuren.

Ik was net afgestudeerd en nog hypersensitief. Oesters, mosselen, schelpen, parels, de hele vitrine van de visboer had nog een lijfelijke connotatie. Geen groene mosselen, geen steurgarnalen, geen gesloten Japanse oesters op mijn menu.

Ik had het gevoel dat ik elk menu uit moest leggen aan mijn tafelgenoten; ondanks mijn academische vorming. Een visboer hoeft dat niet. Die eet wat hij lekker vindt. De tang om een oester te openen leek voor mijn gasten op een zwanebek voor inwendig onderzoek bij de andere sekse. Mijn eetlust werd er niet beter op.

Mijn beroep heeft mij mijn huwelijk gekost. Dat zeg ik als ernaar gevraagd wordt. Vanzelfsprekend ligt de oorzaak van die breuk met mijn vrouw elders, maar dat is wat het gemene volk wil horen: Seksuoloog met mislukte relatie. Hij kon geen opening vinden voor communicatie. Misselijkmakend. Josée hield niet van kwallen, mosselen, oesters. Ze hield niet van koudbloedigen.

Natuurlijk kan ik een rookoven en beukenzaagsel in combinatie met een

spiritusvlam seksueel duiden. Niets is gemakkelijker dan het hele bestaan te beschrijven aan de hand van de geslachtsorganen.

De mogelijkheden van deze flexibele uitsteeksels en zoete invallen zijn oneindig.

Ze zijn zender en ontvanger, en de boodschap past in een schema. Zelfs met het licht uit is dat helder. Bij seks en bij koken en roken gaat het om de dieperliggende beleving. Het gaat om de hiërarchie – wie is de baas en wie wil de baas zijn, of wil je dat juist niet – , hoe is de relatie? Gelijkwaardig, aardig of vijandig en opstandig?

Ik zie hoe takjes tijm en dille in de zalm worden gevouwen. Grove handen, korte vingers en een stevige greep. Het gaat om subtiliteiten bij de voorbereiding: het gevoel.

Ik glimlach zachtjes. Ook korte dikke vingers kunnen gevoelig zijn. Dat is mijn genot. Ik kijk naar mijn vingers en de vis. In mijn hoofd breiden de neuronennetwerken zich uit op die kruispunten waar het genot zetelt. Daar hoef ik niets voor te doen, kijken is voldoende. Het lichaam regelt dat zelf.

Het leven is te kort om treurig te willen zijn, en hoe je het ook wendt of keert: genot zetelt in het hoofd, niet in het kruis, al is het kruis een prettig hulpmiddel voor wie het weet te gebruiken.

Ik ben geen Freudiaan. Spinoza is mijn leidsman. Ik overwin de hartstocht door de rede tot hartstocht te maken. Die uitdrukking begrijp je niet in een keer. Het kost ook oefening om zalm te roken, om forel te garen, garnalen te grillen, oesters uit te zuigen, mosselen te waarderen. Het kost oefening om genot te halen uit een mes dat voorzichtig door een pudding glijdt. Het mes dat de gladde binnenkant van griesmeel met vanille laat zien. Het kost oefening in de pudding de zoete smaak en de bedwelmende geur van cointreau en bitterkoekjes te ontdekken.

fysicus

Mechanica en optica, daar draait mijn leven om; ook aan tafel, zelfs als die tafel buiten staat. Ik zeg het nooit hardop, maar eigenlijk voel ik me boven het gemene volk verheven. Ik ben een kind van Einstein, Albert. Ik sta op de schouders van Newton, Isaac. Dat laat onverlet dat ik van lekker eten houd. Ik zal dat nuanceren: ik houd van lekker eten, maar er is meer dan lekker eten. Op het woord lekker heb ik tegen dat het niet kwantificeerbaar is. Vies, onsmakelijk, lekker, heerlijk, tongstrelend, formidabel. Het blijft een kwalitatieve schaal.

Koken en roken vind ik ook kwalitatief, al is het natuurlijk wel handig dat er voldoende kwantitatieve porties op tafel staan. In mijn studententijd rekende ik uit hoeveel mud aardappelen, hoeveel kilo vlees, hoeveel blikken bruine bonen ik in mijn leven zou verorberen als ik de gemiddelde leeftijd zou bereiken. Vis kwam niet in die lijst voor. Thuis bij mijn goede vader en goede moeder – dat goede is ook weer zo kwalitatief – aten we geen vis. Dat was not done. Vlees, rund; daar ben ik mee grootgebracht.

Ik houd niet van kwalitatieve kookvoorschriften. Een eetlepel van dit, een theelepel van dat, een snufje zout; daar heb ik niets mee.

Ik zie de spiritusbranders onder het blik. Ik denk in uitzettingscoëfficiënten en stralingscurves van een ideaal zwart lichaam. Ik wil het spectrum weten van het metaal en de afhankelijkheid van de golflengte van infrarode straling van de temperatuur. De Planckcurve van het blik wil ik weten. Ik wil weten of het licht dat van de oven weerkaatst lineair gepolariseerd is, maar ik heb mijn zonnebril niet bij me om dat in een oogwenk na te gaan. Ik blijf vragend achter in gezelschap dat een nietwetenschappelijk referentiekader heeft.

De thermische geleiding van de hengsels staat mij nabij. De temperatuur waarbij blaren ontstaan voor wie de rookdoos zonder handschoenen optilt interesseert me niet. Eiwitdenaturatie door hitte en door zout is een zaak voor chemici en misschien voor biologen, al is het wel handig dat eiwitten van de vis gedenatureerd zijn voor ik ze eet.

Ik ga voor het oog van de forel. De koele koudbloedige blik. Ik wil de brekingsindex van de oogvloeistof weten in relatie tot het zeewater en dan ook de temperatuur erbij. Als stoom ontsnapt ga ik in mijn hoofd op zoek naar Raleigh – en Miestraling, verstrooiing van licht aan kleine deeltjes – atomen en moleculen volgens de chemici – verstrooiing aan clusters van stofkorrels. De stoomdruppels zijn witgrijs, waardoor is dat zo? Ik weet het, maar tijdens de maaltijdbereiding zijn de eters niet nieuwsgierig naar de verklaring. Dat gebrek aan verwondering doet me pijn, al is ook pijn een kwalitatieve sensatie.

Ik zie hoe de vis gaar stoomt, de zalm, de forel en de gamba's. Ik ruik het aroma van rozemarijn en tijm, of is het dille? Ik voel de warmtestraling van de oven. Op tafel staat een bedje van verse sla en exotische groenten klaar om de vis te ontvangen.

Groente is een doorgeefluik voor de vis, groen, rood en geel als resultante van kleuren die al dan niet complementair geabsorbeerd zijn.

Einstein bedacht en formuleerde de relativiteitstheorie. De betrekkelijkheid van alles wat ons omringt.

Ik wil het referentiekader van de forel leren kennen, maar niet heus. In een andere dimensie is de vis al gaar, in een andere dimensie ben ik tien jaar ouder. In en andere dimensie is het gezellig, ook voor een fysicus.

De huid van de forel iridiseert een beetje, ik meen het te zien. In de opperhuid van de gerookte forel treedt interferentie op en diffractie en verstrooiing en breking. Het licht komt in golven uit de duisternis van de vishuid.

Warme lucht stijgt op: straling, geleiding en convectie. Dichtheidsverschillen in de lucht zorgen voor een fata morgana terwijl ik aan tafel schuif en de vork in de vis prik. De mechanica van een soeplepel, de wrijving van een mes dat door een gerookte zalm glijdt. De afschuifspanning van een vissenhuid.

Ik houd van de dode natuur. Die vis en sla zijn ook dood, maar ze leven nog in mijn geest.

Ik ga voor Archie, de man van staal, uit mijn kinderstripboek. Tandwielen, versnelling en vertraging zijn mijn passie. Ik ga voor kogelbanen en halfgeleiders, ik ga voor holle en bolle lenzen en voor het brandpunt van een vergrootglas. Ik ga voor muonen en kwarks. Ik ga voor de Wet van Ohm, de wet van Snellius.

Custardpudding met Amerikaanse bosbessen en slagroom, daar ga ik voor.

directeur

Ik ben de baas van alles. Ik ben het hoofd. Ik regel mijn zaken en ik regel zaken van anderen die hun zaken niet kunnen regelen. Dit werk is me op het lijf geschreven. Dit werk schrijft zich in mijn lijf. Ik ben een zwaargewicht. Ik houd van lekker eten. Ik houd van veel. Het werk is me niet snel teveel, ik krijg er niet genoeg van. Ik maak mijn uren, op de zaak, onderweg, op recepties en aan tafel bij Therèse.

Eten is beloning, naast de vergoeding op de bank. Opties heb ik en aandelen, en ook een dertiende en veertiende maand. Mijn kledingmaat mag er zijn. Schoenen: maat 43. Bescheiden, ja toch.

Verse groente en verse vis. Daar houd ik van. Ik zeg wel tegen mijn vrouw: vis en vrouwen blijven een dag vers. Je moet gelijk van ze genieten.

Therèse vindt dat niet kies. Dat van die vis.

Ik ben van de oude stempel. Zo ben ik door de selectie gekomen. Gestempeld en akkoord bevonden. Wie het ver wil schoppen, moet geen fijnproever zijn. Niet op het werk en niet privé. Nuances zijn voor minkukels, mislukkelingen wilde ik zeggen. Ik houd me in. Ook dat is professioneel. Fijnproeverij kan ik me enkel bij het eten veroorloven.

Ik houd van zalm en van forel, van zalmforel. Ik proef verschil tussen kweekvis en exemplaren uit het wild. Ik weet na één eitje op de tong van welke vis de kaviaar afkomstig is. Ik ken de zee, de rivier, het meer waar de vis is gevangen en gedood. Heerlijk, kaviaar, alleen al het idee.

Therèse lacht meewarig, of is het beschroomd, als ik dat zeg? 'Eitjes eten.'

Ik begrijp niet waarom vrouwen daar zo moeilijk over doen. Het is alsof ik iets banaals beweer. Niemand maakt een zaak van kippeneieren of van eendeneieren, of van ganzen desnoods. Een ei is een ei. De meeste eieren in de supermarkt zijn trouwens ook niet bevrucht. Er is nooit een haan gesignaleerd in het kippenhok of in een legbatterij. Waar zeuren de vrouwen over! Kaviaar.

Ik rook. Ik rook niet uit verlangen. Ik rook uit noodzaak.

'Jongen het wordt tijd dat jij gaat roken.'

Ik was een jaar of dertien, net tiener met een sterk ontwikkelde puberteit. Ik was dwars en opstandig. Ik had een sterke eigen wil. Dat is niet overgegaan, dat is mijn natuur. Daar doe ik het mee, alles doe ik met mijn natuur. Heel prettig.

De eerste sigaret nam ik van vader aan als een trotse kerel, geheel uit vrije wil. "Nu hoor ik erbij," dat ging door me heen. North State uit een geel pakje met zilverpapier aan de binnenkant. Ik weet het nog goed. Mijn vader was trots op me en ik was trots op mezelf. Mijn moeder was tegen, maar moeder had geen melk in de pap te brokken. Toen niet en later ook niet. Uit zo'n nest kom ik.

Vader rookte paling in een ijzeren drum achter de schuur. IJsselmeerpaling. Vet en druipend tot ze warm en gaar en geconserveerd uit de ton kwamen. Boeiend zo'n garingsproces. En de bundeling tot een bos paling. Aal is eenheid in verscheidenheid. Ik gebruik het proces palingroken wel als voorbeeld bij een stafvergadering. Misschien iets voor een teambuildingdag. Onthoud ik wel.

Geconserveerd, dat zeg ik ook tegen Therèse als ze de poeders en crèmes op de wastafel uitstalt en zichzelf in de plamuur zet. Ze vindt dat niet grappig als ik dat zeg. Dat begrijp ik niet. Gerookte paling is niet verkeerd. Gerookte zalm, gerookte forel, allemaal prima. Zorgvuldig en behoudend omgaan met wat op je bord komt, maar wel doorpakken en niet zeuren. Zo doe ik dat op de zaak en aan tafel. Iedere actie tot zelfbehoud ondersteun ik. Ik betaal de potjes en flesjes van Therèse. Ook tot mijn eigen eer en glorie. Dat geef ik graag toe. Therèse zorgt voor mijn broeken en mijn hemden. Ze zorgt goed voor me. We verwennen elkaar.

'Roken bederft de smaakpapillen,' zegt Therèse als ze boos of verdrietig is. Ze gelooft niet dat ik een fijnproever ben; van mijn sigaretten blijft ze af. Vrouwen begrijpen die behoefte niet van mannen. Hoeft ook niet.

Koken doe ik niet. De handigheid ontbreekt me. Ik heb geen gevoel voor verhoudingen als het over eten klaarmaken gaat.

Eén specialiteit in de keuken veroorloof ik me. Pudding. Melk in een kom, puddingpoeder erbij. Roeren, verwarmen, bitterkoekjes laten weken in cointreau, mag ook grand marnier zijn. De geweekte koekjes in de puddingvorm, warme pudding erbij en langzaam laten afkoelen. Het stelt niks voor, net als koken an sich.

Pudding: daar ben ik een meester in.

Drent

Zuutwatervis hef teveul graot in het lief. Daor moej van haolden. Ik haold der niet van, veur ie der weet van hebt, stiet een graot joe dwars in het keelsgat. Ik spreek uut ervaring, daor bin ik deskundig in. Spulen met schoonmaakedik, dat helpt om de graot uut de keel te kriegen, en de baord.

Een Drent is gien viseter. Wat stelt het open water now veur in de pervincie? Niks.

De Hoogeveensche Vaort, de Verlengde Hoogeveensche Vaort, asof e al niet lang genogt was. Het Stieltieskanaal, het Oranjekanaal, de Smildigervaort, de Willemsvaort, dan hej het wel zun beetie had. Ja, toen ik kind was, toen waren der wieken en sloten. Die bint as warkverschaffing dichtgooid, now wordt ze as warkverschaffing uutgraoven.

Snoek, braosem, voornties en paling. Dat was het wel. In de oorlog, de tweede, kwamen de wieken en sloten van pas. Toen zwienevlees op de bon was. In de oorlog kiekt lu niet op een graot meer of minder.

Vis, ienmaol in de week op vrijdag. Roomsche visdag, we muchten gien vlees eten as we in huus waren. Dat was veurschrift uut Rome. Mien va zörgde der veur om op vrijdag bij een protestant an taofel te eten. Karbonade, runderlappie, kippepoot, maor gien visch. Visch schreef ie in die tied nog met ch op het ende.

Bij oens in de kamer hung een brettie met de tekst: Wilt in Uw huis aan Christus kruis een plaats van ere geven. En menig kruis wordt uit Uw huis door Christus kruis verdreven.

An de aander kaant van de butendeur waren aander regels geldig. Buten de deure much alles wat god in huus verboden had.

Ik heb vis eten leerd. Dat kwam deur mien verkering, as ik dat zo numen mag. Ik was op de brommer hen Zierikzee, dat lig in Zeeland. De Puch lag in tegen de Gruunediek. Ik lag op de rugge naost de brommer. Ik had gien verlangst van vis, ik had honger. Honger dat nog honger was en dat nog niet trek heette.

Ik had merakel honger, maor nog gien trek in de halve liter vanillevla van de DOMO uut Beilen, die al drie dagen in de brommertasse stak.

Ik had de haanden onder het achterheufd. De ogen dichte. Op de rugge tegen de diek op het warme basalt. Het klotsen van het water tegen de stienen maakte mij slaoperig. Ik weur wakker van de locht van vis.

Ina stun op klompen naost mij. In vetpepier had ze twee makrelen. Vette makrelen en twee gebakken vissen, schol of schelvis, dat weet ik niet meer. Ik was net zestien en ik wus niet beter. Ina wus wel beter.

'Recht deu zêê. Wul jie un vissie van mien?' vreug ze.

Een zunige Zeeuwse stemme met een vlakke intonatie.

Ik reuk mien kaans.

'Tis mossel of vis,' zee ze.

Ik kwam in het ende. Ze gung naost mij zitten en trök de zeum van de rok naor de kuten tot halfweg de veterschoenen met gaaties. De bienen wied en op het vetpepier de vissen tussen de kneien. Vier dooie vissen, twee kaold en twee nog hiete.

Ik kreeg een rooie kop, het bloed klopte mij in de slaopen en niet allent daor.

Ik was een bakvis uut de törf. Ik kende allent een graot van een rietvoorn achter in het keelsgat. Naost mij een Zeeuws maagie met de rokzeum die zunig hen boven kreup.

Ik at de vis heur uut de schoot. Ik veegde de vette haanden of an de rooie buusdoek die de locht dreug van eulie en mengsmering. Van de Puch vanzölf. Het hemd pikte mij op de rugge. Zwieten kerel. Het was vrijdag.

Op schoel had ik bij geschiedenis net leerd dat de Zeeuwen de apartheid uutvonden hadden. Jaoren leden. Ina maakte gien verschil tussen noord en zuud, tussen roomsen en fienen.

Ze vreug of ik sigaretten had. Ik vuulde mij Canadees in de leste dagen van de oorlog.

'Ik rook niet,' zee ik.

Ik vuulde mij een achterlijke Drent.

'Ie stoomt,' zee ze.

Ze huuld mij de haand op het veurheufd.

'Ie stoomt as een bokking.'

Ik weur wat grèl in de kop.

'Wat mien ie. Doe niet zo vaag Ina.'

Met een toefie zeewier veegde ze mij het zwiet van de kop. Ze knupte mij het hemd lös en wieder. Ik wus niet wat mij gebeurde, maor ik leut het geworden. Het was een merakel apart gevuul, dat kan 'k joe wel zeggen. Het stun mij an. Ik dacht an het brettie in de keuken en de tekst en de plek van het kruus intied dat heur de rok wieder opscheuf.

Ina gleed met de haand over mien mage met de makreel en de gebakken vis die an het oplössen waren in het zoer.

Ze gleed met de haand over de ribben, waor nog nooit een aander met de haand gleden had. Ze gleed met vette lippen over vel waor nog nooit een aander met vette lippen gleden had.

Het was asof ik een graot in de keel kreeg, maor het verschil was dat ik de graot was en niet de keel.

Ja, ik ken de mosselman. Ik was die mosselman. Ik kun schier zingen.

Ik kreeg mossel en vis.

Ina trök de rok over de kneien. De knopen vanneis op stee. We drunken om beurten uut het flessie vanillevla, gele pudding van de DOMO uut Beilen.

Daor moej van haolden.

diaken

Eten is voor mij belangrijk, maar niet zo belangrijk als voor een echte priester. Niet zo belangrijk als voor een deken, een kardinaal of de paus. Eten is een vervulling van een vervangende behoefte, of hoe zeg ik dat beter: eten is een compensatie voor onvervulde behoeften en niet gestilde verlangens. Eten is een noodzakelijk middel om de tempel van de Heer in stand te houden, het basismetabolisme om het plat te zeggen. Eten is voor de voortleving, maar eten is voor de celibatairen onder ons ook compensatie voor een gemis.

Dat staat niet in de bijbel, uiteraard niet. Veel van de gebruiken zijn later bedacht, bij het geloof. Ik heb daar geen moeite mee, anders was ik geen diaken geworden.

Ik ben diaken uit affectie. Ik rook geen sigaren en ik drink geen jenever. Amen.

Ik houd van lekker eten, maar ik ben ook getrouwd. Niet echt getrouwd. Ik heb een samenlevingscontract dat bij een notaris is opgemaakt en vastgesteld.

Deze drempel van het notariële broederschap is hoog genoeg om me bij het echte priesterschap vandaan te houden. De bisschop wil me niet als voorganger in de eucharistie, ondanks het tekort aan professionele krachten. Soms overweeg ik – onbevoegd – naar het onderwijs over te stappen. Dat kan gemakkelijk. Ik ken de weg naar de waarheid.

Ik mag niet zeggen dat het brood – het ouweltje – door mijn Woord verandert in het lichaam van Christus. Ik deel uit wat een echte pastoor een week eerder heeft bewonderd, dat is: van een wonder voorzien, maar dat begreep U al.

Nog een geluk dat ouweltjes duurzaam bewaard kunnen blijven als scheepsbeschuit, ook na de metamorfose door de pastoor.

Notariële en echtelijke belemmeringen, zo zeg ik dat als mij gevraagd wordt of ik niet voor the real thing wil gaan.

Ik ben diaken door mijn voorliefde voor rituelen. Ik ben een traditioneel man. Ik houd van Gregoriaans gezang, de paasliturgie vind ik geweldig. De Mattheüs Passion, de Johannes Passion. Huwelijksdiensten prima, dooppartijen heel prettig, en rouwdiensten nog het meest.

Wat ik niet zeg, is dat ik niet intelligent genoeg ben om tot het priesterambt toegelaten te worden. Reflectie is bij mij zwak ontwikkeld. Ik zie veel dwarsverbanden niet en het katholieke geloof levert mij meer vragen dan antwoorden. Moeder de Heilige Kerk is in beginsel gebaseerd op een monotheïstische godsdienst. Toch zijn er drie goden: God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. En toch is er maar één God. Wonderbaarlijk is dat. Ik weet niet of een kapelaan of een kardinaal dat wel begrijpt.

Mijn notariële vrouw heet Magdalena. Dat past me wel. Ik kan daar grapjes over maken, en dat doe ik ook. Vanwege Magdalena hecht ik niet aan het

avondmaal, ik hecht minder aan hoeveelheid en smaak, bedoel ik. Ik vind alles lekker, zo ben ik opgevoed. Magdalena ook. We komen uit een vergelijkbaar nest, van hetzelfde houtje. Ooit heeft ze ambities gehad in een klooster te gaan. Nu zijn we samen in een klooster met twee paar klompen onder het bed.

In de Schrift komt een rookoven voor voedselbereiding niet voor. De enige rook staat in het oude testament waar Abraham zijn zoon als rookoffer aanbiedt; maar dat gaat op het laatste moment niet door.

Onhelder welke houtsoort Abraham gebruikte om zijn zoon te verduurzamen in de eeuwigheid. Braambostakken?

Ik weet het niet. En het kruis op de Calvarieberg? Dat was vast geen beuken of eiken. Maar welke boomsoort leverde de balken? Zo blijven voor mij – als diaken – veel vragen over. Ook over het lijdensverhaal. Verrassend eind, maar geen sterke plot. In een uitvaartdienst wil ik het nog wel eens voordragen.

Met het eten is het matig gestemd in de Schriften. Als de verloren zoon terugkeert wordt het gemeste kalf geslacht, en op de bruiloft van Kanaän vloeien water en wijn rijkelijk. Olijven groeien in de hof van olijven, maar van een marinade met kruiden en schapenkaas is geen sprake. De vissen zijn gedroogd of gekookt, maar een voorschrift voor gerookte vis is niet te vinden. Geen zalm, geen forel, geen gamba's en geen sardientjes.

Als kookboek is de bijbel matig geslaagd. Dat is geen verwijt, ik zou niet durven. Wiens brood men eet diens woord men spreekt. En dan de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging. Twaalf korven brood en een beetje vis bleven over na enige manipulatie met vijf broden en twee vissen. Onhelder wat voor vis dat was. Onhelder hoe de vis is bereid. Het was vast geen haring. Kleine visjes waren het.

Nee, ik wil niet badinerend en meewarig over vissen spreken. Dat past mij als diaken niet. Zo wil ik niet bekend staan. Ik vereer het lam Gods, ik vereer de vis als symbool van Christus. Ik werp elke zondag en soms ook door de week, mijn netten uit om ongelovigen te vangen en tot het geloof te brengen. Op Witte Donderdag zet ik een schaaltje met olijven achter in de kerk om op te eten na de voetwassing. Ik doe alles om mijn honger te stillen.

Gelukkig heb ik Magdalena achter de hand. Na het avondmaal, na de vis, de stamppot, na de pudding met slagroom en bosbessen, en vaak ook al daarvoor.

Hele stille honger heb ik.

chemicus

Als de chemie maar in orde is, is een gevleugelde uitdrukking van me. Ik ben chemicus. Ik kijk naar atomen en moleculen. Ik zie ze niet, maar ik weet dat ze bestaan. Ik zie ze in het groot en ik noem ze bij hun verzamelnaam. Olijfolie voor de marinade is voor mij een mengsel van triglyceriden, het zijn esters van glycerol en vetzuren; onverzadigde vetzuren, dat wel. Dubbele bindingen daar houd ik van; ook tussen mensen. Eten versterkt die bindingen: samen eten.

Vis is voor mij eiwit. Zalm is eiwit met een roze kleurstof. Die roze kleur heet astaxanthine, je vindt het ook in garnalen, maar niet in alle. Met voedingsstoffen zijn zalmen rozer te maken dan ze van nature al zijn. Mensen kunnen dat met wolken: roze wolken maken ze zelf. Grappig vind ik dat.

Garnalen en zalm in een marinade, forel met tijm en rozemarijn in de buik. Apolaire kruiden lossen op in apolaire olijfolie. Met stoomdestillatie in de rookoven komen etherische oliën uit de kruiden op plek van bestemming.

Eiwitten zijn ketens van aminozuren, daar denk ik aan bij vis. Ruim twintig verschillende aminozuren in tamelijk willekeurige volgorde aan elkaar geregen, net als kralen zegt de leraar scheikunde. Ik houd niet van die vergelijking.

Aminozuren zijn geen kralen, het zijn aminozuren. Een zuurgroep en een aminegroep aan een en hetzelfde koolstofatoom, en een zijketen die varieert. Aminozuren zijn chiraal, op 1 na. Chiros is de hand, de linkerhand die de rechterhaand als spiegelbeeld kent. Zo is het ook met aminozuren. De moleculen kennen een spiegelbeeld, maar in de vis zijn alleen de linkervormen te vinden. De rookoven is gevuld met linkerhanden, als het ware.

Gamba's en garnalen hebben een chitineskelet. Dat zijn polymeren van suikers en glucosamines. Suikers met een aminegroep in het molecuul.

Die polymere suikers komen ook in zaagsel van beuken en eiken en van andere bomen voor. Cellulose, onoplosbaar in water, net als het lignine, de houtstof: het zijn uitgebreide netwerkmoleculen voor stevigheid en voor de bruine houtkleur. Niets breekt hout af, ach natuurlijk wel. Bacteriën met de juiste enzymen, geiten met goede maagbacteriën. Anaërobe vergisting, de aanvallers zijn met velen.

Thermolyse gebeurt in de rookoven. Pyrolyse, ontleding door vuur, treedt op onder invloed van hitte. Als ik de rookoven ruik, zie ik met mijn geestesoog hoe de houtstof ontleedt, hoe covalente bindingen in moleculen niet langer weerstand bieden aan de hoge temperaturen. Lignine en cellulose breken in kleine moleculen. De hitte drijft ze met water in de gasfase. Onderweg naar de buitenlucht komen de brokstukken van het zaagsel de zalm tegen, de gamba's en de forel. Aminogroepen, zuurgroepen, thiolen reageren met de amines, met methanal uit het hout. De eiwitten verkleuren, de smaak van de vis verandert.

Spiritus vat vlam, ethanol verbrandt kleurloos. Geen roet om op te lichten

en de vlam geel te kleuren. Blauw licht, een vleugje, van aangeslagen moleculen die terugvallen naar de grondtoestand. Enkel water en koolstofdioxide blijven over; onzichtbare gassen.

En als het deksel van de rookoven gaat, volgt een stoomwolk door condensatie van water door de snelle temperatuurdaling. In mijn hoofd roetsjt de temperatuur langs de kookpuntslijn van water naar beneden. Nee, luchtvochtigheid komt nooit boven de 100%. Mist en regen ontstaan spontaan als de temperatuur daalt; de rookoven wordt een fysisch bellenvat.

De quarternaire en tertiaire structuur van de eiwitten raakt verstoord. De viseiwitten verliezen hun samenhang. De helices van de moleculaire ketens ontwinden. Denaturatie treedt overal op, maar de ketens blijven intact, enkel de vorm verandert. Enzymen in mond en darmen maken het karwei straks af, ze knippen ketens in brokken.

Gebakken en gebruinde aardappelen in de boter bij de vis gehoorzamen de Maillardreactie, de Lobry de Bruijn Alberda van Ekensteinomlegging van carbonyl en aminogroep. Dat is pas lekkere chemie.

Sla zorgt voor chlorofyl en in peentjes leveren caroteen. Goede moleculen voor de ogen en de snelle aanmaak van rhodopsine voor een heldere blik in staafjes en kegeltjes.

Pudding met bosbessen, met anthocyaninen als verzamelnaam voor duizenden kleuren in vruchten en bessen. Slagroom met vet, water en lucht ineengeklopt en met lachgas als drijfgas om de Friese Vlag op het toetje te zetten.

Het lichaam weet wel weg met deze cocktail aan voedingsstoffen: koolhydraten, vetten, oliën, eiwitten, vitamines en mineralen als rijstebrijberg voor enzymen in mond en darmen en voor zoutzuur in de maag.

De chemische fabriek die mijn lichaam is, houd ik graag in stand. Als de chemie maar in orde is, zeg ik, met dubbele bindingen tussen de tafelgenoten. Chemie: dat is gezelligheid.

patiënt

Ik heb kanker. Prostaat. Dat is het bericht. Schrik als je wilt. Ik schrik er niet van. Ik werkte op P&O. Dat heette vroeger personeelszaken en toen ik met werken stopte, niet uit verlangen, maar uit noodzaak, werd het omgedoopt in HRM. Human Resources Management. Die woordverschuiving lijkt op het taalgebruik bij kanker.

Volgens de boekjes en de artsen heb ik een maligne carcinoom. Niemand weet meer waar het over gaat, en dat is goed. Veel weten we niet meer. Laat ik voor mezelf spreken. Veel weet ik niet meer, daar zal ik het niet over hebben. Het slechte nieuws is het beste nieuws om mee te beginnen. Dan zijn alle volgende berichten beter nieuws.

Ik houd van lekker eten. Ik houd van geuren en smaken en van een voldaan gevoel. Mijn vader en mijn moeder hebben me geleerd alles lekker te vinden. Dat is niet zo moeilijk.

Wat je drie, misschien vier keer, met tegenzin eet dat ga je waarderen. Mijn vader at nooit eerder tomaten, tomaten bestonden nog niet toen hij veertig was, wat zeg je? Natuurlijk, ze bestonden wel, maar niet in zijn leven.

En dat is wat telt: wat in je eigen leven bestaat.

Olijven heb ik leren eten, zoals ik heb leren roken. Tabak. De eerste sigaretten, de eerste sigaar, de eerste inhaleringen door de pijpensteel: vies. Bitter, hoestverwekkend en later de euforie.

Ik had dat ook met de eerste keer. Dat heb ik Annet nooit opgebiecht, dat minne nieuws.

Toen ik haar leerde kennen werkte ik nog niet bij personeelszaken. Ik ging nog naar school. Op een fuif – dat heette nog geen lounging en chill out – van de examenklas stonden er bakjes met olijven en brokjes geitenkaas in een marinade van olijfolie met pepers en amandelen.

Verderop tafels klaargemaakt met toast met makreel, zalm en gerookte forel. Dat was toen heel exotisch, net als Annet. Onbekend, maar vertrouwd als stil verlangen.

Annet leerde me mijn milieu te ontstijgen; ze keek me aan, en met vette vingers duwde ze me een olijf tussen mijn lippen. Ik hielp haar de groene knikker bij me binnen te krijgen. Zachte weerstand tegen de onbekende smaak. Vette vingers hield ik eraan over. En afdrukken op mijn witte overhemd, dat nog geen shirt heette. Vette vingers op haar rok, die nog steeds rok heet.

De context, de schoolfuif met olijven, feta, gerookte vis, gamba's, mosselen, oesters en Annet, veranderden het concept in mijn hoofd. Exotisch werd inotisch. De aanvankelijke aarzeling veranderde in bevlogenheid en overgave.

Ik stopte met roken toen het nog kon. Ik was jong.

Puur was Annet.

Ook zij hield van lekker eten. En na die eerste olijven volgden meer. Olijven

met knoflook, met pepers, olijven met amandelen; ook met bittere amandelen. Na die aarzelende eerste keer met Annet volgden meer keren in dulci jubilo.

We rookten vis boven smeulend beukenhout, boven eikenzaagsel. We aten lamskoteletten, schapenogen, sprinkhanen. We aten aardappelen en andijvie. We fileerden zalm en forel. We vulden de binnenkant met dille en met tijm.

We namen de tijd voor eten, leven en werken.

En met de jaren verzaakten we worsten, biefstuk, karbonades, koteletten en sudderlappen. Onze smaak verfijnde. De maag verdroeg geen zware kost, dat was een signaal: de jaren nemen toe in aantal. De tijd te gaan, krimpt bij het leven.

Annet lag dood naast me, dat is het minne nieuws. Ik lag levend naast haar. Dat was het goede nieuws.

Ik werd wakker door de wekkerradio met het nieuws van zeven uur. Wateroverlast in het zuiden van het land, de Noordzee die leeggevist werd, zorgelijk. En na het buitenlandse nieuws het weerbericht.

Ik pakte de arm van Annet. Zij wilde elke ochtend enkel het weer weten, de rest was haar een zorg. Stabiel zomerweer. Haar arm was koud en stijf, haar schouder was koud en stijf. Haar nek was stijf, haar hoofd was koel. Het was een warme dag op haar uitvaart. Crematie van haar lijf en leden. Verstrooiing en na afloop olijven in een marinade van pepertjes, amandelen en feta. Een buffet met gerookte zalm, met forel, met gamba's en garnalen. In dierbare herinnering.

Ik wist al van mijn prostaat. Ik wist al van wildgroei. Het was een mooie dag. Mijn dochter lustte geen olijven. Ik hielp haar over de drempel. Ze trok een vies gezicht. Na de derde olijf lachte ze voorzichtig. Vrijwillig zou ze zich er nog niet aan overgeven.

Ik draaide van haar vandaan. Uit een ooghoek zag ik haar snoepen van de trilpudding met slagroom. De smaak van bosbessen. Het aroma van bitterkoekjes boven de vanillesmaak van de pudding.

Ik ga sterven. Dat is een bijzondere ervaring. Mijn overgave aan het exotische, dat is mijn overwinning.

blindeman

Ik ben blind. Ik kan niet zien. Ik heb inzicht, dat zeggen anderen die me kunnen zien, mijn vrouw bijvoorbeeld, maar ik kan niet zien. Dat ik niet kan zien, dat is mijn geluk, al zou je dat niet zo zeggen.

Kijken is goed, zien nog beter. Dat hoor je alleen van de éénogigen en van de tweeogigen. Blinden hoor je er niet over. Mij niet. Ik zie niet zoveel blinden, ze zijn dun gezaaid en ik heb er ook geen behoefte aan hen te ontmoeten. Als blinde in het land der zienden voel ik me koning.

Blindzijn heeft zo voordelen, net als ziendezijn, de voordelen en nadelen houden elkaar redelijk in balans. Dat is mijn overtuiging. Je hoeft het daar niet mee eens te zijn. Ik ben het met veel mensen oneens over veel zaken, daar hoor je mij niet over.

Ik houd van vis, zowel levende vis als dode vis. Levende vis ruikt en dode vis ruikt ook. Ik heb nooit een vis gezien, niet met de ogen, wel met de handen en met de wangen. Ik houd kleine voorwerpen graag tegen mijn wang, ook als ik me niet heb geschoren.

Ik voel heel goed, niet alleen met mijn handen, ook met mijn wangen. Ik weet dat een zalm roze is van binnen, en een gerookte forel is matwit een beetje tegen het gele aan. Bruingekleurd visvlees bij de staart, dat weet ik ook. Ik ken geen verschil tussen kleuren, maar ik weet dat ze bestaan.

Een dode vis voelt koud en glibberig, soms laten de schubben los bij het vastpakken, dan blijven schilfers op mijn handen achter en op mijn wangen. Ik houd van visgeur. Uren later ruik ik het nog, de lucht blijft bij me als een goede after shave.

Vislucht omringt me zoals de lucht van de echtelijke sponde in de ochtend. Soms was ik me 's ochtends niet om die lucht bij me te houden, tot de middag. Door die lucht zie ik als het ware de nacht als een film aan me voorbijgaan. Tot de koffie om 11 uur. Dan is het genoeg. Je kunt er anders over denken. Dat mag.

Ik was erbij toen mijn vrouw de zalm, de forel en de gamba's kocht.

'Neem die maar,' zei ik op de Vismarkt.

Ik wees erbij. Dat is mijn humor.

Ik wijs altijd goed. Ik heb een uitstekend gehoor, al verdwijnen de hoge tonen langzaam uit mijn hoofd. Ik kan horen waar de visman staat, ik kan horen naar welke kant hij kijkt, als hij praat. Van mijn vrouw ken ik de intonatie, het timbre, het volume.

Als ik wetenschapper zou zijn, zou ik de frequenties van geluidsgolven kunnen noemen. Mij mankeert niets aan de oren, mij mankeert niets.

Ik ruik spiritus, ik hoor lucifers. Dichtbij de rookoven kan ik de warmte voelen. Warmte is ook licht, licht dat zienden niet kunnen zien, blinden wel, die voelen de warmte beter.

Op de tast kan ik de vissen vullen met kruiden. Ik doe zout met ruime hand op de buitenkant en in het vissenlijf, voor ze de rookoven ingaan. Ik kan dat allemaal, ik doe het niet als er zienden zijn. Ik heb er geen behoefte aan te laten zien wat ik kan. Ook een blinde heeft recht op een teruggetrokken bestaan.

Het beukenhout geurt sterk boven de hitte van de spiritusvlam. Andere geuren raken overstemd. Jammer is dat. Gelukkig staat de rookoven ver genoeg van de gedekte tafel. Ik ruik de gekookte peentjes, de veldsla met tijm en dille. Ik ruik peterselie.

De ogen van de vis kijken me niet meer aan. De ogen zijn verschrompeld in de rookoven. Mijn pink past in de oogkas. Voor een volwassen blinde heb kleine vingers.

Met mijn blote handen weet ik de huid van de forel te vinden. Met mijn mes snijd ik over de rug van de forel. Ik kerf de huid van de warme vis. Ik kan de huid netjes en snel opstropen. Ik begin bij de kieuwen, aan de kant van de wangen en ik trek de huid in een vloeiende beweging weg naar de staartvin. Dat is mijn specialiteit.

Ik vraag nooit of ik dat ook voor een andere gast mag doen; huid opstropen. Ik hoef niet te laten zien wat ik kan.

Die berusting, dat is pas later gekomen. Die berusting leerde ik van mijn opa. Mijn opa kon zien. Macula degeneratie werd zijn gast. Opa werd vlekkerig blind. Af en toe kwam er een zwarte vlek bij in zijn gezichtsveld. Opa wist wat hij kwijtraakte. Zijn licht ging langzaam uit. Ik wist niet wat ik miste.

Gamba's zijn heerlijk. Knapperig, vlezig en stevig met een milde smaak. Ze zijn goed als voorgerecht. Gamba's domineren niet, ze houden zich op de vlakte, maar ze zijn er toch. Niet te missen.

Zalm in een moot. Mijn vrouw weet waar de moot op mijn bord hoort. Op het bord op half twee en de rijst op kwart voor elf. Peentjes op half negen. Zo ken ik de velden op het bord. Ik hoef nooit te zoeken. In het donker weet ik alles te vinden.

Ik ben een dankbare eter. Ik lust alles, vrijwel alles. Ik laat me graag bedienen. Ik laat me graag opscheppen. Iedereen voelt zich daar prima bij.

De tafelgenoten zijn onmisbaar, dat voelen ze zelf. Ik voel dat haarfijn aan; op dat gebied ben ik gevoelig.

Ik ruik de pudding. Ik ga voor het dessert met saus. Ik ga voor de zoete slagroom en het sissen van de spuitbus. Vanillepudding, dubbel genieten met de ogen dicht. Ik voel me een vorst, de koning te rijk.

Blind genieten, dat kan ik.

fakir

In mijn vrije tijd zit ik op een spijkerbed. Het is een twijfelaar, breed genoeg voor twee personen als ze dicht bij elkaar willen liggen. Mijn vrouw ligt soms naast me op het spijkerbed. De spijkers staan dicht bij elkaar, de punten naar boven gericht. Meestal leg ik een dun kleed over het bed voor ik liggen ga. Dat is niet om de spijkerpunten. Het staat gekleder, het is netter. Daar denk ik aan naast de zalm, de forel en de garnalen, daar denk ik aan als het deksel van de rookoven gaat. Het rooster heeft wel wat van een spijkerbed, al gaat zo'n vis natuurlijk niet vrijwillig in de oven.

Wat de mens doet en nalaat is ook niet uit eigen wil en is ook niet het resultaat van een vrijwillige beslissing. Volgens velen beslist Allah hoe het leven ter land, ter zee en in de lucht verloopt.

Ik ben moslim, ik ben van oorsprong muzelman.

Ik kan weten wat de mohammedanen geloven over vrije wil en voorbestemming.

Mijn vader kwam uit de Libanon, de Lebanon, zei hij. Het klonk als Leepanon. Slim was mijn vader. Hij was van Beiroet. Bankroet, zei ik als ik mijn puberconflicten met mijn verwekker niet kon winnen.

Mijn vader werkte bij een bank. Bij dé Bank. Yoesouf heette hij, mijn moeder heette Maryam. Ze kwam uit Isphahan, dat ligt in het noorden van Iran.

Thuis spraken we Farsi, dat klinkt als Pharsi als je de f door ph vervangt. Dat kon ik al. Ik maakte Pharsisch van Farsi. Puberkunstenaar was ik. Slim als mijn vader. We hadden thuis gloeilampen van Philips, piellips, zei ik, om te puberjennen.

Ik was een moeilijk kind in mijn tienerjaren. Ik liet me niet als een dode vis roosteren. Ik was wild in mijn hoofd en in mijn lijf. Driemaal daags bidden, het hoofd naar Mekka gericht. Gemekker, zei ik toen ik zestien was. Mijn vader hoorde me niet meer. Ik kon mijn vader niet meer beledigen. Mijn vader was naar Mekka. Voor de derde keer, zijn laatste keer. Doodgedrukt in het gedrang rond de zwarte steen. Ik zat er niet mee. Pubers, ook late pubers zitten niet met aardse zaken.

Ik liet geen piercing zetten, dat was nog geen mode.

Uit recalcitrantie timmerde ik een spijkerbed. Uit recalcitrantie werd ik vegetariër. Ik eet geen geit en geen rund. Ik eet vis. Zalm en forel zijn niet verboden volgens de woorden van de profeet – hij zij geprezen – . Vis mag, garnalen zijn toegestaan zolang de zee niet is leeggevist.

In de bijbel staat het wonderlijke verhaal van de enorme visvangst in een leeggevist meer, de vissersboot zonk bijna en de netten scheurden. Vis komt in de bijbel 64 keer voor, in de Edele Koran maar zes keer. De miraculeuze visvangst staat niet in de Edele Koran, veel andere verhalen wel.

De vormgeving en formulering van de Heilige Bijbel en de Edele Koran

verschilt. Het ene boek is literatuur met een kleine l, het andere een voorschriftenboek met een kleine v. Verder zijn er inhoudelijk weinig verschillen. Jozef heet bij ons Yoesouf, Maria heet Maryam en Abraham is Ibrahim.

Ik let op de overeenkomsten. Dat is de winst van het spijkerbed, gelijke punten, even scherp. Op het spijkerbed is stilliggen het parool. Elke beweging vraagt nauwgezette aandacht. Elke beweging in het hoofd vraagt om contemplatie. Lichtzinnigheid heeft ernstige gevolgen op een spijkerbed.

Lichtzinnigheid heeft overal en altijd ernstige gevolgen, ook voor forel in een rookoven met kruiden in het lijf. Er is weinig nodig om smaak te bederven.

Niemand vraagt mij naar mijn geloof. Ik heb een geloof, maar geen religie. Ik bid niet driemaal daags, ik ga enkel met de ramadan naar de moskee. Ik laat mijn muzelman niet zien. Ik heb verborgen eigenschappen. Het spijkerbed is een alibi. Ik geloof, maar niet meer in de traditie van mijn ouders.

Vis rook ik op cederhout, als dat kan. De Libanon ceder, en als de witte wijn koel is en ik een half glas tonggestreeld heb ingenomen, reciteer ik graag het gedicht: "Ik heb een ceder in mijn tuin geplant."

Zo eer ik mijn vader – Allah beware zijne ziel – . Ik reciteer De tuinman en de dood, dat is voor mijn moeder

– Allah beware haar ziel – . Nooit was ik in het Midden-Oosten.

Ik houd van olijven, ik ben een liefhebber van vis in milde marinades. Je mag mij wakker maken, behalve als ik op mijn spijkerbed slaap, voor gerookte vis. Ik houd van sla met versiering van cherrytomaatje. Pomodori: gouden appeltjes. Ik weet wat lekker is. Het woord is te banaal, ik weet het. Als mijn vrouw en ik de liefde bedrijven op het spijkerbed, als zij mij berijdt, dan voel ik mij als het vliegende tapijt van Ali Baba, dan droom ik sprookje 696 van 1001 nacht. Ik hoor muziek van Rimsky Korsakov. Ik zweef op de klanken van Sheherezade boven tuinen waar water onderdoor stroomt. En na die kleine dodenrit stapt mijn vrouw uit het zadel, ze glijdt in haar lange witte jurk, en terwijl ik me langzaam losmaak van het spijkerbed haalt ze de pudding uit de koelkast, trilpudding met frambozensaus.

En elke keer vraagt ze: 'Met slagroom?'

En elke keer zeg ik: 'Met slagroom.'

neuroloog

Een vis heeft geen gevoel, wat mensen ook mogen beweren. Ik heb ervoor doorgeleerd. Ik ken de zenuwlijders en ik ken zenuwleiders. Daar horen geen vissen bij.

Een zalm zwemt vrij, als een vogel, zou ik zeggen, maar dat is niet zo. Zalmen zijn geen vliegende vissen, al springen ze wel over de treden van de zalmtrap.

We stammen van de vis af, dat zal vast zo zijn voor aanhangers van Darwin. Ik geloof niet in Darwin, ik geloof nergens in. Ik ben een agnost, je mag dat een geloof noemen, het maakt me niet uit. Indifferent, zeg ik. Dat geeft gelijk mijn positie weer. Gesprekken voer ik graag met gelijken. Op niveau.

Zalm, forel, makreel, schol, schar, haring, ze zijn gevoelloos. Natuurlijk ze reageren op elektrische stromen, sommige predatoren gebruiken zelf de stroom om een prooi te vangen. Juist: de sidderaal, een palingachtige vermoed ik.

De stroomstoten ken ik wel. Ik pas ze graag en met liefde toe op de polyneuropathen in mijn praktijk. De zenuwlijders.

Zenuwen zijn wonderbaarlijke draden. Ze geleiden stroom, ze zijn beschermd door een myelineschede, nee, die schede dat is geen vagina, dat mocht je willen. Ik ben geen gynaecoloog.

De schede is een hoes, een omhulsel om de draad te isoleren. Soms treedt er lekkage op. Dan is er lekstroom of kortsluiting. Dat is onderzocht bij vissen. Een vis is gevoelloos, anders zou die koudbloedige niet telkens weer in dezelfde haak bijten. Ik kan dat weten, ik vis graag.

De motorische zenuw van een vis is om de samentrekking van spieren aan te sturen, contractie en ook weer los te laten natuurlijk. Een snoek is moeilijk te bedwingen, vooral de grote onder de snoeken.

Ik heb een rubber hamertje in mijn vistas. Een korte stevige tik achter de kop. Dan is het spartelen wel voorbij. Meestal lukt het me in één keer om de zenuwen met één tik uit te schakelen. Dat hoort bij mijn beroepseer; als visser.

Mijn zenuwlijders help ik niet zo gemakkelijk. Ik sla niet. Ik plak elektroden op de ledematen en voer langzaam de spanning op. Het mag niet, maar ik kan het niet laten.

'Straks komt een tinteling, dan volgt een stroomstoot en als u spontaan gaat dansen, dan stop ik. Zegt u het maar.'

Ik zie de blosjes verschijnen, net zo roze als de zalm en als ik lang doorga komt er een doorrookte huid met schroeivlekken. Dat doe ik niet vaak, nooit eigenlijk. Maar ik zou het heel graag doen, liever nog bij heren dan bij dames. Ik heb een zwak voor vrouwen, mijn sensorische zenuwen doen het wat dat aangaat heel goed.

Eenmaal voerde ik bij een zenuwleider, directeur van het een of ander, een macho met een grote mond, de spanning op. Een klein hartje zag ik, niet groter dan de gamba op het rooster.

‘Komt u over een jaar terug voor controle.’

Ik heb hem nooit weer gezien.

Zenuwen zijn er in soorten. Primitief bij vissen en wat ingewikkelder bij reptielen en amfibieën. Bij zoogdieren en mensen is het draadjesnetwerk nog ingewikkelder. Motorisch voor de beweging en sensorisch voor het gevoel. De draden kruisen elkaar. Een tik onder de knieschijf – sensorisch – en gelijk wipt het onderbeen omhoog; dat is motorisch. Ik gebruik mijn vishamer voor die proef. Ik zie de neuropathen snuiven.

‘Ja, het ruikt hier naar ziekenhuis en spreekkamers,’ zeg ik.

‘Aan de neus mankeert u niets.’

Dat is geruststellend.

Ik heb dat geleerd. Eerst het boze en het benauwende op tafel, daarna valt alles mee. Zo bouw ik aan mijn status als begripvol neuroloog.

De ruggengraat is een kalkskelet. Een klein gaatje in de wervels is genoeg voor de stroomdraadjes. Met een vork peuter ik graag de wervels uit elkaar. Mijn beroep blijft bij me als ik eet en ontleed.

Tongstrelend. Ja, ook een gerookte tong kan mij strelen. Ik stel de sensorische zenuwen met genoegen bloot aan de heerlijkheden uit de zee; zoet, zout, zuur en bitter.

Een vol gevoel na vis? Nou niet zo snel. Toetjes, die zorgen voor een vol gevoel, pudding is pas echt sensorisch.

lezer

Moby Dick van Herman Melville, natuurlijk, dat is mijn topper, ook al is die walvis geen vis. Ik identificeer mij gemakkelijk met strijd en geweld, en de vraag naar de werkelijkheid en de bedoeling van de wereld. The old man and the sea, Ernest Hemingway, past me ook. Wie wint er uiteindelijk, mens of marlijn? En wat is de werkelijke winst als je eenmaal hebt gewonnen? Misschien ben je alles kwijt waarvan je dacht dat je het had. Daarvoor lees ik boeken: voor identificatie en voor verheldering. Ik lees graag wat beklijft, maar in de leeskring pas ik mij gemakkelijk aan. Daar laat ik me graag verrassen.

Natuurlijk heb ik smaak, meerdere smaken. Vis vind ik heerlijk, en gerookte zalm is voor mij de koningin onder de gerookte vissen, al versmaad ik garnalen ook niet. Wel zonder saus, graag. Saus bederft het eten, het zijn liflafjes, hondenplasjes, het zijn hulpmiddelen om gebrek aan vakmanschap te verbergen. Puur, dat is mijn smaak. Marlijn heb ik nog nooit gegeten, dat hoeft ook niet. Ik heb genoeg aan literatuur wat die vis aangaat.

In de leeskring lees ik mee wat de voorzitter en secretaris mij voorzetten, zij maken de keuze. Dat is bij gerookte zalm niet anders. Het eten is er om gegeten te worden, niet zeuren, eten wat de pot schaft, in het onderhavige wat de rookoven te bieden heeft.

In de leeskring ga ik voor het hedendaagse, het vergankelijke in de literatuur. Ik neem modernen met snelle verhalen tot me die ik rap weer vergeet. Natuurlijk, er zijn een paar die me bijblijven, en dan vooral de buitenlanders, in vertaling, want mijn Engels, Frans, Spaans is beneden de maat, om van mijn Noors en Russisch maar te zwijgen. Zuid-Afrikaans, dat weer wel. En dat gezeur over wat er verloren gaat in vertaling, dat onderscheid maak ik niet. Lezen is eten, en op elke dagelijkse maaltijd lever ik geen commentaar.

Kweekzalm of wilde zalm, door de rook proef ik geen enkel verschil. Zo is het ook met literatuur. Elke roman staat strak in het vel, of hangt uitgezakt in het kaft. Neemt en eet, dat geldt voor literatuur en voor de maaltijd, al dan niet bloedeloos of bloedstollend. De smaak hangt van de stemming af, bij mij wel. Goed gezelschap is de helft van de goede smaak.

Noorse zalm, prima, laks, maar Canadese kweek is ook lekker.

Knut Hamsum lees ik in het Nederlands, Langs overwoekerde paden, die schrijver was een beetje 'fout' in de oorlog. Dat kan ik wel waarderen; natuurlijk heb ik bezwaar tegen fout, maar wie weet hoe het in die tijd was? Ik was er niet bij. Bijna alle goede schrijvers zijn in meer of mindere mate 'fout'. In mijn beleving. Sommige schrijvers zijn een beetje 'fout', andere zijn goed 'fout'.

Wie fout is heeft wat te vertellen. Wie fout is heeft anders nagedacht. Hamsun, Celan, Joyce, Hermans, Mulisch, er zit een smet aan. Zo zie ik dat. Fout is niet altijd verkeerd, fout is ook oorspronkelijk en tegendraads. Ik houd

van schrijvers die hun nek uitsteken en iets anders verkondigen dan de schrijvers die met torenhoge stapels in de boekwinkel naast de kassa liggen. Bestsellers: allemaal dezelfde boodschap.

Vissen zwemmen in scholen allemaal dezelfde kant op, en als er een vliegende vis uit het water springt en naar lucht hapt, dan volgen er meer. Bij mensen en haringen is dat ook zo. Ik zie dat kuddegedrag, die conditionering. Dan Brown, niets op tegen, maar ik lees die dikke boeken niet. Mystificatie en tegen de leugens van religie leunen. Alle favoriete plekken uit dat spannende boek opzoeken, ook zo'n abberatie. Mulisch heeft de hemel ontdekt, maar was dat wel waarheidsgetrouw? Was er wel een station bij Westerbork? Reed die trein wel op dat uur?

Ieder zoekt zijn eigen gerief. Er is geen boek dat de ultieme waarheid in zich draagt. Iedereen die over de hemel schrijft weet dat hij liegt; dat hoort zo. Dat doet literatuur met me. Ik associeer en ik raak in verwarring en om het pad terug te vinden lees ik opnieuw een boek. Elisabeth Eybers dichtte: Die pad kronkel fouteloos verder, en zo is het.

Mensen zoeken bevestiging voor hun bestaan, ze volgen Descartes: ik lees dus ik ben. Anderen zoeken het in lekker eten. Ik eet, dus ik ben, en dan in het Latijn. Ook die taal beheers ik niet, ik ken maar één taal en dat is mijn eigen taal.

Mijn tong is mijn taal, dat tong ook vis is, doet er niets aan af.

De bestsellers praten de lezer naar de mond, die zeggen steeds: zie je wel, je hebt gelijk. Ik houd niet van bestsellers, ik hoor graag bij het leger van individualisten die eigengereid zijn en klassieke boeken lezen die iedereen laat liggen. Ik houd van Multatuli omdat hij zegt wat ik niet wil horen. En juist dat wil ik horen; wat mij verstoort en verwart.

Inmiddels zijn er meer boeken in de boekenkasten dan vissen in de zee. En dan reken ik de digitale werken nog niet mee. Ook met de zalm gaat het de foute kant op. Ik neem er geen hap minder om. Natuurlijk, het noodlot tart ons dagelijks, daar is het noodlot voor; dat is de poets van onze schepper.

Ik houd van boeken die 'fout' aflopen, dat zijn betere boeken. Niet omdat het noodzakelijkerwijs zo is, maar omdat het niet anders kan.

Ik weet het, ik spreek mezelf telkens tegen, ik stik niet in een graat en ook niet in een leugen. Onwaarheid hangt als een deken om me heen, daar ben ik zeker van. Ik praat de schrijvers na, ik zeg in eigen woorden wat ik van schrijvers heb geleerd en ik doe net alsof ik het allemaal zelf heb bedacht. Citeren doe ik niet. Bronvermelding laat ik achterwege.

Die zalm in de rook is een metafoor, die zalm wijst de weg naar goede boeken, over hengelsport en over walvisvaart, maar ook naar romans over ons lot en onze bestemming. Over ons pad naar de vergeefsheid.

We zijn allen op weg naar een warme plek. Die plek van bestemming is nog nooit zo dichtbij geweest. Net als met een maaltijd, wees niet bang voor het eind, zeg ik tegen mezelf, het toetje is de perfecte afsluiting van een literair leven. Het toetje draagt de illusie van verzadiging met zich mee, maar een goed

dessert is als een goed boek; altijd komt er een volgend boek, de honger naar lust en leven blijft, tot de hongerdood erop volgt.

VI

Roken is dodelijk

‘Levenslang, het maakt me niet uit. Iedereen heeft levenslang. Het was mijn running gag toen ik nog geen negentien was. Negentien, volwassen, stopte ik met alles te zeggen wat me in de mond kwam. Ik zweeg. Levenslang zwijgen, vanaf het begin tot het einde.

Mijn vader en mijn moeder zwijgen al jaren – gelukkig hebben ze dit niet mee hoeven maken, stond in een glossy – maar ik had graag gezien dat ze dit wel hadden meegemaakt. Dat ze hadden gezien dat ik levenslang krijg omdat anderen mij hadden leren zwijgen. Zij, de wereld. Uit domheid heeft de wereld mij de mond gesnoerd. Uit domheid. Maar toch.

Ik had mijn vader en mijn moeder graag laten zien dat ik mijn boodschap de wereld in heb gestuurd. Niet als een valse profeet. Een echte.

Je hoeft het niet met me eens te zijn, maar levenslang is de ultieme prijs die een mens kan winnen. Levenslang. Ik herhaal en herhaal en herhaal. Ik krijg nooit genoeg van herhaling.

Ik begin bij de start en ga op weg naar het einde. Zijsporen laat ik niet liggen.

Het was op het station van W. waar alles bij elkaar kwam. Perron tussen twee sporen, het ene naar het noorden, het andere spoor naar het zuiden, al was dat op de betreffende dag niet te zien. Iedereen die daar instapt en uitstapt weet het. Niets verandert in W. alles blijft gelijk. Eeuwenoud spoor langs een spierwit waterschapshuisje uit stoomtreintijden van hier naar nergens en weer terug.

Bewolkt, grijs, naar regen. Zo was het een paar dagen eerder voorspeld. Mooi weer om op stap te gaan. Mooi weer om het spoor bijster te raken. Herfst, maar niet voor mij. Ik ben in de midzomerdroom van mijn leven. Ik heb nog sporen te volgen.

Ver naar het noorden, in de betrekkelijkheid van het smalle perron, stond ze te roken. We wachtten op dezelfde trein, leek het. De stoptrein die een dag eerder met twee uur vertraging verder was gereden. Op het scherm in kopstation L. – het einde van de rails – stond bij aankomst nog heel kies de mededeling: vertraging door aanrijding met een persoon. Het was mij volslagen helder. Opnieuw was de dood in W. uitgestapt. Je kunt er gif op innemen, als het op het traject van Z. naar L. raak is, dan is het meestal raak bij W.

Hier gebeurt nooit iets. Niets. Hier is geen inrichting voor zwakken van geest, hier is het platteland. Op het spoor na. W. bijna de laatste letter van het alfabet. Op weg naar het einde.

Halflange jagergroene jas met gouden knopen en een brede ceintuur, jeans zonder scheuren. Schoenen met halfhoge hakken van rood kunstleer. Misschien is ze ook vegetariër. Ik ken haar niet. Bonte omslagdoek met hetzelfde rood als van de schoenen.

De duim van haar rechterhand speelt met de telefoon. Sms, twitter, internet of wat dan ook. En zuigen aan de Belinda, Caballero, Dr. Dushkind, Roxy, Stuyvesant, Lexington, North State, Pall Mall. Diep inhaleren, ver uitblazen. Goed zo!

Ik ben niet gek. De helft van die merken bestaat niet meer. Het zijn oude sigaretten. De tabak is hetzelfde gebleven. Vuur en smeulen is altijd hetzelfde. Haar lippen zijn niet hetzelfde. Jonge vrouw aan de rand van het perron. Een volle tegel tussen haar en de afgrond. Stront op de bielzen. En papier en peuken.

De stoptrein van L. naar Z. vertraagt en uit de verte komt de sneltrein uit Z. naar L. die ons in razende vaart voorbij zal gaan. Niet te dicht aan de rand van het perron gaan staan. Het zog is verradelijk. Valt wel mee, zo hard rijden ze hier nou ook weer niet. In dit deel van het land telt haast nog niet. Ik ben heel druk in mijn hoofd en rustig van lijf en leden. Echt wel.

Halflang haar, tot in haar nek. Ik ken die vrouw. Ik zie haar vaak op dit station. Ze heeft twee kinderen in de puberteit. Vandaag is ze alleen. Jammer. Ik ken haar ronde gezicht, haar heldere lichtgroene ogen achter de strakke bril. Een onderkin is in wording, prominente verzakking voor als ze ouder wordt. Als ze ouder wordt.

Ze is het niet, maar ze is Jantina van toen. Jantina die mij wilde. Ik wist niet wat ze wilde, maar Jantina wilde mij. Dat was mij helder, van horen zeggen, maar toen was het te laat. Voor ik mezelf had uitgevonden, was ze met een ander.

'Stom kalf,' zei mijn vader.

'Rund,' zei mijn moeder.

Ik had een knappe en intelligente meid versmaad. Wist ik veel toen ik negentien was? Nee, ik wist niet veel toen ik negentien was.

Ik kende mijn gemis nog niet, en omdat ik mijn gemis nog niet kende hoefde ik ook nog geen vrouw te zoeken. Zelfs de gedachte kwam nog niet in mij op. Later leerde ik mijn gemis kennen. Jantina had toen al twee lichtbruine kinderen: met een neger als vader. Een neger!

Jantina had ook een halflange groene jas, in de herfst en in de winter. Jantina had ook halflang haar sinds ze de paardenstaart had afgeknipt. Jantina had ook lichtgroene ogen zonder ballast, zonder tranen achter de ogen. Jantina rookte niet. Dat is het verschil.

Mijn vader en mijn moeder zaten voortdurend in blauwe en grijze wolken. De woonkamer, de keuken, de slaapkamer. Het hele huis ademde de lucht van verbrande tabak. Niemand nam er aanstoot aan. Iedereen deed mee, iedereen vond het de normaalste zaak van de wereld. Vader, moeder, mijn zes broers, mijn vijf zusters. De deugd in het midden. Dat was ik.

Overal stonden asbakken met peuken. Asbakken uit Valkenburg, uit Kevelaar, asbakken met Groeten uit Grolloo en Groeten uit Zierikzee. Thuis had ik de hele wereld gezien, in rook en in as. Iedereen deed mee. Ik niet. Ik was enig kind, wat de tabak betrof. Enig kind. Enig kind.

Misschien had ik mee moeten doen, dan had ik hier niet gezeten.

"Zoepen, toepen en op de proeme kroepen," zoals mijn volk dat zegt.

Roken, alles afbranden. De wereld is een hel. Zo keek ik tegen de wereld aan, vanaf de buitenkant.

Ik kijk hier in mijn krappe kamer naar de lichtblauwe zweem op de steriele muren, kleur tegen vliegen misschien. Hier heeft de architect over nagedacht.

Als een mens de godganse dag in een klein kamertje zit, krijgen de muren de geur van zweet en sperma. Bij kerels. Net als de lucht in de slaapkamer van mijn vader en mijn moeder. Rook van tabak en de lucht van drank en van echtelijke rechten en echtelijke plichten.

In mijn cel ruikt het niet naar sperma. Naar mijn lichaam misschien, maar niet naar mijn zaad. Ik trek mij niet af. Dat heb ik nog nooit gedaan, alleen in het begin. Als puber, gat in mijn broekzak en een onderbroek met een grote gulp. Stelde niets voor. Heel gemakkelijk. Maar ik doe dat al jaren niet meer. Alles gaat voorbij, en dat is maar goed ook. Ik ben net zo rooms als de paus, minstens zo rooms als zijn handwerksvolk.

Toen Jantina het met Herbert deed, en toen Jantina een jaar eerder dan ik naar Stad ging om te studeren, rechten of zo, toen trok ik mij af. Elke dag een paar keer, tot het mij zwart voor mijn ogen werd. Ik had de vrouw van mijn leven gemist, en niet alleen haar. Ik was te laat ontwaakt. Laat dat helder zijn. Ik was te laat om aan de wereld mee te doen.

Een wastafel van roestvast staal en een hangwc van hetzelfde materiaal. Geen radio, geen televisie. Ik mis het uitzicht op de wereld niet, al had ik graag een paar keer het achtuurjournaal gezien. Misschien heb ik een volgeling, dat zou me goed doen. Misschien ben ik het begin van een wereldepidemie. Dat zou wat zijn, mijn bijdrage aan de menselijkheid. Pandemie, natuurlijk. Het begin van de strijd. De strijd tegen het roken en tegen andere onbenulligheden.

Of ik het opnieuw zou doen? vroeg de politie.

Wat een vraag. Natuurlijk. Nergens heb ik spijt van, waarvoor spijt?

Ik gaf haar een duw vlak voor de trein naar L. voorbijraasde. Nee, niet omdat ze op mijn Jantina leek. In mijn hoofd houd ik nog steeds van mijn Jantina; inclusief de halfzwarten. Ik houd van iedereen. Geen enkel misverstand.

Het was om de peuk die ze tussen de rails gooide. Het was om de gloeiende tabak. Dat was het enige. Het was om de rook in de slaapkamer van mijn vader en mijn moeder. Het was om de daad van mijn verwekkers die mij mogelijk had gemaakt. Dat ze mij...

Ik had er vaak en lang over nagedacht. Voortdurend spookte de ultieme daad door mijn hersenen. De daad die ik moest uitvoeren. Ik hield mijn handen in mijn zakken als ik nadacht.

Moeiteloos kon ik haar voor altijd van het roken afhelpen. Niets was er voor nodig om de dwangneurose te stoppen.

Mijn gestrekte arm, mijn gestrekte hand als wapen. Mijn lichaam als gereed-

schap voor een betere wereld. Niets is er voor nodig om in een andere wereld terecht te komen. Vier muren, een deur, wastafel, wc en de bijbel op een plank. Uitzicht heb ik niet, geen uitzicht naar buiten. Dat is ook nergens voor nodig. In mijn hoofd heb ik afleiding genoeg.

De conducteur floot lang en schril. Vijf stappen, en de deuren van de stoptrein naar Z. sloten achter me. Op weg naar het zuiden. Ik wist wel wat op het spoor naar het noorden langs en tussen de rails achterbleef, ook al zag ik het niet. Ik hoefde ook niet te zien wat ik al wist.

Ik had een stijve, voor het eerst in jaren.

Nee, ik had nooit gedacht dat ik ermee weg zou komen. Ik ben niet naïef. Ik wist dat ik nauwelijks het volgende station zou halen zonder dat ik geboeid zou zijn. Geen verschil.

Stomkoppen. Ze hadden mij veel eerder kunnen oppakken. Maar iedereen had stront in zijn ogen.

Ik kocht een pakje sigaretten; Lucky Strike. Iedereen had toen kunnen weten dat ik er klaar voor was. Voor de daad. Toen ik afrekende, de sigaretten, wist ik dat het uur U was gekomen. Wat ik te doen had, stond in zwarte koeienletters op het pakje te lezen.'

All of you

“Nee, ik koester geen wrok tegen de mensheid, waarom zou ik. Ik ben heel goed behandeld. Prima opvoeding. Mijn vader – hoogleraar in de weetnikskunde, maar ondertussen – liet mijn moeder in de steek. Mijn oorsprong lag in het graf voor ik goed en wel lichaam en geest had ontdekt. Geen ongeluk, geen kwade opzet of arsenicum: gewoon dood. Handig, een gynaecoloog als echtgenoot. For better and for worse.

Natuurlijk, een vrouw is meer dan een gat, al peperde mijn vader me dagelijks in, toen ik nog niet wist waar de kinderen vandaan kwamen, dat mijn moeder één groot gat was. Een necrofiel gat. Ik wist niet wat necrofiel betekende.

Doorgeleerd heb ik. Ik heb het hbo achter me gelaten, en ik heb de universiteit van de binnenkant gezien. Ik verkende de bezemkasten van de alma mater, als schoonmaker en als geile beer; fantastisch bestaan tussen Turkse gaten en Marokkaanse holen. Ook andersgelovigen hebben lasten, lusten nog meer. Gratis en voor niets stoten in de dweilpauzes. Kleine stelen, grote stelen het meest. Robin Hood zonder kapotje. You name it.

Met mijn bul rommelde ik in kelders – als deeltijdloodgieter en deeltijdgasfitter met een hoger inkomen dan een kuttenkijker. – De mengkranen, het koperwerk dat we overdag aanbrachten, sloopten we er in de weekenden weer uit. Gouden handel. Sjoemelen, ravenzwarte rovers waren we; verslaafde filantropen.

Het is dat ze zo lekker neukt, anders had ik haar allang aan de kant gezet. Sharon.

Sharons moeder is hoogleraar, haar vader is dood. Voor niets uit Hongarije gevlucht.

In alles is Sharon mijn spiegelbeeld. Ik herken mezelf in haar gulle mond, maar niet heus, ik herken mezelf in haar preutsheid, maar niet heus. Ik herken mezelf in haar beschaafde domheid, maar niet heus.

We drinken thee met Mariakaakjes. We spelen patience op zondagmiddag. Ik houd mijn broek in de plooi, en mijn gezicht. Als ze de kaarten draait: hartenvrouw, schoppenvrouw, ruiten en klavers, krijg ik een stijve, tegen mijn wil.

Ondergoed van Marlies Dekkers, draagt ze. Lingerie heet dat in haar kringen. Ze praat over Shostakovich en over Bach. Na de thee speelt ze Schubert op de vleugel. Medtner. Moeiteloos volg ik haar woorden, haar zware en haar lichte toetsen.

Ik ben haar: eindeloos.

Ik krijg hem niet omhoog, ik beken, ik krijg mijn zwaard niet in haar schede. Sharon is geen partij voor mijn lid. Sharon is mijn opening naar die andere wereld. Sharon is mijn gat.

Ik ken mezelf: gynaecoloog zonder papiertje, gynaecoloog met naald en daad. Ik ken mijn oorsprong. Ik ben de veerman. Humanity, I love you.

Fuck you all. All of you. All off you."

Ejaculatio preacox

'Kijk, als ik eerlijk ben, zou ik zeggen, dan zou ik nooit met Isak. Maar met zo'n lijf. En dat hij ouder is. Helemaal glad. Overal. Lekker besneden ding, maar één keer is genoeg. Liever een man met brains dan een man met ballen.'

De trein mindert vaart. HBOstudentes communicatie, eerste klasse, dat had ik al begrepen. Snerpende wielen over wissels. We naderen D. Ik klap de laptop dicht. De roodharige lijkt op mijn moeder. In elke roodharige zie ik mijn moeder. Mijn moeder is al twintig jaar dood. Negentien was ik toen ze afscheid nam zonder mij in te lichten.

Ik bel naar huis. Klarisse neemt op.

'Ik kom je tegemoet. Tot zo,' zegt de nieuwe vrouw van mijn vader.

Op mijn laptop staan gescande foto's van moeder en mijn kindertijd, zwartwit en gephotoshopt. Super8 flikkerende beelden in moviefiles. Moeder als meisje in de achtertuin, moeder in trouwjurk naast vader in de kerk, moeder met haar zoontje op schoot. Onder de beelden monteerde ik Edith Piaf.

In de zandbak spelen we doodgravertje. Ik word begraven door buurkinderen. Kabelkoord om mijn gevouwen handjes, ligustertakjes in mijn haar. Zand over mijn blote beentjes en zand over mijn lijfje. Vader redt mij van de laatste schep zand. Vader grijpt net op tijd in, met draaiende camera op de tuintafel om mijn bijnadood te vereeuwigen. Vader in de rol van god, die het zoenoffer van Abraham overbodig maakt; over mijn lijkje.

Ik hoef nog niet dood. Ik ben mijn moeder niet.

Rolvast is hij, de dominee. Moeder geeft me ranja om mijn mond te spoelen. Moeder strijkt door mijn haar.

Ik loop van het station naar mijn ouderlijk huis. Rolvast is vader. Hij beweegt zich voort in een rolstoel. Na moeders dood preekte hij hel en verdoemenis. Dat ging voorbij toen hij Klarisse in huis haalde. Vader redde Klarisse uit het klooster. Na vijfenwintig jaar in de cel was ze er klaar mee.

Klarisse redde vader en de gemeente. Zijn preken werden milder, verschoven naar ootmoed en barmhartigheid, en een beetje liefde. Houden van werd een onregelmatig werkwoord.

Onzelieveheer had andere plannen met zijn knecht; spieren, zenuwen en verstand lieten het langzaam afweten. Na de wandelstok kwam de rollator en na de rollator kwam de rolstoel. Foto's staan op rij in de boekenkast, de ingelijste levensloop van vader. Dominee op de kansel, dominee naast mijn wieg. Dominee in de uitvaartdienst van moeder, dominee naast de exnon, dominee en zijn nieuwe bruid. Rollator met dominee.

Halverwege mijn geboortehuis komt Klarisse me tegemoet. Morgen is ze jarig.

Ze zoent me drie maal om en om. Mijn handen glijden naar haar heupen. Ze duwt haar lijf tegen me aan.

'Pepermunt?' vraagt ze. Klarisse knijpt in mijn broekzak.

'Nee, geen pepermunt.'

Ik monteerde een film; leven na moeders dood. Cadeau voor Klarisse's verjaardag.

'Je wordt 49,' zeg ik.

'Zo oud werd je moeder,' zegt Klarisse.

'49.' Ze weet mijn obsessie. 'Ben je nog in therapie?'

Ik schud mijn hoofd.

'Ik ben er klaar mee,' zeg ik.

Ze haakt in.

Voor Eben Haëzer blijft ze staan. In deze kerk bracht mijn vader zijn heldere jaren door. We kijken om de deur van de tempel. De kansel met baldakijn, het houten bord met nummers van de psalmen. De organist oefent De Heer is mijn Herder.

'God heeft hem al verlaten,' zegt Klarisse.

'Je vader.'

Ik knik. Nu ik nog.

'We hoeven niet naar binnen,' zegt ze.

'Nog één keer.'

Traag zakt de kerkdeur dicht.

'Naar binnen,' grijnst ze.

'Vader.'

Ik ben niet debiel.

Vader ligt in de woonkamer in bed, met achter vitrage auto's, vuilcontainers, poepende honden.

'Jij hier?'

'Ja, ik ben het.'

Vader laat zijn hoofd zakken, sluit zijn ogen. De hoogste tijd voor zijn Heer.

'Ik wil je film wel zien,' zegt Klarisse.

Ze heeft haar paardenstaart losgemaakt. Het haar hangt roestbruin tot op haar schouders, nog klam van de douche. Ze draagt geen beha, een slipje misschien.

Ik loop achter haar de trap op. Wandelsokken met L en R op de tenen.

'Hij is bijna op plek van bestemming. Vader.'

Vanaf het bed heb ik uitzicht op de hangkast. De weggeschoven deur is een grote spiegel. Een nonnenjurk aan een knaapje. Het zwarte pak van vader. Onder rokken en broeken de monitor met beeld van de camcorder. Vader slaapt, de mond op een kier. Hij ziet ons niet. Wíj zijn altijd en overal.

De Heilige Schrift en de Edele Koran in spiegelbeeld boven het bed. Montaigne, Valéry, Bacon, Ovidius' metamorfosen, Psalmen en Gezangen, de Heidelbergse Catechismus. Luther en Calvijn. Kamasutra en Erotiek in Vlaamse schilderkunst; het leven binnen handbereik.

'Heb je een cadeautje voor me meegebracht?'

Klarisse monstert me.

Ze ziet hoe ik mijn blik verleg van haar transparante verpakking naar de bus talcpoeder op het nachtkastje. Talking powder.

'Je hoeft niets te zeggen,' zegt ze.

Ze trekt haar sokken uit.

'Laat je lichaam spreken.'

'En, en, eh,' stamel ik.

Ik ben een eerstejaars op een groenlingfeest.

Klarisse knoopt mijn riem los. Haar hand landt in mijn kruis. Mijn lichaam spreekt.

Ik lig stil en toch beweeg ik.

'Kalm aan,' zegt Klarisse, 'dan zijn we eerder klaar.'

Ze stroopt het nachthemd over haar hoofd.

Mijn lichaam heeft zijn eigen dynamiek. Met tent in boxershort lig ik naast de non.

Strakke titten, volle borsten, zonder tanga had ik moeder overste nooit gezien. Geschoren oksels, alles geschoren tot het naadje.

Ik dubbelklik mijn moviefilm.

'Je ne regrette rien,' zingt Klarisse.

Ze stroopt het short van mijn kruis.

'Lekker ding. King size.'

Klarisse kent haar klassieken.

'Varkens houden ook van eikels,' zegt ze.

Mijn kindertijd kruipt in miljoenen kleuren over het scherm.Vader klopt de aarde van mijn lijfje, moeder streelt mijn haar. Klarisse houdt mijn apparaat omklemd.

'Man met ballen.'

Ik hoor haar mond.

'Je mag naar binnen.'

Ze draait haar rug naar de matras.

Moeder morst ranja over mijn truitje. Onderin de kledingkast zakt het hoofd van vader opzij in 256 grijstinten.

Alles klopt.

'Geeft niks,' zegt ze.

'Geeft niks, je kunt zo weer.'

VII

alles voor niets.

Skazki

'Je weet alles zelf het beste.'

Hendrik Veltrop zit licht voorovergebogen achter de vleugel, de vingers over de toetsen, de ogen op de bladmuziek. Hij kijkt niet opzij als hij opnieuw zegt: 'Je weet alles zelf het beste.' De nadruk is verschoven van *alles* naar *zelf*.

De klep staat halfopen. Ik zie een lichte weerspiegeling van zijn hoofd. De scherpe contouren van Hendriks hoofd zijn niet in het wazige beeld terug te vinden. Zijn hoge rug blijft buiten beeld in het virtuele portret in de lak. Hij begint opnieuw. En nog een keer. De jaren hebben de soepelheid uit zijn aanslagen weggenomen. Niets gaat meer vanzelf, had hij eerder op de middag gezegd. Medtner piano Sonata minacciosa, Opus 53, No. 2. *[Fuga] Sempre al rigore di tempo*. Een mondvol. Ik hoor het begin van zijn spel voor de vierde keer, de vijfde keer misschien.

'Het gaat om de aanloop, niet om de finish,' had Hendrik gezegd. En met een nauwelijks zichtbare grijns: 'Ik hoef niet klaar te komen.'

De Rus. Hendrik Veltrop houdt van de Rus met de barokke levensgeschiedenis. Liefde in tijden van oorlog, en ook als de wereld tijdelijk niet in brand staat, vervuld met hartstocht voor vaderland en muziek. Romantiek met een Slavisch luchtje. Medtner de Rus met Duitse wortels, maar in ballingschap volbloed Rus, bedreigd, gedreven door gemis.

Medtner. Hendrik speelt. Ik lees het boekje dat bij de cd hoort; een korte levensloop en duiding van de muziek, skazki, verhaaltjes, legendes, sprookjes. De vertaler weet geen weg met het Russische woord als het over muziek gaat. Onbenulligheden op muziek gezet, of vormen de skazki juist de essentie van het bestaan? Nikolai Medtner is in 1880 in Moskou geboren, lees ik. Hij leerde pianospelen van zijn moeder. In de aanloop naar de revolutie van 1917 woonde hij weer thuis bij zijn ouders. Daar werd hij verliefd op Anna Mikhaylovna Bratenskaya, befaamd violiste en vrouw van zijn oudere broer die in Duitsland geïnterneerd was. Eerste Wereldoorlog. Emil was de minste niet en stemde toe in echtscheiding zodat Anna met zijn jongere broer kon trouwen.

Medtner eindigt zijn loopbaan in Londen, ziek en onbekend. Componist en pianist alleen bekend bij de bekenden en bij onbekenden is Medtner onbekend, schrijft de tekstschrijver. Dat overkomt meer mensen.

Hendrik Veltrop staat op en loopt zonder wat te zeggen naar de keuken. Alsof hij alleen in de kamer is, alsof ik er niet ben. Ik hoor de kraan en even later de waterkoker en de deur van het keukenkastje, het deksel van het blik. Thee. Earl grey, altijd Earl grey.

We wandelden langs de Limietweg door de veenkoloniën. Hier komt een windmolenpark, als de politici hun zin krijgen, net als aan de andere kant van de streep. Nedersaksen. Duitsland.

Het is nog steeds een vraag of de politici hun zin krijgen. De leegloop van het land blijkt geen vrijbrief voor experimenten met een bevolking die zich nauwelijks verwant voelt met de leiders uit het westen.

Niet dat er sprake is van een onafhankelijkheidsbeweging of van vergaande protesten tegen het gezag uit Den Haag. Er heerst een soort van onverschilligheid tegenover Holland en Hollandse werkelijkheden. Het adagium, ooit toegeschreven aan een Groninger boer die de spreuk in gesprek met de Almachtige naar voren bracht, heeft niets aan kracht verloren. De Almachtige deelde mee dat de Almachtige de wereld had geschapen en dat de boer eigenaar was van de klei achter de zeedijk. De reactie van de boer had niets te vragen overgelaten: 'Goa van mien laand of.'

En of het nu God betrof, een gemeenteambtenaar of Haagse bluf, de onuitgesproken werkelijkheid in dit godverlaten landsdeel is steeds: blijf van mijn land af. En als het nodig is, wordt deze werkelijkheid openbaar gemaakt. Ook als het land leeg zou lopen, en daarover is geen twijfel mogelijk. Het uitsterven van de Saksen in deze regio is begonnen. Maar alomaanwezigheid van de Saksen eindigt pas als de laatste Saks is begraven. Zelfs één achterblijver zou het land vullen en bepalen.

In deze negorij blijft gelden dat de achterblijvers mans genoeg zijn om met de leegte om te gaan. Niemand in deze streken heeft een overheid nodig. Zelfredzaamheid is een groot goed waar het veen werd overwonnen. Turf is verdwenen, jenever en achterdocht zijn gebleven. De overheid wordt geaccepteerd zolang de overheid op afstand blijft of doet wat de bewoners zelf al van plan waren.

Van ruimtelijke ordening, krimp, windmolens en gevechten tegen windmolens verschoof ons gesprek, dat vaak het karakter van twee monologen had, naar literatuur en muziek. We waren de leeftijd voorbij waarin relaties en geknoei met relaties hoofdonderwerpen waren. We hadden op dat terrein onze sporen verdiend, en meer nog onze sporen getrokken en waar mogelijk weer gewist. Het verleden lag in het verleden, meenden we en niet in de toekomst of in het heden.

We mochten dan een intellectueel bouwwerk gemaakt hebben op de basis van onze puberteit en een scala aan sociale interacties, de uitwerking en de levenservaring spiegelde zich langzaam in de leegte van het land.

'Als het erop aankomt zijn we autisten. Jij en ik,' had Hendrik tegen de wind gezegd.

'Jíj en ík,' had ik geantwoord.

'Ja, dat bedoel ik. Ík en jij.'

Humor had hem nog niet verlaten.

We zwegen ruim twee kilometer tot we in de flauwe bocht een ree zagen liggen in de herfstige berm met verkleurd blad van eiken en essen van de windkering en van rottend gras. Er was voor een laatste keer gemaaid, de winter kon komen. Het dier was kortgeleden aangereden en trok met het achterlijf. Het

hoofd schuin naar achteren, de ogen niet langer angstig, maar eerder smekend om verlossing.

Misschien zagen we wat we wilden zien. De mens in het dier.

'Klootzak,' zei Hendrik. Hij stapte de berm in.

'Hier wordt altijd gejaagd.'

Hij doelde op racende arbeiders en dikke VVD'ers, op iedereen die een auto onder de kont had.

De flitspalen hadden geen remmende werking op het verkeer langs de verkavelingswegen. Het was publiek geheim dat de camera's niet functioneerden. Zo bleven de palen intact. Wat niet werkte, hoefde niet kapot. En de natuur onfermde zich als altijd met mededogen over het nutteloze en het zinloze.

Ik knielde naast de ree en hield het hoofd vast. Warm en zacht. De ree maakte geen aanstalten om te vluchten. Met de rug van mijn hand veegde ik het kwijl van de mond van de ree. Het jonge dier ademde onregelmatig. Voorzichtige condenswolkjes kwamen over de lippen en uit de neusgaten.

'Rustig maar,' zei ik, 'rustig maar.'

Ik wist wat zou komen.

Hendrik had geknikt en zijn wenkbrauwen opgetrokken. Ik had mijn hand juist voor de klap van de bermpaal teruggetrokken.

We lieten de ree op de slootwal achter.

'Nee,' had Hendrik gezegd op mijn vraag of we hulpdiensten moesten bellen.

'Helpt niemand.'

De kamer is ingericht op vredigheid. Op een piëdestal staat een gietijzeren vaas met een boeket dahlia's. Een bont kleurenpalet kunstig opgemaakt. Enkelvoudige bloemen, dubbele bloemen, geen dahlia's met piekende uitsteeksels, geen pomponnen als bolle Franse mutsen waar hommels en bijen tevergeefs nectar uit probeerden te halen.

De bloempjes van cactusdahlia's en pomponnen hebben te veel dichtgevouwen kroonblaadjes. Ook vlinders met hun lange roltongen krijgen geen toegang tot de nectar. Een deel van de bloemenwereld en niet alleen die wereld blijft onbereikbaar. Grashalmen in bruine en grijze tinten steken windstil boven het boeket uit. Er is over nagedacht, over dit boeket, zoals over alles in deze kamer is nagedacht. Bewust of onbewust, al weet ik nog niet hoe onbewust nadenken in z'n werk gaat. De menselijke geest heeft een eigen programma, laat ik het daar voorlopig op houden.

De houtkachel staat koud twee meter vanaf de buitenmuur, met de lange pijp naar boven en naar achteren langs de zoldering, als vroeger in de boerderij die hier plaats heeft gemaakt voor het herenhuis. Hendrik Veltrop en partner hebben goed geboerd. Haar naam is nog niet een keer gevallen. Ik zwijg ook over mijn wederhelft. Wat zouden we over echtgenotes moeten zeggen?

Pas als eind oktober de Zuidlaardermarkt begon, werd de kachel opnieuw in de kamer gezet. De paardenmarkt met hoefgetrappel en handenklap fungeer-

de als toestemming om te stoken, ook als de dagen, de weken eraan voorafgaand kil en klam waren.

Zuinigheid en traditie lijken aan het korste eind te trekken. De vloerverwarming maakt dat we prettig op kousenvoeten door de kamer kunnen bewegen. De houtkachel is voor sfeer en gezelligheid. De houtkachel is voor de andere familieleden.

'Ik voel zijn geschiedenis in de muziek. Medtners sonates voor piano zijn, als het erop aankomt, valse romantiek. Banale vertellingen, maar zo is het leven. Banaal.'

Hendrik keek me aan, niet met een blik die om een reactie vroeg, maar meer een blik om te controleren of ik nog wel naast hem liep. Ik liep nog naast hem, probeerde ongemerkt een klont aarde onder mijn schoen vandaan te schuren. Een tractor met manshoge achterwielen raasde voorbij.

'Maar ik hoor het valse in die romantiek, en dat staat me aan. Het maakt me niet uit of dat zo is bedoeld. Muziek zonder verhaal doet me niks. Ik wil weten wat de componist heeft meegemaakt en in welke tijd hij het stuk heeft geschreven. Haatliefde hoor ik in zijn muziek, verbonden met het vaderland en toch niet teruggaan. Je zou er impotent van worden. Haatliefde, tegelijk.'

'Net als bij de schrijver van een boek,' had ik provocerend gezegd, het tweede deel van zijn verhaal negerend. 'Je wilt ook het leven van een schrijver kennen.'

Even stond Hendrik stil.

'Geklets. Van een schrijver hoef je niets te weten om een boek goed te vinden, of bagger.'

Steeds meer boeken vielen volgens Hendrik Veltrop in de laatste categorie. Hij liep door. Ik volgde.

'Ik denk dat dat komt,' zei Hendrik, 'ik denk dat dat komt door de talige vorm van literatuur. In boeken staan al woorden en zinnen. Dat is gemakkelijk. Muziek vraagt om een vertaling. Zonder dat je de titels weet, kom je bij Moussorsky niet op een schilderijtentoonstelling, laat staan dat je weet welk schilderij je hoort. En als je het niet weet, verzin je niet *Boléro* bij Ravel. Je hebt bij muziek woorden nodig. Literatuur is een en al woord.'

En of de voorbeelden niet genoeg waren.

'*Revolutionary Petrograd,* Petersburg, het jaar 1917 van Shostakovich. Zonder die titel weet je niet dat het over revolutie en oorlog gaat.'

'En *für Elise* had voor elke vrouw kunnen zijn, als het stuk niet zo heette,' zei ik om te laten weten dat de voorbeelden genoeg waren.

'Maar *für Elise* is voor elke vrouw en voor elke nicht,' zei Hendrik pissig.

Ik kwam op zijn terrein van deskundigheid en blijkbaar wilde hij me daar niet hebben. Het leek alsof ik zijn deskundigheid en overtuigingen verdunde door op analoge wijze mee te gaan in zijn gedachtengang. Wijsheden en vermeende waarheden verschrompelen als ze gemeengoed worden. Hendrik Veltrop koesterde de exclusiviteit van zijn gedachten, hij liet zijn speelgoed niet afpakken.

‘Emil,’ zei ik. ‘Je broer heette die ook Emil?’

Zijn broer heette ook Emil, net als Medtners broer. Ik wist dat wel.

Waarom ik die retorische vraag stelde weet ik niet. Ik had de woorden laten komen zonder nadenken. De tractor sloeg verderop linksaf richting de fabriek die als bouwvallig monument in een toeristische trekpleister veranderde.

Ik keek naar de tractor in de verte en voelde de blik van Hendrik op mijn hoofd. Een onverwachte regenbui zou mooi zijn. Verkoeling van verhitte hoofden. We hadden een ree doodgeslagen. Ik was medeplichtig.

‘Jij, jij zou dat niet meer weten? Jij, jij met je fabelachtig geheugen en je fabelachtig verstand?’

Ik glimlachte.

‘Zal ik jou eens wat vertellen? Ik zal jou eens wat vertellen.’

Ik zweeg. Ik kende de intonatie die wel dreigend leek, maar een aanzet zou blijken voor een milde uitweiding.

‘Veel heb ik je vroeger al verteld, maar dat ben je vergeten, of je doet alsof. Sommige dingen zijn nieuw. Ik heb ze aan niemand verteld, of ik ben vergeten dat ik ze aan niemand heb verteld.’

We liepen elk aan een kant van een flitspaal langs. ACAB in slordig grafitti op het grijs.

‘Emil dronk niet alleen thee. Hij dronk.’ Hendrik liep licht voorovergebogen een halve pas voor me. Zo hoefden we elkaar niet aan te kijken.

‘Ik weet niet wat Emil in de alcohol verloren was. Ik weet niet wat hij in de drank zocht. Ik weet niet waar zijn jank naar dronkenschap vandaan kwam. We zijn netjes opgevoed en in een keurig gezin grootgebracht. Goed verstand, dat had hij ook. Net als jij. Jij hebt ook een goed verstand.’

Ik ontkende niets en ik bevestigde niets.

‘“Heb je de verkeerde baan gekozen, de verkeerde studie? – medicijnen, je weet het wel – Heb je het verkeerde geloof? – atheïst, net als jij – Heb je de verkeerde vrouw getrouwd?” Emil gaf nooit antwoord.’

Hendrik bleef staan, draaide zich naar me toe.

‘Jij toch ook. Wij allemaal. Mannen. Altijd en overal verkeerde keuzes.’

Hij grijnsde en liep verder.

‘Ik hield van mijn broer. De klootzak. Hij kon, wat ik niet kon en hij durfde, waar ik te schijterig voor was.’

We sloegen linksaf, de weg langs de fabriek in ontbinding. De wind kwam niet langer van voren.

‘Die medische missers, waarvoor hij later geschorst is, zijn nu de basis van nieuwe technieken. Hij was een pionier. Pioniers zorgen altijd voor nevenschade. Zo is het leven.’

We zwegen een kilometer.

Het terrein van de fabriek was afgezet met hekken. Door het gaas stak een verkleurd lint met waarschuwing voor asbest.

‘Kul,’ zei Hendrik, ‘er is geen asbestgevaar. Er is gevaar. Louter imponeertaal en bangmakerij. Blijf bij het leven vandaan. Van leven ga je dood, alsof we dat niet weten. Niet willen weten.’

De ramen op de begane grond en de eerste verdieping waren dichtgetimmerd. Hogergelegen ruiten waren ingegooid. Het zou minstens dertig jaar duren voor de fabriek in een toeristisch interessant bouwval zou zijn veranderd. We zouden dat niet meer meemaken.

‘Noem het liefde dat ik me om mijn broer bekommerde. Al houd ik niet van dat woord. Een kutwoord.’ Hendrik grijnsde.

‘Een kutwoord,’ herhaalde hij als een kind dat een speeltje heeft ontdekt.

‘Emil was niet te redden, dat had ik na anderhalf jaar in de smiezen. Emil niet. Hij dronk niet om zijn afkomst, niet om zijn studie, niet om zijn beroep. Hij dronk niet om zijn vrouw. Kind noch kraai. Hij dronk, omdat hij dronk.’

Hendrik Veltrop pauzeerde.

‘Hij dronk iedereen de vernieling in. Zichzelf. Zijn vrouw. Mij. Zichzelf. Vooral zichzelf.’

We slaan opnieuw linksaf en lopen langs het kanaal dat in andere tijden aardappelen aanvoerde voor de fabriek. Zwaarbegroeide oevers en kroos op het wateroppervlak. Rietpluimen en ook grote lisdoddes, plaatselijk bekend als sigaren, toezebollen, donkerbruin wiegend op de veenkoloniale wind.

‘Daar komen de windmolens, tenzij Don Quichote wint.’ Hendrik strekte zijn linkerarm naar de horizon. Even verscheen een glimlach rond zijn mond.

‘Ellende verbroedert. Na verloop van maanden kroop ik bij de vrouw van Emil tussen de lakens en niet alleen tussen haar bloembedrukte lakens.’

Hendrik Veltrop zei het zonder stemverheffing, eerder kabbelend en vlak, op *bloembedrukte* na, dat hij per lettergreep nadruk gaf. De vrouw van zijn broer bestierde zonder economische noodzaak een bloemenwinkel om de tijd voorbij te laten gaan, en omdat bloemen van mensen schenen te houden.

Uit de oever kwetterden twee eenden naar het midden van de vaart, keerden zich half naar ons toe en namen een aanloop over het wateroppervlak.

‘Met verkrachte eenden er vandoor. Ja, ik weet dat die grap versleten is en ongepast, maar sommige zaken zitten muurvast in mijn systeem. Er is weinig, niks voor nodig om die trigger te volgen. Net of ik er geen baas over ben. De klootzak.’

Er klonk een zekere melancholie door in zijn stem. Misschien kwam het van de kilte van de namiddag, de droefenis van het verhaaltje dat zijn heroïek na jaren was verloren.

‘Ik heb dit nog nooit verteld, dat denk ik, ik weet niet alles meer wat ik ooit heb verteld en aan wie, maar jij bent een intellectueel die kan zwijgen.’

Ik deed niet anders vanaf het moment dat de fabriek ons in de rug blies. Ik hield mijn mond. We liepen op bekende wegen, al jaren niet meer op overwoekerde paden.

‘Met Emil kon het niet langer. Het was genoeg geweest, de gezelligheid had lang genoeg geduurd. Als hij nuchter was wilde hij niet langer en als hij

dronken was wilde hij ook niet langer. Leven. Alles wat hem naar de andere wereld helpen kon was welkom. Ik bracht twee flessen *Teachers* voor hem mee voor het middenstuk,' Hendrik grijnsde, 'Emil was klaar met de prelude toen ik binnenkwam. We lieten hem alleen in de woonkamer voor de televisie. Voor de finale.' Hendrik spoog zijn kauwgom in de vaart.

'Ik weet niet meer welke zender op de televisie aan was. Sport, soap, politiek, krimi. Emil keek graag naar de NDR, nostalgische streekportretten, boeren, vissers, scheepsbouwers, kunstenaars, herders. Maakt ook niet uit, alles is hetzelfde. Met Emils vrouw,' opnieuw zijn onverholen grijns, 'je kent haar, dronk ik thee.'

Earl grey. Ze dronken Earl grey. Bijna de kleur van *Teachers whiskey*.

'Boven luisterden we naar Radio 4.'

Ze luisterden naar Russen.

'We neukten, wat zouden we anders doen, boven? Bloemen water geven? We neukten. Ze had jaren achterstand opgelopen. Jaren geen doorsmeerbeurt. Jaren. Emil. De klootzak. Nicht zonder ballen.'

Nog vijfhonderd meter tot de bocht naar links. We waren bijna thuis.

Hendrik Veltrop schopte een blikje uit de berm met een uithaal in een keer in de vaart. We keken hoe het blikje met de kringen meedobberde en na een korte aarzeling zonk.

'Na die eerste wip ben ik naar beneden gegaan. Ik heb de televisie uitgezet. Het was genoeg geweest. Definitief.'

Hendrik Veltrop bleef staan. Ik liep twee passen verder, keek over mijn schouder en weer vooruit. Minder dan een kilometer naar de vleugel met Medtner. Ik hoorde hoe hij in het kanaal piste. Hij ratelde als een mitrailleur.

'Onder de kots, de broek vol, en stank. Jezus! Emil dood onderuitgezakt. Mijn broer. Definitief einde verhaal. Geen zin meer, geen woorden meer. De schoenen uit.'

Het klateren stopte, ging haperend verder. Stopte.

Hendrik Veltrop draaide zich om, streek zijn haar naar achteren, trok de rits van zijn broek omhoog. Toen hij weer naast me liep, zei hij: 'En na weer een wip zijn we in slaap gevallen. Neuken ontspant en vermoeit. Ach, jij weet daar alles van.' Hij zwaaide met zijn hand kort langs zijn hoofd, alsof hij iets had overgeslagen.

'Een halve fles *Teachers* heb ik in de gootsteen leeg laten lopen. Zonde. Geen zonde. Kut.'

De heftigheid van zijn stem zakte weg en langzaam en mild zei hij: 'Ik weer naar boven. Ik zeg tegen haar: "Blijf jij nog maar even liggen. Ik breng je zo thee."'

We stonden voor de kruising. Achter ons in de verte de kale wand van de fabriek. Grijs, een grijze ruïne in grijs avondlicht. Aan de horizon windmolens in Duitsland. Nedersaksen. Een landschap vervuld met leegte, met drukkend niets.

‘Ik weer naar boven. Ik hoorde de douche. Ik heb haar afgedroogd. Ik kon overal bij.’ De gretigheid is uit zijn stem.

‘We hebben opnieuw geneukt, of moet ik zeggen: ik heb haar opnieuw geneukt?’

Ik knik.

‘Ik kon niet meer,’ zei hij, ‘klaarkomen, die laatste keer.’

‘De huisarts stelde geen vragen. Van Meerdervoort was na een half leven in het oosten geen vreemdeling meer in Jeruzalem.’

‘Geen vragen, maar wat zei de dokter?’ vroeg ik naar de bekende weg.

Hendrik trok zijn wenkbrauwen omhoog, maakte een brede mond met gesloten lippen en zei: ‘De dokter zei: “Je weet alles zelf het bèste.” dat zei de dokter. “Het bèste”.’

Gewone vuilboom

Freddy Sassenheim is geen grootgrondbezitter. Slechts een smalle strook aan de achterzijde van het natuurterrein, vanaf de weg gerekend, staat bij het kadaster als zijn eigendom geregistreerd. Hij heeft een stukje hoogveen van krap 150 meter lang en 30 meter breed. Het hele natuurterrein is niet groter dan drie hectare. Aan de westkant is zijn deel begrensd door een aarden wal met eiken die groter groeien dan de boer die hem het perceel, zoals het stukje land in de volksmond heet, verkocht, gewend was. Boerenhakhout voor de winter of takken om een omheining mee te vlechten; bomen snoeien om de windkering in stand te houden, dat was traditie in dit verlaten land met in de verte dorpjes met vergrijzende bevolking en webwijze kinderen zonder kennis van de natuur.

Verwijderen om te verkrijgen, dat geldt niet alleen voor bomen en ruimte. Verwijderen om te verkrijgen is niet plaatsgebonden aan deze Drentse uithoek.

Aan de oostkant strekt het hoogveen zich uit tot de straat. Het perceel grenzend aan Sassenheims koninkrijkje is eigendom van het Drentse Landschap, net als het bijna even grote ruige veld aan de andere kant van de Boerenweg.

Het stukje oude land is gespaard voor de beschaving, eerst door boeren die gehecht waren aan reeën en vogels, later door gebrek aan economische ontwikkeling en door inspanning van natuurfanaten, geholpen door crises die de grenzen van dit land ver te buiten gaan. Ontwikkeling van een postzegel hoogveen voor aanleg van overbodige akkers is de prijs niet meer waard. Natuurbehoud onder de vlag van armoede, dat niet zo heten mag. Natuur wordt door de intellectuele bovenlaag vereenzelvigd met rijkdom, is het niet van lijf en leden, dan wel rijkdom van geest.

De boeren op dit platteland denken nauwelijks na over rijkdom van geest. Het land heeft ze opgenomen, ze zijn hun hele leven, generaties lang, onderdeel van de schepping waar ze zelf hun deel aan toe konden voegen tot de moderniteit van computergestuurde koeien en automatische analyse van stront en van zuurgraad van de grond ze uit het natuurlijke paradijs verdreef, althans een poging deed ze uit het paradijs en uit het verleden – en misschien het heden – te verdrijven.

De boerengeest is diepgeworteld in dit landschap en laat zich niet verdrijven of vermurwen door voorbijgaande westenwinden. De plattelander is tevreden met veen en zand, en de nazaten van keuters die het niet redden – ook dat is van alle tijden – hangen zich traditiegetrouw op aan de hanebalken, of bij gebrek aan hanebalken kiezen ze een geschikte boom. In dit land vindt elk een passende oplossing voor het leven.

Freddy Sassenheim is geen boer, hij heeft het hout niet nodig in zijn openhaard in Amsterdam. De openhaard gebruikt gas uit Drentse en Groninger bodem, de roodgeel oplichtende houtblokken zijn van vuurvaste steen uit Brazilië. De zwarte plavuizen komen uit de omgeving van Rio de Janeiro. Aan de muur hangt een wandkleed van Francys Ferreira met de kaart van Zuid-Amerika en naast het flatscreen rust op een sokkel een nymf in zwart hardhout die veel heeft van de zeemeermin uit Kopenhagen, net zo bevallig, maar zonder staart en met meer borstpartij. Therèse Siboleka staat op het handgeschreven etiket aan de onderkant. Kunst afgekeken van Vasco Prado. Elk probeert zich uit de schaduw van groten te ontworstelen. Soms met succes, soms niet.

Niemand ziet de naam van Sassenheims eerste vrouw onder het beeld. Niemand ziet de overeenkomst met het harmonische ideaaltypische LatijnsAmerikaanse vrouwenlijf. Sassenheims kinderen weten niet wie het beeld heeft gemaakt, ze zijn niet nieuwsgierig naar hun vader, naar zijn geschiedenis of naar zijn oorsprong. Ze zijn niet nieuwsgierig naar hun moeder Sophie Schreuder die haar eigen passies volgt, nu eens in de buurt, dan weer ver van de thuisbasis. Sassenheims kinderen hebben de leeftijd van kinderen die met hun eigen ontwikkeling bezig zijn, liefst zonder inbreng van hun overbodige verwekkers. Ieder gaat zijn gang en doet wat onvermijdelijk moet gebeuren.

In Amsterdam heeft Sassenheim zijn leven netjes geregeld op de bovenverdieping van een grachtenpand, luxueus verbouwd tot penthouse over twee panden, met dakterras. Ruim genoeg voor vrouw, twee zoons en een dochter. De dochter en de oudste zoon zijn het huis uit. Plichtmatig laten ze van zich horen, ze zoeken hun moeder op als het nodig is. Freddy Sassenheim laat dat zo. Hij weet niet of hij dat graag anders had gezien.

Ruben, de jongste zoon en tweedejaars rechten aan de Vrije Universiteit, gedraagt zich als hotelgast met latente vaderbinding. Ruben spant zich maar matig in voor zijn parkeerstudie, bedoeld om volwassen te worden en de nog onbekende eigenheid te volgen. Ruben met hetzelfde sportieve postuur als zijn vader. Wie goed oplet, ziet overeenkomsten.

Sophie Schreuder, moeder van zijn kroost blijft ongenoemd. Buiten direct zicht staat haar foto in een wissellijst in het toilet achter een stapel reserverollen, meer niet.

Het penthouse is met zijn tijdelijke bewoners ruim genoeg voor terraria met hagedissen, slangen, kikkers, padden, salamanders en andere koudbloedigen die Freddy ook kent van het hoogveen midden tussen de akkers en aan de zuidkant aansluitend op bos met eiken, essen en lariks, met vossen en fazanten in het onderwoud.

'Nee,' zegt Freddy Sassenheim, 'dit is mijn land niet. Daar,' hij laat de snoeischaar zakken en wijst met zijn vrije hand naar het westen waar de zon in de waterige lucht wegzakt, 'daar is mijn land.'

In de berm van de Boerenweg staat Henk Nijholt, een zestiger met wandelstok en een camera aan een riem op zijn borst. Een jaar of tien ouder dan Sassenheim. Lichte broek met vlekken, modderige schoenen en een trui met rafels aan de mouwen. Ongekamd haar aan de zijkant van de kalende schedel met barokke huidvlekken van de zomerzon. De wandelaar had gevraagd of Sassenheim eigenaar van het perceel was.

De snoeischaar, de berkenopslag, de essen die onder de snoeischaar uit de struikheide verdwenen. Dopheide die de rechtmatige plek terug kreeg. Nijholt had een onbekende man in sporttrui aan het werk gezien in het hoogveen.

'Moi.' Dat ene woord, lang uitgesproken met zangerige intonatie, was genoeg om Freddy Sassenheim aan de praat te krijgen.

Henk Nijholt is van de oude stempel. Hij houdt het land en het landschap in de gaten, onopvallend maar wel terzake, zonder op voorhand conflicten op te roepen. Hij is doordrongen van de volksaard, die op subtiele wijze normen en waarden, vooral die van hemzelf, in de gesprekspartner weet te planten. Om die moraliteit hangt gemakkelijk een zweem van eigenvolkeerst, maar dat is schijn. Tolerantie, met repressieve elementen weliswaar, maakt de dienst uit. In dat volkseigen stempel is eerder een verhulde trots merkbaar, zonder superioriteitsgevoel. "We hebben gelijk als het over onze omgang met het land gaat, maar we hoeven dat niet te prediken. We weten dat gelovigen niet luisteren, maar overtuigd worden door handelen. Dat is onze opdracht aan het nageslacht, inclusief planten en dieren: zorgvuldig handelen, zonder lawaai te maken." Henk Nijholt praat vaak in zichzelf. Hij heeft zijn roeping gemist.

'Ik heb het beheer over dit stukje natuur. Dit hier is van Het Drentse Landschap, verderop is mijn eigen streep land. Ik houd het bij, het geheel,' zegt Sassenheim. 'Participerend burgerschap.' Hij onderstreept zijn woorden met een brede armzwaai. De snoeischaar laat hij zakken en hij doet een stap dichterbij. Een droge sloot scheidt hem van de voorbijganger.

Freddy Sassenheim heeft geen belang bij een kennismaking, maar twee dagen in afzondering, weg van de zaak, de Dam, de taxi's en de vliegtuigbewegingen eisen hun recht. Zijn lichaam nodigt de voorbijganger uit, Sassenheims geest voelt verlichting die naar verrukking neigt. Contact met de mensheid, maar dan minder pathetisch. Alles op zijn tijd, en wat overtijd is, dringt zich naar de voorgrond, verstandelijke overwegingen of niet. Ongestraft kan niemand iets overslaan in zijn leven, ook niet in kleine zaken. Ook kleine behoeften vragen om bevrediging. Een praatje dat nergens toe hoeft te leiden.

'Dit is zonnedauw,' zegt Sassenheim tegen Nijholt die zich heeft voorgesteld als wandelaar en natuurfotograaf.

"Ik fotografeer geen mensen, als het niet nodig is, als het lukt om ze buiten het bereik van mijn lens te houden," had Nijholt gezegd. De fotograaf beperkte zich tot de natuur, naar eigen zeggen. "Tot de natuur van de dingen en de

mensen", zoals hij had toegevoegd. Nijholt was niet van de straat. Hij was over de dam langs het toegangshek het terrein opgestapt.

> Op de schrale grond aan de straatkant lagen restanten van de plantaardige vliegenvangers felrood tegen de grijze zandlaag. Een deel van het hoogveen was hier verwijderd, de grond was schraal gemaakt voor exoten die ooit inheems waren geweest. Vurige restanten van zonnedauw. Zes, zeven rode hamertjes met spijkers aan steeltjes, niet meer in staat om dicht te klappen, kleiner dan een handpalm. Het seizoen van jacht op vliegen, muggen en torren was voor zonnedauw al een paar maanden voorbij. De herfst stond op het punt het ritme van de zomer over te nemen.

'Ik heb zonnedauw meegenomen naar mijn terraria, en dode vliegen. Veel dode vliegen,' zei Sassenheim. 'Voor mijn dieren.' Hij trok zijn trui strak naar beneden. 'Het is me niet gelukt de vliegenvangers in Amsterdam te laten wennen. De zonnedauw bedoel ik.'

Nijholt knikte, stak zijn stok in het grijze zand en maakte een foto van de zonnedauw, of wat daar van over was. Vliegen vangen is voor provincialen, dacht hij, maar hij zei dat niet.

'Dit is openbaar terrein,' zei Sassenheim, 'maar weinig mensen weten dat. De meeste wandelaars gaan naar de overkant van de Boerenweg. Het is daar meer open dan hier, en daar zijn meer vogels.'

Nijholt wist van de vogels aan de overkant van de Boerenweg, zwanen, eenden, meerkoeten, een zilverreiger en ooievaars die een plaag begonnen te worden. Vissen, kikkers en muizen waren hun toekomst steeds minder zeker. Nijholt kent het drassige veengebied met pijpestro, berkenopslag en pitrus. Schotse hooglanders graasden het terrein af en zorgden met hun stront voor lokale bemesting. Pitrussen vonden voldoende voedsel om te aarden in wat voorbeeldnatuur moest worden. Het Drentse Landschap koesterde tegen beter weten de idylle van een natuurlijke en oorspronkelijke natuur, maar niemand die daar aanstoot aan nam, zolang respect voor flora en fauna voorop stond.

'Hier begint mijn grond,' zei Sassenheim. Hij leidde Nijholt rond alsof al het hoogveen van hem was. De achterrand van het perceel lag wat hoger dan het terrein aan de straatkant. Nijholt manouvreerde tussen de graspollen en ontweek zwavelkopjes en aardappelbovisten. Achter de houtwal graasden paarden in de verte tegen de donkere bosrand. Verderop trok maïs manshoog zachtgroene en bruingele banen door het land. Nog een paar weken en de oogst van dit alom verbouwde veevoer zou beginnen.

Sassenheim draaide zich om en wachtte. Hij had gezien hoe Nijholt de paarden fotografeerde.

'In Castrolanda hadden we ook paarden, honderden,' zei Sassenheim.

'Brazilië,' antwoordde Nijholt, 'Brazilië.'

De vader van Sassenheim, Egbert Sassenheim, was in de jaren vijftig naar Brazilië geëmigreerd, daar lag de toekomst van de nieuwe generatie. In Holland, Egbert Sassenheim had daarmee heel Nederland, heel Europa en als het nodig was ook de Verenigde Staten van Noord-Amerika en Canada, kortweg Amerika, bedoel. Maar eigenlijk bedoelde hij alleen Fluitenberg, achterdorp bij Hoogeveen, en geen voorstad zoals andere boeren uit Fluitenberg hadden willen doen geloven. In Holland raakte de mens van God los. God verkaste naar het zuidelijk halfrond.

God was Egbert Sassenheim goedgezind geweest door hem de weg, de waarheid en het leven in juiste stijl te tonen en dan vooral de weg naar de christelijke enclave in de binnenlanden van Brazilië.

Egbert Sassenheim had de armoede van het zand ingeruild tegen de rijkdom van de ruimte, de bevrijdende leegte van het glooiende platteland in Brazilië. Hard werken en vooral Braziliaanse arbeiders hard laten werken, dat was de Heere een genoegen, maar niet op zondag. De halfIndianen waren lui, ongehoorzaam en onbetrouwbaar, maar dat had Freddy nooit van zijn vader gehoord toen Freddy nog Fernandez heette.

Freddy had zijn inprentingen vooral van zijn moeder meegekregen, meende hij, vrouw van gemengd bloed, met trekken van Indianen, negers en Aziaten; een grondige menging van chromosomen uit bijna elk werelddeel. Moeder Maria was een intelligente vrouw, ze had Freddy's vader verleid, een stugge Drent die nog nooit een vrouw naakt had gezien, laat staan gevoeld of binnengedrongen, toen hij met bijbel en schoon ondergoed in het vliegtuig naar LatijnsAmerika was gestapt.

'Ik bereed een schimmel met zwarte vlekken op de kont. Vurige hengst. Nu heb ik geen plek meer voor een paard, en geen tijd.'

De mannen stonden zwijgend naast elkaar. De wind was gaan liggen, het was bladstil. Klamme kou trok van de grond naar boven. De eerste mistvlagen dreven over de akker. Het leek of elk afscheid wilde nemen, maar niemand maakte aanstalten. De mannen leken gevangenen van het landschap, vastgehouden in het wijkende daglicht. Mannen onder elkaar. Gevangenen.

Freddy was het eerste kind van de Fluitenbergse emigrant en de grondig gemengde wereldburger Maria. Freddy: fors uitgevallen nazaat, lichtbruine tint, heldere ogen en stug zwart haar. Freddy met het temperament van zijn moeder en de naïviteit van zijn vader, van beide ouders een helder aanwijsbaar deel van hun genen, leek het, al had Freddy nooit een helder beeld van zijn vader gekregen. Egbert Sassenheim had de steile gereformeerde uit de oude landschap meegenomen en hij had dat houvast nooit losgelaten.

De strakke leer was gebleven, ondanks het milde klimaat en de warme verhoudingen. De dooi was bij zijn vader nooit echt ingetreden. Naast de bijbel waren sigaretten de enige verslaving die Egbert Sassenheim zich permitteerde, ondanks de zinsnede uit de Bijbel dat de tempel van

de Heer niet bezoedeld mocht worden, rookte Freddy's vader als een roomskatholiek, een ketter.

De sigaretten hadden voortijdig hun tol geëist. Als twaalfjarige was Freddy heer des huizes en kwam een eind aan het D.V. dat hem meer had gevormd dan hij verdragen kon. Dat leiderschap in het ouderlijk huis was hem goed bevallen tot moeder Maria zich bekeerde tot een landgenoot, en halfbloed José Gonzalvez de rol van vader en huisman overnam.

'En wat verbouwde je in Brazilië?' Nijholt wees naar de maïs. Een trekker reed over het pad met in de laadbak voedermaïs voor de paarden. De trekker stopte.

'Katoen,' zei Sassenheim, 'katoen en suikerriet. Maar dat is al lang niet meer zo.'

Toen José Gonzalvez bij Maria en Freddy in huis kwam, bracht hij twee dochters mee, ineens had Freddy twee oudere zussen. Zelfde moeder, andere vader. Freddy was van slag geraakt door wat hij zag als de berekende handelswijze van zijn moeder. Ze had de Drent verleid om uit het moeras van aboriginal te kunnen ontsnappen. Hij, Fernandez, Freddy, was het eerste en enige gevolg van die verovering geweest waarbij de roomse van de fiene – de orthodoxe – had gewonnen. Freddy had zijn moeder er nooit naar gevraagd, maar uit de zeldzame onthullingen had hij opgemaakt dat het niet heel moeilijk was geweest om zijn vader zaad te ontfutselen. Landarbeider uit Fluitenberg als hoofdprijs voor een inlandse vrouw in Zuid-Amerika, er waren minder rendabele investeringen gedaan in ontwikkelingshulp. Als tiener had Freddy die kostenbatenanalyse niet kunnen maken. Dat inzicht kwam later aan de *Faculdade de economia* van de *Universidade de Brasília*. Daar groeide langzaam begrip voor Maria's handelen, maar onder het oppervlak van mildheid bleef onvermoede en onbegrepen boosheid sudderen, vooral als het over zijn vader ging. Freddy had het gevoel dat hij altijd wees was geweest. Egbert Sassenheim noch José Gonzalvez kon hij als vader omarmen.

'In Castrolanda en ook in de katholieke enclave Holambra is de boerenactiviteit verschoven,' zei Freddy Sassenheim, 'naar bloemen en naar groente; komkommers, tomaten, paprika's, aubergines. Het is te ver vliegen, anders zouden we hier Braziliaanse groenten eten naast het Argentijnse rundvlees. Ik was toen al weg.' Zijn laatste woorden klonken alsof hij nooit terug zou willen naar zijn geboortegrond.

De paarden stonden bij het hek en wachtten op suikerklonten en veekoeken. Niet eenmaal was gehinnik te horen boven het ploffende geluid van de trekker. De boer had geen haast. De paarden hadden geduld.

Freddy had in Brasília bedrijfseconomie bijna afgerond en toen voorgoed afscheid genomen van zijn moeder, van zijn zussen en van José Gonzalvez. Hij had afscheid genomen van Therèsa Siboleka. Hij had het graf van zijn vader niet bezocht.

'Woon je hier al lang?'

De vraag was onduidelijk. In dit land, in deze provicie, op deze plek? Sassenheim wilde niet antwoorden. Hij had spijt van de kennismaking en van zijn rondleiding. Deze boer – was de man naast hem eigenlijk wel een boer? – vroeg meer dan hij wilde zeggen. Maar als het erop aankwam waren die vragen niet het probleem. Sassenheim voelde zich gedwongen te praten, terwijl hij niet wilde vertellen wat zich aan hem opdrong. Het was alsof hij Ruben vragen hoorde stellen. Ruben die meer wilde weten. Freddy Sassenheim voelde zijn onderkaak verstrammen. Hoe kleiner de lichtkoepel van de avond werd, hoe strakker de aandrang om te praten.

Sassenheim was via Lissabon naar Amsterdam gevlogen. Hij had de familie van zijn vader niet opgezocht. Natuurlijk was hij naar Fluitenberg gegaan. Bij de bakker, die er toen nog was, had hij een zak broodjes gekocht en zich gelaafd aan de tongval en het accent dat hij zich van Egbert Sassenheim herinnerde. *Edaone*, en *kiepen* waar ze *gedaan* en *kippen* bedoelden. Zijn moeder Maria had bijna Haarlemmerdijks met hem gesproken, afgeluisterd van andere emigranten. Dat had hij haar toe moeten geven; keurig tweetalig: Nederlands en Portugees opgevoed. Intelligente en gedreven mulattenvrouw. Hij had zich geen betere moeder kunnen wensen. Hij had zich geen beter voorbeeld kunnen wensen, wat dat aanging. En Fluitenberg was het onderscheid tussen blank en bijna blank nog niet vergeten, dat was een verschil met Brazilië. De vrouw in de bakkerswinkel gaf een kind een half kadetje, dat weer wel.

'Hier woon ik sinds een paar jaar,' zei Sassenheim. Freddy wees naar een bouwkeet op wielen, verscholen tussen eiken, berken en uitgebloeide kamperfoelie. Donkergroen, luiken voor de ramen die opengeslagen waren. Geen elektra en geen verlichting.

'Als ik op mijn land ben, slaap ik hier.' Hij sloeg met zijn platte hand tegen het geverfde hout.

'Maar niet zo vaak. Ik woon in Amsterdam, meestal. Jaren.'

Twee meter breed, ruim vier meter lang. De deur stond open. Een klein keukenblok was zichtbaar aan de rechterkant en aan het eind een smal opgemaakt bed in de breedte van de wagen. Net lang genoeg voor de Amsterdammer die geen Amsterdammer was. Buiten een kraan boven een plastic buis die in het hoogveen stak. Er was één stoel. Ze liepen het huisje voorbij.

'Vrijwel niemand weet dat de wagen hier staat. Dat houd ik graag zo.'

Freddy Sassenheim had geen angst gekend toen hij zijn geboorteland de rug toekeerde. Hij kende de mores, de ongeschreven regels om te bereiken wat je wilde bereiken en de ongeschreven regels om op de eerste rij te komen. Zijn huidskleur was precies goed, als van de gemiddelde Braziliaan, zijn postuur was bovengemiddeld, een westers vierkant hoofd met

zware wenkbrauwen, een stevig lijf door paardrijden, duiken, snorkelen, zeilen, dansen. Zonder problemen had hij in modetijdschriften kunnen figureren om luxe parfums of leren jassen met bontkragen aan de man te brengen. Horloges had ook gekund.

Zijn lijf had hem Therèse Siboleka gebracht. Hij was aan een vrouw toe geweest, toen de grootste boosheid over zijn vader, over zijn stiefvader, over de dubbele agenda en over wat hij zag als Zuid-Amerikaans opportunisme van zijn moeder Maria, was weggezakt. In Brasília was alles nieuw en zonder geschiedenis. Dat was pas leven.

'Dit is Amerikaanse vogelkers,' zei Nijholt, 'die mag je wel weghalen. De Amerikanen overwoekeren alles als je ze laat staan.' Nijholt boog een tak, de tak boog terug.

'En deze?' vroeg Sassenheim. 'Is dit ook vogelkers?'

Glad donkergroen blad en zwarte bessen.

'Dat is een vuilboom,' zei Nijholt, 'een gewone.'

Hij pakte een twijg vast.

'Je ziet het aan de schors: vlekken. Dit heet ook wel sporkehout. Kleine gleufjes in de bast, zo kan zuurstof naar binnen. Heel bijzonder, niet veel planten doen dat zo.' Nijholt drukte zijn nagel in de bast van de vuilboom. 'Die naam,' Nijholt draaide zich naar Sassenheim en tikte met zijn stok tegen de struik. 'Waarom die struik zo heet, weet ik niet.' Nijholt rook aan zijn vingers. 'Oh, ja, de schors stinkt.'

Tien meter voorbij de keet kwam achter struiken een veenplas tevoorschijn. Donkerzwart de bodem en een bijna perfect spiegelend wateroppervlak. Het gele, bruine en lichtgroene blad van de berken aan de overkant van de plas weerspiegelde symmetrisch. Nijholt zakte door zijn knieën en maakte foto's. Nog even en alle kleuren zouden veranderen in grijstinten. De nacht kent geen kleur. Nijholt zei niets.

'Bij zomerdag drijf ik hier op een luchtbed,' zei Sassenheim. 'Niemand die me ziet.' Hij draaide zijn gezicht naar de plas, alsof hij niet wilde dat Nijholt zijn blik ontmoette.

Met Therèse zwom hij aan de Copa Cabãna en later, toen hij haar lichaam had geproefd, in het meer aan de weg van Castrolando naar Brasília, achter Patrimônio São Pedro, voorbij plantages en naast een natuurgebied dat door de bulldozers was vergeten. Ze hadden in de Chevrolet overnacht, maar nauwelijks geslapen. Ze hadden gepraat. Freddy had zijn verhaal verteld – vader, stiefvader, moeder, weeskind – en Therèse het hare. Ze was snel klaar.

Therèse was na hun 'burgelijk' huwelijk weer begonnen te roken. Ze wilde nóg een keer met hem trouwen, had ze gezegd, maar dan echt. In

de katholieke kerk, met een pastoor en bruidsmeisjes, met misdienaars en orgelmuziek. “Echte liefde”, had Therèse gezegd, “ik wil echte liefde.”

Aan de oever van de Represa de Xavantes had hij in de wittebroodsweken afscheid van haar genomen. Pas veel later had Freddy zich afgevraagd wat ze had bedoeld met “echte liefde”: liefde ontvangen of liefde geven? En Ruben, die niets van Therèse wist kwam met dezelfde vragen over liefde. Ruben wilde meer weten dan verhalen over liefde voor reptielen.

‘Ik heb hier nog geen adders gezien,’ zei Sassenheim, alsof hij van onderwerp wilde veranderen. ‘Ik weet niet of ze hier zitten.’

‘Zitten niet,’ zei Nijholt, ‘maar liggen en kruipen wel.’ Hij glimlachte om zijn grapje. Alsof er ijs gebroken moest worden op dit verlaten perceel omringd door de hele bewoonde wereld en de rest van het heelal.

‘Kijk in het voorjaar op open plekken in de zon. Je vindt ook afgestroopte huiden van adders, als je goed zoekt.’ Nijholt schuurde met zijn schoen over het veen. ‘Adders, ringslangen genoeg in dit paradijs. Slangen zijn nooit ver weg.’

De liefde voor reptielen was langzaam bij Freddy Sassenheim binnengegleden. Met Therèse Siboleka had hij een tocht van tien dagen op de Amazone gemaakt. Hun ‘burgelijke’ huwelijksreis. Ze hadden geen ambtenaar gezien of gesproken. Hun trouwerij was hun zelfverklaarde eeuwige verbintenis, zonder getuigen. Pas na vijf dagen had hij de krokodillen, leguanen, hagedissen en varanen opgemerkt, verblind als hij was geweest door haar lichaam en haar lichaamsopeningen. Zijn schrale penis met schrijnende wondjes aan de schacht verdubbelden aanvankelijk de overgave, maar irriteerden na een paar dagen. Pijn is niet altijd hetzelfde als genot.

Toen de sex stilstond – Onzelieveheer had dat zo geregeld, D.V. zou Egbert Sassenheim gezegd hebben – kwam de tijd voor een goed gesprek. In elk geval voor een gesprek. Therèse had toen haar eerste sigaret opgestoken. De eerste sinds hij haar had leren kennen. Voor zijn gevoel kende hij Therèse een eeuwigheid, de werkelijkheid was daarmee zwaar in tegenspraak, maar de eindeloze Amazone had lak aan zijn rationele bezwaren. Door de lichaamsgeur en de filtersigaretten van Therèse rook Freddy de nadagen van Egbert Sassenheim met *edaone* en met *kiepen*. Therèse bleef hem Ferdnandez noemen, ook toen hij zei dat hij Freddy heette.

Vanaf de steiger van Rio Urubu zag hij krokodillen langs de oever rusten tot ze dode honden en afvalvlees kregen toegeworpen. Doodstil en dan plotselinge extase als de kaken zich om de prooi sloten. De laatste avond gooide de hoteleigenaar een levende witgevederde kip in de rivier, drie, vier meter van de balustrade. De krokodil wist wat te doen. Ongeremde driften. De krokodil leek te lachen.

Freddy Sassenheim had gevoeld hoe zijn lichaam in de bermuda een eigen spel speelde bij de aanblik van de sluitende kaken en de veren op het wateroppervlak. Therèse Siboleka had op het terras haar hand niet thuisgehouden. "Paixão", had ze gezegd. "Verdadeira paixão."

Bij de afrekening van het hotel stonden twee levende kippen, die voor de "ware passie" hadden gezorgd, op de rekening. Therèse had het schouwspel besteld. Ze had hem een plezier willen doen. In de hotelkamer had hij Therèse een plezier gedaan, tot bloedens toe.

Therèse had in Itacoatiara de jager in hem losgemaakt en de liefde voor reptielen aangewakkerd. De anaconda was nog gevaarlijker, had de hoteleigenaar gezegd. De slang heette in de Tupitaal Mairapuã, de sluipende dood, gevaarlijker dan luipaard of krokodil. "Mas menos perigoso que as mulheres." Therèse had geknikt. Vrouwen zijn het gevaarlijkst.

Bij Freddy was een scheur ontstaan, maar hij had niet geweten waar hij het begin van de breuk had moeten zoeken. Hij was blij geweest dat ze de volgende dag terugvlogen naar São Paulo.

'Zijn hier ook krokodillen?' had Terèsa een week later gevraagd bij het meer achter de plantages. Het was genoeg geweest voor Freddy Sassenheim. Zijn lijf had hem Therèse Siboleka gebracht. Zijn lijf had zich van Therèse Siboleka ontdaan. Vijf dagen na Represa de Xavantes was Sassenheim in Amsterdam geland.

Sophie Schreuder kende de geschiedenis van Freddy Sassenheim niet. Niemand kon zijn verhaal vertellen. Ruben wist van niets.

Nijholt kneep een blaadje van de gagel. De struik zat vol bruinrode bessen.

'Dit gaat in Beerenburg, in kruidendrank. Ruik je de zoetige geur? Ruik je het?'

Sassenheim snoof van afstand. Hij hoefde niet dichtbij Nijholt te komen.

'Nee,' zei hij, 'ik ruik het niet. Mijn reukorgaan is niet meer wat het was. De jaren.' Hij vervolgde: 'Misschien komt het van het duiken dat ik slecht ruik. Ik duik graag.'

Sassenheim heeft een neopreen pak met zuurstoffles, duikmasker en toebehoren.

'Het water is niet diep. Niet meer dan anderhalve meter,' zei hij.

Freddy Sassenheim wist niet waar zijn liefde voor koudbloedigen op gebaseerd was. Minder temperament bij lage temperatuur en oneindig lang stil kunnen zitten, of eindeloos liggen en slapen. Geen besef van tijd, geen heden en verleden, geen haast, maar als de temperatuur omhoog gaat, komt het jachtinstinct en de behendigheid van de rover weer tevoorschijn. De geilheid en de paartijd melden zich als de temperatuur stijgt. Controle en vertraging door koudmaken. Het kannibalisme waar de ene krokodil de andere opeet.

In het vennetje had Freddy Sassenheim geen leven kunnen ontdekken. Er kwamen geen vogels, er zwommen geen vissen.

'Het water is heel zuur,' zei hij. 'Hier wil niets leven.'

Nijholt knikte en raakte met zijn wandelstok het wateroppervlak. De stok

weerspiegelde op het water in perfecte hoek, kabbelde mee. Niets op de bodem was zichtbaar, alles onder de waterspiegel was zwart.

'Op de bodem liggen boomstronken van eeuwenoud. Hout dat zo zwaar is dat het niet drijft. Alles zinkt in dit ven. Kienhout.'

Een internationaal bedrijf had Sassenheim weggekaapt. Sassenheim sprak zijn talen, had flair, gebruikte zijn sportiviteit op congressen en aan bars. Zakendoen was vooral lichaamstaal en had minder met intellect te maken, al was enig vernuft en inzicht in belangen en relaties wel gemakkelijk. Freddy regelde de eerste contacten en als het echte werk gedaan moest worden, het afgeleide lobbyen en de ondertekening van contracten, was hij al weer op stap voor de volgende werving. Sassenheim vloog in en uit, dat was zijn kapitaal in het concern. Iedereen werd er beter van. Sophie Schreuder hield van zijn lichaam, maar ze hield meer nog van zijn temperament en van zijn intellect. Het was geen liefde op het eerste gezicht. 'Je bent zo moeilijk te veroveren,' had Sophie geklaagd. 'Ik begrijp je niet.'

'Beter je best doen,' had hij gezegd. Sophie Schreuder had haar best gedaan.

Sophie Schreuder bleef haar best doen, ook nadat de kinderen school en huis hadden verlaten. Op Ruben na. Vaderskind. Kind op zoek naar een vader.

'Ik ben geen manager en grootverdiener,' zei Sassenheim, 'ik voel me bioloog. Ik kan er niets aan doen. Ik werk in de wereld, maar eigenlijk ben ik bioloog. Ik houd van koude kikkers.' En met uitgestreken gezicht voegde hij eraan toe: 'Ik mag ze graag. Kikkers, slangen.'

Freddy Sassenheim trok de steel van een pitrus tussen zijn tanden door. Dat had hij Nijholt zien doen.

'Koude kikkers. Dat ik dat zeg,' liet hij erop volgen.

Freddy Sassenheim leek oprecht verbaasd.

'Morgen komt Ruben, morgen ga ik met Ruben duiken tussen het kienhout.'

'Ik laat je alleen,' zei Nijholt. Hij wreef zijn hand langzaam over het handvat van zijn stok heen en weer. 'Wat je alleen kunt doen, moet je alleen doen.' En of hij nog meer helderheid wilde toevoegen. 'Het hele leven moet je alles alleen doen. Als ik je iets raden mag: laat anderen buiten belangrijke besluiten, je hebt niets aan wat een ander van je vindt.'

Nijholt lachte nauwelijks hoorbaar.

'We zijn een randverschijnsel.' Zijn stok zocht de doorgang tussen twee graspollen. 'De mens moet schijnen wat hij is.' Nijholt kuchte twee keer kort, 'God wat hoor ik mezelf preken. Ik lijk wel een horoscoop.'

Het leek alsof Henk Nijholt alles wat hij had gezegd weg wilde spugen, alsof zijn woorden hun gewicht in goud waard waren. Massaloze woorden.

Nijholt draaide zich om, strompelde bijna over een pitruspol en lachte nogmaals in het schemerdonker, maar nu harder. Een merel kwetterde. In dit land waakt iedereen over iedereen.

Freddy Sassenheim bleef staan, handen in de zakken, z'n rug naar de schuilhut. De snoeischaar stond schuin tegen de wagen. Hij staarde in de verte en leek niets te zien. Freddy Sassenheim zag enkel het beeld dat zijn geestesoog in zijn hoofd projecteerde. Er was een schim in de nevel verdwenen. Helderheid werd zijn deel. Thuiskomen kwam dichterbij.

'Morgen komt Ruben bij me,' zei hij tegen niemand.

Sassenheim haalde zijn duikpak uit de wagen. Hij kleedde zich uit en trok langzaam het neopreen over zijn lichaam. Gespierd lijf, imponerend lijf, lijf voor Therèse Siboleka, lijf voor Sophie Schreuder, lijf voor de andere vrouwen die toevallig zijn pad hadden gekruisd en die hij niet uit de weg was gegaan. Zwemvliezen waren niet nodig. Ook zonder zwemvliezen was hij snel. Hij kwam snel en hij vertrok snel, als dat nodig was.

Wijsheid was nodig. Voor goed leven was enkel wijsheid nodig.

Sassenheim controleerde de zuurstofcilinder, de kraan, het ventiel, de riemen, de gordel met lood, de bril.

Tudo bem.

Sassenheim liep naar de veenplas. Om na te denken. Alleen. Om alleen na te denken. Ruben zou opnieuw vragen stellen. Ruben wilde antwoorden. Antwoorden over liefde en andere zaken. Kind op zoek naar een vader.

Voorzichtig stapte Freddy Sassenheim het water in. Twee maanden eerder had hij in de oever een instap gemaakt en takken en planten weggehaald.

"Ik ben een krokodil", had hij tegen Sophie gezegd.

Naakt drijft ze op het luchtbed. Ze wil niet in het troebele water zwemmen. Milde namiddagzon, microfoontje in een oor. eReader boven haar hoofd tegen de zon. Ogen dicht. Ze heeft de boeken uit. Ze verveelt zich op dit perceel.

De krokodil staat naast haar. Het water is niet diep. Freddy weet onder water de plekken van de kienstobben, het labyrint tussen de wortels van eeuwenoude eiken. Een schot, nog een. De Drentse jager buiten het jachtseizoen. Een fazant vlucht schreeuwend uit de strubben over het wateroppervlak. Sophie Schreuder draait zich op haar buik. Een vrouwtjesfazant scheert over hun hoofden. Geplons. Watergekletter. Veren zweven naar beneden. Stilte.

Tot zijn knieën staat hij in het zwarte water. De lucht is grijs en nevelig, geen ster te zien. In de verte rijdt de lijndienst voorbij. Sassenheim laat zich verder in het water glijden, hoofd boven water, kin boven het oppervlak. Sassenheim draait de zuurstofkraan dicht. Sassenheim maakt de drijfband los. De krokodil glijdt naar zijn prooi. Hij weet de weg naar de waarheid.

Ruben komt. Morgen komt Ruben.

Gods water

Bernard Dreier fietste driemaal het rondje van de rotonde, als wilde hij zeker zijn van het aantal heideschapen op het grasveldje in het midden, als was hij een herdershond, een bordercollie die vooral kijkt, zelden blaft, laat staan bijt. De schapen lieten onverstoorbaar verleden en heden passeren. De schapen lieten Bernard Dreier niet, aan niemand niet, merken wat ze van hun leven vonden, geen vreugde en geen verwijten. Ze hadden geen weet van grijze luchten, afremmende en optrekkende auto's, scheurende brommers, fietsers en kaalgeschoren bermen. Het waren Drentse veldkeien voorzien van metalen poten en platijzeren snuiten; kunstzinnige metaforen voor het ooit levende landschap. Er was geen enkele onduidelijkheid over hun plaats in het onherstelbaar verbeterde land.

Bernard Dreier wachtte op autoverkeer dat voorrang had op kruisende fietsers. Hij deed waar hij goed in was: kijken, versnellen, langzaam trappen, opnieuw versnellen en balanceren op de stilstaande fiets. Net als vroeger. Kind van acht, kampioen stilstaan op de fiets. Dat was niet moeilijk geweest, met een zwakkere tegenstander, zijn jongere broer Wim die in kinderlijke naïviteit op de te grote opoefiets de weddenschap was aangegaan. "Bennie, maak Wim niet an het janken." Bernard hoort zijn moeder.

Het was zíjn schuld dat zijn jongere broertje huilde, het was altijd zijn schuld. Wim had een abonnement op janken. Bennie was klant bij de schuldvoorziening.

Vader was solidair met moeder, pa en moe trokken één lijn om gejank de kop in te drukken. Pas veel later had Dreier begrepen waar die solidariteit, al heette dat nog niet zo, haar oorsprong vond, hij had er om kunnen lachen, huilen wilde hij nooit meer, maar toen was er al veel water door het Oostervoortse Diep gestroomd, en door de andere beekjes en sloten in dit droge land dat op google earth inderdaad het profiel had van een omgekeerd soepbord.

Vaker dan eens had hij straf ondergaan in de bergkast in het achterhuis tussen werkkleding en regenjassen, tussen zwarte en bruine schoenpoets. Een uur rechtop staan in de donkere strafkast op een smalle kier licht van het bovenlicht na. De hemel bestond nog, maar was onbereikbaar voor het kind dat nog geen puber was. De deur van de kast ging niet op slot, maar Bernard had niet het lef de kast te verlaten voor vader hem haalde. "Zo jongen, is 't dudelk now. Ja."

Driemaal de rotonde om, alsof Bernard Dreier zichzelf driemaal om de kerk rondreed, driemaal om achtervolgers van het lijk in verwarring te brengen. Driemaal processie om boze geesten voor de gek te houden, een weg terug over hetzelfde pad was niet mogelijk.

Dreier volgde de van overheidswege voorgeschreven rijrichting op het fiets-

pad om de rotonde. Hij was niet van plan het pad terug te nemen, als dat al mogelijk zou zijn. En was het geen kenmerk van een rotonde, en van het menselijk bestaan, dat je altijd op dezelfde plek uitkwam?

Niemand kon de weg terug, niet te voet, ook niet op de fiets, al drong die heimweeroute zich bij vlagen op. De kindertijd is het meest dierbaar, ook als die tijd niet altijd in harmonie is verlopen. Dwarsigheid voelde hij vooral in zijn hoofd, zijn tegendraadsheid was onzichtbaar in zijn daden. Bernard Dreier was een nette blanke man met nette leren schoenen en een nette schone kantoorbaan. Zolang het nog zou duren. 'Crisis is overal,' had hij vorig jaar met kerstmis tegen Bertha gezegd, 'straks heeft niemand mij meer nodig.'

'Ja, crisis is overal,' had Bertha hem geantwoord. Ze waren perfect op elkaar afgesteld en ingespeeld. Geen klagen. Geen klagen, vooral niet meer toen de kinderen naar het buitenland waren vertrokken.

Boven een lege groothandel in kermisartikelen en aanverwante overbodige zaken was het notariskantoor. De volgende halte op weg naar de plek van bestemming. Er waren nu eenmaal zaken die geregeld moesten worden. En als hij ze zelf niet kon regelen, vanwege wettelijke en praktische bezwaren, dan moest de broederschap dat maar doen. Al ging dat niet van harte. Dreier had het niet zo op broederschappen.

Tussen de rotonde en de gevel van het kantoor begon de regen eerst aarzelend en plots met koude en heftige vlagen uit de grijze lucht te plenzen, als wilde de hemel de kalende man in kameelkleurige zomerjasje, te koud voor de herfst, nog zegenen voor het ritueel een aanvang nam, dat hij over zichzelf had afgeroepen. Bernard Dreier was net op tijd binnen.

De notaris had ruim de tijd genomen. Een testament was een serieuze zaak, al was het niet de bedoeling om over het eigen graf heen te regeren. Een nalatenschap was niet meer dan wat de naam beweerde; een nalatenschap.

Gods water over Gods akker laten vloeien kon altijd nog, maar een gedeponeerde akte was altijd beter. Er was tijd voor nog een koffie. Het ging slecht met de handel. Weinig hypotheken en nog minder achtergestelde leningen. Het notariaat hield met testamenten het hoofd boven water, zoveel was Dreier duidelijk geworden. Met tegenzin gaf hij zijn geld uit aan het onvermijdelijke en noodzakelijke.

Na anderhalf uur stond Bernard Dreier weer buiten. De regen had niet doorgezet. Uit het oosten waaide een straffe kille wind. Hoe snel kon wind draaien. Snel.

In Vries koos Dreier de toeristische route over de Hooidijk. Hij had geen haast. Thuis wachtte niemand op hem, de eerste uren niet. Als hij tegen etenstijd terug zou zijn, was dat vroeg genoeg wat Bertha betrof. Hij mocht natuurlijk wel eerder thuis komen. Het was immers ook zíjn huis.

Even buiten het dorp waren boeren bezig aardappelen van het land te halen. Een tractor leidde de rooimachine. Een jonge vrouw hoog boven de akker

naast de sorteerband haalde keien tussen pasgerooide aardappelen vandaan. Elk jaar raakte wel een kind, vrouw of knecht bekneld. Elk jaar werden er vingers, handen, armen, voeten of een heel leven geofferd op de zandgrond die vergeven was van keien en ander ongemak. Aan de bosrand schopte een jonge boer in blauwe overall dode ranken tussen de voren vandaan. In de volgende gang zou de machine niet vastlopen in de lange dode ranken.

Niemand had Dreier gewaarschuwd. Al was waarschuwen niet het juiste woord. In de taal van dit land betekent waarschuwen ook: op de hoogte brengen. Waarschuwen is informeren, maar niemand had hem over de dood van zijn zus geïnformeerd. Marietje lag opgebaard in de Boskamp, drie kwartier fietsen van de aardappelbult aan de Hooidijk.

Thea mocht hij zeggen. De notaris had ook op het Stedelijk Gymnasium gezeten. Thea Vasteveld was twintig jaar geleden ook op de reünie geweest, ze was ook op de begrafenis van Reijnders geweest; *geschiedenis* die zo jammerlijk aan zijn einde was gekomen. In Thailand nog wel. "Bijkaans beter zo. Jongetjes, ie weet dat wel."

Ze had de taal aangepast aan de vertrouwelijkheid die al snel was ontstaan. Met gedeelde tongval en gedeelde schooltijd waren ze bijna familie, Dreier en Thea Vasteveld, maar op enkele gezamenlijke herinneringen na had Dreier geen enkele behoefte aan verwantschap. Dat *geschiedenis* van 'kleine jongies huuld' was algemeen bekend. *Geschiedenis* had er nooit een geheim van gemaakt. En wat niet geheim was, daar maakte niemand in de Olde Laandschap zich druk over. En ook niet over geheimen, voorzover ze bestonden.

Thea Vasteveld leek met haar rond hoofd en haar grijs steil haar op geen van zijn geliefden, geen van zijn scharrels, vriendinnen, halve verloofden, op geen van zijn betaalde en onbetaalde liefdes. Thea Vasteveld had geen familiaire trekken, al kon dat gemakkelijk in dit lege land waar iedereen iedereen leek te kennen. Voor hij het kantoor had verlaten vroeg ze met tegenzin naar zijn identiteitsbewijs – "Ik weet wel van wie ie der iene bint." – maar het noodzakelijke moest. Zijn rijbewijs was nog tot 2018 geldig. Dreier kon vooruit.

De trekker met lege voorraadwagen wachtte op de wendakker. De motor draaide. Trekkers maakten geen kilometers, wist Dreier. Een trekker telt de uren van activiteit van zuigers, krukas, differentieel, pompen en aftakas. Voor een boer was een trekker een mens, een lotgenoot. Eenmaal gestart bleef de motor draaien tot de plek op het erf weer was gehaald. Boer en trekker trokken gelijk op.

Dreier luisterde naar de vertrouwde klanken. Hij had moeite afzonderlijke slagen van de motor te onderscheiden. Misschien lag dat aan zijn gehoor, hij kreeg niet alles wat gezegd werd meer mee, misschien lag het aan de vooruitgang van de techniek. Dreier wachtte niet tot de rooimachine weer bij de laadwagen was. De geur van pasgerooide aardappelen had hij al opgesnoven. Dreier vervolgde zijn weg.

In het *Dagblad van het Noorden* zag Dreier de laatste advertentie van Marietje Mooiweer – Dreier. Een man, twee getrouwde kinderen en vijf kleinkinderen met exotische namen. "*Nooit vragend, nooit klagend. Altijd alles voor zichzelf dragend was zij een steun voor anderen.*"

Cursief, dacht Dreier. Die terugblikken, dichtregels, motto's en laatste woorden van de overledene in laatstecontactadvertenties staan altijd cursief afgedrukt. Net of we de woorden niet serieus hoeven te nemen. En verder, dacht hij, dat *nooit* betekent natuurlijk het tegendeel. Door nooit te vragen, hangen de behoeften van zieken van lichaam en van geest tussen zieke en verzorgers, dag en nacht.

"Mij niet gezien, gvd", vloekte hij onhoorbaar. "Ik kom niet. Ik ga niet."

Voor de kwaalmethoofdletter zijn zus bezocht, had hij al lang afscheid genomen. De familie was door entropie getroffen, in chaos uiteengespat. Hoe lang geleden? Vijftien jaar, twintig jaar? Langer. En zijn broer Wim was al eerder vertrokken, en nu, na Marietje, was het zijn beurt.

Zijn vader, Minne Dreier, de vader van Marietje, de vader van Wim, de vader van godmagwetenwienogmeer was in het buitenland overleden, niet in Thailand, maar wel ver weg. Het lichaam was nooit teruggestuurd, geen verzekering om het lijk te transporteren en dood was dood. Minne Dreier had de aarde verlaten, de hemel was overal dichtbij.

Anna Dreier – Goosefoort was voor de incheckbalie op Schiphol omgekeerd. 'Rie me maor weer hen huus,' had ze gezegd. En, als was het een gewoontegebaar, had Bernard het vliegticket zonder commentaar aangepakt en in de binnenzak van zijn jasje gestoken. Hij was nauwelijks verbaasd geweest.

'Ik draag vader in het hart.' Die zin kwam in het Hollands over moeders' lippen. Bernard wist dat ze loog.

Dreier ziet nog haar rimpelige handen tegen de bloemetjesjurk, tegen de borsten die hem in zijn eerste jaar van voeding hadden voorzien. Zijn moeder had voor haar beperkte lengte grote handen, en borsten die op de handen leken afgestemd. Asymmetrie was de regel in Dreiers familie. Dat het rechteroor van Bernard veel hoger aan de schedel was geplakt dan het linker kwam niet door de trekkende handen van vader en moeder, maar lag aan de genen van de grootouders. Goosefoort kant. Alles verdragen en nooit klagen.

'Minne is in de hemel,' had moeder gezegd, en na een korte pauze waarin opluchting zichtbaar werd, 'Now ik nog.'

Zijn moeder bewaarde alles in haar hart. Die voorraad werd zo groot dat Bernard Dreier dat pakhuis aan onuitgesproken gevoelens en onuitgesproken verstandelijke en vooral ook domme overwegingen niet langer kon dragen, niet langer wilde dragen. Bernard Dreier had zich een vrouw gezocht, Bertha, om van zijn familie verlost te zijn. Hij had zijn begrafenisverzekering, op de polis van vader en moeder, opgezegd. Dela, Draagt Elkanders Lasten, zat niet in zijn genen. Hij kon alles zelf, en dat deed hij ook.

In de berm die overging in een droge sloot met aan de overkant een ruiterpad,

groeiden tientallen paddestoelen, Rood met witte stippen. Veel rood en nog meer witte stippen. Bernard Dreier kreeg natte plekken in de knieën van zijn broek toen hij de bosgrond met blote vingers opzijschoof. "De meeste schimmel woekert ondergronds."

Bernard Dreier telde de rode hoedjes van de vliegenzwammen, omdat hij toch niets anders te doen had, en vergat het aantal uit prille gewoonte. Uit de fietstas diepte hij een banaan op met donkerbruine vlekken op de schil. Hij begroef de schil naast de paddestoelen, veegde zijn handen af aan het herfstblad en vervolgens aan zijn donkere broek. Niemand die het zag.

Bij de volgende afslag kreeg Bernard Dreier de wind vol in de rug en trok de kilte langzaam uit zijn borst. Bij de boerderij in de bocht stonden twee boeren en een vrouw, boerin misschien, zwijgend naast elkaar over het grasland te staren. Schapen en ook vossen waren in deze leegte talrijker dan woorden.

Wolken scheurden en lieten de middagzon kort over het land schijnen. Het was alsof het gras fluoresceerde, zo fel groen. De laatste snee gras lag op een bult om in kuilvoer te veranderen. Een Drentse Patrijs keek mee over het land. "Voordeel van koud en klam weer", dacht Dreier. "Geen honden achter me aan."

Minne Dreier had geen testament gehad. Minne Dreier was getrouwd met Annie Goosefoort, in gemeenschap van goederen, en dat was op de geslachtelijke gemeenschap na ongeveer het enige geweest wat Bernard aan gemeenschappelijkheid had kunnen waarnemen. Maar misschien had hij niet goed opgelet. Na het verlossende bericht uit het buitenland had elk recht op een kindsportie, moeder kreeg de helft van het overschot plus een kindsportie. Met de restitutie van het vliegticket – na veel correspondentie en dreiging met een bericht in het *Nieuwsblad van het Noorden* over weduwenleed en de rol van de KLM – bleek de erfenis voor de nabestaanden genoeg om overal van af te zien. Voor de eerste en de laatste keer waren moeder, Wim, Marietje en Bernhard Dreier naar de Chinees in Ubbena geweest. Voor iedereen babi pangang omdat niemand wist wat de namen op de menukaart betekenden. Moeder had een laatste maal betaald.

Aan de linkerkant van de Oosterweg lag een vennetje van het Drentse Landschap. Eind oktober, alle trekvogels waren naar het zuiden vertrokken en gebroed werd er al maanden niet meer. Kramsvogels en ganzen uit het noorden hadden hun plek nog niet bereikt, de wintergasten konden elk moment binnenvliegen.

Achter het struweel waren onzichtbare arbeiders bezig om het landschap aan te passen. Kettingzagen, blazers en motorfrezen leefden zich uit achter een gedicht van C. S. Adema van Scheltema. *De stilte*.

"Min de stilte in uw wezen", las Dreier op het bord naast het ven. De dichtregel leek op de eerste regel van zijn dode zus in het *Dagblad*. Marietje voor altijd in de eeuwige stilte, de eeuwige afgeplagde, van ongewenst leven geschoonde

jachtvelden, de eeuwige rust van het Drentse Landschap. Zijn rug werd klam en koud. "Dit gedicht leer ik uut de kop, uit mijn hoofd. Godverdomme."

De vrouw in *Brood, koek en banket* schreeuwde alsof ze dagelijks in natuurbeheer werkte. Misschien hanteerde haar man thuis ook de kettingzaag. Koek met honing en spijs als lokale trofee. Dreier kocht een zak krentenbollen en de lokale prijswinnende koek.

"Hier de bochte om en dan rechtuut. Kan niet missen", had ze gezegd. Het kon niet missen. Zeijen stond op de kaart.

Het kon niet missen. Bernard Dreier had naar de bekende weg gevraagd. Hij was vaker over de Oude Norgerweg naar het Noordseveld gefietst. Om niet te zeggen: hij kende de omgeving als zijn broekzak. Verderop in de strubben het monumentje voor Annie Westland, gefussilleerde verzetstrijdster, en aan de andere kant van de Peesterweg in een glooiende kuil een klein hunebed met een laag nummer.

Bernard Dreier bewaarde zijn broodjes tot het hunebed. Op de bank kleumde hij met uitzicht op boeren die maïs versnipperden. Over honderd jaar was maïs wellicht een beschermd gewas, oorspronkelijke begroeiing van de akkers, zoals nu aardappels, bieten, rogge, tarwe, met af en toe een akker gierst of spelt. Traditie is tijdgebonden, en hoort in het vergeetboek, dacht Dreier. Hij wreef zich de handen warm. Hij wist niet wat hij met die gedachte bedoelde. Als gedachten al een bedoeling mochten hebben.

De akker aan de andere kant van het schelpenpad was van zijn vader geweest, niet in eigendom, maar gehuurd van een "rieke stinkerd". "Rieke stinkerd" uit de tijd waarin rijkdom nog werd afgemeten aan het aantal bunders akker – en weideland en aan het aantal koeien. Schapen deden niet mee bij de bepaling van de status. Drentse heideschapen al helemaal niet, die waren voor armoedzaaiers en later voor milieufreaks, net als geiten.

Dreier stopte de papieren zak van Bakker Jan Fledderus uit Zeijen in zijn broekzak en reed langzaam het schelpenpad af naar het zandspoor over het Noordseveld. Hij reed over het veerooster, stapte af en gleed zijn fiets tegen de veldkei die nog niet in een schaap was veranderd. Hier was het begonnen. Daar bij die spar met zware zijtak waaraan een kind nu gemakkelijk heen en weer kan zwaaien.

"Schoft," had Minne Dreier gezegd. "Tied om te schoften".

Uit de jutetas kwamen boterhammen met gebakken ei tevoorschijn en de melkfles was gevuld met warme koffie, dik verpakt in kranten van *Ons Noorden*. Dezelfde krant die in een draaiprop de fles afsloot. Koffie met veel melk en veel suiker. Er was maar één smaak.

Vader en zoon aan de rand van het aardappelveld, met de rug naar sparren, berken en verderop de heide met de Negen Bargies uit de prehistorie. De Duitsers hadden hier een schijnvliegveld willen aanleggen om de vijand voor de

gek te houden, maar dat was niet doorgegaan. Onder de Negen Bargies rustten voorouders en die zouden nog wel even blijven rusten. Onverstoorbaar tot in de eeuwigheid.

Het was de eerste keer sinds zijn overbodigheid dat Bernard Dreier deze route opnieuw verkende. De eerste keer sinds hij definitief van alle maatschappelijk en burgelijke plichten als werknemer was verlost. Sinds twee maanden was hij geen loonslaaf meer. Hij was door de crisis ingehaald.

Bernard Dreier liep manoeuvrerend tussen heide, pijpestro en pitrussen door. Tot aan de bosrand, een kilometer naar de einder, was de heide begroeid met dun geel gras. Een enkel paars bloempje van de heide was achtergebleven. Twee Schotse hooglanders waren nauwelijks zichtbaar, hun horens en bruine koppen halfverscholen in de begroeiing. Voor wie niet beter zou weten, zag dit land er prachtig en onschuldig uit. Prachtig in elk geval.

Bennie ging niet op de overhangende tak zitten. Hij hield de tak niet vast. Hij hield niets vast. Hij hield zijn handen in zijn zakken.
Zijn vader staat half met de rug naar hem gekeerd en pist in de heide. Spatten tegen de broekspijken, spatten op de klompen, op de heide en op het pijpestro. Er lijkt geen einde aan te komen. Minne Dreier keert zich naar zijn zoon.

'Kiek,' zegt Minne Dreier, 'kiek.'

Zijn vader lacht, steekt de halve sigaret tussen zijn lippen, zuigt en blaast rook naar Bennie.

'Hier kom ie vot.'

Met zijn vrije hand beweegt Minne Dreier zijn lid.

'Kom hier Bennie.'

Bennie blijft staan. Komt niet. Zijn vader stapt naar voren.

'Hold vaste. Hold mien apparaot vaste.'

Het apparaat zwelt onder de aanraking.

'Trekken.'

Bennie beweegt zijn hand, voelt de hand van zijn verwekker op zijn schouder en in zijn haardos op zijn hoofd.

'Stiever. Stiever trekken. Ieë. Vergiemme.'

De greep om Bennie's schouder knelt krachtiger.

'Ie kunt het. Deurgaon. Trekken.'

Ze hadden tot laat in de namiddag onkruid geschoffeld. Het aardappelveld lag er puik bij. Bennie bleef bij zijn vader uit de buurt. De steel van de schoffel was zijn kinderlijk houvast, zijn enige betrouwbare verbinding met de wereld geweest. De gulden had hij tussen een naad van de houten slaapkamervloer laten glijden. Zijn geheime spaarpot.

'Wat een rust hier.'

Twee vrouwen van tien jaar jonger liepen met prikstokken op het zandpad tussen het bos en het stroomdal van het Oostervoortse Diep. Het rulle zand

remde zijn vaart en hinderde zijn balans. Bernard Dreier stapte van zijn fiets. Hij kende de vrouwen niet.

'Dan zal ik verder mijn mond houden,' grapte hij. 'Ik respecteer stilte.'

De op het oog oudste van de twee veegde over een iPad. Het scherm gaf een andere werkelijkheid weer dan de grijze lucht, de schapen en koeien in het beekdal en het knollenland onder de hoogspanningsleidingen.

'We zoeken de dam, met uitzicht over de stroom, het beekje,' zei de andere vrouw zonder hulpprogramma.

En met lichte verontrusting, met een zweem van verontwaardiging in haar stem: 'Waar zijn we?'

De spaarpot was na jaren leeg. Wim was de enige die van het bestaan wist. Misschien had Wim de geheime bergplaats aan Marietje verraden. Bennie was opgelucht geweest, meer opgelucht dan boos. Bernard was blij dat het geld van Minne Dreier er niet meer was.

'Mooi dat je er weer bent,' zegt Bertha. 'Ik dacht al, waar blijf je. Fris hè. Heb je koek meegenomen. Mooi. Zet maar koffie. Ben ik wel aan toe. Heb je je dingen kunnen regelen?'

Erica waer bestu bleven ?

Erica, dorp als geen ander. Heidedorp op de grens van zand en veen. Alle veen is als turf en bolster verdwenen. De dopheide is weg. De struikheide is weg. Het zand is gebleven. Zand. Enkel zand, zelfs geen blanke pit.

Riekus Groothuus is in dit dorp geboren, hier hoorde de wereld meer dan een halve eeuw geleden de eerste schreeuw van klein Rieksie vanaf de kokosmat voor de turfkachel. Na zijn puberteit, met veel geboden en verboden, kwam de volwassen man – zoals het hoort – zelden terug op zijn geboortegrond. Onthechting stond hoog in zijn vaandel. Afscheid van een barokke jeugd die hem lijkt te zijn overkomen. Hij was deelnemer, maar geen meester over zijn kinderjaren, en later, ook later leek het leven zich aan hem te voltrekken, alsof alles wat zijn pad kruiste hem overkwam. Hij volgde de veencultuur van de Drentse zuidoosthoek en wist niet van het troebele zure water waarin hij zwom. Het abnormale was gewoon op Erica.

De hele wereld, en wellicht ook het heelal, leek als de driehoek Kerkweg, Verlengde Vaart en Havenstraat, een beperkt speelveld voor een zanger van het levenslied.

Onthechting werd tegen het vallen van de avond, zoals de herfst van zijn leven eufemistisch werd aangeduid, topprioriteit. De blanke pit uit Erica was de beschermende bolster kwijt en zocht een nieuwe plek voor ontplooiing van zijn kwaliteiten, en van zijn hebbelijkheden. Maar Riekus Groothuus heeft na jaren in de vreemde – niet eens zo ver weg van het oude land – nog steeds de tinten van de geboortegrond, het bonte palet van natte bladeren in schitterend zonlicht kleurt ook op deze dag in oktober zijn heden en verleden.

Het bonte palet van kunst en kleinkunst, schilders, poëten, schrijvers, toneelspelers, standupcomedians, fotografen, musici en van alle anderen met een hang naar expressie van het *entartete* en het *nichtentartete* was aan hem voorbijgegaan. Niet omdat het podium van de vrije geest er niet was in dit godverlaten oord, maar omdat hij zijn ogen en oren dicht had gehouden en er niemand zijn pad had gekruist met een klisteerspuit. Niemand op Erica zat op bevrijding te wachten, niet na 1945, en later ook niet.

Over het Spekweggie, de volkse naam voor de Kerklaan, loopt hij vanaf de bushalte aan de Havenstraat naar de R.K. Kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen. Zijn vader heeft in de dertiger jaren de stenen getransporteerd met paard en wagen vanaf platschuiten in de Verlengde Hoogeveense Vaart. De Vaort in de volksmond.

Riekus Groothuus is vroeg, te vroeg voor de uitvaartdienst. Hij heeft alle tijd van de wereld. Zijn nicht is dood. Hij heeft haar ruim veertig jaar niet gezien, niet gesproken, niet aan haar gedacht, en nu is ze dood. De familie heeft aan hem gedacht. De rouwkaart bracht hem terug naar zijn afkomst. Om de tijd dood te slaan wandelt hij tussen hoge beuken door naar de begraafplaats achter

de kerk. De zerken dragen de namen van de streek: Kolker, Lubberman, Prinsen, Moorman, Lohues, Maatje, Kloppenburg, Heijnen, Sijbom, Siebon, Groothuus. En nieuwe namen op nieuw marmer van tuinders uit het Westen; Valentin, Moritoen, Ruhe en Eigenraam. Zijn vader en moeder samen in één graf. Dat konden ze, samen rusten. De beukenhaag is gerooid, het kerkhof is opgerekt, er is plaats genoeg. Maar er komt niemand meer op deze akker. "Erica, ik wil er dood nog niet begraven worden." Als Riekus Groothuus de klokken hoort, wandelt hij traag terug naar het godshuis.

In het gangpad staat de kist met haar lijk, of moet hij zeggen: het lijk? Niemand is eigendom van het lijk. In vorige eeuwen waren in Engeland *body snatchers* actief. Ze roofden lijken voor de snijzalen van de medische wetenschap. Naakte lijken. Een pond voor een kadaver, twee pond voor een dode neger die toen nog nikker heette, net als op Erica in de jaren vijftig. Maar op Erica had nog niemand een nikker gezien, dat kwam pas veel later. Op diefstal konden de lijkendieven niet worden betrapt. De kleding en schoenen van de dode lieten ze achter in het graf. Vrijspraak voor lijkenrovers.

Een foto van zijn nicht staat op de witte kist naast een wit bloemstuk. Riekus ziet niet hoe ze eruitzag voor haar hemelvaart. Hij vergeet door het raampje in de kist te kijken. Achterin de kerk neemt hij gewoontegetrouw de afslag naar het rechtergangpad. Hij laat de dode links liggen, alsof hij niet voor de lijkdienst deze reis heeft ondernomen. En misschien is dat ook zo, al weet hij het doel van zijn reis niet, als er al zoiets als een bedoeling bestaat. "Waartoe zijn wij op aarde?", of "Waartoe zijn wij op Erica?" Onmogelijke vragen met dito antwoorden.

Bij de bushalte stond een dorpsplattegrond met een rode cirkel om de kruising Kerklaan – Havenstraat met de tekst: *U bevindt zich hier*. Geen twijfel mogelijk over zijn plaatsbepaling op aarde.

De kerk is groot, te groot voor moderne tijden, met plaats voor wel 400 beminde gelovigen, volgers voor wie liefde niet meer uitsluitend van één kant komt. Bemind door de Heer, maar of die Heer ook nog het onderwerp is van meer dan culturele hartstocht is twijfelachtig. Dezelfde houten banken, dezelfde rode knielkussentjes van veertig jaar geleden, met een koperen oog om na afloop van de dienst het kussentje op te hangen. Hetzelfde zitgemak tussen rechte hoeken van zitting, leuning en knielbanken als weleer.

Riekus Groothuus neemt plaats in rij zeven aan de zijkant. Er is plaats voor drie gelovigen, strak tegen elkaar en tegen de muur. Vader, moeder, Riekus, schouder aan schouder tegen de zuidelijke muur onder de derde statie in witreliëf. *Jezus valt onder het kruis.* De eerste keer. Jezus valt voor de eerste keer, er zouden nog twee valpartijen volgen voor Golgotha, voor de opstanding.

Vader Herman Groothuus was buulman, met een fluwelen zak aan een lange stok haalde de dienaar van de Heer de centen, stuivers, dubbeltjes en kwartjes op voor de missie in Afrika of voor onderhoud van de pastoor en voor onderhoud van Margriete van de pastoor. Margriete die aan niemand toebehoorde, ook niet aan de eerwaarde. Margriete die het celibataire leven verkoos boven de liefde van een tweederangs minnaar. Margriete die in de slachtmaand de

biefstukken, het beste van de haas en de grove leverworsten van eigen slacht in ontvangst nam. Het beste was goed genoeg voor de clerus. Riekus hoeft zelfs zijn ogen niet te sluiten om te zien hoe Herman Groothuus de lange stok door de palm van zijn hand laat glijden, hoe het fluwelen zakje van Moeder de Heilige Kerk, van de clerus, bij elke gelovige aarzelt.

Op het ruime priesterkoor staat het tabernakel tegen de ronde achtermuur; de kluis voor monstrans, voor kelk en offerschalen, voor heilig brood en zure rode wijn. Vlees en bloed na de mystieke en onherroepelijke metamorfose veilig opgeborgen. Ergens in het achterhuis van deze tempel is een goddelijk afvalputje voor verzuurde wijn en verschimmelde auweltjes, voor geronnen bloed en rottend vlees. Ook bedorvenen der aarde vinden een eindbestemming, al dan niet in het geniep. Geen vrijheid voor zondaars zonder schuldbesef en boetedoening.

Riekus laat zich door de ceremoniemeester van de uitvaart gedwee naar het middenschip verplaatsen. Binnen de muren van de kerk gelden oude regels die zonder morren worden opgevolgd. De rouwenden horen bij elkaar op een kluit. Buren, vrienden, familie in zwart en grijs. Buitenstaanders die zich verstoppen in de schaduw van de bakstenen kerkmuren zijn ongewenst. Bedompte gesprekken, ingehouden vrolijkheid. Meer mensen zien elkaar sinds heugenis in dit verdwenen dorp. Jij ook hier? Ja, ik ook hier. Nu. Op deze plek. Op Erica. Nog wel. Nog steeds. Blijf nog even. Straks. Laat geen leegte. Ga niet weg. De hemel kan wachten.

Het ritueel kan een aanvang nemen. Het ritueel neemt een aanvang. Lof zij de Heer, de dode is niet dood, maar leeft. Niet te geloven. Amen.

Na de dienst, zonder *In paradisum* maar met *Immaculata, gij lelie reine* als slotzang, is er geen koffie met kadetjes, zijn er geen krentenbollen. Op Erica is allang geen bakker meer.

Het lijk dat niemand toebehoort gaat naar het crematorium in Emmen en ieder die wil gaat mee. Het lijk heeft de leiding. De dood stuurt.

Riekus knoopt zijn jas dicht en loopt over de Kerkweg richting de Vaart. Deze straat was de begrenzing van de bebouwing. Naar het oosten strekten zich de landerijen uit, onderbroken door enkele boerderijen. Lubberman, Knegt, opnieuw Lubberman, Eising, Grimme, Hanenberg. De gaten tussen de boerderijen zijn dichtgebouwd en oneindige rijen coniferen sluiten de einder grotendeels af. In de verte zijn de fabriekspijpen van de Purit te zien. Werkeloos, zoals veel in dit leeggegraven moerasland.

Riekus neemt de brug en vervolgt zijn weg aan de zuidkant van de Vaart. Hier kwam hij nooit. Verlengde Hoogeveense Vaart z.z. De vaart is veranderd in een brede sloot voor recreatieboten en voor vissers die van nietsdoen hun dagbesteding hebben gemaakt. Water aan deze kant van de sluis stond merakel hoog, tot voorbij de bocht naar Klazienaveen. Waar de Hondsrug steeg, leek het water te zakken.

De Ericase brug. Doorgang in zuidelijke richting naar de Peel, naar Oud-Schoonebeek en naar NieuwSchoonebeek, de Pannekoekendijk, plaatselijk bekend als Pandiek. De brug nabij voorheen hotel Panman. Verblijfplaats voor reizigers, vertegenwoordigers in garen en band, voor hannekemaaiers en kiepkerels. Achter het café een zaal voor bruiloften en partijen van alle denominaties. Panman stuurde zijn kroost naar alle kerken; hervormd, gereformeerd, vrijgemaakt, rooms. Klantenbinding. Gedwongen winkelnering. Panman verhing zich op de bovenkamer: briefje in zijn jaszak: "Ik zal het nooit weer doen." Geen voorganger wilde Panman teraarde bestellen.

Riekus weet alles nog. Alles wat hij niet is vergeten en ook wat hij is vergeten, meldt zich terwijl het lijk bij de Meerdijk in Emmen wordt afgeleverd. Tot stof wederkeren – gemiddeld zeven pond – een fluitje van een cent.

Naar het noorden. De Havenstraat. Halverwege de Ericase brug en de openbare begraafplaats – voor gereformeerden en hervormden, er waren geen ongelovigen op Erica, althans niet in de beleving van de volgelingen van de Heer – hield Riekus Groothuus stil voor een arbeidershuisje. Lage dakgoten binnen handbereik, in de voorgevel twee smalle ramen met tussen de ramen een schoorsteen met geelbruine vlekken aan de bovenrand als de gele vingertoppen van een verstokte roker. Op de zolderverdieping twee kleine raampjes zonder vitrage. Twee ogen die voorheen hun blik gericht hielden op de Veenschapswijk, inmiddels gedempt en voorzien van bebouwing die Nieuw Amsterdam aan het oog onttrekt. Een zolder met nauwelijks plaats voor een bed. Een strozak voor een voorbijganger, indien nodig.

De voordeur als vanouds in de zijgevel. Hier woonde Josef Prins met Marie Minke. Tien jaar, misschien langer. Ze waren door het dorp gewaarschuwd. Wie in dit huisje gaat wonen krijgt geen nageslacht. Dit arbeidersonderkomen was het kinderloze huis vanaf het moment dat meer dan honderd jaar geleden de eerste steen op het zand werd gelegd. Het optrekje was betaalbaar en aan bijgeloof moest ooit een einde komen. Maar bezoeken van de pastoor en citaten uit het evangelie van Jezus Christus onze Heer veranderden niets aan het kinderloze tijdperk. Pas toen Jozef en Maria, zoals ze in de volksmond heetten, naar de Duikerstraat verhuisden, kwam een onhandelbare zoon, met de naam Broer, die zijn eigen weg ging en steeds meer leeftijdgenoten op sleeptouw nam. Met Broer mee naar Tin Pan Alley, de koffiebar aan de Kerkhoflaan in Emmen, voor drank, muziek van Harry Muskee en geluiden uit andere culturen, uit het Westen. Riekus Groothuus bleef thuis. Toen.

Na Broer kwam jaren later uit de vereniging van Josef en Marie een dochter, met roepnaam Zusse. Zusse, rood haar, het ene been zichtbaar korter dan het andere, en met een ongemak waar generaties pubers en een enkele oudere plezier aan beleefden, met en tegen haar wil. Maar vooral met haar instemming. In tegenstelling tot haar dorpsgenoten had ze de geneugten van haar lichaam ontdekt en haar lijf tot kunst verheven. Hosanna in den hoge. Openbaar kunstbezit op Erica. Zusse verbeeldde de gezelligheid van het rijke roomse leven. De

zondagse oproep van de preekstoel: *Kijk naar het kruis*, maakte ze tot haar lijfspreuk. De oproep: *Laat ons bidden, opdat gemengde verkeringen mogen worden voorkomen of ten goede geleid,* was niet aan haar besteed. Mannen en vrouwen, ze had iedereen lief. En niet alleen afvalligen daalden op haar neer.

Zusse was niet dom, al hield ze zonder moeite de schijn op van verregaande achterlijkheid. Hoe dommer, hoe meer ze zich kon veroorloven. Op Erica.

Erica bleef een dorp als geen ander, ondanks Broer en Zusse, ondanks aardstralen en ondergrondse kruisingen van waterlopen, ondanks ijzerhoudend grondwater, witte wieven, bottenkrakers, gebedsgenezers, het Vrouwtje van Hattem. Iedereen kreeg de schuld van onrecht op Erica en ver daarbuiten en niemand in de heilige driehoek had het gedaan. Wie intrek nam op Havenstraat 19 kon niemand de schuld geven voor bulten, zweren, gestoord gedrag, autisme – dat nog niet zo heette – en kinderloosheid. Iedereen was gewaarschuwd.

'Rieks Groothuus.' Riekus stelde zich voor en stak zijn hand uit.

'Dat had ik wel dacht,' zei Sjonnie Witz die de deur los had gedaan.

Riekus had in een opwelling aangebeld; een trekbel uit een kruidenierswinkel meldde zijn aanwezigheid. Even bekroop hem het gevoel dat hij iets onwettigs had gedaan. Het kindergevoel: na zes uur boodschappen doen bij de Vivo. Dezelfde bel na sluitingstijd. Zijn lichaam had alles uit zijn kindertijd bewaard, ook zijn angstzweet.

'Sjonnie. Sjonnie Witz.'

Sjonnie Witz was een zestiger met een kaal hoofd en grijs afhangend haar rondom. Hij had een brede grijns op zijn tanig gezicht. Heldere pretogen. Riekus kende Sjonnie Witz van zijn tijd op de Gerardus Majellaschool voor katholiek lager onderwijs aan het Spekweggie. Zoon zonder vader. Sjonnie was geadopteerd door zijn moeder, al heette dat niet zo. Sjonnies vader woonde aan de andere kant van de Verlengde Hoogeveense Vaart, aan de Vaart z.z., maar dat wist niemand, althans niemand sprak van het onechte kind en van de onechte vader. Sjonnie was geen bastaard, niet van het vuilnisbakkenras. Bastaard, die naam was aan honden voorbehouden en aan halfzwarten. De klasgenoten hadden alleen te maken met de echte moeder en meer nog met de echte Sjonnie. Sjonnie leek permissie te hebben om alles te doen wat aan anderen was verboden. Sjonnie had niks te verliezen. "Ach, laot die kunstenmaker." En zo geschiedde.

De hereboer aan de Vaart zuidzijde had zich vergist en nooit de verantwoordelijkheid voor de daad genomen. Iedereen vond het goed dat ze elkaar niet kenden, vooral omdat de moeder in de zijbeuk van Maria Onbevlekt Ontvangen kerkte en de vader, die niet bestond, ouderling was van de concurrentie. De hereboer woonde tegenover de gerefkerk aan Vaart n.z. Zijn uitzicht op de kale en kleurloze tempel aan de overkant van de Vaart, met een hammondorgel als enige frivoliteit, was onvoldoende straf voor de driftgestuurde en zondige schepping van Sjonnie in het aardappelveld. De ongewisheid of de vader

van Sjonnie Witz wel of niet tot de uitverkorenen hoorde, vrat aan de gelovige, maar dat lot deelde de hereboer met alle gemeenteleden die de Dordtse Leerregels (1619) onderschreven. Daar viel geleidelijk aan mee te leven, vooral omdat geluk en ongeluk voor alle inwoners op Erica, lidmaat of niet, uit dezelfde tombola tevoorschijn kwam.

Met de dood voor ogen bleken alle religies gelijk, maar niemand zei dat hardop.

De pastoor vond zijn plek op de begraafplaats, er kwam geen opvolger en Margriete van de pastoor vertrok naar het klooster in Weiteveen. De leegte in het dorp groeide. Een gat was immers het enige dat groter werd als je er iets van verwijderde.

'Kom der in. Kuj der uutkieken.'

Riekus hoefde de vraag die hij had bedacht om zijn bezoek te rechtvaardigen niet uit te spreken. Er werd geen vraag van hem verwacht. Het leek alsof naar hem was uitgekeken, alsof een verloren zoon thuis kwam na jaren van omzwervingen.

Sjonnie Witz hield het tochtgordijn opzij, dat aan een halfronde rail achter de deur hing. Er was geen hal. De voordeur gaf rechtstreeks toegang tot de woonkamer.

Riekus Groothuus stapte binnen. De woonkamer met open keuken uit de jaren zestig besloeg het hele voorhuis. De keuken bestond uit een klein aanrecht met terrazzo gootsteen. Een kraan stak al honderd jaar, tachtig wellicht, uit de buitenmuur en naast het zeepbakje keek een smal raam uit op de rij coniferen. Tussen voordeur en aanrecht stond een tafel met roodwit blokjeszeil, kaal op de tafelrand en rafelig aan de zeilrand. Op tafel stond een dienblad met kopjes, een glazen koffiekan op een lichtje en een asbak.

Aan de achterwand, waarachter de deel, de berging en misschien een slaapkamer te vinden was, hing een flatscreen van groot formaat. 24Kitchen met een vlotte babbelaar over Italiaanse gerechten met olijven, pesto, buffelkaas en pomodori.

'Gao zitten. Koffie?' Het wachtwoord was op Erica de laatste vijftig jaar niet veranderd.

'Of een jonge?'

Sjonnie Witz trok een stoel van de tafel vandaan. Riekus Groothuus pakte de leuning met beide handen vast. Hij bleef staan.

Tussen de schoorsteen en de smalle ramen stonden twee mannen met hun rug tegen de buitenmuur. Naakt op de schoenen na en een enkel attribuut. Ze hadden de armen gespreid, om de polsen zwartleren kokers die met ineengeschakelde postbodeelastieken aan de muur waren verankerd. Twee gekruisigden. De ene kaalgeschoren, de andere ruigbehaard. De dertigers keken niet op, maar hielden hun blikken schuin naar beneden gericht naar de schoorsteenmantel, waar twee witte porseleinen honden de wacht hielden over een Mariabeeldje in een porseleinen kapelletje. In de buik van Maria tikte een klok.

'Gao zitten. Koffie.'

Riekus trok traag zijn jas uit, legde zijn jas over de leuning van een andere keukenstoel en ging zitten. Hij zette de stoel dwars naast de tafel en sloeg zijn rechterbeen over zijn linkerknie. Zo, daar zat hij dan.

'Melk en suker?'

'Melk, gien suker.'

In de kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen hing de Christus aan een witgeel kruis, niet van hout, maar van beton met houtstructuur. De hangende Christus droeg een wit doek om onderbuik en geslacht te verbergen. De doorboorde handen en de armen oogden ontspannen. Dat kon. De voeten van de gipsen Christus tegen de achtermuur van het priesterkoor rustten op een dwarsbalkje dat niet in het evangelie was vermeld. Slechts één spijker hield de voeten bijeen. Pas bij de zegening van de kist had Riekus gezien dat het corpus van de verlosser een schilderbeurt had gehad. Waar meer dan veertig jaar geleden het kruis en de gekruisigde in gebroken wit de aandacht van de gelovigen hadden getrokken, was Jezus veranderd in een mediterrane man met lichtbruine tint. Onbehaard, dat wel. Geen borsthaar, geen okselhaar, geen haar boven de lendendoek. Toen had hij gezien dat ook de heilige Gerardus Majella en Maria, moeder van de Verlosser, als suppoosten aan weerszijden van het priesterkoor, in heldere kleding waren weergegeven. De fijnschilder had zijn werk gedaan, maar misschien was de verfbeurt gewoon uitbesteed aan Hartman van de Vaart n.z. Op Erica was maar één schilder, een gereformeerde. Hartman had onderduikers gehad, dat pleitte dan weer voor hem. Joden.

'Ze wollen het zölf,' zei Sjonnie.

Sjonnie Witz wees naar Erwin en Ole. Op links Erwin, de onbehaarde met zware wenkbrauwen en op rechts Ole met grijze krullen en donker borsthaar, met harige benen, met harige armen. "Arry de arige haap" in de volksmond van dit heidedorp waar klinkers en medeklinkers zo hun eigen voorkeurspositie hadden.

'Zo, Rieks Groothuus.'

Sjonnie keek Riekus met twinkelogen aan. Het had er alles van dat Sjonnie Witz zich verheugde op verraste en onthutste blikken van toevallige bezoekers. Witz negeerde de jonge mannen gekleed in een enkel leren hulpstuk dat niets te raden overliet wat de seksualiteit, in casu de mannelijkheid aanging. Het halfgezwollen lid van de geschorene was gevat in een zwartleren slipje waarin het kruis ontbrak, een gereformeerd broekje om de katholieke benaming te gebruiken. Ole de arige haap droeg een vergelijkbaar kledingstuk, maar dan in rood. Erwin leek besneden, met straffe eikel, Ole droeg een tuitje, wat de charme had van een eikel in een fluitdopje.

'Zo, Rieks Groothuus,' herhaalde de gastheer.

Sjonnie Witz wilde weten wat Riekus op Erica had gebracht. Hij vroeg het zonder die woorden te gebruiken. Zo ging dat op dit dorp met openluchtbad,

voetbalvelden, twee supermarkten, een zieltogende groentenboer, een zelfslachtende slager en een pizzeria naast *De lange Muur*. En 24kitchen op de glasvezel. – Courgettes, paprika's, uien, aubergine, knoflook, veel Italiaans knoflook, en pasta in een vergiet. Goed afspoelen met heet water en daarna kort in de pan met een scheut olijfolie. Uien snipperen en smoren in olijfolie. Gewelde droge tomaatjes, pomodori, erbij en drie teentjes uitpersen, knoflook, veel knoflook. –

Rieks Groothuus had zijn rug naar de voorgevel gedraaid. In het scherm van het flatscreen zag hij tussen gasfornuis, presentator en ingrediënten vaag de contouren van de goede en de slechte moordenaar. Erwin en Ole met gebogen hoofd aan weerszijden van de afdruk op het behang van het crucifix dat ooit aan de schoorsteen had gehangen. Het christendom, het roomse geloof in het bijzonder, was hier gereduceerd tot een schaduw van zichzelf, geflankeerd door begin dertigers die niets beters wisten te doen op deze doordeweekse dag waarop, behalve zijn nicht, wellicht honderden landgenoten afscheid hadden genomen na een lang ziekbed, of zonder goedendag te zeggen waren vertrokken naar de eeuwigheid achter de gerooide beukenhaag. De 'gekruisigden' keken niet fier met het hoofd in de nek naar de hemel, maar met slachtofferig smekende en soms verholen verontwaardigde blik naar beneden. "Waorumme heb ie oens disse streek leverd?"

Nee, Erwin en Ole hadden de Heer nog niet verlaten. De Heer had hen verlaten. Sadomasochisten overgeleverd aan leren riemen en postbodeelastiek. De rekkelijken, zogezegd.

Riekus Groothuus wilde wel vertellen wat hem naar nummer 19 had gebracht, maar hij kon zijn verhaal niet vertellen in het aangezicht van naakte mannen in runder – of varkensleren outfit van wie het lid gevoelig leek voor blikken van een willekeurige voorbijganger. Erwin en Ole, en dan vooral hun mannelijkheid, als epigonen van de dorpelingen die alleen bestaan als iemand naar ze kijkt. Als Riekus zwijgend naar het kruis keek, richtte het lid, in elk geval van de geschorene, zich langzaam op, als wilde het zeggen: "Spreek en ik zal gezond worden."

'Ik was op een begrafenis. Ik ben met de bus en ik had vergeten de bustijden op te schrijven. Ik dacht, ik bel aan om te vragen hoe laat de laatste bus naar Emmen langskomt.' Riekes Groothuus roerde de koffie, nam een slok, zette het kopje terug en krabde niet al te opzichtig in zijn kruis. Alles leek in beweging.

Riekus kreeg jeuk. Het was te warm in de kamer, maar misschien juiste de goede temperatuur voor de naakte jongens met hun rug tegen de buitenmuur. 24Kitchen zette de pastaschotel op de presenteertafel. Het eten was klaar. "En straks de bereiding van zandgebak. Blijf kijken."

Het was de vraag die Riekus Groothuus had gerepeteerd voor hij had aangebeld op nummer negentien. "Hoe laat gaat mijn bus?" Het leek een milde manier van zeggen: Hoe kom ik hier weg?
Hoe kom ik hier weg? Hoe ben ik hier vandaan gekomen? De vraag gold niet het transportmiddel, bus, fiets, taxi of te voet. De vraag gold de hoedanigheid. Hoe heeft Erica Riekus Groothuus, de zanger van het levenslied, gevormd?

Wat is opgelost met het vertrek van Riekus Groothuus? Is Erica groter of kleiner geworden met zijn vertrek? Is het gat gegroeid? En meer van die Roomse vragen.

'Het bint tweelingen. Bruurs,' zei Sjonnie Witz.

Buiten reed de bus naar OudSchoonebeek voorbij. De bus naar Emmen zou binnen vijf minuten van de andere kant komen.

'De leste bus giet veurlopig nog niet. Morgen is der weer een bus en overmorgen en overovermorgen. En zo kan ik wel deurgaon, maor dat doe ik niet.'

De gastheer schonk opnieuw koffie. De mannen aan de muur lieten hun hoofd niet langer zakken. Ze lieten de bewaking van Maria aan de porseleinen honden over en richtten hun hoofd op, en niet alleen hun hoofd. Sjonnie Witz maakte een gebaar dat zoveel als "af" betekende. "Houd je koest, ik ben nu aan het woord."

De leden konden niet anders dan gehoorzamen, ze stonden met de rug tegen de muur, ze trokken zich langzaam terug op hun dagelijkse positie, met hun navel als middelpunt van het heelal en van de hemel. Riekus meende in een flits teleurstelling van de gezichten te lezen, maar misschien was dat enkel projectie.

'Of heb ie liever dat ik Hollands praot?' Sjonnie Witz wachtte niet op een antwoord. 'Dat kan ik ook.'

'Het is een tweeling. Erwin en Ole zijn een tweeling.'

En zonder onderbreking vervolgde Witz: 'Zusse Prins, kind van Josef en Marie Prins, Zusse is hun moeder, maar het is voor iedereen op Erica een vraag wie de vader van de jongens is. Voor mij is het een weet. Ik ben het niet.

'Toen Jozef Prins en Marietje Minke dit pand hebben verlaten, heb ik het gelijk gekocht. Aardstralen of niet, het leek mij goed om de traditie van dit huis te prolongeren.' Sjonnie Witz grijnsde. 'Ja, ik heb doorgeleerd, ik ken woorden van de andere kant van NieuwAmsterdam.' En om zijn punt te verhelderen.

'Sinds Vincent van Gogh uit NieuwAmsterdam is vertrokken, beschouw ik mij als de meest miskende kunstenaar in deze regio.' Hij bulderde van de lach.

De jongemannen met zwarte polsbandjes leken op Chinees filosofische wijze te applaudiseren; met één hand, om het metaforisch te zeggen.

'Zusse Prins is een blauwe maandag in Amsterdam in het nichtencircuit ondergedompeld geweest. Vanaf die tijd heette ze Suzy. Een leernicht heeft zich in haar vergist. En sommige vergissingen hoeven maar kort en eenmalig te zijn.' Sjonnie Witz lachte opnieuw. 'Eine Spermatozoë genügt. Ik weet daar alles van.'

Er volgde jonge jenever en een exposé over erfelijkheid en invloed van het milieu op de ontwikkeling van de mens. Zusse, geboren uit ogenschijnlijk onvruchtbare ouders, is de Ericase moeder van de naakte tweeling. Met leericht Erwin O. uit het Wilde Westen, zonder vaderschapsaspiraties – net als Onzelieveheer – als verwekker. De jongens, Erwin en Ole als epigonen van behoudzucht en moderniteit. Beide knapen gekruisigd naast de Heer die inmiddels als Zwarte Piet door de schoorsteen was verdwenen, een Heer die, nu zijn

missie verloren lijkt op het noordelijk halfrond, op het zuidelijk halfrond bij bastaards voet aan de grond probeert te krijgen met salsa en rumba. Tin Pan Alley in herhaling. En toch anders.

Als Sjonnie Witz een tweede klare inschenkt, staat Riekus op.

'Bedaankt, ik heb nog van alles te doen. Weet ie. Bedaankt.' Riekus Groothuus trekt zijn jas aan. 'Ik moet vot. Ik moet weg. Ik ga weg.'

'Ha, ha, ha. Ie bint benauwd,' roepen de gehangen naast de schoorsteen.

Zijn aanstaand vertrek heeft het zwijgen van de broers doorbroken. De klok in de buik van Maria wijst drie uur.

Riekus trekt zijn wenkbrauwen omhoog, knijpt zijn ogen op kieren. Hij zegt niets. Achter zijn voortanden duwt: 'Ik bin niet benauwd,' maar hij weet dat hij zich niet hoeft te verantwoorden.

'Prettige dag,' zegt hij. Hij wil weg.

'Geef oens de haand, schud oens de haand. Ie bint lid van dezölfde karke. Kunstenmaker, kunstenaor. Het is tied veur de collecte.' De broers zwaaien met hun onderlichaam. Wat mee kan swingen, swingt mee.

'Prettige dag, heren,' zegt Riekus Groothuus opnieuw.

Hij kijkt naar Sjonnie Witz, steekt zijn hand uit en zegt: 'Bedankt voor de koffie. En de borrel. Het was me een genoegen.'

Riekus Witz loopt langs de 'gekruisigden', steekt zijn hand uit en zegt 'Moi Erwin,' en schudt krachtig. 'Moi Ole.'

Tegen Riekus lacht hij: 'Een kinderhand is snel gevuld.' Sjonnie Witz veegt zijn schudhand schoon aan zijn broekspijp.

En terwijl hij bij de buitendeur de hand van Riekus Groothuus schudt, kijkt Sjonnie Witz over zijn schouder en zegt tegen de tweeling: 'Trek joe maor an. Het kunstie hef lang genogt duurd.'

Achter hem buldert opnieuw gelach. Als Riekus het gordijn opzijschuift en de buitendeur opent, begint de bereiding van Toscaanse salade met gerookte zalm, gevulde courgette, risotto uit de Povlakte en ravioli. Vooraf een droge witte wijn en een carpaccio van biologisch rundvlees, van een kalf.
Riekus is de enige reiziger bij de bushalte. Wie niet op Erica hoeft te zijn is al eeuwen geleden vertrokken. De afvalligen hebben het geluk elders gezocht. Ze hebben het gat vergroot.

Aan het eind van het Spekweggie ziet hij de drie gesloten kerkdeuren van de Maria Onbevlekt Ontvangen. De bus van Arriva komt eraan. Riekus Groothuus steekt zijn hand op, tot de hoogte van zijn broekriem, dat is genoeg signaal op Erica. De bus knippert kort met groot licht.

'Goedenmiddag Riekus Groothuus, als ik het niet dacht,' zegt de chauffeur.

'Bruur Prins, moi. Ok goeiedag.'

Vice versa

'KKKunst leeft,' zei Tiemen Kloppenburg, 'ook als de hhhele wereld er anders over denkt.' En na twee keer was het stotteren voorbij. De voorzitter van Kunovo wees met zijn linkerhand in de rondte, dat was niet zo moeilijk. De linkerhand was zijn natuurlijke hand voor schrijven, schilderen, wijzen en nog een paar handelingen. Net op tijd was de regel afgeschaft dat ieder kind rechtshandig was, of in elk geval rechtshandig moest leren schrijven, maar het stotteren was aan Tiemen Kloppenburg desondanks niet voorbijgegaan. Haperen was zo'n vast onderdeel van deze kunstenaar dat hij na bijna zestig jaar besloten had deze gift van de schepper om te vormen tot kenmerkende kwaliteit. Met alle gevolgen van dien.

In een leeg winkelpand, K26 in de Kruisstraat in Oss, voormalige slagerij zonder koelvitrines, zonder vriesvakken, zonder vleeshaken en zonder verwarming hangen zesenvijftig schilderijen en staan acht sculpturen van kunstenaars van Kunovo tussen evenveel werken van Oko.

De afkorting van *Kunst onder het Volk*, een waterig compromis zonder dubbele lagen, was ook in Engeland, Frankrijk, Italië en Duitsland uit te spreken zonder tongbrekers. Kunst had de taak grenzen te verleggen, al was het maar de provinciegrens. De naam van de verenigde volkskunstenaars moest toegankelijk zijn, ook vanwege subsidie.

Vice versa luidde de naam van de uitwisseling van kunstwerken tussen Kunovo en Oko. *Osse Kunst Onderlinge*. Over een maand zou het hele circus, als was het een vergadering van het Europese parlement, naar Barger-Compascuüm verhuizen.

Zoals alles in het leven was ook de uitwisseling met de kunstenaars in Oss een speling van het lot. Een toevallige ontmoeting van Tiemen Kloppenburg op het terras van kasteel Oudaen in Utrecht met Coline Egelmeers, ook toevallig voorzitter, maar nu van Oko, resulteerde in een afspraak voor een kennismaking en uitwisseling tussen de twee verenigingen van beeldende kunstenaars. Kunovo uit Barger-Compascuüm en Oko uit Oss. Er waren voldoende overeenkomsten, laagopgeleide roomskatholieke arbeidersachterban met roots in het veen en voldoende verschillen, maar die verschillen tussen noordelingen en bewoners van beneden de rivieren waren niet zo gemakkelijk te vinden, op de fluwelen tongval na. Het Brabantse geluid klonk zachter en milder – en wellicht bedrieglijker – maar zeker minder rechtstreeks en minder bot dan de afgeknepen Drentse verkleinwoordties uit de nalatenschap van het hoogveen.

Tiemen Kloppenburg had turf, jenever en achterdocht achter zich gelaten, althans dat meende hij. Een oerDrent kon geen kunstenaar zijn, vond hij, en daarom was hij geen oerDrent.

Tiemen Kloppenburg had zich een leven lang ingespannen om de Veen-

drent achter zich te laten en op zijn minst de status van Zanddrent te bereiken, al was dat natuurlijk niet meer dan een protestants surrogaat van de roomse Veendrent. De eigen aard leek zich niet zo gemakkelijk opzij te laten zetten, niet door hem, niet door de enkele kunstenaressen die hem in zijn grensstreek hadden opgezocht.

In het laatstte jaar op academie Minerva had Tiemen Kloppenburg een cursus filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen gevolgd, niet voor een cijfer, maar omdat hij antwoord wilde op de vraag: Wie ben ik? Waar ga ik naartoe? Jung, Schopenhauer, Confucius, Kant, Freud en intellectuele uitstapjes naar het dialectisch materialisme van Marx dat uiteindelijk weinig met dialect te maken had gehad.

De gedachtenspinsels van Alfred North Whitehead, een vrijwel onbekende wiskundige met ideeën over veranderingen in het heelal en hoe god daarin een rol speelt, hadden hem verleid tot een scriptie over god en de stelling van Pythagoras. "Blijf maar bij de kunsten," had de hoogleraar gezegd. "Als je in de wetenschappen over god begint, haakt iedereen af. Dat jouw filosoof god niet ziet als een oude man met een grijze baard, of als de ziel in jezelf, dat maakt niet uit. Je wordt de risée van de intellectuelen als je over een opperwezen begint. Tweemaal buitengesloten – de professor doelde op zijn kunstenaarsschap als eerste minachting – is meer dan een mens kan verdragen." Tiemen Kloppenburg had de scripte voltooid – met een zes – en in het woordenboek de betekenis van risée opgezocht. "Blijf maar een god in 't diepst van je gedachten", had de hoogleraar Willem Kloos geciteerd. "De opvatting dat de werkelijkheid een opeenvolging is van actuele gebeurtenissen, is voor veel mensen te moeilijk. Niemand zit op verandering of op een paradigmaverschuiving te wachten."

Tiemen Kloppenburg bleek telkens de enige die ooit van A. N. Whitehead en procesfilosofie had gehoord. Hij had ook paradigmaverschuiving opgezocht in de Van Dale, maar daar was hij niet wijzer van geworden.

Bijna alle kunstenaars uit 't Compas en omstreken waren meegereisd op de tweede zondag in november. In het Noorden was het Sint-Maarten, in het Zuiden begon carnaval op deze elfde van de elfde. Dat was een ander onderscheid tussen volkeren met eenzelfde paspoort. Oss kende geen SintMartinus, maar in de diaspora Barger-Compascuüm begon op die zondagavond ook het carnaval in en rond de SintJosephKerk aan het Verlengde Oosterdiep wz. De optocht zou in het veenmuseum eindigen, met drank, dans en handtastelijkheden. Het speet Tiemen Kloppenburg niet dat hij het feestgedruis, die actuele gebeurtenis in de zin van Whitehead, niet hoefde mee te maken.

Tiemen Kloppenburg was met Josée Bontjer, rechterhand in het bestuur – Tiemen had haar niet uitgekozen – van de vereniging van individuele kunstenaars in Barger-Compascuüm, meegereden, niet omdat hij dat graag wilde, maar omdat zijn auto in de garage wachtte op een wezenlijk onderdeel. De andere schilders en beeldhouwers uit het veen waren ieder voor zich met trein

of auto uit het hoge Noorden naar het diepe Zuiden afgereisd. Vijftigers, zestigers en nog ouder. Geen van de leden van KUNOVO had het gemaakt of was doorgebroken. Het lot dat ze deelden met duizenden kunstenaars uit wat in de zestiger jaren de beloftevolle voorhoede van de revolutie was. Gerenommeerde kunstenaars waren nergens lid van, een van de kenmerken van het ware.

'Het is eigenlijk best wel gek dat we voor vier schilderijen naar Oss rijden,' had Josée Bontjer gezegd.

Josée sprak enkel over haar eigen bijdragen. Ze waren Arnhem net voorbij. Bij de Posbank was ze gestopt om foto's te maken van stoppelige maïsakkers en bomen in herfstkleuren.

'Inspiratie, past goed in mijn oeuvre,' had ze zonder zelfspot opgemerkt.

Ze had een nieuwe camera met meer MB per foto dan ze nodig had, een spiegelreflex met internet. Haar foto's waren eerder thuis dan zijzelf. Tiemen had ook een camera, in zijn binnenzak. Hij had geen foto's gemaakt. Met deze vrouw wilde hij geen competitie, hij wilde alleen een lift naar Oss, en terug.

'Ppprachtige kleuren. Mmmooi licht.' Zijn bijdrage had zich tot een paar volzinnen beperkt.

Tiemen had een roodbruin blad van de Canadese esdoorn in zijn portfolio gestoken, misschien kon dat blad in een lijst achter glas, vastgeplakt met kauwgom. Maple leaf. Hij zou wel zien. Kunst lag overal binnen handbereik. Lag de hele wereld niet binnen handbereik, had hij zich afgevraagd? Hij had de vraag niet gesteld. Dat was een voordeel van de lift, had hij gedacht, met een vrouw in gezelschap hoefde hij nauwelijks iets te zeggen. Een enkel 'mmm' of 'ohhh' was voldoende om honderden kilometers te overbruggen. Alleen de kilometers.

'Als ik omkijk,' zei Josée met een blik in de achteruitkijkspiegel, 'zijn mijn portretten nooit goed gelukt.' Ze schraapte haar keel, alsof ze een intieme bekentenis deed, en dat was het ook.

'Ik ben blij dat ik die schilderijen niet hoef te laten zien. Zou ik niet doen ook. Die portretten.'

Josée Bontjer was ooit begonnen met portretten in olieverf op linnen.

'Noch de geest, noch de gelijkenis, heb ik kunnen treffen. Ik had nooit aan de portrettenreeks van mijn vader moeten beginnen.'

'En mmoeder,' stotterde Tiemen in zijn hoofd, maar hij hield zich stil. Oss stond al in herhaling op de borden.

'Moeder ook niet, ook mezelf niet. Ik had ook niet aan mezelf moeten beginnen,' zei Josée. 'Zelfportretten. Ik heb er de kop niet voor.'

Ze streek een lok naar achteren en lachte opzij. Tiemen knikte terug en verlegde zijn aandacht naar de Maas die onder de snelweg traag een weg naar het noordwesten zocht. Zulke brede wateren kende Drenthe niet, en misschien was dat maar goed ook, dacht hij. Runde, Hunze en de talloze Diepjes waren meer dan genoeg inspiratie voor beeldende kunstenaars en gemakkelijker om over te steken. Hoewel; om met de stroom van de rivier mee te drijven was een Maas toch geschikter dan een Runde.

Kop, zo heette een hoofd in de Zuidoosthoek; kop, geheel in lijn met schapen, koeien en geiten. De mens was beest en is beest gebleven. Tiemen wist daar alles van, hij had zelf ook een kop en poten en klauwen.

In het Bargerveen zouden wolven worden uitgezet en ook in buurtschap de Peel tussen Erica en Schoonebeek kwam ruimte voor wolven met koppen, poten, klauwen en slijmkwijlende bekken. Treffend hoe ook natuurliefhebbers de geërodeerde volksaard binnen proberen te halen. Niets mag verloren gaan, zelfs erfenissen die nooit deel van het land hebben uitgemaakt worden gekoesterd. Afscheid van het verleden lijkt onmogelijk, zelfs als dat verleden nooit heeft bestaan en enkel in de fantasie van een geest met oneindige mogelijkheden naar boven is gekomen. Afscheid van het verleden blijkt net zo onmogelijk als afscheid van de toekomst. Alsof de hele provincie stotterde en haperde; onwillig het heden te zien als opstap naar morgen. "Elke dag een verrassing", leek aan Drenten niet besteed. Na de academie had Tiemen Kloppenburg nooit weer zelfportretten geschilderd. Hij had zich op het abstracte geworpen. Niemand hoefde te weten wat hij had bedoeld.

Josée Bontjer was na haar lichamelijke overgang, waarvan ze de verschijnselen in sneldrogend acryl vorm had gegegeven – ze had er zelfs de Elper Kunstprijs mee gewonnen – overgestapt naar bloemen op vazen, naar stillevens in olieverf op doek in groot formaat. Vier van haar doeken had ze een week eerder naar Oss gebracht en opgehangen aan de lange witte muur van voorheen de slagerij. Pointillisme, flikkerende chrysanten, margrieten, rozen, korenbloemen, gerbera's, grassen in zachte tinten, als de binnenkamerherfst in november.

Josée Bontjer was achtenzestig, had een scherp gezicht met droeve ogen door zwarte mascara geaccentueerd. Haar lippen had ze, geheel in stijl met haar boeketten zachtrood gemaakt, appelrood met een zweem okergeel van gerimpelde goudreinetten, zonder de drang van verleiding. Ze had nooit een man bekend, ook geen vrouw. Niet dat ze niet had gewild, maar het was "er bij ingeschoten". Ze had het aardse paradijs domweg over het hoofd gezien. Gods wegen waren voor haar ondoorgrondelijk, om van het prettige van Gods wegen maar te zwijgen. Een kunstenaar heeft baat bij ondoorgrondelijkheid en bij lijden, dat was haar houvast naast de stillevens.

'We zijn er bijna,' zei Josée terwijl ze de koppeling liet slippen. 'Bijna. Maar nog niet helemaal.'

'Jaaa,' zei Tiemen, bijna zonder stotteren.

Hij beet op zijn tong en krabde achter zijn linkeroor. Jeuk had hij niet.

Aan het eind van de afslag naar Oss was ze een tankstation ingereden.

'Tank jij even,' had ze tegen Tiemen gezegd, 'dan hebben we gelijk de reiskosten verdeeld. Benzine, geen diesel.'

Tiemen had, overrompeld en verbouwereerd, de autosleutel aangepakt, getankt, betaald. Niet zeuren over de feiten. Ik heb nu eenmaal gepind, en dat is dan maar zo, verbeet hij zich. En nu ook met haar terug naar 't Compas, had

hij – al wat positiever – gedacht. Hij keek uit naar de terugreis, naar wat hij voelde als dik betaalde liefde.
Coline Egelmeers, voorzitter van Oko, zwarte krullen, geverfd, blauwzilveren ogenschaduw, zware donkere wenkbrauwen, ook geverfd, en geheel in het zwart gekleed – een glimmend hesje over enkel een strak tshirt en een linnen broek met strakke broekspijpen – zoende Tiemen naast beide wangen en dat vier keer, voor het evenwicht. Haar beide handen zochten met overgave steun aan zijn zijden hemd. Nieuw.

Tiemen Kloppenburg had Coline Egelmeers tien jaar jonger ingeschat bij hun eerste treffen in Utrecht, maar nu zag hij dat deze kunstenares ook tegen de zestig liep. Het was zijn ingesleten vooronderstelling, zijn vooringenomenheid dat oudere vrouwen altijd jonger waren dan hij. Achter Coline Egelmeers zag Tiemen de rechthoekige witte hal, dertig meter diep, met een uitgang aan de achterzijde naar het marktplein. Negen meter breed, breed genoeg om een kudde schapen ongehinderd te laten passeren. Hier waren blatende levende spieren ritueel en vooral op ambachtelijke wijze veranderd in vlees zonder tussenkomst van rabbies, muzelmannen, pastoors of kunstenaars. Hier kwamen verf en installaties tot leven, althans dat was de bedoeling.

'Fijn je te zien. Goede reis gehad? Vast en zeker.'

Coline Egelmeers verwachtte geen antwoord. Ze zoende – met losse handen – Josée Bontjer tweemaal naast de wangen. Het was duidelijk: Drenten zoenden niet, ze werden gezoend. Dat was opnieuw een onderscheid.

'En?' Coline Egelmeers draaide zich naar de lange muur met de schilderijen, de tafeltjes met 3Dwerken en de bescheiden installaties die van het plafond naar de vloer reikten, en andersom.

'Mmmooi,' zei Tiemen Kloppenburg. 'Mooi.'

Op een buffet halverwege aan de zijkant van de hal stonden glazen rode en witte wijn en jus d'oranges klaar, met beslagen glazen. Op Chinees porselein lag een ruime voorraad pinda's, olijven en blokjes kaas met gember. Coline Egelmeers zoende een volgende kunstminnaar. Ze zoende iedereen die binnenkwam zonder onderscheids des persoons. Deze beeldhouwster met ranke handen en beweeglijk lijf was de Brabantse warmte in eigen persoon. Haar hartelijkheid grensde – voor wie het niet kende – aan ongewenste intimiteit, maar niemand leek zich daaraan te storen.

Josée Bontjer stapte met haar tas met werkkleding het damestoilet binnen. Tijd om te verkleden. Een autorit is iets anders dan een vernissage. Gelukkig stonken haar handen niet naar benzine.

'Bent U kunstenaar? Ik vraag het maar. Ik ben publiek, ik ben geen kunstenaar, maar ik ben wel nieuwsgierig.'

Priemende ogen zonder lach keken naar Tiemen Kloppenburg omhoog. De man in tweedjasje met een rode pochet was een kop kleiner dan Tiemen. Een litteken liep in een streep van wild vlees van halverwege de neus schuin naar de linkermondhoek. Misschien was deze rechthoekige driehoek tussen neus

en mond een souvenir van een kapot bierglas. Tiemen kende die merktekens uit eigen streek, die ooit als trofee werden rondgedragen, maar inmiddels klasseverschil aangaven tussen geslaagden en plebs. Tijdens de preview van de kunst kreeg publiek de gelegenheid om de achtergronden van de uitwisselbare kunst naar voren te halen. De bezoeker die geen kunstenaar was, nam de gelegenheid te baat.

'Ssschilder,' zei Tiemen, 'ik schilder.'

Schilder was niet hetzelfde als kunstenaar. Ook na veertig jaar bekroop hem bij de vraag naar zijn beroep het gevoel als na een plotseling ontwaken: wie ben ik, heb ik wel een diploma? Een gevoel dat ook overdag op onverwachte momenten de kop opstak. Tiemen Kloppenburg was kkkunstenaar, hij had een dddiploma, maar het leek alsof hij zich elke dag opnieuw uit het veen omhoog moest trekken, aan zijn eigen haren. Misschien was dat ook wel zo. Misschien moest ieder mens elke ochtend zichzelf bevestigen.

'Hangt u hier ook?'

'Jjja, ik hang hier ook.'

Tiemen liet het bij dat antwoord. Als hij zijn spraakgebrek te boven was gekomen, had hij een schouderklop uitgedeeld, hartelijk gelachen en iets te luid geroepen: 'Ja, ja, ik hang aan de muur en aan het leven.' Maar hij haperde nog steeds.

Tiemen wees niet, hij zei niet dat de twee schilderijen in hun blikveld van zijn hand waren, van zijn linkerhand en van zijn rechterhersenhelft, waar intuïtie in te vinden was, en van zijn linkerhersenhelft met de logische en talige kant. Twee doeken, elk een meter in het vierkant, olieverf op linnen en met een dunne laag acryl voor accentuering van de bovengrond. Twee blauwe doeken met veel grijzen in het midden. De rafelige randen van de schilderijen waren blauwer dan het middenveld.

Tiemen Kloppenburg had met een paletmes ribbels blauwe verf uitgesmeerd en er met een grove kwast contouren ingedrukt, iedere keer opnieuw. Op het doek stelde het misschien weinig voor, maar hij had ruim een week geworsteld met de blauwe rand, de rest van de abstracties was vanzelf gegaan. Bovenaan het doek, scheef tegen de rand, lagen geometrische figuren in zwart, rood en okergeel die aan een plattegrond deden denken. Het waren schetsen van een bouwplan van een klooster. Naar het midden van het doek lagen witte blokjes die willekeurig leken uitgestrooid. Middeleeuwse boerenplaatsen naast onderkomens van de geestelijkheid, maar voor hetzelfde geld waren het plaggenhutten naast een havezate. En wie wilde kon er een abstracte figuur in vinden zonder betekenis. Kortom, het kon van alles zijn, maar dat was het niet.

'Ik zoek God in elk schilderij,' zei de bezoeker. 'Misschien vindt u dat vreemd, maar dat is nu eenmaal zo. Ik zie God in elk schilderij en als ik Hem niet zie, ga ik op zoek.'

Tiemen Kloppenburg hield beide handen in zijn zakken. Hij hoorde de hoofdletters. In zijn linkerbroekzak had hij een tweemaal dubbelgevouwen A4 met trefwoorden voor zijn toespraak. Over een kwartier was de preview voor-

bij en mocht hij een verbindende toespraak houden; vice versa en weer terug. Hij had niets over het opperwezen te melden. Het zou gaan over Oss en 't Compas en wat daartussen voor kunstenaars te vinden was, ook voor mensen die niets waren verloren of kwijtgeraakt.

'God is niet populair bij kunstenaars,' ging de bezoeker verder.

'Overigens, ik heet Wittebol. Wittebol. Maar mijn moeder noemde me Pius, Pius, dat mag ook.'

Wittebol, alias Pius Wittebol, kaal en een grauwgrijze haarrand achterlangs van het ene oor naar het andere oor, stak zijn hand uit. Een hoed zou Wittebol niet misstaan, wellicht was een kalotje passender dan een hoed.

'God is niet populair, ook niet bij mij, maar ik heb er mijn eigen invulling aangegeven.'

Wittebol kwam in een flow, leek het, als wilde hij zijn filosofie aan zichzelf in herhaling verhelderen.

'Hebt u wel eens alle titels van de schilderijen en sculpturen achter elkaar opgeschreven? Vast niet. Ik doe dat. Ik doe dat in mijn hoofd. Dat kan ik heel goed. Ik heb een goed geheugen voor titels. Deze zijn zonder titel, komt vaker voor. Zonder titel.'

Wittebol deed een stap terug.

'God is hier niet aanwezig,' zei Wittebol, 'kijk maar naar de afbeeldingen, lees de titels. Er is weinig vernieuwends te zien, niets dat provoceert. Ik zie de achttiende eeuw in een bloemenvaas en een vleugje barok, maar waar zijn de heftige schilderijen, waar zijn de uitspattingen van het expressionisme, waar is het sociaal realisme?' Wittebol liep een beetje rood aan, niet van verontwaardiging, meer omdat hij een gehoor had gevonden.

'Ik mis de naakten, nee, niet om de naaktheid, maar,' hij aarzelde, 'maar om de naaktheid van het bestaan,' preekte hij, vooral tegen zichzelf.

'God is creativiteit. God zit niet op een troon. God heeft de wereld en de kosmos niet geschapen, God schept voortdurend. God zit in de verandering en juist niet in het vaststaande.' En of het niet genoeg was. En het was niet genoeg.

'Nergens zie ik oorlog, armoede, welvaart en vrede. Als ik mijn ogen op een kier zet, zie ik wit tegen een witte muur. En wat God ook is, God is niet wit, niet blank.'

Naast de schilderijen van Tiemen Kloppenburg hing de brandslang verpakt in een witte kussensloop. De ingepakte brandslang maakte geen deel uit van de tentoonstelling, netzomin als de oliekachel die tijdelijk voor een prettige temperatuur moest zorgen op de droge en zonnige herfstzondag onderdeel was van een kunstzinnig proces.

Tiemen Kloppenburg kreeg het gevoel dat hij in een actuele gebeurtenis terecht was gekomen. Inderdaad; hij had naast creativiteit de stelling van Pythagoras gebruikt om de blokjes verantwoord op het doek te krijgen.

'Maar als je God bij naam noemt in kunstenaarskringen, en niet alleen daar, haken de meesten al af. Geborneerd, vooringenomen, *biased* en overtuigd van het eigen gelijk, dat tref ik teveel. Libertair opportunisme noem ik dat.' Hij

lachtte, voor het eerst. 'Natuurlijk, ik ben ook overtuigd van mijn eigen gelijk. Ik A. N. Wittebol, Pius, weet zeker dat alles alle dagen anders is, en dat die dagelijkse metamorfose de schepping is.'

Terwijl Tiemen Kloppenburg zijn linkerhand met de gevouwen toespraak uit zijn broekzak haalde, stak Wittebol de handen in zijn zakken.

'Afbraak is schepping, onderdeel van een proces,' zei Wittebol, 'neem dat maar van mij aan. Afbraak is schepping en die chaos, dat is God.'

Een Chinees meisje in een oberuniform bracht rode en witte wijn en maande de bezoekers met lichte buiging naar het midden van de hal. Tiemen Kloppenburg wist wat van hem werd verwacht. Weglopen was niet zijn sterkste kant.

Voor het station in 's Hertogenbosch stonden een jongeman en een jongevrouw op een stadsbus te wachten. De jongeman met fleurige hanenkam en een carnavalspak met knipperende ledlichtjes. De vrouw met mijtermuts, Bierfestblouse met leren veters en een strakke maillot in vlammend geel en rood. De beide benen goed onderscheidbaar, over de volle lengte, van voet tot kruis en terug. Ledlichtjes op de vilten puntschoenen. Dit waren geen Sint-Martinuslopertjes.

De stationsklok wees 20.12 uur. Uit de verte riep een dame dat de sneltrein naar Sittard, Heerlen en Maastricht in zijn geheel door zou rijden naar Maestrech, en dat was ook niet vanwege SintMartinus.

Tiemen Kloppenburg voelde de aarzeling in zijn lijf. Alle vezels in zijn lichaam leken te haperen naast Coline Egelmeers die hem naar het station in 's Hertogenbosch had gebracht. Wegens geplande werkzaamheden reden er geen treinen tussen Oss en 's Hertogenbosch. Tiemen had aangegeven dat hij met de trein terug wilde naar het afgegraven veen aan de Duitse grens. Hopelijk was zijn auto snel weer gerepareerd; versnellingsbak, koppelingsplaten, olie. Dat ging een paar stuiver kosten.

Josée Bontjer was tegen sluitingstijd in voorheendeslagerij komen vertellen dat ze niet naar Barger-Compascuüm terug zou rijden, niet die avond. Ze had een oude bekende ontmoet. Josée Bontjer wilde bijpraten, het verleden en de toekomst een kans geven, ze citeerde uit de toespraak van Tiemen Kloppenburg. Ze zei dat het haar speet, maar ze vroeg begrip.

'En dat heb je, want ik ken je wel, spijt en begrip,' had ze gezegd, en 'de foto's mail ik je wel door. Heb je zo.'

Voor ze Tiemen naast een wang zoende en zich omdraaide, zei ze: 'Oh ja, ik heb een stilleven verkocht. Dat ben ik kwijt.'

Pius, alias A. N. Wittebol. Tiemen had het geweten, zo niet geraden. Het had er alles van dat de Voorzienigheid de chaos in het heelal, en vooral in Oss, verder zou vergroten door zin te geven aan het bestaan van Josée Bontjer en zeker aan dat van A. N. Wittebol, alias Pius.

De Osse voorzitter had haar auto in het Capucijnenlaantje geparkeerd en was

met Tiemen Kloppenburg meegelopen naar het stationsplein. In het *Bonte Palet* hadden ze eerder een afzakkertje genomen om de opening na te bespreken. Naast de St. Jan was een snelle dagschotel bij *Silva Ducis* – penne met paddestoelen, spekjes, Italiaanse kaas en een bakje gemengde groenten, waaronder maïs – voldoende geweest om de evaluatie af te maken en naar de toekomst te kijken, en vice versa.

Coline Egelmeers had Tiemen Kloppenburg geprezen om zijn alomvattende causerie, zijn professionele toespraak met hoogtepunten en met diepgang, met een synthese tussen de kunstwerken van KUNOVOkunstenaars en de OSSEN. Vooral zijn opmerking, en dan in het Italiaans, dat kunst de hedendaagse actuele gebeurtenissen van de werkelijkheid in een toekomstige procesmatige context plaatst, was haar bijgebleven. Toscane was ze ook geweest. Grensverleggend en tegelijkertijd ook grensoverschrijdend.

Halverwege zijn toespraak was Tiemen Kloppenburg plotseling overvallen door ontroering. Of het door de autorit met Josée Bontjer kwam, het verkleurde blad van de maple leaf in zijn map, de warmte van de ontvangst, de twee glazen rode wijn, de schouderklop op zijn nieuwe zijden hemd halverwege, door de voorzitter van Oss, of door de monoloog van Wittebol met zijn mathematische uitleg van juist zíjn schilderijen, Tiemen Kloppenburg had het niet geweten. Hij had zijn toespraakpapier laten zakken en met een brok in zijn keel gehoord hoe de zinnen zijn keel hadden verlaten. Alsof zijn stembanden autonoom de zinnen verklankten. "Ik ben ontroerd door jullie aanwezigheid, door de warme ontvangst en door de duiding van de kunstwerken die uit Barger-Compascuüm op deze verlichte plek zijn terechtgekomen. Alsof alles zo moest zijn." En had hij toegevoegd: "Dat belooft veel voor de toekomst. Deze uitwisseling *Vice Versa*, raakt mij persoonlijk diep. Heel persoonlijk. Heel diep. Na vandaag, na vanmiddag ziet mijn leven er anders uit."

Een korte stilte was zijn deel geworden, en daarna een warm applaus. Tiemen Kloppenburg had een traan uit zijn ooghoek weggeveegd. Hij had de toespraak tot een einde gebracht. Leeg en voldaan.

De honderd meter van de parkeerplaats naar het station had Coline haar rechterarm achterlangs om Tiemens hemd geslagen.

'Ik heb al gezien dat je links bent, hou me gerust vast,' zei ze toen ze zijn schrikreactie merkte. 'Coline col favore della notte.'

Met haar rug naar de verlichte carnavalsgangers plaatste Coline Egelmeers haar zwarte tshirt strakker tegen het blauwe zijde van Tiemen Kloppenburg; alsof ze haar innige sculptuur in hardsteen, *zonder titel*, tussen de oliekachel en de brandslang wilde herhalen.

Tiemen zag over haar schouder de wijzers van de klok steeds sneller naar zijn eindtijd schuiven. De laatste trein naar NieuwAmsterdam/Veenoord was nog binnen bereik, maar Coline Egelmeers was nog dichterbij.

Coline Egelmeers was pas gisteren uit Pietrasanta teruggekeerd, ze had haar grenzen verlegd. Coline Egelmeers was aan grensoverschrijding toe. Haar handen gleden zonder dralen van Tiemens heupen – net boven zijn broekriem – in zijn broekzakken.

Coline Egelmeers had geen weet van veen, turf, abstractie, aarzeling, hapering en openstaande rekeningen. Coline Egelmeers had weet van processen, meer van processen dan van filosofie.

Gewassen varkentje

Gert Heijne loopt met een hangbuikzwijntje aan een riem om de kerk. Miss Piggy heeft beweging nodig, net als Gert Heijne en wat is een betere route dan het schelpenpad over de begraafplaats? De Gothische kerk uit de vijftiende eeuw en ook de dodenakker zijn weliswaar niet zijn eigendom, maar sinds Martine haar wekelijkse preek houdt voor de PKNgemeente in S. voelt de kerk een beetje als zijn bezit, temeer daar hij in deeltijd en geheel vrijwillig de onbezoldigde functie van koster verenigt met zijn taken als huisman en zijn plichten als echtgenoot van de dominee.

Miss Piggy, hoe eenvoudig kan naamgeving zijn, is krap twee handen hoog – als Gert zijn vingers spreidt van teen tot flapoor, en drie handen van snuit tot krulstaart. Het varkentje heeft een vleeskleurige vacht met zwarte vegen van voor naar achter die het zwijntje enige snelheid lijken te geven, zelfs bij stilstand. Gert is eind veertig en tien jaar geleden is hij bij Martine de Bruy ingetrokken.

Gert Heijne had de openbare kweekschool in Emmen afgemaakt en enkele jaren met veel wille, zoals dat in zijn taal heet, kinderen uit groep drie, vier en vijf – een combinatieklas – de beginselen van rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis, godsdienst en kennis der natuur bijgebracht. Met nog twee juffen, van wie één hoofd was, vormde hij het voltallige personeel van de Normaalschool in Klazienaveen-Noord. Aanvankelijk had hij zijn arbeidsvreugde ontleend aan de combinatie van vakkennis in de kinderkoppies gieten en strikken van veters, snuiten van neusjes en verschonen van onzindelijke peuters, maar de ouderlijke vaardigheden waren hem steeds meer tegen gaan staan, vooral toen beide juffen kort na elkaar de gezinsplanning ten uitvoer brachten en hem op subtiele wijze herinnerden aan zijn kinderloosheid. Niet tijdens intercollegiaal overleg en ook niet tijdens het maandelijkse bitterballengarnituur in café *De Splitting* in naburig Barger-Oosterveld kwamen de huwelijken van Gert ter sprake. Dat ging, zonder het kind bij de naam te noemen, onderhuidser, provincialer. De fotoalbums in de pauzes en de exposées van mazelen, kinkhoest, bof en aanzetten van postnatale depressies en witte vloed waren hem teveel geworden. Na zijn tweede scheiding – opnieuw schuldloos – had Gert besloten de harp en de lier aan de wilgen te hangen. Hij kon geen snotneuzen meer zien.

'Niet elke hond is een herder,' had Martine gezegd, 'maar ik voel een hond in huis toch een beetje als concurrent.'

'Een herdershond, een teef,' had Gert met een brede grijns geantwoord, maar dat was verkeerd gevallen. Op tijd had hij "mijn Heer is mijn Herder" ingeslikt.

Gert Heijne had niet teruggeslagen, hij kende Martines kracht en haar zwak-

te. Hij kende haar incasseringsvermogen. Martine had een ander gevoel voor humor, dat wilde hij nog wel eens vergeten.

Gert Heijne was ook zeer tevreden geweest met een beagle als huisgenoot, een collie of een pekinees. Als hij eerlijk was – en wat kon je anders dan eerlijk zijn met een dominee over de vloer en in bed – had hij het ook niet zo op herders. Herders deden hem aan Duitsland denken en aan *unverfroren* trouw. Dat paste hem niet, al was hij wel weer enthousiast over Duitse literatuur, over Goethe, Schiller, Georg Friedrich Herder en Günther Grass. Gert hield van schrijvers van voor de oorlog, of van nach dem Zweiten Weltkrieg, als ze maar aan de goede kant stonden. Aan de kant van Martine, aan de joodse kant.

Een hond, en niet alleen een herdershond, stonk uit de bek, dat hoorde bij honden en wolven. Een hond was dom, vooral heel dom. En: hoe dommer hoe agressiever, of hoe banger.

'Gooi een bal weg, of een tak, en de hond gaat aan de haal, maar gooi eens twee ballen tegelijk weg. Nou?' Martine was vaardig met taal, vooral mondeling. De dominee van de PKN was niet op haar bek gevallen, om het grof te zeggen.

'Nou?!"

Gert wist van de vertwijfeling die zich – met twee ballen – van een hond meester maakt. Hij kende dat; twee doelen en dan niet kunnen kiezen. Martine was alleen geweest, destijds in het casino, en zo had hij zijn weg naar de pastorie gevonden. Ze was net afgestudeerd.

"Ik hoef nu niet langer te gokken, nu ik een diploma heb en Ds. voor mijn naam kan zetten," had ze gezegd.

Die avond had ze gewonnen en ruimschoots goedgemaakt wat ze in de jaren daarvoor aan de Mammon had geschonken.

"Een godsgeschenk," had ze gegrapt. "Serieus."

Op de rand van de euro stond niet langer *God zij met ons*, maar het getal van zes cijfers maakte veel goed. De verse dominee had Gert als bonusprijs meegenomen. Zo stond het op gelakt hout naast de voordeur van de pastorie, niet aan de gevel, maar aan een paal: *Ds. M. de Bruy. pastor.*

Miss Piggy was een compromis. Geen herdershond, maar een varkentje als onafhankelijke en onbevooroordeelde bewaker van huiselijke vrede. Martine had de rode leren riem met halsband gekocht. Cadeau voor miss Piggy. En de hondenmand leek ook goed voor een hangbuikzwijntje. En daarbij kwam: een hangbuikzwijn was eigenlijk geen echt varken, want met echte zwijnen had ze – ook gezien haar historische wortels – nooit vrede kunnen sluiten. Miss Piggy was een compromis over geloofsgrenzen heen. Miss Piggy als *Deus ex Machina*.

Miss Piggy snuffelde aan de zerk van Hendrik Beentjes. Geb. 6 februari 1913 Overl. 23 augustus 1984. *Rust in Vrede* bovenaan, goed leesbaar. Gert Heijne was op de helft met het bijschilderen van de zerken. Grijs kalksteen uit de Ardennen, petit granit met afdrukken van fossielen uit de Zeetijd, het Krijt van ons bestaan, die vooral bij regen mooi zichtbaar waren. Trilobieten, brachio-

poden, stromatoporen, mesheften, mossels, kokkels in alle soorten en maten uit de eeuwigheid. Alle namen in hoog reliëf in de steen. Hendrik Beentjes had de oorlog nog meegemaakt, net als Jan Schutrups, Lammegie Hilbrands, Jan Naarding, Jan Jantinus Uilenberg, Willem Tiesing, Henrikus Bax en honderden dorpsgenoten. Er lagen veel doden, die de oorlog hadden overleefd, in vrede te rusten. Er ontbraken – achter en opzij van deze dorpskerk – ook tientallen doden die maar een deel van de oorlog hadden meegemaakt.

'Eigenlijk horen er ook grafstenen te staan voor Cohen, Van Messel en de andere Joden die hier nooit zijn teruggekomen,' had Gert gezegd.

Martine had gezwegen en zich voor de derde keer bruine bonen met uitgebakken spek opgeschept. Ze was een Drent in hart en nieren, en vooral in het vlees en het vet. Eenmaal in de maand aten ze het gerecht van Anne de Vries. Martine was zwaar uitgevallen voor een predikante, haar ruim tweehonderd pond legde in S. minstens zoveel gewicht in de schaal als haar beroeping als predikante. Aan lijnen deed ze niet meer. Ze had een kledingadviseuze die veel goedmaakte, en de zwarte toga verhulde in belangrijke mate wat het kerkvolkopleeftijd ook niet wilde zien.

'Urnen, bedoel je. Of bedoel je dat niet?' bitste ze. 'Urnen voor Cohen, Van Messel en de anderen.'

Martine legde mes en vork naast elkaar op het bord. Ze was nog niet uitgegeten, maar deze schikking van het bestek gaf aan dat ze er klaar voor was. Voor een preek, een betoog of een monoloog. Het onderscheid was bij Martine niet altijd helder, en dat had ze gemeen met meer voorgangers.

'Mijn vader en mijn moeder zijn teruggekomen. De feiten zijn jou bekend.'

Martine veegde met de rug van haar linkerhand langs haar lippen.

'Das Zwein ist tot.' Ze bedoelde Adolf, van wie ze de achternaam nooit uitsprak.

In de mondhoek bleef een restje saus achter. Gert wist wat komen zou. Hij was gewaarschuwd.

'Toeristenstad.'

Ze deed geen best de scherpte in haar stem te verzachten.

'Jouw vader en jouw moeder zijn nooit weg geweest. Nooit op reis door de nacht. Ze hoefden ook niet terug te komen. Ze bleven waar ze altijd al waren. Achterste Erm.' De verbastering "Achterlijke Erven" liet ze deze keer achterwege.

Met haar staccatotong maakte ze haar mondhoek schoon. Haar handen deponeerde ze met de handpalmen plat op tafel naast het bord. De rechterhand op het rode servet, de linkerhand op het crèmegele tafelzeil met vergeetmenietjes. Om haar rechterringvinger stak nog de ring van Simon de Bruy zaliger. Na zijn voortijdige dood was ze aan theologie begonnen. In Kampen, niet in Nijmegen. Ze had haar katholieke geloof ingeruild voor het protestantse, dat bood meer perspectief op een volwaardige rol op de kansel. En het theatrale van de roomsen had haar niet aangetrokken, niet als hulp van kapelaan of pastoor. Een

diaken was niet meer dan een veredelde misdienaar in een witte jurk met kant afgezet en dat was haar niet genoeg. Ze wilde tijdens het avondmaal zelf brood en wijn veranderen in lichaam en geest, en dat kon bij de PKN.

Martine had stage gelopen in de Veenkerk in Klazienaveen-Noord, daar had ze nog een beetje van de Roomse vreugde kunnen proeven. De enige protestantse kerk met een heiligenbeeld, nota bene van de kleermakerszoon Gerardus Majella, kind van de rekening en slachtoffer van de ellestok van zijn vader. Patroon van geslagen en misbruikte kinderen. Het heiligenbeeld was een cadeau van het aanpalende Barger-Oosterveld waar de Roomsen de scepter zwaaiden.

'Jouw vader en jouw moeder zijn de bezetting doorgekomen zonder dat ze ooit een Duitse soldaat hebben gezien. Koeien, varkens en kippen, groter was hun wereld niet. En schapen.'

Gert schepte voor de tweede keer op, twee schepjes, niet omdat hij trek had. Hij hield niet van bruine bonen, maar het volkseigen avondmaal compenseerde hij met ruime hoeveelheden appelmoes. Zelfgekookt van goudreinetten uit de pastorietuin en met kaneel en suiker, net als vroeger thuis. Bruine bonen zorgden voor winderigheid, maar dat vond Martine geen bezwaar, integendeel. Gert wel.

Als hij at, hoefde hij zijn echtgenote niet aan te kijken, en dat was de snelste manier om haar woordenstroom te stoppen – had hij in de loop van de jaren ontdekt.

Dat zijn moeder bij de Duitse soldaat die de paarden kwam vorderen voor de karabijn was gesprongen, hoefde hij niet opnieuw te vertellen. Die heldendaad was slechts uitstel van executie geweest. Twee dagen later waren de paarden alsnog opgehaald voor hun Arbeitsdienst in der Heimat.

'Nee, niet in dit graf wroeten.' Gert trekt de riem aan.

Miss Piggy kijkt hem aan alsof ze zeggen wil: 'Ik volg enkel mijn natuurlijke aard. Ik doe wat een hangbuikzwijn doen moet.'

'Hier is een misdadiger begraven. Hier mag je je gang gaan.'

Een eindje verder langs het pad lag een van de weinige strijders van het Oostfront voor de eeuwigheid op zijn plek. Kind van zeventien onder de wapenen. En na terugkeer vijf jaar in de kolenmijnen in Limburg van daglicht verstoken, als boetedoening voor de verwoesting van Stalingrad. Die jongen was nog nooit zo ver van huis geweest. Sterker: hij was nog nooit van huis geweest. De NSBers waren er genadiger van afgekomen, al wist iedereen nog wie ze waren, en hun kinderen, en hun kleinkinderen, en hun achterkleinkinderen ook niet te vergeten.

Miss Piggy stak haar neus in de zandgrond, op zoek naar wat in de aarde verborgen is.

'Pak hem, pak hem,' schreeuwde Gert zachtjes, als had hij een herdershond aan de riem. Niemand kon hem horen in zijn flinkheid. Omringd door honderden dorpsgenoten was er niemand die naar hem luisterde. Ook Miss Piggy

ging haar eigen gang. Ze maakte geen onderscheid tussen SSers, NSBers, meelopers en verzetsstrijders. Iedereen die hier begraven lag, koesterde ze evenveel, als ze de kans zou krijgen. Aangelijnd zouden de afwezigen nooit met haar wroetende snuit te maken krijgen, nooit verrukt zijn van haar geknor. Aan het eind van de riem was Gert Heijne de baas.
Martine beklimt de kansel. Haar hele lichaam heeft houvast aan het hekwerk aan weerszijden van de treden. Veel breder had ze niet moeten zijn, in haar heupen. Haar paardestaart is met een zwarte strik bijeengeknoopt. Dat was de taak van de koster die ook verantwoordelijk is voor de knopen aan de achterzijde van haar toga, voor haar zwartwit geblokte sokken en voor de glimmende schoenen met zwarte gespen. Gods hulp is onvoldoende om netjes voor de dag te komen. Gert Heijne fungeert als hulpsint.

De zwarte bef sluit onder haar onderkinnen. Haar handen – roodgelakte nagels – rusten aan weerszijden van het boek; de huisbibliotheek van de gelovigen. De dominee klemt het leeslint tussen rechterduim en rechterwijsvinger. De microfoon staat nog uit. Haar zuchten is zichtbaar, maar niet hoorbaar.

Gert Heijne staat achter in de kerk en bewaakt de boeken met psalmen in de nieuwste berijming. Halverwege de kerk, aan weerszijden van het middenpad zitten tientallen gelovigen op leeftijd. De kerk is bij lange na niet vol. Bij ontstentenis van een organist draait Gert orgelmuziek op de laptop, aangesloten op het omroepsysteem en de ringleiding.

'Gemeente,' zegt Martine de Bruy.

Ze knikt naar achter in de kerk. Gert Heijne zet de schakelaar om en voor iedereen hoorbaar klinkt met nagalm opnieuw: 'Gemeente.'

Gert weet wat de dominee gaat zeggen. Hij had Martine afgeraden om over Deuteronomium 20 en 21 te preken. De HEER geeft in dat bijbelboek voorschriften voor de strijd tegen ongelovigen. HIJ roept op tot volkerenmoord. "Maar in de steden van de volken die de HEER uw God u in eigendom geeft, mag u niemand in leven laten." al maakt HIJ later een uitzondering voor mooie vrouwen van de vijand. De overwinnaar mag haar trouwen na een maand bedenktijd.

"Dan pas mag u tot haar gaan en haar bezitten, zodat zij uw vrouw wordt. Mocht zij u niet meer bevallen, dan moet u haar laten gaan waarheen zij wil. U mag haar in geen geval verkopen of als slavin behandelen, want u hebt omgang met haar gehad."

Na de taxirit van het casino naar haar huis kreeg Gert Heijne geen bedenktijd. Martine de Bruy was niet roomser dan de paus. Ze leerde hem Duvels drinken en andere Vlaamse bieren. Alles had ze in huis, grootgeschapen als ze was.

Martine was gul met drank en met haar lijf, alsof ze alles in de uitverkoop had, en misschien was dat ook zo. Ook haar huis kende vele kamers.

'Ik heb geen last van mijn lijf, misschien kun jij er de lusten van ontdekken.' Martine had het licht aangelaten, naast de kaarsen die voor gezelligheid in haar kamer zorgden.

De openhaard – op aardgas – flakkerde dat het een lust was. Op de achtergrond klonk het *Wohltemperierte Klavier* van Bach. Alle snaren werden aangeraakt bij de preludes en fuga's van BWV 846 tot en met BWV 893 in A tot en met G en niet alleen in mineur. Het was alsof het bereik van de vleugel opnieuw moest worden bevestigd. Martine lag voor het krieken van de nieuwe dag op de planken vloer als betrof het *Olympia* van Édouard Manet, maar dan in de Rubensversie met elementen uit het periodiek systeem van *De oorsprong van de wereld* van Gustave Courbet.

Simon de Bruy, die geen Petrus bleek om op te bouwen, was aan slokdarmkanker overleden en had Martine met hun kinderen achtergelaten in het aardse paradijs. Om de hypotheek kwijt te raken, zei ze, was ze naar het casino gegaan, de HEER zou haar aan de roulettetafel helpen om haar leven en dat van haar zoon en dochter – nog geen tieners – op orde te krijgen. Maar de HEER had anders beschikt. Het jongetje, van wie ze de naam zorgvuldig geheim hield, was door zijn zusje net op tijd van een primitief geknoopte strop gered. De weg naar vader werd op zolder voortijdig afgesloten, maar dat maakte de jongen tien jaar later alsnog goed. Haar dochter vertrok naar NieuwZeeland. Er zat een wereld tussen moeder en dochter. Zo was Martine de Bruy – ze had de achternaam van Simon gehouden – weer waar ze was begonnen. Alleen, alleen met vader en moeder voor eeuwig – althans tot de ontruiming – op de Joodse begraafplaats in Z., in een graf, niet op het strooiveld.

Na de woordenvloed met al dat kleine en minder kleine leed in de kleine uurtjes was er geen ontkomen geweest aan de vleselijke troost. Gert Heijne had zijn escapades en verwikkelingen met zijn boerenouders – die in het niet vielen bij de retour Theresiënstadt van de ouders van Martine – achter zijn kiezen gehouden. Hij had wel eens een boete gehad voor zwartrijden in de trein, en ja, ook een keer gevreeën met – de vijand – een orthodox gereformeerde, maar wat stelde dat voor. De boerenwijsheid klopte: "De domste boer kon het", daar hoefde je niet fijnzinnig of fijngevoelig voor te zijn. Dat kwam goed uit want Martine gaf niet om fijnzinnigheid als het de daad betrof. Fijnzinnigheid was voorbehouden aan het woord.

Vader en moeder Heijne waren beboet voor de bouw van een illegaal hok voor vijftig kippen. De Barnevelders werden op gemeentelijk bevel ter plekke geruimd. De barak mocht na die waarschuwing – wonderlijk genoeg – blijven staan.

De ouders van Martine kregen een nota van de Nederlandse Staat voor de repatriëring en de reiskosten naar hun vaderland na hun verblijf bij de buren; dat was pas wat. Vijftig kippen vielen daarbij in het niet.

Martines troost was hem niet tegengevallen, voorzover hij nog herinneringen had – geschaafde knieën van het plankier – aan de nacht na de avond in het gokhuis. Gert Heijne was gebleven en vertelde zichzelf dat hij de troostprijs had gewonnen. In het casino kwam hij al jaren niet meer. Gert Heijne was het gokken verleerd. Dat Martine losse handjes kreeg als ze getergd werd, nam hij op de koop toe. Hij was met het fenomeen vertrouwd. Gert Heijne

wist wanneer de grens van spreken en zwijgen in zicht kwam. Maar hij bleef verkenner en uitdager; met mate.

'Ik vond het wel een zwaktebod,' zei Gert, 'die oudtestamentische uitleg bij de oproep tot volkerenmoord en ook de rechtvaardiging om mooie vrouwen van de vijand te trouwen wringt – en niet alleen in mijn ogen.' Hij krabde zich in zijn kruis.

Martine had haar exegese vóór de dienst aan Gert laten lezen om spelfouten te corrigeren. De afspraak was dat hij inhoudelijk geen commentaar zou geven, hij was uiteindelijk niet de dominee.

'Dat ben ik, en dat wil ik zo houden. Dominee.'

Maar achteraf was feedback op de preek natuurlijk welkom, als was Gert een PKNgelovige met inspraak. En dat was hij niet.

Gert Heijne was al jaren een gewogen gemiddelde van humanist, agnost en atheïst met een praktische instelling. Die praktische instelling was versterkt na zijn operatie. Teelbalkanker houdt de mannelijkheid niet hoog, dat was hem helder. Eén bal was verwijderd en stond in de linnenkast op sterk water. Martine de Bruy vond dat niet zo'n probleem en Gert Heijne had geen behoefte aan verdere exploratie van de *brave new world*, hij hoefde geen veroveringstochten meer, hij hoefde – zeker met het ongemak in zijn kruis – geen vijandelijke vrouwen meer te schaken, mooi of lelijk. Er was voor hem geen noodzaak meer om bijbelvast te zijn.

'Zoals alles in het leven,' had Martine gezegd, 'is alles wat je treft een geschenk van de Almachtige. Ook teelbalkanker.' En of het niet helder genoeg was, liet ze – geheel overbodig – volgen: 'Ik heb ook het nodige achter mijn kiezen. Dus wat er verder in het leven gebeurt is niet interessant, hoogstens verrassend.'

Ook na de operatie, die zonder complicaties was verlopen en waarvoor tijdens de middagdienst een dankgebed was uitgesproken, bleven Martine en Gert hetzelfde bed delen. Martine mankeerde immers niets. En een man op afroep uit de gastenkamer vond ze, zeker als dominee met een verleden, tegennatuurlijk.

Miss Piggy vervulde de rol van compensator na de operatie. Aaibaar, trouw en intelligent, althans slimmer dan een herder. Miss Piggy kon kiezen tussen Gert en Martine, als het nodig was.

'De dominee wilde mijn commentaar niet horen,' zegt Gert Heijne tegen Miss Piggy. Hij houdt het hangbuikvarken op zijn armen en wandelt traag tussen de zerken door. De grafsteen van Klaas Kleinste staat uit het lood. Bakker in leven, maar nu dood. Iedereen in S. gaat naar Albert Heijn – geen familie – voor brood en wijn en voor litersflessen Spa. En wat voorbij is, is voorbij. Voorbij. O en voorgoed voorbij.

Miss Piggy steekt de rose woelsnuit omhoog. Gert Heijne kijkt snel om zich

heen. Geen levende ziel te zien. Kort drukt hij zijn lippen tegen de natte snuit. Zoveel verschil met Martine is er niet. Het hangbuikzwijn slobbert ook, maar stinkt niet uit de mond.

'Kijk, de verklaring: "Gods wegen zijn ondoorgrondelijk. Wij stervelingen kunnen niet begrijpen waarom de HEER oproept tot volkerenmoord, tot genocide", is wel heel erg goedkoop. Ik begrijp die oproep wel in het licht van het conflict tussen Israël en de Palestijnen – die immers nazaten zijn van de Filistijnen – maar mijn uitleg over de zin van genocide zul je niet in de kerk horen.'

Miss Piggy knort zachtjes. Miss Piggy vindt het heerlijk om rondgedragen te worden, al is het dan ook op de algemeen joodschristelijke begraafplaats.

'Elke week,' gaat Gert Heijne verder, 'elke week staat in de boekenbijlage van NRC/Handelsblad wel een nabeschouwing over de Tweede Wereldoorlog. Ik lees de besprekingen en de helft van die boeken over de oorlog bestel ik bij bol.com. Gaskamers, vernietigingskampen, moord en doodslag, overleven, uithongeren, fussilades, ik kan er niet genoeg van krijgen.'

Miss Piggy schurkt tegen zijn borst. Gert Heijne herpakt de achterpootjes. Wonderlijk hoe zo'n dier weet dat het niet moet poepen als je het draagt. Martine laat zich niet dragen, niet door Gert, hoogstens door haar geloof in de HEER.

'En als ik de verhalen uit het Oude Testament naast Dr. Lou de Jong leg, naast al die nonfictie over die jaren, dan...'

Gert Heijne staat achter het koor van de kerk. De regenpijp zit los. Twee kraaien vliegen krassend op. Miss Piggy kijkt met hem mee.

'En Günther Grass en Heinrich Böll. Anne Frank, Hellema, wie leest Hellema nog. Verschrikkelijk.'

De kraaien komen weer terug.

'En die vergoelijking van trouwen met de mooie vrouwen van de vijand. "De HEER heeft dit waarschijnlijk gezegd – zeker weten doen we dat niet – om ongebreideld verkrachten te voorkomen. Mannen kunnen zich toch niet inhouden – God weet dat, omdat hij alles weet – en HIJ heeft van de nood een deugd gemaakt." Martine met golvende stem onder het baldakijn, de handen omhoog. "Deuteronomium 21: verzen 10 – 14 voorkomt verkrachting en zet er het huwelijk voor in de plaats."'

Gert Heijne schraapt zijn keel, aait Miss Piggy over de snuit en spuugt op het pad, niet op de zerken.

'Hoofddoekjes zijn er ook om hitsige mannen in toom te houden, of niet soms? Maar dat staat niet in het OudeTestament.' Hij kriebelt Miss Piggy onder haar kin en in vloeiend gebaar tussen haar voorpootjes.

Gert wacht even en fluistert het varkentje in het oor: 'Ik moest me inhouden. Ik wilde het geluid afzetten en muziek laten beginnen. Maar ik heb me gedragen, zoals altijd.'

Gert Heijne kust Miss Piggy opnieuw vol op de snuit.

'In de voorbereiding van haar preek stond iets over "liefde overwint alles", maar dat heeft ze niet voorgedragen. Ter plekke heeft ze een verklaring ver-

zonnen. Ik kan dat weten. Improvisatie, vooral bij bijbelteksten is een recept voor misverstanden.'

Miss Piggy strekt de pootjes. Ze wil lopen en wroeten.

'Ik heb de dominee niet tegen zichzelf kunnen beschermen, zo ver reikt mijn polsstok niet. Ze erkent mij niet als leidsman.'

Gert Heijne nadert het slot van zijn betoog, zijn monoloog, zijn preek.

'Maar,' zegt de onbezoldigde koster terwijl hij het hangbuikzwijn op de zerk van Jan Naarding zet, 'ik heb bij het slot van de dienst gewoon weer het Wohltemperierte Klavier laten horen.'

Martine heeft spijt van haar toegeeflijkheid. Een herder en ook een collie of pekinees wil ze niet in huis, en achteraf vindt ze een hangbuikzwijn in de pastorie ook niet zo'n goede oplossing. Honden komen in de bijbel niet voor – dat is vast niet toevallig. Zwijnen in de bijbel zijn voertuigen van boze geesten. De Gadarenen weten daar alles van.

Miss Piggy staat met de riem aan de gelakte paal bij de voordeur. *Ds. M. de Bruy, pastor.* Het wachten is op Gert Heijne met zijn boodschappen uit Albert Heijn. Olijfolie, kruiden, mandarijnen en Basmatirijst. Er is nog stokbrood, Spa en rode wijn. Martine heeft een Chinees recept voor gebraden buikspek. Het recept is voor varkens, een hangbuik is vast geen bezwaar.

Kleine Pause tut gut

I.

Antiquariaat Lutgen ligt aan de Brunnenstraβe, op de hoek met de Reformierter Kirchgang. Het is een klein hoekpand, door het zijraam te zien overladen met boeken. In de etalage in de zijstraat staan kaarten uit de negentiende eeuw van mijn geboortegrond. De contouren van de provincie zijn helder, al ontbreken nog veel kanalen en wegen. Hier en daar een sterretje; het begin van een nederzetting in het veen. Wellicht betekent een sterretje een plaggenhut, vijf plaggenhutten misschien. De Bargerschans is vervallen. Emmen bestaat al. Erica telt slechts één ster. Een legenda ontbreekt. Ieder leest zijn eigen kaart. Ik ben in Leer. In de etalage aan de Reformierter Kirchgang kijk ik naar huis.

Achter glas staan aan de Brunnenstraβe op een rek dunne boekjes van Dylan Thomas, Brecht, Goethe. Van Eugene O'Neill zie ik de Duitse versie van een toneelwerk *Fast ein Poet, Drama in vier Akten*. Het is nummer 642 in de Insel-Bücherei uit de tijd dat er nog honderden boeken verschenen, literaire.

Ik maak een foto van de uitstalling achter het raam. De straat weerspiegelt in de ruit. Voorbijgangers op leeftijd met stok en rollator, een enkele moeder met een kinderwagen en met een iPhone aan het oor. Nergens een peuter te zien op dit vroege uur. Het is half elf op zaterdagochtend. Het is een grijze dag, voor de namiddag zijn er opklaringen voorspeld. In de nacht is er kans op vorst aan de grond. Ik wandel tot het eind van de Brunnenstraβe en keer om naar de boekwinkel. Ik heb geen trek, maar ik laat, me – een paar panden voor het antiquariaat – bij Musswessels Bäckerei und Konditorei verleiden door een gevulde koek die ik in mijn jaszak laat glijden. Wat was de titel van dat boekje met vier Akten ook al weer?

Op straat oefen ik mijn geheugen met automerken en nummerplaten om bij te blijven, maar nog geen tien stappen verder ben ik dat nutteloze kwijt. "De zestig voorbij," zeg ik als naar mijn leeftijd wordt gevraagd. Ik weet niet meer het juiste aantal jaren te noemen dat achter me ligt. Is het tweeënzestig, of hoort er al drie voor? Ik lijk een kind dat nog geen tiener is, een kind dat geen besef van jaren en leeftijd heeft en op de vraag naar de leeftijd antwoordt met: "Volgend jaar word ik zeven". Zes is niet voldoende voor een kind van zes. Zes jaar duurde de Tweede Wereldoorlog aan deze kant van de grens. Bij ons was vijf genoeg. "Volgend jaar word ik zesenzestig, zevenenzestig, achtenzestig, negenenzestig. Zeventig word ik, als ik voor die tijd niet dood ben." De kindertijd neemt jaren, jaren.

Voor de etalage, met mijn ene hand om de gevulde koek in de papieren zak, en in de andere de camera, lees ik opnieuw Eugene O' Neill. Ik herhaal "Eugene O'Neill, *Fast ein Poet*" en stap de winkel binnen. De krakende deur meldt mijn aanwezigheid, een winkelbel ontbreekt.

Tegen de linkermuur staan boeken tot de zoldering en recht naar achteren maken twee rekken aan weerszijden gevuld met grijs, bruin en grauw een gangpad dat slechts toegankelijk lijkt voor een bergbeklimmer of een oerwoudverkenner met een machete, klaar om het hoofd van belagers af te hakken; de primitieve oplossing. Dozen met boeken versperren de doorgang naar de balie met nog meer boeken, de computer en de kassa. Boven de smalle toonbank hangen vier lampen met geel licht. Drie lampen branden, een buitenste lamp in de rij is stuk. Helemaal rechts de ramen naar de Reformierter Kirchgang met boeken tot in de vensterbank – *Brockhaus Konversations Lexikon, Deutsche Städtesagen, Deutsche Heldensagen, Germanische Göttersagen, Deutsche Volkssagen* – had ik vanaf de straatkant gezien – en tussen de ramen hangen aan de binnenmuur meer oude kaarten van dit land en van mijn vaderland, nog zonder staatkundige grenzen. De wereld is nog één geheel.

Ik had van buitenaf niemand in de winkel gezien. Als ik de deur achter me dichttrek hoor ik gerommel achterin. Een veertiger met rond hoofd, kort opgeschoren haar, stapt behendig tussen de stapels door. Hij loopt als een ree door struikgewas, ik wacht, alles blijft op zijn plaats.

'Moin,' zegt de boekhandelaar, 'waarmee kan ik U van dienst zijn?'

En alsof hij me bij tweede oogopslag in een andere klasse plaatst, zegt antiquair Herr Lutgen: 'Kan ik U helpen?'

"Moin", dat is de groet uit Ostfriesland, aan de andere kant van de grens in Niedersaksen. Weener, Leer, Papenburg, Bunde, Ditzum, land van grijze wolkendekken, veen en hoge windmolens die verleden tijd wegmaaien.

'Moin,' zeg ik. Ik schik mijn taal naar zijn afkomst, naar mijn inschatting, naar mijn vooroordeel. Een Poep die plat praat; had ik iemand anders verwacht?

In een fractie van een seconde, split second, zou Eugene O' Neill zeggen, spiegel ik me aan de boekhandelaar. Ik probeer hem op zijn terrein te laten en mij toegang te verschaffen tot zijn wereld zonder de orde te verstoren. Ik hoef geen vrienden te maken in deze winkel. Ik laat zien dat ik geen vijand ben. Nog geen zeventig, maar ik haat niemand meer. Zonder last kan ik over heden en verleden in gesprek, over toekomst.

'Moin,' herhaal ik. 'Moin.'

'Ik zag een boek in de etalage,' zeg ik. Ik wil de titel vertellen, maar ik weet geen titel en ook de schrijver is me ontschoten.

'Toneel,' zeg ik, 'het was een boek over toneel. Drama. Drama aufs Deutsch.'

Herr Lutgen loopt voor me langs en trekt de deur open. Ik loop met hem mee naar buiten.

'Welk boek bedoelt U? *Drama in vier Akten*?'

Ik wilde *Fast ein Poet* niet kopen, ook andere tweedehandsboeken niet, ik zocht een smoes om het antiquariaat binnen te stappen. "Gewoon even rondkijken", was me te min. Ik wil nergens "gewoon even rondkijken". Als ik binnenstap wil ik kijken en wat ik zie aan mezelf toevoegen, niet alles, wel de essentie – die zich veelal pas achteraf openbaart. Ik voel de benadering "gewoon

even rondkijken" als een belediging van de schepping – hoe hoogdravend ook – en van mezelf. Het leven is te kort om "gewoon even rond te kijken".

Uit het niets komt mijn volgende vraag naar boven, zoals de meeste dagelijkse zinnen zonder voorbereiding de mond verlaten. Ik had niets gerepeteerd op de titel van O' Neills boek na. Zoals Valéry zegt dat "we enkel bereid zijn te antwoorden op vragen die vermoedelijk aanstaande zijn" werd ik – voor ik er erg in had – overvallen door zo'n aanstaande vraag.

'Hebt u ook streektaalboeken? Regionalliteratur?'

Lutgen wijst op een lage kast naast de deur. Drie planken met streektaalboeken. Verzorgde handen. Een ringvinger met een dubbele trouwring. Dat is zeldzame trouw dezer dagen; bis ins Jenseits.

'Dit is wat ik hier heb. Streektaalboeken. En het is wat ik zeg dat het is: boeken in de streektaal. U mag ook spreektaal zeggen, maar dat is het niet.' Lutgen gaat rechtop staan en blijft op ruime armlengte van me.

Ik houd er niet van als mensen te dicht bij me komen. Ik houd ze graag op afstand, niet omdat ik de ruimte om me heen in bezit wil nemen, maar ik sla graag om me heen zonder iemand te raken. Mijn armslag is voor mezelf.

'De boeken staan op alfabet, naar schrijver. Het zijn er niet zoveel. Hochdeutsch heb ik meer. Kijkt U maar.'

'Wat is het, dat U heeft?' vraag ik? 'Literatuur? Lectuur?' Ik kom niet voor boeken, ik kom voor verheldering.

Lutgen trekt zijn wenkbrauwen omhoog. Hij doet geen stap vooruit, hij doet geen stap achteruit. Alles blijft op z'n plek. Dit is zijn Geschäft; ik ben voorbijganger.

'Meneer,' zegt hij. 'Meneer.' Hij trekt een boek uit het rek. 'Ik heb veel oud werk – dat hoort zo in een antiquariaat – en ook moderne ramsj, al noem ik dat liever niet zo. Ramsj, niet van uitgevers, want die zijn er nauwelijks voor de eigen taal, maar van particulieren die boeken afstaan en er nog een paar euro's voor willen beuren. Artsen, professoren op leeftijd die kleiner gaan wonen omdat hun huis en tuin – terwijl zij krimpen – te groot worden. Ze willen een goede bestemming voor hun dierbare bezit, hun boeken.' Lutgen wacht even en zegt: 'Gesigneerde heb ik ook, mocht U daaraan hechten.' Lutgen trekt zijn mondhoeken licht omhoog. 'Ik neem alle streektaalboeken aan,' vervolgt hij, 'ook al weet ik dat ik ze nauwelijks weer kwijt raak.'

Ik beweeg mijn wenkbrauwen naar boven en houd mijn hoofd scheef.

'Klantenbinding. Wie een boek brengt heeft in elk geval leren lezen en de waarde van het woord leren kennen. Het woord en de zin, daar gaat het om.'

Lutgen is mijn vraag niet vergeten.

'Lectur, Literatur, wie zal het zeggen? Volkseigen verhalen. Deze Ostfriesische boeken gaan over de streek, over wat die Lu bezighoudt en meer nog over wat ze willen horen en zien om het leven prettiger te maken. Niet alles wat een mens meemaakt of bij elkaar bedenkt, hoeft op papier of op toneel.'

'Literatuur, en ook Lectuur, ik heb beide. Literatuur het meest. Een boek is niet hetzelfde als internet.'

‘Het verschil?’ vraag ik. ‘Der Unterschied?’

‘Ik weet niet of U zich dommer voordoet dan U bent,’ Lutgen neemt geen blad voor de mond, ‘maar ik zal met alle plezier zeggen hoe ik er tegenaan kijk.’ Hij leunt met zijn linkerhand op de lage kast, trommelt zachtjes met zijn vingers.

‘Vijf jaar geleden ben ik deze winkel begonnen. Ik studeerde theologie en dat gaf me een goede basis voor zielswetenschappen, voor kennis van innerlijke drijfveren van een mens en zijn behoeften aan zekerheid en zingeving. Zekerheid en zingeving vind ik – vindt U – niet op het web. Waar alles te vinden is, hoeft U niet te zoeken,’ Lutgen glimlacht. ‘Het schaarse, het bijzondere waar U naar zoekt, dat kunt U hier wellicht vinden. Lectuur; houvast en vooral verstrooiing voor de mens die luistert en een wegwijzer nodig heeft zonder zelf veel na te hoeven denken – die zijn er ook, en met velen zijn ze.’

‘En Literatur?’ zeg ik.

‘Literatuur is voor filosofen, in de ruimste zin, voor scheppers, voor mensen die zingeving serieus nemen en iets – wat dan ook – aan de wereld willen toevoegen. Aan zichzelf, maar ook aan de wereld, al is dat onderscheid niet altijd duidelijk.’

Lutgen wijst naar de drie planken met Regionalliteratur. ‘Hier staan belangrijke en minder belangrijke Lokalautoren en Lokalautorinnen.’

‘Heyting, Hidding, Nijenhuis, Veenstra, Koster,’ zeg ik, ‘scheppers van taal.’ Ik leg mijn camera op de boekenkast. Als ik kan luisteren, hoef ik geen foto’s te maken.

‘U kent uw eigen volk,’ zegt Herr Lutgen.

‘Een beetje, een paar,’ antwoord ik. Ik rek mijn woorden uit, ik verlaag mijn toonhoogte. Lutgen is aan me gewaagd, ik weet niet of ik hem bij kan houden.

Ik leg O’ Neill bovenop de kast naast de molen met ansichten. *Gruß aus Leer, Gruß aus Ostfriesland* met kerktorens en masten van platbodems in de haven.

> Ik doe mijn ogen dicht en zie *Groeten uit Emmen* met de N.H. Kerk en de dierentuin in betere tijden, Bartje omringd door hunebed, schaapskooi en braderie. Cultuur van de Olde Landschap. Een euro per stuk en zes voor vijf euro.

‘Ik heb hier een overzicht van schrievers van Ostfriesland.’ Lutgen laat de bladzijden ritselen. Bros en vergeeld. Oude tijden herleven in zijn handen. ‘Oud,’ zegt hij. ‘Vor dem Krieg ist nach dem Krieg. Alt. Alles gleich.’

> Ik ken *Scheupers van de taol,* meer dan honderdvijftig jaar schrieverij in het Drents. Honderden schrijvers die er niet meer zijn. Sinds ik geen recensies meer schrijf – niet omdat ik niet wil lezen wat er in mijn taal wordt geschreven, maar omdat ik de boeken niet vind – raak ik de aansluiting met mijn *spraak* kwijt. Weet ik nog wat er leeft in de ondertaal van zand en veen? Heb ik het ooit geweten?

‘Plattduutsch,’ probeer ik? ‘Overzicht van plattduutse schrievers?’ Ik kijk hem aan en zeg: ‘Ik hoorde dat u “Moin’ zei toen ik binnenkwam, of heb ik me vergist?’

Op het gezicht van Lutgen meen ik een begin van een glimlach te zien, net of zijn ogen helderder naar me kijken. Even spiegel ik me aan het kind in de boekhandelaar.

‘Moin,’ zegt hij, ‘iedereen zegt hier “Moin”, de hele dag; ochtend, middag, avond. Moin.’

‘Ik kom uit Bonn,’ zegt hij, ‘daar ben ik geboren.’ En na een aarzeling: ‘Sommige mensen zeggen dat niet graag hardop: “Ik ben in Bonn geboren.” Bonn ist kein Berlin.’

Assen is geen Amsterdam. Emmen is geen Eindhoven, Diever is geen Den Haag. Een Drent is geen Hollander. Als het meezit is een Drent een Europeaan. Als het meezit.

Lutgen reikt me het overzicht met Gertrud Cramer, Ubbo Geerds, Toni Wübbens, Greta Schoon, Johannes Diekhoff, HansHermann Briese en honderd andere schrijvers in het Plattduuts en kijkt kort om mijn blik te vangen. In het boek staan levensbeschrijvingen en lijsten met boeken en bundels van de schrijvers, geen fragmenten van hun werk. Op de titelpagina lees ik in potlood € 35,=. Ik leg het boek op de kast. Wat zijn levens van anderen me waard?

‘Liefde voor het land moet je leren, dat is niet aangeboren, net als andere Liebe ook niet aangeboren is.’ Lutgen grijnst. ‘Twintig jaar geleden trof ik mijn latere vrouw hier in Leer. Kent U Leer?’ Hij geeft me pauze.

Ik knik, maar wat weet ik van dit stadje?

De Ems, de bocht in de rivier, de mythe van Plytenberg met de dijken langs de Ems en een heuveltje als bewijs van reuzinnen uit een sprookjesverleden: de tegenpolen van Ellert en Brammert. Leer met een Ubbo Emmius Gymnasium, kasteel Hanenburg en kerken met eenzelfde god binnen gehoorsafstand. Met enige inspanning kunnen de gelovigen van de Lutheranen, Evangelisch Kirche, de Katholische Kirche van Leer en de Mennonieten elkaar horen bidden en zingen. Op internet las ik de regiogeschiedenis. Alles is onthuld, geheimen liggen niet op straat, ze zijn overal te vinden.

Alles is onthuld, op liefde na.

‘Mijn vrouw schreef soms gedichten in het Hochduuts, maar ze had een zwak voor haar moerstaal. Ostfriesland.’

‘Carl Heinz Dirks, Gerd Constapel, Gretha Schoon,’ zeg ik.

‘U kent ze?!’

‘Ik heb een paar jaar een abonnement gehad op *Diesel*,’ zeg ik, ‘*dat oostfreeske Bladdje* van de Plattduutse schrijvers. Nu niet meer. Al jaren niet meer.’

Op het web zag ik de verzamelde streektaalschrijvers rond Papenburg. Voor het eerst in meer dan vijftig jaar is een roman verschenen. *Grietene* van Hilde Frauke WichmannSteen. Opvolger van *Keerlke* uit 1941 van Wilhelmine Siefkes.

Bij de schrijvers staat op de website een lijst met Autoren, en de knop Aktuelles meldt dat oorlogskind (19 juni 1943, Ditzum) Frau Hilde Frauke WichmannSteen op 11 oktober 2012 in Leer is overleden. Ze is onderdeel van een lange lijst Verstorben ostfriesische Autorinnen & Autoren.

'Nixt blifft as't is.'

II.

'Wilt u thee? Koffie?'

Ik knik. 'Thee als dat kan.'

Lutgen haalt een iPhone uit zijn zak en toetst een boodschap in.

'Twee deuren verder is een broodwinkel met koffiehoek van Musswessels. Ik laat me graag bedienen. De bestelling komt zo.'

Achter in de winkel gaat een tafeltelefoon. Lutgen neemt de bergpas tussen dozen met regionalia, kunst, kaartenboeken en literatuur. Hij is een volleerde berggeit, niets verschuift. Ik hoor hem een bestelling afhandelen.

Voor Lutgen terug is, maak ik een foto. Ik wil weten waar ik ben, en straks wil ik weten waar ik was. Ook deze fractie van een seconde.

Lutgen loopt met een rieten stoel tussen de boekenkasten door. Alles blijft op de plek. Hij kent zijn speelruimte.

'Neem plaats,' zegt hij. 'Ik haal een kruk voor mezelf.'

Ik hoor hoe hij weggedoken achter het scherm op de balie opnieuw een klant te woord staat. Een eerste druk van *Faust* is binnen. Af te halen wanneer het past.

Het Brotmädel van Musswessels brengt op een dienblad een kannetje thee, twee glazen en twee taartpunten met frambozen in donkere gelei. Ik wil zeggen dat de gevulde koek nog in mijn jaszak zit. Ik houd me in. Ik schuif *Wattenmeer* en *Ostfriesische Perspektiven* opzij en leg François Villon – in Hochdeutsche Übersetzung – op de vloer.

'Un Gruβ Herrn Lutgen van mi,' zegt ze.

Ik knik.

Voor ze de deur sluit hoor ik: "Moin".

Ik kijk naar de thee en het gebak en dan naar Herr Lutgen die naast me zit. Linkerbeen over de rechterknie geslagen. Hij draagt zwarte lakschoenen met leren zolen, een vlekkenloze plooibroek met slijtranden aan de zoom. Een wit hemd met twee borstzakjes en een pen. De bovenste twee knoopjes zijn los.

'Misschien denkt U: "waar verdien ik dit aan?"'. Hij wijst naar de thee en de taart.

Ik zwijg.

'Als U dat denkt, dan hoeft U die vraag niet te stellen. Op sommige vragen weet ik geen antwoord. Soms heb ik wel een antwoord, maar houd ik dat antwoord voor mezelf.'

Herr Lutgen schenkt thee en legt een vorkje naast het gebak.

'Gruβ van Fraulein Musswessels,' zeg ik. Ik lees de naam van de Konditorei op het servet.

Lutgen knikt, loopt naar de deur en draait een bordje om. In spiegelschrift lees ik op de ruit "Kleine Pause". Ik meen een grijns te zien.

'Streektaal. Plattduuts, een overzicht, dan heb ik misschien iets speciaals voor U.' Lutgen neemt een slokje van de hete thee, staat op en zoekt zijn pad naar de kast onder het zijraam, tussen stapels boeken die op scherp staan.

'Hier heb ik nog enkele boeken van Plattduutse schrievers,' zegt hij. Hij gaat op zijn hurken zitten en strijkt met zijn hand langs de ruggen.

'Een zeer beknopte verzameling boeken van schrijvers vanaf ongeveer 1880. Humor, anekdotes. Het zijn schrijvers van streekromans in de letterlijke betekenis van het woord. Het gaat over romantiek, lief en leed in het Moor en over familiedrama's.'

'BergmanBeins,' zeg ik. 'Misschien als BergmansBeins, Albert Denig, en onze landbouwromanticus Harm Tiesing. Aan mijn kant van de grub.'

Ik weet niet waarom ik mijn kennis wil etaleren in deze tweedehandsboekwinkel op een zaterdag in Leer.

'U heeft er weet van.' Lutgen knikt vriendelijk.

'Sommige dingen heb ik weet van en over veel zaken tast ik in het duister,' zeg ik. 'Niet dat ik dat onaangenaam vind. Integendeel. Soms.'

Ik neem het taartschoteltje in mijn hand. Ik ril over mijn lijf. Zweet staat me plots op mijn rug. Het vorkje valt op de vloer. Lutgen komt naar me toe en voor ik wat kan doen, raapt hij het vorkje op, veegt het af aan zijn mouw. Hij reikt mij zijn vorkje.

'Bitte.'

'Danke, dat ziet er aantrekkelijk uit. Smakelijk.'

'Graag gedaan. U mag straks een boek kopen, het hoeft niet.'

'Ze waren van mijn vrouw.' Hij wijst naar de kast onder het zijraam waar een plank half is gevuld. 'Ze is vijf jaar geleden gestorven. Uut de tied raakt.' Hij knikt, zijn bovenlip krult. Hij kijkt me aan als hij haar naam noemt. 'Euphemia.'

'Zoals de hele geschiedenis van de mensheid uit de tijd raakt en in een andere tijd terugkomt.' Ik weet niet waardoor ik mijn mond niet kon houden. In mijn hand verpulvert de gevulde koek in mijn jaszak.

Lutgen negeert mijn opmerking. Het maakt nauwelijks uit wat ik zeg, lijkt het, zolang ik hem niet met een verkeerd woord uit zijn woordenstroom haal.

'Euphemia, meine Frau, verzamelde alles wat met haar eigen taal te maken had, en van aanpalende gebieden. Nedersaksisch, tot aan Friesland. Drents,

Gronings, Stellingwerfs en literatuur uit Schleswig. Kleine talen met diepe wortels in het volk. Platteland. Alle boeken over het platteland waren haar dierbaar. Lectur und Literatur.'

'Het platteland verdwijnt,' zeg ik.

'Het platteland verdwijnt,' herhaalt Lutgen. 'Dat is niet tegen te houden, ook het platteland wordt stad en als het geen stad wordt, loopt het leeg. En omgekeerd geldt hetzelfde; de stad wordt een dorp, alleen met zichzelf bezig. En,' gaat hij verder, 'de basis van de streekliteratuur, de plattelandscultuur lost op, vervliegt, verdampt, verdwijnt. Er komt een ander verhaal voor in de plaats, maar we kennen dat verhaal nog niet, omdat we zelf bezig zijn dat verhaal te schrijven.'

'De toekomst,' zeg ik. Lutgen negeert mijn opmerking.

'We koken in literatuur en lectuur een gerecht zonder een kookboek te raadplegen. Ingrediënten zijn er genoeg, maar we weten nog niet welke we kiezen en daarmee weten we ook nog niet welk gerecht we bereiden. Dat er een maaltijd op tafel komt, dat is zeker – het leven gaat gewoon door – maar of het smakelijk, eetbaar en voedzaam is, dat moeten we afwachten. We kunnen enkel trouw zijn aan de keuken, aan de levensmiddelen die de maaltijd dicteren. Oonze *spraak* staat op het aanrecht misschien niet meer tussen Bratwurst, Kotelett, Kartoffeln, Kohl, uien en wortelen.'

Lutgen laat de kruimels op zijn bordje liggen.

'Soms laten we kruiden met rust of vergeten we bepaalde ingrediënten te gebruiken. Misschien zijn ze te scherp, of bederven ze de smaak van andere gangen. Dan weer vergeten we het lekkerste. Dat is niet alleen zo in de keuken, maar dat geldt ook in de streektaalliteratuur.'

'Literatuur,' zegt Lutgen, 'is geen construct, geen mechanisch geheel. Literatuur is de weerslag van een autonome gedachtenstroom. Een goede schrijver weet die gedachtenstroom te pakken en in prachtige en pakkende zinnen om te vormen om een cadeau bij de lezer af te leveren.' Hij kijkt tussen de rekken door naar de lampen boven zijn toonbank.

'Maar misschien kijken schrijvers weg van wat ze niet willen zien?' zeg ik. 'Wie een dode ziet, gelooft in het begin zijn ogen niet. Het duurt even voor de werkelijkheid doordringt.'

'Niemand, geen lezer, zit op de werkelijkheid te wachten,' zegt Lutgen. 'Wie de werkelijkheid wil zien, die kijkt maar op het internet en kan zich koesteren in de illusie getuige te zijn van de werkelijkheid.' Hij neemt een slok thee en strijkt de onderkant van het glas over zijn mouw.

'De *Verdichtung* komt dichter bij de beleving, literatuur, toneel, muziek gebruiken illusie om de werkelijkheid te verbeelden, en daar blijft meer van over dan van webnieuws. Webnieuws verhult wat er gaande is. Webnieuws is de bovenstroom. Houvast vindt U in de onderstroom. Literatuur is het bezinksel van de bovenstroom. Literatuur is geduld, maar,' laat hij traag volgen, 'Es mangelt der Welt an Geduld.'

'De streektaalboeken komen straks ook van Kentucky Fried Chicken, be-

doelt U dat?' zeg ik, 'En van McDonalds, maar of we dan de kip en de Hamburger nog herkennen?'

'Euphemia,' Lutgen wijst naar de halfvolle kast onder het raam, 'wilde de basis van het volkseigene behouden. Ze verzamelde de taal, het Volkseigene van het Moor, ook al was dat bij haar thuis een besmet woord. Volkseigene.'

'Ik was van plan – puber was ik – leraar Duits te worden,' zegt Lutgen. 'Dat is er niet van gekomen. Duits, Grammatik, Literatur, heb ik me wel eigengemaakt, maar voor leraar ben ik niet in de wieg gelegd. Ik mis "empathische Gefühle für Kinder". Euphemia heeft me dat laten zien.'

Ik schenk hem en mij opnieuw thee. Op straat wordt het drukker. Ik kijk opzij langs de boeken in de etalage. Ouders met tieners. Enkele. Lutgen volgt mijn blik.

'Voor twaalf uur komt er geen klant. Ik kan de deur gerust gesloten laten. Zo gaat dat in Leer. Praten over oude boeken en over de dingen die voorbijgaan, das gefällt mir.'

Ik knik.

'Euphemia haalde me over met de lerarenstudie te stoppen. Dat was niet zo moeilijk. Ik had nog nooit verkering gehad. Wat wil je, naïeve jongen uit Bonn die net *im wunderschönem Monat Mai* uit zijn hoofd had geleerd, maar niets van het gedicht begreep. Het rijmde, maar dat was alles. Tot Euphemia.' Lutgen wacht. 'Euphemia leerde me geloven.'

"Liebe muss man lernen." was een Schlager uit mijn kindertijd. Ik zong met Heino, Freddy Quinn, Udo Jürgens, Rex Gildo. Alles über Liebe, maar ik had geen idee wat het was. De kinderziel was nog niet rijp voor liefde. Niet voor de meisjes, niet voor literatuur, niet voor kunst, niet voor muziek. Niet voor landschap en taal.

Liefde is een gevoel, geen ambacht. Het duurde een kindertijd voor me dat helder werd. Later word ik tachtig, als ik nog niet dood ben.

'Theologie was een goede uitweg. Theologie is een prettige basis voor een antiquair,' zegt Lutgen. 'Ik bleek geen leraar, en ook geen Pastor, maar ik bleek wel geschikt als regisseur. Mijn kunde kon ik kwijt bij *Navigare*, de Theaterverein in Papenburg. Kleine groep, gemotiveerd, gedreven en gedisciplineerd, het tegendeel van wat ik voelde voor het leraarschap. Euphemia zocht de toneelstukken uit. Ze speelde mee. Hartstocht.'

'We speelden stukken in Plattduuts. Boerendrama's, persoonsverwisselingen, een veenbaas werd te kakken gezet door arbeiders en aan het eind kwam alles weer goed. De zoon van de veenbaas trouwde met de dochter van de turfgraver. En na jaren werd het nageslacht van de veenbaas met een tweeling – jongetjes natuurlijk – verzekerd. Turftoneel als spiegel van de samenleving, verbeelding van behoefte aan veiligheid, aan ordening en aan troost.'

'Tussen de schuifdeuren,' zeg ik.

‘In het begin voelde ik minachting voor die platte stukken, maar in de loop van de jaren is dat veranderd. Ik heb de diepere betekenis van streekromans en ostfriesisch toneel leren begrijpen. Het lijkt aan het oppervlak heel banaal, maar dat is niet zo. Streekcultuur laat de ziel van het volk zien.’ Lutgen laat “Liebe” achterwege.

‘En als die cultuur dooft?’ zeg ik, ‘wat gebeurt er dan met de ziel?’

Lutgens blik dwaalt tussen rekken en stapels door.

‘Ik heb van haar gehouden, en bij vlagen ook niet. Zoals dat gaat.’

> Ik weet niet waaraan ik zijn bekentenissen te danken heb. Ik ben niet op zoek naar zielenroerselen van wildvreemden, maar die zielenroerselen laten zich niets gelegen liggen aan mijn bedoelingen.

‘Als ik hier in de winkel ben, heb ik haar nog een beetje bij me,’ zegt Lutgen, en met milde blos op zijn gezicht, ‘met elk boek dat ik uit haar verzameling verkoop, neem ik meer afstand.’

III.

“De hele Dag harr de Sünne schenen: up de swarte Eerde un hör Meertmaantskleed, up all de rode Dacken van de lüttje Stadt, up hör grise Straten un wat dar up krimmelde un wimmelde.”

Lutgen langt mij *Keerlke* van Wilhelmine Siefkes. En Gang dör en Kinnerland staat op de titelpagina. De rug ontbreekt. Als ik de tijd neem kan ik door het garen heen het aantal katernen tellen.

‘Acht euro,’ zegt Lutgen. ‘Erster druck; beschädigd. Nicht signiert.’

‘Moeilijk te lezen,’ zeg ik. ‘De scherpe letters.’

‘Fette Fraktur, het zijn gebroken letters van voor de Tweede Wereldoorlog. In 1941 heeft Hitler die gebroken letters afgeschaft. Hij kon dat. Hitler kon alles; maken en breken. Een Jood had die “Fette Fraktur” ontworpen. Joden deugden niet. “Ongedierte”. Wilhelmine Siefkes was ook niet langer erwünscht. Wat ze in Plattduutsch schreef beviel de Nationalsozialisten niet.’

> Aan de gevel van de Katholische Kirche zag ik een bronzen plaat: Vikar Hermann Lange op 10 november 1943 in Hamburg onthoofd, samen met drie andere geestelijken. Uit naam van het Duitse Volk. Hermann Lange uit Leer preekte in Lübeck tegen de nationalsozialisten.
>
> Hermann Lange, Eduard Müller, Johannes Prassek en de evangelische predikant Karl Friedrich Stellbrink hebben het geweten op hun eigen Kristallnacht. Ze hebben geweten wat ze deden, hun bloed vermengde zich naast het hakblok.

‘Het zit in de volksaard,’ zegt Lutgen, ‘terughoudend, afwachtend, conserva-

tief. Wat wil je ook in het veen. Maar dat zegt niets over de innerlijke gloed en betrokkenheid.'

Lutgen wacht. Ik wacht.

'Mijn vrouw was half joods in Leer. Haar vader was een hele jood in Leer. Hij heeft de oorlog overleefd. Niet alleen bij U, ook aan deze kant waren er onderduikers. Sommige Duitsers zijn verraden, andere niet. Sommige Duitsers waren verraders, andere niet. Wat dat aangaat zijn Duitsers niet te onderscheiden van Drenten.' Hij zegt het zonder stemverheffing, zonder sneer. Het is een constatering.

Lutgen kijkt over de lage boekenkast naar buiten, langs de perspexhouders die de boekjes uit de InselBücherei overeind houden. Goethe, Schiller. Het regent zachtjes met vlokken natte sneeuw, vandaag valt de handel dood.

'Dat stoort me wel, als ik het heel onDuits mag zeggen, dat alle Duitsers over één kam worden geschoren. Alsof we allemaal fout waren, hier in het Moor. Niet alle streektaalschrijvers waren fout, ik vertelde U al van Wilhelmine Siefkes. De nazi's, de nationalsozialisten waren liefhebbers van sibbekunde, van Blut und Boden.' Lutgen kijkt me aan: 'Voorzover liefhebben en nationalsozialist samengaan.'

> Jan Naarding zat kort in hechtenis, na de bevrijding. "'n Mooie riege woorden hef 't Drents veur *kwaod*," schreef Naarding, "Prekkeseer er maor es oover wat of't verschil is".
> "Ik heb U lief mijn heerlijk landje" is door de Kulturkammer besmet. Jan Uilenberg. Laat ons zwijgen.

'Na de dood van Euphemia, meine Frau, heb ik *Theaterverein Navigare* achter me gelaten. Euphemia wilde het repertoire van het Volkstheater eenmalig inruilen voor, noem het, literair theater. Ze had *Der Chemiker* gelezen, *das dramatische Leben von Fritz Haber*. Haber, joods chemicus die in 1908 de ammoniaksynthese had ontworpen. Haber maakte massaproductie mogelijk van kunstmest, maar ook van explosieven. En van al die andere stoffen die een Chemiker kan maken. Gifgassen.'

'Chemici hebben oplossingen,' zeg ik.

'Fritz Haber, de jood, maakte Zyklon, de basis voor het Vernichtungsgas van Hitler. Het toneelstuk maakt de dilemma's wakker. Kiezen, voor of tegen de dood, voor of tegen leven in vrijheid. Euphemia was betrokken, enthousiast, maar enthousiast is misschien het verkeerde woord. Ze vond raakvlakken, herkenning. Ik las het boek. Joden, oorlog, gifgassen, hartstocht, nationalsozialismus, kinderleed, zelfmoord. "Het is te zwaar", zei ik tegen Euphemia, maar ze wilde het op de planken.'

Lutgen wacht en kijkt naar het bordje aan de deur.

'Ze was toen al ziek.'

Hij verlegt zijn blik naar buiten.

Aan de overkant van de straat zit juwelier Rehlf Schubert. Goldankauf: Münzen, Zahngold, Altgold, Uhren. Inkoop van zilver en goud. Gouden tanden. Ook van joden. "Gute Zeiten" heet zijn nering.

'Ik las *Der Chemiker* opnieuw. "Het drama is te expliciet," zei ik. "Alles is historisch verantwoord. Elk zegt wat er destijds naar letter en geest is gezegd, alles komt unverfroren naar voren." Mijn bezwaren maakten geen indruk op Euphemia.' Hij wrijft zijn dubbele ring tussen duim en wijsvinger van zijn vrije hand. Lutgen kijkt me aan, alsof hij haar na al die jaren nog steeds niet begrijpt.

'Ik hoor meine Frau nog zeggen: "Door de inzet van Haber kwamen bij Ieperen 15.000 soldaten om bij de aanval met giftig chloorgas en later nog meer door mosterdgas. Als je dat in een film weergeeft is het schokkend. Wij maken geen film. Op toneel willen we niet schokken; ontroering zoeken we, bezinning. We laten op de Bühne mensen van vlees en bloed zien. Niet de uitvoerders van de aanval op de cultuur zetten we op de planken, maar de ontwerpers van een betere wereld. Hoe die wereld dan ook uitpakt." misschien had ze gelijk. Euphemia.'

Lutgen strijkt traag over zijn kin. 'En ze zei: "Veel van die ontwerpers hebben de wereld onherstelbaar verbeterd. De vooruitgang heeft een prijs: de ziel." Misschien had ze gelijk.'

Ik veeg met mijn wijsvinger de kruimels van het gebakschoteltje.

'Het was aan mij om de strakke en bij vlagen statische dialogen van *Der Chemiker* met passie op het toneel te krijgen. "Liever Tsjechov" zei ik nog, maar dat hielp niet. "Tsjechov heeft zijn verdiensten", zei Euphemia", maar hij is een Rus. Ik wil het dichterbij. Heel dichtbij. Haber is van ons, ook al is hij door Hitler verjaagd.'"

'Ik stelde *Der Chemiker* voor aan *Navigare*. Ik weet niet of toen al helder was dat ik niet meer in de opvoering geloofde. Twee mannen en vijf vrouwen had ik tot mijn beschikking. De verkeerde rollen. Mannen had ik nodig. Echte mannen. Ik was daar niet treurig over.'

Lutgen staat op en draait het bordje an de deur.

'Einen Monat später war Euphemia verschieden.'

IV.

"*Weet ji wal wor Löbje wohnt...*"

'Ga maar bij Schuster kijken in de Mühlenstraβe. Schuster heeft de meest recente uitgaven over Ostfriesland. Zijn hele leven heeft hij het Plattduuts hoog in het vaandel gehad. Maar,' zei Lutgen, 'U moet snel zijn. Schuster is 84 Jahre en hij stopt met zijn Verlag.'

In de etalage ligt *Weet ji wal wor Löbje wohnt...*, een boek met wit hard kaft met een tekening van een Ostfriesische Bauer op de voorkant. Een boer met

een Duutse pet als mijn opa, volle baard en een gans op z'n armen. Theo Schuster is Autor bij zijn eigen Verlag. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan, als er geen grote uitgever te vinden is, dan is er altijd een eigen weg.

Das einstige Zusammenleben von Juden und Christen in
Ostfriesland wird in diesem Buch wieder lebendig.
Hoch – und niederdeutsche Geschichten und Gedichte.
Redensarten, Sprichwörter und Begriffe,
Anekdoten und Witze
fügen sich zu einem faszinierenden, bisher kaum beachteten
Kapitel ostfriesischer Kulturgeschichte.
Manche dieser Texte wurden verdrängt und tabuisiert,
die meisten sind heute kaum noch bekannt.
Hier werden sie erstmals in Zusammenhang dokumentiert.

'Euphemia, vol in het leven,' had Lutgen gezegd, 'en plots het bericht dat het leven eindig is.'
Euphemia had haar rol gespeeld. Ze had altijd in geleende tijd geleefd, vond ze. Haar vader was ondergedoken geweest bij de ouders van Vikar Hermann Lange. Euphemia's moeder was ook jong gestorven. Het verhaal woekerde voort. Zo was het leven.

Lutgen had het bordje weer op *Kleine Pause* gedraaid. Hij had de deur niet afgesloten en was met me meegewandeld in de richting van Büntings Teemuseum, naast het Heimatmuseum de belangrijkste toeristische attractie in Leer. In een mandje de theekopjes, vorkjes en schoteltjes.

'U kunt zich natuurlijk verdiepen in de teloorgang van de taal, van Uw taal, onze taal. U kunt een verzameling streektaalboeken aanleggen en ze bewaren tot Uw slotakkoord, of tot het uitdoven van Uw Moderspraak. Het einde komt wellicht uit onverwachte hoek. Misschien krimpt de bevolking in ons land,' – Lutgen maakte geen onderscheid, hij deed of er geen grenzen waren getrokken – 'sneller dan de taal bij kan houden.' Hij nam de tijd.

'De Joodse cultuur is voor een deel verwoest, net als de Duitse. Maar er is genoeg overgebleven voor een nieuw begin, een doorstart die een andere verschijningsvorm heeft gekregen. Misschien duurt het enige tijd voor we de nieuwe vorm herkennen. Voor we het oude in de nieuwe vorm ontdekken. De oorlog heeft zes jaar geduurd, vijf bij U, maar er is een hele geschiedenis aan voorafgegaan. We hoeven niet te doen alsof Duitsland, Emsland, pas sinds 1933 bestaat. Er is veel meer en er zijn veel boeiender zaken dan der Krieg.'

Het was droog geworden. We stonden dichtbij de etalage van Musswessels. Buiten een tafeltje met een stoel. Asbak op het tafeltje. Laat ons roken.

'Streektaal, streekcultuur, streektoneel, het lijkt misschien kneuterig, maar het is een volkseigen erfenis die we kunnen en moeten koesteren. En,' liet hij erop volgen, 'dat is iets anders dan verheerlijken. We hoeven onszelf niet te verheerlijken. De geschiedenis – het antiquariaat – laat zien wat beklijft. En

wat we niet meer onder ogen willen of kunnen zien, verdwijnt langzaam uit ons gezichtveld.' Hij aarzelde. 'De oorlog en the aftermath van de oorlog – laat ik een Engels woord gebruiken, dan komt het minder dichtbij – vindt U niet in de streektaaliteratuur. Ik ken nauwelijks een verhaal over 'foute' ouders, over broers in het verzet of aan het front. Wie enkel streektaalliteratuur leest zou niet weten van de verschrikkingen.'

'Siegfried Lenz, Günter Grass, anderen van eigen bodem hebben de oorlog naar voren gehaald en ons geconfronteerd met de holocaust. Ze hebben ons uit de illusie van onschuld gehaald, alsof der Krieg ons is overkomen en we passieve deelnemers waren. "Wir haben es gewuβt". En omdat we 19391945 onder ogen zien, kunnen we verder in het verleden kijken en achterhalen wie we zijn en waar we vandaan komen, kunnen we naar de toekomst kijken. Wij zijn Deutsche, Saksen sind wir, met een verleden waar we elkaar in kunnen vinden.'

Blijkbaar keek ik Lutgen met enig ongeloof op mijn gezicht aan.

'De Duitsers zijn over elke grens getrokken, niet om oorlog te voeren, maar om de wereld te verkennen. Ontdekken, dat is hun Sturm und Drang.' Lutgen vervolgt: 'De helft van Uw medewoners komt uit deze Heimat. Hannover, Papenburg, Leer.'

In de Brunnenstraβe leek Lutgen bij het invallen van de schemering zijn hele leven aan te moeten raken, en de geschiedenis van zijn voorvaderen, tot ver voor de Tweede Wereldoorlog.

'In de Regionalliteratuur vind ik, vindt U niets van dat alles. Nur Romantik.' Hij haalde diep adem en zei: 'Romantik, das is der Tod.'

Lutgen sprak niet langer voor zich alleen. Hij omsloot me in zijn filosofie. Ik zag de halve plank onder het raam met uitkijk op de Reformierter Kirchgang, de plank met Euphemia's boeken met steeds minder boeken. De plank onder het raam met kaarten van een ongedefinieerd gebied. Internet als kanker in een culturele eigenheid en omgekeerd. Ik dacht aan de biografieën van de oude garde van plattduutse schrijvers die ik geen € 35,= waard vond. Ik zou deze schrijvers vergeten, ook als ik de laatste moest zijn om ze nog te herinneren. Ik wachtte tot Lutgen zeggen zou: "Liebe, das is der Tod".

'Ich bedanke mich,' zei Lutgen.

De boekhandelaar keek me kort aan en schudde mijn hand. Ik zag hoe zijn blik zich verplaatste naar de Konditorei. Lutgen trok het mandje met theepot en glazen lichtjes in de hoogte en glimlachte door de vensterruit. Ik liet zijn hand los. Ik hoefde niet te zien wat hij zag. Ik wist het. Hij stapte een andere wereld binnen. De boekwinkel van Schuster Verlag was binnen schootsafstand.

Theo Schuster verzamelde goede en goed foute grappen over joden, over christenen. Zelfspot over het incorrecte en het platte. Wat hadden we als kind gelachen om Sam en Moos en over joden die weten hoe duur een viool is. Grappen over voorhuidenverzamelaars. Ik weet niet of ik die

grappen en anekdotes wil lezen. Misschien koop ik het boek om het in de trein naar huis te vergeten. Als ik met het boek naar de kassa loop, valt mijn oog op THE GERMAN GENIUS.

Lutgen had de naam Peter Watson laten vallen; auteur.

'Als U wilt weten wat de bijdrage van Duitsers is aan de renaissance van de wereld, en dan bedoel ik niet alleen de cultuur uit vorige eeuwen op een beperkt grondgebied in Europa, maar mondiaal en op alle terreinen, cultureel en wetenschappelijk – scheikundig als U wilt – lees dan THE GERMAN GENIUS.'

Bijna duizend bladzijden kijken me aan.

In Fette Fractur spiraliseren op het omslag de aforismen:

The Germans dive deeper – but they come up muddier. – Wickham Steed. German problems are rarely German problems alone. – Ralf Dahrendorf.

Op de rand van de achterflap laat Martin Heidegger weten dat:

The planet is in flames... Only from the Germans can come the world-historical reflection, provided that they find and preserve their German element.

En over het Duitse genie zegt Fritz Stern dat:

The word "genius" in German has a special overtone, even a tinge of the demonic, a mysterious power and energy; a genius – whether artist or scientist – is considered to have a special vulnerability, a precariousness, a life of constant risk and close to troubled turmoil.

Ik blader naar het hoofdstuk over The "Fourth Reich" en blijf steken bij een *American Poem* van Bertold Brecht, een van de Duitsers die grenzen verkende en grenzen verlegde.

Hounded out by seven nations,
Saw old idiocies performed,
Those I praise whose transmutations
Leave their persons undeformed.

Ik wandel door de Mühlenstraβe en vraag me af wat er deze dag aan en in me is veranderd. Door wie of door welke idioteriën werd ik opgejaagd? Of ben ik dezelfde man die ik was, op weg naar huis?

Bij Konditorei Hoppmann bestel ik een broodje ham. "Wir leben Backen..." staat in neon op de binnenmuur. Dit is geen Kultur, weet ik. Dit is reclame.

Eugene O'Neill brandt in mijn jaszak. Ik had geen boek willen kopen. Ik had zonder verleden tijd uit Leer willen vertrekken. Lutgen liet me niet gaan zonder herinnering. Hij gaf me een ansicht "Wie liest man eigentlich eine Frakturschrift?" met een legenda van het alfabet. Hoe lees ik het verleden van een ongebroken volk, van een grenzenloos vaderland?

Ik kocht *Fast ein poet* en *Keerlke* met beschadige rug. In een hoek bij het raam maak ik – met Kaffee ohne Kuchen – een begin met Eugene O'Neill en lees zijn biografie achterin het boek. O'Neill kende geen vaste plek, altijd onderweg was hij, met toneel.

> 'Ik ga van de theorie uit,' zegt O'Neill in een interview in 1946, 'dat de Verenigde Staten – in plaats van het meest succesrijke land van de wereld te zijn – de grootste mislukking zijn... Wij zijn de beste illustratie van het bijbelvers: "Want wat zal het een mens baten, als hij de hele wereld wint, maar zichzelf schade toebrengt?"'*

Ik ben de enige klant bij Hoppmann. Het is na zessen. Vanuit de lichtkooi met een enkel achtergebleven brood in de rekken achter de toonbank, kijk ik in de duisternis. Fraulein Hoppmann achter de koelvitrine met kwarkgebak en andere Torte glimlacht naar me. Als ik blijf kijken loopt ze naar achteren. Ik maak een foto van de straat en zie mezelf weerspiegeld in de ruit. En op de foto fixeer ik aan de andere kant van het glas Herr Lutgen en Fraulein Musswessels in grijze vegen.

Ik sta op, betaal en trek mijn jas aan. Buiten valt steeds meer natte sneeuw.

'Moin.'

Fraulein Hoppmann doet de deur in het slot en laat de lamellen zakken. Geen ster te zien.

Kleine Pause tut gut

I

Das Antiquariat Lutgen liegt an der Brunnenstraße, Ecke Reformierter Kirchgang. Es ist ein kleines Eckhaus, durchs Seitenfenster gesehen überladen mit Büchern. Im Schaufenster an der Seitenstraße stehen Karten von meiner Heimat aus dem neunzehnten Jahrhundert. Die Konturen der Provinz sind klar, obwohlnoch viele Kanäle und Wege fehlen. Vereinzelt ein Sternchen: der Beginn einer Siedlung im Moor. Möglicherweise bedeutet ein Sternchen eine Lehmhütte, vielleicht fünf Lehmhütten. Die Bargerschans ist verfallen. Emmen gibt es schon. Erica hat nur einen Stern! Eine Legende fehlt. Jeder liest seine eigene Karte. Ich bin in Leer. Im Schaufenster am Reformierten Kirchgang blicke ich nach Hause.
Hinter Glas an der Brunnenstraße auf einem Regal dünne Bücher von Dylan Thomas, Brecht, Goethe. Von Eugene O'Neill sehe ich die deutsche Ausgabe eines Schauspielstücks Fast ein Poet, Drama in vier Akten. Es ist Nummer 642 der Insel Bücherei, aus der Zeit, als noch Hunderte Bücher erschienen, Literatur.
Ich mache ein Foto von der Auslage hinter dem Fenster. Die Straße widerspiegelt sich im Fensterglas. Ältere Passanten mit Stock oder Rollator, vereinzelt eine Mutter mit Kinderwagen, ein iPhone am Ohr. Zu dieser frühen Stunde sind keine kleinen Kinder zu sehen. Es ist halb elf Samstagmorgen. Es ist ein grauer Tag, die Vorhersagen für den Nachmittag versprechen Aufheiterungen. In der Nacht gelegentlich Nachtfrost.
Ich spaziere bis ans Ende der Brunnenstraße und kehre wieder um zum Buchladen. Ich habe keinen Hunger, lasse mich aber ein paar Schritte vor dem Antiquariat bei Musswessels Bäckerei und Konditorei zu einem Mandelteigkuchen verführen, den ich in meine Manteltasche gleiten lasse. Was war noch mal der Titel des Buches mit vier Akten?
Auf der Straße trainiere ich mein Gedächtnis mit Automarken und Nummernschilder um aktuell zu bleiben, aber schon nach zehn Schritten habe ich das Nutzlose vergessen. „Sechzig hinter mir gelassen", antworte ich, wenn nach meinem Alter gefragt wird. Ich kann die genaue Anzahl der Jahre die hinter mir liegen nicht mehr nennen. Ist es zweiundsechzig, oder muss schon eine Drei davor? Ich gleiche einem Kind, das noch kein Teenager ist, einem Kind, das kein Bewusstsein von Jahren und Alter hat und auf die Frage nach dem Alter antwortet: „Nächstes Jahr werde ich sieben". Sechs ist nicht genug für ein Kind von sechs. Sechs Jahre dauerte der Zweite Weltkrieg an dieser Seite der Grenze. Bei uns waren fünf genug. „Nächstes Jahr werde ich sechsundsechzig, siebenundsechzig, achtundsechzig, neunundsechzig. Siebzig werde ich, wenn ich vorher nicht tot bin." Die Kinderzeit nimmt Jahre, Jahre.

Vor dem Schaufenster, mit der einen Hand um den Mandelteigkuchen in der Papiertüte und in der anderen die Kamera, lese ich erneut Eugene O'Neill. Ich wiederhole „Eugene O'Neill, Fast ein Poet" und betrete den Laden. Die knarrende Tür meldet mein Eintreten, eine Ladenklingel fehlt. An der linken Wand stehen Bücher bis zur Decke und geradeaus nach hinten formen zwei Regale an beiden Seiten gefüllt mit grau und braun einen Durchgang, der nur Bergsteigern oder Urwaldforschern mit einer Machete zugänglich scheint, bereit um Belagerern den Kopf abzuhacken; die primitive Lösung. Kartons mit Büchern versperren den Durchgang zum Tresen mit noch mehr Büchern, Computer und Kasse. Über dem schmalen Ladentisch hängen vier Lampen mit gelbem Licht. Drei Lampen brennen, eine Lampe an der Außenseite ist kaputt. Ganz rechts die Fenster zum Reformierten Kirchgang mit Büchern bis in die Fensterbank – Brockhaus' Konversations Lexikon, Deutsche Städtesagen, Deutsche Heldensagen, Germanische Göttersagen, Deutsche Volkssagen – hatte ich von der Straße aus gesehen – und zwischen den Fenstern hängen an der Innenwand mehr alte Karten dieses Landes und von meinem Vaterland, noch ohne politische Grenzen. Die Welt ist noch ein Ganzes.
Ich hatte von außen niemanden im Laden gesehen. Als ich die Tür hinter mir zuziehe, höre ich hinten Lärm. Ein Vierziger mit rundem Gesicht, kurz hochgeschorenen Haaren, tritt gewandt zwischen den Stapeln hervor. Er läuft wie ein Reh durchs Gestrüpp, ich warte, alles bleibt an seinem Platz.
‚Moin,' sagt der Buchhändler, ‚womit kann ich Ihnen helfen?'
Und als ob er mich beim zweiten Augenaufschlag in eine andere Klasse einordnet, sagt Antiquitätenhändler Lutgen: "Kann ich Ihnen helfen?"
„Moin", das ist der Gruß in Ostfriesland, an der anderen Seite der Grenze in Niedersachsen. Weener, Leer, Papenburg, Bunde, Ditzum, Land von grauen Wolkendecken, Torf und hohen Windmühlen, die vergangene Zeit weg mähen.
„Moin", sage ich. Ich wähle meine Sprache nach seiner Herkunft, nach meiner Einschätzung, nach meinem Vorurteil. `n Poep der Platt spricht; hatte ich jemand anderen erwartet?
Im Bruchteil einer Sekunde, split second, würde Eugene O'Neill sagen, spiegele ich mich an dem Buchhändler. Ich versuche ihn in seiner Welt zu lassen und mir Zugang zu ihr zu verschaffen ohne die Ordnung zu stören. Ich brauche keine Freundschaften zu schließen in diesem Laden. Ich zeige, dass ich kein Feind bin. Noch keine siebzig, aber ich hasse niemanden mehr. Unbelastet kann ich über Heute und Vergangenheit sprechen, über Zukunft.
‚Moin,' wiederhole ich. ‚Moin.'
‚Ich sah ein Buch im Schaufenster,' sage ich.
Ich will den Titel nennen, aber ich weiß keinen Titel und auch den Autor habe ich vergessen.

‚Theater,' sage ich,' es war ein Buch über Theater. Drama. Drama auf Deutsch.'
Herr Lutgen läuft vor mir her und macht eine Tür auf. Ich gehe mit ihm nach draußen.
‚Welches Buch meinen Sie? Drama in vier Akten?'
Ich wollte Fast ein Poet nicht kaufen, auch keine anderen gebrauchten Bücher, ich suchte einen Vorwand um das Antiquariat zu betreten. "Nur eben umgucken", war mir zu wenig. Ich will mich nirgendwo „nur eben umgucken". Wenn ich eintrete, will ich gucken und was ich sehe an mein Selbst hinzufügen, nicht alles, wohl die Essenz – die sich oftmals erst hinterher offenbart. Ich empfinde „nur eben umgucken" als eine Beleidigung der Schöpfung – wie abgehoben das auch klingen mag – und von mir selbst. Das Leben ist zu kurz um sich „nur eben um zu gucken".
Meine nächste Frage kommt aus dem Nichts, sowie die meisten täglichen Sätze ohne Vorbereitung den Mund verlassen. Ich hatte nichts geübt bis auf den Titel von O'Neills Buch. Wie Valéry sagt, dass „wir nur bereit sind Fragen zu beantworten die vermutlich kommen" wurde ich – bevor es mir klar war – von einer ebensolchen, kommenden Frage überfallen.
‚Haben Sie auch Bücher in Regionalsprachen? Regionalliteratur?'
Lutgen weist auf einen niedrigen Schrank neben der Tür. Drei Reihen mit Büchern in Regionalsprachen. Gepflegte Hände. Ein Ringfinger mit doppeltem Ehering. Das ist seltsame Treue in diesen Tagen; bis ins Jenseits.
‚Das ist was ich hier habe. Bücher in Regionalsprache. Sie können auch Umgangssprache sagen, aber das ist es nicht.' Lutgen richtet sich auf und bleibt auf Armlängenabstand von mir.
Ich mag es nicht wenn Menschen mir zu nahe kommen. Ich halte sie gerne auf Abstand, nicht weil ich den Raum um mich herum in Besitz nehmen will, aber ich schlage gerne um mich ohne jemanden zu berühren. Es ist mein Spielraum.
‚Die Bücher sind alphabetisch, nach Autorennamen, geordnet. Es sind nicht so viele. Hochdeutsch habe ich mehr. Gucken Sie nur.'
‚Was ist es was Sie haben?' frage ich. ‚Literatur? Lektüre?' Ich komme nicht der Bücher wegen, ich komme um Verdeutlichung.
Lutgen zieht seine Augenbrauen hoch. Er macht keinen Schritt vorwärts, er macht keinen Schritt zurück. Alles bleibt wo es ist. Dies ist sein Geschäft; ich bin Passant.
‚Mein Herr,' sagt er. ‚Mein Herr.' Er nimmt ein Buch aus dem Regal. ‚Ich habe viele alte Werke – das muss auch so sein in einem Antiquariat – und auch modernen Ramsch, obwohl ich es lieber nicht so nenne. Ramsch, nicht von Herausgebern, weil es den für die eigene Sprache kaum gibt, sondern von Privatleuten die Bücher weggeben und noch ein paar Euro dafür haben wollen. Ärzte, Professoren in hohem Alter die in kleinere Wohnungen ziehen, weil ihr Haus und Garten – während sie schrump-

fen – zu groß werden. Sie wollen eine gute Bestimmung für den Besitz der ihnen lieb ist, ihre Bücher.‘ Lutgen wartet kurz und sagt: ‚Signierte habe ich auch, falls Sie Wert darauf legen.‘ Lutgen zieht seine Mundwinkel leicht hoch. ‚Ich nehme alle Bücher in Regionalsprache an, ‘fährt er fort, ‚obwohl ich weiß, dass ich sie kaum noch loswerde.‘
Ich ziehe meine Augenbrauen hoch und halte meinen Kopf schief.
‚Kundendienst. Wer ein Buch bringt hat auf jeden Fall lesen gelernt und den Wert des Wortes kennengelernt. Das Wort und der Sinn, darum geht’s.‘
Lutgen hat meine Frage nicht vergessen.
‚Lektüre, Literatur, wer will’s sagen? Volkstümliche Geschichten. Diese Ostfriesischen Bücher handeln von der Region, was die Lu beschäftigt und mehr noch was sie hören und sehen wollen um das Leben angenehmer zu machen. Nicht alles was ein Mensch mitmacht oder sich zusammendenkt, muss auf Papier oder ins Theater.‘
‚Literatur und auch Lektüre, ich habe beides. Literatur am meisten. Ein Buch ist nicht dasselbe wie das Internet.‘
‚Der Unterschied?‘ frage ich. ‚Der Unterschied?‘
‚Ich weiß nicht ob Sie sich dümmer stellen als Sie sind,‘ Lutgen nimmt kein Blatt vor den Mund, ‚aber ich sage gerne wie ich es sehe.‘ Er stützt sich mit seiner linken Hand auf den niedrigen Schrank, trommelt leise mit seinen Fingern.
‚Vor fünf Jahren habe ich diesen Laden eröffnet. Ich studierte Theologie und das gab mir eine gute Basis für die Geisteswissenschaften, für die Kenntnis innerlicher Triebe eines Menschen und seiner Bedürfnisse an Sicherheit und Sinngebung. Sicherheit und Sinngebung finde ich – finden Sie – nicht im Internet. Wo alles zu finden ist, brauchen Sie nicht zu suchen,‘ Lutgen lächelt. ‚Das Seltsame, das Besondere wonach Sie suchen, das können Sie hier vielleicht finden. Lektüre; Unterstützung und vor allem Zerstreuung für den Menschen der zuhört und einen Wegweiser benötigt ohne selbst viel nachdenken zu müssen – die gibt es auch, und viel davon.‘
‚Und Literatur?‘ frage ich.
‚Literatur ist für Philosophen, im weitesten Sinne, für Schöpfer, für Menschen, die Sinngebung Ernst nehmen und etwas – was es auch sei – der Welt hinzufügen wollen. An sich selbst, oder auch der Welt, auch wenn der Unterschied nicht immer deutlich ist.‘
Lutgen zeigt auf die drei Reihen mit Regionalliteratur. ‚Hier stehen wichtige und weniger wichtige Lokalautoren und Lokalautorinnen.‘
‚Heyting, Hidding, Nijenhuis, Veenstra, Koster,’ sage ich, ‘Sprachschöpfer.’
Ich lege meine Kamera auf den Bücherschrank. Wenn ich zuhören kann, brauche ich keine Fotos zu machen.
‚Sie kennen Ihr eigenes Volk,‘ sagt Herr Lutgen.

‚Ein bisschen, einige,' antworte ich. Ich dehne meine Worte, ich senke meine Tonhöhe. Lutgen ist mir ebenbürtig, ich weiß nicht ob ich ihm folgen kann.
Ich lege O'Neill oben auf den Schrank neben den Ständer mit Ansichtskarten. Gruß aus Leer, Gruß aus Ostfriesland mit Kirchtürmen und Masten von Flachboden Booten im Hafen.

Ich schließe meine Augen und sehe Grüße aus Emmen mit der N.G. Kirche und dem Zoo in besseren Zeiten, Bartje umringt von Dolmen, Schafstall und Jahrmarkt. Kultur der Olde Landschap. Ein Euro pro Stück und sechs für fünf Euro.

‚Ich habe hier eine Übersicht von Schriftstellern aus Ostfriesland.' Lutgen lässt die Seiten rascheln. Fragil und vergilbt. Alte Zeiten widerspiegeln sich in seinen Händen. ‚Alt,' sagt er. ‚Vor dem Krieg ist nach dem Krieg. Alt. Alles gleich.'

Ich kenne Scheupers van de taol, mehr als hundertfünfzig Jahre Geschriebenes in der Regionalsprache aus der Provinz Drenthe. Hunderte Schriftsteller die es nicht mehr gibt. Seitdem ich keine Rezensionen mehr schreibe – nicht weil ich nicht lesen will was in meiner Sprache geschrieben wird, sondern weil ich die Bücher nicht finde – verliere ich den Anschluss an meine Sprache. Weiß ich eigentlich noch was lebt in der Untersprache? Sprache von Sand und Torf? Habe ich es jemals gewusst?

‚Plattduutsch,' versuche ich? `Übersicht von plattduutschen Schrievers?' Ich schaue ihn an und sage:` Ich hörte, dass Sie ‚"Moin" sagten als ich reinkam, oder habe ich mich getäuscht?'
Ich glaube auf dem Gesicht von Lutgen den Beginn eines Lächelns zu sehen, geradeso als ob seine Augen mich klarer ansehen. Für einen kurzen Augenblick spiegele ich mich an dem Kind im Buchhändler.
`Moin,' sagt er, `jeder sagt hier „Moin", den ganzen Tag; Morgen, Mittag, Abend. Moin.'
`Ich komme aus Bonn,' sagt er, ‚da bin ich geboren.' Und nach kurzem Zögern: `Manche Leute sagen das nicht gerne laut: „Ich bin in Bonn geboren." Bonn ist nicht Berlin.'

Assen ist nicht Amsterdam. Emmen ist nicht Eindhoven, Diever ist nicht Den Haag. Ein Drent ist kein Holländer. Wenn man Glück hat, ist ein Drent ein Europäer. Wenn man Glück hat.

Lutgen reicht mir eine Übersicht mit Gertrud Cramer, Ubbo Gerdes, Toni Wübbens, Greta Schoon, Johannes Diekhoff, HansHermann Briese

und hunderte anderer Schreiber des Plattduuts und schaut kurz auf um meinen Blick einzufangen. Es ist ein Buch mit Lebensbeschreibungen und Listen mit Büchern und Bündel der Autoren, keine Fragmente ihrer Bücher. Auf der Titelseite sehe ich mit Bleistift geschrieben € 35,=. Ich lege das Buch auf den Schrank. Was sind Leben anderer mir wert?
`Liebe für das Land muss man lernen, das ist nicht angeboren, genau wie andere Liebe auch nicht angeboren ist.' Lutgen grinst. `Vor zwanzig Jahren traf ich meine spätere Frau hier in Leer. Kennen Sie Leer?' Er gönnt mir eine Pause. Ich nicke, aber was weiß ich von dieser Stadt?

Die Ems, die Krümmung im Fluss, die Mythe von Plytenberg mit den Deichen die Ems entlang und einem Hügel als Beweis von Riesinnen aus einer Märchenvergangenheit: die Gegensätze von Ellert und Brammert. Leer mit einem Ubbo Emmius Gymnasium, Schloss Hanenburg und Kirchen mit demselben Gott auf Hörweite.
Mit etwas Anstrengung können die Gläubigen der Lutheraner, der Evangelischen Kirche, der Katholischen Kirche aus Leer und den Mennoniten einander beten und singen hören. Im Internet las ich die Geschichte der Region. Alles ist enthüllt, Geheimnisse liegen nicht auf der Straße, man findet sie überall.
Alles ist enthüllt, bis auf die Liebe.

`Meine Frau schrieb manchmal Gedichte auf Hochduuts, aber sie hatte eine Schwäche für ihre Muttersprache. Ostfriesland.'
`CarlHeinz Dirks, Gerd Constapel, Greta Schoon,' sage ich.
`Sie kennen sie?!'
`Ich war einige Jahre abonniert auf Diesel,' sage ich, `dat ostfreeske Bladdje der Plattduutsen Autoren. Jetzt nicht mehr. Schon Jahre nicht mehr.'

Im Web sah ich die gesammelten Regionalsprachautoren um Papenburg. Zum ersten Mal in mehr als fünfzig Jahren ist ein Roman erschienen. Gretiene von Hilde Frauke WichmannStehen. Nachfolger von Keerlke aus 1941 von Wilhelmine Siefkes.

Auf der Webseite steht bei den Schriftstellern eine Liste von Autoren und unter ‚Aktuelles' erfährt man, dass das Kriegskind (19. Juni 1943, Ditzum) Frau Hilde Frauke WichmannSteen am 11. Oktober 2012 in Leer gestorben ist. Ihr Name ist Teil einer langen Liste verstorbener ostfriesischer Autorinnen & Autoren.

`Nixt blifft as't is.'

II

`Wollen Sie Tee? Kaffee?‘
Ich nicke. `Tee, wenn’s geht.‘
Lutgen holt ein iPhone aus seiner Tasche und tippt einen Bericht ein.
`Zwei Häuser weiter ist ein Brotladen mit Kaffeeecke von Musswessels. Ich lasse mich gerne bedienen. Die Bestellung kommt gleich.‘
Hinten im Laden klingelt das Telefon. Lutgen nimmt den Bergpass zwischen Kartons mit Lokalliteratur, Kunst, Katzenbüchern und Literatur. Er ist eine gewandte Bergziege, nichts verschiebt sich. Ich höre wie er eine Bestellung erledigt.
Bevor Lutgen zurück ist, mache ich ein Foto. Ich will wissen wo ich bin, und nachher will ich wissen wo ich war. Auch diesen Bruchteil einer Sekunde.
Lutgen läuft mit einem Riedstuhl zwischen den Bücherschränken durch. Alles bleibt an seinem Platz. Er kennt seinen Spielraum.
`Nehmen Sie Platz,‘ sagt er. `Ich hole einen Hocker für mich.‘
Ich höre, wie er geduckt hinter dem Schirm auf dem Tresen erneut einem Kunden behilflich ist. Ein Erster Druck von Faust ist eingetroffen. Abzuholen wann es beliebt.
Das Brotmädel von Musswessels bringt ein Tablett mit einem Kännchen Tee, zwei Gläsern und zwei Tortenstücken mit Himbeeren in dunklem Gelee. Ich will sagen, dass ich den Mandelteigkuchen noch in meiner Manteltasche habe. Ich halte mich zurück. Ich schiebe Wattenmeer und Ostfriesische Perspektiven beiseite und lege François Villon – in Hochdeutscher Übersetzung – auf den Boden.
`Un Gruß Herrn Lutgen van mi,‘ sagt sie.
Ich nicke.
Bevor sie die Tür schließt höre ich: „Moin“.
Ich schaue auf den Tee und die Torte und dann zu Herrn Lutgen der neben mir sitzt. Linkes Bein über rechtes Knie geschlagen. Er trägt schwarze Lackschuhe mit Ledersohlen, eine flecklose Faltenhose mit Stoßbändern am Saum. Ein weißes Oberhemd mit zwei Brusttaschen und einem Kugelschreiber. Die obersten beiden Knöpfe sind offen.
`Vielleicht denken Sie: „Womit habe ich das verdient?“. Er zeigt auf den Tee und die Torte.
Ich schweige.
`Wenn Sie das denken, brauchen Sie die Frage nicht zu stellen. Auf manche Fragen habe ich keine Antwort. Manchmal habe ich wohl eine Antwort, aber behalte sie für mich.‘
Herr Lutgen schenkt den Tee ein und legt eine Kuchengabel neben das Tortenstück.

`Gruß von Fräulein Musswessels,‘ sage ich. Ich lese den Namen der Konditorei auf der Serviette.
Lutgen nickt, läuft zur Tür und dreht ein Schild um. In Spiegelschrift lese ich auf der Scheibe „Kleine Pause“. Ich glaube ein Schmunzeln zu sehen.
`Regionalsprache. Plattduuts, eine Übersicht, dann habe ich vielleicht etwas Besonderes für Sie.‘ Lutgen nimmt einen Schluck heißen Tee, steht auf und sucht seinen Weg zum Schrank unter dem Seitenfenster, zwischen den Stapeln von Büchern die kurz vor dem Umkippen stehen.
`Hier habe ich noch einige Bücher Plattduutser Schrievers,‘ sagt er. Er hockt sich hin und fährt mit seiner Hand über die Buchrücken.
`Eine sehr begrenzte Sammlung Bücher von Autoren ab ungefähr 1880. Humor, Anekdoten. Es sind Schriftsteller von Regionalliteratur im wörtlichen Sinne des Wortes. Sie handeln von Romantik, Lieb und Leid im Moor und von Familiendramen.‘
`BergmanBeins,‘ sage ich. `Vielleicht wie BergmanBeins, Albert Denig, und unser Landbauromantiker Harm Tiesing. An meiner Seite des Grabens.‘
Ich weiß nicht warum ich mein Wissen hier in diesem Second Hand Laden an einem Samstag in Leer etalieren muss.
`Sie haben Ahnung.‘ Lutgen nickt freundlich.
`Von manchen Dingen weiß ich und über viele Dinge tappe ich im Dunkeln,‘ sage ich. `Nicht dass ich das als unangenehm empfinde. Im Gegenteil. Manchmal.‘
Ich nehme den Gebäckteller in meine Hand. Ich zittere am ganzen Leib. Schweiß steht mir plötzlich auf dem Rücken. Die Gabel fällt auf den Boden. Lutgen kommt zu mir und bevor ich etwas tun kann, hebt er die Gabel auf, putzt sie an seinem Ärmel ab. Er reicht mir seine Gabel.
`Bitte.‘
`Danke, das sieht sehr lecker aus. Appetitlich.‘
`Gern geschehen. Sie können gleich ein Buch kaufen, muss aber nicht sein.‘

`Sie gehörten meiner Frau.‘ Er zeigt auf ein halb gefülltes Regal von dem Schrank unter dem Seitenfenster. `Sie ist vor fünf Jahren gestorben. Uut de tied raakt.‘ Er nickt, seine Oberlippe kräuselt sich. Er schaut mich an als er ihren Namen nennt. Euphemia.
`Wie die ganze Geschichte der Menschheit aus der Zeit gerät und in einer anderen Zeit zurückkommt.‘ Ich weiß nicht, warum ich meinen Mund nicht halten konnte. In meiner Hand verpulvert der Mandelteigkuchen in meiner Manteltasche.
Lutgen ignoriert meine Bemerkung. Es macht kaum etwas aus was ich sage, so scheint es, solange ich ihn nicht mit einem verkehrten Wort aus seinem Redefluss hole.

`Euphemia, meine Frau, sammelte alles was mit ihrer eigenen Sprache zu tun hatte, und anverwandte Gebiete. Nedersaksisch, bis Friesland. Drents, Gronings, Stellingwerfs und Literatur aus Schleswig. Kleine Sprachen mit tiefen Wurzeln im Volk. Provinz. Alle Bücher über die Provinz waren ihr lieb. Lektüre und Literatur.'
`Das Platteland verschwindet,' sage ich.
`Das Platteland verschwindet,' wiederholt Lutgen. `Das kann man nicht ändern, auch das Platteland wird Stadt und wenn es keine Stadt wird, stirbt es. Und umgekehrt gilt dasselbe; die Stadt wird ein Dorf, nur mit sich selbst beschäftigt. Und,` fährt er fort, `das Fundament der Regionalliteratur, die Plattelandskultur löst sich auf, verfliegt, verdampft, verschwindet. Eine andere Geschichte nimmt ihren Platz ein, aber wir kennen die Geschichte noch nicht, weil wir selber damit beschäftigt sind diese Geschichte zu schreiben.'
`Die Zukunft,' sage ich. Lutgen ignoriert meine Bemerkung.
`Wir kochen in Literatur und Lektüre ein Gericht ohne ein Kochbuch zu Rate zu ziehen. Zutaten gibt es genug, aber wir wissen noch nicht, welche wir auswählen, und wissen dadurch auch noch nicht, welches Gericht wir zubereiten. Dass eine Mahlzeit auf den Tisch kommt, das steht fest – das Leben nimmt seinen Lauf – aber ob es auch schmackhaft, essbar und nahrhaft ist, das müssen wir abwarten. Wir können nur der Küche treu sein, den Lebensmitteln, die die Mahlzeit diktieren. Oonze spraak steht auf der Anrichte vielleicht nicht mehr zwischen Bratwurst, Kotelett, Kartoffeln, Kohl, Zwiebeln und Wurzeln.'
Lutgen lässt die Krümel auf seinem Teller liegen.
`Manchmal lassen wir die Kräuter beiseite oder vergessen wir bestimmte Zutaten. Vielleicht sind sie zu scharf, oder verderben sie den Geschmack der anderen Gänge. Dann wieder vergessen wir das Leckerste. Das ist nicht nur in der Küche so, sondern gilt auch für die Regionalliteratur.'
`Literatur,' sagt Lutgen ist kein Konstrukt, kein mechanisches Ganzes. Literatur ist die Reaktion eines autonomen Gedankenstroms. Ein guter Schriftsteller weiß den Gedankenstrom auf zu greifen und in prachtvolle und packende Sätze um zu formen um dem Leser ein Geschenk zu präsentieren.' Er schaut zwischen den Regalen hindurch auf die Lampen über seinem Tresen.
`Aber vielleicht gucken Schriftsteller weg von dem was sie nicht sehen wollen?' sage ich. `Wer einen Toten sieht, traut anfangs seinen Augen nicht. Es dauert eben bevor die Wirklichkeit durchdringt.'
`Niemand, kein Leser, ist an der Wirklichkeit interessiert,' sagt Lutgen. `Wer die Wirklichkeit sehen will, der kann ins Internet gucken und sich der Illusion hingeben Zeuge der Wirklichkeit zu sein.' Er nimmt einen Schluck Tee und streicht die Unterseite seines Glases über seinen Ärmel.
`Die Verdichtung kommt dem Erleben näher, Literatur, Theater, Musik

benutzen Illusion um die Wirklichkeit dar zu stellen, davon bleibt mehr zurück als von den Internet Neuigkeiten. Web News verhüllt was geschieht. Web News ist der bovenstroom. Halt finden Sie im onderstroom. Literatur ist die Ablagerung des bovenstroom. Literatur ist Geduld, aber,‘ fährt er träge fort, `Es mangelt der Welt an Geduld.‘
`Die Regionalliteraturbücher kommen demnächst auch von Kentucky Fried Chicken, ist es das was Sie meinen?‘ sage ich, `und von McDonalds, aber ob wir dann das Hähnchen und den Hamburger noch wiedererkennen?‘
`Euphemia,‘ Lutgen zeigt auf den Schrank unter dem Fenster,` wollte die Basis des Volkstümlichen bewahren. Sie sammelte die Sprache, die volkstümliche des Moors, auch wenn es bei ihr zu Hause ein infiziertes Wort war. Volkstümlich.‘
`Ich wollte – als Jugendlicher – Deutschlehrer werden,‘ sagt Lutgen. `Daraus ist nichts geworden. Deutsch, Grammatik, Literatur, habe ich mir zu eigen gemacht, aber als Lehrer bin ich nicht in die Wiege gelegt. Mir fehlen “empathische Gefühle für Kinder“. Euphemia hat mich das einsehen lassen.‘
Ich schenke ihm und mir erneut Tee ein. Auf der Straße wird es lebhafter. Ich schaue die Bücher entlang ins Schaufenster. Eltern mit Teenagern. Einige. Lutgen folgt meinem Blick.
`Vor zwölf kommt kein Kunde. Ich kann die Tür ruhig geschlossen lassen. So geht das in Leer. Reden über alte Bücher und Dinge die vorbeigehen, das gefällt mir.‘
Ich nicke.
`Euphemia hat mich überredet das Studium fürs Lehramt aufzugeben. Das war nicht so schwierig. Ich hatte noch nie ein Verhältnis gehabt. Was woll’n Sie, naiver Junge aus Bonn, der gerade „im wunderschönen Monat Mai“ auswendig gelernt hatte, aber nichts von dem Gedicht verstand. Es reimte sich, aber das war auch alles. Bis Euphemia kam.‘ Lutgen wartet. `Euphemia lehrte mich zu glauben.‘

„Liebe muss man lernen“ war ein Schlager aus meiner Kinderzeit. Ich sang mit Heino, Freddy Quinn, Udo Jürgens, Rex Gildo. Alles über Liebe, aber ich hatte keine Ahnung was es war. Die Kinderseele war noch nicht reif für die Liebe. Nicht für die Mädchen, nicht für Literatur, nicht für Kunst, nicht für Musik. Nicht für Landschaft und Sprache.
Liebe ist ein Gefühl, kein Handwerk. Es dauerte eine Kinderzeit bis mir das klar wurde. Später werde ich achtzig, wenn ich noch nicht tot bin.

`Theologie war ein guter Ausweg. Theologie ist eine angenehme Basis für einen Antiquitätenhändler,‘ sagt Lutgen. `Lehrer war ich nicht und auch kein Pastor, aber es zeigte sich, dass ich mich wohl als Regisseur eignete.

Mein Können konnte ich bei Navigare, dem Theaterverein in Papenburg einsetzen. Kleine Gruppe, motiviert, engagiert und diszipliniert, das Gegenteil von dem, was ich fürs Lehramt fühlte. Euphemia suchte die Theaterstücke aus. Sie spielte mit. Leidenschaft.‘
`Wir spielten Stücke auf Plattduuts, Bauerndramen, Personenverwechslungen, ein Torfeigner wurde von den Arbeitern verkackeiert und am Ende war alles wieder gut. Der Sohn des Torfeigners heiratete die Tochter eines Torfgräbers. Und Jahre später wurden die nachkommenden Generationen des Torfeigners mit Zwillingen – Jungens natürlich – gesichert. Torftheater als Spiegel der Gesellschaft, Fiktion des Bedürfnisses an Sicherheit, an Ordnung und an Trost.‘
`Vorstellung für die eigene Familie,‘ sage ich.
`Anfangs empfand ich eine gewisse Missachtung für diese platten Stücke, aber im Laufe der Jahre hat sich das geändert. Ich lernte die tiefere Bedeutung der Regionalromane und des ostfriesischen Theaters verstehen. Oberflächlich gesehen scheint es sehr banal, aber das ist nicht so. Regionalkultur zeigt die Seele des Volkes.‘ Lutgen lässt “Liebe“ weg.
`Und wenn die Kultur erlischt?‘ sage ich, `was geschieht dann mit der Seele?‘
Lutgens Blick streift durch die Regale und Bücherstapel.
`Ich habe sie geliebt, und manchmal auch nicht. Wie das so geht.‘

Ich weiß nicht an was ich seine Geständnisse zu verdanken habe. Ich bin nicht auf der Suche nach dem Seelenschmerz Wildfremder, aber die Seelenschmerzen kümmern sich nicht um meine Absichten.

`Wenn ich hier im Laden bin, habe ich sie noch ein bisschen bei mir,‘ sagt Lutgen, mit einer leichten Röte in seinem Gesicht, `mit jedem Buch das ich aus ihrer Sammlung verkaufe, nehme ich mehr Abstand.‘

III

"De hele Dag harr de Sünne schenen: up de swarte Eer un hör Meertmaantskleed, up all de rode Dacken van de lüttje Stadt, up hör grise Straten un wat dar up krimmelde un wimmelde."
Lutgen reicht mir Keerlke von Wilhelmine Siefkes.
En Gang dör en kinnerland steht auf der Titelseite. Der Buchrücken fehlt. Wenn ich mir Zeit nehme, kann ich durch das Garn die Anzahl der Hefte zählen.
`Acht Euro,' sagt Lutgen. `Erster Druck; beschädigt. Nicht signiert.'
`Schwer zu lesen,' sage ich. `Die spitzen Buchstaben.'
`Fette Fraktur, es sind gebrochene Buchstaben von vor dem Zweiten Weltkrieg. 1941 hat Hitler die gebrochenen Buchstaben abgeschafft. Er konnte das. Hitler konnte alles; machen und brechen. Ein Jude hat die „Fette Fraktur" entworfen. Juden taugten nicht. „Ungeziefer". Wilhelmine Siefkes war auch nicht länger erwünscht. Was sie auf Plattduutsch schrieb gefiel den Nationalsozialisten nicht.'

Am Giebel der Katholischen Kirche sah ich ein Bronzeschild: Vikar Hermann Lange, enthauptet am 10. November 1943 in Hamburg, zusammen mit drei anderen Geistlichen. Im Namen des deutschen Volkes. Hermann Lange predigte in Lübeck gegen die Nationalsozialisten.
Hermann Lange, Eduard Müller, Johannes Prassek und der evangelische Pastor Karl Friedrich Stellbrink wussten es an ihrer eigenen Kristallnacht. Sie wussten was sie taten, ihr Blut vermischte sich neben dem Hackblock.

`Es liegt in der Art,' sagte Lutgen, `zurückhaltend, abwartend, konservativ. Was will man auch im Moor. Aber das sagt nichts über die innerliche Glut und das Engagement.'
Lutgen wartet. Ich warte.
`Meine Frau war Halbjüdin in Leer. Ihr Vater war Volljude in Leer. Er hat den Krieg überlebt. Nicht nur bei Ihnen, auch an dieser Seite tauchten Menschen unter. Manche Deutsche wurden verraten, andere nicht. Manche Deutsche waren Verräter, andere nicht. Was das angeht sind Deutsche nicht von Drenten zu unterscheiden.' Er sagt es ohne seine Stimme zu erheben, ohne Hohn. Es ist eine Feststellung.
Lutgen schaut über den niedrigen Bücherschrank nach draußen, vorbei an dem Ständer aus Plexiglas, der die Bücher der Inselbücherei zusammenhält. Goethe, Schiller. Es regnet leise mit Flocken aus nassem Schnee, heute gibt es keinen Handel.
`Das stört mich schon, wenn ich das mal so unDeutsch sagen darf, dass alle Deutschen über einen Kamm geschoren werden. Als ob wir alle auf

der falschen Seite standen hier im Moor. Nicht alle Regionalschriftsteller waren das, ich erzählte Ihnen bereits von Wilhelmine Siefkes. Die Nazis, die Nationalsozialisten waren Liebhaber der Sippenkunde, von Blut und Boden.‘ Lutgen schaut mich an: `Soweit Liebhaben und Nationalsozialist zusammengehen.‘

Jan Naarding war nach der Befreiung kurz in Gefangenschaft. „` n Mooie riege woorden hef’t Drents veur kwaod,” schrieb Naarding, “Prekkeseer er maor es oover wat of’t verschil is.”
“Ik heb U lief mijn heerlijk landje” wurde von der Kulturkammer infiziert. Jan Uilenberg. Lass uns schweigen.

`Nach dem Tod von Euphemia, meiner Frau, habe ich Theaterverein Navigare hinter mir gelassen. Euphemia wollte das Repertoire des Volkstheaters für ein Mal eintauschen gegen, nennen Sie es, literarisches Theater. Sie hatte Der Chemiker gelesen, das dramatische Leben von Fritz Haber. Haber, jüdischer Chemiker der 1908 die Ammoniaksynthese entwickelte. Haber machte Massenproduktion von Kunstdünger möglich, aber auch Sprengstoff. Und von all den anderen Stoffen die ein Chemiker machen kann. Giftgase.‘
`Chemiker haben Lösungen,‘ sage ich.
`Fritz Haber, der Jude, machte Zyklon, den Grundstoff für das Vernichtungsgas von Hitler. Das Theaterstück bringt die Dilemmas zum Leben. Entscheidungen, für oder gegen den Tod, für oder gegen das Leben in Freiheit. Euphemia war engagiert, leidenschaftlich, aber leidenschaftlich ist vielleicht das verkehrte Wort. Sie fand Schnittstellen, Erkennung. Ich las das Buch. Juden, Krieg, Giftgase, Leidenschaft, Nationalsozialismus, Kinderleid, Selbstmord. „Es ist zu schwer,“ sagte ich zu Euphemia, aber sie wollte es auf die Bretter.‘
Lutgen wartet und schaut auf das Schild an der Tür.
`Da war sie schon krank.‘
Er richtet seinen Blick nach draußen.

An der gegenüberliegenden Seite der Straße ist Juwelier Rehlf Schubert. Goldankauf: Münzen, Zahngold, Altgold, Uhren. Ankauf von Silber und Gold. Goldzähne. Auch von Juden. „Gute Zeiten“ heißt sein Handel.

`Ich las Der Chemiker erneut. “Das Drama ist zu explizit,“ sagte ich. „Alles ist historisch korrekt. Jeder sagt, was zu der Zeit nach Wort und Geist gesagt wurde, alles kommt unverfroren raus.“ Meine Einwände machten keinen Eindruck auf Euphemia.‘ Er reibt seinen doppelten Ring zwischen Daumen und Zeigefinger seiner freien Hand. Lutgen schaut mich an als ob er es nach all den Jahren noch immer nicht versteht.

`Ich höre meine Frau noch sagen: "Durch den Einsatz von Haber kamen bei Ieperen 15.000 Soldaten um bei dem Angriff mit giftigem Chlorgas und später noch mehr durch Senfgas. Wenn du das in einem Film zeigst, ist das schockierend. Wir machen keinen Film. Im Theater wollen wir nicht schockieren; wir suchen Emotion, Besinnung. Wir zeigen auf der Bühne Menschen von Fleisch und Blut. Wir bringen nicht diejenigen auf die Bretter, die die Kultur angreifen, sondern die Schöpfer einer besseren Welt. Wie die Welt dann auch aussehen mag." Vielleicht hatte sie Recht. Euphemia.'
Lutgen reibt träge über sein Kinn. `Und sie sagte: "Viele dieser Schöpfer haben die Welt unwiderruflich verbessert. Der Fortschritt hat seinen Preis: die Seele." Vielleicht hatte sie Recht.'
Mit meinem Zeigefinger fege ich die Krümel von dem Gebäckteller.
`Es war meine Aufgabe die straffen und zeitweise stakkato Dialoge von Der Chemiker mit Leidenschaft auf die Bühne Theater zu bekommen. „Lieber Tsjechov" sagte ich noch, aber das half nicht. „Tsjechov hat seine Verdienste", sagte Euphemia", aber er ist ein Russe. Ich will es näher ran. Ganz nah. Haber ist von uns, auch wenn er von Hitler verjagt wurde."'
`Ich schlug Navigare Der Chemiker vor. Ich weiß nicht, ob da schon klar war, dass ich nicht mehr an die Aufführung glaubte. Ich hatte zwei Männer und fünf Frauen zur Verfügung. Die verkehrten Rollen. Ich brauchte Männer. Echte Männer. Es tat mir nicht leid.'
Lutgen steht auf und dreht das Schild an der Tür um.

`Einen Monat später war Euphemia gestorben.'

IV

“Weet ji wal wor Löbje wohnt…”

`Guck mal bei Schuster in der Mühlenstraße. Schuster hat die neusten Ausgaben über Ostfriesland. Er hat dem Plattduuts sein ganzes Leben einen hohen Stellenwert gegeben. Aber,` sagte Lutgen, `Sie müssen schnell sein. Schuster ist 84 Jahre alt und er schließt seinen Verlag.‘
Im Schaufenster liegt Weet ji wal wor Löbje wohnt…, ein Buch mit weißem, hartem Umschlag, einer Zeichnung eines ostfriesischen Bauern auf der Titelseite. Ein Bauer mit einer duutsen Mütze wie mein Opa, Vollbart und einer Gans auf seinen Armen. Theo Schuster ist Autor bei seinem eigenen Verlag. Das Unmögliche möglich machen. Wenn kein großer Verleger zu finden ist, dann gibt es immer noch einen eigenen Weg.

Das einstige Zusammenleben von Juden und Christen in
Ostfriesland wird in diesem Buch wieder lebendig.
Hoch – und niederdeutsche Geschichten und Gedichte.
Redensarten, Sprichwörter und Begriffe,
Anekdoten und Witze
fügen sich zu einem faszinierenden, bisher kaum beachteten
Kapitel ostfriesischer Kulturgeschichte.
Manche dieser Texte wurden verdrängt und tabuisiert,
die meisten sind heute kaum noch bekannt.
Hier werden sie erstmals in Zusammenhang dokumentiert.

`Euphemia, mitten im Leben,‘ hatte Lutgen gesagt, `und plötzlich die Nachricht, dass das Leben ein Ende nimmt.‘
Euphemia hatte ihre Rolle gespielt. Sie hatte immer in geborgter Zeit gelebt, fand sie. Ihr Vater war bei den Eltern von Vikar Hermann Lange untergetaucht. Euphemias Mutter war auch früh gestorben. Die Geschichte wuchert weiter. So war das Leben.
Lutgen hatte das Schild wieder auf Kleine Pause gedreht. Er hatte die Tür nicht abgeschlossen und war mit mir in Richtung von Büntings Teemuseum spaziert, neben dem Heimatmuseum die wichtigste Touristenattraktion in Leer. In einem Körbchen die Teetassen, Gabeln und Teller.
`Sie können sich natürlich in den Untergang der Sprache vertiefen, ihrer Sprache, unserer Sprache. Sie können eine Sammlung Bücher in Regionalsprache anlegen und sie bis zu ihrem Schlussakkord, oder bis zum Erlöschen ihrer Muttersprache bewahren. Das Ende kommt möglicherweise aus unerwarteter Richtung. Vielleicht schrumpft die Bevölkerung

in unserem Land,‘ – Lutgen machte keinen Unterschied, er tat als ob keine Grenzen gezogen waren – `schneller als die Sprache folgen kann.‘ Er nahm sich Zeit.
`Die jüdische Kultur ist zum Teil verwüstet, genau wie die deutsche. Aber es ist genug für einen Neubeginn übriggeblieben. Durchstarten. Eine andere Erscheinungsform annehmen. Vielleicht dauert es einige Zeit, bis wir die neue Form wiedererkennen. Bevor wir das Alte in der neuen Form entdecken. Der Krieg hat sechs Jahre gedauert, fünf bei Ihnen, aber ihm ist eine ganze Geschichte vorausgegangen. Wir brauchen nicht so zu tun, als ob es Deutschland, das Emsland, erst seit 1933 gibt. Es gibt viel mehr und es gibt faszinierendere Dinge als den Krieg.‘
Es war trocken geworden. Wir standen dicht bei dem Schaufenster von Musswessels. Draußen ein Tischchen mit Stuhl. Aschenbecher auf dem Tisch. Lass uns rauchen.
`Regionalsprache, Regionalkultur, Regionaltheater, es mag kleinbürgerlich erscheinen, aber es ist ein volkstümliches Erbe, das wir hegen können und müssen. Und, `verfolgte er, `das ist etwas anderes als verherrlichen. Wir brauchen uns selbst nicht zu verherrlichen. Die Geschichte – das Antiquariat – zeigt was Dauer hat. Und was wir nicht mehr sehen wollen oder können, verschwindet langsam aus unserem Gesichtsfeld.‘ Er zögerte. `Der Krieg und the aftermath des Krieges – lassen sie mich ein englisches Wort gebrauchen, dann kommt es nicht zu nahe – finden Sie nicht in der Regionalliteratur. Ich kenne kaum Geschichten über Eltern die Nazi waren, über Brüder im Untergrund oder an der Front. Wer nur Regionalliteratur liest, weiß nicht um die Schrecken.‘
`Siegfried Lenz, Günter Grass, andere von eigenem Boden haben uns den Krieg näher gebracht und uns mit dem Holocaust konfrontiert. Sie haben uns aus der Illusion der Unschuld geholt, als ob uns der Krieg wiederfahren ist und wir passive Teilnehmer waren. „Wir haben es gewusst“. Und weil wir uns 1939 – 1945 realisieren, können wir weiter in die Vergangenheit schauen und ergründen, wer wir sind und wo wir herkommen, können wir in die Zukunft schauen. Wir sind Deutsche, Sachsen sind wir, mit einer Vergangenheit in der wir einander finden können.‘
Anscheinend guckte ich Lutgen mit einem gewissen Unglauben auf meinem Gesicht an.
`Die Deutschen sind über jede Grenze gezogen, nicht um Krieg zu führen, sondern um die Welt zu erforschen. Entdecken, das ist ihr Sturm und Drang.‘ Lutgen fährt fort: `Die Hälfte ihrer Mitbewohner kommt aus dieser Heimat. Hannover, Papenburg, Leer.‘
In der Brunnenstraße schien Lutgen bei einfallender Dämmerung sein ganzes Leben anrühren zu müssen, und die Geschichte seiner Vorfahren, bis weit vor dem Zweiten Weltkrieg.
`In der Regionalliteratur finde ich, finden Sie nichts von alledem. Nur Ro-

mantik.‘ Er atmete tief ein und sagte: `Romantik, das ist der Tod.‘
Lutgen sprach nicht länger nur für sich allein. Er umschloss mich in seiner Philosophie. Ich sah das halbe Regal unter dem Fenster mit Aussicht auf den Reformierten Kirchgang, das Regal mit Euphemias Büchern, mit immer weniger Büchern. Das Regal unter dem Fenster mit Karten eines nicht definierten Gebiets. Internet als Krebs in einer kulturellen Eigenheit und umgekehrt. Ich dachte an die Biografien der alten Garde plattduutser Schriftsteller, die ich keine € 35 – wert fand. Ich würde diese Schriftsteller vergessen, auch wenn ich der Letzte sein müsste, sie noch in Erinnerung zu behalten. Ich wartete bis Lutgen sagen würde: „Liebe, das ist der Tod“.
`Ich bedanke mich,‘ sagte Lutgen.
Der Buchhändler schaute mich kurz an und schüttelte meine Hand. Ich sah wie sich sein Blick der Konditorei zuwandte. Lutgen hob das Körbchen mit der Teekanne und den gläsernen Lichtern und lächelte durch das Fensterglas. Ich ließ seine Hand los. Ich brauchte nicht zu sehen was er sah. Ich wusste es. Er trat in eine andere Welt. Der Buchladen vom Schuster Verlag war in Reichweite.

Theo Schuster sammelte gute und absolut falsche Witze über Juden, über Christen. Selbstspott über das Unkorrekte und das Platte. Was hatten wir als Kinder über Sam und Moos gelacht und über Juden, die wissen wie teuer eine Geige ist. Witze über Vorhautsammler. Ich weiß nicht, ob ich die Witze und Anekdoten lesen will. Vielleicht kaufe ich das Buch um es im Zug nach Hause zu vergessen. Als ich mit dem Buch zur Kasse gehe, fällt mein Auge auf THE GERMAN GENIUS.

Lutgen hatte den Namen Peter Watson fallen lassen; Autor.
`Wenn sie wissen wollen, was der Beitrag der Deutschen an der Renaissance der Welt ist, und dann meine ich nicht nur die Kultur aus vergangenen Jahrhunderten auf einem begrenzten Grundgebiet in Europa, sondern weltweit und auf allen Gebieten, kulturell und wissenschaftlich – chemisch, wenn sie wollen – lesen sie dann THE GERMAN GENIUS.‘
Fast tausend Seiten schauen mich an.
In Fetter Fraktur spiralig auf dem Umschlag die Aphorismen:

“The Germans dive deeper, but they come up muddier.“ Wickham Steed.”
German problems are rarely German problems alone.” Ralf Dahrendorf.

Im Klappentext der Rückseite lässt Martin Heidegger wissen, dass:

The planet is in flames…Only from the Germans can come the world historical reflection, provided that they find and preserve their German element.

Und über das deutsche Genie sagt Fritz Stern, dass:

The word "genius" in German has a special overtone, even a tinge of the demonic, a mysterious power and energy; a genius ~whether artist or scientist ~is considered to have a special vulnerability, a precariousness, a life of constant risk and close to troubled turmoil.

Ich blättere zum Kapitel über The „Fourth Reich" und bleibe bei einem American Poem von Bertold Brecht stehen, einer der Deutschen, der Grenzen aufsuchte und Grenzen verlegte.
Hounded out by seven nations
Saw old idiocies performed,
Those I praise whose transmutations
Leave their persons undeformed.

Ich spaziere durch die Mühlenstraße und frage mich, was sich an diesem Tag an mir und in mir verändert hat. Von wem oder von welcher Idiotie wurde ich gejagt? Oder bin ich derselbe Mann der ich war, auf dem Heimweg?
Bei Konditorei Hoppmann bestelle ich ein Schinkenbrötchen. „Wir leben Backen…" steht in Neonbuchstaben auf der Innenwand. Dies ist keine Kultur, weiß ich. Dies ist Reklame.

Eugene O'Neill brennt in meiner Manteltasche. Ich wollte kein Buch kaufen. Ich wollte ohne Vergangenheit aus Leer fortgehen. Lutgen liess mich nicht ohne Erinnerung gehen. Er gab mir eine Ansichtskarte „Wie liest man eigentlich eine Frakturschrift?" mit einer Legende des Alphabets. Wie lese ich die Vergangenheit eines ungebrochenen Volkes, eines grenzenlosen Vaterlands?

Ich kaufte ''Fast ein Poet'' und ''Keerlke'' mit beschädigtem Buchrücken. In einer Ecke am Fenster mache ich – mit Kaffee ohne Kuchen – einen Anfang mit Eugene O'Neill und lese seine Biografie hinten im Buch. O'Neill hatte keinen festen Wohnsitz, er war immer unterwegs, mit Theater.

`Ich gehe von der Theorie aus,' sagt O'Neill in einem Interview 1946, `dass die Vereinigten Staaten – anstatt das erfolgreichste Land der Welt zu sein – der größte Misserfolg sind… Wir sind die beste Illustration des Bibelverses: „Denn, was nützt es dem Menschen, wenn er die ganze Welt gewinnt, aber sich selbst Schaden zufügt?"
Ich bin der einzige Kunde bei Hoppmann. Es ist nach sechs. Aus dem Lichtkäfig mit einigen zurückgebliebenen Broten in den Regalen hinter dem Tresen, schaue ich in die Dunkelheit. Fräulein Hoppmann, hinter der

Kühlvitrine mit Quarkkuchen und anderer Torten lächelt mir zu.
Wenn ich weiter zu ihr rüber schaue, geht sie nach hinten. Ich mache ein Foto von der Straße und sehe mich selbst im Fenster widerspiegelt. Und auf dem Foto fixiere ich auf der anderen Seite der Scheibe Herrn Lutgen und Fräulein Musswessels in grauen Strichen.
Ich stehe auf, zahle und ziehe meinen Mantel an. Draußen fällt immer mehr nasser Schnee.
`Moin .‘
Fräulein Hoppmann schließt die Tür ab und lässt die Jalousien runter. Kein Stern zu sehen.

Übersetzung: **Conny Jennewein**

Interbellum

'Geert Mensen,' zeg ik. 'Geert Hindrik Mensen. Ik heb een kamer gereserveerd voor twee nachten.'

De man in de voordeur, midden vijftig, schat ik – donkere schipperstrui en nette spijkerbroek – schudt me krachtig de hand. Hij is de baas van het logies-metontbijt, en als hij dat niet mocht zijn, wil hij helder maken dat niemand om hem heen kan zonder zijn instemming.

'Jonathan van de Betuwe. Welkom.'

Sonore stem. Kleine handen met een stevige greep. Grijs krullend haar als permanenthairwave zoals ik dat van mijn zuster ken, toen ik nog tiener was en – in mijn ogen – Anita al het stadium van volwassenheid had bereikt.

Huize Tabernakel is een vreemde naam voor een bedandbreakfast in Exel, zoals Exloo in de volksmond heet, maar daar is vast en zeker een reden voor. Het logies bestaat uit een dubbel arbeidershuisje. Achter de voordeur zie ik dat de binnenmuur van de twee huisjes deels is weggebroken. Ik stap een ruime hal binnen met zes deuren die toegang geven tot de keuken, de gastenverblijven, de eetkamer en het appartement van de eigenaar. Drie deuren rechts en drie deuren links. Een bovenverdieping ontbreekt, wellicht is er een vliering. Er is logeergelegenheid voor maximaal vier personen, twee per kamer, honden niet toegelaten en dat staat me aan. Ik heb het niet op honden. Op het web zag ik de indeling van de kamers. Lits jumeaux – ook voor oudere echtparen – een wastafel, douche met toilet. Sober, maar ruim voldoende voor een paar nachten.

Tegen de achtermuur van de hal staat een smalle salontafel met een tabernakel op een marmeren blad met scheur. Het deurtje is dicht. De goudgele sleutel steekt in het slot. Op het tabernakel staat een matgouden kroon met rode bolletjes op de punten. Achter het tabernakel is een grote spiegel, en als ik een kleine stap opzij doe, zie ik mezelf in de buitendeur staan. Ik zie een bijna kaal ovaal hoofd, donkere wenkbrauwen en een zachtrood gezicht van de winterkou boven een winterjas met de knopen open. Mijn donkerrode stropdas steekt af tegen het lichtblauwe hemd en het donkere colbert. Man op leeftijd, maar nog niet oud.

'Een tabernakel, bewaarplaats van het heiligste der heiligen,' zegt Jonathan van de Betuwe, die me ziet kijken, 'maar misschien wist U dat al. Komt U binnen. U bent al binnen. Kom verder. Be my guest.'

Ik knik. Ik ken tabernakels uit de kerk – en meer nog uit musea waar de restanten van het katholieke geloof voor de eeuwigheid onderdak proberen te vinden. Mijn kindertijd is ver weg, maar ik weet nog veel van die jaren, soms meer dan ik zou willen weten – die erfenis deel ik met Anita – maar ook dat slijt.

'Hier is uw kamer.' Van de Betuwe opent de deur naar de kamer aan de voorzijde van het logies. 'Wilt u koffie of thee?'

Ik heb mijn koffer in de kamer achtergelaten, mijn jas op de hanger geschoven, tandpasta, borstel en scheerzeep op de wastafel gezet. Ik liet mijn iPhone achter in de oplader.

'Bent U verzamelaar?' Ik knik met mijn hoofd naar de uitstallingen in de ontbijtkamer. De pendule slaat plechtig vier uur. Op een plank boven de lambrizering, op marmeren plateautjes, op eikenhouten voetstukjes staan tientallen heiligenbeelden. Maria met een devotielampje. Jozef met hamer en zaag. De heilige Antonius met lege handen. SintSebastiaan met pijlen door zijn borstkas, de heilige Gerardus met kruis en stralenkrans. Beelden in hout en beschadigd gips. Aan de knop van de servieskast hangt een rozenkrans. Boven de gootsteen zie ik een wijwaterbakje, net groot genoeg voor een gastenzeepje. Het enige wat lijkt te ontbreken is Gregoriaanse muziek. Ik hoor enkel de hoge tonen van wind door de kier van het bovenraam en het ruisen van kale populieren op de erfscheiding.

Het is namiddag, en buiten begint het al te schemeren. Exloo bereidt zich voor op kerstmis. Werklui waren bezig de feestverlichting aan te brengen. Om de vijftig meter een mijterboog met spaarlampen en linten vanaf de voorgevels naar de straat, afgewisseld met rendieren in neon.

Jonathan van de Betuwe schuift zijn beker met koffie naar het midden van de tafel.

'Welk verhaal wilt U horen?' vraagt hij. 'Ik kan U meerdere verklaringen geven voor de religieuze kunst ... en kitsch hier in dit huis.'

Ik zeg niets. Het lijkt alsof Van de Betuwe een te grote stap heeft gemaakt.

'Serieus,' zegt hij met lagere toonhoogte.

'Ik kan meerdere verklaringen bedenken voor de aanwezigheid van al deze parafernalia, maar er zijn maar een paar die dichtbij de werkelijkheid komen.'

'De werkelijkheid!?' Ik probeer verbazing en vraag tegelijkertijd in mijn stem te leggen.

Jonathan van de Betuwe staat op. Hij pakt de koffiekan en als hij mijn kopje bijvult zegt hij: 'U wilt nog wel?'

Van de Betuwe was bijna dertig jaar leraar klassieke talen in Emmen. Stedelijk gymnasium als onderdeel van de gemeentelijke scholengemeenschap. Grieks en Latijn eerst alleen voor de kinderen van de gegoede burgerij, voor leerlingen opgegroeid met wat toen nog Algemeen Beschaafd Nederlands heette.

'En met voldoende hersenen,' had hij gezegd, en 'later waren klassieke talen voor iedereen die de toelatingstest kon doorstaan, iedere Drent en al die anderen – de Söders, de Taxen, de Ter Horsten, de Van der Daasdonken, de Van der Krogten – die uit den vreemde naar de Zuidoosthoek kwamen. Bestuurders van AKU en ENKA. Intellectuelen die de binnenlanden werden ingevlogen. Ik zeg het kort door de bocht.' Van de Betuwe slaat zijn platte hand ritmisch op het tafelblad.

Ik proef een nasmaak van een loopbaan die langzaam is verzuurd, maar misschien vergis ik me.

‘En U weet hoe dat is gegaan, de laatste vijftien jaar. Onderwijs, wetenschappen, kunst, cultuur. Nee, vroeger was niet alles beter. Maar wel veel.’ Van de Betuwe beweegt zijn mondhoeken bijna onzichtbaar omhoog. ‘Ik ken vroeger, ik ken mijn klassieken. Grapje.’

Misschien heb ik inderdaad toelichting nodig bij de uitspraken van deze gastheer die geschoold lijkt in Griekse beginselen, Romeinse wetten en een vleugje zelfspot.

‘Tweeduizend jaar geleden was de wereld niet noodzakelijkerwijs beter, maar misschien waren sommige mensen wel slimmer,’ zeg ik.

De pendule galmt opnieuw door de eetkamer.

‘Half vijf,’ zegt Van de Betuwe.

Hij haalt de kopjes van tafel en zet twee glazen neer. Hij vraagt niet wat ik drinken wil, maar haalt een fles rode wijn uit een onderkast.

‘Chileens. Goede wijn. Niet te zoet. Krachtig, niet kinderachtig en ook niet koppig. Past goed bij mij. Ook bij U, vast.’ En hij vervolgt: ‘Als U water bij de wijn wilt. Ook prima. Daar is de kraan. Daar staan de glazen.’

Ik bedank.

De bediende in *Ghandi* is een jonge vrouw in een lange matgele jurk. Lichtroze lippenstift geheel in stijl bij de nagellak, blauwzilveren ogenschaduw. Ik hoor de blokhakken op de plavuizen. Hollands als een Drentse Hollands kan zijn. Permanente glimlach en een okeren stip ter grootte van vijftig cent boven de neus. Teken dat ze haar maagdelijkheid heeft ingeleverd. Ze vraagt “of wat u wil drinken?” Door het gangpad in de pijpenla rent een kind van een jaar of zes. ‘Mamma, mamma, mag ik inschenken?’

Het Tabernakel serveert geen diner. Ik had Van de Betuwe gevraagd naar een middenklasse eetgelegenheid in Exloo voor hij mij zou aanbieden met hem mee te eten. Ik wilde niet bij Jonathan van de Betuwe aanschuiven. Bedandbreakfast houd ik graag aan de naam. Ontbijt en slapen. Of zoals bordjes vermelden: *Smikkel’n en Slaop’n*.

Ik neem een milde kerrieschotel, maar de smaak kan me niet treffen. Ik heb mijn gedachten bij de zandgrond, het veen en wat er is veranderd in de jaren dat ik niet ‘thuis’ was. Ik had de wortels met mijn geboortegrond doorgesneden, meende ik, maar ze blijken hardnekkig. Hardnekkig als onkruid dat sluimert en dat, tientallen jaren ongemoeid gelaten, toch weer de kop opsteekt.

De ‘boeddhistische’ serveerster mist haar verstandskiezen in de bovenkaak, en niet alleen de verstandskiezen. Ze lacht permanent. Ik zeg dat alles smaakt. Opa komt het kind halen. Ik haal NRC/HANDELSBLAD uit mijn jas.

‘Koffie na, ja doet u maar koffie na.’

‘Twee jaar geleden ben ik gestopt met lesgeven,’ zegt Van de Betuwe. Hij had me binnen horen komen en nodigde me voor een slaapmuts.

‘Hora finita est. Het was hoogste tijd. Ik had nog jaren verder willen gaan,

slaaf van mijn pensioenpremie, maar Wilma vond het genoeg. Mijn vrouw. Ze vond dat ik met het echte leven moest beginnen.' Hij wacht even en ik wacht met hem mee. Ik hoef niet te vertellen van *Ghandi* en boeddhisme in Exel.

'"Het interbellum" noemde Wilma dat. De tijd tussen twee oorlogen. De oorlog van het werkzaam leven en de oorlog van het einde, de aftakeling.'

De uitbater wijst om zich heen.

'Deze beeldententoonstelling was van haar. Van Wilma.' Jonathan van de Betuwe spreekt in de verleden tijd.

'Wilma beheerde de schepper, de apostelen, de heiligen en de profeten. Ze zorgde voor de rituelen in huis.' Van de Betuwe zegt het zonder wrok, het leek hem wel goed te passen.

'Heel prettig, die zekerheden,' vervolgt hij en na een korte pauze: 'Ze leeft niet meer. We hebben na de verhuizing dit onderkomen twee maanden gedeeld, toen was ze weg. Ineens. Drieëndertig jaar getrouwd. Drieëndertig jaar en drie maanden.' Jonathan van de Betuwe leegt traag zijn glas tot de laatste druppels – zijn hoofd ver naar achteren gebogen – en schenkt bij.

'Ze had haar laatste oorlog verloren voor die goed en wel was begonnen.' Hij wijst om zich heen. 'Ik heb alles laten staan en langzaam ben ik eraan gewend. Aan de beelden, niet aan haar afwezigheid. Deze beeldentuin hoort bij *Het Tabernakel*. Misschien word ik ook een van de meubelstukken. Of heilige,' lacht hij. 'Ik wacht af. In pace.'

In hotelcafé Bussemaker is een cultureel programma tijdens de zondagslunch. *Taol an taofel* als eredienst, niet voor het opperwezen, want de god van de christenen en de god van de joden – niet noodzakelijkerwijze één en dezelfde – is op deze rand van zand en veen al eeuwen onbekend. *Taol an taofel* is een eredienst voor het behoud van de streekcultuur – met stamppot zuurkool en hutspot – en dan vooral van het dialect. Ik had het programma op het internet gevonden.

'Ga gerust kijken,' had Jonathan van de Betuwe gezegd. 'Ik ben een paar keer geweest. Niet onaardig, de eerste keren.' En hij vervolgt: 'Ik woon hier nu te lang om weg te gaan en U zult me ook niet horen zeggen dat ik spijt heb van mijn besluit om uit het Wilde Westen naar het Wijze Oosten te verhuizen. Wilma en ik wilden onze kinderen buiten in de natuur op laten groeien. Niet in de Randstad. Dat is gelukt. We waren jong, onbevangen en we hadden romantische ideeën, zoals dat hoort. Australië en Canada waren te ver. Brazilië ook.' Van de Betuwe neemt een slok. 'Drenthe, Exloo. Toch een beetje emigratie. Een beetje buitenland in eigen land.' Hij herstelt zich. 'Ik zeg eigen land, maar het liefst vermijd ik die bezitsterm. Het is eerder omgekeerd. Het land bezit mij, net als ik onderdeel uitmaak van het heelal.'

Hij beweegt zijn gekromde armen naar elkaar, alsof hij de wereld omarmt.

'De kinderen wonen in Den Haag, Londen en Rotterdam. Een dagreis hier vandaan, maar, ik skype.'

'"Het hef de hiele dag regend." Dat betekent "Het heeft de hele dag geregend", dat is niet zo moeilijk te begrijpen.' Van de Betuwe geeft les over de streek.

Ik begrijp de woorden en de zinnen. Ze hebben me gevormd, net zoals ze Anita hebben gevormd en hele generaties die met me zijn opgegroeid. Ik onderbreek Van de Betuwe niet, niets is zo prettig als bevestigd te worden in het eigen gelijk en het liefst veelvuldig in herhaling te horen van wat je al weet. Het geeft een *boost* aan de eigenwaarde. "Hoe knap ben ik eigenlijk al!"

'De streektaal is vooral een klinkervariant op de standaardtaal. En het gebruik van verkleinwoordties is endemisch,' zegt Van de Betuwe. 'Maar wat ik ook hoor, of juist niet hoor in deze zin – en in veel andere zinnen – is het plaatsbepalende bijwoord "hier". De Drent zegt niet: "Het hef "hier" de hele dag regend." Dat hoeft in deze contreien ook niet. De hele wereld is immers gelijk aan zoals het hier is. Nadere aanduiding is volstrekt overbodig. Het doet me heel sterk denken aan Michel de Montaigne in zijn essays. De Fransen op het platteland rond Bordeaux hadden in de zestiende eeuw ook geen besef van andere landsdelen. Als het regende in het dorp, dan regende het op de hele wereld. Het besef van andere werelden, van andere streken, van andere volkeren was afwezig. En dat,' zegt Van de Betuwe met nadruk, 'terwijl Amerika al bijna een eeuw eerder was ontdekt. De plattelanders wisten van niets. Wonderbaarlijk.'

> Anita trouwde met Gregory, mijn zwager van Bonaire. Hij kwam bij ons op bezoek. Ach, ik overdrijf als ik zeg dat de Drenten in dikke rijen langs de straatrand stonden, maar ik zat er niet ver naast. Ze hadden nog nooit een zwarte gezien. Nog nooit een nikker in het echt. Nikker, het was geen scheldwoord. Een zwarte heette een nikker, of Zwarte Piet.
>
> Aangaande het geloof in Sinterklaas – en niet alleen in die bisschop van Myra – is nog weinig veranderd. Er zijn rendieren bijgekomen, en Amerikaanse konijnen met jingle bells.

'Hoe ik de Drenten zou karakteriseren, vraagt U?' Van de Betuwe trommelt met zijn vingers op tafel. Hij schuift NRCNEXT opzij. 'Geen ambitie, geen ambitie. Wilma werkte op het arbeidsbureau in Borger. Er waren mensen, families, die generaties lang geen betaald werk hadden gehad. Krijg die maar aan de slag.'

'Geen industrie. Geen industrie. Enkel zand, veel zand en,' Van de Betuwe wijst naar de straatkant, naar het oosten, 'en veel veen.'

'Het lijkt erop dat met het veen en de turf ook de identiteit van de Drenten is verdwenen. Soms denk ik dat niemand hier nog weet wie hij is.'

'Dat geldt misschien niet alleen de Drenten,' zeg ik.

'Misschien,' zegt Van de Betuwe. 'Misschien. Maar ik voel het hier elke dag. Gebrek aan identiteitsgevoel.' Hij knikt, alsof hij het voor het eerst op deze manier formuleert.

'De besten zijn vertrokken en nooit weer teruggekomen. Dat is ook natuur-

lijke selectie. Darwin en Mendel hebben dat uitgebreid opgeschreven. Trouwen en voortplanten binnen de sociale klasse, binnen de sociale onderklasse en binnen het dorp, binnen het geloof of binnen het ongeloof. Ach, het is hier niet anders dan in de Wouden in Fryslân, in Het Bildt, op het zand in Drenthe, Zwartemeer, Barger-Oosterveld. Vrijen buiten het dorp werd niet op prijs gesteld. "Blief van oenze vrouwlu of." Het woord inteelt zul je me niet horen zeggen. Maar als ik me afvraag hoe het kan dat de orthodoxie en andere dommigheid zolang stand kan houden, komt dat woord wel bij me boven.'

'Gedrag is de som van genen en van milieu,' zeg ik.

Ik hoef nauwelijks een duit in de zak te doen. Misschien heeft de oudleraar een week geen logées gehad, misschien heeft hij zijn ervaringen niet kunnen uiten. Hij praat als een mitrailleur.

'Het genoom van een mens komt voor 96% overeen met dat van een aap, een chimpansee, mensaap, gorilla. Kies maar uit. De resterende 4% komt van de ouders, grootouders en verre voorouders. Elke opa en oma – *opoe* zeggen de Drenten, of *oti* – elke grootouder levert gemiddeld één procent. Die laatste procenten maken wel het verschil op de 96%. Gebrek aan intelligentie is ook erfelijk.'

'Ik lees momenteel een boek over Chinese poëzie,' probeer ik. 'In een toelichting stond een anekdote over twee Chinese dorpen. De bewoners van het ene dorp konden de honden in het andere dorp horen blaffen en de hanen horen kraaien, maar ze wisten niet wie in het andere dorp woonden.

'Heel bijzonder,' zegt de classicus. 'Maar als ik moet gokken zijn dat gedichten van duizend jaar geleden. Drenthe is gezien de hunebedden en de langgraven ook eeuwen oud, maar de oudste dichter is hier nog geen honderdvijftig jaar geleden geboren.' En alsof hij nog iets is vergeten, zegt hij: 'De inwoners van Exel weten waar Valthe ligt, maar sinds de spoorlijn is verdwenen is ook het contact opgehouden. Valthe is een andere wereld waar het ook regent als het in Exel regent.

Van de Betuwe pakt de VPROgids uit de stapel kranten op de hoek van de tafel.

'Hier, kijk, dat bedoel ik nou,' zegt hij en leest met stemverheffing het ingezonden stuk. '*Drenthe (2)* staat erboven. Blijkbaar heeft al iemand eerder gereageerd. Ik heb die eerste brief gemist. "Als ik de brief van Conny Timmermans uit 2e Exloermond (Dr) in gids #49 lees, die zo bliksems graag wil bewijzen dat Drenten best wel reizen en dat staaft met een langdradige opsomming van alle buitenlanden waar zij geweest is, dan denk ik: 'Ja, en heeft dat uw leven nou verrijkt? Zo veel reizen, zo ver van huis. Wat een schandelijke verkwisting van tijd!'" en dat ondertekend door een Drent: Martin G. Koster uit Lieveren, of all places.'

Bonaire of all places. Anita had Gregory tussen Mariënberg en Hardenberg in de trein ontmoet. Er was plaats genoeg geweest in de trein, maar Anita had ook nog nooit een zwarte – de benaming aan de keukentafel

van negers. Buiten in het veld hielden we het op nikker – van dichtbij gezien, en ze wilde deze kans niet voorbij laten gaan. Dat Gregory 'gewoon' Hollands bleek te praten maakte hem op slag minder vreemd dan een willekeurige Hagenees of een gereformeerde uit Klijndijk. Bij NieuwAmsterdam maakten ze een afspraak voor een vervolg. En Gregory bleek die afspraak ook na te komen. Was het niet vanwege zijn cultuur, dan wellicht vanwege Anita's lichaam en haar vrijgevochten geest.

'Latijn en Grieks zijn in de versukkeling geraakt.' De classicus is op zijn speelveld. 'De oude machthebbers verloren hun invloed op het volk, de taal van het volk werd de vervanger voor Latijn.' En met nadruk: 'De straat wint altijd van de staat.' Hij wacht om zijn woorden kracht bij te zetten, dan zegt hij: 'De Drentse taal, en de Drentse cultuur, verdwijnen. Niet omdat ze niet waardevol zouden zijn, maar omdat de straat er een andere cultuur overheen legt.'

'Het stamppotbuffet,' zeg ik.

'Het stamppotbuffet. Dat onthoud ik. Waar vind je een mooiere illustratie van absorptie van het oude door het nieuwe? Over tien jaar weten de Exloërs niet anders dan dat kip kerrie een lokaal gerecht is, net als nasi, net als bamischijven en broodjes kebab. Stamppotbuffet. Gouden vondst. Aurora!'

'Ik hoef die cultuuromslag niet mee te maken. Ik heb niet voor niets een klassieke opleiding. Ik koester de taal, de grammatica, de stijl en de eruditie, de denkers van buiten mijn grenzen. Lees Thucydides, lees Seneca, lees Tacitus de Romeinse historicus met zijn bloedstollende verhalen over de tijd van de keizer.'

Taol an taofel. Vijfenveertig senioren schuiven bij elkaar aan tafel. Dikke kleedjes, geen glimmende asbakken meer sinds het ingrijpen uit Den Haag. Vaasjes met plestieken bloempies. De veurzitter döt de vergadering lös. Iedereen is welkom. "Jammer dat Rossing en Brüning der niet bint. Ze bint hen de kleinkinder in Jutphaas. Volgende maol bint ze der weer."

Een bard met een gitaar zingt gedichten van Roel Reijntjes en van Marga Kool. Een dichter die zijn sporen heeft verdient, draagt voor over boerderijen die verbouwd zijn tot onderkomens voor tandartsen en notarissen. Het gerak – het gereedschap – hangt in de hanebalken – waar vrijgezelle boeren zich verhingen – boven flatscreen en B&Oboxen. Waar blijft de tijd en waar blijft de geschiedenis? Vader en moeder zouden elk moment binnen kunnen stappen, om aan te sluiten bij hetebliksem, stamppot zuurkool en hutspot; het buffet. Vader en moeder stappen niet binnen. Ze zijn dood. De streektaal leeft binnen de muren van hotelcafé Bussemaker, op zondagmiddag tussen elf en twee, vier keer per jaar.

'In het vakblad werden vertalingen, het denkwerk en de inspanning van gymnasiasten, min of meer taboe. Vertalingen uit het Latijn en Grieks met vertaalmachines op het internet en dan de laatste correcties zelf bedenken. Ik hield en ik houd daar niet van.'

Een *Smikkel'n en Slaop'n* is heel goed om leed uit te venten en het leven op regel te krijgen, bedenk ik. Voorbijgangers nemen alles mee waar je geen plek meer voor hebt.

'Al voor mijn vertrek uit het onderwijs heb ik het vakblad opgezegd. De druppel was een oproep om niet meer gebruikte overheadprojectoren naar Paramaribo te sturen. Begrijpt U me nog?'

En na de uitgebakken speklapjes, bruine korstjes en de dunne jus van Maggi zocht ik mijn plek in de achterhoek van de zaal. De veurzitter hoopte dat elk goed had gegeten en "dat de mage goed vuld was". Niet de smaak, maar het gespannen buikgevoel telde. Ook in de eetcultuur was de tijd stil blijven staan. Het meest waardevolle leek ook op culinair terrein te overleven. De veurzitter zag dat iedereen "zat" was, en dat was goed, dat was het beste.

De pauze was voorbij. En na een lied over heimwee en verlangen "jaank en wèens" volgde een nieuwe ster met een kort verhaal in het plat.

'Mien moe kwam hier vot,' las de vrouw met donkere krulletjes tot net boven haar schouders. De veurzitter zette de microfoon aan.

'Mien moe kwam hier vot.'

Haar moeder heette Anita, maar, benadrukte de vrouw van begin veertig – met op het oog alles op de juiste plek in goede verhoudingen – haar moeder was niet dezelfde vrouw als de vrouw in het verhaal dat ze voor ging lezen. Anita Mensen met permanenthairwave en Aurelia Thodé met donkere krullen en lichtbruine huid hadden niet dezelfde geschiedenis. Iedereen leefde immers in zijn of haar eigen tijd. Moeder en dochter in één verhaal, niet meer en ook niet minder.

> Ik was vijftien en Anita was net haar tienerjaren voorbij. Na haar was een kindje geboren en nog een, maar zoals dat soms gaat waren die kindjes de kinderleeftijd niet ontgroeid. Twee broertjes waren heel snel naar de hemel vertrokken, of wat daar van over was, voor ze goed en wel de wereld inkeken. Die hemel was ook voor mij bestemd, die hemel ligt nog steeds voor mij in het verschiet.

'Ik deed onderzoek in Anderen naar de sociologische basisstructuur,' zei Aurelia. 'Ik zeg dit in de standaardtaal, mijn onderzoek bij professor Michael Wintle was ook in de standaardtaal, vandaar.'

Ik kijk om me heen. Ik zie verbaasde gezichten die Chinees lijken te horen uit de mond van de halfbloed achter de microfoon.

'Standaardisering van leefvormen, dat bestudeerde ik. Kindertijd, doop, eerste communie, belijdenis, verkering, inwonen, uitwonen, gezin stichten, die volgorde en wat daar van over is gebleven.' Aurelia Thodé legt beide handen op het katheder.

'Mijn moeder komt van Drenthe. Ik wilde weten wat haar oorsprong is.

Van Anderen wil ik alles weten. Vandaar. Nu sta ik "hier"'. Het laatste woord spreekt ze met nadruk uit. "Hier."

Ze legt een bladzijde opzij.

'Mien moe kwam hier vot,' zegt ze voor de derde keer.

Achter in de schuur, in het stro, op een paardendeken zag ik donkere billen heftig bewegen, en naast de kroeskop zag ik Anita met slagen in het haar. Ze had haar ogen dicht. Ze kreunde en niet alleen zij kreunde. De hengst zag mij, hinnikte. Alle ogen op mij gericht. Kwatta. Pure sukkelao.

Ik had de zonde van Gregory en Anita niet hoeven op te biechten. Ik had moeder niet hoeven vertellen van de paardenstal, het stro, de deken, rooie sokjes op de zwarte rug, en de donkere billen. Niets had ik hoeven zeggen.

Van Bonaire kwam een kaart en een foto van het meisje. Mijn vader en moeder gingen niet, opa en oti vlogen niet naar de West. Aurelia verdween in een la.

Aurelia Thodé is aan het eind van haar verhaal. Ze laat het laatste vel zakken. Opnieuw pakt ze het hout van de lessenaar vast. Ze kijkt langzaam door de zaal van hotelcafé Bussemaker. Miniatuur schemerlampjes aan de wand tussen stalraampjes met geplooide gordijntjes. Een eenschaars paardenploeg, een eg met kromme tanden, hooivorken, schoffels aan het plafond. Aurelia's donkere ogen priemen door de zaal. De buitenlui en boeren zwijgen en lijken geintimideerd door de halfzwarte, door de nazaat van een neger die met gevaar voor eigen leven een van hun Hilde's uit de bossen heeft geschaakt.

En alsof ze weer mee wil nemen wat ze zojuist naar voren heeft gebracht, zegt ze:

"Waorumme heb ik joe dit verhaol verteld?"

Jonathan van de Betuwe woont een half leven in Exel. Hij kent de studies over Anderen.

'De onderzoekers van het sociale leven in Anderen hebben zich niet bemind gemaakt. Dat was ook niet hun bedoeling. Ze wilden weten hoe Anderen veranderde. En,' zegt hij met een grijns die plezier om de taalgrap en tegelijk leedvermaak in zich lijkt te dragen. 'Anderen veranderde niet. En als Anderen een epigoon is voor het Drentse – voor mijn part Noordelijke platteland met uitzondering van het Groninger Hogeland – dan betekent dat nulla mutatio. Orthodoxie, inteelt, leegloperij, domheid en plattelandscultuur van hamburgers, chips en niet meer dan huisjeboompjebeestje tussen de oren, met voortdurende ontkenning van de veranderde werkelijkheid. Zie hier de resultaten in een eikeldop; vrij vertaald. De wereld is niet langer plat. De wereld praat niet langer plat. De woorden uit de streektaal zijn bij lange na niet genoeg om het verhaal van de eigenheid te vertellen. Maar of dat ooit doordringt?'

Van de Betuwe zucht, alsof hij in een andere, minder krachtige modus terechtkomt.

'Wilma was me mijlen ver vooruit. Ze verzamelde heiligenbeelden en andere Roomse parafernalia. – Ik mocht geen "Rooms" van haar zeggen omdat ik dat woord niet uit kan spreken zonder orthodoxe en benepen bijklank. "Katholiek" zei ik als we over cultuur en verandering spraken. "Rooms" is voor mannen onder elkaar. "Dark Rooms"'. Hij lachte opnieuw. 'Zo.'

Alsof hij zijn betrokkenheid volledig wil tonen, zegt hij met een grijns: 'Wedstrijd doodpaardtrekken, dat zou pas een goede opvolger zijn van carbidbusschieten en oudejaarsslepen En na een korte pauze: 'Vernieuw de folklore.'

Na het applaus – klappen van het volk – was er opnieuw koffie.

Voor het eerst zag ik mijn nicht. Ik had haar naam gezien op de website. Ze zat op Facebook. Ik niet. Ze zat op Twitter. Ik niet. Ik wilde alles van Anita weten, van Gregory en van Aurelia.

Jonathan van de Betuwe stond erop dat ik nog een glas wijn met hem dronk. Ik had hem verteld dat ik de tweede nacht niet zou blijven. Dat ik bereikt had wat ik had willen bereiken, althans.

'Komt wel op, de wijn' zei hij.

Hij negeerde mijn protest om een nieuwe fles wijn te ontkurken.

'Dat tabernakel,' zei ik. 'De sleutel.'

'Het tabernakel is de bergplaats van het heiligste der heiligen. Dat is Rooms, excuses: dat is Katholiek, voor het hoogste wat een mens kan bereiken – vrede zij met U, en met Uw geest – en daardoor vrede met de wereld, het bestaan. Noem het karma, als U wilt. Noem het acceptatie van de wereld zoals U die beleeft, en Uw eigen rol in die ervaring van het ondermaanse.' Hij glimlachte, maar van enige ironie of van cynisme was geen sprake meer.

'Het zijn de woorden zoals Wilma zelf die mij heeft geleerd. Ik had ze niet verzonnen, niet bedacht, ondanks mijn klassieke opleiding. Ik geef het niet graag toe, maar ik ken mijn tekortkomingen.'

Jonathan van de Betuwe pakt een opschrijfboekje uit de keukenla. Hij laat het dicht en kijkt kort met gesloten ogen naar de lage zoldering met daarboven misschien een begaanbare vliering.

'Wilma had een favoriet gedicht van een zeer beroemde dichter uit de Tang dynastie, Bai Ju Yi. Ver voor onze tijd, achtste eeuw. China. Chinese dichters staan midden in de natuur. De mens staat niet boven de natuur – zoals de Drent, en landgenoten – maar maakt er deel van uit.'

Jonathan van de Betuwe draagt het gedicht uit het hoofd voor. Hij kijkt me aan en zijn gezicht wordt zachter.

'Mijn citer ligt op de houten tafel,
Ik zit rustig en heb veel gedachten,

Waarom zou ik vol overgave muziek maken,
Nu de wind voor mij de snaren beroert?'

Wat zal ik toevoegen? Ik sta op en trek mijn overjas aan. In de hal wijs ik naar het tabernakel.

'En de sleutel,' zeg ik.

'Het tabernakel is nooit op slot,' zegt Van de Betuwe. 'Iedereen kan erbij, bij het allerheiligste. Wie de sleutel draait en de werkelijkheid naar zijn hand wil zetten, zet het tabernakel juist op slot.'

Ik heb Wilma nooit gekend, maar als ik Jonathan van de Betuwe hoor praten, hoor ik van boven haar stem.

'Bij dit tabernakel is een grapje uitgehaald. Het is net als in het dagelijkse leven waarin we voortdurend op het verkeerde been worden gezet.'

Mijn gastheer haalt de sleutel uit het slot en keert in zijn hand de sleutel om. De baard van de sleutel stak naar buiten.

'De poets die Onzelieveheer ons heeft gebakken,' zeg ik.

'Omkeren,' zegt Jonathan van de Betuwe, 'het leven van een andere kant bekijken en alles wordt toegankelijk.'

Bij de verhalen

Soms heeft een schrijver onbedoeld iets bedoeld, vaker vindt de lezer tussen de regels zijn of haar eigen verhaal. Ik schreef deze verhalen na mijn vervroegde pensionering (1 september 2012).

Langzaam kwam een rode draad tevoorschijn. Drenthe, taal, cultuur, afkomst, heden, toekomst. Wie is de Drent? *Was will der Drent?* om een oosterbuur te parafraseren.

Ik geef mijn werk deels zelf uit. Dat geeft me de vrijheid om bij een aantal verhalen korte opmerkingen te maken. U hoeft ze niet vooraf te lezen, en ook achteraf hoeft dat niet.

Opmerkelijke ontmoetingen haalden de verhalen naar voren. Na de ontmoeting liet ik mijn gedachten, en mijn talenten, de vrije loop. Mocht U enkele 'hoofdpersonen' ontmoeten; groet ze vriendelijk. Overeenkomst met de personen in deze verhalen zou heel opmerkelijk zijn, maar niet onmogelijk.

Ik liet een aantal vaste lezers van mijn proza de verhalen in een vroeg stadium lezen. Sommige waren zo vriendelijk commentaar te leveren. John Tolsma en Rouke Broersma maakten waardevolle opmerkingen. Vooral Gerard Op de Weegh heeft mij verduidelijkt waar mijn verhalen over gaan en mij zo de gelegenheid gegeven de verhalen aan te scherpen.

Philip Roth zegt dat acht lezers voldoende is voor een schrijver. Ik ben heel tevreden. Mijn lezers verrijken me.

Het genoegen is ook aan mijn kant.

Enkele onthullingen van het associatiespel. U hoeft hier geen kennis van te nemen. Ook met deze toelichting blijft veel te ontdekken.

Skazki *16 september*

* De gebroeders Medtner vindt U op het web.

Gewone vuilboom *1 oktober*

* www.drentslandschap.nl
* Holambra: katholieke (Hollandse) enclave in Brazilië.
* Castrolanda: de fijne, gereformeerde, tegenhanger.

Het is dat ik drie oudere zussen heb – ongeschikt voor het boerenbedrijf – anders was ik Braziliaan geweest (Holambra).

Gods water *16 oktober*

* Bakker Fledderus, maak een stop in Zeijen.

Erica, waer bestu bleven? *27 oktober*

* http://www.operica.nl
* Het huisnummer 19 aan de Havenstraat in mijn geboortedorp (Erica, Kerkweg 79, later 115) klopt niet. Al het andere is authentiek. 19 verwijst naar mijn biografisch getinte roman *Ningtien*.
* Titel is eerder gebruikt door Martin G. Koster, variant op *Egidius, waer bestu bleven*. Het eerste Nederlandse lied. De strekking van het lied is deels in het verhaal terug te vinden.

Vice Versa *14 november*

* *Verandering als constante*, Jan B. F. N. Engberts en Gerard Stout, Ter Verpoozing 2013. ISBN: 9789073064263 o.a. over de procesfilosofie van Alfred North Whitehead / Wittebol.
* http://www.verkuno.nl. De uitwisseling was eind 2012.
* Johann Gottfried Herder is een Duits filosoof en Friedrich Herder is een merk schilmesje.
* Coline col favore della notte: Heuvels onder dekking van de nacht / Heuvels der duisternis. (Variant op schilderijtitel; www.peterdijk.nl)

Gewassen varkentje *26 november*

* 6 februari 1913 – 23 augustus 1984. Geboorte – en sterfdatum (vader) Herman Stout.
* Toeristenstad, verwijzing naar mijn verhalenbundel.
* Reis door de nacht, boektitel Anne de Vries (over verzet).
* Barneveldlijst. Namenlijst van joden die – misschien – op transport zouden gaan naar vernietigingskamp.
* Voorbij. Voorbij. O en voorgoed voorbij. J.C. Bloem.
* Jan Naarding is een controversieel Drents schrijver, net als de auteur van het Drents Volkslied: Jan Jantinus Uilenberg.
* De joodschristelijke traditie kent vele (spijs)wetten, ook m.b.t (hangbuik)zwijnen.

Kleine Pause tut gut *2 december*

* www.akostfriesischerautoren.de * www.insdb.de
* www.dieselonline.de * www.autorenimweb.de
* *De scheikundige, het dramatische leven van Fritz Haber*, Chrétien Schouteten, Ter Verpoozing 2012. ISBN: 9789073064249
* Een van de weinige Drentse schrievers die aandacht aan de oorlog besteedt, is Martin G. Koster (Dedemsvaart 1950). Spätgeburt. Zie ook zijn bijdrage in *Diesel* nr. 50. 2004/2005. (In dit boek te vinden op pag. 152153.)
* Scheupers van de Taol. Rouke Broersma. Overzicht van Drentse schrijvers.
* Overovergrootvader Dirk W. Stout is op 18 maart 1798 in Lutgen geboren.

Lutgen draagt *luiden, lieden*, dus *mensen* in zich. Mijn moeder heette Engelina *Mensen*. Lutgen is waarschijnlijk een plaats in Duitsland. Ook andere namen komen deels uit mijn stamboom.
* Titel komt van een servetje van Hoppmann Konditorei.

INTERBELLUM *13 december*
* Het gedicht op pagina 145 is uit het Chinees vertaald door Jai Jai Dong en Jan. B. F. N. Engberts. Zie bibliografie: *Verandering als constante*,
* *Taol an taofel* is een activiteit van www.huusvandetaol.nl
* Drentse uitgaven bij: www.hetdrentseboek.nl
* Michael Wintle en resultaten van demografisch onderzoek in Anderen (Dr.) zijn via het web te vinden.
* Heilige Antonius is de patroonheilige van verloren voorwerpen. (Maar er zijn meer heiligen die helpen.)
* Indiaas restaurant *Ghandi* vindt U niet in Exloo.
* Jonathan is de naam van een appelras, maar betekent ook: van god gegeven. (Jahweh, nathan). De Betuwe ligt tussen rivieren, maar of het daar een paradijs is, weet ik niet.

VIII

Rage, rage against the dying of the light.

Dylan Thomas

Onlanden

En toen had hij – Abel – er een doodgereden. En toen, en toen. Abel droeg de naam *En Toen* met zich mee, dat was om zijn stopwoorden, waar hij er veel van kende. Een ander stopwoord was: "Ku'j zeggen". Abel kon van alles zeggen, maar bleef graag bij de essentie vandaan. Abel had er een doodgereden. Die doodslag was – ku'j zeggen – al jaren geleden, maar het leek pas gisteren. En die dood van de voorbijganger was niet het enige uit het verleden dat pas gisteren gebeurd leek.

'En toen bint we trouwd,' zei Abel in de taal van zijn puberteit, in de taal van zijn kindheid op de grens van zand en veen. Zijn halfgestrekte arm wees naar een vliegden met laaghangende takken, als wilde hij met een vluchtig gebaar de trouwfoto in herinnering roepen. Zachtgroene lange jurk, transparante sluier, gevouwen handen achter witte anjers in een boeketje en Abel in grijs pak met wit hemd achter de schommel waar Anita haar benen gestrekt hield. Priemende naaldhakken, dat ook. Stiletto's, toen al. Knieën tegen elkaar, ook dat. Trouwfoto naast zijn bed en ook in zijn iPhone. Anita had de trouwfoto in zijn telefoon gezet als openingsset, jaren geleden, direct na de aankoop van zijn speeltje. Zijn contact met de wereld – de buitenwereld – verliep altijd via haar. Anita woonde thuis, op haar kasteel. Haar fort, met Abel als ridder voor haar verdediging. Anita als trouwe jonkvrouw bij de *Vrouwen van nu*. Haar kwaliteiten hield ze zorgvuldig verborgen, maar misschien had Abel haar kwaliteit ontdekt. Hij sprak er niet over, niet met mij.

We sopten door het laagland met pijpenstro, russen en hier en daar een plukje heide. Het Mensinghebos lag voor ons. Tweehonderd meter drassige vlakte, meer niet. We waren in Roderesch begonnen en we hadden de gebaande paden verlaten.

Ik houd ervan om de kuierpadties in Drenthe te verlaten, al was het maar om telkens het boek *Langs overwoekerde paden* van Knut Hamsun in mijn gedachten te krijgen. Niet dat ik nog weet waar het boek van die foute Noor over gaat, maar omdat de titel me uitnodigt om te doen wat ik niet van plan was. Of beter, omdat die titel een soort Tao voor me is. *De Weg* uit de Chinese filosofie. Laat maar komen wat op het pad verschijnt. Confucius, Tao, boeddhisme verpakt in een Noorse boektitel. Alles is overal, en altijd tot onze beschikking.

Abel droeg lage schoenen en natte voeten leken onvermijdelijk bij de oversteek van de geelbruine vlakte. Die natte voeten zouden we delen. Ik droeg weliswaar hoge bergschoenen, maar ik ken mijn onhandigheid en mijn roekeloosheid als het de natuur aangaat. Ik haal met liefde een nat pak en gerimpelde voetzolen om een mooi verhaal te kunnen vertellen over ontberingen; die kindereigenschap is nog groot in me. Abel mocht dan hoogleraar Engelse taal en letterkunde zijn, en van alles kunnen vertellen over Dickens, Shakespeare, Dylan Thomas, Oscar Wilde en de gezusters Brontë, uitgepraat raakte

hij nooit over, wat ik onbeleefd denk, maar nooit uitspreek, "the days after". De dagen na de doodslag.

De bruiloft was na de aanrijding een maand uitgesteld, maar verder was het leven, zijn leven, gewoon doorgegaan. "Gewoon deurgaon" een ander stopwoord van de geboren Drent die ook na vijf jaar in den vreemde – University of Manchester – plat begon te praten als hij een taalgenoot in de muut kwam. De aanrijding, buiten zijn schuld, was in een piketpaal veranderd, een veldkei op een kruising, een onbeweeglijke markering tussen zijn verleden en zijn toekomst.

De bruiloft moest gewoon deurgaon. Het lijk van het meisje was begraven, de trouwzaal was opnieuw besproken en de ringen pasten nog steeds. De bruiloft moest gewoon deurgaon, want er was toch niets meer aan te doen. Aan de traditie was niet meer te tornen. En Anita was een mooie meid, zo niet de mooiste. Abel moest niet zeuren en dat had hij ook niet gedaan.

Na vijfentwintig jaar huwelijksleven – en de krummels – was het nog steeds niet helder waar niets meer aan te doen was, aan de dood of aan het huwelijk. Abel had Anita hardop eeuwige trouw beloofd en die eeuwigheid leek lange tijd niet aan de limiet te raken.

Abel wachtte op me. We stonden ongeveer in het midden van het open terrein naast drie armetierige berkebomen die in het hoge water langzaam de dood zouden vinden, en dat was ook de bedoeling van landschapsbeheer. Ik dacht aan de favoriete dichter van mijn kameraad. Dylan Thomas: "Do not go gentle into that good night."

Abel haalde zijn iPhone uit zijn binnenzak.

'Stiet uut,' zei Abel. Abel weet dat ik graag met hem aan de wandel ga en graag naar hem luister, maar dat ik dan ook alle aandacht wil. Zo ben ik ook wel weer.

'Ik wil met je op de foto.'

Abel knutselde aan de cameratelefoon en zette het apparaatje op de onderste gebogen tak van de meest vitale berk. Ik zag het lampje van de tijdopname knipperen. Met rappe pas kwam Abel naast me staan, remde af door mijn schouder vast te pakken en net voor de foto werd genomen liet hij me weer los. Zo wilde hij dat en zo wilde ik dat. We waren de onaanraakbaren, en daarin hadden we elkaar gevonden.

'"Steek hum der maor in." En toen zei Anita: "Steek hum der maor in."' Abel had zijn kandidaats en was halverwege zijn doctoraal toen hij Anita trouwde. Ze was zijn eerste liefde, al had hij het liever over "my first love" een omschrijving van plattelandshartstocht waarin onoprechtheid minder hoorbaar is. Ik verdenk hem ervan dat hij nooit een besluit heeft kunnen nemen over de taal die het best bij hem past. Plat en platvloers voor al dan niet oprechte emoties, en academisch Engels voor het rationele mistgordijn tussen hem en Anita. De standaardtaal bleef voor Abel wat de standaardtaal leek te bedoelen; ongevaarlijke middelmaat, verhullende doorsnee.

Als mannen onder elkaar, en vooral buiten gehoorafstand van de rest van de wereld, inclusief de Schotse hooglanders aan de rand van het veld, halfverscholen tussen rode bosbes, lariks, grove dennen, sparren en eikenopslag, noemde Abel het liefst alle onderdelen van man en vrouw bij de naam. En de mogelijke en onmogelijke handelingen met deze genitale gereedschappen. Preutsheid bewaarde hij voor de echtelijke sponde, daarin vonden we elkaar vanuit tegengestelde richtingen. Een preutsheid die door de andere sexe werd begrepen als respect en hoogachting voor hartstochtelijk gesmeer. Dat lieten we graag zo.

"Steek hum der maor in." Ontleend aan de eerste keer dat Abel deed waarvoor hij was geboren. De eerste keer die samenviel met de huwelijksnacht, één maand na de dood van het meisje. Meisje op een fiets. Stuurloos meisje op een fiets. En dan Anita, de mooiste meid van het dorp. Vrouw van het zand in bed met Abel die nog met één been in het veen vastzat. Anita die zijn taal probeerde te spreken.

'Had ik het anders kunnen doen?'

Abel kwam in herhaling met de vraag. In herhaling gaf ik geen antwoord. Iedereen die keuzes maakt kan iets anders doen als de keuze zich aandient, maar keuzemomenten zijn schaars; schaars in het leven van Abel, in mijn leven en grootkans ook in levens van anderen, maar daar heb ik geen weet van. Ik heb daar niet in doorgeleerd.

Ik weet veel van stenen, van hunebedden, van zand, van alluviale en diluviale afzettingen, van het ontstaan van de Hondsrug en de misverstanden uit de IJstijden over vorming van het onschuldig landschap. Ik weet van stroomdalen van Runde, Reest, Hunze, Lieverense Diepje en van de kinderkoppies die als straatstenen via het Oranjekanaal naar binnensteden elders zijn afgevoerd.

Ik weet van podzol en van löss. Ik weet veel van zaken die niemand anders wil weten, en dat is maar goed ook. Ik houd niet van wetenschappelijke en pseudowetenschappelijke betogen. Ook van keuzemomenten weet ik weinig. En dat houd ik graag zo.

Abel was naar de berk teruggelopen en had de telefoon in zijn binnenzak gestoken. Hij trok zijn linkerbroekspijp tot halverwege de knie en kneep water uit het corduroy, het striepkoorn. Ik knikte. Abel liet de broekspijp zakken. We stapten met jongensacrobatiek op de hoogste pollen om bij de bosrand te komen, terwijl dat niet echt meer nodig was. Onze schoenen sopten, de sokken waren zeiknat. Mannenjongens onder elkaar.

'Na een dood kind maken echtparen na de begrafenis van het poppie weer een opvolger.'

'Een soort kistenbier,' zei ik. 'Een ritueel.' Abel negeerde me.

'Ze neuken na de dood.' Abel aarzelde en vroeg: 'Neuken, is dat een wederkerig werkwoord? To fuck?' Ik trok mijn wenkbrauwen op, mijn schouders gingen mee. De turf, het veen, de bagger, dacht ik. Ik hield me in. Wrijven maakt vlekken groter.

‘Insteken,’ zei ik. ‘Houd het maar bij insteken.’ En om het taalspel af te ronden. ‘Ik steek mij erin. Jij steekt jou erin. In de nesten. In het nest.’

Abel grijnsde. Taal was echt zijn ding, ku’j wel zeggen. Veel meer dan taal leek er in het zicht van de valreep niet overgebleven. De moerstaal, maar moeder was al dood. Abel was alleen in zijn wereld, alsof het altijd zo was geweest.

De oudste zoon kwam bij Abel en Anita binnen tien maanden na het keuzemoment dat niet zo mocht heten.

We hadden de bosrand bereikt. Om het veld liep een sloot en achter de sloot was een afrastering. We konden het bospad nog niet bereiken, maar moesten ruim honderd meter door het drassige veld langs de sloot om het schuingeplaatste klaphek te openen. Abel zei niets en ik zweeg.

De Schotse hooglanders liepen in het bos, ze werden blijkbaar van de vlakte weggehouden door landschapsbeheer. Overal is een reden voor en soms een oorzaak.

Midwinter was er geen jongvee. De hooglanders negeerden ons, ze hoefden niemand in bescherming te nemen. Er was geen reden om onrust te zaaien. Wij waren vrije mannen door het leven getekend, Abel en ik, de kinderen het huis uit, of bijna op kamers, de vrouw in de overgang, of nog verder weg. In het bos waren we inmiddels nergens bang voor.

‘Anita had geen rijbewijs. Nooit gehaald. Ik denk soms wel,’ Abel bleef staan en keek in de verte naar wandelaars aan het eind van het pad. ‘Ik denk wel eens dat ze me daarom heeft getrouwd. Ik had een rijbewijs – met fatale gevolgen, ik weet het – maar Anita had geen rijbewijs, later ook niet.’ Hij spuugde op de natte voren in het pad. ‘En toen mus ik rieden.’ Abel spuugde opnieuw. ‘Steek hum der maor in,’ zei hij terwijl hij met zijn schoen de spei in het natte zand liet verdwijnen.

Abel had moeten rijden, altijd. Abel had het pad uitgezet, altied. Abel was kostwinner geworden, for ever. Hoogleraar, niet tegen wil en dank, maar het had er soms alle schijn van dat hij enkel professor was geworden zodat Anita zich “vrouw van een hoogleraar” kon noemen. “Echtgenote. Academische eega op een sokkel.”

‘Hoe Benjamin erachter is gekomen, weet ik niet,’ zei Abel. Even ging zijn blik naar de boomtoppen in de lucht die grijzer en donkerder werd. Januari is de maand van vroeg vallende avonden.

‘Anita. Ku’j zeggen.’ Abel noemde haar naam met onverholen nadruk, als had hij nog een rekening met haar te vereffenen.

‘Anita.’ Abel schakelde naar zijn zakelijke toonhoogte. Hij wachtte en keek mij kort aan.

‘Benjamin vroeg mij zonder omhaal naar mijn geschiedenis. Kort deur de bocht. “Steek hum der maor in”, maar dat zei ik niet. Natuurlijk niet.’ Abel trok zijn gezicht in een grijns, lippen strak op elkaar.

Ik kende het verhaal. Benjamin die “En toen” wilde weten hoe het was geweest

om een mens dood te rijden. Schuldeloos, maar toch. Dood. En hoe het was een meisje van zestien dood te rijden. Een jonge vrouw. Schuldeloos in de berm, warm en levenloos op de rug. De dam naar het weiland, het boerenhek. De onlanden, nog in beheer bij boeren. Kieviten, meeuwen, grutto's.

Abel had geen details gegeven. Hij had het proces verbaal bijna letterlijk naverteld en daarmee de argwaan van zijn jongste zoon alleen maar gevoed.

'Die achterdocht heeft hij van zijn moeder,' had Abel bij eerdere wandelingen verteld. Anita die alles wilde weten. Anita die zijn mail controleerde en nummers uit zijn telefoon kopieerde.

'Wantrouwen, ku'j wel zeggen.' Abel had haar controlezucht laten gebeuren. Hij vermeed alle afkortingen uit het handboek DSM I, II, III en IV. Hij wilde met een normale vrouw...

'Ik zei tegen Benjamin: "Ook bij Shakespeare vallen doden. En dat gebeurt met opzet. En heb je ooit iemand spijt horen betuigen? En? Ik niet. Jij? Ik deed niets met opzet." Het was geen rechtvaardiging voor mijn eigen aandeel in de dood van die mens die er niet meer is. Jonge meid in de knop gebroken, maar toch.' En zonder hapering, zonder snik: 'Ik heb nog nooit iets met opzet gedaan.'

En of Abel zich tegen mij wilde afzetten, of in elk geval met me op gelijke hoogte wilde komen zei hij: 'Jij hebt het een stuk gemakkelijker met je zandgrond, rivierklei en afgegraven veen. Jij hebt niemand doodgereden. Jij hebt zelfs niemand opgegraven met al je spitwerk in de provincie.' En toen: 'Digging. Digging, ken ie dat gedicht van Seamus Heaney?'

Ik knikte.

'Nobelpries voor spitten in het veen. Ku'j zeggen.'

'Ku'j zeggen,' zei ik. 'Ik heb allent lu achter de beukenhege achterlaoten. Schuldeloos. Maar ik hoef mij niet te verdedigen voor wat mij niet is overkomen. Ik hoef mij niet te verdedigen voor wat ik heb nagelaten. En het is nog maar de vraag of ik mij schuldig hoef te voelen over wat ik in mijn onnozelheid heb gedaan. En dat laatste is veel, vermoed ik, heel veel,' en om hem tegemoet te komen sloot ik af met, 'ku'j zeggen.'

Waar het tijdstip leek aangebroken om het gedicht *Die pad* van Elisabeth Eybers voor te dragen – het begon al te schemeren – zweeg ik. Waarom zou ik zeggen dat alleen dichters die geen hoogleraar zijn, van de hoed en de rand weten?

'En toen,' zei Abel, 'en toen ik zag dat ze dood in de berm lag – ik zag het gelijk, hardstikke dood – toen kreeg ik een stieve.' Kraaien vlogen krassend weg in het donker. 'Ik duur het zowat niet zeggen,' ging hij verder, 'maor ik kreeg een stieve.'

En de andere keren dat hij een erectie kreeg was in bed bij Anita, en dat hoorde zo, en die enkele keren dat hij in militaire dienst houwitzers had mogen afschieten. Hij was daar geen baas over geweest. Zijn lichaam had dat zelf zo geregeld. Abel had de charme van de oorlog kort in zijn kruis geproefd en was op tijd afgezwaaid.

‘Alleen bij, of moet ik zeggen; alleen in Anita ben ik klaargekomen,’ zei Abel. Hij keek mij aan met een blik die om vergeving leek te vragen. Ik zag een gemankeerde dienstweigeraar met een gebroken geweertje.

‘Ku’j zeggen,’ zei ik om het onderwerp af te sluiten. Alleen in eenzame oorlog met Anita, dacht ik, maar dat zei ik niet. Vriendschap kent loopgraven en ook grenzen. Ik wachtte op een “helaas” of andere bewoording met dezelfde strekking, maar dat “helaas” kwam niet. Een hoogleraar is nu eenmaal niet altijd een dichter. En een beetje dichter negeert het woord helaas. Spijt is niet voor poëten.

‘Recepties, dat was, ku’j zeggen, echt heur ding,’ zei Abel.

Hij keek naar het zandpad met diepe voren en naar de donkere hemel weerspiegeld in het stille water.

‘Maor ze is niet an de drank raakt. Nee.’

Abel bleef staan, stak zijn handen naar voren alsof hij een dienblad met port en sherry droeg. ‘Ze dronk niet. Geen drup ku’j wel zeggen.’

Anita was de Bob zonder rijbewijs. Ze verdroeg geen drank. Dat kwam volgens haar door hormonen, volgens geleerden door een afwijking in de stofwisseling. Maar daar hechtte Anita niet aan. Alles wat niet tot de grootste gemene deler hoorde, leek een afwijking, in plaats van een variatie. Van sommige hormonen had ze naar eigen zeggen te veel en van andere te weinig. Als vrouw hield ze van variatie, en soms van extremen. Dat gedrag was haar charme toen ze jonger was. De roekeloosheid was gedoofd, de hormonen waren gebleven.

Voor Anita geen drank en nooit achter het stuur. Wel een tweede kleinere auto in de garage voor kleine boodschappen en voor status. En later voor de kinderen die pas na heel veel lessen legaal achter het stuur mochten.

‘Ik had geen druppel op,’ zei Abel. ‘Je weet dat. Geen druppel. Ik heb het je gezegd.’

Abel had geen druppel drank gehad, niets. Hij was de Bob naast de Bob zonder rijbewijs.

‘Ze wilde het bewijs. Anita wilde het bewijs van mijn liefde. Dat had ze altijd na een bezoek in academische kring. Ze wist dat ze intellectueel niet mee kon doen, dat voelde ze heel goed aan. En dat was ook zo. Ku’j zeggen.’ Abel krabde aan zijn wenkbrauw. ‘Voor collegahoogleraren was ze verstandelijk niet interessant genoeg.’ Met zijn bovenlip maakte hij zijn onderlip vochtig. ‘En haar lichaam was alleen voor mij zonder geheimen.’ Er klonk weemoed in zijn stem, alsof het hem speet dat hij niets meer te ontdekken had gehad.

Begin december was Anita mee geweest naar een promotie in het academiegebouw. *Polyunsaturated fatty acids in umbilical cords*, of zoiets. De plechtigheid had niets met Engelse taal en letterkunde te maken, maar alles met inner circle. Onskentons had regelmatig een onderhoudsbeurt nodig, ook op de universiteit. Anita ging graag mee. Overal ging ze mee om haar gezicht te laten zien, meer dan haar lijf. Haar lijf was aangetast door de jaren, maar dat was vooral háár zorg geweest, niet de zorg van de mannen om haar heen, niet van de hoogleraren om haar heen. Haar figuur was vooral haar eigen focus

en naar ze meende ook het focus van andere vrouwen in strakke jurken, in modieuze broekpakken en van andere vrouwen op extravagante schoenen van Jelske Peterson.

Op het asfalt van de weg door de onlanden lagen restanten modder en gras van tractoren van landschapsbeheer. Maaien, baggeren, egaliseren, verschralen in dienst van de natuur. Onlanden als toevluchtsoord voor vogels en reeën, een broedplaats voor otters en bevers, als dat zou kunnen. Onlanden als penitentie voor menselijke aanwezigheid op de planeet.

Abel met één hand aan het stuur. De andere hand masseert de knop van de versnellingspook. Groot licht, zonder tegenliggers, zonder fietsers, zonder meisjes in nachtelijke uren.

'Ik voel er niets van,' had ze gezegd. Ze had strak voor zich uitgekeken. Haar hand op zijn corduroy.

Anita had gevraagd of Abel nog van haar hield.

'En toen...'

Abel had het proces verbaal voorgelezen, uit zijn hoofd. Auto van de weg geraakt door moddersporen. Op de zijkant in de sloot. De sloot met water – daar was het waterbergingsgebied voor bedoeld, en dat stemde een ieder tot tevredenheid. De veiligheidsgordels waren in gebruik volgens de regels. Geen drank. Over hormonen, spijsvertering of over meervoudig onverzadigde vetzuren in navelstrengen werd in het proces verbaal niets opgemerkt.

'Ik heb haar hoofd boven water kunnen houden,' zei Abel. 'Lang, ik weet niet hoe lang. En toen ik weer bijkwam.' Hij stak zijn rechterhand in zijn broekzak. 'En toen ik weer bijkwam.'

Zijn linkerhand streek langs zijn voorhoofd.

'Rage, rage against the dying of the light.'

20 januari 2013

Dialogen drieluik

Vage dialoog

Wil je me even vasthouden?
Wat kijk je me aan? Waar?
Hier?
Waar is hier?
Daar.
Heb je de goede broek aan?
Natuurlijk.
Met de kapotte binnenzak?
Ja.
De rechter?
Links.
En je zakdoek?
Rechts.
Je hebt geen slipje aan?
Nee.
Nooit?
Nee, niet nooit.
Als?
Als ik met je wandel.
Wandel?
Ja, en op dit bankje naast je zit.
Dit bankje?
Ja, alleen hier.
Om het uitzicht?
Ook
Ook?
Om de natuur der dingen.
Om de vogels?
Houd me vast.
Zo?
Beetje hoger.
Hoog genoeg?
Hoog genoeg.
Lekker warm.
Klopt.
En verder?
Ik doe mee aan een wedstrijd.
Oh.
Literatuur.
Oh.
Verhalenwedstrijd.

Verhalenwedstrijd?
Klopt.
Voel ik. Klopt. Is dat de wedstrijd?
Vijfhonderd woorden.
Vierhonderdnegenennegentig?
Ja. Nee. Vijfhonderd.
Zie je die merel?
Waar?
Bij die beuk.
Nee. Ik zie niks.
Op de grond.
Waar?
Heb je je ogen open?
Nee.
En je oren?
Ja.
Doe je ogen open.
Ik zie geen merel.
En mij?
Ik voel je.
Ik voel je. Klopt.
Houd op met dat kloppen.
Ik heb me vergist.
In mij?
Nee.
Niet in mij?
Het is een lijster, een zanglijster.
Oh.
Waar heb ik mijn duim?
Weet je toch.
Ik wil het van je horen.
Bovenaan.
Waar bovenaan?
Eikel, de eikel.
Is dit je voorhuid?
Nee.
Niet de voorhuid?
Nee.
Geen merel?
Nee.
Geen vogel?
Niet wrijven.
Waarom niet?
Weet je wel.

Waarom niet?
Niet wrijven.
Waarom niet?
Geen lijster?
Hoe ver ben je?
Op de helft.
De helft van wat?
Mijn verhaal.
De helft van je verhaal?
Over de helft.
Over de helft?
Ja.
Je toompje?
Ja.
Strak en zacht.
Tegelijk?
Ja tegelijk, en warm.
Voorzichtig.
Knapt het lijntje?
Nee.
Hoezo nee?
Nee als je je duim niet beweegt.
En toch beweeg ik.
Alleen je duim?
Nee.
Waar beweeg je?
Weet je wel.
Hoezo, weet je wel?
Voel maar.
Waar?
Weet je wel.
De lijster is weg.
Ja, de zanglijster is weg.
Ik hoor een vogel zingen.
Dat is de zanglijster.
Beetje uit elkaar.
Wat?
Weet je wel.
Wat?
Kom op.
Kom op?
Je benen.
Mijn benen?
Knieën mag ook.

Oh, knieën mag ook.
Je rok.
Mijn rok?
Ja, je rok.
Wat is er met mijn rok?
Niets.
Omhoog bedoel je.
Wip trut.
Toom je in.
Geen slipje?
Wat dacht je?
Geen slipje?
Waar zie je me voor aan?
Merel.
Lijster.
Strak en zacht.
Strak en zacht?
Straks en wacht.
En?
Wat en?
En?
Vochtig.
Vochtig?
Nat.
Eikel.
Merel.
Lijster.
Genoeg?
Eén vinger.
Eén vinger.
Twee?
Eén vinger.
Twee vogels.
Kraaien.
Bonte kraaien?
Raven.
Zwarte raven?
Bewegen.
Beetje?
Krassen.
Krassen?
Een beetje.
Twee raven.
Niet bewegen.

Zien ze niets van.
Niet bewegen.
De groei eruit?
Waaruit?
Zuig je duim.
Bijna.
De top?
Bijna.
Van de berg?
Bijna.
De vulkaan?
Niet bewegen.
Natte top.
Geen sneeuw?
Natte sneeuw.
Bergpas?
Pas.
Gletsjer?
Smeltwater.
Rivier?
Kom nou.
Nog niet.
Kom nou.
Nog niet.
Ben je er?
Doorgaan.
Mijn duim?
Eikel.
Mijn pas?
Kom nou.
Bijna.
Helemaal?
Vijfhonderd woorden?
Niet helemaal.
Niet helemaal?
Nu?
Viernegenennegentig.
Nu.

Nuage dialogue

Nu?
Nu.
Nuage is van *nu* en van *age*. *Nu* is naakt en *age* is leeftijd. Ik ken mijn talen, mijn Frans. Nuage is een naakte leeftijd, een kind. Bloot.
Puber bedoel je, met je hang naar naaktheid, en dan verborgen met associaties. Mankind van me. Als je over bloot wilt praten, praat dan over bloot. Doe niet zo spastisch jongetje, verberg je niet in woordspelletjes.
Het zijn geen woordspelletjes. Mankind. *Mankind, very nice. Grateful.*
Ik doe mee aan een verhalenwedstrijd. In vijfhonderd woorden de essentie van het bestaan en dan ook nog multiinterpretable. En noem me geen jongetje. Dame.
Interpretabel, bedoel je. Multiinterpretabel. Daar wek je nu juist mijn weerzin mee. Probeer niet steeds je kennis te etaleren. En die essentie van het bestaan? Wat bedoel je daarmee?
Nou ja, waar het echt om gaat, bedoel ik, in het leven. *La vie en roses*. Oh dat mocht niet. Lulletje rozenwater.
Dat mag wel. Frans mag. Engels mag. Duits. Alles mag, maar een dagelijkse verpakking is wel zo prettig. Wat minder hoogdravend graag. Als je een verhaal schrijft wil de lezer wel weten van; wie, wat, waar en hoe. Een begin en een middenstuk – noem het conflict of hartstocht – en een apotheose. Noem het een hoogtepunt of het slot van een drama.
Je hoeft niet je kennis te etaleren. Jouw omgevallen boekenkast geeft de lezer het gevoel dom te zijn. Vertel wat je ziet en houd voor je wat je niet ziet. Je hersenspinsels.
Dus verhalen met alleen dialogen raad je me af? Je wilt dat ik uitgebreid beschrijf: waar, wie, hoe en wat?
Nee. – Je hoort dat ik nu aarzel. – Een verhaal in dialogen is prima. Weer eens iets anders, ook goed voor toneel. Maar je kunt ook een oplossing bedenken voor de weergave van de entourage. *N'est ce pas*?
Je wilt dat ik zeg dat we in een huiskamer staan, minimalistisch ingericht met een zwarte leren bank, een Ikeatafeltje, twee Japanse lakkasten en een schilderij van Peter Dijk aan de muur uit zijn Toscaanse periode, net naast de overjarige televisie met een porseleinen Bartje en bruine bonen in de vensterbank.
Dat is niet verkeerd. Je zou ook kunnen vertellen dat de koningin op drie zenders en internet haar afscheid aankondigt en dat je gefixeerd bent op haar makeup. Dat je niet luistert naar wat ze zegt, maar dat je enkel de craquelures van haar coating in ogenschouw neemt. De barsten in haar pose. Dat je ontroerd raakt door het gebroken masker en je blik afwendt omdat je niet met emoties om kunt gaan.
Als ik over die abdicatie begin is mijn verhaal gelijk gedateerd. Niemand die dat over een paar jaar nog wil lezen.

Nu is er ook niemand die je verhalen leest, maar waarom maak je je daar druk over? Heb je aan mij niet genoeg?
Ik wil bij de tijd blijven en eeuwigheidswaarde toevoegen. *Eternité. Fraternité.*
Je kent Frans, maar kent Frans jou ook? zei mijn vader zaliger. Daar was geen woord Frans bij. Mijn vader kende Frans en Frans kende mijn vader. Zo simpel was het leven toen. En nu is het niet anders.
Ik zag dat je de Japanse film *Ai no corrîda* opneemt. Voor je Frans?
Voor mijn Japans.
Ik lees in de krant: 'De op feiten gebaseerde *amour fou*, gesitueerd in het Japan van de jaren dertig, bracht een lang gekoesterde wens van (de onlangs overleden) regisseurscenarist Nagisa Oshima in vervulling: altijd al wilde hij liefde op haar lichamelijkst en gewelddadigst laten zien.' Einde citaat: Is dat de essentie?
Wat?
Liefde, lichamelijkheid en geweld.
Amour fou is ook Frans.
'Daartoe was het in zijn ogen absoluut noodzakelijk dat de acteurs daadwerkelijk gemeenschap hadden en elkaar voor het alziend oog van de camera oraal bevredigden.' Einde citaat.
Oraal komt ook uit het Frans.
Wat boeit je aan die film?
Dat kan ik pas zeggen als ik de film heb gezien. Er is een documentaire vooraf over het hoe en waarom van de dingen. *The making of.*
Dat is Engels.
Dat is geen Frans. Dame.
Maar eerst de abdicatieaankondiging. *Hope of mankind.*
De koningin die de pijp aan Maarten geeft. Voor haar een einde aan het bal masqué. *Chaque age a son charme.* En jouw gevoeligheid. Troonopvolger. Plaatsvervanger.
Laat de vorstin erbuiten. Je dramt me teveel. Wat ik heb opgenomen aan films, bekijk ik zelden. Nooit tot nu toe. De wetenschap dat ik kan kijken is me genoeg.
Le fermier fume une pipe.
Devant la ferme.
Je kijkt niet naar: 'Deze even verguisde als bejubelde klassieker. In het weldadig gefilmde, met gekreun en gesteun gevulde *In the Realm of the Senses* slaat echt de vlam in de pan.'
L' empire des sens.
L' empire des sens.
Wat ik geregistreerd heb bewaar ik in mijn hart, net als de heilige maagd Maria.
Groot hart. Je hebt een groot hart. Maagd? Mannetjes maagd? Mankind van me.
Laten we maar naar bed gaan.

Je hebt te veel woorden nodig voor je verhaal jongen. Te veel. Voor de verhalenwedstrijd ben je gezakt.
We gaan naar bed.
Waar is mijn nachtgoed?
In de was.
In ondergoed tussen de lakens?
Sous bon.

Saampraat

Schone lakens?
De lakens zijn nog nooit zo schoon geweest. We kunnen met een gerust hart op onze huid slapen.
Vroeger kreeg ik op zaterdag schone kleding. Alleen schoon ondergoed. Eens per week. Met een broek deed ik maanden. Korte broek, lange broek, dat was het.
De lakens zijn schoon. Onze huid is schoon, zelfs al we om de andere dag douchen is onze huid schoon. Maak je geen zorgen. Ik houd van zuiverheid. Dat weet je.
In de krant staat dat vrouwen van jouw leeftijd naar Gambia gaan, naar Kenya. Voor betaalde liefde.
Hoeveel woorden heb je nog voor je verhaal nodig? Ik ben in Afrika geweest, net als jij in Afrika bent geweest. Je weet wat er na Afrika komt.
Betaalde liefde.
Alles van waarde is weerloos, vooral als het gratis is. Je verwart liefde met lichamelijkheid.
Alles heeft een prijs.
Ik heb zaden besteld bij Thompson & Morgan. Great Britain. Leveranciers sinds 1855.

29 januari 2013

Present past continuous

Stilte, stilte en nog meer stilte. Het was Willy Willems heel wat waard geweest als hij een woordenreeks had ontdekt om stilte weer te geven. Die uitdaging lag niet in het midden van een verhaal of aan het eind van een gedicht. Stilte en serene rust was gemakkelijk weer te geven met voldoende witregels en een lege bladzijde. Maar aan het begin? Hoe kon hij in godsnaam stilte weergeven aan het begin van een verhaal of gedicht? Een lege eerste alinea zou niet meer zijn dan een grafisch trucje, een kunstje van een doorsnee vormgever. Maar stilte was dat niet.

Willy Willems was met stilte begonnen, op het ruisen na van de verwarming en een hardnekkig tikken van leidingen onder opwarmend of afkoelend water, net als thuis. Thuis kende hij het patroon: thermostaat naar een hogere temperatuur. Stilte, alleen een plof in de cvketel, maar die kon hij beneden in de woonkamer niet horen. Geraas van verbrandend gas achter de deur van de ketelkast, ook niets van te horen op de benedenverdieping. Vijf snelle tikken in de radiator voor, twee in de verdiepte radiator bij het grote raam met uitzicht op jeneverbes en op de Drentse krent, en weer twee tikken voor in de kamer met uitzicht op de straat en op de oude denneboom in de schaduw van het huis. De grootste glorie was voorbij, niet alleen van de boom. Zo was het thuis. Maar Willy Willems was niet thuis.

Willy Willems had de vraag van Nette Konings gehoord. Willy Willems liet de stilte voortduren. Willy Willems hoorde het ruisen van water in de verwarming en naast zijn zuchten de ademhaling van het publiek in de halfverlichte zaal. Zijn stilte na de vraag was meer dan de mond houden.

'Waarom schrijf je eigenlijk?'

Willy Willems hield zijn mond, zelfs een; ja, ja, ja, hield hij achter zijn kiezen. Een verhaal zou hij ook niet met ja, ja, ja, beginnen. Ja, ja, ja, onbenullige uiting van nietszeggend zwijgen.

Waarom schrijf je eigenlijk? Waarom schrijf je eigenlijk? Wat was dat voor vraag? Willy Willems kende de vraag.

Het was niet de eerste keer dat hij op een podium werd ondervraagd, maar hij wist nog steeds geen antwoord dat bij hem paste. Waarom bakt een bakker brood en waarom slacht een slager varkens, kalveren, kippen, reeën, fazanten, eenden? Waarom jaagt een jager? Niemand die dergelijke kruideniersvragen aan een ambachtsman stelt, maar een dichter en verhalenschrijver gaat vroeg of laat voor de bijl.

'Waarom schrijft U eigenlijk?' Nette Konings keek hem met haar vaalblauwe amandelvormige ogen in haar ronde gezicht met een boerenglimlach aan. Een verkapte grijns die uitstraalde: ik heb je niks in de reken met je schrieverij, maar van mij mag je.

Ze was erop gekleed om mannen op leeftijd openhartige antwoorden te ont-

lokken. Ruimvallende jurk met Vhals die weinig te raden over liet, pseudo afgesloten met een vilten sjaaltje. Alle vlees om haar botten was zichtbaar, ook wat Willy Willems niet kon zien. Nette Konings leek een vrouw van de wereld en dat was ze ook. De wereld van het dorp. Erica en directe omgeving. De grote wereld van wijdse gebaren en ruime vergezichten leek minder aan haar besteed. Haar deskundigheid kwam van dichtbij, van haar ervaringen van vijftig jaar in en om het afgegraven veen. Iedereen kende Nette Konings, en dat kon de schrijver niet van zichzelf zeggen.

'Misschien om de tijd te doden?' provoceerde ze. 'Want daar is de tijd toch voor?'

Haar ogen werden bijna onzichtbaar door de opbollende rondingen van haar wangen met korte blonde haartjes. 'Moet toch niet zo moeilijk zijn voor iemand die al twaalf boeken op zijn naam heeft om een antwoord te verzinnen.' En ze herhaalde: 'Waarom schrijf je eigenlijk?'

Vanaf het lichtverhoogde podium keek Willy Willems de zaal in. Dertig man was op de aankondiging afgekomen. Drieëndertig man – meest vrouwen op leeftijd – wilde hem wel eens in levende lijve horen en zien. Dichter en schrijver Willy Willems. Dorpsgenoot uit den vreemde, al woonde hij bijna binnen gehoorafstand van zijn geboortedorp. Zestig jaar geleden, nog geen zestig jaar geleden was hij op Erica geboren. In achtenvijftig jaar was zijn leven een kleine zestig kilometer van de geboortegrond verplaatst.

Het huisaanhuisblad had Willy Willems prominent afgebeeld met glimmende schedel en peperenzoutsnor tot over de onderlip. De voorpagina van de *Zuidoosthoeker* en in herhaling zijn hoofd met de dichtbundel op pagina drie naast een bericht over de vernieuwde bushalte bij de brug over de Verlengde Hoogeveense Vaart.

Zwijgen deed Willy Willems het liefst onzichtbaar, met de mond verborgen. Maar misschien was het publiek niet speciaal voor hem gekomen, maar voor de maandelijkse eredienst. Religie verpakt in een culturele avond in het dorpscafé, in afwachting van verbouwing van de vrijgemaakt gereformeerde kerk tot cultureel trefcentrum voor alle gezindten. De dorpspomp onderdak.

Willy Willems leed niet aan zelfoverschatting, zijn dichtkunst voegde uiteraard iets toe aan de wereld, maar ook zonder zijn sonnetten, vrije verzen en ook zonder zijn korte verhalen gleed de dag in de nacht alsof er niets aan de hand was, alsof het zo moest zijn. En dat het zo moest zijn, dat had hij als dichter al ontdekt, zij het dat hij een late roeping was op dat terrein. Dichter werd je immers pas als je onbevangen terug durfde te kijken, en vooral vooruit naar de toekomst waar de echte bevrijding wachtte. Hij was al bezig aan zijn dertiende boek.

's Ochtends had Willy Willems de boekenbijlage van de *Volkskrant* gelezen. Dat was hij aan zijn stand verplicht. Als subtopschrijver uit de streek mocht hij de katernen wetenschap en economie overslaan, net als het katern reizen waar het enkel leek te gaan om lekker eten en slapen – waarmee uiteraard vrijen werd bedoeld – in Rio de Janeiro, Hanoi, Tokio, Quebec of Melbourne. Waar-

bij het telkens leek of de reiziger vertrok om elders met zijn onvervreemdbare hebbelijkheden opgescheept te zitten, liefst aan de andere kant van de evenaar. Reizen was thuiskomen door weg te gaan.

Willy Willems hoefde niet te vertrekken om weg te gaan. Hij had zijn boeken en zijn pen. Een pen in de vorm van een toetsenbord en verhalen en gedichten in – voor de zekerheid en voor zijn kwetsbare *peace of mind* – dubbelopgeslagen wordbestanden. Willy Willems raakte niet graag iets kwijt. Niet als dichter, niet als leraar, niet als vader en echtgenoot. Willy Willems voegde graag iets aan zichzelf toe. Als het moest door het meest kostbare weg te geven, en als dat zaad soms op of naast rotsige bodem belandde; dat was dan maar zo.

Frits van Oostrom, universiteitshoogleraar in de Letteren, citeerde in de *Volkskrant* Jan van Boendale uit de veertiende eeuw: geld verdienen, een vrouw inpalmen en beroemd worden. Het antwoord op de vraag: waarom schrijft U? Dat was in het jaar 1330 na Christus. En hoeveel zijn we opgeschoten in de evolutie? had Willy Willems zich afgevraagd. Doodslaan stond niet in dat rijtje.

Doodslaan van de tijd. Willy Willems negeerde de voorzet van Nette Konings. Als dichters al doodslaan – vrij naar Gerrit Achterberg – dan is het niet de tijd.

'Voor geld hoef ik het niet te doen,' hoorde Willy Willems zichzelf zeggen.

'Voor geld hoeft Willy Willems het niet te doen,' schamperde Nette Konings. 'Dan is voor vanavond reiskosten en een fles jenever voldoende.' Ze schaterde en het publiek lachte – zij het ingehouden – van harte met haar mee.

Willy Willems keek de schemerige cafézaal in. Achterin hingen voor donkere stalraampjes schemerlampen met gele perkamenten kapjes en peertjes van 25 Watt. Halverwege de zaal stonden steunberen voor de hooizolder zonder hooi en aan het voorste tafeltje in zijn lege stoel zag hij Elske Vaandrager. Elske Vaandrager ontkwam hem niet, daar was hij dichter voor. Dichters en schrijvers hadden immers oog voor wat het proletariaat ontging. Zeker op een dorp. Zeker op Erica.

'Er zijn maar een paar schrijvers en dichters die van hun literaire werk kunnen leven,' zei Willy Willems, 'maar ik hoor niet tot die gelukkigen.' Hij aarzelde. 'Al weet ik niet of ik met een vorstelijke beloning voor mijn poëzie gelukkiger zou zijn dan nu. Geluk is zowiezo een onhandig woord voor schrijvers.'

Willy Willems ging rechtop zitten. Hij had het gevoel een stukje van het verloren terrein terugveroverd te hebben.

'Alleen beroemde dichters kunnen van hun werk leven, maar dat zijn er niet zo veel. De meesten hebben een vrouw in huis met een baan.'

'En joen vrouw?' vroeg Nette Konings. Ze scoorde voor open doel.

'Mijn vrouw werkt ook,' zei Willy Willems. Maar daar kwam hij niet mee weg.

'In het onderwijs,' zei Nette Konings. Ze had haar internethuiswerk gedaan.

'Directeur,' gaf Willy Willems toe. 'Directeur van een school voor beroepsonderwijs.' Hij schudde een paar keer kort zijn hoofd. 'Maar ik geloof dat we niet voor de baan van mijn vrouw hier zijn.' Hoezeer hij ook van zijn vrouw

hield, daar was immers geen objectieve maatstaf voor, hij hield zijn egaa het liefst buiten de dichtkunst.

'Ambachtsschool,' zei Nette Koning. 'En nu de gedichten.'

Nette Konings, nooit van Erica vertrokken en nooit genoodzaakt terug te keren naar het dorp van haar jeugd stond voor in punten. Willy Willems had nog een hele avond voor zich om indruk te maken. Met geleerde praat, ontwijkende antwoorden en gedichten zou dat niet gaan lukken.

Elske Vaandrager knikte vanaf het eerste tafeltje: "Zet hem op!" Haar stille aanmoediging gaf hem steun, maar ondermijnde tegelijkertijd zijn zelfvertrouwen. Hij zag haar, maar evenzogoed wilde Willy Willems zijn muze niet in haar ogen kijken.

Elske Vaandrager mocht er zijn, maar liefst in de coulissen, op de achtergrond, in de schemering, in zijn gedichten, maar niet in het volle licht. Niet altijd. Nu niet.

Meisterwerke des japanischen Farbeholzschnitts bijeengebracht en van toelichting voorzien door Franz Winzinger. De titel van het naslagwerk op groot formaat had Willy Willems pas gezien toen de vrouw in strakblauwe rok en krappe witte blouse onder een rood hesje het boek langzaam dicht had geslagen. *Sugimura Jihei, tätig 1680 – 1698. Liebespaar. Um 1685.* stond onder de houtsnede, afgedrukt in zwartwit.

De shungaprent liet niets te raden over, aangaande het vlees. Een paring in zwartwit, die verderop in het boek ongetwijfeld in kleur terug te vinden zou zijn.

'Mooi, heel mooi. Vind je niet?'

'Heel mooi. Heel mooi,' had Willy Willems geantwoord. Hij had een lichte blos voelen opkomen. Maar zijn stem had niet gehaperd. Met onbevangen blik naar kunst kijken, had Willy Willems van huis uit niet meegekregen. Hij had een beetje bijgeleerd, maar of dat beetje voldoende was om het gesprek aan te gaan met deze vrouw, dat wist Willy Willems niet. Niet dat hij enkel een man van de daad was, maar woorden schoten hem vaak tekort.

Deze vrouw – Elske Vaandrager – minstens twee hoofden kleiner dan Willy Willems, met smalle schouders en een smalle taille, maar wel weer breed in de heupen, kende geen gêne, misschien wel echte gêne, maar geen valse gêne.

'Ik houd van Japanse cultuur,' zei ze. 'Zo puur en onbedorven. Prachtig voorbeeld van een levensstijl. Zuiver, om na te volgen. Leven als kunstwerk.' En zonder acht te slaan op haar luisteraar, liet ze volgen: 'Zo rechtstreeks en toch ingehouden, die hartstocht. Heel anders dan hier.'

Willy Willems vergat te vragen waar "hier" was.

'U bent kenner?' vroeg hij.

Begin dertig was Willy Willems bij die eerste ontmoeting, en net getrouwd. Het leven van Willy Willems had juist een begin gemaakt met huwelijk en haaruitval.

Hij schoor zich nog dagelijks. Willy Willems mocht gezien worden, en dat wilde hij ook. Gedichten las hij beroepsmatig, Yeats, Kelly, Shakespeare, Thomas.

Het was de eerste en enige keer dat hij U tegen Elske Vaandrager had gezegd. Openbare bibliotheek, tweede verdieping aan het raam. Sanseveria's in de hoeken van het venster. Uitgedroogd of in winterstand. Uitzicht op de Westerhaven met platbodems naast elkaar afgemeerd.

Witte condens uit de schoorstenen. Winterlandschap in de stad. Het uitzicht had een schilderij van Breitner kunnen zijn, op de rookpluimen en het tuigwerk van de boten na. Op de auto's na die langzaam over de gladde klinkers een weg zochten naar de hoerenbuurt. En waarschijnlijk ontbraken op schilderijen van Breitner veel meer attributen die Willy Willems niet zo gemakkelijk meer op kon noemen, met Elske Vaandrager op blokhakken naast zich, en: merakel dichtbij.

Zwart halflang gevlochten haar, pikzwart geverfd, Japans geverfd en bij elkaar gehouden met een plastic of ivoren kam. Willy Willems stond te dichtbij om details van en aan haar lichaam goed te kunnen zien. Willy Willems voelde haar gloed door zijn kleding heen. Willy Willems deed geen stap terug. Hij kon niet. Hij kon niet, ook niet als hij had gewild. En hij wilde geen stap terug, hij wilde vooruit op die winterdag.

Buiten heersten lichte sneeuwbuien en temperaturen rond nul. De laatste oprispingen van de winter, al was dat nooit zeker in februari. Oprispingen zijn van alle tijden. En Breitner schilderde ook vrouwen in kimono, binnen op de divan, met een boek op schoot.

'Kenner? Kenner van shunga?' een glimlach om haar smalle mond en een kort rukje met haar hoofd. 'Wat heet. Wat heet?'

Aan het voorste tafeltje, dicht tegen het podium, zat Elske Vaandrager. Rechteronderarm op het uitgeleefde pluchen kleed, linkerhand op haar knie. Haar benen over elkaar geslagen. Dunne benen. Smalle kuiten, smalle dijen, brede heupen. Zwart haar met grijzen vandaag in een korte paardenstaart. Halvemaanglimlach om haar smalle mond. Onzichtbaar, vol in beeld bij Willy Willems. Hoe lang had hij haar niet gezien? Wat deed ze hier? Waar kwam ze "vot". Wat was ze "hier" verloren?

Willy Willems zweeg alsof hij al teveel had gezegd over wat hij zag als het slijk der aarde. De keuterboeren uit zijn kindertijd waren nooit rijk geworden van gewroet in modder en veen. Bij hoge noodzaak was geld onderwerp van gesprek. Wat je niet had, daar hoefde je niet over te spreken. En over wat je wel had, sprak je ook niet. Zo bleef er weinig over om elkaar te vertellen.Hij begreep dat vrouw en kinderen belangrijk waren voor het publiek, belangrijker dan zijn literaire werk. Maar als ze zijn zieleroerselen wilden weten...

Aan de andere kant van de ronde tafel zat Nette Konings. Literatuurliefhebber, vrijwilliger met reiskostenvergoeding en twee gratis consumpties. Vrouw van het dorp. Ze hield de nieuwste bundel van Willy Willems halfopen; in het midden.

Willy Willems kende het buurmeisje uit zijn jeugd. Dochter van de kruidenier, met – zoals dat toen heette – een dikke kont. Een kont als van een negerin, maar wel met smallere lippen. Een breed achterwerk waar ze goed op kon zitten, maar waar ze dankzij de klanten en de kinderen van de klanten niet blij mee was. Suiker, meel, krenten, snoep, hele en halve ponden van die "losse" eetwaar in papieren zakken afwegen, omdraaien, bukken en de blikken voelen; vooral op het onderstel.

Het volk was niet karig geweest met complimenten; verpakt als onverhulde hoon. Ziekzijn was Nettes enige manier geweest om zich tijdelijk aan deze dorpscultuur te onttrekken. Maar vader en moeder hadden Nettes hulp in de winkel hard nodig als vader boodschappen rondbracht en moeder haar jongere zusje in toom probeerde te houden. Zusje Thea met een doorsnee figuur – neigend naar aantrekkelijk – met een geestelijke afwijking en ongeremd gedrag waarvoor in de medische handboeken nog geen naam was bedacht, bleek voor de boerenjongens onweerstaanbaar te zijn. En niet alleen voor boerenjongens.

Op Erica zat niemand op een naam voor het fenomeen van Thea te wachten. En ook niet op andere namen. Alles wat afweek van het gemiddelde, zowel in lichamelijk als geestelijk opzicht, was een bron van vermaak. En wat was daar op tegen? Op het dorp was niets te doen wat de zinnen verzette, voorzover de dorpelingen al weet hadden van zinnen die verder gingen dan de voortplantingsdriften. Op het dorp werd gepraat, maar niet gesproken, laat staan geluisterd. Veel onderdelen, voorwerpen en handelingen hadden zelfs geen naam. Duizenden gebeurtenissen kwamen zwijgend voorbij, alsof het dag en nacht donker was. De aandacht was besmettelijk.

'Blijven een paar mogelijkheden over,' vervolgde Willy Willems na het aanhoudende zwijgen van Nette Konings, die een natuurtalent was, of doorgeleerd had in vraag – en zwijgtechnieken, daarbij voorzichtig aangemoedigd door enkele schraapgeluiden van onder de lage zoldering.

'Maar misschien moet de poëzie zelf het antwoord geven op deze vraag.'

Het café had – als rijksmonument – ontheffing van de Europese regelgeving aangaande plafondhoogte, dat maakte de geluidsinstallatie overbodig. De akoestiek in deze Nedersaksische boerderij verzette zich met succes tegen elektronica. De akoestiek was niet de enige winnaar in dit dorp dat met moeite uit verleden tijd was getild. Nette Konings ging niet akkoord met zijn ontsnapping.

'Beroemd worden en harten veroveren, zie ik ook nog als mogelijkheden.'

Nette Konings had Van Oostrom ook gelezen, of de boekbespreking in de krant waar juist dat fragment was geciteerd. Nette Konings kwam te dichtbij, leek het.

'Waarom schrijf ik?' herhaald Willy Willems dromerig, zoals hij dacht dat bij een dichter hoorde. Zijn verzet was nog niet gebroken.

'Wat heet?' had Elske Vaandrager opnieuw gezegd en het boek met houtsnedes met soepel gebaar weer opengeslagen op pagina 13. 'Die lijnen, die gol-

vingen, de sobere inrichting van de kamers. Strakke patronen rechtstreeks uit de natuur, pioenen, bamboe, grassen, rijstvelden, riet, zwaluwen, kraanvogels, alles is op een natuurlijke manier met elkaar verbonden. Daarom houd ik van Japan, van Edo, van shunga. In het Oosten is de natuur het goddelijke, en niet zoals hier bij ons, waar het goddelijke de natuur is.'

Haar smalle wijsvinger met roodgelakte nagel rustte op de bil van de *Tempeltänzerin*, net onder de vuistdikke penis van de Japanner met zijn ogen dichtgeknepen en zijn gezicht halfverborgen in het zwarte haar van de danseres, als wilde hij niet zien, maar enkel voelen hoe zijn gezwollen lid haar donkeromrand tempelvagijn was binnengedrongen. Tot de helft.

'Twee, drie lijnen, meer is niet nodig om de daad bij het woord te voegen. Niets staat paring in de weg. Hoor maar.' Elske Vaandrager citeerde de toelichting van Franz Winzinger: "Aber trotz mancher Eingriffe durch die Behörden gelang es nicht, seine überschaumende Lebenskraft zu unterbinden." Ze knikte met een milde grijns als wilde ze het citaat onderstrepen.

'Überschaumende Lebenskraft,' herhaalde ze.

Toen pas zag Willy Willems de zijden pioen die ze boven haar linkeroor in het haar had gestoken. Deze vrouw kwam "hier" wel weg – haar accent was overduidelijk van de streek – maar ze was "hier" vandaan. Willy Willems kon dat niet van zichzelf zeggen. Op de vraag: "Waor kom ie vot?" kon hij slechts zwijgen of moeizaam "hier" uit zijn strot persen. De wereld lag voor hem open, maar hij zag enkel heide en struikgewas. Brem en meidoorn.Hij zag bomen.

En Willy Willems herhaalde: 'Waarom schrijf ik?'

'De poëzie mag straks zelf het antwoord geven,' knikte Nette Konings.

Willy Willems spiegelde haar hoofdknik. Er kon aan de tafel op het podium maar één de baas zijn, en hij was dat niet.

Elske Vaandrager aan het tafeltje vooraan, zette haar voeten naast elkaar en glimlachte. Willy Willems zag hoe Elske Vaandrager haar paardenstaart koesterde en haar rechterhand naar het zilveren zwaard aan haar hangertje verplaatste. Haar linkerhand rustte met gespreide vingers op haar schoot.Willy Willems voelde een lichte vernedering, maar hij negeerde die erfenis. Zijn muze tuitte haar lippen

'Überschaumende Lebenskraft.' Willy Willems plantte beide handen op de tafel, naast de stapel verse poëzie.

'We willen eerst een blik werpen op je context, mag ik dat zo zeggen?' Ze glimlachte, maar Willy Willems zag de aanzet van een grijns. Werd hier een rekening vereffend? En zo ja, welke rekening?

'Context, joen achtergrond.' Nette Konings keek de zaal in.

Natuurlijk mocht Nette Konings naar de bekende weg vragen. Willy Willems zag dat zijn ondervraagster gaatjes in haar oorschelpen had. Niet één, maar een hele rij zonder sierknoopjes en diamantjes, alleen gaatjes. Tatoeages

zouden niet ver weg zijn. Het dorp, de klinkerstraat, de kerk, de brug over de Vaart, de Boerenleenbank, de schaapskooi, geiten en bokken, dansles en *De Lach* bij kapper Görtz met de laatste lingerie in pentekeningen. De klompen van opa, de buren, de natuur. Spijbelen en verstoppertje spelen op de begraafplaats. De dood was overal in het dorp en niemand had er last van.

De vraag: "Wat wil je horen?" slikte Willy Willems in. Dat was zíjn professionaliteit. Ook hij had doorgeleerd, maar hij twijfelde steeds meer of hij wel wijzer was geworden van al die boeken die hij met zin en tegenzin tot zich had genomen. Waarom zou hij het publiek, waarvan de helft hem al een levenlang kende, nog vervelen met de wereld tussen de vaart, het bos, de weilanden, de toren van Sleen in de verte en de fabriekspijpen van de Purit?

'Misschien kun je van je prille jaren in de kibboets vertellen.' Nette Konings had haar huiswerk inderdaad grondig gedaan en vond het nodig zijn jeugdzonde op te rakelen.

'En dan natuurlijk de invloed van het Beloofde Land op je werk. Was dat inderdaad het land van belofte?'

Willy Willems had in Choelda de "dorpsbewoners" leren kennen. Ver van zijn ouderlijk huis golden andere regels. Konten, tieten, lijfelijkheid waren geen onderwerpen die in de oudtestamentische belangstelling centraal stonden, en dat was jammer geweest, want als twintiger voelde Willy Willems de dominante, zo niet goddelijke invloed van hormonen. Maar na een dag op het land, na de gezamenlijke maaltijd, na het gebed en na gezang en dans was het tijd om te slapen in ruime slaapvertrekken, met vrome ogen van ouderen gericht op natuurlijke en onstuimige jonkheid in smalle stapelbedden.

De kibboets was een gevangenis met ellenlange discussies over Kropotkin, Trotski, Dostojevski, Marx en Freud, maar koestering en lijfelijke intimiteit was er niet bij, al predikten de preutse zeloten wel de vrije liefde. Het goddelijke woord stond in Choelda vaker dan eens de menselijke daad in de weg. De wereld was in de kibboets het omgekeerde van de wereld op Erica, waar de zinloze daad het persoonlijke woord in de weg stond.

'Er waren groene olijven en oranje sinasappels en er was ongedesemd brood. Orthodoxen liepen in zwarte jurken en zwarte pakken en ze hadden vlechtjes. Op sabbath ging het licht uit. Een half jaar heb ik geen karbonade en geen spek gehad. Ik ben bij de klaagmuur geweest, maar ik had niets te klagen.'

Uit het publiek klonk gegrinnik dat het niveau van gelach net niet bereikte. Stipindepan, daar waren de meeste toehoorders mee groot geworden.

Willy Willems sprak niet van de Joodse jongetjes – nog geen twaalf jaar oud – die met een pistool mussen doodschoten. Hij vertelde niet dat de besneden kinderen hem dreigden: "En als we met veel zijn, schieten we iedereen dit land uit, iedereen die hier niet hoort."

Willy Willems was op tijd naar zijn oorsprong vertrokken. Tegen zijn wil en verwachting in, was Willy Willems na zijn maanden in de Levant weer terug bij af. Hij was weer "hier". Willy Willems had een paar woorden bijgeleerd.

'Maar in mijn gedichten komt dat halve jaar in de halve woestijn niet voor,'

zei hij. 'Ik dicht over de natuur, en die is hier veel boeiender dan daar.' Hij wees naar achter Nette Konings, waar hooivorken en zeisen aan de muur hingen; die richting was ongeveer het zuidoosten waar Mekka en Jeruzalem op één lijn lagen. Eerst Jeruzalem dan Mekka.

Nette Konings draaide zich half om en liet haar blik via de vloer van het podium terugkeren naar Willy Willems. Nette Konings likte haar lippen. Nee, zoenen zou Willy Willems het meisje van de kruidenier niet, na afloop van de voorstelling. Niet als het aan hem lag.

'Je mag nu een gedicht voordragen,' zei ze, terwijl ze haar bundel met zijn naam op het omslag dichtsloeg.

Op de console van de Volkswagen stationcar lag een bundel met haiku's. Als Willy Willems wilde, mocht hij een paar haiku's voordragen terwijl ze de auto uit de parkeergarage reed.

Willy Willems zag ervan af. Lezen in een rijdende auto maakte hem misselijk. En dat was geen aanstellerij. En haiku's begreep hij net zo goed als omschrijvingen van het cryptogram in de zaterdagkrant. In de NRC sloeg hij de wetenschapsbijlage en de puzzels voor de echte slimmeriken over.

Willy Willems had genoeg aan literatuur. Zoals de Ier Gerard Donovan met zijn *Julius Winsome*. Mooie titel. Goed boek, vijf keer vijf sterren. Some times you winsome, sometimes you lose one. Hoe een dode hond de hoofdpersoon aanzet tot geweld. Gerard Donovan laat de hond de taal van Shakespeare spreken, en alleen Julius Winsome begrijpt wat de hond zegt. Onbegrip is dodelijk, en niet alleen voor anderen.

En dan John Williams met *Stoner*, de zinloosheid van het bestaan. Verkeerde vrouw in bed. Wie herkent dat niet? Prachtig onderwerp; de mens in de vergetelheid. Jammer dat het verhaal wat krukkig was opgeschreven, maar ook dat had zijn charme.

Overal was gestrooid. De wegen schitterden van pruttig pekelwater in het vollemaanlicht. Willy Willems reed met Elske Vaandrager langs de duistere ruïnes van de suikerfabriek. *Moon over the ruined castle*, gedicht van Hakushi Kitahara. Elske Vaandrager kende het gedicht uit haar hoofd. In het Engels. Willy Willems onderdrukte zijn neiging om het gesprek in zijn tweede taal voort te zetten. Naast deze vrouw was een leraar overbodig, ongewenst zelfs. Ook een leraar Engels kende zijn beperkingen; zij het dat de leraar andere onvolkomenheden kende dan de dorpsdichter.

'Ik heb een grote verzameling Japanse boeken, films en ook Japanse muziek,' zei Elske Vaandrager. 'Ken je *Shichinin no Samurai*; de Zeven Samoerai?'

En voor Willy Willems kon antwoorden, vervolgde ze: '*The magnificent seven*, de Western, is op die film gebaseerd. En vele andere regisseurs zijn schatplichtig aan Akira Kurosawa.'

Elske Vaandrager kende de zeven samoerai bij naam. De film had ze een oneindig aantal malen bekeken. Het bedreigde dorp, de hulp van buiten, de zwaardgevechten en de opkomst van geweren en pistolen. De winnaars, de

verliezers en hoe ook in tijden van geweld hartstocht een uitweg zoekt. Zwart-wit.

De zoektocht naar de zin van het bestaan. De heldhaftige opoffering en het zekere einde in een zinloze strijd om het dorp, de gemeenschap, te redden. 'De mens wil niet gered worden, als hij zichzelf niet kan redden,' had Elske gezegd. 'We zijn gedoemd, of we willen of niet,' had ze gezegd. 'Japanners weten dat beter dan wie ook. Puur als kamikaze.'

Nee, *My name is nobody* was niet op de Japanse film gebaseerd. Jammer voor Willy Willems.

'Ik proef in je gedichten heimwee en onvervuld verlangen,' zei Nette Konings, 'of vergis ik mij. Misschien vergis ik mij? Nee toch?' Een knorrig lachje bleef achterwege.

Bij elke knik van haar hoofd sloot ze haar ogen als een speelgoedpop. Nette Konings had nog steeds een zuinig mondje; de gleuf van een spaarpotvarken. Dat was niet veranderd. En Willy Willems kon gemakkelijk in haar neusgaten kijken, net als toen, daarvoor hoefde ze haar hoofd niet in de nek te leggen.

Willy Willems had een hekel aan de omfloerste wijze van spreken. Je vindt iets of je vindt niets en in dat laatste geval is het beter om te zwijgen. Zwijgen was voor Willy Willems een teken van domheid, bij anderen, niet bij hemzelf. Hij had niet voor niets zijn snor laten staan.

'Iedereen hoort zijn eigen gedicht,' zei Willy Willems, 'en dat kan best een ander gedicht zijn dan ik heb geschreven.' En om de lezers gerust te stellen, voor zover nodig, zei hij: 'Ik heb daar geen enkele moeite mee. Sterker. Ik juich het zelfs toe. Iedereen zijn eigen gedicht.'

En voor Nette Konings een vervolgvraag kon stellen, en Willy Willems gedwongen zou zijn nog meer open deuren in te trappen, greep hij in: 'Ik lees daarom graag het titelgedicht voor. "'Troost in het Sneeuwveld'".

Zelfs op de parkeerplaats op de gemeentegrens was het zout met beleid gestrooid. Niet omdat er verkeer werd verwacht, maar omdat de gladheidsbestrijding grenzen kende en de parkeerplaats ruimte bood voor de strooiwagen om zonder achteruit te rijden te keren en binnen het eigen domein te blijven. En dat paste weer in de gewoonte om zout vooral in eigen wonden te strooien.

In de schemer zag de parkeerplaats er prachtig uit. Sneeuw op struiken, bomen, afrastering, op prullenbak en picknicktafel. Nergens was een smet te zien. Elske Vaandrager schoof haar stoel naar achteren, reikte schuin opzij en haalde met enige moeite de MEISTERWERKE uit een linnen tasje. Het tasje van Antiquariaat Hecht uit Leer (D) was net groot genoeg. Blijkbaar winkelde Elske Vaandrager vaker over de grens.

'De MEISTERWERKE had ik nog niet. Het boek is nergens meer te krijgen, ook niet op internet,' zei Elske Vaandrager, 'en dan ben ik genoodzaakt om mezelf te helpen. Als je begrijpt wat ik bedoel.'

Willy Willems begreep wat ze bedoelde. 'Zichzelf helpen, dat is het lot van de mensheid, van de individuen waaruit de gemeenschap is samengesteld.'

Willy Willems wist daar alles van. Daarom was hij nu hier bij Elske Vaandrager en niet daar bij zijn vrouw en zijn kroost.

'Nu kan ik mijn kennis en vaardigheden uitbreiden zonder telkens de uitleentermijn te hoeven verlengen. Ik houd niet van nodeloze verlenging.' Elske Vaandrager liet geen minuut van haar tijd afpakken. Niets meer te leren, dat was de dood in de pot, vond ze. Ze wist veel van het bestaan.

Op pagina 15 wordt een *Liebespaar von Dienerin belauscht*. Maar Hishikawa Moronobu laat geen details zien. Iedereen op de houtsnede is – wat de essentie aangaat – verborgen onder een kleed of in kleren verpakt. Ook de bediende die achter een kamerscherm staat te gluren, is decent aangetrokken. Het naakte bestaan blijft zorgvuldig verborgen.

Er volgden op verzoek van Nette Konings drie gedichten uit de tweede afdeling: "Tijdelijke Verlangens".

Elske Vaandrager had haar voeten een eindje van elkaar gezet. De nauwe rok strak om de dijen. Nog steeds een hand om het zwaardje, nog steeds de gespreide hand op haar kapitaal. Twee glazen rode wijn op het pluche op de tafel naast haar. Ze stootte een glas om. Haar rok en haar dijen kleurden rood. Het werd tijd dat Willy Willems zijn verantwoordelijkheid nam. De pauze zou snel voorbijgaan. Thuis wachtte ....

'Het is nu nog warm in de auto,' zei Elske Vaandrager. 'We moeten opschieten.'

Willy Willems had nog nooit een Japanse film gezien. Niet van Akira Kurosawa, van niemand niet uit Japan. En Hiroshima kende Willy Willems alleen van de bom, niet van de vijfde symfonie van Masao Ohki.

Elske Vaandrager klom tussen de stoelen door naar de laadruimte van de stationcar. De achterbank was opgeklapt en over de bodemplaat lag een roodgeblokte wollen deken. Ze zette de MEISTERWERKE tegen de rugleuning van de chauffeursstoel. Pagina 13. Opengeslagen was het boek ruim een halve meter hoog en een meter breed. Een groot boek had ze vervreemd, een open boek.

'Weet je,' zei Elske Vaandrager terwijl ze haar schoenen uittrok en de gesp van haar rok losmaakte, 'weet je dat op bijna alle shungatekeningen de penis zelden helemaal in het vagijn steekt. Boeiend vind ik dat.' De wijsvinger van haar linkerhand maakte bijpassende bewegingen. Elske Vaandrager was het plaatjeskijken voorbij.

Willy Willems had de veters van zijn bergschoenen in een knoop getrokken en worstelde om zijn schoenen uit te trekken zonder de veters los te maken. Hij had haast om zijn broek uit te krijgen, en zijn onderbroek.

'En de houtsnedes zijn geen pornografie,' vervolgde Elske Vaandrager. 'Shunga's laten zelden zaad zien. Geen klodders sperma op dijen, buik en schaamhaar.' En of het niet genoeg was: 'Zweet en vaginale sapstromen zie je niet op shunga's uit de zeventiende eeuw.'

Met broek en andere kledingstukken had Willy Willems veel minder moeite, nu de bergschoenen in de doos met startkabels en sleeptouw terecht waren gekomen.

De pauze was snel voorbij. Willy Willems had de wijn onaangeroerd gelaten. Als enige zag hij hoe Elske Vaandrager haar schoenen op haar tenen liet wiebelen, de hakken vrij. Ze trok malle gezichten, maar alleen Willy Willems kon dat zien. Rode wijn, overal rode wijn. De laatste afdeling van de gedichtenbundel kwam voor het voetlicht. "Leven als kunstwerk".

De ramen van de auto waren beslagen nu de aanjager stil was gevallen.

'Ik heb me niet vergist,' zei Elske Vaandrager. 'Je hebt een zwaard als een samoerai.' Ze zoende Willy Willems boven zijn schouder op zijn nek en trok een spoor met haar tong in snijbeweging rond zijn hals. Haar linkerhand hield zijn zwaard stevig omklemd.

'Zo,' zei Elske Vaandrager. Ze wees met haar vrije hand naar de houtsnede op pagina 13. 'Zo wil ik dat je me neemt. Zo.'

Elske Vaandrager schoof de doos met bergschoenen, startkabels en sleepkabel onder haar schouders. Willy Willems sloeg zijn arm om haar hals en begroef zijn hoofd in het kapsel van Elske Vaandrager. Waarheidsgetrouw. Vrij naar de houtsnede. De geur van haarlak en vochtinbrengende huidcrème vermengde zich met haar lichaamsgeur. Het wollen kleed trok onder zijn knieën ribbels over de laadvloer.

'Hé, je bent besneden,' riep ze. 'Lekker.'

Willy Willems was besneden, niet omdat Onzelieveheer dat had gewild, want van de wensen van de Heer wist hij niets te vertellen, maar omdat de voorhuid te strak om de eikel had gezeten. Het was de enige onvolkomenheid van de schepper, aangaande het lichaam van Willy Willems; de knellende voorhuid.

– In de kibboets had deze chirurgische ingreep zijn leven wel gemakkelijker gemaakt, misschien had de oudtestamentische JWH toch een vinger in de toekomstpap van Willy Willems gehad. –

Willy Willems zweeg, de besnijdenis was van geen belang voor Elske Vaandragers vagijn en Willy Willems verheven penis ondervond er in voorkomende gevallen geen nadeel van. Integendeel, maar hij wist niet anders.

'Half,' zei Elske Vaandrager, 'voor de helft. Eerst voor de helft erin.' En of het niet helder was, zei ze: 'De splinter in de houtsnede.'

Willy Willems hield zijn ogen dicht. De hand van Elske Vaandrager was zijn leidsman. Elske Vaandrager was zijn herderin. Willy Willems was de bok, of – in deze nonverbale expressie van dorpseigen kuddegedrag – de ram.

'Wij hadden vroeger een hond,' zei Willy Willems. 'En zoals bekend is de hond een symbool, en vaak meer dan een symbool, van trouw en aanhankelijkheid.' En zonder dat Willy Willems dat wilde voelde hij een woordenstroom op gang komen op het podium tegenover Nette Konings met haar dikke kont en haar dunne lippen. Nette Konings die tevergeefs een man voor haar alleen had gezocht en die nog steeds worstelde met de naam van haar vader, die – het was algemeen bekend – haar vleselijke verwekker niet was.

'En trouw, en aanhankelijkheid horen niet tot de sterke kanten van de bewo-

ners van afgegraven veen en schraal zand. Hier.' En Willy Willems vervolgde: 'Laat ik het voorzichtig formuleren.' Willy Willems aarzelde opnieuw.

Hij voelde hoe zijn tong zwol, als wilde zijn lichaam hem het spreken beletten. Maar hij zette door. Eenmaal moest de afrekening komen en misschien was die tijd aangebroken om in Erica hardop te zeggen, op dit podium in dit café, wat hem dwars had gezeten en waar hij tot Elske Vaandrager geen weet van had gehad, maar waar deze vrouw een opening had geforceerd. Een opening waar hij door was gekropen een opening waar Elske Vaandrager ...

'Onze hond heette Fikkie, maar ik noemde hem Johnny. – Fikkie vond ik te Engels. Fikkie lijkt een verbastering van fuck you, maar dat terzijde.

Onze hond was eigenlijk mijn hond. Johnny was mijn beste vriend. Ik viel, leek het soms, samen met Fikkie, met Johnny. Mijn vader had het niet zo op Johnny, dat lag niet aan de hond, dat lag niet aan mij, dat lag aan mijn vader. Tegen mijn vader was de hond vals. En zoals dat gaat.... Met vaders, met valse honden.'

Willy Willems stopte met praten. Willy Willems hoefde niet meer te zeggen dat Johnny zijn beste kameraad was, dat vader nog nooit een boek had gelezen, laat staan een gedicht. Nette Konings bleef zwijgen, aanmoedigen was overbodig en het publiek hield de adem in, als was het in een filmscript afgesproken. De cliff hanger. Hier kwam het volk voor, dit was beter dan poëzie over de natuur en echtelijke trouw, beter dan hermetische verzen over sneeuw in het veld.

De verwarming tikte driemaal kort achter elkaar. Een deur sloeg dicht. De krimp was begonnen.

'De derde afdeling in mijn dichtbundel gaat over Fikkie, over Johnny. Vreemd dat me dat nu, hier op dit podium ineens helder wordt.'

> En waar Willy Willems eerder op die middag in de bibliotheek met uitzicht op de hoerenbuurt een bloem in het haar van Elske Vaandrager had ontdekt, zag hij in de schemer van de laadvloer een boekenleggerleeslampje met een clipje vastgehecht boven haar linkeroor. Het LEDlicht scheen op de plek die hij niet kon zien – het hoofd en het haar van Elske Vaandrager belemmerden zijn uitzicht – maar het licht scheen op een spot waarvan hij zich terdege bewust was. Al was bewust wellicht het verkeerde woord voor het gevoel in zijn kruis.
>
> De hiel van de linkervoet van Elske Vaandrager stak heftig tegen zijn nier.

'"Eeuwigheid en hondse trouw"', zei Nette Konings. 'Dat is de titel van je laatste sonnettenkrans. Vrij vertaald, bedoel ik.' Ze had het hondse toegevoegd.

Nette Konings bladerde naar het slot van de bundel en keek kort met een nauwelijks verholen grijns naar het publiek. Minstens de helft van de aanwezigen had thuis een hond of een kat. Dat had minder met dierenliefde te maken dan met verstorven partners. Een mens wil immers wel eens een goed gesprek.

'Zijn dat geen typisch intelligente gedichten voor mensen die vergeten dat het dagelijks leven over gewone dagelijkse dingen gaat?' vroeg Nette Konings.

Willy Willems voelde aan zijn haarvaten dat ze expres intelligente zei waar intellectuele gepast was.

Deze vrouw kende het venijn en wist het te doseren. Nette Konings rekende af met de dorpsverlater. Althans, ze deed een redelijk succesvolle poging.

Willy Willems zag hoe Elske Vaandrager in zijn lege stoel aan het tafeltje op de eerste rij haar hoofd schudde. Ze schaterde, als was hij een clown. Haar lach leek te zeggen: zie je wel. Zie je wel. Hopeloos.

Het zwaard liet ze niet los. De gestrekte wijsvinger van haar vrije hand wees van zijn klompen onder de tafel naar haar opening. Rode nagellak.

'Ga je gang,' had Elske Vaandrager gezegd. 'Maak het karwei af.' En met verhoogde stem. 'Zwaard uit de schede. Zwaard in de schede. Vooruit!'

Elske Vaandrager had het boekenleggerleeslampje niet meer nodig. Ze had genoeg gezien. De pompende penis van Willy Willems beukend in haar begerig flamoes, om met Jan van Boendale te spreken. Ze had Big Willy zien komen en zien gaan; helemaal en ook voor de helft. Het ontbrak er nog maar aan dat Elske Vaandrager een foto had gemaakt van hun zinnelijk samenzijn. Maar Elske Vaandrager hoefde zichzelf niet meer te bewijzen. Het bewijs van haar bestaan hoefde niet meer op Facebook. Ze was klaar.

Vader Willems, die niet geheel toevallig ook Willy heette, had het karwei afgemaakt en Fikkie aan de hooivork gestoken.

Enkel gekleed in zwarte schoenen met blokhakken stond Elske Vaandrager in de smeltende sneeuw naast de auto. Ze rilde, niet alleen van de kou.

'Dit vind ik het lekkerst,' zei ze. Elske Vaandrager boog haar billen naar het besneeuwde landschap waar de volle maan milde schaduwen wierp over akkers, houtwallen en over de parkeerplaats. Ganzen vlogen in vvorm over de het dak van de vervallen schaapskooi en gakten de maan voorbij. Willy Willems was bezig zijn broek aan te trekken. Zijn slipje stak hij in zijn broekzak. Thuis zou hij onopgemerkt een schone onderbroek aantrekken.

'Kijk,' zei Elske Vaandrager. 'Kijk.'

Elske Vaandrager scheen met haar boekenleggerleeslampje op de binnenkant van haar dij. Haar zwarte haar wierp schaduwen vooruit. Een plakkerig spoor gleed naar beneden. Elske Vaandrager streek met haar wijsvinger door het trage spoor.

"Als ze haar vinger maar niet aflikt," had Willy Willems gedacht. "Als ze dat maar niet doet."

Elske Vaandrager ging kort op haar tenen staan, liet zich op haar hurken zakken en stond snel weer gestrekt. Tieten, billen, flamoes in maanlicht. Waarvoor scheen de maan? Daarvoor scheen de maan. Het was geen houtsnede en ook geen pornografie – het spoor op haar andere bovenbeen – maar het kwam wel in de buurt. Elske Vaandrager bukte en rees opnieuw. Sperma smolt sneeuw tussen haar voeten. Het zaad van Willy Willems. Zijn zaad.

‘De dood van Johnny was geen ongeluk,’ zei Willy Willems. ‘Het was opzet. Mijn vader had de hond vals gemaakt. Mijn vader was vals. Johnny niet.’ Willy Willems ging door met de ontluistering.

‘Ik heb joen va nog kend,’ zei Nette Konings. ‘Ik was een stuk jonger.’ Ze stak het puntje van haar tong richting haar varkenssnuit.

‘Nu zie ik dat het onmacht van Willy Willems was, en jaloezie, maar toen ik kind was, begreep ik niet hoe iemand een hond kon doden.’ Willy Willems streek met zijn onderlip langs zijn snorharen.

‘Zwienhond.’

Elske Vaandrager startte de diesel en zette de ventilator op medium. Langzaam kwam het uitzicht op picknicktafel en prullenbak terug. De motor was nog warm en draaide soepel stationair met een enkele hapering. Zo lang had het toneelstukje niet geduurd.

‘En nu een haiku,’ zei Elske Vaandrager.

‘Misschien dicht ik om het geweld in me onder controle te houden,’ zei Willy Willems. ‘En misschien lezen anderen,’ hij wees naar de dames en de enkele heer onder de lage balken.

‘Misschien lezen mensen gedichten om niet bij geweld uit te komen.’ Willy Willems hoorde de leraar spreken, alsof hij een vwoklas wijzer wilde maken. ‘Romantiek – met een hang naar zelfdestructie – en bezinning zijn twee belangrijke pijlers van poëzie. Je mag het ook reflectie noemen.’

Elske Vaandrager lachte vanaf de eerste tafel, grijnsde, strekte haar benen naar voren, wijd, stak haar duimen in haar oren en wapperde met haar handen. Haar rokzoom kroop omhoog. Willy Willems haalde zijn voeten uit de klompen. Hij had geen zweetvoeten.

En na de haiku – hoe kort kan een gedicht zijn – zoende Elske Vaandrager Willy Willems vol op de mond. ‘Je was mijn zevende samoerai,’ zei ze. ‘Ik ben klaar. Het is volbracht.’

Willy Willems trok, als was het een gewoontegebaar, het dashboardkastje open om de bundel op te bergen. Geen moment had Willy Willems zich in Elske Vaandrager verdiept, niet anders dan in haar lichaam. Willy Willems was vooral bezig geweest met zijn “hier” en met zijn “toen”, met zijn oneindig voortdurend verleden. Willy Willems was bezig met zijn *present past continuous,* met de grammatica van zijn dagelijks leven dat met huwelijk en haaruitval net was begonnen. Elske Vaandrager, streekgenoot, vrouw van de wereld – gheisa in woord, beeld en gebaar – Elske Vaandrager was voor Willy Willems een grammaticaboek, niet meer dan een grammaticaboek met antwoorden op de vraag: ”Hoe hoort het eigenlijk?” Ze had hem in de schaduw van van de schaapskooi door elkaar geschud, maar dat wist hij nog niet.

In het halfduister zag hij hoe een revolver tussen zijn voeten viel.

'Het is niets,' zei Elske Vaandrager. 'Het is niets. In het licht van de eeuwigheid is het niets.'

Elske Vaandrager zoende Willy Willems opnieuw, steunde met één hand in zijn kruis en pakte de revolver van de vloer.

'Voor mijn veiligheid,' zei ze. 'Voor mijn ultieme veiligheid.' Ze liet het wapen in het zijvak van het portier glijden.

Maanlicht streek nog steeds over de schaapskooi en over de sneeuw, zoals maanlicht al eeuwen scheen over de aarde en alles wat zich daar meer of minder rusteloos bewoog.

'Ik ging op jacht naar gerechtigheid… "Only to discover how easily violence can overwhelm a life."' Willy Willems had zijn andere taal nodig om de wreedheden te benoemen.

Leraar Engels had meerdere voordelen. De hele wereld lag binnen bereik en de afkomst en de worsteling met opvoeding, geschiedenis en uitstapjes uit zijn "hier" kon hij verwoorden zonder alle emoties te voelen. De tweede taal zorgde voor gepaste afstand, zodat hij nooit zijn paspoort hoefde te tonen.

Nette Konings werkte niet voor de douane. Nette Konings kende geen landsgrenzen.

In de krant stond dat het een typisch geval was van zelfdoding. Bijzonder was dat de auto volgepakt was met boeken, prenten, cd's en dvd's met Japanse cultuur. Het samoeraizwaard was niet gebruikt. De vrouw had zich met een schot uit een revolver van het leven beroofd. De parkeerplaats bleef nog een week gesloten voor justitieel onderzoek.

Er stond niet: "Heeft zich in het hoofd geschoten."

Willy Willems had genoeg geweten.

Opgestroopte rok, slanke dijen, begerig flamoes, wijnrode en andere lichaamssappen. Harakiri begon in het hoofd, maar zei niets over de wijze van voltrekking.

'En,' zei Willy Willems, 'eenmaal heb ik geprobeerd een haiku te schrijven. Dat is niet gelukt, maar ook weer wel als dichterlijke vrijheid is toegestaan.'

'Dichterlijke vrijheid is altijd toegestaan, vooral bij dichters,' zei Nette Konings. En vrijwel zonder pauze:

'Laat horen.'

Er klonk onverhulde triomf in haar stem, een licht geknor. Nette Konings had nog steeds een dikke kont en een smal, maar scherper bekkie, en ook drie kinderen, zij het van drie verschillende vaders, en dat was meer dan Willy Willems – die van "hier" naar "daar" was gegaan en weer Heim ins Reich – kon zeggen. Het dorp had weliswaar niets te vertellen in de grote wereld, maar het gewone volk gaf zich niet gewonnen.

En liet de geschiedenis niet zien – Nette Konings las ook wel eens een boek, en ze luisterde merakel naar haar reguliere gasten, literaire en minder dich-

terlijke – dat boeren en buitenlui altijd aan het langste eind trekken. Ze waren al arm, ze werden niet rijk. Ze hadden niets te verliezen en ze hoefden niets kwijt. In het dorp kenden ze geen grenzen. Dat was het grote verschil met kunstenaars, muzikanten, schrijvers en dichters. Wie niets heeft kan ook niets verliezen.

De gereformeerde kerk – vrijgemaakt – mocht dan langzaam leeglopen; de bijbelse waarheden bleven vooral geldig binnen de muren van de tempel. Buiten het godshuis bleef de heer herder, ook als de schaapskooi met subsidie werd hersteld en er geen schaap meer te bekennen was.

Nette Konings was haar hele leven gepest. Ze was voor niemand meer bang. Nette Konings schreef niet. Ze hoefde niet van de pen te leven. Haar dikke kont was haar kapitaal. En het hele dorp – van jongeling tot ouderling – kon tot wederzijds genoegen bij haar terecht voor 'losse' waar. De scherpe bek kregen ze erbij, maar dat gold al eeuwen in deze nederzetting. Niemand keek op van hoon en smaad.

De dichter had een leven lang geworsteld, zich een exotische taal eigengemaakt, een samoerai ingehuurd, maar uiteindelijk was Willy Willems weer op klompen het café binnen gewandeld om zijn vorderingen voor het voetlicht te brengen. Het dorp wilde weten of hij nog van "hier" was. Of hij nog wist "waor hij vot kwam".

Het antwoord van Willy Willems kwam op de valreep. De thermostaat was een half uur eerder lager gezet. De radiatoren knapten nog na. Het suizen ging door.

'Ik kan het niet laten horen,' zei Willy Willems. Hij schraapte zijn keel.

'De haiku gaat over stilte.'

Hij wachtte.

Onder de tafel vonden zijn voeten de klompen.

'Stilte.'

Met gebogen hoofd hield Willy Willems de laatste bladzijde van zijn bundel omhoog.

Als Elske Vaandrager nog geleefd had, had ze mee kunnen lezen vanaf de eerste rij, hand aan het kettinkje, hoofd in de nek, de brede heupen op de stoel, de benen wijd en .....

ja ja ja ssst ssssst
sssst ssst ssssst sssst sssst ssst sssst
sssssst ssst ja ja ja.

10 februari 2013

Fernweh

Dat het met de krant slecht ging, was niet zijn schuld. De hoofdredacteur kon Fer van Vleuten hoogstens verwijten dat de seniorverslaggever in verleden tijd leefde. Maar in zijn hang naar vroeger was Fer van Vleuten niet alleen. Wie van zijn collega's, en dan bedoelde hij de oudere garde die tegelijk met hem bij *de Courant* in dienst was gekomen, leefde niet in het verleden? En wie schreven – volgens instructie uit beleidsnotities – de dagelijkse krant vol? Toch vooral de oude garde. Al moest dat volschrijven niet al te letterlijk worden genomen.

De krant was twee jaar terug veranderd van krantenformaat naar tabloid. Met die reductie was het aantal pagina's nauwelijks gestegen en tegelijk met de krimp had de oppervlakkigheid een grote sprong voorwaarts gemaakt. Een hoofdartikel mocht niet langer zijn dan 250 woorden, liefst korter. Dat waren de feiten – volgens Fer van Vleuten. Volgens de hoofdredacteur – en de jongere garde was het met hem eens – waren feiten een kwestie van beleving. En beleving was wat je meemaakte. En wat je meemaakte hoorde in *de Courant*.

Fer van Vleuten keek naar het scherm met geopende persberichten en foto's van iedereen die het regiokatern wilde halen en niet genoeg had aan een eigen webpagina. Aan de rand van de documenten had hij uitzicht op het onzichtbare heelal, een computerfoto van de Hubbletelescoop of van een andere verrekijker gericht op de oerknal. Na de laatste reorganisatie hadden de redacteuren nieuwe apparaten op hun bureaus aangetroffen met tientallen iconen en evenveel programma's om mee te werken. Fer van Vleuten gebruikte enkel mail, internet en word. Photoshop, iPhoto, InDesign en de rest waren vrijwel nutteloos op het werk. De verplichte bijscholing had hij met wisselend succes weten te ontwijken. En daar kwam bij dat de hoofdredacteur, zonder achter de bureaus langs te lopen, precies kon zien hoe lang en op welk tijdstip de ondergeschikten met de programma's bezig waren. Een controle die ook op de iPad van de zaak was geïnstalleerd. Fer van Vleuten liet zijn bedrijfstelefoon in de la liggen. Sinds de laatste reorganisatie nam hij geen werk meer mee naar huis.

Fer van Vleuten was begonnen als juniorverslaggever in de buitendienst. Auto van de zaak – een middenklasse weliswaar – en vrijheid van nieuwsgaring, als er maar berichten uit de gemeentepolitiek en human interest uit de regio tegenover de advertenties kwamen. De krant deed ertoe in de samenleving. *De Courant* deed ertoe. Niet dat alle gemeenteraadsleden sidderden als hij op de perstribune plaatsnam, maar de discussies in de raad bleven inhoudelijk en op niveau. Fer van Vleuten had naam gemaakt. Elke populist kreeg ruimte in de kolommen, en wel op zo'n manier dat oprispingen van volksvertegenwoordigers meestal eenmalig bleven. Maar in de loop van de jaren had Fer van Vleuten die strijd verloren.

Avonden als toehoorder/verslaggever in commissievergaderingen en raadsvergaderingen kostten teveel tijd en de inhoud van de beraadslagingen raakte

door Facebook, Twitter en weblogs ondergeschikt aan verontwaardiging die ook en vooral buiten het overleg was te noteren. Aanvankelijk leek verontwaardiging van raadsleden en bestuurders gespeeld, als een kind dat tijdens een verjaardagsvisite 'per ongeluk' gebak van de tafel stoot om aandacht te vangen, maar al snel werd affectiehonger een onontwijkbare hype. Schelden en scoren als nieuwe toverwoorden. En de ontluisterstroom lukte in een dorp al met twee bomen die vermeend ten onrechte werden omgezaagd en met ophef over te vroeg buitengeplaatste vuilcontainers. Fer van Vleuten hoefde niet meer op pad. Telefoon, mail, sms, twitter en whatsapp waren voldoende om nergens naar toe te gaan en overal bij te zijn. Het web was de virtuele boksring, waarin publiek ongeremd meestreed. Lichtgewicht en zwaargewicht waren gelijkwaardig en ononderscheidbaar.

'Als je niet meer wilt, stop dan,' had Heilwig gezegd. 'Plaag jezelf niet met wat je niet wilt. Ik kan de kost verdienen.'

Als ze die laatste zin niet had toevoegd, was hij misschien gestopt. Het was hem te min geweest om op haar inkomsten te teren. De jaren tot zijn pensioen schreef hij nog met twee cijfers.

Heilwig plaatste bruggen, zette kronen, deed wortelkanaalbehandelingen en had drie jonge vrouwen in dienst voor mondhygiëne. Heilwig had haar kostje gekocht. Ze deed waar ze goed in was en ze had in de loop van de jaren de routinezaken uitbesteed. Ragen tussen kiezen, aanslag van tongen schrapen; diepte van pockets meten moest een ander maar doen. Haar praktijk, een maatschap inmiddels, had een goede naam. En Heilwig hoefde bovendien geen alimentatie te betalen aan haar ex die tegen een mooie vergoeding en jaarlijkse bonus het filiaal van de RABObank bestierde.

Bij de echtscheiding had de RABOman de hypotheek overgenomen. Het woord coöperatie lag hem voor op de tong, waar hij – naar later bleek – cohabitatie bedoelde. Haar huisbankier had zijn huis via de achterdeur verlaten en Heilwig alles gelaten, ook waar ze formeel geen recht op had. Heilwig was ook in dat opzicht schuldloos gescheiden. Haar twee jongens – mede van de RABOvader, maar het kroost was vooral haar bedil geweest – woonden sinds de scheiding op kamers. Lowie peuterde inmiddels op het UMCG ook in gebitten en Steph – actief in het voortraject wat het gebit aanging – kookte in een verzorgingstehuis de weekmenu's. De jongens hadden nog geen verkering, maar ze lagen wel goed in de markt. Fer van Vleuten zag aan de stiefzoons – die hij nooit zo noemde – dat de tijden veranderd waren. De jongens knoeiden niet met meisjes. De jongens waren permanent op ontdekkingstocht.

Heilwig Bloemaerts had Fer van Vleuten naar een therapeut gestuurd. Gezeur over vroeger, veranderingen en gemiste kansen was niet aan Heilwig besteed.

De lokale afdeling van *Groei & Bloei* organiseert een lezing over clematis. Aan het persbericht hangen vier foto's van paarse en rosegestreepte bloemen. Een deskundige, of een hobbyïst met verstand van planten, laat zijn licht schijnen over

kweek, ziekten, bloeiwijze, bemesting en de diverse soorten van deze kwetsbare klimplant. Er zijn mensen die dit allemaal willen weten, dacht Fer van Vleuten en klikt het bericht weg. De vogelvereniging met grasparkietententoonstelling, een volleybalteam maakt een playmatekalender. Vier dorpen willen zich op de kaart zetten en doen mee met verkiezing van het leukste dorp, protest tegen een fietspad langs een begraafplaats. De klagers nemen het op voor de doden. Het ware altruïsme.

Fer van Vleuten rijdt zijn draaistoel naar achteren. De krant voor morgen is vol genoeg. Fer van Vleuten pakt zijn bomberjack van de haak en mompelt een halve groet naar de achterblijvers op de redactie. Zijn gezicht staat op onweer, maar hij is niet boos. Jaren van gemis hebben hun sporen nagelaten, al wist Fer van Vleuten niet wat het onderwerp van zijn gemis was.

Bij de therapeut was hij leeggelopen.

De ALFAROMEO was aan de krappe kant, maar dat had hem niet weerhouden om de tweezitter aan te schaffen. De prijs viel mee, de sportauto met terugklapbaar dak was goedkoop zelfs, inclusief bruinleren muts en passende vliegeniersbril. Bolides voor een nichemarkt met steeds minder kapitaal onder de liefhebbers. Als hij wilde, mocht hij de sportwagen binnen een half jaar terugbrengen met 80% van de aankoopprijs retour. Fer van Vleuten had niet geaarzeld. Hij kon voor de zaterdagbijlage altijd nog een sfeerverhaal schrijven over een vervulde kinderdroom.

Heilwig had een arm om zijn schouders gelegd – haar voeten in lichte spreidstand om de last en lust van haar lichaam netjes te verdelen – en langdurig naar de rode lak geknikt. Ferrarirood, zonder oranje. Fer had haar lijf door zijn dunne polo gevoeld. Ze was er. Ze was er altijd. Heilwig hield Fer warm, ze hield hem bij de les. Fer had gezien hoe ze naar de kras naast de portiergreep keek. Fer had gehoord hoe ze niets zei van de beschadiging.

'Daar wil ik wel een ritje mee maken,' had ze gezegd. 'Naast jou.'

Fer had Heilwig niet aangeboden zelf te rijden. Het rode monster, minimale grootte weliswaar, was zíjn speeltje. Hij had het stuur niet uit handen gegeven. Toen nog niet. Aan het eind van de rit had ze hem naar de kringloopwinkel gedirigeerd. Daar had ze het bomberjack gekocht. Gekreukeld en afgesleten leer met vergeelde schapenvacht aan de randen. Origineel, volgens de vrijwilliger tussen het overschot van gebruiksartikelen en nuttelоosheid. En nog boven Vlaanderen gebruikt. Zonder kogelgaten, met vetkraag.

'Net iets voor jou,' had Heilwig gezegd. 'Piloot, jager, leidsman.'

Fer kende haar ironie, verpakt als liefde. Heilwig hield van hem, dat wist hij, dat meende hij te weten, maar waarom ze van hem hield, waarom hij bij haar mocht wonen, dat had hij haar nooit gevraagd. Hij wist ook niet of hij dat wel wilde weten. Hij wilde het niet weten. Om Heilwig was hij met roken gestopt, maar dat was hij toch al van plan geweest.

En na drie sessies bij de therapeut was Fer van Vleuten zover leeggelopen dat hij weer helemaal vol was. Op de terugweg had hij de ALFAROMEO gekocht, zonder met Heilwig te overleggen. Vanuit de garage had Fer van Vleuten de therapeut bedankt en de vervolgafspraken afgezegd. Zijn behoefte aan geregelde creatieve destructie onder intensieve holistische begeleiding was voorbij. De krant bood voldoende mogelijkheden om de maatschappij en de hele wereld in woord en beeld op te blazen, dat had hij na drie keer op de divan ontdekt.
Hij vond zichzelf ontzettend stom dat hij dat niet zelf had gezien, maar dat hij er een zielenknijper voor nodig had gehad. Ziende blind, dat was het. Afbraak was bij *de Courant* heel gemakkelijk; lukte het niet met de inhoud, dan ik elk geval met de vorm. En vorm was genoeg nu hij de vijftig was gepasseerd en Heilwig in lichaamsgewicht evenaarde. Inhoud hield hij voor zichzelf.

Het *Groene Essen College* ligt aan de westrand van Gieten op het onvruchtbare zand. Aan de andere kant van het dorp is er uitzicht op de lichtglooiende Hondsrug. Verderop weet Fer van Vleuten de donkere akkers van de veenkoloniën. Boeren en arbeiders opgegroeid en samengevloeid in de leegte. Ruimte, zoals het daar heet, als het al een naam heeft.

Als Fer van Vleuten de *Openbare Scholengemeenschap* binnenstapt gooit de conciërge een leeg blikje in een met milieugroen plastic beklede ton. Kinderen hangen rond kluisjes met tassen, jassen en boterhammen die na de lessen in de container hun einde vinden. Een briefje meldt dat de snoepautomaat defect is. Achter 'defect' is een sterretje getekend, alsof doorhalen van toepassing is. Snoepbeleid voor lafaards, lijkt het. Mooi onderwerp voor een zaterdagkrant. Opvoeden van kinderen thuis en op school. Fer van Vleuten parkeert zijn gedachten.

De conciërge stinkt uit zijn mond. Sinds Fer bij Heilwig is ingetrokken – praktijk aan huis, noemt hij dat als hij in een jolige bui is – ligt zijn focus op uitgeademde lucht, verstandskiezen en de stand van snijtanden.

'Dit is meneer Van Vleuten,' zei Tonnie Mecklenburg.

'Meneer schrijft voor *de Courant* en meneer zal ons vertellen hoe een krant wordt gemaakt en wat het belang is van een krant voor de maatschappij.'

Achttien kinderen hangen over tafeltjes of zitten onderuit. Een onzichtbaar gebaar van Tonnie Mecklenburg herstelt de ordening. Iedereen glijdt in de aandachtsmodus.

'Misschien wil iemand van jullie journalist worden, of schrijver. Grijp je kans.'

Tonnie Mecklenburg brengt zijn halve week door met lessen Nederlands voor de bovenbouw van HAVO en VWO. De andere – grotere – helft van de week doet de leraar het huishouden, schrijft hij gedichten en ravot hij met zijn drie zoons. De tweeling heeft hij in zijn les, de jongste zoon gaat voor het eerste jaar naar het VMBO. De leraar, net voor de overspelleeftijd, haalt de buitenwereld in zijn lessen, ondanks de tegenwerking van inspectie en school-

leiding. ‘De protocollen gooi ik weg, en de formulieren vul ik sociaal wenselijk in. Verder ga ik mijn eigen gang. Ik ben geen loonslaaf,’ had Mecklenburg door de telefoon gezegd. ‘Mijn leven is voor mij, voor mijn kinderen, voor poëzie en voor mijn vrouw. In die volgorde.’

Op de achtergrond blafte een hond, een grote. Geen herder, geen retriever, een bastaard.

Achteraf gezien had Fer van Vleuten het heldere betoog van Mecklenburg op willen schrijven, maar dat had hij te laat bedacht. Die nalatigheid scheelde de moeite om met de bijdrage bij de zaterdagredactie te leuren. Mecklenburg wilde misschien op verzoek wel een ingezonden brief sturen. Misschien ook niet.

‘Mijn vrouw redt zich ook zonder mij,’ had Mecklenburg toegevoegd. ‘Ze heeft me niet nodig.’ En na een pauze, lang genoeg voor een diepe trek aan een shaggie, als Van Vleuten nog gerookt zou hebben, ‘en dat kun je niet van de poëzie zeggen. Poëzie heeft, in tegenstelling tot mijn vrouw, permanente koestering nodig. Net als mijn kinderen.’

Mecklenburg zei niets over zíjn behoefte aangaande zijn wederhelft. Fer van Vleuten durfde die vraag niet te stellen. De vraag zou op Fer van Vleuten terugkaatsen, zoals elke vraag in elk gesprek of interview op hemzelf terugkaatste. Fer van Vleuten wist welke vragen hij ontweek. Uit zelfbescherming.

‘Dan kun je je als “man” in je paspoort laten vermelden,’ had Fer van Vleuten gezegd. Heilwig had het terras opgeschrikt met haar daverende lach uit haar omvangrijke klankkast. Misschien was die opmerking zijn entreekaartje geweest in haar levenspraktijk van ongestorvenheid, zoals ze dat benoemde.

Hotel de Jonge in Assen, buitenterras voor rokers. Heilwig had verteld dat ze haar baarmoeder kwijt was na een chirurgische ingreep om een tumor te overwinnen. Minder pijnlijk dan een wortelkanaalbehandeling, en de scheiding was al een feit.

De Courant met het bericht over genderruil lag nog ongelezen op de leestafel, maar Fer van Vleuten kende het nieuws. Een vrouw kon pas man worden als ze geen baarmoeder meer had. Juridisch was dat zo geregeld. Immers een transsexuele man mocht na de ingreep niet in de gelegenheid komen een kind te baren, dat zou het leven nodeloos ingewikkeld maken. Vooral voor de wetgever en de rechterlijke macht. Fer had het verhaal voor *de Courant* geredigeerd en er een kop bij bedacht, alsof het eigen nieuwsgaring was geweest.

‘Niemand hoeft zich om mijn verdwenen baarmoeder te beknagen,’ zei Heilwig. Fer van Vleuten wist niet wat beknagen betekende – in de context van haar geslachtsorgaan – maar hij had geen navraag gedaan. Heilwig had dat woord ongetwijfeld uit het Vlaamse Groenendaal meegenomen. Was een man zonder penis voor de wet een vrouw? had hij zich afgevraagd. En zou die mutatie ook in het paspoort terug te lezen zijn? Ook die vragen stelde hij niet.

Fer van Vleuten mocht in Heilwigs ongestorvenheid blijven, maar op kroost hoefde hij bij Heilwig niet meer te rekenen. Haar zoons hadden al een vader. En een ontbrekende baarmoeder stond liefde niet in de weg. In geen enkel opzicht.

De gasten op het terras keken niet meer op van Heilwigs lach. Zo snel werd vorm overvleugeld door inhoud en vervolgens genegeerd. Het terras bij Hotel de Jonge aan de Brink in Assen was een perfecte afspiegeling van de wereld. En dan vooral aangaande de beleving.

Fer van Vleuten had – gekleed in bomberjack – achter zijn stapel *Couranten* gewacht tot Tonnie Mecklenburg was uitgepraat. De schooltafeltjes bleken nog net zo krap als dertig jaar eerder. De stoel wiebelde, ook dat was hetzelfde gebleven. Op het glas tussen het lokaal en de gang waren posters geplakt met portretten van schrijvers. Hermans, Campert, Bernlef, Wolkers, Cremer, Mulisch. Mannen, alleen mannen, geen enkele vrouw. Gluurnaden tussen de posters om iedereen vanaf de gang in de gaten te kunnen houden. Erotiek in het leslokaal. Opwinding van uitleg. Mooi onderwerp voor de pagina *Life Style*.

Op de achterwand hingen posters met gedichten, collages en kleurige tekeningen. Duidelijk een werkopdracht voor de leerlingen. Boven op de kast achterin het lokaal slordige dozen met proefwerken en werkbladen. Lokalen nog even stoffig als toen.

Ze hadden die eerste avond gelijk gezoend, ondanks hun gevorderde leeftijd. Fer was zijn fijnproeverij al voorbij, dankzij jaren Javaanse Jongens. Heilwig proefde alles nog, vooral na witte wijn, waterzooi, mosselen, oesters en inktvisringen. De Trappist – dubbel en triple – waren gedienstig geweest bij het openen van het roosvenster, de diamant van de naliefde.

Heilwig Bloemaerts had na middernacht elektronisch een afspraak genoteerd. Fer van Vleuten kreeg al de volgende middag een schrobbeurt van de mondhygiëniste. Met witte tanden verliep communicatie nu eenmaal beter; verbaal en nonverbaal. Hij had zich niet verzet. Truus, gekleed in lichtblauwe latex handschoenen, was veel jonger en vast nog in het bezit van een baarmoeder, maar ook dat was voor Fer van Vleuten niet van belang. Ragers met blauwe borstels kreeg hij mee; 0,45 millimeter en een setje twee maten groter.

Niemand van de opgedraafde leerlingen – wie niet wilde hoefde de overvormingsles niet bij te wonen – las een krant. Ook niet *de Courant*. Van de achttien leerlingen waren er drie waar thuis een betaalde krant op de deurmat viel, die krant was voor vader. Slechts één ouder had een webabonnement, maar het kind wist niet welke krant digitaal binnenkwam.

Donkerblond golvend haar, bijna zwart, tot op haar schouders en een lichte huid begrensd door een wit Tshirt en een zwart vest. Strakke spijkerbroek als alle meiden van de bovenbouw, bijna alle meiden. Ze had vanaf de achterste rij tweemaal een vraag gesteld. Een vraag over schrijven en hoe moeilijk of gemakkelijk dat was en een vraag over de toegang tot de media: 'Hoe kwam u eigenlijk bij een krant terecht, en was dat de moeite waard? Zou u opnieuw voor uw vak kiezen?' vroeg ze.

Fer van Vleuten was gepokt en gemazeld in vragen stellen.

Fer van Vleuten knikte naar het meisje bij het fietsenhok. Ze had haar schooltas tussen haar voeten, armen half over elkaar. Ze rookte shag, geen Belinda menthol met filter. Shag. Als een Mechelse herder herkende hij Javaanse Jongens van Theodorus Niemeijer uit Groningen. Haar ogen vonden zijn ogen.

'Of wilt u een shaggie?'

Fer van Vleuten wilde geen shaggie.

Hij stak zijn hand uit. Zijn vingers kenden de gebaren. Een tuitje. Smal aan het mondstuk, breed aan de voorkant, dat was gezonder.

'Moet je nog niet naar huis?'

'Ik wacht op de bus.'

Fer van Vleuten zag dat ze haar fietssleutel in haar broekzak liet glijden. Ze zag dat hij het zag.

'Waar woon je?'

'Kunt u me naar Gieterveen rijden?'

Fer van Vleuten kon Martha naar Gieterveen rijden. Hij kon haar naar Borger rijden, naar Ees, Eext en Eexterzandvoort. Hij kon Martha naar de Kwartjesberg brengen en naar het Hemelrijk.

Martha gaf hem vuur.

'Ik rook niet meer,' zei Fer van Vleuten.

'Ik ook niet.' Martha grijnsde ingehouden, zoals jonge vrouwen ingehouden kunnen grijnzen. 'En ook niet minder,' liet ze erop volgen. 'En ook niet minder.'

'Hoe oud ben je?'

'Ik zit in de vijfde klas.'

'Havo? Vwo?'

'Ik ben achttien.'

Fer van Vleuten wist dat ze een paar jaar smokkelde, minstens een jaar. Ze was meerderjarig, misschien niet volwassen van lijf en leden. Maar ze was meerderjarig. Donkere ogen had ze, aangedikt met ogenstift.

'Mijn vader had ook een alfa,' zegt ze. 'Mijn moeder vertelde dat mijn vader in een alfa romeo reed.'

Ze zwaait naar een fietser. Het terras bij Braams is leeg. Braams krijgt nooit middagzon op het terras.

'Had?'

'Ik heb geen vader. Wel een moeder.'

Udema bestaat allang niet meer. De slagerij is weg. De spoorlijn is weg. Pomona is een appelhof met zomerhuisjes. De Wiemel bij Gasselte is afgebrand en weer opgebouwd. Verandering is een constante.

Iedereen heeft een moeder. Levend of dood.

Met Martha's gebit is niets mis. Mooie riege tanden, onder en boven. Als ze een paard was, zou hij haar gerust in de mond willen kijken. Martha was geen paard. Ze was een veulen.

'Ik had u zien komen. In de alfa.'

Via Gasselte, Drouwen en Bronneger naar Borger, naar Ees en door de staatsbossen naar Exloo. Terug door de veenkoloniën, waar Lofarantennes geluidloos, maar alert naar de oorsprong kijken. Zuiderdiep, Tweede Exloërmond, Eerste Exloërmond, de Drentse Mondenweg langs NieuwBuinen, de leegte aan weerszijden van de Zuiderblokken, de Noorderblokken, langs de fabrieken van Avébé en door Bonnerveen met uitzicht op Gieterveen.

'Hier rechtsaf,' zegt ze. 'Daar stoppen.'

Fer van Vleuten parkeert de ALFA aan de Boerendijk.

Martha laat het portier dicht. Ze stapt over het portier de auto uit. Fer volgt Martha over het fietspad achter de tennisbanen. Bij een brede sloot slaat ze rechtsaf.

'Dit is de Beek,' zegt ze, 'die begint daar.' Ze wijst naar het oosten. 'En komt uit in de Hunze, de Oostermoersche Vaart.' Martha wijs naar het westen. Fer van Vleuten glijdt naast haar in de walkant van de Beek. De zon in de rug.

'Wil je een boterham?' vraagt ze.

Ze houdt een trommeltje voor hem open. Pindakaas geurt hem tegemoet.

'Ik rook niet meer,' zegt ze. 'Mijn vader vond het niet goed dat ik rookte.'

De Beek is niet meer dan een brede sloot, aan de overkant een weiland en daarachter verbouwde huizen. Het vee is nog op stal. De koeien hebben nog geen voorjaar in de koeienkoppen.

'Meneer Mecklenburg vertelde over de veertiende eeuw. Over MiddelNederlands, Vlaams en woorden die verdwenen zijn.'

Ze noemt haar leraar Meneer Mecklenburg. Ze zegt niet: Mecklenburg. Ze zegt niet: Tonnie Mecklenburg.

'Heel boeiende vind ik dat komen en gaan van woorden.'

Martha neemt de laatste boterham. Misschien heeft ze nog niet gegeten. Fer van Vleuten krijgt de helft. Met losse handen mag hij happen.

'Telkens komen er nieuwe woorden die ongeveer hetzelfde betekenen als wat al bestond. Dat is omdat ook alles hetzelfde blijft. In de dagelijkse dingen, bedoel ik.' En met haar hoofd licht gebogen, de ogen naar boven gedraaid, zegt ze: 'Of niet?'

Het gras aan de oever ontworstelt zich aan de winterkleur. Het weiland laat voorzichtig zien dat het voorjaar is. De wilg bij de bocht in de Beek kleurt transparant groengeel. Een late middagzon schuift schaduwen over het donkere water. De Beek is half dichtgegroeid met wier, lisdoddes, gele plomp, kikkerbeet, kroos. Restanten groot hoefblad hangen in het water. Onderhuids stroomt het water naar de Hunze, en verder naar zee. Aan het oppervlak is geen beweging te zien. Verderop zwemmen drie eenden. Het vrouwtje laat de mannetjes in haar kielzog manoeuvreren. Slechts één kan winnaar zijn.

'Anderheid, ongebeeldheid,' zegt ze, 'mooie woorden vind ik dat. Blootheid.'

Fer van Vleuten peutert met zijn tong moeizaam een brokje uit de pindakaas tussen zijn kiezen vandaan.

'Ik houd van Nederlands. Taal is ook mijn speelgoed.' En als ze haar trom-

meltje naast zich in het gras zet, zegt ze: 'Ik schrijf ook gedichten, maar ik ben er nog niet goed in. Ik weet wel hoe het moet, dichten, maar ik kan het nog niet. Er ontbreekt iets, maar ik weet niet wat.'

Fer van Vleuten dichtte niet. Dichten hoorde niet bij journalisten. Helder schrijven was genoeg. Het was een ongeschreven wet dat krantenschrijvers zich ver hielden van eigen literatuur, van poëzie in elk geval. Semifictie, een kerstverhaal wat aangedikt of geparafraseerd, dat kon nog net.

'Taal is ook je identiteit,' zegt Fer van Vleuten. 'Misschien kun je beter dichten als je meer weet wie je bent.'

En als vanzelf gaat zijn rechterhand omhoog. Hij wijst naar de contrails die elkaar ver boven Gieterveen kruisen. Vliegtuigen op weg naar Hamburg, Bremen, Kopenhagen en verder. Op weg naar huis. Het is een prachtige zonnige dag halverwege maart. Bijen en een enkele hommel bezoeken krokussen, winteraconieten en verlate sneeuwklokjes.

'Ook? Taal? Taal is ook je identiteit?'

'Ach,' zegt Fer van Vleuten, 'ik weet niet zoveel van identiteit. Wat je doet, dat ben je. Zo ongeveer.' Hij trekt met de hak van zijn schoen een spoor in de wal van de Beek. Een kever vlucht opzij. Martha trekt haar benen op en sluit haar knieën tussen haar armen.

'En?' vraagt ze.

'Identiteit is ook met wie je je omringt.' Fer van Vleuten strekt beide benen. De grond is klam.

'Ken je Robinson Crusoë? Vast wel. De drenkeling op een onbewoond eiland.'

'Zo voel ik me soms ook,' zegt Martha.

Twee eenden vlogen weg.

'Robinson Crusoë was niemand tot hij Vrijdag ontmoette. Vrijdag. Crusoë had geen fantasie. Crusoë bedacht geen mooie naam. Crusoë vroeg niet aan de neger hoe hij heette. Robinson Crusoë noemde de neger naar de dag dat zijn leven begon. Je kunt ook zeggen dat Robinson Crusoë pas bestond toen hij niet meer alleen was.' Fer van Vleuten trok zijn benen op. Twee sporen in het gras. De condensstrepen waren opgelost, alsof een spons de hemel had schoongeveegd.

Martha keek Fer van Vleuten aan. Ze zat dichterbij dan comfortabel voor hem was. Fer van Vleuten was verziend, hij had een leesbril nodig voor dichtbij. Hij zag Martha's bruingroene ogen met wazige randen. Dichterbij werd zijn leven er niet helderder op.

'Vrijdag,' zegt Martha, 'met Vrijdag was de week bijna voorbij.'

'Wordt je moeder niet ongerust?' vroeg Fer van Vleuten. 'Vraagt ze zich af waar je blijft?'

Bonnerveen, Noorderblokken, Zuiderblokken, NieuwBuinen, Mondenweg. Fer van Vleuten volgde het spoor terug. De kap van de auto dicht, de leren muts over zijn hoofd en oren, de vliegeniersbril met het rekband

strak op zijn neus. Hij volgde het spoor terug, als wilde hij opnieuw de rit vastleggen in zijn geheugen. Nooit, nooit had hij pindakaas op brood gehad, zijn hele kindertijd niet.

Martha's moeder was elke dag ongerust. Elk uur van de dag was ze bang haar kind te verliezen. Martha's moeder was ervaringsdeskundige in verliezen en verloren raken. Martha's moeder wilde nooit meer meemaken wat elke dag op het programma staat.

Eerste Mond, Tweede Mond, Zuiderdiep, Exloo.

'Hebt u kinderen?' vroeg ze. En zonder zijn antwoord af te wachten: 'Mist u ze?'

Fer van Vleuten kon haar ogen niet zien. Hij kon haar oren niet zien. Als hij opzij had gekeken, had hij de bijnavrouw *en profil* in zich kunnen opnemen, maar Fer van Vleuten keek niet opzij. Fer van Vleuten keek strak voor zich uit, alsof hij iets had gedaan dat niet mocht.

Fernweh, een Duitse uitdrukking voor heimwee naar een plaats en tijd waar iemand nooit was geweest. Odessa, daar was Fer van Vleuten alleen geweest in de verhalen van Isaak Babel, maar wat zou hij graag naar die stad afreizen.

Maar Odessa was niet meer wat het geweest is. Het web had alles blootgelegd. Odessa was onherstelbaar verbeterd; verwoest, afgeschreven. Fer van Vleuten had niets meer in Odessa te zoeken, en niets meer te ontdekken in al die andere plaatsen waar hij niet geweest was en nooit meer zou komen. Tientallen stations was Fer van Vleuten definitief gepasseerd.

Fer van Vleuten kende kroost van horen zeggen. Fer van Vleuten kende kroost van zijn jongere broer en van zijn oudere zus. Ongevraagd had hij de titel oom in de wacht gesleept. Moeiteloos. Kroost kende hij lange tijd niet. Kroost kende hij vanaf de zatermiddag met Heilwig op het terras van Hotel de Jonge aan de Brink. Twee zoons uit de RABOploeg; Lowie en Steph, maar met die jongens had Fer van Vleuten geen Fernweh. Hij had niet eens van hun bestaan geweten, hij had nooit naar ze gezocht, niet naar ze uitgekeken. Fer van Vleuten had zijn verlangen niet gekend. Of had verlangen naar nageslacht Fer van Vleuten nooit aangeraakt?

Fer van Vleuten las *Alleen op de Wereld* en *Robinson Crusoë*. Van alle dagen in de week had hij vrijdag overgeslagen.

"De verhouding tot de ander bepaalt je identiteit."

De academische definitie van zijn wezen zingt in zijn hoofd tussen zijn linkerhersenhelft en zijn rechterhersenhelft. Kroost van eigen zaad; hij was het vergeten, domweg vergeten, leek het. Fer van Vleuten had zijn dagen gevuld met belangrijke zaken die hij zich niet meer herinnerde op de walkant van de Beek met uitzicht op verbouwde huizen aan de rand van Gieterveen. Een dorpsrand die zowel periferie als centrum besloeg. Alles eigenlijk.

De hele bewoonde wereld. Gieterveen liet gemakkelijk door zich heen kijken naar Bareveld, naar Groningen in de verre verte. Naar alles wat achter

de Martinitoren lag om te ontdekken. Hier aan de buitenrand van het huidig gekende heelal was geen plek meer om verstoppertje te spelen.

De wind trok aan, de lucht werd gejaagder.

Martha verstopte niets. Alle ramen en deuren stonden wagenwijd open. Martha sloeg haar boek open. Ze maakte een start met de eerste hoofdstukken.

De dode planten aan de oever werden niet geraakt door de aantrekkende wind. De gestorvenheid bleef bij het oude. Golfjes met zilveren toppen gleden naar de Hunze, zoals ze al een eeuw over de Beek naar de Hunze gleden. Fer van Vleuten zag de rimpelingen wegijlen en terugkeren. Hij zag de eeuwige rimpelingen voor het eerst. Martha ging naast hem staan, keek naar beneden.

Ees, Borger, Bronneger, Drouwen, Gasselte, Pomona.

'Wil je mijn vader zijn?'

Zonder te buigen kwam Martha dichterbij. Fer van Vleuten voelde haar arm om zijn schouders, zonder dat ze hem aanraakte. Fer van Vleuten voelde haar lippen op zijn voorhoofd, zonder dat ze hem aanraakte. De jonge vrouw wist wat ze nodig had om in de pas te lopen met wat haar ontglipte. Ze had heimwee naar Odessa.

'Morgen is het woensdag. Vandaag is het dinsdag.'

Martha's identiteit vroeg om een vader. De rimpelende beek openbaarde haar waarheid.

Martha kende Fernweh, zijn Fernweh.

'Straks is het overmorgen,' zei ze.

Fer van Vleuten dacht dat hij moest huilen, maar hij wist het niet zeker.

Het fietsenhok is leeg. Achter spijlen trapt een jongetje een bal tegen een muur; midden in het doel tussen de geverfde palen.

Thuis wacht Heilwig met thee. Ze wil weten waar hij was. De week is nog niet om.

5 maart 2013

Ma'k starven

Ik bin veur gieniend benauwd,
had ik dacht toen ik een kwaojong
bij de ballen greep. Kind was ik en ik
wus niet hoe zeer zu'n kneep doen kun.

Het gevecht en het gefrossel was over veur
ik der arg in had. Mien va gaf mij
een paar neie klompen en een klap op
de scholder. Mien zussie was red. En de eer.

Ik was de held, de ridder die jonge vrouwlu
in veilige haven loodste, met klompen
en voestslagen en met de greep naor
de ballen, de kneep in de kul van de rotjong.

Ik weur older en niet allent de wenkbrauwen
gungen mij rechtop staon, alles an mij
weur groter as ik lieden kun. Wat mien kracht
weden zul, weur mien zwakte, weur mij zegd.

Ik geleufde van alles wat mij zegd weur
aal minder en het gat weur groter tussen
de bienen in spreidstaand. Allent soldaoten
op wacht hebt de hakken tegen mekaar.

Vrouwlu leuten pepermunten tussen de kneien
votzoegen. Het zute verropte mij de tonge.
Aal minder pruufde ik de sappen van
het levent dat mij in de muut stroomde.

Roomse kneien had ik metkregen en toen god
dood was – ik had hum persoonlijk smoord –
bleven de kneien verlaangst holden naor
de eerde, die mij trök as kerels' zwaortekracht.

Aj hoog omhoog wult, zee mien va, moej
diepe bugen in het zaand van de eerde die oens
wacht, ok as ie – neimoods as ie bint – de braand
der in, stof uut as teveurschien kommen laot.

Grote kerels gaot op de kneien om overal
bij te kunnen, met de neus naor de grond en
met de kop in de nekke. Het rouwzaand onder
mien iezern nagels kun ik zitten laoten.

Vrouwlu en kinder eerst, en dan een hiele
tied niks. Met de hakken in het zaand trök ik
speuren van begun naor halfweg. Ik was niet
benauwd veur wat mij in de muut kwam.

Ik weur benauwd veur het leven om mij
hen en vanneis vund ik mien kindergrot om mij
in terugge te trekken, zunder kul en zunder mien
ballen as een zeppelin in de locht te holden.

Veilig, zee mien heer, is as ie niet metan
doet en laot wat joen krachten te boven giet.
Ie huuft het levent niet ten volle op joe
of te laoten kommen. As ie niet wult.

Maor gedurig vund ik uut dat an mij niks
vraogd weur. De zeun zee al an het kruus
dat e niks aans doen kun as wat in zien
chromosomen vastlegd was. Wat lös wol

tot meerdere eer en glorie van de genen. Lös
hef niks een doel, al liekt dat smaangs
toch zo te weden. Niks is wat het liekt, en
niks is alles wat we ziet, achternao en ok veuruut.

Ik bin veur gieniend benauwd,
had ik dacht toen ik een kwaojong
bij de ballen greep. Kind was ik en
ik had in mien kloten nog pien niet vuuld.

Fuck you all kiek ik alle koeien in
de kont. Ik heb het naokieken en achteromme
zie ik vandage veur mij. De scholders van
Christoffel draagt mij hen moeder eerde.

Ik bin veur gieniend benauwd,
had ik dacht toen ik een kwaojong
wakker kuste en de duvel uut het ledikant de
wereld verovern leut. Mefisto met vurige tong

en stierepoten deur het porselein van va en
moe onder scharven van veen en zaand.
Ik bin veur gieniend benauwd.
Braand en as bij het leste oordiel.

Benauwd bin ik veur gieniend.

12 maart 2013

Mooie streek

'Alles gaat gewoon door, ook als je weg gaat.'

Willem Vos grijnsde en streek met zijn rechterhand over zijn hoofd met donker kortgeknipt haar. Even keek hij naar zijn passagier, niet te lang, een lange blik zou zijn opmerking gemaakt doen klinken, vooraf bedacht. Hij had zijn spreuk vooraf bedacht, of beter: de spreuk was hem voorbijgekomen en op het juiste moment had hij zijn voelsprieten dichtgeklemd. Deze zin zou voor dit weekend zijn *running gag* zijn, geleend, maar de vorige eigenaar van zijn motto was hij alweer vergeten. Willem Vos eigende zich alles toe wat aan kennis op zijn pad kwam. En als de bron van vernieuwing en verrassing was opgedroogd, nam hij zonder aarzelen de volgende afrit.

Willem Vos reed als vrijwilliger op de ouderenbus. Een omgebouwde Ford transit met ruimte voor zeven passagiers van 55 jaar en ouder. Natuurlijk konden ook jongeren in de bus, maar daarvoor was deze busopafroep niet bestemd. Bejaarden, senioren, premature ouderen, wat de naam was, maakte niet uit, als de reizigers maar ouder waren dan 55 jaar. Een en ander volgens de reglementen van de subsidiegevers. Willem Vos reed voor het derde jaar op de bus, elke zes weken een weekend. Hij zou graag vaker op stap gaan, maar er waren meer liefhebbers onder de mannen van zijn leeftijd. Blijkbaar was de jongensdroom, internationaal trucker op een vrachtwagen, en daarvan dan de miniversie, nog alom aanwezig bij de te vroeg gepensioneerde vijftigers en zestigers. Alleen mannen reden op de bus. Vrouwen werden niet geweigerd, maar als er een liefhebster belde, was het slot van het gesprek de gewenste uitkomst: Mannen onder elkaar, en het liefst alleen.

In de oudere nieuwbouwwijk van de jaren zeventig had Willem Vos in de kop van Drenthe als enige reiziger Hans Wellmann opgepikt. Wellmann was de zestig voorbij en in bezit van een geldig rijbewijs, maar door omstandigheden niet meer in staat een auto te besturen. Hans Wellmann had een vierkante kop, zoals dat in de volksmond heette. Vierkant, maar wie beter keek zag het formaat van een forse schoenendoos met een tamelijk vlakke neus en lichtuitpuilende groene ogen. Wellmann droeg contactlenzen, maar een bril was beter geweest, voor anderen. Wellmann kende blijkbaar geen behoefte er knapper uit te zien dan hij geschapen was. En wat maakte het ook uit, sommige vrouwen – vooral de mooie – raakten om voor de hand liggende redenen gecharmeerd van lelijke mannen.

Ze hadden handen geschud, zoals ze alle zes weken handen schudden. Willem Vos wist niet of Wellmann elke zondag naar Veenhuizen vertrok, of dat het ritje naar hotelrestaurant Bitter en Zoet op zijn dienstrooster was afgestemd. Hij had het Wellmann niet durven vragen, zoals meer vragen niet naar voren kwamen. Maar dat was niet zo'n probleem. Willem Vos had ontdekt dat de meeste antwoorden vanzelf komen, een vraag was niet echt nodig. Iedereen,

bijna iedereen, zat vol verhalen om uit te venten, om het oneerbiedig te zeggen. Hoe ouder de reiziger hoe meer er op de valreep nog naar buiten leek te moeten. In het halve jaar dat ze deze rit maakten, telkens met z'n tweeën – er ging op zondagmiddag nooit een andere senior naar het gevangenisdorp – hadden ze elkaar leren kennen, maar ook weer niet. Er bleef genoeg gespreksstof over voor de toekomst, tot het voldoende zou zijn.

Willem Vos had een hoogleraar op de radio horen vertellen over vriendschappen. Vos had de bus bij Zeijen in de berm geparkeerd om aandachtig te kunnen luisteren. Vriendschappen ontstaan vooral in de tienerjaren, had de geleerde gezegd, en een klein deel kameraadschap tussen mensen ontstaat – vooral tussen mannen – bij twintigjarigen, maar daarna was het volgens de hoogleraar voorbij. Na de dertigste verjaardag maakt iemand nog zelden vrienden. Al die tweede huwelijken, daar had de hoogleraar geen hoge pet van op. Hij noemde ze verstandsverbindingen, met afgesproken intimiteit. Het woord hoererij viel nog net niet bij de verweesde omroepzuil. Zelf was de hoogleraar aan zijn derde leg toe, maar er moest wel onderscheid gemaakt worden tussen individu en massa, vooral als er statistiek aan te pas kwam.

De basisinprenting van het fenotype – alles wat een mens deed of naliet – lag nog weer vroeger. Een mens kon zich enkel gedragen naar zijn stempel. En dat stempel werd met onuitwisbare inkt tussen het vijfde en twaalfde levensjaar in de ziel gedrukt. Hoogleraren wisten veel, dat was Willem Vos helder geworden. Maar Willem Vos had zijn twijfels. Hij had bouwkunde gestudeerd en rechtlijnigheid was hem niet vreemd.

Hans Wellmann droeg een anthracietkleurig hemd op een geklede lichtbruine broek en hoge wandelschoenen van lichtbruin leer. Over het hemd had hij een lichtgeel jasje met de knopen los. Wellmann leek niet met de mode mee te gaan. Elke maal dat Willem Vos hem naar Veenhuizen vervoerde, en terug, droeg Hans Wellmann dezelfde kleding. Misschien had Wellmann meerdere setjes van dezelfde outfit.

Het was een zonnige middag in april. Al maanden was het te koud voor de tijd van het jaar, kouder dan het gemiddelde over veel jaren, en er was nauwelijks neerslag gevallen. Een beetje sneeuw, dat wel, maar sneeuw heeft slechts volume, nauwelijks inhoud. Van sneeuw wordt de bodem niet wijzer, wist Willem Vos. Hij was nog nooit op wintersport geweest. De aandrang om de provincie te verlaten, al was het tijdelijk, was afgenomen, net als hormoonspiegels in zijn bloed. Mildheid had na zijn pensionering toegeslagen, mildheid die soms het karakter van berusting leek te krijgen.

'Droog,' zei Hans Wellmann vanaf de bank achter de chauffeur. 'En wat is het mooi buiten, bruin, geel, oker, alle kleuren bruin en geel. Van sommige wat meer. Oker.'

In de achteruitkijkspiegel zag Willem Vos hoe het schoenendooshoofd heen en weer zwaaide. De linkerhand van Hans Wellmann gleed over het raam. Zo kwamen vetvlekken op het veiligheidsglas.

Willem Vos zweeg. Hij keek op de kaart van de tomtom die schoksgewijs

opschoof. Heel knap die navigatie, en wat een nauwkeurigheid. Een verre god wist op vijf meter nauwkeurig waar hij zich bevond, althans de positie van de omgebouwde seniorenbus. De kortste route naar de gevangenis kende hij, maar af en toe koos hij voor een andere weg. Wat aantal kilometers aanging maakte de alternatieve route nauwelijks uit. Elke plek in Drenthe was van meer kanten te bereiken. En omdat die mogelijkheid er was, wilde hij die ook gebruiken. Omwegen zijn soms korter, had hij ontdekt.

'Als er maar geen brand wordt gesticht op de verdroogde akkers,' klonk het uit de klankkast met rammelende beugels en traptreden van de opgevouwen seniorenopstap. Hans Wellmann gaf een deel van zijn innerlijk prijs. Er was vast meer te ontdekken.

'Brand, ja,' zei Willem Vos. 'Brand.'

Willem Vos hield beide handen aan het stuur. Behaarde vingers, lange vingers geschikt voor piano en clavecimbel, geëigend voor meer instrumenten. Willem Vos had zijn aandacht bij de weg. Klinkers, smalle bermen, tegenliggers. Langelo naderde met wegversmallingen en drempels. De tomtom gaf met Antwerps accent aan dat hij bij de volgende kruising rechtsaf moest gaan. Dat zou hij niet doen.

'Brand in de natuur, ja, brand in het veld. Nee, ja, dat zou jammer zijn.'

Misschien is daar mijn beroepskeuze vastgelegd, vroeg Willem Vos zich af terwijl hij bij de versmalling voorrang gaf aan een auto uit Norg. Aan het Oranjekanaal met droog en brandbaar gras in het vroege voorjaar was wellicht de kiem voor zijn loopbaan ontsproten. Het mocht niet, maar elke generatie stak de wal van het kanaal in brand. Een losse pluk gras, lucifer en snel langs de pollen die soms nog klam en nat waren. Prachtige rookwolken, eerst recht omhoog en boven de rand van het kanaal met de wind mee. Moeder met een rituele mopperbeurt, vader met een klap om zijn schouder. Grote jongen. Willempie had gedaan wat gedaan moest worden, hij had de traditie voortgezet. Fikkie stoken, wiekswal in braand, naar rook stinken en 's nachts in bed plassen, maar dat laatste had hij uiteraard de volgende ochtend pas gemerkt. Hij had geen verwijten gehoord, iedereen bij hem thuis wist dat het zo ging. Moeder verschoonde de lakens, vader speelde Orlando Gibbons op het klavecimbel.

Het rechte kanaal, de draaibruggen, de wegen, klinkers en zandpaden en later de vooruitgang met vaste bruggen, steigers voor pleziervaart en visplekken. Ooit moest iemand hebben bedacht hoe de wereld gemaakt kon worden. Na onzelieveheer had de mens zelf het heft, en in zijn geboortestreek ook de schop, in handen genomen. Op kleine schaal was de wereld maakbaar. Net als in Norg, met altijd wel een wegomlegging.

Bij de provincie had Willem Vos zijn jaren doorgebracht als tekenaar/planoloog. Niet op de voorgrond, maar op de achtergrond bij de zorgvuldige beschrijving van de situatie ter plekke. Niet alles was vanuit de hemel gefotografeerd, toen hij begon, en zelfs dan waren er met de voeten op aarde opmerkelijke verschillen met de beelden, kaarten en kadasterplattegronden. Zijn laatste betrokkenheid was bij de vaarweg met sluis en bruggen tussen Erica en

Ter Apel. Zes kilometer nieuwe veenvaart langs Klazienaveen en het Veenpark. Pas als alles klaar was en het WillemAlexanderkanaal bevaarbaar was voor de recreatievaart, zou hij gaan kijken. Misschien. Niet eerder. Ook al was de oplevering na zijn pensioen; een ontwerper die halverwege het produkt gaat kijken, kan zelden de neiging onderdrukken zich met de voortgang te bemoeien. Willem Vos kende zijn beperkingen en hield zich er verre van, bijna altijd. Hij koesterde zijn kwaliteiten en liet weinigen daarin delen. De wereld bestond ook uit aasgieren en hij hoefde niet voor prooi of kadaver te spelen. Willem Vos had ontdekt dat wie niet alles weggeeft ook wat overhoudt.

De tomtom gaf aan dat de eerste weg rechts naar de gevangenis zou leiden. Althans, de kortste route zou vormen.

'We kunnen ook rechtdoor,' zei Hans Wellmann, 'maar dat weet je al. Ga maar rechtsaf. Ook goed.'

Willem Vos was niet de man om zich de wet voor te laten schrijven. Bij voorkeur niet. Niet door zijn passagier, maar ook niet door anderen. Op zijn vrouw na, misschien. Maar zijn Rika vroeg zelden krediet. Ze riep hem zelden tot de orde.

"Omkeren, indien mogelijk." had voor Willem Vos een licht erotische uitstraling, vooral omdat de Vlaamse dat met omfloerste stem in herhaling naar voren bracht. En als hij geen gehoor aan haar oproep gaf, legde ze zich er met evenveel gemak bij neer. Een andere route was ook goed. Zo bleef hij op het zelfgekozen pad, ook wat zijn huwelijk aanging. Rika had veel van de tomtom, alleen geen Vlaams accent. Willem Vos voelde de communicatie met de tomtom als bevrediging voor dominante mannen met een bazige vrouw in eigen huis. Willem Vos realiseerde zich ineens waarvoor hij vrijwilliger op de seniorenbus was, met tegenspraak onvervaard en met enig leedvermaak de eigen route kiezen. Dat zou hij onthouden: op de weg tussen Norg en Een was weer een lampje gaan branden om zijn geest te verlichten. Maar, bedacht hij met een glimlach, uiteindelijk leiden alle paden naar de gevangenis.

'Mooie streek,' zei Hans Wellmann terwijl zijn hand over het glas bewoog. 'Boeiende historie. Kolonievaart, Groote Diep, armoede, misdaad, turf en jenever.'

In varianten kwam de lokale geschiedenis in trefwoorden voorbij, telkens op dit stuk van de route. Dominee Germsweg, uitzicht op de blokkendozen voor vreemdelingen die illegaal waren en een wettige straf moesten ondergaan. Maar ze kwamen niet. Het cellencomplex was voor de leegstand gebouwd. Hans Wellmann schraapte zijn keel, maar spugen deed hij niet.

Willem Vos stopte de bus in de berm voor Bitter en Zoet.

'Rij maar door,' zei Hans Wellmann. 'Graag voor de gevangenis. Het museum.' Hij glimlachte en zette de plastic tas op zijn bovenbenen. Klaar om uit te stappen. 'Maar graag wel weer hier afhalen. Half vijf is een mooie tijd. Moet lukken.'

Willem Vos parkeerde de bus een halve kilometer verder voor de hoofdingang van het museum, schoof de zijdeur van de auto met een klap opzij, liet de

traptreden zakken en gaf Hans Wellmann een hand bij het uitstappen.

'Bedankt. Ik bedank je,' zei Hans Wellmann. 'Veilig op moeder aarde, of niet soms?' Hans Wellmann schraapte opnieuw zijn keel en spoog op de weg. Hij wreef de spuug met zijn schoenzool tussen de klinkers.

'Zo is het. Veilig op plek van bestemming. Tot later.' Willem Vos klapte de treden terug in de laadruimte. Hans Wellmann wachtte tot de bus wegreed.

Willem Vos reed de bus uit het zicht, stopte, liep een eindje terug en zag hoe Hans Wellmann niet de poort van het gevangenismuseum inliep, maar terugliep naar Bitter en Zoet. Willem Vos had graag de tekeningen gemaakt voor Veenhuizen, maar dat hoefde niet meer. Alles stond al op de juiste plek en veel veranderingen zouden niet meer komen. Werelderfgoed om alles tot aan de jongste dag te bewaren, oorspronkelijk, onveranderlijk, origineel met hier en daar een restauratie en achter een beukenhaag een parkeerplaats voor bezoekers om de knorrende beesten aan het zicht te onttrekken. De waan van de decennia, niet de waan van de dag, maar de in wetten vastgelegde milde hysterie om alles te willen bewaren. De kleinkinderen van Willem Vos, en ook de kleinkinderen van zijn leeftijdgenoten mochten willen dat Veenhuizen, en de rest van de provincie, er steeds hetzelfde bleef uitzien. No way. Zijn passagier ging niet naar de gevangenis, maar bracht ruim drie uur door in Bitter en Zoet, zoveel was Willem Vos helder. De Drent ging langs de gevangenis, nog niet erin.

Hans Wellmann liep rechtstreeks naar hotelrestaurant Bitter en Zoet. Willem Vos reed ondertussen naar de parkeerplaats, kocht een kaartje voor het gevangenismuseum en sloot aan bij een rondleiding die juist was begonnen. Er was geen andere bestelling voor de bus en van de nood maakte hij graag een deugd. Wachten kon overal. Al duurde het wachten in zijn beleving steeds korter, een kwestie van leeftijd en niet alleen de tijd leek sneller te gaan.

'Ik heet Saskia,' zei de gids. Zwarte rok tot net boven haar knieën, witte blouse en de bovenste knoop vervangen door zilveren handboeien die inkijk verhinderden.

'Ik studeer geschiedenis in Groningen en ik doe dit werk om mijn eigen streekgeschiedenis beter te leren kennen.' Ze streek haar krullen naar achteren. 'Ik ben een beetje zenuwachtig. Ik vervang een collega die plotseling weg moest. Vandaar. Zo.' Haar woorden werden gevolgd door een schraperig keelgeluid.

Het volk zweeg. Onder de toehoorders waren nauwelijks jongeren te bekennen. Saskia knikte driemaal kort achter elkaar en in haar draai naar de galgen, martelwerktuigen, karwatsen, schandpalen en vierendeelwerktuigen zei ze: 'Komt u maar mee.' Het leek op een uitnodiging de hel te betreden, of er althans van nabij kennis mee te maken. De dood was dichtbij. Willem Vos kreeg plots de geur van warm bloed in zijn neus, als van zijn kindertijd met "zwien op de ledder". Het opengesneden dampende varken dat in het achterhuis was geslacht en met de geschoren en geschroeide rug tegen de sporten van de ladder leunde.

Als het varkenslijk was afgekoeld zou het met een hakbijl in tweeën worden geslagen voor verdere ontleding in de onderdelen. Hetzelfde lot als van heksen, landlopers en moordenaars. Saskia had mooie knieholtes. Op haar linkerbil was een witte draad achtergebleven op de strakke zwarte stof, zag Willem Vos.

De uitleg over de hedendaagse praktijk van het gevangeniswezen met smokkelmanieren van drugs en lijfelijke visitatie in elke lichaamsopening had Willem Vos overgeslagen. Saskia had zich kranig geweerd, daar niet van, maar hij was zijn belangstelling kwijtgeraakt, achteraf gezien al vanaf het moment dat hij de witte pluis op haar achterste had opgemerkt. En als door een zachte hand gedreven was hij halverwege de rondleiding vertrokken en naar Bitter en Zoet gegaan. Hij stalde de bus op de parkeerplaats tegenover het gebouw dat kunstig uit zes kleine gebouwen was samengesteld. De straat tussen de panden was nu een loggia, een atrium, een vitrine voor wie gezien wilde worden. Een van de panden was verbouwd tot hotel, verder was er een keuken en een restaurant met veel glas rondom. Voor de sfeer hingen aan dunne draden serviezen aan het plafond en stonden palmbomen in houten tonnen naast de kalfsleren banken. Aan alles was gedacht, al zei dat denken niet alles over het resultaat.

Vrijwilligers kunnen overal en naar eigen inzicht koffiedrinken, had hij zichzelf voorgehouden. Maar veel overreding was niet nodig geweest, de calvinistische regels kon hij gemakkelijk in slaap wiegen. Zijn vader en moeder hadden het juiste voorbeeld gegeven: religie is prima, blijf vooral zelf nadenken en geef niet alles weg. Naast het goede had Willem Vos ook geleerd het onverstandige onder controle te houden.

Tussen Een en Steenbergen vroeg Hans Wellmann om te stoppen. Hij had aandrang. Prostaat en zo en wat ongemak. Hij was net geweest, thee, twee glazen wijn, maar de aandrang liet zich niet sturen. Zijn lichaam had een eigen programma. Alleen over zijn geest was hij nog baas. Althans, dat meende hij. Naast de weg was een sloot met een dam zonder hek en achter de droge sloot met brandbaar geelbruin gras lag een landschappelijk beschermde waardevolle houtwal van eikenhakhout en struiken. Willem Vos had bij een eerdere rit verteld dat ruim veertig jaar geleden hij zijn dochtertje van drie tijdens een fietstocht op deze plek had laten plassen. Heel veel andere zaken was Willem Vos inmiddels vergeten, maar deze belevenis lag vooraan, en vanaf het moment dat Hans Wellmann in vertrouwen was genomen over deze intimiteit was ook bij deze vroeggepensioneerde de nieuwe indruk muurvast geklonken. Een plassend kind achter een houtwal. Weinig ervaringen waren kostbaarder dan het water onbeschroomd in de wereld te laten stromen.

De mannen stonden naast elkaar. Twee, drie meter tussenruimte, meer niet. In de verte Langelo en Norg achter de bossen. Uitzicht over kale akkers, een kampje gras. Schokkend, ze pisten haperend, schokkend. Beide kerels, geen ferme stralen; niet meer. Nooit meer.

'Je had het al begrepen,' zei Hans Wellmann, zijn blik naar beneden gericht.

Hij borg zijn edel deel op en trok de rits omhoog. 'Ik praat over literatuur. In *Bitter en Zoet* praat ik over literatuur...'

Hans Wellmann zette het gesprek dat in het atrium was begonnen door alsof er geen tijd was verstreken. En misschien was dat ook zo.

Willem Vos bewoog zijn hand, zoals hij al eeuwen zijn hand bewoog en trok de rits dicht. Hij dacht aan Saskia en dat de rondleiding allang voorbij was en of ze het witte draadje al had ontdekt en weggehaald.

'Literatuur,' herhaalde Willem Vos. 'Literatuur.'

Willem Vos las geen boeken, hij las het *Dagblad van het Noorden*, bladerde door HuisaanHuisbladen, als dat nodig was – en dat was alleen nodig als er een bestemmingsplan in vermeld stond – en verder, verder liet hij het lezen over aan zijn vrouw. Rika las, en dat was genoeg voor hun huishouden. En voor hun welzijn.

Aan de achterste rand van de akker liepen drie reeën. De witte spiegel naar de mannen gekeerd. Een ree keek naar achteren. Ze was niet bang, ze bleef kijken.

'Mijn familie komt uit Duitsland,' zei Hans Wellmann, 'vandaar de dubbele medeklinkers in mijn achternaam.' Hij wachtte, leek te aarzelen of hij zijn jas dicht zou knopen. Beide mannen met blik op oneindig. Niemand zou de spatten op de broek opmerken. Halverwege de akker werd zand door een windvlaag opgezogen. De tijd van stofwolken en zandstormen leek aangebroken. Zaaigoed en kunstmest naar de hemel om verderop in het bos te landen.

'Ik heb lange tijd niet geweten wie mijn voorouders waren. Niemand die me dat vertelde. Ik heb alles op internet opgezocht. Alles staat er, alles.' Hans Wellmann stak zijn handen die wijdse gebaren hadden gemaakt in zijn uitgezakte jaszakken. Het was niet de eerste keer dat hij zijn handen daar verborg. Lange schaduwen gleden over het grauwe land. De bosrand bewoog niet, berken schitterden zilver in de avondzon.

'Alles,' herhaalde hij. Hans Wellmann keek opzij. Willem Vos had zijn handen in zijn broekzakken. De blik van de chauffeur was op de reeën gericht, of verder.

'Misschien wil je het niet weten,' zei Wellmann, 'maar ik wil het gezegd hebben. Hier en nu. Past dat? Heb je nog een rit?'

Willem Vos knikte nauwelijks zichtbaar. "Alle tijd", betekende de knik, als alle tijd niet te lang duurde vanzelf.

'Honderdvijftig jaar geleden is mijn voorvader uit Duitsland het veen overgestoken. Bourtange, Barnflair, Zwartemeer, wie kan het navertellen? Ik weet niet of hij ook in Veenhuizen is geweest. Landloper was hij, aan lager wal, maar op de een of andere manier heeft hij zich uit het veen omhooggetrokken, als de baron van Münchhausen. Ken je die?'

'Aan zijn eigen haren omhoog, of bedoel je het verhaal van dat halve paard dat de drinkbak leegdronk, maar de dorst nooit leste,' zei Willem Vos. Zijn vader had hem de verhalen voorgelezen. Onuitwisbare indrukken van paarden

aan een kerktorenspits nadat de sneeuw was gesmolten, een half paard dat aan een drinkbak stond en water dat halverwege uit de dwarsdoorsnede op de kinderkopjes klaterde. Maar pissen was dat niet. De achterste helft van het paard ontbrak. Willem Vos had alles geloofd, hij had de leeftijd dat iedereen hem van alles wijs kon maken.

'Baron van Münchhausen trok zichzelf aan zijn eigen haren uit de drek. Zo ging dat ook met mijn familie. Maar daarna sloeg de wet van behoud van ellende toe. Ken je die?'

En zonder een antwoord af te wachten.

'Er kwam in het veen een Russische vrouw voorbij die zorgde voor een homofiele zoon en een gestoorde dochter. Maar homo's bestonden nog niet in die verleden tijd. Die homo was mijn overgrootvader en zijn zoon – mijn grootvader – vierde zijn lusten bot op elke rok die hij zag, alsof hij iets goed moest maken. En ergens in het voorbijgaan ontstond mijn verwekker.'

Hans Wellmann haalde diep adem en liet de lucht met een korte stoot naar buiten. Het leek of hij zou gaan hoesten, maar hij pakte de draad weer op, alsof hij het verhaal al eerder had verteld. Hij spoog niet.

'Mijn grootvader woonde af en toe in Veenhuizen. Ik heb hem nauwelijks gekend. Kind was ik. Mijn vader zat er niet mee, met de familie. "Je hebt je eigen leven, en wat een ander daarvan vindt. Maak je niet druk." Mijn vader was een bastaard, zo heette dat. Mijn moeder kwam uit Parijs, of nog verder uit de wereld. Ik heb niet alles gevraagd wat ik wilde weten. Ik had het gevoel een NSBkind te zijn uit een particuliere familievete. Maar als ik mijn vader mag geloven heeft hij de oorlog niet meegemaakt. Daar was hij goed in, negeren wat hem niet zinde. En,' liet Wellmann er zonder pauze op volgen, 'het bijzondere aan kinderen met foute ouders is dat de kinderen zich schuldig voelen over hun bestaan, maar dat de ouders die last niet met zich meedragen. De ouders deden wat hun goeddunkte, zonder wroeging, foute ouders hebben een schuldbesef van een varken.' Hans Wellmann sprak "varken" uit alsof hij een steen in de Kolonievaart wierp. En na een korte pauze vervolgde hij: 'Ik lees dat overal. Overal kom ik zwijnerij tegen. Literatuur...' En na een diepe zucht gleden de woorden staccato met de wind mee: 'Literatuur, net echt.'

'Mijn vrouw leest boeken,' zei Willem Vos. 'Literatuur, maar ook andere boeken.'

Hans Wellmann trok opnieuw aan zijn rits. Hij keek naar zijn broekspijpen. De natte vlekken waren bijna verdwenen. Zo snel gaat dat met warme pis in de wind.

'Soms leest ze me iets voor,' zei Willem Vos, 'en ik onthoud wel wat ze me vertelt, maar zelf lezen doe ik niet. Geen boeken.' En om het af te maken liet hij volgen: 'Ik zie de noodzaak niet. Boeken, literatuur, ik heb het nooit gemist.'

Willem Vos bracht balans in de onthullingen. Wie iets van een ander wil horen moet vroeger of later zijn ziel laten zien, of een deel van de ziel. Dat deel mag echt zijn of namaak, dat maakt niet uit. Elke illusie is aanvaardbaar.

'Gisteravond,' zei Willem Vos, 'las mijn vrouw voor uit een reisverslag. "Hoe

mensen anders zijn en toch weer gelijk," zei ze. "In Ethiopië wonen orthodoxen die geloven dat de aarde plat is als een pannenkoek." Ik zei niets, ik had er niets aan toe te voegen en ik had het boek niet gelezen. "Anderen geloven in god," zei ze. Rika, bedoel ik. Zo heet ze. Mijn vrouw. Rika gelooft niet in god en naar de vorm van de aarde had ik haar nog nooit gevraagd. "Anderen geloven in god", herhaalde ze. Ik had eerst niet door wat ze bedoelde, maar later kon ik er wel om lachen. God als pannenkoek. Mensen verschillen van elkaar, maar koesteren dezelfde illusies. Baron van Münchhausen, bedoel ik. Als je kind bent geloof je alles wat ouderen je wijs maken, en later, als je ouder bent, is dat niet anders.' Willem Vos glimlachte en keek naar boven. Oranje contrails kruisten elkaar. Ook hoog aan de hemel kozen reizigers andere routes. Niemand kon omkeren.

'Dat halve paard van Münchhausen raakte nooit verzadigd en wilde maar blijven drinken, zo is het ook met mensen. Mensen zijn onverzadigbaar en riskeren hun leven voor hun geloof. En het maakt niet uit welk geloof dat is; god, voorouders, echtgenoot, minnares of pannenkoeken. Dat heeft Rika mij verteld. Rika, scherpe geest heeft ze.'

Hans Wellmann trok zijn rits naar beneden. De kilte van de avond stuurde zijn lichaam en zijn blaas. Met moeite perste hij enkele druppen naar buiten. Op beide broekspijpen.

'Rika,' aarzelde Hans Wellmann. 'Zo heet mijn zondagmiddagvrouw. Zelfde naam, opmerkelijk. Mijn vrouw voor de zondagmiddagdienst. Niet elke zondagmiddag, maar toch wel vaak.' Traag gleden de zinnen over zijn onderlip. Hij wachtte, sjorde aan de rits en schoof met zijn schoen stuifzand over de natte plek op de aarde. Wat gebeurd was, was niet ongedaan te maken. Twee merels joegen elkaar kwetterend na. Het paarseizoen was aangebroken. De ene vogel verjaagt de ander. Tot bloedens toe.

'We praten over literatuur, over taal,' ging Hans Wellmann verder. 'Rika, mijn Rika, vertelde over de schrijfwijze van *kerk* in ons omringende landen: kerk, Kirche, Tsjerke, Church. De k en de ch verschuiven. Soms zijn beide klanken hard in *kerk* en soms klinken beide zacht in *church*. Boeiend vind ik dat.'

Hans Wellmann keek opzij. Willem Vos knikte en keek opnieuw naar de reeën bij de bosrand. Zo koud, zo weinig te eten en dan toch overleven. De kerk in het midden, hard of zacht, goedschiks of anders. Maar wie er niet meer is, die is onzichtbaar verdwenen.

'We vrijen niet,' zei Hans Wellmann en schraapte opnieuw met zijn schoen over de aarde. 'Niet dat ik dat moet zeggen, maar ik zeg het. We vrijen niet in Bitter en Zoet, Rika en ik. We huren een kamer om alleen te zijn. Alleen met elkaar, met literatuur, en thee.'

'En,' zei Willem Vos met strakke stem, 'en over welk boek ging het vandaag?' Hij haalde zijn handen uit zijn zakken en liet de contactsleutel van de ene in de andere hand glijden.

Hans Wellmann keek naar linksboven, zijn uitzicht werd gebroken door

takken van een eik waar nog geen blad te zien was, zelfs geen begin van groen.

'Vandaag zou de laatste ontmoeting zijn,' zei hij.

'En verder?' vroeg Willem Vos.

'Ze gaat naar een andere gevangenis.' De ogen van Hans Wellmann trokken zich terug in de schoenendoos.

Onopgemerkt waren de reeën verdwenen.

'En verder?'

'Ze was er niet. Rika was er niet. Ze was bang voor de laatste ontmoeting. Ze heeft zichzelf het afscheid bespaard. Ik had het kunnen weten. Vrouwen spreken voor een laatste keer af en komen dan niet opdagen. Zo duurt de pijn het kortst.'

Hans Wellmann hield zijn handen in zijn jaszakken en zei: 'En verder?'

'Verder,' zei Willem Vos. 'Ik ga verder. Mijn vrouw heeft oogdruppels nodig.'

7-21 april 2013

Winder Loop

Tony va maintenant par des chemins inconnus,
longeant des champs qui lui sont indifferents. Son coeur est à nouveau vide et affreusement lourd.
Il est, plus que jamais, Tony l' Assisté.

(Fin)

Slot van Tony l' Assisté par Célistin Freinet,
Publication Mensuelle, Mars 1925 – No 6
Editions de la jeunesse.

'Toen ik acht jaar was, had ik nog nooit op een paard gezeten. Wel op een ezel. In de dierentuin,' zeg ik. Ik zwijg, niet omdat ik niets meer te zeggen heb, maar om de oldtimers die met ouderwets lawaaiige uitlaat in colonne achter het huis voorbijrijden. Ik las de eerste alinea van het kinderboek van Freinet. Tony had nog nooit op een ezel, *un ass,* gezeten, ook niet op een muilezelin, *une mule*, maar nu ging het gebeuren. Ik geef het dunne boekje, met losse katernen zonder nietjes, terug aan Rouke.

Rouke kijkt met me mee naar de heimweekaravaan. Tussen de spijlen van de eiken schutting, dunne ruwe latjes in ijzerdraad vastgezet en licht uit het lood door de westenwind en de slordige constructie, komen MG's, Triumphs, kevers, Citroëns, Maserati's voorbij, open wagens met bestuurders met leren mutsen en vrouwen met blond wapperend haar. Ik had ze een week eerder op de fiets naar bakkerij *Ons belang* al gezien en demonstratief recht vooruit gekeken, ik wilde ze vooral geen aandacht geven en net doen alsof ik in de jaren vijftig in mijn eigen tempo naar de bakker fietste. Maar ik wist dat ik mezelf bedroog.

In de jaren vijftig, acht jaar, dezelfde leeftijd als Tony de Wees van Célestin Freinet, was ik afgestapt van mijn doortrapperkinderfiets om bewonderend en op zijn minst verrast naar de auto's te kijken en de geur van benzine en uitlaatgassen op te snuiven. Op Erica roken uitlaatgassen nieuw en aangenaam, bijna net zo lekker was dat als kauwen op het bitumen uit de vaten bij de aanleg van de Havenstraat. Asfalt deed zijn intrede in mijn bestaan, en dat van Erica. Teer kreeg dat jaar meerdere betekenissen, het was achteraf het begin van mijn ontdekking dat elk woord iets anders kan betekenen dan waarvoor het gemaakt leek.

Ik leerde lezen bij lange Meester Beukers in de klas en bij ronde Juffrouw Hofstede die nooit getrouwd is geraakt. In die jaren was de vrijdagmiddag op de Gerardus Majellaschool bestemd voor een vervolgverhaal. Voorlezen en luisteren als regelmaat en om de schoolweek af te sluiten, om liefde voor taal wakker te kussen. Verhalen vertellen om de kinderwerkelijkheid vorm te

geven, en te vormen in wat de wereld zijn kon. Een wereld zoals die volgens de katholieke leer zijn moest.

'Geld,' zegt Rouke, 'zelfs als ik veel geld zou hebben, of genoeg geld, dan zou ik mezelf nog niet in zo'n bolide, als ik dat zo mag noemen, willen zien zitten, laat staan rijden.' Hij vormde de woorden voor in zijn mond en liet ze traag naar buiten glijden.

De intonatie was meer dan de helft van zijn verhaal, driekwart wellicht van de man op gevorderde leeftijd die het liefst op de fiets van A naar B bewoog, en niet te ver van huis. In zijn vrije tijd, die ondanks het pensioen schaars blijft, vertaalt hij de boeken van Célestin Freinet om de Franse pedagoog/onderwijzer voor onderwijzers en belangstellenden toegankelijk te maken. We praten niet de hele middag over onderwijs en de teloorgang van alles wat ons dierbaar is; niet alleen over onderwijs. We laten ons leiden door de gebeurtenissen en naadloos gaat het gesprek van paarden en ezels naar auto's en euro's en weer terug.

'Geld is geen probleem, zolang er voldoende van is,' zeg ik.

We willen elkaar laten weten dat er voldoende van is, en dat maandelijks genoeg op de rekening komt om te doen wat we willen en vooral om na te laten wat we niet langer begeren.

Rouke reageert niet. Hij hoort tot het leger mannen dat de boekhouding heeft uitbesteed aan de kok in huis. Hij luistert naar een merel die met ritmische stoten vogels in de tuin waarschuwt. We zijn omringd door mussen, mezen, groenlingen, roodborst, vinken en een boomkleverpaar. Driemaal per dag komt een bonte specht pindakaas halen.

'Er is een havik in de buurt, of een sperwer. Weet je dat?'

In het bosplan aan de overkant van de Hereweg wonen vogels die bij ons in de tuin hun maaltijd halen. Pindakaas uit een potje en zonnebloempitten uit een voedersilo in de rozenstruik. De halfvergane en wrange vetbollen uit de winter blijven onaangeroerd. Vogels zijn kieskeurig als ze zich dat kunnen veroorloven. De zomer komt dichterbij en zorgt voor natuurlijk voedsel in een gecultiveerde omgeving. We raken minder in trek met ons potjesvoedsel.

Alles in de wijde omtrek, de hele provincie en verderop is door mensenhanden en mensenmachines op de plek gezet. Zelfs slordigheid komt van een tekentafel en in het voetspoor van de voortschrijdende beschaving volgen vogels die nieuwe natuurlijkheid; perfect passend in de geconstrueerde omgeving.

'Ik ken de vogels van uiterlijk,' zeg ik, 'maar ik leer ze pas na maanden een beetje persoonlijk kennen. Ik heb geen voeling met vogels, hun namen en hun gedrag raak ik telkens weer kwijt, net alsof er in me geen plek is voor vogels.'

Terwijl ik mezelf deze woorden hoor uitspreken, vervang ik vogels door mensen.

'Ik mijd gezelschap,' zegt Rouke. Hij zet zijn pet af.

We zitten achter het huis in de schaduw. Onze blik is op het oosten gericht. Als er geen huis stond, als we op de heide zaten te mijmeren, zou de ondergaande zon onze ruggen warmen. Gelukkig hebben we beiden een vrouw over de vloer, en in bed. Koude voeten, daar hebben we soms hinder van, onze rug-

gen blijven warm. We koesteren die warmte en gaan er zorgvuldig mee om; uit hartstocht en uit noodzaak.

'Ik verleg mijn aandacht naar vogels, steeds meer,' zegt Rouke om helderheid te verschaffen over zijn positie in het bestaan. Op onze leeftijd zijn mannen overbodig, nog net geen staindeweg, tenminste zolang we niet zeuren.

Rouke schreef een forse dichtbundel over vogels. *Zoveel vogels, zoveel zinnen*. *Het puttertje* van Fabritius in het Mauritshuis. Een eeuwenoude vogel overleeft in een schilderij. Een dood vogeltje als tranentrekker, als het niet zo melancholisch zou klinken. De dood, ook over de dood gaan zijn zinnen, meer dan eens. Maar zoveel meer over wat eraan vooraf gaat.

'Jij,' zegt hij, 'jij bent een uitzondering. Misschien ben je een vreemde vogel dat ik je gezelschap zoek. Af en toe.' Hij zegt het zonder stemverheffing. Op zijn gezicht verschijnt een nauwelijks zichtbare grijns. Hij lijkt te menen wat hij zegt. Hij meent wat hij zegt, dat is zijn aard.

'Wederzijds,' zeg ik. Als het moet en als het nodig is, kan ik kort van stof zijn.

'Ik zeg het misschien te heftig; dat zoeken,' vult Rouke aan. 'Ik zoek je niet, je kruist mijn pad. Maar ik weet niet of dat genoeg voor je is.' Rouke glimlacht en volgt de pimpelmees die in de rozenstruik rondspiedt voor hij het nestkastje invliegt.

Het is genoeg. Ik vraag voorlopig niet naar de bekende weg.

Hij wil geen koffie meer. We blijven zitten en kijken naar sporadische vlinders. Citroenvlinder en oranjetipje met acrobatische toeren, geen zandoogje, geen landkaartje, geen atalanta. Ook geen koolwitje.

'Jij bent mijn uitgever,' zegt hij.

'Dat klopt,' zeg ik. 'Jij schrijft. Ik geef je uit en jij zorgt voor je lezers.'

Ik raak een snaar die haar spanning nog niet heeft verloren. Ook zonder orkest en vogelzang kan ik een concert verwachten.

'Wie leest ze nog,' zegt Rouke diep uit zijn keel. 'Ik schrijf boeken, verhalen, gedichten, essays, maar wie leest ze nog?'

'Je bedoelt: wie leest me nog?' zeg ik.

'Dat bedoel ik: wie leest me nog?' De pet gaat over de grijze haren. Dunne haren, veel dunner zullen ze niet meer worden. Massey Ferguson boven de klep. Hij woont tegenover een loonbedrijf. Ook op zondagen zijn de machines in beweging, combines, aardappelrooiers, hooirapers.

'Je hebt niets te klagen' zeg ik. 'Je schrijft boeken, je vertaalt Freinet en geeft iedereen de gelegenheid het onderwijs te verbeteren, je maakt gedichten en je hebt een uitgever. Je beidt de tijd die je nog rest op een nuttige manier.' Ik neem geen blad voor de mond. Dat is mijn kracht en mijn kwetsbaarheid. 'Wat wil je meer voor je de emmer omschopt?'

'Lezers,' zegt hij. 'Lezers. Kritische lezers.'

'Dat meen je niet,' zeg ik om te provoceren, maar het is niet meer nodig om hem uit te dagen. We speelden dit spel in herhaling.

'Je hebt gelijk, ik heb geen lezers meer nodig.'

De oudste van vier jongens in een gereformeerd gezin in Amsterdam, het slot van de oorlog, Arnhem, Enschede en Scheerwolde naast het gehucht met de omineuze benaming "Nederland" in de kop van Overijssel. En na Overijssel kwam Groningen. De kop van Drenthe lijkt het slot van dit muziekstuk te gaan worden. Niet alleen voor deze schrijver, dichter, essayist, fietser en vogelaar die de pet weer op zijn knieën legt. De middag is kort, de avond is nog lang.

'Als je geen intellectueel was geworden, was je wellicht op de barricaden geklommen om erkenning te krijgen als oorlogsslachtoffer. In de eerste vijf jaren van je leven was er oorlog. Als je dommer was geweest had je de maatschappij aangeklaagd om je barokke jeugdjaren waarin je voor de gek bent gehouden. Met een nog lagere IQ was je eerzaam en overmoedig beroepsmilitair geworden of had je op een zaterdagavond in een dronken bui een rivaal in elkaar geslagen; als je nog geen verkering had gehad en geweld je taal was geworden. Er zijn nog veel meer mogelijkheden die je niet hebt benut. Maar je hebt je omweg door je jaren naar nu gebruikt om er een mooie vorm aan te geven,' zeg ik. En om de denkpauze te verlengen en op een ander spoor te komen, zeg ik: 'En nog ben je niet tevreden, natuurlijk niet.'

De angel wil ik niet te diep in het tanige vlees steken dat bijna tien jaar langer meegaat dan mijn vlees en botten.

'En dat geldt natuurlijk ook voor mij,' zeg ik. 'Misschien nog wel meer voor mij dan voor jou. Die omwegen.'

Als het erop aankomt ben ik een lafaard en durf ik confrontaties niet aan. Zoveel is me duidelijk geworden. Andermaal heb ik mezelf betrapt. Ik daag uit, provoceer, en bij de minste weerstand gooi ik de handdoek in de ring.

Als we twintig jaar jonger waren geweest, was nu de krat bier uit de bijkeuken gekomen en hadden we de filosofie in alcohol verdronken en het gesprek vervolgd over auto's, voetbal en vrouwen; niet noodzakelijkerwijs in deze volgorde, en waarschijnlijk ook niet over auto's. Maar we zijn met onze goede en onhandige eigenschappen ouder geworden. Wat geweest is, slaan we over in onze beschouwingen. Alleen literatuur telt nog, en in de breedste zin vanzelfsprekend.

Bij de buitenkraan tap ik twee glazen gemeentepils. Domheid vindt met de jaren haar natuurlijke einde net als slimheid, schiet door mijn hoofd als de glazen overstromen en spetters op mijn broekspijp landen.

'*De Put, Een weekje Dodesluis, De Parkwachter is gek*; je hebt wat je wilde vertellen al onder het volk gebracht. Het is de oorlog, het is je gereformeerde jeugd. Het zijn overpeinzingen van een in zichzelf gekeerd jongetje dat de bijbelse verhalen, vooral in de Naardense versie, of hoe heet die vertaling ook al weer? nog een keer heeft overgedaan.'

'Statenvertaling,' zegt Rouke kortaf.

Ik kom op dreef en Rouke stopt me niet.

'De verhalen uit het Oude Testament heb je met de paplepel binnengekregen,' zeg ik. En om het verhaal niet te zwaar te maken, vraag ik: 'Kreeg je ook elke dag Brinta?'

Rouke schudt zijn hoofd.

'Brood,' zegt hij, 'dagelijks brood.' En laat er op volgen: 'Weet je wel hoeveel bakkers er in die jaren vijftig waren?'

Ik knik. Op Erica waren minstens vier bakkers waar nu een supermarkt als enige brood levert. Er was voor elke denominatie een bakker, en met het oplossen van het geloof in de Heer verdwenen ook de broodheren. Rouke en ik, we hadden allebei een bakker in de familie. Wie niet in die tijd?

'Na dertig, veertig jaar komt de hoofdpersoon uit je proza helder naar voren,' zeg ik. 'Westland. Heeft Westland eigenlijk een voornaam, of heeft deze jongen, deze man onderweg naar de leeftijd waarop je weer met U wordt aangesproken, alleen een achternaam overgehouden?'

Ik hoef geen antwoord.

Ik wil vertellen wie ik in zijn verhalen zag opbloeien, aarzelen, denken, vechten, dromen. Van berusting is geen sprake.

'Het heeft er alle schijn van,' zeg ik, 'en als er veel schijn is, dan is de werkelijkheid vaak dichtbij, het heeft er alle schijn van dat je een Einzelgänger was. Als kind, en later ook misschien. In je verhaal *Het waterpistool* raak je ingewijd in je buitenstaanderschap, en laten opgeschoten – en minder intellectuele – wereldwijze jongens, je in de afgelegen vlakte van wat nu Amsterdamse wijken zijn, je zien dat je een ventje bent met een waterpistool dat nog niet goed kan schieten. Je apparaatje is alleen nog om mee te plassen, niet om mee te spelen.'

'Ik weet niet of je uit je nek kletst, als ik het oneerbiedig mag zeggen,' zegt Rouke, 'maar ga door. Ik hoef niet te geloven wat je zegt.' En met een lichte verontwaardiging, zo eigen aan de perfectionist, zegt hij: 'Westland heeft wel degelijk een voornaam. Gezienus. Zijn doopnaam: Johannes.'

De stoom is afgeblazen, niet uit de oren. Hij vervolgt: 'Misschien, of zelfs met een zekere waarschijnlijkheid, gaat je analyse over je eigen al dan niet dorpse belevingen.'

'Precies,' zeg ik voor ik mijn verhaal vervolg. 'Die Gezienus van jou in je verhaal *De man die ze zag vliegen*, was een godsdienstwaanzinnige voordat die rol werd overgenomen door Lou de Palingboer. Gezienus Bijsterveld, de naam zegt het al, verleende je tegen betaling onderdak tijdens je studie op de Gereformeerde Onderwijzersopleiding. Deze boekbinder wijdde je in in de orthodoxe literatuur en daagde je uit om een vervolg te schrijven na lezing van *De Wet* van Thomas Mann. De uittocht uit Egypte. Mozes en het onwillige volk. De parallel met de Joden in de Tweede Wereldoorlog. Vervolging, afgoderij, ongehoorzaamheid. De strijd om de wereld bij elkaar te houden. De actualiteit. Nu. Oom Gezienus had ook al een titel voor dat werk: *Het Offer*.

'Daar ben ik ooit mee begonnen,' zei Rouke, 'maar geen uitgever die mijn offer wilde hebben.'

Een opmerking over Abraham die zijn zoon als offer aanbiedt, brandt op mijn onderlip. Ik negeer zijn zijspoor.

'Naar de hemel ging die doorgedraaide en gelovige Gezienus, al is een hemel voor gereformeerden natuurlijk veel meer een abstractie dan voor katholieken,'

zeg ik met enige triomf in mijn stem. Ik ben verrast door mijn eigen filosofie die als een steeds sneller stromende beek over de tuin klatert.

'Een gereformeerde hemel is een staat van zijn, een katholieke hemel is een staat van genade. In huidige termen is een protestantse hemel een permanent LowLandsfestival met af en toe ruimte om te slapen en te douchen, om daarna weer helemaal uit de euforische bol te gaan, met veel liefde, maar met vooral geestelijke liefde. De paarse tuinbroeken blijven aan, om de kont, om het plat te zeggen. Grappig dat protestanten en gereformeerden zich in "Biddenhuizen" zo'n hemel op aarde maken.'

Ik ga door. Het heeft al weken niet geregend.

'Een gereformeerde hemel is een staat van *zijn*, een bovenbewustzijn dat een etage hoger ligt dan het dagelijks leven in de katholieke hemel. Bidden, zingen, filosoferen en reflecteren. Die gereformeerde hemel is een staat van bewustzijn, ontdaan van dagelijkse ongemakken als boodschappen doen, wassen, tandenpoetsen, poepen en voortplanten.'

'Neuken,' bedoel je zegt Rouke vóór in zijn getuite mond.

Wonderbaarlijk hoe de tuitende mond zich naar de betekenis van het woord vormt, al is dat misschien toeval en nemen niet bij elk werkwoord de lippen de vorm van de handeling aan.

'Dat bedoel ik,' zeg ik. 'Neuken, maar dat benoem ik liever niet op die manier, dat heeft te maken met mijn opvoeding. Leg ik nog wel eens uit.'

'Hoeft niet,' zegt Rouke. 'Ik hoef geen uitleg over obligate zaken. Plattelandskind verwekt door de heilige geest met instemming van Fons Jansen of Wim Sonneveld, of beide. De enige ware kerk uit Rome is het stadium van cabaret nooit ontstegen. Al is het lachen de roomsen langzamerhand vergaan.'

Van zijn gezicht lees ik enig leedvermaak, maar niet te veel.

'De intellectueel,' zeg ik. 'Sonneveld en Jansen waren overigens beide homo's, die verwekken niet als hoogste prioriteit hadden. Maar dat terzijde.'

Rouke grijnst en maakt een domineesgebaar met zijn rechterhand. Hij wil dat ik doorga.

'Wil je dat ik doorga?' vraag ik. Ik buig mijn hoofd en draai mijn ogen naar boven. Bij de schutting begint de pruimenboom aan een voorzichtige bloei. Fruitbomen krijgen het nog moeilijk met zo weinig bijen, hommels, vlinders en andere beroepsbevruchters. De wereld verandert, dat is overal zichtbaar.

'Ga door,' zegt Rouke. 'Ik hoor weinig inhoudelijks over mijn verhalen, en zeker weinig zinvolle en zinloze zaken van mijn directe omgeving. Over mijn verhalen.'

'Ik woon op een ander speelveld,' hoor ik mezelf zeggen, 'misschien zie ik andere zaken in je proza dan je erin hebt gelegd.' Opnieuw hoor ik hoe ik mezelf indek tegen vermeende domheid. Ik drink het glas leeg en vul bij aan de kraan. Rouke laat zich andermaal tracteren op koud mineraalwater uit de buitenkraan.

'*Het Satansmaal* gaat over een traumatische ervaring van je vader, een belevenis waar jij ongewild een tic van hebt meegekregen. Het is een indringend

en meeslepend verhaal, met horroraspecten over een uit de hand gelopen eucharistieviering, maar dan voor gereformeerden. Heel bijbels, oudtestamentisch. Misschien overdrijf ik, maar je weet heel goed de geheimzinnige spirituele sfeer op te roepen, vooral als er nog restanten sprookjes en spookverhalen in de kinderziel van de lezer sluimeren. Ik bedoel mezelf, maar dat had je al begrepen. Als kind geloofde ik in Sinterklaas en twijfelde ik er niet aan dat Jezus over water kon lopen. Het heeft lang geduurd voor ik het bijgeloof naast me neer kon zetten. De wortels zijn er nog. De fijngevoeligheid is gebleven.'

'Heel rooms,' zegt Rouke. 'Heel Rooms, die fijngevoeligheid. Fijnbesnaarde kinderzieltjes daar houdt de clerus van. Om op te tokkelen.' En alsof hij zich heeft vergist laat hij met ingehouden grijns volgen: 'Excuses.'

Ik laat me niet afleiden. Ik fileer mezelf niet terwijl ik mijn bevindingen tegen de donkerblauwe lucht projecteer. Ik vertel wat ik lees in zijn proza, ik haal mijn verhaal uit zijn zinnen. Misschien hebben mijn uitleg en Roukes bedoelingen niets met elkaar te maken. Dat komt vaker voor in domineesland. Daarnaast heeft proza niet altijd een bedoeling.

'Je doet in *het Satansmaal* onderzoek voor de AntiRevolutionaire Partij naar afvalligheid en teloorgang van de christelijke gemeente en de groeiende afkeer van de politiek. Toevallig, of niet toevallig, kies je je geboorteplaats om een rapport te schrijven over wat je allang weet. Je moddert als in je kindertijd en als een jonge vrouw zich aandient om met jou te neuken – om jouw woord te gebruiken – druipt de aarzeling en de afkeer tussen de lakens vandaan. Neuken – om jouw woord te gebruiken – lukt niet als de bijbel ertussen ligt, tussen de dijen, bedoel ik.' En of het niet genoeg is en ik het spel tot de finale door wil zetten, zeg ik: 'En "het Woord is Vlees geworden", daar was je nog niet aan toe. Toen je dat schreef.'

Achter de halftransparante schutting fietst een meisje van tegen de twintig voorbij, zwarte paardestaart, te korte rode rok, te lange blote benen en te gele blouse, iPhone aan het oor. Gezoef van banden op het asfalt. Geen vogel te horen, alsof schoonheid onverstoord voorbij moet gaan. Rouke vangt me met zijn blik. Hij laat zich niet lezen.

'Aan het eind van het verhaal geef je je opdracht terug. Je ziet je niet in staat het gevraagde te leveren. Of niet?'

'Misschien,' zegt Rouke, 'zo had ik er nog niet naar gekeken. Ik ben geen man om te leveren wat wordt gevraagd. Ik lever wat ik in huis heb, wat ik niet in huis heb, lever ik niet. Wat vind je van die redenering?'

Opnieuw laat ik me niet afleiden. Nu gaat het erom wat ik kwijt wil, niet wat Rouke wil horen.

'En dan volgt in je bundel *Westland, de Ambonezen over u* een verhaal over het uitstapje naar Ierland, naar Derry, Ulster. *Fluiten in het donker*. Je begint met het gedicht *Angst* van Ed Hoornik. Een trip met vakantiebeslommeringen en met sectarisch geweld. *Bog*, gedicht van Seamus Heaney. Bog, het veen, de turf als metafoor voor het onderbewuste van de Ier. En na de discussie over poëzie bericht van een moord. De boodschapper is ontsnapt, zijn maat is een lijk. Zo

maar, zonder reden. Nou ja,' zeg ik, 'met religie als smoes om te doden.'

In *Zoveel vogels zoveel zinnen* staat Roukes vertaling van dat gedicht van Heaney, op zoek naar de ziel.

'Je spot met religie in een land waar religie de leidraad is.'

Ik schud kort mijn hoofd.

Bijna twintig jaar geleden las ik *Vereffeningen*, Seamus Heaney. Ik voelde plaatsvervangende trots toen de Ierse dichter de Nobelprijs voor literatuur kreeg. Ik had hem al gelezen! Op het strand van Schiermonnikoog liep ik kilometers langs de vloedlijn en repeteerde ik de laatste strofen: *Vreemd hoe iets in het verschiet / eenmaal beseft, verandert in iets dat je al kende / en hoe...*

'Die reis gaat ook over de Ierse twisten, de IRA, de strijd tussen de protestanten en de katholieken in Ulster. Oorlog binnen gehoorsafstand,' zegt Rouke, 'maar het is hun oorlog, niet de mijne.'

'Laat ik psycholoog spelen,' zeg ik, 'dat doe ik graag. Je bent een oorlogskind – al is het maar door je vader en moeder die de oorlog bewust meemaakten – en je wilt weten hoe de strijd gevoerd wordt. Je hoefde niet onder de wapenen omdat je les ging geven in een negorij.'

Aan de lagere school in Scheerwolde schreef Rouke het kinderboek *Pieter Pieper*, wekelijkse afleveringen over de avonturen van een aardappel die hij met tegenzin van het schilmes had gered. Na lange omzwervingen worden Pieter Pieper en kornuiten heel bijbels in de grond gestopt en wachten ze op opstanding uit de dood door uitputting en verrotting.

We reden een paar jaar geleden naar Blokzijl, naar Vollenhove, we eindigden in Scheerwolde. Vier lokalen aan elkaar, laagbouw in een arbeidersdorp dat nooit groot was geworden, dankzij de uitvinding van de "brommer". Iedere arbeider en puber kon plots overal komen zonder op de fiets te hoeven stappen. Op de brommer uit Zwolle, Blokzijl, Oudezijl of Vollenhove naar boerderijen, scholen, landerijen. De noodzaak om te verhuizen en op nieuw land een bestaan te beginnen verdween. De wereld kwam in beweging op Sparta, Tomos, Kreidler en Mobylette. Als ik terugkijk naar die tocht, zie ik dat Rouke, het aardappelmannetje en Tony de Wees van Freinet een en dezelfde zijn. On the road. De schil is dunner geworden, dat wel.

In die eerste levenschool na de Gereformeerde Onderwijzersopleiding vielen de schellen van zijn ogen – terwijl ik nog tweemaal per jaar in de biechtstoel mijn zonden beleed.

Het onderscheid tussen de gereformeerde schoolmeesters verdampte. Alle schoolmeesters – noem ze nooit leerkrachten – geloofden in God, maar de kunstmatig aangekweekte verschillen tussen richtingen, die voor buitenstaanders al niet te onderscheiden waren, bleken niet meer te houden. De dagelijkse schoolpraktijk leek op de strip op de achterpagina van de krant: zoek de tien verschillen. En altijd was een onderscheid te vinden in het aantal knopen aan een jas, of een extra pan op een dak. Wie zocht vond altijd wel iets unieks. Vervangende dienstplicht in de derde en vierde klassen leek voor Rouke een

oefening in ongehoorzaamheid. De afrekening volgde in de korte roman *Een weekje Dodesluis*.

'In *Een weekje Dodesluis* heb je die verlosser heel fraai verpakt,' zeg ik. Jezus die in een rode vwkever in Oudezijl aankomt en op het plaatsnaambord "Welkom in Dodesluis" ziet staan.'

'Je hebt het goed begrepen,' zegt Rouke. 'Vertel. Ik hoor graag van een gelovige hoe de blijde boodschap is overgekomen.'

Ik bespeur enige ironie, of is het sarcasme dat ik in zijn stem hoor?

'Nee,' zeg ik, 'serieus. Je gebruikt Blokzijl, de haven, de sluis, de kerken, de oude en nieuwe huizen van dat stadje als plaats van handelingen. En tegen die achtergrond schets je de gebeurtenissen. De predikant die zijn vrouw de dood injaagt, de burgemeester die zijn zoon. Ach je weet het wel. En dan komt Alfred Onrust. De bezoeker heeft geen achternaam – die krijgt de profeet van de dorpsbewoners – net als Jezus het met enkel een voornaam doet. Alfred van de Timmerman was ook mogelijk geweest.'

'Van Nazareth,' zegt Rouke. 'Van Nazareth.'

'Alfred, die later Ferdinand heet, verstoort de orde door het verleden van enkele bewoners van Dodesluis/Oudezijl/Blokzijl te belichten. Alfred is de rust zelve. Alleen door zijn aanwezigheid en door Zijn zwijgen – dat doet god immers voortdurend; zwijgen – maakt hij de gedachten vrij, en dwingt Hij bekentenissen van de zonden. Niemand kan zijn verleden opzij zetten en negeren. Alles wat is voorgevallen bepaalt het gedrag van het heden, en wie dat niet onder ogen wil zien, solliciteert naar de dood of naar het krankzinnigengesticht.'

'Zo is de wereld, het leven,' laat Rouke volgen. Het is een cliché, hij wil blijkbaar meer van me horen.

'Je schrijft in beelden,' zeg ik. 'Ik moest denken aan een magisch realistisch schilderij. Alles is echt en tegelijkertijd is het een aaneenschakeling van opmerkelijkheden.'

'Jouw synoniem voor toevalligheden,' zegt Rouke. Hij kent me een beetje.

'Alfred is de Heer en deze onruststoker is op doorreis,' zeg ik. 'Hij gaat van het Oude Land via de kruisiging in Dodesluis naar het Nieuwe Land. God is een voorbijganger op doorreis. Iedereen praat over Hem als Hij is verdwenen.'

'Die kruisiging vind ik niet zo'n passende omschrijving,' zegt Rouke. 'Het is niet Alfred die aan het kruis wordt genageld, het zijn de ongelovigen.'

Ik knik. Rouke heeft een punt.

'Maar de verlosser heeft nog hoop,' zeg ik. 'Voor Hij Dodesluis verlaat, deelt Hij snoepgoed uit aan de jeugd "Laat de kinderen tot me komen", is Zijn boodschap; een echte kindervriend.'

'Hier reageer ik niet op,' zegt Rouke.

We reden naar Nederland. Bord met oranje letters. Iedereen wil in Nederland geweest zijn. Een paar boerderijen, wasgoed aan een lijn, boeren met hooi in de weer, een enkele geit. En alles straalde uit: laat ons met rust.

Scheerwolde baarde ook *De Put*, een korte roman over een geestelijk onvolwassen man die door zijn moeder is doodgeknuffeld, geen tederheid, geen genegenheid.
'Je hebt oog voor detail. Je kent de natuur van binnenuit. Het gedrag van vogels en otters is je niet vreemd. Tiemen bewaakt het buurjongetje en door zijn aantrekkelijk lichaam wordt Tiemen het lustobject voor de moeder van dat kind. Tiemen heeft – wat we nu zouden noemen – autistische trekken. En hij lijkt minder dom dan de omgeving vermoedt. Vader, moeder, buurvrouw, buurman, elk neemt een levensgeschiedenis mee. De moeder van Tiemen is bijbelvast en vreest de toorn van de Here. Het thema dat je vertrouwd is. Maar op de Schrift na, kan ik je persoonlijke belevenissen niet terugvinden in de Put,' zeg ik. En om de bewondering aan te scherpen. 'Je was nog geen dertig toen je dit boek schreef. Waarom is er geen doorbraak gevolgd?'
Rouke wuift de opmerkingen weg.
'Wat schiet je op met een doorbraak,' zegt hij. 'Ik heb gedaan wat ik heb gedaan. Blijkbaar was die route niet voor me weggelegd, gerenommeerd schrijver.' Hij legt een hand op elke knie. 'In het echt of in de beleving, wat maakt het uit. De oorsprong, en de belevingen verloochenen zich niet.'
Ik zwijg om hem te laten spreken.
'De bijbel werd een bibliotheek met literair werk om eindeloos uit te putten,' zegt hij. Rouke duwt zijn rug tegen de leuning van de houten tuinstoel.

De Drentse krent naast de kas verliest in hoog tempo de bloesems. Een witte regen daalt neer op de tuin die overwoekerd is met zevenblad.

'Tussen je verhalen in *De Parkwachter is gek* en de losse verhalen in literaire tijdschriften was misschien niet veel samenhang te ontdekken, maar nu je in de bewerking voor de verzamelbundel *Westland* de hoofdpersoon in elk verhaal als leidend en sturend karakter hebt ingevoerd, ontstaat er helderheid,' zeg ik.

'En Smolk,' zegt Rouke.

'*De drie levens van Smolk*. De rat,' zeg ik. 'De rat.'

Ik weet niet goed waar ik kan beginnen, dan zeg ik wat me remt om verder te spreken.

'Smolk, ik kan de naam niet thuis brengen. Smolk, waarom noem je een rat Smolk?'

'Dat ga ik je straks misschien zeggen, maar ik laat die naamgeving eerst rusten,' zegt Rouke.

De glazen zijn leeg. Ik ga ze niet weer vullen. Achter de schutting rijdt Drenckhahn voorbij. De onderwijzer bezorgt de NRC, om bij te verdienen en om in beweging te blijven. De krant bezorgen is als de hond uitlaten, had hij gezegd. Waarmee hij niet bedoelde te zeggen dat de krant een hond gelijk was. Een hond was het symbool van trouw, had Drenckhahn beweerd. Er was maar één dagblad verwant aan een herdershond. Maar 's ochtends had hij geen tijd voor een fietstocht door de wijk.

'Ik las *De drie levens van Smolk* en overal waar Smolk stond, las ik Westland. Natuurlijk ben jij de rat in het verhaal. Een tegen allen, jij tegen de maatschappij, eerst kijken, observeren, op het juiste moment de juiste dingen doen, en vooral nalaten wat je niet wilt en uiteindelijk het onderspit delven. Het kind, de puber en de onbegrepen volwassene. De slotalinea: "Smolk wist wat hem te wachten stond. Zijn levenskansen waren gering. De Vreemden kwamen gelaten op hem af. Smolk liep naar het midden en maakte aanstalten om de drinkbak van de Vreemden te beklimmen." Maar je weet dat je niet meer mee doet.'

'Niet verkeerd,' zei Rouke. 'En dat je die slotzinnen uit je hoofd hebt geleerd.'

Het is me niet helder of zijn zin ironie bevat. Ik vraag het niet. Rouke heeft me door. Hij weet dat het genoeg is om tien willekeurige fragmenten of gedichten uit het hoofd te leren om diepe indruk te maken op daarvoor gevoelig publiek.

'En,' zegt Rouke, 'Smolk komt uit het Zweeds, zoek het woord maar op het web.'

Ik negeer zijn opmerking. Ik laat me niet sturen.

In de uren die we in de tuin zitten, lijkt het alsof de appelbloesems besloten hebben om voluit te gaan bloeien. Appelrose en wit. Gele meeldraden. Straks ga ik met een penseel de bloemen bij langs. Het leven moet doorgaan, ook als we stervende zijn.

'En je verhaal *Hoogteijling* is net zo,' zeg ik. 'Dat spel met de naam vind ik maar matig. Ik las vanaf het begin Hoogteijling en Hoogteijling. Een barre tocht door een berglandschap, dat ook in *Een weekje Dodesluis* een rol speelt, met tunnels, bergen, ontberingen, honger, dorst en permanente bedreigingen. Het dragende karaker leidt aan hoogteziekte en heeft hallucinaties door vermoeidheid en een geradbraakt lichaam, maar ook weer niet. Je geeft de sfeer goed weer, je neemt me mee in het ongenaakbare. Ik word ook een beetje een held, want wie al die ontberingen doorstaat en toch overeind blijft, na zoveel malen te vallen – Ik moest aan de kruisweg van onze katholieke en gereformeerde verlosser denken – moet wel over een fenomenale veerkracht beschikken. Jacob Friso Hoogteijling valt na enige tijd samen met zijn alter ego, de Reiniger absorbeert de Afbreker, of vice versa. Jacob Friso Hoogteijling absorbeert zijn schaduw. Jacob Friso Hoogteijling met toevallig dezelfde geboortedatum (1021940) als de schrijver accepteert zijn eigenheid in het zicht van de dood.'

Boven ons ratelt de helicopter van het UMCG. We kijken hoe de gele bromvlieg richting Eelde verschuift. Geen patiënt aan boord. Wij zijn hier, niet daar tussen hemel en aarde.

'Langzaam ontdekt Hoogteijling dat niets in het bestaan zín in zichzelf heeft,' zeg ik onder het wegstervende rotorbladengeluid. De enige bestemming van Hoogteijling is Het Dal, dat mij aan de hemel doet denken, pas bereikbaar als je goede vriend De Dood je meeneemt en verlost van marteling, zelfvernedering, achtervolgingsangst en aardse pijnen. Hoogteijling beklimt een berg om in Het Dal te komen. Het ware leven van een calvinist. Je beschrijft de

martelgang door het vijandige berglandschap, op weg naar de berg van Calvary als deelnemer en als observant. En toch,' aarzel ik, 'en toch gaat ook deze Westland eraan. Golgotha blijft hem niet bespaard.'

Rouke zet zijn voeten naast elkaar, waar hij eerder de benen gestrekt had gehouden met de zolen tegen de rand van de border.

'Ik heb maar één zin gemist in dit verhaal,' zeg ik. Ik wacht, maar als hij niet vraagt welke zin dat is, zeg ik: "Mijn God, mijn God waarom hebt gij mij verlaten." Rouke glimlacht en neemt zijn kin tussen de duim en wijsvinger van zijn rechterhand.

'En toen stierf de Verlosser aan het kruis,' laat ik volgen. 'Hoogteijling viel minstens zo vaak als Jezus op weg naar de kruisiging.'

Rouke laat zijn kin los en beweegt zijn hand naar zijn neus.

'Je hebt die worsteling heel beeldend verwoord,' zeg ik. 'Ik werd ongemakkelijk van al die ontberingen, de schrammen, butsen, blauwe plekken, de scheur in de voorhuid – ook weer een verwijzing naar de voorhuidenverzamelaar – en de snijdende pijn van jodium op de beschadigingen van je lijf. Van het lijf van Hoogteijling.'

Ik kan het niet laten. 'Jodium is de chemische naam van een element uit het periodiek systeem van de elementen,' zeg ik. 'Volgens de officiële naamgeving moeten we nu jood zeggen, in plaats van jodium, maar niemand die dat doet. Om voor de hand liggende redenen.'

In de bijkeuken ligt een bloemkool en er zijn Malta's, nieuwe aardappelen. Als we nog even doorpraten kan Rouke blijven eten als hij wil. Maar meestal wil hij niet. Hij wil naar huis voor de warme maaltijd. Zijn avondmaal.

'En,' zegt Rouke, 'natuurlijk wist ik al veel van wat je uit mijn proza haalt. Ik ben niet gek, al is die parkwachter dat misschien wel, of een beetje geweest. Identiteitscrisis, natuurlijk. De eenling tegen de rest van de wereld, inmiddels geharnast met en voorzien van een stevige, noem het religieus literaire uitrusting. Augustinus, Paulus, Erasmus. Ik ontken het niet, naast de wereldse filosofen leun ik op mijn gereformeerde afkomst en heb ik gaandeweg mijn hemel op aarde gemaakt.'

Ik zwijg. Ik heb gezegd wat ik wilde zeggen. Rouke is niet opgestapt, hij heeft zijn broekspijpen niet tussentijds in zijn sokken gestoken.

'En uitgever, schrijver, komt dit relaas in *jouw* verhalenbundel? Gebruik je mij als opstap naar je eigen literaire roem?' vraagt Rouke.

Ik voel me overvallen, maar ook niet helemaal.

'Ik ben bang van wel, om met Ed Hoornik te spreken. Angst.' Dan zeg ik: 'Serieus. Ik gebruik wie ik op mijn pad ontmoet. Wat ik langs mijn wegen aantref, laat me niet onverschillig.'

'Het vormt de mens, alle *debris longeant des champs*,' probeer ik mijn statuur met een Franse zin op te krikken.

'Je hebt Freinet gelezen,' zegt Rouke, 'Tres bien.'

'Vanmiddag kocht ik *District and Circle* van Seamus Heaney. Ik had nog een boekenbon, maar anders had ik de gedichten ook aangeschaft uit eigen zak. Charlotte zei: "Ik vind die gedichten te moeilijk, maar het doet me goed om de bundel te verkopen. Een goede vriend van me heeft aan de vertaling gewerkt." Mag ik dit opschrijven in een verhaal, dacht ik? Mag ik een naam noemen, meer namen?'

'Geef zelf het antwoord,' zegt Rouke. 'Mijn antwoord telt niet en ook antwoorden van anderen tellen niet.'

We hebben bijgeleerd in de jaren.

'In het nawoord van *District and Circle* staat dat Heaney zijn vrienden en kennissen, andere dichters en schrijvers in zijn gedichten noemt. Zijn sociale kringen zijn terug te vinden in zijn poëzie.'

'En,' zegt Rouke, 'heb je nu toestemming van jezelf, of van de laureaat?'

'Ik dacht, laat mij op schouders van groten gaan staan, om in de Onlanden te kunnen kijken. Natuurlijk wek ik boosheid op als ik een ander in mijn verhalen vastleg en gedachten laat uitspreken die bij deze persoon wellicht niet passen, maar wat is boosheid meer dan onbegrip of gebrek aan communicatie?'

'Dus?'

'Heaney noemt alleen namen van mensen die dood zijn. Ze kunnen niet meer boos zijn, en ook geen trots voelen omdat ze onderdeel zijn van een gedicht.'

'Dus je schrijft op wat ik gezegd heb en ook wat ik niet heb gezegd.'

Ik zwijg. Soms verdwijnen plannen als ik ze hardop heb uitgesproken. Ik zwijg liever om mezelf het genot van de compositie van een verhaal niet te ontzeggen.

'Eigenlijk heb je een requiem voor me geschreven met dit verhaal,' zegt Rouke. 'Hartelijk dank.'

Boven ons brommen twee straalvliegtuigen. Ze maken een oranjegeel kruis tegen het donkerste donkerblauw. Rouke woont in het verlengde van de verlengde landingsbaan, of startbaan, net hoe je het ziet.

'Je wilt weten wat een ander van je verhalen vindt. Je wilt commentaar op Westland, Smolk, die ook Westland is, op Hoogteijling, die ook Westland is. Je wilt van een ander horen wat je al weet, en misschien komt er een beetje bij als je hoort wat je nog niet weet. Misschien vertel ik je iets nieuws, misschien vertel ik je niets nieuws. Al je karakters herhalen het lijdensverhaal in afwisselende vorm.'

'Dat is zo,' zegt Rouke. 'Elk boeiend leven is een lijdensverhaal.'

'En als je commentaar krijgt, dan wil je opnieuw een bespreking. Elk antwoord is enkel een aanzet voor een volgende vraag. Een motor om in beweging te blijven. Het requiem is het laatste woord.'

Ik hoor mijn ingewanden. Een mens leeft niet bij water alleen.

'Later zal ooit of nooit een literatuurwetenschapper of een andere jonge hond op Westland, jouw literaire werk promoveren en er elementen uit belich-

ten die je nooit hebt kunnen vermoeden. De tijd, en de tijdgeest verkleuren je verhalen. In de jaren zestig en later dreven ze boven de main stream. Literatuur was een eerste levensbehoefte, net als religie. Die tijd is geweest. Er is een andere stroom die de wereld leidt. We horen daar niet meer helemaal bij, maar daar hoeven wij ons niet bezorgd om te maken. Onze stroom verengt zich tot de Winder Loop. Breed genoeg.'

'Bloemkool, we eten bloemkool met aardappelen. Eet je mee?'

7 – 14 mei 2013

Kelner

‘Drie weken geleden, na het diner, vlak voor het afruimen nam ik door het grote raam aan de voorkant van het restaurant foto’s van de zonsondergang. Smalle langgerekte oranjerode wolken met veel geel en verder naar boven paars en violet tegen een donkerblauwe hemel. Het zag er prachtig uit. Ik nam een korte pauze bij het afruimen en zag dat in vier minuten de gele zon onder de horizon verdween. Dat is altijd zo. Vier minuten tussen het moment dat de onderkant van de zon de boomtoppen raakt en het moment dat de bovenkant helemaal uit zicht is. Onder de rand gekukeld, zou mijn vader zeggen. Al is horizon betrekkelijk. De horizon op dit platteland aan de rand van het dorp is de bomenrij aan de overkant, achter het heideveld, achter het ven met het pikzwarte levenloze water.

Ik liet foto’s van de zonsondergang vanmiddag aan een gast zien. Het is niet mijn gewoonte om mijn iPhone aan wildvreemden te laten zien, zeker niet foto’s die ik af en toe maak in een opwelling. Landschappen, wegen, koeien, veel koeien en schapen en soms enkele mensen, fotografeer ik. Ik heb geen systeem in mijn fotografie. Het is ook niet mijn hobby. Fotograferen is zinloos. Wat voorbij is hoef je niet opnieuw te bekijken. Hobby’s, daar zie ik ook geen nut van in. Ik heb geen hobby’s, wel liefhebberijen, maar niet veel.

De man, eind vijftig schat ik, kwam voor de tweede dag in het restaurant. Kalend, lichtblauwe trui, lichte broek, wandelschoenen die van suède gemaakt leken, maar toen ik beter keek waren het echte leren schoenen. Suède is ook leer. Ik heb zelf ook van die stevige wandelschoenen, hoge schoenen, steun aan de enkels, goed tegen zwikhakken, zou mijn vader zeggen. Ik zou de hoge schoenen graag in het restaurant dragen, maar de baas vindt dat niet goed. Dit is een chique restaurant, dat vindt hij, en ik ben het visitekaartje, vindt hij. In de zaak, in zijn zaak – Heidezicht – draag ik zwarte leren schoenen met veters, niet met een gesp of klittebandsluiting. Hendriks, heeft wel een beetje gelijk. Ik ben een visitekaartje, maar niet voor iedereen. Sommige gasten komen terug, andere gasten zie ik maar een keer. Ik ken dat wel. Als ik ergens binnenstap, dat kan een café zijn, een hotel, restaurant, maar net zo goed een zaak voor witgoed of voor brood & banket, ruik ik eerst, ik proef de mensen in de zaak en als de smaak mij niet aanstaat, kom ik er nooit weer. Tenzij er niet meer van die winkels zijn, natuurlijk. Ik ben éénkennig en kieskeurig. Ik liet de foto’s aan de man zien, maar ik weet niet waarom ik dat deed, net alsof er een verschuiving in me heeft plaatsgevonden waar ik nog geen weet van heb. Daar denk ik vaak over na, over veranderingen en over alles wat gelijk blijft, maar ik weet vaak geen antwoord op vragen die ik mezelf stel.

De gast raakte me op mijn gevoelige plek. De eerste dag had ik bij het serveren van de soep gezegd dat ik nooit naar de kom kijk als ik wandel – als ik wel kijk gaat de soep over de rand. Als ik niet kijk, gaat het altijd goed. – De

tweede dag bestelde de man opnieuw soep. Hij keek of ik keek en maakte daar een opmerking over. We leken plotseling oude bekenden, terwijl hij mijn vader had kunnen zijn. Maar hij was mijn vader niet. En toen hij een opmerking maakte over de gedateerde ansichtkaarten in het rek bij de kassa, kaarten met vale kleuren van zonsondergang over de heide haalde ik in een opwelling mijn iPhone tevoorschijn.

"Prachtige plaatjes," zei de gast. "De zonsondergang tegemoet." Die laatste opmerking begreep ik niet, maar ik vroeg niet verder. De andere foto's heeft hij niet kunnen zien, die scrolde ik snel voorbij. Ik weet alle foto's blindelings te vinden in mijn iPhone. Bij wijze van spreken, want ik moet wel kijken, natuurlijk.

Ik ben kelner in restaurant Heidezicht. Die naam heb ik niet bedacht. Ik bedenk nooit zoveel. Ik neem wat er is. Ik ga verder met wat anderen al hebben bedacht en gemaakt. Heidezicht geeft de plek van het restaurant goed weer. Gasten aan de tafeltjes aan het raam, of op het terras langs de straatkant hebben uitzicht op heide. Meestal grauwbruin, maar als de heide bloeit ziet het veld er paars uit. Mooie kleuren, vooral als de zon schijnt. Ik heb geleerd dat die kleur in de lokale taal *sangen* heet. Ik ben zelf ook een lokale, maar ik kende dat woord niet.

Als de heide bloeit vraag ik aan de gasten, of ze weten wat "sangen" betekent, en als ze het niet weten zeg ik: "Sangen, de Drent zegt: sangen tegen die kleur. Paars." Zo'n gesprek over een kleur schept een band. Dat is goed voor de omzet. Niet alleen voor de omzet. Het is ook gezellig, zeggen de gasten. "Bedankt voor de gezelligheid," zeggen ze als ze weggaan. Ik vind dat prima. Hebben ze thuis ook wat te vertellen.

Heidezicht is niet mijn eerste betrekking, ook niet mijn laatste. Ik ben niet zo honkvast en dat ligt niet aan mij. Na een proefperiode mag ik zelden blijven, alleen als er geen andere kelners te vinden zijn mag ik blijven, meestal niet langer dan een paar maanden. Ik word vriendelijk bedankt, en dan mag ik vertrekken. Ik krijg altijd hartelijke aanbevelingsbrieven mee, dat wel. Maar ik moet weg. Mijn moeder zegt dat ik die aanbevelingsbrieven niet aan een volgende werkgever moet laten zien, maar ik luister niet naar haar als ze dat zegt. Die brief met aanbeveling heb ik niet voor niets.

Heidezicht is een verbouwde boerderij. Het voorhuis is één grote ruimte. De ingang naar de keuken is in het midden. Rechts zijn de toiletten en linksachter staat een biljart dat maar een keer in de week wordt gebruikt. Donderdagavond komt "Ons keutje". De consumpties zijn dan te voorspellen. Twee koffie de man, er biljarten geen vrouwen in dit dorp, en twee of drie pils de man en een enkeling met een jenever erbij. Het gaat niet om het winnen, het spel gaat erom over niets te praten of over dat niets te zwijgen. Dat is de gewoonte hier. Nergens over spreken. Ik ken dat wel.

"Hoe giet met de vrouwe?" "Goed." "En de kinder?" "Op stee." "Ie bint."

En dan tikken de ballen op het groene laken en leunen de zwijgende kijkers op hun keu. Krijtkop naar boven. De verwarming van het biljart is stuk, de

ballen rollen traag over het laken. Het maakt ze niet uit, en mij ook niet.

De vrouwen zitten thuis of zijn naar de koopavond. Zo gaat dat hier. De oudere dames verpozen zich met *Vrouwen van Nu* of volgen een bloemschikcursus. Dat gebeurt allemaal in het achterzaaltje van het restaurant. Thee, op die avonden serveer ik vooral thee. Speciaal voor de dames hebben we echte theekopjes aangeschaft. In de kringloopwinkel. Namaakporselein, maar beter dan thee in een glas. Heeft wel wat. Ik proef geen verschil. Ik drink bijna altijd koffie, of schoon water.

Ik ben niet moeders mooiste. Mijn jongere zus. Albertien is de mooiste. Ze heet officieel Albertje, maar dat vond ze geen mooie naam. Ik vind Albertien ook niks, maar ze heeft mij niet gevraagd. Ik ben dan niet moeders mooiste – mijn vader is dood – maar ik heb wel een mooiere naam dan mijn zus. Evert heet ik, Evert vind ik een hele passende naam bij mij. Ik heb een lelijk gezicht. Hoekig, een vooruitstekende mond en borstelige wang – en kinbegroeiing. Elke week knip ik te lange haren uit mijn neus. Ik heb wat van een everzwijn. Het uiterlijk, het innerlijk weet ik niet. Al weet ik wel dat een mens aan de binnenkant veel op een varken lijkt, wat ingewanden en longen enzo aangaat. Dat hoorde ik op de radio. Ik luister de hele dag naar de radio, ook als ik dat niet zou willen. In Heidezicht is het nooit stil, behalve als er helemaal geen gasten zijn, dan zet ik de installatie uit. Ik houd wel van stilte. En van jazz.

Albertje is nu vijfentwintig, vijf jaar jonger dan ik. Ze is in dezelfde maand jarig, we vieren onze verjaardagen tegelijk, bij haar thuis. Albertje heeft veel vriendinnen. Ik niet. Ik heb geen vriendin, en maar een paar vrienden, maar ook niet echt. Ik ben graag alleen, dat hoort bij mij. Anderen vinden dat soms erg, maar ik niet. Dat mijn vader verongelukte, dat vond ik erg, maar daar was niets aan te veranderen en dat is al weer lang geleden. Ik was nog geen veertien. Boem, klabats en de week zag er anders uit. Nog nooit heb ik weer zo'n week meegemaakt. Hoeft ook niet. De boom heeft nog altijd een litteken in de bast, dat gaat nooit voorbij. Ik fiets er nog wel eens langs. In het begin keek ik elke keer naar die boom, maar dat ging vanzelf over. Er zijn heel veel bomen met een beschadiging. Ik kan ze allemaal opnoemen, maar dat doe ik niet. Mijn moeder heeft me dat afgeleerd.

Albertje heeft een paar jaar kunstacademie gevolgd. Ze schildert graag naar de natuur, zoals ze dat noemt. Landschappen, vaarten, vennetjes en heidevelden. Ruimte. Maar er zijn weinig kopers voor haar werk. Ze kan ook goed portretten schilderen, ook van honden. Voor mijn verjaardag, al weer een poos geleden, heeft ze een portret van mij gemaakt. Ze heeft dat knap gedaan. Ik lijk op een everzwijn en dat staat me aan. Dikke stevige haren uit mijn oren. Daar kon ik wel om lachen. Ik schaam me niet voor mijn uiterlijk. Mijn lichaam is mijn lichaam, en mijn hoofd is mijn hoofd. Er zijn genoeg grapjes over gemaakt. Als ik radioprogramma's mag geloven ben ik vroeger gepest. "Zwienekop." werd ik nageschreeuwd. Ik schreeuwde terug: "Rooie." en dat was het dan. Albertje heeft haar hele kamer, ze woont op kamers, volhangen met portretten van godmagwetenwie. Acrylverf in pasteltinten. Alle portretten kijken naar boven. Wat

heeft de mens daar te zoeken? dacht ik, terwijl er nog zoveel op de grond ligt, maar daar kreeg ik geen antwoord op. Albertje, en zij niet alleen, denkt dat ik niet alles snap. Ik snap niet alles van de wereld, niet van de mensen en ook niet van dieren en van planten, maar ik begrijp genoeg. Albertje, en ook veel anderen, vragen mij nooit wat ik ergens van vind, ze hebben daar blijkbaar geen belang bij. Vind ik ook goed. Maar ik vertel wel graag als iemand luistert.

Ik ben na de middelbare school begonnen in een visrestaurant. "Omdat ik niet kon leren." Nou ja, het was geen echt visrestaurant. Vroeger had Ellermann een viskraam, een grote aanhanger met ovens en een vitrine met verse vis, met gerookte vis en gedroogde kabeljauw, stokvis. De stokvis was voor de versiering. Niemand kocht stokvis. Toen ik bij Ellermann kwam werken was de nieuwe winkel met zitjes net klaar. Heel luxe. Ovens over de hele achterwand. Hete olie, computergestuurd. Altijd de goede temperatuur. Schol, schelvis, poon, kabeljauw. De klanten wezen het aan, ik woog de vis en op de kassa stond gelijk het bedrag. In de hete olie – ik hoor het gebroes en gebrobbel nog als ik wil – en gelijk warm uitserveren op vetvrij papier, op een bord, of in een zak om mee te nemen. De meeste klanten gebruikten geen bestek. Liever hun tien geboden dan plastieken vorkjes en plastieken mesjes. Ik snap dat wel. Bidden heb ik nooit gedaan. Ik geloof alleen wat ik zie.

Ik was de enige man achter de visbalie. De enige man tussen vier meiden. Alle vier stevig in het vlees, niet overdreven, maar gewoon stevig. Frisse meiden. Twee dochters van de baas en twee vriendinnen van de dochters. Ik was nog niet wakker, nog niet wakker wat vrouwen aanging. Ik ben een late roeping en soms denk ik dat iemand nog steeds vergeten is om mij te roepen. Ha, ha, ha, ik maak een grapje.

Zeker weten doe ik het niet, maar ik denk dat ik in dat visrestaurant mijn eerste tic heb opgedaan. De vrouwen, meiden, hadden het met enige regelmaat over hun gewicht. Dat verbaasde me, ik heb het nooit over mijn gewicht. Ik ben altijd 150 pond, 75 kilogram, naakt op de schaal. Dat verandert nooit. Sinds mijn baan in dat visrestaurant schatte ik van elke vrouw die het restaurant binnenstapte het gewicht. Ik noteerde de bestelling als "Kibbeling met frites voor 123 pond." en "Rode poon met mosterdsaus voor 153 pond." Nu kan dat niet meer. In mijn iPhone zit een App met tafelnummer en bestellijst. De keuken weet bijna eerder dan ik wat de bestelling is. Alles gaat digitaal.

Twee maanden was ik in dat visrestaurant. Ik ken nog de video boven de kassa. Een toeristische film met een huifkartocht in de buurt: Schaap op de sangen heide. Uitstappen om een kijkje te nemen bij het schaapscheren, lammetjes voeren, een fazant rent weg, een jager met groene muts met veer, instappen met opa en oma, zwaaien naar het visrestaurant en achter de paardenkont op naar het hunebed en langgraf. De film duurde vijf minuten en draaide dag en nacht, ook als er geen klanten waren. Misschien om inbrekers af te schrikken. Maar inbrekers vind je nooit in een viswinkel. Makkelijk op te sporen.

Na de viswinkel met vijf zitjes en de video kwam ik in een dorpscafé. Ik zeg niet waar, de plek doet er niet toe. Het was een soort bedevaartsoord. Vroeger,

voor ik was geboren, speelde daar een inmiddels overleden muzikant. Heel beroemd in het dorp. "En omstreken," zei de eigenaar van CaféRestaurant Hadderingh. Die omstreken gingen niet veel verder dan de camping en het naaktstrand, maar dat maakte niet uit. Ik serveerde schnitzels of snitzels – hing ervan af wie het dagmenu op het schoolbord noteerde – met verse groente en veel uitsmijters. Soep van de dag die elke dag hetzelfde was, behalve op vrijdag, dan was het vissoep in plaats van tomatensoep. Ik heb alles van de kaart een keer geproefd, dat hoort zo voor een kelner. Hadderingh vond mij een ober, maar ik heb een hekel aan dat woord, het klinkt mij te Duits. Ik noem mezelf kelner, ook tegen de verdrukking in. Als ik lang genoeg in het vak blijf, noem ik mij oberkelner, dat weer wel. Dat is mijn ambitie.

Ik hoef niet te snoeven over wat ik heb meegemaakt. Iedereen kan van alles verzinnen om zijn bestaan te rechtvaardigen. Ik was nog steeds niet aan verkering toe, ik zei het al, ik ben een late roeping, maar op de een of andere manier kreeg ik bij Hadderingh wel aandacht van jonge meiden. Buschauffeurs en kelners liggen goed in de markt, net als muzikanten en dichters. Alle podiumkunstenaars stralen uit dat ze weten wat ze doen en dat ze helder in het leven staan. Iedereen wil met de muziek mee. Met een beetje melancholie en romantiek flokken de jonge meiden om de artiesten. Op muziekavonden stuurden de dichters, zangers en gitaristen me naar de drogist om kapotjes te halen. Ze hadden ze zelf, maar ze wilden me van streek maken. Ik raak niet van streek. Buschauffeurs zijn ook geliefd bij hunkerende vrouwen: eenmalig binnenkomen en vertrekken zonder retour, dat maakt ze aantrekkelijk voor avontuurtjes. Chauffeurs op touringcars dragen nooit een trouwring, let maar op.

Ik werkte krap een half jaar bij Hadderingh. Ik kende de keuken, het gebouw, de menukaart. Het was een dinsdagmiddag. Ik was alleen op de zaak. Op dinsdag kwamen de eerste gasten meestal pas tegen vijf uur. Boeren zonder koeien, gewend aan het ritme om de huiskamer te verlaten. Deze dinsdag was anders.

Rond drie uur kwamen ze binnen: 140 pond, 105 pond en een magere spriet van 92 pond. En drie jongens erbij. Losse vrienden, leek het, in de aftastende fase en nog niet moedig genoeg om verkering te vragen. Ze hadden zich al ingedronken. Nee, geen thee, maar rode wijn, martini's en pils. Wie ben ik om te zeggen dat drank risico's met zich meebrengt? Ik drink niet, alleen koffie en schoon water.

Luchtig gekleed, alle meiden, ook al was het buiten nog aan de frisse kant. Het naakstrand was wel open, maar nog niet aantrekkelijk voor blootlopers. Wat ze onderling nog niet durfden, waagden de halfwassen jongelui wel bij mij. Vier jaar ouder was ik dan de vriendengroep, niet meer.

"Hee, ober, neuk je al?"

En iedereen lachen natuurlijk. Studentenmoed. Ik wilde "Rooie." roepen, maar ik had bijgeleerd. Ik zette de drank op tafel en glimlachte.

En bij het volgende rondje ging het opnieuw.

"Hee, ober neuk je al?"

Ik wilde zeggen dat ik liever met kelner werd aangesproken, maar waarom zou ik?

En bij de derde ronde had 92 pond voldoende moed verzameld.

"Hee, ober, wil je me neuken?"

Ik glimlachte. Als je niets vraagt, kun je veel krijgen. Dat was me al eerder opgevallen. Ze had waterige ogen, hoogrode konen en kwijl op haar onderlip. Onder een rood vestje, dat niet gesloten was puilden twee borstjes uit haar witte blouse met rouches langs de knoopsgaten. Ze droeg een witte beha, geen push up, dat had ze niet nodig, er was te weinig om op te drukken. Ik kijk overal waar ik kan kijken. Je kunt me alles vragen.

Ik glimlachte, keek zogenaamd verstrooid op de caféklok die standaard een kwartier voorloopt en daarna op mijn horloge. Net alsof er een vaste tijd voor is. Voor wat ze wilde.

"Prima," zei ik. "Kom maar mee."

Ik zette het dienblad schuin tegen de tafelpoot van het belendende tafeltje. Ik kreeg geen kleur. Ik bloosde niet. Ik had nog nooit geneukt, maar het wond me ook niet op, om dat nu – zo onverwacht – eens een keer te kunnen doen. Ik keek naar haar rok en daarna naar mijn kruis. Niets te zien. Alles in de plooi.

"Nu, ha, ha, ha. Nu?"

92 pond krabbelde terug.

"Voor de biljartclub komt," zei ik. Er was bij Hadderingh geen biljart en ook geen biljartclub. Rond Hadderingh woonde geen jeugd meer. De autochtonen kwamen met rollator, wandelstok, of gearmd met schoondochter.

"Ja, nu," scandeerden 140 pond en 105 pond en de jongens, die als op afspraak tegelijk de volle glazen aan hun mond zetten en proestend bier over hun kin en hemd morsten.

Ik zag dat 92 pond niet wilde, maar ze had zich in een onmogelijke positie gemanoeuvreerd. Bluffen is gevaarlijk, voor je het weet, doe je wat je niet wilt. Ik liet mijn zwarte kelnervest over een stoel glijden en troonde 92 pond mee naar de inloopkast linksachter in het restaurant. De jongens sloegen op het tafeltje. "Fuck, fuck, fuck," schreeuwden ze. Hun Engels klonk goed. Ik had mijn rechterarm om de schouders van 92 pond, keek om en zag hoe de helden van CaféRestaurant Hadderingh 140 pond in haar blouse grepen. 105 pond liet dat niet gebeuren, ze liet hongerig haar handen in het kruis van de dikste jongen landen. 92 pond draaide zich om en stak haar rechterhand in een vuist omhoog. De fuckfinger gestrekt. Voor wie het gebaar was bedoeld kon ik niet raden. De achterblijvers leken door de gang van mij en 92 pond naar de schoonmaakkast een vrijbrief te hebben om aan elkaar te friemelen. Ik vond dat heel vermakelijk.

Mijn avontuur met 92 pond tussen dweilen, moppen, bezems en emmers onder een geel peertje van de noodverlichting duurde niet meer dan tien minuten. Ik keek op mijn horloge en rekende een kwartier terug. 92 pond keek naar

de vloer en knoopte tevergeefs haar vestje dicht. Ze had niets om te verbergen. Ik legde mijn handen onder haar borstjes. Ze waren warm en vooral klein.

"Ik ben ongesteld," snokte ze.

Haar adem fleurde op door de schoonmaakmiddelen in de halfvolle emmers. Abro, dubro, jiff en glorix voor de pisgoot.

"Neem hem dan in je mond," zei ik. Ik had voor de radio gehoord dat alle lichaamsopeningen geschikt zijn om wat maar past erin te steken.

In januari kreeg ik mijn ontslag, beter, werd mijn contract niet verlengd. In de stille tijd van het jaar wilde Hadderingh me niet betalen. De sociale dienst draaide op voor mijn levensonderhoud. Ik kreeg een brief met een hartelijke aanbeveling. "Vriendelijke omgang met gasten. Goede kennis van wijnen." Bij Hadderingh werd alleen rode huiswijn geschonken, en dat alleen als er "Hollanders" kwamen. "Hollanders" dat waren alle gasten die geen plat konden praten. Witte wijn hoorde volgens Hadderingh bij vis. Vis stond niet op de kaart. Door die aanbevelingsbrief zag ik ineens weer de film met huifkarren voorbijkomen. Lammetjes werpen, schapen scheren, fazanten afschieten en stokvis om mee te slaan, of voor versiering.

Na Hadderingh kwam ik in Herberg Moorman. De naam had niets met Moren te maken of met negers. In de herberg, bedandbreakfast, logeerden nooit negers, ook geen lichtbruine of gele mensen. Alleen blanken wisten Herberg Moorman te vinden. Jannetje Veentjer heette de baas, maar mevrouw vond Veentjer geen mooie naam voor een herberg. Jannetje Veentjer was getrouwd met Bernard Berkepiës. Waar mensen zich ook al druk over maken. What's in a name. Zoveel Engels ken ik nog.

Ik hield van de regelmaat en de rust in Herberg Moorman. 's Ochtends ontbijt voor de gasten klaarzetten. Ontbijtbuffet met suikerbrood, krentenwegge, beschuit en alle soorten brood uit het rek van bakkerij Ons Belang aan de Hoofdstraat. Koffie met warme melk, heet water voor thee, karnemelk, joghurt met fruit, cruesli, muesli en met bruine suiker. Vleeswaren, gerookte beenham, gegrilde achterham, Ardenner ham, Schwartwalder schinken, confiture van aardbeien, perziken en naast Edammer ook komijnekaas en geitenkaas. Bij Moorman, Jannetje Veentjer dus, heb ik leren ontbijten.

Jannetje Veentjer was een aardige vrouw die goed kon luisteren en na het luisteren kon ze goed uitleggen wat van me werd verwacht. Vaak handen wassen, vriendelijk zijn tegen gasten en anderen. Na het klaarzetten van het ontbijt zelf een korte pauze nemen en in de gaten houden of er nog koffie bijgezet moest worden.

In de eetzaal was de achterwand bedekt met een boekenkast met deurjes. Door het glas waren de boektitels te zien. Jannetje Veentjer had de boeken gerangschikt: romans, korte verhalen, horror, en Engelstalige boeken. Een kast met Duitse boeken zou van pas komen, er waren altijd veel gasten uit Oost-Friesland, maar Duitse boeken ontbraken.

"Duitsers komen om te fietsen en te sporten, niet om te lezen," zei Jannetje Veentjer. "Duitsers zijn buitenmensen. Ze houden van Frei Körper Kultur. De intellectuele Duitsers komen niet naar deze herberg. Ook andere intellectuelen komen hier niet." Ik weet niet of dat waar was. Ik wist wat een intellectueel is, maar ik herkende ze nog niet zo goed. Iemand die nadenkt over zichzelf en de wereld en stapjes verder komt in zijn inzichten en uitzichten. Ik wist toen nog niet of ik zelf een intellectueel was. Misschien kon ik ooit intellectueel worden. Dat leek me wel wat, maar als het niet zou lukken – intellectueel – was er ook geen man overboord.

Het was me wel helder dat de kans op groei van inzicht groter was bij Herberg Moorman dan bij CaféRestaurant Hadderingh. Ik was al maanden uit dat dorp – ik had een eigen huisje verderop in het ruige veld – maar regelmatig werd ik voortijdig uit een droom wakker terwijl ik bezig was – in mijn droom – een 92 ponder te penetreren. Altijd te vroeg wakker. Ik vroeg mijn moeder hoe dat kon, maar mijn moeder lachte wat en zei dat ze geen antwoord wist. Dat soort vragen moest ik maar niet meer stellen.

Na het ontbijt mocht ik kamers schoonmaken. Stofzuigen, dweilen, lakens afhalen en bedden opmaken. Die lucht, die geur van oude mensen in kleine warme kamers, ik herken het direct. Ik zette altijd eerst de ramen open, ook in de winter.

De laatste week dat ik bij Moorman werkte kwam ik in gesprek met een intellectueel. Ik herkende hem gelijk, al had ik hem nog nooit eerder gezien. De deurtjes van de boekenkasten in de eetzaal stonden open. De man bestudeerde de ruggen en nam af en toe een boek uit de rij. Ik ging naast hem staan. Ik had wel een vraag, maar ik voelde geen aandrang de vraag te stellen.

"Mooie collectie," zei de pensionado. Ik schatte hem tegen de zeventig. Grijze krullen tot in de nek, maar zonder bril. Ook geen leesbril. Overhemd met een dungesleten kraag. Een zuinige man.

"Mooie collectie," herhaalde de man en keek mij aan. Hij had nauwelijks wenkbrauwen. Ik kon heel goed zien dat ogen precies op de helft van het hoofd zijn aangebracht, door wie dan ook. Met een haardos lijkt het alsof ogen hoger in het hoofd steken, maar dat is schijn.

Ik herhaalde dat er een mooie collectie in de kast stond met romans, korte verhalen, horror en ook Engelstalige boeken. Ik zei dat Duitse boeken nog ontbraken. Ik lees nooit een boek. Sinds de middelbare school lees ik geen boeken meer, waarom zou ik? Wat ik overdag meemaak, en in de jaren dat ik bij mijn moeder en Albertje woonde ook wat ik thuis meemaakte, was me meer dan genoeg. Ik heb geen behoefte aan verhalen die bij elkaar bedacht zijn. Wat in het echt gebeurt, is me meer dan genoeg, zeker sinds ik van mijn moeder een iPhone kreeg. "Dan kun je me altijd bellen," zei ze. Volgens mij wil ze weten waar ik ben. Ik zet de iPhone overdag uit. Ik weet wel waar ik ben.

"Harry Potter, Vijftig tinten grijs, Kienhout, Wending, Laatkomer, Stoner. Heel actueel. En tweedehands, zie ik," zei de man. "Hoe kort leeft een boek," liet hij volgen. Hij zette de boeken terug.

Ik ken die titels niet. Ik zei het al. Ik lees niet. Ik luister naar de radio en als ik radeloos ben, dat ben ik nooit, zoek ik een film op internet.

"Mag ik de herberg een boek doneren?" vroeg de man.

Ik begreep hem niet. "Hoe bedoelt U?" vroeg ik. Ik weet dat ik vragen kan stellen als ik iets niet begrijp. Maar soms begrijpen anderen mijn vragen niet.

"Ik ben schrijver," zei hij en streek met zijn hand, bruine vlekken van ouderdom, op de vingers en de hand vanaf zijn achterhoofd naar voren. Het krulhaar boog even mee en viel weer terug.

"Ik heb een van mijn boeken meegenomen en ik wil dat boek graag achterlaten voor volgende gasten."

Voor veel zaken vraag ik toestemming aan Jannetje Veentjer, maar dit verzoek leek mij niet controversieel. Dat zou best mogen. Ik had ook wel gezien dat gasten stiekem een boek meenamen en niet terugzetten. Soms vond ik losse bladzijden onder een hoofdkussen. Uitgescheurd. Ik vroeg Jannetje Veentjer. "Ach," zei ze, "dat zijn opwindende teksten. Sommige mensen ontlenen daar plezier aan. Geeft niks."

Ik las een paar van die uitgescheurde pagina's, maar ik las niets bijzonders.

"U weet zelf het best of het een roman is, of een kort verhaal, of horror," zei ik tegen de man die licht in zijn schouders wegdook. Ik wees naar de etiketten op de boekenplanken.

Ik wilde weten hoe een schrijver zijn verhaal vertelt, of hij alles zelf heeft meegemaakt en wat hij weglaat. Ik keek opzij. En of hij wel eens een bladzijde uitscheurt; uit zijn eigen boek. Ingelijst hingen rechts van ons drie portretten aan de muur tegenover het raam met uitzicht op het gazon. De oude Veentjers op een rij in pentekeningen en in krijtstreep: Overgrootvader, grootvader en vader Veentjer. En een lege plek voor Jannetje Veentjer. Strenge heren. Overgrootvader uit Hannover. Hannover ligt in Duitsland. Ik ben er nog nooit geweest.

Als ik een boek zou schrijven, zou dat over mijn werk als kelner gaan. Maar ik schrijf geen boek over mijn werk. Ik maak mee en daarna maak ik weer iets anders mee. Ik had gehoopt, nou nee, dat is niet het goede woord, want hoop gaat over de toekomst en de toekomst houdt me niet zo bezig. Ik begin opnieuw. Geen hoop, maar als ik bij het schoonmaken van de kamers toevallig een 92 ponder aan zou treffen die vergeten was te melden dat de kamer nog niet vrij was. Als dat zo zou zijn, dan zou ik graag eens doen wat niet gebeurd is bij CaféRestaurant Hadderingh. Eenmaal moet het er toch van komen.

Na mijn proeftijd, en een verlenging met drie maanden mocht ik weer vertrekken. Ik kreeg op briefpapier van Herberg Moorman een aanbeveling mee: vriendelijke man, erudiet en brede belangstelling. Dat erudiet komt van de boekenkast. Ik had op een rustige middag alle boeken opnieuw in de kasten gezet. Niet op alfabet, maar op hoogte van het boek. Op elke plank liep de bovenkant van de boeken langzaam af van groot naar klein. Romans bij romans, verhalen bij verhalen – ik zag ook Onlanden van de pensionado – en horror bij horror.

Na Herberg Moorman kwam Restaurant Ambrosijn, dit restaurant is naar een wilde appelsoort genoemd, niet naar een eigenaar. De naam heeft eeuwigheidswaarde. Appels blijven bestaan, eigenaars sterven of vertrekken. Johnny Matroos kwam niet van hier. Hij was import, maar zijn vrouw was om de hoek geboren, en getogen, zei ze. Ze woonde een jaar op een eiland in de Waddenzee. Wat ze daar deed, weet ik niet. Ik hoefde dat ook niet te weten. Ze had Matroos meegenomen en wat bijzonder was: ze was de eerste vrouw bij wie ik vergat om het aantal ponden te schatten. Pas toen ik op de terugweg naar mijn huisje bij mijn moeder langs ging om verslag te doen van de eerste dag en mijn moeder vroeg hoe de nieuwe baan beviel, schoot me het geschatte gewicht (113 pond) van Lammechien Heitbrink door mijn hoofd.

Van Restaurant Ambrosijn naar mijn moeder kwam ik langs CaféRestaurant Hadderingh. Die nacht was de eerste keer dat ik niet over 92 pond droomde en te vroeg wakker schoot, zoals telkens gebeurde als ik bij mijn oude werkgever voorbijgefietst was.

Bij Ambrosijn ben ik weer onderop begonnen. Ze dachten dat ik niets kon, nou ja, een beetje. Lammechien en Johnny keken mee. Ik dweilde de keuken, pakte de vaatwasser in, sorteerde bestek en voorzag alle tafels van een waxinelichtje in gekleurd glas. Net alsof ik nog geen ervaring had. Ik had geen ervaring in Stijl en Gratie, zoals Lammechien dat noemt. Stijl en Gratie is import.

Het restaurant heeft een open keuken. Iedereen kon de kok zien, maar alleen zijn bewegend bovenlichaam. Een hoge brede rand voor de borden scheidde het restaurant van de keuken. Het is niet goed dat alle eters zien wat er gebeurt bij de bereiding, maar de illusie dat ze er bovenop zitten maakte veel goed.

Ik ben daar twee jaar geweest. Ze hebben me niet weggestuurd en ik mocht ook wel blijven, maar de bijzondere gerechten en de exquise liflafjes begonnen me tegen te staan. Heel stijlvol en gracieus, om met Lammechien te spreken, maar het was mij te ongewoon. Thuis aten we vijf dagen in de week aardappelen, een dag rijst en een dag pasta; macaroni of spaghetti. Dat zijn zeven dagen. Traditionele kost. Dat ben ik nu eenmaal gewend. Nu ik op mezelf woon, houd ik me ook aan dat ritme, tenzij ik avonddienst heb, dan eet ik in Heidezicht en kies ik uit wat over is. Maar als het kan eet ik aardappelen.

In Ambrosijn stonden op de kaart vier of vijf gangen en met koffie en likeur erbij nog meer gangen. Wie er kwam liet het breed hangen. Ik weet nu veel meer van rode en witte wijn en van rosé. Ik ken Chablis, Bourgogne, Spätlese, noem maar op en ik weet het onderscheid tussen whiskey en whisky. De ene is Iers, de andere Schots. Ik vind het heel prettig veel te weten, maar noodzakelijk is het niet. Ik kan ook wel zonder.

Ik weet nu ook waarom ik in Heidezicht op mijn plek ben. In dit restaurant durf ik mijn moeder uit te nodigen. In dit restaurant voelt zij zich ook op haar gemak. Het is net als thuis. Al zou ze wel moeten wennen aan de jazz. Als ze zou komen zorg ik voor Aritha Franklin of Percey Sledge. Grappig dat er vandaag voor het eerst een negerin in het restaurant was, met steil haar. Ik kon niet zien

of het ontkroesd was of dat het van indiaanse mixture van genen afkomstig was. Ze had brede heupen. Een dikke kont. Pas nu ik dit zeg doe ik een gok: 134 pond. Mooi dat er zwarte muziek in het restaurant klonk.

Meezingers en "Hollands" waren niet aan mijn moeder besteed. Het liefst wilde mijn moeder dat het stil is. "Ik heb al heel veel herrie in mijn hoofd," zei ze, toen ik nog thuis woonde. "Ik hoef niet meer lawaai erbij."

Nadat vader tegen een boom reed, eigen schuld of toeval, dat weten we niet en dat hoeven we ook niet te weten, is mijn moeder nooit weer op zoek geweest naar een nieuwe man. Een andere man. "Ik praat elke dag met vader," zei mijn moeder. Maar als ik vroeg waar dat gesprek dan over ging, lachte ze wat.

Mijn vader was een grappige man. Ik weet nog een paar grappen. Ik herhaal ze soms.

Vorige week dinsdag in de vroege ochtend haalde ik alle rollen wcpapier uit het invalidentoilet. Op die dag komt Meurders in zijn rolstoel. Hij poept elke dinsdag in Heidezicht voor de prijs van een kop koffie. In Huize Avondrood worden op die dag de sanitaire ruimtes gereinigd, zoals wc's daar heten. Hier poepen, dat mag van mij. Meurders is niet de enige die toiletbezoek betaalt via koffie of een pils. Geeft niks: Heidezicht is ook voor kleine en grote boodschappen. Meurders kijkt er altijd boos bij. Hij groet me nauwelijk, net alsof ik besmet ben.

"Ie liekt op een zwien," zei Meurders. "Een everzwien." En hij meende het.

Die dinsdag trok hij aan het alarmkoord. Ik bracht hem een nieuwe rol op het dienblad. Ik keek niet naar de rol. Ik keek strak naar Meurders en met de vrije hand trok ik aan het touwtje van de luchtverfrisserbus.

'Ie redt oe wel," zei ik. "Dubbellaogs. Ie vindt wel een begun. Of mut ik hum ofrollen?"

Meurders knikte dat hij zich kon redden en mij niet nodig had. Meurders keek nog net zo gramnietig als voor hij zichzelf het invalidentoilet inrolde.

Ik weet wel dat ik op een everzwijn lijk. Ik weet wel dat ik moeders mooiste niet ben. Dat hoeft ook niet. Albertje is ook niet langer moeders mooiste. Ik ben ook niet moeders mooiste. Moeder is dood. Ze ging dood toen ik een week bij Heidezicht werkte. In de ochtend was ik nog bij haar geweest. Op de fiets langs Ellermann met zijn warme kibbeling, langs Hadderingh waar ik geen dromen meer van had. En niet voorbij Ambrosijn dat aan de andere kant van het dorp ligt, met Lasagne van flensjes met ricotta, gepofte aubergine, muskaatpompoen en een vluchtige saus van Parmezaanse kaas, bijna failliet door de crisis.

Mijn moeder had de varkensharen uit mijn oren geknipt en mijn varkensneusharen uitgetrokken. Dat laatste deed verrekte zeer. Maar toen het voorbij was, was het over.

's Middags kreeg ik bericht van Albertje dat ik niet moest schrikken. "Moeder is dood," zei Albertje.

Ik schrok niet. Iedereen gaat een keer dood.

"De zon gaat elke dag zijn ondergang tegemoet," zei ik tegen mijn zus. "Als het een beetje kan, maak ik elke dag een nieuwe foto van die ondergang. Die van gisteren hoef ik niet meer te zien.'"

19 mei 2013

Na drie dagen op Schiermonnikoog 15-17 mei 2013

Ik was op een begrafenis

I.

'Ik was op een begrafenis.'

'Johan was op een begrafenis.'

'Ik was inderdaad op een begrafenis. Gisteren.'

Drie van de twaalf stoelen rond de rechthoekige vergadertafel zijn bezet. Ferdinand de Grijs bladert in papieren. De vijftiger met kaal hoofd en slierten vlassig grijs rondom is voorzitter. De oudleraar hoort en ziet alles in het vergadervertrek met drie glazen wanden en uitzicht op een weiland met zwartbont vee en enkele schapen. Ook na zijn voortijdig afgebroken schoolloopbaan heeft hij antennes gericht gehouden op intonatie en spreeksnelheid.

De Grijs hoorde Johan Medemblik die met langzame en gevoelvolle stem de mededeling deed. "Ik was op een begrafenis", alsof Medemblik nog niet terug was van de groeve en nog rondliep met de dode in de binnenzak van zijn donkere colbert met Schotse blokjes in rood, okergeel en blauw. Zwarte polo, zwart hemd, zwarte broek en zwarte schoenen. Dezelfde outfit als de vorige vergadering. Maar misschien droeg Medemblik weken achtereen dezelfde kleding. Zo'n man was Medemblik, maar wel voorzien van after shave en de geur van zevenkruidenshampoo. Voor een man van 48 had Medemblik een fors kapsel – donkerblond – zonder grijzen en lichtgolvend. Medemblik was een nette man, maar dat was niet voldoende voor getrouwde of vrijgezelle vrouwen.

En Kees Pot had in echo en met behoorlijk opgewekte stem opgemerkt: "Johan was op een begrafenis." De overbodige mededeling was niet tegen iemand speciaal gericht. Kees Pot treiterde omzichtig en op zo'n manier dat hij niet verdacht kon worden van enig sarcasme of leedvermaak.

Kees Pot bedoelde alles heel goed, dat zou hij zeggen als hij op zijn taal werd aangesproken. Kees Pot wist niet anders. Hij hoorde – al op de lagere school met den Bijbel – tot de pesters en dat was eigenlijk nooit voorbijgegaan. Maar Kees Pot gedroeg zich – wijzer geworden – mild zuigend in het geniep om ongestraft te scoren en lichte en puberale minachting in de vergaderzaal te laten hangen tot de voorzitter de vergadering zou openen en de lucht zou zuiveren met een kwinkslag. Kees Pot, midden dertig, gescheiden en twee kinderen onder zijn hoede, was te vroeg met zijn herhaling van de beladen mededeling. De andere bestuursleden stonden nog buiten te roken of wreven op het toilet hun gezichten in de plooi. Kees was een krijger, sommige vrouwen houden van krijgertjes. Maar meestal geven die vrouwen de krijgertjes weer door of leveren ze het geschenk vroeger of later af bij de kringloop.

De Grijs, Ferdinand voor intimi, deskundig op het gebied van maatschappijleer, sociologie en jodelen, was nog niet toe aan de opening van de vergadering. Beter: hij was toe aan de opening, maar de leden van het stichtingsbestuur

kwamen, ondanks herhaalde pogingen, standaard te laat. En als de bestuursleden na een doorzichtige gemaaktpissige aansporing op tijd kwamen, waren de directeur en de hoofdredacteur van de uitgeverij vertraagd. Het effect was hetzelfde. De eerste twintig minuten gingen voorbij met koffie voor de bestuursleden en thee voor de directeur en zijn uitgever – onderscheid moest er zijn – met praatjes over het weer, over tractoren en rooimachines op de binnenwegen en met een laatste openbare controle van internetberichtendiensten. Een en ander was decennia geleden blijkbaar al voorzien in de naamgeving van de uitgeverij en van de stichting: Volkseigene. Indachtig het lokale dialect door Kees Pot vertaald met: eigen peerd is gold weerd. De kinderen van Kees Pot reden op leenpaarden, sinds zijn scheiding kon hij zich geen ponies meer veroorloven.

II.

'Johan was op een begrafenis,' zei Ferdinand de Grijs met een spreektempo trager dan hij gewend was. De voorzitter keek de tafel in de rondte en vermeed oogcontact met Johan Medemblik en Kees Pot; twee bestuursleden die de confrontatie met elkaar niet schuwden en er zelfs genoegen aan leken te ontlenen. De pesterijtjes vielen volgens Kees Pot onder de vlag: To mock or not to mock, that is the question. Door Hendrik Ventjes die als laatste binnenkwam vertaald met: Mokken of niet mokken, dat is de vraog.

De Grijs streek bedachtzaam langs zijn gladgeschoren kin om te voorkomen dat het snijwondje weer open zou gaan. Ferdinand de Grijs had een dunne en gevoelige huid, niet het enige gevoelige aan de vrijwilliger in het bestuur. De Grijs legde zijn onderarmen op de tafel en vouwde zijn handen lichtjes met de duimen schuin naar boven gericht. De agenda en onderliggende vergaderstukken pasten precies in de driehoek tussen zijn armen en zijn buik, strak en stevig van de dagelijkse tien kilometer in snelwandelpas. De Grijs kende alle bospaden in de wijde omgeving en sinds de kinderen het huis uit waren en kleinkinderen op zich lieten wachten ook de bospaden in Duitsland, Frankrijk en Oostenrijk. Oostenrijk nog het meest. Maar hij merkte dat hij op Oostenrijk uitgekeken raakte. Oostenrijkers kregen last van smetvrees, leek het, van een vreemde smetvrees die hij nog niet kon duiden. Tegelijkertijd groeide bij De Grijs een nieuwsgierigheid naar het exotische, een gevoel dat hem verraste. Het had er alle schijn van dat zijn rechtlijnigheid hem in de steek ging laten.

'Misschien wil je er nog iets over kwijt, Johan? De begrafenis,' en zonder onderbreking liet hij volgen: 'Misschien zijn er nog meer mensen die iets dramatisch of ingrijpends hebben meegemaakt. Zo ja, dan maak ik voor de vergadering begint een rondje langs de velden.'

De velden waren de hebbelijkheden en bezigheden van de bestuursleden en de werknemers van de *Stichting tot Bevordering van de Streekcultuur in de Regio*, en met name de geschreven en gezongen uitingen van de doelgroep van het Volkseigene.

Johan Medemblik sloot zijn ogen en schudde zijn hoofd langzaam heen en

weer alsof hij knikkers in de gaatjes wilde laten landen van een kinderpuzzel. Kees Pot trok zijn wenkbrauwen omhoog, sperde zijn ogen wijdopen en pakte de pen van de stichting die door Janine Slikkerveer was rondgedeeld aan alle deelnemers aan de vergadering. Het was de gratis pen met het nieuwe logo van Volkseigene.

Kees Pot had niets dramatisch meegemaakt, niet dramatisch genoeg om aan de anderen mede te delen, en dat zei hij ook. Als hij diep in zijn hart keek, vond hij elk drama aanstellerij. Met zijn voormalige echtgenote en moeder van zijn kinderen – Joris en Marieke – in de nabijgelegen psychiatrische inrichting had Kees Pot enig recht van spreken. Al was de diepte van zijn hart nog niet door een onafhankelijke deskundige gepeild, wat drama en andere hoogtepunten aanging.

Er was niemand die iets dramatisch had meegemaakt. Over dramatische en ook over minder dramatische en niet dramatische zaken werd tijdens de vergadering bij voorkeur gezwegen. Ook door Janine Slikkerveer, al wilde ze na de rondvraag en de sluiting wel eens uit de school klappen. De vergadering was voor de Stichting en voor het Volkseigene; niet voor particulier leed. Tijdens en ook na de vergadering konden de vrijwillige en onbetaalde bestuursleden beleid maken voor de uitvoerenden; voor de directeur en de uitgever en voor steeds minder freelancers. Janine Slikkerveer maakte gebruik van de stilte die volgde.

'Jullie hebben allemaal de nieuwe balpen van Volkseigene voor je liggen,' zei ze. Janine was niet van het volkseigen, maar had haar wortels in Bolnes in de rook van Ridderkerk en onder de rook van Rotterdam met uitzicht op de Nieuwe Maas en de Lek. Kinderdijk en de scheepswerf van Smit lagen om de hoek, aan de overkant van de Noord.

Kees Pot legde zijn pen met net even te groot gebaar op zijn vergaderpapieren.

'Het is nog een proefzending. We kunnen nog besluiten een betere en duurdere kwaliteit pennen te nemen.' Ze draaide haar ronde hoofd met kort zwartgeverfd haar naar Ferdinand de Grijs. 'Als ik dat zo zeggen mag, voorzitter, aan het begin van de vergadering,' zei ze.

De Grijs knikte. Hij zag dat bestuurslid en bestuurssecretaresse Janine Slikkerveer haar ogen zwartomrand had aangezet. Te nadrukkelijk wat hem betrof, te dikke lijnen rond de donkerbruine ogen die betere tijden hadden gekend. Janine was drie jaar geleden haar baan als hoofd van een kinderdagverblijf kwijtgeraakt en had met moeite de rode en de witte wijn en de droge sherry af kunnen zweren

"Dat is niet gemakkelijk." had ze gezegd in de pauze van een eerdere vergadering. "Ik moet alles alleen doen."

Janine Slikkerveer moest alles alleen doen sinds, zoals ze had gezegd haar man: "met wie ik niet wettig was getrouwd, omdat mijn man met wie ik niet wettig was getrouwd een andere vrouw had met wie hij wel wettig was getrouwd, maar niet meer mee samenwoonde, omdat hij, die man van mij en

vooral de man van die andere vrouw, zich had verhangen."

Janine Slikkerveer mocht zeggen wat ze op haar hart had, en dat was veel, wist Ferdinand de Grijs, als ze maar niet alles tijdens de vergadering naar voren zou brengen. En wat de voorzitter betrof, ook niet in de pauze en liever ook niet na afloop van een vergadering. Maar Janine Slikkerveer was goed in agenda's en notulen. Of ze voor het bestuur behouden zou blijven was nog ongewis. Ze liep stage bij *De Laatste Eer*, uitvaartbegeleider leek haar een dankbaar beroep, vooral na haar levenservaring. Jammer dat Janine geen *native speaker* was, ze had een mooie roman in het Drents kunnen schrijven over stervensbegeleiding, moord, zelfmoord en pogingen daartoe en dat gecombineerd met euthanasie en palliatieve zorg. Misschien was er ook nog plek in zo'n roman voor ervaringen uit het kinderdagverblijf. Vooral in de veenkoloniën zou zo'n boek een bestsellerstatus kunnen bereiken.

Ferdinand de Grijs had zijn droom over een literaire loopbaan van Janine Slikkerveer thuis met zijn andere helft besproken, maar meewarigheid was zijn loon geweest. De echtgenote van Ferdinand de Grijs was niet van de literatuur, niet van het drama en niet van de thriller of de roman.

Ferdinand de Grijs keek de tafel rond. Hij zat met zijn rug naar de enige muur van het lokaal. Achter hem was de enige toegang tussen buffetkasten met kopjes, glazen, bestek en vazen met een herfstboeket. Boven het buffet hingen schilderijen van allochtone runderen op de Peesterheide.

De vergaderzaal was een uitbouw van caférestaurant *Het Keerpunt* dat bijna een kilometer van de lokale hoofdweg was gelegen aan de rand van een werkverschaffingsbos, aangelegd in de jaren dertig van de vorige eeuw. Op deze plek stond ooit een havezate, maar van het namaakpatriciërshuis in Drenthe was niet veel meer over dan de entree met twee ingekorte zijvleugels.

Alles van waarde werd langzaamaan gesloopt. Nog geen honderd jaar geleden was een einde gemaakt aan de fragmentatie van veldkeien en hunebedden, maar die destructie van het volkseigene was voortgezet in kanalisatie van beekjes en riviertjes en in ontginning van heidevelden en met beplanting van natuurlijke zandverstuivingen. Afbraak van synagoges en stookhokken naast boerderijen was inmiddels ook tot staan gebracht, maar de verrinnewering van naoorlogse nieuwbouw en karakteristieke armoedebouwwerken ging gewoon door. Om over taal en volkszang maar niet te spreken.

De streektaal, het meest tastbare en het meest bedreigde regionale erfgoed, kortom; het volkseigene. De lokale intelligentsia weigerde plat tegen hun kinderen te spreken, en ook onder de minder geletterden bleef conversatie in de regionale taal beperkt; uit liefde voor hun kinderen, al noemden ze dat niet zo. Beter was het wellicht om te spreken van regionale talen, want ieder dorp had een eigen variant, zodat voor autochtonen op slag helder was waar iedereen "vot" kwam. Allochtonen spraken de standaardtaal en verdrongen zonder opzet het dialect, ze gingen hun eigen gang, ook als de platpraters dat vreemd vonden.

De vitragegordijnen en de lichtdichte bordeauxrode overgordijnen waren

in de hoeken van de vergaderzaal geschoven, opgepropt achter grote potten met sanseveria's op bijzettafels. Aan de linkerkant, achter Janine Slikkerveer, Linus P. Rhei en Johan Medemblik was de parkeerplaats zichtbaar en had de vergadering uitzicht op grote houten picknicktafels met plek voor – mits niet breed – zes personen; aan weerszijden drie personen naast elkaar. Maar er zat niemand buiten. Het was te klam en te somber op deze laatste vrijdag in september. En tien uur in de ochtend met dauw op het gras, was nog te vroeg voor een picknick.

Linus P. Rhei vertegenwoordigde de jonge schrijvers en dichters uit het fonds van Volkseigen. Dat wilde zeggen: schrijvers tot 55 jaar. In trage handbewegingen trok de dichter van bij vlagen onbegrijpelijke poëzie – hermetisch in de vaktaal – ovalen en cirkels met de nieuwe pen. De agenda veranderde langzaam in een kunstwerk.

De Grijs werd alert, voorzover hij dat nog niet was, en bereidde zich voor op stekelige opmerkingen en boosaardige uitvallen van Linus P. Rhei. Rhei die sterk hechtte aan de P. tussen zijn roepnaam en achternaam. "Om duidelijk te maken dat ik niet mijn broer ben," had hij gezegd. In herhaling, zoals heel veel van Linus P. Rhei een herhaling was van zetten. Maar bij wie niet? had Ferdinand de Grijs gedacht.

Die vraag was een paar maanden geleden onverwacht bovengekomen nadat hij zich naast zijn Janine, die geen Slikkerveer heette maar Oostergetel en die idolaat was van Bach en van jodelen, op zijn rug had gedraaid en zijn blik naar de plafondlamp van de slaapkamer had gekeerd. "Alles is herhaling. Bij wie niet?" Het was op die zondagavond duidelijk een retorische vraag geweest, want een antwoord had hij niet gezocht.

Na de daad was Ferdinand de Grijs, zoals elke keer, binnen de kortste keren in slaap gevallen. Hij had niet gemerkt, net als de vorige zondagen, dat Janine Oostergetel eerst de badkamer had bezocht voor ze weer naast hem in bed was geschoten. Maar de volgende ochtend was de vraag weer voorbijgekomen, met Janine naast hem in diepe rust. Ferdinand de Grijs had op die zomerochtend besloten dat hij niet langer van jodelen hield.

Aan het uiteinde van de vergadertafel, naast elkaar met de rug naar Froukje 20, Hermien 17, Bertha 28 of hoe de koeien ook mochten heten, zaten Bernard Smook – die naar zijn zeggen nooit had gerookt – en Hillegonda Tetsuaki. Bernard Smook was de directeur van Volkseigene en Hillegonda Tetsuaki was zijn rechterhand en full time uitgever. Hillegonda had een Japanse vader en haar moeder kwam uit Costa Rica, maar ze was teruggekeerd naar Zwartemeer waar de voorouders van moeders kant ooit het veen waren ontvlucht om in MiddenAmerika het geluk te vinden. Tevergeefs, dat wel. "Geluk, dat vind je thuis," had Hillegonda gezegd. En om de verwarring compleet te maken: "Thuis is waar je bent."

Hillegonda was vanaf haar elfde jaar opgegroeid aan de Kamerlingswijk met uitzicht op Duitsland. "De Gründlichkeit heb ik van mijn voorouders uit Niedersachsen. Opa en oma uit Sustrum en Walchum," had ze bij het sollicita-

tiegesprek gezegd. Maar Ferdinand de Grijs had Hillegonda vooral in dienst genomen om haar kleur, tussen Japanse thee en Costa Ricaans koffiezwart, en om haar uitnodigende lach die zo node werd gemist bij Volkseigene. Naast reiskostenvergoeding was een gulle lach wel het minste waar de tientallen vrijwilligers bij Volkseigene recht op hadden. En het leeftijdsverschil tussen Bernard Smook (48) en Hillegonda Tetsuaki (34) was voldoende groot om geen hinderlijke affaires te krijgen in de top van Volkseigene; althans dat was de verwachting.

"Mien kleur past bijkaans niet goed bij de bevolking, maar wel bij de sangen heide," had Hillegonda Tetsuaki bij het tweede sollicitatiegesprek gezegd.

Linus P. Rhei had zijn bezwaren ingeslikt, al was het contre coeur – Linus P. had het niet zo op vreemdelingen, behalve in de literatuur – en had met haar benoeming ingestemd. Er was weinig keuze. Hillegonda was de enige die op de advertentie had gereageerd. Volkseigene bleek niet populair, daarbij kwam wellicht dat de beloning nauwelijks boven het minimumloon uitkwam. Volkseigene bleef in de traditie van dubbelties en kwarties.

Rechts van de voorzitter zaten aan de lange kant van de vergadertafel Kees Pot en de laatste twee bestuursleden van Volkseigene. Hendrik Ventjes was de zeventig gepasseerd en had na zijn vijftigste geen boeken meer geschreven van enig belang. Zijn boeken waren wel uitgegegeven door Volkseigene, maar het gros was via donateursgeschenk, kerstpakketboek en ramsj bij het oud papier terechtgekomen. Ventjes had daar geen aanstoot aangenomen. Zo verging het immers ook de groten. Nobelprijswinnaars lagen ook bij De Slegte, al heette die winkel niet meer zo. Ventjes voelde zich voor het leven benoemd als onbezoldigd bestuurslid. En niemand durfde hem op grond van de statuten weg te sturen. Bij vergaderingen en presentaties van boeken – hij kwam niet bij muziekuitvoeringen – was hij altijd gekleed in een grijs pak met krijtstreep en een zwart glimmend vest onder zijn jasje. Sinds kort bracht hij een Duutse pet mee, maar die hield hij in de hand. Niemand had hem nog met de pet op zijn kale schedel betrapt.

Ventjes kreeg een afwijkend kerstpakket; hij had alle uitgaven van Volkseigene al in de boekenkast. Ook de winkeldochters. Zijn gehoor was nog prima, maar de muziek uit het fonds van Volkseigene hoefde hij niet. "As ik muziek heuren wil," had Ventjes gezegd, "gao ik wel hen buiten." Onhelder bleef of hij buiten de vogels hoorde fluiten of bedacht was op het geluid van paarden, tractoren, vlegels en dorsmachines. "Frisia non cantat," had hij gezegd "en dat geldt ook voor Drenten."

Naast Ventjes zat Isabell VerBeuving. Jonge blom. Blond, blauwe ogen, ovaal gezicht, donkere wenkbrauwen, waarvan niet duidelijk was of het de natuurlijke kleur was, of dat ze die haren had bijgekleurd. Isabell VerBeuving woonde in het midden van de provincie, tussen Elp en Orvelte, en studeerde communicatiewetenschappen in Groningen. Iedereen in het bestuur, ook Linus P. Rhei was blij met haar jeugdige en vrijwillige inbreng, zowel wat lichaam als geest aanging. Misschien zelfs meer wat haar geest aanging dan haar lichaam.

Vergelijkbare lijven, ze was schatplichtig aan Breughel, waren voldoende aanwezig, net als haar smalle mond met een bredere bovenlip dan onderlip, maar waar het aan ontbrak, ook bij Volkseigene, was aan mensen met een heldere geest. Isabell VerBeuving had een heldere geest en ambitie om auteur van een bestseller te worden. Een bestseller met diepgang, dat was haar uitdaging. Een bestuursfunctie leek haar een goede opstap. De regionale taal werd niet genoemd als ze over bestseller sprak, maar dat leek geen probleem, indachtig de lokale filosofie: wat niet was, dat kon nog komen.

III.

'De opening,' zei De Grijs. 'De opening en de agenda. Ik open de vergadering.' Hij schoof het papier met de twaalf punten van zich af. 'Janine, bedankt voor het voorbereidende werk.' De Grijs knikte opzij.

Janine Slikkerveer knikte terug. Het "Graag gedaan" hield ze voor zich sinds de voorzitter haar buiten de vergadering mild had gevraagd dat niet telkens te zeggen. Haar rechterhand gleed als vanzelf naar haar hart, opgeborgen en regelmatig kloppend achter de ruime ovale opening aan de bovenkant van haar zwarte jurk. Haar hart dat goed beschermd werd door haar voorkomen dat ze zorgvuldig koesterde, maar dat ze indirect toch met enige overgave aan de vergadering toonde. Johan Medemblik weet haar expressie van lichaam en gebaar aan haar afkomst, de frivole invloed van grootsteedse rook van Rotterdam bij westenwind. Geen woorden, maar daden.

Johan Medemblik vergiste zich wel vaker. Johan Medemblik was vooral met zichzelf bezig, met zijn *writers block* en met zijn sierkippen die in de rui waren. Hij had er moeite mee vrouwen als mensen te zien. Vrouwen waren voor hem exoten en hij had de handleiding nog niet gevonden, ook niet op internet. Van sierkippen wist hij veel, zo niet alles.

Janine haalde haar hand weer weg van het open ovaal in haar jurk. Een glimp van de blanke toppen – en het dal – der duinen werd zichtbaar, voornamelijk interessant voor Kees Pot die schuin tegenover haar zat. Johan Medemblik werd door Linus P. Rhei en een lege stoel van Janine Slikkerveer gescheiden. Daarbij kwam dat Johan Medemblik nog met het lijk bezig leek, in gedachten. Johan Medemblik was op een begrafenis geweest.

'De agenda,' vervolgde de voorzitter, 'laten we even voor wat hij is.' De Grijs legde beide handen plat op de tafel. De nieuwe pen liet hij rusten.

'Ik keer de volgorde om,' zei hij. 'De ingekomen stukken, mededelingen, rondvraag, financiën en wat er verder aan de orde moet komen, slaan we eerst over. Dat is het voorrecht van een voorzitter,' zei hij met een voorzichtige grijns, 'ik mag de volgorde veranderen. We beginnen gelijk met het hoofdpunt. Punt negen.'

Punt negen was op verzoek van Bernard Smook, zonder medeweten van Hillegonda Tetsuaki, als een van de laatste punten geagendeerd. "Toekomst en belang van Volkseigene". Dit punt leende zich tot nu toe uitstekend als afsluiting

voor het laatste kwartier. Niemand kon zich dan een buil vallen aan de uitkomsten, uitkomsten die achterwege zouden blijven omdat de klok onverbiddelijk het heden wegtikte.

Deze laatste vrijdag van september zou de wereld, althans de wereld van de regio, althans zijn eigen leven als voorzitter van Volkseigene en zijn leven als mens, veranderen, als het aan Ferdinand de Grijs zou liggen. Tot half vier had hij uitgetrokken om de plaats van Volkseigene in de samenleving te bepalen. Plenaire gedachtenwisseling tot de lunch, een korte wandeling langs de houtwallen – de strubben – en langs het Diepie. Voor de thee volgden samenvatting en hoofdlijnen voor de toekomst. Na de thee bleef er ruimte voor financiën, wvvttk, rondvraag en sluiting, maar als ervaringsdeskundige wist hij dat na de thee iedereen als volbloed paard de stal zou ruiken. Het weekend begon voor de meesten, de vrijgestelden en de nietvrijgestelden, veelal rond het middaguur en de extra tijd in de vrijdagnommedag was al een aanslag op de individuele vrijheid. Maar de vergadering zou tot acht uur duren. Er was voorzien in een lopend en warm buffet in de herstelde havezate.

De Grijs had aangegeven dat hij zich verheugde op de dag, op het samenzijn en op het buffet met muzikale ondersteuning van damesduo Parade. Ze zouden elkaar nog beter leren kennen en hopelijk een richtingaanwijzer kunnen maken en planten voor de nabije toekomst. De verre toekomst lag, zoals hij zei, te ver weg om in te kunnen kijken.

'We zijn piskijkers,' had hij frivool opgemerkt, 'en pis is ook nooit ver weg.' En hij ging verder met: 'Ook niet als we naast de pot pissen.' Er volgde een ongemakkelijk stilte.

'De toekomst. De toekomst van Volkseigene. Het gaat om de toekomst van het Volkseigene, het eigene.' Even leek het alsof hij met een glazige puberblik naar het andere eind van de tafel keek.

IV.

Johan Medemblik erkende als eerste dat hij de toekomstnotitie niet had gelezen. Meer zouden volgen.

'Ik was op een begrafenis,' zei hij en stak zijn linkerhand in het rechterbinnenzakje van zijn jasje. In die binnenzak had hij een foto van de overledene en een bidprentje, maar die haalde hij niet tevoorschijn.

'Johan was op een begrafenis,' herhaalde Kees Pot con dolore, alsof hij zelf de voorganger was geweest bij de teraardebestelling.

'Ik was inderdaad op een begrafenis. Gisteren.'

Ferdinand de Grijs schudde kort zijn hoofd, tikte met de pen op de tafel en keek Kees Pot voldoende lang aan, althans dat hoopte hij. De voorzitter verlegde zijn blik naar Hendrik Ventjes die naast Kees Pot zat, wederom met een lege stoel ertussen.

Achter de drie bestuursleden aan zijn rechterkant was een weelderige kruidentuin zichtbaar en een zanderig boerenpad dat verderop in het bos ver-

dween. Twee ruiters waanden zich ongezien. Ze wipten op de paardenruggen in vaste regelmaat op en neer. Een lichtbruine merrie en een Appaloosa, wit met bruine vlekken.

Appaloosa, mooie paarden, import uit de Verenigde Staten, gewend aan prairies en buffels, wendbaar, taai, goed karakter, kleine spitse oren, brede borst, met hoog geplaatste staart en een rond en krachtig kruis. Uitstekende galop. Een aanwinst voor de provincie waar aanvankelijk niemand naar uit zat te kijken. In Peize was de eerste Appaloose hengst 's nachts in een weiland met een jachtgeweer doodgeschoten. De Drentse fokkers zaten niet op vreemd bloed te wachten. Jaren zeventig. Wat was er veranderd in de jaren? Was er iets veranderd?

'Misschien kan Hendrik het spits afbijten. Hendrik Ventjes jij loopt heel veel jaren mee bij Volkseigene en wettelijke voorgangers. Waar moeten we heen met de literatuur en muziek?' Ferdinand de Grijs liet zijn vergaderorde geheel volgens zijn vooropgezet plan verlopen.

Hij wist waar hij kon eindigen om subsidie en bestaansrecht niet in gevaar te brengen. Winn or loose. App or loose.Maar vandaag zou hij zijn spel volgens zijn eigen ongeschreven regels spelen.

Het kronkelpad was wellicht niet helemaal bekend, maar de uitkomst was zuiver. Al wisten de bestuursleden, directeur en uitgever nog niet wat ze collectief met hun knikkende koppen bevestigden.

'Was dat van Lammie Mulder? De begrafenis?' vroeg Ventjes aan Johan Medemblik.

Medemblik schudde zijn hoofd.

'Nee, niet van Lammie Mulder.'

"Nee, niet van Lammie Mulder," mompelde Kees Pot onhoorbaar.

Kees Pot had geen contact meer met zijn ex en ook niet met zijn exschoonmoeder. Ondanks zijn jeugdige leeftijd leek Kees Pot iedereen te kennen, maar misschien kwam dat door zijn bijna dagelijkse bezoeken aan zijn vrouw in de psychiatrische inrichting. Ferdinand de Grijs tikte met zijn pen op tafel.

'Nou goed,' zei Ventjes, 'dan de schrieverij.' Ventjes pakte de stapel papier tussen zijn vingers en schudde de blaadjes in een rechte stapel.

'Dit is een dik pak papier en dit is veul wark geweest voor de schrijver. Ik vind er veel nuttige voorstellen in. Sommige veurstellen herken ik.' Hij legde de stapel voor zich op tafel. 'Ik loop al een poosje mee, al wordt het lopen wel minder.'

'En?' vroeg De Grijs, 'En heb je nog toevoegingen of aanbevelingen?'

'Deurgaon, gewoon doorgaan en nooit opgeven, dat wil ik zeggen. In eerste instantie.' Ventjes bracht het koffiekopje naar zijn mond, maar halverwege keerde hij de handeling om.

Janine Slikkerveer schoof haar stoel naar achteren. Haar oranje pantykousen staken scherp af tegen het zwart van haar jurk. Het had er alle schijn van dat ze nieuwe schoenen had met halfhoge hakken en een extra zwart bandje om de enkels. Met Ferdinand de Grijs luisterden de aanwezigen naar het klikklak-

ken terwijl Janine Slikkerveer de thermoskan naar de andere kant van de tafel bracht. Linus P. Rhei merkte op dat Janine Slikkerveer toch niet van die zware stelten onder het gat had als hij steeds had vermoed. Hoger, hoger daar zou nog ruimte zijn, tussen de dijen. Lege ruimte, vacuüm misschien. Dat viel hem mee. Als er al een vacuüm was, dan vond die ruimte een waardige afspiegeling in de ovale opening van haar jurk, met tijdelijke inkijk als ze de thermoskan op tafel zette. Een eenmalige gebeurtenis die, wat Linus P. Rhei betrof, te snel voorbij was gegaan.

'Jullie mogen gewoon deurpraten,' zei ze. Ze bloosde niet.

Janine schoof de thermoskan verder naar voren tussen Kees Pot en Hendrik Ventjes. Inschenken, dat konden de heren zelf wel.

'Of niet, manlu.' Hillegonda Testsuaki was de enige die hoorbaar lachte. Ferdinand de Grijs knikte instemmend.

V.

'Misschien mag ik,' zei Isabell VerBeuving. 'Misschien mag ik proberen iets naar voren te brengen.' Ze schoof haar stoel dichter tegen de tafel zodat ze bijna klem kwam te zitten.

Vlaamse van huis uit maar in Ons Noorden blijven hangen na een bezoek aan Noorderlicht. Fotografie was haar passie, na literatuur, al ging fotograferen haar in deze levensfase beter af dan gedichten en korte verhalen. Voor echte verhalen had ze wellicht nog te weinig meegemaakt, had ze gezegd, en dat was ze bezig in te halen. Frisse verkering opent wel vaak dichterlijke en prozaïsche bronnen, maar de schrijfsels van overdadige hartstocht beklijven zelden. Dat was in Vlaanderen niet anders dan hier. Al deed het werk van Louis P. Boon wel anders vermoeden. "Of niet Louis," had ze tijdens een eerdere vergadering met een gemaakt obscene glimlach naar Linus P. Rhei gezegd. Vruchteloos. Humor van was niet zijn sterkste kant. Ook niet als de grap van een zuster van Mieke Maaike kwam. Herman Brusselmans, daar kon Linus P. Rhei wel om lachen.

Ferdinand de Grijs knikte. Hij had een zwak voor Isabell. Ze had zijn dochter kunnen zijn, maar hij had – helaas vond hij en zijn eigen Janine was het daarmee eens – alleen zonen verwekt. Zonen die er tot zijn verdriet maar niet in slaagden schoondochters thuis te brengen.

Isabell was mollig, had blonde krullen en een licht Vlaams accent als de dame van de tomtom die iedereen de bekende weg wees. Een dochter van eigen zaad had er genetisch en ook fenotypisch anders uitgezien dan deze dochter van de Kapellekens Baan. Naar verwachting van Ferdinand de Grijs zou zijn dochter slanker zijn en met minder borstpartij. Maar dat waren zinloze gedachtenspinsels. Wie niet geboren is, kan ook niet sterven, en vooral; ook niet leven, niet eten, niet vrijen en zich niet voortplanten vond De Grijs.

Het was duidelijk dat hij zijn onderwijsloopbaan nog niet te ruste had gelegd en vrijelijk putte uit zijn filosofisch getinte wise cracks, zijn banale plattelandswijsheden en zijn pseudoliteraire aforismen. De Grijs had veel boeken

gelezen, dat werkte in zijn voordeel als voorzitter van Volkseigene, maar lezen van literatuur was geen noodzakelijke voorwaarde om de streekcultuur te redden. De Grijs had naar eigen zeggen alleen de essenties van de literatuur en nonfictie aan zijn gedachtenrepertoire toegevoegd. 'Met een duur woord zou ik dat "wijsheid" willen noemen, maar liever spreek ik daar niet over.' Het was maar borrelpraat, niet voor tijdens de vergadering, vond hij, niet voor notulen.

'Ga je gang,' zei de voorzitter. 'Graag, Isabell, graag.'

Een jonge vrouw het woord geven, wat was er mooier op de laatste septembervrijdag?

De Grijs voelde een tinteling onder zijn middenrif. Een mooie gevulde vrouw met een open gezicht en heldere blik de ruimte geven, wat was er mooier? Niets toch.

'Lezen,' zei Isabell. 'Lezen is voor mij intimiteit. Lezen doe ik het liefst als ik alleen ben, samen met mijn boek. Als het over de toekomst van Volkseigene moet gaan, dan moet het volgens mij vooral gaan over intimiteit, of,' liet ze volgen, 'of over gebrek aan intimiteit.'

Johan Medemblik schoof op zijn stoel een eindje naar achteren. Dat kon, hij had zwaar met zijn ellebogen op de vergadertafel geleund. Zonder dat hij er weet van had gleden zijn handen – tegen elkaar als de handen van een priester tijdens de heiliging van het brood en de wijn – naar zijn kruis tussen zijn klamme dijen. Misschien was hij wel ziek, misschien zou hij naar huis moeten gaan, misschien zou hij in bed moeten liggen, misschien ging hij wel dood. Maar er was niemand thuis.

'Intimiteit,' herhaalde Isabell VerBeuving langzaam alsof het een onbekend en volslagen nieuw begrip was, 'ja, over intimiteit daar wil ik anderen wel eens horen.'

Ze werd op haar wenken bediend. Niet door Bernard Smook, die probeerde zo lang mogelijk buiten de discussie te blijven. Smook had veel te verliezen door de ontlezing en door de afname van waardering voor traditionele regionale cultuur. De nood was nog niet zo hoog dat hij uitkeek naar een andere baan, maar – nog geen vijftig – hij hield wel rekening met een carrièreshift op termijn. Hopelijk pas als zijn tieners het huis hadden verlaten, en wellicht volgde met het vertrek van zijn zonen ook de uithuisplaatsing van zijn geregistreerde partner Monica. Bernard Smook was er aan toe. "Ich brauch Tapetenwechsel," had hij gezegd en er zíjn vertaling van het lied van Hildegard Knef bijgeleverd. Hij wilde een andere vloerbedekking, een ander matje. Bernard Smook schaamde zich slechts een beetje.

"Dream on, dream on," had Hillegonda Tetsuaki gezegd toen hij in die openhartige bui zijn gedachtenspinsels naar buiten had laten stromen.

Het was Bernard Smook helder geworden dat de kruising tussen Japan en Costa Rica hem de baas was. Zwijgen leek Bernard Smook een goede verdedigingsstrategie, en zwijgen ging hem van nature goed af. Thuis mocht hij lege briefjes inbrengen, zoals hem in herhaling was verteld. En na Monica – vijf jaar ouder dan Bernard Smook – leek Hillegonda Tetsuaki – afgezien van de kleur –

veels te jong als opvolger van zijn huispaard. Bernard Smook had zijn Monica na drie ruzies in de relationele sfeer ervan kunnen overtuigen dat het beste paard weliswaar op stal – het werk – werd gevonden, maar dat Hillegonda geen belangstelling had voor de oude bok, die hij in de ogen van Hillegonda was.

Maar oude bok had Hillegonda hem nooit genoemd – een kwestie van beschaving – en ook de warme aanhaligheid van de Zwartemeerse gaf Bernard Smook geen aanleiding tot gedachten aan een overstap. Er waren immers ook nog naobers met gedachten en handelingen als het ging om onconventioneel gedrag als echtscheiding en de eigen pik achternalopen, vooral als dat lichaamsdeel naar een buitenlander wees, ook al had ze een paspoort dat in Emmen was afgestempeld. Kortom, Bernard Smook voelde de praktische bezwaren van Willem Elsschot; dichter uit Vlaanderen net als Isabell VerBeuving.

Bernard Smook had zo zijn eigen gedachten over intimiteit, maar zou daar niet snel mee op tafel komen. De plattelands uitleg over intimiteit liet hij zonder wrok over aan Linus P. Rhei die gretig zijn hand opstak.

'In dit verband wil ik graag een echte schrijver citeren,' zei Rhei die al te lang had gezwegen en zijn kans schoon zag. 'Ik lees momenteel met zeer veel genoegen Isaak Babel. Een Rus, maar dat wisten jullie al.'

De Grijs vreesde het ergste. Linus P. Rhei hield van een kalme aanloop en wist op onverwachte momenten toe te slaan. Niet altijd kwamen de mokerslagen als onverdeeld genoegen tevoorschijn. Linus P. Rhei mocht dan de letter P. tussen zijn voornaam en zijn doopnaam koesteren, vooral om niet verwisseld te worden met zijn broer Prugel L. Rhei, maar het leek eerder geluk dan toeval dat de ene broer in beslotenheid zijn vrijheid afwachtte, terwijl Linus P. Rhei buiten de cel als een ongeleid projectiel zijn gang ging.

'Schiet op,' zei Isabell VerBeuving. 'Citeer!' Haar Vlaamse Breughelhoofd gleed licht achterover zodat haar hals goed zichtbaar was, een enkel rood puntje zag Linus P. Rhei. Het stadium van zuigvlekken was deze vruchtbare vrouw allang voorbij.

'Het verhaal heet *Op het veld van eer,*' zei Rhei. 'Isaak Babel – een Jood – heeft veel veldslagen beschreven, vooral naverteld uit authentieke bronnen.' Rhei pauseerde om zijn woorden zwaarder te laten wegen. Hier was een erudiet en belezen man aan het woord. Babel, Paustovski, Toergenev, Tsjechov, Tolstoi en anderen uit de Russsische Bibliotheek van een collega uitgeverij.

'Dat doet een echte schrijver ook. Een echte schrijver hoeft niet alles mee te maken om een goed verhaal te kunnen schrijven. Een echte schrijver.' Het was duidelijk dat Linus P. zichzelf niet uitsloot. 'Een echte schrijver luistert, leest, observeert en maakt nieuwe combinaties.'

'Citeer,' zei Isabell Beuving. Haar lippen weken uiteen als van een vleermuis om een vlieg te pakken. Getuite lippen, aan de binnenranden minder rood dan aan de buitenkant, vanwege de lippenstift.

'Kalm aan,' zei Rhei. 'En een echte schrijver combineert woorden en zinnen in een prettige stijl, een stijl die soms best ingewikkeld mag zijn. Ingewikkeld maar wel helder.'

‘Genoeg,’ zei Isabell VerBeuving. Ze leunde voorover en streek met haar rechterhand van haar kin naar beneden langs haar hals en stopte bij de hanger met zilveren snoek, bekende roofvis uit Runde, Hunze en Oostermoerse Vaart.

Linus P. Rhei citeerde: ‘”Op driehonderd meter van de loopgraven zag Ratin een menselijke gedaante. Het was soldaat Vidoux, Vidoux de idioot. Hij zat ineengedoken op de bodem van een vochtige kuil. Er was daar ooit een granaat ontploft. De soldaat deed wat miezerige oude mannetjes in de dorpen,” Linus P. Rhei keek nadrukkelijk en met een zekere triomf naar Hendrik Ventjes tegenover hem.

Ventjes moest niets van citaten hebben. Nu niet, en in het algemeen niet. Citeren was voor lezers, niet voor schrijvers. Ventjes sprak te graag voor en over zichzelf.

Linus P. Rhei herhaalde met zichtbare graagte: “De soldaat deed wat miezerige oude mannetjes in dorpen en verdorven kwajongens in openbare toiletten doen ter vertroosting.”

Linus P. Rhei streek met zijn bovenhand langs zijn mond en sloot af met: ‘Einde citaat. Pag. 119.’

Even bleef het stil. Bertha 28, het kan ook Hermien 19 zijn, ging staan en daarna volgden de andere koeien, geheel conform de meest recente wetenschappelijke inzichten. Als één koe gaat staan, volgen er meer.

‘Knopen dicht. P. Rhei,’ zei Hillegonda Tetsuaki. ‘Gedraag je.’ En een klaterende lach ontsnapte uit de ronde mond en in een fractie van een seconde veranderde haar gezicht in een donderwolk.

‘Intimiteit, intimiteit. Wat een godvergeten opvatting hoor ik hier, ja van jou Linus P. over intimiteit. Net alsof je dat nooit hebt gekend.’ Haar ogen trokken dicht en haar gezicht kreeg de milde trekken terug. Met zachte stem zei ze:

‘Wereldliteratuur, inderdaad, maar dan uit het verband gerukt door een verdorven kwajongen met een gebroken geweertje, met een waterpistool.’

Rhei was niet de enige liefhebber van al dan niet literaire Joodse Russen. Hillegonda Tetsuaki, cum laude gepromoveerd op samenstellingen met Jood of Joden in de Nederlandse literatuur. Vetjeude, krangenjood, viooljood, florijnjoden, zwienepuut. Meestal een negatieve connotatie met verwijzingen naar muziek, handel, hypocrisie en boerenslimheid. De positie van Joden in Rusland was een zijspoor bij haar onderzoek geweest, maar haar geheugen liet haar niet in de steek.

VI.

‘Je bent me duidelijk de baas,’ zei Linus P. Rhei terwijl hij koud water over zijn polsen en zijn handen liet stromen. ‘Je bent veel slimmer dan ik, vooral in discussies.’ In de spiegel zag hij Hillegonda Tetsuaki die achter hem stond en wachtte tot hij de wasbak zou verlaten.

‘Ik waardeer je inzichten en je soepele omgang met dwarsverbanden. Chapeau,’ liet hij volgen terwijl hij de kraan dichtdraaide.

Ze stonden in de gemeenschappelijke toiletruimte. Voor mannen en vrouwen waren er aparte toiletten, maar de handenwasruimte was nog gemeenschappelijk in de oude havezate. Alsof het gebouw nog ingericht was op vroeger jaren waar de mannen naar buiten gingen als ze het water kwijt wilden.

'En wat ga je in deze verplichte pauze doen,' negeerde Hillegonda zijn opmerkingen.

De voorzitter had iedereen anderhalf uur gegeven om over de bevindingen na te denken; over het verleden, heden en vooral over de nabije toekomst van Volkseigene. "Hoe nu verder?" was de boodschap voor de lunch en de aanbevolen wandeling in het herstelde landschap. "Misschien vertelt het landschap waar de toekomst ligt," had De Grijs opgemerkt. De meewarige blikken van Hendrik Ventjes en van Linus P. Rhei had de voorzitter genegeerd. Nee, het Drentse landschap was niet open, op de veenkoloniën na.

'Ik zou je willen verkrachten,' antwoordde Linus P. Rhei terwijl hij Hillegonda Tetsuaki met een grijns op zijn gezicht strak in haar donkere spleetogen keek. 'Als je me deze dichterlijke vrijheid permitteert.' Linus P. schudde het water van zijn handen en stak ze uit naar de automatenrol. 'Ik heb het nog nooit met een andere kleur gedaan. Ik zou je willen verkrachten. Con forza, con fuoco.'

VII.

Na de verse groentensoep, de vleeskroket en de boerensalade met herfstkruiden uit eigen tuin hadden Janine Slikkerveer en Hillegonda Tetsuaki de wandelschoenen aangetrokken. Ook Johan Medemblik en Linus P. Rhei voelden wel voor een frisse neus. Isabell VerBeuving bleef in conclaaf met de voorzitter om haar ideeën over de toekomst verder vorm te geven. Hendrik Ventjes was toe aan een kwartiertje achter de pet, die hij daarvoor had meegenomen. Kees Pot en Bernard Smook gaven er de voorkeur aan buiten aan de picknicktafel te roken. Smook met een pijp, dat telde immers niet. Kees Pot gaf de voorkeur aan Zware Jongens, zoals hij de shag noemde.

VIII.

Janine Slikkerveer en Johan Medemblik liepen naast elkaar over het boerenpad, buiten directe gehoorsafstand gevolgd door Hillegonda Tetsuaki en Linus P. Rhei. Niemand van de koppels liep hand in hand, want dat was niet nodig en dat was nergens goed voor.

'De havezate is al heel oud,' zei Janine Slikkerveer. Dat leek haar een goede inleiding om dramatische onderwerpen voorlopig uit de weg te gaan. Ze voelde geen aandrang haar kennis en kunde en haar prille ervaring als uitvaartbegeleider in te zetten om nader tot Johan Medemblik te komen. Ze had zijn boeken al gelezen. Ze had zijn boeken al uit.

'Zo je kent de lokale geschiedenis?' Johan Medemblik voelde aan zijn binnenzak met het bidprentje. In zijn jaszak had hij een paar losse euromunten, een

paperclip, een balpen en een rol mentos, maar hij wilde niet kauwend naast de secretaresse van het bestuur lopen. Zo was hij opgevoed.

'Westrup was van de familie De Mepsche,' zei Janine Slikkerveer op dicteertoon. 'Omdat ze een havezate beheerden hoorden Egbert en Johan de Mepsche tot het ridderschap. Maar in de 17e eeuw zijn ze alles kwijtgeraakt. Niet goed op het geld gepast. De havezate is later door Coenraad de Mepsche verkocht aan Johan Rengers. De zoon van Johan Rengers, Egbert Alexander werd niet toegelaten tot de ridderschap. Dat recht werd in 1740 gekocht door Cornelis van Dongen, heer van Oldegarde te Dwingeloo,' zei Janine Slikkerveer. En alsof ze zelf de ontdekking had gedaan, liet ze volgen: 'Zo komt het dat de havezate van Westdorp nu in Dwingeloo staat.'

Johan Medemblik zweeg. Zoveel kennis van de regio had hij niet verwacht van de dochter van Bolnes.

'Dit staat gewoon op Wikipedia,' liet Janine Slikkerveer volgen. 'Ik heb een goed geheugen, en dat komt soms van pas.' En toen ze had gezien dat ze niet meer gevolgd werden door het andere koppel, trok ze de hand van Johan Medemblik uit zijn broekzak.

'Ik heb een koude hand,' zei ze.

IX.

Uit het zicht van de andere wandelaars, uit het zicht van de Drenten, uit het zicht van de Nederlanders, Duitsers, Japanners en uit het zicht van de Costa Ricanen had Hillegonda Tetsuaki de hand van Linus P. Rhei vastgepakt. Linus P. had niet geprotesteerd. Linus P. had niet losgelaten toen ze verder uit elkaar moesten lopen om niet in aanraking te komen met de nog dampende vijgen van de Appaloosa, de keutels van de lichtbruine merrie of van een ander recreatiepaard. Wel honderd meter lagen paardevijgen als broodkruimels van Klein Duimpje op het zandpad. Wie de weg kwijt was, had een goede gids naar huis, naar de stal. Het rook in het bos naar herfst en naar verrrotting, en naar een parfum van bekende naam.

Hillegonda had haar roodleren jasje open, haar witte blouse stak kort over de riem van haar broek. Linus P. had gezien dat Hillegonda Tetsuaki – toen ze voorovergebukt stond om haar wandelschoenen te strikken – een geel bloemetjesbedrukt slipje droeg, gelukkig geen veterstring. Strakke spijkerbroek, niet uit de kringloopwinkel. Hillegonda was bijna even groot als Linus P. Haar ogen verklapten haar Oosterse afkomst, smal en de oogleden strak vastgezet bij de traanklieren. Bijna 1.80 m, maar slanker, zowel in de heupen als rond de taille.

Linus P. bewoog te weinig, en misschien waren zijn maaltijden niet altijd evenwichtig en verantwoord. Al wist hij niet aan wie hij verantwoording af zou moeten leggen sinds hij op zichzelf woonde, en dat was al heel lang. Linus P. was door diverse vrouwen bemind, maar liefde kon niet van één kant komen hadden de diverse vrouwen hem na kortere en soms langere tijd duidelijk ge-

maakt. Liefde was immers veel geven en misschien ontvangen.

Niet dat Linus P. droog had gestaan. Na een voorleesavond kon hij zijn poezie met enige regelmaat verzilveren, vooral de light verses en ollekebollekes waren in trek. Maar het mooiste van een literaire avond, met of zonder happy end, was de terugkeer naar het eigen bed. Nog steeds. Steeds meer, al wist Linus P. Rhei dat niet altijd zeker.

Met haar hand om zijn hand had Hillegonda Tetsuaki de boosaardige, stekelige vijftiger – Linus P. was 57 jaar oud en de dagen nog lang niet zat, naar zijn eigen zeggen – het zwijgen opgelegd. De Zwartemeerse had een van de hoofdleidingen van deze bij vlagen ongeremde spraakwaterval afgesloten.

Linus P. zocht naar woorden en zinnen. Hij zocht als wilde hij een gedicht schrijven – zijn specialiteit in dit land van blinden en functioneel analfabeten – of een Slim Kört Verhaol. Maar hij kwam niet verder dan de paardenvijgen, en het woord stront wilde hij niet in de mond nemen naast de lichtgetinte Zwartemeerse. Linus P. was nog nooit in Japan geweest en ook nog nooit in Costa Rica. Linus P. was vooral thuis geweest, althans in de buurt van zijn geboortegrond die zelden de aanduiding thuis had gekregen.

'Misschien verwacht je dat niet van je uitgever,' zei Hillegonda, 'maar ik heb je dichtbundels meerdere keren gelezen.' Ze wachtte, bleef staan en keerde half naar Linus P. 'Je geeft jezelf wel prijs,' liet ze volgen. 'Maar niet in één keer.'

Linus P. Rhei kreeg een lichte blos op z'n gezicht. Was hij maar een neger geweest, of een Indiaan, of een Chinees als het niet anders kon, dan was zijn blozen niet zo zichtbaaar geweest.

Het blozen van Linus P. Rhei was niet zichtbaar, die zichtbaarheid bestond enkel in zijn beleving, maar Hillegonda Tetsuaki voelde en wist dat ze de goede snaar had geraakt. De snaar die nog nooit was beroerd, laat staan ontroerd was geweest.

Ze was een kind uit twee culturen, op z'n minst, met een gevoeligheid die door nuchtere Drenten aan metafysica werd toegeschreven of aan "iets" boven het aardse. Hillegonda Tetsuaki had niets met die zweverij die volgens haar enkel gebaseerd was op contactarmoede, zowel lijfelijk als geestelijk. Het was diezelfde contactarmoede die aan de wortel lag van de streekcultuur: gebrek aan warmte. Niet omdat er geen behoefte aan warmte zou zijn in de turfprovincie – die jank was er zeker – maar omdat de mensen dat verschijnsel niet kenden, en als ze er mee te maken kregen niet wisten wat ze overkwam. Driezitsbanken waren zo breed opdat twee personen, niet te dik, erop konden zitten zonder elkaar aan te raken. Kwam daar maar eens om in Costa Rica. Een driezitsbank was daar voor vier of vijf personen, tegen elkaar, niet geplakt, maar gekoesterd.

Hillegonda Tetsuaki hield haar linkerhand met de toppen van haar vingers in haar broekzak. Ze wilde voorkomen dat ze de dichter over zijn wang zou strijken. Ze zou een kind maken van de vijftiger. En dat wilde ze niet. En toen Linus P. Rhei bleef zwijgen in het stille bos met verre geluiden van een tractor en een opgevoerde brommer zei ze:

‘Je bent een kwetsbare man.’

Linus P. keek in donkere ogen en daarna naar een boom achter haar. Was het een beuk of een eik, of nog een ander ras?

‘En je kwetsbaarheid laat je zien met je machogedrag. Je woord is groot en ook je woordenschat mag er zijn. Heel mooi. De stilte in je gedichten schreeuwt me tegemoet.’

De adamsappel van Linus P. ging op en neer, vaker dan één keer.

‘Je maakt van je hart een moordkuil,’ zei ze, ‘en daarin ben je niet uniek.’ Hillegonda Tetsuaki zei niet dat ze die moordkuilen overal zag tussen hunebedden en langgraven. Het liefst zou ze die recente préhistorie met een dikke laag warm zand toedekken.

Linus P. Rhei verzette zijn voeten, maar zijn stembanden bleven in ruststand.

‘Ik leg het je uit,’ zei Hillegonda, ‘op het gevaar af dat je me straks niet meer wilt verkrachten.’ Ze lachte met haar ogen dicht. Nee, ze had er nooit aan gedacht haar oogleden bij te laten knippen.

In het bos was er geen boom die haar begreep. Er was geen struik die met haar meelachte. Het was een Drents oerbos.

‘Volkseigene. We praten vandaag over volkseigene. Volkseigene is voor mij synoniem met nietweten. Wessel Gansfort, Praedinius, Agricola, de Aduarder kring. Deze voorvaderen dachten na en stelden de status quo ter discussie. Ze geloofden niet langer de leerstellingen van de katholieke kerk. Deze heren dachten zelf na en gingen op onderzoek uit. In het buitenland, in Italië, Vlaanderen, Frankrijk, Duitsland zochten ze bevestiging van hun nieuwe inzichten. Ze lieten zich wakker kussen.’ Hillegonda Tetsuaki drukte haar lippen tegen de wang van de schrijver die ouder leek te worden.

‘Costa Rica bestond nog niet in de tijd dat dit platte land bloeide onder de kloosterordes en Amerika was nauwelijks ontdekt,’ ging ze verder.

Ze draaide haar lichaam een kwartslag en vervolgde haar pad. Linus P. aan haar hand. Op de eerstvolgende kruising sloegen ze rechtsaf. Als ze maar vaak genoeg rechtsaf zouden slaan, zouden ze als vanzelf weer bij de havezate uitkomen. Rome was onontkoombaar, welke weg je ook koos. En na Rome kwam Napels, als je die stad wilde zien.

‘De formule die we zoeken om een cultuur te laten voortbestaan, om een gemeenschappelijk gevoel en saamhorigheid in dit land te ontwikkelen, laat zich niet gemakkelijk ontdekken. Zolang we dat nieuw naoberschap niet gevonden hebben, modderen we door met af en toe een roman, verhalenbundel of met gedichten. Ook jouw gedichten geef ik uit, maar niet te vaak, omdat je in het bestuur zit.’ En liet ze volgen, ‘vriendjespolitiek is endemisch in deze contreien; de “vriendjes” sparen elkaar en dat is de dood in de pot.’

Ze zweeg tot de volgende kruising. En ook de dichter hield zijn mond. Opnieuw sloegen ze rechtsaf. Linus P. Rhei zag nog net hoe in de verte de verbinding verbroken werd tussen Janine Slikkerveer en Johan Medemblik die de route tegen de wijzers van de klok aflegden. Blijkbaar hing tussen de bomen een hogere macht die mensen dichterbij elkaar bracht, een hogere macht

die genegenheid weer ontbond als er meer dan drie mensen bij elkaar waren. Traditie, dacht Hillegonda Tetsuaki, die hogere macht heet traditie. Ze werd warm van binnen door het oplichtende inzicht. Een warmte die bleef toen ze zich realiseerde dat dat inzicht niet nieuw was, maar dat ze dat inzicht nog niet aan ontbrekende hartelijkheid en warmte had gekoppeld.

Hillegonda Tetsuaki wachtte en liet de hand van Linus P. pas los nadat ze zeker was dat de naderende bestuursleden op het bospad haar tijdelijke verbintenis met de dichter hadden gezien. Hoe meer mensen dachten te zien wat ze zagen, hoe groter haar vrijheid om te doen wat mensen niet zagen.

'Niet in Japan, maar wel in Costa Rica,' zei Hillegonda tegen Linus P. die niet wist of hij blij moest zijn dat zijn tijdelijke verbintenis met de Drentse import door Johan Medemblik en de secretaresse van het bestuur was waargenomen.

Hillegonda wees van oost naar west. 'Mannen en vrouwen in MiddenAmerika houden elkaar vast, ook als ze geen verkering met elkaar hebben. Heel gewoon. Niet omdat ze bang zijn, iets te verbergen hebben of omdat ze iets van die ander willen. Gewoon,' zei ze, 'mensen houden elkaar vast omdat ze het prettig vinden. Dat is hier,' ze woog haar woorden met gestrekte armen, 'dat is hier anders. Hier is dat anders.'

In het voorbijgaan knikten de bestuursleden naar elkaar. Ze wisselden geen woord. Japans, dacht Linus P. Rhei, heel Japans.

En na de volgende bocht rechtsaf, met tussen de bomen zicht op de havezate stotterde Linus P.
'Ik, ik...'
'Jij, jij,' antwoordde Hillegonda. 'Als jij me wilt nemen, je mag het ook verkrachten noemen, dan kan dat, maar liever niet hier in het bos met al die vieze bomen en de smeulende paardenvijgen. Je kunt er ook van afzien.' Ze lachte.
Roeken schreeuwden en vluchtten naar de hemel.
'Ik, ik...'

X.

Opnieuw linksaf en uit het zicht vonden de handen van Janine Slikkerveer en Johan Medemblik elkaar. Deze keer was het Johan Medemblik die uitreikte. Hij gloeide over heel zijn lichaam, dat was hem lang niet overkomen. Misschien kon hij Janine over zijn sierkippen vertellen. Maar voor het zover was zei zijn nieuwe vlam:

'Ik kan me de tarwekorrels herinneren waar we op kauwden. Klei, veel klei. Ik moest erg aan het zand wennen.' Ze vertelde van haar verbanning naar Drenthe. 'Maar het was een blessing in disguise,' liet ze volgen.

'En aan het veen, wennen aan het veen,' zei Johan Medemblik. De schrijver negeerde de Engelse uitdrukking; vreemde talen pasten niet bij hem, of omgekeerd.

Johan Medemblik had niet aan het veen hoeven wennen. Zijn grootouders waren een eeuw geleden uit Noord-Holland naar Barger-Compascuüm gedeporteerd. Vrijwillig uiteraard, nadat zijn grootvader de oproep "Gaat heen en vermenigvuldigt U" al in praktijk had gebracht voor het huwelijk kerkelijk was bevestigd. Het gaf in die jaren geen pas om de Heer onze God tot schande maken. Gelukkig had diezelfde Onzelieveheer de zaken in de loodgieterij van zijn grootvader voorspoedig laten verlopen. Er kwam veel geld binnen door de aanleg van waterleiding en elektrische verlichting in de donkere Zuidoosthoek. Niet dat opa en oma het ruim hadden. De bakker kwam op zaterdag met twee volle korven brood, maar twaalf kinderen verdunden de spoeling. Thuis, dat niet zo heette, waren er geen etensborden, er was geen bestek. Het brood lag ongesneden op het zwilk. Ieder kon naar eigen behoefte met de broodzaag stoet afsnijden en met margarine besmeren. En zo geschiedde dat in die dagen. De vader van Johan kon er boeiend en met wrok over vertellen, en had dat tot uitputtens toe gedaan.

'En ga je daar nog een roman over schrijven? Over de strijd in het veen?' vroeg Janine Slikkerveer. 'Misschien zitten de Drenten daar op te wachten.' Er klonk lichte ironie in haar stem, een ironie die Johan Medemblik ontging.

'Ik ben het wel van plan,' zei de schrijver. 'Maar ik wil ook graag wat humor in mijn verhalen, en dat valt me niet mee. Ik heb niet zo'n gevoel voor humor. Soms denk ik dat ik een typische schrijver ben; onverwerkt en licht traumatisch verleden. Een schrijver op zoek naar zichzelf met weinig oog voor de omgeving en weinig relativerend vermogen. Een roman uit mijn pen zou al snel in de traditie van boerenzoon en arbeidersdochter terechtkomen, en dat wil ik niet.'

Johan Medemblik nam nu ook de andere hand van Janine Slikkerveer vast. 'Dat zou een drakerige plattelands romance worden, en daar zijn er al genoeg van,' zei hij terwijl hij diep zuchtte.

Janine Slikkerveer, gepokt en gemazeld in dood en bederf van ontluikende liefdes had Johan Medemblik driemaal op zijn wangen gezoend, niet op zijn mond. Drie was genoeg. Met een berkentakje – en later op het boerenpad met een toef gras – streek Johan de paardestront weg van de hakken van de wandelschoenen van Janine Slikkerveer. Nog een geluk dat haar oranje pantykousen niet bezoedeld waren.

'Every inch a gentleman,' had Janine Slikkerveer gezegd, maar ook dat compliment was niet geland.

'Stront aan de hakken,' zei Johan Medemblik, 'was voorbehouden aan deftige lui, aan mensen met verbeelding. Stront aan de hakken was het bewijs dat iemand voor het boerenwerk niet geschikt was. De echte werkers stonden met hun voeten en schoenen in de stront. Trots. Heel trots.'

'Schrijvers hebben verbeelding,' zei Janine Slikkerveer, 'daarvoor zijn ze schrijvers. Ik ben een actieve lezer.' Janine Slikkerveer had zich hervonden. Het had er alle schijn van dat ze in het zicht van de glazen vergaderkooi afstand wilde nemen van de intimiteiten tijdens de wandeling.

Johan had zijn lijdensverhaal aan Janine verteld. Janine had niets gezegd en haar zwijgen had Johan als een bijnaverliefdheidsverklaring opgevat. Hij had Janine willen zoenen, maar ze was hem voor geweest. Johan Medemblik had nagelaten Janine Slikkerveer met zijn boerenarmen tegen zijn lijf te drukken. Dat speet hem nog toen hij zijn jas aan het knaapje hing. Hij wachtte tot Janine het toilet verliet en naar de vergaderzaal liep, voor hij de wasruimte betrad. Plassen ging hem moeizaam af. Steeds moeizamer. Dat hoefde niemand te horen.

XI.

'What does it mean to be regional? What does it mean to be Canadian? What does it mean to be a mother? What does it mean to be betrayed?' Isabell VerBeuving las vanaf haar tablet voor. 'Dit komt uit een beschouwing over de winnaar van de Nobelprijs voor literatuur. Alice Munro, jullie wel bekend. Of niet? Huffington Post.' Isabell VerBeuving negeerde enkele smalende blikken. Wie nog nooit van de Huffington Post had gehoord, die.... Zaand der over.

'Canadees. Alice Munro schreef *Open Secrets, Too Much Happiness, Dear Life* en voor wie het Engels te moeilijk is, zijn deze verhalen ook in het Nederlands vertaald,' liet ze volgen.

'En in het Drents te vertalen,' riep Linus P. Rhei, terwijl hij zijn blik verlegde van de Vlaamse naar de JapansCosta Ricaanse, de Zwartemeerse.

Hillegonda lachte met lichtgetuite lippen en maakte trommelbewegingen met haar vingers. Hillegonda Tetsuaki seinde met haar moccabruine lichaamstaal. Linus P. Rhei was niet de ontvanger van haar bericht.

Het gezicht van Hillegonda Tetsuaki sprak boekdelen, maar Linus P. Rhei wist niet welk hoofdstuk was opengeslagen. Linus P. Rhei nam zich voor om de rest van de middag zijn mond te houden, al wist hij niet of hem dat zou lukken. Hij voelde zich afgedaan en aan de kant gezet. Zijn minderwaardigheidscomplex, zo treffend door de Zwartemeerse benoemd, begon hem weer parten te spelen.

Verkrachten was misschien toch niet zo'n min idee, ook al was dat niet maatschappelijk geaccepteerd.

'Vanzelf niet. Niet vertalen. We hebt genogt an eigen kwaliteit.' Hendrik Ventjes was de nommedagdommeling weer te boven.

'Nee,' zei Isabell VerBeuving, 'vertalen is nergens voor nodig.' De Vlaamse had zich al verbaasd over de tientallen bijbelvertalingen naar het dialect; weinig oorspronkelijk werk, eerder geschikt als vrijetijdsbesteding op de zondagsschool, als die nog zou bestaan. Isabell VerBeuving kreeg steun uit niet geheel onverwachte hoek.

'Zou ik ook niet willen uitgeven.' Dat was Hillegonda Tetsuaki. De gebeurtenissen in de middagpauze hadden haar strijdlust niet aangetast.

'Misschien kan een schriever een enkel fragment voor ons literair tijdschrift vertalen, maar zeker geen Drents verhalenboek van Munro in ons fonds. We zouden ons als Volkseigene onsterfelijk maken.'

‘Tegen Sunterklaos komp een bundel met vertalingen van Ted Kooser, gedichten van een Canadees. Dat liekt mij eerst genoeg,’ zei Bernard Smook. Hij wilde wel onzichtbaar blijven, maar toch opgemerkt worden.

‘Eén Canadees is eerst genogt.’

Ventjes negeerde Smook. Ventjes had nog een rekening openstaan met Smook, en dat was geen krediet. Ventjes had een speciaal geheugen voor naoorlogse streken die hem gelapt waren, al dan niet in het echt.

‘En dat willen we nu juist,’ zei Hendrik Ventjes tegen de voorzitter. ‘Onsterfelijkheid.’

Ferdinand de Grijs maakte een gebaar naar het einde van de tafel waar de begrafenisganger een hand had opgestoken.

‘Belachelijk,’ sneed Johan Medemblik de conversatie in tweeën. ‘Trees met haar Canadees. Is de oorlog dan nooit voorbij?’ Johan Medemblik was bestuurscontactpersoon voor de Pennevogel, het literaire regiokwartaalblad van Volkseigene.

‘De Pennevogel bestaat omdat de abonnees niet weten hoe ze het abonnement op moeten zeggen,’ zei Kees Pot die daarna gelijk koffie bijschonk en melk over de tafel knoeide.

‘Als we ons vanaf nu – hij keek kort maar indringend op zijn gouden horloge dat hij bij zijn voortijdig afscheid uit het onderwijs had gekregen – beperken tot de hoofdzaak en tot de grote lijnen, zou dat mooi zijn. En niet alleen mooi,’ zei Ferdinand de Grijs. ‘De toekomst is de hoofdzaak. Het verleden is een zijspoor, een dood spoor. Ik wil Isabell graag horen. Ik hoor interessante aanzetten.’ Op dit moment miste hij de voorzittershamer. Het knopje van de pen was losgeschoten. Aan een duurdere kwaliteit leek niet te ontkomen. Minder pennen was misschien een oplossing.

‘Dank u voorzitter,’ zei Isabell, ‘dat u mij de gelegenheid geeft om mijn inbreng naar voren te geleiden.’ Ze schoof haar papieren opzij en haalde een geel briefje uit haar borstzakje. Minder dan tien trefwoorden om de toekomst tegemoet te treden.

‘De grootste kwaal van Volkseigene zit al in de naam opgesloten,’ zei ze. ‘Volkseigene.’ Ze herhaalde: ‘Volkseigene.’ De ogen van Isabell VerBeuving keerden kort naar boven.

‘Volkseigene veronderstelt volgens mij een aantal zaken. Volk en eigen, of eigene. Volk, dat is een groep mensen, een kudde, een troep, een dorp. Volk dat is een deel van de mensheid met eigen gekende tradities en met eigen gekende omgangsvormen. Volk, dat is een kudde navolgers met een gemeenschappelijke beleving, een gemeenschappelijk historie.’ En toen ze merkte dat niemand haar in de rede viel, vervolgde ze. ‘Vlaanderen lijkt van afstand een homogeen geheel van karakters, van boeren en burgers en van lui van de burgerij. Dat is alleen van afstand zo. Omgekeerd geldt iets insgelijks. Drenten zijn een volk met een gemeenschappelijke traditie. Van afstand lijkt dat zo.

Wie dichterbij kijkt ziet, in termen van communicatiewetenschappen, een amalgaam aan doelgroepen en doelgroepjes. De digitale media benoemen

jongeren als een doelgroep, maar binnen die doelgroep is iedereen gereduceerd tot een eenpersoonsgroep. Er is geen privaat leven meer, of beter, het privaat leven van elk is vastgelegd en gedefinieerd in een groter geheel. De diverse groepen worden gevormd door liefhebbers van Bach, door liefhebbers van paarden, door liefhebbers van schapen of ponies. Maar ook door verzamelaars van schelpen, vroeger en nu, van postzegels en sigarenbandjes en van reptielen.

Maar elke deelgroep is weer versplinterd in subgroepen. Binnen de postzegelliefhebbers zijn er collectioneurs van karavaanzegels, postzegels uit Noord-Afrika voor verzending van post tussen oases en van oases naar de steden. Wereldwijd zijn er een stuk of tien mannen die exorbitante prijzen voor die postzegels neertellen.' Isabell VerBeuving nam een slokje water en pauzeerde om adem te halen.

'Dat is een groep. Dat is een volk.' Ze nam opnieuw een slokje.

'Zo is er een muntenvolk, een oudeansichtenvolk, een volk van paprikaliefhebbers en een volk van komkommers.'

'En van sniebonen.' Dat was Johan Medemblik. De begrafenis van de dag ervoor leek aan zwaarte te verliezen.

'En van snijbonen, dankjewel.' Isabell stak haar duim in de Facebookmodus.

'En waar ga je naar toe?' vroeg Ferdinand de Grijs naar de hem wellicht bekende weg.

'Waar ga ik naar toe?' zei Isabell. 'De taal en de muziek binnen Volkseigene bestaat uit duizenden talen en duizenden stemmen en stemmingen. Maar,' zei Isabell VerBeuving, 'maar in tegenstelling tot honderd jaar geleden zijn die talen niet meer gebaseerd op het volkseigene van honderd jaar geleden. En,' zei ze met lichte blos op haar wangen, 'vergeet niet dat de meeste bewoners van deze streken, dit volk waarvan de nazaten deels dit land bewonen, naar de maatstaven van nu het etiket: functioneel analfabeet, zouden hebben gekregen. De mannen en vrouwen, en een deel van de kinderen, konden lezen en schrijven, maar dat hield niet over. Er waren geen bijsluiters en er was geen productinformatie op pakken levensmiddelen. Bloem, zout, melk, snoep werd los verkocht. Iedereen wist wat erin zat, niemand kon de samenstelling vertellen. Niet in de eigen taal, niet in de taal van Heeren uit het Westen. De taal van den Hollanders of de taal van de Vlamingen.' Isabell zweeg en keek de vergadering in de rondte.

Op de picknickbank waren twee langeafstandwandelaars neergestreken met prikstokken. Uit de rugzak kwamen een thermoskan en mueslireep tevoorschijn. De man en vrouw dronken om beurten uit de dop van de thermoskan. De vrouw beet de mueslireep in tweeën en gaf de helft aan haar man. Vreemden, niet van hier, maar van daar.

'Ik ben lang genoeg aan het woord geweest. Ik heb nog meer te vertellen, maar ik wil graag een reactie van de vergadering.'

Ferdinand de Grijs keek de kring rond. Negen mannen en vrouwen met een eigen taal en cultuur, maar volslagen van elkaar losgezongen. De enige over-

eenkomst leek te zijn dat ze met elkaar in een glazen kooi zaten met uitzicht op koeien – die weer in het herfstgras lagen – met uitzicht op een houtwal en op een loofbos verderop met misschien everzwijnen of wolven in het struweel. Ferdinand de Grijs had sinds de middaglunch al zeven ruiters geteld. Vijf vrouwen en twee mannen te paard, en een patrijshond, een Drentse patrijs. Thuis had hij ook een Drentse patrijs; Kasper, een hond voor vertroosting van oude mannen.

'Mag ik?' vroeg Hillegonda Tetsuaki.

De voorzitter knikte, verheugd dat hij naar haar stem kon blijven luisteren en daarbij kwam dat hij meer vertrouwen had in Hillegonda dan in zichzelf. En Hillegonda Tetsuaki was nog nooit in Oostenrijk geweest en ze jodelde niet, dat sprak steeds meer in haar voordeel.

'Ik ben bruin. Mijn huid is bruin. Mijn haar is sluik en donker. Ik ben een Japanse met spleetogen en ik ben een Costa Ricaanse met een warm en ruim hart. Ik spreek Engels, Spaans, Frans, Nederlands, Papiaments. Ik spreek Zwartemeers en ik versta de taal van Sleen, de taal van de Monden en de taal van de Stellingwerven, zowel Oost-Stellingwerfs als West-Stellingwerfs en,' liet ze met een grijns die geen grijns mocht heten, volgen, 'en als er Noord-Stellingwerfs zou bestaan en Zuid-Stellingwerfs, dan zou ik ook die talen tot me nemen. Taal komt tot me zoals Gods woord bij een ouderling binnenglijdt.'

De uitgever van streektaalboeken en van streekmuziek leek bezig haar eigen graf te graven, maar ze liet zich niet stoppen door traditionele aarzelingen of door onzeker economisch gewin of verlies.

'Het huis van mijn vader kent vele kamers. Jullie kennen die uitdrukking. Maar de reikwijdte van die uitdrukking lijkt niet tot de aanhangers en anfieteraars van Volkseigene doorgedrongen te zijn. Isabell heeft het al aangestipt. Iedereen bewoont honderden kamers en niet langer de deel van een Nedersaksische boerderij.

Het volk verkeert niet langer tussen de bokken en de schapen, niet langer tussen de koeien en de kippen, niet langer eet het volk met de zwienen uit de trog. De mensheid bestaat echt uit meer mensen dan de paar honderdduizend Drenten in de landsprovincie; Drenten die ondanks natuurlijk en begrijpelijk verzet vroeger of later worden opgelost in een groter geheel van mondiale inburgeraars.

En Volkseigene heeft nauwelijks oog voor inburgeraars van binnen en van buiten onze grenzen. Van St. Maarten om maar eens een land te noemen, van Philipsburg. En om opnieuw Isabell aan te halen: ook nu nog zijn veel Drentse mensen functioneel analfabeet. Ze lezen, maar ze weten niet wat er staat.' Hillegonda nam een slok water.

'De verdwijning van de landsgrenzen geeft iedereen de gelegenheid zijn of haar eigenheid te ontdekken. We zijn niet langer deel van een collectief, dat waren we toch al niet, alleen in onze dromen hoorden we bij een Drentse gemeenschap. We hoorden bij een gemeenschap omdat we de ogen sloten voor anderszijn. Wie als gereformeerde met een katholiek meisje het bed of

het hooi deelde, werd uitgestoten uit de gemeenschap.' En zonder aarzeling liet ze volgen. 'We worden nu allemaal uitgestoten uit de gemeenschap. Het is aan ieder individu om opnieuw in te burgeren. Inburgeren is niet alleen voor mensen uit Zwartemeer. Volkseigene kan zich, moet zich, ook richten op de culturele schatten van wat nu nog heet de Nieuwlanders, de inburgeraars.'

En in de pauze die viel, nam Linus P. Rhei zijn kans waar, met een terughoudendheid die de vergadering verbaasde. Linus P. Rhei moest inderdaad niet verward worden met zijn broer Prugel L. Rhei uit Veenhuizen.

'Dus er is een ziener, een profeet nodig?' vroeg hij met enige nadruk. 'Een verlosser?'

'Dank voor dit brugje naar de toekomst,' zei Hillegonda. "Niemand zit op een verlosser te wachten. Ik niet en ik hoop niemand niet. De verlosser is er namelijk al. De verlosser zetelt in het hoofd van iedereen.'

'En in het hart,' vulde Janine Slikkerveer aan, 'en in het hart.' Het hart van Janine Slikkerveer lag voor een belangrijk deel nog in Bolnes en op het veerpontje naar Kinderdijk.

De jongste broer van Janine Slikkerveer werkte in de industrie aan de rivierkant. Daar waren twee voetveerpontjes over de rivier. Naar Kinderdijk en naar Krimpen aan de Lek. Tegenwoordig vaart er een fastferry van Rotterdam naar Dordrecht, ook beroemd om het treffende uitzicht vanaf het water op deze eens armoedige en verpauperde stad. Onderweg doet de ferry verschillende plaatsen aan en van het intieme saamhorigheidgevoel, in vroeger tijden, net zo verstikkend onder de mantel van het geloof als de naoberplicht en de verzuiling, is steeds minder over. Het hart aan de Nieuwe Maas, de Lek, de Noord is voor Janine Slikkerveer steeds meer een bloedend hart, zonder winterdijk, maar met verhoogde zomerdijk. Vette klei waaruit het moeilijk te ontsnappen was, net als de Drentse venen. Vader met een trauma na de watersnood dat bij elke storm weer opsteekt. Nauwelijks ontsnapt aan de wrake gods. Een trauma dat volgens de wetten van de erfelijkheid in verdunde vorm aan Janine Slikkerveer was doorgegegen. Net als het geloof in één God. Al vond ze de benaming trauma niet passend voor een geloof dat door zovelen werd gedeeld.

'In het hoofd en voor wie wil in het hart,' zei Hillegonda Tetsuaki. 'Uit de Oosterse filosofie heb ik dat hoofd meegekregen en in Costa Rica heb ik het hart ontdekt.' Ze wachtte en vroeg zich af of de anekdote over de dementerende Drentse vrouw op z'n plaats zou zijn. In Emmen was Hillegonda hartelijk omarmd en gekoesterd door een vrouw van een tien jaar ouder. Hartelijkheid op z'n Drents, had Hillegonda gedacht, dat klopte ook tot de warme vrouw door haar zus werd meegenomen. "Löp weerom in de tied."

'Kun je je punt maken,' zei Ferdinand de Grijs. De voorzitter had gezien dat hier en daar een oog naar half zeven zakte. De vrijdagmiddagoverweging leek niet voor iedereen weggelegd.

'Ik merk,' zei Hillegonda, 'dat Volkseigene sterk leunt op een verleden dat nooit heeft bestaan. Een romantiek die later is geconstrueerd om het verleden acceptabel en als het kan ook een beetje aantrekkelijk te maken. Na de oorlog

zijn we allemaal goed en sociaal geworden in een harmonieuze en prachtige provincie. Met ontluikende intimiteit, dat ook. Daar is geen bezwaar tegen in te brengen, maar, met alle respect, de culturele doelgroepen zijn versnipperd en de doelgroep voor eigen taal en cultuur is zo verdund door de reptielenverzamelaars, ontdekkers van sake en Japanse gerechten, door liefhebbers van orchideeën, vlinders en zangvogels uit Costa Rica en van wilde grassen en van siergrassen langs de Kamerlingswijk dat de kritische massa voor een volk met een gemeenschappelijke taal – en dan zeker een gemeenschappelijk streektaal – op een beperkte geografische ruimte zeer klein is geworden. En als de kritische massa te klein is, of te ver uit elkaar ligt, is er geen kernreactie meer mogelijk en koelt het volk af.'

De verwachte opmerking over Fukushima en zelfs die over Hiroshima en Nagasaki bleef uit. Dat gaf hoop.

XII.

Janine Slikkerveer, Hillegonda Tetsuaki en Isabell VerBeuving leken de vergadering over te nemen, vrouwen van buitenlandse komaf voortdurend aan het woord over de toekomst, of het gebrek aan toekomst van streektaal en streekmuziek. Wat volgens Linus P. Rhei, daarin bijgevallen door Kees Pot en gevoed door de geromantiseerde Drentse traditie, niet betekende dat deze vrouwen ook iets zinnigs te zeggen hadden. Hendrik Ventjes knikte om de heren te ondersteunen. Hij had van de havezateserveerster voorafgaand aan zijn uutzichtachterdepet een oude jenever met suker gehad, omdat dat zijn gewoonte was. Zijn spraakzaamheid was sterk verminderd, maar dat gaf niet. Zijn standpunten waren ook in laatste instantie al bekend bij de bestuursleden.
Janine Slikkerveer was de insinuaties van de heren zat.

'Voorzitter,' zei ze en haar ogen stonden op bliksem en onweer. Haar blanke toppen achter de ovale opening kregen een gloed als van duinen bij zonsondergang.

'Voorzitter. Ik ben de insinuaties van de heren zat.'

Ferdinand de Grijs knikte Janine bemoedigend toe nadat hij de lichte hoofdknik en de handgebaren van Hillegonde Tetsuaki had beantwoord.

'Ik ben opgegroeid in een boerengezin. Ik was de oudste van tien kinderen. Moeder bakte brood en dat is ongeveer het enige dat ik haar heb zien doen. Ik kreeg de rol van huishoudelijke hulp. Als het druk was op de boerderij hield mijn vader me thuis van school. "Janine is te dom om verder te leren, ze kan beter in huis helpen." Zo ben ik begonnen. Vader zette de knechten aan het werk en haalde zijn jachtgeweer om hazen te schieten, of eenden. Dat was zijn bijdrage aan het huishouden.'

Bitterheid gleed over de tafel. Dit had Ferdinand de Grijs niet gewild, maar nu het eenmaal naar boven kwam liet hij het geworden.

'Ik zal mijn kinderleed hier niet uitventen,' zei Janine Slikkerveer, 'daar zijn therapeuten voor.'

‘En begrafenissen,’ zei Kees Pot.

De hals van Janine Slikkerveer was mooi roserood gekleurd en ging al aardig in de richting van de kleur van haar oranje pantykousen. Van leegte in haar hoofd was niet veel te merken.

‘Ik sla een groot deel over om weer op het thema van vandaag te komen. Volkseigene. Ook mijn volkseigene is gevormd en gegroeid in mijn verleden.’ Ze keek de voorzitter aan.

Ferdinand de Grijs knikte en knikte nogmaals met glimlach naar Hillegonda aan het andere tafeleinde. De voorzitter had de instemming van de uitgever van de Drentse cultuur.

‘Ik ben religieus opgevoed,’ zei Janine Slikkerveer. ‘Wie niet? Iedereen heeft een soort levensovertuiging, zelf ontwikkeld, of gebaseerd op domineepraat op pastoorgezwets. Excuses.’ Janine Slikkerveer riep gemakkelijk “Excuses”. Iedereen die wilde kreeg, waar ze genoeg van had. Excuses.

‘Maar ik zing nog wekelijks in het zangkoor *In dulce jubilo*. Het is van oorsprong een Rooms koor, maar het is nu voor alle gezindten.’ Haar ogen leken te vonken.

‘We zingen omdat we plezier beleven aan zingen. Samenzang tilt ons op.’

“In de Heer,” lispelde Kees Pot.

Opnieuw legde Hillegonda Tetsuaki een hand op de onderarm van Kees Pot.

‘Voor Volkseigene kunnen we ook naar de kerken kijken,’ ging Janine Slikkerveer verder. ‘Ja, PKN. Ja Kees, PKN.’ En ze vervolgde: ‘De kerken lopen leeg. Leve de krimp, maar het gezang blijft, terwijl God verdwijnt. De oudere generaties zingen psalmen, een enkele katholiek komt met een Latijns gezang – Gloria, Kyrië, Tantum ergo – maar ons repertoire verschuift. De dode talen verdwijnen en de gezangen zonder inhoud voor de nieuwe generaties verliezen hun plek in de bundels. We zingen ook Engelse liederen en dat zijn niet altijd gospels.’

‘Dat vind ik niet goed,’ zei Hendrik Ventjes, ‘dat het olde verdwient.’

‘Het oude verdwijnt en het nieuwe komt,’ zei Janine Slikkerveer. ‘Daar kunnen wij niets aan doen. Er is een eigen dynamiek. In Zuid-Amerika stromen de kerken vol, en ook in Noord-Amerika.’

‘En in Costa Rica,’ zei Hillegonda Tetsuaki. Ze maakte een Facebookgebaar.

‘Kerken stromen vol en geloof in buitenaardse wezens neemt daar een hoge vlucht, maar dat zegt niets over de dynamiek in Drenthe. Hier leidt de dynamiek tot verdwijning van – zoals Isabell al zei – van de geromantiseerde geschiedenis. En dat de streektaal daarmee ook verdwijnt, dat is dan maar zo. Niets mis mee.’

Emoties, belevenissen, intimiteiten blijven, maar de instrumenten om vorm aan het leven te geven veranderen. Sommige gereedschappen verdwijnen – de streektaal verdwijnt. De streektaal is niet langer een voertuig voor emoties. Sterker nog: de streektaal was nooit een instrument voor emoties.’ Janine pauseerde.

‘Functioneel analfabetisme is al een paar keer genoemd. Mooie omschrij-

ving vind ik dat. Isabell.' Janine Slikkerveer glimlachte en legde haar hand op de ovale uitsnede van haar zwarte jurk.

Onder tafel legde ze haar benen over elkaar. Ze had stront aan haar hakken, en dat vervulde haar met trots.

'Emoties waren niet gekend,' vult Isabell VerBeuving aan. 'Ze waren niet gekend. Alleen bij Louis P. Boon, vandaar ook de weerzin en de opschudding over zijn boeken. Veel lezers, Hollanders, Drenten en ook Vlamingen, begrepen alleen de vertroostende geilheid van zijn literaire werk, ze zagen niet de warmte en de hartstocht, niet de passie voor het leven in gezamenlijkheid.' En na een diepe zucht. 'Dat is nu nog zo.' Ze keek naar Linus P. Rhei die zich steeds meer geneerde over zijn citaat van Isaak Babel.

'Frisia cantat,' zei Bernard Smook die de toekomst van de streektaal in de muziek meende te kunnen vinden.

'Klopt,' antwoordde Janine Slikkerveer. 'We zingen, ook in de streektaal, maar openbare muziek is vooral herrie en het gaat vooral om de instrumenten, niet om de teksten. Streekmuziek is niet anders dan Engelse nummers; onverstaanbaar. Vraag een voorbijganger naar een tekst, of meer nog, naar de betekenis van een liedtekst. Ik verwed er een dreuge worst om dat de teksten nauwelijks bekend zijn, niet in het Drents, niet in het Nederlands, niet in het Engels.'

'*Op de fietse,*' zei Bernard Smook.

'Ja, op de fietse,' antwoordde Janine Slikkerveer, '*Op de fietse*, maar die artiest zit niet in ons fonds.'

'Maar wel landelijk,' zei de directeur.

'Natuurlijk, landelijke cult,' beet Janine Slikkerveer mild van zich af. 'Maar waaraan meet je waardering voor streektaal en streekmuziek af? Drenthe scoort laag in populariteit. Waarom? Omdat het ver van zee ligt. Kom nou! Het vooroordeel van de criteria bepaalt de aantrekkelijkheid. En zonder criteria is alles super.'

'*In paradisum* is ook prachtig,' deed Johan Medemblik zijn zilverling in de collecteschaal. Hij was naar een begrafenis geweest.

'Ik ga hier niet allerlei cultuuruitingen verdedigen,' zei Janine die zichtbaar verhit raakte. 'Daar ben ik te dom voor, zoals mijn vader zei. *In paradisum* is voor begeleiding van het lijk uit de gemeenschap van de kerk naar de gemeenschap van de wormen. Johan kan daar straks meer over vertellen, als hij wil.'

'Johan was op een begrafenis,' zei Kees Pot.

'Ik weet niet of ik dat nu nog wel wil vertellen,' zei Johan Medemblik. 'Het was wel een katholieke dienst, maar modern, met een Hollands gezang aan het eind. Vond ik niet geweldig. Maar dat doet er niet toe.' Dat hij nog maar een paar uur eerder hand in hand had gelopen met deze haaibaai!

'Drents is, hoe spijtig misschien ook, de taal voor dodenadvertenties en voor slotliederen bij begrafenissen. Alleen bij begrafenissen. En ik kan het weten,' zei Janine Slikkerveer die na een half jaar in de uitvaartbranche zicht kreeg op de liedjes in kerken en crematoria. 'In een crematorium luister ik naar K3,

naar Jannes en naar *Stairway to heaven*, of naar vioolconcerten of naar sonates van Mozart, maar nooit hoor ik een Drents uitvaartlied.' Ze knikte alsof het haar verdienste was. 'En zeg nou zelf, cremeren is moderner dan begraven.'

'Moeder aarde wordt niet meer vertrouwd,' zei Ferdinand de Grijs, 'zelfs niet door de doden.' Hij schrok van zijn opmerking.

XIII.

De heren van de vergadering werden gered door de thee. Het was pas half drie en de soep, vleeskoketten en salade van de lunch waren nauwelijks verteerd toen een ober in zwart en een serveerster in zwart met een wit schort de thee binnenbrachten. Pickwick, met de zakjes in de theepot.

Op het dienblad was een pentekening zichtbaar van de havezate, ontsproten aan de fantasie van een lokale kunstenaar. Er waren geen afbeeldingen van de havezate uit de recente historie bewaard gebleven. Hoe de wereld in en om havezate Westrup er destijds uitzag was onbekend en dit gemis vroeg om speculatie en romantisering. Havezate Westrup was net als veel andere havezaten enkel een middel geweest om geen belasting te hoeven betalen. Belasting betalen was ook toen al een voorrecht van de dommen. Het Drents Archief zou goede diensten kunnen bewijzen om de contouren van Westrup helder te krijgen, maar zonder subsidie of zonder inzet van betrouwbare vrijwilligers was er geen beginnen aan om de geschiedenis te herschrijven. En misschien was de behoefte ook niet aanwezig. Alles stond vast en zeker al op internet.

'Wat ik schier vinden zul,' zei Hendrik Ventjes op fluistertoon tegen Bernard Smook.

'Ja wat zulden ie schier vinden Hendrik?' zei de directeur terwijl hij alvast een bitterkoekje van de schaal pakte.

'Een verhalenbundel met echte verhalen. Waore verhalen, echt gebeurd.' En zonder een reactie af te wachten. 'Mijn overgrootvader en daar een bruur van, had verkering met een hervormd maagie. Het wicht was heel mooi, en arm, maar heel lief ook, al heette dat toen nog niet zo.' Hendrik Ventjes had in zijn vorig leven literatuurgeschiedenis bestudeerd en bij vlagen kwam oude kennis naar boven. 'De liefde was verboden en op aandringen van zien ouders maakte de bruur van mijn overgrootvader de verkering uit. Hij wilde niet. Hij moest, anders zouden zijn vader en moeder, en hij zölf ok, in de hel branden.'

Hendrik Ventjes liet de schaal met bitterkoekjes voorbijgaan. Hij was nog lang niet klaar.

'De broer van mijn overgrootvader, ik weet geen naam meer, ging naar de biechtstoel. Met jachtgeweer. Hij kwam niet om zien zunden te biechten. Het wicht was nog niet zwanger. Vanuit de getuigeniskant schoot de bruur van mien grootvader dwars door het scheidingswandje van de biechtstoel. De herder was op slag dood. De bruur van mien overgrootvader wachtte in de kerk niet op vergeving en ook niet op de penitentie. Hij smeerde hem.'

'Mooi verhaal,' zei Bernard Smook.

'Het wordt nog mooier,' glom Hendrik Ventjes. 'De herder die de verkering had verboden had een vrije dag. De broer van mijn overgrootvader had een Witte Pater doodgeschoten. Een vervanger uit Afrika. Tanganyika.'

'Schrief het maar op,' zei Bernard Smook. 'Ik zal het met Hillegonda opnemen.'

'Met de spleetoog. Goed,' zei Ventjes. 'Ook goed.'

XIV.

'Voorzitter,' zei Johan Medemblik toen iedereen bij de picknicktafels van een drankje en stukkies roggebrood met uitgebakken stukkies spek was voorzien. 'Ik wil graag wat te berde brengen.'

'Johan was op een begrafenis,' fluisterde Kees Pot zachtjes tegen Hendrik Ventjes die een overjas had aangetrokken tegen de avondkou. De oude jenever had de aderen van de oude man verwijd en de warmteafvoer gestimuleerd. Meer jenever en een dikke jas waren probate middelen tegen de kou. En een vrouw, vond Kees Pot. Die vergeten was dat Ventjes niet van de vrouwenliefde was. Die vergeten was dat Ventjes wat liefde aanging in de verkeerde eeuw was geboren.

De bestuursleden, de directeur en de uitgever waren in afwachting van het Thaise buffet dat in de vergaderzaal werd klaargezet. *Duo Parade* testte de geluidsinstallatie. Zonder elektronische ondersteuning was de muziek volgens de artiesten niet te horen.

'Niet om aan te horen,' zei Kees Pot die zijn kinderen naar opa en oma had gebracht om op kosten van Volkseigene in hogere sferen te komen. De fles kruidenbitter was al opengemaakt en Johan Medemblik had al toegezegd de Bob te zijn.

'Ik verstao joe niet,' zei Hendrik Ventjes.

'Johan was op een begrafenis,' fluisterde Kees Pot opnieuw zodat ook Hillegonda Tetsuaki en Isabell VerBeuving zijn hoge tonen konden horen, en dat gold ook Johan Medemblik, die wel hardhorend begon te worden, maar niet Oost-Indisch doof was. Johan Medemblik was niet blij met de treiterij. Maar hij was de Bob.

'Voorzitter. Ik wil kwijt wat me dwars zit. Wat me al de hele tijd dwars zit.'

'De begrafenis,' zei Kees Pot die alle decorum over de beukenhaag had gegooid.

XV.

'Beste Mensen,' zei Ferdinand de Grijs. De inspanningen van de dag waren van zijn gezicht te lezen. 'Beste mensen, ik wil graag kort terugblikken op een waardevolle en vruchtbare dag.' Ferdinand de Grijs trok zijn mond in de breedte en knikte een aantal malen snel achter elkaar.

'Vooral de vrouwen in ons illustere gezelschap hebben een belangrijke steen bijgedragen aan nieuwe fundamenten voor de regiocultuur. Janine, Hillegon-

da en,' Ferdinand slikte en bloosde licht, 'en natuurlijk onze uitgever van al die prachtige boeken en muziekdragers; Isabell. Dank, dank, driewerf dank. Jullie hebben, dankzij de goede voorbereiding en de uitgebreide gedachtenwisseling bijgedragen aan het succes van vandaag. Met pijn in mijn hart neem ik...'

Hillegonda Tetsuaki reikte Ferdinand de Grijs een Aviertje met aandachtspunten. In sierlijk en voldoende groot schrift had ze de hoofdpunten van de dag genoteerd.

'Dit eerst,' fluisterde ze. 'Dit eerst.'

'We staan op een keerpunt, en niet alleen letterlijk,' Ferdinand de Grijs wees naar de havezate en naar de glazen kooi met dampende schalen boven spiritusbranders. 'Maar ook wat de literatuur en de muziek in onze eigen, onze volkseigen taal aangaat.'

De voorzitter hief het glas. 'Om te beginnen toost ik op ons bestuur en op onze directeur en op onze uitgever. Bernard. Hillegonda. Proost.'

Hillegonda pakte Ferdinand bij zijn onderarm. Met haar vrije hand nam ze zijn lege glas en zette het op de picknicktafel. Voor wat komen ging leek één glas Spätlese meer dan genoeg.

Ferdinand de Grijs liet zijn gevouwen handen zakken tot onder de sluiting van zijn broekriem, alsof hij een kostbaar bezit beschermde.

'Ik vond het deze dag erg leuk,' zei hij met licht verhoogde toon, 'om zo betrokken te zijn bij de streektaal, als uiting van onze regionale identiteit, die via literatuur, poëzie en andere vormen van verbeeldingen in en uit de regio gepresenteerd wordt. Maar laat ik eerst leuk vervangen door boeiend en inspirerend. Dat geeft beter mijn beleving weer.' Zijn linkerhand verdween in de linkerjaszak en met zijn rechterhand maakte de voorzitter van de *Stichting tot Bevordering van de Streekcultuur in de Regio* een wijds gebaar, en vervolgde: 'Dat laat onverlet dat ik met betrekking tot de regio toch nog een aantal opmerkingen wil plaatsen, die mogelijk een versteviging kunnen zijn voor de positie van de streektaal. En niet alleen van de streektaal.'

Ferdinand keek naar Hillegonda die zich aan de andere kant van de picknicktafel had opgesteld. Haar silhouet was betoverend tegen de achtergrond van koeien, schapen, bosrand en ondergaande zon die over hun hoofden heen met oranjerode stralen west en oost met elkaar verbond. Hoe mooi zou het nu zijn bij de visafslag van Lauwersoog? Prachtig. En in Costa Rica, waar de dag pas halverwege was.

'Volgens mij is er node behoefte aan een verbreding van de scope die er nu ligt,' vervolgde de voorzitter. 'Hoe dat vorm zou moeten krijgen is nog niet zo gemakkelijk onder woorden te brengen, maar het zou erg jammer zijn als de regiocultuur – de streektaal en de muziek – in de hoek van folklore terecht zou komen. Nieuwe en innovatieve vormen zouden ook meer bovenregionale aandacht kunnen genereren, al is dat niet direct nodig. We hoeven ons niet langer afhankelijk te maken van waardering van anderen.' Voor de verstaanders was het duidelijk dat het landgenoten uit RidderkerkBolnes en wijde omgeving betrof.

'De omgekeerde inburgering met Nieuwlanders is al genoemd. Ik zou ook willen pleiten voor nauwere samenwerking met beeldend kunstenaars in het hele Nedersaksische werkgebied.

Het oude geromantiseerde verleden, dat wel of niet heeft plaatsgevonden, kan blijven bestaan en langzaam uitdoven, net als bij religies. Zang, dans en geloof zijn ook verlichtend zonder dat we de zang en de dans of het geloof hoeven te begrijpen. Het nieuwe vraagt niet om een verlosser van buiten. De verlosser zetelt in ons eigen hart. Een hart dat naar buiten is gericht en omarmt wat ons in de schoot wordt geworpen.'

Hillegonda Tetsuaki bracht een nieuw glas Spätlese. Linus P. Rhei gebruikte de pauze in de woordenstroom om vanaf de zwarte schoenen met halfhoge hakken en extra leren riempjes, de oranje pantykousen van Janine Slikkerveer van voet tot rokrand te bestuderen en zijn gedachten over ruimte, leegte en vacuüm, en hoe die op te vullen, de vrije loop te laten.

'Bij een nieuwe samenstelling of een aanvulling op het bestaande bestuur zou gekeken kunnen worden naar een voorzitter met een groot hart en een helder verstand,' zei De Grijs. 'Misschien is een relatieve buitenstaander meer of beter in staat om deze nieuwe stip aan de horizon te bereiken. En ik pleit bij deze voor een bovenregionale conferentie om *the state of the art* in beeld te krijgen. Zo wil ik wel eens weten hoeveel mensen nog plat praten en plat lezen. Welk deel van de oplage ligt ongelezen op de plank bij sponsoren? Welke rol is weggelegd voor Volkseigene bij webuitgeverijen als mijnbestseller.nl waarin iedereen tegen geringe kosten en zonder subsidie eigen boeken kan uitgeven? Welke lezer kan een helder inzicht verwoorden, dankzij onze dichters? Zo heb ik nog meer vragen. Maar echt beleid maken is niet nodig.' De Grijs verwees impliciet naar de landelijke politiek, maar dat werd door weinigen opgepikt.

'Beleid is niet nodig, want leven en sterven heeft een eigen dynamiek die ons ingrijpen ver te boven gaat. Klimaatverandering laat zich niet sturen. Wat wel nodig is, dat is warmte, dat is passie, dat is ontmoeting, openheid en wederzijds respect. En diversiteit. Niet langer humorloos ronddolen in het onskentonskringetje. Maar ik verval in herhaling.' De scheidende voorzitter zweeg en dronk in een teug de Duitse wijn die hem door Hillegonda werd aangereikt. 'En, ik zou het bijna vergeten. Wat we nodig hebben is ambitie. En graag ambitie die verder gaat dan zo snel mogelijk de regio te verlaten en te vertrekken. Naar Japan, bijvoorbeeld.' Dat laatste leek een *slip of the tongue*.

Hendrik Ventjes was afgehaakt. Hij begreep niet meer waar de voorzitter naartoe wilde. Alsof Ferdinand de Grijs plotseling Chinees was gaan praten. Johannes Medemblik begon een en ander te dagen, maar hij wist er nog geen woorden voor. De woorden deden hem aan een grafrede denken, in het Latijns.

'Tot slot. In deze globaliserende wereld biedt de regio, en ook de eigen identiteit voor ieder een zekere maar ook onzekere geborgenheid,' zei de voorzitter. 'Deze geborgenheid mag niet leiden tot het je terugtrekken achter de dijken, of je achter de struiken te gaan verschuilen.'

Linus P. Rhei begreep de verwijzing naar de inslagkrater en de troost van vieze oude mannetjes en jongetjes die geen moederwarmte kregen. Linus P. Rhei en zijn broer Prugel L. Rhei vielen steeds meer samen, er was geen ontkomen aan.

'Kom op en weest trots op wat er was, en straal uit dat "we" klaar zijn voor de toekomst.' Ferdinand de Grijs was bijna uitgesproken en bijna uitgepraat.

'We zijn op de goede weg. En er is maar één weg voor Volkseige en dat is de goede weg.'

'Gewoon deurgaon,' riep Hendrik Ventjes.

'Zo is het,' zei Ferdinand de Grijs.' Gewoon deurgaon.' Het was de oudleraar en exjodeldeskundige en exsnelwandelaar helder. Het bestuur van de *Stichting tot Bevordering van de Streekcultuur in de Regio* zou hem niet missen.

Uit de vergaderzaal, annex eetzaal, annex cultuurpodium klonk "Strangers in the night". Duo Parade was er klaar voor.

XVI.

'Nee,' zei Hillegonda Tetsuaki, 'ik vond het eten niet te scherp. Al was het wel moeilijk de smaak van de roodbaars te ontdekken onder de pepertjes.'

Linus P. Rhei had zich beperkt tot saté met pindasaus en witbier uit flesjes. Hij had een gevoelige maag. Exotisch eten was niet zo aan hem besteed. Hij had liever Chinees, zei hij. 'Gewoon Chinees, of brood en water. Schoon water.'

XVII.

'Ik heb ook nog een verhaal van een jager die zien eigen hond doodscheut,' zei Hendrik Ventjes. 'Typisch veur Volkseigene.'

XVIII.

'Nee,' zei Hillegonda. 'Ik ben zelf de Bob. Ik ga dommiet met de voorzitter naar onze eigen plek van bestemming.' Hillegonda kneep haar ogen dicht. Als ze in Japan was, zou ze haar oogleden laten knippen. Daar was mode wat hier aanstellerij was.

En op de vraag van Linus P. Rhei of hij mee kon rijden, want hij moest immers ook dezelfde kant op, antwoordde Hillegonda Tetsuaki:

'Nee.'

XIX.

'Laat ik je schrikken. Nee, toch,' zei Hillegonda Tetsuaki. 'Je kent je aard inmiddels toch. Je broer Prugel L. Rhei was met proefverlof en Linus P. Rhei moet wennen aan de maatschappij. Hij moet laten zien dat de wereld mooier blijft zonder geweldadige overmeestering.' Ze kneep haar spleetogen bijna dicht.

'Je schrijft prachtig in de streektaal over je streken. Je gedichten verdienen een componist. Je verdient het om landelijk en mondiaal door te breken. En

als geweldenaar met een schoongeveegd strafblad kan ik je later, als je proefverlof voorbij is ook in de markt zetten.' Hillegonda lachte opnieuw.

Ze pakte beide handen van Linus P. Rhei vast, of waren het de handen van Prugel L. Rhei? en zei: 'Ik kan joe en mezölf beroemd maken van Japan tot Costa Rica, van Elp tot Weiteveen en weerom, maar ik doe het niet.'

De warme handen brandden in de koude handen van Linus P. Rhei, of waren het de klauwen van Prugel L. Rhei?

Hillegonda liet de handen van de goede moordenaar los en zocht de blik van de voorzitter, die met een vanillesorbet op een krukje naast het raam zat en naar haar lachte, duim in Facebookmodus. Hillegonda hield haar lippen getuit als stil signaal. Nog een paar uur, dan was het tijd om de jaren bij de *Stichting tot Bevordering van de Streekcultuur in de Regio* te romantiseren.

XX.

'Exchanging glances, ever since..."

XXI.

'Ik kies voor een grijs bestaan, als je begrijpt wat ik bedoel.' Hillegonda Tetsuaki sloeg Linus P. Rhei zachtjes op de schouder. 'Jij,' zei ze, 'jij blijft gevangene van de provinciegrens, erbinnen of er net buiten, wat je ook doet.'

XXII.

"Strangers in the night'.

XXIII.

'Ik wens jullie veel aangenaam werk bij het vervullen van de mooie opdracht.'

XXIV.

'Ik was inderdaad op een begrafenis.'
'Ik was op een begrafenis.'
'Ik was op een begrafenis.'

13 – 20 oktober 2013

Sprekende de spraak

Ik loop door Nieuwstad. Links van me deuren op een rij, veel deuren en ramen in paarsroze licht. Ik durf nauwelijks opzij te kijken. Oost-Europa, Brazilië, Argentinië, Columbia, Mali. Ik spreek mijn talen, mijn lijf kent de tale Kanaäns. Mollige vrouwen, vrouwen met vlees op de botten. Vlees uit wegwerpverpakking. Vandaag onbeperkt houdbaar. Zien is nog geen hebben. In mijn hoofd hoor ik de negende van Beethoven. Ik heb niet om die symfonie gevraagd. Een dove componist komt ongevraagd op bezoek met een lofzang op de vreugde. Ik kan in euro's betalen voor wat vrouwen – veel jonger dan ik – in natura leveren.

Een gordijn gaat open. Een deur gaat dicht. Ik stap binnen bij Marleen, intiem café aan de Kleine Pelsterstraat. Vrouwen. Ik zie vrouwen van mijn leeftijd en ouder. Overbodigheid is ons gemeenschappelijk bezit. Vrouwen van een paar jaar jonger in het laatste tijdsbestek van hun arbeidzaam leven, na de vruchtbare jaren overgeleverd aan vergetelheid en aan de muze. De dichter presenteert haar bundel *Vrouwenwerk*, straks. Ik weet niet waarom ik hier ben.

Poederdozencafé? Ik weet het niet. Ik ben geen kroegtijger. Ik ben een held op bordeelsluipers met minder weet van de wereld dan in mijn oudtestamentische tijden.

Bruin café. Bruine portretten aan de muur, foto's in sepia van mensen die ik nooit zal kennen, van artiesten die aan mij voorbij zijn gegaan. Een zanger met gitaar laat Groninger klanken horen. Ik versta hem niet. Ik hoor een lied van heimwee en verlangen. Niemand luistert, naar elkaar.

Ze geeft me een bon voor een eenmalige consumptie. Ik zeg niets en als antwoord roept ze in mijn dove oor. Ik buig mijn oor naar het puntje van haar tong en kijk als een betrapt kind in haar zwarte jurk met lichtgespikkelde borsten. Handvol sproeten op haar vlees met gulle handjes uitgestrooid. Ik durf niet te kijken. En terwijl ik luister naar haar vrouwenadem sluit ik mijn ogen en voel ik kinderspijt van nietkijken in de kloof die mij van haar scheidt.

Ik weet niet waarom ik hier ben.

'Welkom,' zegt ze. 'Fijn dat je er bent,' zeggen haar handen aan mijn lijf. Ik hoor haar natte tong.

'Mijn gedichten,' zegt ze. 'Antigereformeerd,' zegt ze. 'Een klein almachtigje,' zegt ze.

Ze won prijzen met haar poëzie. Bekers, oorkondes, getuigschriften, bankbiljetten voor de worsteling met wat gegoten is in haar strak bijbels lijfje. Ieder krijgt of betaalt een prijs voor aangedaan leed, vroeger of later, ook als leed niet is overwonnen. Rondje van Marleen.

Ik schuif naar de achterste plaats naast kapstok en paraplubak. Ik zoek een pen om op te schrijven wat ik wil vergeten. Vanaf de bar knikt de interviewer van deze namiddag. Spa rood, of gewoon water in een bierglas. Nodeloos re-

peteer ik mijn vragen. Alles wil ik weten, bijna alles, maar ik vraag niet meer naar antwoorden.

De literatuurknijper kent me niet. Tweemaal knikt hij. Eenmaal teveel. Eenmaal te weinig. Ik ken hem niet en ik laat dat zo. Ik hoef niet iedereen te kennen. Beethoven zwelt aan, Molto vivace. Muziek is het enige dat aanzwelt in mijn warme lijf in dit warme café voor kleine kunst.

Twee vrouwen schuiven bij mij aan. Ze zijn niet gekomen voor het *Dagblad* op de leestafel. Niet voor mij.

'We leren nog Latijn, met z'n drieën. Vriendinnenclub,' fluistert de gezegende. Ze legt een hand op mijn schouder. Ik voel de bovenkant van haar hand tegen mijn hals. Ik draai mijn hoofd. Latijn. Nuttig op de valreep. Hoe was dat grapje ook al weer?

Duitser en Groninger op de dijk langs de Ems. De Groninger leert Latijn om in de hemel verstaanbaar te zijn als god hem na het laatste maal heeft geroepen. De Duitser voelt geen noodzaak zich Latijn eigen te maken. Op de plek waar hij naartoe gaat voldoet zijn moedertaal.

'Credo in unum Deum,' Pavlov ik. De vrouw naast me begrijpt me niet.

'Agnus Dei,' zeg ik. 'Nee, geen lamsschotel,' zeg ik.

De uitgever roept in de microfoon. Het is een heugelijke dag. Elke dag is een heugelijk dagje, een klein weinig heugelijk dagje. Ik kan het weten. De dichter weet het.

'De lezer van een gedicht is op zoek naar het gedicht. De lezer van een gedicht is niet op zoek naar de mens achter het gedicht,' zegt de ondervrager. 'Bij verhalen is dat anders, daar gaat de lezer op zoek naar de schrijver. De dichter wil niet ontdekt worden, maar de schrijver van verhalen smacht naar ontdekking van de mens achter de schrijver van verhalen.'

'Ja,' zegt ze.

En wat vindt je man van je bundel. Hij is niet hier.'

'Niet van hier.'

'En de eerste afdeling gaat over je breuk met het geloof. Gereformeerd.'

'Ja.'

'En de tweede afdeling over je sexuele bevrijding, en dat je moeder niet mocht weten dat je het deed.'

'Ja.'

'Met overgave.'

'Nee.'

Ik verloor mijn pen op Nieuwstad, op weg naar Marleen.

Leer mij de mens kennen achter de dichter. Wat is de dichter onderweg kwijtgeraakt. Wat probeert de dichter terug te vinden in sonnet en vrij vers?

Beethoven kabbelt tussen mijn oren. Ben je horende doof? vraagt Ludwig. De paukenslag, de trom, de fluiten, strijkers. Molto vivace. Ben je verstandelijk doof? vraagt Ludwig.

Ik krijg een pen van de zwartgerokte met stevig achterwerk. Ze bestiert Marleen, alleen, in haar eentje. Vandaag is ze baas. Twee billen en de rest van haar vlees keert ze naar me. Verstandelijk.

'Breng de glazen naar de bar. Als ze leeg zijn,' zegt ze.

Ik laat mijn drank onaangeroerd. Er komen dorstige tijden. Er komt honger.

'Applaus voor dit gedicht en lees het nog een keer.'

Aan de toog ontkent een jonge vrouw van mijn generatie haar jaren met een gevlekte panterbaret, een mannetje van de verse lichting kruipt weg in een gebreide effen beige muts.

'Je verdient landelijke aandacht. Applaus.'

De telefoon. De dichter smoort bericht van buiten.

'Ja.'

'Ja' betekent "Ja, val dood". De taal van dit land.

Sproeten op je borsten, vlekjes van de zonnehemel. Wat vindt je man ervan? Van de kloof tussen je borsten? Zijn ze een klein weinig poëzie? Is je verleden *Adagio molto E Cantabile*? Je toekomst? Slaapt je moeder nog steeds tussen jou en je man? Roept de Heer, als hij je neemt in het heden?

Zonder pauze een Grunnings laidje van heimwee en verlangen. Heimwee en verlangen; onbekende woorden op Nieuwstad. *Presto*.

'En,' vraagt hij, 'en heb je nu je zelfcensuur overboord gezet? Kijkt je moeder mee over je schoudertje? Hoor je *Freude schöner Götterfunken* als je man je beslaapt, kijkt het Lieve Heertje nog mee? Met wie deel je tussen de lakentjes je gesproete welvingen?'

De gluurder zoekt de vrouw in de opengeslagen bundel. Ik hoef niets te vragen.

Ik ken alle antwoorden.

'Ja. Nee. Nee. Ja. Nee.'

'Kun je zeggen hoe vrouwen in het onderwerpelijke leven staan?'

'Ja. Nee. Nee. Ja.'

Rechts van me talloze deuren aaneengesloten op een wijde kier, deurtjes en raampjes en paarsroze lichtjes. Ik kijk opzij. Oost-Europa, Brazilië, Argentinië, Columbia, Suriname. Mali, Israël. Elk spreekt de tale Kanaäns. Mollige vrouwen, vrouwen met vlees op de botten. Ik weet niet waarom ik hier ben.

'Welkom,' zegt ze. 'Fijn dat je er bent,' zeggen haar handen aan mijn lijf. Ik hoor haar natte tong.

Oh Freunde, Nicht diese Töne!
Lasst uns angenehmere anstimmen.

4 november 2013

De vraag

Welke vraag ik wil stellen weet ik nog niet. Ik weet, om met Paul Valéry te spreken, niet anders dan dat een vraag en misschien wel dé vraag aanstaande is. Valéry zegt: vermoedelijk aanstaande. Ik laat dat vermoedelijk weg, niet omdat ik zeker weet dat de vraag zich meldt, maar om mezelf bij de les te houden. Als ik al een vraag had geformuleerd, dan was het antwoord ook helder geweest. Het antwoord ligt in de vraag besloten.

De Rijksuniversiteit Groningen – mij niet onbekend, al weet ik niet zoveel als ik zou willen weten van deze universiteit – heeft een prijsvraag uitgeschreven zonder nieten. Elke vraag is welkom en dingt mee naar een team van antwoorders. Wie een intelligente of minder intelligente vraag heeft – een domme vraag zou mijn vader zeggen, maar of hij dat zou zeggen weet ik niet zeker meer, hij is al te lang geleden vertrokken om daar nog betrouwbare uitspraken over te doen – kortom wie een vraag heeft zonder antwoord kan bij de universiteit terecht. Ik mailde mezelf de weblink en een paar trefwoorden als geheugensteun. Ik wist wel een vraag, meende ik, maar ik liet mijn eigen mail onbeantwoord en langzaam erken ik dat ik geen heldere vraag kan stellen over wat me bezighoudt.

Ik heb een rusteloze ziel, als ik die innerlijke drang zo mag noemen; ziel. Mijn hoofd staat stil en beweegt van binnen alsof het einde nabij is. Voor hetzelfde is het einde nog lang niet nabij, maar probeert mijn geest uit mijn hersenen te persen wat nog mogelijk is voor ik de wereld, de hemel en de aarde, aan haar lot overlaat. Mijn ziel kent geen interne richtingaanwijzers, geen betrouwbare althans. Ik heb ze nog niet in beeld.

Het spoor naar mijn aard en de bedoeling van mijn aanwezigheid op mijn terrein van een paar vierkante kilometer – in heel toepasselijk; de Kop van Drenthe – vind ik door naar mijn gedrag te kijken en naar vragen te luisteren die ik aan anderen stel. Ik ben een slordige observator, veel ontgaat me en ik ben een matige luisteraar. Mijn oren vertalen klanken naar een innerlijke werkelijkheid en als ik weer naar buiten kijk; de externe en tastbare werkelijkheid binnenlaat, weet ik soms verbanden niet leggen. Ik tref overeenkomsten en ook verschillen tussen mijn zieleleven en de aardse werkelijkheid van dag en nacht, oorlog en vrede, politiek geknutsel en zelfverbouwde groentes.

Het spanningsveld tussen beleving en waarneming maakt me niet in verwarring, dat niet meer, maar ik raak soms stuurloos in de veelheid. Wat er echt in de wereld aan de hand is, weet ik niet, vooral omdat ik niet weet wat echt en onecht is. En ook die termen, echt en onecht, zijn een produkt van slordig denken, waar ik een patent op lijk te hebben. De vraag naar de vraag die ik zoek blijft; virtueel of/en echt.

Ik las een paar korte verhalen van Gogol. Aanvankelijk met tegenzin. Verhalen van meer dan honderd jaar oud, wat hebben die mij te bieden? En dan

zie ik, na me er langzaam aan over te geven en mijn weerstand te omzeilen, dat hij schrijft over droom en werkelijkheid, over wat er is en over wat er lijkt te zijn. Hij schrijft over trivialiteiten, niet over verheven zaken, maar tussen de regels – en vaker dan eens ook in de regels – herken ik mezelf. Ik stort me in een bezigheid – boeken uitgeven – en ik verlies me tot ik door de werkelijkheid word ingehaald. De internetdrukker levert te laat, of misschien niet en dan heb ik – en vooral mijn ongeduld – leergeld betaald om de voeten op het zand te krijgen. Elke omweg blijkt achteraf een rechte lijn van daar naar hier.

Gogol schreef Nefski Prospect, een straat in Petersburg. Ik las een eigen straat in zijn verhaal – het was niet de Kerkweg, maar het had de Kerkweg kunnen zijn. Ik las mijzelf achter de meiden aan en ik las over de kolonelcharmeur; verkikkerd op een blonde Duitse vrouw met domheid en schoonheid als bagage. Gogol zegt dat schoonheid en domheid prettig samengaan. Mannen willen een mooie en domme vrouw, liever dan een mooie intelligente tegenpool. Schoonheid is voor intelligente vrouwen een nadeel op de partnermarkt. Met domme meiden is het gemakkelijker om het spel te spelen, dat schreef Gogol niet, dat las ik. Ik was nooit goed in dat spel.

Rouke kwam langs om zestig euro te brengen. Het is de vergoeding voor bewezen diensten. Onze wederzijdse diensten zijn onbetaalbaar, zoals dat heet, maar af en toe hoort het geld heen en weer te stromen. Voor de economie en vooral voor de onderlinge band.

Ik maakte een boek van zijn teksten – professionele amateur uitgever ben ik ook – en Roukes boek is te koop op het web, naast andere uitgaven van Ter Verpoozing. Niet dat iemand boeken uit mijn fonds koopt. We maken boeken omdat we boeken willen maken en meer nog omdat we, naast al het andere, vooral schrijvers zijn. Rouke ordent zijn levenswerk voor zijn opvolgers in deze eeuw. Ik pik mee aan inzichten en verbredingen van mijn blikveld wat ik mee kan nemen. Ik heb geen volgers die nieuwsgierig zijn of worden naar mijn bedoeningen. En dat ondanks gebrek aan kroost van eigen zaad – ik wilde zeggen gemis aan eigen genen na mij, maar dat deed ik niet. Ik noem het ontbreken van kroost geen gemis, omdat het geen gemis meer is. Ik stuur wellicht geschriften de wereld in om te bewijzen dat ik besta – voor later; dat ik heb bestaan. Al twijfel ik aan dat laatste motief. De ijdeltuit in mij ziet graag een promovenda aan het werk om mij in beeld te brengen, om de vraag te beantwoorden waarvan ik de formulering zoek.

Rouke laat nakomeling na en boeken met essays, verhalen en gedichten. Hij wil alles op een rij, nabestaanden op een halve plank in de boekenkasten – als ze die nog hebben – van zijn kinderen en kleinkinderen. Hij heeft zijn kinderen niet gevraagd of ze zijn boeken willen. Zijn wil geschiedde, al zou hij die priesterlijke en roomse uitspraak niet in de mond nemen, met zijn gereformeerde achtergrond.

Met de vriendenclub van schrijvers, een vriendenclub in wording, met Martin, John, Ton, Rouke en ik – en de andere Gerard op reflectieafstand – probe-

ren we het volk te verheffen en vooral onszelf. Vorige week was de eerste vergadering van de Peizer Kring. Peizer Kring als variant op de Aduarder Kring met Wessel Gansfort en Regnerus Preadinius.

Rouke had het intellectuele discours gemist op de eerste vergadering, al noemde hij dat niet zo.

'Wat meer diepgang was mij dierbaar geweest, en niet het geneuzel over oplages en drukkerij,' had hij gezegd. Hij haakte af en aan zijn gezicht was het vertrek zichtbaar. Hij bleef tot het laatst.

In zijn bundel *Westland, de Ambonezen over U* staat een verhaal waarin Hans Westland – het alterego van Rouke – schouderkloppen krijgt van Gezienus Bijsterveld. Bijsterveld is inbinder van boeken. Bijsterveld zegt dat Westland – Rouke – een opdracht heeft, namelijk een vervolg te schrijven op *De wet* van Thomas Mann. De titel van dat nog te schrijven boek krijgt Westand – Rouke – mee van de zeloot: *Het offer.*

'Na de bundel Vertellingen 1 vond ik vier manuscripten van *Het offer*,' zei Rouke. '*Het offer* was te lang volgens mijn toenmalige uitgever. Veertig jaar geleden. Ik heb geschrapt en wat overgebleven is van de novelle klopt niet meer, zie ik nu. Dat de redacteur dat destijds niet heeft opgemerkt.' De perfectionist in halflange korte broek en met zwarte kniekousen tegen de uvstraling van de julizon klonk nauwelijks verontwaardigd. Het offer is meer dan veertig jaar oud, waar klaag je over.

'Jelly zei dat ik *Het offer* in een apart boek moet onderbrengen, maar dat wil ik niet.'

Rouke had zich voorgenomen de novelle in de tweede bundel – Vertellingen 2 – onder te brengen met twee andere lange verhalen: *De Put* en *Een weekje Dodesluis*. De laatste twee spelen zich af in de kop van Overijssel, ook reden voor Ton om die twee boeken samen opnieuw uit te geven.

'Maar ik ben er nog niet aan toe,' zei Rouke. Hij wilde geen wijn en ook geen bier. Een glas water was genoeg.

We namen afscheid en bij de voordeur vroeg ik zijn manuscript. *Het offer*.

'Nee, ik wil het eerst bewerken.'

Pet met brede en lange klep over zijn grijze haren. Massey Ferguson. De zon doet meer kwaad dan goed in hoogzomer.

Ik wachtte op een vraag van Rouke. "Of ik nog ergens mee bezig was?" of woorden van gelijke strekking. "Of je nog aan een roman werkt?" of woorden van gelijke strekking. Mannen in oranje hesjes trokken oranje kabels langs de straat. Met glasvezel zou de wereld nog sneller en vaker bij iedereen binnenkomen, en alles tegelijk. Niets zou ons meer ontgaan, nergens zouden we meer alleen en teruggetrokken kunnen leven. Iedereen zou alles van ons weten, ook als ze onze boeken niet zouden lezen.

'Het klinkt egoïstisch,' zei Rouke, 'maar ik ben alleen met mijn eigen werk bezig. Ik hoef niets meer bij te dragen aan de verheffing van het volk, niet van Drenten, ook niet van andere vreemdelingen.'

Ik toetste *De wet* in samen met Thomas Mann. Op het web kwamen De tien geboden in een aparte berijming naar voren. Op 22 adressen was het boek tweedehands te koop. Ik ga naar het webadres van tweedehandsboekwinkel Isis in Stad, maar daar vind ik geen *De wet* in de webwinkel. Ik heb geen tijd om langer te zoeken, zoete plicht roept. Ik sluit het huis af en fiets naar Stad voor een lunch met Jan. Ik gaf zijn boek uit over *Verandering als constante*, een uitgesponnen essay over natuurwetenschappen en vooral over Chinese filosofie. Het boek krijgt een webeditie en er zijn een paar veranderingen nodig. Over veranderingen gaat de lunch en over wat er gelijk is gebleven.

Er is nauwelijks wind en in de onlanden is schaduw ver te zoeken. De waterberging is droog. Het heeft weken niet geregend in Drenthe. In de bermen korenbloemen, zuring, robinia en planten die ik niet van naam ken. Bij de brug over het Eelder Diep spelen zwaluwen op hun vaste plek. Ik stap af en maak foto's van waterlelies en kikkerbeet. Ik stap af om mijn spieren te ontspannen. Mijn benen doen niet meer wat ik wil, ze doen niet alles meer wat ik graag zou willen dat ze doen. Mijn lichaam neemt langzaam de regie over van mijn geest. Beperkingen melden zich. Ik weet niet of ik treurig of blij moet zijn met deze verandering. Misschien geen van beide. De natuur kent geen vreugde en verdriet. Emoties zijn een menselijke uitvinding, al is ontdekking misschien een beter woord.

Elke vijf kilometer stap ik af om foto's te maken, telkens weer doe ik alsof het mijn wilsbeschikking is om te stoppen. Ik weet wel beter. Elisabeth Eybers dicht: "Die pad kronkel fouteloos verder," en zo is het; ook op de rechte stukken.

Ik zie een vlekje op het beeld in de zoeker. Het stofje zit tussen lens en beschermglas, maar ik zie geen mogelijkheid het smetje weg te halen. Voor ik bij de lunch word verwacht heb ik een krap half uur. De camera is mijn houvast en mijn schuilplaats om achter weg te kruipen. Ik stap af bij de Mediamarkt. De verkoper laat me zien dat het stofje virtueel is, een beeld van moleculen op het prisma, het beeld blijft niet achter op de foto. De vlek is niet wat het is. Ik hoor wat hij zegt.

Jan is op Kreta geweest. Hij prijst de Phoenisische oorlogen, de ruïnes en de hartelijkheid van de bewoners. 'Oprechte warmte,' zei hij, 'anders dan hier. Echt. Kom daar eens om.'

Hij prijst de lijfelijkheid van de Grieken. Aanraking, schouderklopjes. Hij prijst wat we niet hebben en niet meer zouden verdragen als het zou komen. Gewoonte staat ons in de weg om Griek te zijn. Griekse salade met fèta, meer hoeft niet. Griekse beginselen, ik heb er geen behoefte aan.

Uit alles wat Jan zegt groeit een roman. James Joyce schreef een dik boek over 24 uur in Dublin. Het lijkt op het eerste oog een onmogelijke taak. Wat gebeurt er nou in een dag en een nacht om over te verhalen? Het is gemakkelijk. "Hoeveel druppels water passen op een munt van vijftig eurocent?" vroeg

Jan. Zijn kleinkind gaf het antwoord door het experiment uit te voeren. En daarna het aantal druppels te tellen dat past op een munt aangeraakt met een vinger in zeep gedoopt. Ik ken de antwoorden, maar niet de getallen.

Jan betaalde de lunch zoals hij elke keer de lunch betaalt. Ik betaalde in boeken, zoals ik elke lunch in boeken betaal. Een roman is onbetaalbaar.

Na de luch op het buitenterras met de gouden wijzers van de Martini voortijlend tussen donkere beukenbladeren stap ik af bij Isis. De vijftiger achter de toonbank heeft een Twents accent. Hij loopt voor me uit en pakt *De Wet* uit de kast. Alles in de winkel weet hij te vinden. Vijf euro voor literatuur. Ik vraag naar de handel in filosofie en literatuur. Ik ken mijn dubbele agenda's. Hoe vind ik een weg om meer dan tien lezers voor mijn boeken te vinden? En is er in Isis plaats voor mij, zelfs voor ik tweedehands ben geworden? Hoe word ik van boven wijzer?

'In de jaren zestig zeventig was er een klaagpartij over lezen. Mensen lezen niet meer. Dat was vroeger zo en dat is nu ook zo. Vergeet niet,' zegt hij, 'vergeet niet dat vroeger de elite een boek las en dat is nu niet anders. Hele volksstammen lezen niet en daar hoef je niet treurig om te doen.'

Ik zwijg om hem verder te laten spreken.

'Nietlezen zou een ramp voor me zijn, het einde van het bestaan, maar dat geldt voor mij. Anderen kijken daar anders tegenaan. Dat is zo.'

Hij zegt niet: "Dat is nu eenmaal zo."

Ik voel een hand op mijn rug.

'Drenten lezen niet,' zegt Lisette. Ze is de vrouw van de boekverkoper. Tenger postuur, donkere ogen, donker haar met lichte slagen, nog net geen krullen. Dunne katoenen jurk, zwart met donkerrode bloemen. Ik schreef haar een jaar geleden na een bezoek aan de winkel in een kort verhaal over filosofie van Whitehead en over de I Tjing. Ze kent me. Iedereen die ik in mijn verhalen een extra leven gaf, kent me. Soms maakt dat karakters blij, soms niet. Een glimlach en dan is voorbij dat de lezer door mij is opgemerkt.

Ik ken haar tongval en haar lach. Ze lijkt op mijn moeder toen ik nog niet geboren was. Ze is de vleesgeworden foto van mijn moeder. Vader en moeder op een trouwfoto met een hortensia in een pot, en daarna tientallen jaren geen foto's. Het was oorlog en het was na de oorlog. Het was wederopbouw. Niet één foto van moeder in blijde verwachting. Niet één. Niet één van de zevensprong.

'Drenthe telt de meeste leesclubs,' zegt ze, 'maar Drenten kopen geen boeken. Heel moeilijke handel. Drenten gaan naar de bibliotheek en lenen, ze kopen niet.'

Ik probeer een vraag te formuleren over de volksaard, over mijn afkomst. Ik probeer zicht te krijgen op het verloop van de geschiedenis, maar ik kan de woorden niet vinden.

'Woorden,' zegt Lisette, 'Drenten kennen geen woorden voor wat ze voelen en beleven. Het zijn zwijgers. 'Erger dan Tukkers en Sallanders,' zegt ze. De boekverkopers in Isis komen uit Enschede.

'Drenten kwamen uit plaggenhutten naar Enschede. Er is in Enschede nog een hele wijk met Drenten, Padmos, stakingsbrekers in de textiel. De Drenten kenden geen elektriciteit en stromend water op de plek waar ze vandaan kwamen, dat kregen ze in Enschede – licht – en dat wilden ze niet kwijt. Werken, werken, werken.'

Er loopt een vrouw achter me langs. Als de boekhandelaar vraagt of hij kan helpen zegt de klant: 'Ik zuuk mien man, ik bin mijn man kwiet.'

Lisette negeert wat er gebeurt alsof ze dit dagelijks meemaakt. Dagelijks raakt iemand zijn man of vrouw kwijt. Niets bijzonders.

'Mijn tante miste een been,' zegt de boekverkoper die voorouders op Erica had. Hij legt zijn rechterhand boven zijn knie. Daar ging de aardappelrooier door het meisjesbeen. Hij noemt de naam van zijn grootouders: Kamst.

'Nietkatholiek,' zeg ik. 'Achter op Erica.' Ik weet aan de naam waar iemand vandaan komt. Zonder Facebook is iedereen bekend als zanddrent of veendrent. De labels liggen klaar. Fien, NSB, rooms, heiden, anarchist, rooie.

Ik houd me aan de toonbank vast, een hand op de kassa. Mijn benen willen dat ik wegga en dit gesprek beëindig, maar ik blijf. Mijn linkerhand tikt zachtjes tegen mijn bovenbeen. Ik strijk over mijn buik, zoals mijn moeder deed als ik teveel en te snel had gegeten en buikpijn had.

' 't Wark lig an de grond,' zegt Lisette. Blijf op aarde, wil ze zeggen. Niet alleen Drenten hebben geen behoefe aan zweverigheid en reflectie. Ook Sallanders en Tukkers kennen de mores. Nadenken en filosoferen is voor ijdeltuiten en lui die niets beters hebben te doen.

'Vraogezaod,' hoor ik mijn vader zeggen. 'Vraogezaod.'

Korter kon hij niet zeggen dat ik mijn mond een poosje dicht moest houden.

Maar ik hield mijn mond niet. In Kameroun was ik "Monsieur Pourquoi".

Ik wilde het naadje van de kous weten – acht weken puber in het regenwoud. Soms denk ik dat ontwikkelingen stagneren omdat mensen geen vragen meer stellen. Niet geleerd, of collectief de zwijgknoet gevoeld om bij de grond te blijven. Zonder vragen verkeert de wereld in extremen.

Ik steek *De wet* in de fietstas tussen de vijf soorten brood – Grof volkoren, Spelt Dinkelberger, RoggeVolkoren, Nachtrust wit, Zeebonkje en een kruidcake uit eigen bakkerij in Hoogezand – die ik in een opwelling kocht. Het was niet de eerste keer dat ik omkeerde om te doen wat gebeuren moest. Ik keerde om omdat ik mezelf voorbij was gegaan. Voorbij de brug in de onlanden keer ik opnieuw om. Ik maak foto's van de vogels, de schrijvertjes op het water. Een zwartwitte watervogel, waarvan de naam me is ontschoten, trekt een Vvorm in het oppervlak. Grassen bewegen loom in de hitte van de middag. "Niet zo'n haast," denk ik, "dan zijn we eerder klaar".

In Isis noemde ik het gebrek aan woorden voor complimenten en de overdaad aan woorden in de eigen taal om verwijten en vermaningen een naam te geven. Ik noemde mijn lessen aan de lerarenopleiding. "Schrijf een lijst met verwijten op het bord." En als de lijst tientallen woorden lang was vroeg ik

naar een lijst met complimenten. Minder lang in dezelfde tijd, en woorden met een lacherige ondertoon als ik ze hardop liet voorlezen.

Op de brug boven waterlelies en lisdodde vraag ik me af waarom ik het nodig had mijn vroegere ervaringen in het heden te vertellen. Kon ik niet zonder? In het heden leef ik in het verleden en trap ik in de valkuil van de herhaling van zetten.

De laatste kilometers fiets ik achter twee middelbare vrouwen op gehoorsafstand, maar ver genoeg om ze niet het gevoel te geven dat ik ze voorbij wil. De ene vrouw in wijde lichte jurk met blote onderbenen, van de andere zie ik haar vlees boven het zadel in golfjes bewegen. Witte broek. De zon speelt een spel met strakke en minder strakke stof. Ze doet me niet aan een bronstig hert denken, zoals ik vaak heb als ik om billen gebleekte jeans zie; een spiegel van een ree, een verlangend dier. "Pak me dan als je kan, je kan me toch niet krijgen."

Mijn gehoor laat me in de steek, maar ik hoor wat ik wil horen.

"Indië verloren, rampspoed geboren," hoor ik op de vlakte. Ze lachen. De vrouw in de jurk legt haar hand kort op de onderarm van de broekvrouw. Ze hebben de leeftijd van kinderen uit de Indiëtijd, Jappenkamp, de Koreaanse oorlog.

Martin muntte de naam van de voorloper van de Peizer Kring: de Neie SchrieversBond. En in mails in de berichtregel NSB zodat we nu allemaal verdacht zijn in Amerika en de rest van de wereld. Martin heeft zijn sporen getrokken in de Drentse cultuur. Oprichter van *Roet, Drèents letterkundig tiedschrift* met serieuze literatuur; eernsachtig zoals de Drenten zeggen; Drenten die nog plat praten en ook nog Drents lezen.

Roestbruine koeien liggen in een groep bij elkaar en wachten tot de hitte voorbij is. Ze kijken en luisteren, en ze bewaren alles wat ze waarnemen in hun harten, zo wil ik het graag. Martin is boos op de wereld, die gramschap is nog niet voorbij. Ik vroeg hem naar de boosheid, maar hij begreep mijn vraag niet. Ik was te vroeg.

Duitsers namen zijn schoonfamilie te grazen, dat was voor de Koreaanse oorlog en voor de overgave van Indië. Die Nachbarschult staat nog open en vindt een uitweg in een enkel gedicht of kort verhaal. De Tweede Wereldoorlog is nog niet voorbij, maar ik verdenk hem ervan dat hij de Duitse geschiedenis en de Nederlands collaboratie gebruikt als de schandebok uit het Oude Testament. Iemand moet de schuld hebben, iemand moet de schuld dragen en eraan kapotgaan. Maar wat is het onrecht ons aangedaan?

Volgens overlevering waren de meeste Drenten 'fout' in de oorlog. Ach, wie was niet bij de NSB? En zoveel Joden zijn niet uit Drenthe verdwenen, er woonden voor de oorlog nauwelijks Joden in Drenthe. En Kamp Westerbork kwam alleen in de provincie terecht omdat wijlen koningin Wilhelmina geen kamp bij Apeldoorn in de buurt wilde. Of niet soms? Vraag het Martin.

Ik luister niet meer naar de vrouwen die voor me fietsen. Als ze bij de volgende

kruising rechtdoor gaan, sla ik rechtsaf. Als ze rechtsaf slaan, rijd ik rechtdoor. Er zijn veel wegen om thuis te komen.

Niemand vraagt me, maar ik heb de oorlogsmisdadigers van tachtig jaar en ouder allang vergeven. Misschien wisten ze wat ze deden toen ze twintig waren. Vast en zeker. Ik wist ook wat ik deed toen ik in de twintig was, maar ook mijn dagen in ondeugd zijn verjaard, al spelen ze in mijn hoofd nog het spel om op de eerste rij van de herinnering te komen.

Adri de Vrij zat bij me in de klas op de HBS. De eerste klas misschien. De brugklas wellicht. Arrogante – vanuit mijn platte Ericase perspectief – jongen uit Emmen met een gehoorapparaat. "Kun ie mij wel heuren," schreeuwde ik, en dan in het Hollands vanzelf. En daarna in zijn ander apparaatje. Hij zei niets. Misschien heeft hij me op die dag het schreeuwen afgeleerd. Ik hoor hem nog vaak.

John wordt zestig. Hij leest moderne Nederlandse literatuur. Ik bundel zijn boekbesprekingen tot een cadeau voor collega's en familie. De verzamelde recensies zijn zijn cadeau aan zijn sociale kring. *De helleveeg*, hij had het boek wel gelezen, maar nog niet besproken. A.F.Th. bestseller. 'Maar waarom moet ik dat boek lezen?' vroeg John. En ook in die vraag lag het antwoord besloten.

Ik las het boek en voor het eerst sinds jaren las ik tot de laatste bladzijde, al telde ik aan het eind de bladzijden. Hoe ver nog? De helleveeg gaf mij toestemming mijn familiegeschiedenis op papier te zetten. Niet alles is verzonnen rond Tante Tiny, Tinus, Tante Poets. Ik ken die vrouw van dichtbij en alle verwikkelingen die erbij horen. Ik schrijf ze op, zodra de tijd er rijp voor is, en dat duurt niet zo lang meer.

'De helleveeg is stilistisch knap, maar wat inhoud aangaat,' hij aarzelde. 'Waarom moet ik dat boek lezen,' herhaalde hij. De Peizer Kring bleef het antwoord schuldig. De vraag keerde met een Ubocht terug naar de schrijvers rond de keukentafel – buiten was het te warm op de granieten stoep met granieten tuintafel, en bovendien zouden we de mussen, koolmezen, graspieper en spechten bij de voedersilo vandaan houden, verwende vogels als we ze hadden gemaakt. –

Waarom zouden anderen ons lezen? (Later: Het werd hoog tijd dat we aan onszelf voldoende bevrediging ontleenden.)

Martin las *HhhH* en andere boeken over zijn verleden tijd. Hij ging met collega's naar Polen en bezocht Auschwitz en al die andere oorden waar ik niet naartoe hoef. Er zijn veel plaatsen die ik mijd voor mijn welbehagen.

En in mijn kring zijn leeftijdgenoten, zestig jaar en ouder, druk bezig zich de Eerste en Tweede Wereldoorlog eigen te maken. Er is een eindeloze stroom boeken en films over toen. Ik sla ze over. Ik kreeg, zonder te vragen *HhhH* cadeau. "Mooi boek," zei Jan Borkent. Ja een boek over massavernietiging en de architecten van de dood kan een mooi boek zijn.

"Ja," zei Rouke, "mooi boek.' Hij doelde op de stijl, een combinatie van fictie

en journalistiek. Een reportage en hier en daar verbeelding van de werkelijkheid.

In bed maakte ik een begin. Ons bed is een goede plek om te lezen. Na vijf bladzijden weet mijn hoofd dat het lichaam de ogen wil sluiten, daar is geen ontkomen aan.

De vorm, dat boek geeft me de vorm voor de vraag die op me ligt te wachten, dat las ik in *HhhH*. Noem alle namen, beschrijf de situaties, geef je overwegingen, knoop aan elkaar wat om verbinding vraagt en snijd los wat er niet bijhoort. Alles wat er in de Oorlog is gebeurd, is vreselijk genoeg om te verzwijgen en om te vergeven, het is ook verschrikkelijk genoeg om nooit weer een blad voor de mond te nemen. En na quatorze julliet maakte ik een begin met de vraag naar de vraag. Ook als niemand mij leest, beantwoord ik mijn vraag; of niet.

In *De helleveeg* is Tante Tiny op te sporen, ze bestaat echt, net als de andere familieleden echt bestaan, en ook weer niet. "Waarom moet ik dit boek lezen?"

Herkenning en troost en vermaak, ja, zo is het leven geordend in chaos.

Ik noem in mijn vragezaadverhaal de Peizer Kring en ik maak een kring groter dan de kring rond Peize. Misschien verander ik alle namen, misschien versluier ik de gebeurtenissen. Waarom zou ik? Ik heb iedereen, ook die er niet om heeft gevraagd, of die gaat vragen, vergiffenis geschonken voor zijn of haar daden. Maar ik ben god niet, want die bestaat niet en ik wel, dus wat ik aan de mensheid geef of schenk, blijft tussen mij en de mensheid, de Peizer Kring. Niemand zit op weer een nieuwe god te wachten, en wie wel op een nieuwe god wacht, die vindt wel leidsman en vertrouweling, al dan niet een straffende en vermanende.

De jongens van Reggefiber graven putjes in de straat, lassen glasvezels aan elkaar en gooien de putjes dicht. Een volgende ploeg komt op een andere tijd om de kabels ondergronds naar de huizen te schieten, op elke handeling is een vervolg. Na de ochtendpauze – schoft – staren de Sallanders gezamenlijk naar het eind van de Elzenlaan, als zwartbont vee dat in een weiland zonder afspraak met de kont naar de wind staat gekeerd en doet waarvoor het is geschapen; grazen. Er is niets te zien op de hete zomerdag. Wie niet buiten hoeft te zijn, blijft binnen. Jongens zijn het tussen twintig en zestig. Oranje hesjes en halflange broeken. Ze zwijgen en als ze aan het werk gaan klinken oerkreten van het ene putje naar het andere. Kwajongens. Hier gaat contact bovengronds en zonder iPhone. Wie ver afdwaalt komt met een kreet dichtbij. Het werk is aan de grond.

2.

Mijn vader zat in de aardappelen, aardappels zeiden we en nog steeds weet ik geen keuze te maken tussen die meervoudsvormen. Het ene is beschaafd en

het andere is boers, van het platteland. Het onderscheid is vervaagd. Beschaving is niet altijd in een stad te vinden, al lijkt dat soms wel zo.

Aardappelen, aardappels was de grote liefde van mijn vader, misschien dat mijn moeder een korte onderbreking van die hartstocht is geweest. Ik weet dat niet. In elke liefde hoort een periode van bedrog, verraad, een periode van twijfel en onderliggende haat, nijd, weerzin. Hartstochtelijke liefde jaar in jaar uit is dodelijk, zij het niet voor het lichaam dan is het wel voor de geest. Seneca adviseerde binnen vijf minuten afstand te nemen van opkomende hartstocht om het vege lijf te redden. Ik heb zijn gelijk een aantal malen aan den lijve moeten ervaren voor die werkelijkheid – ik zeg niet *waarheid* – tot me doordrong. Verliefdheid is een besmettelijke ziekte. In bevindelijke kringen weten ze daar beter weg mee dan in vrijgemaakte milieus.

Sientje, Voran, Prummel en andere aardappelrassen waarvan de namen me niet te binnen schieten. Het aardappelland lag – wat verhouding aanging – in het verlengde van de katholieke kerk. Op de knieën voor het gebed. Aardappelrooien deden we met blote handen en met rieten korven als vaste begeleider. Mijn vader rooide twee rijen in de tijd dat ik één rij uit de grond wroette. Gedachtenloos tijdverdrijf, maar misschien heb ik daar mijn geest voorbereid op reflectie. Routinearbeid als kader om de gedachten hun gang te laten gaan, zoals ik na een fietstocht weet hoe het verhaal een vervolg kan krijgen. Niets doen om verder te kunnen.

Een enkele maal kwam zaad uit Wageningen. Aardappelrassen werden daar gepaard en het bevruchte zaad groeide uit tot nieuwe rassen. Mijn vader selecteerde uit de willekeur van de natuur. Wat niet deugde, gooide hij weg. Dat was anders dan met het kroost dat hij – onwillekeurigheid op z'n best – verwekte. Elke nakomeling verdiende zorg, veiligheid, voeding en opvoeding. Kinderen weggooien was er niet bij. Ook de oudste op wie de opvoedkwaliteiten werden getest, mocht blijven. Ik weet niet of mijn vader een of meer van zijn kinderen weg had willen gooien. "Ik mag iedereen evenveel," betekende niet meer dan: "Ik ga hier geen uitspraak over doen." En "mag" betekende niet hetzelfde als houden van. Houden van kwam in zijn vocabulaire niet voor en op Erica, in Drenthe, was hij niet de enige met dat ontbrekende werkwoord.

Gloria's, Rosenval, Doré's, Texelaars, Frieslanders, rattes. Meta heeft ze in haar volkstuin. Nieuwe aardappelrassen, de ene soort is resistent tegen phytophtora, de andere heeft last van roest. We rooien ze voor het loof is afgestorven. De aardappelen maken plaats in de aarde voor kool en sla. Ik schrap de aardappelen. De velletjes laten gemakkelijk los, direct na de oogst. Al na een dag laat de ingedroogde schil niet meer los. De punt van de klomp op en neer in de emmer met aardappelen onder water. Koken, afkoelen, bakken in roomboter en alleen gebakken aardappelen als warm eten, meer was niet nodig.

Mijn vader kijkt over mijn schouder mee als ik in de gootsteen de Gloria's van hun velletjes ontdoe. Houden van past beter bij aardappelen dan bij mensen. Aardappel als schoothond in de overlijdensadvertentie; eeuwige trouw.

De aardappelveredeling leverde geen resultaat. Een ras moest beter zijn dan

de bestaande en dat was Stabiel niet, voldoende zetmeel – mooi onderwatergewicht – maar geen goede vorm. Geen nieuw ras aardappel overleefde mijn vader. Hij werd ingehaald door de tijd. Rouke schreef een kinderboek: *Pieter Pieper het aardappelmannetje*. Lotgevallen van een knol. Aan het slot stopt hij het mannetje in de grond.

'Praat met je voeten,' zegt de pedicure. Ik kijk haar aan en blijkbaar spreekt mijn gezicht een taal van nietverstaan. 'Of begrijp je me niet? Praat met je voeten voor het slapen gaan.'

Ik praat met mijn voeten, ik praat met mijn benen, met mijn knieën, mijn dijen, mijn heupen. Ik praat met mijn longen, mijn lever en mijn hart. Ik praat na het plassen met mijn prostaat. Ik maak mezelf wijs dat het een dialoog is tussen mijn hoofd en mijn lichaam, maar het is een monoloog met elementen van een mantra in zich. Ik bezweer mijn lichaam goed voor mijn hoofd te zorgen. Ik wil dat mijn geest helder blijft en de boodschap – welke? – mag blijven verkondigen.

Ze had mijn voeten gedaan zoals een slager een varkenspoot doet. Dat stel ik me voor. Met overgave en betrokkenheid bij mijn onderdanen. Ik zag me als een farao op een troon en een bevallige hofdame die mijn voeten in haar gestulpte handen hield. Een warme invoelende koker om mijn onderdanen die zich langzaam los maken van mijn lichaam.

"Laat me niet alleen," zing ik zachtjes als ik door de onlanden fiets en verder over Donderen en Norg. "Laat me niet alleen," en ik kijk naar de trappers waar mijn voeten bewegen.

"Je voeten nemen afscheid van je," zei Huisman. De huisarts kon in de toekomst kijken. Bij tientallen klanten had hij in het verleden gekeken. Hij vertelde me wat me te wachten stond. "Als je niet kijkt, weet je straks niet meer dat je ze hebt. Je voeten."

De huisarts tutoyeert me vanaf de tijd dat mijn ongemak een medische naam heeft. "Dit avontuur gaan we samen aan," zei hij. Hij beroofde me op dat moment van mijn persoonlijk eigendom. Hij zegt je en jou tegen me. Dat hoeft niet van mij. In vertaling betekent dat: ik heb liever dat U me vousvoyeert. Zeg maar U. Ik houd het liefst afstand tot piskijkers en waarzeggers, hoe deskundig ook.

Als de nood hoog is, word ik liever geholpen door een onbekende dan door een huisvriend.

"U bent spiritueel," zei de pedicure. We spraken over god en de diepste gedachten en over eindigheid. We spraken over eindigheid en over alle zaken die op het eerste oog niets te maken hadden met mijn voeten en haar handen. Op de nagel van haar linkerduim had ze een icoon geschilderd, misschien een plakplaatje van Maria met kind. Haar ongeringde mollige vingers deden waar ze goed in waren.

Ik keek naar de zorg en naar de aandacht, maar mijn voeten wisten niet wat ze overkwam. Vanavond zal ik mijn voeten vertellen hoe haar handen met kor-

te dikke vingers ze streelden alsof ze haar eigen lichaam verwende.

Ik droeg in het kleine behandelkamertje regels van Seamus Heaney voor. Over hoe vreemd iets in het verschiet slechts kenbaar is in het licht van waar je doorheen bent gegaan. Ik leerde die strofes uit mijn hoofd, niet om te onthouden, maar om ze te kunnen gebruiken op het moment dat dat nodig zou zijn.

En nadat ik me bekend had gemaakt als schrijver was haar drempel geslecht. En dat een verhaal de titel *Skazki* droeg was de klink van haar Russische deur. Verhalen in haar taal. Vijftien jaar jonger en zwart geverfd haar in een staart. Wit uniform en schort tegen rondspattende nagels en stof van losgeschuurd eelt.

Poëma's van Pushkin. Een man en een vrouw, linksom en rechtsom. *Nalewo o naprawo*. Daar had ik Russisch voor geleerd in een vorig bestaan dat veertig jaar achter me ligt.

Bij vertrek in de hal met een icoon op een paneel en zicht op een samowar – de Russische kraantjespot – in de woonkamer waarvan de deur halfopen staat, zeg ik dat Isaak Babel een goede verhalenschrijver schijnt te zijn. Babel. Isaak Babel.

'En U? vraagt ze. 'Waar schrijft U over?'

'Liefde en dood,' zeg ik. Ik zeg niet dat ik meer over dood schrijf dan over liefde. Het is gemakkelijker om over dood te schrijven. Schrijven over liefde, misschien maak ik een begin.

'Liefde en dood,' herhaalt ze. 'Liefde en dood. Ljoebitj o Schmert.'

In de open deur met uitzicht op het plantsoen, met mijn blik op een moeder met kind en een loslopende hond, pakken haar dikke vingers mijn bovenarmen vast. Ze zoent me op mijn wang.

'Liefde en dood.' любить и смерть

In de nacht na mijn bezoek aan de pedicure droomde ik van Irma. Niet echt natuurlijk, maar voor het hanengekraai kwam ze in mijn hoofd voorbij. Ik laat gebeuren wat komt en langzaam houd ik niets meer tegen, ook onwelgevallige zaken bekijk ik met enige afstand en soms met berusting. Boeddhisme, daar heeft het mee te maken, maar er is ook verwantschap met de fysieke leeftijd en met de boeken die ik lees. Ik lees voor troost en voor richting, ik lees en luister naar mogelijkheden die bij me passen. Dat maakt dat ik selectief afwezig ben, dat is zo. Ik schaam me niet meer voor mijn afwezigheid in gezelschap, schaamte is zinloos las ik op een richtingaanwijzer en die heb ik gevolgd.

Irma studeerde Russisch in het jaar dat ik mijn bijvak koos: Russisch. Ik was benieuw naar de betekenis van gespiegelde letters als de R die van de andere kant bekeken *Ja* als klank draagt en geen rollende R is. Irma kwam uit het westen, blond kort haar en een mooi figuur, voorzover ik daar als twintiger vatbaar voor was. Schoonheid deed me niet veel. Ik keek op straat geen meiden na.

We vonden elkaar aardig. Irma kwam vaak bij me eten en ik kreeg een pedicurezoen na de vla of de joghurt. In de tijd dat we met elkaar verkeerden zonder verkering te hebben is mijn fiets gestolen. Dat weet ik nog. Ik

was naïef en Irma had ook nog geen stappen op het relatievlak gezet. Als we al wilden paren, hadden we beide waarschijnlijk wat afgeklungeld om de eerste beginselen onder de knie te krijgen. Schiedam, Spijkenisse; het leek wel Erica, misschien was het wel Erica. Het geslachtelijke bleef achterwege. Ik weet niet wat ik heb gemist, en dat geldt voor veel zaken die ik niet heb meegemaakt.

Ik zocht Irma op het web, maar ik vond haar niet. Dat overkomt me vaker.

"Ja," zeg ik, "ik heb goed geslapen. Nee, ik heb niet gedroomd, of ik weet niet meer wat ik heb gedroomd." Als ik wil dromen, leg ik een extra deken op het bed. Dat is mijn illusie: wie warm, te warm slaapt, droomt meer. Ik heb geen bedgeheimen.

Ik vraag me af waarom ik Irma op het web zocht. Wat maakt het uit of ze nog leeft of niet meer leeft? Ze heeft een zaadje in me geplant, naast al die andere die in me terecht zijn gekomen. Het ene is meer ontkiemd dan het andere. Iedereen heeft iets aan me toegevoegd. Michel de Montaigne leerde me dat ik mijn wortels niet hoef bloot te leggen. Ik parafraseer. "Als je je huis laat zien, vertel je niet van de makelaar en de aannemer, niet van de aardappelen die drie jaar eerder in juli nog op de akker van de fundering bloeiden. De timmerlui en metselaars noem je niet, ook al ken je ze bij naam. De stoffeerder, de schilder, de melkman; je laat bijna alles weg, en toch kun je je huis laten zien, zoals het er vandaag uitziet."

Vandaag vertel ik van Irma, ik zeg niets over haar.

3.

Twee mensen laten me weten dat ze geen zelfmoord hebben gepleegd dankzij mijn aanwezigheid. Ik feliciteeer ze met hun bestaan. De mededeling laat me koud. De eerste keer en ook de tweede keer dat ik het bericht hoorde. Dit besluit heeft niets met mij te maken, vertel ik mezelf. Wat een ander beslist dat beslist een ander. Ik ga de dialoog met mezelf aan, maar mijn zelfgesprek verandert in een monoloog. Totdat mijn alterego tegen mijn ego zegt: "Nu is het wel genoeg geweest." Ik hoef mezelf tegenover mezelf niet vrij te pleiten. Die tijd ligt achter me.

Het is vijf uur geweest. Ik haal de krant achter de deur vandaan. De krant is ongelukkig terechtgekomen. De voorpagina is gekreukeld. Ik strijk de vouwen weg. Er staan veel doden op de voorpagina, en achterin enkele met naam genoemd.

Overdaad schaadt niet. Ik maakte persberichten bij mijn boeken en boeken uit mijn fonds, oneindig vermenigvuldig ik literatuur in de aankondiging naar lezers. Geen klanten. Ik gebruik verkeerde methoden of niemand is geraakt. De poëzie en de verhalen blijven in mijn handel onaangeroerd als een afgewezen minnares, of minnaar. De lezers willen me niet, of ik weet ze niet te bereiken. Ik ben vertrouwd met die hebbelijkheden van de menselijke en natuurlijke natuur.

Negatie van negotie heeft niets met kwaliteit of waarde te maken. Niet alles. Alles heeft zijn eigen waarde, en meerwaarde als iemand er waarde aan toekent. En als niemand waarde toekent blijft de eigenwaarde. En na alle venterij van mijn en andermans belevenissen blijft de eigenwaarde op de eigen vierkante meter. Kleiner dan een vierkante meter.

In sommige zaken ben ik kordaat. Als niemand wil wat ik maak, als niemand mijn boeken en verhalen en de schrijvers uit mijn stal binnen wil laten, rest mij de hele wereld ter verpoozing. Ik rust tot de volgende uitbarsting. Ik schrijf enkel uit eigenbelang. Er is niets veranderd in hoe het was.

Joris Luyendijk van NRC/handelsblad oefent in onderzoekende journalistiek. Hij werkt in London en probeert greep te krijgen op de financiële wereld. Ik maak me niet druk om financiën, die luxe kan ik me veroorloven. Ik heb geen aandelen en geen obligaties. Ik swap niet. Zijn verhalen lees ik sporadisch. Halverweg haak ik af, ik raak de draad kwijt. Ik volg mijn eigen draad en probeer wat hij met geld & handel doet met mijn bestaan uit te voeren.

Welke vragen stel ik eigenlijk? Welke vraag?

Ik ontdek vragen door antwoorden te geven. Wie om een mening verlegen zit kan bij mij terecht, maar wees er snel bij. Mijn meningen raken op. Elk antwoord roept een volgende vraag op. Und so geht es immer weiter. Dat brengt me bij muziek.

Ik ben opgevoed als cultuurbarbaar, als het over muziek gaat. En niet alleen wat muziek aangaat. Een koffergrammofoon van Philips, waarvan ik me vooral de gele verkleuring van het plastic herinner. Dat is me bijgebleven van muziek, die verandering van materie. In Groningen woonde ik op kamers en ik kwam terecht op een feestje van ene De Bie. Ik wist niet wat kunst was, maar na dat feestje begon het te dagen. De ganse avond speelde dezelfde single. Minder dan drie minuten een Hollandse romance. Van de Selvera's, of Anne Grönloh (die niet zo heette) met *Brandend zand*. Eenmaal probeerde ik de andere kant van de single af te spelen – dat durfde ik – maar ik werd gelijk gecorrigeerd.

"Wat voor kleur onderbroek heb je?" vroeg de gastheer en opnieuw klonk *Brandend zand*.

Rita kwam uit Tijnje. Geadopteerd en verder veel verhalen. De stortbak van haar wc – nog hoog tegen het plafond – was defect. Ik stond op de bril, enkel sokken aan. Ze omarmde me, haar armen om mijn trillende knieën. Ze heeft me gevoeld. Ik was doordrongen van haar en van mijn bestaan. Ik kreeg de drijver op z'n plaats. Tijnje. Ze trok aan de ketting. Alles werkte perfect.

Ik voel Rita's hoofd in m'n kruis, elke keer op de A7. Dat begint in Drachten en eindigt voor Heerenveen. Mijn lichaam heeft alles onthouden. Nooit was ik in Tijnje. Waarom was ik nooit in Tijnje?

Ik lees heidekleurig gedenkboek 150 jaar Erica en het enige wat ik uit de hon-

derden bladzijden beschrijving van mijn oorsprong kan navertellen is het bisschoppelijk verbod uit 1952 – ik was twee en wist nog niet dat sport niet aan mij besteed zou zijn – waarin verordonneerd werd dat de katholieke voetballers van Ericase Boys niet tegen de protestantse voetballers van Erica in de wei mochten komen. Alsof ik op zoek was naar bevestiging van een vastgeklonken mening. En als ik die anekdote met enige schroom, trots en opwinding vertel aan ongeinteresseerden – waar heb je het over? Houdt dat je bezig? – schakel ik over naar de wedstrijd tussen soennieten en sjiieten of verhaal ik van potjes voetbal tussen Duitsers en geallieerden tijdend het kerstreces bij Ieperen. En na elkaar een gelukkig nieuwjaar te hebben gewenst kropen de kwajongens terug in de loopgraven om elkaar van het leven te beroven. Althans serieuze pogingen daartoe te doen. Ik zoek verschillen en overeenkomsten, maar ik vind ze onvoldoende. Welke vraag stel ik eigenlijk?
Ieperen kan wel op 17 manieren gespeld worden. Meer misschien.

4.

'Je bent een ongeleid projectiel,' zegt Harry.

'Een ongeleid projectiel,' herhaal ik. Ik voel een grijns op mijn gezicht.

'Ja, een ongeleid projectiel.' Hij lacht en legt zijn handen plat op tafel, alsof hij een onwrikbaar feit neerlegt.

Ik ben een kogel aan mijn doodskist.

5.

Inmiddels heb ik 35 boeken in de webshop en ik heb de laatste weken hard op de tamtam geslagen. Iedereen kan me kennen, en de boeken. Niemand, op een enkeling na, bestelt een boek. In een zee zo vol vissen vindt niemand mijn vliegende vis.

Ik wind me op over de trage aflevering van bestellingen, maar wat levert die vertraging me op, naast een hoog adrenalinegehalte? Ik kijk in de spiegel van mijn karakter.

Welk boek zou ik willen schrijven? Welke roman dient zich aan? Een bundel korte verhalen, en wat zijn de rode draden? Ik maakte fotoboeken over vilten, dahlia's, Drents eigen kost met 19 recepten uit eigen keuken. Ik maak boeken voor mezelf. Vrijheid om terug te gaan naar de bron. Overwegingen: Geheim Dagboek uit mijn tienerjaren. De cirkel gesloten.

6.

Monoloog met mijn alterego. Ik laat het kind in me praten. Ik laat de leraar het woord voeren. Ik laat de timmerman en klusjesman in me vertellen van de werken.

Een jaar na vertrek hoor ik de didacticus in mijn dromen, in herhaling komt

de opvoeder in de vroege ochtend bij me op bezoek. Op visite. Visite is geen bezoek. (En is er een Hollands woord voor sloffe koekjes?)

7.

Ik kan mezelf niet bijhouden, maar ik overloop me ook niet. De verleiding is groot om de gebeurtenissen chronologisch en feitelijk op te schrijven. Een dagboek, maar dan doorwrocht. Ik onderdruk die neiging, niet omdat ik niet wil vertellen wat op mijn pad komt, maar om er een andere duiding aan te geven. Ik wil mezelf optillen.

8.

Twee auteurs kwamen voorbij. Eén heb ik geparkeerd in mijn literaire thriller *Apport Kasper, apport*. Een klein deel, een heel klein deel, maar ze kwam op het juiste moment om mijn novelle vaart te geven. Ik schrijf en lees mijn verhaal hardop. Ik schrijf en lees weer hardop, ik schrijf en ik lees weer hardop. Na drie keer is het boek klaar, niet altijd af. Wat af is, is niet gemaakt.

Ik las *Apport Kasper, apport* in het restaurant aan het Martinikerkhof in afwachting van wie niet kwam. Ik las met gesloten mond en ik kon mijn tranen bedwingen. De hond in mij.

9.

De tweede auteur trek ik naar de aarde. Hij schrijft zijn leven, en dat is misschien per definitie geen literatuur. Blijft de vraag: wat is literatuur? Antwoord: *Apport Kasper, apport* is een literaire thriller. De tweede auteur is halverwege op zijn ontdekkingtocht. Ik vertel hem dat hij zijn verleden beter kan vergeten, vergeten door te omarmen. Ik vertel wat ik doe.

10.

Ik schreef een IK naar *NRC*.

> *F*ck off 3*
> *Om tien uur ben ik de eerste gast in het restaurant van het Groninger museum. Even later komen twintig dames binnen. 'Samen afrekenen,' hoor ik de ober zeggen. Een vrouw protesteert. 'Beleid,' verschuilt de ober zich achter hogere machten. De voorvrouw draait zich naar de groep: blijven we of gaan we weg? 'En als we aan aparte tafeltjes gaan zitten?' zegt ze.*
>
> *Als mijn afspraak is vertrokken heb ik een uur over. Bij de trap naar de tentoonstelling hoor ik uit een nors hoofd. 'Kaartje?' Beneden staat de titel van de Chinese expositie van Ai Weiwei: Fuck off 2.*

En deze honderd woorden spookten me een halve dag door mijn hoofd. Wat wil ik met dit bericht? Wat vertellen deze paar zinnen me over mijn geest, mijn

drift en drijfveren? Ik legde honderd stenen naast de schuur, een pad naar de achtertuin. Mijn handen deden wat nodig was voor een straat, mijn hoofd was met andere zaken bezig. Honderd woorden. Honderd woorden gaf ik prijs. Ik stelde een vraag bij elke steen, ik gaf een antwoord bij elke steen in het zand. Wachten tot er een antwoord boven komt drijven. Misschien een passend antwoord. Ik wacht.

11.

In *de Volkskrant* van 17 september 2013 een bespreking door Paul Verhoeven van de film *L'Empire du sens* (1976) van Nagisa Oshima. De film staat bijna een half jaar op de harde schijf van de recorder. Ik keek niet. Harde porno verpakt als cultuur. Ik dacht aan Ai Weiwei in het Groninger museum met – één van de antwoorden – Fuck off 2. Puberaal.

In de jaren zestig opwinding rond vaginale rooksters. Nu Chinese vrouwen met de benen wijd en een sigaret, schaamhaar en een aansteker. Ik keek. Zonder filter. Ceçi n'est pas une pipe.

12.

U. Ik sprak haar aan met U. Zij sprak mij aan met U. Ik liet dat zo. Zij liet dat zo. We kwamen nader tot elkaar. U, U begrijpt dat wel.

13.

Ik keek opnieuw naar V.S. Naipaul en naar Philip Roth. Interview Naipaul: 'Ik kom uit een milieu waarin iedereen zijn of haar plek weet. Niemand leest. Er is geen noodzaak om te lezen.' Niemand leest me. Roth: 'Als ik schrijf ben ik volwassen en tevreden met de uitdagingen die ik mezelf voorleg. Als het werk is voltooid, raakt het kind wakker.' Zie me, hoor me, lees me.

14.

Mijn stem. Mijn stem klinkt ook als mijn stem als ik me uit de luidsprekers hoor. Ik las *Apport Kasper, apport* – in ien raom – voor en ik luisterde naar mijn verhaal. Ik herken steeds meer. Het is een ooggetuigeverslag van mijn kindertijd, van mijn beleving van mijn kindertijd. En iets anders dan mijn beleving heb ik niet.

Twee uur spreektijd en het voorleesverhaal moest de deur uit, met de glasvezel de wereld in. Niemand kon me stoppen of vertragen. Ik rationaliseer elke handeling tot ik het er mee eens ben. De rem heb ik niet gevonden. Er is geen rem, er is verandering van inzicht voor nodig. En ervaring.

Leven na de dood stond uitgebreid in het *Roder Journaal*. Wellicht word ik herkend, als nog levende, maar er is niet één bestelling gekomen. De ontlezing slaat toe, steeds heftiger. Niemand, bijna niemand zit op mijn verhaal te wachten. Amen, Ainsi soitil. Waar ben ik mee bezig?

15

Vriendschap. 'Als je naar Australië zou verhuizen,' vraagt Sientje, 'met wie zou je in je achterland nog contact onderhouden?'

16.

Over jaloezie. Probeer ik Montaigne te imiteren, of van hem te leren?

17.

En als je niet zou schrijven? Alsof ik niet zou ademhalen. Met mijn boeken adem ik tot voorbij de laatste adem.

18.

Geluk dat ik niet depressief ben. Had ook gekund.

19.

Mijn lichaam gaat zijn eigen gang, en mijn hoofd.

20.

Ik probeer in overzicht te denken, niet anekdotisch. Maar ik denk voortdurend aan gebeurtenissen, voorvallen. Ik zag initialen, vier, in de manchet van een paars overhemd met witte krullen van foraminiferen, amoebes, tribolieten.

Ik lees verhalen van Isaak Babel. Hij tart alle regels die zouden gelden voor een eerste zin van een verhaal. Maakt niks uit. Elke zin is goed. Het gaat om het vervolg, en er hoeft geen eind aan een verhaal te zijn, misschien bij voorkeur niet. Maakt ook niet uit. Ik denk, dat wil zeggen: mijn gedachten gaan regelmatig naar de structuur en inhoud van verhalen.

De inhoud, *ach* wilde ik zeggen, maar dat zeg ik niet. De inhoud kan barok zijn, dat hoef ik niet te verzinnen. De inhoud is een voertuig naar een ander land, een hoger plan, een hoogvlakte, een rivier, een meer, een lucht, een gevoel, een beleving.

In boekbesprekingen staan de feiten vermeld. Kunstenaar, polygamist, blijkt homofiel met voorliefde voor biologie, heeft tweeling bij een te zware negerin die predikante is in een baptistengemeente. Een kind hyperintelligent, andere helft autistische brommerliefhebber, enzovoort. Dit is niet moeilijk. Babel beperkt zich tot soldaten, Duitsers, Fransen en dronkelappen. Hij kijkt, meer hoeft niet. Naar een hoger plan tillen kan door geen namen te noemen. De beleving los van de aanbrenger.

De hele dag, 's ochtends, 's middags en later komen mannen en vrouwen voorbij uit een nabij en verder verleden. Elke dag. Ik vraag ze niet, ze komen. Ik weet niet wat ze me willen vertellen. Misschien wordt het tijd op te schrijven wat ze me willen vertellen. Goed idee.

21.

Stiefopa.

22.

Ik reageer snel, druk soms, ik maak, produceer. Na een half woord maak ik een boek, reorganiseer ik tuin en erf. Snel, niet voor mijn doen. Ik voel me geremd en ongemakkelijk als anderen me niet bij kunnen houden.

Misschien voel ik me ongemakkelijk als anderen met andere zaken bezig zijn en me links laten liggen.

Meta kent me een beetje. Ze valt niet – meer – uit als ik een dure struik heb gesnoeid. Soms nog.

23.

Ontroering. Ik vermijd ontroering. Ontroering is te groot en te omvattend voor me. E.g. Ik lees de folder van het UAF en ik huil over ambitie en doorzettingsvermogen van.

– Dat streepje – met een punt zag ik in een boek. De woorden stoppen, de stroom gaat verder. – Niet verder spreken.

Mijn desinteresse is deels mijn bescherming tegen ontroering. Ik beschreef het ook in *Apport Kasper, apport*. Ik kijk vrijwel geen tv. Voegt weinig aan me toe, heb ik het idee, en ik raak snel van streek; waar ik geen zin aan heb.

24.

Aanzet

Mijn minnares heb ik al negentien jaar niet gezien. (Ik durf aan de columnistenwedstrijd mee te doen.) In de jaren dat we vreeën las ze geen krant. De ochtendkrant, ook de maandagkrant, legden we op het mos, op bosgrond, op heide en weide voor we uit de kleren gingen. La bonne chose. Ik verwed er een fles rosé onder dat ze nog steeds geen krant leest, zo'n vrouw was ze. Geletterd, maar op klassieke wijze.

Als echte man las ik de krant, voor of na de daad. En op het hoogtepunt van de buitenschoolse vrijerij gaf ik mij na de coïtus in het vrije veld over aan wereldnieuws en lokale politiek. Haar geur – heur locht heet dat in mijn moerstaal – overschaduwde het nieuws, vooral bij de sportbijlage was dat geen bezwaar. Maar...

Liever vermijd ik Maar... Ik geef de voorkeur aan En...

En als ik haar opsnoof uit de krant, terwijl ze vertrok naar haar plek van bestemming, inhaleerde ik de geur van zoete zwarte drukinkt, aanzienlijk minder vluchtig dan het lijfelijke rozenparfum van minnaars.

STOP

Goede start. Wie heeft immers geen minnaar of minnares? Of wie wil er geen

voor het tijdelijke avontuur. En dat laatste is meteen het grootste bezwaar. Sex scoort en intimiteit verkoopt, maar maakt zich door die openbaarmaking tegelijkertijd banaal. Ook de verwijzing naar de Volkskrant is goedkoop jaren 90. Beter is het om de ochtendkrant bij naam te noemen. Trouw – misschien wel de beste krant voor natuurlijk overspel – was mooier geweest.

De eeuwige Pavlovreactie op de geur van overspel is gezocht. Liefde, ook door CU afgekeurde liefde, duurt nooit langer dan zeven jaar. Drukinkt blijft drukinkt, ook al verandert de samenstelling in de loop van de jaren.

Vlotte pen is zeker aanwezig. Goed geprobeerd, maar niet goed genoeg. We raden de would becolumnist aan een volgende liefde te zoeken op de wakkerste krant of in een avondtabloid. Next please.

25.

Columnistenjacht *de Volkskrant* didu@volkskrant.nl

Pavlov, la bonne chose

In de jaren dat we vreeën las mijn minnares geen krant. Mijn ochtendkrant vleide ik op mos, bosgrond, heide en weide voor we uit de kleren gingen. Overgave aan de actualiteit van de dag, zonder verleden en zonder toekomst. Ik verwed er een fles rosé onder dat ze nog steeds geen krant leest. Geletterd, op klassieke wijze.

Als echte man las ik de krant, voor en na de daad. Op het hoogtepunt van de vrijerij gaf ik mij na – la bonne chose – in het vrije veld over aan wereldnieuws, lokale politiek, cryptogram en volkskeuken. Haar geur – heur locht in mijn moerstaal – overschaduwde het nieuws, bij de sportbijlage geen bezwaar.

En als ik haar opsnuif uit de krant, inhaleer ik de geur van zoetzure drukinkt, na jaren indringender dan het lijfelijke rozenparfum van minnaars.

STOP
Goede start. Wie heeft immers geen minnaar of minnares? Dat is meteen het grootste bezwaar. Sex scoort en intimiteit verkoopt, maar maakt zich door openbaarmaking banaal. Ook de verwijzing naar de Volkskrant is goedkoop jaren 90. Beter is het om de ochtendkrant te noemen. Trouw – misschien wel de beste krant voor natuurlijk overspel – was mooier geweest.

De Pavlovreactie op de geur van overspel is gezocht. Liefde, ook CUafgekeurde liefde, duurt nooit langer dan zeven jaar. Drukinkt blijft drukinkt, al verandert 'de locht' in de loop van de jaren. Vlotte pen is zeker aanwezig. Goed geprobeerd. En de slotzin; naadje. Nieuwe haring uit de krant, ook lekker.

26.

Kwetsbaar en beledigd.

27.

Isaak Babel schrijft indringende verhalen. En elke openingszin, elke beginalinea

houdt zich niet aan de regels later bedacht voor experts. Babel begint en gaat verder. Geen verrassing, geen verhaalintrekker. Hij begint en na een paar bladzijden eindigt hij. Zo kan het ook. Niets gelegen laten liggen aan deskundigen.

Ik lees artikelen uit de *Huffington Post*. Boeken en schrijvers. Gaat niet over politiek en niet over de maatschappij. De schrijvers benoemen het gereedschap en de contouren. Ze zeggen wat ze wel willen en wat niet. Ze stellen vragen, daar kan ik mee op weg. Ik wilde zeggen: daar houd ik van.

Voor alle helderheid: houden van; dat wil ik niet gezegd hebben.

28.

Jaarboek in de vorm van een jaarboek.

29.

Ik leer veel van mijnbestseller. Wat zoal? Ik pas in het patroon. Er staan tien bestsellers op stapels achter de voordeur. Ik loop een boekhandel binnen en ik kijk nergens naar. Mijn ogen dwalen, maar zien niets. Ze zien alleen wat ik voor ogen heb.

Ik zag mijn eigen boeken niet, en ook de andere boeken gingen aan me voorbij. Ik zocht naar waarover ik las, meer niet. En in de breedte overkomt me dat meer – overkwam me waarschijnlijk altijd, zonder dat ik er weet van had – . Ik ben monomaan.

Ik ben monomaan en niet gericht op eten. Ik weet niet wat ik heb gegegeten en mijn maag vertelt me een uur na de maaltijd dat het teveel was. Ik proef niet. Ik ken geen smaken.

Laconiekheid en bescheidenheid, leer ik. En wat had ik verwacht, of wat had ik gedroomd? Bestsellers. Bestsellers? Ik ben op zoek naar mijn rol, een rol die ik buitelend maak.

Verontwaardiging en gekwetstheid zijn nog groot in me. Ze krimpen als ik ze neerschrijf. Neer, met de schouders tegen de grond.

30.

Lofar staat midden in het veld, aan de rand van de Hondsrug. Met Jan sta ik in het veld. We worden vanuit het heelal bekeken, terwijl we naar het heelal kijken. We staan buiten de Kooi van Faraday, iedereen kan ons zien. En ver weg, miljarden lichtjaren ver weg, vraagt een ander: 'Vreemdeling, wat staat ge naar mij te staren?'

31.

Faalangst, al lijkt dat misschien niet zo vanaf de buitenkant. Ik stuur boeken naar *NRC Wetenschap*. Misschien verdwijnen ze in een zwart gat. Alles verdwijnt in

een zwart gat. Mijn boeken verdwijnen in een zwart gat. Het heeft geen zin om over alles te spreken, een beetje is genoeg.

Meta kwam kort. 'Je ziet er gelukkig uit.'

'Ik schrijf.'

Ik roep ongemak over mezelf af door niet te schrijven. Aanloop.
Faalangst. Ik maakte een boek voor Marco. Konikpaard op het omslag. Konikpaard met een penis van enige lengte.

Marco's proefschrift gaat over sexuele voorlichting en wat ervan blijft hangen bij VMBOleerlingen. Parende paarden, stoeiende stieren. Ik paste *Aan de slag* aan. *& Biology & Sex & Education & Other Stuff.* Ik zette zijn naam op het omslag en ik bedacht een extra onderzoek: In hoeverre raken toeschouwers opgewonden door parende dieren? Zie tabel in het boekje. Pubergrap, maar bloedserieus.

Wat ik op het corso zag: meidenlijven en oude mannen met een koeienhoorn als peniskoker. Wat een fraaie afspiegeling van de huidige cultuur.

Writers to writers *Huffington Post*. Een schrijver kiest een buitenstaander. Half Japanner – half Amerikaan. Zo hoort de hoofdrolspeler nergens bij. Zo kan de leidende figuur beter kijken en zien wat – in alle openheid – verborgen blijft

En mijn rol om de Konikpenis op een boekomslag te zetten. Het hoofd in de strop. Ik doe dat keer op keer. Ik voel spanning en onrust; en opwinding ook. Ik ben geen held. Ik zoek nog naar mijn rol.

Als ik me bekend maak: schrijver, fotograaf, denker, man, leraar en ook nog chemicus. De volgorde verschuift.

Ik voel een glimlach op mijn gezicht als ik deze overwegingen opschrijf, dat is het geluk dat Meta zag – Ik volg mijn stroom; ik gehoorzaam.

Barry Eisler in *Huffington Post* in gesprek met Mark Rubenstein. Voor een nietschrijver is het proces ondoorgrondelijk. Wat inspireert je, hoe kom je aan je verhalen? Eisler zegt serieus om te gaan met die vragen. Het schrijftalent is niet vanzelfsprekend. Niet vanzelfsprekend voor de lezer.

De schrijver stelt dezelfde vragen aan de componist. Dutilleux, Milhaud, anderen van wie ik nooit hoorde. Ik lees besprekingen in de krant; klassiek en dezelfde dag nog luister ik via Spotify. Hoe doet die componist dat? Waar komt zijn verhaal vandaan?

Orkesten musici 'lezen' de noten voor. Zo zou er ook een voorleesorkest moeten zijn. Wie kan het mooist, indringendst, confronterend, mijn verhalen voorlezen?

32.

Ik ga er heen, maar ik wil er niet zijn.

Vaak, overkomt me vaak. Er = daar = overal waar anderen zijn. Ik weet me er/daar te gedragen; voordeel van de opvoeding.

33.

Autistische ADHD'er. Mocht ik behoefte hebben aan een etiket. Ik heb die behoefte niet.

34.

Mooie vraag in *Huffington Post*. Met welke vijf schrijvers, levend of dood, zou je willen dineren/lunchen?

Montaigne, Seneca, Valéry om mee te beginnen. Waar zijn de vrouwen?

35.

Paul Valéry schreef in *Wat af is, is niet gemaakt* ook korte overwegingen, opkomende en voorbijgaande gedachten.

36.

Verwijten, daar wil ik het nog eens over hebben. En over mijn gevoeligheid. Maar misschien hoeft dat niet meer als ik *Brieven aan Lucillius* nog eens lees, of Montaigne. Of als ik een speltpannenkoek (met appel) eet, met sinasappelhoning.

37.

Ik schreef *Ik was op een begrafenis*. Ik was in Emmerschans bij een begrafenismis die via een crematie eindigde aan de Verlengde Herendijk. *Apport Kasper, apport.*

Familie vertelde het verleden dat ook mijn en hun heden is.
Er is enige dynamiek in afscheid nemen en appaiseren van wat in mijn hondenhok woelt.

Ik was op een begrafenis, een afspiegeling van mijn beleving van de Drentse cultuur (schrieverij) op dit moment. Ik wilde graag een ander horen over de *state of the art*. Ik zocht er niet naar en ik kwam een beschouwing niet tegen. Ik schreef mijn eigen beschouwing, gelardeerd met wat de laatste weken op mijn pad kwam. Zo ontstaan mijn verhalen. Ik begin, ik pik in de dagen daarna uitspraken op, artikelen uit krant en tijdschrift, praatjes en gesprekken onderweg en thuis, een enkel telefoongesprek. Ik verwerk wat ik lees (Isaak Babel, Pushkin). Ik knip, plak en bewerk een ingekomen mail.

38.

Rouke zegt dat een langer werk misschien beter is dan de korte en snelle verhalen. Thomas Rosenboom. Publieke Werken, en dan voor Drenthe.

39.

Kwetsbaarheid. Ik zou het over kwetsbaarheid en gekwetsheid moeten / willen hebben. Over gevoeligheid en overgevoeligheid. Ik doe ontdekkingen. Het zijn ontdekkingen uit *Apport Kasper, apport.*

Het zijn geen lachknopjes. Ik raak van slag als aan de verkeerde draad wordt getrokken. Ik trek me terug als de jongen in zijn hok wordt gezet. Ik heb nog geen verweer, nog steeds niet.

Hoe zinvol is het in en rond emotie te redeneren. Beter wellicht om na te denken als de storm is gaan liggen en ik weer weet, me realiseer: het is niets in het licht van de eeuwigheid.

40.

Storm. Opnieuw pannen van het dak. Ik zat er op te wachten. De hoekpannen waren na de eerste keer omenom vastgezet. Elke tweede werd vastgehouden door de eerste en de derde. Je kon er op wachten.

41.

Ik schreef ook nog een bericht naar het *Dagblad van het Noorden*. Ik doe wat ik niet kan laten.

Meer aandacht voor persoonlijke vorming nieuwe en oude leraren
Beginnende leraren hebben baat bij intensieve begeleiding blijkt uit onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. Vakcoaches gaan beginners helpen de kneepjes van het lesgeven en orde houden onder de knie te krijgen. (DvhN 11 oktober 2013)
Onderzoekster Michelle HelmsLorenz geeft aan dat een coach een standaardvragenlijst hanteert om te controleren of beginnende leraren vaardigden voldoende in huis hebben.

Naast de vragenlijst is veel aandacht nodig voor persoonlijkheidsvorming van de leraren, niet alleen van de nieuwe lichting, maar ook van de oude rotten in het vak.

Behalve vakkennis en vakvaardigheden brengen de leraren hun persoonlijkheid mee. Veel beginners hebben nauwelijks een antwoord op vragen als: Wie ben je? Wat zijn je kwaliteiten? Wat voeg jij toe aan leerlingen in je klas? Welke voorbeeldvolwassene ben je? Ook hebben veel leraren geen zicht op hun eigen gedragspatronen. Hoe reageer je bijvoorbeeld op boosheid en belediging? Reageer je met humor, met verontwaardiging of met begrip? Wat heb je in huis aan opbouwende reacties? Hoe ga je om met verslavingen (roken, social media, zeuren) ? Wat straal je uit met je kleding en lichaamsverzorging?

Net als ouders zich kunnen afvragen wat hun eigen aandeel is in verstoorde relaties met hun kinderen, met (schoon)ouders, met buren en kennissen, kan elke

leraar zich na elke les de vraag stellen: Hoe heb ik deze situatie voor elkaar gekregen? En vooral niet een ander de schuld geven.

Gebrek aan zelfkennis en een beperkt gedragsrepertoire staan goed functioneren in een klas en thuis vaak in de weg. Coaching bij persoonlijkheidsvorming kan veel winst opleveren, niet alleen op school, maar ook in omgang met partner en kroost. Het is een goede zaak als coaches ook op dit terrein scholing ontvangen.

Gerard Stout was ruim 20 jaar lerarenopleider.

Ik sla naast de trom.
Ik noem mijn vorige en laatste werkgever niet. Opvallend.

42.

A.F. Th. heeft mot met Peter Koelewijn (*Kom van dat dak af*). In *De Helleveeg* noemt de schrijver de zanger. Mag dat? Waar begint en eindigt de vrijheid van de schrijver? Wat is fictie en wat is werkelijkheid? (A.F.Th. reageert in NRC 26-10-2013)

In *de Volkskrant* (28-10-2013) staat een beschouwing van Aleid Truijens (een verstandige vrouw) over de aanklacht van Peter Koelewijn tegen A. F. Th.

"Als de rechter hem gelijk geeft, kunnen we een stoet van gewonde ego's verwachten, en kan de literatuur wel inpakken." Zo sluit ze af.

Ik noem namen in mijn verhalen. Ik verdicht en romantiseer wat ik meemaak. Ik beledig niet en misschien wel. Misschien vind een lezer dat wat ik zeg ik beter niet kan zeggen. Vrienden / lezers geven aan dat ik over hun schouder meekijk als ze mijn proza lezen. Ze kunnen de verhalen niet los van me zien. Dat hoeft ook niet. Ik ben geen baas over de manier van lezen van de lezer. Baas over een ander zijn is wellicht het ergste wat een mens kan overkomen.

Meta gaf het al aan: Wees niet bevreesd. Elke aanklacht is niet meer de eerste. Ik werd al aangeklaagd door Jan van der Land, god hebbe zijn ziel. Ik 'sloeg' terug met *Veenmoord*, verdichting van de aanklacht wegens godslastering. Jeannet van der Zee uit *Veenmoord* heeft elementen van de landrot.

Uit het verhaal *Mooie streek* zou de lezer kunnen concluderen dat ik met mijn prostaat in het medische circuit terecht ben gekomen. Wees gerust. Nog niet, misschien nooit niet. Ja, ik draag wel hoge wandelschoenen. Ja, ik rijd geen auto meer, terwijl mijn rijbewijs nog jaren geldig is. Nee, ik heb geen ALFA ROMEO. Als de naam niet leesbaar is, zou ik zo'n auto zelfs niet herkennen. Maar is dit interessant? Nee.

Mijn proza gaat over mijn belevenissen en over de indruk die passanten – als ik zelf ook ben – op me maken. En wat is er prettiger dan in een ander voort te leven, of in de geschriften van een ander? Het is een deelantwoord op de eerste vraag uit de katechismus:

"Waartoe zijn wij op aarde?" of was dat de tweede vraag?

Dat ik er hier – namen noemen – over schrijf, betekent dat het me bezighoudt. Meer dan ik wil. Vorige week las ik voor uit *In Paradisum* voor een bejaard publiek, gemiddelde leeftijd 80 jaar. Vrolijke ouderen nog niet toe aan euthanasie, voorzover ik dat kon beoordelen. Ouderen uit Elim / De Wijk / Koekange die nog nooit van Veendrent en Zanddrent hadden gehoord.

Ik las het laatste hoofdstuk uit *In Paradisum*. "Het is niets in het licht van de eeuwigheid." En dat drie maal. En ik sprak over de hoofden van de luisteraars heen, die enkel kwamen voor gezelligheid en praatjes met elkaar. Ik kreeg niet de indruk dat ze wisten waar ik over sprak. Pas toen ik fragmenten voorlas uit *Kienhout* – en improviseerde door alle boeiende delen weg te laten – uit *Gewassen varkentje*, met het hangbuikzwijntje op mijn arm, kwam er contact. Zwijntjes, varkentjes en slager, dat was bekend terrein.

Er zijn lezers die me niet begrijpen, en die lezers reiken niet naar deze zinnen. Die lezers haken af. Er zijn lezers die me volgen en er zijn lezers die me begrijpen, dat merk ik aan de inhoudelijk reacties.

Mijn deugden en ondeugden zijn niet boeiend als het enkel gaat om het waarheidsgehalte. "Heb je echt...?" "Ja, en?" "Nee, en?" Zoals mijn vader zei: "Ie kunt het niet zo gek verzinnen, of ik heb het metmaakt." En ik zeg het hem na.

Dat meemaken is de verbeelding. Ik ben een god in mijn verbeelding en dankzij die insteek maak ik alles mee wat er mee is te maken. Paul Valéry heeft dat veel mooier gezegd. Ik zoek zijn woorden niet op, ik zeg het zoals het in me is vastgezet. Doordat ik me god voel, ga ik elke uitdaging aan. Ik meen alles te kunnen, en dat brengt me verder in mijn ontwikkeling. Mijn god is niet dood. Die andere belemmerende en beknellende god heb ik gedood, althans ik heb er een appel mee te schillen.

Ik probeer de wereld voor mezelf te verklaren en om antwoorden te vinden werp ik spieringen uit. Ik heb gemerkt dat er niet veel liefhebbers van spieringen zijn. Of ik vis in een verkeerde zee. Amen. Dat zij zo, maar ik heb nog geen ander lokaas gevonden en geen ander water. En daarbij komt dat een ander lokaas ook ander publiek trekt. En misschien kan ik niets met de kabeljauw in andere gedaante. Wie mijn spiering niet herkent, niet lust of niet ruikt, die houdt misschien niet van vis. Ainsi soit il.

43.

Schrijvers moeten niet de vermoorde onschuld uithangen: het is maar een roman, maak je niet druk – dat is een slappe smoes. Hun vrijheid kan de onvrijheid van het anonieme individu betekenen en dat schept verantwoordelijkheden. Het mag niet uitmonden in de gemakkelijke observatie dat zo'n individu gewoon pech heeft gehad. Grijpt een schrijver de vrijheid aan om iemand herkenbaar op te voeren en bij naam te noemen, dan mag de lezer literaire eisen stellen en vraagtekens zetten. En wie schrikt omdat hij zijn naam en identiteit gebruikt ziet, hoort niet te worden weggezet als onbenul.

NRC 28-10-2013
Denk na.

44.

Eigenlijk is het hele zelf behoorlijk alsof. Je schuift jezelf de wereld in, de geschiedenis, en wacht af. Kijken wat er gebeurt.

Maxim Februari *NRC* 20-10-2013

Ik had het kunnen zeggen. Sterker. Ik zeg niet anders.

45.

En ik houd op met namen noemen. In *de Volkskrant* schrijft Wiener of zijn ervaringen met Jansen in Zandvoort, of juist niet in Zandvoort. Aanklacht uit 1963. Kwetsbaarheid, verontwaardiging, boosheid, angst van alle tijden.

46.

Ik citeer Gerard Op de Weegh over *Ik was op een begrafenis*. Hij is geen vreemdeling in de Olde Landschap.

Dat aspect noem ik vervreemding. Voorzichtig start het al met de exotische elementen in het bestuur, inclusief hun respectievelijke namen. Vreemde combinaties van voor en achternamen, waarbij die van Linus P. Rhei, op uitdrukkelijk verzoek van de drager van die naam, zo maar voor een groentevariëteit door kan gaan. De voorzitter moet met een wat grauwe achternaam door het leven. Maar dat alles is nog maar het voorspel. Het wordt pas ernst op het eind als de zogenaamde broer van Linus P. Rhei ten tonele komt. Ik loop dan uit de rails, doe stappen terug, probeer het spoor weer op te pakkken en concludeer tenslotte dat twee kanten van het karakter van de persoon Rhei door een vrouwelijk bestuurslid niet alleen benoemd worden, maar dat die ook nog eens de weg gewezen krijgen. Een metafoor voor een Drentse schrijver die na zijn wilde jaren en nadat het Drents als cultuurtaal op sterven na dood is, de koers moet verleggen? Ik denk het.

Pas door de realiteit enigszins bizar te schilderen, in een film zou je een vreemd licht op de set zetten, dan pas komen verborgen of verrassende werelden aan het licht. De voor de lezer lichte ontreddering, nog eens gevoed door de korte laatste hoofdstukken met minieme tekst, maken hem /haar ontvankelijk voor die werelden, voor de boodschap die eronder ligt.

En zo is het.

47.

Ik dacht plots aan *Zwerversliefde* van A. Roland Holst:

Laten wij zacht zijn voor elkander, kind
want o de mateloze verlatenheden...

48.

Ga je gang.

49.

Ga je gang. Verras me.

50.

Mijn lafheden.
Ik blijf bij alle honden, ook alle soorten, uit de buurt.
Ik laat al mijn kleding klaarleggen als ik representatief wordt verwacht.
Later over mijn heldhaftigheden. Misschien.

51.

Soms verzandt een verhaal in een taalspel. Ik laat dat genot geworden. Laat genot geworden; vroeger, later en/of nu.

52.

Neger op het spoor.
Beste Frits Abrahams,
Dank voor het fraaie inzicht in de plaats van de neger in Nederland. U reist veel met de trein. Wellicht is bijgaande correspondentie interessant voor U.

Aan klantenservice Nederlandse Spoorwegen. (maart 2013)Betreft: illustraties magazine spoor
Vraag klant:
Hartelijk dank voor Spoor nummer 1. Ik doe dit jaar onderzoek naar de illustraties in Spoor. In nummer 1 zie ik enkel blanke Nedeerlanders in de standaardrolpatronen. (O.a. mannelijke agent, machinist), blanke serveerster, enz.... Ik ben benieuwd of dit zo blijft. Tzt publiceer ik over afbeeldingen en rolpatronen in Spoor over 2013. Ik kijk uit naar de volgende nummers. Met vriendelijke groet. Gerard Stout

P.S. Net als wijlen mijn moeder bemoei ik me met alles en iedereen.
FA schreef 5 november in NRC over negers in Nederland.

53.

Tip van de voile

Ik geef een inkijk in de bronnen van mijn verhalen, vragen & overwegingen.

Soms kan ik een aanleiding aangeven, maar vaak ook niet. Het verhaal ontwikkelt zich gedurende het schrijven. De overeenkomst met de bestaande personen lost (langzaam) op.

Motto:

Uit gedicht van Dylan Thomas.

Do not go gentle into that good night,
Old age should burn and rave at close of day;
Rage, rage against the dying of the light.

Though wise men at their end know dark is right,
Because their words had forked no lightning they
Do not go gentle into that good night.

Good men, the last wave by, crying how bright
Their frail deeds might have danced in a green bay,
Rage, rage against the dying of the light.

Wild men who caught and sang the sun in flight,
And learn, too late, they grieved it on its way,
Do not go gentle into that good night.

Grave men, near death, who see with blinding sight
Blind eyes could blaze like meteors and be gay,
Rage, rage against the dying of the light.

And you, my father, there on the sad height,
Curse, bless, me now with your fierce tears, I pray.
Do not go gentle into that good night.
Rage, rage against the dying of the light.

Onlanden

Wandeling rond de jaarwisseling in en rond het Mensinghebos bij Roden. Koppeling aan herinneringen aan een ongeval uit een verder verleden.

Dialogen

Wedstrijd van de AVRO (Podium?) om een verhaal van 1500 woorden te leveren. Ik heb niets opgestuurd. (Spel met taal en vertalingen).

Vage dialoog
Nuage dialoog
Saampraat

Present past continuous

Titel ontleend aan werkwoordsvormen uit de Engelse grammatica. Inspiratie; ontmoeting met Henk Egberts, dichter en leraar Engels en associaties met mailcontact met oudinwoner van Erica.
Ooit was Tetsuaki Miyachi hier. Hij wees mij op de film *The seven samoerai*. De zevende samoerai stierf door een kogel, niet door het zwaard. Clownesk en zelfbewust. Kikuchio. Film van Akira Kurosawa.

Tetsuaki leidde mij naar Moon over the ruined castle.

Ooit schilderde ik op paneel een shunga na.

In *NRC/Handelsblad* (8 feb. 2013): Amos Oz vertelt over kibboets.

Ik las in *NRC/Handelsblad* (8 feb. 2013) en *de Volkskrant* (9 feb. 2013) over *Wereld in woorden – geschiedenis van de Nederlandse literatuur* 1300-1400. Frits van Oostrom. Ik las dat boek. Daar vond ik de verloren woorden.

Gerard Donovan met zijn *Julius Winsome.* John Wiliams met *Stoner*, Tips van Henk Egberts. Ik las *Julius Winsome. Stoner* heb ik twee keer geprobeerd.

8 feb. 2013 John Vorenkamp in de Literaire Hemel, Amen.

Lyrics: Koojoo no tsuki (1901)
Composer: Rentaro Taki
Dichter: Hakushi Kitahara

Translation: Moon over the ruined castle

In the Springtime, there was a party for viewing the cherry blossoms
from the highest part of the castle. The sake cup casts a shadow
on the ancient pine trees. The branches are fanned out far.
Where did such glory of the old times go?

Geese fly away in numbers, making music in the air.
Where is this old glory which shines
on this sword planted into the ground?
Today, the midnight moon is over the ruined castle.
An unchanged light. For whom is it shining?

Whatever is left of the castle's fence, only a vine clings upon.
And the only singing left to the pines is the mourning winds.
The heaven's shining light over the ruined castle does not change.
The ways of the world continue to go up and down.
And that is the way of this world.
Trying to reflect the glories and successes.

What Is Our Life Sir Walter Raleigh (1552(?)–1618)

WHAT is our life? The play of passion.
Our mirth? The music of division:
Our mothers' wombs the tiringhouses be,
Where we are dressed for life's short comedy.
The earth the stage; Heaven the spectator is.
Who sits and views whosoe'er doth act amiss.
The graves which hide us from the scorching sun
Are like drawn curtains when the play is done.
Thus playing post we to our latest rest,
And then we die in earnest, not in jest.

Fernweh

Onder andere naar aanleiding van contacten via de *Dagblad van het Noorden-prijs*. Mijn reguliere bezoeken aan de tandarts.

Een deel van een gedicht van Seamus Heaney uit V*ereffeningen* heb ik gebruikt. (Uit Vereffeningen. 1991. Meulenhoff.)

Vreemd hoe iets in het verschiet, eenmaal beseft,
Verandert in iets dat je al kende;
En hoe wat aangetroffen wordt slechts kenbaar is

In het licht van waar je doorheen bent gegaan.
De zevende hemel is misschien
De hele waarheid van een tot stand gebracht zesde zintuig.

(Fragment)

De 'Vlaamse" woorden komen uit de literatuurgeschiedenis van Frits van Oostrom.

Ma'k starven

Uitdrukking uit mijn kindertijd. Samenvatting van *Ningtien / Anno Ludwig*.

Mooie Streek

Met de VOR-bus (Vervoer Ouderen Roden) naar Veenhuizen en terug. Familiedag rond en in het Gevangenismuseum.

Ik kreeg een boek van Ben Nusse over de familiegeschiedenis van de vorstelijke voorvaders.

Winder Loop

Gesprekken met Rouke en anderen rond de *Peizer Kring*. Wat houdt een schrijver bezig? Zie het als Cahier 1 van de *Peizer Kring*. Rouke schreef *De vertaalslag* (Cahier 2 van de *Peizer Kring*) over zijn beleving van de bijeenkomst(en).

Rouke heeft uitgebreid gereageerd op een eerdere versie. Ik heb niet alle suggesties meegenomen. Sommige / Veel zaken beheers ik nog niet.

Vertaling aanhef
Tony gaat nu over onbekende wegen, langs velden die hem
onverschillig zijn. Zijn hart is opnieuw leeg en vreselijk zwaar.
Hij is meer dan ooit, *Tony de Helper.*

Uit: Célestin Freinet, *Tony de Helper.* (vert. Rouke Broersma)

Kelner

De afscheidsbon van de NHL, twee nachten in hotel Rijsbergen op Schiermonnikoog. Soep in het strandhotel met uitzicht op duin en zee. Eten in Ambrosijn en in andere gelegenheden. Bezoek DSK (Drentse Schrieverskring) aan Grolloo (museum Harry Muskee). Ook een knipoog naar schilderijen in de Kunstenaarskolonie Veenhuizen waar ik op een open dag was.

Dit verhaal heb ik ook voorgelezen en is als audio te bekomen bij de auteur. (Net als *In Paradisum* en *Apport Kasper, apport*).

Ik was op een begrafenis

Twee dagen voor de dienst en de crematie muntte ik de titel. Het verhaal nam zijn loop. Tussendoor belde de voorzitter van de jury van de *Dagblad van het Noordenprijs*. Hij doet niet meer mee. Ik schreef in deze novelle waarom ik niet meer mee zou moeten doen. Ik schreef over toekomst(on)mogelijkheden. Ik nam schrijvers op de hak en ik gebruikte inzichten uit de verhalen van Isaak Babel.

Ik doe nog mee. Ik doe nog mee. Ik doe nog mee.

Tetsuaki Myachi was een Japanse student. Ik leende zijn naam.

Janine Slikkerveer komt tot leven door correspondentie met een lezeres. Ik weet door haar een beetje meer van Ridderkerk, Slikkerveer, Bolnes, de rivieren in Zuid-Holland en ook over de opvoedkundige geschiedenis in die regio.

Panta Rhei is een beroemd Drents gedicht, geschreven door het alter ego van Linus Voestbiel. *De Pennevogel* was een literair tijdschrift.

Hendrik Entjes was hoogleraar Nedersaksisch bij de Rijksuniversiteit in Groningen. Ik heb hem nooit gekend. Ik weet niets van hem.

Ik schreef een novelle *Grijs*, nu beschikbaar als *Wending*.

De andere spelers zijn op het web te vinden, maar overeenkomsten met het verhaal zijn (on)waarschijnlijk.

Even heb ik met de gedachte gespeeld om nog vier deelnemers toe te voegen, zodat er een Laatste Avondmaal zou komen.

Tafelschikking

Bernard Smook
directeur

Hillegonda Tetsuaki
uitgever

Johan Medemblik

Kees Pot

Linus P. Rhei

Hendrik Ventjes

Janine Slikkerveer

Isabell VerBeuving

Ferdinand de Grijs
voorzitter

Sprekende de spraak

Ik was in café Marleen bij de presentatie van de dichtbundel *Vrouwenwerk*. In mijn verhaal kwam de tale Kanaäns voorbij. Ik keek op het web en vond de eigen taal van gereformeerden. Verkleinwoordjes (als Drenten dat ook kunnen met hun dubbelties en kwarties) en ook geheimtaal van sektegenoten.

Verstandelijk = zonder ervaring en beleving; een klein weinig (een klein beetje); zien is nog geen hebben (een openbaring van Christus in het Woord is nog geen toeeigenen van Christus als persoonlijke Zaligmaker); een klein almachtigje (een duiding voor de kracht van het ware geloof); onderwerpelijk (subjectief)

Op 2 november aanstaande verschijnt de nieuwe, Nederlandse dichtbundel van Nina Werkman: Vrouwenwerk, bij uitgeverij De Contrabas.

De feestelijke presentatie is in Café Marleen en begint om vier uur 's middags. De auteur zal worden geïnterviewd door dichter en schrijver Remco Ekkers, waarna uitgever Chrétien Breukers het eerste exemplaar overhandigt.

Troubadour Hans van der Lijke zorgt voor de muziek.

De vraag

Naar aanleiding van Rijksuniversiteit 400 jaar. Diverse boeken, artikelen in kranten, uitstapjes, fietstochten, gesprekken. Indachtig Paul Valéry in zijn boek *Wat af is, is niet gemaakt*.

Sommige zaken zijn echt gebeurd, andere zijn in mijn beleving feit geworden. Ik reconstrueer gesprekken en leg anderen mijn woorden in de mond. Mijn beweringen zijn vaker dan eens overdrijvingen van de werkelijke voorvallen. Het schijnt dat overdrijven een mens eigen is.

Wie op zoek gaat naar de feiten in dit boek kan beter een encyclopedie raadplegen. Van een beuk maak ik een eikenboom en van een galerie een boekwinkel. Iedereen heet De Vries of Jansen, maar zo noem ik ze niet. Soms heten ze niet De Vries of Jansen.

IX

prijs de dag

Rütlischwur

'Alles wat je wilde, heb je altijd zonder mij gedaan. En nu wil je dat ik help?!'

Karen Kolmer legde het breiwerk naast zich op de bank. Haar donkere ogen kenden maar één boodschap – lazer op – maar ze hield zich in. Meer dan veertig jaar had ze zich ingehouden en de laatste jaren konden er ook nog wel bij. Het was helder dat de tegenslag van de laatste tijd de voorspoed van een rijk huwelijksleven aan het verduisteren was. Het verleden raakte uit haar gezichtsveld. De toekomst leek haar steeds meer met lege ogen aan te kijken, en niet alleen als haar oogopslag die van Wander ontmoette.

Karen Kolmer rechtte haar rug en maakte aanstalten van de tweezits op te staan. Ze hoorde wat ze zei – met haar moeders' snibbige stem. Karen Kolmer hoorde wat ze niet wilde zeggen.

'Wat heb je nu weer?'

Wander hield een plastic tas van de Gamma in zijn hand en strekte zijn arm. Hij leek de woorden niet te kunnen vinden. Uit zijn afgezakte mond – de bek op half zeven, zoals dat in de buurtschap heette – kwam geen woord meer naar buiten. Al wezen Wanders mondhoeken geen half zeven, maar eerder twintig over acht; als de punt van de neus het draaipunt van de grote en kleine wijzers zou zijn.

'Naar de spreekkamer,' zei Karen, 'naar de spreekkamer.'

Karen Kolmer was vijfendertig jaar huisarts geweest met praktijk aan huis. Aan de zijkant van het herenhuis was een kleine wachtkamer, een kamertje met loket voor de assistente en de spreekkamer op de hoek van het pand. Ze had in haar werkzaam leven vanachter de vitrage iedereen zien komen en weer gaan.

Ook de doktersassistente was met pensioen. Elseliena had een andere huisarts genomen om de laatste jaren in gezondheid af te leggen, voorzover een huisarts enige invloed heeft op het welbevinden van patiënten. Elseliena was – toen het nodig was – door een vreemde geholpen.

Wander had voor zijn reguliere ongemakken ook een andere huisarts – met de dokter in bed was voorbehouden aan tvsterren, vond hij. Maar toen was hij nog in zijn betere jaren. Met Karen in de buurt had hij, zuinige opportunist als hij was, telkens gekozen voor de verzekering met de laagste premie en het grootste eigen risico. Zijn huwelijk was immers de meest veilige plek.

Karen had hem op cruciale momenten nooit in de steek gelaten, niet als het zijn welbevinden en huiselijk geluk aanging en niet als het zijn gezondheid betrof. Ze woonden niet voor niets aan de Eendrachtstraat.

Maar Wander Kolmer lijkt langzaamaan te vergeten dat hij – nu het erop aankomt – niet bij Karen terecht kan voor zijn kwaal, uitgezonderd onbenulligheden als hoofdpijn of blaasontsteking. Zijn echtgenote wil geen dokter zijn nu het een kwestie is van leven en dood. Zij niet. Dokter Karen Kolmer geeft niet thuis.

Karen kende de verschijnselen van Alzheimer maar al te goed. Ze was arts geworden om jonge mensen te genezen en baby's de wereld in te helpen. Naïef als ze was geweest. Ze was er vooral voor senioren met PHPD – pijntje hier, pijntje daar – en voor begeleiding van aftakeling in alle kleuren en smaken. Kanker in soorten en maten, tia's, hart, lever, nieren, prostaat en dementie vormden de laatste jaren de serieuze 20% van haar praktijk. Het overige deel – de 80% – was sociaal psychologische hulpverlening bij echtelijke ruzies, drank – en drugsverslaving en opspelende trauma's van een mislukte jeugd. In het dossier typte Karen bij de laatste categorie een grote A in een keuzevakje. Wie haar vroeg kreeg als verklaring Anders dan somatisch, maar zelf sprak ze van Aanstellerij.

De verwende maatschappij had haar leren zwijgen over onbenul in de gezondheidszorg. En als haar ergernis de kop op stak, zei ze tegen zichzelf: "Karen. Had je maar naar Afrika moeten gaan. Zeur niet."

Karen Kolmer had haar praktijk goed verkocht, toen dat nog kon en met Wander een rondreis gemaakt van Oeganda naar Kenya en Zimbabwe. Drie weken was ruim genoeg geweest. Ze had zichzelf daarna nooit weer vermanend toegesproken. Ze had haar zegeningen – en dat waren er vele – meermalen in stilte geteld. Aanvankelijk had ze haar bijdrage aan de Flying Doctors verdubbeld, maar na een jaar had ze alle giften aan liefdadigheid stopgezet. Niet dat ze niets wilde geven, maar meer omdat iedereen zichzelf moest leren redden.

Karen Kolmer had haar jaren geteld, haar leven in onafhankelijkheid van wie dan ook. Jaren in verbondenheid met Wander die ongewild achter de muziek van Dr. A. aanging en verpleegster van haar dreigde te maken. Tegen zijn wil. Tegen haar wil. Karen Kolmer telde in dagen, niet langer in weken, maanden, jaren.

Karen Kolmer had de patiënt niet zo dichtbij gewild, maar ook daar had ze niets over te zeggen, en ook niet meer over te bidden sinds ze de kerk achter zich had gelaten. Gereformeerd, protestant, baptist en uiteindelijk was ze in het uitzichtloze niets aanbeland.

Er was in haar beleving niets, enkel een volledig niets na de tijdelijke dorpspraktijk met Wander als brave en liefhebbende echtgenoot. De langstlevenden zouden de wereld bezitten. Alleen de levenden. De overledenen restte enkel het graf of de urn. Sinds ze die overtuiging in het plaatselijke huisaanhuisblad had laten optekenen – Stofje in het heelal, stond omineus boven het interview – had ze acht patienten verloren en er twaalf nieuwe bij gekregen, terminale.

Wander en Karen Kolmer sliepen in dezelfde kamer, maar het bed had ze met tegenzin en pijn in het hart uit elkaar geschoven. Het grote dekbed had ze vervangen door twee kleinere. Op doktersadvies.

Wander Kolmer draaide zich om, liep naar de hal en nam de afslag naar de wachtkamer. Vandaag wist hij de weg. Hij wachtte tot Karen de deur naar de spreekkamer van binnenuit van het slot deed en hem binnenwuifde. Ze deed

geen witte jas aan, dat had ze laatste twintig jaar niet meer gedaan als ze patienten te woord stond. De stethoscoop bleef in de lade van het bureau. Hart en longen van Wander functioneerden nog als vanouds. Hij had nooit gerookt.

Haar echtgenoot mankeerde niets, op de myelinegroei in de hersenen na. Teveel witte stof tussen de hersenzenuwen zorgde ervoor dat Wander weer plat ging praten, en dat was nog het geringste ongemak.

Het houten bureau met papierderij, potjes en farmaceutische prullaria leek onveranderd sinds de beëindiging van haar praktijk. In de hoek van de spreekkamer stond nog de bank met steunen voor dames met vragen over vulva, vagina, baarmoeder, eierstokken en anus. De beensteunen waren zelden gebruikt, maar het leek indrukwekkend. Ze zorgden voor een professionele uitstraling van de dorpspraktijk.

En ontegenzeggelijk had het bed met de beensteunen iets erotisch voor wie het wilde zien. Immers: zat erotiek niet méér tussen de oren dan tussen de dijbenen? Wander had eenmaal plaats genomen om zijn jongensdroom uit te laten komen. Met onderbroek aan. Na eenmaal doktertje spelen was hij klaar met zijn stil verlangen.

'Ga zitten meneer Kolmer. Ga zitten,' zei dokter Kolmer. 'Waarmee kan ik u van dienst zijn?'

'Ik wil dood,' zei Wander. Hij bleef staan met de plastic zak van de Gamma naast zijn scheefhangend lichaam, alsof lood in de tas zat.

'Ik wil dood,' herhaalde hij. Wander pakte de tas met beide handen vast, opende de plastic zak en strekte zijn armen.

Karen kon niet zien wat zich in de tas bevond. Wander bleef staan en herhaalde.

'Ik wil dood. Euthanasie.' Zijn hoofd zakte voorover.

Ondraaglijk en uitzichtloos lijden. Een vinkje op een keuzeformulier dat protocollair de huwelijksbelofte zou vervullen: tot de dood ons scheidt.

Met zijn rechterhand haalde Wander een nylon koord tevoorschijn, een oranje sleepkabel. De plastic tas viel op de grond. Wander zocht het uiteinde en trok ongewild een knoop in het koord. Het label met streepjescode en prijs zat er nog aan. Het touw kon binnen drie dagen geruild worden tegen een tegoedbon. Mits niet gebruikt.

'Ga zitten,' zei Karen. Haar ogen hadden de priemende blik verloren. Achter Wander zag ze de sanseveria's in de vensterbank. Al een jaar geen water gegeven en nog in leven. Sommige planten kunnen heel goed tegen verwaarlozing. Het schijnt dat sommige planten zelfs opbloeien als ze worden vergeten. En dieren, en mensen. In de woestijn in SaudiArabië leven schorpioenen die maar één keer per jaar hoeven te eten.

'Ik ben dement,' zei Wander. 'Ik ben dement, maar vandaag even niet.' Wander Kolmer lachte, maar niet van harte. Hij huilde niet.

Karen zweeg. Haar man gaf een perfecte beschrijving van het proces. Vandaag even niet, maar morgen weer wel. Het zou niet overgaan.

'Vandaag even niet,' herhaalde dokter Kolmer. 'Prijs de dag.'

'Ik wil dood lieverd, ik wil dood.' Wander wist wat hij wilde.

Het was niet de eerste keer dat dit treurspel voor twee personen, een huisarts en haar dementerende man, zich achter de vitrage in de spreekkamer voltrok. Een souffleur was niet nodig.

'Prijs de dagen dat je bij me bent.' Ze bleef zitten. Karen Kolmer wenkte naar Wander en naar de stoel aan de andere kant van het bureau. Ze prees haar dagen niet meer. De prijs was te hoog.

Drie kinderen, twee jongens en een meisje had Wander haar gegeven. En de dochter – de jongste – had de opvolger geschonken. Een kleinzoon, maar niet met de naam Wander. Het jongetje heette Gerrit. Het ventje was naar niemand vernoemd. Karen was niet bij de bevalling geweest, zo had ze dat gewild. Geen moeder als huisarts aan het kraambed. Zo had haar dochter dat gewild. Karen had een kindersokje gebreid, het tweede stond op de pennen.

'Pillen,' zei Wander, 'pillen. Of een spuit. Het maakt me niet uit.' Hij schoof de oranje kabel op het bureau en herhaalde: 'Pillen. Een spuit.'

Het waren de zeurders en de zeikers die altijd pillen of drankjes wilden, ook als ze zei dat het beter was om een paar dagen te wachten. De meeste kwalen gaan vanzelf over en de kwalen die niet overgaan, daar komt een natuurlijk einde aan. Als het consult te lang duurde haalde ze met enig misbaar – nou vooruit dan maar omdat u aandringt – uit een 'geheime' lade een doosje of een strip met placebo's. "Probeer dit maar, hoeft U niet naar de apotheek." En onder het misbaar bleef een air van een voorkeursbehandeling hangen. En juist die extra aandacht was – naast de natuurlijke loop der dingen – de helende werking van de felgekleurde en vaak bittere pil tegen affectiehonger.

'Ik wil dood Karen. Karen Kolmer. Ik wil dood.' En met zachtere stem vervolgde hij: 'Het is niet om jou. Je weet het wel.'

Het was om haar dat hij dood wilde.

Een maand eerder, een van zijn meest heldere momenten, had Wander uit de doeken gedaan wat hem dreef. Hij wilde zijn aftakeling niet meemaken, al wist hij dat hij zijn aftakeling niet mee zou maken als hij zou blijven leven, maar vooral wilde hij haar – Karen – een nieuw leven geven.

"Je bent nog geen zeventig," had hij gezegd. "Je hebt nog een heel leven voor je." En of het niet genoeg was had hij toegevoegd: "Zoek een nieuwe man. Je bent een aantrekkelijke en lieve vrouw. Ik wil je kind niet zijn. Zoek een nieuwe man."

En als hun lichamen anders hadden besloten, hadden ze de dialoog afgerond met een heftige vrijpartij, maar die tijd was voorbijgegleden. Er kwamen tranen. Dat was genoeg voor dat moment.

'Weet je nog dat je bij de padvinders was,' had Karen gezegd, terwijl ze het touw van haar bureau in de prullenbak had laten glijden. 'Ik vond nog een zwartwitfoto van jou in uniform.Kom. Ik laat je de foto zien.'

Het was een automatisme. Afleiden en over een ander onderwerp beginnen,

al was ze niet blij met haar beginwoorden "Weet je nog..." Wander Kolmer wist nog wel van toen. Wander Kolmer wist bij vlagen niet meer van nu en van zoeven. Wander Kolmer was bij vlagen volledig ontgeest.

Wander had zich omgedraaid en zijn hand over de beensteun van de onderzoekstafel laten glijden, alsof hij een aanknopingspunt vond in een ver verleden, maar zijn blik was blijven hangen in de vitrage en de droge vrouwentongen in de vensterbank.

Dokter Kolmer had hem een hand geschud om het intermezzo af te ronden en patiënt Kolmer via de wachtkamer naar de huiskamer gestuurd. Ze had zelf de deur van de spreekkamer naar de woonkamer genomen. Gewoonte. Toen Wander lang op zich liet wachten had ze hem uit de hal gehaald. Wander in verwarring. Hij had de deur naar de woonkamer niet kunnen vinden en stond glazig naar het toilet te kijken en naar de linkerbroekspijp die donkerder kleurde dan de rechter. Tranen, maar niet bij hem. Wander had Van Eedenogen; koele meren des doods. Maar op dat moment kon hij zijn laatste wens naar verlossing al niet meer onder woorden brengen.

Kind van elf in korte broek en een khakigeel uniformhemd met twee borstzakken. Opgestroopte mouwen. Op de borstzakken vignetten met beschermheilige St. Pancratius en een Franse lelie. Misschien een padvindersfluitje in de borstzak. Een stropdas onder de kin bijeengehouden door een gevlochten leren ringetje, waarschijnlijk bruin net als de korte broek. Pancratius, jongetje van veertien gemarteld en vermoord vanwege zijn geloof. Nimmer verzakend. Altijd ten strijde.

Wander met afgezakte kousen in looppas. Op weg naar het einde, zeker van de finish in OudSchoonebeek. Hij zou niet opgeven. Op de foto staat rechtsonder "5e Boortoren – Mars" en een regel lager in witte letters uitgespaard "Schoonebeek Aug '61".

'Dat ben ik,' zegt Wander. 'Dat ben ik.' Hij wijst feilloos naar het jongetje dat met een licht benauwde blik naar de fotograaf kijkt. Mond halfopen, hoogopgeschoren haar aan de zijkanten. Misschien dat zijn vader of moeder de tondeuze had gehanteerd. Boven, vóór op het grote kinderhoofd, een dwarrel, een donkere haardraai als tegenpool van de dwarrel op het achterhoofd. Wander is kaal en op zijn schedel – met daaronder het wijkende benul – is niets meer te zien van het oorspronkelijke kapsel.

'Dat is Bert Hemel,' zegt Wander. Hij wijst naar de jongen die schuin achter hem loopt. Uit de pas.

'Hij had een horloge,' zegt Wander. 'Ik niet.'

De patrouilleleider en de assistentpatrouilleleiders lopen vooraan, met horloge, met vilten hoed, toefjes aan de kousen en een insigne van Baden Powell. Achteraan in de troep de oudere jongens, ook met vilten hoed.

De boortorenwandeltocht van Uelsen naar OudSchoonebeek, de vijfde alweer. Wanders eerste en laatste.

'Mien va was kwaod,' zegt Wander. Zijn moerstaal.

'We kregen een ekkelblad.'

Na de tocht in de augustuszon kregen de wandelaars twee medailles. Een Nederlands kruisje en van de Duitse kant een eikenblad in bronskleur.

'"Godvergiemme," zee mien va,' zegt Wander. Hij grijnst alsof hij zelf vloekt. Hij weet nog hoe lekker vloeken voelt en herhaalt "Godvergiemme," verbastering van God vergeef me, en dat mocht wel. God hoefde ons niet te verdoemen – de mens was immers al ten dode opgescheven – maar vergeven hoorde wel tot de mogelijkheden die God door de beminde gelovigen kreeg aangereikt.

Oude Romeinen hadden een lauwerkrans van laurierbladeren. Germanen maakten een kroon van eikenloof en Hitler – zestien jaar eerder door de geallieerden en de verzetsstrijders in Drenthe verslagen – gaf de eikenloofkrans en de Rütlischwur met een jaarlijkse ceremonie in augustus nieuwe glorie; de Germaanse lofzang op de solidariteit van de gezworenen bleef na de oorlog overeind. Helpt elkaar in moeilijke tijden. Naoberplicht eerst voor eigen volk. Twee gestrekte vingers van de opgeheven rechterhand bij de padvindersbelofte.

De foto is genomen aan het eind van de twintig kilometer. Vermoeienis is van gezichten te lezen. Nog net is de achterkant van een jongen op een Kreidler te zien: Heim ins Reich.

'Deur de padvinders bin ik jagen gaon,' zegt Wander. 'Pang, pang, pang.'

Er was veel voor en nog veel meer tegen een jachtpartij achter Vries. Er was veel voor en nog veel meer tegen een jacht met Wander op de akkers en weilanden op de es van Zeijen.

Maar is er in het leven niet veel voor en minstens zoveel tegen alles wat het leven tot het leven maakt?

Karen Kolmer wist na haar praktijk van de hoed en de rand. Van de twaalf patiënten na het artikel in de krant was de helft over toen ze afscheid nam van zieken, zwakken en misselijken van het dorp; de dag dat ze Dr. Alzheimer als indringer herkende.

Protocollair was alles in orde. De jachtakte van Wander was niet verlopen. Hij had nog steeds vergunning om met een dubbelloops, geladen met hagel of kogel, door het veld te struinen. En in januari was het geen probleem om te jagen, als het maar niet op reeën was. Hazen en fazanten; mocht met mate. Maar Wander had zijn quotum dode dieren nog niet gehaald. De laatste twee jaar had hij het geweer niet meer in handen gehad.

Jacht was wildbeheer. Wildbeheer was afschieten van zwakke en zieke dieren om de volgende generaties levensruimte te geven. Alleen gezonde dieren hadden recht van bestaan en soms was het nodig, nuttig – en voor jagers aangenaam – de natuur op verantwoorde wijze een handje te helpen met kogel of met hagel.

Hoge veterschoenen, jagergroene vilten pofbroek, groen jasje, jagershoed met fazantveer. Wander Kolmer loopt als een jonge man over de kale akker met halfverrotte maïsstoppels. Schuin achter hem dokter Karen Kolmer met het gebroken geweer over haar rechter onderarm. Zolang er geen wild te zien

is, blijft het geweer geknikt. Zo is het risico op een ongeluk minimaal. Als de jager struikelt kan het geweer niet per ongeluk afgaan.

Wander Kolmer blijft staan.

'Geef mij het geweer,' zegt hij met hoge stem. 'Hier.'

'Dommiet,' zegt Karen zacht en traag. 'Straks, als we een haas zien, of een fazant.'

"Geef mij het geweer,' herhaalt Wander. 'Godvergiemme. Godverdomme. Geef mij het geweer. Hier.' Karen hoort de stem van haar schoonvader. De man is al jaren dood.

Karen Kolmer blijft staan. Ze wil vloeken, maar waarom zou ze vloeken. Vloeken lost niets op.

Op de Oude Norgerweg rijdt een tractor met aanhanger. Persvoer voor vee op stal. Ze horen het zachte geronk van de diesel. Een vliegtuig klimt zachtkreunend naar de hemel. Vakantiegangers naar Mallorca. Lebensraum over de grens.

'Ken je de beste Engelse grap?' vraagt Karen. 'Weet je wat de Engelsen de mooiste grap vinden?'

Wander schudt zijn hoofd. Er is veel dat hij niet meer weet en zeker Engelse grappen horen niet meer tot zijn repertoire.

'Die van matrozen?' vraagt hij. 'De bak van de matrozen. Maar die matrozen hadden geen bak, ze pisten overboord.'

'Van de jagers,' zegt Karen. 'Twee jagers.'

'Twee jagers liepen in het veld,' zegt ze, 'en de ene jager schiet per ongeluk zijn kameraad neer. De schutter belt 112 en zegt dat hij per ongeluk zijn kameraad heeft doodgeschoten,' Karen klapt het geweer dicht. 'Vraagt 112:"Weet u zeker dat hij dood is?"'

Dementie heet in het Engels ook wel predeath. De mens is al gestorven, maar leeft nog wel. Water en brood met enige regelmaat, en de voortijdige dood kan jaren duren.

Het is de verkeerde grap – niet lollig – op de verkeerde tijd – voorjaar – op de verkeerde plaats – maïsakker onder Zeijen. Het is de verkeerde grap in goed gezelschap – Karen Kolmer, huisarts in ruste.

Er is geen weg terug. Voor Wander Kolmer, voor Karen Kolmer. Er is een weg vooruit.

'Kijk eens naar het vogeltje,' zegt ze, terwijl ze de dubbelloops tegen haar schouder zet.

Impromptu

'Mijn vader is in de gierkelder gevonden. Hij was 52 jaar. Ik was negentien. Ik ben nu 71, maar ik weet het nog. Die dag – een vrijdag – ben ik van mijn geloof in de Heere afgestapt.' Thom Vaertjes kijkt achteruit, in het verleden is meer te zien dan in de toekomst die steeds korter wordt.

'Goede Vrijdag,' zegt Wouter Kienhout die achteroverleunt in de Gispen met zwarte corduroy.

Thom Vaertjes negeert de opmerking. Het was niet op een Goede Vrijdag. De verdrinking was op de vrijdag voor kerstmis in een jaar dat eerste kerstdag op een zaterdag viel. Hij weet het nog precies. Hij weet het nog als alle dagen van gisteren.

Over de Achterweg rijdt een trailer met een lege container op weg naar het bouwval dat na jaren wordt gesloopt om plaats te maken voor het huis van de tandarts. Nieuwbouw onder architectuur, met aan de achterzijde een serre geschikt voor een piano of een vleugel. Minder dan honderd meter hemelsbreed van het onderkomen van Kienhout. Straks de klanken van Franz Schubert over het ruige veld met uitzicht op het Bosplan, een werkverschaffingsbosje uit de jaren dertig. Er is altijd wel iemand die Schubert op de piano speelt. Over een jaar is er binnen gehoorsafstand een pianiste om vogelgezang met Schubert aan te vullen en te vervolmaken.

Ruim drie jaar geleden is de boerderij op oudejaarsnacht afgebrand. Naar de daders is niet gezocht. De boerderij was al onbewoonbaar verklaard. De eigenaar had onderhoud jaren achterwege gelaten na een conflict met de gemeente over uitbreiding van een schuur. Als linksom niet mogelijk was, dan maar rechtsom. De kont tegen de krib om te laten zien wie de baas is. Regels mochten dan regels zijn en bouwvergunningen mochten bouwvergunningen zijn, de burger met de koppigste kop zou aan het langste eind trekken.

Er waren geen regels tegen verwaarlozing van het eigen bezit. Als de gemeenschap niet wilde luisteren, dan moest de gemeenschap maar kijken naar een bouwval op een van de mooiste plekken van het dorp. Het hielp niet dat de eigenaar ontoerekeningsvatbaar werd verklaard na een hersenbloeding, die in die tijd nog geen tia heette.

De eigenzinnige ruïnes van het verleden bepaalden al een levenlang het aanzicht van het dorp. Niemand was er blij mee, niemand deed iets om de vreugde van ongerepte schoonheid terug te halen. Het volk schikte zich in het lot van de aftakeling, alsof het nooit anders was geweest, alsof het altijd zo zou doorwoekeren. En misschien was dat ook wel zo.

Koffie wil Thom Vaertjes niet, als er toch gedronken moet worden dan het liefst kruidenthee of schoon water. Leidingwater, gemeentepils. Nee, geen rode wijn en ook geen witte wijn. Principes. Thom Vaertjes ligt droog. Hij heeft zichzelf de geneugten van alcohol ontzegd, niet omdat de specialist dat

had gezegd, maar omdat hij zelf had gekozen voor een leven in reinheid.

'De gierkelder van oom Paulus, broer van mijn vader,' zegt Thom Vaertjes, alsof hij het verhaal nog nooit heeft verteld.

Wouter Kienhout roert in zijn koffie. Smakeloze koffie van een te goedkoop merk. Kienhout is behept met een verkeerde zuinigheid. Hij is het kind van de rekening. Beperking is hem met de paplepel ingegeven. Hij doet niet ingewikkeld over zijn manco's.

'Oom Paulus Vaertjes was kneuterboer in Diphoorn, op de es van Sleen met uitzicht op Emmen en met uitzicht op de bomen langs het verrinneweerde Oranjekanaal.'

Thom laat de r rollen alsof nog water stroomt door het afgedamde koninklijke kanaal met pleziersteigertjes en visplaatsen voor rolstoelers. Onder zijn glimlach klinkt boosheid, waarbij niet helder is wat de boosheid geldt: de teloorgang van het landschap, de zelfgekozen gierdood van zijn vader of zijn eeuwige praatjes over wat de vader zijn zoon heeft aangedaan.

'Ammoniak,' zegt Wouter Kienhout.

Thom Vaertjes hoort zijn gastheer niet. Hij schuurt de leren inzetstukken achter zijn ellebogen over het tafelblad heen en weer en herhaalt: 'Kneuterboer.' Hij schudt zijn hoofd met korte krachtige bewegingen alsof hij een spijker in een plank slaat.

Wouter Kienhout kent de streek met keuterboeren en losarbeiders als zijn broekzak. Landjes – tippies laand – met boerenhakhoutwallen rond de uitloper van de Hondsrug die aan het zuideind als een gespleten tong wulps in het hoogveen stak. Het schrijnende tekort aan materieel bezit en de armoede van geest dateerden vooral van de jaren voor de vader van Thom Vaertjes zich in de gierkelder van het leven beroofde. Althans, dat was de communis opinio over de dood van Vaertjes. De gereformeerden hielden het op een noodlottige val in de beerput, niet tegen beter weten in, maar om het geloof in zichzelf niet te verliezen.

De welvaart op het Drentse zand nam toe en de wereld rond Diphoorn hield niet langer op bij Noord-Sleen, bij de dierentuin in Emmen of bij de ganzenmarkt in Coevorden. Langzamerhand werd in het dagelijks brood voorzien, door de steun, door de bedeling, door de kerk of door kinderen die het land ontvlucht waren en elders een goedbelegde boterham verdienden zonder hun ouders te vergeten. Een enkeling vond met veenarbeidershanden werk bij de DANLON of de AKU in de garenspinnerij. Maar niet alle voedsel ging in deze negorij door het keelsgat. Vragen over afkomst en toekomst bleven rondzingen. En niet elke vraag werd vanaf de kansel van een passend antwoord voorzien. Als de nood rond het hart en in het hoofd te hoog werd, was er altijd een oplossing.

Gereformeerden, strak in de leer of juist twijfelend aan Gods Woord, kozen voor een verstikkingsdood in de gierkelder, de bijtende lucht van ammoniak als laatste herinnering aan het klotenbestaan onder de gesel van een zelfverzonnen God. De dood als vermijdbaar ongeluk, de familieeer gered, en de lofzang van Eben Haëzer overeind gehouden.

Goddeloze boertjes en afvallige katholieken kozen schaamteloos voor de hanebalken, ze hoefden aan niemand verantwoording af te leggen voor hun daden. De ene hel werd met een eind koetouw of bindertouw verruild voor de andere hel, waar ze niets van zouden merken. L'enfer, c'est les autres, volgens Sartre, maar dat boek hadden de rooien niet gelezen. Roomsen werden bij de bijbel vandaan gehouden.

Voor de knooiende boertjes waren het veen en het armetierige zand de hel. De hel was de dominee die van veilige afstand verdoemenis preekte vanaf zijn eikenhouten toren met kunstig snijwerk en een baldakijnen klankbord. "Gemeente! Gij zijt gedoemd. U deugt niet." Zondig schorriemorrie.

'Het stond mijn vader niets aan,' zegt Thom Vaertjes.

Aan de overkant van de straat valt de metalen container met harde knal op de rijplaten. De kraan kan beginnen het puin in te laden. Over een half uur komt de volgende bak. Het troosteloze, maar o zo passende wereldse uitzicht, maakt plaats voor dorpse schoonheid. De toetsen van Steinway & Sons als harmonieus gebit in veilige handen van de tandarts en haar dochter. Nieuwe klanken op oude grond. Er is levenslust na *Aus Tiefer Not Schrei Ich Zu Dir*.

'Mijn eerste vriendin kwam uit een rood nest. De vader van Magda was communist. Toen had je nog communisten.' Thom Vaertjes trekt zijn hoofd scheef en heft tegelijk zijn rechterschouder een beetje omhoog. 'We neukten al de eerste keer. De eerste keer dat we elkaar troffen.' Zijn hoofd staat weer recht op atlas en draaier. 'Of heb ik dat al eerder verteld?' Hij grijnst. Hij is verslingerd aan zijn verhaal, om wat hij niet wil vertellen achter zijn kiezen te houden.

Thom Vaertjes had, als was het een boetepsalm op zondagochtend en zondagmiddag, in herhaling verteld over het hoe, het wat en het waar. Zijn relaas leek op een persbericht voor een huisaanhuisblad; wie, wat, wanneer, waarom? Een persbericht dat geen bureauredacteur meer nodig had. Alle kleuren en smaken waren goed, de tijd had de slechte tinten en de wrange geuren uit het verhaal gefilterd.

De eerste keren had Thom Vaertjes in zijn trots steeds meer uitgeweid over zijn voltrekking van de daad aan Magda Freis en hoe het vleselijke hem – 50 jaar geleden, 50 jaar – uit het geestelijke had weggehaald. En toen het vleselijke door de herhaling van het meest exotische en aantrekkelijke was beroofd, was het te laat geweest om het spirituele van het Oude en van het Nieuwe Testament, in welke berijming of vertaling dan ook, weer te omarmen.

Vrijen verandert een man, en een vrouw. Chinezen konden nooit twee keer in dezelfde rivier zwemmen, de rivier veranderde steeds en de zwemmer ook. Zo was het ook met Thom Vaertjes en Magda Freis. Elke vereniging tussen hun lichamen was nieuw, en elke scheiding ook. Jaren.

'Mijn vader was niet blij toen ik met Magda Freis thuiskwam. Aan haar naam wist mijn vader al welk vlees hij in de kuip had.'

'Rood vlees,' zegt Wouter Kienhout. 'Rood vlees.'

Thom Vaertjes negeert de grap.

'Mijn vader haalde de bijbel van het dressoir en zonder te kijken sloeg hij

het open bij het Hooglied. Om mij terecht te wijzen. Ik snapte dat wel.'

Magda Freis had het een mooi fragment gevonden. Lofzang op de liefde, al had ze de metaforen niet steeds begrepen. De deftige beschrijvingen – zeker deftig voor een communiste – hadden haar aangesproken. "Mooi stuk," had Magda gezegd, maar dat was op dat moment, op die plaats, in die huiskamer niet wat Thom had willen horen.

'Waar ik nog steeds trots op ben,' zegt Thom, 'is dat ik direct gezegd heb waar het op stond. Ik heb daar nog steeds geen spijt van. Nog steeds niet. Ik kan dat niet vaak genoeg herhalen. Geen spijt.'

Thom Vaertjes had andere woorden gebruikt en zijn zinnen anders geformuleerd, maar de boodschap was helder voor zijn vader, en voor Magda Freis, die het tweegesprek dat vooral bestond uit twee monologen met stemverheffing, met verbazing had aanschouwd. – "Bekeken met de bek vol taanden," in haar veenkoloniale woordenschat. –

"We hebben geneukt en ik geloof niet meer in god." In die volgorde, zonder pauze, zonder hoofdletter. Monotoon.

De vader van Thom had de bijbel dichtgeslagen en een beweging met zijn mond gemaakt die niet verklapte of hij naar adem hapte of inwendig vloekte. Tegen wil en dank geloofde de vader van Thom Vaertjes nog wel in god. En na de mededelingen van zijn zoon besloot de vader definitief in zijn geloof te volharden. Eén moest het doen. Er was één die het bouwwerk overeind moest houden. Al was het maar één lid in de gemeente.

De vader van Thom Vaertjes had voor elk een flesje bier uit de bijkeuken gehaald. Ze hadden in een ongemakkelijkje stilte de glazen leeggedronken. Nu het hoogste woord gezegd was, bleef er niets te bespreken over.

"We stappen maar eens op," had Thom gezegd, terwijl hij met een gemaakte glimlach naar Magda had geknikt. Als op afspraak hadden ze gedrieën de glazen aan de lippen gezet, de laatste druppels naar binnen laten glijden en het schuim met de rug van de hand van de mond geveegd. Op het potsierlijke af.

"Ik huuf joe niet weer te zien," had vader Vaertjes bij de achterdeur gezegd. "Ik huuf joe niet weer te zien." En alsof het niet helder was, had hij een laatste keer toegevoegd: "Nooit. Ik huuf joe nooit weer zien."

Magda Freis had Thoms vader lacherig de hand geschud met een: "Bedankt veur de pils. En tot kiek."

Magda Freis en Thom Vaertjes waren naar huize Freis gefietst. Niet rechtstreeks, maar met een omweg langs het Diepien. Bij de boomstam die als zitbank dienst deed voor vissers en bejaarden, had Magda haar broek laten zakken en gehurkt in de oever haar water laten stromen. Thom had naast haar in het Diepien geplast, schokkerig, met uitzicht op de molen en op de onregelmatige kringen die zijn aanwezigheid in het water veroorzaakte. De aanblik van Magda had een natuurlijk effect op zijn lijf gehad en achter de boomstam had hij zijn ongeloof in god nogmaals beleden.

Maar de daad had aan vreugde ingeboet, een teloorgang van hemelse

verhevenheid die hij niet had kunnen verklaren. Hij voelde zich als een schelle cimbaal. Maar toen Magda hem had gevraagd naar dat instrument, had hij het bekken niet kunnen beschrijven.

Het "Nooit" duurde drie maanden. De begrafenis kon met hangen en wurgen nog net voor de jaarwisseling, zodat iedereen met een schone lei kon beginnen. De gierput werd oudejaarsdag met schoon zand volgestort.

Thom Vaertjes had geen kruisjes in zijn agenda gezet bij elke vrijpartij en hij had ook geen bruine bonen in een weckfles gestopt. Niet in het eerste jaar van zijn intiem samenzijn met Magda Freis in haar ouderlijk huis, zodat hij in latere jaren de bonen ook niet weer uit de weckfles hoefde te halen om de vrijerij bij te houden.

Vader en moeder Freis vonden alles goed. Als er kinderen kwamen wilden ze graag dat er getrouwd werd. En zo geschiedde. Het huis aan de Stationsweg was ruim genoeg voor een jong echtpaar met twee kinderen. Ook een derde kind zou nog prima een plek op deze halte kunnen vinden. Maar een derde kind kwam er niet in huize Freis. Magda Freis en Thom Vaertjes vreeën niet meer sinds de rivier tot stilstand was gekomen.

Therèse Pietermann werd de moeder van het derde kind van Thom Vaertjes en deze nieuwe liefde woonde geheel naar haar stand aan de Hoofdstraat. Ze woonde weliswaar op de hoek met de Tweede Bokslootweg, maar dat vertelde ze niet.

'De oudste en de middelste wilden bij hun moeder blijven,' zegt Thom Vaertjes. 'Ik snap dat wel. Voor kinderen is een moeder belangrijker dan een vader. Ja, toch.' En om het af te maken laat hij volgen: 'Vooral voor dochters.' Thom Vaertjes grossierde in vrouwen en meisjes.

Wouter Kienhout knikt. Ook hij snapt dat wel. Eigenlijk snapt hij alles wel, om te voorkomen dat er zwaar nagedacht moet worden over intermenselijke relaties en over de wijze waarop die relaties in de dagelijkse praktijk vorm krijgen. In zijn ogen doet iedereen wat in de genen is geprogrammeerd en dat gedrag verschilt niet zoveel van de programma's die in de verscheidenheid aan zoogdieren tot uiting komt, en niet alleen zoogdieren. Ook ongewervelden en geleedpotigen als muggen, mieren en schorpioenen volgen een programma dat op de harde schijf is vastgelegd; met hier en daar een softwarefout, voorzover de schepping al voorzien is van fouten. Immers; alles is wat het is. En meer is het niet.

'Dat Therèse Pietermann veel jonger was, en ook veel mooier en intelligenter dan Magda Freis, speelde geen enkele rol,' zegt Thom Vaertjes. 'Geen enkele.'

Zijn bijslapen en moeders van zijn dochters leven niet meer. Thomas Vaertjes kan vrijuit de werkelijkheid naar zijn hand zetten.

Therèse Pietermann was zelfbenoemd specialist op het metafysische gebied

tussen hemel en aarde; *the juicy cosmos*. Haar specialiteiten gingen zover dat ze met aura's en horoscopen voorspellingen kon doen die vaker dan eens uit leken te komen, al was statistiek niet haar liefhebberij.

'Ik dacht eerst dat het onzin was,' zegt Thom Vaertjes. 'Ik geloofde er niets van. Echt niet.'

Dat ongeloof had hem niet belemmerd om met de "waarzegster", zoals hij zijn nieuwe liefde aanvankelijk had benoemd, het gras te delen. Op dezelfde plek aan het water, waar de boomstam vervangen was door een bank van azobé. De bank was volgens inscriptie een geschenk van de RABO, waar het geheel in lijn met haar voorspellingen later niet goed mee ging.

'Op dezelfde plek,' had Thom Vaertjes gezegd. 'Op dezelfde plek.'

En omdat hij Therèse Pietermann op dezelfde plek had bezwangerd als jaren eerder Magda Freis, nu niet als voorbode van een onverwacht sterfgeval, maar als openbaring van een nieuwe wereld met mogelijkheden, met kansen en vooruitzichten op een gelukzalige toekomst zonder ballast van een ongewis verleden waarin onzekerheden de dagelijkse gang van zaken bepaalden. Zoiets.

'Ik gun het je zo,' zegt Thom Vaertjes. Hij kent de aarzelingen van Kienhout. Wouter Kienhout heeft de toekomst in het heden, daar heeft hij het verleden niet voor nodig.

'Ik gun je zo die bevrijding van je verleden en van de erfenis uit je kindertijd. Ik gun je zo de gewichtloosheid van een bevrijde geest, van de danser op het schouwtoneel van het ware leven.' En of het niet genoeg is, zegt hij: 'Ik weet dat je het onzin vindt, dat je op z'n minst je twijfels hebt, maar je zou je er aan moeten overgeven, er voor open moeten staan. *Cosmic juice* is geen piskijkerij. Er is meer tussen hemel en aarde. Echt. We zijn meer dan een rimpeling tussen de sterren van de dierenriem.'

'In de aarde zijn gierputten en graven.' zegt Kienhout.

Wouter Kienhout heeft zijn richtingaanwijzer in de aarde geplant. De bordjes hangen horizontaal en wijzen naar alle windstreken. Kienhout staat op en haalt twee flesjes bier uit de deur van de koelkast. Bier van de Lidl.

'Je kunt je hele verleden opruimen en alleen naar de toekomst kijken,' zegt Thom Vaertjes. 'De toekomst ligt voor je, dat weet ik sinds die middag aan het Diepien. Therèse heeft mij het licht aangedaan.'

Kienhout wipt de kroonkurken van de flesjes. Hij spoelt twee glazen om. Jammer dat Therèse haar eigen licht heeft uitgedaan, maar dat zegt Kienhout niet.

'Volgens het Reinheitsgebot,' zegt hij. 'Dit bier kun je zonder bezwaar drinken.' Hij schuift een flesje en glas over de tafel naar Thom Vaertjes.

'Zonder antioxidanten, zonder anthocyanines en zonder Enummers. En zonder vlees.'

'Je moet op zoek gaan naar jezelf,' zegt Thom Vaertjes. 'Dat is je missie.' Hij gaat staan en spoelt het glas opnieuw onder de kraan voor hij het bier met een grote boog uitschenkt.

‘Jezelf van binnen leren kennen,’ zegt hij. Hij likt het schuim van de rand voor het op de vloer kan druppen.

‘Jezelf van binnen leren kennen is beter dan van buiten. Buiten is het lijfelijke, binnen is het spirituele. Buiten is tijdelijk. Binnen...’

Voor hij is uitgesproken, lekt schuim op zijn broek.

‘Ad fundum,’ zegt Wouter Kienhout.

Thomas Vaertjes wrijft in zijn kruis.

Het bouwval is bijna opgeruimd. Kienhout kijkt uit naar de tandarts en haar dochter. Niet vanwege zijn gebit, niet vanwege het gebit van moeder en dochter die aan de overkant van de straat gaan wonen. Kienhout kijkt uit naar de vleugel met zwarte en witte toetsen. Hij kijkt uit naar zomeravonden met open serredeuren. Franz Schubert lonkt in de verte. Franz Schubert *Impromptu in F minor Op. 142*. Tussen sterren.

Dream on

'Jij weet wel, waarom jij met mij bent getrouwd.' Leida herhaalde met nauwelijks hoorbare stemverheffing: 'Jij weet het wel. Jij weet het echt wel.'

Heinrich zweeg. Zijn volle gewicht rustte op zijn rechtervoet. Hij had zijn linkerbeen gebogen; de punt van zijn schoen op de harde leemlaag van de schuur. Met zijn rechterhand had hij steun gevonden aan de hooivork. De glimmende tanden staken omhoog, schuin naar voren. Voor een buitenstaander leek zijn pose misschien een ydillisch plaatje, een vakantiefoto op een boerderij: boerenknecht in halflange korte broek met rafels aan de khakibroekspijpen en een blauwrood geblokt hemd, open, met zicht op een kaalgeschoren en zongebruind bovenlijf. Donkerblond bijna zwart haar als van een Spanjaard of van een designItaliaan uit een lifestyle glossy. Zuidelijke trekken, maar dan wel uit Beieren waar zijn verre voorouders vandaan kwamen.

Naast Heinrich lag voldoende hooi voor de twee paarden die vanuit de paardenbox met gespitste oren toekeken. Genoeg voer voor een dag. Op de zolder boven de paardenbox lag voldoende hooi om de tijd tot de zomer te overbruggen. Het gras was op de juiste tijd gemaaid en op droge dagen naar binnen gereden. Hooi van prima kwaliteit. Hooi om de paarden mee te voeren en hooi om de liefde in te bedrijven. Maar van dat laatste was het niet meer gekomen, de laatste maanden, het laatste jaar. De laatste jaren was van alles voorgevallen, maar de lijfelijkheid was na een heftig begin door omstandigheden op de achtergrond gekomen. De dagelijkse routine had het leven overgenomen.

Leida wist waarom ze met Heinrich was getrouwd. Ze wist wat zich rond de bruiloft in haar hoofd en vooral in haar lijf afspeelde en ze kende de veranderingen die met jaren waren binnengeslopen. Leida meende – soms tegen beter weten in – te weten wat Heinrich wist en dacht. Misschien was het tijd om opheldering te verschaffen over verleden en over morgen. Over vandaag.

Haar denkbeelden over haar echtgenoot waren niet meer dan een beredeneerde gok. En misschien niet eens een beredeneerde gok, maar meer een onbezonnen veronderstelling op grond van haar vrouwelijke intuïtie, waaraan elke logische basis ontbrak. Haar vrouwelijke intuïtie was net zo goed en net zo slecht als de mannelijke feeling van Heinrich, maar als de spanning opliep, gleed dat realiteitsbesef naar de achtergrond en liet ze zich leiden door geloof of door romantische dromen. Wat was het verschil?

Leida meende te weten waarom Heinrich vijf jaar geleden met haar was getrouwd. Ze meende zijn motieven te kennen, motieven waar ze zich vijf jaar geleden geen zorgen over had gemaakt. Motieven die haar vijf jaar geleden bij volle bewustzijn geen parten hadden gespeeld. Immers: ook zij had ja gezegd. Ze wilde de boer en paardenliefhebber, de dichter voor zich alleen. En Heinrich had de wederzijdse belofte zonder aarzelen onderschreven in aanwezigheid

van tientallen getuigen, zo niet honderd. De tent op het boerenerf was krap aan groot genoeg geweest om alle gasten onderdak te geven.

Heinrich had zo zijn eigen redenen gehad om met Leida te trouwen. Redenen waar hij nog nauwelijks weet van had gehad, maar die langzaam naar het oppervlak waren gekomen; als dode vissen die na een paar dagen de bodem van de sloot verlaten en boven komen drijven. Hij had die vergelijking in een notitieboekje opgeschreven om er ooit nog eens een gedicht van te maken, maar het was er bij gebleven. Sinds hij huis en haard, en ook het bed met Leida deelde, leek zijn dichtader opgedroogd. Heinrich wist wat hij wist, maar hij had het gevoel dat er nog veel ontbrak aan zijn kennis. Hij wist waarom hij "ja" had gezegd, maar of dat voldoende was voor morgen, dat wist hij niet. En voor vandaag. Hij wachtte af. Hij wachtte af waar hij in een eerder leven vooraan had gestaan om te handelen.

Op stille momenten, als Leida door de bossen reed, laaghangende takken ontweek en naar langeafstandwandelaars knikte, meldde haar hoofd – zonder dat ze dat wilde – haar de afwezigheid van een legitieme reden voor haar verbintenis. Ze waren getrouwd, omdat ze getrouwd waren. En nu?

Ze had Heinrich trouw beloofd, maar waarom ze dat had gedaan, was haar vijf jaar later, en als ze eerlijk was, drie jaar later en misschien al een jaar na de koets met guirlandes en de dorsvloer vol confetti en rijst en na de bourgondische barbecue op het erf, niet helder meer geweest.

Leida had in wandeltempo over de heide, de onschuldige ruin onder haar zadel, tegen haar zin aan zichzelf opgebiecht dat ze getrouwd was, eeuwig trouw had beloofd, maar dat ze geen enkele reden kon verzinnen om die belofte te schragen. De enige reden die in haar rondzong, had ze te banaal gevonden. Verstandelijk beneden de maat, beneden haar stand. Dochter van een huisarts met onvoldoende intellect en te weinig praktische vaardigheden om ook huisarts te kunnen worden. Nog afgezien van haar tekortschietend geheugen, belangrijkste kwaliteit van een dokter. Met omwegen was ze via pedicure tot in het laatste jaar van de opleiding podologie gekomen. De voortijdige overstap naar verkoper in een gerenommeerde schoenenwinkel was haar redding uit het HBOcircuit. Haar vader en moeder hadden er geen punt van gemaakt. Moeder had nooit een vak geleerd en sleet haar dagen met vrijwilligerswerk en met de bijbaan: vrouw van de dokter. Leida keek terug op een prettige jeugd zonder complexen. Ze had geen reden tot klagen en ze klaagde niet. Zwaarmoedigheid was haar vreemd. Ze nam het leven zoals het kwam, en ze veronderstelde dat iedereen zo'n levenshouding had. Tot na de bruiloft.

De enige reden die ze had kunnen bedenken, om van de ene op de andere dag in het huwelijk te treden met Heinrich, luisterde naar de benaming liefde en juist dat was het niet geweest, netzomin als hartstocht. Die termen waren te braaf, te burgelijk, te romantisch en te sociaal wenselijk.

Aan de overkant van het heideveld, waar het pad overging in een ruiterpad

naast een akker met doodgespoten aardappelen aan de ene kant en laag struikgewas aan de andere kant, was haar paard blijven staan. In de verte lag de secundaire weg van A naar B. Voor wie wilde: van B naar A. Alles wat je bekeek hing af van het perspectief, had Leida gedacht, het ene was niet beter of slechter dan het andere. Er was een verbinding, of er was geen verbinding. Meer was het niet, al was verbintenis wellicht een beter woord voor wat ze miste. De taal schoot vaker dan eens tekort. Ze leende met graagte bij de buren. Duitse poëzie maakte haar rijker als haar moedertaal tekortschoot.

Ze wist van haar vaders medische kennis dat koppelingen tussen zenuwcellen verdwijnen als ze niet worden gebruikt. Met liefde en hartstocht was dat wellicht ook zo, en met geilheid. Maar haar vader vermeed liefde. Haar vader hield het huwelijk op een zakelijke afweging met wederzijdse baten. Kwestie van vraag en aanbod, vond hij. Al moest ieder dat voor zich weten. Wie om de sex trouwde maakte volgens hem een vergissing. Er waren hoeren, goedkope en dure. En wie niet kon koken, kon beter een kookcursus volgen of diepvriesmaaltijden opwarmen dan omwille van de dagelijkse kost in het huwelijk treden. Zijn huisartsenpraktijk had hem geleerd hardop zijn overtuigingen naar voren te brengen en het daarbij te laten. Patiënten – net mensen, zei hij – bleven eigen keuzes maken, hoe schadelijk soms ook. Een huisarts was er om naar patiënten te luisteren, niet om raad te geven. Wie niet horen wil moet maar voelen, was zijn devies. Pas in het zicht van de dood werden adviezen – minder roken, minder drinken, meer neuken – ter harte genomen, ook als het te laat was.

Leida's moeder vermeed gesprekken over huwelijk en trouw; om gedoe te voorkomen. Leida's moeder kookte, ze was een keukenprinses. Wekelijks kwam een jongere vrouw voor de schoonmaak van huiskamer, keuken, overloop en badkamer.

Het paard had in traag tempo dampende vijgen op het droge zand gedeponeerd, een pas naar voren gezet en de ontlasting voltooid; voor dat moment. De pis van het paard spetterde tussen de wijd gespreide achterbenen. Leida had de pis van de gesneden hengst geroken en met een lichte kniebeweging haar paard een tiental meters verder gestuurd. De ruin was opnieuw blijven staan. De ingewanden van de viervoeter waren nog niet geledigd. Zo kende ze Walter, altijd kwam er meer, ook als je dacht dat de taak was volbracht. Ze leunde voorover en aaide de hals van het paard.

Heinrich had haar veroverd met zijn lichaam. In de schoenenwinkel. Het was lust op het eerste oog geweest, met de belofte van hartstocht, liefde en vriendschap. Zo hoorde dat. Dat was de juiste volgorde voor een familie, voor een duurzaam gezin en voor een eeuwigdurend huwelijk. Ook al hadden de vader en moeder van Leida afwijkende ideeën over het huishouden van een man en vrouw en kinderen.

Op het ruiterpad naast bos en akker had Leida eerst 'ja' gefluisterd met kleine

letters en toen ze had gezien dat er niemand in de buurt was, hardop 'ja' herhaald en alsof ze zichzelf een geheim had verklapt, een geheim dat iedereen al had kunnen zien, maar waar niet over werd gesproken, had ze voluit geschreeuwd 'Ja. Ja Ja.' Twee kraaien waren opgevlogen en weer nedergedaald. De natuur is schrikachtig, maar laat zich niet gemakkelijk van streek maken. Na een ramp gaat de natuur over tot de orde van de dag, ook als die orde chaos blijkt te zijn.

Leida was gevallen voor zijn zwaard. Ze was veroverd door zijn blanke sabel. Leida had zich laten spiesen aan zijn onbesneden lid. Alsof ze er wel pap van lustte en ze lustte er wel pap van. Haar lichaam was onverzadigbaar. Toen.

Het paard had de regie overgenomen en zonder bevel van de ruiter de tocht in traag tempo voortgezet. Leida had op het zachtbewegende zadel opnieuw haar sappen voelen stromen, alsof haar lichaam haar verleden wilde bevestigen. Herinneringen komen en gaan. Herinneringen komen op de plaats van het delict. De droge sloot, de rustplaats, de plek van het begin.

Ze was bij de picknickbank afgestegen en had het paard aan een laaghangende tak vastgemaakt. Dezelfde plek waar Heinrich in het derde uur zijn bekentenis had gedaan. Al was het meer een mededeling dan een bekentenis geweest. De paarden – Walter en Fleur – naast elkaar, de teugels rond de stam van een omgewaaide berk, de ruin en de merrie met de kont naar de wind. Onrustig, als hun berijders.

'Ik zag je achterwerk,' had hij gezegd. 'Je stond in de etalage en je haalde schoenen weg om de nieuwe collectie uit te stallen. De etalage was bijna leeg. Je bukte. Ik zag je kuiten, je knieholtes en ik zag je zwarte klokkende plooirok – zo heet dat toch, of niet? – ik zag je contouren. Je was decent gekleed. Ik kon niets zien, maar ik zag alles.' En na een onhandige glimlach was zijn blik afgedwaald naar de paarden die verderop wachtten op wat komen ging. Paarden die niets van hun innerlijke roerselen lieten blijken.

Fleur zwiepte haar staart opzij en liet zien wat in volle glorie beschikbaar was; als hoorde de merrie wat er werd gezegd aan de rand van de akker. Walter keek stoïcijns naar verkeer op de verbindingsweg, af en toe knikkend zonder noodzaak of bedoeling.

Heinrich was de winkel binnengestapt. Hij had geen schoenen willen kopen, geen laarzen. Eigenlijk had hij niets willen kopen. Zijn oog was blijven haken aan de brede heupen van de vrouw die in de smalle etalage voorovergebogen stond om schoenen van plateaus te halen. De etalage was al bijna leeg. Heinrich was de winkel binnengegaan zonder bedoeling, althans zonder dat hij zich bewust was geweest van een vooropgezet plan. Leida was uit de vitrine geklommen. Ze had het smalle deurtje naar de etalage open laten staan en bij de afstap naar de winkelvloer de helpende hand van Heinrich vastgepakt.

'Stoppen jullie met de verkoop?' had hij op licht badinerende toon gezegd. Het was niet nodig geweest ijs te breken. Er was geen ijs. Twee mensen in een

schoenenwinkel; een man en een vrouw in de vruchtbare leeftijd. Er was de voorjaarscollectie; nieuwe schoenen in open dozen met de deksels onder de bodem. Alles was nieuw in het craquelépapier. Zwart was de nieuwe mode, maar ook kleuren mochten weer.

'Ik wilde je van dichtbij zien, ik wilde je ruiken. En,' had hij gezegd, 'ik wilde met jou doen wat je ogen mij vertelden.'

'En,' had Leida gevraagd, 'ken jij de taal van mijn ogen? Wat wilden mijn ogen?'

Heinrich had haar ogen niet kunnen zien, gebukt als ze was met haar billen naar de straat gericht. Het was zijn geilheid, geilheid in zijn geestesoog. Het was lust, heel misschien was het meer dan lust die hem de schoenenwinkel binnen had laten stappen.

Heinrich had een tube voetcrème gekocht. Crème tegen schrale plekken door knellende rijlaarzen. Leida reed ook paard, in de manége. Ze had nog geen eigen paard. Ze zocht een man met een paard. Het hoefde geen schimmel te zijn; het paard. De man mocht boer zijn, als hij maar ridder was.

'Bevat etherische oliën, kamille – en hamamelisextracten en vochtinbrengende bestanddelen.'

Leida was naast Heinrich gaan staan, als had ze gewild dat hij over haar schouder met haar meelas, terwijl ze de kleine letters aan hem prijsgaf.

'Voetbalsem heeft een deodoriserende werking. Bij regelmatig gebruik houdt U een fluweelzachte huid.' En of het niet genoeg was, zei ze: 'Durch seine hautfettende Wirkung wird trockene Haut weich und elastisch und das Wohlbefinden kehrt sofort zurück.'

Heinrich had gehoord wat Leida had gezegd, maar er niets van onthouden. Haar bovenarm brandde tegen zijn bovenarm. Zijn blik was blijven haken boven haar decente zwarte blouse met smalle inkijk. Een opening als van een Dirndl jurk, smal, diep en met uitzicht op strak bijeengebonden borsten; als halfomhalf rollade in een netje. Maar die benaming – ook voor in een gedicht – had hij pas later prijsgegeven. Alle kledingstukken, van hem en van haar, hadden hun lichamen toen al verlaten.

'Je ogen wilden hetzelfde als je stem,' had Heinrich gezegd. 'Ik voelde in mijn kruis,' hij sprak het woord langgerekt uit, 'wat je stem tussen de regels van kamille en kruidenbalsem liet horen.' Heinrich had met zijn komvormige hand de plaats van zijn gevoelig lichaamsdeel aangewezen en zonder repercussie – eerder met instemming – zijn hand kort op haar klokkende plooirok gelegd. Leida was geen vreemdeling in dat Jeruzalem en Heinrich kon zich – ook zonder doktersadvies – een verblijf in Korinthe veroorloven, maar zo ver was hij nog niet van huis geweest.

'Zoals jij bijsluiters voor kunt lezen,' had Heinrich gezegd.

Ze hadden in de ondiepe sloot geen enkele moeite gedaan om voor het oog van de wereld verborgen te blijven. Niet voor wandelaars van de korte afstand

en niet voor wandelaars van de lange afstand. Niet voor de paarden die elkaar af en toe speels in de nek beten. De leeftijden van de ruin en de merrie leken al te heftige opwinding in de weg te te staan. De paarden keken – kont in de wind – naar de weg van A naar B. Twee keer en een derde keer, en nog was de avond niet gevallen over het nieuwe paar in de droge sloot.

'Mijn vader is gescheiden,' had Heinrich gezegd. Hij zei niet: 'Mijn vader en moeder zijn gescheiden.' Hij had gezegd: 'Mijn vader is gescheiden.'

Bloot in de middagzon, zout op de huid en al die andere afscheidingen van onstuimige liefde op de naakte lijven. Over het afscheid van zijn moeder sprak Heinrich niet. Nog niet.

'Mijn oude heer heeft zich bekeerd. Hij heeft zich bekeerd tot de herenliefde.'

Leida had haar onrustig lichaam over haar ridder gebogen en Heinrich op zijn mond gekust.

'Hij is homo.'

Leida had haar hand van zijn straffe tepels naar zijn navel en naar zijn gladgeschoren gevoeligheden laten glijden.

'Mens,' had ze gezegd. 'Mensenliefde.' En alsof ze zich had vergist of een nadere specificatie wilde geven, had ze laten volgen: 'Man. Mannenliefde. Leer mij de mannenliefde kennen. Heinrich, ich liebe dich.'

Dat was naast de lust een tweede gemeenschappelijk raakvlak. Duitsland, liefde voor naamvallen en voor gedichten van Goethe, Heine en Hölderlin.

En opnieuw had Heinrich gedaan wat zijn lichaam hem had opgedragen en opnieuw had Leida de man die ze een halve dag kende in haar lichaam binnengeloodst. Heinrich had geen kasteelbrug hoeven neer te halen om de jonkvrouwe te veroveren. Haar poort stond wijd open. Haar toegang was zonder slotgracht, er waren fluweelzachte grenzen, er was geen douane, alsof het zo moest zijn. Tot bloedens toe had ze hem gewild. Heinrich had gebloed. Samen hadden ze ontembaar gebloed.

Welbeschouwd hadden de paarden hun spel onderbroken. Walter had zich van de tak losgerukt en was verderop gaan grazen. Fleur schraapte met de voorhoeven in de aarde. Hora finita est. Het was tijd geweest. Leida had de terugrit met pijnlijk genoegen als een amazone op het zadel gezeten, strak dichtgeknoopte blouse, benen stijf tegen elkaar.

De boerderij was voor de zoon – er waren geen dochters – die het bedrijf voort wilde zetten. Wilhelm – de jongste – kreeg een halve ton mee en bleef in Amsterdam. Vaderskindje, altijd al geweest. Wilhelm deed iets onduidelijks in de kunsten.

Kurt, de oudste zoon – hoogleraar religieuze wetenschappen aan Berkeley en ook van de herenliefde – zag af van zijn wettelijke portie ten gunste van moeder.

De vader van de jongens schikte zich in zijn lot en liet alles achter zich, alsof hij er nooit was geweest. Die overgave ging gemakkelijker door de nieuwe hartstocht in zijn leven. "Televisienicht" zoals Heinrich de nieuwe liefde van

zijn vader noemde. Wekelijks met ongein te zien, voor wie de moeite nam te kijken. En moeder? Ach moederlief, toe huil niet meer.

Moeder huilde niet meer. Tot in de eeuwigheid. Nooit meer zou moeder huilen. Moeder had een maand na de scheiding definitief afscheid genomen van de mannen, van alle mannen. Alle mannen hadden afscheid van moeder genomen, bijna alle mannen.

'Ik had vanochtend een klant in de winkel,' zei Leida. 'Een man zonder voeten.' Ze had haar leren jasje tot onder haar borsten dichtgeritst. Haar zwarte leren broek sloot strak om haar heupen. Tussen broek en schoenen waren streepjes van haar enkels te zien. Ze droeg geen sokken.

Heinrich zette zijn linkervoet op het leem, alsof hij wilde benadrukken dat hij met beide benen op de grond stond.

'Er was verder niemand in de winkel.' Leida wachtte.

In de stilte spitsten de paarden hun oren, zij aan zij, de hoofden naast elkaar over het beschot. Het had er alle schijn van dat Heinrich niet van plan was om te reageren. Schildknaap zonder schild maar met lans. Zo staan gardisten met hellebaard in een rij voor de koning of de paus. Heinrich leek een lid van de Zwitserse garde zonder hoed en rode veren; met hooivork.

'Zestig, schat ik. Hij was zestig of ouder. Ik had hem eerder gezien, een jaar eerder.' Leida had de man herkend aan de wenkbrauwen die als van Mephisto van Goethes Faust omhoog staken. Mephisto, een schoenenmerk voor gevallen goden.

'"Als ik naar beneden kijk, zie ik dat ik voeten heb." zei de klant, "maar als ik je aankijk is het besef weg". Ik vroeg wat er met hem aan de hand was.' Leida keek naar haar voeten.

'"Ik zie uw voeten wel," zei ik geheel overbodig.'

'De man zei: "Geschenk van onzelieveheer. De stroomgeleiding tussen mijn tenen en mijn hoofd hapert. Mijn onderdanen hebben als eerste afscheid genomen van mijn bewustzijn. Ik verlies het besef van contact met de aarde beneden mij. Irreversibel, net als het leven. Deze afsnijding van de aarde leert me te koesteren wat ik niet meer heb, maar wat ik ooit voor vanzelfsprekend heb gehouden. Haperende geleiding."'

Leida hield haar blik op de ogen van Heinrich gericht. Als het contact met de aarde verwatert, komt de hemel dichterbij, dacht ze. Leida wachtte.

Heinrich keek weg, zocht houvast aan de hooivork en aan de paarden. Hij voelde dat er meer in de lucht hing dan een verhaal over een man zonder voeten. Misschien ging het verhaal over hem, over een man zonder eigenschappen. Een man met maar één eigenschap, een waardeloze eigenschap.

De paarden knikten, stoomden nauwelijks zichtbaar uit hun neusgaten, maar leken te zeggen: "Jij bent haar man. Los op wat je dwars zit. Betrek ons niet in je strijd. Wij zijn geen ridderpaarden." En alsof de aansporing onvoldoende was, liet de merrie volgen: "Zonder heden, geen toekomst. Heinrich. Pak je kans."

Kasper sloop traag de schuur binnen. De Drentse patrijs duwde zijn natte neus tegen de naakte enkel van Leida.

De paarden fluisterden beheerst: "Heinrich: betreed de arena. Ga de uitdaging aan, maak je klaar voor het toernooi." De ruin had het laatste woord: "Zegevier, laat zien wie je bent, of sterf in schoonheid." Het paard kende de romantische dichters.

'Ik hoopte dat niemand in de winkel zou komen,' zei Leida. 'Ik weet niet of die hoop heeft geholpen. Er kwam niemand. Ik wilde meer van hem horen. En zonder aanleiding vroeg de man: "Ben je getrouwd? Heb je een gezin?"'

Leida zakte licht door haar knieën en streek Kasper over zijn kop. De hond bleef zitten en likte langs haar hand, warm, rood, vochtig, schurend. Kasper keek omhoog, keek vragend naar Heinrich met zijn hooivork. De hond volgde de vlucht van boerenzwaluwen in de schuur. Onbereikbare vogels die alleen contact met de aarde hebben als ze jongen verzorgen. Vogels die hun hele leven vliegend doorbrengen, of zwevend. Boerenzwaluwen hebben geen pootjes nodig.

'Misschien laat ik je schrikken,' zei Leida, 'maar ik zeg nu wat ik zeggen wil. Ik heb lang genoeg gewacht.' Ze rolde haar lippen vochtig. De merrie bonkte tegen het schot van de paardenbox. De ruin maakte een moeizaam rondje in het krappe hok.

'Dat gesprek met de duivelzondervoeten was als het ware een generale repetitie. Door die voorbijganger weet ik nu woorden te vinden die ik kwijt was.' Ze werd verrast door haar eigen stem, haar zinnen.

De paarden hadden van plek gewisseld en stonden weer naast elkaar, wachtend op wat komen zou.

'Ik heb mijn man in deze winkel ontmoet,' zei ik. 'Zonder nadenken ben ik met hem meegegaan. We hebben dezelfde middag een rijtocht gemaakt. Heinrich heeft paarden. In het veld hebben we gevreeën, in een droge sloot tussen heide en akker. Tot bloedens toe, maar dat laatste heb ik niet gezegd. De vader van Heinrich was een half jaar eerder uit de kast gekomen. Homo. Net als zijn oudste en jongste zoon. Heinrich is de middelste en achteraf krijg ik het gevoel dat Heinrich moest bewijzen...' Leida beet op haar onderlip.

Ze voelde haar schouders inzakken, haar hoofd naar voren buigen. Ze verzweeg dat ze in de winkel verteld had van de dood van Heinrichs moeder en van de zoon die zijn moeder miste. Leida herstelde zich en rechtte haar rug. Ze vertelde wat ze ook tegen de duivel had gezegd.

'Ik wilde zó graag een kind, dat ik zwanger werd, die middag. Ik was ontzettend blij. En na vier maanden bleek dat ik schijnzwanger was. Er was geen kind op komst, maar toen was de bruiloft al geregeld.' Leida aarzelde. Haar rechtervoet maakte aanstalten om naar voren te gaan, maar ze wachtte. Haar voeten bleven naast elkaar. Kasper waakte.

'Ik weet wel waarom je met me bent getrouwd. En jij weet ook wel, waarom jij met mij bent getrouwd. Je weet het wel.' Leida herhaalde met nauwelijks hoorbare stemverheffing: 'Jij weet het wel. Jij weet het echt wel.'

Heinrich verplaatste zijn hand naar zijn borst. De hooivork trok een diagonaal voor zijn lichaam, de tanden naar voren gericht. Hij knikte.

'Ich liebe dich,' zei ze. 'Heinrich, ich liebe dich.'

Heinrich bleef op zijn post. Was geht's dich an. Was geht's dich an, zong door zijn hoofd. Hij kent zijn klassieken.

'"Koesteren wat je mist. Koesteren wat je niet hebt," zei de man zonder voeten. Ik zeg het hem na. Koesteren wat je niet hebt. Bezitten wat je nooit hebt gehad, bezitten wat je nooit ten deel zal vallen.'

De wangen van Leida kleurden lichtrood, maar in de vallende schemering was dat in de schuur niet goed te zien. Met achter haar de open schuurdeuren bleef er een scherp profiel van een vrouw met stevige heupen in een leren broek, contouren zonder kleur en zonder nuances. De zwaluwen kwamen en gingen. De wereld was veranderd. Zwaluwen bleven , ze vlogen niet langer naar warmere oorden. Zwaluwen waren thuis op de boerderij, ook als ze wegvlogen.

'En,' zei Heinrich, 'En wat had die man nog meer te vertellen?' Met het uitspreken van de woorden vergleed langzaam de scherpte en bitsheid uit zijn stem.

"Sta je mannetje," zei de ruin. "Zet hem op." Het paard trapte met zijn achtervoet tegen het beschot.

'Hij sprak me aan met U,' zei Leida, 'en ik sprak hem aan met U. Bijzonder vond ik dat. We zeiden U tegen elkaar, juist omdat we verbondenheid voelden. Ik in elk geval. Ik voelde verbondenheid, verbondenheid in mijn hart en in mijn hoofd. Vooral in mijn hoofd.' Leida keek opnieuw naar haar voeten.

'Hij zei, ik zeg het in mijn eigen woorden, want ik heb niet letterlijk onthouden wat hij zei. Hij zei: "Ik heb geen voeten meer en toch kom ik overal. En wat bijzonder is; toen ik nog voeten had liep ik in de rondte, liep ik in de wereld, zonder te weten waar ik was en zonder mijn koers te kennen. Ik doolde. Ik begrijp dat achteraf wel. Omdat er geen noodzaak was stil te staan, stond ik niet stil en nam ik voor vanzelfsprekend aan, wat achteraf gezien niet vanzelfsprekend was. Sinds mijn voeten afscheid van me hebben genomen koester ik ze."' Leida boog haar hoofd opnieuw naar haar zwarte schoenen. Ze keek Heinrich aan, die achter de hooivork op zijn plek bleef staan.

Ze vroeg niet wat in Heinrich omging.

'Die man had wel voeten. Hij stond naast me. Hij hield zich vast aan een schap met schoenen. In zijn beleving ontbraken zijn voeten. Door wat hij "Godsgeschenk" noemde was het contact tussen zijn voeten en zijn hoofd verbroken. De stille aanwezigheid van zijn voeten was heel stil, zo zei hij. Nog wel verbonden, maar afgestorven. Levend en toch dood.'

Leida draaide haar ogen naar boven alsof het vervolg van haar verhaal in de hanebalken te vinden was. 'De man zweeg, en,' zei ze, 'ik durf het bijna niet te zeggen, maar ik voelde iets van, van....'

'Liefde?' vroeg Heinrich.

‘De man vertelde dat hij lange tijd maar één angst kende. Hij noemde het: liefdesangst. Hij was bang dat zijn vrouw op een ochtend dood naast hem in bed zou liggen. Dat leek hem het ergste wat hem kon overkomen,’ zei Leida.

Heinrich pakte de hooivork met beide handen vast en plantte het uiteinde van de steel tussen zijn voeten. De tanden van de vork omlijstten zijn gezicht.

‘En om aan die angst een einde te maken,’ zei Leida. Ze hield haar ogen op de hooivork gericht en daarna op de ogen van Heinrich.

‘Om een einde te maken aan, wat hij later levensangst noemde.’ Ze herhaalde langzaam: ‘Levensangst...’

Kasper ging staan, keek naar Leida en likte opnieuw haar hand. De paarden zwegen. Ze leken teleurgesteld in de voortgang van het toernooi. Geen wapengekletter, geen heftige strijd. Een paard is niet cerebraal, een paard volgt dromen en driften, daarom houden mannen en vooral vrouwen van paarden.

‘De man kende honderd manieren om een einde te maken aan angst,’ zei ze. Ze liet haar hand door Kasper likken, streelde de hond over zijn kop.

De man had een opschrijfboekje uit de binnenzak van zijn jasje gehaald en opengeslagen op de toonbank gelegd. Hij vouwde het slappe weerbarstige omslag ver naar buiten en pakte de pen die op de toonbank lag.

“Mag ik Uw naam weten?” had hij gevraagd. “Ik wil niets van U, maar ik wil – als ik thuis kom – mijn vrouw graag vertellen met wie ik een prettig gesprek heb gehad. U hebt mijn dag verrijkt. Vandaag. Vandaag, en vandaag is mijn enige bezit.” En na een pauze waarin hij haar naam opschreef. “En trouwens ook Uw enig bezit.”

Voor Leida had kunnen antwoorden, had hij laten volgen: “Ik heb geen heimwee naar wat geweest is. Als het erop aankomt heb ik afscheid van het verleden genomen. Ik ken geen verleden meer, en wat ik kwijt ben geraakt, per ongeluk, door het lot, door onhandigheden of door ingrepen van buitenaf, heb ik leren koesteren.” Hij had kort naar het rek met veters en crèmes gekeken en zijn vlakke hand een draaibeweging over de toonbank laten maken. Hij vervolgde zijn betoog op het oog tegen niemand in het bijzonder: “Ik koester wat ik niet meer aan kan raken. En koesteren is niet hetzelfde als verlangen. Ik geef de voorkeur aan koesteren boven verlangen. Over koestering ben ik baas. Dat heb ik ontdekt.”

‘En de liefde?’ vroeg Heinrich.

‘Hij kocht een tube voetbalsem voor zijn voeten. Hij zei: “Ik koester wat ik niet meer hebt.” En de man liet volgen: “Ik heb hartstocht en liefde uit mijn Wortschatz verwijderd. Leidenschaft und Liebe sind schwere Wörter.”

Heinrich keek vanachter de tralies van de hooivork naar zijn vrouw van wie hij de ogen niet kon onderscheiden. Hij leek niet tevreden met haar antwoord.

‘Ik had hem van Goethe en Heine verteld en van de romantische dichters. Hij zei: “Ik koester Leidenschaft und Liebe, maar ik houd ze op afstand. Het zijn gevaarlijke emoties, waar op een onbezonnen moment de dood op kan volgen.

Verlang niet naar wat je niet kunt beheersen." En nadat hij de pincode had ingetoetst zei hij: "Ik was een grotere bedreiging voor mijn vrouw dan ik wilde weten, met mijn drang te vernietigen wat ik niet kon bezitten, maar sinds ik hartstocht en liefde op afstand heb kunnen zetten – ook dat is een Godsgeschenk – ben ik geen gevaar meer voor wie dan ook. Mezelf inbegrepen.'"

'En,' zei Heinrich, 'en jij, en ik? En de liefde?'

Leida bukte, nam de hondenkop tussen haar handen, drukte haar lippen op de neus van de hond en gaf Kasper een tik op zijn achterlijf. Als een postillion d'amour sprong de hond naar Heinrich.

"Zet hem op," zei de ruin. "doorpakken. Je kunt het."

Heinrich, hooivork in de aanslag, aarzelde.

'Ik heb mijn naam genoemd. Alleen mijn voornaam,' zei Leida. Ze zette een stap naar voren. 'En, weet je, weet je.' Ze bleef halverwege Heinrich staan. 'Dat ik mijn naam prijsgaf en zag hoe die vreemdeling mijn naam opschreef en dat hij mijn naam en met mijn naam, míj verder de wereld in zou brengen.'

Ze haperde.

'Ik kreeg een vreemde rust over me. Alsof ik pas vanaf dat moment bestond. Alsof.' Ze voelde hoe water in haar ogen kwam. 'Alsof ik geen kind meer hoefde te baren om mezelf te zijn. Om te bewijzen dat jij... Om mezelf te bewijzen. Om je moeder. Om mezelf.... om jou. Om jou en mij.'

Kasper likte de hand van Heinrich. De hond keek om naar Leida. Uit de paardenbox klonk het zachte vallen van geelbruine vijgen. Eerst poepte de ruin, daarna poepte de merrie. Elke dag dezelfde kleur, elke dag dezelfde geur. Zo hoorde dat in het paardenbestaan. Zo simpel en zo rijk.

'Ach,' zei Leida. 'Ik hoef dat romantische gedoe niet meer. Ik zeg nooit meer dat ik van je houd. Ik spreek nooit meer over liefde. Ik ben niet langer mijn ongeboren kind.'

Leida stak haar hand in haar jaszak.

'Ik heb een tube voetbalsem voor je meegenomen,' zei ze. 'Laat me je schoenen uittrekken, en je sokken en...'

"Zet hem op," zei de ruin. "doorpakken Heinrich. Je kunt het."

Lieber Tee

'Weet je wat ik nou zo grappig vind?' Darius Hetebrij bleef in de bocht van het wandelpad staan. De zon scheen tussen de bomen door tot onder de klep van zijn zwarte pet. De man met het bleekrode ronde gezicht kneep zijn ogen tot dunne lijnspleten tegen het roodgele ochtendlicht. Pigment leek niet aan hem besteed. Hij had – wat negers in Afrika noemden als ze een blanke bedoelden – een varkenshuid; een pig skin. Door zijn bleke huid was Darius Hetebrij op het VWO aan zijn nickname gekomen Skinny en als het menens was: Skinny Pig. Hij was niet slechter geworden van die pesterij.

Tussen de bomen hing een blauwgrijze waas die in de loop van de ochtend volgens natuurwetten zou verdwijnen. De vernauwde blik van Darius Hetebrij maakte van de bladloze bomen een staketsel van omhoogreikende armen, van vingers in een open greep, tastend naar de heldere lucht. Wie zijn ogen de kost gaf kon rond het Melkwegpad overal de toegang tot het heelal waarnemen, en de hemel.

Om de mond van Darius Hetebrij verscheen een grijns alsof hij bij voorbaat al moest lachen om de grappige gedachte die hij aan Dittrich Boskoth ging vertellen. Hij stak beide handen in de zakken van zijn ruimvallende broek en leek vanuit zijn heupen licht achterover te leunen. Slank postuur, geen aanleg voor een buikje. Hoofd in de nek. Ondanks de kilte had hij zijn jack losgeritst. Schipperstrui met vale plekken en een in goud geborduurd anker. De uitgerekte trui was jaren oud en werd door de nieuwste mode bijna ingehaald, inclusief het hedendaagse smoezelige dat op een verhulde manier de tijdgeest weergaf. Darius Hetebrij bewoog zich tussen morsig, smoezelig en spontaan met een vergeefse – maar nimmer aflatende – poging om netheid en properheid te bereiken, althans in de dagelijkse omgang. En helderheid, die steeds zeldzamer leek te zijn.

'Nou?' De tegenvraag leek meer op een grom dan op een drieletterwoord. Misschien had Dittrich Boskoth de klank overgenomen van de ezelin in zijn achtertuin. Balkend en huilend had Trea Asinus hem even voor zonsopkomst goede reis gewenst en in één moeite door behouden thuiskomst. De ezelin had haar stem laten horen tot hij in de bus was gestapt naar Z. waar hij door Darius Hetebrij zou worden opgepikt.

De ezelin was aan hem gehecht geraakt, maar Dittrich Boskoth wilde het liefst zo rap mogelijk afscheid van haar nemen. De slager, nee, niet via de slager, maar elke andere manier om op eigen erf weer vrij te zijn van huilebalken en tedere blikken van onbegrip was welkom. Dittrich Boskoth was geen man voor zorgverlening en tederheid. Althans, hij had die kwaliteiten nog niet in zichzelf ontdekt en ook anderen – man noch vrouw – hadden die warmbloedige aders aangeboord.

De ezelin balkte voortdurend om haar gemis aan vertrouwd gezelschap ken-

baar te maken, maar Trea Asinus werd niet gehoord – de lijfelijke vertaling van haar behoefte aan aanhaligheid bleef achterwege. Zelfs een streling langs haar hals of over haar grijze kop hoefde Trea niet te verwachten. Dittrich Boskoth had in de geest al afscheid van de ezelin genomen. Een ritje zat er niet meer in.

Darius Hetebrij werkte in het onderwijs; leraar Nederlands, weliswaar ook met coördinerende taken, maar Hetebrij was vooral gezelschapsdier voor pubers met een overdosis geslachtshormonen om de lijven in de voortplantingsmodes te krijgen. Een schoolezel, een schoolezelin, misschien was dat een goed cadeau om bij de les te blijven.

Dittrich Boskoth zou tijdens de wandeling de ezelin ter sprake kunnen brengen, als de tijd rijp was, maar misschien zou de freelancer en kunstenmaker uit schaamte blijven zwijgen over de grijze viervoeter die zonder maatje in het afgepaalde weiland de dagen sleet.

'Nou?' herhaalde Dittrich Boskoth. Hij stak zijn hand uit naar Mars, het model van de planeet aan het Melkwegpad naar de radiotelescoop bij Westerbork. Ze hadden vanaf de parkeerplaats Neptunes, Uranus, Saturnus met de ringen en Jupiter achter zich gelaten. Verderop wachtte de Aarde en na Venus en Mercurius, de Zon als stralend middelpunt in de bossen waar honderdduizend Joden de laatste flarden van Nederland, hun vaderland, voor het laatst hadden beleefd. En Pluto? Pluto deed niet meer mee als planeet, maar dat was pas sinds 2008, een miniem keerpunt vergeleken met de jaren voor '45.

Dittrich Boskoth en Darius Hetebrij maakten een ochtendwandeling door de bossen rond Hooghalen en Westerbork. Het herinneringscentrum was op het vroege uur nog gesloten, de parkeerplaats leeg op een enkele auto na. De radiotelescoop verdroeg geen gemotoriseerd verkeer. Wie de veertien telescopen van dichtbij wilde zien, had een wandeling van bijna een half uur te maken. Elektronica en ontstekingen in motoren vertroebelden berichten uit het verleden. De radiotelescoop was op zoek naar leven elders in het heelal, maar als er signalen zouden worden opgevangen van verre exoplaneten was er maar één zekerheid. Elk leven dat met de schotelantennes gedetecteerd zou worden, bestond niet meer. De telescoop was op zoek naar berichten van doden. De kippengaasparabolen keken uit naar tekenen van leven uit een ver verleden. Als het erop aankwam waren astronomen ononderscheidbaar van archeologen. Ze hoorden tot het gilde van wetenschappers dat de tijd gebruikte om doden tot leven te wekken. Voor de radiotelescoop en voormalig Kamp Westerbork voldeed, als het erop aankwam, één bordje: herinneringscentrum.

'Taal,' zei Darius Hetebrij. 'Ik vind taal heel grappig.' Hij knikte zijn hoofd enkele malen in rap tempo op en neer om zijn overtuiging kracht bij te zetten. Zijn pet bewoog getrouw mee. Als hij 's avonds zijn pet afzette bleef het gevoel van een hoofddeksel aanwezig, tot hij in slaap viel. Darius Hetebrij leefde in

symbiose met zijn pet, de vette binnenrand fungeerde als synaps tussen stof en schedel.

'Jullie hebben het Drents, het plat,' liet hij volgen. Darius Hetebrij sprak elke letter in "Drents" en "plat" afzonderlijk uit. 'En ik bedoel niets verkeerds met plat. Plat is volks, maar plat is niet ordinair. Plat hoeft niet ordinair te zijn. Echt niet.' Zijn varkenswangen bolden. 'Echt niet,' herhaalde hij.

Dittrich Boskoth had de rode planeet losgelaten en was langzaam doorgelopen. Het pad was droog en stevig. Het had weken niet geregend, de grond naar de radiotelescoop was glad en onkruidvrij. Verderop was de Aarde zichtbaar; kleine bol op een metalen pen, met een toelichting op een educatief bordje. "Dit is de Aarde". Afmetingen, daglengte, duur van een jaar, afstand tot de zon. Kortom alles wat een wandelaar van de aarde wilde weten.

Darius Hetebrij volgde de zwijgzame man die een paar passen voor hem liep. Darius Hetebrij was nog niet uitgepraat. Zijn verhaal over taal en genoegens was nog niet af, maar de leraar wist dat hij veel zou moeten zwijgen om zijn wandelmaatje aan de praat te krijgen. Darius Hetebrij verkoos de dialoog boven een monoloog, al kostte het hem moeite een eenmaal begonnen betoog tijdig te staken.

Darius Hetebrij kende Dittrich Boskoth; zwijgzaam en moeilijk te ontdooien, maar de tijd zou het werk doen. Ze waren niet voor niets vroeg aan hun gezamenlijke dag begonnen. De eerste boterhammen uit het lunchpakket hadden ze al opgegeten; voorkwam uitpuilende jaszakken.

'Mijn vader,' zei Darius Hetebrij tegen de rug van zijn voorganger. 'Twintig jaar ouder dan ik. Twintig jaar ouder dan jij. Begin zestig en met prépensioenvooreigenrekening, maakt drie maal per jaar een familiekrantje – *'t Krèntke*. Iedereen kan verhalen en foto's sturen. Zo leren we elkaar kennen. Zo blijft de familie bij elkaar.'

Darius Hetebrij stuurde genoeg kopij om de hele familiekroniek te vullen. Dat was hij aan zijn stand verplicht, vond hij, een leraar Nederlands heeft de morele plicht om zijn nek uit te steken door te schrijven. Alleen grammatica en spelling vond hij onvoldoende. Artikelen, verhalen en minimaal één keer per jaar een ingezonden brief in een dagblad of omroepgids over welk onderwerp dan ook. Het liefst over triviale zaken zonder bedoeling de wereld te verbeteren. Oprispingen op digitale fora telden niet mee, vond Darius Hetebrij; immers elke idioot kon tegen een boom pissen, en dat gebeurde op het web ook. Een beschaafd mens zou daar niet aan mee moeten willen doen. Het web gaf eeuwigheidswaarde aan onbenulligheden die snel vergeten zouden moeten worden, terwijl een bijdrage aan een brievenrubriek na een week weer verdwenen zou zijn – op de digitale editie na. Helaas.

De schouders van Dittrich Boskoth bewogen in rustig tempo heen en weer onder licht schommelende heupen als van een Belg. Donkere krullen tot in de nek, zwart geverfd om de vroege grijzen te verbergen. Zwart leren jack, zwarte jeans, zwarte hoge wandelschoenen. Alle kleuren, als het maar zwart was. Dittrich Boskoth liet dat grapje achterwege.

Midveertig liet Dittrich Boskoth het liefst elk grapje achterwege sinds hij had besloten dat hij geen humor had, sinds hij had besloten dat hij zwaar op de hand was, sinds hij had besloten om zijn eigen weg te gaan, na Sybille het liefst in zijn eentje. Dittrich Boskoth maakte geen grapjes meer over de Tford in zijn open schuur – een hooimijt op vier palen met verschuifbaar dak dat al jaren scheefgezakt tussen de zwartgeverfde palen hing. Zwaar postuur. Darius Hetebrij kon met zijn 1,65 meter met gemak in de schaduw staan van het bovenmaatse lijf van Dittrich Boskoth.

'*'t Krèntke*, heet dat krantje. *'t Krèntke*.' Darius Hetebrij wachtte. Een Vlaamse gaai zeilde tussen de takken door. Het was nog te vroeg om eieren te roven. Het paarseizoen was nog maar net begonnen. Spreeuwen en merels vochten om hun bruidjes.

'Mijn vader was bakker in de Peel. *'t Krèntke* van de krenten. Snap je?'

De dubbele betekenissen, de dubbelzinnigheden, de gelaagdheid van de taal. Passie.

'Krentenbrood,' zei Dittrich Boskoth. 'Krentenbrood. Hier zeggen ze; krentestoet.'

Krentewegge bij begrafenissen en bij geboorten, krentewegge met spijs. Dittrich Boskoth: "Heer, zegen deze spijze. Amen."

Ze naderden Venus. Kleine bol op een paal, met zicht op Mercurius. De binnenplaneten leken elkaar bijna aan te raken. Hoe dichter bij de zon, hoe kleiner de onderlinge afstand.

Dittrich Boskoth zag geen Aarde. Dittrich Boskoth zag geen Venus en geen Mercurius. Op zijn automatische piloot luisterde Dittrich Boskoth naar Darius Hetebrij, nazaat van generaties brood & banketbakkers en door bakkerseczeem ontsnapt aan een plek achter de ovens voor wit brood, bruin brood, tijgerbrood en vloerkadetten. Het bakkerseczeem was voor Darius Hetebrij een welkome aanleiding om door te studeren. Darius Hetebrij had zijn vader niet hoeven te overtuigen. Zijn varkenshuid en zijn lengte – het ontbreken van een zekere lengte – werkte ook in zijn voordeel.

Dittrich Boskoth hoorde geen schetterende vogels, hij zag geen vinken en geen boomklevers, hij hoorde geen meesjes. Er was wel een nieuwe lente, maar nog geen nieuw geluid in het bos. Er was nog geen nieuw geluid hoorbaar op de open strook van west naar oost met de parabolische oren naar het zuiden gericht. Dittrich Boskoth hoorde *Magnificat*. *Magnificat anima mea Dominum**. Zijn hoofd was gevuld met orgelmuziek, met sopranen en tenoren. Muziek was op een vreemde manier in zijn hoofd aanwezig. Hij hoorde muziek, maar geen stemmen en geen instrumenten. Misschien leek wat hij beleefde op de goddelijke inspiratie van componisten. De groten. Beethoven, Debussy, Bach, Brahms, Saint Saens; ze schreven noten zonder dat er instrumenten in de buurt waren. Mozart noteerde kerkmuziek op blad nadat hij de uitvoering in de Sint Pieter had gehoord. Uit zijn hoofd.

Dittrich Boskoth was geen klassieke componist. Hij had zijn naam mee om

met gemak tussen de groten te kunnen staan – de beginletter B was onder componisten goed vertegenwoordigd – maar hij stond niet in de lijst met wereldberoemde componisten. Singersongwriter met ballades en liedjes voor liefhebbers. Zo had dat in de krant gestaan: voor liefhebbers.

Op het podium met een zaal vol luisteraars – de liefhebbers – had Dittrich Boskoth geen gebrek aan woorden. On stage hoefde hij niet te communiceren. De illusie van wederzijds begrip en wederzijds gevoel op discrete afstand, daar ging het om. Het was genoeg om gevoeligheden de halfduistere zaal in te sturen. "Ik houd van jou. Ik blijf je trouw." in varianten, met uiteraard ook liedjes die het tegendeel beweerden. Dat laatste ging hem moeilijker af sinds Sybille haar spullen had ingepakt en weer naar haar wettige echtgenoot terug was gekeerd, met achterlating van een bordeauxrood slipje – gedragen – onder het hoofdkussen en met achterlating van Trea Asina.

De ezelin zou hem volgens zijn exminnares door de moeilijke tijden kunnen helpen. Sybille had het ook niet zo gewild. "Ik had het met liefde anders willen zien," had ze gezegd. Een gouden zin voor een refrein met een witregel gemarkeerd door een straffe roffel op de akoestische gitaar. Dittrich Boskoth had het lied nog niet voor publiek gezongen. Sybille zat nog te pijnlijk in zijn hoofd. Na het *Magnificat* en het *Ave Maria* kwam Sybille ongevraagd in zijn hoofd voorbij, zonder woorden, zonder klanken; als etherische muziek. De mannen hadden de radiotelescoop op dat moment al de rug toegekeerd, op weg naar wat van het "Lager" was overgebleven.

Op het kampterrein stond als enig origineel bouwwerk uit de voorbije tijden de commandantwoning. De barakken voor joden, geïnterneerden, Ambonezen waren afgebroken en in de wijde omgeving herbouwd als kippenschuur of varkenskot.

Een houten huis aan de rand van het kamp deed – in de collectief vergeten jaren – dienst als directeurswoning. Van november 1942 tot april 1945 werd het huis bewoond door *SS-Obersturmführer* Albert Konrad Gemmeker.

De Poolse schilder bij de commandantwoning heette Yoerek Pawel. Hij was in Gdansk geboren en met zijn moeder meegekomen naar Drenthe.

'Ik was vief jaor,' had Pawel gezegd. 'Mien va was boer op Elp. Eindtie wieder.' De schilder in witte overall met aan de ladder een pot mosgroene verf gehaakt, had naar het zuiden gewezen. Daar, achter het uitgedunde bos, achter de akkers, nog voor het Oranjekanaal dat als een wond door het landschap trok, lag het dorp waar de inwoners, als het niet nodig was, niet over de oorlog spraken. En het was niet nodig als er vreemd volk over de vloer kwam. Zijn tweede vader had, in samenspraak met andere dorpsbewoners, Yoerek ingewijd in de lokale gebruiken, inclusief de taal van het zwijgen. Maar de jongen bleek spraakzaam te zijn, en opvoeding had daar geen verandering in aangebracht.

Met "Een mooie kleur," had Darius Hetebrij de schilder verleid om zijn ver-

haal te vertellen. 'Altied zo west,' had de schilder gezegd. 'Wit en mosgruun.'

Dittrich Boskoth – op gehoorafstand op het pril ontluikende gele wintergras, wijdbeens tussen beginnende opslag van meidoornstruiken – had zijn notitieblokje tevoorschijn gehaald. Op de blik van de schilder had hij gezegd: 'Ik ben geen journalist. Ik schrijf op wat ik wil vergeten.'

'Maakt mij niks uut,' zei de schilder. 'Ik heb gien geheimen.' En terwijl hij de kwast in de groene verf doopte, liet hij volgen: 'Kun ie mij verstaon?'

De taal was geen probleem en in zijn nieuwe moedertaal vertelde Yoerek Pawel dat zijn grootvader fout was geweest in de tijd dat dit huis door Gemmeker werd bewoond. 'En zij waren niet de enige katholieken aan de andere kant van de gerechtigheid.' Yourek Pawel had *Quo Vadis* van zijn landgenoot gelezen, dat was helder.

'Zij waren met velen,' zong het onder het hemeldak van Dittrich Boskoth. 'Zij waren met velen.' Dittrich Boskoth schreef en schreef en schreef alsof hij een onbekende psalm hoorde.

Ze hadden de wandeling voortgezet tot aan de bosrand met uitzicht op Elp. Met de rug naar de wind hadden ze in het open veld gepist. Mannen onder elkaar. De blik op oneindig. Een niet aflatende stroom. Drentse krenten hadden al een lichtrose waas aan de takken. Nog een week of twee en de bosrand was als in de eeuwigheid weer een witomzoomd bruidje.

'Laat eens zien,' zei Darius Hetebrij, 'wat heb je opgeschreven?' De veertigers zaten op de klamme grond van de houtwal. Darius Hetebrij met zijn jas onder zijn billen, onder zijn kont. Atalanta's, gehakkelde aurelia, een citroenvlinder en hommels. Onwillig las Dittrich Boskoth uit zijn notitieblokje, opengeslagen op de laatstbeschreven bladzijde.

"Een mooie kleur
hef altied zo west
wit, mosgruun en bruun
maakt mij niks uut
'k heb gien geheimen
veur joe."

Het leek alsof de zanger een gezonde blos op zijn gezicht kreeg.

'Zo doe je dat dus. Geheim van de smid.' Darius Hetebrij zette zijn pet af. Op de kale schedel parelden zweetdruppels. Hij had zijn hoofd in de schaduw van een boom. Er was geen verbrandingsgevaar. Met de mouw van zijn trui veegde hij zijn schedel droog. De huidkanker zat nog aan de buitenkant. Niks aan de hand.

'"Kun ie mij verstaon?" als afsluiting, maar ik weet nog niet hoe ik dat ga doen,' liet Dittrich Boskoth volgen. 'Met of zonder gitaar. Misschien is vocaal genoeg. Ik ga dat proberen.'

Yoerek Pawel had de muze in de singersongwriter aangeraakt. Dittrich Boskoth raakte op zijn gemak. De woelingen in de geest konden met een lied naar buiten, dat de woorden van een katholieke Pool afkomstig waren met voorzaten met een bruin verleden, was geen bezwaar. Het hele leven was een onaflosbare hypotheek, een wijsheid die Dittrich Boskoth niet aan Goethe had ontleend, maar aan de leraar Nederlands met een vrij huis zonder troebelingen van hartstocht.

'En nu mag je van Sybille vertellen,' had Darius Hetebrij gezegd.

Dittrich Boskoth had de verkering uit. Het was niet de eerste keer. De veertiger met een lijf als een dokwerker in de kracht van zijn leven had een onweerstaanbare aantrekkingskracht op vruchtbare vrouwen, gehuwd en ongehuwd. Na elk optreden stond er wel een vrouw met een gesprongen eitje bij de artiesteningang.

De sex appeal had Dittrich Boskoth aanvankelijk verbaasd. Hij was een late roeping geweest. De eerste roeping was Buxtehude, was Albinoni, was Winkler, was orgelmuziek, was hohe Messe en à capella Gregoriaans. Als hij terugkeek was muziek geen roeping. Muziek was ademhalen, muziek was poepen. Muziek was er zoals er onwillekeurige spierbewegingen zijn. Hartkloppingen op de achtergrond. Peristaltiek van dunne darm, van dikke darm, van anus. De natuurlijke loop der dingen. En in die muziek was de God van zijn moeder en de God van zijn vader overeind gebleven als een onwillekeurige Pavlovreactie. Bij hemelse muziek hoorde een god en zonder een denkbare god was er geen denkbare muziek. De ene kon niet zonder de andere.

'Ik mag een tentoonstelling inrichten,' zei Dittrich Boskoth, 'maar ik weet niet waarom ik ben uitgekozen. In een galerie.' Dittrich Boskoth leek niet van plan om onthullingen te doen over het vertrek van zijn laatste muze.

'Uitverkoren,' zei Darius Hetebrij. 'Je bent uitverkoren. Zover heb je het geschopt.' En, 'liet hij volgen terwijl hij zijn pet verschoof. 'En ben je er een beetje blij mee?' Moeiteloos raapte Darius Hetebrij het hulpverlenersjargon uit de taalzak met clichés. De ironie werd niet opgepikt. Liefdesverdriet maakt ongevoelig voor subtiliteiten, of juist overgevoelig met geweldadige uitingen als neveneffect.

'Waarom ze mij hebben gevraagd. Ik weet het niet. Wat weet ik nu van kunst?'

Dittrich Boskoth wist alles van kunst en als hij niet alles wist van kunst dan zeker meer dan de doorsneebezoeker van tentoonstellingen. En misschien was het wel een voordeel om weinig van kunst te weten. Een onbevangen en onbevooroordeelde combinatie van cultuuruitingen met veel bloed, zweet en tranen samengesteld door een eigen God. Nietweten heeft veel voordelen en levert in elk geval verrassingen, en niet alleen in de kunst.

'Wil je mijn mening horen?' vroeg Darius Hetebrij terwijl hij omhoog keek maar het vierkante krulhoofd op de brede schouders. Dittrich Boskoth knikte kort. Hij wilde weten wat Skinny Pig te vertellen had. Mooie naam voor een

lied. Skinny Pig. Skinny Pig. Een lied over een verstoteling, een onrein en uitgekotst wezen met wie het allemaal goed zou komen, of juist niet. Maar beter dat het in genade goed zou komen. Voor zijn moeder.

'Je bent één van hen,' zei Darius Hetebrij. Hij zei niet: "Je bent één van ons." Darius Hetebrij wist dat hij van niemand was, dat hij als Skinny Pig bij niemand hoorde. Die apartheid had hem vroegrijp gemaakt. Hermans, Willem Frederik, had hem ondersteund. *De donkere kamer van Damokles, Nooit meer slapen, Mandarijnen op zwavelzuur, Ik heb altijd gelijk*. De drift van Hermans kwam van de voortijdige dood van de zus van de mislukkingskunstenaar. Nooit vergeven dood, nooit vergeten dood. Boosheid verpakt – zelden vermomd – in proza en onkwetsbaar rondhakken in het eigen gelijk. Iedereen leek Hermans te haten, maar Skinny Pig was een bewonderaar. Skinny Pig was één met hem. Willem Frederik Hermans had Darius Hetebrij naar de collegebanken gelokt.

'Je bent één van hen, ook als je dat niet zou willen zijn. Je bent gevangene van je dorp. Niemand wil je. Iedereen omarmt je voor één nacht. Versmoren, mooi woord, zo zou ik dat noemen.'

En ging Darius Hetebrij verder: 'Hoe luidt je Poolse liedje ook alweer?'

Een mooie kleur
hef altied zo west

'En Sybille?' vroeg Darius Hetebrij. 'En Sybille?'

En toen er geen antwoord kwam, stootte Darius Hetebrij zachtjes tegen de schouder van de woudreus. Als varkentje was Darius Hetebrij voor niemand bang meer. Het ergste wat hem kon overkomen was een spit, een braadspit.

'En Sybille?'

Sybille was de laatste muze uit een te lange rij. Sybille met een lichaam een slag kleiner dan dat van de zanger. Maar dat waren alle lichamen van alle muzes geweest. Maatvoering was zelden een probleem voor de singersongwriter.

'Extase,' zei Dittrich Boskoth met vlakke stem, alsof er een zweem van schaamte over zijn passie lag. 'Moet ik er meer van zeggen. Je weet het wel. Ik heb je al eerder verteld van roes en verslaving. Details interesseren je niet. Of is dat nu anders? Kom je zelf tekort?'

De aanval was ingezet. Darius Hetebrij kreeg de bal terug op zijn helft. Darius Hetebrij negeerde de voorzet. Hij kwam niets tekort, maar die mededeling zou geen enkel effect hebben en enkel vruchteloos hakketakken in gang zetten. Wie een gevecht dreigt te verliezen, werpt jijbakken en vermeende jaloezie in de strijd.

'Ze heeft me de ogen geopend. Sybille liet me zien dat alles in het leven niet lukraak gebeurt. Niks is veur niks.'

'Klopt,' zei Darius Hetebrij.

Sybille verschilde niet van eerdere muzen. Darius Hetebrij had niet anders verwacht. Alles in herhaling, telkens weer, en niemand die in de gaten heeft dat de route al honderdduizend maal is afgelegd.

'Niets is voor niets,' antwoordde Darius Hetebrij niet voor de eerste keer. 'Overal steekt een bedoeling achter, overal is een plan voor bedacht. En omdat we dat plan niet kennen zoeken we in onze herinnering. Die radiotelescoop kijkt miljoenen lichtjaren terug.' Hij wees met zijn korte vlezige wijsvinger over zijn schouder. 'Op een exoplaneet op ruim 70 lichtjaren van hier kunnen ze zien hoe de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, als ze kijken. En op een exoplaneet 2000 lichtjaar ver weg kunnen ze zien hoe Christus aan het kruis wordt genageld. Niemand kijkt.'

Sybille had Dittrich Boskoth al haar openingen laten verkennen. En die eenregelige samenvatting van wat Dittrich Boskoth liefde noemde, was voldoende geweest. In kleffe details zijn enkel stervelingen geïnteresseerd. James Joyce liet Molly Bloom al zeggen: "God is niet geïnteresseerd in neuken." En Molly Bloom kon het weten.

'Het zou best eens kunnen zijn,' zei Darius Hetebrij, 'laat ik voorzichtig zijn, want je bent – boom als je bent een kwetsbaar mannetje. Het zou best eens kunnen zijn dat je een vitale opening hebt gemist."

'Gemist, een opening?"

'Trea,' zei Darius Hetebrij. 'Trea Asina. Ik heb je nog niet over de ezelin gehoord.'

'Trea?'

Darius Hetebrij stond op, streek langs zijn billen – langs zijn kont – takjes en blad weg, trok zijn jasje aan en wees naar het pad naar het herinneringscentrum.

'Ik schrijf het liefst voor *'t Krèntke*,' zei Darius Hetebrij. 'Eigen volk. Ik maak grappen in *'t Krèntke*, maar zelden hoor ik familie lachen. Familie kijkt naar foto's van Brood & Banket. Mijn familie leest niet. Als ik het kort door de bocht zeg: mijn familie kan niet lezen. Beter: ze vormen een clan van functioneel alfabeten. Ze lezen wat ze snappen en wat ze niet snappen, dat slaan ze over.'

De serveerster had thee – Earl Grey – en cappuccino – Illy – gebracht met twee pecanotentaartpunten. Darius Hetebrij maakte een foto; van de pecanoottaartjes. 'Voor '*t Krèntke*,' zei hij. 'Om niets te vergeten.'

'Misschien is het niet helemaal kosher,' had Dittrich Boskoth gezegd, 'om in een herinneringscentrum iets bij de koffie te nemen. Zoveel leed en zoveel boosheid en zoveel kwaadaardigheid bij elkaar verdraagt misschien geen gebak. Ook niet na meer dan zestig jaar. Het kamp is meer dan een herinnering.' De zanger kreeg langzaam meer praatjes.

'Lieber Tee,' had Darius Hetebrij geantwoord op de vraag van de serveerster met Anne Frankkapsel. In ijltempo hadden ze de tentoonstelling bekeken.

Hun hoofden stonden naar andere zaken dan vervolging, concentratiekampen, brieven, dagboeken en filmfragmenten. In Kamp Westerbork was – voor het voormalig was – ook theater geweest. Toneel, zang en muziek als slotakkoord. Maar zelfs voor Dittrich Boskoth was het teveel geweest. Zijn hoofd stond naar liedjes en optredens en meer nog naar Sybille en de ezelin met grijze vacht.

Darius Hetebrij liet zijn stemming niet bepalen door de ingehouden somberheid van Dittrich Boskoth. In het restaurant had Darius Hetebrij ook liever een cappuccino met cacao gehad, maar na zijn grapje "Lieber Tee" had hij zich in zijn lot geschikt. Er waren ergere dingen dan verkeerde drankjes op een zonnige voorjaarsdag, de wreedheden hadden ze inmiddels gezien, binnen en buiten de muren, binnen en buiten het prikkeldraad.

'Tot 2007 is het huis bewoond geweest,' zei Darius Hetebrij. Hij bladerde door het fotoboek over de commandantswoning van Gemmeker. Pecanotentaartjes aan weerszijden; wachttorens bij de luxe uitgave.

'Daarna is het huis vervallen, overgeleverd aan de natuurlijke loop der dingen.' En of het niet helder was: 'Ik bedoel, het is de weg gegaan die ieder van ons gaat, de natuurlijke bestemming van de hele wereld als er niet voortdurend wordt ingegrepen. Ik bedoel: door de mens.' Darius Hetebrij schoof het lege glas opzij en bladerde verder door het fotoboek dat Dittrich Boskoth voor hem had gekocht als vergoeding voor de reiskosten. Dittrich Boskoth had geen rijbewijs, maar was niet kinderachtig als het op wederdienst aankwam. Een mooi boek is nooit weg, zeker niet voor een leraar Nederlands. En hoewel Dittrich Boskoth geen bijdrage aan het fotoboek had geleverd, schreef de zanger een korte groet op de Franse pagina. "Als dank voor het leven na de dood". Wat dat dan ook mocht betekenen.

'Teksten komen bij mij spontaan,' had Dittrich Boskoth al eens gezegd. 'De zinnen komen vanzelf.' De zinnen kwamen vanzelf, naast en tussen de zinnen die de singersongwriter van anderen leende.

'Maar alles wat vanzelf komt, hoef je nog niet op te schrijven.'

Darius Hetebrij was niet blij met de cryptische toevoeging in balpeninkt aan het fotoboek, een fotoboek dat gemakkelijk op eigen benen kon staan. Een toevoeging van een liedjesschrijver, hoe verdienstelijk ook, was niet nodig geweest. Maar toen was het al te laat geweest.

De mannen leunden naast elkaar tegen de ruime hybride van Darius Hetebrij. Niet dat Darius Hetebrij de ruimte nodig had. Hij had zelden passagiers in zijn auto, maar omdat Wagner beter klonk in een ruime wagen dan in een koekblik.

De parkeerplaats was goed bezet. Dagje uit naar Westerbork. Herinneringen ophalen bij koffie, cappuccino en pecanotentaartjes. Liberté.

'Reve deed het met een ezel, misschien heb je dat gehoord. Gerard Kornelis

van het Reve – die zich later afkortte tot Reve – deed het met een ezel, en de ezel noemde hij God. Al weet ik niet meer of hij God met een hoofdletter schreef. De ezel was zijn opening naar bevrijding van wat hij van huis had meegekregen.'

Dittrich Boskoth had op de valreep van hun samenzijn naar Trea gevraagd en wat Darius Hetebrij met zijn opmerking over de ezelin had willen zeggen.

De zanger bleef zwijgen en zocht met zijn verdwaasde blik houvast aan de andere kant van de parkeerplaats. De trein van Assen naar Beilen, of van Beilen naar Assen was in de verte hoorbaar. Er was geen wissel meer naar Hooghalen. Alle wegen gingen in rechte lijnen.

'Maar,' zei Darius Hetebrij, 'de bevrijding heeft zich bij Reve niet doorgezet. Reve is later heilig verklaard vanwege zijn niet aflatende Mariadevotie.' En na een korte pauze: 'Moederliefde,' maar dat had je al begrepen.'

Darius Hetebrij streek met de bovenkant van zijn hand over zijn rose lippen en zei: 'En jij?'

'Maar er moet toch iets zijn,' riep Dittrich Boskoth met lichte stemverheffing, 'er moet toch iets zijn. Waarom kijkt de halve mensheid anders omhoog? Als er niets is, is er enkel leegte.'

'Leegte is ruimte,' zei Darius Hetebrij. 'En die ruimte staat jou geheel ter beschikking, als jij dat wilt. Geen paniek jongen.'

Darius Hetebrij lachte ingehouden. 'Dat íets wat jij zo hoog koestert kan ook niets zijn,' zei hij. Hij trok de achterdeur van de hybride omhoog en wierp zijn jasje in de laadruimte. Hij pakte de klep van zijn pet vast, maar leek te aarzelen. De pet bleef op zijn kale kop. Darius Hetebrij boog zijn hoofd naar achteren.

'Ik kan Trea meenemen, als je haar kwijt wilt. Ik heb een trekhaak voor een ezelkar.' Darius Hetebrij zette zijn rechtervoet op de ijzeren knobbel.

'Maar als ik Trea meeneem blijft bij jou een gat, vermoed ik. Als Trea weg is, ontstaat er in jou geen ruimte.' Hij zette zijn pet af en keek over de vetrand.

'Leegte.'

'Vooral kleine mensen kijken omhoog,' zei Darius Hetebrij terwijl hij naar de chauffeurskant liep.

'Kleine mensen kijken omhoog om te controleren of de grote jongens hun neus hebben gesnoten. Vanaf mijn positie kan ik iedereen in de neusgaten kijken.' Darius Hetebrij trok het portier open.

'Stap in. Ik breng je naar waar je wezen is.'

En voor hij het portier dichtsloeg, liet hij volgen: 'Wist je trouwens dat van laag standpunt mensen ononderscheidbaar veel op varkens lijken?'

Blowball

'Kom ie hier vot?'

Frits Lagervorst strekte zijn rechterbeen. De hak van zijn schoen sneed een paardebloem los van het rozet. De kleverige melk drupte traag uit de holle stengel. Hij had zijn linkerbeen opgetrokken, zijn linkerelleboog rustte op zijn linkerknie. Het gras in de wal van de vaart was nog nat van het ochtenddauw. Aan de overkant van de vaart reed een vrouw op een elektrische fiets richting het centrum. Het dorp was dichtbij. De bijna 5000 inwoners waren volgens een bord onder de plaatsnaam partners van een nederzetting in Oost-Europa. Jaarlijks kwam een tiental mannen en vrouwen met donker haar, bruine ogen en een tongval vol slisklanken om kennis te maken met de enclave achter de sluis. Elk jaar bleef er wel een Oost-Europese hangen bij een weduwnaar of een verstoten man. Dorpsgenoten kwamen allemaal terug van het uitwisselingsbezoek, altijd, soms met een trofee.

De vrouw op de fiets – lange jas, sjaal om de kraag – keek niet opzij. Ze zag niet hoe aan de andere kant van de vaart Frits Lagervorst op een grasspier kauwde en wachtte op antwoord van de vrouw in rood jack, in korte zwartleren rok en gebreide panty in alle kleuren van de regenboog. Sue Shacklefield had de oude vrouw op de fiets met haar ogen gevolgd tot achter de sluis ook de hoofddoek was verdwenen. Het verval in de vaart was ruim vijf meter. Als het erop aankwam zat Sue Shackelfield naast Frits Lagervorst onder bij de sluisdeuren aan lager wal, maar die uitdrukking was haar onbekend.

'No,' zei ze, 'I'm not from here. In fact this is the first time I ever visited this place.' Heldere dictie, zangerige uitspraak, accent van verre streken. Haar hoofd ging schokkerig op en neer terwijl ze de omgeving caleidoscopisch in zich leek op te nemen. Kanaal, eiken – met nauwelijks nog groen blad – in rijen aan de overkant van het kanaal, spaarzame huizen met grote tussenruimtes. Grote boerderijen met knappe tuinen, arbeidershuisjes met algengroene caravans, bouwmateriaal van de sloop, oudijzer op het erf als streefden bewoners in permanente ontwikkeling naar onbekende verten. Het rode krullerig haar reikte nauwelijks tot haar schuinaflopende schouders. Nee, ze had niets van een vuurtoren. Sue Shacklefield was geen baken, niet op zee en ook niet in dit achterland. Sue Shacklefield was Sue Shacklefield.

Met haar rechterhand sloeg ze het haar terug achter haar oor, tevergeefs. Ze had grote blauwgroene ogen. De kleur van haar haar was echt, niet geverfd. Rood haar en groene ogen was ook in deze streken een natuurlijke combinatie, maar zeldzaam en voorzien van een etiket. Rood haar betekende; hitsig en agressief, betekende; nicht zu haben. De roodharigen gingen niet gebukt onder dat etiket. Iedereen op het dorp, die enigszins afweek van het gemiddelde, was voorzien van een bijnaam en een pakket vooroordelen. Dat houvast hoorde tot de volksaard.

'Ik kom hier vot,' zei Frits Lagervorst nadat hij de grasspier in het stille water had gespuugd. Zo vroeg in het voorjaar zat er nog geen smaak aan het gras. Het jonge gras miste de stevigheid om lekker op te kauwen en om tussen de tanden door de steken. Voor jongvee was het gras weer wel geschikt, maar jongvee bleef op stal, dat was de nieuwe trend, wetenschappelijk onderbouwde vooruitgang die nog aan schapen en geiten voorbij was gegaan.

'Veur mien hele leven kom ik hier vot.' Hij draaide zijn hoofd naar links, licht naar boven waar de klinkerstraat niet zichtbaar was en waar de toren van de kerk onder de rand van de wal van het kanaal verborgen bleef. Ook als hij was gaan staan, had hij de toren niet kunnen zien, verborgen als deze was achter nieuwbouw en kerkebos.

Sue Shacklefield was uit het niets naast hem in het wallegras komen zitten. Met een "Moi" had hij de vrouw begroet. Meer was niet nodig in dit land van weinig woorden. Frits Lagervorst had – als het erop aankwam – geen vraag gesteld aan de jongere vrouw naast hem. Sue Shacklefield met milde trekken op haar bleek en gesproet gezicht. Wie aandachtig keek zag tekenen van een doorleefd bestaan.

Frits Lagervorst had opnieuw willen vertellen wat hij ondanks zijn ruim vijftig jaar nog niet was kwijtgeraakt. Zijn vraag "Kom ie hier vot?" was een vraag aan zichzelf. Hij had de bevestiging van afkomst nog steeds nodig. Misschien zou dat nooit voorbijgaan.

'Nice place, here,' zei Sue Shacklefield. 'You're born here? You're raised here?' Ze glimlachte en streek met de rug van haar rechterhand kort langs haar bovenlip met dunne blonde haartjes, als wilde ze de vraag niet gesteld hebben. Als waren er belangrijker zaken dan geboortegrond.

'Ik bin hier geboren,' zei Frits Lagervorst met een lange monotone o in geboren. 'Ja, hier is het begund.' Hij wees met zijn hand, duim opgericht, vingers in een vuist gevouwen, naar achteren alsof hij uit de venige aarde van de walkant was geschapen. Misschien was dat ook zo.

Acht kilometer naar het westen was opnieuw een sluis in de vaart. Vanaf negen uur konden pleziervaartuigen gebruik maken van de bediening door vrijwillige sluiswachters die het erfgoed bewaarden. De sluizen waren, net als andere waardevolle landschapselementen overgeleverd aan de inzet van vrijwilligers en aan steuntrekkers die voor hun maandelijkse toelage een tegenprestatie moesten verrichten. Het land was dankzij de crisis weer eigendom van de bewoners en niet langer van de staat. Als het erop aankwam was in honderd jaar niets veranderd in het land dat een eeuwigheid braak had gelegen.

De eerste boten van de dag zouden over een uur de Oostersluis bereiken en na een trage lift door de volstromende betonnen bak hun reis over de zandrug vervolgen. Vijf meter opgetild met uitzicht op het dorp en het vlakke land aan weerszijden van het kanaal. Vijf meter omhoog met verderop de steiger bij café Rotmensen met provinciaalse tomatensoep en authentieke uutsmieters met biologische eier uut eigen nöst. Frits Lagervorst wachtte op de boten om ze voorbij te zien gaan. Sue Shacklefield leek onwetend van de komst van de

armada onderweg van hier naar nergens. Mannen wilden – honkvast – van A naar B, wist ze, vrouwen hadden genoeg aan onderweg te zijn.

'Ik heb twee kinder. Zeuns,' zei hij. Frits Lagervorst wilde niet langer van zijn jeugd vertellen. Hij had ontdekt dat hij iedereen uren aan zich konden binden met verhalen over vroeger. Elke willekeurige voorbijganger leek geboeid door zijn levensgeschiedenis, maar na dat aangedikte relaas over verloren tijd, was de akelige wereld weer woest en ledig. Met zijn barokke verhalen over toen en nu raakte hij een deel van zijn beslommeringen kwijt, maar er kwam niets voor in de plaats. Leegte bleef en leegte groeide tegen de klippen op met zijn herhaling van kinderleed in deze godverlaten negorij. Volgens westerlingen die het konden weten was de buurt bij gebrek aan behang dichtgeplakt met krantenpapier, maar tot in de verre omstreken las niemand een krant, laat staan een boek.

De jaren na de plotselinge dood van Eva was Frits Lagervorst woest en ledig geweest, telkens als hij de tragiek had prijsgegeven. Het ongeluk – het lijk, de politie, het mes, de kinderen, de erfenis, de geheimen, het graf – de woorden hadden telkens adrenaline door zijn bloed laten stromen. Met elke keer dat hij het verhaal vertelde leek Eva tot leven te komen, maar als de toehoorder weg was, sloeg de dood opnieuw in alle hevigheid toe.

"Hold joen bek," had Rotmensen gezegd. "Godverdomme, hold joen bek." De boodschap van de kroegbaas was overgekomen. Frits Lagervorst had afgerekend en de munten in de fooienpot gegooid. Hij was nooit weer het café binnengestapt. En meer nog; hij had zijn verhaal achter zien kiezen gehouden tot het was verteerd. Vanaf dat moment zocht hij wekelijks zijn plek in de onderwal van de vaart om het leven aan zich voorbij te zien gaan. Het ritme van de sluis.

'Do you love your sons?'

Sue Shacklefield had ook twee kinderen. Twee dochters. Ze hield van haar dochters. Ze hield steeds meer van haar dochters sinds ze vijf jaar geleden in Panama spoorloos waren verdwenen na een wandeling in het oerwoud. Ze was zelf niet wezen zoeken. Haar tweede man was naar Panama gereisd en niet teruggekomen. Haar eerste man had de verdwijning van zijn dochters niet mee hoeven maken. De eerste man van Sue Shacklefield was na de geboorte van het jongste kind aan keelkanker gestorven. Haar tweede man was impotent, en dat had ze als een voordeel gezien, na de beroeringen. Ze had geen aandrang gehad haar dochters te vervangen. Haar dochters waren alle dagen in haar leven, ook zonder foto's op het nachtkastje, ook zonder foto's in haar iPhone. Ze hoefde niet meer bemind te worden voor nageslacht. Ze hoefde niet meer bemind te worden.

'Mien iene zeun is sluuswachter, de aander is schriever.' Frits Lagervorst gaf geen antwoord op haar vraag. Hij wist niet meer of hij van zijn jongens hield. Hij wist niet of zijn kinderen van hem hielden. Als iemand van hem hield, was dat misschien Rotmensen. De woorden van Rotmensen klonken dagelijks tussen zijn oren: "Hold joe de bek. Godverdomme, hold joe de bek.".

'Love,' zei Sue Shacklefield, 'love is a burning thing.'

'Een sluuswachter,' zei Frits Lagervorst – hij bedoelde zijn zoon – 'lat aan-

der lu deur. Elk komp en giet, maor zölf blef e op de plek.' Hij keek opzij. En profile stond de neus van Sue Shacklefield licht omhoog. Ze had een wipneus, klein, gedrongen, groot genoeg voor een zonnebril, maar meer geschikt voor een smalle leesbril; om over het montuur naar de verte te kijken. Als hij aan de andere kant van de vaart zou zitten, opkomende zon in de rug, zou hij onder haar zwartleren rok kunnen kijken. Tot waar, zoals zijn vader hem dat had geleerd, "de kont van naam veraandert".

'Have you known love?' Sue Shacklefield ging vragen niet uit de weg. Tieten had ze, aan de kleine kant. Ingedeukt door haar opgetrokken knieën in de kleurenpanty.

Frits Lagervorst kon neuken. Hij kon goed neuken en hij had zijn vaardigheden veelvuldig in praktijk gebracht. Volgens een krantenbericht had de gemiddelde man gemiddeld vijf vrouwen beslapen voor hij bij de juiste was uitgekomen. Frits Lagervorst scoorde ruim boven het gemiddelde.

Achterof kiek ie een koe in de kont. Frits Lagervorst had veel koeien in de kont en maar weinig vrouwen in de kut gekeken. Achteraf gezien had hij meer dan gemiddeld geneukt om erachter te komen dat liefde en sex in het dagelijkse taalgebruik weliswaar aan elkaar zijn gekoppeld, maar dat in het 'echt' liefde en sex niet veel met elkaar te maken hadden. Veel minder dan hij had gedacht; tot Eva in zijn leven kwam. Eva kwam van ver, niet van hier.

Frits Lagervorst neukte Eva, maar hij hield van haar en dat was nieuw. Frits Lagervorst werd verrast door liefde zonder hartstocht, zonder geilheid. Frits Lagervorst werd bevangen door wat hij niet van zijn vader en moeder had geleerd. Wat een mens niet kent, kan hij niet verder vertellen. Frits Lagervorst was van de straat.

'Mien jongste zeun is schriever. Hij schref boeken,' zei Frits Lagervorst. 'Romans. Verhalen.' Frits Lagervorst liet de talloze brieven van zijn zoon achterwege. Een voorbijganger, ook al was het een vrouw, hoefde niet alles wat hij kwijt wilde in haar hart te bewaren. Frits Lagervorst las sinds een paar maanden wat zijn zoon in jaren bij elkaar had geschreven. En eenmaal begonnen met de literatuur uit eigen bloed wilde hij steeds meer weten. De ontdekking van de hel. Maar waarom zou hij overdrijven?

'Love,' zei Sue Shacklefield, 'love is a burning thing.'

De eerste plezierjachten kwamen licht kabbelend uit het westen. De sluiswachter bij de Westersluis was op tijd met schutten begonnen. Als de schippers zich aan de vaarsnelheid hielden duurde het eenenveertig minuten voor de eerste boten aan de dukdalven afmeerden en om beurten de sluis in voeren. Nog tien minuten voor de eerste waterkaravaan aan hun voeten zou liggen in afwachting van verheffing. Haast was een onbekend begrip rond de sluis. Frits Lagervorst had alle tijd om ook deze dag aan de geschiedenis toe te voegen. Uit het westen klonk een sirene.

Sue Shacklefield bleef zitten. Ze strekte haar benen en keek met opgetrokken wenkbrauwen naar Frits Lagervorst. De bron van het geluid leek ze te negeren. Ze keek niet om. Ze keek niet eenmaal om.

'Plietsie,' zei Frits Lagervorst. Hij zag hoe de voorhoofdsplooien van haar gezicht verdwenen. Er was geen bezorgdheid zichtbaar in haar blauwgroene ogen. Ze leek niet geraakt door het geluid van de sirene.

'Police,' herhaalde ze. 'Police.'

'Plietsie.' Frits Lagervorst keek niet om toen de politieauto, gevolgd door een ambulance achter hen voorbijreed over de weg langs het kanaal. Voorbij de sluis zweeg de sirene. Blijkbaar was de plek van het ongeval bereikt.

'De brugge, altied bij de brugge,' zei Frits Lagervorst.

Na de begrafenis van Eva, na de condoleance, na de krentenbrood met koffie in de achterzaal van café Rotmensen hadden zijn zoons Frits Lagervorst naar het ouderlijk huis gereden. Frits Lagervorst was niet verbaasd geweest. Hij was eerder verbaasd geweest dat de politie niet eerder was gekomen. Toch netjes dat ze de begrafenis hadden afgewacht.

'Different sound,' zei Sue Shackelfield. 'Every country got a different sound for police and first aid.'

'Ik las de boeken van mien zeun niet,' zei Frits Lagervorst. 'Ik las ze niet.' Hij schudde zijn hoofd en sloot kort zijn ogen. De sirene klonk na tussen zijn oren.

Bij de voordeur van zijn huis, niet langer het huis van Eva en van hem, zag hij opnieuw de agenten in burger. Hij had geen uitleg nodig gehad. Ze wilden geen koffie. Frits Lagervorst had enkele noodzakelijk spullen mee mogen nemen, maar hij had niets meegenomen. "Deuren op slot aj votgaot," had hij tegen zijn zoon gezegd die nog geen sluiswachter was en tegen zijn zoon die nog geen schrijver was. De deur was achter Frits Lagervorst twaalf jaar in het slot gevallen. De brieven van zijn zoon had hij nooit geopend. Hij wilde niet weten wat onlosmakelijk met hem was verbonden.

'Different language, same message,' zei Sue Shacklefield.

'Alie Bekelaer,' zei Frits Lagervorst. 'Alie Bekelaer is anreden bij de brugge. De plietsie zeg dat de toestand kritiek is. Rotmensen twittert dat Alie Bekelaer dood is.' Frits Lagervorst borg zijn iPhone in zijn jaszak. Iedereen wist alles eerder dan de ander, ook dat was in honderd jaar niet veranderd.

'The woman on the ebike,' zei Sue Shacklefield.

Alie Bekelaer had Frits Lagervorst als eerste in haar armen gehouden. Ze was de baker van de "poppies" uit de enclave. Vroedvrouw door ervaring, zonder opleiding. Ali Bekelaer die het woord "Achterof" nooit over haar lippen had laten glijden.

'Alie Bekelaer,' herhaalde Frits Lagervorst met halfgesloten ogen in zijn zachtknikkend hoofd. 'Alie Bekelaer. Alie Bekelaer.'

Frits Lagervorst was haar eerste stuitligging. "Ie scheten joen moe op de hakken veur ie geboren waren."

De kinderen van Frits Lagervorst waren uitgebreid ondervraagd, maar ze hadden geen opheldering kunnen geven over de motieven van hun vader. Frits Lagervorst had zijn Eva op een onbewaakt moment met het vleesmes de hals doorgesneden. Naar zeggen van Frits Lagervorst had ze er weinig van gemerkt. Ze had geen tijd gehad om te beseffen wat er op dat moment in de slaapkamer was voorgevallen. Na de geslachtsdaad had hij het vleesmes onder het hoofdkussen vandaan gehaald. "Veur mien vrouw hiel, hiel, hiel..." hij wist nog dat hij stotterend naar een goed woord had gezocht, "veur mien, mien vrouw hiel bevredigend. Merakel." had hij gezegd. Eva was netjes klaargekomen, dat kon Frits Lagervorst niet van zijn laatste daad zeggen. Hij had er een smeerboel van gemaakt.

Voorbedachten rade, was het oordeel van de rechter geweest. En dat was ook zo. Frits Lagervorst had niet kunnen vertellen wat hij vooraf had bedacht. Hij was niet verder gekomen dan: "Ik mus het doen."

Ons genoegen gleed met uitgezette motor als eerste de sluis binnen, gevolgd door *Mijn droom*. Op het eerste jacht was enkel een schipper zichtbaar. De tweede boot werd bemand door twee mannen met pikhaak die zo te zien het werkzame leven achter zich hadden gelaten.

'Henk en Marie,' zei Frits Lagervorst. Hij wees naar *Hema* in gouden letters op de boeg van het derde schip dat op zijn beurt wachtte.

'De man altied veuran. Marie as tweede.'

Op de *Hema* stond een jonge vrouw aan het roer. Een jonge man hannesde met stootkussens. Een modern paar van de generatie van Esmeralda, Fleur, Bobbiaan en Wunian.

'Peerdebloem. Honnebloem,' zei Frits Lagervorst. 'Bij oens heet dit peerdebloem.' Hij pakte de paardebloem die hij eerder met zijn voet van het rozet had losgetrapt. Hij wilde niet meer zeggen wat hij kwijt wilde. Hij wilde niet in herhaling vertellen wat hij onderweg was verloren. De paardebloem was zijn ontsnappingsroute om de aandacht te verleggen.

Maar Frits Lagervorst wilde meer dan het luisterende oor en de vragende mond van Sue Shacklefield, al wist hij nog niet wat. Zijn handen door haar rode haar. Misschien wilde hij met haar neuken, misschien wilde hij haar beminnen. Niet tegelijk, neuken en beminnen, dat wilde hij niet.

Het giftige stroperige melksap van de *Taraxacum* kleefde aan zijn vingers. Hij likte, het gif bleef.
Het bloed van Eva kleefde aan zijn vingers. Alleen aan zijn vingers. Frits Lagervorst had zijn handen gewassen, schoon ondergoed aangetrokken en Eva

achtergelaten op het echtelijke bed. Zonder de deur op slot te draaien had hij zijn dagelijkse fietstocht gemaakt langs de zandafgraving, langs de Bladderswijk, langs het laatste restje hoogveen met als eindbestemming café Rotmensen. Hij had zich verbaasd over zijn gevoel, zijn laconieke houding, zijn opluchting. Geen moment, niet tijdens de daad, niet tijdens de fietstocht, niet achter de pils bij Rotmensen, had Frits Lagervorst het gevoel gehad dat hij iets verkeerds had gedaan. Hij had gedaan wat hij had moeten doen, en of dat nu wettelijk toegestaan was of niet. Wat maakte dat uit? Niets.

Eva had hem bedrogen. Frits Lagervorst had zeker geweten dat zijn vrouw hem bedroog. Ze had met een ander geneukt. En dat was nog niet zo erg geweest. Iedereen neukte met een ander, dat was het niet.

Eva had haar en zijn intimiteit te grabbel gegooid. Ze had de doodzonde bedreven met een ander. Met Rotmensen. Met liefde.

De armada is de sluis bijna gepasseerd. De eerste boten – *Ons genoegen, Mijn droom* – hebben bij de brug in het dorp wellicht de nasleep van de aanrijding meegekregen. Zij het van de collectant bij de ophaalbrug, zij het op het terras van café Rotmensen waar Alie Bekelaer het gesprek van de dag zou blijven onder iedereen die door haar ter wereld was geholpen.

Alie Bekelaer bleef vrijgezel. Kinderloos. Ze was niet karig geweest met haar liefdeloze, maar desalnietemin gewaardeerde nazorg voor de jonge vaders die de eerste weken na de bevalling uit het kraambed werden geweerd. De vroedvrouw was wars van intimiteit.

'Horse flower. Dog flower,' zegt Sue Shacklefield. 'Funny names.' Ze geeft de geknakte paardebloem terug aan Frits Lagervorst.

Als alle boten van west naar oost zijn geschut, glijdt een rank jacht uit de sluis naar de oever. In rood op de zilveren plecht *Dandelion*. In de mast een blauwe vlag met een witte pluizenbol.

'Nice having met you,' zegt Sue. 'Have a good time. Down here.'

Ze staat op, veegt haar zwartleren rok strak.

'I'm leaving. You stay.'

Sue Shacklefield legt haar handen op het hoofd van Frits Lagervorst. Ze zet zich schrap op de helling van de walkant. Haar kruis op ooghoogte van Frits Lagervorst. Frits Lagervorst sluit zijn ogen. Hij buigt zijn hoofd. Hij snuift. Hij ruikt haar bloed.

'Isn't it? It is.'

Haar rok schuift licht omhoog als haar gebreide spectrummaillot in spreidstand de afstand tussen oever en boot overspant. Alle kleuren van de regenboog weerspiegelen in het zachtgolvende troebele water. Haar rode lokken wapperen bij de oversteek. Love is a burning thing.

Alexandra Filatov

Ik hou mijn benen gestrekt. Mijn lichtgeurende wandelsokken liggen op mijn schoenen naast de behandelstoel. Ze heeft haar monddoekje afgedaan en wrijft mijn linkervoet tussen haar mollige vingers. Ervaring. Ze heeft ervaring in voetmassage. Na de knip – en polijstbewerkingen van mijn ingegroeide nagels krijg ik een massage om de doorbloeding van mijn stramme voeten te bevorderen. Mijn voeten zijn dag en nacht opgesloten in strak vel, in een huid als een plastic krimpverpakking. In medische handboeken staan interessante namen voor mijn voeteigenschappen. Zonder inspanning vergeet ik het dokterslatijn. Ik hoef niet alles over mijn weerbarstig lichaam te weten. Mijn geest, ik onderzoek mijn geest.

Overdag verberg ik mijn voeten in hoge rijgschoenen. Tegen middernacht wens ik mijn voeten een gemeend welterusten, ook als maat 42 me uit mijn slaap houdt. Na ruim zestig jaar hebben mijn voeten me hier gebracht; hier, bij de Russin met een paspoort als het mijne.

De Russin uit Dnjepropetrovsk – vertrouwde plaatsnaam uit mijn middelbareschooltopografie – maakte mijn veters los en duwt al minutenlang haar duim tussen mijn middenvoetbeentjes, alsof de botjes permanent afscheid van elkaar moeten nemen.

'Of ben je verliefd op me?' Ze houdt mijn ogen vast als ze haar vraag stelt. Ik durf niet weg te kijken.

Ik had een boek voor haar meegenomen. *Skazki*. Verhaaltjes, Russisch voor verhaaltjes, sprookjes, maar de korte verhalen in de bundel waren geen Russische sprookjes. Babel, Tolstoi, Paustovki, ze kent ze allemaal, en Pushkin; de vertolker van haar ziel. Na al die groten kom ik in haar spreekkamer kijken met een dunne bundel van eigen hand. Alleen de titel van het boek dat ik haar gaf, was in haar moedertaal. Ik bracht vertellingen uit mijn onrustige geest. Ik las een halve bladzijde. Ik zweeg. Mijn voeten deden het woord.

Elf jaar geleden kwam ze naar hier. Hier is de plek waar ik nu ben om mijn onderdanen te laten verwennen en om mijn chronische gebrek aan aandacht voor een schappelijk uurtarief te compenseren. Ik heb haar niet gevraagd naar het waarom en niet naar het hoe van haar kort stevig lichaam op deze plek, deze vierkante kilometer waar ik geboren ben. Ik heb haar niet gevraagd naar haar verleden. Haar heden hangt aan de wand naast de deur van de behandelkamer. Een ingelijst gedicht van eigen hand. Haar verleden staat in prullaria in de vensterbank met fijnmazige vitrage en een volksplantsoen als achtergrond. Amethyst, aquamarijn, titaanerts, een heiligenbeeldje en een miniatuurpaleis; een gebouw als een menorah met zeven torens in een 'sneeuwbol'. Alexandra Filatov is een pedicure met diploma's. Geboren te Dnjepropetrovsk aan de oever van de Dnjepr. Gekwalificeerd voetenlezer, ongeacht moedertaal of land van herkomst.

Ik geef haar een slavisch gezicht zoals ik slavische gezichten ken uit boeken en van schilderijen. Woorden komen eerst in mijn hoofd en op afstand volgen beelden. Mijn geest maakt als vanzelf standaardafbeeldingen bij beschrijvingen; piknisch, Slavisch, Indo, Chinees, westers. Ik hoef niet meer naar uiterlijk te kijken als ik een naam heb voor een verschijning. De beelden van mijn omgeving vormen zich naar mijn eerste herinneringen, alsof er na die eerste indruk geen vervolg is. Alsof alles blijft zoals het was. In den beginne.

Alexandra Filatov heeft een rond blozend hoofd, kort donkergeverfd steil haar, donkere zware wenkbrauwen, gitomlijnde amandelogen, rode kersenlippen en een wit uniform van nylon, met misschien een beetje katoen. Direct droog uit de was, ongestreken vrij van kreuken, vrij van eelt en vrij van afgeknipte nagels, vrij van schuurmiddel en voetsmeer. Ze zit op een brede zadelkruk van wit leer. Ik steek ver boven haar uit, op mijn voeten na. Mijn voeten rusten op haar handen, in haar schoot.

De Russische ziel vind je bij Pushkin, had ze gezegd. Poëma. Prozaverzen. Bij Ruslan en Ludmilla. En bij Kharms, bij Daniil Ivanovich Kharms. Nooit van gehoord.

Rechts van me hangen ingekleurde kartonplattegronden van linker – en rechtervoet. Hersenen zijn te vinden onder de grote teen, de lever heeft een plek onder de voorvoet, naast de longen. De geslachtsklieren geven zich prijs onder de hakken. Het hart ligt middenonder, maar niet gelijk voor links en rechts. Het hele lichaam is kenbaar voor wie voetzolen kan lezen. Alexandra Filatov.

Ik ben een open boek voor haar met de hoofdstukken en paragrafen op mijn voetzolen. Overleveringen, sprookjes, verhalen.

'Spreid je armen,' zegt ze. 'Houd je handen open als je naar me luistert.'

Waarom zou ik antwoorden op een vraag die ze aan zichzelf stelt? Met mijn verliefdheid heeft niemand iets te maken. Zelfs mijn vrouw laat ik onwetend op dat terrein, niemand wil ik in dat moeras, niemand lok ik naar het drijfzand van onbeheersbare passie. Ik blijf weg waar ik me niet thuis voel.

Mijn hele leven heb ik antwoord gegeven op vragen die door niemand zijn gesteld, pas na mijn pensionering – God zij geprezen voor deze verworvenheid – kwam ik erachter dat niemand naar me had geluisterd. Ik gaf dag in dag uit antwoorden op vragen die niet waren gesteld. Vertellen, praten, redekavelen, kletsen, oreren; dat was mijn beroep.

Ongevraagd kreeg ik met mijn eerste AOW inzicht in mijn voorbije sisyphusarbeid in loondienst. Juist omdat dat inzicht treurigheid in me losmaakte, kon ik lachen om mijn achteraf vergeefse pogingen de wereld vooruit te helpen. Mijn vrouw begreep mijn bevrijdende lach – uitbundig voor mijn doen – ontdaan van alle hysterie. Mijn vrouw kent geen treurigheid en ondanks dat gemis heeft ze een vrolijke inborst. Ik niet. Ik heb treurnis en droefheid nodig om opgewekt te zijn. Vrolijkheid en uitbundigheid bewaarde ik aanvankelijk voor de momenten dat ik langzaam rozig werd door zure wijn en zware bieren.

Maar al jaren drink ik niet meer om droefenis in me op te wekken. Water geeft me wat ik nodig heb. Ik ben geen Rus.

Welbeschouwd kan ik zonder droefenis, als toverdrank voor vrolijkheid. Ook dat inzicht kwam langzaam, en ook over dat late inzicht voel ik geen wrok. Mijn vrouw, die me goed kent, zegt dat een zekere gelatenheid zich van me meester heeft gemaakt. Ze zegt niet dat ze het vervelend vindt dat ik niet meer warm loop voor de wereld en de beslommeringen van het dagelijkse nieuws. Ik verdenk haar ervan dat ze mijn uiterlijke rust wel prettig vindt. Ik vroeg haar niet. Waarom zou ik? Ik wil geen ander antwoord dan het antwoord dat zich in mijn hoofd heeft genesteld. Mijn geest houdt mij bij de les. Mijn geest – je mag ook ziel zeggen – is mijn constante.

'Mijn eerste man,' zegt ze, terwijl ze mijn linkervoet tussen haar handen neemt, 'heb ik leren kennen op een schilderscursus op de Krim. Ik was cursist. Hij gaf les in olieverf en aquarel.'

De koker van haar vingers glijdt van mijn enkel naar mijn tenen, alsof ze gifstoffen uit de voet verwijdert. En misschien is dat ook zo. Haar eerste echtgenoot was kunstenaar, tien jaar ouder en onstuurbaar door externe goden; ook niet door vrouwen. Kunstenaars zijn goede minnaars, heb ik van horen zeggen. Vrouwen vallen gemakkelijk voor kunstenaars, exotisch als ze kunnen zijn, wars van tradities en niet behept met valse schaamtes. De meeste – niet alle kunstenaars – zijn artiesten vervuld van hun eigen kwaliteiten, of het ontbreken ervan. Die eigenliefde is voor veel minnaressen geen bezwaar.

'Op een zomernamiddag zette ik mijn schildersezel aan de rand van een korenveld.' Alexandra Filatov sluit haar ogen. 'Ik was alleen in de natuur. Korenbloemen, papavers, grassen. Wuivend en al, zoals dat in hete zomers gaat. Ik maakte een aquarel van het landschap, grote lijnen, vlakken, misschien meer vlekken dan vlakken. Abstract, niet figuratief, niet in de traditie van het eeuwige verheerlijkend sociaal realisme. Niemand hoefde op mijn papier te zien wat ik tussen mijn oogharen zag. Mijn hand was autonoom. Ik gaf me over aan mijn eigen bewegingen.' Ze neemt mijn tenen beurtelings tussen haar duim en wijsvinger. Voorhoofdholte staat op de voetenatlas. Ze opent haar ogen en blikt kort omhoog.

Alexandra Filatov raakt mijn tenen niet. Wat ze met me doet, doet ze op afstand. Ze gelooft in straling, had ze de vorige keer gezegd, in etherische overdracht van energie. Ik zie hoe ze de uitersten van mijn lichaam verkent. Ik kan enkel raden naar wat de energie, die ze tussen haar roodgelakte nagels opvangt, met haar doet. Ze maakt van mij een zender, maar ik zend niet, als ik een apparaat ben, ben ik een ontvanger. Ik bedien de luisterknoppen; verbeeld ik me.

'Ik was halverwege mijn aquarel,' zegt ze met haar blik op mijn voet. Haar duim duwt tegen mijn hart. 'In het graanveld liepen twee jongens. Waar ze vandaan

kwamen, weet ik niet. Bloot bovenlijf, en,' ze aarzelt, 'en tussen de bewegende aren zag ik dat ze hun broek hadden losgeknoopt. Ik was net twintig.'

Haar schilder was dertig. Hij had haar geschilderd. Naakt, op de sofa, naakt met haar benen wijd, voor de daad en na de daad, in olieverf en in acryl. Alexandra Filatov kende haar lichaam door haar schilder; zonder schaamte.

Misschien keek ze naar mijn rits, misschien keek ze naar de sluiting van mijn broekriem. Ik wilde niet weten waar ze naar keek. Ik had geen vragen voor de jonge Alexandra Filatov naast het graanveld op de Krim met jongetjes in het graan. Ik hoefde de geur van Alexandra Filatov – die haar maagdelijkheid aan de schilder had prijsgegeven – niet te ruiken.

Op haar ingelijst diploma staat haar geboortedatum, te klein om te kunnen lezen. Tien jaar jonger, twintig misschien. Maar ik ben nog niet te oud.

'De jongens,' zegt ze, 'de jongens. Hoe noem je dat?' Haar stem klinkt lager en trager. 'Mastoerbirowatj?'

'Trekken,' help ik.

'De jongens trokken zich af terwijl ze naar me keken.'

Ik zie blonde knapen met roodverbrande lijven en blauwe ogen. Blonde knapen met sikkels.

'Tot ze klaarkwamen.' Alexandra Filatov knikt. Kersenmond met witte tanden.

Ze houd haar handen stil op mijn voet. Strakgesloten om mijn achilles. Ik ruik vertrouwde geuren.

Ik weet niet hoe het komt dat vrouwen in mijn gezelschap zonder aanleiding over lichamelijkheid beginnen te praten. Ik heb ze niet gevraagd te verklappen dat ze een lekkere ... hebben. Ik weet niet waarom ze mij vertellen dat ze heftig kunnen klaarkomen. Straffe tepels, gezwollen, om over andere lichaamsdelen maar te zwijgen. Lichaamsvloeistoffen. De geuren, de kleuren, de stropigheid. Ik gebruik woorden rond voortplanting en lijfelijke opwinding niet graag, ook niet in gedachten. Als ik eerlijk ben, ken ik de woorden rond de onderbuik nauwelijks en dat wil ik graag zo houden. Wat ik niet weet hoef ik niet verder te vertellen. Zonder woorden heb ik geen beelden. Er zijn minnaars die plukjes schaamhaar verzamelen of slipjes meenemen, of foto's maken na de daad – of voor de daad. Ik heb dat niet.

'Jij,' zegt ze, 'heb jij dat wel eens gedaan?' Haar handen glijden over siroop van Aloë vera om mijn voeten. Op en neer. Pas nu valt me op dat ze me tutoyeert. Ik was u en ik was meneer. Ik was een klant voor een voetbehandeling.

Mastoerbirowatj. Ik heb een nieuw woord geleerd. Ik maak een beeld bij mijn aanwinst.

'Mijn man heeft me verlaten toen ik dertig was. Hij heeft me verlaten voor een echte Rus. Ik ben geen echte Rus. Ik ben van de Dnjepr.' Uit een glazen kan – kiezelsteentjes op de bodem – schenkt ze mineraalwater.

Aan de ene kant van de Dnjepr de Russen, aan de andere kant de joden.

Alexandra Filatov kwam van de andere kant. Ze woonde twee straten van de synagoge, twee straten verwijderd van de plek waar nu Menorah staat, het culturele centrum met het eerste Holocaustmuseum van Oekraïne.

'Ik heb van hem gehouden.' Ze laat mijn voet los en neemt mijn rechtervoet tussen haar handen. De blauwe latex handschoenen liggen over de rand van de wastafel.

'Hij wilde naar de Krim. Ik hield hem niet tegen. Niemand die zijn hart volgt houd ik tegen; en zijn ziel.'

Ze maakte mooie doosjes om de tijd voorbij te laten gaan in afwachting van wat komen ging. Ze maakte geschenkverpakkingen voor bijzonder cadeaus; tot de boer haar van het internet haalde.

'In Oekraïne zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog 1,5 miljoen joden vermoord,' zegt ze, 'maar ik weet niet hoeveel 1,5 miljoen is.'

'Veel,' zeg ik.

'Veel,' herhaalt Alexandra Filatov.

Ik lees het gedicht naast haar diploma. Het is een gedicht over een glooiend zomerlandschap. Graan in afwachting van de oogst.

'Mijn eerste man, de schilder, bewaar ik in mijn hart,' zegt ze.

Haar boer is op zijn akker uitgestrooid. Ze maakte een doosje voor zijn as. Haar ogen wijzen naar het doosje op de plank achter me.

'Leeg,' zegt ze. 'Leeg.'

'Speid je armen, handen open,' roept ze.

'Laat uw vrouw uw sokken stoppen,' zegt ze terwijl ze de rijgveters strikt. Ze legt een dubbele knoop in de veters.

Alexandra Filatov doet de deur voor me open. Kleine kinderen spelen op het gras van het krappe plantsoen. Eiken in voorjaarsblad, en platanen. In haar tuin een verdwaalde berk naast een heidestruik, een ontheemde jeneverbes. Naast een klimwerk met rubberen tegels staan twee jongens, mountainbikes op de grond. Ik heb haar vraag niet beantwoord. Ik praat niet over liefde. Als ik dat woord kan vermijden laat ik me niet verleiden het uit te spreken.

Ik geef Alexandra Filatov een hand en bedank haar voor de behandeling.

'U praat liever dan dat u ...'

Ik weet welk woord ze inslikt. Ik ken het woord dat ze misschien helemaal niet wilde zeggen. Het woord met de geur van lijnzaadolie, van gespreide benen en van drogende acrylverf.

De langste jongen naast het klimrek slaat zijn linkervuist in zijn rechterelleboog en steekt een vinger omhoog. De korte jongen volgt en als hij ziet dat ik blijf kijken, grijpt hij zijn mountainbike voor een korte draairit op het achterwiel.

'Over ongeveer drie maanden kom ik weer,' zeg ik. 'Drie maanden. Ik bel, of ik mail.'

Als op afspraak laten we elkaars handen los.

'Ga gerust met haar naar bed,' zegt mijn vrouw. Ze slaat haar armen om mijn borst en reikt naar mijn lippen. Mijn vrouw is twee koppen kleiner en kan enkel op een krukje – of in bed – bij mijn schouders.

Ze hoeft mijn voeten niet te lezen. Alles weet ze; zonder te kijken.

Gehakkelde Aurelia

'Drenthe is te klein voor een man met zo'n vrije geest en met zo'n intelligentie,' zegt ze. En of het niet genoeg is: 'Misschien is de hele wereld wel te klein voor je.'

Op het ovaalronde gezicht van Ria verschijnt een glimlach. Haar diepliggende ogen, omrand met donkerblauwe ogenstift en losgeraakte zilverglinstertjes, winnen aan warmte. Van koele meren veranderen haar ogen in warmwaterbronnen. Haar blik gericht op de reproductie van *Le déjeuner sur l'herbe* aan het hoofdeind tussen IKEAbedlampjes. Ze ziet de afbeelding niet. Haar blik is nog naar binnen gericht, nagenietend van wat zich tijdloos aan haar lichaam heeft voltrokken. Ook met restanten mascara en lippenstift volgde de nacht de natuurlijke loop der ongehaaste dingen. Ria meent wat ze zegt, maar er blijft een ondertoon van milde ironie hoorbaar alsof ze zeggen wil: neem het leven niet te serieus.

De ellebogen van Ria rusten op het matras vlak onder het hoofdkussen. Handen onder haar kin. Pinken op haar traanklieren. Nee, ze heeft niet gehuild. Huilen doet ze niet meer, soms schreien haar ogen zonder dat ze dat wil. Dat is de leeftijd. Hoofd in haar nek. Vouwen in haar lichtbruine nek met korte blonde haartjes, niet gebleekt zoals haar hoog opgeknipte jongenskapsel. Niemand kan grijze haren ontdekken, maar ze heeft niets te verbergen. Haar middelbarevrouwenrug verdwijnt halverwege onder het laken. Haar antwoord op de opmerking van Hendrik is een voortzetting van haar monologue intérieur. Ria is met zichzelf in voortdurend overleg. Af en toe mag een ander meeluisteren. Nu, half zeven in de ochtend met kwetterende en zingende vogels op de achtergrond, is Hendrik de toehoorder. De ochtendstond heeft goudrood in de mond, en geel en oker op de tong achter de rij berkenbomen op de erfscheiding en de smaak van een doorleefde nacht.

'De hemel,' zegt Hendrik, 'als de aarde te klein is, blijft voor mij alleen de hemel over.'

De middelvinger van zijn linkerhand glijdt omhoog tussen haar zweetbeparelde bilnaad en vandaar naar haar schouderblad met tatoeage van een vlinder; gehakkelde aurelia op ware grootte.

Hendrik maakt met zijn duim een kleine cirkelbeweging op haar ruggegraat, ruikt aan zijn vingers en steekt zijn hand langs zijn behaarde buik onder het laken. Hendrik ligt op zijn rechterzij, laken tot boven zijn heupen. Zwaarbehaarde borst. Kaal hoofd met schrammen van de rozenstruik die zich krachtig tegen het snoeimes verzette. De hemel, althans de zevende, is geen onbekende plek voor de hoogspanningsmonteur in ruste.

'Je vergeet iets.'

Ria legt haar lichtgepoederde kin in haar linkerhand. Haar rechterhand glijdt van Hendriks halfopgerichte schouder naar zijn hals en naar de wang

met stoppels van drie dagen. Vrijen versterkt de baardgroei had ze gelezen, maar of het waar was, dat wist ze niet. Ze wilde niet alles geloven wat ze hoorde en las. En zolang kende ze Hendrik niet. Als het erop aan kwam kende ze hem steeds minder sinds zijn vertrek bij het spoor.

'Je vergeet iets,' herhaalt ze. Haar duim duwt zachtjes in zijn oogkas. Het ooglid van Hendrik trekt scheef omhoog. Pastelroze nagels, net als de kleur op haar lippen. Maar van zo dichtbij kan hij haar nagels niet meer onderscheiden. Alles wat te dichtbij komt, lijkt op afstand te komen en kleur te verliezen.

'De hel,' zegt hij met korte stoot.

Hendrik had willen wachten tot Ria het antwoord zou geven op de vraag naar zijn plek van bestemming, maar wachten op haar ongetwijfeld goedbedoelde "hel" zou haar opvatting over zijn intelligentie onder druk kunnen zetten. En naast zijn lichamelijke gevoeligheid voor een naakt vrouwenlichaam lag zijn sensibiliteit in het intellect, vooral van zichzelf, en in het verstand van zijn bedpartner. Als hij zich niet aan een vrouw kon spiegelen, wat eruditie en inzichten aanging, raakte hij snel verveeld. Zijn lichamelijke opwinding leed onder domheid, van de ander, en onder vonkloze kortsluiting als het ging om begrip en invoelingsvermogen van anders getalenteerden. Waarmee hij uiteraard domme mensen bedoelde.

'De hel,' zei Ria. 'Ik had het je willen vertellen, maar je was me voor. Goed bedacht. De hel.' Ze nam zijn hoofd tussen beide handen en trok Hendrik naar zich toe. De kus volgde, maar pas na een korte aarzeling, met een tussenstop in de beweging en met gesloten lippen.

'Jij dacht zeker dat de hel alleen voor anderen bestemd is.'

Er was maar één de baas, in bed en daarbuiten.

Er was geen misverstand mogelijk als het om pikorde ging in het dagelijkse leven onder gewone mensen. Buiten de slaapkamer van dit echtpaar en uiteraard buiten al die andere plekken – zijnde bos, wei, duinen, heide, zandverstuiving – waar ze zich lijfelijk aan elkaar overgaven, mocht Hendrik de primus inter pares zijn. Voor Ria was dat geen punt. Met rangorde had Ria geen enkele moeite. Sterker nog: rangorde speelde geen rol in haar bestaan. Elke volgorde was haar om het even. En juist dat gebrek aan inspanning, het gebrek aan ambitie om in dagelijkse omgang met de wereld de beste te zijn, zette haar in de ogen van Hendrik weer vooraan. Hij was de strijd nog niet voorbij. Zijn ijdelheid zat hem in de weg, behalve in de slaapkamer, behalve op al die andere plekken van zijn en haar naakte bestaan. In de buitenwereld hield hij zijn sokken en schoenen aan.

Vrouwen had hij al zijn hele leven op de eerste plaats gezet. De eerste plek van de andere sexe viel samen met het gevoel dat de vrouwen in zijn leven die positie onterecht innamen. Hendrik Stavast wilde de eerste zijn, al had hij op de vraag van Ria "En wat is dat dan? Eerste?" geen antwoord geweten. Het was niet de eerste keer dat ze hem aan het wankelen had gebracht.

"Ga er maar van houden," had ze gezegd, "van verwarring." En na een knipoog: "Van ontregeling leer je jezelf kennen." Maar Hendrik was er nog allerminst zeker van, dat hij wilde weten wie hij zou kunnen zijn. Hij was tevreden met wie hij was. Hij koesterde zijn comfortzone, althans tot hij met korte verhalen was begonnen. Nee, niet als lezer. Als schrijver.

'Je bent een schat,' zegt Ria. 'Maar dat wist je al, ik vertel je niets nieuws.'

Hendrik gleed uit bed. Ria meende wat ze zei. Hij had haar nog nooit op een leugentje kunnen betrappen. Daarbij kwam dat hij ook niet langer op zoek ging naar inconsequenties, niet bij haar en ook niet bij zichzelf. De belangrijkste bron van conflicten en onprettige woordenwisselingen was daarmee uit hun huwelijk verdwenen. Alleen in het *Dagblad van het Noorden* wilde hij zich op de strippagina nog wel overgeven aan de uitdaging: zoek de 10 verschillen. Bij Ria was hij op zoek naar overeenkomsten, naar verscheidenheid en – om in stijl te blijven – naar tederheid met gedoseerde heftigheid.

Ria's woorden waren in de loop van de jaren van betekenis veranderd. Of beter: ze hadden een extra dimensie gekregen. Gekoppeld aan uitbuiken, na de daad tijdens de zonsopkomst, betekende "Je bent een schat." dat ze graag thee wilde. Op bed.

Sinds de tram op de Lange Poten op een zonnige dag het bezoek aan het Mauritshuis had verhinderd en de onderdanen van Ria op gelijke hoogte net boven haar knieën had afgesneden, draaide Hendrik op voor de meest elementaire huishoudelijke zaken. "Wat een geluk dat we Panorama Mesdag nog hebben gezien," had Ria gezegd toen ze uit de narcose was bijgekomen. "Het puttertje komt nog wel. Fabritius kan wachten."

Hendrik had haar opmerking toegeschreven aan de naweeën van de sedatieve middelen. Met haar benen, die ze te fors had gevonden voor een elegante rok, had ze haar positieve levensinstelling niet verloren. Haar geest leek er geen punt van te maken dat ze niet meer op eigen voeten kon staan. "We leven in een rijk land," had ze gezegd. En dat was ook zo. Twee jaar na het ongeval in de Hofstad liep ze op kunstbenen die met strakke kokers om de restanten van haar bovenbenen werden geschoven. Ze was met haar prothesen vijf centimeter langer dan voorheen, zelfde lengte als Hendrik. Zonder hoge hakken. Iedereen die wilde mocht haar benen zien, de namaak en de restanten van de echte.

Die expositie van Ria's onderlichaam was Hendrik maar matig bevallen. Hij voelde het een beetje als inbreuk op zíjn privacy: Ria met bleke dijen in een strak bordeauxrood slipje met rouches als publiek bezit. Weliswaar geen minimaal slipje, maar toch.

"Stel je niet aan," had Ria gezegd. Meer dan de helft van de wereldbevolking heeft hetzelfde. Daar doe ik niet geheimzinnig over." Het drieletterwoord had Hendrik haar nog nooit horen uitspreken. Eén keer.

Ria had haar baan als storemanager bij HEMA moeten beëindigen, maar

haar deeltijdbaan als aanzegger op afroep had ze na drie jaar onderbreking weer opgepakt. Wie wilde kon haar als ZZPer inhuren om tijdens begrafenissen en crematies in de aula de achterblijvers stichtelijk toe te spreken. Het maakte Ria niet uit of het een humanistische, atheïstische, gereformeerde, katholieke of islamitische toespraak moest zijn. Ze was van alle markten thuis, met of zonder kruis, met of zonder hoofddoek. Het kostte haar geen enkele moeite om van doden iets goeds te zeggen. Ook voor levenden had ze geen kwaad woord over.

"Ik heb goede herinneringen aan die uitvaartdiensten," had ze gezegd. "Dat weet jij ook wel."

Hendrik wist dat wel. Het was inmiddels vijftien jaar geleden dat hij Ria voor het eerst had ontmoet tijdens een crematieplechtigheid. In die tijd heette een zelfmoord op het spoor nog zelfmoord, later veranderde dat in zelfdoding en zijn laatste jaren bij de hoogspanning sprak de voorlichter van het spoor van: aanrijding met een persoon.

Ria had Hendrik voortdurend aangekeken tijdens haar toespraak, in de veronderstelling dat hij de weduwnaar was van het slachtoffer. Onder haar blik was hij zachtjes gaan huilen. Tegen zijn wil. Ze was na afloop naar hem toe gegaan. "Dit was mijn vijfentwintigste zelfmoord op het spoor," had Hendrik Stavast gezegd. "Het went nooit. Ik kan alle slachtoffers nog voor de geest halen."

Hendrik Stavast was geen familie van het slachtoffer en hij was ook niet van de opruimploeg. Hij was verantwoordelijk voor de hoogspanning op de bovenleiding. Brandweer en ambulance konden pas met het opruim – en veegwerk beginnen als de spanning van de bovenleiding was. Er zouden nog vijftien doden volgen voor Hendrik Stavast met een uitstapregeling de dienst kon verlaten. Dat Ria door een tram arbeidsongeschikt was geworden, althans ongeschikt als chef in HEMA, had de onderhandelingen over de regeling niet negatief beïnvloed.

'Doe je voorzichtig,' zegt Ria als Hendrik het dienblad met thee en glazen over de naad van de matrassen zet. Behalve thee en theeglazen staan er op deze moederdag ook twee kelkglazen op het dienblad. Na de thee volgt op deze dag rode port voor Ria en cranberrysap voor Hendrik die altijd van de blauwe knoop is geweest. Hij dronk niet, ook niet in de tijd dat hij nog geen rijbewijs had en zich door de meester op de bok overal naar toe liet rijden. Ria bestuurde de sedan, tot ze haar benen kwijtraakte. Na de tramvertraging in Den Haag had Hendrik na dertien lessen in één keer het rijbewijs gehaald.

De examinator had ook een vrouw zonder benen – suiker – maar net zo goed zonder. De vrouw van de examinator had nooit het rijbewijs gehad. Haar man vond rijlessen niet nodig. Zolang zijn eega de keukenprinses speelde, wilde hij zijn waardigheid als man niet te grabbel gooien. De examinator had het stuur in handen, ook als hij naast een kandidaat zat.

'Dit zit heel gemakkelijk,' zei Ria. Ze had haar stompjes vooruit gestoken – een

andere zithouding zou ook niet kunnen – en twee kussens achter haar rug gezet. Haar bovenlichaam ging schuil achter een Tshirt met Mickey Mouse en haar onderlichaam was ingepakt in bloemetjeskatoen met vergeet-me-nietjes.

'Ik heb je nieuwste verhaal gelezen,' zegt ze. 'Wil je mijn opmerkingen?'

Sinds zijn uittreding schrijft Hendrik korte verhalen over dagelijkse zaken en langzaam probeert hij meer diepgang in zijn proza aan te brengen. Ria is de enige echte lezer. Hendrik laat zijn verhalen ook aan anderen lezen, maar hij vermijdt de stortvloed van een hedendaags blog, dat in het Duits heel passend Tagebuch heet. Een dagboek vindt hij vooral geneuzel. Die transparantie op het web leidt volgens Hendrik teveel naar egotripperij en zelfbevlekking. Hij probeert ver te blijven van dat maatschappelijke verschijnsel waarin iedereen achtervolgers probeert te verzamelen. Maar meer lezers dan Ria zou wel mooi zijn. Zijn productie heeft veel van een slagaderlijke bloeding. Niet iedereen kan tegen bloed, heeft hij tot zijn bevreemding ontdekt.

Ria geeft Hendrik feedback als ze terugkoppeling bedoelt. Ze geeft commentaar, vaak netjes en positief verpakt, dan weer wat mopperig en drammend, als wil ze benadrukken dat ze de leeftijd van de wijzen heeft bereikt.

'Herhaling. Er zit veel herhaling in je verhalen.' Ria knikt en trekt haar lippen uiteen. Ze bevestigt met haar gezicht wat haar hoofd kwijt wil. 'Ik vind herhaling niet erg. Het hele leven is een herhalingsoefening, maar je zou eens naar je schrijfstijl kunnen kijken. Literatuur moet een lezer uit zijn dagelijkse ritme halen. Literatuur moet een beetje schuren en piepen. Je maakt van je verhalen soms een dagelijkse boenbeurt met groene zeep. Ook is niet steeds helder waar de schoonmaak in je hoofd begint. Structuur, structuur bedoel ik.'

Hendrik kent haar diplomatieke verpakkingen. Hij kent zijn gevoeligheden. Kritiek ontvangen is niet zijn sterke kant. Schuren en piepen kent hij van treinen die met hoge snelheid van spoor veranderen en wissels onder druk zetten, of hopeloos remmen voor een persoon tussen de rails. Groene zeep kent hij van het lekkere vingergevoel in de geelbruine visceuze pasta. Groene zeep haalt Heimweh bij hem boven, en Fernweh. – Sinds zijn vertrek bij het spoor mist hij de gratis treinkaartjes voor Duitsland. *An der Reize* is er niet meer bij.–

'En je omgevallen boekenkast, als ik dat zo mag zeggen. Ik zeg het misschien wat direct, maar ik ben graag helder.'

Hendrik trekt zijn wenkbrauwen omhoog en knoeit thee over zijn boxer short. Hij wrijft over de natte plek en trekt het laken tot zijn naveloog omhoog. Alles gaat straks in de bleekwas op 40 graden. Ook Ria's bloemetjes en haar stripfiguur. Ze heeft niet geknoeid.

'Impedantie, transformatoren, wisselspanning, voltages, spoelen, inductie, vonkvorming. Je strooit al je kennis over de lezer heen, over mij dus.' Ze zet het theeglas terug en zegt: 'Ik weet wel dat je dat veel van elektronica weet, maar ik hoef niet telkens te horen dat je dat weet. En een vreemde lezer zeker niet. Je schrijft toch niet voor *Tussen de rails*?'

Het vakblad heeft Hendrik al jaren geleden de deur uitgedaan. En *Tussen de*

rails bestaat al lang niet meer, maar dat zegt hij niet. De titel van het maandbericht is veranderd in *Spoorzoeker*. Heel toepasselijk als hij de berichten over zijn voormalige werkgever leest.

'Ik kan beter over jou schrijven,' zegt Hendrik in een openhartige bui.

Hij verkent zijn literaire grenzen.

'Kan.' Ria wacht en pakt het gegraveerde kelkglas van het dienblad. Ze is toe aan de rode port om het ochtendgloren kracht bij te zetten. Dit is haar dag. Net als alle andere dagen.

'Kan. Je kunt over mij schrijven, maar het hoeft niet.' Haar woordenstroom stokt. Blijkbaar heeft Hendrik een gevoelige snaar geraakt. Wil ze wel of wil ze niet in zijn verhalen? Hij weet het niet. Hendrik wil het niet weten. Hij kan niet anders dan alles wat Ria zegt op een verknipte manier aan elkaar breien tot het zíjn breiwerk is. Soms is hij bang dat Ria het patroon herkent, maar die angst is een deel van de charme van verhalen te schrijven. Soms denkt hij dat hij een masochist is, op zoek naar verslavende vernedering.

Hendrik reikt naar de Ruby in het open nachtkastje.

'Ik zal je niet tegenhouden om over wat dan ook te schrijven, maar,' Ria houdt het glas recht terwijl Hendrik de zoete geurende rode stroom in de kelk dirigeert. 'Maar ik heb liever dat je de seks er buiten laat. Een ander hoeft onze intimiteiten niet te lezen. En ik ook niet,' laat ze volgen. 'Ik weet al hoe dat tussen ons gaat.'

Ria vindt seks in boeken vervelend, overbodig en gezocht. Goedkoop effectbejag. Lokkers om een verhaal aan de man of aan de vrouw te brengen. Of pindakaas. Of tandpasta. Of toiletreiniger. Geilheid als Haarlemmerolie in de consumptiemaatschappij.

Hendrik schrijft over de daad en over wat hij op dat deels afgegraven veen heeft meegemaakt, of graag zou willen meemaken, maar waar hij om de een of andere reden niet aan toe is gekomen.

Zijn liefde is taal als schepper van een nieuwe wereld, als een nieuw NieuwAmsterdam, als New York, als de wereld van Peter Stuyvesant. Woorden als ei – en zaadcel bij elkaar laten komen om een geesteskind in de wereld te zetten. Zoiets. En een beetje Kafka of Dvorak in een verhaal is niet verkeerd. Nadenkende lezers moeten ook aan hun trekken komen. En wie verborgen boodschappen tussen de regels niet vindt, kan altijd een ander boek gaan lezen, naar muziek luisteren of onkruid wieden. Het ene is niet beter dan het andere; volgens Ria. Hendrik Stavast is haar achtervolger.

'Als je over mij wilt schrijven,' zegt Ria, 'ik zie dat je dat wilt, schrijf dan eens over mijn verzameling glazen, zoals deze.' Ze draait het kelkglas om de steel.

'Begin twintigste eeuw of uit het tweede kwart, uit Frankrijk waarschijnlijk. Sodaglas met gravures van vogels, vlinders, bloemen, lelietjesvandalen.' Ze houdt het glas omhoog. De vogels lijken uit een golvende rode zee op te stijgen.

'Zie je dat het geen ganzen zijn? Ze hebben de staart van een fazant en het lichaam en de kop van een gans. De graveur was geen vogelkenner.' Ria kent de vogels, mezen, sijsjes en merels.

‘En dat ben jij,’ zegt ze met haar wijsvinger op de grillige vlinder. Robert-lediable.’ Ze tilt het glas naar de zijkant van haar hoofd. Wijsvinger omhoog.

‘Misschien is het glas ook wel geëtst met waterstoffluoride. Niet gegraveerd,’ zegt ze. ‘Het is geen loodglas, geen kristal. Niet giftig. Dit glas kan niet zingen.’ Ria tikt tegen de rand en neemt een laatste voorzichtige slok. Op de bodem blijft een beetje droesem achter. Haar hoorcollege is begonnen.

‘Beneden in het kabinet staan kristallen coupes uit Frankrijk, met gouden rand. Voor champagne. Eind negentiende eeuw,’ zegt ze. ‘In die tijd dronk de beau monde uit brede platte glazen. Nu is het meer voor verfijnd dessert.’

Ze zet het glas terug op het dienblad, strijkt over de onregelmatigheden aan de rand en gaat met de rug van haar hand langs haar lippen.

Hendrik schudt zijn hoofd en trekt zijn wenkbauwen op. Zijn rechterhand glijdt door zijn donkerblonde borstharen, met een enkele grijze. Hij doet niet aan de mode mee om zijn hele lichaam kaal te scheren. Dat kaalscheren laat hij, als het van pas komt, wel in een kort verhaal gebeuren, en dan in combinatie met de ervaring met grillige Jantien in De Kleibosch. Midden in de winter was dat, maar in het verhaal komt dat seizoen als zomer tevoorschijn. Zijn hand stopt bij de lakenrand.

‘Kijk, dat bedoel ik,’ zegt Ria met onbedoelde triomf in haar stem. ‘Als je je bijzondere kennis kwijt wilt in een verhaal, voer je een deskundige op. Die kun je alles over glas laten vertellen.’

Ria heeft, nadat ze opnieuw heeft leren lopen, haar glashobby uitgebreid. In de kleine voorkamer, waar vroeger een boekhoudkantoortje was van het Plaatselijk Nut, heeft ze een winkeltje ingericht met drink – en dessertglazen van vroeg zeventiende eeuw tot na de Tweede Wereldoorlog. Franse, Engelse en Duitse glazen en gekleurde waterkannen uit Noorwegen. Op de voetjes van licht beschadigde glazen zit een rode stip. Ze verkoopt geen rommel. Eerlijkheid en helderheid zijn haar devies.

‘Als je in je verhaal een glazenverkoper laat vertellen over Jacob Sang – glazenmaker uit de achttiende eeuw, werkzaam tussen 1752 en 1762 – en over het pontielmerk dan ben je niet zelf de deskundige alwetende verteller.’ Ze wijst naar de vitrinekast aan het voeteneind waar ze haar eigen verzameling tentoon heeft gesteld in een kast die stevig aan de buitenmuur is verankerd. De eerste collectie sneuvelde onder het omgevallen kabinet na onhandig stofzuigen door de hulp.

‘Je schrijft graag over de ziel. Nou dan is een antiek glas heel geschikt. De ongepolijste “ziel” van het glas heet pontielmerk. Dit is het litteken van het pontielijzer waarop het glas is opgebouwd. Wanneer het glas voltooid is, wordt het van dit ijzer afgebroken en in de gritoven geplaatst om het gedoseerd te laten afkoelen. Dit litteken werd tot en met de achttiende eeuw gelaten voor wat het was. Pas in de negentiende eeuw gaat men het wegpolijsten. De opkomst van stoomkracht maakte dat mogelijk. Vanzelfsprekend had iedere factorij hierin zijn eigen tempo. Zo heeft het Groningse glaasje van het oude academiegebouw nog een pontielmerk. Het is van1858, van vóór de brand aan de Broerstraat.’

Ria had het glaasje gekocht voor 3400 euro. Ze wilde het oranjebruine glaasje hebben als aandenken aan haar mislukte studie aan de Rijksuniversiteit. Tussen haar 25ste en 36ste had ze, als het te pas kwam, gezegd: "Ik heb in Groningen gestudeerd. Rijksuniversiteit". Niemand had naar voltooiing gevraagd. "Psychologie".

'Niet over onze intimiteiten,' zegt Hendrik, 'maar ik schrijf wel over je benen. Je hebt dat al kunnen lezen. Maar het onderwerp lijkt me nog niet uitgeput.'

Zijn eerste zorg na de aanrijding was de hoogspanning op de bovenleiding geweest. Later kreeg hij te horen dat de bezorgdheid om de stroom een teken was van overspronggedrag. Iets anders gaan doen omdat de voorliggende taak te groot lijkt. Overspronggedrag was Ria vreemd, toen ook al.

Een toevallig passerend kamerlid had 112 gebeld. Ondanks zijn aangeslagenheid had Hendrik op tijd de pumps van Ria opgepakt voor hij in de ambulance naast de chauffeur werd geduwd.

'Ik wil meer over je benen schrijven,' zegt Hendrik. 'Geef me een paar aanzetten, als je wilt.'

'Benen is prima,' zegt Ria, 'want die heb ik niet meer.'

De pumps had ze laten vergulden en in de vitrinekast tussen de glaasjes gezet. Klanten vroegen soms naar de gouden pumps en na het verhaal met de tram en een opgeschoven broekspijp betaalden ze graag de vraagprijs.

'In de lift,' zegt Ria, 'heb ik een bijzondere ervaring.' Ze kijkt Hendrik aan. 'Bijna erotisch, net wat voor jou,' zegt ze, 'maar dat hoef je niet op te schrijven.'

Ria weet inmiddels dat Hendrik alles gebruikt wat hem op zijn pad komt. Met of zonder haar instemming. Hendrik wacht.

'Als de lift omhoog gaat, voel ik een prettige verhoogde druk en als de lift naar beneden gaat, valt de druk op mijn benen helemaal weg. Hoe langzaam de lift ook daalt. Het is alsof ik gewichtloos ben. Zo voelt dat.'

'In je hoofd? Je voelt dat in je hoofd?' vraagt Hendrik. Hij heeft nog steeds moeite met het onderscheid tussen voelen en denken.

'In mijn benen, in mijn onderbuik,' zegt Ria. Ze vormt een ovaal met haar lippen alsof ze een woord wil vermijden. 'Niet in mijn hoofd.'

Hendrik glijdt onderuit over het matras en legt zijn hoofd op het kussen. Van de plafonière daalt een langpootspin aan een draad.

'Je schrijft in je verhalen wat je van mij en van omstanders hoort en wat je zelf tijdens visites vertelt,' zegt Ria. 'Vind ik ook prima. Maar waar ik me aan stoor is de correctheid. Je verkondigt gemakkelijk storende onwaarheden. Door Lange Poten in Den Haag rijdt al jaren geen tram meer. Het was op het Spui, lijn 2 van de HTM naar Kraayenstein. En Spui is minstens zo goed om iets kwijt te raken dan Lange Poten. Beter zelfs. Lange Poten heeft – ondanks het gebouw van de Tweede Kamer – niets te maken met onderdanen maar met wilgenbomen die daar ooit zijn gepoot.'

Hendrik trekt het laken tot onder zijn kin. Straks gaat hij zich scheren en als

ze niet te laat opstaan, haalt hij met de tondeuze de restanten hoofdhaar weg. Alles doet hij zelf. Al jaren heeft hij geen kapsalon aan de binnenkant gezien. Hij mist de kapper niet, en ook niet de kakelende meiden met glossy golven in het haar. In een kapperswinkel, waar hij vrouwenferomonen verwachtte, ruikt het naar hairspray en chemie. Hendrik heeft niks met chemie. Niemand zal hem nog op een bezoek aan een kapsalon betrappen. Hooguit in een verhaal.

'Schrijf over schrijvers, of over vrouwen van schrijvers die ook de benen door een ongeluk zijn kwijtgeraakt. Laat suikerpatiënten weg, dat is niet interessant, die wegkwijnende diabetesvoeten. Schrijf over ongelukken en hoe slachtoffers omgaan met hun gemis. Met die verwerking van leed kan een lezer zijn voordeel doen.' Ria houdt het glas met beide handen vast. Het is duidelijk. Deze hoogmis is nog niet voorbij. De preek gaat volgen. Hendrik schenkt bij, een halfje in de kelk.

Na een half jaar waren de wonden op haar dijen dicht en de eerste kokers werden gepast. Ria had elke keer een ander verhaal verteld als bezoek vroeg: "Hoe is het nou?" .

Met ruime fantasie had ze leren goedpraten wat ondraaglijk lijkt, of toch anders was dan ze altijd had gedacht. Cognitieve dissonantie als: God bestaat, want wat moet ik als God niet bestaat?

Ria wisselde de almachtige met gemak in voor haar onderbenen. Ook haar onderbenen bestonden niet meer. Haar benen waren enkel aanwezig als een onregelmatig opflakkerende fantoompijn, net als verloren kindertijd, net als God. Links heftiger dan rechts. Met de protheses had ze het lengteverschil tussen haar benen laten opheffen. Ze zou niet langer scheef lopen, ook al leverde die correctie een zeurend pijn in de heupen.

Hendrik hoort Ria nog fabuleren. "Weet je trouwens dat ik ervan overtuigd ben dat een kwaal je levenshouding representeert?" Ze sprak zichzelf toe in de tweede persoon. "Jij bent niet geaard. Elektronen uit je opgeladen batterij landen niet waar je ze gedacht had. De elektronen kunnen niet afvloeien naar de aarde, maar geven ergens anders in je lichaam knetterend kortsluiting. Spookstromen met een boodschap."

Ze had hard gelachen toen haar hoogspanningsdeskundige een dag later had gevraagd die verklaring te herhalen.

"Herhaling, jij ook altijd met je herhaling." De psychofarmaca, van synthetische of natuurlijke oorsprong, waren uitgewerkt. Ria stond weer met beide voeten op de grond.

'Je kunt ook Belcampo naar voren halen,' zei Ria, alsof één voorbeeld niet genoeg was. 'Herman Schönfeld Wichers, de studentenarts uit Groningen schrijft ook over benen. En als je mij als gesjeesde studente – Aletta – opvoert in je verhaal, kun je mij over Belcampo laten vertellen zonder dat je het verwijt krijgt belezen te zijn.'

Met enige regelmaat had Ria, na het snijdend voorval op de Haagse tram-

lijn, uit de verhalenbundel van Belcampo voorgelezen. Belcampo's verhaal over de man zonder benen en met nog slechts één arm was haar favoriet. De eenarmige man belt aan bij een vriend met het verzoek ook de tweede en laatste arm af te snijden en in soep te verwerken. Met slechts één hand is het lastig om de eigen arm uit te benen. De eenarmige had eerder een per ongeluk afgehakte vinger in de soep gedaan en was verrukt geraakt over de smaak van zijn eigen lichaam.'

'*Bevroren vuurwerk*,' zegt Hendrik. 'De bundel heet *Bevroren vuurwerk*, als ik me niet vergis.'

'Kijk,' zegt Ria, 'dat bedoel ik nou. Het verhaal *De verwarring* staat in die bundel, maar het verhaal over de soep vind je daar niet. In *De verwarring* proberen brandgasten een brand te blussen door met de armen en benen van de dode burgemeester te pompen. Jij bent notoir slordig in citeren.'

Op de keukentafel staat een ontbijt voor twee. Op het aanrecht twee kelkglazen. Een nog voor de helft gevuld met Ruby en een met een rode stip van cranberrysap boven de steel zonder pontielmerk. Ria en Hendrik hadden hun tijdverdrijf in het echtelijke bed afgebroken. Hendrik dekte de tafel met effen groen tafellaken en zette naast een mandje met fruit drie zachtgekookte eieren. Verder staan op de tafel een pot thee en glazen karnemelk. Naast een rond zonnebrood en fijnvolkoren is er een nieuw brood. De bakker heeft voor moederdag een "thuisbrood" gelanceerd. Zonnebloempitten en meloenpitten in maltbruin brood. Een experiment om de klandizie te binden op dagen dat mannen boodschappen doen.

'Ben je er klaar voor?' vraagt Hendrik.

Ria is er klaar voor. Ze heeft zichzelf aangekleed – "er mankeert mij niets aan de handen." – en zit op de rand van het bed. Voor korte afstanden gespt ze in huis de benen niet om. Hendrik tilt zijn vrouw van het bed naar de keukenstoel. "Ik ben minder zwaar dan ik was voor lijn 2," had ze gezegd, "en je bent een sterke man." Ria laat zich graag dragen. Hendrik geniet van zijn mannelijke noodzakelijkheid in het huishouden.

'Terwijl jij bezig was met het ontbijt en de thee, heb ik nog eens nagedacht over je verhalen,' zegt Ria. Ze onthoofdt een ei en strooit zout op het glibberige eigeel.

'Je verhalen zijn rauw, direct en schokkend, maar ik krijg de indruk dat je dat zelf niet zo ervaart.'

Hendrik strijkt de halvarine met traag gebaar over een snee "thuisbrood". Misschien is hij inderdaad rauw van woord en geest. Misschien wekt hij gramschap op met zijn eigenzinnigheid. Misschien.

'Je bent direct en je neemt geen blad voor de mond. Het zou kunnen zijn dat je dat zelf niet in de gaten hebt. Voor jou is een verhaal een taalspel, een associatie van wat je misschien "grappige" wendingen zou kunnen noemen. Ik weet het niet. Ik ben nog zoekende. En,' zegt ze terwijl eigeel langs haar kin drupt,

'je bent een kwetsbare man. Ik probeer je voorzichtig duidelijk te maken wat ik lees.' Ria veegt het eigeel van haar kin en likt haar hand schoon. 'Je raakt aan de kwetsbaarheid van de lezer, en' ze aarzelt, 'en misschien wil die lezer helemaal niet geraakt worden op zijn kwetsbaarheid.'

Hendrik steekt de eetlepel in de weckfles met eigengemaakte kruisbessenjam. Kruisbessenjam vindt hij de lekkerste van de eigengemaakte jams en dat heeft voor hem niets met kruis en bessen te maken, maar nu die associatie voorbijkomt, voelt hij toch lichte blos in zijn gezicht. Hij zwijgt.

'Ik las een interview met Carl Djerassi,' zegt Ria, 'Ja, ik hoor je commentaar. Ik speel nu een encyclopedie, een boekenkast, een pdfbestand met geleerdheid.'

Ria heeft alle tijd. Sinds ze haar benen kwijt is en alleen thuis nog in korte rok loopt, leest ze wat los en vast zit.

'Djerassi is de ontdekker van de pil. Hij heeft seks losgemaakt van voortplanting. Als je het goed beschouwt, kun jij – excusez le mot – je 'kutverhalen' schrijven dankzij die man. Hij is 91, en hij had de Nobelprijs moeten krijgen.'

Hendrik meent alles te weten van die onderwerpen – pil, prijzen en seks omwille van het wederzijds genoegen. De kruisbessen tegen zijn verhemelte houden zijn antwoord tegen. Zoetzuur en karakter. Als Ria praat, zwijgt Hendrik bij voorkeur.

'Maar niet iedereen krijgt de prijs en de waardering die hij verdient,' gaat Ria verder. 'Veel mensen gokken op het verkeerde paard. Jij denkt dat je met Drenthe en Drentse identiteit in je verhalen een literatuurprijs kunt winnen. Nou...'

Ria herneemt zich – ze ziet het betrokken gezicht van Hendrik achter een halfvol glas karnemelk met gordijnstrepen aan de binnenkant – en terwijl ze een beschuit smeert en naar de pot kruisbessenjam reikt, zegt ze: 'Djerassi zegt dat vrouwen de wereld veroveren, als ze dat al niet hebben gedaan, en dat ze na uitbundige seksbeleving zo rond hun veertigste alsnog een diepgevroren eicel laten plaatsen. Hun eigen eicel van de tijd rond hun twintigste toen ze nog mooi en wild waren, zodat ze een zuivere eicel tot een prachtig kind kunnen laten uitgroeien. Niks oude gemankeerde eicellen met overjarig sperma.'

Ria tikt het kapje van het tweede ei. Dat is al jaren de verdeling. Eén ei voor Hendrik, twee voor haar.

'De rauwe seks in je verhalen dank je dus aan die wetenschapper,' sluit ze af.

Ze roert in haar thee zonder suiker en zegt: 'En wat je misschien niet wist: Djerassi is geen chemicus meer. De oude Jood schrijft romans en toneelstukken. Zijn literair werk gaat ook over voortplanting en seks, maar wat hij vooral doet. Hij shockeert en grijpt je in het....' Ria stopt abrupt en zegt dan: 'Djerassi is een echte schrijver. Net als jij Hendrik Stavast. Jij bent een echte schrijver.'

En met verlaagde stem: 'Ik weet niet waarom ik je dit vertel.'

Als Ria blijft zwijgen, citeert Hendrik uit zijn hoofd opmerkingen van lezers uit zijn vriendenkring. "Je hebt een strak ritme in een stevig tempo met lees-

bare lekkere zinnen, en je verhalen staan vol alledaagse beslommeringen, dat mag je gerust als compliment opvatten." En of het nog niet genoeg is: "Je bent onwaarschijnlijk jezelf. Heel mooi dat je je eigen zelf kan bespiegelen in je eigen stijl. Ik ben trots op je en ook de rest van de familie is trots op je."

Of de hele familie trots is op Hendriks verhalen is de vraag. Niet iedereen heeft zijn verhalen gelezen en een grote meerderheid lijkt ook niet van plan zich te verdiepen in de woelingen van Hendriks geest. Een verre neef mailt: "Mooi verhaal, het tekent goed de persoon die je nu bent. Er staat wel het nodige in om nog eens over door te praten."

En een mailvriendin laat weten: "Je durft dorpsneger te schrijven in plaats van kleurling of iets dergelijks. Negerzoenen behoren niet meer tot het toegestane en Zwarte Piet ligt ook onder vuur. Gebruik je neger vanuit visie, of heb je lak aan het voorgeschreven correcte taalgebruik?"

Hendrik had van de dorpsneger een homo willen maken, maar bij gebrek aan een autochtone platpratende homo in zijn verhaal had hij de dorpsneger met de mooiste meid van het dorp laten vrijen. Het grootste deel van de beschrijving van de zwarte en de blonde had hij geschrapt, niet om de kleuren, maar om het bloot.

De neger is geen doel in zijn verhalen, maar een middel. Al kan een lezer anders denken over allochtone en autochtone gekleurde medemensen in het proza van Hendrik Stavast. In het donker – de grot van Plato bijvoorbeeld – zijn alle schepsels zwart, op z'n minst grijs. Het donker kent geen kleuren, al was de eerste negerin die Hendrik Stavast in een donkerbruin verleden van nabij had leren kennen blauwzwart; zeer diep intens blauwzwart. Bloot in het donker gaf ze licht, blauwzwart licht, maar misschien kwam dat in zijn viriele jaren ook door de drank. Voor Franciska was – voor haar blauwzwarte existentie – de blanke man de quintessens. Hendrik Stavast, niet als doel, maar als middel om uit de negorij te ontsnappen.

De toevallige varkenskleurige voorbijganger was haar overlevingsstrategie, ook zonder filosofie over de zin van het bestaan. Maar Franciska stierf waar ze geboren was; in een ronde hut met lemen vloer en strooien dak. En Hendrik was na een penicillinekuur gezond genoeg om in het vliegtuig te stappen naar nabijere verten. Boven de evenaar had hij aandrang gevoeld om voor Franciska te bidden en *In Paradisum* te zingen, maar een zwarte missionaris had hem verteld dat god – zonder hoofdletter – enkel de lokale taal verstond, het Lozi. God hield niet van mensen die zelf nadachten en andere talen hadden geleerd. Verantwoording aan hogere machten afleggen gebeurde enkel in het dialect, en niet alleen in Afrika

Met verhalen in het dialect had Hendrik Stavast zich nooit schrijver durven noemen. "Stel je voor wat anderen ervan zouden zeggen!"

En misschien is Hendrik Stavast zelf de dorpsneger, de zendeling op het heidedorp, het buitenechtelijke kind op zoek naar zijn roots, maar te trots om zich tussen tractoren en boeren te laten filmen voor een televisieprogramma dat aanbelt bij zijn echte vader. Of op een dodenakker van een halve bunder

naast het graf van zijn verwekker met een nog onbekende achternaam. Een witte dorpsneger als illusionist; de wereld in beweging zetten, onwetend van het feit dat de wereld als een komeet door het heelal ijlt. Hendrik Stavast: te trots om zijn nek uit te steken, of te bang.

'Je lezers, de handvol volgelingen, begrijpen je niet,' zegt Ria. 'Een aantal begrijpt je niet. Ze denken dat je confronteert om de confrontatie. Schoppen om te schoppen. Ze denken dat het boek over jou gaat, maar het boek gaat niet over jou, niet alleen over jou. Het verhaal gaat ook over de lezer, maar die lezer haakt af door de absurditeiten en het bizarre.' En, laat ze volgen terwijl ze over haar virtuele rechterknie aait, als wilde ze Hendrik Stavast erover leggen en een pak slaag geven. 'Er zijn ook veel domme mensen. Maar ook domme mensen denken dat ze intelligent zijn. En dat zijn ze ook, op hun manier. Heb mededogen met de armen van geest.'

Het was Hendrik Stavast niet duidelijk of zijn Ria – zonder benen, maar met een goed verstand – hem ook tot de armen van geest rekende.

Als Hendrik naar de klok kijkt, zegt ze: 'Kijk me aan. We hebben alle tijd.' En ze laat volgen: 'Je zegt dat je je verhalen niet badinerend bedoelt, maar je toon is wel badinerend. Als je het niet badinerend bedoelt, wat bedoel je dan wel?'

Ria legt mes en vork neer en duwt haar stoel een eindje naar achteren. Ze wacht zijn antwoord niet af.

'Hendrik?'

Hendrik weet wat hem te doen staat. Na karnemelk en twee glazen thee en vooral na een Ruby op de nuchtere maag, werken Ria's nieren optimaal. Hij haalt de postoel uit de hoek van de keuken en tilt Ria voor een *kleine Pause* op de pot. Natuurlijk, de geur van urine bevordert niet het Appetit zoals de Duitsers dat zo mooi zeggen, maar liefde overwint ook deze hobbel. Er is nog fruit.

Terug aan de ontbijttafel zegt ze: 'Je verhaal is een permanente zoektocht en reflectie. Het zit vol met vragen over religie, seks, omgangsvormen, dood, liefde, haat, wrok, en vol met vragen naar herhaling. Ben ik laf? Moet ik breken met geloof? Blijf ik trouw aan wat ik ooit met mezelf heb afgesproken? Accepteer ik mijn afkomst? Laat ik mijn verleden los? Geloof ik in de toekomst? In het heden? Wat zijn grote verschuivingen in mijn innerlijke opvattingen?'

Ria reikt naar de verse jus van bloedsinasappelen. Ze laat het fruitmandje onaangeroerd.

'Kijk, en wat ook niet helpt om lezers aan je te binden is het gebruik van hun uitspraken en gedragingen. Die lezers schrikken zich dood als ze in jouw verhaal lezen wat ze hebben gezegd. Dat jij, Hendrik Stavast, geen geheimen en belemmeringen in ogenschouw neemt, betekent niet dat anderen hun hele hebben en houden op schrift willen zien. Jij mag dan denken en schrijven dat je onafhankelijk bent, anderen willen dat niet horen. Het herinnert ze aan hun eigen grenzen. En intimiteiten vertellen is iets anders dan die intimiteiten voor de eeuwigheid vastgelegd zien.' Het lijkt alsof de toon van Ria verhardt en of er een lichte verbetenheid in haar bovenkomt.

‘Er zit echt helemaal niemand en nooit en waar dan ook op je verhalen te wachten. Niet binnen en niet buiten Drenthe. Ach Drenthe,’ Ria aarzelt, maar haar woordenstroom is niet tegen te houden. Sinds ze geen benen meer heeft gaat ze lichtvoetig door het leven. ‘ Op dat omgekeerde soepbordplateau – de Drent verheven, of opgelicht – gaat een klein clubje met kruiwagens langs de deuren om folkloristische shit te verkopen. Zo erg dat ik er zelfs geen Drents woord voor weet. Shit. Weinig verheffend en onbelangrijk. Maar ga gerust door met je verhalen, want zelfs met een oog half dichtgeknepen en blind aan het andere kun je koning spelen, of literatuurpaus. Ach, en een klein koninkrijkje is *zu bevorzugen* boven een leven in de anonimiteit.’

Ria neemt een slokje van het bloedsinasappelsap.

‘De idee een voorvechter te zijn voor de regionale identiteit is niet langer houdbaar. Het is helemaal niet erg als de Drentse literatuur verdwijnt. Die stelde nauwelijks iets voor. Het is preken voor eigen parochie in een dorp zonder intellectuelen, zonder underground, zonder experiment, zonder kritiek. We moeten er afstand van nemen, van die zwakke clubjes uit de onderste regionen van de hoofdklasse. En liefst zo snel mogelijk. In Drenthe worden de schrijvers vergeleken met Roel Reyntjes en Marga Kool. Daarbuiten moet je opboksen tegen Marquez, Dostojevskij, Rilke, Reve en Wieringa. Dat is andere koek.’

Hendrik kijkt opnieuw naar de keukenklok. Hij weet dat veel mensen een mening hebben over de grote schrijvers, en dat maar weinigen de Russen, Mexicanen en Zuid-Amerikanen hebben gelezen, laat staan een Drentse schriever. Zo praat iedereen over de ander naar hij verstand heeft. En zonder kennis van zaken is oordelen gemakkelijker dan met kennis van de hoed en de rand. Hendrik Stavast schrijft omdat hij met uitzicht op geamputeerde onderdanen – niet anders kan.

“Zwakzinnige parochies bestaan ook achter de horizon van Drenthe,” denkt hij, maar dat zegt hij niet. Het hele leven is tijdverspilling. En als hij alles van tevoren had geweten in het land van dubbelties en kwarties, had hij zich beijverd een daalder te vinden, of een rijksdaalder. Maar hij kijkt niet om in wrok. Hij ziet om in verwondering en hij heeft alle tijd om zich verder te bekwamen zonder sigaretten, zonder drank en met groente uit eigen tuin. Bad Heimgarten is een warm bad. Hendrik is– met zijn Reisefieber – niet op zoek naar zwakzinnige parochies achter de IJssellinie. Hij heeft zin aan een kop koffie. Ria schudt haar hoofd en laat het sapglas uit haar hand vallen.

‘Niets aan de hand,’ zegt Hendrik. ‘Je hoeft geen schone sokken.’ Hij kust de stompjes.

Alleen de vloer is nat van bloedsap. Terwijl hij naar het aanrecht loopt voor een tissue van de keukenrol zegt Ria: ‘Ik denk trouwens dat de pathetische toon in je verhaal je geen goed zal doen en ik vind de onmacht die eruit spreekt haaks staan op je zelfvertrouwen. Je wéét dat je one of a kind bent! Je mist alleen voldoende erkenning en het zal mij niet verbazen wanneer die pas postuum wordt toegekend, voorbeelden te over. Ik weet daar alles van.’

Ria meent wat ze zegt, maar er blijft een ondertoon van milde ironie hoorbaar alsof ze zeggen wil: neem de dood niet te serieus.

Naar aanleiding van het interview van 9 mei 2014 in het Dagblad van het Noorden door Joep van Ruiten. Te vinden op www.woestenledig.nl

Grote Culturele Prijs van Drenthe

Dames en heren,

Ik sta hier op een bijzondere plek, op de grond van schrijvers Harm Tiesing, Jo BergmansBeins, Hans Heijting – ook schilder – en op de grond van Bart Hadderingh en Martha Veenstra. Ik sta op zand en veen met een cultuur. Ik sta op schouders van groten en kleinen.

Deur joe, deur de Drenten bin ik op het schild zet. Ie hebt mij met disse Drentse cultuurpries, de GROTE CULTURELE PRIJS VAN DRENTHE op een voetstuk zet. Een plek in de eregalerij.

Ik leg deze toekenning uit als een erkenning van de profeet in mij. Ik ben een profeet die in eigen land wordt geëerd. Dat is fantastisch, om het op ***mijn*** Drents te zeggen. En let op: ik zeg het zonder ironie, cynisme of sarcasme. Fantastisch.

In mijn puberteit wilde ik dominee worden, maar ik was lidmaat van de dolende kerk. Van een kerk die in die jaren vijftig, het spoor al bijster was, al was dat destijds alleen in intieme kring bekend. Ik ben van de generatie die op zaterdag met eerbied gebraden duiven en sigaren afleverde op de pastorie. Religie, de HBS en wat daarna kwam hebben mij hervormd. Ik schrijf over die veranderingen.

Ik wilde dominee worden, niet vanwege het opperwezen, maar om vanaf de kansel boodschappen aan het volk mee te geven. Die zendingsdrift heb ik – leraar op een kostschool – in Zambia afgeleerd, en tijdens mijn loopbaan in het onderwijs. Weinigen zijn bereid om naar een preek te luisteren. En dat is heel goed. Immers: zelf nadenken levert veel meer op.

Vanavond heb ik de gelegenheid om te zeggen wat ik belangrijk vind voor Drentse schrieverij en literatuur. Wat een voorrecht. Ik let niet op mijn woorden. Ik preek zonder last en ruggespraak.

Het gebruuk van de eigen taol giet hard achteruut. Daor is gien holden an. Het is de vraoge of dat arg is. Dat is niet arg. De Drentse taol verdwient. Dat is niet arg. Belangrieker is wat der veur in de plek komp.
Gien Nederlands. Nederlands verdwient net zo hard. Gien Engels. Engels verdwient nog harder as Drents en Nederlands bij mekaar. Engels is een ratjetoe van wat lu in India, Australië, Canada, Vietnam, China, Singapore en nog een stuk of

wat landen Engels nuumt. In Rotterdam hef de helft van het volk wortels buten de landsgrèenzen. Ze spreekt Nederlands omdat we dat ofpraot hebt. De talen in dit land bint Nederlands en Fries. Nedersaksisch heurt daor niet bij. Drents verdwient. Een Drentse emigrant uut het Amerikaanse Gasselt (Ohio) kan het eigen volk niet verstaon as e op visite komp. Zien Drents bestiet hier niet meer. Dat gef niks. Dat is goed.
Ach, wat een gezeur over talen die verdwient. Schaam joe veur de zucht naor erkenning van het Nedersaksisch. Zucht naor erkenning maakt joe zo klein. En dat extra geld? Wat wul ie daor met? Meer van hetzölfde? Talen veraandert, volk veraandert.

Wat niet verandert, wat veel te weinig verandert, is het *Huus van de Taol*, is *Het Drentse Boek*. Epigonen van traditie, behoudzucht en angsthazerij, van risicomijdend gedrag.
De koning en koningin kregen bij hun eerste kennismaking het boekje *Mag majesteit hier wel wezen?* Handleiding voor omgang met Drenten die al jaren dood zijn. Gelukkig staat in de koninklijke bus een papierversnipperaar.
Lukas Koops schreef *Ingehaald door het verleden*. Het verhaal van een NSB-dochter. In een taal die de koningin goed machtig is. Dochter van foute vader. Ook dat boek was wellicht geëindigd in de koninklijke papierversnipperaar, maar dan had Drenthe wel een statement gemaakt. *No tenemos miedo* om het op z'n Spaans te zeggen *(Wij bint niet benauwd!) Wij weet wat onrecht is! Wij zegt wat we voelen. Wij bint bij de tijd.*
Als de inhoud van de boeken van Lukas Koops te heftig is voor tere zielen – niet voor de zielen van de vorsten, maar de zielen van Dode Drenten – zijn onschuldiger boeken van Gerard Nijenhuis en Marga Kool een alternatief, of *Minnezinne* van Ria Westerhuis en Delia Bremer, waar leven in zit.

Dat de taal van *Oeze Volk* verdwijnt is niet erg. Het is onvermijdelijk. Belangrijk is te onderzoeken welke taal er voor het Drents in de plaats komt. En meer nog. Welke inhoud om een taal vraagt.

Ik gaf vorige maand een schrijfcursus voor tieners rond Koekange en De Wijk in het kader van *Grensloos Kunst Verkennen*. De ene jonge man en de vijf jonge vrouwen schreven zonder uitzondering NIET over Drenthe. Ze schreven over de wereld. Ze zochten *hun* thuis in *hun* taal door over de grens te kijken. Libanon, Syrië, Rusland, hun heelal, hun dolende geest. Fantastische ontdekking van hun eigenheid door over grenzen te kijken. Literatuur als middel. Nederlands als voertuig. Prachtige verhalen uit Drenthe. Er was geen woord Drents bij.

Taal is een middel, elke taal is een middel. Taal is geen doel. *Het Drentse Boek, het Huus van de Taol*, ze zijn een erfenis uit een voorbij en achterhaald verleden. Alle Drentse boeken kunnen gratis op het web, en niet alleen als tekst, als pdf en ePub voor de eReader, maar ook als audio zodat iedereen, waar ook ter wereld

elk moment van de dag en van de nacht naar Drentse taal kan luustern. Op de website van het Drents Archief. Ik heb tientallen audio – en filmbestanden beschikbaar voor een begin.

Het wordt tijd dat *Het Drentse Boek* en het *Huus van de Taol* veranderen en niet alleen de namen. Ik zit niet te wachten op een folkloristisch hunebedmuseum van de Drentse taal.

Welke richting kan een nieuw instituut kiezen? Ik geef een voorzet.

Het *Huus van de Taol* kan de naam veranderen in *Home of Identity*; Huis van de Identiteit. Individuele identiteit blijft, waar de collectieve Drentse identiteit is verdampt.
Er bestaan enkel wisselende deelcollectieven; liefhebbers van de TT, liefhebbers van WKE, vrienden van het Drents Museum, liefhebbers van Daniël Lohues, volgers van Bert Hadders en zijn Nozems. Nostalgie in verscheidenheid.
Na verdwijnen van de zuilen, na uitsterven van gemeenschappelijke vijanden – 'foute' Drenten, gereformeerden, 'dikke vvders' – blijven individuën over in wisselende verbanden. De Drentse taal is niet langer een samenbindend element. We zijn los zand. Het Drentse Volk is verdwenen. Om met Monty Python te spreken: *We are all individuals*.

Taal is een middel om identiteit vorm te geven. Taal is een middel om de eigenheid te verhelderen, net als schilderkunst, muziek, architectuur. Uitingen van cultuur waar de provincie elke twee jaar een Grote Culturele Prijs aan toekent, om dwars te liggen. Om te prikkelen, om tot nadenken en tot verandering aan te zetten. Om het leven te handhaven in dit landsdeel in een mondialiserende wereld, met wijkende grenzen.
De vorige winnaar – Alfred Hafkenscheid – gaf zijn identiteit vorm in vreselijke schilderijen waar sommige mensen niet naar wilden kijken. Om de inhoud. Ik schrijf mijn romans en verhalen om de inhoud. Om mij te volgen is herlezing vaker dan eens nodig. Daarin verschilt mijn werk niet van schilderijen of van muziek. Alles wat áf is, vind ik minder interessant. Ik houd niet van nostalgie, niet van heimwee en wenteling in warmte van veen dat allang is afgegraven. Ik houd van mensen die – met minder vooringenomenheid en minder waardeoordelen dan ik met me meedraag – moeite willen doen om elkaars eigenheid te begrijpen.

Om zicht te krijgen op de eigenheid kan een dominee van pas komen, maar als er geen dominee meer op de kansel staat in deze kerk in Borger en in andere kerken, kan een schrijver die leemte vullen. Vooral als een schrijver meer vragen oproept dan antwoorden geeft. Een *House of Identity* kan daarbij een rol spelen. Individuele expressie voor iedereen. Samen. Wat kan een *House of Identity*, een *Heimatshuis*, doen? Ik geef slechts één voorbeeld.

In de afgelopen twee jaar gaf ik boeken uit van Ton Peters, Theo de Jong, John Vorenkamp, Chrétien Schouteten, Martin Koster, Machiel Sol, Jan Engberts, meerdere van Rouke Broersma. Ik assisteerde Berend Mensing, Frans Melein, Johns Maswabi, Marinus van Raalte, Mike Nocella. Zonder subsidie. Ik gaf deze individuën een gezicht.
Het *House of Identity* kan een inloopspreekuur aanbieden voor iedereen die een boek wil uitgeven en assisteren bij opmaak en redactie. Meedenken over inhoud en vorm mag, maar de schrijver blijft baas over zijn werk. Via Print on Demand zijn er enkel kosten bij bestelling van een boek. Mijn auteurs – als ik ze zo mag noemen – verkopen tussen de 10 en 200 boeken. Belangrijker nog: Ze geven zichzelf een gezicht.

De overkoepelende vraag – missie, zendingsopdracht, als u wilt – voor een *House of Identity* kan luiden: Wat kan ik voor de expressie van mijn medemens, voor een individu betekenen? Onder het motto: *Feel free, express yourself*.
En dat is een ander uitgangspunt dan: Hoe overleef ik mezelf?

Ik dank de Drenten voor de prijs en vooral voor de gelegenheid om mijn jeugddroom in vervulling te laten gaan. Vloeken in de kerk en een uitweg wijzen. Begraaf het Drents eigen. Ga op zoek naar de inhoud achter de boodschap, uw eigen inhoud, uw eigen boodschap, in welke taal dan ook. Laat maar zien. Laat maar lezen.

Ik dank u. Het is me een genoegen.

Deze toespraak schreef ik 8 juni 2014 (Pinksteren). Misschien daalt in de komende weken een andere geest op me neer met een ander verhaal voor de 30ste juni bij de uitreiking van de GROTE CULTURELE PRIJS VAN DRENTHE.

(Uitreiking vond plaats op 1 september 2014 in De Nieuwe Kolk in Assen. De toespraak is enigszins aangepast.)

Bij de verhalen

Ik liet me inspireren door dagelijkse gebeurtenissen. Soms is er een aanleiding om onrust in mijn geest vorm te geven. Op het eerste oog brengen triviale zaken de woordenstroom op gang. Bij nadere beschouwing – vaak door anderen – blijken er diepere lagen in het verhaal tevoorschijn te komen. Ik probeer dat patroon te achterhalen. Elk verhaal laat me een stap zetten.

Rütlischwur

25-29 januari

Ik ontving een foto van de boortorenwandeltocht. En jongentje kijkt met angstige blik naar de fotograaf.

In deze weken veel verhalen over euthanasie en versterving. Wat mag, wat kan? Wie beschikt?

Impromptu

13 februari

Chris van der Veen kwam op bezoek met sprookjes. We spraken over religie en relaties. Ik antwoordde met dit verhaal op een gedicht van hem.

Dream on

28 februari - 4 maart

In het *Dagblad van het Noorden* schreef Joep van Ruiten dat ik met Drents stop. Gerard Nijenhuis schreef een gedicht in *Roet* (voorjaar) over tweetaligheid. Ik schreef dit verhaal als antwoord.

Lieber Tee

13 - 15 maart

Ik las interviews met Daniël Lohues in *NRC* (6 maart) en in *de Volkskrant* (12 maart). Onregelmatig las ik columns van de D-zanger uit Erica in het *Dagblad van het Noorden*. Ik heb D nooit gesproken. Ik heb enkele liedteksten gelezen.
Lieber Tee: Een Duitser vraagt tijdens de bezetting aan een gevangen Fransman "Möchten Sie Kaffee oder lieber Tee?"
De Fransman antwoordt: "Liberté"

Van Sake Elzinga kreeg ik de fotoboeken: *Meer dan een herinnering* en *De COMMANDANTWONING. kamp Westerbork.*

Blowball

13 - 14 april

Sluis in Erica.

Alexandra Filatov

29 april – 2 mei

Door de schrijfcursus voor *Grensloos Kunst Verkennen* (De Wijk – IJhorst) maakte ik kennis met de Russische dichter Daniil Ivanovich Kharms (30 december 1905 – 2 februari 1942 / Sint Petersburg).

De beroeringen in Oekraïne las ik in NRC 30 april. Enkele gegevens komen uit dat artikel. En de pedicure.

Voeten. Olieverf op board. 40 x 50 cm. 1995.

Gehakkelde aurelia

11-21 mei

Naar aanleiding van reacties op het interview in het *Dagblad van het Noorden* op 9 mei 2014.
Ook te lezen op de website van Joep van Ruiten. www.woestenledig.nl

Vlinder. Olieverf op paneel. 26 x 20 cm. 1998.

Grote Culturele Prijs van Drenthe 2014

Uitreiking 1 september 2014

De toespraak in dit boek schreef ik voordat bekend werd dat de uitreiking werd verplaatst naar 1 september. Van diverse 'voorlezers' kreeg ik te horen dat ik te scherp in de aanval ben gegaan. Kan zijn.
A.H.J. Dautzenberg schrijft 25 juli 2014 in NRC dat het prettig en nodig is dat schrijvers meedoen met het debat en zich niet laten sturen en opjagen door digitale volgers. Aan zijn drie voorletters, de laatste een J. van Jozef? is af te leiden dat deze schrijver wellicht ook ooit Rooms-Katholiek is opgevoed.

Nawoord

Als U alle verhalen hebt gelezen is een nawoord misschien overbodig. Een paar zinnen.

Vanuit verwarring en schijnbaar ongecontroleerde en ongefilterde weergave van de ervaren werkelijkheid ga ik naar een verdieping van vakmanschap. De eerste verhalen zijn een uitlaatklep van een onmogelijk gebleken hartstocht. Het heeft jaren geduurd voor ik mijn muze teruggebracht heb tot een 'gewone' vrouw. De muze zat tussen mijn oren en had bezit van me genomen. Ik was verslaafd en buiten mezelf. In de verhalen heb ik de feeks leren temmen. Ik keek achter het gordijn en beschreef wat ik zag.

Uit de eerste reeks korte verhalen doemt een donkere tijd op met veel boosaardige gedachten. Niet alle emoties komen geordend naar buiten. Dood, sex (en niet zozeer seks) en rock and roll. Een moorddadige man achter het toetsenbord en achter de ezel; de schildersezel. Ik heb geen drugs gebruik, op alcohol na, al doen sommige verhalen sporen van psychedelica vermoeden.

Vragen over namen in de verhalen zijn via het web te beantwoorden. In *De grote verzoening* staat mijn levensloop voor een deel beschreven, ook die informatie kan helpen de verhalen op waarde te schatten. (Katholiek, jaren vijftig, Zuidoost-Drenthe, primitief wereldbeeld, platteland, mager cultureel niveau, sociaal en seksueel onhandig.)

Shunga beschrijft Japanse erotiek. Mooi en mild. Ik heb daar veel van geleerd. Hoe het ook kan. Liefhebben en strijden in stijl.

Enkele verhalen uit de beginperiode zijn misselijkmakend en onsmakelijk. Ik heb ze niet geschrapt. Ook walging is alom aanwezig.
De schilderijen komen uit mijn boek *Het bont palet*. Veel schilderijen zijn er niet meer. Ik heb ze begraven en gestort. Het boek blijft.

En waarom geef je jezelf zo aan de openbaarheid prijs?

Ik weet geen antwoord. De daad levert misschien een antwoord. Ik schaam me niet, nergens voor. Ja, als ik vergeet een kwartje wisselgeld terug te geven, daar schaam ik me voor. Of als ik vergeet in te checken in de bus. De kleine schaamtes en kwetsbaarheden zijn gebleven.

En hoe nu verder?

Nou, gewoon. Doen wat ik moet doet. (En niet in de betekenis van *sollen*).
Misschien hoor ik van U.
Misschien hoort U van me.

Bedankt voor Uw aandacht.

Zelfportret als jager. Olieverf op doek. 100 x 150 cm. 1999.

Bibliografie

Godslastering, Over gevoeligheden (documenten, 1986)
Fogelsanghstate (ansichten, 1995)
Moeder aarde (novelle, 1997)
Vertaling in veelvoud (novelle, 1998)
Herinnering in zilverzout (roman, 1998)
Weer en klimaat (1996)
(Vertaling boek van Paul J. Crutzen)
Zambia, mu si ali fo (Afrikaanse herinneringen, 1999)
Het witte doek (novelle, 2000)
Toeristenstad (verhalen, 2000)
Het bont palet (schilderwerk, 2000)
Bon dia dushi (roman, 2001)
Kan niet ligt op het kerkhof (coaching, 2005)
Leven na de dood (wetenschap, 2005)
Wrak vee (verhalen, 2005)
Parus major (fotoboek, 2006)
Passer domesticus (fotoboek, 2006)
Talpa talpa (fotoboek, 2006)
Plek van bestemming (novelle, 2010)
Vaste verkering (relatietips, 2010)
Visrokerij (perspectiefwisselingen, 2010)
Anno Ludwig (roman, geromantiseerde biografie, 2010)
Wending / Grijs (novelle, 2012)
Kienhout / Skazki (verhalen, 2012)
Ik was op een begrafenis (novelle, 2013)
Apport Kasper, apport (thriller, 2013)
Dialoog met Willem Haandrikman (schrijfinstructie, 2013)
Drents eigen kost (fotokookboek, 2013)
Aan de slag (didactiek, 2013)
Veenmoord (detective, 2013)
Onlanden (verhalen, 2013)
Waarom moet ik dit lezen? (schrijfinstructie, 2014)
Wat af is, is niet gemaakt (redactie, 2014)
(60 jaar Drents Schildersgenootschap)
Otingerzand (roman, 2014)
Donkerrood (novelle, 1992-2014)
Seks in een tijd van technologische reproductie (2014)
(Vertaling van toneelstuk van Carl Djerassi)
De verering van Maria (theaterdialoog, 2014)
Van blauwzwart naar lichtbruin (theaterdialoog, 2014)
Daartoe (novelle, 2014)

VERZAMELD WERK

I. De grote verzoening (onthulling van de schrijver, 2014)
II. Bon dia dushi, Anno Ludwig, Otingerzand (romans, 2014)
III. Binnen zonder kloppen (bijna alle verhalen, 2014)
IV. en V. Drents Werk (bijna al mijn Drents werk, 2014)

Drentse bibliografie

Varning, svag is (novelle, 1991)
Gehaktdag (Jans Pol: schetsjes met Martin Koster, 1992)
Zwak Ies (novelle, Het Drentse Boek, 1992)
Eroetiek (Roet, winter 1992)
De Minnebrief (roman, 1993/2013)
Matglaozen Dreum (roman, Het Drentse Boek, 1994)
Wanda (roman, Het Drentse Boek, 1995)
Liek in 't veen (Roet, winter 1996)
Wisseling van de wacht (streekroman, 1998/2005)
Kwartetten (vierloek, 2001)
An de reize (verhalen, Het Drentse Boek, 2004)
Mien verzuuk (Drèentse essays, 2005)
Heavy metal (verhalen, 2006)
De leesclub (roman, 2008)
In paradisum (novelle, 2009)
Plek van bestemming (novelle, 2010)
Ningtien (roman, Het Drentse Boek, 2011)
Weense wals (ZKV, 2012)
Frank bakt een ei (kinderverhalen, 2013)
Op zien Drents (Eroetiek, 2013)

Ter Verpoozing

Jan Borkent, *Onderwijsonderzoek in Ethiopië* (verkenning, 2013)
Rouke Broersma, *Pieter Pieper* (kinderboek, 2010)
Rouke Broersma, *Met Bunner groet*
(essays over Drentse literatuur, 2011)
Rouke Broersma, *Leve de Meester* (onderwijsessays, 2013)
Rouke Broersma, *Westland, de Ambonezen over u*
(verzamelde vertellingen, deel 1, 2012)
Rouke Broersma, *Westland in de Weerribben*
(verzamelde vertellingen, deel 2, 2014)
Jan B. F.N. Engberts, *Verandering als constante* (filosofie, 2013)
Meta Geerts, *Dahlia's* (handleiding, 2013)
Meta Geerts, *Viltwerk* (handleiding 2013)
Theo de Jong, *Zoveel gepasseerd* (gedichten, 2013)
Martin G. Koster, *Gien mèens te zien* (gedichten, 2013)
Johns Maswabi, *The man who married a hen* (Zambiaanse mythes, 2013)
Tetsuaki Miyachi, *A real trick down the sock* (education, 2012)
Mike Nocella, *Terra incognita* (Education in Chemistry in NL, 2012)
Marloes Otten e.a. *De Kunst van Verhalen* (verhalen via GKV, 2014)
Ton Peters, *Vanwege het getal* (gedichten, 2013)
M.J. van Raalte, *Een jaar in het leven* (roman, 2014)
Chrétien Schouteten, *De scheikundige* (toneel over Fritz Haber, 2013)
Machiel Sol, *Een droom* (gedichten, statements, liedteksten, 2014)
Fred Visser, *Zondagse wandelingen* (herinneringen, 2012)
John B. Vorenkamp, *Geen bericht terug* (gedichten, 2012)
John B. Vorenkamp, *Spel* (recensies, 2013)
Carl Djerassi, *Seks in een tijd van technologische reproductie* (2014)
(Vertaling van toneelstuk van Carl Djerassi)

Vrijwel al deze boeken zijn online te bestellen bij www.iwemabestseller.nl en vermeerbestseller.nl

Inhoud

I Verhalen jaren tachtig/negentig

Koude kameraad	9
Krassen	15
Ei	24
Binnen zonder kloppen	27 (audio/film)
Dichter aan zee	38
Eva en de koe	44
Kinderspel	47
Mooie Hoed	52
Buik	58
Spiegelbeeld	62
Maharita	69
Polyester	76
I am the king	85
Poedersneeuw	92
Badwater	100
Nestwarmte	108
Hoofdschotel	114
Van het concert des levens	117
Zonder titel	120
Blindganger met mosselen op Meta's strand	128
Goede zaak	131
Freude schöner Götterfunken	136
De slang en de muis	141
Wil jij je pet afzetten!	144
Hat mir lustig guter Ding	148
Ik groet het licht in U	152
Paradepaard	158
Heilige Sebastiaan	162
Kruisweg	168
Historie van de ruiter	172
Stembereik	176
Watervrees	179
Tussenfase	185
In staat van oorlog	191
Theater	193
Slagroom, ja graag	197
Zwemmen met z'n twee	203
Dropjes	205
Grensrivier met vrije regelval	207

Ne me quitte pas 214
Quattro stagioni 220
Arm 224
Reislust 227
Pleister 231
Negerpopje 234
Weg! 241
Broodje kipkerrie 243
Soepel gleed ik bij haar naar binnen 248
Thuiskomst 250
Umwertung aller werte 253
Veni Creator Spiritus 255

II Meningen, na 2000

Hakken in het zand 263
Visie op leraarschap, persoonlijk scenario 265

III Ik zat laatst in de trein, rond 2000

Spooroverweging 273
HB-nummer 275
Sneek-Noord 277
Bella Mater 281
Metaalmoeheid 283
Minder schaap 285
Groeten 287
Grundlos zärtlich 289

IV Novelle (Wanda)

Donkerrood 295

V Overpeinzingen bij een rookoven, 2010

student 351
bioloog 353
kok 355
onderwijskundige 357

mathemaat 359
seksuoloog 361
fysicus 363
directeur 365
Drent 367
diaken 369
chemicus 371
patiënt 373
blindeman 375
fakir 377
neuroloog 379
lezer 381

VI Verhalenwedstrijden 2012-2013

Roken is dodelijk 387
All of you 391 (film)
Ejaculatio praecox 392 (film)

VII Kienhout, verhalenbundel, 2013

Skazki 399
Gewone vuilboom 407
Gods water 420
Erica waer bestu bleven? 428
Vice Versa 438
Gewassen varkentje 448
Kleine Pause tut gut 457
Kleine Pause tut gut (Duitse versie) 473
Interbellum 492

Bij de verhalen 503

VIII Onlanden, verhalenbundel, 2013

Onlanden 509
Dialogen drieluik 516
Vage dialoog
Nuage dialoog
Saampraat

Present past continuous 526
Fernweh 543
Ma'k starven 554
Mooie streek 557
Winder Loop 567
Kelner 581 (audio)

Ik was op een begrafenis 593
Streekcultuur revisited
Sprekende de spraak 626
De vraag 630

Tip van de voile 658

IX Impromptu, verhalenbundel 2014

Rütlischwur 667
Impromptu 674
Dream on 681
Lieber Tee 692
Blowball 703
Alexandra Filatov 710
Gehakkelde aurelia 716

Grote Culturele Prijs van Drenthe 731

Bij de verhalen 735

Nawoord 739

Bibliografie 740

(film, audio = als film of audio beschikbaar)